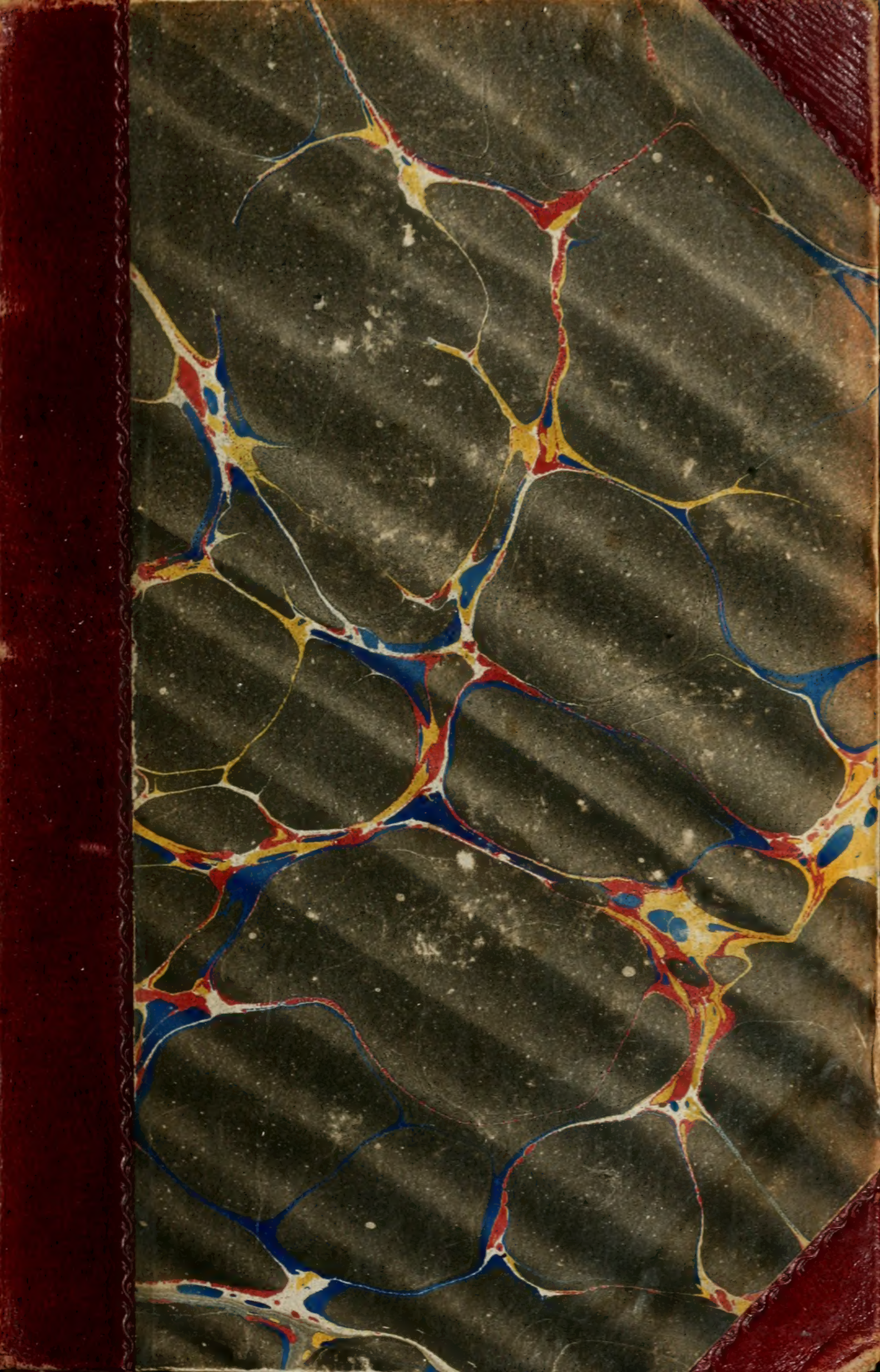

C. JULII CÆSARIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE OBERLINIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

J. CELSI COMMENTARIIS

&c. &c.

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN QUARTUM.

LONDINI:
CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.
1819.

hæc verba cum eo, quod antecedit, aut sequitur, non recte cohæreant, parenthesi sunt includenda. *Davis.* B. G. I. 3. 'Ut in itinere copia frumenti subpeteret.'

8 *Ut ext. tempore c. subvenirent*] Vocula *ut* non comparet in Petav. Leid. pr. Palat. Voss. Dorvill. Et sane elegantius videtur abesse. Vide præter alia, quæ notavi ad B. G. VIII. 20.

11 *Invisis latitantibus atque incognitis*] Verba mihi suspecta; et vereor, nequid a librario irrepserit. *Vossius.* Editt. Vett. *invisis latitantibusque atque incognitis rebus;* Ms. Norvic. *latitatis.* Ineptit Joan. Mich. Brutus, qui, loco primæ vocis, ex Codice Carrar. reponit *immissis*, quod interpretatur *invito atque nolenti ultro oblatis et obtrusis:* nemo enim non videt hanc significationem parum huc convenire; vulgata autem lectio optime congruit. *Invisæ res* sunt antea non visæ; ut apud Florum IV. 12. 27. 'Invisum atque inaccessum in id tempus Hercynium saltum patefecit.' Etiam Vossius suspecta habuit verba, et veritus est, ne quid a Librario irrepserit: quod miror; cum, optimos scriptores plura fere συνώνυμα conjunxisse, nemini lateat. Cicero offic. III. 13. 'Certe *(hominis est)* non aperti, non simplicis, non ingenui, &c. versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri.' Minucius Felix Octav. p. 22. 'Magis sunt angusta *(templa)* numinibus incolis, præsentibus, inquilinis.' Vide et G. J. Vossium Inst. Orat. V. 11. 4. *Davis.* Synonymia frequens præsertim nostro est, ut aliquoties jam monendum habuimus. Vide ad B. Gall. II. 20. Forsan tamen hic *latitantibus* e Glossa vocis *invisis* inrepserit, vel aliud quid lateat. Nam in Petav. Leid. pr. et Lovan. etiam *latitatis* sine sensu.

15 *Tauroënta*] Accusativus; a *Tauroïs*, Ταυρόεις. Editores, in Indicibus suis, inepte *Touroënta* in Nominativo usurpant. *Clark.* Videndus hic omnino Cellarius.

V. 10 *Omnesque superioris ætatis*] Ætatis provectioris, Seniores. Rarissima est locutio; tamen simili fere modo Apuleius Metam. l. I. pag. 9. ed. Pricæan. 'Video,' inquit, 'mulieres duas *altioris* ætatis.' Eodem sensu *majorem ætatem* dixit Tertullianus in Apolog. c. 9. *Davis.* Lipsius adleverat libri margini *serioris.*

14 *Qui non in ejus diei casu*] Hoc est, eventu, fortuna; et explicat, cum ait: 'quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda.' Sic infra *fortunam* dixit pro *casu.* 'Nostri repentina fortuna permoti, arma, quæ possunt, arripiunt.' Unde miror Ciacconium tamen emendare hoc loco conatum, *in ejus diei eventu. Vossius.* B. Civ. II. 14. 'proximi diei casu.'

19 *Si superavissent*] Lege *sin superavissent.* Sic enim loqui solet Cæsar, aliique scriptores optimi. *Davis.* cur. sec. Apud nostrum tamen in Mss. optimis utroque loco passim *si* repetitur, rarissime *sin.* Vide quum alibi, tum in variis lectionibus ad B. G. VII. 32: et ita alii. Adi Cort. ad Plin. Ep. I. 3. p. 11. Drakenb. ad Liv. IV. 5. § 6. Bentlei. ad Horat. Ep. I. 1. 5.

VI. 7 *Deductis paullatim navibus*] Sic vulgo hic locus legitur, nullo vel inepto sensu. Brutus enim tum naves adhuc *subductas* non habebat, quas paullatim *deduceret* in mare. Nam jam *commissum* fuisse ait auctor *prælium.* Rescripsi igitur fide Mstorum Petav. Lovan. Leid. pr. aliorumque et Edd. Veterum, item Steph. Gryph. Aldi, Plant. *diductisque*, id est, explicatis, diversis. Adi ad Frontin. II. 5. § 8. 'Diductis in latera viribus.' Cort. ad Sallust. Jug. c. 25. 'Diducta manu hostium.' III. 40. 'Ut adversariorum manus diduceret.' c. 3. 'Diductis copiis.'

14 *Magna vis eminus missa telorum—inferebant*] Hac locutione offensus

Fr. Hotomannus, ex antiquo Codice reposuit *magna vi eminus missa telorum — inferebant*, quam vocem ad Massilienses Albicis conjunctos retulit. Sed, si ut solet, *antiquum suum Codicem* appellavit editionem Romanam A. D. 1472. mala fide rem gessit; illa quippe cum aliis omnibus vulgatam lectionem exhibet, quæ sana est et integra; nam *vis* hic numerum significat; nec rarum est, ut nomini multitudinis singulari plurale verbum adjungatur. Sic B. Civ. III. 81. 'Nulla Thessaliæ fuit civitas, quin Cæsari parerent atque imperata facerent:' ita legendum ex Mss. Voss. et Norvic. in vulgatis enim est *pareret atque imperata faceret.* Auctor de B. Hisp. c. 6. 'Partim ut pedestris copia' (sic Norvic. Vide not. ad B. C. I. 45.)—'castris præsidio esse possent.' Pomp. Melæ III. 4. 'Gens—non se urbibus tenent—res opesque secum trahens, semper castra habitant.' Ita ex Mss. legendum, non *tenet* et *habitat*, ut in editis. Sæpe hanc *σύνθεσιν* in Livio vitiarunt Librarii, ut ostendit Joan. Frid. Gronovius ad XXXVI. 16. *Davis.* Vide ad B. Gall. III. 17. et alibi. Immo Liv. II. 5. 3. 'Magna vis hominum simul inmissa corbibus segetem fudere in Tiberim.'

17 *Ex insigni*] Sic restituit Gabr. Faërnus, et Norvic. in quibus legitur *ex igni.* Editi vett. *ex signo.* Nolim autem cum Joan. Brantio et fido illo errorum exscriptore Joan. Goduino *παράσημον* intelligere; denotari puto signum prætoriæ navi proprium, quale fuit vexillum purpureum, aut turris, alia item, de quibus vide doctissimum et diligentissimum virum Joannem Schefferum Milit. Nav. III. 1. p. 175. seq. *Davis.* Etiam Codd. Brant. Petav. Scalig. Lovan. Voss. *ex igni.* Cujac. *ex igne.* Bene, si noctu res gesta esset. Adi Scheffer. ibid. pag. 177. Quo adludit Virg. Æn. II. 256. 'Flammas quum regia puppis Extulerat.' Sed pugna hæc claro accidit die. *Signo* Leid. sec. Bong. cum. Edd. pp. et Cellarii: *ex signis* Leid. pr. Sanam lectionem servarunt Palat. et Dorvill. *ex insigni.*

18 *Tantum, re provisa, enisus, ut, &c.*] Tolerari satis hæc potest lectio, fulta auctoritate Petav. Leid. pr. Scalig. aliorumque. Notandum tamen in Mss. Carr. Lovan. et 4 aliis, atque Edd. primis, Vascos. Steph. scribi *tanta re,* i. e. tanti momenti, ut subintelligamus *ita*, vel *adeo* ante sequens *ut:* quomodo cum reliquis auctoribus sæpe loqui amat Cæsar. Vide loca ad B. G. III. 14.

22 *Perfracto rostro*] Voss. *prærupto:* at Petav. Leid. pr. Palat. Dorv. et Ed. Elzev. A. 1675. *præfracto.* Ne dubita, quin vere. Vide, quæ laudo ad VI. 35. Mox *animum adversa* rescripsi e Petavianis membranis: et confer conlectanea ad B. G. I. 24.

VII. 1 *Sed Nasidianæ naves*] Miror incogitantiam Ciacconii, qui illud *sed* alieno hic loco positum putat, et *sedecim* emendat. Male. *Sed* hic gratiam habet; et, si tollas, amittit periodus venustatem suam. *Vossius.*

2 *Aut conspectus patriæ*] Ms. Carrar. editt. Rom. Ven. Beroald. Vascos. Steph. habent *respectus patriæ*, quæ vox a nonnullis, velut minus Latina, perperam rejicitur. De illa egerunt Interpretes ad Phædri l. v. Fab. 4. *Davis. Respectus* etiam in recentissimis Bongars. et Leid. sec. atque Ed. Mediol. forsan pro *aspectus.* Nam ut *respectus* satis Latinum sit, hoc loco efficacius est verbum *conspectus patriæ*, ut nemo non videt. Errat vero Cl. Clarkius, notans Mss. plerosque habere *respectus.* Si enim jam nominatos, uti et Hotomani librum, excipias, reliqui noti Codd. *conspectus* servant.

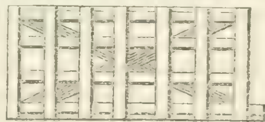
10 *Ad cognoscendum effudit*] Cum voces *ad cognoscendum* non exhibeat Ms. Norvic. eas mihi suspectas esse fateor, et Glossam videri redolere. *Davis.* cur. sec. Non agnoscunt etiam *τὰ ad cognoscendum* Scalig. et Leid. pr.

at solet Cæsar ubique copiosus esse, ut singulis liquet paginis.

12 *Nihilo sequius*] Editt. Rom. Ven. Beroald. habent *nihilo segnius*, quod etiam probum est. Sallustius Jugurth. c. 75. 'Nihilo segnius bellum parare.' Corn. Nepos Datam. c. 11. 'Nihilo segnius perseveravit;' ut falsus sit Nic. Heinsius, qui ad Ovidii Metam. II. 809. hanc loquendi rationem e bonis auctoribus eliminandam censuit. *Davis.* Cum Davisio facit Doctiss. V. Staveren ad Nepotis locum, Arntzen. ad Aurel. Vict. de Cæsare c. 40. 'Nihilo segnius solita curaret;' ubi multa hujus locutionis adducit exempla cum Gebhard. ad Nepot. Dat. c. 1. Putatque etiam Brantius, *segnius* hoc loco esse congruentius: at contra judicat Gruterus, qui centenis aliquot locis ait *segnius* migrasse in sedem genuinæ vocis *sequius* seu *secius*. Sed *segnius* hic etiam R. Stephanus et Gryphius dedere contra Mss. tum aliorum, tum meos plerosque. Nam Ursin. Petav. Cujac. Palat. Bong. Lovan. Dorv. Voss. habent *secius* vel *setius*. Verum quia tamen Scalig. Leid. pr. et secundus servant *segnius*, id hoc loco nequaquam damnem, ceterisque locis, ubi de alacritate et studio res est. Nam judicio hæc discernenda, nec a Mss. standum, qui variant ubique. Lucan. VI. 286. 'Qui Cæsaris arma Segnius haud vidit,' &c. Sed male *segnius* in nonnullis est B. G. I. 49. 'Nihilo secius Cæsar,' &c. et B. Civ. III. 27. 'Nihilo secius sequebantur.'

IX. 1 *Altitudo perducta est ad contabulationem, eam instruxerunt ita*] Quid velit his verbis Cæsar, satis liquidum est ex sequentibus: quare miror, Ciacconium e mera conjectura scribere voluisse *eamque* (sic enim quædam Edd. et Lips. Poliorc. II. 4.) *intra parietes incluserunt. Instruere contabulationem in parietes* significat, ejus tigna parietibus subponere, ut infra 'tigna item, ut primo, tecta extremis lateribus instruebant.' Rarior tamen est locutio *in parietes*: et, ut verum fatear, Mss. et Edd. Vett. vulgatæ lectioni non suffragantur. In Editionibus enim priscis, etiam Beroaldina, legas *est, id contabulationis caussa in par. inst. Contabulationis caussa* habent quoque Mss. omnes; et pro *ad*, in Petav. Lovan. et Voss. est *ut*, in Leid. pr. *et*. In reliquis *ad*. *In* non agnoscit Leid. pr. Quare aliud quid latere videtur. Forsan simpliciter reliquerat auctor *perd. est ad contabulationem, ejus caussa parietes instruxerunt*, &c. De verbo *instruere* adi notata ad VIII. 41. 'Aggeres instruere cœpit.' Ceterum pro *inhæresceret*, quod nescio unde, in Scaligeri Editionem inrepsit, et in seqq. retentum est, reposui *adhæresceret*, jubentibus Mss. omnibus et Edd. prioribus.

9 *Directo transversas trabes*] Distinguit inter transversa ἁπλῶς et directo transversa: nam *transversæ trabes* crucis formam habent, quam Burgundicam hodie appellamus, sive literæ X, at *directo transversa* sunt tali specie ✛. Quod notandum ad intellectum turris, in qua primo duo tigna fuerunt transversa, dein his instratæ trabes directo transversæ, hoc pacto:

Vossius.

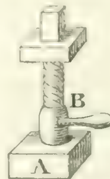
10 *Easque axibus religaverunt*] Ita Ms. Cujac. et Petav. ac v. c. noster, sic et Scaliger edidit: in Palatino etiam est *asses*. Recte sane: etsi in editt. prioribus et nonnullis vv. cc. est *asseribus*. Nam ut Vitruvius l. IV. ait, 'in contignationibus tigna et axes.' Et asseres minus hic usui; quippe nequaquam asseribus, sed assibus, tabulata insterni solent. *Religandi* autem verbo Cæsar infra est usus, cum ait: 'eo super tigna bipedalia injiciunt;

eaque laminis clavisque religant.' Nam necessario tectum hoc constratum axibus fuit, alioqui nullius esset usus, neque contabulationis nomine (ut fit infra) a Cæsare nuncupari posset. Denique nec lateres eidem insterni possent, quod factum infra Cæsar ait. *Vossius.* *Axibus* habent quoque Mss. Brant. Leidensis pr. Scalig. et alii: *assibus* Dorvill. Vide ad Lucan. III. 156. 'Stellatis axibus agger Erigitur.' Male *asseribus* revocavit Cellarius. Pro *easque* in Mss. Carr. Petav. Leid. pr. sec. Voss. Palat. Bong. Dorv. scribitur *eaque*. Nec male. Tam enim tigna, quam trabes, axibus religata fuisse, credibile est.

19 *Storeas autem*] Sic vulgo scribunt, at in IV manuscr. constanter et hic et infra est *storias*: sed sic quoque in vet. cod. nostro reperio *nausia*, ut sunt obnoxiæ mutationi *i* et *e*. *Storea* teges est vilior texi e juncis aut talibus solitus; habetque nomen ἀπὸ τοῦ στορεῖν. Hic tamen Cæsar e funibus anchorariis texit storeas. In Glossis Cyrilli reperio ψίαθος, *Teges*, *Terratoria*, *Macta*. Quid illud *Terratoria?* An ψίαθος notat thorum terræ insterni solitum, quomodo, hodieque stramini miles incubat? Depravatum locum nullus ambigo. Quare rescribo ψίαθος, *Teges terræ*, *storia*, *matta*. Nam ψίαθος, ut exponit Hesychius, est ἡ χαμεύνη: sive lectus humi stratus. Cui accurate respondet illud *teges terræ*, et *storia*, et *matta*, quæ vox nobis hodieque patrio sermone storias denotat. *Vossius.* *Storia* per *i* hic et infra etiam Mss. nostri omnes, et Edd. pp. in quibus et male *scorias*. Per *i* jam ante Vossium ediderant Vascos. Steph. Gryph. aliique, quod temere ex Hotomanni placito in *storeas* mutatum est. De storia vide etiam ad Frontin. IV. 3. 6. 'præter æreum et minutum veru;' ut ibi legendum docui p. 506.

20 *Latas pedes* IV] Id est, crassas, inquit Hotomannus: 'nam,' ait, 'latitudo cujusque erat pedum XXX, quantum erat turris spatium quoquo versus.' Sed fœde labitur. Quales enim storiæ illæ, quæ crassæ pedes IV? quis unquam simile quid audivit? Latitudo storiarum erat pedum IV. nimirum, ut paullum modo inclinatum protegere virum posset: longitudo pedum XXX. quantum erat turris spatium. *Vossius.* Eodem modo recte jam vocem *latas* explicuit Lipsius Poliorc. II. 4.

27 *Prehensionibus*] V. c. *pressionibus.* Petav. et Bong. *presionibus:* et sic infra quoque Bong. sed Pet. illic habet *prensione*. Palatinus, ut in vulgatis est. Sed altera lectio vera est; quamvis et Scaliger et Martinius, doctorumque alii *prehensiones* genuinum esse vocabulum putaverint. *Pressiones* sunt ὑπομόχλια, sive ligna illa, quæ vectibus subjiciuntur, ne vectes deprimant terram. Unde Vitruv. X. 8. 'Supposita uti centro, cito porrecta pressione, quod Græci ὑπομόχλιον appellant.' Et videmus hodieque in sublevandis ædificiis talibus uti fabros. Forma hujusmodi est.

A. Ὑπομόχλιον, *sive* pressio.
B. Vectis.

Ab ea origine *exprimere* est sublevare: unde supra de turribus Cæsar, 'quantum has quotidianus agger expresserat.' Hinc in Glossis quoque *Pressorium* πιεστήριον, sive torcular, exponitur. Et *pressorium vas* dixit Columella XII. 18. Hinc etiam *pressura*, hoc est πιεσμός. At Digest. de serv. præd. urb. l. XVI. aliter ea vox usurpatur. 'Interdum dici potest eum quoque, qui tollit ædificium vel deprimit, luminibus officere; si forte κατὰ ἀντανάκλασιν' (Alciatus ἀνάκλασιν emendat) 'vel pressura quadam lumen in eas ædes devolvatur.' Ubi per pres-

suram intelligitur, id quod hodieque fieri videmus, ut lumen compressum inter muros aut tecta illabatur desuper, nos vocamus *vallende lichten.* In glossis Cyrilli invenio *premo*, et *prendo*, seu *prehendo*, pro eodem poni: Πιέζω, *prendo, presso.* Et idem voluisse videtur Philoxenus, cum ait, *Prensatio* ἀγγάρεια. Nisi forte vult prensationem fuisse ἀγγάρειαν, quia sæpissime prensatores illi importuni et molesti erant, ac invitis quibusdam extorquerent favorem. Sane in eodem est *Prendit*, Ἀράσσεται, συλλαμβάνει. Alioqui proprie ἀράσσεται est collidere, aut tundere. Sed manifestius id videmus alio loco, ubi est, *deprehensum* κατηρεφές. Nam κατηρεφὲς, quod opacum et tectum est, notat, qualia sunt humilia loca, ac depressa. Nam quod Vulcanius ait, melius hic dici potuisse *prehensum*, et adstruere veritatem rei conatur hoc loco Cæsaris, frustra est. *Deprehensum* in Philoxeno, ponitur pro *depressum:* ut solent talia confundi. Sic sane de bello Civili III. 101. ubi sermo de classe Cassiana: 'Flamma ab utroque cornu comprehensa.' Legitur in Petaviano codice *compressa.* Vitione ævi, an librariorum indiligentia, non facile dixerim: illud video, in Mstis quoque Cæsaris codicibus hoc loco legi *prensionibus, pressionibus, prehensionibus*, promiscue. Et in Mstis codd. aliorum quoque autorum sæpe videas temere *n* vocibus insertam. Sic *thensauri, totiens, quotiens. Vossius. Prensionibus* quoque et *prensione* Lovan. Dorvill. Leid. sec. Vossian. item *prensione* Palat. habent cum Edd. Rob. Steph. *pressionibus* Scalig. et Leid. pr. quorum primus mox *prensione*, alter *pensione* exhibet. *Pressionibus* prætulit iisdem argumentis quoque Lipsius loco indicato. Adde Vossium ad VII. 27. 'turres agger expresserat:' i. e. elevarat. Belgice vocatur *opryzelen: pressura liquidorum* alia paullo res est. Vide Gujet. ad Lucan. IX. 809. 'Corycii pressura croci,' et 'aquam rotis exprimere' Hirt. B. Alex. c. 6. Ceterum nihil tritius esse commutatione ista τῶν *prensus* et *pressus*, *pansus* et *passus*, &c. norunt omnes; et *n* a librariis crebro inculcari clarissime vidimus ad B. G. II. 9.

29 *Demissio patiebatur*] Hoc est, quanta erat storearum præpendentium longitudo, ad homines inter operandum protegendos. *Clark.* V. Turneb. Advers. XI. 24.

37 *Ad tormenta mittenda in struendo*] i. e. grandia missilia e tormentis excutienda. De qua significatione vocis *tormenti* adi ad III. 51. 'telum tormentumve missum:' alioquin locus in mendo cubare videri posset: nam in Leid. pr. et Voss. est *instruenda*, unica voce, quasi ad tormenta esset referenda. An vero scribendum *inmittenda*, scilicet fenestris illis, ut inde missilia excutiantur? Non puto.

X. 5 *In solo æque longæ*] Interposita virgula, scribendum *in solo, æque longæ*, ut recte habet ed. Beroald. In Rom. et Ven. perperam legitur *æque longe distantes, &c. Davis.* In Lovan. et Dorv. invenias *æqua lege. Pedum* etiam pro *pedes* est in Lovan. et Leid. pr. qui cum Edd. multis jungit *æque longe distantes.* Alia ratio est VII. 23. 'Trabes directæ perpetuæ, paribus intervallis distantes inter se binos pedes, in solo conlocantur.'

6 *Inque eis columnellæ*] Malo *columellæ*, ut in optimo codice Petaviano est. Nam dicimus *columna, columnula, columella. Vossius.* Jos. Scaliger edidit *inque eis columnellæ*, quam scripturam firmant editt. Ven. Beroald. at rectius Mss. Petav. et Norvic. cum Rom. exhibent *inque eis columellæ*, ut ostendit G. J. Vossius in Etymol. voce *columna.* Ac sane, quod non observat vir doctissimus, huic voci fidem non dubiam facit *Columel-*

læ, celebris de re Rustica scriptoris, nomen. *Davis.* *Columellæ* est etiam in Cod. Voss. et Edd Mediol. Vascos. R Steph. Gryph. poster. atque id quoque prætulit Gruterus.

7 *Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt*] *Capreoli* sunt συγκύπται, sive ligna in uno divaricata, quorum fastigia committuntur, et canterios sustinent. Nomen sortiti videntur a capreolis, qui adversis cornibus concurrunt: nam tignorum species ita procumbens refert quasi cornibus certantes capros. Nam illorum fœdus error, qui huic loco applicant capreolos illos, qui vitium cincinni sunt, ne audiendus quidem; nihil enim hic commune cum illis capreolis. *Vossius.* Adde Ciaccon.

11 *Quadratas regulas*] Regulæ sunt directa ligna, quæ hodie *latas* dicimus, notante J. Lipsio Poliorc. l. I. Dial. 9. ubi totum hunc locum enarrat. Rom. Ven. Beroald. *tegulas* corrupte repræsentant. *Davis.* *Tegulas* etiam Carr. et Ed. Scalig. male. Adi et Bruti notas.

13 *Ita fastigato*] Sic recte editt. Rom. A. D. 1472. cum in aliis legatur *fastigiato*, quod verbum non est Latinum. Vide not. ad B. G. II. 8. *Davis.* Confirmant hanc scripturam Mss. Petav. Lovan. Dorvill. subaudiendum autem videtur esse *tecto;* nisi similitudine litterarum τοῦ *structo* exciderit.

16 *Supra lateres*] Ita editum prius invenio in Ed. Plantiniana 1574. Antea edebatur *Super:* cui lectioni suffragantur libri Mss. omnes: quocirca novari nihil oportuit. In solo Palatino est *Super lateribus.* Sed *Super* tam Accusativo, quam Ablativo jungi, docuerunt satis Viri docti. Adi Cl. Burm. ad Nemes. Ecl. III. 5. 'Quem super ex tereti pendebat fistula ramo.' Ovid. Ep. v. 15. 'Sæpe super gramen, fœnoque jacentibus alto.' Front. IV. 3. 8. 'Super nudam humum' III. 9. 9. 'Super fossam pontibus injectis:' et sic passim.

19 *Hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt*] Ait musculum structum intra vineas: quod fieri potuit: nam vineæ, ut ex Vegetio discimus, altæ erant pedes octo: musculi vero columnæ erant altæ pedes quinque: his deinde impositi capreoli, qui necessum est valde inclinati fuerint, alioqui contineri vineis musculus nequisset: nam infra columnas illas trabes jacebant bipedales. Itaque columnæ et trabes fere VII pedes altæ erant, unus superest ad tectum imponendum musculo. Sed credo ego illa verba Vegetii non usquequaque vera esse, et exstructas sæpe ab Romanis vineas, quæ octavi pedis altitudinem excederent. Sed dicere possis, musculum pone vineas exstructum fuisse, et ideo tectum vineis dici. Sane ego non multum pugnare velim. Nihilominus sequitur supra vineas musculum non eminuisse, hoc est, pedum VIII altitudinem, aut nihil, aut non multum excessisse; alioqui conspecturi eum Massilienses fuerant. *Vossius.* Lipsius loco laudato ait, posse et legi *tecti.* Vulgatum defendunt cuncti codices. Malim autem ego exponere *latens post vineas.* Sic VII. 27. 'legiones intra vineas in occulto expeditæ.'

21 *Machinatione navali, phalangis subjectis*] Julius Pollux: τὰ τῶν νεῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες, φάλαγγες, καὶ φάλαγγαι. Varro de vita Pop. Rom. 'Cum Pœnus in fretum obviam venisset nostris, et quosdam cepisset, crudelissime, pro phalangis, carinis subjecerat, quo metu debilitaret nostros.' Nonius: 'Palangæ dicuntur fustes teretes, qui navibus subjiciuntur, cum attrahuntur ad pelagus, vel cum ad littora subducuntur. Unde etiam nunc Palangarios dicimus, qui aliquid oneris fustibus transvehunt.' *Ciaccon.* Vide Joan. Schefferum Mil. Nav. III. 3. *Davis.*

XI. 8 *Ab opere removerentur*] Illa *ab opere* in v. c. nostro et Pet. (ac Norv.) desiderantur; proba tamen sunt. Ait Cæsar cupas e muro devolutas in musculum cecidisse: inde fastigato tecto delapsas in terram: ibi ne flamma opus adureretur, longuriis remotas esse. *Vossius.*

12 *Libera muri defendendi facultas*] Pet. Ciacconius vocem *muri* delendam censet, quia non murus, sed turris oppugnabatur. Lenior est medicina, si reponamus *non datur libera* muro *defendendi facultas,* ob tela videlicet tormentaque a Romanis missa. *Davis.* Ineptus est hic Ciacconius, qui vocem *muri* delendam censet; quia *turris* scilicet, non *murus,* oppugnabatur. Quasi vero non jam antea dixisset Cæsar, hostes in *muro* æque ac in *turri,* telis tormentisque ex turri lateritia ictos. *Murum* itaque *defendi non potuisse,* idem est ac si dixisset, *eos, qui in muro essent, se defendere non potuisse.* Quare nec Davisii audienda est emendatio, qui reponit; *non datur libera* muro *defendendi facultas.* Quod vix Latinum est. *Clark.* De more Gruterus hæc omnia *non datur l. m. d. fac.* habet suspecta.

XII. 1 *Hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis*] In Manuscripto Cujac. et Petav. decem hæ voces desiderantur, et solum est, *hostes urbis direptione permoti.* (Sic et in Norvic. legitur.) Cæterum quod hic Cæsar ait *urbis direptione permoti,* id ad metum Massiliensium referendum: nam urbs direpta non erat, sed verebantur Massilienses, ne id contingeret. *Vossius.* Hæc cuncta desunt etiam in Mss. Leid. pr. Voss. et Lovan. meritoque supposita eorum pars major videtur Grutero, qui retinere mallet solum *Deorum ira perculsi.* Sed et illa Monachorum commentum esse hoc loco opinor, omniaque si quis inducat, non renitentem me habebit: in Leid. sec. scribitur *ut urbis d. p.*

3 *Inermes cum infulis*] Nimirum sic antiquitus solebant ad placandos victores, quemadmodum sacerdotes et hostiæ ad propitiandos Deos erant infulis circumdatæ. Unde et *infulat* in Glossis Isidori exponitur *propitiat.* De infulis Glossæ Ms. nostræ: 'Infolæ, velamenta de lana in modum vittarum facta.' Festus: 'Infulæ sunt filamenta lanea, quibus sacerdotes, et hostiæ, templaque velabantur.' De sacerdotibus et hostiis nota res: nam illuc respexit Maro, cum ait Æn. x. 538. 'Infula cui sacra redimibat tempora vitta.' De hostia idem Æn. II. 156. 'vittæque Deum quas hostia gessi.' Nam *vittæ* et *infulæ,* etsi idem non sunt, ponuntur pro eodem, quia vittæ annexæ erant infulis. De hostiis quoque Varro de L. L. VI. ait: 'Infulas dictas apparet in hostiis, quod velamenta e lana, quæ adduntur infulæ, intra hostiarum cornua velamenta erant.' Locus mire depravatus: quid illud *velamenta* prius sibi vult? deinde an vittæ intra cornua hostiarum? Emendo totum locum: *Infulas dictas apparet quod filamenta e lana, quæ adduntur infulæ, infra hostiarum cornua velamenta erant.* Ut putaverit Varro infulas quasi inferulas dictas ab *infra,* quod credidit quoque Perottus, nimirum quia vittæ infra cornua pendebant. Scaliger infulas deducit ab *infilando,* quod putat significare amicire, aut velare. Sed probatum id velim. In Festo legitur: 'Effafilatum, exertum, quod scilicet exerto brachio sunt exfilati, id est, extra vestimentum filo contextum.' Lego *Effilatum*: *x* in *f* abiit, ut *exfari, effari.* Ergo *exfilare* est exerere, *infilare* sit velare: non tamen infulam inde deduci patiar, quippe filum primam habet productam: infula brevem mediam. Scio subinde composita primitivi naturam amittere: sed huc non temere recurrendum. Ego ab Hetruscis petendam vocabuli originem arbitrer, a

quibus pleraque sacra Romani accepere. Interea deducere non male possis a φαλὰ, quomodo vocant κόσμος τῆς περικεφαλαίας. Aut a φαλιὸς quod *album* notat: nam 'infula,' inquit Isidorus, 'est fasciola sacerdotalis capitis alba in modum diadematis.' Verum ad Festum ut redeamus, de sacerdotibus et hostiis notum eos infulis velari solitos. At templa velari vittis quis prodidit? Profecto nihil unquam tale legi, et sanum locum esse ne ipsa quidem Ὑγεία mihi persuaserit: emendo confidenter hoc modo: *Infulæ sunt filamenta lanea, quibus sacerdotes et hostiæ tempora velabantur.* Conferat qui volet verba Festi et Varronis, non dubito quin veritatem conjecturæ facile animadversurus sit: nam *tempora vittis velare* est familiarissima, et propria veterum phrasis: unde Maro: 'redimibat tempora vitta.' Et sic innumeri autores. In glossis, quæ Isidoro vulgo tribuuntur, lego 'Infula sacerdotalis vitta, et administratio judicialis.' Quod miror: hic infulam dici vittam, cum ipse Isidorus XIX. 30. Orig. ait, 'ab infula vittæ ab utraque parte dependent.' Sed excusari potest, si vittam hic generatim dicamus pro diademate aut redimiculo poni. Etiam in Glossis nostris Mss. 'Infola vittæ sacerdotum,' et 'Infola amministratio sacerdotalis.' Quantum ad illa verba *judicialis administratio*, innuit quoque magistratus et præsides provinciarum infulis solitos ornari. Unde in Novell. Theodos. et Valent. T. de metatis p. 567. 'tam Consularium virorum, quam præfecturæ infulis ornatorum.' Spartianus in vita Hadriani p. 4. 'Post Mauritaniæ præfecturam infulis ornatum Pannoniæ Daciæque præfecit.' Ursinus ad hunc locum Cæsaris ait infulas Græcis vocari ἱκετηρίους κλάδους. Sed næ ille Paraphrastem, imo prorsus oblitum interpretis egerit, qui ubi in Græco scriptore occurrat ἱκετηρίων κλάδων mentio, vertere velit *infulas*. Multo præstitisset dicere στέμματα Græcis vocata: nam eæ vere infulæ; et hinc in Glossis Philox. *Infulæ*, στέμματα. Itaque eodem modo quo hic Massilienses infulis usi dicuntur, ita apud Homerum α Iliad. Chryses sacerdos, Agamemnoni supplicatum venit, Στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἑκηβόλου Ἀπόλλωνος. Ubi Eustathius ait cum corona accessisse, ut majestate et reverentia Apollinis moveretur, cujus coronam habebat Chryses. Quales lædere nefas erat: unde Æn. II. 429. 'nec te tua plurima Panthu Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.' *Vossius.*

10 *A defensione*] Petav. et Lov. cum Voss. *ab def.* sed Leid. pr. *ad defensionem*. Solita scilicet confusione τῶν *ab* et *ad*: nisi velis exponere *quod ad defensionem*. Vide ad B. G. v. 9. 'Ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis.'

14 *Spe prædæ inrumperent*] Lov. Leid. pr. sec. Voss. Dorv. Palat. Bong. *Se prædæ*. Unde merito Cl. Drakenburgio videtur excidisse τὸ *se* tum ob locutionis insolentiam, tum ob vicinitatem τοῦ *spe*. Ill. etiam Heinsius margini adleverat leg. *se spe prædæ*. 'Se inrumpere,' ut c. 11. 'Portis sese foras erumpunt:' ubi vide Comm. Ciacconii, Cellarii, et aliorum, ac laudatos viros ad Silium XII. 437. Quid, si ne quidem necesse est *spe* retineri? ut *prædæ* in Genitivo sumatur per ellipsin τοῦ *caussa*, ἕνεκα: uti jam sæpe in Cæsare habuimus. Dispiciat lector, adeatque coulecta B. Gall. IV. 1. Ego tamen malim *se spe prædæ*.

16 *Ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronunciantur*] Negat Hotomannus per *doctos* hic Cæsarem aliud velle, quam edoctos a suis, quid dicerent. Sed luce clarius est, eum per *doctos* intelligere facundos, nam facundia ad misericordiam movendam nihil utilius. Simile

illud Taciti de Germanico, primo Annal. 'Planci gravem et immeritum casum, simul quantum dedecoris adierit legio, facunde miseratur.' Neque in Massiliensibus id mirum, quo ad declamandum ipsi Romani confluebant. *Vossius.*

XIV. 5 *Arma vero omnia reposita contectaque essent*] In Pal. et Bongars. est *conjectaque*, sed male. (Editt. Rom. Ven. Beroald. corrupte etiam repræsentant *contemptaque.*) Nam militum arma, siquando otium esset, reponi et contegi solita adversus pulverem, imbres, aliaque id genus. Imo in Tacito legas I. Histor. 'Aperire deinde armamentarium jussit, capta statim arma sine more et ordine militiæ,' &c. Cæterum id semper non factum videtur: nam haud dubie repentino casu noxium, quando celeriter arma capienda. Itaque credo sua quemque sede militem arma recondidisse. Tegi vero etiam in itinere solent: unde ipse Cæsar ait B. G. II. 21. 'Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda tempus defuerit.' Sed supersedeo claram rem probare: alii exempla collegerunt. *Voss.* Hinc contra apud Front. IV. 1. § 43. 'detectis armis velut in acie.'

9 *Flammam conciperent*] Ita Editi omnes recentiores. Edit. Rom. et Ms. Reg. habent, *acciperent*. Unde legendum existimabam, *arriperent*. Sed in Ms. Eliensi plane scriptum est, *corriperent*. Quam demum veram esse arbitror lectionem. Sic apud Ovidium, '*Corripitur* flammis tellus,' &c. *Clark.* Carrar. aliique nonnulli, *Flammam acciperent*. Norvic. autem *flammam corriperent:* quam veram esse lectionem Cl. Clarkius arbitratur. Mihi vero parum Latina videtur illa loquendi ratio; nam Romani dicerent *flamma corriperentur*. Notum est illud Ovidii Metam. II. 210. '*Corripitur flammis*, ut quæque altissima *tellus*.' Receptam sane scripturam omnino retinendam putarim. Lucretius VI. 880. 'stupa jacit flammas *concepto* protinus *igni*.' Plinius H. N. II. § 50. '*Ignem* habuit, non postea *concepit*.' Sic iterum loquitur XXIV. § 101. sic etiam Curtius cum alibi, tum IV. 3. 4. et V. 7. 5. *Davis.* cur. sec. *Acciperent* legas quoque in Edd. Ven. Mediol. et Leid. sec. qui cum Dorvill. habet *flammæ*. Bene autem Davisius *conciperent* defendit. Ignis *corripere* dicitur *materiam*, quæ contra *concipit* flammam. Ovid. Met. I. 255. 'ne forte sacer tot ab ignibus æther Conciperet flammas.' Adde VII. 17. 108. IX. 520. X. 582. &c. Livius XXXVII. 11. 'Conceptum ignem præ se portabant.' Seneca Herc. Œt. 1483. 'Cædatur omnis silva, et Œtæum nemus Concipiat ignes,' sive *ignis* in Accusativo; ut non opus et ibi sit scribi *conripiat*. Ceterum delevi copulam post *tormenta* auctoribus Mss. meis omnibus, et e Petaviano rescripsi *animum adverti posset:* in Leid. pr. tantum erat *adverti*. Adi conlecta ad B. Gall. I. 24.

17 *Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majorique cum fiducia, &c.*] Pro *majori*, quod est in Editis omnibus, restitui ex Editt. Vascosani, *majorique*. Cum tamen illud *que* in Mss. non reperiatur; quid si, mutata tantum distinctione, ita scribamus? *Tentaverunt hoc idem — postero die: eandem nacti tempestatem, majori cum fiducia, &c.* Neque vero reticendum, in Ms. Eliensi, omissis quatuor prioribus vocabulis, scriptum esse: *Postero die eandem nacti tempestatem, majori cum fiducia, &c. Clark.* *Majorique* ediderunt quoque R. Steph. et Gryph. Ed. post. Ciacconius maluit *majorique fiducia*. Sed amat magis Cæsar addere præ-

positionem, ut aliquoties supra notatum. Quare post *die* majorem posui distinctionem.

20 *Sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei casu*] Locus videtur in mendo cubare. Legit Fr Hotomannus, *sed ut superiori die contentionem, &c.* Propius ad vestigia receptæ lectionis reponendum arbitror *sed ut superiori tempore contentionem. Superius tempus* vocat id, quod a ficta Massiliensium deditione fluxerat, qua facta, omnem contentionem remiserant Cæsariani. At hanc sane conjecturam a Pet. Ciacconio præoccupatam esse jam video. Hic autem minus feliciter rem gerit, cum paullo post reponat *pristini diei casu;* locus enim medicina non indiget. *Proximum* est, quod proxime præteriit. Terentius Eun. act. II. sc. 3. 39. 'His mensibus sex septem prorsum non vidisse proximis.' Ubi Donatus, 'quia,' inquit, 'non vidisse dixit *proximis*, præteritis intelligimus: proxima enim nobis aut præterita, aut futura sunt.' Cicero init. Orat. I. in Catilin. p. 1726. 'Quid *proxima*, quid superiore nocte egeris, ubi fueris.' Noster quidem B. G. IV. 11. dixit 'pristini diei perfidia;' sed haud necesse est, ut scriptores eodem modo semper loquantur, quod cum in animum non revocarent Critici, sæpe, contra quam monet parœmia, ἐκίνησαν τὰ ἀκίνητα. *Davis.* Quanquam ferri posse videtur vulgata Lectio; non tamen dissimulanda est Davisii emendatio, qui reponit, *superiori tempore. Clark.* Nil muta. Sic c. 40. 'ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione.'

22 *Omnia ad defensionem*] Si conjecturis indulgere liceret, facile fingi posset, in vocem præcedentem *omnia* (quæ in Mss. scripta est, oĩa) absorptam esse voculam *jam;* adeoque legendum, *omnia* jam *ad defensionem, &c.* Quod respondeat scilicet τῷ (*superioris temporis*) in præcedenti commate: sed sine Codicibus nihil audendum. *Clark.*

XV. 10 *Æqua fere latitudine*] Ita edidit Jos. Scaliger, et sic habent editt. Rom. Ven. Beroald. Sed cum Stephanica legendum *altitudine: latitudinem* enim sive *crassitudinem* supra definivit. Fr. quidem Hotomannus reponit *æqua fere latitudine atque altitudine,* quæ sane conjectura minus placet ob causam jam ante dictam, neque enim ταυτολόγος est Cæsar. *Davis.* Mire hic errat doctissimus Davisius, qui legendum existimat, *altitudine. Latitudinem* enim sive *crassitudinem* supra esse definitam; nec ταυτολόγον esse Cæsarem. At enim nullo modo supra est definita contignationis *latitudo.* Aliud enim longe est *crassitudo murorum,* aliud *latitudo contignationis* sive spatii muris interjecti. 'Agger,' inquit Cæsar, '*erat* ex lateritiis duobus muris senum pedum (non *sex pedum*) crassitudine.' Hoc est: Non totus agger sex erat pedum in *latitudinem;* quomodo enim is *novi generis atque inauditus!* sed murorum uterque sex erat pedum *crassitudine,* præter spatium id omne interjectum, quæ erat contignatio. Atque his tandem rite intellectis, jam *latitudo* contignationis istius intra muros (vel *altitudo* ejus, ut est in Stephani Editione, vel *magnitudo,* ut est in Ms. Regio) æqua erat, ac totus agger ante usitatus. *Clark.* Recte Clarkius Davisii rationem inpugnat: cur ille præferebat *altitudine,* quod et habet Vascosanus, et Strada, qui et in margine reliquerunt *magnitudine,* quod exstat etiam in Leid. sec. Nihilominus *altitudine* rescribendum judico, nam ut bene observavit Lipsius Polyorc. II. Dial. 3. supra non memorat *latitudinem* illius aggeris; sed *altitudinem* LXXX *pedum* c. 1. quamvis ibi *latitudinem*

vir doctus præferre videatur. Perperam; maximum momentum non consistebat in *latitudine*, sed *altitudine:* qua mœnium hostilium altitudinem possent æquare. Hinc infra c. 16. dicit Auctor, 'quum pene inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderent.' Unde liquido patet *altitudinem*, non *latitudinem*, esse scribendam. Ubivis autem in Mss. hæc variare, notissimum est.

Congestus] Mss. Reg. et Eliens. *Congestitius. Clark. Congestitius* etiam Mss. Ursini Cujac. Scalig. Petav. et Leid. pr. *congestius* Voss. Nullus dubito, quin rectum sit *congestitius;* qua voce usi etiam sunt Vitruvius et Columella, ut docent Lexica. Sic 'inportatitia jumenta' restituimus B. Gall. IV. 2.

11 *Ubi autem*] Mss. Reg. Eliens. *Ubi* aut *spatium, &c. Clark.* Nec secus Mss. mei omnes, et Edd. pp. nec non Vasc. Str. Steph. aliæque. Recte.

19 *Virtute militum brevi reconcinnatur*] In v. c. nostro et Cujac. Petav. Pal. ac Bong. est *reconciliatur:* (sic et Ms. Norvic. ac editt. Rom. Ven. Beroald.) quod ob tot codicum consensum dissimulare non debui. Forsan quis meliorem vulgata lectionem inde conjectabit. *Vossius. Reconcinnare* occurrit apud Plaut. et Cicer. pro reficere, resarcire. Quare nihil rursus innovo. Sed Mss. omnes et Edd. primæ dant *reconciliatur*, metaphora desumta ab amicitia, quæ in tempus dirupta instauratur ac reconciliatur, et reparatur. Quod tamen de *detrimento* rite non posse dici videtur.

XVI. 6 *Qua sit aditus, ab terra*] Sic in editt. Scalig. et seqq. At, deleta virgula, scribendum *qua sit aditus ab terra*, ut bene Rom. Ven. Beroald. Sic autem loquitur noster, quia Massilia *tribus partibus mari alluebatur*, ut testatus est hujusce libri c. 1. *Davis.* Ibidem 'quæ aditum habet a terra.' c. 25. 'Aditu a theatro.'

7 *Circumveniri*] Codices plerique *circumiri. Clark.* Quod Cl. Clarkius edidit, et Hotomannus quoque præfert, hic inveni in nullo Codice scripto nec edito præter Edd. Rom. Venet. et Mediolanensem. Aicardus vero, e Ms. ut puto, adlevit libri sui margini *circummuniri.* Utrumque adhibuit Cæsar. Adi notas ad B. Civ. I. 18. 'Oppidum vallo castellisque circumvenire *vel* circummunire instituit.' Hic vero contra Mss. nil mutandum. *Circumiri* vel *circuiri* (ut est in Mss. nonnullis, de quo alibi dictum) idem est, quod *circumcingi:* quo sensu sexcenties apud Historicos occurrit.

XVII. 7 *Qui fiduciariam operam obtineret*] Mira inscitia est Hotomanni et Ciacconii, qui ignari, quæ esset opera fiduciaria, corrigunt *fiduciarum provinciam.* Quasi non ut *fiduciaria hæreditas*, ita et *fiduciaria opera* dicere liceat. Idem ait Cæsar sub finem hujus libri: 'amisso exercitu, quem a Cæsare fidei suæ commissum acceperit.' Sed tædet nugarum. *Vossius. Provinciam* legit Ciacconius, non vero Hotomannus, qui hic adeatur quoque.

9 *Ferebat*] Sic quidem ex Ursini Msto repositum est: cui accedunt Petav. Scalig. Leid. pr. et Vossian. in plerisque et Edd. Vett. est *referebat*, quod magis placebat Hotomanno. Freinshemius vero in Ind. Curtii conjiciebat rescribendum *serebat:* ut 'serere rumores' VIII. 9. Vide Zinserling. Prom. Crit. c. 20. At vero id huic loco minus convenire videtur, retineoque *ferebat*, id est, dictitabat, præ se ferebat, et ubique in ore hæc habebat: quo sensu hoc verbum apud Tacitum frequens est. Sic 'ferre laudibus:' de quo vide Doct. Van Staveren ad Nepot. Lys. c. 4. 'eum fert laudibus.' Si quid mutandum, arrideret magis Dorvilliani Codicis lectio *inferebat*, id est, inmiscebat, proferebat. 'Inferre sermonem,' 'caussam' et alia sæpe occurrunt, tam

apud nostrum. quam alios. Vide Comment. ad Phædr. Fab. I. 1.

10 *Distineri*] Codices plerique *detineri*. Sed parum interest. *Clark.* Rectius censet Hotomannus, retinendam veterum omnium Codicum scripturam. *Distineri* enim profluxit ab Ed. Vascos. In prioribus et Mss. aliorum ac meis scribitur *detineri*. Bene. *Distineri* non habet locum, nisi ubi de distractione in diversas partes, vel diversarum rerum occupatione agatur. Vide quæ notantur ad B. G. II. 5. 'Manus hostium distineri.' Vulgatæ quidem favet lectio Juntina Justin. VI. 6. 'exercitus sui in Græcia distinerentur:' sed Mss. *detin.*, et duo a me visi *in Græciam detin.* Idem XXIX. 2. 'Ne eodem tempore multis bellis distineretur:' ubi etiam Ms. a me consultus *graveretur:* vulgo *detin.*, ut ubique variatur. Rectissime ibi magnus Grævius. *Detinemur* longo bello aut obsidione, quæ remoratur nos; *distinemur* duobus pluribusve bellis. Quare *detineri* e Mss. reposui. III. 75. 'Novissimos prœlio detinebat:' ubi itidem nonnulli *dist.* ut et B. Hispan. c. 34. 'dum hic detinetur.'

12 *Magna auxilia, convenisse; magna, esse in spe atque exspectatione*] In editis omnibus, propter minus accuratam interpunctionem, mira hic illata est sententiæ ambiguitas. *Clark.* *Magna* scilicet est Accusativus, et referendus ad *auxilia:* verum in Mss. non legitur *exspectatione:* sed *exspectari.* Optime, ait *magna auxilia convenisse*, jam; sed *et magna esse in spe atque exspectari* brevi. Ita sane exhibent Petav. Palat. Bong. Leidenses, Lovan. Voss. Dorv. quo faciunt Edd. primæ; in quibus *exspectare* habetur. Neque jungendum *magna in spe*, ut alibi quidem loquitur Cæsar. Ciacconius dubitat, an sit melius *magnam esse spem atque exspectationem.*

15 *Latius*] Codd. nonnulli, *elatius. Clark.* Quinam illi Codices sunt, qui *elatius* habeant, velim edoceri. Ego nullos scio; at Ciacconium malle *elatius* hic et III. 76. 'latius inflatiusque fama percrebuerat' ex Cicerone in Rullum II. 'Quibus rebus elati et inflati.' Vulgata non est sollicitanda: et male l. III. loco *elatius* vulgo editur; ut patet ex I. 53. 'Hæc Afranius Petreiusque pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant:' ex quibus verbis simul liquet non audiendum esse P. Fabrum in Semest. I. 22. præferentem *præscribebat*, id est, ante; ut est in Ms. Brantii, Leid. sec. et Edd. pp.

XVIII. 5 *Complures præterea Hispali faciendas curavit*] In tribus Mstis est *in Hispali*, quam voculam Scal. et Lips. expunxerunt: an recte, ambigo; nam sæpe solet Cæsar urbium nominibus addere præpositiones. Sed tamen tale exemplum nondum legi. *Vossius.* Mss. omnes et vett. editt. *in Hispali*, præter Norvic. qui corrupte exhibet *in Hispania.* Præpositionem delevere J. Lipsius et Jos. Scaliger, et sane raræ sunt hujusmodi locutiones. Terentius tamen Eun. act. III. sc. 4. 1. 'Heri aliquot adolescentuli coimus in Piræeo, in hunc diem ut de Symbolis essemus.' Ubi Donatus ait 'consensimus ac pepigimus, ne sit Solœcismus *in Piræo* pro in Piræum.' Non me quidem fugit, Ciceronem ad Attic. Epist. VII. 3. ex Terentio laudare 'heri aliquot adolescentuli coimus in Piræeum,' sed memoria lapsus videtur; alteram enim lectionem omnes Codd. repræsentant, eamque necessario retinendam censuit eruditissima fæminarum Anna Daceria. Cum igitur Cæsar soleat urbium nominibus præpositiones addere, vetus lectio non est rejicienda. *Davis.* Mss. et Editt. vett. in *Hispali:* quæ locutio a Cæsaris consuetudine non abhorret. *Clark.* *In Hispali* etiam agnoscunt mei Codices ad unum. Quo consensu

motus præpositionem revocavi. Adi ad B. G. VI. 3. et G. J. Voss. de Constr. c. 46.

15 *Se certis*] Ursinus monet esse Virum doctum, qui probet *secretis n.*; quod est in ipsius Cod., uti et in Vossiano. Mihi non placet.

16 *Quibus rebus perterritis civibus Romanis*] Lego ex Palatino et Bong. *perterritos cives Romanos.* Et sic quoque in duobus libris repererat Ciaccon. *Vossius. Perterritis civibus R.* ut Aldus, Gryph. Plantin. et alii dant, defendi posset ex iis, quæ notavimus ad VII. 4. 'Convocatis clientibus, facile incendit,' scilicet *eos:* ubi vidimus, eam constructionem non raro in Cæsare reperiri. Et certe suffragatur Petav. in Leid. pr. *perterritus civis Rom. Perterritus* habet quoque Lovan: *cives* abest a Bong. Malim tamen credere, varietatem ortam ex Accusativo *civis.* Ut Vossius correxit, exhibitum jam olim a primis Editoribus, item Vascos. Steph. Scalig. aliisque. Atque ita e suis Mss. scribendum monuerunt Ciaccon. Hotom. et Brantius.

17 *Ad Remp. administrandam HS.* CXC] In Petaviano est CLXXX, etiam Pal. numerum LXXX retinet, quamvis corrupte in eo legatur *cohortes* LXXX. Et Bongars. *cohortes* CLXXX. Ortus error ex notis HS. pro quibus in Petav. quoque scriptum est CH. Unde illi *cohortes* fecerunt: nam et *cohors* in veteribus lapidibus scribitur COH. et CHOHORS. et CHORS. *Vossius.* Numerum CLXXX reposui auctoritate etiam Mss. Leidd. Lovan. Dorv. Scalig. aliorumque. In quorum multis male *cohortes* LXXX, vel *cohortes* CLXXX scribitur. Edd. pp. *adm. cohortes* CLXXXX. *Nonagies* tantum Var. Lect. Vascos. uti et conjecerat Glareanus, vulgatum tamen retinens. In nonnullis inepte additur *millia.*

19 *Coëgit*] Sic Mss. et Editt. Vett. Quod et temporum ratio postulat; propter præcedentem, *prædicavit;* et sequentem, *injungebat.* Recentiores habent *cogit. Clark.* Ex Mss. et Editis Ber. Gryph. aliisque multis rescribendum *coëgit*, ut etiam Clarkius adnotavit. *Davis.* cur. sec. Magis Mss. auctoritate et consensu, quam temporum ratione, (quæ sexcenties ita variantur, ut sæpe monitum,) permotus *coëgit* reposui. Sic enim reperitur in meis omnibus et Edd. primis: in nullo *cogit.*

21 *Verba atque orationem adversus Remp. habuissent—judicia in privatos reddebat*] Judicia in privatorum rebus constituere, non modo iniquum non est, sed etiam prætorium. Quare nihilo probabilior Ursini aut Octavii Pantagathi emendatio est, qui legunt *edebat:* demirorque hoc ab illis non observatum. Locus enim sic emendandus est, ut sine interpunctione continenter legatur, quasi scriptum ita esset: *Et judicia in privatos, qui verba atque orationem adversus Rempub. habuissent, reddebat: eorumque bona in publicum addicebat.* Edictum scilicet proposuerat: 'Si quis adversus Rempub.' (id est, adversus Pompeium) 'verba fecisset, se judicium eo nomine daturum: damnatique bona in publicum addicturum.' Quare, qui particulam *vero* interjecerunt ante *verba*, stultissime illos fecisse apparet. Et similis judicii formula extat apud Livium l. XXIV. 'Pronuntiarunt, verba orationemque eos adversus Remp. habuisse, quo conjuratio deserendæ Italiæ caussa fieret.' Totus autem locus, qui varie conturbatus est, ita restituendus est: *Quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat, præsidiaque eo deducebat, et judicia in privatos reddebat, qui verba atque orationem adversus Remp. habuissent, eorumque bona in publicum addicebat.* (Hæc conjectura mire firmatur ex eo, quod eundem verborum ordinem exhibeat Ms. Norvic. nisi quod in eo omittatur *præsidiaque eo deducebat.*

Davis.) Cum hæc jampridem scripsissem, animadverti Manutium ex Nicasii doctissimi viri conjectura reponere *adversus Pompeium.* Quam conjecturam primum Livii locus refellit: deinde quis nescit eos, qui rerum potiuntur, semper *Reip.* nomine abuti? *Hotoman.* Optime hunc locum restituit Hotomannus, cui miror a Scaligero et sequentibus non obtemperatum esse: cum tamen Brantius testetur ita legi in suis membranis; quod et liquido confirmatur vetustissimis meorum Petav. Scal. Cujac. Leid. pr. Lovan. et Ed. Gryphii; nisi quod *eorum*, non *eorumque* retineant. Neque etiam pro Cæsaris more conjunctione illa est opus. Immo verba illa quæ desunt in Voss. *præsidiaque eo d. et jud. in priv. redd.* jam in Edd. Vasc. et R. Steph. exhibentur ante illa *qui verba.* In illis tamen male additur *vero*, uti et in Mss. Dorvill. et Leidens. sec. Ratio ipsa verba hoc pacto esse transponenda docet, uti quoque vidit Gruterus. Ursinus e suis Codicibus etiam monuit *præsidiaque eo deducebat* post *injungebat* esse ponenda. Recte etiam Hotom. defendit *adversus Remp.* quæ formula est frequens. Varro enim aiebat eos qui in Pompeium loquebantur, *adversus Remp.* id agere. Vide notas ad Lucan. v. 14. 'Non Magni partes, sed Magnum in partibus esse.'

XIX. 7 *Cordubam mitteret*] Petav. Leid. prim. Lovan. Palat. Dorvill. *Cordubæ m.* Quæ lectio si vera est, (ut tam bonorum Codicum auctoritate credere cogor) patebit, jam optimi ævi scriptores hunc casum Dativum, (non enim Genitivum esse inducere in animum possum) de motu ad locum passim cum nominibus propriis admisisse, ac *mitti Romæ*, *reverti Romæ*, &c. bene Latinum esse. B. Civ. III. 108. Mss. fere omnes *tabulæ Romæ erant adlatæ.* Vide, quæ olim notavi ad Lucan. VIII. 845. 'Manes transferre revulsos Ausoniæ:' uti ibi exhibet quoque Cod. Taurin. et 4. Mss. a Cortio consulti. Vide et Cap. seq. In Petav. B. C. III. 100. est 'Brundisio venit.' Quæ si genuina esset lectio, confirmaret vehementer opinionem meam de Dativo.

8 *Quin ad diem conveniret*] Pal. et Bong. habent *quin ad diem statutum conveniret.* Quod notare visum, quia etsi abesse poterat vox *statutum*, tamen Cæsaris simplicitas facit, ut credam ita eum scripsisse: quippe qui alibi dixerit: *orientem solem*, et *terram Galliam*, et similia duobus extulerit verbis, quorum alterum sine sensus detrimento commode poterat omitti. *Vossius.* Mss. Bongars. Palat. ac editt. Rom. Ven. Beroald. habent *ad diem statutum.* Sic fere Justinus I. 10. 'Equum pridie constitutam diem ad eundem locum ducit.' Et iterum; 'cum ad statutam horam omnes convenissent.' Illorum quidem Codd. lectionem veram arbitrer, quippe quæ Cæsaris ἀφελότητι maxime conveniat: tantum abest, ut plane repudiandam cum Fr. Hotomanno censeam. *Davis.* Mss. plerique et Edd. Vett. *ad diem statutum;* quæ locutio Cæsaris perspicuitatem sapit. *Clark.* Idem censet Cellarius, qui ideo *statutum* in textum revocavit. Estque etiam in Ms. Carr. Brant. Leid. sec. Dorv. et Edd. pp., fateorque Cæsarem frequentius solere locutiones plene efferre. Id tamen adeo perpetuum non est, ut interdum non recedat ab ea consuetudine, præsertim in illis locutionibus, quæ quasi ex formula Romanorum sollemni adhibentur. Ut in *movere* pro castra movere, *solvere* pro naves solvere, &c. Vide omnino ad VII. 85. Quare etiam hic, licet *statutus dies* probæ notæ sit locutio, malim adsensum præbere vetustissimis Codd. Cujac. Scalig. Leid.

pr. Lovan. et aliis, et simpliciter retinere *ad diem*. Pari enim modo B. G. v. 20. 'Obsides ad numerum miserunt:' ubi potuisset addere *dictum, definitum*, vel simile. Notæ autem sunt phrases *ad diem adesse, ad diem solvere, ad diem decedere, &c.*

12 *Iisdem diebus Carmonenses*] Notanda constructio: *Carmonenses, quæ est firmissima civitas, portas præclusit.* Ait Servius, ad Æn. I. 21. *hic illius arma, Hic currus fuit:* 'Quotiescumque nomina singularis et pluralis numeri connectuntur, viciniori respondemus.' Non absimiliter infra de bello Civil. l. III. 'Nulla Thessaliæ fuit civitas, quin Cæsari parerent, atque imperata facerent.' Nam ita in v. c. nostro legitur: pro quo in vulgatis est *pareret*, et *imperata faceret*. Contrarius loquendi mos est l. v. de bello Gall. c. 20. cum ait Cæsar, 'Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, legatos ad Cæsarem mittunt:' nimirum quia civitas est collectivum. *Vossius.*

14 *Deductis* III *in arcem oppidi cohortibus a Varrone præsidio, per se cohortes ejecit*] Notat Ciaccon. *deductis* hic idem valere, quod *introductis* et *inpositis;* quum alias significet *detractis* aut *eductis*. Et sane plerumque ultimo sensu cum aliis Cæsar adhibere solet. Vide, quæ notamus ad B. Gall. II. 33. 'Præsidia deducturos,' et alibi. Nihilominus nonnullis in locis *deducere* pro simplici *ducere*, si Mstis fides est adhibenda, apud nostrum occurrit. Ut IV. 22. 'Exercitum in eos pagos deducendum dedit.' VII. 68. 'Inpedimentis in proximum collem deductis:' quamvis et in illis locis alia quædam ratio inest, ut ibi notavi. Proxime accedit B. Civ. III. 31. 'deductis in locupletissimas urbes in hiberna legionibus.' Sed et lib. huj. c. 18. 'præsidiaque eo (sc. in urbes) *deducebat*.' Vide tamen, num et hic velit, Carmonenses ejecisse cohortes ex urbe præter 3 eas, quas in arcem, quasi tutum in locum abduxerat Varro, ut apud Auct. B. Hisp. c. 18. 'noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versus.' Certe ita cepisse Editores primos patet ex Ed. Rom. Mediol. et Ven. quæ dant *Deductis tribus cohortibus, positis in arce oppidi a V. præs.* Ut *deductis* sit *detractis, exceptis, minus tribus coh.* quas in arce præsidio posuerat Varro. Quomodo passim *deducere de summa partem* in rationibus dicitur. Vide Liv. VI. 35. Suet. Cæs. c. 42. 50. 'tertia deducta est,' ibique notas. *Diductis* est in Leid. pr. At pro *ejecit* dant *injecit*. Petav. Lovan. Leid. pr. Voss. Scalig. ut pateat, mendosi quid latere.

XX. 3 *Tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntate Provinciæ progresso et, &c.*] Restituo ex Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. *Intercluderetur; tanta ac tam secunda in Cæsarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progresso ei, &c.* Eodem etiam modo alii omnes Codices, nisi quod Ursin. *voluntate provinciæ reperiebatur*, unde Pet. Ciacconius, ultima voce deleta lectionem extudit, quam recipit Jos. Scaliger, merito eam ob causam temeritatis insimulandus. *Davis.* Merito veterem lectionem jam revocavit in textum Clarkius, quam agnoscunt Mss. mei omnes. Ed. Vasc. Str. Steph. Gryph. post. *voluntate pr. reperiebantur.* Quo fiat ἐπιφώνημα generalius vel ad Hispanias utrasque, vel ad alias etiam.

6 *Cum Tribunis cohortium*] Constat duplices Tribunos fuisse legionum et cohortium; unde sæpe invenias in lapidibus antiquis TRIBUNUS COHORTIS IV. et similia. Nam sex in quaque legione tribunos fuisse jam suo tempore Polybius docet. Tribunos legionum majores, cohortium minores vocat Vegetius II. 7. 'Tribunus major per epistolam sacram Imperatoris judicio destinatur. Minor tribunus

provenit ex labore.' Ergo illa dignitas beneficii, hæc virtutis præmium. Nec male Tribunum Græci χιλιάρχην vocant, si posterius ævum respicias: primæ cohortis tribunus milites aliquanto plures millenis habuit: unde teste eodem Vegetio prima cohors *miliaria* vocata. Itaque vere ille χιλιάρχης. *Vossius.* Vide Lips. de Milit. Rom. l. II. d. 9.

11 *Sibi cons. capt.*] Faërn. et Ciaccon. volunt addi *se*. Verum non opus esse vidimus ad B. Gall. II. 31. *ibi* Leid pr.

15 *Hispalim*] Ms. Reg. *in Hispalim.* Quomodo et alibi nonnunquam locutus est Cæsar. *Clark.* *In Hispalim* etiam Leid. sec. Voss. et Bong. at Leid. pr. cum Ursin. Palat. aliisque et Edd. Ven. Ald. Gryph. *Hispali:* ut supra 'Cordubæ mittere.' *In Hispali* Voss. Ego nil mutandum censeo.

19 *Pronunciasset*] Ita legendum censuit Faërnus. Al. *Promisisset. Clark.* Verum Mss. omnes constant in τῷ *promisisset.* Bene, scilicet ut illos animo confirmaret. Est Vir Doctus, qui libri sui margini adlevit *præmisisset.*

XXI. 3 *Hispanis, quod præsidia expulissent*] Perperam in vet. cod. nostro legitur *Hispalis.* (nec non in Mss. Ciacc. Lov. Scal. Dorv. Leid. sec. Edd. Rom. Ven. et Mediol. *Hispaniis* Leid. pr.) Nam Cæsar Cordubæ concionem habebat, quo civitatium omnium legati convenerant. Et Hispalenses præsidium non expulerant, sed Carmonenses. Itaque per Hispanos hic intelligit Carmonenses. *Vossius.*

7 *Quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti*] Lipsii Codex B. Beroald. et Florent. repræsentant *quæ* (pecuniæ) *erant in publicum Varroni a civibus Romanis pollicitæ.* Nec sane *pollicitus* significationem passivam respuit. Ovidius in Epistol. Cydippes v. 140. 'Exige *polliciti* debita jura tori:' et Fast. III. 366. '*Pollicitam* dictis, Juppiter, adde *fidem.*' Igitur vel hanc vel illam lectionem admittit Latinitas; quæ vero fuerit a Cæsaris manu, non nisi vetustissimorum exemplarium fide resciamus. Librarii tamen minus proletarios loquendi modos in magis usitatos solent mutare; quod facit, ut ab ea, cujus exempla posui, scriptura non abhorream. *Davis.* cur. sec. Adi Ill. Heins. ad Ovid. Ep. VI. 110. 'Cur tua pollicito pondere verba carent.' Atque ita, ut profert Davisius, scribitur in Leid. sec. et Edd. Mediol. Veneta ac Romana, quæ designatur a viro docto, per notam *Lb.* in Editione, qua ex Celeb. Fabricii humanitate ad curas secundas usus est Davisius. In Voss. legitur *quæ er. in p. V. civium R. pollicita.* In Lovan. vero et Dorvill. *quæ er. in p. V. a civibus R. pollicitus.* Sed vetustissimi Mss. retinent vulgatum. Quid si conjicias, post *pecunias* subjunxisse Cæsarem in Accusativo *quæ* neutrius generis? Certe post *res* aliquoties id fit; ut vidimus ad B. Civ. I. 7. At talia sine Mstorum consensu mihi non facile probantur.

9 *Hanc pœnam*] Quam? quod pecuniam essent polliciti? Nequaquam: sed quod eorum bona in publicum essent addicta, ut patet c. 18. At hoc videtur addi hic debuisse. Quare non sperno lectionem Codd. Lovan. Dorv. et Leid. sec. *ac pœnam.*

10 *Cognoverat: Tributis quibusdam publicis privatisque præmiis, reliquos in posterum bona spe complet*] Ita restitui, sensu ipso postulante. Editi habent: *cognoverat, tributis quibusdam publicis privatisque præmiis: Reliquos, &c.* Qua interpunctione cum pessime turbetur sententia, mentem Auctoris minus recte videntur accepisse Editores. *Clark.* Bene distinctionem mutavit Clarkius. Quam restituit, jam invenio in Edd. Vasc. Gryph. Steph.

Stradæ. Idem advertit quoque Gruterus.

12 *Monumentaque quæ ex fano Herculis*] Supra *ornamenta* vocat: 'omniaque ornamenta ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit.' Per ornamenta autem haud dubie intelligit simulachra et dona, quæ pretiosa in templo Herculis reposita erant. Græci vocant ἀναθήματα. *Monumentum* μνημεῖον est, ut recte in Glossis Philox. exponitur: origo tamen ab sepulchris, unde Festus ait: 'Monumentum est, quod mortui caussa ædificatum est.' Quia nimirum admonebant eæ inscriptiones mortalitatis, ut Varro ait. *Vossius.*

19 *Quibusdam civitatibus*] V. c. noster et Petavianus habent *quibusque*. *Vossius.* *Quibusque* Grutero mihique magis placet. *Quibusquedam* est in Voss. *quibusque* in Scalig.

20 *Pedibusque*] Hoc est, non *navibus*, sed *terrestri itinere;* sive id *pedes*, sive *in equo*. Ut recte adnotavit Hotomannus. Vide infra, de bello Alexandrino, ad c. 26. et c. 33. *Clark.*

XXII. 4 *Panico enim vetere*] Quod non multum nutrimenti præbet: eoque durior sors Massiliensium. Panicum Græcis ἔλυμος, et μελίνη ac μέλινος aliis. Usos eo Gallos, et imprimis Aquitanos, ex Plinio discimus. Idem prodit XXII. 24. Dioclem medicum panicum appellavisse mel frugum: quod miror, cum ex Galeno tradant herbarum curiosi, siccum esse, nec multi alimenti. Sed credere malim corruptum locum, et fortassis rectius emendabat Dalecampius μέλιαν *frugem*, a nigro colore. *Panicum*, ut vult Isidorus, dictum, quia multi homines eo panis loco utuntur quasi *panivicium*. Barbarum vocabulum ex duobus integris more sæculi sui fecit. Sic in glossis ejus legas *Togipurium*, pro *toga pura*. Sed veram *panici* originem deducit Plinius a *paniculis:* de quibus vide, quæ omnium diligentiam supergressus notavit in Solinum magnus Salmasius p. 125. *Vossius.*

14 *Jussu Bruti*] Optimi Petav. Leid. pr. et alii, cum Edd. Ald. Ven. Gryph. Basil. *Missu*. Id quod magis adridet Grutero. Verum ipse Brutus cum tota classe non longe aberat, ac 2 hæ naves ad ejus classem pertinebant; sed jussæ erant propius portum excubare. Passim hæ voces permutantur. Alibi 'missu Cæsaris venire.' Vide ad B. Gall. v. 27.

21 *Educunt*] Brantius conjicit legendum *deducunt* quia passim occurrit *deducere naves*. At vero ea est formula perpetua detrahendo naves e sicco vel navalibus in aquam; ut notum est. Hic vero *educunt* est proferunt, ut Cæsarianis tradant eas, tam in portu jacentes, quam in navalibus stantes; sed et c. 23. 'Naves præsidio onerariis navibus ex Sicilia eduxerat:' et c. 26. 'Naves ex portu educit.' Dein *pro nomine et vetustate* patet esse ἓν διὰ δυοῖν. Qua figura utitur noster frequenter. Non audiendi ergo, qui *pro nominis vetustate*, aut *pro nomine vetustatis* cum Edd. Rom. Ven. Mediol. ac Cod. Carr. restituere conentur.

XXIII. 3 *Duas legiones ex* IV] Hæc vera est lectio, ut ex eo patet, quod, ut narrat Cæsar hujusce libri c. 37. 'Curio in Siciliam miserit, ut duæ legiones reliquusque equitatus ad se mitteretur.' Cum igitur B. C. I. 30. dicatur Cæsarem misisse 'in Siciliam Curionem Propræt. cum legionibus III,' reponendum *legionibus* IV. *Davisius.*

4 *Biduoque et noctibus tribus*] Nimium profecto argutatur Ciacconius, cum ait corruptum hunc locum, quia dies noctem etiam includit. Sed scire debebat, diem quidem, etsi noctem includat, et notet spatium illud XXIV horarum, constringi etiam intra crepusculum et diluculum. Quando ais, *jam dies est*, nihil aliud vis, quam lucere. Itaque *dies* pro

luce. Sed tædet talia monere. Solum adscribam locum Plinii XIV. 12. quem ne ipse quidem Ciacconius ignoravit. ‘ Biduo duabusque noctibus perpotationem continuasset.’ *Vossius.*

6 *Aquilaria*] Leid. pr. *Aquillaria.* Scalig. Petav. Voss. *Anquillaria.* Lovan. Palat. Bongars. Dorv. Leid. sec. *Anguillaria:* atque ita Scholiastes Mss. Lucani IV. 585. ‘ Inter semirutas magnæ Carthaginis arces, Et Clypeam tenuit stationis litora notæ.’ Forsan intelligit *Δρακόντιον νῆσον*, quæ est apud Ptolemæum IV. 3. Olim putavi ita dictum locum a caduceo Mercurii, cujus illic est promontorium.

6 *Hic locus abest a Clupeis passuum* XXII *millia*] Sic editt. Rom. Ven. Beroald. at Ms. Norvic. *hic locus est a Clupeis*, quæ rara quidem, sed proba est locutio. Supra B. C. I. 16. ‘ Qui erat ab oppido millia passuum circiter III :’ ubi vide notat. *Davis.* Quod autem Ciacconio pro *Clupeis* placet *Clupea;* in eo lapsus est vir eruditus. Vide J. Fr. Gronovium ad Livii IX. 19. *Idem*, cur. sec. *Est* scribitur in solo Petav. *a Clupeis* legitur etiam in Auct. de Afric. Bello c. 3. ubi tamen variant recentiores Codd. at statim Petav. Codex *ad Clupea.*

7 *Habetque non incommodam æstate stationem*] Miror eorum arrogantiam, qui contra omnium codicum autoritatem, vocem *æstate* expungere audent, quia, eam enim caussam esse puto, sequitur vox *stationem.* Quasi vero non possit eadem statio æstate commoda, hyeme incommoda esse, prout alii aliique flant venti. *Vossius.* Primam vocem expungendam censuere Pet. Ciacconius et Jos. Scaliger, quorum arrogantiam miratur D. Vossius, quippe statio esse potest æstate commoda, hieme incommoda, prout alii aliique flant venti; eaque sane ratio valeret, si stati in iis locis essent venti; quia autem res aliter se habeat, illud vocabulum, per me licet, in spongiam incumbat, præsertim cum a Ms. Norvic. exulare videam. *Davis.* Vocem *æstate* supposititiam esse judicavit etiam Gruterus; qui legi voluit *milia, non incommoda statione, duobus, &c.* Certe *incommoda* exaratur in Mss. Petav. Leid. pr. Palat. Dorvill. in quorum duobus postremis pro *stationem* est *navigationem. Æstate* potest esse commoda statio, cum leniores flant venti, hieme vero incommoda, cum venti fortiores sunt, et maris *æstus* sævit vehementius. Pro *et* prætulit Ciaccon. *quæ.*

14 *Profugerat*] Præferrem hic lectionem Leid. pr. et Dorvill. ac Lovan. *perfugerat* sive Adrumetum usque, tamquam in tutum locum et quasi asylum fugerat. Verum præ perpetua variatione hæc incerta adeo sunt, ut nescias, quid certi sit statuendum. Vide supra aliquoties et ad Frontin. III. 3. in f. Cl. Drakenborg. ad Livium IX. 10. Paullo post ‘ navibus XII longis’ vult scribi Ciacconius, quibus obponantur *onerariæ.* Sed contra Mss. omnes. *Longas*, ut supra, intelligi debere, satis liquet.

XXIV. 1 *Uticam navibus præmittit*] Adjecta vocula, legendum *cum navibus*, ut Petav. et Norvic. exhibent. *Davis.* cur. sec. At vide tamen ad B. Civ. I. 31. ‘ Venientem Uticam navibus.’

5 *Corneliana*] Ciaccon. Ms. habet *Cornelia*, cui adstipulatur Vossian. uti aliis auctoribus vocantur; at c. 25. Mss. omnes retinent *Corneliana.* Contra c. 37. *In castra Cornelia* exaratur in Petav. Scalig. Leid. pr. Palat. Voss. et Dorv. Quare ubique etiam malim *Cornelia.* Adi ad Lucan. IV. 656. In Scal. hic est *Canidiana*, in Leid. pr. *Candiana.*

9 *Directo itinere*] Alibi *recta regione:* quod Tacito *cominus*, ut: ‘ non Armeniam cominus, sed flexu Mesopotamiam petunt.’ *Vossius.*

10 *Hoc itinere est fons, quo mare succedit*] Rubenius in Electis I. 35. emendabat, *est pons, quod mare succedit*. Sed quis autor de ponte? præsertim cum longe lateque locus restagnet, necessum est ingentem pontem fuisse: nec veterum ullus meminit. Sequentia etiam, 'quem siquis vitare voluerit, VI milium circuitu in oppidum perveniet,' multo commodius ad fontem, vel ad locum referas: si reponas *pons*, vix sensus erit ullus. Quare probent conjecturam ejus alii, non ego. *Vossius*. Mss. Ciacconii, et mei omnes præter Voss. habent etiam *quod*, i. e. quia, si Rubenii correctionem admittas. An potius *quod* referendum est ad *iter*, ut *succedere* hic rursus jungat quarto casui: de quo egimus ad B. Gall. II. 6. 'portas succedunt.' *Quod* edidit etiam tacite Cellarius. Ceterum Rubenius ibid. vult *et longe*. Verum *longe lateque*, quod vulgo nunc editur, ab interpolatione est Scaligeri; nec damnarem, si in Mss. inveniretur, nam ita sæpe cum reliquis Cæsar. At Codd. omnes, et Edd. Vett. dant *q. mare succedit longius; lateque*, quod idcirco revocavi. *Late* solum satis notat *longe lateque*. Vide me ad Obseq. c. 105. 'Fax late visa;' ubi male vir doctus in Act. Lips. A. 1721. M. Maii reponit *alte*. Consule etiam Misc. Obs. Vol. 2. p. 64. &c. B. C. III. 24. 'tam late tueri parva manu non poterat.' Dein reposui *si qui* auctoritate Pet. et Lov. Vide ad B. G. I. 48. *qui* vel *quis* deest Leid. pr. et Voss.

XXV. 3 *Bellica*] Non *Bellicam*, sed *Beli* portam hanc fuisse dictam putat Freinshem. ad Curt. III. 3. § 16.

4 *Theatro*] In Mss. meis omnibus est *a theatro*. Recte. *Aditus a theatro*: ut supra 'aditus a terra.' Vide ad c. 16. 'Qua sit aditus ab terra.'

19 *Pronunciari*] Non male. Sed Petavian. Leid. pr. Lovan. Voss. Dorvill. habent *pronunciare*, rectius e Cæsaris stylo. Vide ad B. G. II. 5. 'Castra munire jubet.'

XXVI. 2 *Recepit*] Repone *recipit*: sic enim est in Petav. Pal. ac Norvic. et ita legendum postulant sequentia. Ex iisdem paulo post lege *posteroque die*. *Davis*. cur. sec. Quum ceteri Codices retineant præteritum *recepit*, nil innovandum est. Imperator adpellatur, postquam se receperat. Præteritum autem cum præsenti tempore jungi, sæpissime in his Commentariis vidimus. Adi ad v. 11. VIII. 1. &c. V. et c. 28. et c. 35. Adde Clark. ad B. Civ. III. 55. 'misit et adjungit.' Quamquam nec *recipit* damnarem. *Posteroque* vero reposui, jubentibus iisdem, ac Lovan. Leid. Bong. et Dorv. Mss.

7 *E vestigio*] Sic quidem omnium primæ Edd. et nuperrimæ Vossii, Cellarii, Davisii, ac Clarkii exhibent, et trita est locutio; ut paullo ante *ex vestigio*. At vero Mss. mei X. et Edd. reliquæ non agnoscunt hoc loco præpositionem, quam et alibi non adparere docui ad B. Gall. IV. 5. 'E vestigio pœnitere.' Quare parum abfuit; quin rursus ejecissem.

XXVII. 1 *Perferunt*] Mss. et Edd. Vett. *ad eum perferunt*. *Clark*. *Ad eum* inserunt mei tantum non omnes, et Edd. primæ item Vasc. Steph. Gryph. post. aliæque. Recte, pro Cæsaris pleno scribendi modo.

8 *In conspectu*] Sic Mss. optimi. Vide supra ad B. G. IV. 12. Al. *in conspectum*. *Clark*. Adde Cort. ad Sall. B. Jug. c. 5. Certe *conspectu* hic scribitur in Petav. Scalig. Lovan. Leid. pr. sec. Voss. et Dorvill. immo vulgo quoque c. 32. editur *quibus in conspectu venerit*, et plerique Mss. III. 109. 'In conspectu venissent.' Hæc semper variari supra aliquoties monuimus.

XXVIII. 3 *Legionesque eas transduxerat Curio*] Vox *Curionis* in Pal. et Bong. non reperitur: et a suis quoque codicibus abfuisse testatur Ci-

acconius, unde mendum esse hoc loco putat. Sed constat sensus, si recte perpendas. Ait Cæsar in castris Attii Vari fuisse Quinctilium Varum, quem ipse Corfinii dimiserat. Hunc Varum in Africam profectum: at legiones Corfinienses in Africam a Curione transductas fuisse; indeque occasionem Quinctilio eas appellandi. Omnia clara erunt, si interpungas, *in Africam venerat: legionesque eas,* &c. Petavianus vero codex manifeste corruptus: quippe in eo est: *legionesque eas traduxerat: quas Curio. Vossius.* Deest vox *Curio* in quibusdam Codd. sed omnino retinenda est, ut recte vidit D. Vossius. Hoc enim dicit Cæsar: milites utriusque exercitus, inde inter se colloquendi caussam nactos, quod, a Pompeii partibus legiones Corfinio in Africam transduxerat S. Q. Varus, a Cæsaris autem partibus legiones Corfinio item receptas transduxerat *Curio:* adeo ut milites utriusque exercitus jam olim inter se noti essent. *Clark. Curio* exsulat etiam a Carr. Brant. Leid. sec. Voss. et Dorvill. ut et Edd. Vascos. Steph. aliisque. In Leid. pr. transponuntur quoque *quas Curio* pessime. Sed et errat Cl. Clarkius. S. Q. Varus non transduxit ullas legiones in Africam. Sed Curio transduxit eas legiones in Africam, in quibus sub Domitio Corfinii fuerat Quæstor S. Quinctilius Varus: hinc adpellationis caussam habuit Quinctilius. Adi I. 22. et c. 25. et hujus c. 23. Has enim legiones Curioni traditas is primum in Siciliam, et inde in Africam transduxit.

8 *Sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent*] Si soli, ut ex Polybio discimus, Tribuni militum sacramentum exigebant; dicere oportet factum illud præsentibus aut consulibus, aut prætoriis, aut denique quæstoribus: nam hoc manifeste indicare hæc verba videntur. Nisi dicamus alium turbis illis et diversum a prisco morem inductum; quod non arbitror. Forsan et ex his verbis colligas ab ipso Domitio, et Varo legiones sacramentum adactas. Sane parum abest, quin hoc sentiam. *Vossius.* Non dixerant sacramentum in verba solius Domitii, sed Pompeii, verum apud Domitium et Varum. Sic c. 18. 'Varro omnem provinciam in sua et Pompeii verba jusjurandum adegit.'

9 *Memoriam deponerent*] Ita legitur in omnibus exemplaribus, et recte quidem. Sic supra B. G. I. 14. 'Quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexassent, memoriam deponere posset,' ubi frustra est Joan. Brantius, qui *memoria deponere* longe rectius et venustius dici contendit. *Davis.* Vide nos eo loci. Apulei. Met. l. v. p. 100. 'Monitionum et promissionum memoriam effudit.'

12 *In contumelia*] Sic Ms. Reg. Edit. Rom. *in contumeliam.* Utrumque recte. Scaliger et Recentiores præpositionem omiserunt: minus recte. *Clark.* Id Scaliger fecit e Ms. Ursini, quocum faciunt Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. i. e. *per* vel *e contumelia:* sic 'consuetudine' VIII. 17. 'silentio' B. Civ. III. 19. 'Amicitia' III. 55. 'fiducia' Apul. Met. l. II. p. 22. Ed. Pric. et similia sæpe. *In contumelia* est tantum in Leid. sec. et Palat. Reliqui *in contumeliam* cum Edd. Vett. nisi quod *ad contumeliam* habeat Lovan. uti c. 32. in f.

13 *Addit*] Ex Petav. Pal. Lovan. Norv. Beroald. et Ursin. reponendum *addidit*, ut jubet Latini sermonis ratio. *Davis.* cur. sec. Latini sermonis ratio facile permitteret τὸ *addit*, ut dixi ad c. 26. Sed Msta lectio *addidit* flagitat. Consentiunt enim Leid. pr. Scalig. Dorvill. et Edd. primæ.

XXIX. 1 *At*] Mss. aliorum et mei omnes cum Edd. Vetustis *atque:* unde Brutus male rursus fecit *atqui*, et Recentiores, Lips. Scal. et ceteri *at:* quia præcesserat scilicet *atque.*

Sed *atque* pro *at*, *vero* nostro frequens est. Adi ad B. G. IV. 25.

Magnus omnium incessit timor; nam is variis hominum sermonibus augetur] Locus mihi perquam suspectus: offendit tum illud *incessit timor omnium:* tum imprimis τὸ *nam*, alieno loco positum. Abstersero ne mendum si scribam? *Magnus omnium incessit timor animis. Is variis, &c.* Negligentia librarii illud *is* omissum erat, ut sæpe in syllabis repetitis accidit. Ita remansit *animis:* hinc primo *nimis*, postea *nam is* factum. *Vossius.* Cellarius interpretatur; *omnium rerum*, vel *casuum, timor:* sed id ratio linguæ Latinæ vix patitur. D. Vossius, ex conjectura emendat; *magnus omnium incessit timor* animis; *is, &c.* Sed minus elegans videtur ea verborum dispositio. Ego vulgatam lectionem, licet locutio sit paullo inusitatior, retinendam existimo: *Magnus* (militum) *omnium timor, incessit* in castris Curionis. *Clark.* D. Vossius ex conjectura rescribit, *magnus omnium incessit timor* animis: *is variis, &c.* Clarkius autem vulgatam lectionem retinendam existimat, ita etiam Cellarius, et hic *rerum* vel *casuum*, ille *militum* subaudiendum censet. At vero neutrum patitur Latinitas. Quid igitur? pro vetere dicto, 'Quod est ante pedes, nemo spectat, cæli scrutantur plagas.' Nihil enim facilius quam Cæsaris manum adsequi; quod tamen haud fecerunt editores. Lege *magnus* omnes *incessit timor; nam is variis, &c.* Justinus XXII. 6. 'stupor itaque *omnes*, et admiratio incessit.' Livius XXV. 1. 'Tanta religio —— *civitatem* incessit:' et XXVIII. 3. 'Timor inde *oppidanos* incessit.' Absolute quidem dicas licet, *magnus incessit timor*, ut ex Curtio aliisque constat; sed nemo dixit, *magnus* omnium incessit timor. *Davis.* cur. sec. Hotomannus jam olim conjecit *omnes*, vel *omnium mentes.* Posses et refingere *omnino*, vel simile quid. Absolute adhibuit auctor B. Civ. III. 44. 'Magnusque incesserat timor sagittarum:' cap. 101. 'tantusque eo facto timor incessit:' et Hirt. B. Alex. cap. 7. 'tantus incessit timor.' Cum Dativo vero B. C. III. 74. 'Exercitui omni incessit dolor.' Sic hic posset scribi *omni militi.* Sed nil temere innovandum censeo. III. 13. 'Tantus terror incidit ejus exercitui,' in Mss. optimis *exercitus.*

5 *Alius alii transdiderat*] In Carr. Leid. sec. Edd. Rom. et Mediol. scribitur *illi aliis ediderant*, in Ven. *illis ediderant.* In Voss. *illis alii tradiderant.* Forsan scripsit auctor *alius alii tradiderant.* Vide ad B. G. II. 24. 'Alius alii ferrent auxilium.'

6 *Civile bellum*] Ῥῆσις est corruptissima, quam J. F. Gronovius in notulis Tacito editt. Blavian. præmissis, hoc modo restituere conatus est: 'Civile bellum: genus hominum, cui liceret libere facere et sequi, quod vellent, legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant; nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo: quæ offerrentur municipia diversis partibus conjuncta (utrique enim ex Marsis Pelignisque) videbat; et qui superiore nocte in contuberniis papilionibusque *(secum fuissent,)* nonnulli graviores sermones militum vulgi durius accipiebantur.' In locis tam mendosis latissima, ut conjiciendi, ita et aberrandi patet area; nos autem quæ verisimillima videntur, paucis proponemus. *Davis. Civile bellum; — fingebantur.* Hæc, quæ uncis inclusi, corruptissima sunt; et, si conjecturis emendata possint fortasse *aliquam* in sententiam accipi, at vix in *eam* (credo) quam voluit Cæsar, nisi codicum meliorum ope prius in integrum aliquando restituta. *Clark.*

7 *Genus nominum, quod liceret libere facere, et sequi quod vellet*] Mendum latet: in prioribus erat editt. *quod vellent.* Male. Ego rescribo: *Genus*

hominum, cui id liceret l. f. et s. quod vellet. More antiquo prius exaratum erat *quoi id*, hinc inscitia librarii factum *quod.* Non dubito de veritate hujus conjecturæ. Et confirmant hæc, *legiones eæ. Vossius. Vellet* etiam Ms. Urs. Petav. Leid. pr. Voss. et alii cum Scalig. et seqq. Edd. Ciacconius emendat *Civili bello illi generi hominum, quod liberet: licere facere et sequi, quod vellet: quod liberet, licere* voluit quoque Ursinus. Ill. etiam Heinsio videbatur legi debere *quod liberet licere facere, et sequi, quod vellent legiones hæ:* sic enim ille jungit: pro *liberet* certe *licere* est in Lovan. Palat. et Dorvil. *vellent* habent reliqui Mss. cum Edd. Vett. *Hæ* est in multis Mss. de more, et Edd. Vett. abest a Palat. Verum nil mutandum videtur, nisi *quod* in *cui id* vel *cui.* Reddit rationes Cæsar confusionis, quæ erat in castris Curionis, et enumerat caussas; primo, *Civile bellum,* dein *quod sit genus hominum, quibus licet, quodcumque libet:* i. e. milites, præsertim in civili bello; tertio, *quod sint illæ legiones, quæ* paullo ante *sub Pompeio militaverant.* Sententiam meam unice firmat Lucanus IV. 694. 'Hac igitur regis trepidat jam Curio fama, Et quod Cæsareis numquam devota juventus Illa nimis castris, nec Rheni miles in undis Exploratus erat; Corfini captus in arce, Infidusque novis ducibus, dubiusque priori Fas utrumque putat. Sed postquam languida segni Sensit cuncta metu,' &c.

9 *Mutaverat consuetudo quæ offerrentur. Municipia etiam adversis partibus conjuncta*] Alii Codices *qua efferrent municipia*, omnes vero *etiam diversis partibus*, quam lectionem temere mutavit Pet. Ciacconius, eumque secutus Jos. Scaliger. Sensus erit aliquis, si, verbis parenthesi inclusis, scribamus *nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo, qua efferrent municipia etiam diversis partibus conjuncta.* Suetonius August. c. 2. 'Ne enumerem quot et quos *diversarum partium* venia et incolumitate donatos.' Sulpicius Severus vit. B. Martini c. 9. 'Quo lecto, clamor populi tollitur, *pars diversa* confunditur.' Vide et J. F. Gronovium ad Senecæ de ira II. 23. *Davis.* Male e Carr. reposuit Scaliger *adversis*, quæ est glossa τοῦ *diversis*, quod exstat constanter in Mss. meis omnibus, et Edd. Vett. Suetonius sæpissime et c. 1. Jul. 'Diversarum partium habebatur.' Front. III. 6. 1. 'Diversæ partis præsidio obtineri:' ubi vide Tennul. et sexcenties. Ceterum *minuerat* rescribere tentavit Ciacconius. Illa vero *qua* (Edd. qdd. *quæ*) *offerrentur, &c.* me non capere fateor: *efferrent* Carrar. unde Brutus *efferrentur:* quomodo habet Leid. sec. *offerentur* Edd. pp. et Davis. Ill. Heinsius legit *Quo se ferrent. Munic. etiam div. p. conj.* Ciaccon. *ex adversis p.*

10 *Qua offerrentur*] Sic Petavian. Pal. et Bong. ac vet. noster codex. Alii *qua efferrent.* Utra vera lectio sit, non ante dixero, quam rem ipsam intellexero. Tota enim hæc periodus corruptissima est. Et felicis eum ingenii judicabo, qui absque libris, non dico sensum bonum reponere possit, sed illum, quo Cæsar scripsit. Nam si mutare et transponere libuisset, non difficile alterum id futurum erat. *Vossius.*

11 *Neque enim ex Marsis*] Alii codd. *Namque enim:* si *enim* tollas, hoc prætulerim: nam quas Curio habebat legiones ex Marsis venerant. Sed obscura res est. *Vossius.* Intelligit legiones, quas Corfinii captas Curioni tradiderat Cæsar. Cum igitur Codex Carrar. cum aliis nonnullis exhibeat *namque enim ex Marsis*, ita reponendum arbitror. Sic Plautus Trinum. Act. I. Sc. II. 23. 'Namque enim tu, credo, mihi imprudenti obrepseris,' unde patet Pet. Ciacconium et D. Vossium particulam se-

eundam male sustulisse. In Ms. quidem Norvic. omissa prima voce, legitur *enim ex Marsis;* ac sane ea conjunctio interdum præponitur, ut ostendit inter alios G. J. Vossius Anal. IV. 26. *Davis.* *Namque enim* probavit Heinsius, pro *ut* commode subponens *ii:* pro *veniebant* in Lovan. et Dorv. est *veniebat.* Ciacconius porro legit *omnes erant, qui superiore* (*superiori* Lov.) *nocte centuriones commilitesque, quin et nonnulli, &c.* Rhellicanus post *commilitesque* tantum subintelligit *fuissent.* Brutus autem conjicit *atque s. n. commode commilites n. g. s. m. accipiebant* e Carr.

12 *Commilitonesque*] *Commilitesque* v. cod. Quæ vox apud Plinium invenitur. Et millena id genus in veteribus lapidibus invenias: ut, *conveteranus, contribunus, commanipularis, &c.* In Palatino est *cum militisque:* in Carrariensi *cum milites:* et pro eo quod statim sequitur *graviores,* in v. cod. nostro et Pet. est *graviora.* *Vossius.* V. c. *Commilitesque:* Norv. *cum militesque:* Palat. *cum militisque:* Carrar. *cum milites.* In sequentibus Petav. et Norvic. habent *nonnulli graviora sermones militum dubii durius accipiebantur.* An legendum? *comminitantesque nonnulli graviora; sermones militum dubii durius accipiebantur.* Parva sane est mutatio, qua recepta, mens erit aliqua, cum in vulgg. sit nulla. *Davis.* *Commilitesque* exhibent Mss. omnes et Edd. Vett. quam vocem Ill. Heinsius glossam putat ex verbis *in contubernio erant.* Sic enim legit. *Graviora* est etiam in Lovan. Scalig. Leid. pr. Voss. qui Codd. non agnoscunt *τὸ vulgus* cum Petav. et Norv. sed pro eo *dubia* habent tres priores, at Vossianus *duabus.* Dein *accipiebantur* et *nonnulli* pro *nonnulla* est in iisdem, uti et Petav. Palat. Dorv. nisi quod Lovan. servet *nonnulli.* Non displicet autem Davisii conjectura. Ill. Heinsius legebat *in contubernio erant.* *Nonnulli graviore sermone militum durius dubia accipiebant.* At præfero Davisii lectionem, nec quam meliorem proponam habeo.

13 *Militum vulgo durius accipiebant*] *Militum dubii durius accipiebantur* Petavian. Palatinus vulgatam lectionem retinet, nisi quod *accipiebantur* quoque agnoscit. Hæc eo accuratius singula notare visum, ut siquis in alios incidat codices, ope omnium veram lectionem eruat: nam desperare me de loco hoc sanando ingenue fateor. Augustinus Urtica Italus interpres Cæsaris, ita totam hanc periodum vertit: *Ciascun di sio ragionava: et tali diceano: a che far guerravano Cittadini? seno tutti di una generation: et poi e in nostra liberta seguir chi ne place: altri dubbitavano che le leggioni state con gli aversari se movesseno piu per la antiqua practica, che per li benefitii di Cæsare: tanto piu che eran di diversi loghi: ne veramente vegniano solo dalli Marsi, et Peligni: et cosi se entendea per ogni parte cose dispiacevoli: et alcuni che volean parer piu accorti fingeano altre inventioni.* Sed videtur aut non assecutus mentem Cæsaris, aut nimium sibi in transferendo libertatis dare. *Vossius.*

XXX. 1 *Consilio convocato*] Editt. *concilio:* sed legendum, ut restituimus; Cæsar enim c. 32. ait 'Dimisso consilio, concionem advocat militum:' sic enim ibi scribendum, non *concilio,* nec enim concilium differt a concione; et ridiculus est, ut passim, Gigas iste Joan. Goduinus, qui *in concilium paucos convenire* affirmat: cum in *consilium* pauci, in *concilium* omnes coëant. *Davis.* *Consilio* habent Mss. omnes et Edd. primæ. Adi ad v. 28.

4 *Quod hujusmodi consiliis militum otium maxime contrarium esse arbitrarentur*] Miles Curionis prope seditionem venerat: certe jam fidei infirmior erat. Talibus consiliis otium maxime contrarium: ut mutilatus Cæsar ait. Atqui aliter Alexander ille Magnus, de quo Curtius ait, 'non ignarus otii vitia negotio discuti.'

Nec quisquam aliud unquam sensit. Non tamen hæc verba quemquam Commentatorum offendere præter Hotomannum, cui tamen nihil in eo tentatum. Credo quia codices nihil mutabant. Ego inveteratum errorem tollo, et lego *hujusmodi militum consiliis negotium maxime contrarium esse.* Aut si non pateris addi aliquid, rescribo, *quod hujusmodi consilium, militum otio maxime contrarium esse arbitrarentur.* Nisi malis una tantum voce transposita, *quod hujusmodi consiliis, militum otium maxime contrarium esse arbitrarentur.* Et sane passim in Cæsaris codicibus videas transpositas voces. Sic infra ubi legitur: 'Multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus,' &c. Corrupte in Petaviano *est magnitudo superioris animi, temporis proventus.* Sed jam et tertium succurrit, ut pro *otium* reponas *prælium.* Scripserat quis *prælium,* temporis tractu inferior pars literæ *p* evanuit: inde nobis *otium* illud negotium creavit. Certe eam in mentem ipse Curio apud Lucanum: 'variam semper dant otia mentem. Eripe consilium pugna: cum dira voluntas Ense subit prenso, galeæ texere pudorem, Quis conferre duces meminit? quis pendere causas?' *Vossius.* Locum hunc corruptum putavit Fr. Hotomannus, ei autem sanando solus operam dedit Dionys. Vossius, qui reponit *hujusmodi militum consiliis negotium maxime contrarium esse,* aut *quod hujusmodi consilium otio maxime contrarium,* aut *hujusmodi consiliis, militum otium maxime, &c.* aut denique, vulgata lectione in reliquis servata, loco *otii, prælium* rescribit. Tot conjecturæ ex eo sunt natæ, quod *σύνταξιν* non intellexerit, si enim vocem *consiliis* sexto casu accipiamus, nihil erit opus, ut Codicum scripturam sollicitemus. Sensus est, inter hæc militum consilia otium maxime nocere, ut recte etiam vidit Joan. Freinshemius ad Curtii VII. 1. *Davis.* Cum militum tumultuantium consiliis otium manifesto non contrarium, sed maxime opportunum sit; pro voce *otium,* reponendum existimat Vossius vel *negotium* vel *prælium.* Verum ego, unica tantum mutata literula, scripserim potius, *Quod* (scil. hostium castra oppugnandi propositum;) vel, *Quod id* (ex Ms. Reg. qui habet, *quod ii,*) *hujusmodi militum consiliis, omnium* (quæ vox in Mss. scribi solet *ōnium* et parum admodum differt ab *otium*) *maxime contrarium esse arbitrarentur.* Sed neque hac conjectura opus erit; et retineri poterit ipsa vulgata lectio; si, cum Freinshemio et Davisio, voces istas, *hujusmodi militum consiliis,* ita interpreteris, ut dicat Cæsar, *in hujusmodi consiliis* vel *inter hujusmodi consilia,* otium maxime noxium esse. Favet nonnihil id, quod in Ms. Eliens. forte repperi; nempe vocabulum *in* in superiore proxima linea ante vocem *castraque* loco alieno irrepsisse; adeo ut fingi queat initio scriptum fuisse, *in hujusmodi militum consiliis.* Judicet lector eruditus. *Clark.* Destinctione juvi locum, donec certius quid adferant Mss. *consiliis militum ot.* est in Lovan. Leid. sec. et Dorvill. Forsan quis quærat mendam in v. *contrarium,* si tamen quid mutandum est; et non potius *contrarium* explicandum per *infesto, noxio;* et *consiliis,* ut bene monent viri docti, in Ablativo sumendum. V. Cl. Burm. ad Phædr. F. 68. 'inveniri contrarios.' *Consiliis* dicitur sine præpositione, ut *imperio, defectione* et alia. Vide ad B. G. II. 1.

6 *Per virtutem belli fortunam experiri*] Malc Brutus probat e Carrariensi *virtutem belli fortuna e. Experiri fortunam belli* locutio est optima et frequens. Vide ad B. G. III. 3. 'rei eventum experiri.' *Per virtutem* idem est, ac forti animo, pugnando, Hirt. B. Afric. c. 94. 'ut *per virtutem* interfecti esse viderentur.' Sallust. in Catil. c. 20. 'Nonne emori *per virtu-*

tem præstat?' ubi vide Comment. Deinceps vero in Petav. et Leid. pr. exaratur *subpl. perpeti*. *Erant*, omissa vocula *porro:* multo elegantius profecto. Item *Cornelia* Petav. Leid. pr. Scalig. Palat. Voss. et Dorvill. Rectius adi c. 24.

XXXI. 5 *Expugnari posse confidimus*] Mediam vocem omisit Jos. Scaliger, quam, omnium Codicum voluntate, revocavimus. *Davis.* et *Clark.* Abest tamen vox *posse* a Codd. Carr. Voss. et Ed. Flor. nec male. Vide præter alia nos ad B. Gall. III. 13.

12 *Nam neque prudentes suspicari oportet*] Reponunt nonnulli *pudentes:* ut notet ea vox militem, qui reverentiam sacramenti retinet. Ego etsi sciam pudentem et petulantem opponi: tamen emendationem eam probare nequeo. Ne vulgata quidem satis placent, habent tamen ita omnes codices. *Vossius.* Ex Msto Ursin. restitui *pudentes*, probante Pet. Ciacconio. In aliis nullo prorsus sensu legebatur *prudentes suspicari*. *Pudentes* interpreter modestos, imperatori morigeros, et sacramenti religionem servantes. E contrario eos paullo post vocat *improbos*, qui seditiones excitarunt, fidemque datam nihili fecere. *Davis.* Cum Davisio facit Ms. Regius. D. Vossius non approbat, quia in nullis codicibus reperiri existimavit. Sed in eo falsus est. Vulgg. habent *prudentes*. *Clark.* *Pudentes* confirmatur et a Palat. Cod. Cic. Fam. II. 6. 'Grave est homini pudenti.' Ceteri servant *prudentes* vel *prudentis*, ut est in Leid. pr. et Voss. quod notaret *probos;* ut observat Manutius. Idem error in Editis et Mss. quibusdam B. C. III. 26. 'Cujus animi aut cujus inpudentiæ est?'

13 *Quod illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat*] In v. c. nostro et manuscr. Cujac. ac Petav. qui omnes optimæ notæ codices, legitur: *quod his licentiam timor augeat noster: his studia diminuat*. Recte. Neque opus est scribere, *his suspicio studia diminuat*, quippe timoris vox ad utrosque refertur. Nota quoque τὸ *illis* ad proximum, *his* ad remotius referri, uti a veteribus aliquando factum. *Vossius.* Vulgg. invenuste repræsentant *illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat:* tam enim improbi, quam pudentes, Curioniani erant exercitus pars: lectionem vero a me receptam in Msto Norvic. reperi, eandemque, laudante D. Vossio, exhibebant Codd. Voss. Petav. et Cujac. *Illis* autem improbos, *his* pudentes significat, cum plerumque *hi* ad proximum referantur, *illi* ad remotius. Interdum tamen aliter se res habet. Plinius Ep. I. 20. p. 19. ed. Oxon. 'Sed non minus non servat modum, qui infra rem quam qui supra, qui *adstrictius* quam qui *effusius* dicit. Itaque audis frequenter ut *illud immodice et redundanter*, ita *hoc jejune et infirme*. Alius *excessisse* materiam, alius dicitur *non implesse*. Æque uterque, sed *ille imbecillitate*, *hic viribus* peccat.' Latinus Pacatus Pan. XII. 24. 5. 'Alta licet vulnera —proximus nobis *Italus*, et contiguus ostendat *Hispanus*—Tyrannidem *ille* non vidit, *hic* tyrannicidium vidit.' Plura congessit J. Fred. Gronovius Observ. III. 16. p. 576. seq. *Davis.* *Noster, his.* Ita pulcherrime restituerunt, ex tribus Mss. D. Vossius, et ex Ms. Eliensi Davisius. *Illis* nimirum improbis; *his*, pudentibus. Ut mirum sit, Cellarium, qui hujus lectionis vetustatem minus intellexit, eam tamen amplexum esse. *Illis* enim refert vir doctissimus ad *hostes; his* ad *nostros.* Quod valde languidum est, et sensum vix ullum exhibet; cum revera utraque et *pudentes* et *improbi* intelligantur *Curioniani* milites. Quam in sententiam si accipiatur, locutio erit venustissima. Scaliger, aliique ediderunt, *quod* illis *licentiam timor augeat;* nostris *studia diminuat:* qui sensus est nullus. *Clark.* *Noster, his* diserte scribitur etiam in Leidensi primo, Lovan. et Dorvill. *Hic*

sæpe ad remotius referri, potest videri quoque in notis Cel. Burm. ad Ovid. Met. III. 205. Vorst. et soceri mei ad Valer. Max. multis in locis; et sic B. C. III. 111. 'Quum ille celerem,' &c. Sed hoc jam tirones sciunt.

17 *Dissimulari et occultari*] Sic ex Mss. Reg. Eliens. et Vossii, restitui, postulante et ipsa linguæ Latinæ ratione, propter sequentem *confirmari*. In Editis est *dissimulare et occultare*. *Clark.* Petav. Norvic. habent *dissimulare ac occultari*. Ex Carrar. lege *dissimulari et occultari*, quod etiam ex suis Codd. animadvertit Clarkius. Sed et Beroaldus, Gryphius aliique sic ediderunt. *Davis.* cur. sec. Fateor etiam *dissimulari et occultari* exarari in Mss. Bong. Leid. sec. et Edd. Rom. Med. Ven. Vasc. Str. Steph. aliisque. Quod et placuit Brantio. Sed perperam, licet *occultari* sit etiam in Leid. pr. librariorum culpa, qui nesciebant, a Cæsare, ut et aliis auctoribus, amari hanc variationem. Vide omnino notata ad B. Civ. I. 32. Pro *præstat* vero elegantius dant *præstet* Petav. Palat. Lovan. Leid. pr. Voss. et Dorv.: quare et id reposui.

19 *An non uti corporis vulnera, &c.*] Hæc sane lectio me non offendit, si est a Mss. Omnes vero nostri aliter exhibent. Ms. Norvic. *An uti corporis vulnera*, omissa particula negante. Editt. Rom. Ven. Beroald. *An vero uti corporis vulnera.* Rescribendum puto *at vero uti corporis vulnera?* quod si probetur, delenda est interrogationis nota. *Davis.* Lectio elegans et bona, quam exhibent Scaliger, et Editt. Recentiores. Veruntamen, quoniam omnes fere Mss. habent *an vero, uti, &c.* non contemnenda videtur Davisii conjectura, qui scribit *at vero, uti, &c.* sine interrogationis nota. *Clark.* *An vero uti* ex meis soli habent Dorvill. et Leid. sec. recentissimi Codd. cum Ed. Med. Reliqui cum Edd. plerisque Vett. servant *an non, &c.*

26 *Ipse def.*] Laudabilis est emendatio Aldi Manutii et Ciacconii *ut spe, &c.* *Clark.* Non necessaria tamen. *Ipse* ego dux, nec solum illi, qui tam timoris plenum dent consilium. Vide ad I. 61. 'Constituunt ipsi, iis locis excedere.' Leid. sec. habet *ipse prius d.*

XXXII. 1 *Dimisso consilio*] In prioribus editt. contra rem ipsam legebatur *concilio*, nos autem veram lectionem ex Beroald. restituimus. Vide not. ad hujusce libri c. 30. *Davis.*

11 *Hortentur*] Norvic. *hortantur:* quod melius: id enim fecerat Quinctilius. *Davis.* cur. sec. *Hortantur* etiam Leid. sec. Verum tam adfirmative id dicere non potuit Curio.

20 *Quibus in conspectu adversariorum venerit*] Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. habent *in conspectum adversariorum*, quæ quidem loquendi ratio magis est pervulgata, cum tamen alterius exempla non desint, ut ostendimus ad B. G. VIII. 8. *Davis.* V. supra ad c. 27. *Conspectum* tamen est in Lov. Dorv. Voss. nec varietatis quid notavit Gruterus ad Ed. Gryph. in qua etiam ac Steph. Vasc. &c. est Accusativus.

23 *Victum*] *Pompeium.* Deinde *Desertos enim.* Est occupatio ejus quod objici posset: *At enim desertos, &c.* *Clark.*

26 *Vosne, &c.*] In Petaviano et Leid. pr. ac R. Stephani Ed. non comparet *ne*. Bene. Solet enim in dubiis prius *an* vel *ne* omitti. Vide Davis. ad fin. hujus cap. et plura ad VII. 5.

28 *Projecit ille? non sibi clam vobis salutem fuga petivit?*] Perplacet quod in Palatino legitur: *projecit? ille sibi clam non vobis salutem petivit? Vossius.* Non fugit Domitius, sed fugiendi consilium cepit; *fuga* igitur hoc in loco fugam destinatam significat, ut B. C. I. 20. 'Quæ ignorabant, de L. Domitii *fuga* cognoscunt.' Dionys. autem Vossio perplacet, quod in Palatino legitur *projecit? ille sibi clam*

non vobis salutem petivit. Hanc etiam scripturam in editt. Rom. Ven. Beroald. invenio, nisi quod illæ *salutem fuga petivit.* Ipse vulgatam lectionem non moveo, quam retinet Ms. Norvic. et, ut arbitror, nihil recepta venustius. *Davis.* *Projecit ille? non sibi, clam vobis, &c.?* Mirus profecto hic Vossius, cui perplacet quod in nonnullis Codicibus est; — *projecit? ille sibi clam, non vobis, &c.?* Qua lectione nec invenustius quidquam, nec vulgata potest quidquam esse elegantius. Vulgatam itaque, cum doctissimo Davisio, omnino retinendam censeo. *Clark.* *Sibi clam non vobis* reperi etiam in Lov. et Dorvill. in quo non comparet *fuga.* In Bong. et Leid. sec. *non sibi clam, non vobis salutem petivit.* Sed male.

36 *In me offenditis*] Hæc vera lectio ab Alest. Olim Editi et Mss. plerique *jam me off.* Unde Rivius conjecit *jam in me off.*: sed Brutus rectius probat *in me off.*: quod diserte confirmatur ab optimo Petaviano. *Offendo* sumitur passive, ut bene hic Aldus Manutius ostendit, ejusque pater Paulus ad Cicer. Ep. Fam. v. 14. ‘in altera mihi velim obtemperes, in altera non offendas.’ In Ms. Ursini simpliciter est *me off.*

41 *Processit*] Postulare videtur linguæ Latinæ ratio, ut legamus, *processerit. Clark.* Cave tamen, quid mutes: sæpe contra Grammaticorum regulam in his utuntur Auctores Indicativo. Quod plurimis exemplis docent doct. Wopkens Lect. Tull. II. 5. et Vir doctus in Miscell. Obs. Vol. III. T. I. p. 257. &c. Val. Max. v. 6. Ext. in f. ‘patet, quam profusæ pietatis erga patriam homines extiterunt.’ Sic Mss. Harl. et Leid. a me consulti. Vide eumdem VIII. 1. 1. et etiam B. Afric. c. 59. Cort. ad Plin. Ep. II. 10.

47 *Onerarias adduxerim*] Primo notandum in Petav. et Voss. atque Edd. Romana, Ven. et Med. scribi *oneratas.* Quasi vellet innuere, naves non tantum onerarias, sed copia rerum impletas fuisse, uti patet ex c. 25. Nam et *onerariæ naves* poterant esse inanes, quod etiam hic observat Gruterus. Nimis tamen acutum mihi videtur. Rectius Ciacconius e Msto Viterb. reposuit *abduxerim.* Id quod necessarium existimo, et sæpissime depravatum, ac jam olim restitutum B. C. III. 22. ‘naves onerarias nactus incendit, unam frumento onustam abduxit.’ Contra III. 40. ‘Remulco navem abduxit,’ Mss. *adduxit:* ubi vide: id enim rectius. Sed ibidem *naves* IV *ex iis abduxit,* Edd. bene habent contra plerosque Codd. Vide etiam B. Civ. I. 15. 85. II. 9. Afr. c. 44.

50 *Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia sequimini?*] Variant Codices. In Editt. Rom. Ven. est *Corfiniensem ignominiam in Italiæ fuga, an in Hispaniarum deditione, an in Africi belli præjudicio sequimini?* Beroald. cum Mss. Ciacc. et Carr. exhibet *Corfiniensem ignominiam in Italiæ fuga, an Hispaniarum deditionem in Africi belli præjudicio sequimini?* Ms. Norv. a vulgata lectione non recedit, præterquam quod primam particulam interrogantem omittat; eas autem omnes delendas censuit Pet. Ciacconius, quem in sua editione secutus est Jos. Scaliger. Sana est lectio vulgata. Varro L. L. l. VIII. ‘Quæ enim est pars mundi, quæ non innumerabiles habeat analogias? Cœlum, an mare, an terra, an aër, et cætera, quæ sunt in his?’ Dictys Cretensis II. 31. ‘Pertinacia animi, an ob amorem captivæ.’ Vide et Jac. Perizonii Dissert. de eo scriptore § 40. *Davis.* Recte defendit vulgatam lectionem Davisius. In *Italiæ fuga* tamen scribitur in Mss. meis cunctis et Edd. Vasc. Steph. aliisque: dein *in H. deditione et in Africæ bellum p.* Leid. pr. plerique *an in H. deditione in* vel *an in Af. b. præ-*

judicio. Sed *deditionem* servant Petav. Scalig. ut et Leid. sec. Voss. qui duo habent cum Leid. pr. *præjudicia*, quibus intelligit adversa Pompeianorum cap. 25. et 26. prœlia. Si quis tamen malit *an* ubique ejicere, auctoribus Mss. plerisque non refragor: quia non obposita hæc sunt, sed exaggerantia; præterquam quod ex Accusativi littera *m*, natum videatur istud *an*. De usu vocis *militis* adi Spanhem. de Num. Diss. XI. p. 318. T. 2.

XXXIII. 6 *Consensu summo constituit Curio*] Ita vulgo edunt e conjectura Hotomanni. Faërnus vero e Msto legebat *C. suorum*, ut alibi sæpe. Verum Mss. omnes et Edd. Vett. habent *suo:* unde Glandorpius faciebat *cum sensu suo;* ut dicimus *mecum constituo*, &c. Verum nil mutandum. Curio ante non consenserat in prœlium; vide cap. præc. Jam vero videns præfectorum et militum mentes prœlii cupidine flagrare, mutavit sententiam, et constituit prœlio rem committere, *suum* dans *consensum:* nam et potuisset eorum desiderio obsequi, licet ipse aliud quid sensisset.

XXXIV. 2 *Magno, at difficili et a. adscensu*] Placet Ciacconii emendatio, quam tacitus in textum admisit Clarkius *magna* e c. 27. 'Una valle non magna interjecta.' Dein istud *at* e Vincentii Pinelli, et Faërni emendatione, probante Ciacconio, recte receperunt viri docti, confirmaturque Ms. Voss. Reliqui Codd. et Edd. Vett. *aut.* nisi quod in Bong. a m. sec. sit *ut;* quod Grutero magis adrisit.

10 *Relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ*] Equites ad suos refugerant; qui igitur relicti, ex levi erant armatura. Scribe cum Ms. Norvic. *Relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armatura;* et est σχῆμα πρὸς τὸ σημαινόμενον, velites enim intelliguntur. Non male etiam se habet vulgata lectio, si *levis armaturæ* nominativi pluralis esse statuantur, nam paucis latet, veteres in hujusce formæ adjectivis eum casum aliquando sic terminasse. *Leves armaturas* dixerunt Hirtius B. Afric. c. 59. et Livius XXI. 55. *Davis.* Sed neutro opus: subauditur enim, *milites.* Milites *levis armaturæ*, &c. *Clark.* Nequaquam placet *levis* sumi in numero plurali. Præstat, si quid mutandum, *armatura* per adpositionem, quod restat in Petav. Leid. pr. sec. Lovan. et Dorvill. nisi et hoc sit e præcedente scriptura codicum *levis armatura et interjecti.*

20 *Præoccupatus animus — cogitabat*] Edit. Rom. *præoccupatis animis — cogitabant* Ms. Reg. *præoccupati animi — cogitabant.* Quæ forte et verior lectio. *Clark.* Vulgatum restituit Ursinus e suo Codice, id quod confirmatur Mss. Brantii et meis omnibus præter Leid. sec. qui exhibet *præoccupati animis cogitabant.* Priorem tamen lectionem propugnat Hotomannus; et vide, quæ notavimus ad VII. 4. Sed Mstis cedendum.

XXXV. 6 *Humerum apertum gladio appetit*] Hoc est dextrum, qui scuto non tegebatur. Malo enim ita exponere, quam ut dicam *apertum* hic idem esse atque illud, quod de bello Gall. l. VII. ait Cæsar de Æduis, 'tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur.' Neque puto quicquam huic loco commune cum illo fuisse: etsi id, ni fallor, existimabat doctissimus Janus Gruterus. *Vossius.* Lege *appetiit. Davis.* cur. sec. At vide ad c. 26.

10 *Ac fugientium multitudine ac turba*] Lego ex Cujaciano *hac fugientium mult. a. t. Voss.* Vulgg. *ac fugientium:* sed lectionem a me receptam in suo Codice invenit Fulv. Ursinus, in Msto Cuj. Vossius, ac ipse in Norv. et manifesto vera est. *Davis. Hac.* Suffragatur Ms. Regius. In nonnullis Codicibus est, *A fugientium*, &c. Quæ et ipsa Lectio non mala. Vulgg. habent, *Ac fugientium*, &c.

Clark. *Hac* etiam dat Pet. et Voss. et margo Gryph. *Af.* est in Edd. Vasc. Str. Steph. Gryph. post. quod sive *ab* mihi magis adrideret, si faverent Codd. Eo facit quod *a turba* sit in Mss. Lov. Dorv. Pal. Bong. Leid. sec.

15 *Tum munit. cast. aditum prohibebat; quod*] Sic vulgo hunc locum edi videas, satis inepte, ni fallor, cum Ms. Carrar. An enim ideo munitio castrorum aditum prohibuit, quia milites necessariis rebus ad obpugnationem carebant? Quis his ratiocinandi modus est? Optime ergo Mss. et Edd. Vascos. Gryph. Stephan. et aliæ *et m. cast. aditum prohib. tum quod.* Milites prohibebantur castrorum aditu *tum* propter naturam et munitionem loci, *tum* quod instrumentis obpugnandi castra indigebant. *Prohibebant* autem est in Mss. Pal. Carr. Bong. Leid. sec. Dorv. Edd. Rom. Ven. Med. et Steph. Verum optimi Mss. docent quid latere, quod tamen nondum eruere possum. Nam pro *aditum prohibebat, tum,* in Petaviano scribitur *adiri tunc non posset;* in Lovan. *adiri tum non poterat.* At vero in Cujaciano, Leid. Scalig. Voss. *adiri tunc* vel *tum.* Verius saltem videtur *aditu.* Vide ad B. Civ. I. 68. et sæpius: item ad Front. I. 6. § 2. Quamquam non nego ab aliis *prohibere et arcere transitum* vel *aditum,* usurpari. Sic enim Hirt. B. Afric. c. 31. 'Aditum adversariis prohibebant.' Adi insuper ad Front. I. 4. § 4. III. 7. § 2.

17 *Quæ res*] Sic Ms. Reg. In aliis deest vox *res. Clark.* Leid. etiam sec. sed recentissimus addit *res,* ut sexcenties loquitur auctor. Vide ad B. Gall. II. 18. 'Loci natura erat hæc, quem locum,' &c. ut e Mss. restitui.

20 *Ac* M *vulneratis*] In aliis omnibus legitur *atque vulneratis,* unde Fr. Hotomannus reponendum putavit *aut vulneratis,* ut vulnerati una cum interfectis numerum illum confecerint. Sed ejus conjecturam evertit Appianus, qui Bell. Civ. l. II. p. 455. D. Κουρίωνος μὲν, inquit, εἶς ἀνὴρ ἔπεσεν, Οὐάρου δὲ ἑξακόσιοι, καὶ κατετρώθησαν ἔτι πλείονες. Verissima igitur videtur Codicis Ursiniani scriptura. *Davis.* Mss. omnes *ac v.* nisi quod Voss. habeat *ac eo vuln.* corrupte sine dubio, ex nota millenaria. Edd. primæ et aliæ *atque.*

XXXVI. 1 *Circummunire*] In Leid. pr. legas *circummuniri.* Adi notata ad c. 31. At in Edd. Rom. Mediol. Ven. aliisque est *circumvenire,* quod e veteri codice probat Gifanius Observ. Ling. Lat. c. 32. et Hotom. Vide ad B. Civ. I. 18. 'oppidum vallo castellisque circumvenire instituit.' Pro *mœnire* vide Heins. ad Ovid. Met. IV. 645.

2 *Insolens belli*] Belli insueta. Cicero de Orat. I. 48. 'Ea requiruntur a me, quorum sum ignarus atque insolens.' Sallustius Procem. Bell. Catil. 'Quæ tametsi animus aspernabatur insolens malarum artium.' Brant. Vide Lambinum ad Horatii od. I. 5. *Davis.* Insolenter Leid. pr. habet hic *insollers.*

4 *Amicissimi: conventus, qui ex variis generibus constaret*] Non peccavero in perspicuitatem et simplicitatem Cæsaris, si ex Cod. Cujac. Pet. Pal. et Bong. legam: *amicissimi erant, conventus is, qui ex variis, &c.* In codicibus quos dixi pro *is* erat *si,* haud dubie depravatum. Porro nota hic conventum ab Uticensibus ipsis distingui: ut credam conventum constitisse ex parte Uticensium, et civibus Romanis, quomodo Cæsar supra hoc libro dixit de Hispalensibus, 'quod factum adeo conventus ejus cives Romani probaverunt, erat.' Tales autem conventus fere in omnibus provinciis Romanorum fuerunt, Hispania, Gallia, Sicilia, Achaia. Et arbitror in illis conventibus plerumque multos cives Romanos habitasse, quia illud honorum civitati erat, quod in eam a prætoribus, aut aliis magistratibus convocarentur totius provin-

ciæ Senatores, ad jurisdictionem. *Vossius.* Ex *si*, quod etiam in Leid. pr. Lovan. Vossiano ac Scalig. invenitur, fecit jam dudum *is* Gruterus: quod merito probat Clarkius. Cujacius emendabat *ii*, *qui constarent*. Verbum sane in plurali est in Lovan. Edd. Vasc. Str. Steph. Gryph. post. Non autem Vossius inserere debuerat *erant*, quod non est nisi in Mss. recentioribus Palat. Bong. Leid. sec. Dorvill. Carrar. et Edd. primis; in quibus omnibus legas *amicissimi erant cum etiam ex v.* Verbum substantivum, ut sæpissime apud nostrum (Vide c. 29.) subintelligitur elegantius.

6 *Palam loquebantur*] In v. c. nostro, Pet. et Pal. est *omnes in palam*. Lego, *omnes jam palam. Voss.* Codd. Voss. Pet. Palat. et Norv. habent *inpalam*, unde Dionys. Vossius rescribit *jam palam*. At illorum Mstorum lectionem ferri posse arbitror. Glossarium Isidori, *Inpalam*, *aperte*. Hilarius adversus Constantium p. 199. 'Pugnaremus enim inpalam et cum fiducia contra negantes.' Non raro sane a veteribus præpositiones inter se componuntur. Cæsar hujusce libri c. 9. 'Hanc insuper contignationem.' Vide et G. J. Vossium de Anal. iv. 23. *Davis.* Codices nonnulli, *inpalam*. Quod probat Davisius, propter analogiam τοῦ *insuper*, et ex Auctoritate Recentiorum quorumdam Scriptorum. Sed vox ista nequaquam Cæsarem sapit. Quocirca D. Vossii conjecturæ assentior, qui scribit, *jam palam. Clark.* Non ausim ego proscribere *inpalam* tamquam minus Latinum, præsertim cum plura singularia habeat Cæsar. Adstipulantur etiam Mss. Leid. pr. Lovan. Dorvill. Scalig. Sic non raro occurrit *inibi*, *incoram*, *insimul*. Est vir doctus, qui conjecit *omnes clam*, *palam l.*

XXXVII. 7 *Longe ab Utica abesse*] Vox *longe* Pet. Ciacconio abundare videtur, cujus judicium secutus Jos. Scaliger, eam, utpote delendam, uncinis cinxit. Codices autem pertinaciter retinent: ac recte quidem. Hirtius Belli Alex. c. 36. 'Castra posuit *longe a Nicopoli* circiter millia passuum VII.' Et lib. de Bell. Afric. c. 67. '*Ab ejus castris* millia passuum VI *longe*, trinis castris dispartitis copiis consedit.' Vide et cap. 68. et 77. *Davis.* Vide ad B. G. v. 47. 'III milia longe a castris consedisse.'

10 *Reliquusque equitatus mitteretur*] In Bong. est *mitterent*, at in Palat. Leid. sec. et Dorv. *mitterentur*. Leid. vero primus dat *reliquique equitatus mitterentur*. Omnino bene. Adi notata ad B. G. vi. 6.

XXXVIII. 4 *Suburam*] In Petaviano ac Bongars. assidue est *Saburram*. Etiam in Appiano B. C. l. II. p. 455. Σαβούῤῥα. Quare licentia poëtica scripserit Lucanus IV. 722. 'Ut sibi commissi simulator Sabbura belli.' Non arbitror. Id scio talem formam שבור non admittere duplex R; itaque magis e corrupta locutione Romanorum alterum R est, et recta Lucani scriptura: etiam Cæsaris vulgata. *Voss.* *Saburram* Mss. omnes hic et infra, et B. Afric. c. 48. Sed vide ad Lucani locum.

12 *Sed Rex omnibus copiis insequebatur*] Lege *sed. Rex cum omnibus copiis, &c.* Sic certe Ms. Norvic. et sic Beroaldus, Gryphius et Ursinus ediderunt. *Davis.* cur. sec. Accedunt Leid. sec. Voss. Dorvill. et reliqui forsan præter Scalig. ac Leid. primum, uti et Editiones Romanæ, Ven. Med. Vasc. Steph. et aliæ: ut § 1. hujus Cap. et seq. ac sæpissime: sed et sæpe omittit præpositionem. Adi notata ad B. G. II. 7. 'Omnibus copiis ad castra contenderunt;' ubi mire variant docti.

XXXIX. 16 *Capti homines equitesque producebantur*] Pet. Ciacconius et Fr. Hotomannus ex conjectura reponebant *capti homines equique*; sed hoc ex eo evenit, quod *homines* de peditibus κατ' ἐξοχὴν dici non animadverterent. Livius XXI. 27. 'Omnem

ripam *equites virique* obtinentes.' Silius Italicus IX. 560. 'Magna voce trahens *equitemque, virosque,* feraque Turrigeræ molem.' Sic et *miles* crebro peditem denotat, et equiti opponitur, ut multis ostendit J. F. Gronovius ad Livii XXVIII. 1. *Davis.* Adde Vossium ad v. 10. et nos ad VIII. 36. 'Germani, equitesque.' Immo alioquin et *equites* pro *equis* possent sumi. Adi ad Frontin. II. 5. § 31. 'Equites, ne fremitu eorum,' &c. Paullo ante Hotomannus malit *proferebantur.* Sed non opus est. V. Misc. Observ. A. 1734. Jan. et Febr. p. 135.

23 *Ad spem morabatur*] Scaliger et Recentiores, *ab spe.* Sed Mss. Reg. Eliens. et Vossii habent, *ad spem:* quæ lectio omnino vera est. Est enim locutio Cæsari familiaris. *Quæ res,* ad *insequendum tardabat. Palus,* ad *insequendum tardabat.* Et similia passim. *Clark. Ad spem* optime post Hotomannum Clarkius, quod præter Carrar. et Edd. Vasc. Str. Steph. Gryphii post. exhibent Mss. et Editiones Vett. Vide ad lib. VI. 1. *Ad opinionem Galliæ* et alibi sæpius : et de confusione *τῶν ad* et *ab* ad VIII. 41. Male Ciacconio et Grutero pro more *τὰ ad spem* abundare videntur.

XL. 5 *Elephantisque* XL] Petav. Pal. et Bong. LX habent. *Vossius.* Nec secus Mss. Brant. Ursini et mei omnes, cum Edd. Beroaldi aliisque : quare reposui, ut et vocem *lentius,* quæ inmerito exsulabat ab Edd. Lugd. et Amstel.

8 *Atque his imperat, ut simulatione timoris paullatim cedant*] Frontinus Strateg. II. 5. hoc consilium non Saburæ, sed regi Jubæ attribuit. *Davis.*

XLI. 4 *Peditatu utitur*] In Leid. sec. est *peditum,* at in Leid. pr. *peditatum.* Quasi verbum *utor* apud Cæsarem quoque jungeretur casui Accusandi : quod tamen non facile admitto. V. Cort. ad. Sall. Jug. c. 12. § 3.

9 *Ii erant numero* CC. *Reliqui in it. subst. Hi q.*] Ita e Ms. Ursini reposuerunt Scaliger et Recentiores, meique plurimi confirmant Codices. Antea edebatur *ii numero* CC (*rel. in it. subst.*) *quem c.* Et sane *erant* deest in Voss. quoque, ac Leid. pr. a m. pr. *ii* abest etiam a Voss. et Dorvill. pro eo est *qui* in Bong. Leid. sec. et Edd. Rom. Ven. Med. at in Lovan. *subst. L. Hi.* ex interpolatione.

20 *Nostris vires deficiebant*] Ita cum Edd. primis ediderunt Scaliger, et Davisius aliique. At Cellarius et Clarkius rescripserunt *nostros:* ut jam exhibent Vasc. Aldus, Steph. Strada, Gryphius aliique : et confirmatur is casus Mss. Scalig. Petav. Bong. et Voss. ac Leid. sec. qui dat *nostro.* Vide congesta ad B. Gall. III. 5. 'Vires nostris deficerent :' ut ibi mordicus retinent libri ; quo modo hic cum aliis Leid. pr. et Lovan. servant.

XLII. 8 *Præfectus equitum*] In Ms. Pet. et Pal. *pr. eq.* (in Norvic. corrupte *pater eques*) in Cujac. *pr. eque.* id est, *præfectus equestris:* nam præfectus equitum in vet. inscript. semper legitur *præf. equit.* nec unquam aliter. *Vossius. Pr. eque* scribitur quoque in Scal. et Leid. pr. Absunt a Lovan. In Voss. *pr. huncque.* Nil muto. Vide tamen Varias Lect. III. 38. Asinio Pollioni hoc videtur tribuere Appianus B. Civ. II. p. 456.

XLIII. 3 *Reportentur*] In Leid. pr. exaratur *deportentur.* Vide ad B. G. V. 23. 'Duobus commeatibus exercitum deportare instituit.' Hoc tamen loco vulgatum retinere satius est ; quia e Sicilia in Africam hi milites venerant. Vide c. 23. hujus libri. In Leid. sec. est *transportarentur.*

XLIV. 4 *Legatorum numero Centurionibus*] Pro legatis, legatorum loco, quod cum non intelligerent Librarii in editt. Rom. Ven. Beroald. aliisque nonnullis corrupte legitur *legatis cum centurionibus.* Noster de Bell. Gall.

v. 27. 'Quos Atuatici obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent.' Corn. Nepos Epam. c. 7. 1. 'Erat enim ibi privatus numero militis.' Alia hanc in rem exempla peti possunt ex Joan. Frid. Gronovii Observ. I. 6. p. 59. *Davis.* *Legatis cum cent.* est etiam in Mss. Bong. Leid. sec. et Edd. Mediol. Vascos. Steph. aliisque. Sed perperam. Plura vide ad l. VI. 6. 'hostium numero.'

12 *Diebusque*] Sic ex Ms. Ursini repositum: cum Vett. Edd. exhiberent *diebusque æque.* Ursiniano libro suffragantur Dorvill. et Voss. At Reliqui et vetustiores mei *diebus æque post p.* Recte: nam respicit præcedens *paucis diebus.* Quare τὸ *æque* revocavi, auctoritate Mstorum. Vide etiam ad B. Alex. c. 56. Ceterum multa huic libro deesse videntur: de quibus adeas omnino Ciacconium et viros doctos ad III. 3.

DE BELLO CIVILI.

LIB. III.

Cap. I. 2 *Julius Cæsar*] Suspecta est hæc vox *Julius* Ursino, quia de se loquens auctor simpliciter scribere solet *Cæsar:* unde putat olim fuisse *creantur ipse et*, et a librario substitutum *Julius Cæsar.* Uncis etiam inclusit Scaliger. Vide, quæ dixi ad B. Civ. I. 1. 'litteris a Fabio C. Cæsaris redditis.'

3 *Ei Consulem fieri liceret*] In Dativo dixit auctor B. G. VI. 35. 'quibus licet esse fortunatissimis.' Sic enim ibi antiquissimi Codd. et passim optimi quique scriptores. Quare Ill. Heinsius opinatur, hic etiam scribendum esse *Consuli.* Verum constanter Mss. omnes retinent *Consulem:* quod non ausim de loco movere; nisi statuamus, veteres numquam in accusativo adhibuisse; omniaque loca, in quibus is casus occurrat, esse refingenda, etiam contra veterrimos Codices: qualia ipse Heinsius ad Ovidii Epist. XIV. 64. producit, et nihilominus Dativum reponit, etiam ubi non additur aliud nomen tertii casus, eumque sequitur Claris. Bronkhus. ad Propert. II. 7. 96. ubi codices, adhuc cogniti, dant 'Solus ero, quoniam non licet esse tuum.' Rectius ergo idem tuetur vulgatum apud Tibull. El. XI. 1. 43. 'liceatque caput candescere canis, Temporis et prisci facta referre senem:' quam constructionem pluribus adsertam vide in Miscell. Observ. Vol. V. T. 1. p. 12. &c. Sine Mstorum ope ego mutare non ausim: at ubi illi addicunt, lubentissime amplector Dativum; nam a librariis facilius eum in quartum esse casum mutatum, quam contra, quivis Latinæ linguæ gnarus fateri cogitur. Sic ex Scholiaste Heinsius et Celeb. Bentleius emendant Horat. Serm. I. 4. 39. 'dederim quibus esse poëtis?' quum in Mss. tamen sit *poëtas;* at contuli antiquum optimæ notæ Codicem, amicissimi Dorvillii beneficio, in quo *i* diserte inveni suprascriptum: quod facit, ut de emenda-

tionis ejus veritate non dubitem. Verum Accusativum hic non proscribo; donec aliquis, ut dixi, Codex aliud suadeat. Vide, quos laudat Broukh. ad Tibull. Adde ad Lucan. III. 32. 'mihi genero non esse licebit.' Val. Max. IV. 75. Ext. 'cui securo vivere licebat;' quibus locis etiam variant Codd. V. 154. 'si tibi incolumem stare fas non erat,' in Mss. omnibus. Infra B. Hisp. c. 22. 'ut ei liceret legatum proficisci.'

5 *Per eos fierent æstimationes possessionum*] Suetonius in Julio: 'decrevit tandem, ut debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducta summa æris alieni, siquid usuræ nomine numeratum aut perscriptum fuisset.' Deducto eo ait quod usuræ nomine numeratum fuisset, aut perscriptum: nam versura primo unciaria (ut ex Tacito l. VI. Annalium discimus) permissa, deinde ad semuncias redacta, postremo vetita. Miror autem Scaligerum dicere incompertam sibi unciariam legem, cum præter Tacitum disertim ejus meminerit Livius, aliique. Porro addit Dio l. XII. p. 159. hoc tempore Cæsarem legem tulisse, nequis in auro vel argento possideret plus quam LX. sestertium. Verba sunt: Ἐπειδή τε συχνοὶ πολλὰ χρήματά τε ἔχειν καὶ πάντα αὐτὰ ἀποκρύπτειν ἐλέγοντο, ἀπηγόρευσε, μηδένα πλεῖον πεντακισχιλίων καὶ μυρίων δραχμῶν ἐν ἀργυρίῳ ἢ καὶ χρυσίῳ κεκτῆσθαι. Ait Hotomannus nequaquam se id intelligere: quod miror, cum disertim Tacitus sexto Annalium scribat: 'Interea magna vis accusatorum in eos inrupit, qui pecunias fœnore auctitabant, adversum legem dictatoris Cæsaris, qua de modo credendi possidendique intra Italiam cavetur; omissam olim, quia privato usui bonum publicum postponitur.' *D. Vossius.*

6 *Quæque fuissent*] Nomen *quisque* in singulari jungi cum verbo plurali notissimum est, et vidimus etiam in Cæsare ad I. 39. Immo et *quæque* potest esse pluralis: quare nihil innovo. Sed Codd. optimi Petav. Lovan. Leid. pr. sec. Pal. Bong. dant *fuisset*. Præfero id quoque: *quisque* quando plurali jungitur, notat plures simul: hic vero singulæ possessiones separatim æstimabantur, quanti quæque fuisset, et tunc eæ tradebantur creditoribus: dein in Petav. Pal. Bong. et Dorvill. cum Edd. primis scribitur *ea* in neutro. Pertinet enim tam ad *res*, quam *possessiones*. Nec raro in talibus amant scriptores subjungere genus neutrum. Vide ad B. Civ. I. 7. In Leid. sec. deest pronomen, in Lovan. est *ecce*.

8 *Timorem novarum tabularum*] Novas tabulas Græci χρεῶν ἀποκοπὴν vocant. Plutarchus σεισάχθειαν, quasi *oneris excussionem* dicas: quia prioribus debitis solvebantur debitores, et novæ conficiebantur tabulæ. *Voss.*

16 *Qui se etc.*] Emendat Ciacconius, *quod se*, &c. quia ratio redditur quare, &c. Sed et *qui se*, &c. in eandem sententiam accipi potest. *Clark.* Gruterus e compendio scripturæ *quoniam* abiisse in *qui* conjicit. In Lovan. legas *quas illi*; quasi fuerit *quia se i.* Posset et scribi *quique se illi.* Paullo ante pro *in urbe* scribitur in Mss. Brantii, Scalig. Ed. Gryph. *in urbem* sive contra urbem. Alii ediderunt *ad Urbem.* Sed male. Intelligit enim annum, quo Pompeius solus Consul ob cædem Clodianam *in Urbe* milites armatos habuit, ut bene exponit Ciacconius, et res est notissima.

18 *Perinde*] Petav. Leid. pr. Lovan. et 4. alii ex meis dant *Proinde*. Quod idcirco non potui non recipere. Nepos in Lys. c. 2. 'Proinde ac si iidem solerent,' &c. In Alcib. c. 6. 'proinde ac si solus advenisset.' Sic enim Mss. quidam, et ibid. 'proinde ac si alius populus.' Et ita passim.

Vide Viros doctos, quos laudat Arntzen. ad Aurel. Vict. Ep. XIV. Infra etiam c. 60. ‘proinde ac suis satisfacere’ in Mss. omnibus, uti et vulgo c. 72. ‘proinde ac si vicissent.’ Variatur etiam in Valer. Max. V. 1. 5. ext. et Apul. Met. I. V. p. 95. ac p. 106. ‘proinde ut merebantur.’ Liv. II. 58. III. 41. &c. Adi Cl. Drakenb.

21 *In præripiendo populi beneficio*] Editt. Rom. Ven. Beroald. habent *in præcipiendo populi beneficio*, quod idem valet ac præoccupando. Scriptor, qui sub Daretis Phrygii nomine circumfertur, c. 33. ‘Eum continuo Troilus præcipit et sauciat.’ Ovidius Trist. El. III. 3. 14. ‘Vel præcepisset mors properata fugam.’ Eandem vocem ita interpretatur Servius ad Virgilii Eclog. III. 98. *Davis. Præcipiendo* exhibent etiam Mss. Voss. Palat. Bong. Dorvill. a m. pr. Edd. Med. Flor. aliæque: sic apud Hirtium VIII. 51. ‘Ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset.’ Infra c. 31. ‘pecuniam insequentis anni præceperat:’ ubi ibidem vide Davis. et me ad c. 13. Et ita ‘præcipere animo’ h. l. c. 78. ‘opinione’ VII. 9. ubi vide Manut. ac sæpe passimque cum verbo *præripere* confunditur. Adi not. ad Lucan. II. 106. et quæ congessit Arntzen. ad Aurel. Vict. Illust. c. 5. Nihilominus cum vetustissimis Codicibus *præripiendo* præfero. Id enim verbum simul nimiam in ea re cupiditatem, cujus a se suspicionem amoveri volebat Cæsar, ostendit: ut apud Cicer. pro Ligar. c. 1. ‘non mediocri cupiditate arripuit imperium.’ Adposite idem de Off. III. 20. ‘præripere collegis popularem gratiam,’ et passim. B. Alex. c. 27. ‘præripere subsequentibus victoriæ societatem.’

II. 5 *Ut anguste* XX. *milia legionariorum militum et* DC *equites transportare possent*] In prioribus editionibus et Mstis omnibus erat XV *milia legionariorum*. Scaliger XX. edidit, an ex veteri codice ignarum mihi: illud credo non temere mutasse: præterquam quod historiæ hoc magis congruum videtur. Sed Ciacconio et Ursino assentiri nequeo, qui hic rescribebant VII *legiones:* Profecto audax emendatio illa est. Movit eos quod scribitur infra cap. 6. ‘Impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII.’ Verum dicit Cæsar ipse has copias infrequentiores fuisse, quia et Gallicanis bellis, et itinere Hispanico, et valetudine in Italia attritæ erant. Ita ut facile potuerint VII legiones redigi ad millia XX. Imo dubitari possit, an infra, ubi VII legiones nominantur, non præstet reponere *quinque:* quia tot legiones a Cæsare transductas aiunt Appianus et Plutarchus. Et profecto quinque legiones minus absint XX millium numero, nam efficiunt millia XXX, si plenæ sint: at Cæsar dicit valde infrequentes fuisse; atque tunc tertia circiter pars desiderata fuerit. Sed nolo temere mutare; quia Appianus addit duas postea legiones supervenisse: et a Cæsare assumtas. *Vossius.* Primum e consensu omnium Mstorum reposui numerum XV, donec liquidius adpareat vera multitudo. Glandorp. ad c. 6. malit XXV *milia.* Dein *legionarium* contracte scribitur in Leid. pr. Lovan. et Dorvill. Tum copulam *et* delevi Mss. omnium auctoritate, qui cum Editis ante Scalig. tantum habent *D.* seu *quingentos.* Verum Mss. Pet. Leidd. Voss. non *equites* habent, at *milites.* Corrupte. Scaliger DC rescripsit cum Appiano et Plutarcho, ex Ciacconii correctione.

7 *Inopia navium*] Suspicatur Hotomannus nec inmerito, voces has e margine in textum inrepsisse. *Clark.* Idem censent Ciacconius, Scaliger, Gruterus. Ego me hinc non expedio, et majus ulcus latere puto. Nam simul queri de inopia navium, et de infrequentia militum absonum vide-

tur. *Tantum navium* hic, ut ' tantum præsidii' VI. 35. Ei majorem ipsi fuisse numerum, quam transportare poterat, patet e c. 6. et c. 8.

9 *Gallicis tot bellis*] Mss. mei omnes *Galli tot b.* Sed Cæsar loquitur de Romanis militibus legionariis. Adnotatum ad oram libri Fabriciani, H. (forsan Heinsium, nisi sit nota Lovaniensis Codicis ab eo collati,) legere *Galliæ*. Quod non displicet. V. ad l. VIII. init. ' Rerum Gestarum Galliæ.'

IV. 2 *Ex Sicilia*] At c. 88. ' Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis :' unde Ciacconius hic mallet *Cilicia*; vel illic *Siciliensis*. Verum eam *Ciliciensem* Scipio secum adduxit, qui hic non aderat adhuc. Lucan. VII. 223. ' Agmina quæ Cilicum terris deducta tenebat Scipio.' Intelligitur ergo hic legio a Catone ex Sicilia adducta.

6 *Quas Lentulus conscribendas curaverat*] Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. hunc locum paullo auctiorem exhibent : in iis enim est *quas Lentulus* Consul *conscribendas curaverat*; nec de nihilo est hoc additamentum ; nam L. Lentulus A. U. C. DCCV. quo hæ legiones sunt conscriptæ, gerebat consulatum, ut ostendit Dion l. XII. p. 152. *Davis.* Mss. Reg. Eliens. et Vossii, et Editt. aliquot Vett. exhibent *Lentulus* Consul *conscribendas*. Quæ fortasse verior lectio. Poterat enim media vox in aliis libris excidere, propter similitudinem initii vocis sequentis. *Clark.* In Lovan. Brant. et Dorvill. scribitur *Lentulus consul scribendas*: ut et habent Edd. Aldi, Gryphii, &c. in ceteris Mss. meis omnibus Edd. Med. Vasc. Steph. aliisque *consul conscribendas*: quod idcirco audenter reposui, invito licet Ciacconio ; quia eo anno non erat Consul Lentulus. Sed significat *Lentulus, quum consul erat* i. e. anno superiore.

9 *Antonianos*] C. Antonii copias intelligit ad Corcyram opera T. Pulcionis proditas. Vide c. 10., et c. 67. ubi ait auctor *supra se id demonstrasse*: et hodie id nusquam reperitur. Quod indicio est, ut observant viri docti, qui adeantur, quædam ex libro secundo deesse.

11 *Sagittarios etc.* III *milia*] Leid. sec. et Edd. Vas. Steph. Str. Gryph. post. *Sagittariorum.* Sed male : supra II. 18. ' Tritici modios CXII milia pollicetur :' ubi etiam perperam quidam volunt *modium*, quæ variatio est quoque in B. Afric. c. 36. *tritici modium* vel *modia milia* CCC. Plura vide ad Frontin. I. 6. § 1. sic statim Mss. et Edd. quædam *equites* VII *milia.* B. Hisp. c. 30. ' cum l. armatura milibus VI.' c. 41. ' vivos XIV. milia.' Livius XXII. 54. ' Tot milia pedites equitesque.' III. 20. 3. ' X. milia coissent homines ;' ubi V. Duk. atque ita Mss. 4. Leidd.

13 *Cohortes* VI, *mercenarias* II] Ab Aldo et Venetis hæc lectio procusa est. Priores Edd. non habent illas voces *mercenarias* II. ; uti nec Mss. Palat. Bong. Dorvill. Leid. sec. : neque etiam habent locum. Si enim distinxit eas Cæsar a præcedentibus *funditorum cohortibus,* debuisset illis addere vel eas *imperio vel gratia* fuisse comparatas, ut facit mox : vel si *sex* omnino habuit, debuisset inseruisse *in his* vel simile. Verum non *sex*, multo minus *octo funditorum* habuit *cohortes* Pompeius : sed tantum *duas.* Optime enim Libri Hotomanni, Cujac. Scalig. Petav. Lovan. Leid. prim. Voss. et Edd. Vascos. Steph. Str. Gryph. posterior exhibent *coh. sexcenarias* II. Ita apud Livium, Curtium, Vegetium, alios, occurrunt *quadragenariæ, quingenariæ cohortes,* in quibus sunt CD vel D milites. Sic *sexcenariæ,* in quibus sexcenti sunt. Hoc ergo composito augeantur Lexica. Librarii non ceperunt, quid vellet scriptura V*Icenarias.* Adi Cl. Drakenb. ad Liv. VII. 7. et Vir. Doct.

in Misc. Observ. V. VII. ad Vegetii II. 7.

Equitum VII *milia*] Cum non intellexerunt librarii, ut dixi, quid velit vox *vicenarias*, vacuum locum reliquerunt. Hunc supplerunt alii per vocem *delectorum*, quam hic addunt Edd. primæ, item Vasc. Steph. Str. et Gryph. post. in Mss. Sambuci, Bong. Dorv. Leid. sec. est *et delectorum e*. In Palat. *et elect.* Verum non *delectos* nominat, sed totum recenset numerum auctor. Retinui autem *equitum*: quia hic ita scribunt Mss. et Edd. pp. præter Vossianum tamen, qui habet *equites* cum Edd. Ald. Venet. Man. Gryph. pr. Plant. Scalig. Cellar. et aliis. Bene, si modo ab optimis Mss. confirmaretur, ut paullo ante diximus.

14 DC *Gallos Dejotarus adduxerat*] Galatas seu Gallogræcos intelligit, quibus præerat Dejotarus. Eorum regionem Γαλατίαν τὴν ἑῴαν vocat Appianus B. C. l. II. p. 158. et incolas Γαλάτας τοὺς ἑῴους p. 172. Δηιόταρος μὲν, inquit, τετράρχης Γαλατῶν τῶν ἑῴων, Ἀριαράθης δὲ, Καππαδόκων βασιλεὺς, quem noster Ariobarzanem nominat. *Davis.* De Ariobarzane adi Ursin. et Ill. Spanhem. T. I. Præst. Num. pag. 476.

16 *Cotus*] Ita vulgo hoc nomen efferunt, quasi haberet in Genitivo *Coti*. Immo eam terminationem propugnat Davis. ad c. 36. 'equitatus regis Coti.' Verum illic esse scribendum *Cotyis* vel *Cotys* videbimus ex Mss. integerrimis. Hic ergo reposui *Cotys*: quamquam *u* Manutius et Ciaccon. retinere videantur antiquæ pro *y*. ut in *Sulla*, *Suria*, *clupeus*, *inclutus*, et alia. At in barbara voce id factum vix credo; licet fatear, Mss. plerumque retinere *us*, et in Genitivo *i*. Vide Cl. Duk. ad Flor. IV. 2. 5. ac VV. DD. ad Val. Max. III. 7 Ext. 7. Liv. I. 31. et me ad Lucan. V. 54. 'Tunc Sadalem, fortemque Cotyn,' ubi multi Mss. *Sadalam* vel *Sadalan*. Hic autem omnes Codd. et Edd. pp. *Sasalam*. Ciacconius primus *Sadalem* e Lucano restituit, quod illic olim prætuli. Nunc malim ex Codd. auctoritate *Sadalam* cum N. Heinsio. Quia inveni apud Plutarch. in vita Anton. p. 941. Καμαγήνης δὲ Μιθριδάτης, Ἀδαλλας δὲ Θράκης: quo loco non dubitandum est, quin legi debeat Σάδαλας. Dio sæpius meminit, sed semper in Genitivo Σαδάλου: unde manet terminatio Nominativi apud eum incerta.

17 *Quibus Rascipolis præerat*] Ita et Lucanus. Velleius non multum recedens *Rascupolin* vocat. Dio Ῥασκύποριν. Tacitus *Rhescuporin*. *Vossius. Rhascypolis*, ut in Lucano, ita hic quoque edidi: quia Mss. omnino omnes consentiunt in littera *l* licet cuncti nummi *r* ostentent. Sic *Latialis* et *Latiaris*: adi ad Lucan. I. 198. *Palilia* et *Parilia*. V. Cl. Burman. ad Suet. Calig. c. 16. Ἄζιλις et Ἄζιρις, in Libya. Consule Comm. ad Callim. Apoll. 89. Quamquam *Rhascyporis* vel *Rhescyporis* multis viris doctis verius videtur. Vide quæ congessi ad poëtam v. 55. et in Add. Nec non Cl. Wesseling. in Chron. Sims. p. 1595. Spanh. de Præst. Num. T. I. p. 126. Vaillant. Hist. Achæm. p. 281, &c. In Sueton. Tiber. c. 37. Mstis est *Thrascupolim*: ubi adi Cel. Burm.

19 A. *Gabinius præsidii caussa apud regem Ptolemæum reliquerat*] Ptolemæum enim in regnum Ægypti reduxerat Gabinius, ejecto Archelao, quem sibi regem adsciverant, ut docet Epitome Liviana l. CV. Rem totam fuse narrat Dion l. XXXIX. p. 116. seq. *Davis.*

21 *Ex servis suis pastorumque suorum coëgerat*] Suspicantur Viri Docti, mendum latere; legendumque, *ex servis pastoribusque suis*, vel aliquid simile. Sic enim alibi Cæsar, *servos pastoresque* simul memorare solet. Fieri etiam potest, ut aliquod vocabulum

ut, *numero*, aut simile aliquid, exciderit: *Ex servis suis, pastorumque suorum***, *coëgerat. Clark. Servis pastoribus suis* legit Ciaccon. Sed acutius Lipsius in Anal. de Mil. Rom. l. I. d. 11. 'ex servitiis, pastoribusque suorum.' Nam *servi pastoresque* jungit cum aliis sæpius auctor, ut I. 24. Et *pastores* fuisse *servos* nemo dubitat: vel ergo per *pastores* hic intelligere debet *pecoris magistros*, quibus ministrabant viliores servi pastores: vel locus est corruptus. In Leid. pr. est *suarum*. Abest id pronomen a Dorvill. Codd. Quid si simpliciter *numero* restituamus pro *suorum?* Sed id audax nimium. Perperam autem Ciacconius ex loco B.C. I. 24. ubi dicitur Pompeius e servis et pastoribus congessisse et effecisse CCC equites, hic CCC reponere, vel ibi DCCC rescribere tentat. Illic de patre, hic de filio loquitur Cæsar.

22 CCC *Tarcundarius Castor et Donilaus ex Gallogræcia dederant*] Edit. Rom. pro CCC, habet *Tantundem*. In Ms. Reg. pro, *dederant*, scriptum est, *Tantundem*. Unde fortasse legendum; CCC *Tarcundarius Castor, et Donilaus ex Gallogræcia* tantumdem, *dederant. Clark.* In Edd. Rom. Ven. et Mediol. est *coëg. Tarc. C. et D. ex G. tantundemd.* at in Mss. Lovan. Dorv. Leid. sec. *coëg.* CCC *Tarc. C. et D. ex Gallogræcia* (*Gallogræcis* Dorv.) *tantundem*. Sed meliores non variant, nisi quod Mss. tantum non omnes scribant *Tarcondarius C.* ut cum Edd. quibusdam reposui. Hic tamen idem non est, qui *Tarcondimotus* aliis vocatur. Ille enim regulus Ciliciæ erat. Nisi disjungamus *Tarcondimotus, Castor, &c.* Vide ad Flor. IV. 2. et Lucan. IX. 219. in Add. Verum recte se habere *Tarcondarius Castor* e sequentibus docemur, unde liquet de duobus tantum, non tribus hic loqui auctorem, uti et e Strabone, l. XII. p. 568. Ed. Par. τὸ τοῦ Κάστορος βασίλειον τοῦ Σαωκονδαρίου generi nempe Dejotari, qui *Tarcondarius* vel *Saocondarius Castor* filium habuit Castora, Dejotari nepotem; de quo apud Ciceronem pro Dejotaro, aliosque videri potest.

26 *In his plerique Hippotoxotæ*] Post ultimam vocem in ed. Veneta additur *id est, equestres sagittarii*, quæ glossa est, primum margini adscripta, dein, ut fieri solet, in orationis contextum illata; ἱπποτοξότης enim vocabulum est Græcum, quod *sagittarium equitem* significat, prout Latine reddidit Curtius V. 4. 14. Eo utitur et Hirtius Afric. c. 19. *Davis.*

V. 3 *Dyrrachii, Apolloniæ*] *Dyrrachium* est in Petav. et Leid. pr. In ceteris Mss. cunctis et Edd. primis exaratur *Dyrrachio, Apollonia.* Vide omnino ad VII. 32. 'Avarico commoratus.'

9 *Officio maritimo M. Bibulus præpositus*] Corrupta sunt Appiani exemplaria p. 459. A. ubi sic legitur καὶ ἐπ' αὐτοῖς (ναυάρχοις) Μάρχος Βυβῖνος. Rescribendum Μάρκος Βίβουλος, ut recte hunc nostrum vocat Dion l. XLI. p. 174. *Davis.* Appiani locum jam emendavit J. Rutgersius, Var. Lect. VI. 14.

VI. 9 *Impositis—legionibus* VII. *Postridie terram attigit Cerauniorum*] In Ms. Norvic. legitur *impositæ—legiones* VII. eandemque lectionem in optimo Codice reperit Pet. Victorius, ut ait Var. Lect. XIII. 1. ubi etiam mendum e Cæsare fœdissimum sustulit: cum enim in aliis Codd. legeretur *terram attigit Germaniorum*, vel *Germanorum*, in aliis *Græcorum*, vir ille doctissimus egregie reposuit *Cerauniorum;* nec tamen, nisi fallor, locum perpurgavit; nam mihi etiamnum ab interpunctione videtur laborare. Rescribo *terram attigit: Cerauniorum saxa, &c.* Mirum in modum firmat Appianus B. C. l. II. p. 461. Ὑπὸ δὲ χειμώνων, inquit, εἰς τὰ ΚΕΡΑΥΝΙΑ ΟΡΗ περιαχθείς. Sic et Dion l. XLI. p. 174. *Davis.* Cum his Mss. in *impositæ legiones* consentiunt Mss. Reg.

et Voss. *Clark.* In Nominativo non male quoque exhibent Leid. pr. Scalig. Hæc omnia, usque ad *postridie*, Glossam esse existimat Ald. Manutius: pro VII. ad e. sec. Vossius reponit v. dein *Germiniorum* Ms. Cuj. Brant. Scalig. Leid. pr. Lovan. *Germaniorum* Ms. Urs. Petav. et Voss. Reliqui cum Edd. Vett. *Græcorum* corruptissime.

10 *Terram attigit, &c.*] Variis modis interpungi potest hic locus, sententia non mala. Scribi enim potest, vel *Terram attigit: Cerauniorum saxa inter, &c.* vel *Terram attigit Cerauniorum: saxa inter, &c.* Vel denique, *Terram attigit Cerauniorum, saxa inter —nactus stationem: et portus, &c.* Prior est Davisii; proxima Scaligeri et plurimorum; postrema Jo. Goduini. *Clark.*

11 *Saxa inter et alia loca periculosa*] Quatuor voces ultimas expungit Janus Rutgersius Var. Lect. IV. 5. eas ex Glossemate natas arbitratus: cum enim imperitus quidam ad oram libri sui scripserat *Italiæ loca periculosa*, ea verba alius in textum recepit, *et alia* loco *Italiæ* substituit. Sed quæsiverim, unde factum, ut Librarii *Italiæ loca periculosa* oræ Codicum adscriberent; montes enim Ceraunii, ut notum est, in Epiro sunt siti. Eam igitur conjecturam rejicio, præsertim cum *alia loca periculosa* possint esse Syrtes et brevia. Vide Virgilium Æn. I. 115. *Davis.*

12 *Quos teneri*] Nil muto. Sed vetustissimi Codices Cujac. Petav. Leid. pr. item Victor. et Brantii habent *quod*, i. e. quia eos arbitrabatur teneri ab adversariis. Res eodem redit.

13 *Ad eum locum, qui appellatur Pharsalus*] Profecto etsi ita habent omnes Msti, quibus usi sumus, tamen vix crediderim sanum esse locum: cum Pharsali prope Ceraunios montes nullus meminerit. Ex Lucano remedium loco huic peti oportebat, sed in eo legimus hæc verba: ' atque æquora classem Curva sequi, quæ jam vento fluxuque secundo Lapsa Palæstinas uncis confixit arenas.' Sed et hic locus viris magnis suspicionem movit. Verum etsi fuerint, qui in Epiro locum fuisse dicant, cui Palæste nomen fuerit, vix tamen persuaserint mihi. Addunt, nescio quæ, de columbis ex Palæstina in Epirum transgressis, ac Dodonæo oraculo, et alia multa, quæ referre supersedeo, quia frivola videntur. Hugo Grotius sæculorum omninm Phœnix, ingeniosissime emendabat *Apamestinas;* quæ urbs sita est in prominente parte Italiæ; et, ni fallor, statuit huc Cæsarem tempestate rejectum, inde in Epirum pervenisse. Ego etsi decebat acquiescere tanti viri autoritate, cura tamen humani ingenii, cui sæpe ipsa veritas in dubium devocatur, rimando inquirebam, an nihil reperirem, quod pro vulgata Lucani lectione faceret. Nec tamen occurrit quidquam, nisi dicamus *Palæstinas arenas* Lucano ipsam Epiron vocari, ab urbe cui nomen *Phœnice:* memorat eam Polybius Liviusque, et in Chaonia sita est. Nam quod de Palæste urbe ad Lucanum, alii disserunt, ut dixi, nec asse emerim. Marsus tamen in Cæsaris codice, Chalcide Eubœæ a se emto, affirmat se legisse *Palæste*, eo loco, quo in vulgatis est *Pharsalus.* Verene an falso ille optime scivit: hoc ego adfirmare ausim, si fuit ea scriptura in codice Cæsariano, non ab alio profectam esse, quam qui Lucanum cum Cæsare contulit, et inde postea in contextum id nomen irrepsit. Causa autem, cur de illo *Apamestinas* dubitem, est, quod nullus autorum dicat Cæsarem in Italiam tempestate rejectum. Cæsaris vero hunc locum quod attinet nescio quid de eo dicturus sim. In Mstis plerisque lego *Pharsalia.* *Vossius.* Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. habent *Pharsalia;* Beroald. *Pa-*

testina. Sic Lucanus v. 460. ubi de classe Cæsaris ‘ Lapsa *Palæstinas* uncis confixit arenas.’ Paullus Marsus testatur se in Ms. Chalcidensi reperisse *qui appellatur Palæste.* Si de Marsi fide constaret, quin ea lectio esset recipienda, nullus dubitarem. *Davis.* Ex Lucani loco *Paleste* quoque corrigit Glandorpius, et Marsi fide id in textum recepit Cellarius. Vide quæ super hoc loco commentatus sum ad Lucanum. Interim restitui antiquam lectionem, *Pharsalia,* a Mss. omnibus, quantum scio, confirmatam, præter unicum, quem laudat Marsus. Eamque etiam Vascos. Steph. et alii retinuerunt. Ab Aldo est *Pharsalus.*

VII. 1 *Erat*] Quamvis lectionem hanc ferat alias linguæ Latinæ ratio, at non tamen (ut opinor) hoc in loco; propter vocem sequentem, *præerant.* Emenda igitur *erant. Clark.* Clarkii conjecturam vehementer confirmat Leid. pr. qui dat *erant:* contra *præerat* est in Mss. et Edd. Vett. quasi hoc ad solum pertineret Rufum. Sed contrarium patet e sequentibus, et mutatum hoc ob prius singulare *erat.* Vide ad B. Civ. I. 2. ‘ Intercedit Antonius et Cassius, Tribuni plebis.’

3 *Sed neque ii sibi confisi*] Sic recte est: in Petaviano erat *sed neque quatuor sibi.* Ortus error ex lineis: nam quia primo scriptum fuit *hii*, mutatum est in IIII. quomodo manifeste in Cujacio et v. c. nostro legitur: similis error infra erat, ubi nunc legitur *in quibus erant constratæ* IV.: nam imperitia librarii ex IIII. factum erat *illæ*, et legebatur in manuscr. Cujac. *constratæ illæ.* In Petaviano, Palatino, et Bongarsiano propius ad veterem scripturam, sed non minus corrupte, *constructæ illi.* At postea eo usque locus iste degeneraverat, ut nisi opem codices tulissent, desperatus futurus fuerit; nam *ille* in *ipse* mutatum erat: quod notare visum, ut caussam videamus cur sæpe corrupti sint codices. *Vossius.* Si sibi confiderent, e portu prodire ausi fuissent; quare vel *neque* ad utrumque pertinet, vel deest *non* aut simile quid. Kohlius in Comment. Criticis p. 43. legit *parum sibi c.* Mss. Sam. Bong. Leid. sec. et Edd. primæ *sed nequaquam hi sibi conf.* Leid. pr. et Voss. cum Scalig. *Sed neque* IIII *sibi c.* an fuit *sed neque ii, non sibi confisi?* an potius, ut dixi, *non ἀπὸ κοινοῦ* repetendum? Vide ad Lucan. III. 373.

6 *Constratæ* IV. *Bibulus*] Corruptus est locus. Editt. Rom. Ven. Beroald. habent *in quibus erat etiam ipse: illi neque Bibulus.* Ms. Norvic. *in quibus erant constructæ: illi neque Bibulus.* Loco *constructæ* in aliis Codd. est *constratæ.* Legendum *in quibus erant constratæ* IIII. *neque Bibulus.* Librariorum imperitia nota numeralis IIII facta est *illi.* In vulgata autem lectione particulam negantem deesse certo est certius, si enim *prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama in eas regiones perferretur,* quomodo fieri potest, ut illi Bibulus *satis mature* occurrerit? *Davis. Erat etiam ipse illi neque B.* est etiam in Mss. Palat. Bong. Leid. sec. Dorvill. et Edd. primis, at Vasc. Steph. Str. &c. *erat etiam ipse neque illi B.* Ald. Ven. Man. Gryph. *erat et ipse; neque B.* Sed Ursin. Petav. Scal. Leid. pr. Voss. *erant constructæ illi* (*ille* L. pr.) *neque B.* In Cujac. est *constructæ illæ neque B.* In Lovan. *erant illa neque B.* Unde patet verissime emendatum esse a Viris doctis, *erant constratæ* IIII. *Neque B.* quod merito in textum recepit Clarkius: *Neque* revocavit quoque Kohlius: idque tantum e recentioribus Edd. excidisse, e variis lectionibus videmus.

VIII. 3 *Fufius*] Ita cum Viris Doctis rescripsi, suffragantibus Ms. Urs. Scalig. Palat. Voss. Dorv. In Bong. et Leid. sec. est *Rufus.* Reliqui *Fusius,* et omnes *Cal.* Vide ad B. Civ. I. I. in fine.

9 *In eas indiligentiæ suæ*] Odi sane illam libidinem emendandi, qua multi æstuant, et sæpius optimos nobis auctores corrumpunt. Id huic loco accidit; nam Janus Rutgersius, vir alioqui doctus, Var. Lect. IV. 5. hæc verba depravata esse non dubitans emendat *bili gentis suæ*. Illam vocem *indiligentia* a viris doctis profectam ait. Imo in v. c. disertim ea legitur; et ex more Cæsaris, qui similiter alibi *inscientia* dixit. Ipseque locus evincit ita legendum esse; nam paullo post ait Cæsar, *custodiisque diligentius dispositis*. Nam quod ille ait Calpurniam gentem, ex qua erat Bibulus, iracundam fuisse, et multis id exemplis probatum eat, etiam ex loco quodam Cæsaris, esto illud: at quam valide illud probat hic scriptum fuisse *bili gentis suæ?* Ego sane vulgatam lectionem mordicus retineo. *Vossius*. *Indiligentiæ* e suo Cod. restituit Ursinus, et ante Scaligerum edidit R. Steph. Recte omnino. Adi Brant. et Davis. ad B. Alex. c. 65. 'Indiligentia Tribunorum.' Ita et VII. 71. 'indiligentiores.' B. G. II. 33. 'Indiligentius:' vide et III. 61. Reliqui Mss. et Edd. *diligentia*, unde Gruterus conjiciebat *licentia* vel *licentiæ*. Neutrum placet. Ceterum Ciacconius mox legi posse censet *dolor ac iracundia:* sic 'Indignatio civitatis erupit,' Val. Max. VI. 311. Verum quo tum pertinebit Nominativus *nactus?* *Iracundia* est ablativus. *Erumpere* vel *irrumpere*, quæ crebro mutantur (vide ad v. 11.) *in naves*, est de inproviso *eas invadere*. Adi notata ad Luc. III. 600. ubi vulgo legitur *in sociam erumpere puppim*. Sed male pro *crepere*; ut alibi multis monuimus. Non displicet tamen Faerni et Hotomanni emendatio *iracundiam*. Quam optime Davisius post Gronovium illustrat. Adde Casaub. ad Apol. Apuleii, Broukhus. ad Tibulli Paneg. in Mess. 86. *erumpat terra liquores*; et Misc. Obs. V. 5. T. 1. ad illa Aviani *vocem erupisse querelis*. Nam minus admittenda hic est Hotomanni conjectura *iracundiam exspuit*. Aliquid vitii latere, suspiceris quoque e Lovan. Codicis scriptura *suæ hoc d. iracundiæ erupit*.

10 *Iracundia er.*] Lege, prout Faernus olim jussit, *iracundiam erupit*. Cicero ad Attic. l. XVI. Ep. 3. 'Ne in me *stomachum erumpant*, cum sint tibi irati.' Livius XXXVI. 7. 'Ut *erumpere* diu coërcitam *iram* in hostes possit.' Ubi vide J. F. Gronovium. Elegantissima locutio a Librariis est corrupta, quod eam non intellexerint. *Davis*. cur. sec.

15 *Excubabat*] Notari meretur, in Mss. omnibus meis, si Vossianum excipias, scribi *excubans*. An pro *excubavit?* V. ad B. Civ. III. 63. An potius latet aliquid, quod seq. corruptæ periodo medicinam facere possit?

16 *Neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset. Sed post discessum Liburnarum*] Locus et aliis, et mihi corruptus, adeoque desperatus. Scaliger tamen, quod pace ejus dixerim, magis etiam, quam ante erat, depravatum exhibuit. Nam pro *conspectum*, quomodo codices editi habent, et in Bongarsiano est, edidit *complexum*. Ciacconius et Ursinus ita hunc locum restituebant; *ne quod subsidium exspectabat Cæsar inconspectum venire posset*. Ut *inconspectum* una voce notet ἀόρατον, sive *invisum*. Mihi emendatio illa displicet: nam illud *neque* mutandum non arbitror; quia eadem vox paullo ante ponitur, et ostendit hanc requiri. Cogitabam, an scribi posset; *neque prælium detrectans, si in Cæsaris conspectum venire posset*. Fateor audacem esse conjecturam: sed tales sæpe desperatio poscit: tamen ne usque adeo temere mutasse videar, addo scriptum primo, quantum arbitror, fuisse, *præsidium*, illud depravatum ex *prælium*: at *detrectans* potuit mutari in *exspectans*.

Si cui melius quid in mentem venerit, libens amplectar. Illud addo, non dubitare me, quin postrema verba, *venire posset. Sed post discessum Liburnicarum*, ita scribenda sint, *venire posset. Discessu Liburnicarum.* Certum est illa *Sed post*, facta ex transpositione vocis *posset:* nam omnes codices, in quibus est *Sed post*, non habent vocem *posset*. Contra in quibus est *posset*, in iis desiderantur illa *Sed post.* Atque ita ut rescripsi, etiam in Cujaciano codice et Ms. Norvic. legitur. *Vossius.* Codd. nihil mutant, nisi quod in nonnullis legatur *in Cæsaris conspectum veniret.* Ulcus est in verbis, cui medicinam invenire nequeo, nisi forte sit reponendum *ne qua subsidium exspectatum in Cæsaris complexum venire posset.* Bibulus ex iis, quæ ceperat, navigiis intellexit Cæsarem aliud subsidium exspectare, ejus intercipiendi caussa dies noctesque in navibus excubabat. Eodem sensu reponit Pet. Ciacconius, *ne quod subsidium exspectabat Cæsar, inconspectum* (hoc est, non conspectum) *venire posset.* Sed hæc emendatio nimium quantum a Codicum lectione recedit. Eodem vitio laborat Dionysii Vossii conjectura, *neque prælium detrectans si in Cæsaris conspectum*, &c. præterquam quod sensus communis expers fuerit Bibulus, oportet, si, cum Cæsare prœlium inire cupiens, in navibus excubaret, cum probe nosset, nullam huic fuisse navium facultatem. Locum mendi suspectum non habet Fr. Hotomannus; interpretatur autem Bibulum nullam misericordiam exspectasse, si in Cæsaris manus veniret: sed exemplum similis locutionis prolatum oportuit, quod ab Hotomanno non est factum, nec id, ut opinor, præstabit alius quispiam. *Davis. Neque—posset.* Hæc verba, quæ uncis inclusi, corrupta existimantur: et vix sine codicum meliorum ope restituenda. Notandum tantum, optimos Mstos pro *in Cæsaris complexum* habere *in Cæsaris conspectum.* Hocque dici videtur, Bibulum neque ullum laborem conditionemve unquam detrectare, neque ullum subsidium plurium navium expectare (ut postea Libo se ei conjunxisse narratur c. 15.) modo cum Cæsare ulla ratione congredi posset. *Clark.* In nullo Cod. præter Bong. et Palat. adparet τὸ *conspectum*, uti nec in Edd. si excipias Ald. Ven. et Manut. cum Plant. *Complexum* tamen pro congressu, prœlio accipi, non placet. An scripsit Auctor *ne quod s. exspectantis in Cæs. complexum venire posset?*

17 *Posset. Post* D.] Vulgg. *posset. Sed post*, de qua lectione ingeniosissime observat D. Vossius; certum esse illud *Sed post*, natum ex transpositione vocis præcedentis, *posset.* Quippe omnes Codices, in quibus est illud *Sed post*, carere altera illa *posset*: in quibus autem contra reperitur *posset*, in iis omnibus desiderari illud *Sed post.* Rescribit igitur, ex Ms. uno; *posset. Discessu, &c.* Quam Lectionem repperit quoque Davisius in Ms. Eliensi; et ipse deinceps inveni in Mss. Reg. et Is. Vossii. *Clark. Veniret, sed post d.* est in Bong. Leid. sec. Dorv. et Edd. primis aliisque. In Edd. Vasc. Steph. &c. est *veniret —discessu.* At Mss. optimi Petav. Cuj. Ursin. Leid. pr. Lovan. Voss. et aliorum *venire posset. Discessu:* quorum auctoritate id restitui. Sic statim *discessu eorum*, et sæpe. In Scalig. tamen videtur esse *venire posset. Post discessu:* unde plane non damno *post discessum*, omisso *sed*, quod et Ciacconio placebat.

IX. 4 *Conventum Salonas cum neque pollicitationibus*] Hæc Scaligeri emendatio est contra omnium vv. cc. fidem, in quibus legitur *conventum Salonis:* recte; nam conventus etsi subinde pro ipso oppido ponatur, diversus tamen est. Sic supra l. II. ubi de Uticensibus Cæsar loquitur, ma-

nifeste eos et conventum distinguit. Sic etiam infra hoc libro 'conventus civium Romanorum, qui Lyssum obtinebat.' Itaque *conventus Salonis*, sunt cives, qui Salonas obtinent. *Vossius.* *Salonas* forte in Scaligeri editione error erat typographicus; quem secuti deinceps sunt alii. *Clark.* Mss. et Edd. o. ante Scal. *Salonis*: nisi quod Vascos. Steph. Str. et Ed. Gryph. post. habeant *Salonarum*: uti et cum Edd. primis ac alia Gryph. *conventumque*.

6 *Loci natura et colle*] Quasi dixerit, *et in primis colle.* Sic II. 1. 'loci natura et valle altissima mun.' Vide Ciaccon. Sæpissime Cæsar per copulam *et*, vel Synonyma, explicat clarius prius effatum; ut aliquoties monuimus. Simile ad Melam observavit Cl. Jac. Gronovius in Prœmio.

7 *Sed celeriter--Et quum, &c.*] Si conjecturis indulgendum esset; legerem equidem, transpositis duabus voculis, Et *celeriter* ——: Sed *quum &c.* At sine Codicum auctoritate, nihil temere mutandum. *Clark.* Ciaccon. conjicit *eo cel.* sine *iis*, quæ scilicet vocula non erat in Edd. Vasc. Aldi, Steph. Gryph. et aliis, nec comparet in Palat. aut Dorvill. Verum eam agnoscunt ceteri Mss. mei aliorumque et Edd. primæ: atque ita passim loquitur Auctor, quamvis plane abundet. Alibi de eo pronomine plura.

10 *Ad extremum auxilium descenderunt, servosque omnes puberes liberarerunt*] Libertate donarunt; quod factitabant, quoties ad arma illos vocarent, quibus aliter militare non licebat. Exstat lex Gratiani, Valentiniani, Theodosii Imperatorum l. VII. Cod. Theod. tit. 2. 'Ad militiam nullus adspiret, nisi quem penitus liberum aut genere aut vitæ conditione inquisitio cauta deprehenderit.' Alia VII. tit. 13. 'Inter optimas lectissimorum militum turmas neminem e numero servorum dandum esse decernimus.' Florus II. 6. 'Arma,' inquit, 'non erant, detracta sunt templis: deerat juventus, in sacramentum militiæ liberata servitia.' Sic a Scipione Africano majore, ut in ejus vita scribit Plutarchus, post cladem Cannensem trecenti servi bello gerendo idonei manu missi sunt. Brantius. Vide Godesc. Stewechium ad Vegetii I. 7. *Davis.*

11 *Et præsectis mulierum crinibus*] In Capitolii obsidione idem factum narrat Vegetius IV. 9. 'Cum nervorum,' inquit, 'copia defecisset, matronæ abscissos crines viris suis obtulere pugnantibus, reparatisque machinis adversariorum impetum repulerunt. Maluerunt enim pudicissimæ fœminæ deformato ad tempus capite libere vivere cum maritis, quam hostibus integro decore servire.' L. Florus II. 15. de Carthaginensibus exire et finibus migrare jussis: 'Qui rebellantium,' inquit, 'fuerit furor, vel hinc intelligi potest, quod in usum novæ classis, tecta domusque resciderunt, in armorum officinis aurum et argentum pro ære ferroque conflatum est: in tormentorum vincula matronæ crines suos contulerunt.' Plura adhibet Lipsius l. III. Poliorcet. dial. 3. Brant. Vide sis et Is. Casaubonum ad Capitolini Maximinum c. 7. Idem Capitolinus in Maximo et Balbino c. 11. 'Non tacenda hoc loco devotio est Aquileiensium pro Romanis, qui etiam *crines mulierum* pro nervis ad sagittas emittendas totondisse dicuntur.' Eadem repetit c. 16. *Davis.* cur. sec. Vide Ursin. et Scip. Gent. ad Apul. Apol. p. 42. J. F. Gron. Obs. IV. 22. et ad Florum Comm. atque alibi sæpissime.

13 *Quinis castris oppidum circumdedit*] Rideo Philippum Rubenium, qui legit Elect. II. 7. 'quindenis castris.' Profecto aut immensus tunc Octavio exercitus; aut valde infirma præsidia. Movebat illum, quod infra scribitur 'castra altera sunt adorti,

inde tertia et quarta, et deinceps reliqua.' Ille reliqua castra putat complura fuisse: erant sola quinta, sed transeo. *Vossius.*

16 *Quare missis, &c.*] Sic non male rescripserunt Viri Docti. In Mss. tamen nullis aut Edd. primis ea lectio comparet. Habent enim *Qui remissis.* Vasc. Steph. quique eos secuti sunt *Qua de re missis.* At Mss. Brant. et Lov. dant *Cujus rei* scil. *caussa* vel *gratia:* de cujus ellipsi adi ad B. Gall. IV. 1.

20 *Nacti occasionem meridiani temporis*] A Cæsaris relatione diversus abit Dion l. XLII. p. 190. edit. Hanov. narrat enim, mulieres cum viris erupisse nigris vestibus indutas καὶ τὸ σύμπαν πρὸς τὸ φοβερώτατον σχηματισαμένας, τῷ στρατοπέδῳ τῷ πολιορκοῦντι σφᾶς ΝΥΚΤΟΣ ΜΕΣΗΣ προσμίξαι, cum hæc meridiano tempore accidisse, fœminis in muro dispositis, disertim testetur Imperator. *Davis.*

23 *Nuper manumissos liberaverant*] Suffecisset vel *manumiserant* vel *liberaverant.* Quamquam utrumque etiam pro Cæsaris genio ferri posset, si Mss. adstipularentur. At *manumissos* non inveni, nisi in recentissimis. Integriores et vetustiores libri Cujac. Scalig. Petav. Leid. pr. et Voss. habent *maximi.* Lovan. vero *maxime.* Quod probo. *Nuper maxime* notat nuperrime. Sic *quum maxime, tunc quum maxime,* non raro occurrere notum est.

25 *Et deinceps reliqua*] Castra scilicet *quinta* sive *ultima.* Et ridiculi plane sunt, qui de hac lectione dubitando, nodum in scirpo quærunt; ac si *plura* fuissent castra quam *quina,* (pag. præc.) quia post *quarta* memorat hic Cæsar deinceps et *reliqua.* Quasi vero *reliqua* illa *castra* non possint tam recte intelligi *una castra,* videlicet *quinta* illa et *ultima;* quam illud ipsum *una castra* vel *quinta castra,* recte dicitur de *unis* scilicet *castris,* non de *pluribus.* *Clark.*

28 *Jamque hiems appropinquabat*] Totum hoc caput alieno loco ponitur, ut aliquatenus etiam vidit Ph. Rubenius Elect. I. 20. Cæsar enim 'pridie Nonas Jan. naves solvit,' ut testatus est hujusce libri c. 6. quod tempus Dion l. XLI. p. 174. χειμῶνα vocat μεσοῦντα. Hæc igitur proximo Autumno sunt gesta, ac proinde, si temporis rationem habuit Cæsar, ad finem libri II. apponenda. *Davis.* Dele notam, proque ea hanc repone: *Jamque hiems appropinquabat.* Cæsar *pridie Nonas Januarii naves solvit,* ut hujusce libri c. 6. testatus est. Hoc tempus Dio libro XLI. p. 174. χειμῶνα vocat μεσοῦντα, *hiemem mediam* Florus IV. 2. 36: sic et alii. Qui fit igitur, ut hiems nunc tandem *appropinquare* dicatur? Joan. Rhellicanus, ut hunc nodum solvat, per *hiemem* non tempus hibernum, sed tempestatem intelligit. Sed absurdum prorsus est hoc commentum, ut animadvertit Phil. Rubenius Elect. I. 20. Is tamen caliginem hic sibi esse confitetur, et omnino putat vel male nec suo loco hæc inserta, vel mendose legi. Neutrum verum. Aqua viris doctis hæsit, quod, qui fuerit eo tempore anni Romani status, in animum non revocarent. Nimirum pro vitiosa, quam nunc sequebantur, ratione Kalendæ Jan. Octobris Juliani undecimo respondebant; adeoque, cum Cæsar 'pridie Nonas Januarii naves solverit;' id fecisse censendus est Octobris die decimo quarto, si tempus ad anni a Cæsare nostro reformati modum exigas. Vide doctissimum Usserium Annal. ad annum Mundi MMMDCCCCLVI. *Idem,* cur. sec.

29 *Detrimentis acceptis*] Ita Scaliger et post eum reliqui exhibent e Ms. Ursini: immo etiam R. Stephanus sic edidit. Nec male. Nam *accipere detrimentum* sexcenties, ut ita dicam, scripsit Cæsar. Reliqui tamen Mss. et Edd. habent *receptis,* Metaphora ducta a Gladiatoribus, qui *re-*

cipere ictum vel *ferrum* dicuntur. Consule summum Gronov. ad Senecæ Epist. 7. 'Ferrum nudis et obviis pectoribus recipiunt.' Verum tamen cum animositatem eorum hoc notet, vide an etiam fuerit *exceptis*, ut *excipiunt* in Mss. est apud Senecam. Ita *accipere* et *excipere vulnus* passim commutari vidimus ad Front. IV. 5. § 73. Adde Petron. c. 1. Liv. II. 4. 7. ubi vide Comm. Suet. Aug. c. 20. Val. Max. II. 7. 8. Curt. VIII. 7. 5. Sic enim Mss. Quinctil. l. VI. Inst. Orat. c. 3. Accedit lectio Mstorum 4 Leidd. et Nazar. aliorumque in Flori IV. 10. 'Nec minor ex aqua postea quam ex hostibus excepta clades:' vulgo penultimam vocem omittunt.

X. 11 *Ab Italia expulsum*] Non hanc lectionem proscriberem, si ex antiquis hausta sit Codicibus. Verum nec Mss. Ursini, neque Brantii, neque mei præter recentissimos Bong. et Leid. sec. nec Beroald. agnoscunt præpositionem. Quare exsulare jussi.

12 *In Italia atque in Hispania*] Rursus præpositiones hic frustra quæras in Mss. aut Edd. Vett. uti nec in Ed. Gryph. comparet. Ab Aldo vel Vascosano est, qui tamen cum Steph. et Scalig. semel modo habet. Glareanus conjecerat *ex Italia a. H.* Sed facile *ex* carere possumus: vel etiam legere *Italiæ atque Hispaniæ.* Adi congesta ad B. G. III. 7.

15 *Militumque deditione ad Corcyram*] Intelligit deditionem Antonii, qui, ut Florus disertim ait, Corcyræo littore castra posuerat. Sed ne erres, Corcyram non illam Epiro objectam hic accipe, sed aliam, quæ in sinu Illyrico jacet sub Pharo insula, haud procul Salonis: Μέλαιναν Græci vocant. Tangit eam rem Lucanus IV. 404. 'Qua maris Hadriaci longas ferit unda Salonas: Et tepidum in molles Zephyros excurrit Iader; Illic bellaci confisus gente Curetum, Quos alit Hadriaco tellus circumflua Ponto, Clauditur extrema residens Antonius ora.' Philipp. Rubenius in Electis corruptum Cæsaris locum existimans, emendat *Curictam,* quæ insula est in extremo mari Adriatico, jacetque in sinu eo, quem Flanaticum vocant. Mihi longe falli videtur; nam Curicta immani spatio ab Salonis distat. Quare ergo Lucanus propinquam diceret? quid Curictæ cum Jadro? Nugæ hæ sunt. At objiciat quis, illud Curetum quo tunc spectet? Dicam quod in mentem venit. Curetum prima, si veterum multis credimus, origo ex Creta fuit: ii etiam Ætoliam et Acarnaniam, teste Strabone l. VII. inhabitarunt: neque ego dubito eosdem in hanc Corcyram insulam venisse. Sed nequis temere dictum putet: est in eadem insula urbs Gnidos. Auctor Plin. III. 21. 'Ab his Corcyra, Melæna cognominata, cum Gnidiorum oppido.' Item Strabo l. VII. *ὧν τοῖς μὲν πλησιάζει νῆσος ἡ Μέλαινα Κέρκυρα καλουμένη, καὶ πόλις Κνιδίων κτίσμα.* Vides, ille a Cnidiis conditam dicit; Cnidii sunt Cretes: unde nihil mirum Lucanum quoque Curetes appellasse gentem Creticam. *Vossius.* V. etiam ad c. 4.

16 *Quantum*] Sic Mss. Reg. et Eliens. Al. *quantumque. Clark.* Copula *que* non comparet quoque in ullo meorum. Quare proscripsi. Pro *ipsi* vero Lovan. Brant. et Leid. sec. cum Edd. quibusdam dant *ipsis,* et Ed. Ven. 1517, *sibi.* Si per Mss. liceret, malim *ipsos esse;* ut jungatur sequentibus *hoc unum esse.* Vide ad B. Gall. I. 7. et 42. Ceterum nisi *dum* explices per *donec, quamdiu,* melius hic legeretur *quum.* Adi ad B. Afric. c. 61. 81.

21 *Roma a senatu et a Populo*] Pet. Leid. pr. et Voss. *ab Sen a* cum *populo* non est in Lovan. contra *ab* etiam in Leid. pr. Sed amat *ab* et *a* jungere Cæsar, ut vidimus cum alibi, tum B. G. V. 32. 'ab duce et a fortuna.'

Interea et Reip. et ipsis placere opor-

tere] Nihil variant Codd. nisi quod Ms. Norvic. priorem conjunctionem omittat, hic tamen locus viros eruditos offendit, et Fr. Hotomanno sine meliorum librorum ope non videtur sanabilis. Gabr. Faërnus reposuit *interea expedire et ipsis placere oportere*: qua conjectura repudiata Pet. Ciacconius substituit *interea et Pompeio et ipsi sufficere oportere*. Ut verum fatear, nihil video, quod aures tam delicatas jure merito possit lædere: sensus enim est, par esse, ut tum Senatui populoque Romano, tum Pompeio et Cæsari æquum videatur; si uterque juret se ab armis triduo discessurum. *Davis.*

XI. 1 *His expositis a Cæsare*] Ms. Norvic. Brant. editt. Rom. Venet. Beroald. aliique Codd. exhibent *his expositis Corcyræ*. Ita etiam legit Jul. Celsus, ut patet ex eo quod p. 195. dicat 'hæc cum Vibullio ad Corcyram, ubi eum forte compererat, cum egisset,' &c. Vulgatam tamen lectionem retinendam puto, quod Cæsar, post Italiam relictam, Corcyræ non fuerit; certe nulla hujusce rei apud Historicos memoria. Scitu etiam est difficile, quomodo cum Vibullio data sit colloquendi facultas; eum enim dimiserat Cæsar, cum in ejus potestatem pervenisset, semel ad Corfinium, iterum in Hispania, ut testatus est hujusce libri c. 10. At fortasse tertium alicubi captus est; nam Plutarchus in Pompeio pag. 655. tradit Cæsarem, cum hæc agerentur, Ἰούβιον (sic Vibullium corrupte nominat) αἰχμάλωτον ἔχεις σὺν ἑαυτῷ. *Davis.* Mss. mei omnes quoque, item Edd. Steph. Gryph. aliæque *Corcyræ*. Quod exponunt viri docti, quasi mandata Cæsaris ibi Pompeius ducibus aperuisset. At id nequaquam verosimile, et bene suspectum habuit Glareanus. Videntur potius librarii *Corcyræ* scripsisse: quia pro *Vibullio*, *Bibulum* in Mss. legebant ubique, ut jam superiori c. et sæpe in libro I. B. Civ. vidimus: et hic est in omnibus codicibus. Adde c. 15. Nam Bibulus erat Corcyræ, ut docet c. 8., &c. *A Cæsare* tamen mera esse videtur Aldi conjectura. An ergo recipienda Ciacconii conjectura *Is* vel potius *Vibullius is expositus Corcyræ*, ut eo navi pervenerit? Id profecto mihi vero simillimum videtur. Præsertim si pro *ideo*, *inde* vel *indidem* recipias.

4 *Ideo*] Sic omnes Editi; at vero nullus liber scriptus habet. Msti enim constanter dant *eidem*, sine sensu, quem eliciemus, rescribentes *inde* vel potius *indidem*: a Corcyra. Vocula hæc aliquoties corrupta exsulat inmerito. Restituimus eam aliquando Frontino et ipsi Cæsari e Mss. VII. 62. 'Indidem cum omnibus copiis ad Cæsarem pervenit.'

5 *Atque mutatis, &c.*] Turbant hic rursus Mss. et Edd. Vett. sive primæ. Exaratur enim in illis *atque* vel *ac omnibus copiis m. ad. c. j. ad P. e. ut* (Leid. pr. *et*) *a. Cæsarem nunciaret*. Quæ trajectio vocum *omnibus copiis* facit, ut cum Grutero fere credam, e margine in textum inrepsisse *ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret*. Nam jam dixerat auctor, 'De repentino adventu Cæsaris,' &c.

16 *Jubet: Illi autem quum se, &c.*] Mss. Eliens. et Vossii, *quum Græcos*—juberet; *illi autem se, &c.* Quod eodem redit. *Clark.* Perinde esse fateor. Sed ideo sequendum id, quod optimi reliquerunt Codices. Ut autem Eliens. et Vossii, sic etiam Urin. Petav. Cujac. Scal. Leid. pr. ut et Edd. Vascos. Steph. aliæque. Quare eum ordinem restitui.

17 *Oppidani autem*] Mss. Reg. et Eliens. *oppidani etiam*: Ms. Vossii *oppidani autem etiam*. Quæ elegans est lectio. *Clark.* *Etiam* est quoque in Lovan. Palat. Dorv. et Bongars. Leid. sec. Sed *autem etiam* in Petav. Cuj. Leid. primo et aliis. Quod idcirco edidi.

19 *Se atque oppidum Cæsari dedit*]

Sic legitur in Mstis; et recte quidem. Cicero de Or. II. 70. 'Id quoque toto capite annuit, ut se Crasso daret.' Sulpicius Severus Hist. Sacr. I. 23. 'Gabaonitæ — ultro se Hebræis dederunt.' Hoc cum non intelligerent editor Romanus et Ph. Beroaldus, in illis editionibus legas *se atque oppidum Cæsari dedidit*; quæ loquendi ratio magis est proletaria. *Davis.* Fallitur Davisius. Nam *dedidit* est in Mss. Cuj. Pet. Scal. Boug. Leid. Voss. Brantii, Ciaccon. et aliorum cum Edd. Mediol. Vascos. Steph. Gryph. post. Recte. Vide ad B. G. II. 15. 'se po. Ro. dedidissent.'

XII. 8 *Clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem*] Mss. Brant. Norvic. editt. Rom. Ven. Beroald. aliæque repræsentant *clam profugit Apollonia*, vel *ab Apollonia, Straberius. Illi ad Cæsarem, &c.* Sed *Staberius* verum est nomen, ut ex antiquis lapidibus constat. Hunc Appianus B. C. II. p. 462. Σταμέριον vocat; Interpres Latinus *Tiberium*, qui ex *Cæsare* sunt emendandi. *Davis.* Quibuscum Mss. consentiunt Mss. Reg. et Voss. Quod eodem recidit. *Clark.* Rescripsi *prof. Apollonia Staberius. Illi* auctoritate Mstorum omnium tam meorum, quam quos reliqui Interpretes consuluerunt. *Ab Apoll.* Ms. Brant. Carr. Pal. Lov. Dorv. et Leid. sec. et Edd. Vasc. Steph. aliæque. De quo adi ad VI. 3.

12 *Facturos pollicentur*] Urs. Ciacc. Brant. e suis Codd. volunt addi *se*. Quæ particula invenitur quoque in Lov. Dorv. Leid. sec. et Edd. primis, ac Vasc. Steph. Str. Gr. post. Sed amat eam in hisce omittere Cæsar. Vide ad B. Gall. I. 31. 32.

XIII. 3 *Simul ac C.—tantus terror*] Nonnihil hiulca est hæc Oratio. Legendum videtur, vel quod in Editione quadam antiqua reperi, *cont.* Quo *simul ac Cæsar adp. d. tantus, &c.* Vel, ex Ms. Regio tota Periodus hoc modo legenda et interstinguenda est: *At Pompeius, cognitis iis rebus, &c. contendit, simul ac Cæsar app. d. tantusque terror, &c. Clark. Quo* inserunt Vascos. Steph. Strada et Ed. Gryph. post. Uti in Regio est Cod., emendandum quoque censuerat Ursinus, et confirmatur optimo Petav. item Voss. Leid. sec. et Dorvill. qui duo posteriores pro *ac* dant *et* cum Palat. et Boug. Mihi scribendum esse videtur *contendit. Simul Cæsar adp. dicebatur. Tantusque t.* Vide I. 14. Hotomanno placet post *gestæ* inseri illa hoc modo *simul quod C. adp. d. Dyrracchio t. &c. Tantusque.* Grutero de more a *contendit* usque ad *tantusque* sunt suspecta. *Simul* pro eodem tempore sæpe occurrit. Nep. Hann. c. 2. 'simul me ad aram adducit.' Infra c. 28. 'parabat: simul de deditione agebat.' V. Cort. ad Sall. B. Cat. c. 43.

4 *Incidit exercitui*] Quia alibi solet Cæsar dicere *incessit*, dubitat Ciacconius, num et hoc loco id reponendum sit. Miro sane judicio. *Incidere* dicuntur mala omnia repentina: unde B. G. II. 14. 'Si qua bella inciderint.' Consule Cl. Burm. ad Ovid. Met. VII. 513. 'Dira lues ira populis Junonis iniquæ Incidit;' et quem ibi laudat, Broukh. ad Propert. I. 15. 'Si quid durius inciderit.' Liv. II. 27. 'Certamen con[illegible]bus inciderat.' Metaphora ducta a tempestate et vento, incidentibus in segetem, navem, &c. V. Cerd. ad Virg. Georg. II. 118. Cicer. pro Lig. cap. 6. 'fatalis quædam calamitas incidisse:' Fam. Ep. l. V. 17. 'Viris tales casus incidisse.' Notandum vero pro *exercitui* in integerrimis Codicibus Petavian. Lovan. et Leid. pr. relinqui *exercitus*. Fors, quia ipse Cæsar scripserit *exercitu*: de quo Dativo adi ad B. G. I. 16. Nisi velis cum *terror* jungere, ut *incidere* absolute ponatur; uti fit sæpissime. Quod vehementer confirmaret vulgatam lectionem II. 29. 'Magnus omnium incessit timor.'

14 *Præoccupato itinere*] Sic Aldus et Scaliger ac deinceps reliqui edide-

runt, et sic habet Cod. Scalig. si excerptis fides habenda. Quod decompositum sæpe usurpat cum Livio (V. Drak. ad IV. 30.) Noster pro *occupare:* immo B. G. VII. 26. 'Ne ab equitatu viæ præoccuparentur.' Verum Edd. primæ dant *profacto occup.* Vascos. et Steph. aliæque *perfecto occup.* aliæ multæ *profecto occup.* Unde Achilles Stat. *profectus occ.* probante Ursino. Hotomannus *profectionis occ.* Mss. quoque aliorum et mei habent vel *profecto o.* vel *perfecto o.* vel *præfecto oc.* quod est in Leid. pr. ac sec. Solus Petav. Codex exhibet *præfato occ. itinere.* Sed vereor, ut passivus ejus participii usus apud aurei ævi scriptores occurrat. Apud Jurisconsultos creber est. De nihilo tamen non videtur tam constans Mstorum additio. Si quid mutandum, cum Ciacconio putem legendum esse *præcepto itinere* vel *præcepto et occupato itinere:* ut suo more per posterius explicet prius. Vide ad B. G. II. 20. VII. 30. supra c. 9. et sæpissime. Nisi potius *præcepto occupato* in textum simul inmissum sit: cum tamen alterum alterius esset Glossa: de qua re dixi etiam ad B. G. VII. 28. et in Add. ad p. 201. 'proximis primis.' De verbo *præcipere* hoc sensu adi ad Liv. III. 46. § 7. et Lucan. VI. 15. 'Hoc iter æquoreo præcepit limite Magnus:' et supra cap. primo.

16 *Ut vigiliis castellisque benemeritæ civitates tutæ essent præsidio*] Ex his verbis sensum eruere nequierunt viri eruditi, ideoque ad conjecturas descendendum. Emendabat Gabr. Faërnus, *ut vigiliis castellisque bene meritæ civitati esset præsidio;* Ciacconius autem *ut vicis castellisque bene meritæ civitatis esset præsidio.* Uterque præter alias mutationes, vocem *tutæ* ejicit. Ms. Norvic. et edit. Beroald. transposita voce exhibent *ut castellis vigiliisque, &c.* Antiquissimi ex impressis Rom. Ven. repræsentant *ut castellis beneficiisque emeritæ civitates tutæ essent præsidio.* Hi, nisi fallor, veræ lectionis servant vestigia. Rescribo *ut castella, vici, beneque merita civitates tutæ essent præsidio.* Hanc conjecturam unice firmat locus ex hujusce libri cap. 32; ubi ait noster, *non solum* urbibus, *sed pene* vicis castellisque *singulis cum imperio præficiebantur. Bene meritas* autem *civitates* vocat eas, quæ cis Apsum sitæ, se ei tradiderunt. Vide c. 12. *Davis.* Torsit hic locus interpretes. Mss. plerique habent *ut vigiliis castellisque* (vel *ut castellis, vigiliisque) bene meritæ civitates tutæ essent præsidio.* Qui cum sensus vix esset ullus; emendavit Faërnus, *ut vigiliis castellisque bene meritæ civitati esset* (scil. *Cæsar) præsidio.* Ciacconius autem, *ut vicis castellisque bene meritæ civitatis esset præsidio:* uterque, omissa voce *tutæ.* Cellarius, *ut vigiliis castellisque bene meritæ civitates tutæ essent;* omissa voce *præsidio.* Sed retinent duas istas voces Mss. omnes. Rescribit itaque Davisius, *ut castella, vici, beneque meritæ civitates tutæ essent præsidio:* quam conjecturam mire firmari existimat altero illo loco hujus Libri, ubi ait *Cæsar,* 'non solum *urbibus,* sed pene *vicis castellisque* singulis,' &c. Verum neque hæc placet emendatio; quoniam, ut *civitates* intelligantur *urbes,* id demum non est Cæsareanæ locutionis. Quid si hoc tandem modo scribamus? *ut vicis castellisque bene meritæ civitatis,* TUTO *essent* (scil. Cæsaris castra) *præsidio.* Vel, *ut* (Cæsaris castra,) *castellis vigiliisque* (suis,) *bene meritæ civitati* TUTO *essent* (habent enim omnes Mss. *essent,* non *esset,) præsidio.* Certe hæc conjectura multo propius, quam aliorum omnium, a vestigiis Manuscriptorum abest: et vox *tutum* tam potest latine ad *præsidium* referri, quam ad *civitatem.* Sic enim infra in hoc ipso libro, *Portum* appellat Cæsar *tutissimum.* Judicet Lector Eruditus. *Clark.* Eruditissimo tamen *Clarkio* conjectura nostra non

arridet, quoniam, ut civitates intelligantur *urbes*, id demum non est Cæsareanæ locutionis. At Cæsar B. C. III. 20. ait, 'viris fortibus Tolosa, Carcasone, et Narbone, quæ sunt *Civitates* Galliæ Provinciæ, finitimæ his regionibus, nominatim evocatis.' Ubi per *civitates* necessario denotantur *urbes*. Iterum B. C. I. 1. 'Referunt consules de Republica in *Civitate*:' quod valet *in urbe Roma*, si modo locus sanus esset et integer. Sin corruptus statuatur; occurrit alter ejusdem libri c. 22. qui in clara luce rem ponet. '*Ut* tribunos,' inquit, 'ea re ex *Civitate* expulsos, in suam dignitatem restitueret.' Ex urbe scilicet Roma profugerant Tribuni timore perterriti, ut docuit noster prædicti libri c. 5. Quin *et civitatem* pro *loco* et *oppido* dici notavit Verrius Flaccus, Augustei sæculi Grammaticus apud Agellium N. A. XVIII. 7. Nihili igitur est ea ratio; emendationique nostræ nonnihil favet Capitolinus in Maximinis c. 15. 'S. P. Q. R.—*singulis Civitatibus* et *Vicis* et *Castellis* salutem dicit.' Vide sis et Livium X. 12. Eam tamen rejicit etiam Cl. Burmannus ad Velleii Paterculi II. 115. 2. quasi licentius recedat a vestigiis scriptorum Codicum. 'Ego,' subjicit vir ille doctus, 'in vulgata lectione nihil incommodi video, nisi vocem *tutæ*: qua si cum Faërno et aliis abjiciatur, optimo sensu legi posset, *ut vigiliis castellisque bene meritæ* civitati *essent præsidio*: et adscriptam illam puto a Glossatore, qui *ut essent præsidio* explicuit per *ut essent tutæ*. Vel, quia non de una Apollonia agitur, mallem, *ut vigiliis castellisque bene meritæ civitates tutæ essent* ut *præsidio*.' Hactenus celeberrimus Burmannus; nec intercedo, quin judicio suo fruatur; meum tamen mihi relinquatur integrum. Non autem video, qui Faërnus *optimo sensu* reposuerit *bene meritæ civitati*; cum de una Apollonia *non* agatur. Tum enim, Logicam perverse didici; menti Cæsaris omnino repugnat ista hariolatio. *Davis.* cur. sec. Nihil variant quoque Mss. mei, nisi quod omnes scribant *castellis, vigiliisque*, ut exhibui. Ed. Mediol. etiam *castellis beneficiisque emeritæ c.* Ex Virorum doctorum emendationibus eligat Lector pro suo quisque judicio. *Tutæ* facile potuit nata esse e Syllabis τοῦ *civitati* postremis: eademque vox intrusa fuit olim nostro in B. G. I. 2. 'loci natura Helvetii continentur:' ubi sine sensu in Mss. quibusdam et Edd. additur *tuti*. Sed et *præsidio* potest videri e Glossa natum; et sane, forsan e Mss. olim jam omiserunt eam vocem Aldus Manutius et Plantinus cum Lipsio. Maxime tamen arridet Cel. Burmanni conjectura *ut* i. e. quasi, tamquam *præsidio*. Edidit Clarkius *ut castella vicique bene m. civitatis tuti e. præsidio*. Quo facit, quod pæne oblitus eram, lectio Vossiani Codicis *ut cast. vig. bene meritæ tuti e. p.* sine voce *civit.*

20 *Facit*] Sic Scaliger, et Recentiores omnes. Sed ex Mss. Reg. et Eliens. et Editt. Vett. restituendum *fecit*: propter id, quod sequitur, *conduxit*. *Clark.* Lege *fecit* cum Patav. Pal. ac Lovan. *Davis.* cur. sec. Jam Aldus, Gryph. Plantin. &c. ediderunt *facit*. Vasc. autem, Stephan. et alii *facit* et *conducit*: ut tempora convenirent. At hoc non esse necessarium, innumeris locis vidimus. Adi Indicem de Temporum variatione. *Fecit* tamen hoc loco restitui, auctoritate meorum Codicum omnium et Edd. primarum.

XIV. 1 *In naves positis*] Lego ex Bongarsiano cod. *in naves impositis*, quæ phrasis Livio familiarissima. Imo jam idem reperio in v. c. nostro, et Petav. *Vossius.* Sic et Mss. Brant. et Norvic. ac editt. Rom. Ven. Beroald. *Davis.* *Impositis.* Ita restituit Vossius ex Mss. suis, et Davisius ex Mss. Brant. et Eliens. et Editt. Vett. Quibuscum facit et Ms. Regius. Scaliger

et Recentiores minus eleganter ediderunt, *positis*. *Clark.* *Inpositis* est etiam in Mss. Scal. Palat. Bong. Leidensibus, Voss. Dorvill. Edd. Vasc. Steph. &c. Aldus, Gryph. aliique ante Scaligerum jam dederunt *positis:* frequenti confusione. Ut videre est in Miscell. Observ. Vol. III. p. 399. et notis Cl. Drakenb. ad Livium l. I. 18. 8. passim autem ibidem cognosces *imponere* cum Accusandi casu jungi: atque ita Mss. quidam habent B. G. I. 42. 'in eos (sc. equos) milites inponere:' ubi tamen *eo* retinendum censeo. Nonnulli illic minus bene *eis*. Liv. II. 61. 'Cornicines tubicinesque in equos inpositos:' ubi itidem consule Drakenb. Valer. Max. I. 1. § 10. 'In id (sc. plaustrum) virgines et sacra inposita.' Dicitur quidem *ponere in aliquid*, ut ostendimus ad Hirt. VIII. 46. Verum non inde sequitur, rectum esse *ponere milites in naves*. Proprium huic rei verbum est *inponere:* ut vel multis locis nostri Cæsaris patet. c. 62. 'Aggerem in scaphas inponit.' c. 103. 'æris pondere in naves inposito.' B. Alexand. c. 9. Afr. c. 2. 54.; ubi plura. Vide etiam Cuper. Obs. III. 3. et quæ disputabit Clar. Drakenb. ad Livii XXVI. 51. 'Senatoribus in navem inpositis.' Vellei. II. 19. 4. 'Instructum eum viatico in navem imposuerunt.' Vulgata lectio egregie firmari posset loco Catonis apud Nonium V. *Putidum.* 'Indu navis putidas atque senticosas commeatum ponere volebat.' Si vera est emendatio Lipsii sic legentis Epist. Quæst. V. 2. vulgo *inde ignarus* et *commeatu monere:* sed et illic *inponere* æque substitui posset.

2 *Quantum navium facultatem habebat, naves solvit*] Lego *quantum navium habebat, solvit*. Nam illud *naves* a glossemate esse certum habeo. Quod si *facultatis* vocem expungi non pateris, emendandum, *quantam navium facultatem habebat, solvit*. Ciacconius legebat, *quamprimum navigandi facultatem habuit, naves solvit*. Metuo ne ingeniose magis, quam vere. *Vossius.* Gabr. Faërnus reponit *quam tum navium, &c.* quam emendationem se intelligere negat Fr. Hotomannus. Legit autem Ciacconius, *quam primum navigandi facultatem habuit, naves solvit*. Jos. Scaliger delet *facultatem*. Dionys. Vossio placet *quantum navium habebat, solvit;* aut *quantum navium facultatem habebat, solvit*. Audacter nimis omnes. Lego, minima mutatione, *quarum navium facultatem habebat, naves solvit*. Vehementer fallor, nisi ii, quibus nota est Cæsaris ἀφελότης, hanc emendationem censeant amplectendam. *Davis.* Ego nullam omnino emendationem opus esse existimo; sed, mutata solummodo distinctione, totam periodum hoc modo scribendam: *Kalenus, legionibus—in naves impositis, (ut erat præceptum a Cæsare,) quantam* (vel *quantum*) *navium facultatem habebat; naves solvit*. Aptius enim cohærere videntur ista, *legiones in naves imposuit, quantam navium facultatem habebat;* quam ista, *quantum navium facultatem habebat, naves solvit*. *Clark.* Bene distinguit Clarkius. Nec mutatione opus est: nisi quod præferrem *quantam*, si addicerent Mss. Cæsarem malle addere *naves* verbo *solvit* diximus ad B. G. IV. 23. Neque eum anxie vitare crebram ejusdem vocis repetitionem patet ex congestis ad B. G. I. 44.

9 *A Bibulo expugnata est*] Ita edidimus ex Editt. Florent. et Gryphii. Sensusque est, cum esset *delata Oricum, a Bibulo expugnata est*. Locutio hujusmodi ἀσύνδετος, quam sit Cæsari familiaris, vide supra ad B. G. II. 16. Vulgg. *delata Oricum*, atque *a Bibulo expugnata est*. *Clark.* Ex variis lectionibus Bruti hoc hausit Clarkius. At in Edd. meis Gryphii *atque* additur. De Florentina nescio, sed antiquiores cum Mss. omnibus servant.

11 *Ita exiguo t., magno casu t. ex. salus constitit*] Codices nonnulli *mag-*

noque casu. Quod sententiam turbat. *Clark.* *Itaque* Leid. pr. et Edd. primæ. *Ita in exiguo t.* Brant. Palat. Bong. Lovan. Dorv. *magnoque casu* vero exhibent Mss. Urs. Carr. Brant. et mei ad unum omnes cum Edd. primis, uti et Vascos. Steph. aliisque. Quod non video, quomodo sententiam turbet. Ait Auctor salutem exercitus dependisse ab exiguo tempore, et magno casu. Sic enim loquitur alibi. B. Civ. II. 5. 'Qui non in ejus diei casu fortunarum eventum consistere existimabant.' *Magnum casum* ita adhibuit quoque auctor B. G. VI. 30. contra 'minimum casum' c. 42. Copulam itaque recepi; et post *ita* distinctionem sustuli. Num vero *in* sit addendum, dubito. Utrumque videtur dixisse Cæsar *consistere re* et *in re.* Vide ad VI. 22. 'Victus in lacte, carne, caseo consistit.'

XV. 5 *Neque aq.*] Lovan. Dorv. Palat. *aut a.* Sed Leid. pr. sec. Voss. *atque a.* Nec dubito de aliis. Et recte. Non enim tria varia narrat Cæsar, sed duo: *lignari et* sive *vel aquari*, immo ne quidem *naves ad terram adligare* poterant. Vide omnino ad B. G. III. 14.

11 *Ex pellibus, quibus erant tectæ naves*] Notabilis locus. Et forsan, quas alibi sæpe adeo *tectas* naves Cæsar vocat, solum pellibus tectæ erant; sub quibus miles ceu tentoriis agitabat. Atque ita *constratæ naves* a tectis distinguendæ sint, quas perperam confudit Baysius: *constratæ*, sunt νῆες κατάφρακτοι, ut Græci vocant: *tectæ* erant revera ἄφρακτοι, sed pelles in iis pro tentoriis. Illæ enim erant constratæ assibus, et hoc vere consternere. Sed incerta hæc. Illud fortassis verum, *tectas* et *constratas naves* diversas esse, quod *tectæ pellibus* extrinsecus contectæ erant; *constratæ* non item. De pellibus docet nos Pollux, I. 9. Πρὸς δὲ τὰς ἐπιβολὰς αὐτῶν, ἀντεσοφίζοντο, βύρσας προσηλοῦντες πρὸς τὰ τειχώματα τῶν νεῶν, ὅπως ὁ σίδηρος ὀλισθάνῃ πρὸς τὸ ἀντίτυπον, ἀντιλαβὴν οὐκ ἔχων: *Contra irruptiones vero fallaciis contendebant, coria affigentes parietibus navium, ut ferrum delaberetur, quando id quod ictum excipit, non recipit.* Tectarum quoque scapharum meminit Cæsar de bello Civili III. 100. 'Vatinius qui Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis, elicuit naves Lælianas.' Ita Scal. edidit; in priorib. editt. erat *instructisque.* Vide, an non melius. Si recte Scaliger, diversa sunt genera *tectæ* et *instratæ*: nimirum illæ pellibus, hæ, ut puto, ligno. *Vossius.*

16 *Statio Murco*] Velleius II. 72. 'Staius Murcus, qui classi et custodiæ maris præfuerat.' Et postea iterum. c. 77. 'Staium autem Murcum, qui adventu suo classisque celeberrimæ, vires duplicaverat.' Miror, ne Lipsium quidem corruptum nomen advertisse: omnino lege *Statius*, non *Staius*; nam Murci ex Statia gente erant. Dion quoque et Appianus hunc Στάτιον Μοῦρκον vocant. Extat denarius, cujus uno latere tropæum erectum, et infra scriptum MURCUS IMP. altero latere effigies Statii addito tridente: nimirum quia classi præpositus fuit. *Idem.* V. et ad Vell. II. 69: et omnino Ill. Spanhem. de Præst. Num. T. II. p. 31, 32. cum Ursino autem rescripsi *M?* pro *M.* Prænomen Aciliæ gentis est *Manius.* V. Famil. Rom. et Numos. Eadem corruptio ubique in Mss. præsertim in gente Curia. V. ad Front. I. 8. 4.

17 *Alter oppidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat*] Præsidia hic proprie accipienda: nam non aliud intelligit Cæsar, quam unum legatorum castra et militem ante urbem habuisse, alterum murorum custodiæ præpositum. Simili modo supra locutus est Cæsar cum ait: 'omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.' Ubi per *terrestres copias* intellige eas, quæ in hostem ducebantur, sive quæ apud nos dicuntur in campum ire, *te velde gaen*: at urbium copiæ sunt, quæ hodie *præsidia*, aut *garnisoenen* appellamus. *Vossius.*

19 *Addunt*] Manutius ait in Vett. quibusdam libris esse *adsunt*. Unde suspicatur legi posse *adsuunt*. Ego tales libros non vidi: et simpliciter *addunt* in hisce semper, vel alio verbo non tam figurato utitur auctor. V. Ciaccon. Brantius tamen monet in Ed. Basil. esse *adsuunt*.

22 *Quod afferebant*] Vox est nunciorum et legationum propria. Jos. Scaliger edidit *quod asserebant;* sed, præterquam quod dubium videatur, an hanc vocem in *affirmandi* significatione adhibuerint aureæ ætatis scriptores, Ms. Norvic. et edit. Rom. Ven. Beroald. lectionem a me retentam exhibent. Vide Christ. Cellarii cur. poster. p. 101. et Discussionem Append. Danicæ p. 32. seq. *Davis.* Longe præstat vulgata lectio: firmatque Ms. Regius. *Clark.* Putem typothetarum esse errorem, licet *asserebant* etiam sit in Vossiano, et sequantur id recentiores ad Davisium usque. Nam licet *adserere* usurparent ætei ævi scriptores pro *adseverare*, *adfirmare*, quod non faciunt, vel sic tamen istud hic locum habere non posset. Aiebant enim modo, se de magnis rebus cum Cæsare velle loqui.

23 *Profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur*] Locus depravatus, qui tamen levi mutatiuncula restitui potest: quantum enim discriminis inter nomen *Bibuli* et *Vibullii*, seu potius, ut in antiquis codicibus id nomen scribitur, *Bibullii*, aut *Bibulii*. Decepit librarium, quod hic sermo de Bibulo est: Cæsar vero respicit ad mandata illa, quæ Vibullio a se data supra memoravit. Viderunt hoc quoque, ne quem debita laude fraudem, Guilhelmus Canterus N. L. III. 21. et Ciacconius. Hotomannus tamen ambigit, an legere liceat *Vibullii*, et inquit, ambigere se, an mandata, quæ Cæsaris passim dicuntur, possint vocari mandata Vibullii. Sed possunt, quatenus ille eorum nuncius erat: addit Hotomannus videri exposita a Vibullio fuisse mandata: quod libenter fateor: neque Cæsar ait exposita fuisse: sed suos hoc putasse. Interea non omnino rejicio conjecturam Hotomanni, qui legebat, *profectum iri aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Vossius.* Emendant Viri docti, Canterus, Ciacconius, Vossius, Cellarius, aliique, *Vibullii mandatis,* quæ mandata supra commemoraverat Cæsar, data Vibullio ad Pompeium perferenda. Hotomannus tamen mavult, *perfectum iri aliquid Bibuli mandatis;* et in Ms. Regio est *profecturum aliquid de Bibuli mandatis.* Sed hæc paullo languidiora sunt. Prior igitur recipienda est emendatio: nisi forte vulgata lectio eam in sententiam accipi possit, ut dicatur aliquid etiam *hoc* profectum existimari, quod Bibulus mandata omnino *haberet* ad Cæsarem perferenda. *Clark. Perfecturum de B.* est in Mss. Pal. Boug. Dorvill. et Edd. primis, vel *profecturum.* Sine præpositione est in Leid. sec. et aliis. *Perfectum* habet Ms. Brant. Nonnullæ Edd. *perfectum iri.* Leid. vero primus *profectum aliquem B. mandatis existimabant.* Ill. Heinsius voluit *profectum iri*, adscripto loco Dict. Cret. p. 12. *profecturus aliquid in oratione;* ubi in vulgatis *promoturus*, in Ms. *profuturus.* Verum Mss. optimi Petav. Cujac. Scalig. Voss. Lovan. et alii cum Edd. Vascos. Steph. &c. bene servant *profectum.* Putabant aliquid jam in pacis negotio profectum esse per mandata, quæ a Cæsare Rufus Vibullius (sic enim legendum cum viris doctis, quibus accedat Gruterus; vel potius antiquorum more *Vibulli:* ut alibi diximus, Genitivum a nominibus in *ius* tunc temporis desiisse in *i*,) ad Pompeium habebat, et hinc Libonem et Bibulum jam ulterius colloquium cum Cæsare petere. *Profectus* passive inlustravimus ad B. G. IV. 19. 'Satis profectum arbitratus.' Frustra movet scrupulum Hotomanus, quod non sint *mandata Vi-*

bullii, sed *Cæsaris*. Quasi vero non intelligi possint *Vibullio data*, ut *injuriæ populi Romani*, quæ populo inlatæ sunt, I. 30 ubi vide plura, et de similibus Perizon. ad Sanct. Min. II. 3. § 1. c. 13. § 2. aliosque: quibus innumera exempla addi possent. *Vibullius* autem in Mss. ubivis abiisse in *Bibulum* supra cap. undecimo et sæpius monitum.

XVI. 3 *Obpositum Corcyræ*] Sic optime restituit Hotomannus; ac jam ante receperat Stephanus, et ad marginem notaverat Vascosanus: atque ita diserte inveni in Leid. primo. Reliqui Mss. tam aliorum quam mei, et Edd. Vett. habent *B. oppidum Corc.* Falsissime. Sed scribi hinc posset *ad Buthrotum, oppidum obpositum Corcyræ*. In Scalig. est tantum *ad Buthrotum Corcyræ*.

7 *Atque excusat*] Sic est, nisi me fallo, in Leid. primo. Reliqui Mss. omnes et Brant. et Edd. primæ cum Beroald. habent *neque*. Quod probat Gruterus. Ut velit auctor, eum non excusasse absentiam Bibuli, sed potius indicasse rationem veram, quam neque ipsemet Bibulus dissimulaverit. Mihi potius viderentur quædam deesse, si *neque* a Cæsare credamus hic scriptum fuisse.

9 *Ex ædilitate et prætura conceptas*] In ædilitate et consulatu inter Cæsarem et Bibulum non bene convenisse, tradunt Suetonius in Jul. capp. 10. et 20. ac Dion l. XXXVIII. p. 60. Sed de jurgiis, dum una præturam gererent, ortis silent auctores. Edit. quidem Beroald. repræsentat *ex ædilitate et consulatu conceptas:* cum autem lectionem vulgatam omnes alii Codd. retineant, vereor, ne eam manus Critica temere mutaverit. *Davis.*

12 *Ut componeretur*] Lovan. Pal. Bongars. tert. Norvic. et Beroald. recte dant *componerentur;* res videlicet maximæ spei, quas iracundia Bibuli impedierat. *Davis.* cur. sec. *Componerentur* exstat etiam in Leid. pr. et sec. Petav. Pal. Bong. item Lovan. Dorvill. et Edd. primis, Aldi, Gryph. Plant. sine dubio vere. Non tantum dicitur *bellum, controversiæ, lites componi*, sed et *res*, de quibus agitur. Terent. Adelph. IV. 7. 17. 'Res composita est.' Phorm. IV. 3. 17. 'hæc cum bona componantur gratia.'

14 *Quod de consilii sententia*] Malo *concilii*. Sic et Norvic. *Concilium* hic Cæsar quasi per contemptum vocat Senatum Romanum: nam quia pars Senatorum Romæ manserat, hunc ille legitimum Senatum; Consules, Pompeiumque et qui in parte Reip. erant, turbidos et factiosos nuncupabat. *Vossius*. *Concilii* etiam est in Edd. Vasc. Gryphii, Steph. Plantin. et Clarkii; uti et Mss. a Grutero consultis; si fides excerptis sit: bene pro cœtu quovis. Vide Cerd. ad Virgil. Georg. I. 25. Gronov. ad Liv. XLIV. 2. Burm. ad Nemes. Ecl. I. 54. 'Concilioque deum.' Heins. ad Ovid. Art. III. 117. Semper hæ voces confunduntur ob vicinitatem sensus et litterarum, ut sæpe usui in Cæsare venit.

XVII. 2 *Memoriæ prodatur*] Legendum *prodantur*, ut ex Petav. et orationis nexu liquet, idque Ciacconius olim vidit. *Davis.* cur. sec. *Prodantur* jam edidit R. Stephanus; ut debuit. Ceterum in margine Leid. primi pro varia lectione est *memoria*. Adi omnino ad B. G. V. 12. 'Memoria proditum dicunt.'

8 *Et si hoc sibi*] Deleo particulam *et*, quæ in v. c. nostro et Palat. ac Pet. non desideratur, quia recte abest. *Vossius*. Delevi *et* jubentibus Mss. meis omnibus, et Ed. R. Stephani. Vossio obsecutus jam est Clarkius. Dein etiam Mss. cuncti et Edd. Vet. *si illud;* quod non mutari debuit in *sin*. Vide ad VII. 66.

10 *Nihilominus tamen agi posse*] Vir doctissimus Hotomannus secundam

particulam delendam censuit; quod miror: noster enim hujusce libri c. 18. dixit *conatus* tamen nihilominus *est*: et Cicero ad Fam. Epist. IV. 13. Tamen nihilominus *eis conficior curis*. Aliæ etiam ejusdem significationis particulæ conjunctim leguntur, ut ostendit Fr. Sanctius Min. III. 14. p. 572. seqq. *Davis.* Merito hic miratur Davisius inscitiam Hotomanni, qui vocem *tamen* contra omnium Mss. fidem delendam censuit; cum phrasis ista *nihilominus tamen* vel *nihilo tamen minus* et optimis sit auctoribus et Cæsari ipsi non inusitata. *Clark.* Abest male ab Edd. Rom. Med. Ven. &c. Vide Lexica.

11 *Hanc rem esse impedimenti loco*] Ms. Norv. edit. Rom. Ven. Beroald. habent *hanc rem illis esse impedimenti loco*. Legendum *hanc rem illi esse, &c.* nimirum compositioni, de qua agebatur. *Davis.* Cum in Ms. Eliensi, nec non in Ms. Reg. et in Editt. Vett. scriptum sit *neque hanc rem illis esse, &c.* legendum existimat Davisius (quomodo et in Ms. Vossii scriptum reperi) *neque hanc rem* illi, scil. *compositioni, esse impedimenti loco.* Qui quidem sensus satis est bonus. Cæterum attentius libros inspicienti occurrit; quibus in Codicibus scriptum est *rem* illis *esse*, vel *rem* illi *esse*, in eis omnibus statim, post duo sequentia vocabula, deesse vocem *Illi*, a qua proxima sententia exorditur. In istis igitur libris ea vox inde transposita solummodo videtur: et proinde quæri potest, annon lectio vulgata potius sit retinenda. *Clark.* *Illis e. inp. l. Neque* est in Mss. omnibus et Edd. primis: *loco* exsulat etiam a Bong. et Dorv. Aliud quid latere videtur: *ille* vero pro *illi* exhibuit Stephanus, et scribi etiam voluit Ciacconius, quia solus Libo erat in colloquio; et statim pro *quos* Ciacconius conjecit *Quod:* ut de B. G. III. 23. 'Quod ubi animadvertit, suas copias non diduci.' c. 68. 'Quod quum esset animadversum, conjunctum esse flumini.' B. Afric. c. 63. 'Quod postquam animadvertit, animis non resisti posse.' Adde B. Hisp. cap. 20. et sæpius alibi, ita ut abundet *quod:* simile est c. 63. 'Hoc enim,' &c. At vero Gruterus pronomen omnino deleri volebat. Stephanus edidit *Quem* cum Ed. Flor. Beroaldo et Vascos. atque ita inveni in Mss. Voss. et Bong. In ceteris omnibus Mss. et Edd. primis, item Ven. Bas. Gryph. est *quæ*. Ab Aldo profectum est illud *Quos*, non minus ac *Illi:* quod eo loco in Mss. non comparere vidimus. Judicet Lector, quid sequi velit. Facile enim pluralis servari potest: quia Libo communi utriusque loquebatur nomine.

XVIII. 5 *Redit*] Scribendum, *rediit* vel *redît*, propter sequentem *administrabat. Clark. Rediit* est in Leid. sec. sed nil mutandum patet ex sexcentis nostri locis: quæ temere Clarkius et Davisius ubique inmutare conantur.

7 *Ubi primum rursus adhibito Libone*] Ursino illud *rursus* abundare videtur. Sed probum est: locus tamen non usquequaque sanus: nam nusquam supra dixit Cæsar Vibullium de mandatis suis cum Pompeio egisse. Quare una litera immutata ex Petav. codice lego *ibi primum:* sed commode distinguendum est, alioqui ne sic quidem sensus bonus erit: ita interpunge, *ibi primum, rursus adhibito Libone;* nam Libo paullo ante cum Cæsare de compositione locutus erat: porro pro *cum*, quod statim sequitur, in Pet. et Palat. est *quem:* et sic quoque in suo codice reperit Ursinus. *Vossius.* Ubi *primum, rursus adhibito Libone —, agere instituit; cum — Pompeius interpellavit.* Merito hic reprehendit Vossius Ursinum, qui vocem *Rursus* sine causa delendam voluit: nam et *prius* adhibitus fuerat *Libo*. V. supra. Sed et ipse Vossius in errorem incidit graviorem.

Nam voces illas, *ubi primum*; (tanquam si *ubi primum instituerat*, non *ubi primum instituit*, scriptum fuisset;) ita interpretatur, ac si significarent jam *ante* narratam fuisse aliquam Vibullii cum Pompeio de Cæsaris mandatis collocutionem. At vero voces istæ nihil tale præ se ferunt. Etenim idem plane sonant, ac *simul primum* vel *simul primum ac*. Neque locum hic habere potest, *ibi primum*, quod iste Vir doctissimus reponendum vellet. Neque enim quicquam est, quo illud *ibi* referatur; nisi *ibi primum* positum fingatur pro *tum primum:* quomodo si hoc in loco scriptum fuisset, tunc et in posteriori quidem parte sententiæ, pro *cum—Pompeius interpellarit*, scribendum fuisset, *Quem—Pompeius interpellavit;* id quod in duobus se Mss. repperisse testatur Vir doctissimus. Interim vero longe præstat et Latinitate et sensu lectio vulgata. *Clark.* *Quem* pro *cum* est etiam in Leid. pr. Lovan. Voss. Dorv. Brant. et Scalig. Non placet tamen: neque *cum* ad Vibullium, sed ad *sermonem* cum Ciacconio refero. Simul ac Vibullius de mandatis Cæsaris loqui instituebat, ingressum (sc. *Vibullium*) in eum sermonem interpellabat Pompeius. B. Civ. I. 2. 'Marcellus ingressus in eam orationem.' Et sic alii sæpius, quomodo et *ingredi in fines, in urbem.*

9 *Quibus communicare*] Aliquando sane huic verbo dandi casum adjungunt posterioris ætatis scriptores, ut ostendit Chr. Cellarius Antib. p. 231. Sæculum vero aureum semper aut absolute utitur, aut *cum his* vel *inter hos communicare* dicit. Repono itaque cum Joan. Frid. Gronovio Obs. II. 6. 'quibuscum communicare:' facile enim fit, ut, cum duæ syllabæ inter se non absimiles concurrant, earum una omittatur. Hujusce tamen lectionem vestigia servat Codex Ursinianus, in quo legitur *quibusque communicare. Davis.* *Quibuscum* Clarkius edidit: Mss. cuncti præpositionem omittunt, contra aurei seculi usum, et ipsum Cæsaris stylum, qui solet addere præpositionem cum ceteris: ut B. G. VI. 19. 20. VII. 37. et aliis locis: aliquando tamen absolute ponit, vel præmittit aliud verbum cum Dativo: unde decepti videntur librarii; nisi potius exciderit per seq. *com.* pro quo sæpe in Mss. *cum.* B. G. VI. 13. 'Neque iis petentibus jus redditur, neque honos communicatur.' c. 23. 'Iis omnium domus patent, victusque communicatur.' Forsan etiam scripserat Cæsar *quicum.* Sed Ursinus testatur in suo codice esse *Quibuscum commun.* ni fallit Ed. Plantin. A. 1574.

15 *Reductus existimabor. Bello perfecto, ab, &c.*] Duobus modis interpungi potest hic locus; scribi enim potest vel, *reductus existimabor. Bello perfecto, ab, &c.* vel, *reductus existimabor, bello perfecto. Ab, &c.* Neutrum male. Pro *priore* tamen interpungendi ratione facit similis locutio infra, c. 57. 'ut postea, confecto bello, reperiebamus;' et rursum c. 60. 'ut postea, bello confecto, cognitum est.' Pro *posteriore* facit illud, quod sequitur, *nihilo minus. Clark.* Cum Ursino, Ciacconio, Clarkio, ante *Bello* plenam distinctionem poni, rectius judicavi.

16 *Dicta*] Mss. Urs. Brant. Norvic. Petav. Lovan. Voss. habent *facta.* Non male pro rem ita actam esse. Atque sic citat Ciaccon. ad v. 6. 'Id factum Cæsar cognovit:' ubi itidem præcedit de sermone. Sæpe *facere* et *dicere* confunduntur; *Res* etiam de verbis et argumentis non raro apud nostrum occurrit; ut alibi vidimus. Et ita χρῆμα Græce.

XIX. 1 *Inter b. &c.*] Mss. Petav. Bong. Scalig. Voss. Leid. sec. et primus inter versus cum Edd. prim. addunt *Ut inter.* Non male si post *trajiciebatur* parva ponatur distinctio, et sensus fiat. *Mittit Vatinium* ad

ripas, *ut sive postquam prope accesse-rant, et unum tantum flumen intererat.*

4 *Transjiciebatur*] In Palatino est *jaciebatur*: quod non improbo. *Vossius.* Nec secus in Lovan. et Dorvill.

7 *De pace legatos mittere*] Constanter in Ms. nostro, Pet. Pal. Bong. est *duos legatos mittere.* Ita et editt. Rom. Ven. Beroald. Suspicor corruptum ex *suos legatos*; aut, quod malo, ex *tuto*: nam sic infra, *admodum tuto legati venire. Vossius.* Codices habent *de pace* duos *legatos mittere*; unde *suos legatos* fecit J. M. Brutus. Sic etiam Vossius; mavult tamen *de pace* tuto *legatos mittere.* Cum vero statim subjiciat Vatinius, *præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent*; supervacuis vocibus ejectis, reponendum videtur *liceretne civibus ad cives legatos mittere? Davis.* cur. sec. Mss. ad unum omnes inserunt *duos,* nec non Edd. primæ: unde jam conjecit *suos* etiam Gruterus, qui rogat, an non ex inepta interpretatione genuinæ vocis *utrimque*, quæ mox etiam sequitur, possit esse intrusa. Adscripsit Cl. Heinsius forte *quos* pro *aliquos.*

8 *Fugitivis ab saltu Pyrenæo prædonibusque licuisset*] Ineptit Joan. Rhellicanus, qui Afranianos et Petreianos denotari putat. Hæc autem verba mire illustrat Hieronymus contra Vigilantium l. II. fol. 55. B. edit. Froben. ubi sic loquitur: 'Qui de Latronum et convenarum natus est semine, quos Cn. Pompeius edomita Hispania ad triumphum adire festinans de Pyrenæi jugis deposuit, et in unum oppidum congregavit, unde et Convenarum urbs nomen accepit.' Hinc omissa conjunctione videtur scribendum *Fugitivis ab saltu Pyrenæo prædonibus licuisset,* nisi forte *prædonum* nomine Cilicas piratas intelligat, qui Pompeio se dediderunt; eos enim *latrones* vocat Florus, quem vide III. 6. *Davis.* De Fugitivis a saltu Pyrenæo et Convenarum urbe vide omnino H. Valesium Not. Gall. p. 157. Conjecturam autem Davisii optime confirmat Cod. Leid. pr. qui caret τῷ *que.* Ego tamen malim cum Celso retinere, et piratas Cilicas per *prædones* intelligere. Vide quæ notavi ad Lucan. II. 726. 'Quum super æquore toto Prædonem sequerere maris.' Immo ipse auctor c. 104. hoc vocat 'bellum prædonum.'

9 *Ut id agerent*] V. c. noster, Mss. Cujac. et Petav. ac Norvic. habent, *cum id agerent*: quod probo. *Vossius. Cum* inveni etiam in Leid. pr. et Voss. atque Ed. R. Stephani. *Ne* habet Bong. An Cæsar scripsit *ubi?*

10 *Multa suppliciter locutus – silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte*] Ab hac lectione non recedit Norvic. Nisi quod exhibeat *suppliciter locutus est.* At Beroald. Gryph. aliique plures editi dant, *multa suppliciter locutus—silentioque ab utrisque militibus* facto auditum *responsum est ab altera parte;* quod in suo Codice repertum probavit Fr. Hotomannus. Verum nec hoc nec illo recte procedit oratio. Legerim *multa suppliciter* locuto—*silentioque ab utrisque militibus* audito, (Vatinio scilicet) *responsum est ab altera parte.* Ita, minima mutatione, salva fit constructio. *Davis.* cur. sec. Ut Hotomannus legit *sil. ab ut. mil. facto, auditum responsum est,* ego quoque inveni in Leidens. sec. Dorv. Edd. primis et Vascos. ac Gr. poster. *facto* etiam addunt Pal. et Bong. *auditum* habet Voss. sed primo sequi præstat optimos Codd. qui *facto* non agnoscunt. *Silentio audiri,* id est per silentium, silenter. Sic sæpe cum aliis noster *silentio egredi, progredi.* v. ad cap. 50. Sic B. Civ. II. 23. *Contumelia* pro *per contumeliam,* ubi etiam videndum. Dein retineo cum iisdem Mss. et plerisque Edd. *Auditus,* sive posita plena distinctione, ut subintelligatur *est,* quod fecit R. Stepha-

nus, sive minore, quod præfero, ut sit Anacoluthon. 'Multa locutus et auditus, responsum est:' pro *locuto et audito:* quod perperam substituere conatur Davisius. Alioquin etiam facillimum foret, reponere *auditus est. Responsum ab alt.* vel *auditus responsum fert ab.* At mutatione contra Mstorum auctoritatem non opus est. De hoc Anacolutho sive Nominativo quasi absoluto, qui Græcis est familiarissimus, adi Periz. ad Sanctii Min. p. 725. 26. Cort. ad Sall. Jug. I. 4. 33. 2. ipsum Davis. ad B. Gall. I. 18. et ad Hirt. B. Afric. c. 25. 'Rex Juba, &c. non est visum:' quos aliosque jam laudavit Cl. Burm. ad Phædr. III. 20. 6. et V. 9. Adde Hirtium B. Afric. c. 19. 'Labienus, &c. his copiis est decertatum.' Cic. Act. in Verr. I. 18. 'Ut Siculi, quos, &c. eos tum lictores consulum vocent' pro *Siculos.* Lucan. IX. 777. ut illic monui, si locus sanus est. Certe pluribus confirmare conatur Doct. Arntzen. ad Aurel. Vict. de Cæs. c. 20. 'Qui quamquam exacta ætate mortuum,' &c. pro *quem.* Apulei. Flor. 14. 'Crates ille Diogenis sectator, &c. nulla domus ei clausa fuit.'

14 *Atque una etiam utrimque admodum tuto legati venire, et quæ vellent exponere possent*] Verba hæc integra esse nullus mihi persuaserit: in Petaviano pro *etiam* erat *ubi:* sed a manu emendatrice; ea tamen, quæ priora scripserat. In v. c. nostro et Palatino est *vis.* Sed nihil isti juvant. Fulvius pro *possent* reponebat *posse,* nec videt σολοικὸν esse hunc modum loquendi: tum *legatos,* non *legati* scribendum esset. Mihi legere placet, *utque una etiam.* Quod refero ad verba illa *responsum est. Varronem profiteri se ad colloquium venturum, utque una possent etiam tuto legati venire.* Mallem tamen aliam conjecturam, si succurreret. *Vossius.* D. Vossio nullus persuaserit, verba hæc integra esse. Reponit igitur *Utque una etiam.* Atqui id nihil mutat. Nam *Atque una etiam* (si subintelligatur *ut,* ut manifesto subintelligitur) idem plane est, quod *Utque una etiam.* Revera igitur integra sunt hæc verba. Nec durior est constructio *se venturum, atque etiam tuto legati venire possent,* quam, quod proxime præcessit *silentio auditus, responsum est, &c.* Cujusmodi locutiones apud Ciceronem aliosque optimos Authores interdum reperiuntur. Neque dissimilis constructio est, quæ occurrit infra c. 83. 'placere sibi, ternas tabulas dari,—sententiasque de singulis ferrent.' *Clark. Atque una* etiam *utrinque.* D. Vossius reponit *utque una etiam utrinque.* Clarkius autem vulgatam lectionem tuetur, quod *conjunctio perfectiva* subintelligi possit. Utraque sane ratio parum videtur Latina; nam nec *responsum ut possent,* nec *profiteri ut possent* in legitimis loquendi modis pono. Pal. Lovan. et Voss. habent *atque una* vis *utrimque.* Petav. autem ac Norvic. *atque una ubi,* vel, *ibi utrimque.* Forsan *daturumque uti utrimque, &c. Davis.* cur. sec. *Impetraturum* Hotomannus inserit. Magis simpliciter emendari posset *facturumque uti.* Manutius *Utque una etiam, &c. certum ei rei tempus.* Clarkio adstipulatur frequens apud nostrum variatio modorum infinitivi et subjunctivi: quam plurimis exemplis inlustravi ad B. Gall. II. 10. 'Constituerunt, optimum esse domum reverti, et quorum in fines, &c. ad eos defendendos, undique convenirent.' Verum aliud tamen hic velle Mss. videntur, et denotare locum, ubi convenire possent legati, ut ei respondeat sequens *quo:* nam audacter nimis *et locus* addit Davisius sequenti periodo. Leid. pr. et Dorvill. accedunt plerisque Mss. in *utque una vis utrimque* (vel *utrumque:* sic enim Mss.) *admodum, &c.* In Leid. sec. et alio est *atque una vis* vel *jus etiam utrumque adm.* Vocem *admodum* non habet R. Stephanus. Nisi de in-

terpolatione Petav. Codicis vererer, maxime ejus lectio simplicissima mihi adrideret *atque una*, sc. responsum est, *ubi utrimque*. &c. Tunc enim nullus scrupulus supererit, vel *atque una locus, ubi*. &c. *certumque ei rei tempus const*. prius amplexus est quoque Gruterus. Celsus plane conspirat cum vulgatis.

15 *Certumque ei rei tempus constituitur*] Sequitur, *quo cum esset postero die ventum*. Hic igitur legendum censuerim, *Certumque ei rei tempus, et locus constituitur*. Livius I. 24. 'Tempus et locus convenit.' Vide sis et VII. 14. *Davis*. cur. sec.

19 *Prodit*] Ita scribendum; propter sequentem *incipit*. In Editis est *prodiit*. *Clark*. Lege *prodit*, ut Pet. Pal. Bong. tert. ac Norvic. et sic edidere Gryphius aliique. *Davis*. cur. sec. Ob consensum Codicum etiam meorum et Ursini, non aliam ob caussam, *prodit* recepi, ut jam est in Edd. Vascos. Stephani, &c.

Submissa oratione] Blanda, leni, sine arrogantia, sine contumelia, sed modeste ac pudice: quibus nempe sensibus, præter quod de supplici et humili passim dicatur, hoc Adjectivum adhibetur, si jungatur nominibus *vocem* denotantibus. Vide omnino Miscell. Obs. Vol. II. T. I. p. 35. 36. et Senec. Ep. XI. ac Rob. Tit. Controv. IV. 10. Liv. II. 6. 'ut nihil ex asperitate orationis leniret ac submitteret.' At quomodo hoc convenit cum seq. *Altercari*, et tam acerbo Labieni dicto in fine hujus Cap. ut bene observat Hotomannus, male tamen putans, *submissam orationem* dici minus claram, subpressa voce enunciatam? Mihi omnino *submissa* suspectum est. In Voss. et *summissima:* at in Leid. sec. et Var. Lect. Bruti legitur *summa:* quod vero similius videtur, et a Lipsio etiam adscriptum est suo libro. Verum aliam longe scripturam servavit hic Cod. Lovan. exhibens *summissa oratione de pace, altercari cum L. incipit:* unde non inconcinne conjecit idem Lipsius *sumta oratione, &c.* hoc sensu, cum post ingressum sermonis ad rem ipsum venit, et orationem de pace sumsit Labienus, tum altercari modo cœpit. Quid si legamus *sed omissa oratione de pace, altercari, &c.* ut contractio vocis *sed* in scribendo per characterem corruptionis fuerit caussa: passim *orationes* et *altercationes* opponuntur. Adi Cl. Drak. ad Liv. IV. 6. 'res a perpetuis orationibus in altercationes venisset.' Celsus habet 'cum Vatinio colloqui cœpit atque contendere, ut qui ingenti odio Cæsarem odisset.'

22 *Quæ ille obtectus armis*] Vatinium intelligit. Jul. Celsus p. 197. 'Vatinium armis milites protexerunt.' In edit. Rom. corrupte legitur *quæ ille objectis armis militum*. *Davis*. *Objectus* Ed. Med. *Obtectis* Bong. prave. At in Leid. pr. legitur *intectus:* quod notare potest *bene protectum*. De verbo *integere*, aliquoties a nostro adhibito, vidimus ad B. G. VII. 73. et B. Civ. I. 25. Participium *intectus* pro *tecto* sumi docet etiam Cl. Burm. ad Calpurn. Ecl. IV. 3. 'Intecta statione sedes.' Lucr. I. 405. 'intectas fronde quietes.' Sic etiam Apul. l. II. p. 33. Ed. Pric. *lecti aureis vestibus* INTECTI. Ita enim Mss. et Edd. Vett. vulgo *intexti*. p. 39. *Juvenem linteis amiculis* INTECTUM: pro quo sæpe apud Appulei. quoque *injectus*.

XX. 1 *Romæ*] Hæc vox non comparet in ullo Mstorum meorum numero decem; uti nec in Edd. primis. Suspicor, insertum ab iis, qui metuebant, ne, si *Romæ* mentio omitteretur, intelligeret quis hæc in castris vel provinciis acta esse. Sed nemo non per se videre facillime potest, a Cæsare hic res urbanas memorari: quare cum Grutero delendam omnino censeo.

2 *Initio magistratus*] An non præstet, *invito magistratu?* Nam consules

postea eum pepulerunt. Mss. tamen tres habent, ut in vulgata est. *Vossius.* Hotomannus legit *Inito magistratu.*

5 *Per arbitrum*] Sic quidem Mss. Ursini, Petav. Scalig. Leid. pr. et Edd. ante Beroaldum, qui et seqq. Edd. ad Scaligerum usque exhibuerunt *arbitrium*, plurium scil. arbitrorum, qui a debitore et creditore adhiberi debebant a prætore dati. Confer Cap. primum hujus libri, 'Constituit, ut arbitri darentur:' ubi adi Ursinum. Quare fere inducor, ut cum Mss. et Edd. reliquis *arbitrium* malim. Confer etiam locum Hirtii B. Afric. c. 96. 'Arbitrio a Senatu dato.' Eadem variatio in Apuleio Met. l. I. p. 11. 'Arbitro pepercit:' nam in Palat. Cod. *Arbitrio:* ut *arbitrium* pro ipso arbitro sumatur. Sic ut *ministerium*, *servitium* et sexcenta alia. Sed potuit auctor sing. numerum adhibuisse, licet plures intelligat, ut *miles*, *Romanus*, *civis*, et innumera similia.

14 *Itaque, hoc qui postularet, &c.*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Vossii; concinnius quam quod in Editis est, *Itaque, qui hoc postularet, &c. Clark. Hoc qui* Mss. mei omnes et Edd. Vasc. Steph. Str. Gryph. post. Quare eum ordinem restitui.

16 *Et ab hoc profectus initio*] Pet. Ciacconius reponit *sed ab hoc, &c.* Malim *at ab hoc profectus initio*; hæ enim particulæ non raro confunduntur. Sic in præclara illa sententia apud Silium Italicum VII. 88. 'Tanta adeo, cum res trepidæ, reverentia Divum Nascitur, et fumant raræ felicibus aræ:' Reponendum *at raræ, &c. Davis.* Sed nihil opus. Non enim oppositio est, sed continuata narratio factorum ejusdem generis: *Durior inventus est Cælius. Et ab hoc profectus initio; -- legem promulgavit, &c. Clark.* Elegantius conjecit Gruterus *provectus*; sed Mss. refragantur, qui tamen sæpe in hoc participio peccant. Vide ad B. G. V. 8.

17 *Sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur*] Locus tam certo corruptus, quam splendente sole diem esse constat. In codice suo, quem cum Ms. contulerat, hæc verba scripsit Cujacius, '*Sexagies senis diebus:* id est, anno, quem Cæsar instituere jam animo conceperat.' An illud *sexagies senis diebus* in manuscripto suo repererit, an ipsius emendatio sit, dicere mihi arduum. Hoc si verum est, improbo: quis enim ille modus loquendi, *sexagies senis diebus?* Si in vet. cod. invenit, ne sic quidem recipio. Sunt, qui rescribant, *ut sex pensionibus:* male: nam tempus tunc nullum additur, quod necessario faciendum. Manutius legebat, *ut sexenni die sine usuris persolvantur.* Mihi certe illud spatium perquam longum videtur: et in Tacito l. VI. Annal. habemus datum annum et sex menses, queis familiares quisque rationes componerent. Quare emendo ut *sex mensium die sine usuris creditæ pecuniæ solvantur.* Sic apud Ulpianum Tit. VI. Instit. 'Ita propter majores mores præsentem dotem reddit, propter minores senum mensium die.' *Vossius.* Glareanus monet τὸ *seni dies* abesse plerisque libris; reliqui sensum esse, ut sine usuris per sex partes solverentur: sed non fert sermo Latinus *sexies solvere debitum* pro sex æquis partibus. Camerarius suspicatur *sexies, senos in dies*, ut habuerint sex tempora solutionis, et singulis intervallis sex dierum spatium. Nihilo Latinius. Paullus Manutius, *sexenni die*; filius ejus Aldus, *sex pensionibus.* Hotomannus, *sexies senis Idibus*, quod sit triennio menstruis pensionibus. Præter illud, quod in duabus primis conjecturis notavimus, et istæ et omnes labuntur in idem vitium, ut parum juvent debitores, minus certe quam Cæsaris ratio, quæ dodrante creditores jubebat esse contentos. Ms. Lævini quondam Torrentii, *ut se exisseni die;* unde

horum, quæ proxime diximus, memori facile est tacere *ut semisse in dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur;* hoc est, ut dimidio crediti restituto sine usuris (iis, quæ solutæ erant, sorti imputatis) satisfacerent debitores; eoque non præsenti, sed *in dies*, id est, pensionibus, quæ convenissent illis, quorum res agebatur; vel potius annua, bima, trima die, sive triennio æquis pensionibus: quoniam enim multis in contractibus utebantur illa triplici die, seu solutione in tres pensiones, breviter dixit *in dies*, eos scilicet, quos nemo ignorabat plurimum celebrari et destinari in solutione, quæ partibus sive pensionibus fieret. Hæc vir summus J. F. Gronovius de Pec. Vet. IV. 5. p. 635. seq. ex quibus patet frustra esse Jac. Cujacium, qui reponit *sexagies senis diebus*, id est, ut ipse explicat, *anno, quem Cæsar instituere jam animo conceperat;* nemo enim unquam ita locutus est. Nauci etiam est Vossii emendatio *ut sex mensium die;* nam, hac recepta, dici non potest, Rufum *debitorum caussam suscepisse*, quum iis potior fuerit Cæsaris ratio. *Davis.* Locus corruptus et plane desperatus. Vossius ex conjectura emendat, *ut sex* (potius *senum*) *mensium die.* J. F. Gronovius, *ut semisse in dies, &c.* Quæ quidem conjectura paullo melior videtur. Sed nihil incertius. *Clark. Se exissem d.* est quoque in Dorvill. Cod. *sexties semid.* Bong. *sex pensionibus*, quod voluit Manut. edidit R. Stephanus: *seni dies* absunt ab Edd. Mediol. et Ven. *sexies seni* a Leid. sec. Sed rectum videtur *semisse in dies;* quod et Lipsius libri sui oræ adscripserat.

XXI. 4 *Alteram*] Petav. Leid. pr. Lovan. Voss. et Edd. Scaligerana, quod sciam, priores habent *aliam.* Non male. Aliquoties enim *alius* pro *altero* ponitur, ut jam e Lexicis notum. Vide et B. G. I. 1. Cl. Burm. ad Phædr. F. IV. 4. et Scopp. ad F. 19. aliosque. Sæpius tamen solet noster *unus* et *alter* dicere: ubi de duobus agit. Confer notata ad VI. 9. ‘duabus de caussis, quarum erat una, &c. altera.’

7 *Deturbavit*] Sic Mss. meliores et plurimi. Adi ad VII. 81. ‘de vallo deturbare.’ Lovan. tamen hic quoque *proturb.* et Palat. cum Dorvill. *perturbavit*, quod placuit Ill. Heinsio.

13 *Atque eo evocato, &c. sibi conjunxit*] Hotomannus scripsisse Cæsarem arbitratur *eum evocatum*, nisi vocem *quod* tollamus, et, ut in suo libro est, legamus *Reliquias, quas habebat. Quas* a multis Mss. addi, videre lector potest in variis lectionibus. Sed intrusum a librariis, quia *reliquas* credebant jungendum esse verbo *conjunxit*, ex ignorantia styli Juliani, qui amat absoluto ablativo subjicere verbum, subintellecto suo casu. Ut sæpe ostendi. Vide ad VII. 4. ‘convocatis clientibus, facile incendit.’

15 *Turinum*] Cum Ursin. etiam mei, Petav. Scalig. Leid. pr. Lovan. Voss. et alii. *Thurinum*, et *Thurino* dein, ac *Thurios.* Bene: Græci enim vocant Θουρίους vel Θούριον; atque ita apud alios scriptores Latinos per *Th.* circumfertur; immo adspirationem jam addidit in sua editione Cellarius.

18 *Familia N. visa atque proditio oppidi adpareret*] Mss. omnes et Edd. Vett. addunt copulam *et f.* quam idcirco adposui: dein Faërnus legebat *visa de proditione opp.* In Edd. nonnullis est *visa, quæ proditione opp. adpar.* ex eo quod in Mss. optimis, ut Petav. Leid. pr. sec. Voss. et aliis nec non Edd. primis, ac Gryphii sit *visaque proditione.* In Scal. est *visa et proditione.* In Lovan. *proditione vici.* In Pal. Bong. Dorv. Beroald. cum Glandorp. *vis atque proditio.* Placet Faërni conjectura, ut *familia visa* sit ablativus: vel potius ad Mss. vestigia propius scribe *comprehensa, et familia Neapoli; visque proditione oppidi adpareret.* Ut velit auctor Ca-

puæ arma, et Neapoli gladiatores esse comprehensos.

XXII. 2 *Quæ mandata ad se per Bibulum delata essent*] Lego *Vibullium*: uti scriptum est in v. c. nostro et Petav. nam Bibulus jam mortuus erat; præterea ille semper in mari. *Vossius.* Mire hic lapsus est Vir doctissimus Vossius; qui *Vibullium* reponit. Erat enim Vibullius missus a Cæsare ad Pompeium, non a Pompeio ad Milonem. Omnino igitur retinendum, *Bibulus.* Quod enim ait Vossius, 'Bibulum *jam* mortuum *esse, et præterea* semper in mari *fuisse;*' præoccupat recte Hotomannus; '*non hæc ad* Milonem *a* Pompeio *per* Bibulum *mandata*, paucis illis diebus *delata significari, sed* jam tum *cum per* Italiam Bibulus *copias cogebat.*' *Clark.* Non tantum Vossius, sed et Ursinus, Canterus, aliique, perperam *Vibullium* intrudere sunt conati. *Bibulum* bene defendit Hotomannus et Clarkius. Mss. autem a Vossio laudati non *Vibullium*, sed *Bibullium* vel *Bibullum* habent. In Leid. sec. est per *biduum Bibulum.* *Quæ* vero male tentant, et reponunt *a quo.* Ad sensum respicit suum Cæsar, non ad verba. Sic 'Luna plena: qui dies' B. G. IV. 29. ubi plura.

5 *Cosam in agro Turino*] Velleius l. II. ad Compsam Hirpinorum Milonem perisse ait. *Vossius.* Joan. Glandorpius emendat *Cosam in agro Hirpino*, quam conjecturam firmat Velleius Paterculus II. 68. ubi ait 'Milo Compsam in Hirpinis oppugnans, ictusque lapide, tum P. Clodio, tum patriæ, quam armis petebat, pœnas dedit.' Dubium sane non videtur, quin hæc urbs in Hirpinis fuerit posita, ut ostendit etiam Livius XXIII. 1. Nihil tamen in Cæsare mutarim, cum constet vicinarum gentium terminos sæpius esse confusos, unde factum, ut Ptolemæus etiam hanc civitatem Lucaniæ adscribat. *Compsam* vero melius repones, quod Cosa urbs fuerit Hetruriæ. *Davis.* Vide omnino ad Velleium G. Vossium. Dubitari quoque an *Cosa*, an *Compsa* scribi debeat in Obseq. c. 76.

6 A. *Q. Pedio prætore cum legione*] Cum Ursinus invenisset in libro Msto suo *a P. Pedio proditore cum leg.* conjicit de alio quodam Pedio quam *Quinto* esse sermonem, et legendum *a P. Pedio funditore legionis I. ictus esset.* Manutius vero e codice Pinelli, in quo erat *cum legione misso*, emendat *a Q. Pedio Tr. Militum*; sed vide Ciacconium. Sciendum autem in nullo meorum Codicum videri τὸ *esset:* unde bene illud verbum delevit Clarkius. Ni majus ulcus lateat, posset ex variis lectionibus Mstorum confici *Is* vel *eo tum a Q. Pædio prætore, cum legione misso, lapide ictus ex muro, periit.*

7 *Lapide ictus ex, &c.*] Sic Mss. Reg. et Eliensis. Vulgg. *Lapide ictus esset ex, &c.* Quæ vox *esset* ideo inserta videtur, ut referri posset ad præcedentem *Eo quum.* Id quod eadem de caussa mutatum est in *Is quum.* Sed videtur illud *eo quum* ejus initium esse prioris sententiæ, cujus pars posterior interierit. *Clark.*

9 *Quosdam ejus municipii*] Pro his Palat. et Dorv. tantum habent *constantius.* *Ejus municipii* deest quoque Leid. sec. *quosque* est in Edd. primis. At in Lovan. legitur *cum Cosam ejus sollicitaret.* Quid lateat, inquirant, quibus plus otii est. Vellei. II. 68. 'In agris autem occulte bellicum tumultum movens circa Thurios oppressus est.' Sic enim cum Cel. Burm. legendum.

10 *Præsidii caussa*] Ita ex Manutii et Faërni conjectura receperunt Ald. Manut. ejus filius, Scaliger et reliqui deinceps. Sed constanter in Mss. omnibus et Edd. Vett. exhibetur *prædandi*, forte ex *præsidiandi:* quod verbum restat in Glossis, et adlevit hic Lipsius.

11 *Pollicerelur*] Mss. Reg. et Voss. et Edit. Rom. *pollicitaretur*. Quod paullo majorem habet emphasin. *Clark.* Accedunt Dorv. Leid. sec. et Edd. Med. Ven. Vasc. Steph. Str. Gryph. post. B. G. III. 18. 'præmiis pollicitationibusque.'

12 *Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magistratuum et temporum*] Lego *ita magnarum* ex v. c. nostro ac Palat. et Petaviano. Cætera mihi suspecta sunt. In veteri codice nostro est *præoccupatione magistratuum*, sed illa *et temporum*, vel corrupta videntur, vel deest vox aliqua. *Vossius.* Mss. Eliens. et Vossii *Ita.* Quod forte elegantius. Non contemnenda autem D. Vossii conjectura, qui suspicatur vocem aliquam intercidisse *occupatione magistratuum, et temporum* ** *Clark.* *Que* delendum esse, e suo Codice jam monuit Ursinus, nec agnoscunt Lovan. Dorvill. aut Leid. prim. Quare induxi.

XXIII. 5 *Omnium*] Nicas. Ciaccon. Hotom. Lips. volunt *omnia*, alii exponunt *omnium* sc. locorum. Ciaccon. insuper non aspernatur *custodia classium:* ut c. 25. Profecto sine necessitate.

6 *Teneri*] Hotomannus e suo libro mavult *tenere*. At in optimis Mss. Cujac. Petav. Leid. pr. Scalig. Lovan. et Edd. primis, item Vascos. Steph. Str. Gryph. post. legitur *tueri;* quod non inmerito placebat Grutero.

9 *In terram expositis*] Petav. Leid. pr. Lovan. Voss. habent *in terra.* Vide notata ad I. 31. 'exponere in terram patitur.'

XXIV. 1 *Virtuti militum confisus*] Ms. Norvic. habet *virtute militum confisus*, quod rectius est. Ita enim loqui amat Cæsar. Sic B. C. I. 58. 'Celeritate navium et scientia gubernatorum confisi.' Ac c. 75. 'Castrorum propinquitate confisi.' Hirtius B. G. VIII. 3. 'Aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum.' Vide et c. 15. *Davis.* *Virtute.* In Editis *Virtuti.* Sed Mss. Reg. Eliens. et Vossii habent *virtute.* Quam constructionem et Cæsari familiarem esse, exemplis ostendit Davisius. *Clark.* His adde Mss. Scalig. Dorvill. Edd. Vasc. Steph. Str. Gryph. poster. III. 83. 'Adfinitate Pompeii confideret:' c. 106. 'Confisus fama rerum:' et sæpissime in libris de B. Gallico: et Hirt. B. Alex. c. 10. 13. 43. Atque ita alios auctores quoque locutos esse Viri docti sæpius docuerunt. Vide Cl. Burm. ad Sueton. Jul. c. 3. quod et e Mss. et præcipue optimo Bononiensi restituendum Lactant. III. 14. 'Quam confisus fueris philosophiæ veritate:' vulgo *veritatem confessus.* *Diffidere* cum sexto casu nostrum usurpasse quoque vidimus ad I. 12. Fatendum tamen hic in plurimis et vetustissimis Codd. esse *virtuti*, quare mutare id cum Clarkio nolui. Æque bonum enim est.

9 *Adpropinquassent*] Non damno id. Sæpissime enim hoc compositum occurrit apud Cæsarem. Monendum tamen in Mss. Petav. Leid. pr. Palat. Voss. Bongars. et Dorvill. scribi simplex *propinquassent.* Quod nihilo est deterius. In Leid. sec. *propugnassent.*

11 *Jam ex omnibus partibus*] Malim, *tum ex omnibus partibus.* *Vossius.* Sed Ms. Reg. et Edit. Rom. habent *Nam ex*, &c. Quæ demum vera fortasse poterit esse Lectio. Est enim Ratio connexa cum præcedente vocabulo, *incautius.* Quod cum non adverterint Librarii, nec illud *Nam* connectere potuerint cum præcedente *sequebantur*, mutarunt id in *Jam.* *Clark.* *Nam* confirmatur a Lovaniensi, Leid. sec. et Ed. Mediol. Quod sequor.

15 *Per oram m. Dispositis*] Petav. *per ora maritima.* Vossian. *ad oram m.* Sed Palat. Leid. pr. sec. Lovan. et Dorvill. *ora maritima:* quod eodem redit, et sæpe ita loquitur noster. Adi ad B. G. v. 55.

XXV. 1 *Multi jam menses transierant*] Cæsar ipse supra dixit, se pridie Non. Januar. Brundisio solvisse: hic ait, præcipitasse jam hyemem, et multos interea menses elapsos: quod quomodo fieri possit non video: nam Non. Januariis jam media hyems est, neque ejus mensis unus, aut summum sesquimensis superest. Animadverterat hoc Philippus Rubenius, Elect. I. 20. itaque rescribit, *multum jam mensis transierat:* sed repugnantibus codicibus. Ego firmum locum arbitror, et puto Cæsarem, non ut res erat, sed pro desiderio suo scripsisse; nam adventum Antonii ardentissimis votis expetebat: quod non mirum, quia inferior copiis, cum Pompeio confligere nequibat. Simile est illud Juvenalis Satyr. VI. 303. 'Cum bibitur concha, cum jam vertigine tectum Ambulat, et geminis exsurgit mensa lucernis.' Nimirum tectum non ambulat, sed ebriis videtur verti; unde dicit Juvenalis *cum bibitur concha:* nam id genus vasa solita inferri, ubi jam mero incaluerant convivæ, ut hodieque aureas pateras et similes adhibemus, postquam exemta fames est. Sic dico, et Cæsar scripsit multos menses transisse, quia illius impatienti desiderio multi videbantur. *Vossius.* Cum Cæsar Brundisio solverit pridie Non. Januarias; hic autem aiat præcipitasse jam hyemem, multosque interea menses transisse; id quod fieri non potest; existimat Vossius Cæsarem, non quod res erat, sed pro suo desiderio scripsisse; *multosque menses* scilicet *transisse* ideo dicere, quia suo impatienti desiderio multum videbatur id temporis, quod revera erat paullum. Sed præstat fortasse Cellarii explicatio; qui *multos* istos *menses* accipit, non a transitu Cæsaris, sed ab ineunte hyeme. Quanquam et erunt fortasse, quibus, ut duo tresve menses *multi* dicantur, non adeo dura esse videatur locutio. *Clark.* Quandoquidem Cæsar *prid. Nonas Januarii naves solverit*, ut docuit supra c. 6. eoque ipso tempore media fuerit hiems; quærunt interpretes, quomodo fieri possit, ut *multi* menses transierint, priusquam præcipitaverit hiems; nam solus, uti censent, supererat Februarius, ut ad ultimam hiemem veniretur. Phil. quidem Rubenius mendum suspicatur; ideoque rescribit, *multum jam mensis transierat.* D. autem Vossius sanum locum arbitratur, putatque, Cæsarem non, ut res erat, sed pro desiderio suo scripsisse. At *pridie Nonas Jan.* idem est ac *decimus quartus in anno Juliano dies Octobris*, adeoque *multi* revera *menses transierant*, si quidem hiems jam præcipitaverat. Vide nos ad hujusce libri c. 9. et doctissimum Clericum Bibl. Select. Tom. XI. p. 181. seq. *Davis. cur. sec.* Recte. Pro *transierant* autem scribitur *erant* in Petav. Leid. pr. et Voss. supple *a transitu.* Sic dicimus *a morte ejus tot anni sunt. Annus est, ex quo non viderim te, &c.* similia: simpliciter vero ita poni *erant* pro *dilapsi erant*, dubito: sed placuit Grutero.

4 *Certe sæpe fl. venti*] Sic habent Mss. omnes. Non spernenda tamen conjectura Gronovii *Certi:* quod notat, constantes, uno quasi tenore flantes: et ut Lucanus dicit v. 413. 'Fortius hiberni flatus cœlumque fretumque, Quum cepere, tenent, quam quos incumbere certos Perfida nubiferi vetat inconstantia veris.' Hirt. B. Afric. c. 2. 'Ita vento certo, celerique navigio vectus.' Sic 'certus aër' Ovid. Art. Am. II. 318. 'Incerti menses' Virgil. Georg. I. 315.

10 *Duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant*] Videntur mihi valde errare, qui hoc *exspectabant* interpretantur *sperabant;* quia facilius scilicet fuerit vitare custodias sæva tempestate,

quam molliori. Illud potius mihi videtur dicere Cæsar; moram suorum idcirco justiorem habuisse reprehensionem, quod durius quotidie tempus, et quo venti ad transportandum leniores rarius flarent, esse jam pro anni tempestate exspectandum. *Clark.* Quasi diceret Cæsar: Dum exspectabant leniores ventos ad transportandum, exspectando accipiebant quotidie durius tempus. Male Ciacconius conjicit *exspectabatur* eodem sensu, quo alii per *sperabant* explicant.

14 *Si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigerent, quod eo naves ejicere possent*] *Sive ad litora Apolloniatium cursum dirigere, atque eo naves digere possent:* sic Ms. Cujac. et cæteri omnes: nisi quod in Palat. est *dicere*, in Bong. *elicere*, in Petav. *eligere*, et sic quoque in nostro v. c. reperio. Vulgata præstat. *Vossius.* Edit. Aldin. habet *et ad Oricum sive ad littora Apolloniatium cursum, &c.* Sic et Amstelodamensis A. D. 1697. sed hanc lectionem rejicio, quia Oricum fere semper adversariorum classibus obsidebatur, præterquam quod eas voces non exhibeant Mss. et veteres cusi. Codex Bongars. et editt. Rom. Ven. Beroald. *Dimitterent, sive ad littora Apolloniatium* (vel *Apolloniatum*) *cursum dirigere atque eo naves elicere possent.* Sic et alii omnes, nisi, quod in Petav. Norvic. et Voss. sit *eligere*, in Cujac. *digere*, in Palat. *dicere possent.* Rescribendum credo *dimitterent, si vel ad littora Apolloniatium cursum dirigere, atque eo naves ejicere possent*, quam lectionem Fr. etiam Hotomannus in vetere suo inventam probavit. *Davis.* Si vel *ad littora Apolloniatium cursum dirigere*, atque *eo naves ejicere possent.* Hanc lectionem intulit Hotomannus et Davisius, ex Editt. Vett. et Mss. suis. Quibuscum consentiunt Mss. Reg. et Vossii. Nisi quod in Mss. corrupte sit *sive* pro *si vel;* et *elicere* vel *eligere*, pro *ejicere*. Edit. Aldina, et Amstelædamensis nupera, et Cellarii, exhibent; *ut dimitterent;* et ad Oricum sive *ad littora—dirigerent*, quod *eo naves, &c.* Sed voces istæ, *et ad Oricum*, in Mss. non comparent; et præterea, (ut recte adnotat Davisius,) *Oricum* semper fere adversariorum classibus obsidebatur, ut nullo modo probabile sit portum illum appetituros. Scaliger et plerique ediderunt *ut dimitterent, si vel ad L. A. C. dirigerent; quod, &c.* qua in lectione vitiosum illud, *quod dirigerent* ponatur vix Latine pro *dirigere possent. Clark. Et ad Oricum* inserunt etiam Vascos. Steph. Str. Man. Gryph. scilicet quia supplere conati sunt, quæ credebant, præcedere debere illa *sive;* uti est quoque in Mss. meis omnibus. *Vel* quidem restituit non male Hotomannus. Quasi dicat, Si aliter non possent, *saltem, etiam ad litora, &c.* Vide Veget. I. 13. ad Front. II. 3. § 16: IV. 5. 6. Doctiss. Canneg. Dissert. de Aviano p. 263. Plura vide in Sanctii Min. IV. 7. et ibi Periz. § 15. 16. Quamquam ego potius *sive* cum Mss. et Edd. Vett. retineo, eodem fere sensu, et pro *etiam si.* Sic *seu* semel positum idem notat apud Propert. El. II. 20. 29. 'Seu mare per longum mea cogitet ire puella, Hanc sequar, et fidos una aget aura duos.' Nisi ex *atque*, quod, uti et *dirigere*, etiam est in meis Codicibus, velis refingere *aut*. Nam post *sive* secundo loco aliquando ponitur *aut* et *vel*. Adi Cel. Duker. ad Flor. IV. 2. § 79. Denique pro *ejicere* est quoque *elicere* in Lov. Leid. pr. sec. Dorv. et Edd. Mediol. ac Ven. *dirigere* Voss. sed prave. Vide hic Ciaccon. et v. 10. 'naves in litore ejectas esse.' Infra c. 28. 'navem in terram ejicere cogunt:' et Cl. Burm. ad Ovid. Epist. VII. 89. 'Fluctibus ejectum tuta statione recepi.' Belgice *ejicere navem* notaret *het schip op strand zetten:* ut vel sic milites possent exponi, si portum quemdam at-

tingere non possent: uti clare patet e seqq.

16 *Quod se longius portubus committere non auderent*] Contra rem et mentem Cæsaris hoc: qui ait litora ad Apolloniam vacavisse custodiis hostium, quod ii se procul a portubus committere non auderent. Itaque addita literula scribatur, *quod se longius a portubus.* Nisi forte, ut *procul oppido*, et *procul ab oppido* dicitur, ita et dixere veteres *longius urbe*, et *longius ab urbe*. Sane exemplum quæro nec reperio. *Vossius.* Addita literula, Vossius emendat *longius a portubus.* Recte quidem quoad sensum, sed nihil opus est ut quidquam mutemus. Statius Achilleid. I. 176. 'Par studiis ævique modis, sed robore longe.' Apuleius Metam. l. VIII. p. 169. edit. Pricæan. 'Longe quæsituris firmæ latebræ viderentur.' Editt. Rom. Ven. Beroald. apud nostrum *longis portibus* male exhibent. *Davis.* B. Afric. c. 59. 'longius ab adversariorum castris,' in uno Msto etiam deest *ab*, ut et facile hic excidisse potuerit. Cum Genitivo et Accusativo jungit quoque Apuleius. V. Elmenhorst. Indicem *longe radices.*

XXVI. 5 *Dyrrhachiumque prætervehuntur*] Edit. Rom. aliæque veteres exhibent *Dyrrhachiumque pervehuntur*, unde J. M. Brutus legit *D. provehuntur*, at Janus Rutgersius Ven. Lect. c. 14. p. 315. reponit *Dyrrhachiumque prævehuntur.* Retineo autem lectionem receptam, a Ms. Norvic. exhibitam: et illam varietatem ex compendiaria scriptura natam arbitror. Vide c. 30. *Davis.* Hoc Capite *prætervectosque Dyrrhachium.* At *pervehuntur* legas quoque in Edd. Mediol. Ven. et Flor. ac *prævehuntur* maluit etiam Heinsius, adscripto Flori loco III. 8. 3. *prænavigare* (ubi etiam comprobat Cl. Dukerus) et Dict. Cret. l. V. p. 139. 'Gentes barbaras prævectus,' ut est in Ms. At in Vulgg. *prætervectus.* Sane *prævehi* pro *prætervehi* sæpissime poni post alios docui etiam ad Lucan. VII. 342. et IX. 1003. 'Asiamque potentem Prævehitur.' Adde Gronov. ad Liv. XXIX. 32. et XLIV. 23. uti et Cel. Burm. ad Sueton. Jul. c. 37. 'Velabrum prævehens;' ubi vulgo *prætervehens.* Verum id ubique contra Mstos inculcare non ausim. Sic Hirt. B. Alex. c. 44. 'civitates prætervehitur.' B. Afr. c. 2. 'Clypeam prætervehitur.' Eadem varietas apud Melam II. 2. § 95. 'prætervectisque Mastusiam:' nam in Ms. quem contuli, et Edd. priscis *prævectisque:* mutavit Pintian. sed eidem solemne *prænavigare, prægredi* eo sensu. De verbo *pervehi* vide ad II. 3. 'freto Siciliæ pervehitur.'

8 *Nostri*] Hoc ex Urs. et Faerni Cod. recepit Scaliger et seqq. atque ita est quoque in Mss. nonnullis meorum et Edd. primis. Nihilominus perperam, ut puto. Naves Antonianæ non adpropinquabant, sed Coponii naves adpropinquabant Antonianis. Non enim opus est, cum Aldo Vascos. Steph. et aliis reponi *adpropinquasset;* licet legamus *nostris*, ut restitui e Cujac. Petav. et Voss. ac Lovan. quod et vidit Gruterus. Dein *nostrisque præsidium fuit* non inepte legitur in Lovan. Leid. sec. et Dorvill. Alterum tamen *præsidio* magis convenit cum Juliano genio. Quare nil illic mutandum temere.

16 *Qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus*] At aliter prorsus Lucanus V. 729. 'Nymphæumque tenent: nudas aquilonibus undas, Succedens Boreæ jam portum fecerat Auster.' Nisi Lucani verba aliter ac Cæsariana accipiamus: et illud *nudas undas aquilonibus;* explicemus, portum, quo quis intrare nequit, flante aquilone. Nam ut nudus et apertus homo telis impeti, qui impeti quit, etiam prohiberi accessu potest; ita aquilonibus flantibus navibus ingredi non licet: nam aquilo ex Italia Illyricum petentibus ex

parte adversus est. Quid si etiam universe accipiamus de mari Adriatico, ut dicat Lucanus mare concitatum ab Aquilonibus, sed mox flantibus Austris placidum fuisse? Hunc tamen legere malim, 'motas aquilonibus undas Succedens Boreæ jam portum fecerat Auster.' Hæc fortassis ad excusandum Lucanum dici possint. At mihi, ut dicam quod sentio, parum accurate hæc scripsisse videtur, quod disertim ait Cæsar, suos levius tempestatis quam classis periculum æstimavisse. Ubi nota, per classis periculum velle Cæsarem periculum, quod suis ab hostili classe imminebat. *Voss.* De hac re ita Lucanus v. 720. 'Nymphæumque tenent, nudas Aquilonibus undas. Succedens Boreæ jam portum fecerat Auster.' Unde putat vir summus H. Grotius, aut, quos nos habemus, Cæsaris commentarios non legisse Poëtam, aut non intellexisse. Sed, ut videtur, Lucanus a nostro non abit diversus; nam *undas Aquilonibus nudas* dixit eas, in quas, flante Aquilone, non intrant naves; at *Auster portum facit Nymphæum*, quia tum temporis liber classi datur ingressus. Hinc liquet operam lusisse Vossium, cui placuit *motas Aquilonibus undas. Davis.*

18 *Quo simul atque intus est itum*] Primo notandum in Lovan. ac Dorvill. non reperiri vocem *atque*. Uti sæpe a nostro omittitur. Adi ad B. G. IV. 26. 'Simul in arido constiterunt.' Dein pro *intus*, quod est quoque in Edd. primis et Aldi, in Mss. Petav. Pal. Bong. Lovan. Dorv. Scalig. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. aliisque, exhiberi *Intro.* De Leid. pr. sec. et Voss. quid dicam, nescio: saltem nihil varietatis enotavi, ut credam lectionem τοῦ *intus* vel *intro* illic mihi dubiam fuisse. Quare nil temere definio; præsertim quum *intus* pro *intro* ab aliis quoque sit adhibitum. Adi ad B. Civ. I. I. in f. *in jus adierunt.*

XXVII. 6 *Eliderentur*] Scilicet inter scopulos, et undarum inruentium molem. Quomodo ipsæ undæ possent dici *elisæ*, quæ alioquin sæpissime scopulis *inlisæ* dicuntur. Sed variant Mss. apud Lucan. VI. 691. et Claudian. I. I. In Rufin. vs. 274. 'Elisa montem circumtonat unda.' Ut *elisi ignes*, *elisæ herbæ*, et alia apud Poëtas. Consule Heins. ad Ovid. Metam. VIII. 339. Fast. IV. 371. et similia passim. Nequaquam ergo hic contra Mstos scribendum *adlid.* vel *inliderentur:* ut a viris doctis ad Codicum suorum marginem adlitum vidi.

8 *Pars a nostris distraheretur*] Locus a nemine tentatus, quem tamen sanum esse ne ipsa quidem Ὑγιεία persuaserit. Quærit solummodo Fr. Hotomannus, an verbum ultimum idem denotet, ac *sublevaretur*, *e naufragio eriperetur*, nec a quoquam responsum tulit. Sed in veteribus talem vocis notionem frustra indagabis. Codex Ursin. habet *a nostris detraheretur;* unde, littera mutata, rescripserim *a nostris extraheretur*, ex aqua scilicet, in quam fractis navibus deciderant. *Davis.* Hoc est, dispersi caperentur. Quare forte emendatione nihil opus. Si enim *distraheretur* in eam, quam dixi, sententiam accipi possit, sanus erit hic locus sine manu medica. *Clark. Detraher.* est etiam in Lovan. Palat. et Dorvill. Quod præfero; nempe a scopulis, quibus inlidebantur.

XXVIII. 8 *Ducentis se compleverat*] Duas quidem posteriores voces repræsentant editt. Rom. Ven. Beroald. omittunt autem Mss. Norvic. Brant. et Ciaccon. Integra profecta sententia, abesse possunt, ac inepti hominis additamentum videntur. Hac in opinione fuit vir maximus Jos. Scaliger, in cujus editione uncinis cinguntur. *Davis.* Voces *se compleverat* in quibusdam Codicibus desiderantur. Easque recte abesse, utpote inepti cujusdam hominis additamentum,

censuit, post Scaligerum, Davisius. Veruntamen in eam potius partem propendeo, ut eas retinendas existimem; quoniam, etsi ferri quodam modo posse videtur, ut illud *paullo minus ducentis* referatur ad præcedentem *sustulerat*; tamen, si id ita esset, crediderim potius scripturum fuisse Cæsarem, *paullo minus ducentos. Clark.* Ejeci audacter voces *se compleverat*, quæ non comparent in ullo meorum Codicum, ut in Cujac. Petav. Bong. ac Pal. membranis non repertas proscripsit etiam Gruterus. Nam scrupulus, quem injicit Clarkius, Cæsarem potius videri scripturum fuisse *ducentos*, nihil nos morari potest. Quis enim præstabit, ita eum non scripsisse? nam in Mss. cunctis præter Bong. per notas CC ea vox exaratur; fateorque auctorem ea solere efferre per ellipsin τοῦ *quam*. Vide ad VIII. 10. et Drak. ad Liv. III. 64. Non id tamen ei ita perpetuum est, ut non et Ablativum usurpet. Adi modo ad IV. 37. Quin potius Ablativus ille videtur ansam dedisse librariis, vel Editoribus primis, istas voces addendi. Immo Mss. apud Hirt. B. Alex. c. 69. habent *minus mille hominibus*; ubi vulgo *hominum.*

13 *Perducti*] Ursin. Petav. Leid. pr. Lovan. Voss. Dorvill. *producti.* Rectius. Adi ad VII. 13. 'ad Cæsarem produxerunt:' et alibi. Dein *in conspectum* etiam Petav. Palat. Scal. Voss. Lovan. et Dorv. Quod non displicet hoc loco, nec c. 71. 'Productos in omnium conspectum interfecit: uti est in Petav. V. ad Front. l. I. 12. § 10. 'In conspectum omnium collisis lapidibus:' et passim apud nostrum hi casus confunduntur, uti et apud omnes Auctores. Vide Indicem.

15 *Item*] Sæpissime hæc vocula adhibetur a Cæsare, ut monendum habui ad B. G. I. 36. et statim c. 31. Quare nil temere muto. Hic tamen Mss. Petav. Scal. Leid. pr. Lovan. Palat. Dorv. dant *idem*: unde facile amplecti possemus Ill. Heinsii conjecturam *Itidem.* Nisi malis sumere pro *iidem.* Mox pro *non* in Cuj. Pet. Pal. Leid. pr. Lovan. Voss. Dorv. Ed. Florent. *neque* habetur. Optime pro *ne quidem.* Quod idcirco restitui. Flor. II. 2. § 2. 'Uti nec amplius eam insulam cogitarent.' Sic etiam 4 Mss. Leidd. II. 8. § 2. 'Rex prœlium nec spectare poterat:' ubi vide Cel. Duker. et infra c. 37. c. 74. 'Neque satis militibus confidebat, spatiumque,' &c. Apul. l. III. p. 48. 'nec adsistendi solatium perhibuit.' Sic etiam *nec ipse* et *ne* ponitur. Vide ad VII. 8.

Et tempestatis et sentinæ vitiis] *Sentinæ vitia* Latinissime vocaveris fætorem, qui ex ea oritur, sed *tempestatis vitia* nemo unquam dixit. Sana tamen est lectio vulgata; interdum enim veteres duobus pluribusve vocabulis vocem adjungunt, quæ uni tantum conveniat. Corn. Nepos Alcib. c. III. 'Non solum spem in eo habebant maximam, sed etiam timorem;' cum *timorem in aliquo habere* novum prorsus sit et inauditum. Florus III. 21. 'Oculis, manibus, cruribusque defossis:' at eruuntur oculi, non defodiuntur; quam ob causam hunc locum mendi suspectum habuere Lipsius, Freinshemius, alii; sed immerito, ut ostendit vir doctissimus Joan. Georg. Grævius. Adi etiam quæ notavit eruditissima matrona Anna Daceria ad Dictym Cretensem I. 9. *Davis.*

21 *Qui eam partem oræ maritimæ asservabant*] Editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent *eam partem oræ maritimæ observabant*; cui lectioni firmandæ erunt, quæ ex Pet. Fabro notavit Joan. Brantius ad B. C. I. 21. Sic Sulpicius Sever. Hist. Sacr. I. 33. 7. 'Non imperia exequi, non ordines observare;' quem locum frustra sollicitat Joan. Vorstius, ut fidem faciet Eumenius, qui Paneg. VII. c. 4. 2.

ait; 'Tum demum irrumpendas rebellibus Gallicanis portas reliquerunt, quum fessi *observare non* possent.' Sic et 'observare ostium' dixit Plautus Mil. Glor. Act. II. Sc. 3. 81. *Davisius. Observabant* etiam confirmatur a Leidd. Voss. Bong. et Ed. Med. sed ego nil mutem temere. Vide loco laudato I. 11. 'Muros portasque adservarent.'

XXIX. 5 *Expositis copiis*] Ita restituendum vidit Faërnus. Vel forte, *Expositis* omnibus *copiis;* ut conjecit Ciacconius. Quod habent Mss. et Editi omnes, Ex *omnibus copiis;* sententia plane est nulla. *Clark. Ex* mordicus retinent sine sensu Mss. omnes. Quare cum Clarkio alterum reponere non ausus fui. Potuit enim aliud quid excidisse.

6 *Veteranorum*] Petav. Leid. pr. sec. Lovan. Palat. Dorv. Vossian. dant *Veteranarum.* De qua lectione non est dubitandum. Cap. præc. 'Ex legione tironum et ex veterana;' ac 'veteranæ legionis.' c. 61. B. Alex. 'habebat veteranas legiones.' Et alibi passim, unde et sæpe *Veteranus exercitus.* Vide et ad VIII. 8. 'Veteranas legiones.'

9 *Pontones, quod est genus navium Gallicarum*] Nos hodieque et nomen et genus agnoscimus. Meminit Isidorus, emendandus nobis, XVIII. 1. 'Pontonium navigium fluminale tardum et grave, quod non nisi remigio progredi potest.' In v. c. nostro perantiquo, est *Poto.* Lego *Ponto.* Etiam apud Gellium X. 25. est *Pontones. Vossius.*

10 *Lissi relinquit*] Sic rescripsi ex Mss. Norvic. et Ciaccon. ac editt. Rom. Ven. Beroald. ob verba præsentis temporis, quæ antecedunt et sequuntur. In nuperius impressis erat *reliquit. Davis. Relinquit.* Ita reposuit Davisius (cum in Vulgatis sit *reliquit,*) ex Ms. Eliens. et Editt. Vett. Quibuscum faciunt Mss. Reg. et Vossii. Quod et postulare videtur temporum ratio, propter præcedentem *remittit,* et sequentem *mittit.* In eadem tamen periodo usurpantur *transjecisset* et *haberet,* quæ scribi potuissent *transjecerit* et *habeat:* quæ Temporum mutatio exinde est, quod tanquam præsens narretur res præterita. *Clark. Relinquit* retinui cum Mss. omnibus et Edd. primis. Aldin. Gryph. Scalig. *reliquit.*

XX. 4 *Quo essent eæ delatæ*] Edit. Ven. et Mediol. *quo essent eæ* quadringentæ *delatæ:* Rom. Beroald. *quo essent eæ* quattuorcentæ *delatæ:* quæ quidem vox est nihili, sed tamen veteris lectionis nisi fallor, vestigia retinet. Rescribo *vi venti.* Sic supra c. 26. de his ipsis dixit *prætervectosque Dyrrhachium magna* vi venti *nihilo secius sequebantur.* Primo scriptum fuit VI. postea, litteris transpositis, IV. quæ vox, pro nota numerali habita, integris tandem litteris descripta fuit, unde factum *quatuor,* sequente etiam ob hanc causam vocabulo mutato, quia librarii pro egregia sua peritia *quatuorcentos* idem ac *quadringentos* sunt arbitrati. *Davis. Vi venti* ingeniosissime Davisius rescribendum existimat. *Clark.*

7 *Et si*] Codices nonnulli *et sic;* sed verior est lectio *et si;* cujus vis ea est, ac dixisset, '*et ut videret utrum, &c. Clark.* Beroald. Gryph. aliique nonnulli *et sic imprudentes.* Potius legerem, *opponeret, si imprudentes:* quod et Lipsius suo Codici adleverat. Conjunctio copulans ex ultima syllaba vocis præcedentis videtur nata. *Davis.* cur. sec. *Et* retinent omnes libri. *Sic* est in Bong. Leid. sec. Voss. Dorv. Edd. Rom. Med. Vasc. Steph. Posses conjicere, *sicubi.* Sed *si* est servandum. Vide ad B. Gall. I. 8. 'si perrumpere possent conati.'

XXXI. 1 *Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellaverat*] Testantur nummi, quibus inscriptum. Q. METELVS. PIVS. SCIPIO. IMP. Sed

torquet hic locus Ursinum, cui ridiculum videtur, Scipionem sese Imperatorem appellasse, quia detrimentum passus sit. Itaque mendum hic esse putat, et legit *emolumentis*. Non intellexit mentem Cæsaris, qui Scipionem deridet, quia non ob res præclare gestas, sed detrimenta provinciæ illata, ab exercitu Imperator appellatus sit. *Detrimentis acceptis*, scilicet a provincia. *Vossius*. Mendum suspicatur Pet. Ciacconius, unde Fulv. Ursino reponendum videtur *emolumentis quibusdam*. Sam. autem Petitus Observ. I. 6. emendat *petris munitis*. Hæ conjecturæ ex eo sunt ortæ, quod ridiculum putarint, ut Scipio ob detrimenta sese Imp. appellarit. Hoc quod attinet, recte quidem illi; sed propterea prisca lectio non erat sollicitanda: hostem enim infensissimum Cæsar deridendum propinat, quod sese ob detrimenta Imp. appellaverat, cum alii ob maximas res gestas et insignes victorias hoc nomine fuerint salutati. Sic fere se gessit Antonius, qui teste Velleio Paterculo II. 82. 'fugam suam, quia vivus exierat, victoriam vocabat.' Vulgatam scripturam retinet etiam Dionys. Vossius, sed male prorsus interpretatur, dum putat Scipionem a Cæsare derisum esse, quod ob detrimenta provinciæ illata imperator sit appellatus; quem sensum Latinitas non patitur, præterquam quod circa Amanum hostes erant Romanorum sempiterni, ut docet Cicero ad Attic. Ep. v. 20. et alibi. *Davis.*

6 *Præceperat*] Anteceperat. Noster c. 87. 'Jam animo victoriam præcipiebant.' Silius Italicus VI. 300. 'De sanguine pœnas. Præcepit Tyrio, et præsumta piacula mortis.' Alia hujusce significatus exempla suppeditabit vir elegantissimus Janus Broukhusius ad Propertii El. IV. 2. 11. *Davis.* Vide ad Cap. primum hujus libri.

12 *Voces audirentur*] Petav. et Norv. habent *voces cum aud.* Lege *nonnullæ militum voces tum audirentur*, ut etiam Beroaldus et Gryphius edidere. *Davis.* cur. sec. Mediam voculam addidi propter perspicuitatem, quam adeo amat auctor, ex Edd. primis, Vascos. Steph. aliisque: quibus adstipulantur membranæ Scal. Leid. pr. et Voss. habentes *cum*: quod et ipsum retineri posset. Bene autem viri docti, *in provinciam* exponunt Asiam, per quam iter Scipioni e *sua provincia*, i. e. Syria, erat in Græciam ad Pompeium.

XXXII. 6 *Cujus modo rei nomen*] Sic edunt non male quidem, sed contra Mss. Urs. ac meos et Edd. primas, in quibus scribitur *cujus modi*, pro *cujusce modi*. In Petav. tamen et Bongars. *modi* non comparet: unde Gruterus haud inepte conjecit *cujuscujus rei nomen* pro cujuscumque: de priori *cujuscemodi* vide Duker. ad Flor. III. 4. 2. et Davis. ad Hirt. B. Afric. c. 19. 'Ex cujusque modi genere.' Apulei. Met. l. II. p. 38. 'Raptis cujusquemodi telis.' De posteriori *cujuscujus* Drak. ad Liv. II. 2. 'ubiubi regium desiderium esset:' et quos laudat, ac Pearce ad Cicer. de Orat. III. 24. 'Cuicuimodi essent:' nec non Stewech. ad Veget. II. 4. 'Cuicui bello:' ut legendum esse docent reliquiæ etiam nostrorum Codicum.

10 *Erat plena lictorum et imperiorum provincia*] Pro *imperantium*. Sic Spartianus *administrationes*, pro *administrantibus* dixit in Pescennio Nigro: 'cum videret provincias facili administrationum mutatione subverti.' Sic *pulsis regnis* pro *regibus* Florus I. 10. et *orationes* pro *oratoribus* apud Historiæ Augustæ scriptores: ut notatum a magno Salmasio. Idem quoque Græcis loquendi mos. Xenophon I. Cyripæd. p. 4. *τὰ παραγγελλόμενα ὑπὸ τῆς μεγίστης ἀρχῆς*: *præcepta a summo magistratu*. Denique ipsa vox *magistratus* eodem prorsus modo usurpatur, pro magistratum fungenti-

bus. *Vossius.* Huc pertinere videtur Valer. Max. vi. 6. 4. 'Ut Romani imperii potius decepta fides.' Sic enim Mss. optimi pro *imperatoris.* Vide et v. 4. 2. et ix. 12. Ext. 1. 'In conspectu summi imperii.'

11 *Differta præfectis*] Primam vocem optimi Mss. præstant; sed altera nusquam, quod scio, in membranis comparet. Illi, tam Ursini, quam mei, nec non Edd. vetustissimæ exhibent *præceptis,* i. e. edictis, mandatis. De *præfectis* jam præcesserat. Quidquid sit, Mss. lectionem reducendam censui.

12 *Privato compendio*] Codices nonnulli, *imperio compendio.* Al. *imperio compendioque.* Sed præstat vulgata Lectio. *Clark.* In Bong. et Leid. sec. atque Edd. primis ad Beroaldum usque legitur *p. imperio compendioque,* probatque Hotomannus; at Dorv. et Edd. Bas. Aldi, &c. *imperio compendio.* In Voss. est *consilio impendio.* In Ciaccon. notis *imperio compendiose.* In Palat. tantum *pr. imperio serviebant.* Unde egregie videtur mihi hunc locum sanasse Gruterus, conjiciens in ἀνεκδότοις *privato impendio serv.* i. e. usuræ sive superpondio. Cicero ad Att. Ep. 1. l. vi. 'Fœnus et impendium recusare;' ubi itidem in nonnullis Mss. est *imperium.* Vide omnino summum J. F. Gron. de pec. Vet. Mantiss. p. 416.

22 *Illas ex S. C.*] Mss. Reg. Eliens. et Voss. et Edd. Vett. exhibent *ex illo S. C. Clark.* Immo habent Mss. et Edd. pp. *ex illo se consulto.* Bong. *ex illo a se cons.* ut millies *S. C.* in *se* corrumpi solet, et jam initio Lib. Gall. vidimus.

23 *Uti in sorte fecerant*] Gabr. Faërnus et Pet. Ciacconius reponunt *uti in Syria fecerant;* ac ita sane legitur in edit. Rob. Stephani A. D. 1544. sed contra Codicum manuariorum fidem, qui vulgatam lectionem constanter retinent. Forsan Cæsar Syriam dixit *sortem,* quia Scipioni sortito obvenerat. *Davis. In Syria* conjecit etiam Glandorpius et Lipsius, et iis adsentitur Cellarius ex c. 31. 'A publicanis pecuniam insequentis anni mutuam sumsit.' Davisium sequitur Clarkius. Sed vide, ne alius hic *sortis* sensus lateat, in notis DD. VV. ad Liv. vi. 36. 'Ni potius quam sortem creditum solvat.'

Promutuum] In Ms. Reg. et Edit. Rom. est *Vectigal pro mutuo,* Quod probat Cellarius, ut magis Cæsareanæ ætatis. *Clark.* In Antiquioribus Edd. uti et Vascos. Steph. et aliis, nec non Leid. sec. est quidem *promutuo.* Sed optimi quivis libri *promutuum* i. e. in antecessum repræsentatum, servant; nisi quod Lovan. Pal. et Dorvill. habeant *promotum.* Adi Cujac. Observ. viii. 34. Mihi *promutuo* minus Latinum videtur. Ut dicitur *dare, accipere pecuniam mutuam,* sic etiam *promutuam.* Adi Gronov. de Pec. Vet. p. 115. 116. et alios.

xxxiii. 2 *Cæterasque ejus Deæ statuas*] In Ms. Cujacii et Pet. invenio: *cæteraque ejus diei constituta.* Unde Ursinus argute *certaque ei rei die constituta.* Sed non probo; quia opus non est: nam Dianæ templum plenum donariis pretiosis: vide Strabonem l. xiv. *Vossius.* Codices nonnulli, *cæteraque ejus diei constituta.* Unde Ursinus legendum conjecit, *certaque ei rei die constituta.* Sed acutum id magis quam verum. Hotomannus emendat, *certasque ejus Deæ statuas.* Sed neque id opus. *Cæteræ* enim *statuæ* intelligi possunt *cætera donaria pretiosa,* inter quæ erant *statuæ, &c.* Retinenda itaque videtur vulgata lectio. *Clark.* Norvic. Cujac. Petav. et Ursin. dant *ceteraque ejus diei constituta;* unde vir ille doctus rescribendum putavit, *certaque ejus rei die constituta.* Eodem sensu Achilles Statius malebat, *certaque ei rei die constituta:* Ciacconius autem *certaque ejus die constituta.*

Cum vero plurimi Codd. vulgatam lectionem servent, Hotomannus legit *certasque ejus Deæ statuas*, ut intelligantur aureæ et argenteæ. Ipse totum locum sic refingo. *Præterea Ephesi e fano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, aureasque ejus Deæ statuas.* Causa enim non erat, cur obscure loqueretur Cæsar, nec disertis verbis indicaret, cujus metalli statuas tolli Scipio jusserit. *Davis.* cur. sec. Lovan. Codex habet quoque cum Vossiano *ceteraque ejus diei constituta.* In Dorvill. etiam est *diei*, in Leid. sec. *dei.* In Leid. pr. hæc non legas. Notat Gruterus in Cujaciano esse *ceterasque ejus diei constituta.* An *constituta* potest notare ἀναθήματα, scribique *ceteraque ei deæ constituta*, scilicet quævis magni pretii donaria? Hæc *ornamenta* et *monumenta* alibi vocat Auctor. V. Voss. ad p. 1425. Sed mihi potius videtur Achillis Statii et Salmas. ad jus Attic. p. 565, vel Ursini emendatio esse verissima, hoc modo: *jubebat: certaque ejus rei die constituta, quum in fanum* est. *Constituere diem* cum Genitivo habuimus etiam B. Gall. I. 4. 'Die constituta caussæ dictionis:' et VII. 2. 'tempore ejus rei constituto.' Quare de hac correctione amplius non est dubitandum; nisi malit aliquis *die ei rei:* quod per me licet. De *statuis* vel *donariis* nihil locutum esse Cæsarem, e seqq. patet: ubi tantum *Ephesiæ pecuniæ*, non etiam aliarum rerum, (quod fecisset auctor, si de iis supra quid scripserat,) facit mentionem. *A* vero etiam non mutandum fuit in *e*. Millies *a* pro *e* sumitur, et hæ præpositiones passim confunduntur. Adi ad B. G. I. 53.

XXXIV. 8 *In Thessaliam*] Desunt hæc verba in Leid. pr. at Petavianus habet *in Thessalum ire.* Scalig. Vossian. *in Thessaliam ire.* Lovan. *in Th. jubet ire.* Dorvill. Palat. *in Thess. mandat.* At Edd. Rom. et Mediol. *in Th. ire mandat et:* Ed. Ven. *in Th. ire mandaret, et:* legitur quoque *et* in Leid. sec. Videtur vera esse lectio *in Thessaliam ire*, sc. misit. Quod non capientes librarii, interpolarunt vel ejecerunt. *Mitto ire*, ut *mitto quærere, scitari* et alia: de quibus consule Ill. Heins. ad Ovid. Met. v. 660. 'Per aëra misit Mopsopium juvenem sacros agitare jugales.'

10 *Maximeque eos, &c.*] Sic Mss. Reg. Al. *Maxime eos, &c.* Quod hiulcum est. *Clark.* *Que* addunt etiam Leid. sec. et Dorv. cum Edd. Flor. Vascos. Steph. Str. Gryph. post. in Mss. illis, uti et in Voss. et Edd. Rom. Ven. Med. est *eo.* Malim cum Grutero *est* post *hortatus* delere, quam hic *que* inserere.

14 *Jussit*] Sic Mss. Reg. et Eliens. Quod et postulare videtur temporum ratio. Editi habent *jubet. Clark.* Hoc perinde esse, præteritumque et præsens tempus in narratione sexcenties jungi, crebro monere debui supra. Hic tamen et Petav. Pal. Lovan. Dorv. et Leid. sec. produnt etiam *jussit.*

Quæ Libera adpellabatur] Velim scire, quando et quidem ipsius Cæsaris tempore desiit *libera* vocari. Quarta Macedoniæ pars ex divisione Paulli apud Livium XLV. 29. quæ regionis caput *Pelagoniam* habebat, adhuc sub Tiberio vocabatur ἐλευθέρα. Cujus rei locupletes testes sunt Strabo, jam ab aliis adductus, l. VII. p. 326. Ed. Par. Τὰ περὶ Λυγκιστὸν καὶ Πελαγονίαν, καὶ Ὀρεστιάδα καὶ Αἰμίαν, τὴν ἄνω Μακεδονίαν ἐκάλουν, οἱ δ' ὕστερον καὶ ἘΛΕΥΘΕΡΑΝ: ac Plinius IV. 10. 'Et *liberi* Amantini atque Orestæ.' Solemus etiam describere regiones non a nomine, quod gesserunt, sed quod gerunt. Vel saltem hoc addi oportet. Ita certe semper agit Cæsar. Sic h. libro c. 6. 'locus qui adpellatur Pharsalia.' Ubi etiam in Mss. *adpellabatur.* cap. 26. 'portum, qui adpellatur Nymphæum.' c. 42.

'loco, qui adpellatur Petra.' Et sic in Bellis Gallicis I. 17. 'Ejus pagi, qui Urbigenus adpellatur.' v. 53. 'Civitates, quæ Armoricæ adpellantur.' Hirt. quoque B. Alex. c. 10. 'locum, qui adpellatur Chersonesus:' quo loco etiam librarius quidam dedit *adpellabatur*. Exstat tamen vulgo quoque B. G. I. 12. 'Is pagus adpellabatur Tigurinus.' Verum, præterquam quod illic etiam Mss. aliqui dent *adpellatur*, alia ratio ejus inperfecti dari potest, scilicet quia eum pagum isto prœlio ita conciderat, ut quasi *nomen* ejus deleverit Cæsar. Quidquid ejus loci sit, omnino malim hic *adpellatur:* quod retinuerunt Mss. Lov. Dorvill. et expressit Glandorpius, ac margini adlevit Aicardus. Videtur error librariorum natus ex præcedenti *cum legione Tironum, quæ adpellabatur vigesima septima:* quomodo observavi locutum auctorem quinquies. Sic B. G. IV. 32. 'legione, quæ adpellabatur VII.' B. Civ. II. 19. 'Cohortes II, quæ Colonicæ adpellabantur.' c. 20. 'altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula adpellabatur:' quibus tamen locis tribus optimus Leid. pr. et alii dant *adpellatur* et *adpellantur:* atque ita magnus Lipsius omnino legendum locum hujus lib. c. 88. 'Quarum una prima, altera tertia adpellabatur,' vel delendum verbum censet in l. IV. De Mil. Rom. Dial. 8. ubi, uti hic, constanter Inperfectum servant Mss. Nil muto temere. Cæsar enim videtur hos Commentarios demum scripsisse post confectum hoc bellum, sive in ordinem disposuisse Ephemeridas, quas contexuerat in expeditionibus diversas a Commentariis, ut satis constat ex Vossii notis (in init. B. G. Cf. vero Davisii notam ad Fragm. ex Ephemer: ea tamen non obstat meæ sententiæ) et Polyæni, Frontini Strategematicis, ac Servii aliorumque Grammaticorum testimoniis. Interim existimo, rationem et numerum legionum fuisse immutatum: quia veteranorum legiones jam emeritæ, et in promissos agros deductæ, nec non aliæ dimissæ, novæque conscriptæ erant. Confirmat meam sententiam locus III. 4. 'Veteranam, quam, factam ex duabus, Gemellam adpellabat.'

XXXV. 3 *Dejectis*] Ita Ciacconius ex antiquo Codice optime restituit. Sic enim et alibi loqui solet Cæsar. Mss. plerique et Editt. Vett. *relictis*. Scaliger et Recentiores, *rejectis*. *Clark.* Non ex antiquo libro, sed e conjectura, ita legit Ciacconius, quia Cæsar et alii passim dicunt *præsidia dejicere*, ut est notissimum. *Rejectis* primus dedit Vascos. quum antea esset *relictis;* quod etiam habent Mss. mei, ut et Ed. Gryph. sed tamen Lovan. præbet *receptis*. Cave, ne mutes *rejectis* i. e. dejectis ex illis urbibus retrorsus ad Pompeiana castra. Infra c. 46. 'Ne non reducti, sed rejecti viderentur:' ubi tamen *dejecti* non male Msti plurimi exhibent. Sed sic B. G. I. 24. 'Rejecto nostro equitatu.' II. 33. 'In oppidum rejecti sunt;' i. e. in fugam et ad oppidum conjecti sunt tergis versis. Apposite Cicero Ep. ad Fam. II. 10. 'feliciter ab Antiochia hostem rejecerat.'

7 *Petreius*] Nomen hoc Romanum minus convenire Thessalo, recte observatum puto a Ciacconio, in cujus libro est *Petreus:* non male Lovan. et Dorv. *Preteus*.

XXXVI. 6 *Contendit ad Domitium*] Leid. pr. Scal. Voss. Lovan. Dorvill. Palat. *tendit*. At Cujac. et Petav. *tetendit*. Recte. Vellei. II. 70. 'Agmen magno cursu ad eum tendentem.' Frontin. III. 17. § 6. 'præsumta jam victoria, velut ad prædam castrorum tendentes:' et passim apud poëtas.

13 *Equitatus regis Coti*] Pet. Ciacconius et Aldus Manutius reponunt *equitatus regis Cotys;* et sane hoc

nomen ita effert Velleius Paterculus II. 129. aliique. Sed nihil opus est, ut quidquam mutemus. Noster hujusce libri c. 4. 'Ad eundem numerum *Cotus* ex Thracia dederat;' quem etiam locum temere sollicitant viri eruditi. Cicero in Pisonem p. 2398. 'Cum tu trecentis talentis regi *Coto* vendidisses.' Et iterum: 'quorum omnium capita regi *Coto* vendidisti.' Sic Corn. Nepos in Iphicr. c. 3. 'Menesthea filium reliquit ex Thressa natum, *Coti* regis filia.' Idem tamen in Timoth. c. 1. *Cotym* dixit, adeo ut vel hoc vel illo modo scribi possit; licet in contraria opinione fuerit etiam Car. Sigonius ad Livii XLV. 42. *Davis.* Frustra *Coti* defendit Davisius. Adi tu potius lector, quæ adfert Cl. Burmannus ad Velleii locum, et diserte Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. *Cottys* vel *Cottis* hic exhibent. Hic autem usque ad finem c. 87. deficit Ms. Dorvill.

23 *Auxilium ferre*] In Vossiano inveni *Aux. facere.* Quod dictum foret, ut *facere salutem, medicinam, opem, &c.* de quibus vide Misc. Observ. A. 1733. Mai. et Jun. p. 453. ad illa Apuleii *Opem facite.* Id tamen ego Cæsari non temere adscripserim.

26 *Cerneretur et viderentur*] Facile alicui unum ex his verbis delendum esse videretur. Sed cave, quid mutes; et vide ad I. 43. VII. 30. ac Cort. ad Sallust. B. Cat. c. 12. 'haberi, et duci.' Ut hic, ita Lucan. v. 274. 'Jam *respice* canos, Invalidasque manus, et inanes *cerne* lacertos:' ubi olim conjeci *carne*, quod jam damno. Sic II. 429. 'Gallica rura *videt*, devexasque *adspicit* Alpes.'

XXXVII. 1 *In castris stativis*] Stativorum castrorum supra meminit Cæsar hujusce libri c. 30. Vide et Hirtium Bell. Afric. c. 26. Nomen habent ex eo, quod structa sint, ut in iis aliquamdiu maneretur, quemadmodum docet J. Lipsius Mil. Rom. lib. v. dial. 1. *Davis.* Rectius vulgo, ut puto, edidi e Leid. pr. Petav. Scalig. Lovan. *Biduum castris stativis m.* Abest quoque præpositio a Cujac. et Voss. in quo *biduo* cum Edd. pp. *statutis* autem pro *stativis*, ut supra, ita hic etiam in Leid. pr. et Scalig.

4 *Instruit*] Sic primus Scaliger cum Ciaccon. et Ursino ex ipsius codice ediderunt: iisque adstipulatur recentissimus Leid. sec. Sed reliqui Mss. omnes cum Edd. vetustis constanter habent *struit.* Bene omnino, ut ostendi ad B. Civ. I. 41. 'Acie instructa:' ibi enim alii quoque rectius *structa.*

8 *Castris Scipionis aciem suam subjecit*] In Msto Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. hic locus uno verbo auctior legitur: habent enim ii Codices, *Domitius castris Scipionis, &c.* Ac hæc est ipsius Cæsaris manus; vocem aut expunxerunt ii, qui nostri simplicitatem in animum non revocabant. *Davis.* Mss. Reg. et Eliens. et Editt. Vett. exhibent,—VI, Domitius *castris, &c.* unde, etsi vulgata lectio non est damnanda, tamen hoc modo totam periodum potius interpungendam existimaverim—*decertaret. Sed quum esset—passuum* VI; Domitius *castris Scipionis aciem suam subjecit;* ille *a vallo non discedere perseveravit. Clark.* Atque ita fide Mss. omnium et Edd. primarum, uti et Vascos. Steph. aliarumque, exhibui.

17 *Ne conc. quidem vasis*] Notandum est, in Mss. Petav. Palat. Lov. Leidd. Voss. et Edd. primis scribi *neque.* Ut suspiceris *quidem* fuisse intrusum. Nam *neque* pro *ne quidem* poni vidimus c. 29. Nisi forsan etiam dixerint *neque quidem,* et *nec quidem,* pro *et ne quidem.* V. ad B. G. v. 44.

Transit] Legendum *transiit;* quod sequentia docent. *Davis.* cur. sec. *Transiit* est in Leid. pr. Voss. Contra Mss. mei tantum non omnes et Edd. Vasc. Steph. Gr. post. *Redit.* Quod malim, si quid mutandum est.

XXXVIII. 6 *Levis armaturæ*] Lectionem hanc nequaquam damno. Sciendum tamen, has voces non reperiri in Petav. Leidd. Pal. Bong. Voss. adeoque in nullis, nam in Lovan. pro iis est *exercitus* i. e. peditum ; ut præcedit *omnem exercitum equitatumque.* Plura de eo vide ad B. G. VII. 61. 'Exercitus equitatusque transmittitur.'

9 *Inlata suspicione*] Quum in Lovan. Cod. exaretur *in cassa*, facilis nascitur conjectura *incussa:* quod verbum Lipsius et Perizonius hic adscripserunt, imo Ursinus in suo Codice scribi testatur. Mihi vero videtur vox vehementior hoc loco : et *inferre spem, metum,* et similia, crebro adhibet noster. Adi ad II. 25. 'Spe inlata militibus.' Per *equos* intellige suos ipsorum.

11 *Nostri cognitis hostium insidiis*] Sic primus Scaliger ex v. c. edidit : de verbis Cæsaris, quod fugitivam vocem restituit, bene, (nam in prioribus editionibus vox *hostium* desiderabatur) de sensu pessime : nam Domitius posuerat insidias. Scipionis miles advertit, et vix effugit: quomodo ergo suos, sive Domitianos, ait Cæsar insidias hostium cognovisse? Nihil hic congrui sensus, et tamen sic quoque legitur in Pet. Palatin. et Bong. codice. Quare emendo: *Nostri, cognitis hosti insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas turmas exceperunt.* Nihil certius, nihil clarius. Corruperat verba Cæsaris librarius, dum *hosti insidiis* scriptum inveniens, illud *in* voci *hosti* conjungit, ac *hostium* facit. Paullo post in vulgatis legitur *duas hostium turmas exceperunt.* Ubi omitte vocem *hostium*, quæ recte abest a v. c. nostro et Petaviano. *Vossius.* Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent, *Nostri cognitis hostium insidiis,—duas nacti turmas exceperunt;* nec ulli Cod. vocem *hostium* bis repræsentant, unde, nisi præplaceat Vossii conjectura, rescriberem *Nostri, cognitis insidiis* (quas ipsi hostibus struxerant)—*duas nacti hostium turmas*, adeo ut Mss. et veteres editi in eo solo fuerint corrupti, quod Librariorum incuria vocem *hostium* ex inferiore versu in superiorem transtulerat. *Davis.* Absurde prorsus Scaliger et Recentiores ediderunt, *cognitis* HOSTIUM *insidiis.* Non enim *hostium* erant insidiæ, sed *Cæsareanorum.* Omnino igitur, aut cum D. Vossio legendum, *cognitis* hosti *insidiis ;—duas nacti turmas, &c.* aut cum Davisio, *cognitis insidiis* (quas NOSTRI scilicet collocarant ;)—*duas nacti hostium turmas, &c.* Ut adeo vox *hostium,* (quod est in Mss. *cognitis* hostium *insidiis,*) aut corrupta sit Librariorum inscitia ex *hosti;* aut ex posteriori parte sententiæ irrepserit, transposita in priorem. *Clark.* Mss. cuncti et Edd. primæ exhibent, *N. cogn. hostium insidiis, n. f. r. e. d. nacti turmas excep.* Unde non dubito, quin *hostium* ante *insidiis* deleri debeat, ut bene exhibuerunt Vascos. Ald. Steph. Gryph. aliique, et poni ante *turmas,* nisi et ibi exterminandum censeas : *hosti* adscripsit etiam Lipsius. Sed *cognitis insidiis* bene dicitur scilicet *suis.*

XXXIX. 1 *Cæsar, ut supra demonstratum est,* III *cohortes Orici—reliquit*] Nullibi hoc supra est demonstratum, sed narrat Cæsar c. 34. 'Orico deductam *fuisse* legionem, quam tuendæ oræ maritimæ caussa posuerat;' quamobrem, voce transposita, hic legendum videtur *deductis oræ maritimæ præsidiis, ut supra demonstratum est, Cæsar* III *cohortes, &c.* Hanc emendationem res ipsa postulat. *Davis. Deductis oræ maritimæ* Cæsar *præsidiis, ut supra demonstratum est.* Ita ex Ms. Reg. restitui: (sic etiam Voss.) qui et concinnus est verborum ordo, (vide supra ad B. G. v. 49.) et sententia sine omni ambiguitate perspi-

cua. Editi omnes, una voce transposita, exhibent, *Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, ut supra demonstratum est, &c.* Id quod, ambiguum cum esset, quo referretur vox *Cæsar*, doctissimum Davisium in errorem admodum lepidum induxit. Cum enim periodum hoc modo interstinctam edidisset, *Deductis oræ maritimæ præsidiis, Cæsar, ut supra demonstratum est, tres cohortes Orici—reliquit;* nullibi (subjicit deinceps in Notis suis) hoc *supra* est demonstratum, *Cæsarem tres cohortes Orici reliquisse:* ideoque, voce longius transposita, legendum existimat, *deductis oræ maritimæ præsidiis, ut supra demonstratum est; Cæsar tres cohortes, &c.* Quæ emendatio, ut veram quidem sententiam exhibet, ita quam non sit necessaria, (si modo recte interstinguatur periodus,) facile (ut opinor) vides; itemque quam exiguo ex errore quantæ non nunquam tenebræ oriantur. Vide supra ad v. 19. et infra, de bello Hisp. ad c. 4. *Clark.*

5 *Præerat Acilius legatus*] Sic ipsa poscit historia: testante Dione *Acilium*, sive ut ille vocat Ἀκουΐλιον, Orico præfuisse: idem supra Cæsar ait; nequeo tamen dissimulare in v. c. nostro legi *legatus Caninianus*, in Petav. et Bongars. *legatus Caninius. Vossius. Præerat* postposui cum Mss. et Edd. Vett. *Caninius leg.* est etiam in Lovan. Leid. sec. Palat. et Edd. pp. item Vasc. Steph. Gryph. &c. *Canianus leg.* est in Leid. sec. *Caniniarius leg.* in Voss. sed Cap. seq. Mss. constanter servant *Acilio.* Sub littera C. ergo latet prænomen.

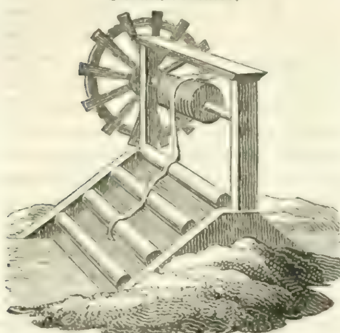
XL. 1 *Cn. Pomp. filius*] Ita Scaliger edidit; quia variabant codices, et ille *Pompeius*, hic *Pompeii*, habebat: et noluit credo subire aliena judicia, eodem modo, quo olim rogatus a Pompeio Tullius *tertium* an *tertio consul* scribendum esset; quia nonnullos hunc, alios illum loquendi modum præferre sciebat, scribi jussit III cos. Et Cicero quidem recte, non Scaliger: quia utrum Pompeii filius, an Pompeius filius, dicas, haud multum interest: at si *Pomp. filius* scribas, non *Pompeii*, verum et *Pomponii filius* valet. Quare hoc contra vetustatis morem, tu, ut libet, *Pompeii* vel *Pompeius* retine. Ego hoc malo. *Vossius.*

2 *Ad Oricum venit*] Sic recte Msti, licet reluctante Ciacconio, qui *ad* expungit. Sed distinguere oportet inter hæc, *ad Oricum venire*, et *Oricum venire*. Nam illud tantundem valet, ac si dicas, ad terram venit, in qua Oricum est. Hoc notat, Oricum ingressus est. Atque Pompeius non intravit, sed ad urbem constitit. *Idem.* Sunt qui præpositionem delendam velint. Sed male. Nam præterquam quod Cæsar locorum nominibus præpositionem sæpe præponat; illud porro notandum, aliud esse hoc in loco, *ad Oricum venire;* aliud, *Oricum venire.* Non enim *Oricum* venit *Pompeius* filius, sed *ad Oricum*, hoc est, ad littora et portum prope *Oricum*, ut recte observavit Vossius. *Clark.*

3 *Navim remulco, multisque contendens funibus abduxit*] De remulco multi disseruerunt et contenderunt. Alii funem, alii scapham, aut minus navigium esse volunt. Nomen ipsum a ῥυμουλκεῖν factum, quod est funibus trahere. Isidorus funem esse ait, et C. Valgii versus adducit hos: 'Hic mea me longo succedens prora remulco Lætantem gratis sistit in hospitiis.' Quibus ex verbis colligunt remulcum funem esse. At navem esse probatum eunt ex his Hygini verbis, quæ apud Carisium extant: 'Ibi solent itineris minuendi caussa, remulco, quem Græci πάκτωνα dicunt, navem traducere.' Est autem πάκτων navigium διὰ σκυταλίδων πεπηγὸς, sive ex virgis contextum, ut Strabo ait. Mihi *remulcus* et aliud quam funem notare videtur. An navigium notet

nec negare ausim nec dicere: de fune non dubito, quia clara res est, et multorum testimoniis comprobari potest. Sed arbitror remulcum notare etiam machinam, qua funibus attrahitur navis, et denique quicquid navem fune promovet, sive jumenta, seu naves, seu homines sint. Unde legas *remulco quadriremis* apud Livium l. v. decad. III. Inde videtur Ausonius dixisse in Mosella: ‘Et quum per ripas nunquam cessante remulco, Intendunt collo malorum vincula nautæ.’ Ubi quid aliud remulcus nunquam cessans, quam bestia, quæ per ripas decurrens fune attrahit navem? At de machina dicere me, fortasse magis quispiam miretur. Tamen videor id colligere ex veterum quibusdam locis. In his est ille Hygini, quem alii perperam cepisse mihi videntur. Expendamus verba: ‘Ab Actio,’ inquit, ‘navigantes stadia XL, veniunt ad Isthmum Leucadiensium; ibi solent itineris minuendi caussa remulco, quem Græci πάκτωνα dicunt, navem traducere.’ Solent remulco naves isthmum traducere, hoc est trochlea, quali hodieque videmus transduci naves; si injectus alveo agger cursum moretur. Nos nautico vocabulo vocamus *over-winden*, aut *over-toomen*. Similitudine ab equis sumta, qui freno ducuntur, ubi sessor descendit; ita et navis velut freno proræ alligato protrahitur. Nam nisi machinationem talem intelligas, quæ manus navem moliri queat. Scutulis fortassis dicat aliquis: sed repugnant Hygini verba, qui addit: *quem Græci πάκτωνα dicunt.* Πάκτων est, exponente Strabone, navigii genus ex virgultis contextum. Sed hoc nullum hic usum habet: neque ullus unquam tam insanus, qui navigio navem per terram protrahi unquam dixerit aut cogitarit. Quare necessario aliud vult Hyginus: quod quale fuerit videor mihi observasse. Πακτοῦν Græcis est *contexere*, aut *compingere*, sed et κλεῖσαι *claudere*, ut Pollux explicat, et Suidas: unde Sophocles δῶμα πάκτου in Ajace dixit, h. e. *claude domum*. Item *obstruere*, unde Aristophanes dixit ὑδρορῥοὰς et ὀπὰς πακτοῦν, hoc est injicere aggerem alveo, eumque obstruere. Amplius ab eodem πήγνυμι venit et πάγος, id est *collis*, vel *tumulus*, quod Eustathius ad ἰῶτα Iliadis p. 742. 42. exponit ὀξύτητα ὀρεινὴν; et πάγη, quod *laqueum*, *tendiculam*, imo et *compedes* ac quasi *frenum* notat. Hinc ego illud πάκτων accipio pro tali machinatione, qualibus hodieque videmus naves traduci per isthmos aut aggeres. Primo enim ea in aggeribus hujusmodi collocatur, qui aquæ injecti sunt. Deinde tum ipsa, tum ille agger, cui imponitur, in altum adsurgit: denique et hic funes sunt, quasi retia, queis naves ducuntur, et trajiciuntur. Hoc nimirum est, quod voluit Hyginus, cum ait minuendi itineris caussa traduci remulco naves; quæ alioqui obstante isthmo, circumnavigare insulam Leucada debuissent: χαμουλκὸν Græci vocavere, ut me docuit Pollux, VII. 33. αἱ δὲ καλουμέναι χαμουλκοὶ, inquit, μηχαναὶ δι' ὧν εἵλκοντο scilicet αἱ νῆες. Adeo ut χαμουλκὸς sit remulci species: nam remulcus duplex est, terrestris, aut qui aqua fit: aqua navis attrahit, terra machina qualem dixi, vel jumentum, vel homo. Videtur potius χαμουλκὸς pars esse talis remulci qualem descripsi: nam scutulæ in remulco complures sunt; et scutula nihil aliud quam χαμουλκός. Quod vero ad hunc Cæsaris locum attinet, designat ille machinam non absimilem, quam tamen hodie paullo alia forma ædificari videmus. Nam nisi machinam intelligamus, quare hic Cæsar ait *remulco, multisque funibus contendens?* Vide ipse hujusmodi machinationes. Infiguntur in terra pali directi duo, quis tertium tignum

Forma remulci.

transversum incumbit, a quo dependens funis navi alligatur, dein trochlea ea attollitur. Sic etiam hic Pompeius remulcum in portum defixit, et multis contendens funibus demersam navem extraxit. Funium multitudo utilis, quia tanto major vis in attrahendo, quanto a pluribus partibus navis eodem tempore sublevatur. Sed, ut dixi, non solum tales machinas denotat *remulcus*, verum et omnia quæ fune navem protrahunt. Unde Ausonius alio loco dixit *celeris remulci cursum*. Sed hæc dicta sufficiant. *Vossius*. De Remulco vide, quæ notarunt M. Martinius in Lexico et Henr. Valesius ad Amm. Marcellini XVIII. 5. *Clark.* cur. sec. Adde Hotoman. ad II. 23. et notas ad B. Alex. c. 11. 'naves remulco (Mss. remulgo) victricibus navibus deduxit' i. e. fune adligatas ad naves victrices.

Funibus abduxit] Hoc si respectu hostilis portus capias, defendi posset ex § 5. et iis quæ notavi ad B. Civ. II. 32. 'Quod ex portu cc naves abduxerim,' quo loco uti et aliis male *addux*. editur. Verum hic Mss. Petav. Leid. pr. sec. Lovan. Voss. Bongars. cum Scaligerano præbent *adduxit*. Recte; scilicet ad se adtraxit. B. G. III. 4. 'Funes comprehensi adductique erant.' Vide omnino notas ad Lucan. III. 700. '*Adductum* quoties non senserat anchora funem.'

5 *In quibus ad libram fecerat turres*] Miror mutare Ursinum et Ciacconium *altiores fecerat turres*. Si uspiam, certe in nave ad libram erigendæ turres, ne in hoc vel illud latus inclinantes, totam navem subvertant. *Vossius*.

6 *Turres: et ex, &c.*] Mss. et Editi omnes, *turres; ut ex, &c.* Mirumque omnes Interpretes locum hunc intactum prætermisisse, cum illud *ut* sententiam manifesto turbet. Legendum videtur *turres: ex, &c.* vel *turres: et ex, &c.* Irrepsit fortasse *ut*, ex sequente *ut—diduceret*. *Clark.* Et jam olim legit Vincentius Pinellus. *Ut* cape pro *utpote*, ut supra sæpissime.

10 *Defectisque defensoribus*] Editt. nuperæ *dejectisque*: sed lectionem a me receptam exhibent Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. Sic et constanter alii Codices manu exarati, ut testatur vir eruditissimus Marquardus Gudius ad Phædri Fab. I. 21. quem vide. Apud Sulpicium Severum in eadem voce bis peccarunt Librarii: nam Hist. Sacr. I. 54. '*habemus* ita *defessis* inedia defensoribus;' et II. 30. 'Igitur *defessis* defensoribus, irrupere Romani.' Utrobique legendum *defectis*, ut ex ipso sensu liquet. Similiter in Vegetii I. 28. Codices vulgati repræsentant 'neque enim degeneravit in hominibus Martius calor, nec *effætæ* sunt terræ, quæ Lacedæmonios, &c. progenuere.' At ex Modesto p. 375. et Ms. Colon. reponendum, 'nec *defectæ* sunt terræ.' Denique Tibullus, poëta suavissimus, El. I. 5. 9. in editis ait: 'Cum tristi morbo *defessa* jaceres:' Lego *defecta*. Sic Gratius Cyneg. vs. 435. 'pecuaria tabe defecta,' et Vitruvius Archit. I. 6. 'Defectis morbo viribus eorum' dixere. *Davis*. *Dejectisque* Mss. et Editt. Vett. *defectisque*. Quod probat Davisius. U-

trumque recte et Latine dicitur. Prius autem Cæsari magis consuetum. *Clark.* Mss. omnes constant sibi in voce *defectis* scilicet *animo, viribusque:* quæ substantiva præoptat tamen addere Cæsar. Alii tamen simpliciter *Defectus* hoc sensu non raro adhibent. Vide ad Lucan. II. 560. V. 333. VI. 84.

11 *Etiam navem*] Faërnus probante Ursino emendavit *eam n.* Et profecto id inveni in Scalig. Leid. pr. et Lovan. Bene, nisi malis *eam etiam nav. etiamque* est in Leid. sec.

Ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra oppidum effecerat] Ursinus et Ciacconius, qui plurimum se fatigarunt, ut hunc locum emendarent, nihil intellexerunt. Nam naturalis moles objecta oppido, est Cæsari lingua, quæ in mare procurrit, et a natura, non humana arte, urbi objecta erat: addit autem illud *naturale* propter opera Acilii legati, qui, ut ante narravit, demersa nave portum obstruxerat; unde ne quis hanc quoque molem ab eodem putaret jactam, addidit *naturalem:* idque faciebat ad descriptionem loci, in qualibus non alius Cæsare est accuratior. Cæterum ut judicium quisque facere possit, adscribam ipsa verba, quomodo a Fulvio et Ciacconio emendata sunt. *Eodemque tempore exteriore parte molis, quæ tenui tramite objecta* (sive *injecta*) *peninsulam oppidum efficiebat, &c.* Ego certe illud objecta hoc pacto sumi posse nego. *Vossius. Naturalis moles,* ut *naturalis tumulus* Hirt. Bell. Alex. c. 72.

13 IV *Biremes*] Hiulca oratio: quam tamen nemo tetigit Interpretum. Legendum videtur, *et* IV *biremes:* vel potius, quod in uno Ms. repperi, *qua* IV *biremes. Clark.* Recte advertit Cl. Clarkius, hic deesse vel copulam, vel relativum. Quid reliquerit Cæsar, incertum; sed *qua biremis* habet Vossianus, et supra pro *quæ* Mss. *que.*

14 *Subjectis scutulis impulsas vectibus*] Magnus Turnebus (cui vereor, ne quis me arguendi magis quam veritatis studio contradicere putet) Advers. XXVII. 24. locum hunc varie tentans, tandem *rutulis* (id est *rotulis*) emendat, et adducit verba Maronis, qui ait, Æn. II. 235. 'pedibusque rotarum Subjiciunt lapsus.' Sed procul hoc a simplicitate Cæsaris, ut rotulas pro *palangis* usurpet. *Scutula* est virga, deductaque vox a Græco σκυτάλη. Unde in glossis Cyrilli *σκυτάλη scutula.* Alibi Cæsar *palangas* dixit. Et quia idem est σκυτάλη et φαλάγγη, ideo internodia digitorum, sive teretia illa ossa, quæ inter singulos digitorum nodos intercedunt, et Græcis vocantur σκυταλίδες, Aristophanes vocavit φαλάγγας, teste Polluce. Nimirum quia et φαλάγγη et σκυταλίδες teretes sunt. Quin et Suidas in Σκυτάλη inquit, non modo scuticæ corium ea voce designari, verum et lignum ejus oblongum et politum: quæ ferme rotunda sunt. Porro scutulas quoque χαμουλκοὺς vocat Pollux VII. 33. αἱ δὲ καλουμέναι χαμουλκοὶ, μηχαναὶ δι' ὧν εἵλκοντο scilicet αἱ νῆες. Meminit et Ammianus, l. XVII. p. 100. 'Chamulcis impositis (de obelisco loquitur) tractusque lenius per Ostiensem portam, piscinamque publicam, circo illatus est maximo:' in Glossis *χαμουλκὸς traha* reperio. Quin et Plauto scutula pro palanga ponitur. *Vossius.* Vir diligentissimus Joan. Schefferus Mil. Nav. III. 3. p. 193. dubitat, an non legendum sit *subjectis scutinis,* ut coria denotentur, quibus oleo inunctis ad hanc rem aliquando usos fuisse constat ex Dionis l. L. At, præterquam quod hoc ut singulare prorsus et inauditum notet Historicus, sana est lectio vulgata, ideoque conjecturis nihil opus. *Davis.*

15 — *transduxit. Ita — aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque in-*

anes; IV *ex his abduxit*] Ms. Reg. et Edit. Rom. — *transduxit ; ita* ut— aggrederetur, *quæ erant deligatæ ad terram : atque* naves IV *ex his abduxit.*] Porro Mss. Eliens. et Vossii, pro *atque inanes,* habent itidem *Atque naves.* Sed præstare videtur vulgata lectio. *Clark. Ut* addit quoque Leid. pr. Voss. Carr. Edd. primæ, Vasc. Steph. aliæque. *Aggrederetur* Bong. Leid. sec. Carr. et Edd. eædem. *Naves* eædem Edd. et Voss. Leid. sec. *in naves* Lov.

XLI. 2 *Expugnato*] Ita ex Mss. Eliens. et Vossii edidi, omissa copula. Vide supra ad B. Gall. II. 13. Editi omnes, *et expugnato, &c. Clark.* Vel deleta copula, legendum, *profectus, expugnato,* ut ex duobus Codd. voluit Cl. Clarkius ; vel addita vocula, rescribendum, *cum exercitu profectus* EST, *et expugnato, &c. Davis.* cur. sec. Ejeci τὸ *et* auctoritate Codicum etiam Petav. et Leid. pr. atque Edd. Florent.

4 *In Macedoniam*] Præpositionem non agnoscit Mstorum meorum, quod sciam, ullus, excepto recentissimo Bongars. Vide omnino B. G. III. 7.

6 *Decernendi potestatem*] Prœliandi. Hirtius Bell. Afric. c. 14. ‘ Artificio magis quam viribus decernendum videret.’ Auctor de B. Hisp. c. 41. ‘ Inter se decernere.’ Silius Italicus XVI. 531. ‘ Decrevere pares ferro.’ Corn. Nepos Hannib. c. 4. ‘ Cum hoc eodem de Clastidio apud Padum decernit.’ Ms. quidem Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent *decertandi potestatem:* quæ vox, explicationis causa, oræ Codicum adscripta, veram lectionem loco suo movit. Sic apud Corn. Nepotem Hannib. c. 10. 4. ubi nonnulli recte edunt *Classe paucis diebus erant decreturi,* in plurimas editt. *decertaturi* ex Glossemate irrepsit. *Davis. Decertandi* etiam Edd. Vascos. Steph. Strad. et aliæ. Vide ad Frontin. III. 6. 1. et Cl. Burm. ad Suet. Ner. c. 26.

20 *Dyrrachium venit*] Reponendum ex Msto Norvic. *ad Dyrrhachium venit ;* oppidum enim Cæsar non est ingressus ; præterquam quod urbium nominibus præpositiones frequenter adjungat Noster. *Davis.* Ad *Dyrrhachium.* Ita ex Ms. Eliensi recte restituit Davisius. Vide supra ad c. 40. ‘ Ad Oricum.’ Alii præpositionem omittunt. *Clark.* In nullo meorum reperitur hic præpositio. Vide ad B. Gall. I. 7. ‘ Ad Genevam pervenit.’ Dein *parvam partem* malit Hotomann. Sed adi notata ad VII. 68.

XLII. 12 *L. Canuleium legatum misit*] In manuscr. nostro et Petav. est *Q. Tillium et L. Canuleium legatum.* In Palat. et Bong. *Quintilium et L. Canuleium legatum.* In Cujaciano *Q. Titium.* Quod probo ; nam Quintilius solum prænomen est. Tilliorum nulla gens aut familia ; ut Titiorum nomen notum, et infra L. Titius ab Hirtio lib. de B. Alexand. nominatur Trib. milit. legionis Vernaculæ. Extant etiam denarii, in quibus reperias Q. TITIVS. Quare reddendum hoc nomen Cæsari, et scribendum : *rei frumentariæ caussa Q. Titium et L. Canuleium legatum misit. Vossius. Quintilium et L. C.* Leid. sec. Edd. primæ, Vascos. Steph. et aliæ : *Quintillum et* Lovan. sed Scal. Voss. *Q. Tillium et L.* quod præfert Gruterus. Malim ego *Q. Tullium et L. Can.* uti diserte exstat in Leid. primo. Qui enim vulgo *Tillius Cimber* audit, in emendatioribus libris, *Tullius Cimber* vocatur. Consule Torrent. et Casaub. ad Sueton. Cæs. c. 82. De *Tillio* vel *Tullio Cimbro,* sive potius *Atilio,* vide ibid. ad Suet. Cl. Burm. *Legatos* mallet etiam Gruterus.

17 *Inportato*] In Leidensi primo scribitur *inportatu.* An ergo et hic reponendum est *inportatitio?* Confer omnino dicta ad B. G. IV. 2. ‘ Jumentis inportatitiis.’

XLIII. 3 *Castellaque ibi communiit*] Sic reposui ex edit. Steph. atque ita

legendum conjecit Pet. Ciacconius. In Ms. Norvic. est *communivit*, quod eodem redit. Vulgg *communit*; huic autem lectioni minus bene convenit cum verbis præteriti temporis, quæ sequuntur et antecedunt. *Davis.* Mei tamen Codd. habent *communit*, ut passim *iit* contracte scribitur per *it*: atque id amarunt Veteres, uti ex poëtis liquet.

6 *Quod—posset*] Tribus hisce lineis *Parenthesi* inclusis, quod neglexerunt Editores; mira accedit Orationi perspicuitas. *Clark.*

12 *Niti*] Mss. Reg. et Eliens. *uti.* Quæ si vera esset lectio; scribendum foret *qua ille maxima uti. Clark. Uti* invenitur quoque in Petav. Palat. et Leid. sec. Sed frustra, et ex frequenti confusione. Vide ad B. G. IV. 24.

XLIV. 9 *Idque accidit*] Ms. Norvic. habet *id quod accidit.* Rectius. Scriptor de B. Hisp. c. 15. 'Id quod in hoc accidit certamine.' Ac c. 29. 'Id quod adversarios existimabamus esse facturos.' Vide et c. 36. *Davis.* Quæ elegantior locutio. *Clark.* Immo nostro familiaris; quare auctoritate Cod. Petaviani *quod* reposui. B. G. IV. 29. 'Id quod necesse erat accidere.' VII. 66. 'Id quod magis futurum confidat.' Hirt. VIII. 10. 'Id quod accidere erat necesse.' Vide etiam ad c. 86. 'Id quod facturi confirmaverunt.' B. Afric. c. 44. 'Id quod facere debetis.' c. 51. 'Id quod antea sæpe acciderat.' B. Hispan. c. 8. 'Id quod in hoc contigit bello.' Sic enim Mss. et c. 15. 'Id quod in hoc accidit certamine.' Et ita apud alios. Confer Cort. ad Sallust. B. Cat. c. 30. 'id quod in tali re solet.'

10 *Circuitu*] Lege, *in circuitu*: sicque dant Pal. et Bongars. tert. *Davis.* cur. sec. *In* addit quoque Leid. sec. Quomodo, vel *in circuitum*, amat sæpissime loqui auctor. Vide ad V. 43. VIII. 32.: at uti hic *amplecti circuitu*, ita cap. seq. 'occupare circuitu' occurrit. Mela I. 17. 'Majore circuitu plura complectitur.' De numero passuum adeas Glandorpium et Ciacconium.

12 *Intra*] Sic Mss. Scaliger et Recentiores ediderunt *inter.* Quod ferri quoque potest. *Clark. Intra* cum Edd. Vett. habent etiam omnes Mss. mei, quod ideo restitui.

13 *Qui perp. mun. habebant, perd. ex c. in pr. castella*] Hæc lectio a Scaligero intrusa est sine ulla Codicum ope, nisi quod Hotomannus dicat in suo antiquo esse *habebant.* Nam Edd. Vett. et Mss. ad unum omnes exhibent *nostri perp. munit. videbant*; quasi intelligerentur Pompeianæ munitiones. *Qui* primus jam inculcavit Vascos. eumque secutus Stephanus aliique. Sed contra Mss. Totam hanc periodum ut supervacuam deleri volebat Gruterus: at mihi probabilis maxime videtur Faërni conjectura *nostri perp. mun. jungebant*, deleto verbo *timebant*: quod sane abundat, ut e toto contextu liquet. Pro *videbant* scribi posset quoque *agebant, tuebantur*, vel simile quid. *Perducebant* incidit Ciacconio.

21 *Totis copiis*] Videri posset nata esse vox *copiis* e Glossa τοῦ *viribus*, quod restat in Ms. Vossii, et sæpe de copiis adhiberi notum est. Adi ad Front. IV. 7. § 6. quo tamen loco cave, Vlamingio credas in Petronio propugnanti veterem lectionem, 'Danai relaxant claustra et effundunt vires' pro *viros*: nam repugnat lex pedia, quæ Iambum postulat. Hic autem *Copiis* retineo: nam librarius potius videtur offensus voce *totis* pro *omnibus*: id quod tamen non minus, quam in aliis auctoribus, in hisce quoque commentariis occurrit. B. C. I. 50. 'Ex totis ripis tela jaciebantur.' Hirt. B. Alex. cap. 76. 'Totæ profligantur copiæ regis.'

25 *Aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas fecerant*] Tria ait, coacta, centones, et corium. Co-

acta haud dubie sunt *cilicia*, quorum in bello usus ad tegendas etiam turres. Servius in III. Georg. ad versum 313. 'setasque comantes Usum in castrorum et miseris velamina nautis' ait: 'de ciliciis poliuntur loricæ, et teguntur tabulata turrium; ne jactis facibus ignis possit adhærere.' Ubi confundit centones et cilicia, quæ disertim distinguuntur a Sisenna apud Nonium. Cilicio quoque postera ætas usa, et vestem talem vocarunt cilicinam. Unde Theobaldus in vita S. Wilhelmi Eremitæ, c. 24. 'Cilicinis super loricam vestibus diebus et noctibus utebantur.' Et eodem modo hactenus in Solino legebatur. Mutat tamen magnus Salmasius ex v. c. et pro *cilicina* rescribit *cilicia*. Ait autem Solinus cilicia vocari ab Arabibus *velamenta e caprarum pilis texta*. Quod negat verum esse Salmasius, quando κιλίκια Græca vox est, et vesti huic nomen ab hircis Cilicibus, qui maxime villosi. Secutus Solinum Isidorus XIX. 26. ait: 'Cilicia Arabes nuncupant velamenta pilis caprarum contexta, ex quibus sibi tentoria faciunt.' Neque profecto vel hic vel ille usque adeo accusandus, quod id dicat. Nam Hebræis קלעים *kelagnim*, quod a *kelag* (nam ע litera mixta ex *g* et *n* est, adeo ut pro *g* quoque a Judæorum nonnullis subinde ponatur) notat cortinas, imo et tentoria ac vela: ut exponit doctissimus David de Pomis in צמח דוד. Etsi talibus nomen R. Selomoh putaverit ita esse vocatas, qui perforatæ essent in modum cribri. Sed potius accesserim R. David Kimchi qui vocem מקלעות ab eadem radice venientem exponit, צורות שדה היינו עשבים וסעיפים שיכשיטו השדה *figuras campi, cujusmodi sunt herbæ et ramusculi, qui campum ornant*. Quod verum putaverim, præsertim cum hodieque obtinere morem videam pingendi id genus figuris tentoria. Certe ut *cilicia* magnam cum hac voce similitudinem habent; ita in Polluce legimus: Βαίτη προμήκης χιτών· οὕτω δὲ Σοφοκλῆς καὶ τὰς σκηνὰς τὰς βαρβαρικὰς καλεῖ. Βαίτη, inquit, *promissa est tunica: et sic quoque Sophocles tentoria barbarica vocat*. Nihil manifestius quam illud Βαίτη esse ab Hebræo בית *baith*, quod *domum* illis denotat. Centonum in bello usum demonstrat Vegetius IV. 15. cum ait 'crudis ac recentibus coriis, vel centonibus *operiri vinearum latera*.' Etiam naves tegi istis docet disertim Sisenna apud Nonium: 'Puppes aceto madefactis centonibus integuntur, quos supra perpetua classi suspensa cilicia obtenduntur.' Ubi egregie emendat magnus Salmasius, *perpetua ac laxe suspensa*. Quam conjecturam confirmo Ammiani verbis l. XXIV. p. 287. 'Per propugnacula ciliciis undique laxius pansis, quæ telorum impetus cohiberent.' Centones autem sunt ῥαπτοὶ, seu vestes ex variis lanis aut pannis consutæ. De coriis nota res est. *Vossius*. Adi etiam Lips. lib. III. Mil. Dial. 6. et Cujac. Observ. V. 11. Qui e suo Codice *coactis* restituit, cum vulgo exhiberetur *Subcoactis*, quod male Cellarius retinuit: vel *subactis*, ut est in Ms. Ciaccon. Palat. Leid. sec. At in reliquis Mss. meis, item Ursini, legitur *ex coactis*. In Leid. pr. minus bene *excoactis centonibus*. Dein exhibui rursus *tegimenta* auctoritate Mss. Cujac. Petav. Voss. Leid. In tribus aliis erat *tegumenta*, vulgo *tegmenta*. Vide ad B. Gall. II. 21. 'Scutisque tegimenta detrahenda.'

XLV. 1 *Vi uterque utebatur. Cæsar*] Scribo ex Mss. Petav. Bong. Cujacii, *magna vi uterque nitebatur. Cæsar ut, &c. Vossius. Nitebatur.* Ita ex Mss. suis optime restituit Vossius. Quomodo et in Ms. Eliensi scriptum est. Al. *utebatur*. Quod hoc in loco longe minus est elegans. *Clark. Videbatur* vitiose scribitur in Leid. pr. Recte

jam Brutus viderat et Ciacconius corrigendum esse *nitebatur*: et viris doctis merito suffragatur Schelius ad Hygin. p. 296. Vide plura ad B. Gall. IV. 24. 'Eadem alacritate ac studio nitebantur;' vulgo *utebantur*.

5 *Præsidium quoddam occuparisset*] Præsidium pro castello seu loco munito hic ponitur. Sic apud Livium XXI. 57. 'Pavore hostibus injecto, defensum egregie præsidium est.' Et paullo post: 'fama impigre defensi ad Placentiam præsidii.' Petr. Ciacconius reposuit *præsidio collem occupavisset*, quod hanc *præsidii* significationem in animum non revocaret. *Davis.* Adi omnino notas ad VI. 33. 34. 'Non oppidum, non præsidium.'

13 *Recipere se statuit*] Ita quidem Petr. Ciacconius in duobus Mstis reperit, sic edidit Phil. Beroaldus, et sic lectum voluit Gabr. Faërnus; quos secutus est Jos. Scaliger. Sed omnino reponendum, *recipere se jussit*, ut diserte Norvic. Sic etiam Gryphius et Ursinus edidere. Merito sane; nam pro recepta scribendi ratione Cæsar suæ tantum saluti, neglectis suis, consulere videretur; quod et imperatoris fortissimi moribus et ipsi rei contrarium. *Davis.* cur. sec. Recte judicat Cl. Davisius. Non tantum statuit Cæsar, *se recipere*, sed jussit, *suos se recipere*, quibus timebat. *Jussit* vero, non *statuit*, exaratur in Mss. optimis Petav. Cujac. Scal. Leid. pr. Voss. et Edd. Vasc. Basil. Steph. Aldi, Stradæ et aliorum.

19 *Legiones*] In Leid. pr. est *legionum:* unde facilis esset emendatio *legio nona* seu IX. C. *sese recepisset:* de qua maxime agitur. Vide § 2. et cap. seq. § 4. Sed ibidem § 2. *legiones reduci:* ubi Faërnus malebat quoque *legionem*.

XLVI. 9 *Propulerunt, ut fossas transcenderent*] Sana est hæc lectio, et nihil opus, ut cum Pet. Ciacconio rescribatur *propulerunt et fossas transcenderunt;* crates enim eum in finem dejecere, ut iis fossas insternerent æquarentque. Sic de Bell. Gall. VII. 79. 'Proximam fossam cratibus integunt.' Vide et ejusdem libri cap. 86. *Davis.*

10 *Rejecti*] Nil muto. Vide enim, quæ notavimus ad c. 35. Verum quum in Ms. Ciacconii, Petav. Palat. Leid. pr. et sec. exaretur *dejecti*, id damnare non ausim: colle scilicet, quem occupaverant.

14 *Constipati pila conjecerunt*] Ms. Pal. *complicati*. Sed noster et Cujacianus ac Pet. *conspirati*, *συνεσπειραμένοι*: seu *conglobati*. Nam *σπεῖρα*, ut Hesychius exponit, quoque est *πλῆθος*, *τάγμα*, et Suidas *πλῆθος στρατευμάτων*, et *φάλαγγα* explicat, unde *σπεῖρα στρατηγὶς cohors prætoria* Appiano; proprie si vertas *globus* erit: eaque propria Romanis vox, unde Annalium scriptor lib. 14. 'Donec Carrhenem integer a tergo globus circumvenit.' Vere hoc *σπεῖρα*. Ennius tamen, ut ex Festo discimus, hominum multitudinem ita appellavit, unde hemistichium hoc ejus, 'Spiras legionibus nexunt.' Quod idem quam si dicas *conspirati*. Plinius de viris illustribus eam vocem proprie usurpavit de serpente, 'Anguis e sedibus ejus elapsus, venerabilis, non horribilis, per mediam urbem cum admiratione omnium perrexit, et, se in Volumnii tabernaculo conspiravit.' Quomodo Maro de Laocoonte, 'Corripiunt, spirisque ligant ingentibus.' *Vossius.* Sic edidere Just. Lipsius et Jos. Scaliger ex conjectura Paulli Manutii. Codex Palat. *complicati;* editt. Rom. Ven. Beroald. *conspicati;* Mss. Voss. Petav. Cujac. et Norvic. *conspirati*, quæ recta est scriptura, ac idem denotat, quod condensati, in globum collecti. Vide Marqu. Gudium ad Phædri Fab. I. 2. 4. *Davis.* *Conspicati* etiam est in Mss. Leidd. et Voss. aliisque et Edd. Med. Vascos. Steph. &c. Ego *conspirati*, quod et restat in Ursini Codice, recipere non

dubitavi, secutus judicium plurimorum virorum doctorum, uti et Gruteri, aliorumque ad Aurelii locum de Vir. Ill. c. 22. Nec non Ill. Heinsii, qui adscripsit locum Dict. Cret. l. VI. p. 142. 'Itaque conspirati inter se cum magna manu Mycenas veniunt.' Ita Ms. vulgo *conspirato*. Adde Cl. Burm. ad Phædri locum. *Constipati* Faërnus quoque voluit; quia veram e Mss. lectionem non viderat, et *conspicati* vitiosum esse, recte intelligebat. Pro *nona* vir doctus conjecit *sono*.

15 *Adversus clivum*] Hoc quoque a Manutio est emendatum; Faërnus legebat *adv. tumulum*: cum in Mss. omnibus et Edd. pp. sit *a. pilum*. Sub quo aliud quid latere videtur: *adversum* Leid. sec.

XLVII. 13 *Secundum cursum haberet*] Licet hæc lectio non sit prorsus solœca, malim tamen *secundum cursum haberent*, quod in Ms. Norvic. et edit. Steph. reperi. *Davis.* Vocabulum *haberent* restituit Davisius ex Ms. Eliensi. Scaliger et Recentiores ediderant, *haberet*; quod cum præcedente *supportarent*, minus apte cohæret. Erat autem incaute ex iis desumptum Manuscriptis, e quibus si totam periodum desumsissent, nihil fuisset solœcum futurum. Sic enim in Ms. Reg. scriptum est: *magnus—navium numerus—*, qui *commeatum* supportaret; *neque ullus flare ventus poterat, quin —secundum cursum* haberet. *Clark.* *Haberent* prætuli cum Leid. pr. et Edd. Vasc. Steph. Str. Gryph. post.

16 *Eadem se superiore anno in Hispania perpessos*] Ms. Petav. *eandem se superiore anno in Hispania inopiam perpessos*. *Vossius.*

18 *Magnam se inopiam perpessos, multo etiam majorem ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse*] Licenter, ut solet, Petr. Ciacconius scribendum conjicit, *meminerant ad Alesiam* magna usos inopia, *multo etiam* majore *ad Avaricum, maximarum se gentium victores discessisse*: nam si, deleto *se*, legas *maximarum gentium victores discessisse*; locus sanus erit et integer. *Davis.* cur. sec. Immo ne opus quidem esse, ut abjiciatur semel τὸ *se*, patet ex notatis ad B. Gall. I. 35. 'sese, quoniam, &c. se Æduorum injurias non neglecturum.'

20 *Non, illis hordeum quum, &c.*] Siquis faveret Ms. legerim equidem, *Non illi, hordeum quum, &c.* vel, *Non* illi *hordeum, quum, &c.* Sed leviculum hoc. *Clark.*

21 *Pecus vero*] Parum huic loco facere videtur illud *pecus*, quod tamen mordicus retinent Msti. Mihi vero longe magis adridet lectio Ed. R. Stephani Panicum B. Civ. II. 22. 'Panico enim vetere et hordeo corrupto omnes alebantur:' ubi vide Vossium. Nil muto tamen propter § 6. c. 49.

XLVIII. 1 *Ab iis qui fuerant cum Valerio*] Legionem designat XX. Nam illa cum Valerio Flacco in Asia adversus Mithridatem missa: ab eo Valerio, nomen accepit *Valerianæ*; sed et altera fuit legio vicesima, cui nomen *Victricis*: nam in vet. lap. quo recensentur nomina legionum, invenio scriptum XX *Victrix*. Egregius est hac de re locus Dionis l. LV. p. 564. Οἱ εἰκοστοὶ, οἱ καὶ Οὐαλερίειοι, καὶ νικήτορες ὠνομασμένοι, καὶ ἐν Βρεττανίᾳ τῇ ἄνω ὄντες, οὕστινας αὐτοὺς, ἐμοὶ δοκεῖν, μετὰ τῶν τήν τε τοῦ εἰκοστοῦ ἐπωνυμίαν ἐχόντων, καὶ ἐν τῇ Γερμανίᾳ τῇ ἄνω χειμαζόντων, εἰ καὶ τὰ μάλιστα μήθ' ὑφ' ἁπάντων Οὐαλερίειοι ἐπεκλήθησαν, μήτε νῦν ἔτι ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ χρῶνται, παραλαβὼν ἐτήρησε. Loquitur autem de Augusto atque illud nomen *Valeria*, jam sua ætate periisse, ut mirum non sit eum in lapp. non memorari. Fuit autem iste L. Valerius Flaccus in Asia anno u. c. DCLXVIII. a legato suo C. Fimbria interfectus. Atque quia ex eo Fimbria ipse exer-

citum tenuit, ideo milites eos, qui Dioni Valeriani sunt, Plutarchus Fimbrianos vocat in vita Luculli. Meminit ejus Valerii ipse Cæsar infra, cum ait, c. 53. in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius ejus, *qui prætor Asiam obtinuerat. Vossius.* Vide etiam Cellar. utroque loco. At Mss. Cujac. Petavian. Leid. pr. Scalig. et Voss. habent *qui fuerunt Valeribus.* Unde non temere Cl. Gruterus judicat hic latere loci nomen. *Valeria* certe Hispani oppidi nomen est.

2 *Quod appellatur chara*] Disputant docti, quæ hæc radix sit. Plinio *Lapsana* vocatur XIX. 8. 'Nec non olus quoque sylvestre est trium foliorum' (*triumphorum* alii legunt) 'Divi Julii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobravere, lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes.' Sed alio loco XIX. 5. de generibus brassicarum loquens ait: 'Etiam unum sylvestre Græci cheram vocant, Pontici armon, alii leucen, nostri armoraciam, fronde copiosius quam corpore.' Armoraciam Isidorus XVII. 10. exponit *lapsanam.* Theophrastus l. IX. φύεται δὲ παρ' αὐτοῖς (de Arcadibus loquitur) ὅ τε ἐλλέβορος ἀμφότερος, καὶ ὁ λευκὸς καὶ ὁ μέλας, ἔτι δὲ δαῦκον δαφνοειδὲς κροκόεν, καὶ ἣν ἐκεῖνοι μὲν ῥάφανον ἀγρίαν καλοῦσι, τῶν δ' ἰατρῶν τινὲς κέραν. Hic quoque brassicæ sylvestris nomen facit *ceram:* quantillum hoc abest a *chera?* Quare illa *chara* Cæsaris, et *chera* ac *lapsana* Plinii, deinde et *cera* Theophrasti eadem radix esse videtur. Carolus Clusius ambigebat, an Tataria Hungarica ea esset herba, de qua loquitur Cæsar: an vere, judicare non est meum. Illud dicere audeo, Plinium et *armoraciam,* et *lapsanam,* et *cheram* pro eodem sumsisse. Alii vero, qui ad Dioscoridis κᾶρον nos remittunt, multum falli videntur. *Vossius.*

Admixtum lacte] Leid. pr. cum Ed. R. Steph. *lacti:* frustra. Nemes. Cyneg. vs. 206. 'Bacchi latices Tritonide oliva Admiscere.' Plura vide ad B. Alex. c. 56. 'Mixtam dolore voluptatem,' uti est in Mss.

4 *Ex hoc effectos panes cum in colloquiis Pompeiani, &c.*] Contra ea tradit Appianus Bell. Civ. l. II. p. 465. seq. Ὅτι αὐτόμολοι Πομπηΐῳ τοιούσδε ἄρτους (τὴν πόαν ἀρτοποιηθεῖσαν) προσήνεγκαν, ὡς εὐφρανοῦντες ἰδόντα· ὁ δὲ οὐχ ἥσθη, ἀλλ' εἶπεν, Οἵοις θηρίοις μαχόμεθα. Vide et Suetonium in Julio c. 68. At a Cæsaris narratione stat Plutarchus in Cæsare p. 726. *Davis.*

XLIX. 5 *Frequenter etiam*] Sic Scaliger Aldum secutus, et reliqui deinceps ediderunt: bene, si ex Mss. auctoritate dignis. Certe mei omnes, et Edd. Vett. reliquæ dant *Libenter:* quod non video, cur mutari debuerit. Præterea in iis dein scriptis et excusis non comparet τὸ *etiam:* quod tamen ejici temere nolim.

8 *Odore tetro ex multitudine cadaverum*] Sic reposui ex Mss. Ciaccon. et Norvic. ac ita laudat J. F. Gronovius Observ. IV. 17. cum in vulgatis edatur *odore tetro, et multitudine cadaverum;* inepte prorsus: unde enim teter odor nisi ex multitudine cadaverum? aut cur ob multitudinem cadaverum mala valetudine uterentur Pompeiani, si fœtorem non emittebant mortuorum corpora? *Odor ex multitudine cadaverum* idem est ac odor multitudinis cadaverum, ut paullo ante *corticem ex arboribus* pro arborum cortice posuit; nec aliter hujusce libri c. 58. *frondem ex arboribus* dixit. *Davis.* *Ex* est in Mss. cunctis, quos vidi, et Edd. Vascos. Steph. Stradæ, Gryphii post. aliisque: sic 'vulnera ex prœliis' c. 106.

10 *Aquæ summa inopia affectos*] In Ms. quidem Ciaccon. est *afficeret;* at reliqui omnes vulgatam lectionem constanter retinent. Hoc tamen non impediit, quo minus Pet. Ciacconius et Jos. Scaliger ultimam vocem ex-

cludendam censerent, quibus succinit J. F. Gronovius Observ. IV. 17. Non accedo; simili enim modo Vitruvius Archit. I. 1. 'Hostes horrescerent timore eorum fortitudinis affecti.' Locutio sane carpi non potest; nam *malo affici* dixit etiam Phædrus Fab. I. 3. 10. *Davis.* *Afficeret* etiam Leidens. sec. Reliqui omnes *affectos* retinent, et Cæsarem præcipue sapit istiusmodi plenior constructio, ut bene hic notat Clarkius. De ipsa phrasi adi notata ad B. G. VII. 17. 'summa difficultate rei frumentariæ adfectus exercitus.'

21 *Melius succedere tempus*] V. c. noster *subtrere*, Ms. Cujac. et Norvic. *subterere*, Pet. *subterire*. An corruptum est ex *subvenire? Vossius.* Sed præstat vulgata lectio. Quam et in Ms. Regio reperi. *Clark.* *Subterere* invenitur quoque in Lovan. at *subterrere* in Leid. pr. et Vossiano. An *succurrere? Tempus* male Ciacconius tentat delere, uti et legere *videbatur.* Pompeiani videbant, Cæsarianis quotidie tempus melius succurrere, iisque spem majorem maturitate frumentorum proponi.

L. 3 *Silentio adversi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant*] In aliis codd. erat *silentio adgressi.* Sed *adversi* in v. c. nostro et Ms. Cujaciano legitur; qui et pro *intra* habet *inter:* et sic quoque Pet. at pro *universas* in Pal. et Bong. scribitur *universam. Vossius.* Sic edidit Jos. Scaliger; ac ita sane scribitur in Mss. Voss. Cujac. Petav. et Norvic. nisi quod illi *inter multitudinem* exhibeant. Ex hac tamen lectione nihil sani possum exsculpere. Editt. Rom. Ven. Beroald. *Silentio aggressi universam intra multitudinem;* unde rescribendum crediderim *silentio egressi universam intra multitudinem,* &c. Sic B. G. VII. 11. 'Silentio ex oppido egressi.' Ac cap. 36. 'Silentio noctis Cæsar ex castris egressus.' Vide et ejusdem libr. [illegible] *Davis.* *Silentio adversi universas intra multitudinem sagittas conjiciebant.* Locus manifesto corruptus. Ms. Reg. et Editt. aliquot veteres, pro *adversi*, habent *adgressi;* unde Davisius optima conjectura rescribit, *egressi.* Hæret tamen sequens vocabulum, *universas.* Davisius ex Codicibus quibusdam reponit, *universam.* Sed et etiamnum paullo languidior erit sententia. Ego, si conjecturæ indulgere liceret, scriberem equidem *innumeras. Silentio egressi,* innumeras *intra* (vel *inter*, ut in quibusdam Codicibus est,) *multitudinem sagittas conjiciebant. Clark.* *Adgressi* etiam est in Codd. Voss. Petav. Palat. Bong. item Edd. Med. Vascos. Aldi, Steph. Gryph. &c. in quibus præter Mediol. est *in mult.* ut habent quoque Palat. et Leid. sec. qui dant etiam *universam* cum Bong. *Adgressi universas* possent jungi, scilicet *cohortes* vel *munitiones.* Sic certe sensus constabit: quare ejeci illud *adversi.* *Universam in multitudinem* non dubitat esse verissimum Hotomannus.

6 *Ut alio loco ignes facerent, alio excubarent*] Postremæ duæ voces ab omnibus Mstis absunt. In v. c. nostro quoque est signum hiatus. Et nihil certius est quam deesse complura. Desideratur autem, quo abierit Cæsar; et initium irruptionis Pompeianorum: an plura non facile dixerim. *Vossius.* Verba hæc *alio excubarent*, uncis inclusi, diversisque characteribus expressi, quia neque in ullo Codice Msto reperiuntur, neque etiam in Edd. primis, uti nec Ven Vascos. Steph. aliisque. Ab Aldo videntur adtexta, ut lacunam ex parte suppleret.

LI. 9 *Aliæ enim sunt legati partes, atque imperatoris*] Hanc quidem lectionem retinent editt. vett. præplacet tamen ea, quam in Ms. Norvic. reperi; hic enim habet *aliæ sunt legati partes, aliæ imperatoris.* Sic etiam in suo Codice videtur legisse Jul. Cel-

sus p. 198. editt. Londin. *Davis.* *Aliæ imperatoris* omnino præfero cum Davisio: præsertim cum accedat auctoritas Petaviani Codicis. Ineptissime est in Leid. sec. *Non sunt legati partes, atque i.*

10 *Omnia*] Uncis hanc vocem inclusit Scaliger, ut suspectam. Certe abest a Lovan. Palat. Leid. sec. ac Ciacconii.

Alter libere ad summam rerum consulere debet] Nihil agunt Ursinus et Ciacconius, cum locum sanum corrigere nituntur. *Ad summam rerum consulere* est *consulere rebus* secundum τὰς περιστάσεις, quod imperatoris est. At *consulere de summa rerum*, quomodo emendatum frustra volebat Ciacconius, est *cum aliis communicare consilium de summa rerum.* Unde ipse Cæsar, ‘neque de summa belli suum judicium, sed imperatoris esse existimat.’ Hic judicare de summa belli, et consulere ad summam rerum, unius viri sunt, nimirum solius imperatoris. Miror doctos adeo viros in tam facili re cœcutire et errare potuisse. *Vossius.* Lipsius margini adleverat frustra *ac summæ rerum.* Melius tamen quam *de summa.*

13 *Quæ res tamen fortasse aliquem casum*] Ciacconius conjicit *cum res tanta*, vel *si res tanta.* Sed illud *tamen* suspectissimum mihi, in Petaviano non reperiri gaudeo. *Vossius.* Abest etiam a Ms. Norvic. *Davis.* Editi omnes *quæ res* tamen *fortasse, &c.* Sed perperam. Jam enim mens authoris fuisset *quæ res tamen fortasse bene cecidisset.* At vero illud *fortasse aliquem reciperet casum* neque de *felici* eventu, potest satis Latine dici; neque, si posset ita accipi, non esset languide admodum dictum; cum jam supra dixisset Cæsar, (quod erat multo fidentius,) *plerosque existimare bellum eo die potuisse finiri.* Omnino igitur, omissa voce *tamen*, recipienda ea est lectio, quam in Codice Petaviano Vossius, et in Eliensi Davisius repperunt, *Quæ res fortasse aliquem reciperet casum.* Ut adeo dicat Cæsar, in excusationem Sullæ; quamvis plerique existimarent bellum eo die potuisse finiri, tamen sine imperatore Sullam sapienter noluisse prælio decertare, quod ea res fortasse aliter, quam existimatum est, cadere potuisset. Veruntamen, cum plerique Mss. retineant *tamen*; idque in plerisque eorum scriptum sit *tñ*; quæri potest, annon legi queat, *Quæ res* tum *fortasse, &c.* vel, cum in Vossii Ms. uno, pro *tamen*, scriptum sit *ante*; suspicetur quis legi posse, *quæ res* tanta *fortasse, &c.* Sed præstat ea, quam edidimus, lectio. *Clark. Tanta* conjecit etiam Ciacconius. Placet mihi *tum fortasse.* In Leid. sec. et Palat. est *q. tamen res.*

20 *Duxerant*] Ita ex Mss. Reg. et Vossii et Edit. Rom. restitui. Al. *deduxerant. Clark.* Optime reposuit simplex verbum Cl. Clarkius; atque ita inveni in Carrar. Leidensibus, Lov. et Edd. Ven. Flor. Med. Nec dubito, quin sit in aliis. *Ducere rem* est prolongare, extendere, ut *ducere bellum, &c.* Vide ad B. G. I. 16. *Deducere* hic locum non habet.

22 *Ut telum tormentumve missum adjici non posset*] An tormentum quoque mittitur? Contra mentem Cæsaris hoc, et contra rationem ipsam. Lego ex v. c. nostro et Palat. ac Bongars. *telum tormento missum.* Nisi malis, ne illud *ve* penitus pereat, legere *tormento emissum.* Parum certe refert. *Vossius.* Editt. nullo sensu habent *telum tormentumve missum*: sed lectionem, quam recepi, diserte exhibet Ms. Norvic. eamque in aliis Codd. inventam probarunt Vossius et Marquard. Gudius ad Phædri Fab. IV. 3. Sic ‘tormento missa tela’ apud Hirtium B. G. VIII. 14. Seneca de ira I. 9. ‘Tormentis exprimuntur tela;’ nemo autem fando accepit, tormenta cum telis simul esse missa. *Davis.* *Ut telum tormento missum adigi*

non posset. Ediderat Scaliger, (quod in plerisque Mss. et Editt. veteribus est,) *ut telum tormentumve missum, &c.* Ad quod D. Vossius, An tormentum, inquit, quoque mittitur? Contra mentem Cæsaris hoc, et contra rationem ipsam. Davisius autem, Editi, inquit, nullo sensu habent, *telum tormentumve missum:* neminem enim fando accepisse, tormenta cum telis simul esse missa. Itaque emendant, *telum tormento missum.* Non infeliciter sane, neque sine auctoritate. Sic enim Vossius scriptum in tribus Mss. Davisius in Eliensi repperit. Addo, in omnibus fere Mss. et Editt. veteribus alterum illum locum, (infra c. 56. l. hujus) scriptum esse, *telo tormentove adigi;* quod Scaliger et Recentiores ediderunt, *telum tormentumve adjici.* Id quod eam, quam et in priore loco intulerunt Vossius et Davisius lectionem, haud parum firmat. Nihilo tamen minus, siquis rem attentius perpenderit, videbit (opinor) neque veterem illam, quam secutus est Scaliger, lectionem adeo absonam esse prorsus atque absurdam. Etenim primo, creditu multo facilius est, Librarios ex inusitatiore illa, *telum tormentumve missum*, usitatiorem excudisse locutionem, *telum tormento emissum:* quam ut, e contrario, usitatiorem inusitatiore mutaverint. Deinde; quum et Plinio, *tormenta* dicantur *missilia;* et apud Ciceronem, *emissiones* legantur *balistarum:* quidni et Cæsari *tormentum* recte dicatur *missum?* Ut adeo, *telum tormentumve missum adigi non posse*, ita accipiatur, ut dicat, *telum* neque *Manu* neque *Tormento* missum eo adigi posse. Judicet Lector eruditus. *Clark.* Nemo negare potest; quin *telum tormento missum* Latinissime dicatur: eoque facit Lovan. Cod. *tormentove m.* et Leid. pr. *tormentorum m.* Nihilominus putem ego *telum tormentumve* sana esse, et a librariis, qui non intelligebant, mutata. Optime jam olim Gruterus, qui prius conjecerat quoque *tormento emissum* distinxit, *telum* a Cæsare vocari missile manu, at *tormentum* machina excussum: adeo ut *tormentum* apud nostrum non solum machinam, sed etiam telum ea excussum significet, quod idem bene advertit Clarkius. Ex qua observatione patet non esse mutandum quoque c. 56. 'Uti ne in eam telum tormentumve adigi possit.' B. Gall. IV. 25. 'Atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli.' B. Civ. II. 11. 'Musculus a nostris ex turri telis tormentisve defenditur.' c. 14. 'E muro sagittis tormentisve fugientes persequi.' Clarius infra c. 63. 'tormentis cujusque generis, telisque terrebant:' et Hirt. B. Alex. c. 19. 'Eos tormentis ex navibus, sagittisque depulerant.' Immo ipsum *tormenta mittere* adhibet auctor, nec interpretum quisquam scrupulum movet II. 9. 'Fenestrasque ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.' Immo et aliis auctoribus *tormentum* hoc sensu in usu fuit. Clar. Wasse in notulis ad me missis notavit Statii locum Theb. IX. 145. 'Non illum inpacta moverent Tormenta:' nec non X. 859. 'Nam jaculis, cœloque vagis spes unde sagittis? Verum avidi et tormenta rotant, et molibus urgent.' Uti et Curt. IV. 2. § 9. 'Non tormenta, nisi e navibus procul excussa, mitti.' At summus Gronovius, invitis licet Mss. legit ibi *tormento:* et apud Livium XXIV. 34. 'Ut non solum missa tormento, sed etiam quæ pondere suo provoluta essent, graviter in hostem inciderent:' ubi olim perperam etiam *tormenta* edebatur. Rectius e Plinio adfertur *missile tormentum*, ut loquitur de *jaculo* serpente VIII. 23. Eodem sensu Hispan. B. Auct. c. 13. 'balista missa turrem dejecit.' Dein *adigi* tam hic, quam infra constanter exhibent Mss. cuncti et Edd. Vett. idque rectum esse do-

cui ad B. G. IV. 24. 'In litus telum adjici posset.'

24 *Communit*] Ob verba præteriti temporis, quibuscum hoc committitur, lege ex editt. Ven. Steph. *communiit*, vel ex Ms. Norvic. et impressis Rom. Beroald. *communivit*. Utrum eligas, nihil refert. *Davis.* Optime postulante ipsa Temporum ratione, et adsentientibus Mss. Reg. et Vossii. Al. *communit*. *Clark.* *Communiit* hic prætuli quoque cum Ms. Lovan. aliisque et Edd. Vascos. Gryph., &c. *Communivit* est in Leidd. Voss. et Ed. Med.

LII. 2 *Pariter—tentaverat*] Simul, eodem tempore. Justinus XVII. 11. 'Regnum Macedoniæ cum vita *pariter* amittit.' Sallustius Jug. c. 68. 'Pariter cum occasu solis.' Abest sane vox a Ms. Norvic. quod hanc ejus potestatem non caperet Librarius. *Davis.*

LIII. 3 *Ad* II *milium numero*] Locum hunc non esse corruptum ostendit similis locutio supra, B. G. II. 33. 'Occisis ad hominum milibus IV.' Cujusmodi constructionis exempla et ex aliis bonis auctoribus affert Cellarius. Aut igitur usurpatur *ad* adverbialiter; sicuti *circiter;* aut potius subest Ellipsis *ad summam* hoc in loco; *ad numerum* in priore illo. *Clark.* Lovan. Bongars. tert. et Norvic. habent *ad duo millia numero*, quemadmodum Faërnus etiam reponendum censuit. Carrar. autem, *ad duorum millium numerum*, nec aliter Gryphius ac Stephanus ediderunt. Movendam tamen haud puto receptam lectionem, nam præter Sicennæ locum, qui legitur apud Nonium in *binum millium numero*, quemque Ciacconius adduxit; Suetonius in Julio c. 20. 'ad viginti millibus civium' dixit, et 'occisis ad hominum millibus IV,' noster de B. G. II. 33. Ac 'ad viginti matronis per victorem accitis' Livius VIII. 18. *Davis.* cur. sec. *Numerum* est etiam in novitiis nonnullis Edd. Rectius Mss. plerique habent *ad duo milia numero*. B. Afric. c. 79. 'vim hostium ad IV milia numero sustinere.' Sed Petavianus cum Edd. Vetustissimis servat *ad* II *milium numero*. Palat. *ad eorum mil. numero.* Plura si vis exempla, vide de præpos. *ad* et *numero* ad VIII. 4. 'ad II milia nummum:' et B. G. I. 49. 'hominum numero XVI milia:' vel etiam ad Hirt. B. Afric. c. 23. 'numero ad II milium,' vel *ad numerum.* Pro *haberetur* Ciacconius volebat *inirctur*. Sed vide ad VII. 75. 'frumenti rationem habere possent.' *Iniretur* si in Mss. esset, sequerer: vide ibid. c. 71.

13 *Inventa sunt in eo foramina* CCXXX] Sic vulgati et Petavian. codex. Sed Pal. CXX. et Bong. *centum* XX. Et sic quoque Suetonius *centum viginti ictibus*, item Celsus. Quare ita emendo, nec sola Plutarchi auctoritas mihi tanti est, ut ideo et Suetonium et Celsum in mendi suspicionem trahi velim. *Vossius.* Cellarius quoque e Suetonio et Val. Max. III. 2. reposuit CXX. qui cum Manutio docet, a Plutarchō numerari tantum *centum et triginta;* atque ita esse in Ms. Regio testatur Clarkius. Nec aliter Leid. sec. Verum Scal. et Leid. pr. dant CCXX. Sed hæc incerta. Adi viros doctos ad Suet. c. 68. item Flor. IV. 2. 41. Barth. ad Stat. Theb. II. 606. Nam et de sagittarum numero intra vallum invento non constant. Suetonius CXXX *milia* dicit: unde pro *circiter* Manutius, Ursinus, et alii hic *centum* reponunt, vel contra *circiter* in Suetonio.

14 *Donatum m. d. ab oct.*] Editi habent *donatum millibus ducentis* æris; sed vocem illam *æris* suspectam habent viri docti. Testatur Ciacconius eam ex Codice suo abesse, et Davisius abesse eam ex Codice Eliensi; sed falluntur. Non enim prorsus abest. Sed in istis Codicibus scriptum est *atque:* id quod alii mutarunt in *æris*. Ms. Regius plane exhibet *donavit*

millibus ducentis, atque *ab octavis*, &c. Quam demum veram esse existimo lectionem. *Clark.* Cum Regio facit Leid. sec. sed, ut opinor, interpolate. Edd. Vett. usque ad Scaligeranam exhibent *donavit milibus ducentis æris* (vel *ær. duc.*) *atque ab.* Ursinus testatur in suo Codice esse *donatum M. ducentis ab oct.* ut edidit Clarkius. Sed reliqui Mss. mei præbent *donatum m. duc.* (solus *æris* addit Bong.) *atque ab oct. ord.* An *donatum ivit* reliquit Cæsar? An vero constructio est *pronunciavit donatum*, ut et scilicet pronunciavit, *se transducere*, &c.? sed potius ulcus latere puto in τῷ *atque.* Videant acutiores.

15 *Primipilum*] Cum *Primus pilus* ordo sit, *Primipilus* is qui ordinem ducit; sermo autem hic sit, non de homine, sed de ordine; merito existimant viri doctissimi Aldus Manutius, et Cellarius, rescribendum hic ex antiquo Codice *ad primum pilum. Clark.* Sic et Ciaccon. Ipse Centurio vocatur *primus pilus, primi pilus*, et *primipili.* Vide ad B. G. II. 25. Sed an Ordo vocari possit *primipilus* pro *primuspilus*, dubito. Mei tamen Codices mordicus id retinent. Posset conjici legendum *ad primi pili* sc. ordinem. Sed fors *primipilus* pro ipso ordine ponitur, ut *princeps* et *hastatus* pro illis ordinibus sumuntur: unde *ducere principem* apud Ciceronem. Adi Lips. de Mil. l. II. dial. 8.

18 *Frumento, vel speciariis militaribusque donis amplissime donavit*] Locum depravatum jampridem ingens criticorum turba infeliciter tentavit: Victorius *frumento, veste diariis.* Cujacius *frumento veste cibariis.* Ellebodius *frumento, vestiariis.* Alii, *frumento, speciosisque aliis militaribus donis.* Omnes tantundem dixere, et Cæsarem ex eorum mente scripsisse nullus affirmare, quod sciam, ausit, certe probare nequibit. Ego primo legebam: *frumento, hastis puris, militaribus donis amplissime donavit.* Ubi ne id quidem satis placebat, reposui, *frumento, veste, armillis, militar. donis.* Nam armillas etiam datas totis cohortibus ex Livio probari potest, qui ait l. X. 'quatuor centuriones, manipulumque hastatorum, armillis aureisque coronis donat.' Sed egregia sunt Zonaræ verba Tom. II. Annal. qui percursis omnibus militaribus donis, tandem ait, καὶ οὐ κατ' ἄνδρα μόνον ἀριστεύσαντα ταῦτα ἐδίδοτο, ἀλλὰ καὶ λόχοις. καὶ στρατοπέδοις ὅλοις παρείχετο: *Atque hæc non uni tantum militi, qui strenue se gessisset, dabantur, verum et manipulis, ac totis legionibus.* Sed jam ne ipse quidem arbitror ita Cæsarem scripsisse: et succurrit conjectura, quam adeo probo, ut non dubitem ipsum Cæsarem ita scripsisse. Ea est: *frumento, veste, et aliis militaribus donis amplissime donavit.* Pretium autem est literas literis conferre, ne quis audaciæ hic locum esse putet: in VV. CC. erat *frumento vespe ciariis militaribusque.* Nos mutamus: *frumento, veste, et aliis militaribus donis.* Nam τὸ *que* quod voci *militaribus* adhæret, ortum est ex perturbatione sensus. Ita habemus hic duplex stipendium: et frumentum, haud dubie etiam duplex: nam id solitum arguit vetus lapis extra Eboram, cui inscriptum:

D. M. S.
C. ANTONIO. C. F. FLA
VINO. VI. VIRO. IVN.
HAST. LEG. II. AVG. TORQ.
AVR. ET. AN. DVPL. OB. VIRT
DONATO. IVN. VERECVN
DA. FLAM. PERP. MVN. EBOR
MATER. P. C.

Ubi vides torque aureo et annona duplici donatum ob virtutem: et idem est annona duplex, ac frumentum. Veste etiam Cæsar cohortem donavit; nimirum *pura.* Exempla obvia sunt: inter cætera hoc Livii lib. VII. 'Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum; in præsentia singulis bobus, binisque

tunicis donati.' Per alia militaria dona, intellige armillas, hastas puras, aut, quæ similia, obsidionales coronas, aut torques. *Vossius.* Locus in Mss. corruptus. Codices antiquissimi habent, *frumento, vespe, ciariis, militaribusque donis.* Unde Vossius felicissima conjectura extudit, *frumento,* VESTE, ET ALIIS *militaribus donis.* Nam illud *que,* quod voci *militaribus* adhæsit, ex sententiæ perturbatione ortum non dubitat. Mire firmat Viri doctissimi conjecturam, quod in Ms. Regio repperi; nempe voculam illam *que* post *militaribus* abesse; alteram autem voculam *et,* quam interposuit Vir doctissimus, item in Ms. post *frumentove* comparere. *Clark. Frumentove et speciariis.* Sic quidem exhibui, secutus Editiones primas, item Basil. Vascos. Steph. aliasque: quæ lectio invenitur etiam in Lovan. et Leid. sec. ac vindicatur a Jac. Durant. Casellio l. II. Variar. c. 15. Ut *speciaria dona* sint triticum, lardum, oleum, vinum, &c. quæ a JCtis *species* dicuntur. Mihi commentum non placet. Potius enim dixisset *frumentoque:* licet non negem, *ve* aliquando conjungere, non vero disjungere. Turnebus Advers. XXVII. 24. emendat *Veste, pecuniariis militaribus.* Ant. August. *fr. veste, pecunia aliisque militaribus d.* Victorio adsentitur Stewechius ad Veget. II. 7. 'Qui binas consequebantur annonas.' Vossio proxime accedit Faërnus *fr. veste, vel aliis militaribus donis.* De *pecunia* et *veste* et *aliis* donis vide ad Frontin. IV. 7. § 36. Etiam Mss. mei cum Edd. Beroald. Ven. &c. habent *frumentove speciariis militaribusque d.* Nisi quod *et sp.* sit in Lov. ac *que* absit a Voss. Immo conjectura *veste et aliis militaribus donis* egregie confirmatur a codice Leid. sec. qui dat *frumentove et speciāliis militaribus donis.* In Leid. pr. est *militibusque donis amplissimis. Veste* placet: sed insuper videtur Cæsar dicere, se universam cohortem stipendio frumento vesteque duplici, sed speciatim aliquos ex cohorte singularibus donis militaribus donasse. Nec videntur librarii vulgarem vocem *aliis* tam mire corrupturi fuisse.

LIV. 4 *Alteram noctem subnubilam nactus*] Ait Ciacconius et Fulvius: 'vel illud *alteram* abundat, vel aliquid deest, quod de Pompeio dictum sit, qui subnubila nocte aut castra movisset, aut ad munitiones accessisset.' Falsum: nec abundat, nec deest quidquam. Statim enim præmisit Cæsar: 'Pompeius noctu magnis additis munitionibus.' *Vossius.*

5 *Exstructis o. castrorum portis, et ad impediendum objectis*] Deesse videtur *cratibus* aut aliquid simile: *et cratibus ad impediendum objectis, &c. Clark.* Non magis ego capio, quid sit *exstructis portis.* Ciaccon. conjicit *obstructis o. c. portis et fossis ad imp. objectis* ex B. Gall. v. 51. 'obstructis in speciem portis.' ac B. Civ. I. 27. 'portas obstruit, fossas transversas viis præducit.' *Obstructis* etiam margini adscripserant Lipsius et Perizon. immo ediderunt jam ita Vascos. Steph. Strada, Gryph. post. et liquido inveni in Scalig. ac Leidensi primo 'portasque obstrui' v. 50. et passim apud alios. Ill. Heins. excidisse putabat *terra,* ut fuerit *exstructis portis* et *obtectis terra.* Verum non potuit Pompeius tum demum exstruxisse portas. Non enim habuit castra sine portis. Nec videtur tunc eas obstruxisse: unde enim tunc egressus est et eduxit exercitum? Forte scribendum *destructis portis, et ad inpediendum objectis,* sensu clarissimo: et non comparet in Bong. Voss. nec Edd. primis.

LV. 2 *Et Q. Sabinum*] Non mala videtur Ciacconii conjectura qui rescribit *et C.* (scil. *Calvisium*) *Sabinum* jam supra memoratum. *Clark.* At melior est Glandorpii conjectura *eique Sab.* quam et oræ libri sui adlevit Lipsius. *Caius* ab Appiano vocatur et a nostro hujus libri c. 34. Numerum

autem *cohortium* excidisse non immerito suspicatur Glareanus.

5 *Adjungit*] Videri possit legendum, *adjunxit*; propter præcedentem, *misit*. Sed hoc (ut dixi) non prorsus necessarium, cum tanquam præsens narretur res præterita. *Clark*. V. ad II. 26.

7 *Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet*] Isthmum Achaicum, hic Corinthiacum intellige. Nam Achaiam temporibus hisce totam Græciam fere vocaverunt, quia cum ea a Romanis vinceretur, principatus Græciæ penes Achæos erat. At quærat quispiam, cur Lupus, Calenum Achaia prohibere cupiens, Isthmum præmuniverit. Nimirum ne in Peloponnesum penetraret: nam et hæc Achaia est: adeoque in illa est etiam Achaia, quam propriam vocat Ptolemæus. Etsi non illuc respexerit Cæsar: sed locutus sit more Romanorum, quibus in Achaia quoque Corinthus et aliæ Peloponnesi urbes censebantur. Absque hoc historiam intelligere nequeas. *Vossius*.

10 *Nonnullas per vim expugnavit*] Mss. et impressi vett. exhibent *nonnullas* urbes *per vim expugnavit*; sed eam vocem, jubente Pet. Ciacconio, omisit Jos. Scaliger; quod nollem factum: hic enim aliud est *urbs*, aliud *civitas*; illa vox ipsum oppidum denotat, hæc urbium incolas. *Davis*. *Nonnullas per vim expugnavit; reliquas civitates, &c.* Ita ediderunt Scaliger et Recentiores. Davisius ex Mss. et Editt. Vett. omnino restituendum existimat, *nonnullas* urbes *per vim, &c.* propterea quod aliud sit *urbs*, aliud *civitas*. Quod quidem verissimum est. Et Mss. optimorum lectio sequenda. Defendi tamen potest Scaligerana lectio, quia tam queat *civitas* (hoc est, tota regio) expugnari, quam *urbs*; melius que etiam cohærebit sequens illud *reliquas civitates*, si præcedens *nonnullas*, *civitates* itidem intelligatur, non *urbes*. *Clark*. *Urbes* e Glossa fuisse natum, suspicari posses e Lovan. qui habet *civitates*. Immo abest omnino a Leid. sec. Mihi tamen nequaquam abundare videtur. Civitatum sive civium voluntate nonnullas urbes recepit, nonnullas per vim expugnavit. Reliquas civitates sive regiones per amicitiam Cæsari conciliavit.

11 *Amicitiæ Cæsaris conciliare studebat*] Ita primus Scaliger edidit, repugnantibus Mstis, in quibus est *amicitia*. Ego vero veterem lectionem repono, levi correctiuncula ex Petav. et vet. cod. nostro: *amicitia Cæsari conciliare studebat*. Opponit Cæsar, quod antea dixit, *per vim*, et *amicitiam*. Nobis usitatissimus mos loquendi, *met goeden wille ende vriendschap*: etiam, *met goedlyke onderhandelinge*: idem hic vult Cæsar. *Vossius*. Cum in plerisque Mss. sit *amicitia*, non *amicitiæ*; mire placet D. Vossii conjectura, qui ex duobus Mss. quibuscum facit et Ms. Eliensis, reponit *Amicitia Cæsari conciliare*; ut scilicet illud *amicitia* opponatur præcedenti τῷ *per vim*. *Clark*. *Amicitiæ* Ciacconii et Faërni est conjectura, contra Mss. ni forte excipias Leid. pr. Rectum est *Amicitia*, i. e. per amicitiam, ut II. 28. *Contumelia*, i. e. per contumeliam: ubi vide plura. Cæsari itaque merito jam olim conjecit Hotomannus. Sic V. 4. 'eos Cingetorigi conciliavit.' VII. 15. 'Eam civitatem Arvernis conciliat.'

LVI. 4 *Ut ne in eam telum tormentumve adigi posset*] Emendo ut supra ex Bongars. *telum tormento*. *Vossius*. Sic edidit Jos. Scaliger; at Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. repræsentant *telo tormentove adigi posset*, unde reponit Pet. Ciacconius, *tela tormentave adigi possent*. Sed rescribendum *telum tormento adigi posset*, ut habet Ms. Bo.. probante D. Vossio. Hanc sane veram esse lectionem res ipsa clamat. Vide notat. ad hujusce libri cap. LII. *Davis*. *Telum tormento adigi*, edidit quoque

Clarkius. Nimis temere, ut vidimus supra. Mss. tamen omnes reliqui, etiam Ursini et Edd. primitus eusæ habent *telo tormentove adigi*; nisi quod in Palat. sit *telo tormentorio*. Quid si hic legamus? *uti ne telo tormentove adjici* scilicet acies *posset*. Ut dicatur *adjicere* vel *adigere telum* in aliquid et *adjicere telo*: i. e. tangere et ferire telo. Ampliandum censeo.

7. *Omnisque ejus exercitus*] Multo elegantius Petav. Scal. Lovan. Pal. et Voss. *omnis quidem exerc.* quasi dicat *at vero omnis*. In Leid. sec. est *omnis exerc.* Leid. pr. hæc a voce *Pompeius* usque ad finem capitis non agnoscit. Hæc vis voculæ *quidem* jam in Lexicis notata est.

8 *Telis ex vallo adjectis*] Sic vulgo e conjectura Manutii nunc edi videas: cum Brutus conjecerit *objectis*, et in Edd. Vasc. Steph. Gr. post. sit *injectis*. Frustra *Abjectis* habent Mss. omnes et Edd. principes. Optime, quod et bene retinuit Cellarius. Dicit auctor totum exercitum potuisse protegi a telis, quæ temere e vallo jacerentur, si hostis invadere voluisset. Vide ad v. 48. 'Ut tragulam intra munitiones castrorum abjiciat.' Non vult, tela adjici potuisse usque ad exercitum, sed potuisse mitti supra caput militum in quoscumque aggressores.

LVII. 18 *Non admittitur. Castigato Scipione a Favonio*] Sic quidem interpungunt editt. veteres, quas secuti sunt Just. Lipsius, et Jos. Scaliger, quod mihi sane mirum videtur, cum ipse sensus ostendat eam distinctionem esse vitiosam. Emenda *ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio, &c.* Objurgarat Scipionem Favonius, quod mandata Cæsaris libenter audisset: quam ob caussam postea Clodius in colloquium non admittitur. Si vulgatam interpunctionem serves, hiulca erit oratio. *Davis.*

LVIII. 14 *Frondes—deficiebant*] In Mss. et Editt. Vett. est *fructus*: corrupte. Ciacconius emendat, *strictus*: Quod durum est. Davisius edidit, *Frons—deficiebat. Clark.* Nimis audacter Cellarius, Amstel. Lugd. et Davis. ediderunt *frons deficiebat*, conjecturam sequentes Faërni, qui volebat *frondes deficiebant*. Quum in Vett. Edd. sit *fructus deficiebant*: quomodo item habent Cujac. Pet. Bong. Leid. sec. Voss. Lovan. et alii. Quod mutare non ausus sum, licet *deficiebat* sit in Scalig. et Palat. In Leid. pr. tantum legas *herbæque deficiebant*. *Fructus* Corruptum esse divinaveram ex antiquo *fruns*. Hanc conjecturam dein confirmatam deprehendi a Magno Vossio, de Anal. I. 33. legenti *frus deficiebat*: cui accedo.

15 *Corruptis equis macie*] Non multo aliter cap. 64. *corruptum timore* dixit. Sed et auctores *corruptum* pro macilento usurpant. Plautus Amphit. Act. v. Sc. I. 6. 'Corrupta sum, atque absumta sum.' Phædrus Fab. II. 8. 21. 'Et quia corruptos nuper viderat boves.' Similis est verbi ratio apud Propertium El. III. 13. 20. *Davis.*

LIX. 2 *Principatum in civitate*] Lov. Leid. pr. Scal. Palat. Bong. *in civitatem*. Quod non haberi debet pro nihilo. Auctor tamen B. G. I. 3. 'Principatum in civitate obtinebat.' De hoc casu alibi multa congessimus.

12 *Stipendiumque equitum fraudabant*] Usitatior est loquendi formula *stipendio equites fraudabant*, at hujusce non desunt exempla. Hyginus Fab. LXXXIX. p. 144. 'Quod et ipsum Laomedon fraudavit;' ubi vide Th. Munckerum. Eodem modo locutus est idem scriptor Fab. CCXXIX. *Davis.* Vide Cl. Drak. ad Liv. IV. 12. § 10.

LX. 2 *Rem distulit*] In Ciaccon. Ms. est *dispulit*: unde conjicit *rem palam dispulit*: quasi non crederet veram, se simulans vulgo. Frustra.

4 *Ex sua amicitia omnia exspectarent, et ex præteritis suis officiis reliqua sperarent*] Ultimam verborum

bigam delevit Pet. Ciacconius, cujus judicium secutus Jos. Scaliger, eas voces in sua editione uncinis cinxit. Mihi quidem stat, locum esse corruptum, sed qui leniore medicina sanari possit, si legamus *ex sua amicitia omnia sperarent, et ex præteritis suis officiis reliqua spectarent.* Elegans hicce *spectandi* usus videtur in caussa fuisse, cur imperiti Librarii *nostrum* corruperint. Alioquin hæc verba passim inter se confunduntur. *Davis.* Ciacconius et Scaliger delent *reliqua sperarent.* Sed isto modo hiulca fit et inelegans oratio. Davisius emendat, *omnia sperarent;—reliqua spectarent.* Sed nec hoc Cæsarem sapit. Ego, siquid mutandum, scriberem potius; *omnia sperarent,—reliqua exspectarent.* Nam licet *spectarent* idem nonnunquam sit ac *exspectarent;* at non tamen hic videtur satis eleganter convenire. Sed præstat omnibus vulgata Lectio. Nisi hujusmodi forte magis placeat transpositio; *ut ex præteritis suis officiis omnia exspectarent, et ex sua amicitia reliqua sperarent.* Sed sine Codicibus nihil audendum. *Clark.*

6 *Illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit*] Editi male distinguunt, *illis offensionem, et contemptionem ad omnes;* quasi inter se opponerentur *illis* et *omnes.* Cum sensus sit, *attulit offensionem et contemptionem illis ad omnes. Idem.*

16 *Id difficilius v.*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii *id* facinus *visum est.* Ut forte legi debeat *id* facinus difficilius *visum est. Clark. Facinus* est quoque in Petav. *facilius* in Leid. pr. et Scalig. a m. pr.

18 *Perinde ac satisfacere*] Sic Ciacconii liber, cujus fidem secutus est Jos. Scaliger. Reliqui omnes *perinde ac* suis *satisfacere;* quorum consensus non est spernendus, cum huic verbo *Dativum casum* alibi Cæsar adjunxerit. Sic B. G. I. 14. 'Si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem facturum.' Et c. 41. 'Egerunt, uti Cæsari satisfacerent.' Ac iterum B. G. VII. 89. 'Morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint.' Vide et scriptorem de Bello Hisp. c. 22. *Davis.* Reperitur *suis* in omnibus codicibus. Et in Ciacconii si defuit, Librarii id incuriæ tribuendum. *Clark.* Etiam cuncti mei tum Edd. Vett. agnoscunt *suis,* ut debent, nisi quod in Lovan. sit *iis.* V. Tenn. ad Front. I. 9. in f. *satisfacere imperatori.* Sed et constanter exhibent omnes *proinde.* Vide ad c. 1. hujus Lib. 'prôinde æstimans, ac si usus esset.'

LXI. 5 *Omnia s. præsidia circumduxit*] Bene Scaliger cum Ursino ejecerunt *per,* quod addiderant Vascos. Steph. Gryph. Aldus, aliique. Sed in nullo Ms. nec Edd. vetustissimis comparet. Frontin. III. 15. 5. 'Horrea circumduxerunt captivos.' Sæpe præpositionem verbo loco nominis jungi observarunt viri docti. Infra B. Afric. c. 78. 'turmas circumfundi.'

8 *Vulgo vero in Ep.*] Mss. nonnulli *vulgo vero* universi *in Epiro.* Quam vocem *universi* existimant viri docti interpretamentum esse τοῦ *vulgo,* et e margine irrepsisse. *Clark. Vulgo vero universi* exstat in optimis libris Petav. Scalig. Lovan. Leid. pr. sec. Palat. et Edd. Ald. Vasc. Steph. Gryph. aliisque; eamque vocem contra Mss. suos male Manutius et Ciacconius proscripserunt. *Vulgo universi* dictum, ut *plerique omnes, deinceps reliquis diebus:* de queis vide ad B. G. II. 30. v. 40. 'paullatim spatio temporis,' in B. Alex. c. 5. *hercule certe,* Ter. And. II. 2. 10. *universi omnes* apud Plaut. et Apul. V. Voss. de Constr. c. 59. et 63. *curiose sedulo, undique omnifariam,* &c. *totus universus, totus integer* Plauto et Gellio. Vide Gronov. ad XIII. 30. et similia multa apud Cæsarem aliosque. Adi Cort. ad Plin. Ep. II. 17. p. 163.

et Comm. ad Apul. Met. l. I. p. 13. Ed. Pric.

13 *Et custodiarum varia diligentia animadversa*] Hæc Scaligeri lectio, quæ in Palat. quoque ac Bong. reperitur. In prioribus editt. erat *vera diligentia*; pessime. Vera est *custodiarum viribus ac diligentia*, quomodo disertim in Petaviano, optimo codice (et Msto Norvic.) legitur. V. c. noster *viria diligentiæ*; Cujacianus *viria diligentia*; nimirum *viribus ac* primo depravatum in *viria*, postea in *vera*. *Vossius*. *Viria diligentia* exstat quoque in Leid. pr. In reliquis *varia* præter Lovan. qui habet *vera*. *Viribus ac* e Petav. recepit cum Cellario Clarkius. Forsan tamen aliud quid latet; nam pro *et cust.* in Cujac. Scalig. Lovan. Leid. pr. et Voss. scribitur *in custod.* quasi fuerit *et custodiarum vicibus indiligentia an.* Vide ad II. 7. ‘ Indiligentiæ iracundia :’ ubi Mss. plerique etiam perperam *diligentiæ*. *Tempora rerum* sunt obportunitates, occasiones. Mire interpolat Ciacconius *et sp. locorum a custodia vacuis diligenter animadversis: præterea ut*.

LXIII. 1 *Vallus contra hostem in altitudinem pedum* X] Vallus proprie est Stipes. Servius ad illud Virgilii Georg. II. 25. ‘ Quadrifidasque sudes, et acuto robore vallos,’ ait ‘ Bis idem dixit; nam et valli et sudes idem sunt.’ Vide et eundem Grammaticum ad Æn. IX. 146. ac X. 120. Vegetius III. 8. ‘ Supra quem *(aggerem)* valli, id est, sudes, vel tribuli lignei per ordinem digeruntur.’ Hic autem et sæpius hoc in capite munitionem ex stipitibus concinnatam denotat. *Davis*. Hoc tamen non impedit, quo minus valli pars interior fuerit terra, quam ex fossa eruerant, repleta. Vide Bedam H. E. I. 5. *Idem*, cur sec. *Vallus* hic ponitur pro tota munitione, e vallis constante, quæ aliter *vallum* dicitur: quomodo hic est in Leid. pr. sec. Lovan. Cujac. Palat. Bong. et Edd. ante Aldum. Sed statim sequitur ‘ conversus vallus, duplicem vallum ‘ et’ in exteriorem vallum,’ &c. Adi Gronov. Obs. III. 18. et Hirt. Bell. Alex. c. 2. ‘ triplicem vallum obduxerat. Erat exstructus saxo.’

9 *Millia passuum* XIIX *munitiones erat complexus*] Sic quidem Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. At ex Codice Ciacconiano rescribendum arbitror *munitionibus erat complexus;* id quod Latinitas videtur postulare. *Davis*. *Munitiones* ferri non potest. Ego minori mutatione scribo *munitione*. *Clark*. Mihi tota vox suspecta est irrepsisse e margine vel sequentibus: præsertim cum in Mss. plerisque scribatur *munitiones* XVII. quem numerum interim reposui auctoritate Codicum Ciaccon. Petav. Scalig. Pal. Leidensium, et Voss. Quamquam puto scribendum esse XXXVII cum Lipsio de Mil. l. V. d. 13. ubi vide rationes, et confer etiam c. 44. hujus libri: unde saltem patet, numerum in Mss. et Edd. hic et in Floro nimis parvum exhiberi. Posset et scribi *milium:* nam in nonnullis Mss. ut solet, exaratur tantum *mil. pas.* Immo sic alibi loquitur noster. Vide ad V. 42. ‘ milium X in circuitu munitionem perfecerunt.’

15 *Nostræ cohortes*] Mss. Ciaccon. et Vossii habent *inter c.* Scalig. *n. coh.* Non male conjicit Ciacconius *tres*. Certe numerum excidisse opinor. *Nonæ legiones* est in Leid. pr. *nova lege* in Leid. sec.

16 *Excubuerant*] Mss. Petav. Leid. pr. sec. Lov. et Ciaccon. *Excubaverant*. Quod recipiendum arbitror. Adi Cel. Burm. ad Ovidium Art. Am. II. 319. ‘ si male firma cubarit :’ et supra B. Civ. II. 7.

Pompeiani exercitus: novusque eorum adventus e.] Uncis Scaliger inclusit vocem *exercitus*, ut suspectam. Certe de uno exercitu non solet ita loqui auctor, erratque Cl. Davisius

ad c. 97. Verum alibi latere ulcus puto. Nam illa *novusque eorum*, quæ non satis capio, absunt a codicibus Petav. Cujac. Lovan. Leid. pr. et Voss. Forte *Pompeiani; exercitusque inopinus adventus exstitit*, vel simile quid. De vi verbi *exsistere* in subita et inopinata re vide ad vi. 5. Dein *simul* pro *simulque* exhibui eorundem Codicum, uti et Palat. Leid. sec. et aliorum auctoritate.

18 *In anteriorem vallum tela jaciebant*] Alii legunt *in interiorem vallum*: ego emendaveram *exteriorem*, quod statim interioris munitionis fit mentio. Postea ita omnino reperi scriptum in meo veteri libro, ait Ciaccon. Hanc lectionem confirmat Joan. Fr. Gronovius Observat. iii. 18. *Davis.* *Anteriorem* est a conjectura Faërni contra ejus ævi Latinitatem. Vett. Edd. *inter*, cum Voss. Petav. Bong. sed *exteriorem* scribendum, res ipsa docet, et confirmant Mss. Leid. pr. sec. Lovan. Palat. et Scaligeranus: uti bene jam recepit Cellarius.

19 *Legionarii, interioris munitionis defensores, &c.*] Hoc est, legionarii *Pompeiani*, defensores *Cæsareanos, &c.* Pessime profecto de Cæsare meriti sunt, qui sine distinctione ediderunt, *legionarii interioris munitionis defensores, &c.* Unde Rhellicanus aliique munitionem *Pompeianam*, nescio quam, ineptissime somniarunt. *Tormentis.* Ex Mss. Reg. et Eliensi. Al. *tormentisque*. *Clark.*

lxiv. 8 *A viribus deficeretur*] Editt. Rom. Ven. Beroald. repræsentant *viribus deficeret;* sed lectionem a me receptam disertim exhibent Mss. Norvic. et Ursin. eamque in Codice Petav. reperit Marq. Gudius. In eo tamen falsus est vir doctissimus, quod ad Phædri Fab. i. 21. tradiderit, omnes editiones habere *viribus deficeret*, cum Jos. Scaliger imprimendum curaverit *viribus deficeretur*. *Davis.* Præpositionem addunt etiam Mss. Pal. Bong. Leid. sec. qui habent *deficeret* male. Vide ad viii. 3. Diserte præter Petav. *a viribus deficeretur* dant Ursin. Lovan. Scalig. Leid. pr. et Voss. Optime Cellarius adduxit Ovidii locum, ut restituit Ill. Heins. ex Epist. Her. v. 150. 'Deficior prudens artis ab arte mea.'

12 *Ut rei militaris dedecus admittatur*] Non damno lectionem. Sed quid, si scribatur, *ut rei militaris decus amittatur*. Ut decus rei militaris appelletur vexillum. Sane *admittatur* facile ex *amittatur* fieri potuit: nam in Mstis hæc promiscue scribuntur *admittatur*, *ammittatur*, *amittatur*. Sed, ut dixi, non muto vulgata: nam et in Celso invenio: 'cavete dedecus Cæsarianis castris indignum.' *Vossius.* Vossius mavult *decus amittatur*, ut *decus rei militaris* appelletur vexillum. Eam quidem lectionem exhibet Ms. Norvic. nec tamen probo; vulgatam enim scripturam in suo Codice invenit Jul. Celsus, qui p. 201. de hac re ait 'cavete dedecus Cæsaris castris insolitum, ne forte hostium in manus veniat tanti ducis signum;' præterea, quod rem extra omnem dubitandi ansam ponit, aquila amissa maximæ erat ignominiæ, quippe apud Romanos sacra fuit habita, ideoque delictum mors sequebatur. Adi, si nescis, Just. Lipsium Mil. Rom. l. iv. d. 5. *Davis.*

lxvi. 4 *Castrorum—omnes erant*] Ad perspicuitatem *parenthesi* includendæ erant lineæ istæ. Quod neglexerunt Editores. *Clark.*

5 *Pompeianis copiis atque opere**] Dubitem desint aliqua, an depravata, an denique transposita tantum verba sint. In manuscriptis nullum lacunæ vestigium reperitur. *Vossius.* *Ut demonstravimus* supra c. 45. 46. Unde fortasse restitui poterit hic locus *collem* (vel *collem quidem*) *circummuniret*. *Clark.* Cur ergo non simpliciter *opera?* quod in Edd. ante Faërnum et Ursinum legebatur, et confirmatur a Petavian. Bong. Lovan.

et Voss. Codicibus: quem Accusativum restitui deletis stellulis. Mire hæc interpolat Ciacconius, qui videri potest.

LXVII. 1 *Signo legionis inlato*] Ciacconius putat legendum *signa inlata*. Tu vero, mi Lector, nil muta. Solet Cæsar Ablativum absolutum ponere, subintellecto casu sub verbo addito. Ut hic *signo illato, renunciarunt eo* sc. *signum inlatum*. Consule omnino notata ad VII. 4. 'convocatis suis clientibus, facile incendit.' Vide etiam Varias LL. c. 69.

15 *Erat objectus portis eritius*] Est trabs, cui infixæ pinnæ ferreæ; et sæpe versatilis. Hodie quoque utimur iis nonnunquam ad obstruendas aquas, nisi quod nunc superne tantum aculei infigantur: in illo vetere ex omnibus lateribus. Meminit machinæ Sisenna apud Nonium in Verutum: 'Saxaque ingentia et axe junctæ trabes, per pronum incitabantur: axibusque eminebant, in modum eritii militaris, veruta binum pedum.' Certum est locum corruptum esse. In veteri Veneta editione legebatur; 'Saxaque ingentia, evincti trabe per pronum mutabantur.' Unde faciebam: 'Saxaque ingentia, revincta trabe per pronum incitabantur.' Nam illa violenta vere machina si in lateribus molares, in medio axis verutis confixus. Turnebus scribebat: 'Saxaque ingentia, et orbes axe juncti.' Non damno: si per orbes, ut dixi, intelligas saxa: nam de rotis ligneis si accipias, videtur non magnus impetus esse potuisse. Nomen machinæ ab ericio, seu erinaceo animali. In Pet. et Pal. constanter utroque loco scribitur *ericius*. In Bongars. bis *erycius*, quod addo, quia de literis hujus vocis disputare doctos viros video. *Vossius*. Vide etiam Ciaccon. et Hotom. Per *c* etiam scribitur in Leid. pr. sec. Lovan. Scalig. et Edd. primis aliisque; quod revocavi.

16 *Pugnatum; quum, &c.*] Scaliger, errore (ut opinor) typographico, edidit: *pugnatum. Quum, &c.* Quem absurde secuti sunt Recentiores, sententia plane nulla. *Clark.*

17 *Pulcione*] In Mss. Petav. Pal. Ciaccon. et Edd. Rom. Med. scribitur *Pulejone* vel *Puleone*. In Leid. pr. *Pulione*. *Pulfione* faciunt Ciacc. et Gruterus. Vide ad v. 44. Narratio autem de proditione exercitus Antoniani, ut supra diximus, periit.

18 *E loco*] Ms. Eliens. et Edit. Rom. *eo loco*. Quæ lectio æque bona. *Clark.* *Eo loco* habent omnes Editi ante Ursinum, qui *e loco* e Ms. suo reponi jussit: eique adstipulantur Petav. Leid. pr. Voss. et alii: *et loco* est in Palat. V. ad VIII. 19. 'prœliante Corbeo ex silvis.'

21 *Et, quod eo pulsa legio sese receperat*] In Petaviano τὸ *et* desideratur. Palatinus habet *et quo pulsa legio sese receperat*. Legendum aio, *quo pulsa legio sese receperat*. *Vossius*. Perinde esse ait Clarkius. Melioribus tamen Mss. obsequendum. Conjecturam Vossii omnino confirmat Lovaniensis *irruperunt, quo pulsa*, ut majorem distinctionem ponamus post *receperat*. *Et* etiam non comparet in Leid. pr. et Voss.

LXVIII. 3 *Munitionem enim*] Sic Ms. Reg. et Edit. Rom. In aliis deest *enim*. *Clark.* *Enim* addunt quoque Edd. Med. Ven. Flor. Vascos. Steph. Strad. Gryph. post. Sed non comparet in meorum ullo codice.

4 *Pertingere*] Rescribendum puto *pertinere*; altera enim voce nusquam alibi usus est Cæsar, perpetuo autem ea quam dixi. *Davis.* Recte Davisius suspicatur; confirmantque Codices optimi Leid. pr. et Lovan. qui dant *pertinere*. Quod et alibi, ut B. Alex. c. 5. 35. in *pertingere*, quod ne quidem sat bene Latine dicitur, commutatum est. Adi omnino Cl. Burmannum ad Quinctil. Instit. Orat. II. 4. et quos laudat.

7 *Quod, &c.*] Lege *quam quum esset, &c.* nempe *munitionem.* *Davis.* cur. sec. Perperam et contra Auctoris stylum. III. 23. 'Quod ubi animadvertit, suas copias non duduci,' et sæpissime. Adi c. 17.

8 *Protinus his munitionibus*] Cum in aliis Codicibus scriptum sit, *positis*; in aliis, *prout iis*; existimo equidem cum Ciacconio, legendum *prorutis*, vel *proruptis*, vel *perruptis his munitionibus.* Firmat hanc conjecturam id, quod mox sequitur, *ea parte, qua* proruerat. *Clark.* *Prorutis* unice verum esse existimo, et favent quoque Lovan. ac Leid. sec. in quibus *positis.* In Scalig. *pro ut.* In Petav. abest *protinus:* rectius defuissent *his munitionibus.* Vide ad G. B. II. 26. 'Munitionibus his prorutis.'

LXIX. 12 *Ex parte, qua proruebat*] Vett. editt. *ex parte, ex qua proruebat.* Ms. Ciaccon. *ex parte, quam proruebat;* unde vir ille doctissimus reponit *ex parte, quam proruerat.* Ms. Norvic. vulgatam lectionem servat, ex qua tamen sensum congruum exsculpere nequeo. Credo *ea parte* (munitionis scilicet) *qua proruebat;* ut sit Hellenismus, quales in bonis auctoribus non desunt. Hirtius Bell. Afric. cap. 11. 'In eo loco, *quo* paullo ante commemoravi, ante oppidum constitit,' ubi nos plura. Adi et virum clarissimum Jac. Gronovium ad Ciceronis de Fin. l. I. num. 29. *Davis.* Ea *parte, qua proruerat.* Ita recte restituendum vidit Davisius. Editi omnes; ex *parte, qua, &c.* vel, ex *parte,* ex *qua, &c.* Ciacconius emendavit, *ex parte,* quam *proruebat.* Sed perperam. Recte enim dicitur, *qua proruebat* vel *proruerat:* non quidem Hellenismo, uti existimavit Davisius; (is enim in hujusmodi verbis locum non habet: vide infra de Bello Africano ad c. 41.) sed subintellecta voce *munitionem: Ea parte, qua parte* munitionem *proruerat.* Vel forte, *proruperat,* aut *perruperat.* *Clark.* Mei Codices mordicus vulgatum retinent, nisi quod *ex qua* det unus cum Edd. Vetustis. Faërnus jam conjecit *ea parte, qua perruperat.* De *perrumpere* et *prorumpere* vide ad B. G. V. 25. 'Per medios audacissime proruperunt.' An leg. *ex p. ea, qua proruperat* vel *perruperat?* *Quam proruerat* firmari posset ex notatis ad B. G. III. 26. 'Munitionibus prorutis.'

18 *Eodem quo venerant, receptui consulebant*] In Mss. Cujac. v. c. nostro, Pet. Palat. ac Bong. est *receptui sibi consulebant.* Emendo, *receptu sibi consulebant.* Nam quod ab Scaligero editum *receptui consulebant* non probo: nec sic locutum quemquam scio. *Vossius.* *Receptu sibi.* Ita emendavit Vossius. Scaliger et Recentiores, omissa voce *sibi,* ediderunt, *receptui consulebant.* Quæri potest, annon retineri queat id, quod in omnibus fere Mss. reperitur. *Eodem. quo venerant,* receptui sibi *consulebant.* *Clark.* P. Manut. legebat *Eodem, qua ven. receptui cons.* Aldus Manut. malebat *concinebant.* Faërnus emendabat *Eadem, qua venerant, receptui cons.* Adeo ut omnes ejecerint voculam *sibi:* quam nihilominus constantissime agnoscunt Mss. et Edd. Vett. omnes. *Recessu* est in Ms. Ciacconii et Edd. primis. *Receptu,* quo modo emendavit Vossius, jam ediderunt Vascos. Steph. aliique et in antiquo Pinelli libro reperit Manutius. *Receptui,* vel si vis *receptu* in Dativo non ausim damnare; ut *sibi* pleonastice ponatur.

21 *Dimissis e. e. c. conficerent*] *Dimissis* retinent Mss. omnes. Adridet tamen magis Faërni, Ciaccon. et Hotomanni lectio *admissis:* quo facilius eumdem cursum conficere poterant, calcaribus equo subditis, quam si eum dimitterent, et ipsi pedibus fugerent. Præterea pro *conficerent* in Mss. Ursin. Petav. Palat. Leidensibus, Voss. scribitur *confugerent:* quod notan-

dum. Interpolate in Lovan. *eodem cursu confugerent.* Latere quid videtur. Dein non male Manutius conjicit *quisquam omnium:* ut cum aliis auctor noster loquitur sæpissime.

LXX. 3 *Præter spem acciderant, ejus*] Deleta virgula, quæ in Lipsii, Scaligeri, nuperisque editt. obtinuit, rescribendum *præter spem acciderant ejus*, nisi cum Rom. Med. Ven. Beroald. Steph. malis, ordine verborum mutato, *præter spem ejus acciderant. Davis.*

5 *Equitesque ejus, angustiis, portisque a Cæsaris militibus occupatis*] In Ms. Cujac. v. c. nostro, Pet. Palat. ac Bong. reperio, *angustis portis, atque his a Cæsaris militibus occupatis.* Sed non damno vulgata, quia infra dicit Cæsar: 'non illi angustias præoccupatis castris.' *Vossius. Angustis portis atque his a C.* inveni etiam in Leidd. Lov. et Voss. atque Edd. primis, Vasc. Steph. aliisque. Vide etiam Manut. In Leid. sec. est *angustis p. atque aliis.*

10 *Propriam et expeditam Cæsaris victoriam*] In Petav. *propriam expeditam.* Mihi illud *propriam* aures offendit. Scio quidem dicere Hirtium de Bello Alexandr. 'victoriam sibi propriam a diis immortalibus portendi:' et de Bello Africano: 'victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur.' Sed alia ibi res est. Ego hic multo malim legere: *victoriam prope jam expeditam.* Certe si propria jam erat victoria, nihil opus addere expedita: si expedita tantum, nondum propria. Sed judicium aliorum esto. *Vossius. Victoria propria* est perpetua, qua locutione usus est Hirtius Bell. Afric. capp. 32. et 72. At mirum sane esset, si Cæsar ex victa hostium legione tantum commodum sperasset. Omnino itaque reponendum *prope jam expeditam*, ut diserte exhibet Ms. Norvic. Livius XLV. 41. 'Ad alterum *prope jam* exspirantem veni.' Hilarius ad Constant. p. 211. edit. Basil. 'Prope jam nemo Christi est.' Terentius Heaut. act. I. sc. 1. 46. 'Prope jam ut pro uxore haberet.' Vide et vs. 52. *Davis. Et* abest quoque a Lovan. In Leid. pr. Scalig. et Voss. exaratur *propriam expeditamque;* certo indicio, mendam subesse. Quare omnino accedo viris doctis scribentibus *prope jam.* cap. 81. 'Quæ prope jam matura erat.' B. Alex. c. 64. 'prope jam instituta opera.'

LXXI. 1 *Desideravit milites* DCCCCLX] Plutarchus de duobus millibus, Orosius de quaternis ait. In Celso nihil hac de re invenio. *Vossius.*

2 *Equites R. * Felginatem, Tuticanum, &c.*] Etsi non probo vv. cc. lectionem, non dubito tamen adscribere, quia immane quantum a vulgata abit: *Equites Ro.* CCCC *et Tuticanum Gallum, Senatoris filium, et a Placentia* C, *et a Puteolis* C, *et a Capua* X *sacrati viri et* X *Trib. militum, et centuriones* XXX. Sic Palatin. et Bong. nisi quod hic pro *Tuticanum* depravate habet *Tutianum:* et pro XXX. XXXII. Qui numerus et in Mss. Cujacii, ac Pet. et v. c. nostro reperitur. Orosius habet *centuriones* XXII. Sed pro *Felginatem* Petav. et v. c. noster constanter habent utroque loco *Flcginatem. Vossius.* Variant Mss. Codices nonnulli veteres habent, *Cæsar desideravit — notos equites Rom.* CCCC, (Al. CCC) *et Tuticanum* (Al. *Felginatem Tuticanum*) *Gallum, Senatoris filium, &c.* Ms. Reg. et Edit. Rom. habent, *Cæsari desiderati sunt — noti equites — et Tuticanus Gallus, Senatoris filius; et a Placentia* C; *et a Puteolis* C; *et a Capua* X *sacrati viri, et* X *Tribuni militum, et Centuriones* XXX. (Al. XXXII.) *Clark.* Sine dubio locus hic in mendo cubat. Nam pro *Cæsar* habent Mss. mei omnes *Cæsaris. Desiderati sunt m.* CMLX *et noti equites R.* CCCC. ac cetera in nominativo legas etiam in Carr. Palat. Bong. Leid. sec. Edd. Med. Ven.

Flor. Vascos. Steph. Gryph. post. aliisque. Glandorpius legebat CMLX, *equites* CD *et notos equites Romanos.* Mihi etiam omnino videtur numerus *equitum* excidisse, quorum notissimos tantum nomine signaverit Cæsar. *Fleginatem* habet quoque Leid. pr. *Flennat.* Vossianus, utroque loco: primo *Fl.* seu *Flavium* legit Manutius: dein C. non est in Voss. Inepte autem additur in nonnullis præpositio *a Plac.* et *a Puteolis.* Vide ad I. 24. 'Cn. Magius Cremona.'

4 *Gravium*] Manutius notavit, in aliis libris legi *Granium.* Hoc ego cum invenerim in Leid. pr. Vossiano, Scalig. et Lovaniensi, recipere non dubitavi. Est enim notissimum *Graniorum* nomen in litteris et monumentis veterum: quamquam et *Gravii* occurrant. Sed Mss. sequendi sunt. *M. Sacrativirum* retinent Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. et Lovan. cum Edd. Ber. Man. Gryph. *et Sacrativirum* Plantin.

Tr. Mil. et Cent. XXX] Male habent Edd. Aldi et aliæ *Tr. Mil.* L. pro quibus X nonnulli, vel *et* X. *Trib. mil.* Manutius III subponit: sed numerum nullum habent recte Mss. quem bene sustulit Ciaccon. sub uno numero comprehendit Tribunos et Centuriones. Verum et ille numerus XXX est contra fidem Mstorum. Illi enim, mei certe, numero novem (nam in Palat. XXX) et Edd. principes, item Vascos. Steph. et aliæ habent XXXII. Quod idcirco revocare non dubitavi.

7 *Suorum terrore*] Elegantius multo Petav. Leid. pr. Vossian. *s. in terrore et fuga:* sensu clarissimo; nisi malis mecum *suorum vi*, a quibus præ terrore et fuga trudebantur. *Vi* sæpissime abiisse in τὸ *in* monuerunt docti, et vidimus ad B. Gall. IV. 15. 'timore, lassitudine, vi fluminis obpressi.'

9 *Hoc nomen obtinuit*] Male hæc verba suspecta sunt Ciacconio et Grutero: sequentia magis olerent Glossam. Sed ea sunt pro Cæsaris more interpretamentum priorum. *Obtinuit* est *ex eo tempore retinuit*, non deposuit. Vide omnino Gronovium et alios viros doctos ad Liv. III. 36. 'Perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.' Hinc apud Comicos *antiquum obtinere, antiquam rationem obtinere.*

10 *Sed neque in litteris neque in fascibus*] Petav. Palat. Lovan. Leid. pr. sec. Voss. (nec dubito de aliis) exhibent *sed in litteris, neque in fascibus.* Eleganter; quod non ceperunt editores. *Neque* aliquando in priori loco omitti solet. Confer Cel. Burm. ad Vellei. Paterc. II. 45. 'Quique dicendi neque faciendi ullum nosset modum.'

14 *Caussa*] In Voss. *cum.* In Leid. pr. non comparet; nisi inter versus. Quid si deleatur? *Ostentationis ἕνεκα.* Vide ad B. G. IV. 1.

Quo major perfugæ fides haberetur] Noli cum Ursino aut Ciacconio putare hunc esse corruptum locum: sanissimus est. Perfugam Cæsar per contumeliam vocat ipsum Labienum. Eundem errorem Rubenius Elect. I. 35. erravit: quod tamen in Cæsare illi novum non est. *Vossius. Ipsi* scil. *Labieno*, ut recte notavit D. Vossius; meritoque ridet Ursinum, Ciacconium, et Rubenium, qui nescio quid de hujus loci corruptione ineptiunt. *Clark.*

LXXII. 6 *Alter alteri*] Placet, quod in Msto Norvic. legere est, *altera alteri*, nimirum pars exercitus. *Davis. Altera.* Ita emendavit Davisius ex Ms. Eliensi; ut sit *altera* scilicet *pars exercitus.* Sed et ferri posset vulgata lectio, *alter;* ut sit *alter* videlicet *exercitus* vel *miles. Clark.* Eliensi codici accedunt Petav. et Lovan. *altera.* Quare id hic loci prætuli: *a* excidit ob seq. *alteri.*

LXXIII. 13 *Qua facilitate inter medias hostium classes*] Sic solus Bongars. at Ms. Cujac. et Petav. ac Pa-

lat. *qua felicitate*, quare sic rescribo. *Vossius.* Supra in hac eadem re *Incredibili felicitate.* Quod et monuit Ciacconius; quare omnino *felicitate* reposui, confirmantibus id insuper Leid. pr. et Edd. Vasc. Stephani, Gr. post. aliisque, neque aliter exhibuit jam Clarkius.

17 *Ejus juri potius*] Fortunam intelligit, quæ, ut queritur Pedo Albinovanus Eleg. I. 54. 'Injustum jus sibi ubique facit.' Editt. Rom. Ven. Beroald. hic exhibent *exercitus potius;* Ms. autem Norvic. *cujusvis potius.* Sic et alii Codd. Sed hæc varietas ex eo est orta, quod vim Cæsareæ locutionis non caperent Librarii. *Davis.* Ciacconiano codici concinit solus Leidensis sec. *ejus juri.* Quod sane eleganter dictum merito a Scaligero in textum receptum est. Sic Cicero pro Marc. c. 2. 'Maximam vero partem quasi suo jure Fortuna sibi vindicat.' *Exercitus* cum Edd. primis habent Carr. et Bong. *cuivis* Bas. Vasc. Steph. sed *cujusvis* est in Mss. ceteris omnibus, ut et Edd. Aldi, Gryphii, Manutii: quod nequaquam tamen spernendum videtur. Sequitur enim statim, 'sive ipsorum perturbatio sive error aliquis, sive etiam Fortuna.'

18 *Locum se tum ad dimicandum dedisse*] Ita Scaliger, qui textum corrupit magis, quam emendavit. Antea scriptum in editis codicibus erat *securum.* Sed in vv. cc. duobus erat *secum,* unde ille fecit *se tum.* Nihil minus potuit ad mentem Cæsaris dici: illud *securum,* quod in duobus manuscriptis Palat. et Petav. reperitur, multo ad veram lectionem propius accedit. Ego scribo *locum se tutum ad dimicandum dedisse.* Nam hoc imperatoris est, præstare, ut æquo et tuto loco pugnam milites capessant. At locum qualemcunque dare pugnaturis; id vero etiam possit, qui bella nunquam vidit. Quare ergo ad sui commendationem hoc Cæsar dicat? Jam vero video in alio quoque codice, quem Brutus contulit, legi *se tantum,* pro *se securum,* quare certissima est conjectura nostra. *Vossius.* Editt. vett. *locum securum:* Jos. Scaliger edidit *locum se tum,* ex nonnullis Codd. qui *secum* exhibebant. Joan. Freinshemius ad Curtii IV. 14. 12. conjecit *locum se aptum* vel *tutum,* quæ quidem emendatio Vossio in mentem venerat. Pet. Victorius Var. Lect. XXX. 22. et Ald. Manutius reponunt *locum se æquum;* sed lancem deprimit Ms. Norvic. quem in hac editione sum secutus; pronomen enim reciprocum subaudiri posse, sexcentis exemplis constat. *Davis.* Quod edidit Scaliger, abjectum est et languidum. Quod voluit Vossius, quodque habent Editt. Vett. nimium est et insolens. *Opportunus* enim ad dimicandum potest esse locus aliquis, *tutus* et *securus* non potest. Vera lectio manifesto est vel Davisii *locum æquum,* vel Manutii, qui eodem redit, et paullo est plenior, paulloque propius ad plurium Codicum scripturam accedit, *Locum se æquum. Clark.* Non dubitandum est de emendatione Victorii *se æquum:* nam in Pal. et Bong. ac Leid. sec. reperitur *securum,* ut in Edd. priscis; *secundum* in Voss. at *secum* in Scalig. Pet. Cujac. Lovan. et Leid. pr. *se tutum* placebat quoque Ciacconio.

22 *Interpellasset*] Sic ex Mss. et editt. Vett. restitui. Recentiores, Scaligeri errorem (ut opinor) typographicum fideliter secuti, ediderunt *interpellassent. Clark.* Atqui *interpellassent* inveni jam in Edd. Gryph. Manut. Plant. male: *interpolasset* Edd. primæ et aliæ. Rescripsi *interpellavisset* auctoribus Cujac. Scal. Petav. Leid. pr. Lovan. et Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Reliqui *interpellasset.*

23 *Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret*] Gryphii editio: *quod si esset factum, et detrimentum in*

bonum verteret. Palatinus codex: *ut detrimentum in bonum verteret.* Ne hoc quidem recte. Rescribo, *quod si esset factum, fore ut detrimentum in bonum verteret. Vossius.* Edit. Gryph. habet *factum et detrimentum*, unde rescribit D. Vossius, *factum, fore ut detrimentum.* Mihi placet *quod si esset, futurum ut detrimentum, &c.* Phrasis est elegantissima, cujus exempla suppeditabit vir doctissimus Joan. Clericus ad Corn. Severi Ætn. vs. 501. *Davis. Factum; detrimentum in bonum verteret.* Sic Mss. Reg. Eliens. et Is. Vossii, aliique; nisi quod nonnulli habéant corrupte, *verterent*; nonnulli, ut *detrimentum, &c.* D. Vossius (ex Mss. qui habent, *ut detrimentum, &c.* reponendum existimat *Quod si esset factum*, fore ut *detrimentum, &c.* Davisius paullo aliter; *Quod si esset*, futurum ut *detrimentum, &c.* Manutius et Cellarius, ex Carrariensi codice, *Quod esset factum detrimentum, in bonum verteret.* Ego in vulgata lectione, quæ ad Mss. proxime omnium accedit, nihil mutandum censeo. Quod habent Editt. et Mss. nonnulli, *verterent*, manifesto corruptum est. Nam ut exemplis allatis ostendit Davisius; verbum illud *vertere* sæpissime apud optimos Auctores usurpatur tamquam neutro-passivum, vel potius elliptice pro *se vertere. Clark. Ut* minus bene addunt etiam Leid. pr. Lovan. et Palat. Vulgata lectio omnium est optima. In Leid. pr. est *verteretur.* Sed sæpe Terent. *Res tibi vertat male* vel *bene:* et ita passim. V. etiam Ciaccon.

24 *In bonum verteret*] Editt. Vett. *verterent*. Male. Livius II. 27. 'Periculum libertatis——in creditores a debitoribus verterat.' Et c. 52. 'Ea (mulcta) in caput vertit.' Dictys Cretensis II. 3. 'Propere ad eum convertit.' Et c. 28. 'Cum magna præda ad suos convertit.' Vide etiam not. ad B. G. v. 49. *Davis.*

LXXIV. 1 *Nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit*] Hoc pro clementia Cæsaris, non more Romano. Nam qui signa amiserant, ignominiosa peribant morte. Unde apud Livium l. II. 'Inermes milites, signo amisso signiferos, duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit.' Obvia sunt exempla. *Vossius.*

7 *Superioris ordinis nonnulli*] Malim, si per Mss. liceret, *superiores ordines*, i. e. centuriones primorum ordinum et tribuni. Vide omnino ad B. G. VI. 7. 'Tribunis mil. primisque ordinibus coactis.' 'Superiores ordines' dixit etiam Cæsar VI. 40.

10 *Spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat: relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat*] Nunquam ita scripserat Cæsar; nam certum est ad Dyrrhachium manenti metuendam fuisse famem. Ideoque alia loca petenda erant. Non ignoravit hoc Celsus, in quo legitur: 'Nam neque victis tam cito in aciem reversurus sat fidebat, et reparandis animis spatio opus esse; neque præterea tam hostem, quam frumenti inopiam metuendam eo loci manentibus judicabat.' Fulvius pro *relictisque* legebat *retentisque:* audaci conjectura, et phrasi, quam certum mihi nunquam a Cæsare manasse. Codicum plerique pro vulgata stant, præter Palatinum, in quo itidem male est *reliquisque munitionibus.* Sed optimi duo, Vetus noster et Petavianus codex habent *relictis.* Haurio inde veram lectionem, certe sensum bonum, et distinguo: *Spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat relictis munitionibus. Magnopere rei frumentariæ timebat: itaque, &c.* Ne ipsa quidem invidia negabit commodiorem hic sensum esse: quare neminis censuram defugio. Non repugnem tamen, siquis inserto *et* legat, *et magnopere rei frumentariæ timebat.* Qualia a librariis sæpe omitti quo-

tidie in codicibus antiquis video. Sic omnia erunt multo clariora. *Vossius.* Cum manifestum sit Cæsarem non propterea rei frumentariæ timere, quod munitiones suas reliquisset; sed e contrario tum maxime rei frumentariæ timere, si ibidem locorum permansisset; emendandum existimat Vossius: *putabat*, relictis *munitionibus:* et *magnopere rei frumentariæ timebat.* Favet, quod in duobus Vir doctissimus Mss. et ipse itidem in Ms. Eliensi scriptum reppererim *relictis*, non *relictisque.* Nihilo tamen minus defendi posse videtur etiam vulgata lectio, si illud *relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat*, ita accipiatur, ut dicat Cæsar, non *propterea quod*, sed *quo tempore* munitiones suas relinqueret, timere se rei frumentariæ; eamque ob causam, inter alias, castra alio movendum existimare. *Clark.* Ulcus est latens; nam rei certe frumentariæ potius erat timendum, si Cæsar milites in castris contineret. Hac de causa Petr. Ciacconius legendum putat *retentisque munitionibus.* Dionys. autem Vossius interpungit: *spatium interponendum ad recreandos animos putabat, relictis munitionibus; et magnopere rei frumentariæ timebat.* Et sane Voss. Petav. ac Norvic. *relictis*, non *relictisque, munitionibus* exhibent. Hæ tamen conjecturæ prorsus inanes videntur: minima mutatione rescribo, *relictisque* in *munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.* Cæsar interponendum spatium putabat, ut animi militum recrearentur, adeoque intra munitiones eos cohibere cupiebat, si tamen id faceret, famem timebat; qua de causa e castris occultissime discessit, ac inde factum, ut et Pompeianorum peditum congressum et cibariorum inopiam vitaverit. *Davis.* cur. sec. *Que* abest quoque a Leid. pr. et Vossiano. Vide num *relictis munitionibus* significet idem, quod retentis, et quasi reliquis manentibus. Sic certe *relictus* passim a nostro adhibetur, et in *retentis* plus semel corruptum est. Adi notas ad B. G. v. 19. 'Dimissis copiis, IV. milibus essedariorum relictis.'

LXXV. 8 *Et quam serissime ejus profectio cognosceretur*] Codices veteres quamplurimi, '*et* ne citissima *ejus profectio*' &c. Clark. *Quam serissime* primus edidit Scaliger, ut apud Plin. XV. 17. cum antea legeretur *ne citissima*, ut est in Bong. et Palat. Faërnus corrigebat *ne citissime;* atque ita inveni in Leid. sec. Verum Mss. Ursin. Cujac. Petav. Scalig. Lovan. Leid. pr. et Voss. habent *quam suetissime.* Quod non capio. An fuit *et ne quam citissime?* Ceterum de militari hoc instituto vide eruditissimos commentarios Ill. Schelii ad Hygin. p. 272. &c.

13 *Impeditos et perterritos*] Cum in Pet. Scalig. Palat. Leid. pr. et Voss. non sit copula, non displicet Lovaniensis Cod. lectio *itinere inpedito perterritos.* Statim contra *expedito itinere*, et *ripis inpeditis*, uti et c. 88. Vide etiam ad VII. 8. 'inpedito et iniquo loco.' De *Genuso* adi sis Cellarium.

LXXVI. 4 *Intra vallum continuit*] Edit. Rob. Stephani A. D. 1544. exhibet *intra castrorum munitionem*, quam lectionem ab emendatorculo profectam arbitror, nam reliqui omnes Codd. repræsentant *intra vallum castrorum.* Sic Cæsar B. G. III. 17. 'Ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent.' Ita igitur et hic repone. *Davis.* Nam Scaliger, Ursiniani Codicis auctoritate motus, illam vocem temere delevit: cum quo tamen facit Pal. *Idem.* cur. sec. Quod exhibet R. Stephanus, inveni in Leid. pr. et Scalig. a manu prima. *Castrorum* addunt etiam mei, nec omiserunt Cellarius aut Clarkius.

17 *Millia procedit*] Ita ex Ms. Regio restituo. Editi omnes VIII. *millibus procedit.* Minus recte. *Clark.*

Milia exhibent quoque Mss. Ciaccon. Leid. sec. et Pal. cum Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Stradæ. *milium* Lovan. Al. *mil.*

LXXVII. 9 *Progressos consequi*] Plus adridet mihi, quod est in Lovaniensi *prægressos*, ut et sensus postulare videtur. Ut ubique *pro* et *præ*, ita in hoc composito turbantur. Sic in Front. II. 7. § 20. 'Ipse prægressus cum copiis, quas habebat,' in nonnullis est *progr.* Alibi *præcedere* et *antecedere* dicit. Vide ad VII. 54.

LXXVIII. 13 *Obpugnaret—conaretur*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Edit. Rom. Recte. Scaliger et Recentiores omnes *oppugnare—conaretur.* Quod minus apte convenit. Dicendum enim potius fuisset *expugnare — conaretur. Clark. Obpugnaret* quidem exaratur in Carr. Lovan. ac Leid. sec. cum Edd. Med. Ven. et Flor. Sed reliqui et antiquiores cum ceteris Edd. jam ante Scalig. habent *obpugnare*, nisi quod in Leid. pr. sit *expugnare*, e Glossa. Non video, quid obstare possit in locutione *obpugnare—conaretur*, i. e. si tentaret, earum urbium oppugnationem. Unde contra *desperare obpugnationem*, quando obsidere urbem quis prohibetur, legitur c. 10. Immo plane, ut hic, ita apud Hirtium B. Afric. c. 29. 'oppidum *obpugnare*, ac vi inrumpere *conabatur*.'

17 *Et, quid fieri vellet, ostendit*] Vulgg. *ecquid fieri vellet, ostendit.* Sed omnes Codd. repugnant, quorum auctoritatem sum secutus. *Davis. Et, quid, &c.* Ita restituit Davisius, consentientibus Mss. omnibus et Editt. plerisque veteribus. Vocem miram, et Cæsari prorsus ignotam, *ecquid*, intulit hic nescio quis: quem secuti Scaliger et Recentiores. *Clark.* Istud *ecquid* ab Aldo profectum, quod Manutius, Scaligerque contra reliquas Edd. et Mss. omnes ac sanum sensum, et frequentem Cæsaris locutionem secuti sunt. Sexcenties dicit auctor *et, quid fieri vellet*, aut *velit*, *ostendit*.

22 *Si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima*] Lege, sin *ab ora maritima, &c.* Sic paulo ante, '*si* in Italiam transiret, *sin* Apolloniam,' &c. ita semper loquuntur optimi scriptores, ut sæpe monuimus. *Davis.* cur. sec. Hoc adeo perpetuum non est, ut non etiam *si* in disjunctione repetant: præcessit, *si Pompeius eodem contenderet, si in Italiam transiret, sin Apoll.* ubi plerique et optimi etiam Codices *si*. Immo vide ad VII. 66. et alibi sæpius. Pro *haberet* Ciaccon. conjicit frustra *habeat*, quia in suo invenit *habebat*.

LXXIX. 1 *Et suis ut esset auxilio*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Vossii. Eleganter. Editi *studebat*, ut suis *esset auxilio. Clark. Et suis ut* reposui auctoritate Mstorum meorum omnium, Petav. Pal. Bong. Leidd. Scal. Lovan. et Vossii.

3 *Cæsarem Apollonia directo it. averterat*] Variant Mss. et Editi. Vulgata profluxit a Beroaldo, quem Aldus, Basil. Manut. Scaliger, et reliqui secuti sunt. Sed contra Mss. auctoritatem. R. Stephanus edidit *Cæsar Apolloniam a dir.* atque ita exstat in Bongars. Minus bene, licet *Apolloniam* sit quoque in tribus meorum. *A recto it.* est in Palat. Brant. et Leid. sec. *Recto itin.* simpliciter Lovan. unde Ill. Heinsius adscripsit *de recto itin.* quod et Ciacconio in mentem venerat, qui etiam, quia in Codice Achillis Statii erat *adverterat*, conjiciebat *Cæsar Apolloniam recto itin. diverterat.* Rectus fuisset *devert.* Vide ad Luc. II. 470. 'devertitque acies.' Audacius idem conjicit *Cæsar ab Apollonia rectum iter av.* quia I. 14. 'iter ab Arare Helvetii averterant.' Verum Mss. meliores et plerique retinent, *Cæsarem Apollonia:* et *a dir.* vel *a derecto itinere* restat in Mss. Ciacc. Petav. Cuj. Leid. pr. Voss. et Edd. primis, Vascos. Steph. Gryphii aliisque: quod mutatum

non oportuit. II. 24. ‘ directo itinere abest.’ B. Alex. c. 2. ‘ directæ plateæ.’ *Averterat* autem est, fecerat, ut a recto itinere se versus viam flecteret. Supra B. G. VI. 42. ‘ quod ab ipso vallo barbaros avertisset Fortuna :’ vulgo ibi *avertissent*. Vide quæ adtuli ad Lucan. VIII. 857. ‘ Quem non cinis avertet :’ ubi tamen *advertet* defendi potest ex iis, quæ notat Cl. Drakenb. ad Liv. I. 12. ‘ adverteratque ea res Sabinos.’

5 *Inproviso*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii, *ex improviso*. *Clark.* Præpositionem addidi auctoritate Mstorum Ursini et meorum omnium : et Edd. Vascos. ac Steph. Plerumque *ex* vel *de* addit auctor, licet etiam exempla apud eum uti et alios dentur, ubi subintelligatur.

8 *Heracleam Senticam*] Sic in omnibus codicibus legitur. Ptolemæo tamen Heraclea est urbs Σιντικῆς : et Plinius IV. 10. *Heracleam Sinticam* vocat. Sed facile potuit *i* in *e* mutari : sic in vet. cod. *Heraclia* pro *Heraclea* scribitur ; et in multis libris non raro reperias *Mauretania*, pro *Mauritania*. Quod perperam Fulvius inde probabat rectum esse, quia Græcis Μαυρετανία dicitur. Nam si id verum, quare non æque *Bretania* dicere liceat, quando Græcis Βρετανία est? *Vossius. Heraclium* est etiam in Vossiano Lov. Pet. Palat. et Bong. Sed *Senticam* mordicus retinent omnes ; cum *Sinticam* fuisse dictam e Plinio et Livio LV. 19. et Thucyd. l. II. Σίντοι, etiam docuerunt Glandorpius, Ursinus, et Cellarius, quorum ultimus optime conjecit hanc vocem a mala manu scioli esse additam. Quia Heraclea Sintica nimium a Candavia remota, quantum spatii est ab Illyrico monte ad Bisaltas in Thraciæ confinio : propior Candaviæ aut contigua *Heraclea Lyncestidis* regionis, quam non dubitat, Cæsarem vel scripsisse, vel in animo habuisse : nec credibile est, vacasse Pompeio ad Sintos, Bisaltas, et Strymonem usque excurrere, sed belli rationes eum in citerioribus detinuisse. Quid multis? Ipsa seqq. verba ostendunt, Cæsarem non potuisse loqui de *Heraclea Sintica*, sed *Paphlagoniæ*, quæ subjecta est Candaviæ. Pluribus hoc docet Cl. Wesseling. ad Anton. Itiner. p. 607. Uncis itaque inclusi hanc vocem.

12 *De prœlio*] Sic prius, quod sciam, edidit Scaliger, nec male, si e Mss. ut cap. seq. Antea exhibebatur sine *de:* quomodo etiam est in optimo Petav. Scal. et Vossiano. In Leid. sec. Pal. Bong. Carr. et Edd. pp. *Quibus prœlio*, &c. In Lovan. *ac prœlio*. At in Leid. pr. *prœlium factum*. Forte fuit *prœlii facti fama*.

Elatius inflatiusque] Ταυτότης ista placuit Scaligero. In Mss. omnibus est *latius inflatiusque*. *Vossius*. Miror Davisium et Clarkium retinuisse *elatius:* cum illa lectio sit e sola Ciacconii conjectura. Cellarius bene dat *latius*, volentibus id Mss. omnibus, et Edd. antiquis, et sano sensu. Dixi pluribus supra ad B. Civ. II. 17. ‘ atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat.’

14 *Hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant*] Ms. Norvic. exhibet *hæc itinera infesta reddiderat, hæc civitates nonnullas, &c. avertebat* ; unde rescripserim *hæc itinera infesta reddiderat, hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterat*, ut ad *famam* hæc referantur. *Davis. Reddiderat* etiam est in Petav. Lovan. et Vossiano : et *averterat* quoque in Lovan. *Avertebat* in Petav. Leid. pr. Voss. *Reddebant* et *avertebant* in Leid. sec. Palat. et Edd. Vascos. Steph. aliisque. Sed prætuli *averterat* et *reddiderat;* præsertim si addas e Lovan. *hæc res:* ut amat Cæsar sexcenties loqui : quod sæpe monendum fuit.

LXXXI. 3 *Civitatis Gomphensis ex captivis cognito*] Nomen proprium, ut fit, in omnibus Codd. erat corruptum ;

illi enim *civitatis* comprehensis ex *captivis cognito*; sed locum hunc egregie sanarunt doctissimi viri Fr. Hotomannus et Pet. Ciacconius, quorum conjecturam recepit Jos. Scaliger. Hunc autem Gomphensium casum, præter Historicos, memorat etiam auctor Panegyr. VIII. 6. 1. *Davis.* *Comprehensis* vel *compressis cogn. ex capt.* habent etiam Mss. mei: nisi quod in Leid. pr. sit *compressæ*. Non sane ineleganter. Est enim idem, quod *obpressæ overrompelt*. Adi Cel. Scheff. et Burm. ad Phæd. F. IV. 1. 'compressus occubuit neci.' et Clar. Duker. ad Flor. II. 6. § 2. 'Inopinanterque hostem conlatis signis compresserint.'

5 *Collata fortuna Metropolitum*] 'Ἑλληνισμός. *Metropolitum* Μητροπολιτῶν, pro Metropolitanorum. *Vossius.*

8 *Parerent atque imperata facerent*] In vulgg. erat *pareret atque imperata faceret*; sed lectionem a me receptam exhibent Mss. Voss. et Norvic. quam mutarunt Librarii; quippe nescierunt verbum *plurale* nomini multitudinis *singulari* sæpius esse conjunctum. Vide notat. ad B. C. II. 6. *Davis.* *Nulla fuit civitas, quin Cæsari* parerent *atque imperata* facerent. Ita edidit Davisius, ex Mss. Vossii et Eliens. Al. *pareret, faceret.* Quod idem est. Cellarius, ex nuperis quibusdam Editionibus, probat *pateret*. Quod mirum. Neque enim ex Mss. est, neque Cæsari usitata, licet alioqui proba locutio. Quodque affert Vir doctissimus de ταυτότητι τοῦ *pareret* atque *imperata faceret*, plane nihili est. *Clark.* Optime Davisius ad B. Civ. II. 6. § 2. restituit pluralem, quem agnoscunt Mss. Scalig. Petav. Leid. pr. Lov. Bong. et Voss. Cives enim intelliguntur. Adi omnino ad B. Gall. III. 9. *Parere* autem et *imperata facere* passim jungit Cæsar.

9 *Segetis id. loc. in agris n. quæ prope jam m. erat*] Videtur hic e Mss. aliquid mendi subesse. Nam vox *Segetis* non comparet in Pet. Scalig. Lovan. Leid. pr. Voss. et *erant* legitur in Pet. Scal. Lovan. Leid. pr. ac sec. uti et Palat. quasi pro *segetis* olim fuisset *frumentorum*: vel *segetum* et *maturæ*: ut Lucanus in hac ipsa re VII. 236. 'Ad segetum raptus moturus signa.'

LXXXII. 2 *Fidem implorarent p. ut præstaret*] Mss. Ursini, Petav. Scalig. Lov. Leid. pr. Voss. et Ed. Scaligeri non agnoscunt voculam *ut*; eleganter mehercule ac vere: quare delevi. Vide cum alibi, tum VIII. 20. 'Conclamant, legati mittantur.' *Recepisset* autem dant Ciaccon. Petav. Cujac. Scalig. Leid. pr. sec. et Edd. R. Steph. cum Scal. et seqq. *Præcepisset* Voss. *promiserat* Edd. Vascos. Gryph. post. *promisisset* Pal. Bong. et Edd. primæ, Beroaldi, Man. Gryph. At in Lovan. et Brant. Mss. *repromisisset*. Non male quidem. Videtur tamen et hæc Glossa esse τοῦ *recepisset*: quod idcirco cum optimis Codicibus retinui.

LXXXIII. 11 *Domitius*] 'L. Domitius Ahenobarbus' c. 78. 99. Erat alter *Cn. Domitius Calvinus*, Cæsareanus c. 78. *Clark.* et *Cellar.*

3 *Descenderunt*] Malim *descenderant. Vossius.* Perperam. Non enim tum —*descenderant, quum Lentulus ætatis honorem ostentaret, &c.*; sed—*descenderunt, ostentando, &c. Clark.* Grutero placebat *descendere* pro *descendebant.*

7 *Quod gestum in Hispania diceret*] Merito mendi suspecta hæc habuit verba Ciacconius, vel Glossam esse judicavit Gruterus. Vitiosi quid latere potius suspicer: *Videretur* est in Voss.

9 *Iis, qui—interfuissent*] Codices nonnulli, de *iis, qui*—non *interfuissent*. Sed longe præstat vulgata lectio. Tabellæ enim ad judicandum datæ narrantur iis, qui interfuissent; ut sententias ferrent de iis, qui abfuissent, vel qui præsentes operam

Pompeio non præstitissent. *Clark.*

16 *De persequendis inimicis agebant*] Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. miro consensu repræsentant *de persequendis* inimicitiis *agebant*; nec quidquam est causæ, cur hæc lectio rejiciatur: *abstractum* enim pro *concreto*, ut loquuntur Scholastici, eleganter usurpatur. Justinus XXXI. 6. ‘Omnia igitur variis *assentantum* generibus corrumpebantur.’ Sic ex Pelerini Codice edidit J. G. Grævius, probante Bongarsio; ut alii Msti *assentationum*, quomodo legendum arbitror. Dictys Cretensis II. 42. ‘Graii infrequentes incuriosique ab armis turbati,’ hoc est, ab armatis militibus. Alia exempla huc conferre nihil attinet, cum eorum affatim suppeditabunt not. ad B. G. VII. 78. VIII. 19. *Davis. Inimicitiis:* ita optime restituit Davisius ex Ms. Eliensi et Editt. veteribus. Quibuscum consentit Ms. Regius. Vulgg. *inimicis. Clark.* Ex meis accedunt Scalig. et Leid. sec. Quod secutus sum. Exempla ubivis sunt obvia, et sæpissime in his commentariis id monitum.

LXXXIV. 1 *Re frumentaria præparata*] A re sane frumentaria mediocriter instructus erat Cæsar, si verum est, quod tradit Appianus B. G. II. p. 466. ideoque Pompeius *τρίβειν τὸν πόλεμον ἐγνώκει, καὶ ἐς λιμὸν ἐκ λιμοῦ τοὺς πολεμίους περιφέρειν.* Lego ἐς λοιμὸν ἐκ λιμοῦ, *in pestilentiam ex fame*, quod solenne est. Justinus II. 13. ‘Multorum deinde dierum inopia contraxerat et pestem.’ Cl. Mamertinus Pan. I. 5. 2. ‘Ire passus est in profundam famem, et ex fame in pestilentiam.’ Vide et Florum III. 5. 17. *Davis. Præparata.* Dubito an alibi sic loquatur auctor. Solet sæpius certe *provisa* adhibere, vel *comparata*, uti est hoc etiam loco in Leidensi primo. Vide ad B. G. II. 2. Idque convenientius videtur.

3 *Quum satis, &c.*] Sic ex Ursini Cod. edidit Scaliger: quum antea exhiberetur *quod.* Sed omnes mei Codd. habent *quo.* Recte sc. spatio temporis. *Militum animum habere* ex eodem Cod. restituit Scaliger: nam in plerisque Edd. deerat *militum animum*, uti et in nonnullis Codicibus. Sed jam recte Glandorp. item Vasc. Stephanus aliique legerunt *habere militum animum:* atque eo ordine est in Mss. meis: nisi quod *animum* desit in tribus. *Perspicuum habere* est in Leid. sec.

11 *Armis*] Vehementer hæc vox suspecta est, et vitiosam arbitror, vel adjectivum excidisse, quo pertineat; nec enim placet *armatos* rescribi cum Freinsh. ad Curt. VII. 32. De hoc instituto vide ad VIII. 13. et I. 48.

16 *Equites mile sustinere auderent*] Mss. Petav. Lovan. Leid. pr. sec. Palat. præbent *equitum.* Quod doctius videtur, quam ut a librariis proficisci potuerit. Nepos in Dat. c. 8. ‘Non amplius hominum mile cecidissent;’ ubi in multis Mss. tamen est *cecidisset.* Ut ad *amplius* referatur. Liv. XXIII. 44. ‘Mile fere passuum erant.’ Apulei. Met. l. II. ‘mille nummum deponentur:’ ut bene e Mss. edidit Scriverius. Adde Gronov. de pec. Vet. p. 77. Plura eorumque rationem vide apud Cl. Perizon. ad Sanct. Min. IV. 4. p. 611, &c.

20 *Atque unum Allobrogem*] Petav. *Egum Allobrogem. Vossius.* Mss. Petav. et Norvic. exhibent *Ægum Allobrogem ex duobus;* ac hoc quidem nomine insignitus erat Allobrogum unus, qui ad Pompeium perfugerat. Adi hujusce libri c. 79. Ita igitur reponendum arbitror; non enim temere fit, ut Librarii nomina propria in contextum intruserint; quin potius ea, utpote rariora, corruperunt mutaruntque. Vocem partitivam *unum* subaudiri posse docebit G. J. Vossius de Construct. c. 10. p. 41. *Davis.* Adde quæ notavi ad Frontin. II. 9. § 5. ‘In Adduum ex Megistanis:’ ubi

vulgo *in quendam*. Infra c. 10. 'Ex suis necessariis legatos.'

LXXXV. 3 *Spectans*] De more hic rursus Mss. et Edd. Vett. habent *exspectans*. Sed c. 75. 'Eadem spectans, si itinere impeditos et perterritos deprehendere posset.' Hirt. B. Alexand. c. 1. 'Illud spectans, ut,' &c. ubi itidem Mss. *exspectans*: vulgo *sperans*. V. ad v. 11. 'Quem locum probandæ virtutis tutæ spectas.'

12 *Tabernaculisque detensis*] Pal. et Bong. *tabernaculisque incensis*. Edd. primæ, Beroaldi (Vascos. Margo) Male. *Tendere tabernacula*, est *erigere*: unde tentoria, ut Maro Æn. VIII. 605. 'omnis legio tendebat in arvis.' *Detendere* est oppositum. Livius XLI. 3. 'Nautici tabernacula detendunt.' Adde, quod Tabernacula nunquam quisquam incendi dixit, sed tuguria. Quia tabernacula ex pellibus, illa ex straminibus fieri solita. *Vossius*.

17 *Sicut semper dep. animo simus*] Codices nonnulli *cogitandum*. Si enim, ut *semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati, non facile, &c.* Sed præstat vulgata Lectio. Ea tamen, quæ in Ms. Regio Eliens. et Vossii reperitur (nisi quod in horum primo et tertio, pro *si ut*, corrupte scriptum sit *sicut*,) vulgata non multo est inferior :—*cogitandum; si, ut semper depoposcimus, animo* sumus *ad dimicandum parati. Non facile, &c. Clark. Si enim ut* et *sumus* est in Carr. et Edd. Beroaldi, Vascos. Stradæ, Gryph. post. Non autem, quod putabat Ciacconius, deest in illis *animo: si ut*, et *sumus* confirmatur Mss. Scalig. et Leid. prim. cum Edd. Gryphii et Stephani. *Sumus* est insuper in Lovan. Leid. sec. In Cod. Brant. *sic semp.* et *sitis*. De locutione *animo paratus* quam adhibet etiam Cap. seq. vide ad B. Alex. c. 45. 'paratior militum animis.'

LXXXVI. 3 *In Consilio*] Omnino legendum, ut curavi *consilio* auctoritate Mss. meorum septem et Edd. primarum. Vide ad v. 28. 'Rem ad consilium deferunt,' et alibi. Etiam c. 87. est in Mss. octo (nam ibi rursus incipit Dorv.) et Edd. primis.

7 *Persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut—aggrederentur*] Scribendum est cum parenthesi: *Persuasi equitibus nostris, (idque mihi se facturos confirmaverunt,) ut—aggrederentur*. Rectius enim dicitur, *Persuasi ut aggrederentur*; quam, *confirmaverunt id se facturos, ut aggrederentur*. Sed leviculum hoc. Dein pro *in posterum*; Editio vetus Romana, *in prælium*. Forte, *ad prælium*. Quanquam enim ferri potest, suspectum tamen videtur illud *in posterum*. *Clark. In prælium* exstat in Lov. Leid. sec. ac Mediol. Flor. Venet. Edd. Nil muto. *Superioribus diebus* hoc jam dixerat Pompeius.

8 *Se facturos confirmaverunt*] Vocula *se* non comparet in Petav. Lovan. pr. Voss. Bong. et aliis; non male per ellipsin, ut vidimus sæpius. Verum amplius habet Lovan. *mihi facturi confirmaverunt*, per Græcismum. Quod non temere spernendum videtur. Propert. II. 7. 45. 'Visura et quamvis numquam speraret Ulixen.' Sed notum hoc. Vide Sanctii Min. III. 7. Passer. ad Propert. III. 4. in fine. Voss. ad Vellei. II. 76. N. Heins. ad Ovid. Met. XI. 786. XIII. 135. Pricæum ad Apul. l. VII. p. 142. 'Quoad summos illi promitterent honores habituri mihi:' ubi in Mss. nonnullis *habituros*: aliosque. Præterea pro *idque* in Ms. Palat. Carrar. Flor. et Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradæ Edd. legitur *id quod*. Non ineleganter. Adi ad c. 44. 'Id quod accidit.' B. Alex. c. 24. 'Id quod magis conveniebat.'

16 *Ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent*] Suspectus mihi locus: in Cujaciano codice erat *ne usu manuum*. *Vossius*. Reponendum puto *ut sæpe optavissent*; Pompeium enim tarditatis insi-

mulaverant milites, ut supra notavit Cæsar c. 82.: nec sane video, quem locum hic habere poterit vox altera. Vossio sequentia etiam sunt suspecta, qui notat Codicem Cujac. habere *ne usu manuum;* et ipse testor *ne usu manus* in Msto Norvic. reperiri. *Davis. Optavissent.* Ita emendavit Davisius, ingeniosissime. Al. *cogitavissent.* Quod valde languidum. Dein *Usu manuque,* præstat vulgata Lectio, quanquam Vossio suspecta. *Usu manuque,* est, *peritia et virtute. Clark.* Vir doctus etiam margini adleverat: *vovissent* vel *optavissent.* Propius ad litterarum ductum Gruterus *agitavissent.* Quod non inprobo. Vide ad B. Hisp. c. 25. Sensus erit idem, ac in Lucani VII. 25. 'Miles, adest toties optatæ copia pugnæ, Nil opus est votis, jam fatum arcessite ferro.' In Mss. Bong. et Voss. est *cogitavisset* sc. Pompeius. Quo timor ejus indicetur, ne eluderent promissam fortitudinem, et vanam probarent ipsa re suam fuisse jactantiam. Quod certe Pompeius metuit, ut docet multis ibidem Lucanus. Id tamen huic orationi, quam Cæsar ei dat, minus convenire videtur. *Usu manus* est in Petav. *manu* est in Leid. pr. et Voss. sine *que.* Sed recte vulgatum defendit Clarkius. Sexcenties auctor cum aliis *usum* et *usum rei militaris* de peritia et experientia in re bellica adhibet.

LXXXVII. 1 *Ut quum*] Non bene cohærent, *Excepit ut efferret inquit.* Quare rescripsi auctoritate Mstorum Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. Lov. et Palat. ac Gryph. Marg. et Ed. R. Stephani *et:* quod referendum ad *inquit.* Fraudi fuit editoribus et librariis, quod *despiceret* et *efferret* sine disjunctiva copula junxerit Cæsar: quod tamen frequens ei est: *et* quia non caperet librarius codicis Lovan. scripsit *effert.*

9 *An non audistis*] Mss. Petav. Leid. pr. Lov. Voss. Palat. *exaudistis.* Quod recipere non hæsitavi. B. G. v. 30. 'Ut magna pars exaudiret.' Infra c. 94. 'etiam ut milites exaudirent:' item c. 105. Hirt. B. Alexand. c. 20. Liv. II. 59. 'Imperia exaudiri.' Drak. ad III. 36. 'Vox exaudiebatur.'

10 *Cohortes*] Quæri hic potest, annon nota numeralis forte exciderit. Quanquam id non prorsus necessarium. *Clark.*

13 *Plerique sunt*] Editi recentiores omnes, *pleræque.* Sed præstare videtur (quod in Mss. Reg. et Eliensi et Edit. Rom. repperi) *plerique.* Ut *milites* intelligantur potius, quam copiæ. *Idem.* Optime Clarkius restituit *plerique,* quod exaratur in Mss. meis ad unum omnibus et Ed. Mediol. Frequens hæc synthesis generis est in Cæsare. Vide, quæ congessi ad B. G. III. 9. IV. 36. VII. 20. Cel. Burm. ad Sueton. Calig. 48. Claud. 25. Dein malim quoque *ex coloniis;* quod habent Leidenses, Palat. et Edd. Vasc. Aldi, Gryphii aliæque.

20 *Quod de re tanta, et a tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur*] Pal. et Norvic. exhibent, *quod de re tanta et tam perito.* Lege *quod de re tanta a tam perito, &c.:* nam particula copulans videtur sententiam turbare. Mihi favet *Pseudocelsus.* Vide eum p. 205. *Davis.* cur. sec. *et de tam p.* Lovan. et Dorvill. Nil mutandum vel ejiciendum censeo. Suam venerem et vim habet copula.

LXXXVIII. 2 *Animum advertit*] Vulgg. *animadvertit;* sed lectionem, quam e Msto Norvic. recepimus, longe esse elegantiorem aliquoties monuimus. Vide notat. B. G. I. 24. *Davis.* Accedit Petav.

4 *Quarum una prima, altera tertia appellabatur*] Magnus Lipsius Mil. Rom. Dialog. IV. 8. illud *appellabatur* omnino a Cæsare esse negat, putatque a librario substitutum. Ego etsi non dubito, audaciæ plerosque judicaturos, quod refragari ausim, attendere tamen eum voluissem ad

verba, quæ hoc libro supra leguntur: 'L. Cassium Longinum cum legione Tyronum, quæ appellabatur xxvii,' &c. Ubi similis prorsus loquendi modus. Alibi etiam dixit, 'legio, quæ vernacula appellabatur.' Sed hoc loco monendum præterea, pro *tertia* legione legendum alios putasse *quarta*, ex Lucano: qui ait 'cornu tibi cura sinistri, Lentule, cum prima, quæ tum fuit optima bello Et quarta legione datur.' Nisi ipsum Lucanum erravisse dicamus: aut, quod malim, non convenisse inter auctores: nam Lucanus in dextro cornu Domitium, in sinistro Lentulum: contra Appianus illum in lævo, hunc in dextro collocat. Cæsar ipse Pompeium in sinistro, ait fuisse, Plutarchus in dextro, et Domitium in lævo. Sed de Pompeio movere non debet, nisi quatenus dicitur hic fuisse in dextro, illic in sinistro cornu: nam etsi ille in sinistro, tamen præposuerat quoque huic peculiarem legatum. Ut Cæsar ipse dicit dextro cornu præfuisse Syllam, et tamen se contra Pompeium constitisse ait, h. e. dextro cornu suo, quod opponebatur sinistro hostium, in quo Pompeius erat. Ut profecto credere debeam etiam hunc locum de numero legionum in antiquissimis codicibus diverse scriptum fuisse. *Vossius.* De numero legionum vide etiam Ursinum, aliosque et ad viii. 54. Recte vero Vossius defendit *adpellabatur*: quod tempus in hac designatione nominis ubique adhibet Cæsar, licet omnibus illis locis in uno alteroque Codice scribatur *adpellatur*. Cur hoc tempus adhibuerit Cæsar, latius docui supra ad c. 34. Adde Hirt. B. Alex. c. 42. 53. et alia loca.

11 *Cohortes cx expleverat; hæc erant millia* xlv] Ita in omnibus codicibus. Tradunt quoque Plutarchus, et Appianus Cæsari millia xxii. Pompeio numerum altera parte majorem fuisse. Tamen cohortes eæ faciunt millia lv. quomodo in editis libris nonnullis legere est. Et fortasse ita Cæsar scripsit. Scio quidem potuisse atteri bello cohortes, ut cx non plures quam xlv. mille milites continerent: sed non videtur Cæsar id sincere expressurus fuisse: quia quo major hostium numerus, eo illustrior ejus victoria. Florus iv. 2. 'trecenta hinc illinc millia fuisse præter auxilia Regum et Senatus' ait. Vereor multum, ne mendosus locus sit, et scribendum *centena*. Alioqui vanissimus jactator est. *Vossius.* Dubium quidem non est, quin mendosus sit Flori locus, non tamen in ea re, quam voluit Dionys. Vossius: nam tradit Appianus B. C. l. ii. p. 471. nonnullos esse, qui scripserunt, in utroque exercitu fuisse ἀνδρῶν Ἰταλῶν τεσσαράκοντα μυριάδας, ideoque, cum vanissimus jactator fuerit Florus, non mirum est, eum cum iis auctoribus fecisse, qui multitudinem exaggerabant. . Sed bene se gessisset vir eruditus, si perpendisset *auxilia Regum et Senatus;* ultima enim vox omni procul dubio est vitiata. Post ea Joan. Freinshemius substituit *nationum.* Anna Daceria et J. G. Grævius malunt *sociorum;* sed utraque conjectura nimium abit a Codicum Mss. lectione. Si mihi fas sit post tanta nomina emendationem tentare, reponerem *auxilia Regum et Dynastum,* eodem modo quo *Metropolitum* dixit Cæsar supra c. 81. Sic noster hujusce libri c. 3. 'Regibusque omnibus et *Dynastis* et tetrarchis.' Hirt. Bell. Alex. c. 65. 'Reges, Tyrannos, *Dynastas,* provinciæ - - dimittit.' Sed et Βασιλέας καὶ Δυνάστας in recensendis Pompeii copiis jungit Appianus B. C. l. ii. p. 472. *Davis. Senatus* retinent in Floro omnes Mss. Vide ibi Cl. Duk. Ceterum hic Ciacconius pro cx reponere tentat xc; quia tantum habuit ix legiones. Sed et aderant cohortes sociales et auxilia præter legiones ipsas. Orosius

tamen habet modo LXXXVIII. Dein XLV vero est in Mss. tum aliorum, tum meis, præter Bong. qui cum Edd. Vetustis dat LV, male. Non enim verisimile cohortes Pompeii plenas fuisse; licet non ita adtenuatæ essent ac Cæsarianæ, de quibus c. seq. Vide de hoc loco etiam Lipsium l. IV. de Mil. Dial. 8.

14 *Duæ — — quæ t. a. dispersæ erant*] Codices plurimi, duo *scil.* millia, *quæ t. a. disperserat. Clark.* Vulgatam lectionem a Faërni et Hotom. libris *duo* recepit Scaliger. Et certe inveni quoque in Voss. et Dorv. ac *dispersæ erant* in Bongars. Leid. sec. Voss. et Dorv. ac Ciac. Verum optimi libri Leid. pr. Petav. Scalig. et Brant. retinent *disperserat*, uti et longe plurimi τὸ *duo* cum Edd. Vetustis. Rectius. Quo modo enim duæ tantum cohortes tota acie dispergi potuerunt? Quare revocavi veterem lectionem.

17 *Cunctum equitatum*] Si Frontinum audimus, Strateg. II. 3. sexcenti in dextro cornu equites fuere. Sed monere visum in eodem autore, quod paullo ante ait: ‘Cn. Pompeius adversus C. Cæsarem palustri prœlio Pharsaliæ, triplicem instruxit aciem.’ Moneo, inquam, non intellexisse Stewechium, quid vox *palustre* hic vellet, ideoque corruptam putasse. Sed explicat ipse Frontinus, et paullo post ait: ‘Sinistrum latus, ne circuiri posset, admovit paludibus.’ *Vossius.*

LXXXIX. 6 *Quæ summa erat millium XXII*] Mss. Reg. et Edit. Rom. *quæ summa erat* hominum (quomodo et alibi loquitur Cæsar) *millium* XXII. Cellarius edidit XXXII. *Clark. Hominum* adest etiam Leid. sec. et Edd. Venet. Med. ac Flor. bene, et quidem de peditibus. Adi ad II. 39. *Omnium* est in Bong. Ceterum male Cellarius reposuit XXXII contra Plutarchi, Dionys. et Appiani testimonium; et ipsum Cæsarem, qui adtenuatas maxime suas copias dixit. Adde Labieni orationem, c. 87. Cur enim non potuerunt in singulis pauciores, quam quadringenti fuisse milites? Infra c. 106. in II legionibus sunt modo III *milia et* CC. B. Alex. c. 96. ‘minus mille hominum in legione.’ Pejus etiam Freinshem. ad Flor. IV. 2. § 48. reponit XL *cohortes:* et Hotomann. XLIV. Tunc enim plenissimæ fuissent. Cum Cellario consentit Orosius VI. 15. ‘Cæsar similiter LXXX cohortes triplici ordine disposuit, cui fuerunt non minus quam XXX milia peditum, equites mille.’

12 *Ex tertia acie singulas cohortes detraxit*] Expone ex quaque legione tertiæ aciei: nam cohortes detractæ sex fuerunt, et totidem legiones in eadem acie. Docent veteres, docuitque olim Frontinus, sed nunc mire depravatus. Verba sunt: ‘In dextro cornu Cæsar posuit equitem, cui velocissimos miscuit peditum, et ad morem equestris pugnæ exercitatos. Sed deinde cohortes in subsidio retinuit ad res subitas; sed dextro latere conversas in obliquum, unde equitatum hostium expectabat, collocavit.’ Lege: ‘Sex deinde cohortes in subsidio retinuit, ad res subitas; et dextro latere.’ *Vossius.* Dura videtur Vossii expositio; malim igitur *senas cohortes, detraxit.* Plutarchus cum alibi tum Vit. Cæs. p. 728. Ἀπὸ τῆς ἐσχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε περιελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἓξ σπείρας, &c. Vide et c. 93. Ac ita sane reposuerunt Pet. Ciacconius et Just. Lipsius Mil. Rom. l. IV. Dial. 8. Latinus Latinius conjecit *extrema acie sex cohortes.* Sic et Fr. Hotomannus, nisi quod *extrema acie* malit. Sed placet conjectura, quam dixi, quia minus recedit a receptæ lectionis vestigiis. *Davis.* Hoc est, ut recte explicavit Vossius, *ex quaque legione* tertiæ aciei *cohortem unam;* quæ *proinde* detractæ erant cohortes *sex*, ut Cæsar ipse

mox ait. c. 93. Ut mirum sit Virum doctissimum J. Davisium duram appellare hanc expositionem: quæ revera adeo perspicua est et naturalis, ut aliam in sententiam ne possint quidem accipi Cæsaris verba. Quam autem ipse affert ex Ciacconio et Lipsio conjecturam, *ex tertia acie* senas *cohortes detraxit;* ea vix ac ne vix quidem Latina est. Non enim *senas* detraxit, (quæ ex sex legionibus essent futura *triginta sex*,) sed tantum *sex cohortes.* Quamque adducit Ciacconius ex libro primo de bello civili similem locutionem, *primam aciem* quaternæ *cohortes ex quinque legionibus tenebant*, ea ipsa contra eum maxime facit: *quaternæ* enim cohortes illæ, non *quatuor* scilicet fuerunt, sed *viginti.* Quod cum non intelligerent Librarii et Editores plerique, locum ipsum turpissime corruptum exhibuerunt, *quaternæ cohortes ex* quinta legione. Sed Ciacconio ignoscendum. Ipse enim conjecturam suam mox retrahit; veramque lectionem *ex tertia acie* singulas *cohortes*, vidit et recte explicavit. *Clark.* *Senas* etiam voluere Freinsh. ad Flor. et G. Canterus Nov. Lect. III. 24. Sed non opus esse bene viderunt Ciacconius et Vossius; retinentque Mss. omnes *singulas.*

17 *Vexillo*] Quia statim Cæsar dixit se *tuba signum dedisse*, et *vexillum*, solenne signum erat, cum ad arma concurri deberet, ut videri potest ex Comment. ad B. G. II. 20. putat Ciacconius, hanc vocem hic esse corruptam, sed perperam: licet vexillum purpureum proponeret Imperator, tamen tuba etiam classicum canebat. Hic vero non solitum illud vexillum, quod ante prœlium tollebatur, intelligit Cæsar, sed extraordinarium, quod in ipso prœlio et illo momento temporis, quo eos consurgere volebat, tolleret: uti etiam fecit. Vide § 1. c. 93.

XCI. 8. *Faciam hodie, Imperator*] Hujusce dicti meminit Plutarchus in Pompeio p. 656. 657. et in Cæsare p. 729. Hic vero Κρασσίνιον, illic Κρασσίανον hunc evocatum nuncupat. Utrobique legas oportet Κράστινον. Vide Celsum p. 236. *Davis.* cur. sec. V. etiam Ciaccon. ac de verbis, *qui fuistis*, adi Lips. Mil. Rom. l. 1. D. 8. Non enim jam Crastinus, sed alius primum pilum ducebat.

XCII. 3 *Ut C. imp. excip.*] In Mss. Cujac. Pet. est *ne*; at in Bong. Leid. sec. Voss. Edd. Venet. Beroaldi, Vasc. Marg. *neu:* contra Cæsaris mentem. Forsan sine τῷ *ut* scripserat auctor, ut supra c. 82. ubi vide.

10 *Exanimarentur*] Non male ita Aldus exhibuit, quem secuti sunt seqq. Vide ad Cæsar. B. G. III. 19. 'Exanimatique pervenerunt.' Verum tamen est in Mstorum meorum nullo. At in Leid. sec. et Bong. a m. sec. ac Florent. Ed. aliisque *exinanirentur:* 'exinanita provincia' B. Alex. c. 43. B. Civ. I. 48. B. Afric. 20. Sed Leid. pr. Scal. Pal. Bong. a m. pr. Lovan. Voss. Dorvill. Edd. primæ dant *existimarentur.* Optimus vero Pet. *Æstuarent.* Immo in Scal. suprascriptum erat *Exæstuarent.* Quod sane nequaquam spernendum videtur. Justin. II. 1. 'Torrente calore solis exæstuet.' 'Æstuare cursu' Claudian. etiam dicit in Rufin. vers. 354. 'loricaque cursu Æstuat.'

XCIII. 3 *Usu periti*] Proba, licet rarior, est hæc constructio. Hirtius B. Afric. c. 31. 'Mirabili peritus scientia bellandi,' ubi frustra est Just. Lipsius, qui Elect. II. 22. reponit *penitus scientia.* Vitruvius Archit. I. 1. 'Architectus, qui pluribus artibus debet esse peritus.' Arnobius l. II. p. 53. ed Plant. 'Non quo illos (Philosophos) negemus——omni genere studiorum et disciplinarum peritos.' Lactantius Div. Instit. V. 1. 'Septimius quoque Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus.' Eadem vox, ut et σύνταξις, restituenda est Martiali,

qui in Vulgg. Spectac. Epigr. 19. sic loquitur: 'Occubuit tandem cornuto ardore petitus, Dum facilem tolli sic elephanta putat.' Ramiresius ex v. c. legit *cornuto ardore potitus*, alii vulgatam lectionem retinent, mireque interpretantur. Rescribendum puto *cornuto ardore peritus*, quod elegantissime dicitur de tauro exercitatis cornibus instructo. *Davis.* Dele hanc notam, quæ nihil huc facit. *Idem.* cur. sec. Notat enim, per usum seu experientiam edocti et prudentes facti, sive *ex usu.* Didicisse hoc videtur Davisius ex animadversione Cl. Bosii in Cæsarem c. 5.; quem laudasse debuerat: sed et per se ipse errorem deprehendere potuit. Vide etiam viros doctos ad Phædr. F. 42. 'usu peritus.'

5 *Ne*] In Bong. Voss. Leid. sec. Reg. Eliens. et Edd. primis est *ut non.* Edd. Vascos. Strad. Gryph. post *ut ne.* Quod rectum puto. Sic enim alibi quoque cum ceteris auctoribus loquitur Cæsar.

18 *Sex coh. numero*] Sic quidem Faërn. Ursin. Hotom. et seqq. e conjectura et c. 89. ediderunt: constanter tamen Mss. et Edd. Vett. habent *ex coh. num.* nisi quod in Leid. sec. sit *et*, atque in Scal. Leid. pr. *ex cohortibus.*

19 *Illi*] Pet. Lov. Leid. pr. *Ille.* Pal. Leid. sec. et Dorv. *illa procurrit.* Ultimus etiam *fecit. procucurrit* etiam Lovan. Sed cave, quid mutes. Adi conlectanea ad B. G. II. 2. 'Equitatum. His Q. Pedium præfecit.'

XCIV. 4 *Sustinere Pompeiani non potuerunt*] Ait Frontinus Strateg. IV. 7. 'C. Cæsar, cum in partibus Pompeianis magna equitum Romanorum esset manus, eaque armorum scientia milites conficeret, ora oculosque eorum gladiis peti jussit, et sic adversam faciem cædere coëgit.' Corrupta verba emendo, *adversam aciem cedere coëgit:* Stewechii conjectura est, *aversa facie cedere coëgit.* Neque hanc improbo. *Vossius.*

9 *Facta cædes*] Mss. tantum non omnes et Edd. primæ reliquerunt *factæ cædes.* Quod nescio, cur mutatum sit a recentioribus: præsertim cum Cæsar amet pluralem numerum, ut vidimus aliquoties. Luc. VIII. 447. 'Spectabit ab alto Æthere Thessalicas teneat cum fulmina, cædes.' Et ita ille et alii passim. In Apuleio etiam Met. l. III. p. 46. 'per totam domum cædes ambulent.' Sic Mss. non *ambulet:* præcesserat ibidem *cædibus operantem, impiatum.*

11 *Circumventa*] Sic Ms. Reg. Alii omnes, *erat circumventa.* Sed elegantius multo omittitur illud *erat.* Ut periodus una sit *ab his primum equitatus est pulsus: Ab iisdem facta cædes sag. atque fund. Ab iisdem acies Pomp. a sin. parte circumventa, atque initium fugæ factum. Clark. Erat* Ursino quoque et Grutero fuit suspectum; nec inmerito. Agnoscunt tamen Mss. mei. Sed pro *circumventa* in Palat. Lovan. Dorvill. Leid. sec. est *circuita;* in Voss. *circumunita,* at in Petav. Scalig. Leid. pr. et Edd. Vascos. Steph. Gr. post. Str. exaratur *circumita.* Quod perperam mutarunt alii. *Circumiri* passive non raro occurrit. Nep. in Them. c. 3. 'Ne multitudine circumiretur,' ubi vide Gebhard. Immo hoc ipsum participium adhibuit noster B. G. III. 25. 'Circumitis hostium castris.' B. Afric. c. 84. 'Celeriter bestiis circumitis.' B. Afric. c. 14. 'ad circumeundum equitatum,' in Leid. pr. *circumveniendum.* Vide etiam ad c. 18. Eadem confusio apud Val. Max. V. 2. Ext. 2.

14 *Aliis diffisus*] Mss. Carr. Norvic. aliique omnes repræsentant *aliis quam maxime diffisus acie excessit:* et sic edidere Beroaldus ac Gryphius; nec sane video, cur eas voces expunxerint nuperi. Restituantur igitur, et ex Petav. præterea reponatur *animum advertit. Davis.* cur sec. Sic post Manut. ex Ursini Cod. edidit Scali-

ger, et post eum ceteri. Antea edebatur *aliis quam maxime diffisus.* In Mss. meis sex et Edd. primis legitur *aliisque quam maxime d.* At in Scal. Lov. et Leid. pr. et Ed. Ven. *aliisque d.* Forsan *quam* supra excidit *cui quam maxime confidebat.* Vide ad B. G. I. 12. 'legionis, cui quam maxime confidebat.'

17 *Tueamini*] Mss. *Tuemini;* quod rectius. *Clark.* *Tuemini* certe est in Pet. Lov. Leid. pr. Voss. Bong. Quare id Cæsari reddidi.

XCV. 2 *Dare oportere æstimans*] Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. habent *dare oportere existimans;* proprie quidem: nihil tamen opus est, ut quidquam mutemus, simili enim modo hanc vocem usurpant probi auctores. Sallustius Hist. I. 'Ne aut ipsi, nefanda quæ æstimatis, ea parum credendo de aliis circumveniamini.' Phædrus Fab. III. 4. 5. 'Ridicule magis hoc dictum, quam vere æstimo.' Et IV. 17. 15. 'Turpe æstimantes aliquid commissum a suis.' Sic etiam persæpe loquitur Hyginus. Vide Fabb. 104. et 106. *Davis.* At vero Mss. ad unum omnes, et Edd. Scaligeriana priores habent *existimans.* Quare revocavi. De *æstimare* adi ad B. G. II. 17. 'non omittendum sibi consilium Nervii æstimaverunt.' Statim recte c. 96. 'ut facile æstimari posset:' ubi itidem turbant Mss. et Edd.

XCVI. 1 *Triclinia strata, magnum argenti pondus expositum*] In vv. cc. est *trichilas stratas.* Quod Scaligero in notis ad Catalecta placet. Ego damno: neque enim sternuntur trichilæ; vidit hoc quoque magnus Salmasius, et ingeniose restituit *structas.* Si *trichilas* admitterem illud, *structas* recipere non dubitarem. Sed non dubito vulgatam lectionem veram esse. Habemus apud Spartianum in Hadriano: *Triclinia de castris, et porticus, et cryptas, et topia dirueret.* Vides hic quoque *triclinia* in luxu castrorum. Quid mirum? cum illud procul sit a veteri Romanorum simplicitate, procul a more Græcorum, de quibus Curtius, 'cibus, quem occupant, satiat, fessis humus cubile est.' Præterea si hic *trichilas* legas, quid volunt sibi verba sequentia, 'magnum argenti pondus expositum?' Denique et illa, 'L. Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta hedera.' Topia hic designat Cæsar, atqui illa nihil aliud quam trichilæ: itaque ταυτολόγος fit, quod non fero. Quare ego pono Cæsaris verba *triclinia strata,* scilicet ad mollitiem, ut recubantes cibum caperent. Idem in Hadriano Spartianus. Et Lucanus de hac ipsa re, 'capit improba plebes Cespite patricio somnos.' *Magnum argenti pondus expositum* exponit Plutarchus, καὶ τράπεζαι ἐκπωμάτων μεσταὶ, καὶ κρατῆρες οἴνου προὔκειντο. Nimirum vasa argentea Cæsar intelligit. Locutus sic quoque Tullius Verr. VI. 'cum essent triclinia strata, argentumque expositum in ædibus.' Nihil clarius. Denique, 'tabernacula protecta hedera,' sunt topia, quorum et in Spartiano mentio. Ut nullus ambigam et Cæsaris et Spartiani locum sanissimum esse. *Vossius.* Fateor optime jungi *triclinia strata et argentum expositum,* quæ sæpissime simul reperiuntur apud Ciceronem, ut docuit multis exemplis Hotomanus. Adde Val. Max. VII. 5. § 1. 'Rogatus ut triclinium sterneret, lectulos punicanos pellibus hœdinis stravit, et pro argenteis vasis Samia exposuit.' Quare omnino accederem Hotomanno, Vossio aliisque viris doctis *triclinia* retinentibus, si vel unus addiceret vetus liber, licet sequatur etiam *constrata.* Verum cum hæc vox demum profluxerit ex Aldi officina, et Mss. quotquot ab aliis vel me visi sunt, nec non Edd. Vett. habeant *Trichilas stratas,* (quod exponunt quidam per *abacos mensasque potorias tria labra habentes:* de quibus consule Salmas. ad Jus Attic. p. 493. &c.) non possum non summi Salmasii conjecturam amplecti *Trichilas struc-*

tas, i. σκιάδας, umbracula luxuriosa, quibuscumque frondibus ad cœnationem contexta, a quibus facile discerni possunt *tabernacula edera protecta*, ut tamen non sit ταυτολόγος Cæsar. Male Hotomannus tales trichilas confundit cum casis ex arundine aut vili fronde contextis, si tabernacula desint. Immo ex eodem Plutarchi loco, quem adducunt viri docti, patet *trichilas structas* veram esse lectionem. Ait enim in Pompeio p. 657. πᾶσα γὰρ σκηνὴ μυρσίναις κατέστεπτο, καὶ στρωμναῖς ἀνθιναῖς ἤσκητο, καὶ τραπέζαις ἐκπωμάτων μεσταῖς, καὶ κρατῆρες οἴνου προὔκειντο, &c.: quem locum sine dubio ex ipso Cæsare hausit. Quin et addit Plutarchus adparatum fuisse magis τῶν τεθυκότων καὶ πανηγυριζόντων i. e. sacrificantium et festos dies agentium, quam ad pugnam euntium. Adeo ut optime huc pertineat locus Tibulli l. II. El. 5. 95. 'Tunc operata Deo pubes discumbet in herba, Arboris antiquæ qua levis umbra cadit. Aut e veste sua tendent umbracula sertis Vincta: coronatus stabit et ante calix. At sibi quisque dapes, et festas exstruet alte Cespitibus mensas, cespitibusque torum.' Ubi videmus juncta quoque *trichilas* et *casa* et *cespites*. Et quæso, unde librarii somniare potuerunt de *trichilis;* si in antiquioribus Codicibus *triclinia* invenissent? Non alienus etiam ab hac lectione fuit Lipsius l. v. Mil. Rom. d. 16. Ill. Heinsius margini adlevit *triclinia trichila instrata*. *Structas* autem in *stratas* abiisse, et contra, sollemne est. Sic passim in nostro et aliis *naves constratæ*, *equi instrati*, corrupte in Mss. leguntur *constructæ* et *instructi:* cap. 100. 'tectis instratisque navibus' pro *instructis:* c. 8. in f. 'tricliniis stratis' in Mss. aliquot *structis*. *Thericlia* vero, ut conjecit Beroaldus, pro poculis pretiosis, non admittenda videntur. Vide eum T. I. Thes. Crit. p. 310.

8 *Patientissimo exercitui*] Recte. Notandum tamen in Mss. cunctis, ne uno quidem excepto, scribi *potentissimo;* quomodo exhibent etiam Edd. primæ, ut forsan aliud quid lateat. *Exercitu* vero est in Leid. pr. sec. et Scalig. ut voluit in Analogicis scribi Cæsar. Vide ad B. G. I. 16.

9 *Necessarium usum*] Palat. *ad necessarium victum*. Recte. *Vossius*. Ego vulgatam lectionem retinendam existimo. *Clark*. Perperam *victum* præfert Vossius. Consule omnino Cl. Burm. ad Rutilii Itiner. I. 152. 'usibus aptet aquas.' Cort. ad Sall. B. Cat. 46. 'In usu quotidiano et cultu corporis.' In Dorv. etiam est *victum*.

13 *Eadem celeritate*] Vir doctus margini adscripsit *ad Celendras*, e Flor. IV. 2. Sed *Syedris* ibi legendum esse et in Lucano VIII. 259. jam dudum docuerunt viri eruditi. Male vulgo jungebantur *celeritate paucos*, &c. Post *celeritate* distinxi: non enim eadem celeritate est nactus suos ex fuga, sed eadem celeritate non intermisit iter et pervenit ad mare, interim offendens suos fugientes. Præterea reddidi Cæsari *paucos suos*, quod est in Mss. omnibus et Edd. ante Ald. Manut., qui cur id mutaverit, nescio. Bene, si e Mss.

XCVII. 3 *Circummunire*] Sic Mss. Reg. et Eliens. et Edit. Rom. Quæ vox Cæsari usitata. Scaliger et Recentiores, *circumvenire*. *Clark*. *Circumvenire* non a Scaligero, sed Aldo editum est: quod et inveni in Edd. Ven. 1517. Manut. Gryph. et Plantin. Item in Ms. Ciacconii ac Lovan. Quare nil muta; licet reliqui mei etiam *circummunire* præferant: nam contra iidem et alii Codices habent B. Civ. I. 18. 'Oppidum vallo castellisque circumvenire:' ubi vide. Ceterum in Leidensibus exaratur *diffisi eo loco*. Quod nihilo est deterius. Consule notata ad B. C. I. 12. 'diffisus municipii voluntate:' ut illic est in Mss. plerisque.

5 *Universi juris ejus Larissam versus se recipere*] Sic quoque Petav. nisi

quod *se* in eo absit. Palatinus τὰ *juris ejus* omittit. Locus a multis tentatus. Manutius *viris equis* legebat. Victorius per *juris ejus* intelligit victos, ego Pompeianos. Dixit initio l. I. de Bello civili Cæsar. 'universi ordinis ejus a Pompeio evocantur;' ubi Pompeianos intelligit. nam cave ne de toto Senatu id dictum putes. Etsi exponere possis, universi qui in ordine Senatorio faverent Pompeio. Et hoc cæteris prætero. *Vossius.* Locus sine dubio corruptus. Ms. Reg. et Edit. Rom. habent. *universi* simul *Larissam*, &c. Quod a manu emendatrice est. Puteanus et Manutius conjecerunt *universi*, viris, equis, *Larissam*, &c. Infeliciter, nec satis Latine. Victorius, Vossius, et Cellarius, vulgatam retinent: illudque *juris ejus*, interpretantur; hic, *victos;* ille, *Pompeianos;* tertius, *sortis vel conditionis ejus:* nullo fere discrimine. Vir Doctissimus Jos. Wasse, in Notis suis ad Sallustium p. 134. locum hunc jam satis corruptum, vero corruptiorem repræsentat; referendo illud *universi*, non ad *cœperunt*, sed ad *juris*. Ego jam olim emendaveram, JUGIS *ejus;* quod postea a viro Doctissimo Jos. Wasse, in loco jam laudato, occupatum repperi. Verum ille *jugis ejus*, interpretatur *ex jugis ejus;* quod ταυτότης est cum verbis præcedentibus, *relicto monte:* nec cum iis, quæ mox sequuntur, satis convenit. Non enim, ante deditionem, *e montibus* descenderunt Pompeiani; sed, relicto isto monte, *per alios montes* Larissam versus se recipere cœperunt. Ego itaque *jugis ejus* ita accipiendum volueram, ut significaret PER JUGA *montis* ejus, *inde ad Larissam usque pertinentia.* Nunc, re penitius explorata, eodem sensu reponendum existimo, *jugis* EIS vel *jugis* illis; hoc est, *per juga illa.* De *Re ipsa*, aperte testatur infra Cæsar, eos 'in monte quodam constitisse;' se autem 'commodiore itinere (*scil.* per valles,) eis occurrere cœpisse.' Ubi notandum, illud *commodiore itinere* nihil habere, quo possit referri in comparationem, nisi nostra admittatur verborum præcedentium emendatio. De *Locutione;* qua scilicet Latinitate *jugis eis* scribi possit pro eo, quod est *per juga ea;* videas similem constructionem infra, de bello Alexandrino c. 35; locisque superioribus 'iter facere instituit.' Et supra VII. 45. 'Legionem unam *eodem jugo* mittit.' Maxime autem, B. Civ. I. 70. 'Et, mutato itinere, *Jugis* Octogesam perveniret.' *Clark.* V. C. Jos. Wassius ad Salustii Bell. Catil. c. 44. p. 134. reponit *universi* jugis *ejus,* quod interpretatur *ex jugis ejus montis;* at ita fit ταυτότης cum *relicto monte*, quemadmodum censet acutissimus Clarkius. Is tamen διόρθωσιν *Wassii* nostri probat, ἐξήγησιν non item; mavult tantum *jugis eis*, quod idem valere putat ac *per juga ea.* Nescio tamen, quomodo montem reliquisse statuantur Pompeiani, cum per *juga* ejus sive cacumina transierint. Itaque cum Ms. Palat. voces *juris ejus* haud agnoscat, eas cum Jos. Scaligero delendas arbitror. Nihilominus, aliorum omnium codicum ductu, legi queat, *universi* exercitus *Larissam versus se recipere cœperunt.* Certe confundi solent hæc vocabula. Sic supra c. 73. recte legitur '*Ejus juri* potius quam suæ culpæ debere tribui:' at Carrar. et editi plures habent *exercitus potius quam suæ*, &c. Loquendi vero rationem præstant ea cap. 63. 'Accessere subito prima luce Pompeiani *exercitus.*' Nam Jos. Scaligero non assentior, qui vocem ultimam in eo loco censuit inducendam. *Davis.* cur. sec. At vide eo loci. Scripsit ad me Cl. Wasse, *se universi* non retulisse ad *juris*. Jam vero malle *jugis aliis* e Celso, qui ait *illi in montem aliũm conscenderunt*. Clarkii emendatio mihi videtur verisimillima. In Leid. pr. est *vires ejus:* in Lov. *Viris ejus. Universi simul* est quoque in Palat. Leid. sec. et Edd. Beroald.

Vasc. Steph. Gryph. post. aliisque: sine dubio ab Interpolatore, licet et C. Sigonio probetur Emend I. 34. *Juris ejus* ut corrupta a Librariis e voce *Larissa* ejiciebat Fr. Robortell. Ann. II. 48. *Viris, equis* adridebat Cujacio. Sed tum malim *viri, equi.* Dein *Larissam usque* est in Voss. *se* abest a Mss. Brant. Leid. prim. Voss. et Dorv. ut sæpissime in hac locutione *se recipere* animadverti, in Mss. *se* non comparere.

6 *Qua re animadversa*] Mss. Norvic. et Brant. repræsentant *qua spe animadversa;* eandemque lectionem in optimo Codice invenit, receptaque multo elegantiorem judicavit Pet. Victorius Var. Lect. IX. 24. Illi quippe videtur esse ἀντίθετον superioris vocis *diffisi*, eique verbo, a contrario, respondere. *Davis.* Mss. plerique, *Qua spe animadversa.* Quam lectionem probat, elegantioremque existimat Victorius, ut scilicet illud *spe* opponatur præcedenti *diffisi.* Sed argutum hoc nimis et evanidum. Ego vulgatam retineo lectionem. *Clark.* E solo Carrar. producunt *re.* Reliqui et mei omnes Mss. habent *spe.* Forsan *specie*, sive *spectaculo.* B. G. II. 31. 'Nova atque inusitata specie permoti:' et passim *specie* in Mss. contracte scribitur *spe.*

XCVIII. 7 *Militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur*] 'Ἑλληνίζει, ut κελεύω τινὶ, nam *jubeo* apud Latinos nullum casum regit, nisi cognatæ significationis nomen addatur, ut si dicas *jubeo jussionem.* Sed in Ms. Cujac. et Petavii pro *jussit*, est *commendavit.* An ita Cæsar scripsit? profecto vereor ne verum sit. *Vossius.* Mss. Norvic. Pet. Cujac. et Ursin. exhibent *militibusque suis commendavit.* Sed vulgatam lectionem non desero, quæ proba est et Latina. Dictys Cretensis II. 35. 'Militibus, ut apud arma essent, jubet.' Ficticius Abdias Hist. Apost. III. 29. 'Jussit fratribus, ut unusquisque tenens mortuum, diceret,' &c. Sic etiam passim inferioris ævi scriptores, ut agnoscit G. J. Vossius de Construct. c. 36. qui tamen falsus est in eo, quod confirmavit nec Livium nec illius seculi quenquam sic locutum esse. En ipsa Livii verba XXVII. 24. 'Inde portas custodire jussit tribunis militum, præfectisque socium et centurionibus;' sic omnes Msti, fatente viro summo J. F. Gronovio, qui tamen aliter ex conjectura edidit, quod hanc locutionem solœcam esse perperam existimaret, ut pluribus ostendere viri doctissimi Casp. Scioppius et Jac. Perizonius ad Sanctii Minerv. l. II. cap. 4. *Davis. Militibusque suis* com̄endavit. Sic Mss. Reg. Eliens. Vossii, Carrariensis, Ursini, Petav. et Cujacii, et Edit. Rom. Vulgg. *militibusque suis* jussit. Quod probat Davisius, et allatis etiam bonorum Auctorum exemplis defendit. Sed nusquam alibi ita locutus est Cæsar. *Clark. Commendavit* scribitur quoque in Leid. pr. et Edd. antiquis ante Aldum. Quare id recipere cum Clarkio non hæsitavi. *Mandavit* placebat Bruto. *Jubeo tibi* non dicunt nisi depravatæ jam Latinitatis scriptores. Tale mendum e Mss. sustuli Frontino IV. 1. § 43. 'legiones eduxit armatas et consistere ordinibus jussit,' vulgo *omnibus.* Adde Cel. Burm. ad Ovid. Met. VIII. 752. et Sueton. Vespas. c. 23: 'legatos jussit ponere.' Dein Mss. sex *ne quis violaretur*, quare malo *ne qui violaretur*, ut est in Cuj. Pet. et Voss. nisi quod male lineam transversam habeant super *e.* Vide ad B. G. I. 48.

C. 1 *Ad Brundisium*] Læva mens Pet. Ciacconium urgebat, cum hanc præpositionem delendam esse censeret; nam c. 101. legitur *Cassius ad Messanam navibus advolavit.* Et c. 11. 'Cn. Pompeius filius ad Oricum venit.' Sic et innumeris in locis Cæsar aliique boni auctores. *Davis. Ad* non comparet tamen in optimo Petav. nec Bong. neque Voss. Sed vide ad VI. 3. Verum in Pet. exaratur *Brundisio venit.* Confer notata ad

B. Civ. II. 19. 'Cordubæ mittere.'

4 *Tectis instratisque scaphis*] Sic quidem Scaliger edidit; quasi *tectæ* et *instratæ* differrent *ligno* nempe *et pellibus*. Sed recte Vossius ad c. 15. judicat meliorem esse lectionem *instructisque:* quam præbent Mss. ad unum omnes et Edd. Vett. adeo ut fere putem, operarum esse mendum, temere deinceps propagatum, præterquam in Ed. Cellarii. Quid sint *instructæ naves* sive armamentis ornatæ, vidimus ad B. G. v. 2. Infra c. 3. 'Quinqueremes aptæ instructæque ad navigandum.'

CI. 4 *Liboque ad fretum*] Libo, a quo paullo ante memoravit insulam contra portum Brundisinum fuisse occupatam, Pompeianarum erat partium. Vide hujusce libri c. 23. De alio itaque hic loquitur Cæsar, cujus tamen auctores non meminerunt, adeo ut locum mendi suspectum habeam. Ms. Norvic. et editt. Rom. exhibent *Jubone ad fretum;* Beroald. *Vibone ad fretum:* et sic legendum arbitror; Vibo enim oppidum erat Bruttiorum, a freto Siculo non longe dissitum. Vide Christ. Cellarium Geogr. Antiq. II. 9. p. 584. ed. Cantabr. *Davis.* Vibone *ad fretum.* Ita pulcherrime restituit Davisius ex Edit. Beroaldi. Qua cum consentiunt Mss. Eliens. et Vossii, qui habent *vibone* vel *jubone. Clark.* Ineptus sit, qui non amplectatur correctionem *Vibone,* ut legerunt jam Rhellic. Glareanus, Aldus, Vasc. Steph. Gryph. Ciaccon. (qui monuit in suo libro esse *Liboque,*) et alii plures exhibuerunt. *Vibonem* etiam est in Pet. Cuj. Leid. pr. Voss. Lov. *Libo* simpliciter in Edd. Mediol. ac Ven.

10 *Sunt ad incendia*] Sic etiam Leid. pr. Palat. Carr. et Dorvill. cum Edd. Aldi, Venet. Manutii, Scal. &c. In reliquis scriptis et Edd. *quæ sunt aptæ ad incendia.* Quos tamen non audio. Vide, quæ notavi cum alibi, tum ad B. G. v. 50.

12 *Constrata*] Pal. Pet. et Bong. *rostratæ.* Idem in codice Florentino et Carrariensi reperit Brutus. *Vossius. Rostratæ* est etiam in Voss. Dorv. et Edd. primis. In Vasc. Marg. legitur *e quibus* XXXV *erant apertæ,* XX *constratæ,* vel *e quibus* XXX *erant rostratæ. Rostratæ* prætulit Cellarius. Verum cum Lov. Leid. pr. sec. Scal. et Ciacc. aliique *constratæ* servant, alterum potius interpolatorem sapere censeo. Eadem confusio occurrit c. 111. et B. Al. c. 11. Luc. I. 426.

18 *Profectus est et Libonem*] Particula copulans non est in Codd. Ms. Norvic. et editt. Rom. A. D. 1472. *Profectus est Jubonem,* Ven. *Profectus est Libonem.* Beroald. *Profectus est Vibonem,* quæ vera est lectio, ut paullo ante comprobatum dedi. *Davis. Vibonem.* Vide supra, *Vibone ad fretum.* Vulgg. *et Libonem.* Ut forte legi possit *ad Vibonem.* Vide supra ad c. 100. Sed hoc perinde est. *Clark. Vibonem* diserte exaratur in Petav. Leid. pr. Scal. Lovan. et Edd. ante nominatis. *Vibonam* Voss. *Libonem* sine *et* in Ed. Med. Desunt *et Libon.* in Pal. et Dorv. Sed unice verum est *Vibonem.*

20 *Egit: secundum nactus ventum*] Sic quidem e Codice Ursini reposuit Scaliger: cum vulgo ederetur *egerunt. Cassius sec. n. v.* Codicum mira est discrepantia. *Egit Cassius* est in Pal. Bong. et Edd. primis: *egit. Cassiusque* Leid. sec. Lovan. Dorv. Sed *egerunt* præbent vetustissimi Petav. Scalig. Leid. pr. sine voce *Cassius:* at Vossian. *egerunt. Cassius.* Forsan scripserat auctor *adpl. nostri ad t. n. egerunt. Cassius, &c.* Verba enim illa 'propter eundem timorem' videntur id postulare.

30 *Depressæ triremes*] Codices plerique *deprehensæ.* Utraque lectio proba. *Clark.* Mei omnes servant *deprehensæ.* In Brant. et Lovan. ac Dorv. Cod. *captæ.* Vascos. *reprehensæ.* Malim ego quoque *depressæ,* quia præcedit *ceperunt,* si per Mss. liceret. B. Alex. c. 11. 'Capta est

una quadriremis, depressa altera,' et c. 16. V. notas doctorum ad Nep. Con. c. 4. 'Nullas naves capit, complures deprimit.' B. Civ. I. 58. 'partem navium deprimunt, nonnullas capiunt,' non *deprehendunt*. Inveni id tamen in Marg. Vascos. et Ed. R. Stephani. Mire legit Leid. pr. *de presente tirones*.

CII. 4 *Quantum itineris*] Non potui non obsequi Mss. omnibus meis, item Ursin. Carrar. et Edd. primis, jubentibus rescribi *quantumcumque itineris*.

12 *Existimari non poterat*] Lego *æstimari*, ut plerumque in Mstis hæc duo confunduntur. Nisi *existimari* pro *æstimari* ponatur. *Vossius*. Dionys. Vossio legendum videtur *æstimari non poterat:* sed nihil opus est manu medica, nam in optimis scriptoribus hæ voces confunduntur. Terentius Heaut. Act. II. Sc. 3. 41. 'Nam ea res dedit tum existumandi copiam Cotidianæ vitæ consuetudinem.' Idem Phorm. Act. I. Sc. 1. 11. 'Haud existimans Quanto labore partum.' Ubi Donatus, pro *æstimans* inquit. Sallustius, 'Si, Quirites, pacem existimaretis.' Livius XXIII. 15. 'Inde existimatu facile esse.' Vide et J. F. Gronovium ad XXIV. 2. *Davis.* Adde Cort. ad Sallust. Jug. 31. § 19. 'Scilicet existimabitis, qualis illa pax,' Comm. ad Nep. Cat. c. 1. 'magnique ejus opera existimata est,' aliosque sæpius.

15 *Et ad Mitylenas*] Sic Mss. Vide supra ad c. 100. Vulgg. *et Mitylenas*. *Clark.* In nullo meorum aut aliorum adest præpositio; ut nec in Edd. Ubique illam intrudere, ineptum est. *Mithilas* est in Mss. plerisque, et vetustioribus. *Mytilenas* Pal. Bong. Vide Voss. ad Mel. II. 7. J. Gronov. ad Herod. I. 160. atque ita e nummis exhibuit etiam Cellarius. Græce etiam Μυτιλήνη. Inscriptio vetus: 'Cives Romani, qui Mutilenis negotiantur.' Reposui itaque etiam *Mytil.*

17 *In Cyprum*] Sic Mss. Editi præpositionem omittunt. *Clark.* Neque hic in meis, aut aliorum, quod sciam, præpositio comparet: sed in Edd. Rom. Ven. et Mediol. additam video.

20 *Arcem ante captam*] Sic ex Glandorpii monitu et Ursini libro edidit Scaliger, et olim etiam Edd. primæ Vulgo erat *arcem Antiochiam c.* unde Glareanus vel *Antiochiæ* vel *Antiochenam* emendabat. Ultimum reperitur in Edd. Vascos. Str. Steph. Gryph. post. *Arcem ante c.* confirmatur a Bong. In Voss. est *arcem aram captam.* In Lovan. *aram ante capt.* at in Cujac. Scalig. et Leid. pr. *aram captam.* In Petav. vero, Palat. Leid. sec. et Dorvill. *arcem captam esse.* Nec video, quid valeat hic τὸ *ante*, quod cum Grutero et Mss. optimis idcirco ejeci. *Antiochiam* et hinc *ante* ex abbrevatione τοῦ *Ant.* mera est Glossa.

25 *Qui, quum*] Codices alii habent *quicunque,* alii *Nam quicumque.* Unde legendum vel *qui quum, &c.* quod ex Ursini Codice secutus est Scaliger. Vel, quod conjecit Davisius *Namque quum, &c. Clark.* Ciacconium debuit laudare pro Davisio Clarkius. Ursiniano codici accedit Scaliger. Petav. etiam, Lovan. Leid. pr. Voss. tantum habent *Quicumque.* Adeo ut in recentioribus modo restet illud *Nam quicumque.* Alioquin facile amplecterer Ciacconii conjecturam *Namque quum.*

28 *Naves solverunt*] Sic ex Ursini Cod. et Edd. primis restituit Scaliger, quibus accedit Petav. Vulgo edebatur *n. solvere jubebantur:* uti est quoque in Ms. Brant. Leid. sec. et Lovan. Ciacconius conjecerat *cogebantur. S. jubebant* Bong. et Dorv. *jubebat* Palat. sed Scalig. Leid. pr. et Voss. *naves solverent:* unde magis placet, quod jam expresserunt Vascos. Steph. Gryph. post. Str. *solverant:* ut conveniat præced. *recepti non erant.*

CIII. 5 *Partim quos*] Transponit Ciacconius, *quos partim, &c.* Sed nihil opus. *Clark.* Idem male *quisque* abundare censet.

CIV. 9 *Septimium tribunum militum*]

In vulgatis Appiani exemplaribus B. C. l. II. p. 480. legere est Σεμπρώνιος ἀνὴρ Ῥωμαῖος, τότε μὲν τῷ Βασιλεῖ, πάλαι δὲ αὐτῷ Πομπηΐῳ στρατευσάμενος. Et p. 481. Τὸν Σεμπρώνιον εἴτε ἐπιγινώσκων Ῥωμαῖον ὄντα, &c. sed utrobique reponendum est Σεπτιμίου nomen. Vide Plutarchum in Pomp. pagg. 660. 661. et Dionem l. XLII. pagg. 186. 187. *Davis.* Lucan. VIII. 597.

12 *Bello prædonum*] Id bellum intelligit, quod contra piratas Cilicas gessit Pompeius. Vide, præter alios Historicos, Florum III. 6. *Davis.*

13 *Naviculam parvulam conscendit cum paucis suis, atque ibi ab Achilla et Septimio interficitur*] Sic quidem omnes Historici. Adi Plutarchum in Pompeio p. 661. Appianum B. C. l. II. p. 481. et Dionem l. XLII. p. 187. At Cicero de Divin. II. 9. 'An,' inquit, 'Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria lætaturum fuisse, si scisset *se in solitudine Ægyptiorum trucidatum iri*, amisso exercitu:' quæ si vera lectio, cum ab aliis omnibus, tum ab se ipso diversus abit vir præstantissimus. Vide Tusc. Quæst. l. III. p. 145. ed. Fabric. Unde mendosum esse locum crediderim. Repono *si scisset se in* celone (vel potius *celoce*; hoc enim navigium a plerisque *celox* dicitur. Vide Nonium Marcellum p. 557.) *Ægyptiorum trucidatum iri.* Celo navis est biremis, vel triremis, ut testatur Isidorus Hispalensis XIX. 1. quod pulcre convenit cum Lucano; qui VIII. 662. seqq. auctor est interfectores Pompeii *biremi* vectos fuisse. Imperiti Monachi, cum non intelligerent quid sit *Celo*, *solitudinem*, notius vocabulum, substituere. Tan. quidem Faber Epist. Crit. I. 4. 'se a satellite Ægyptio contrucidatum iri' conjecit, quæ sane hariolatio nimium abit a receptæ lectionis vestigiis, ideoque non temere est admittenda. *Davis.* Dele a *repono* ad *substituere* et eorum loco substitue: legerim *si scisset se in* celoce Ægyptia tandem *trucidatum iri*, vel *a* spadone Ægyptio demum *trucidatum iri*, ut ad ipsum Tullii locum monuimus. Auctoribus ibi laudatis adde Fulgentium in Expos. serm. Antiqui p. 180. et Senecam Epist. 4. *Idem*, cur. sec. Illustriss. Bouhier. locum Ciceronis emendat ingeniose *in solitudine Ægyptio ferro.* Adi illum ad Tusc. Disputat. c. 25. 'Exercitu amisso nudus in servorum ferrum incidisset.'

CV. 3 *Evocasse*] Sic Mss. in Editis fuerat *vocasse*. *Clark.* *Evocasse*, quod habent cum aliorum, tum mei omnes præter Dorvill. et Palat. jam exhibent Vasc. Steph. aliique. *Evocavisse* Gryph. cum Ms. Scalig. Ciaccon. malebat *advocasse*. Rectius fuisset tum *ad se evoc.* Vide ad VI. 34. 'Omnes ad se evocat spe prædæ.' Sed non opus est. Adi ad IV. 20. 57.

4 *Ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur*] Codex Brant. et editt. Rom. Ven. omissa præpositione, habent *ut iis testibus summa pecuniæ uteretur*, unde rescribit Ph. Rubenius Elect. I. 35. 'ut iis testibus summa pecuniæ iniretur.' Ms. Ciaccon. et editt. Beroald. repræsentant *ea summa pecuniæ*, at lib. Ursin. *in summam pecuniæ uteretur*, unde conjecit Ciacconius legendum *in sumenda pecunia uteretur.* Sed memores esse deberent viri eruditi, Criticen jubere, ne vulgata lectio sollicitetur, cum sana sit et sincera. *Davis.* *In* abest etiam ab Ed. Mediol. et pluribus: *ea summa* Leid. sec. Dorv. Pal. Bong. et Edd. Vasc. Steph. aliæque: *ex s.* Lov. *in summam* Pet. et Voss. sed nil mutandum. *In summa* tuentur Scalig. et Leid. primus: quamquam *in summam* nequaquam displicet. Ut finis et scopus significetur, cur eos testes adhiberet. De qua locutione alibi post multos viros doctos pluribus egimus. Sic malo cum aliis apud Ovid. Met. XIII. 38. '*in caussam* prosit, Achivi.'

7 *Elide in templo simulacrum Victo-*

rūr, &c.] Non Elide tantum hoc accidit, sed 'plerisque locis signa sua sponte conversa,' si Jul. Obsequenti c. 63. fides sit adhibenda. Quin et Valerius Maximus I. 6. 12. 'in delubris Deum sua sponte signa conversa' tradit. *Davis.*

11 *Pergami in occultis ac remotis templi—quæ Græci ἄδυτα appellant*] In fano Bacchi accidisse auctor est Dio l. XLI. p. 182. Ἔν τε Περγάμῳ τυμπάνων τέ τινα καὶ κυμβάλων ψόφον ἐκ τοῦ Διονυσίου ἀρθέντα, διὰ πάσης τῆς πόλεως χωρῆσαι. Porro quæ Cæsari hic remota et occulta templi, Valerius Maximus I. 6. *abdita* nuncupat, nisi locus corruptus est: ait, 'Sonum tympanorum Pergami abditis delubris editum.' Illud certum, non hic *delubris*, sed *delubri* scribendum; facileque adducor, ut credam Valerium scripsisse *adytis templi:* cum illud *abditis* de hac re inusitatius sit. Sane Cæsar cum diceret *occultis templi*, addendum sibi putavit, quæ Græci ἄδυτα appellant. Sed, quod monendum, putavi in Ms. Cujac. pro *remotis* est *conditis*. In Palat. Petav. et Bong. *reconditis.* Quæ fortasse vera lectio est. *Vossius.* Bene Lambinus ad Horat. I. 16. et IV. 4. *templi* correxit, licet in Mss. plerisque etiam meis, sit *templis.* Sed *templi* habent Palat. Bong. Leid. sec. et Dorvill. Verum in nullo est *remotis. Conditis* habet Leidens. sec. at Voss. et Dorv. *reconditis.* Leid. pr. *recognitis.* E Lovan. et Scalig. nihil varietatis tamen enotatum est. Sed et *reconditis* est in Mss. Ursini et Ed. Beroaldi. *Conditis* etiam in alio Ursin. et Ciaccon. Quare omnino putem *reconditis* esse restituendum; uti etiam id recepit Cellarius. Male autem *templis* propugnabat Hotomannus, quia in Valer. *abditis delubris* legitur. Sed vide ibi Viros doctos § 13. *Abdita* pro ἄδυτα hic etiam exaratur in Voss. Sed *adita* Latinis litteris Petav. Leid. pr. Scal. et reliqui fere. De his vide etiam Ill. Spanhem. T. I. Præst. Num. p. 718.

18 *Palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur*] Plutarchus vit. Cæs. p. 730. ait παρὰ τὴν βάσιν τοῦ ἀνδριάντος exstitisse φοίνικα. Etiam Valerius Maxim. I. 6. affirmat, 'palmam viridem Trallibus in æde Victoriæ, sub Cæsaris statua, inter coagmenta lapidum justæ magnitudinis enatam:' (sic et Jul. Obseq. de prod. c. 63. qui sua ex Valerio hausit.) Unde Ursinus hic legebat *intecto* una voce. Sed non video, quæ tunc mens verborum esse possit. *In tecto* Cæsari est ἐπὶ δώματος. Credo movit Ursinum, quod postea Cæsar ait *ex pavimento:* nam *tectum* et *pavimentum* duo opposita sunt. Verum nescivit paviri etiam tectum posse, ideoque pavimenti vocem de tecto recte usurpari, qui mos hodieque apud gentes orientes viget. Certe Hirtius quoque initio libri de bello Alex. ait: 'sine contignatione ac materia sunt ædificia, et structuris ac fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pavimentis.' Quod vero ad Valerii ac Plutarchi loca attinet, potuerunt ii alios auctores secuti esse; vel etiam ipse Cæsar ab assentatoribus perperam edoctus: ut ut est, verba ejus clara sunt, et vult palmam in tecto templi exstitisse; quod majoris miraculi quam alterum, ut ex pavimento enata sit. *Davis.* Adsensum Vossio præbet Clarkius. Me vero nondum pœnitet conjecturæ, quam proposui ad Obseq. c. 125. 'Trallibus in æde victoriæ sub Cæsaris statua inter coagmenta lapidum magnitudine matura enata:' scil. *integra*, quo facit verbum *exstitisse:* quo subitus ortus designatur. Vide ad VII. 35. et alibi. Cum Vossio tamen facit etiam Gruterus, eodem adducto Hirtii loco.

CVI. 2 *In Ægyptum iter habere*] Mss. mei ad unum omnes, miro con-

sensu, non agnoscunt præpositionem *in*. Quod nequaquam spernendum est. Consule congesta ad B. G. III. 7. 'In Illyricum profectus est.'

5 *A Fufio*] Mss. et Edd. quidam rursus *Fusio*. Sed prænomen Q. addunt Leidenses, Scalig. Palat. Lovan. Bongars. Dorvill. et Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Strad. Quare id reposui. In Petav. et Voss. scribitur *atque F.* forte *ab Q. F.* De eo vide ad B. Civ. l. I. in f. 'Q. Fufium Kalenum legatum.'

8 *In his erant legionibus hominum* III *millia*] Malo legere, *in his erant legionariorum* III *millia*. Quam vocem in Palat. et Bong. invenio, qui habent *legionariorum hominum*. Sed puto illud *hominum* eradendum: ex *legionariorum*, quod primo erat factum *legion. hominum*. *Vossius*. *Legionibus, hominum, &c.* Codices nonnulli, *legionariorum hominum*. Quod probat Vossius; nisi quod vocem *hominum* delendam existimet. Quo tamen facto nil opus. Nam et alibi phrasi simili, *militum legionariorum*, sæpius utitur Cæsar. Neque vero reprehendi potest etiam lectio vulgata. *Clark*. *Legionarium h.* est in Palat. Leid. sec. ac Dorvill. et *Legionariorum hominum* jam exhibuerunt Vascos. Steph. Gryph. post. Strada. *Legionarii homines* in nostro ita nunquam junguntur, sed quidem *leg. milites*. Quamvis alibi *homines* de peditibus dicat. Vide ad B. Civ. II. 32. Optimi etiam quivis libri habent *legionibus*: quod temere mutandum non esse opinor. In legionibus an alii sunt milites, quam legionarii? B. Alex. c. 69. 'ut minus mille hominibus in ea legione esset.'

CVIII. 1 *Propter ætatem pueri*] Erat tantum annos tredecim natus, testante Appiano B. C. l. II. p. 480. *Davis*.

1 *Adjutores quosdam conscios sui*] Qui simul cum eo conscii erant hujus consilii. Sallust. Catil. c. 22. 'Alius alii tant. facinoris conscii.' Rectius ergo videtur *sibi*; vel *consilii* adesse. Certe Aicardus et Lipsius adscripsere *adjutores q. consilii sui*: quorum ultimus Lovaniensi Codice inductus videtur; in quo *consciis suis*. In Leid. pr. *conscii sui*. In Voss. *Conscis sui*.

5 *Regis amicis*] Sic Mss. Reg. et Eliensis. Editi *regiis*. *Clark*. *Regis* reposui quoque auctoritate Petav. Leid. pr. Lovan. et 4 aliorum. *Regis nunciis* Lovan. Dorv. et Palat.

10 *Ex duabus*] Addit Librarius Leid. primi *filiabus*. Quam vocem non nemo hic omissam existimabat. Sed *filiis* pro *filiabus* etiam dici, notissimum est. Adi notas ad Frontin. IV. 3. 5. *Præstiterunt filiis* pro *filiabus Aristidis*: et Priscian. l. VII. Cap. de Dat. et Abl. Plur. 1. Declin. Eadem confusio infra B. Alex. c. 33. 'Majorique ex II. filiis Cleopatræ.'

14 *Romam adlatæ*] Petav. Palatin. Leidenses, Lovan. Voss. Dorvill. rursus dant *Romæ*. Vide ad B. Civ. II. 19. 'Cordubæ mitteret.'

Ut in ærario ponerentur] Quod in æde Saturni. Notum est solitos Romanos, fœdera, pactiones, testamenta in templis reponere, tanquam custodia tutissima. Forsan et quod hac re pactorum aut supremæ voluntatis violatoribus imprecarentur iram Deorum. Sic apud Tacitum I. Annal. 'Augusti testamentum inlatum per virgines Vestæ:' quibus sæpe talia committi solita. Memini quoque in Sallustio legere me, in fano repositas fuisse tabulas fœderis. Et exempla alia congessit Lipsius. *Vossius*.

CIX. 16 *Alter accepto vulnere occupatus*] Ultima vox huc non convenit, cum ipsa etiam *interfectum* denotet. Velleius Paterculus II. 57. ubi de Cæsaris morte loquitur: 'Dum clementiam, quam præstiterat, exspectat, incautus ab ingratis occupatus est.' Justinus VII. 4. 'Insidiis autem Eurydices uxoris —— occupatus fuisset,'

&c. Hoc sensit J. F. Gronovius, qua de causa rescribit *alter accepto vulnere sopitus;* dicuntur enim *sopiri*, qui aut icti aut aliunde mente consternati deliquium patiuntur et pro mortuis concidunt, ut plurimis ostendit vir doctissimus Observ. IV. 8. p. 120. Mihi tamen hic præplacet *alter accepto vulnere obsopitus:* hæc enim conjectura proxime Codicum scripturam accedit, eaque voce usus est Solinus, cum alibi, tum c. 12. editt. Salmas. *Davis.* Gronovio adsensum præbet Cellarius. In Leid. pr. modo legitur, *quorum alter interfectus est.* Non ausim ego proscribere *occupatus*, sive oppressus, perculsus, licet non ad mortem usque: nam et sic apud nostrum plus semel *exanimatus* dicitur pro defatigato; et *confectus vulnere* non modo, qui per illud interiit, sed etiam qui modo gravissime vulneratus est, ut hoc ipso libro c. 9. et 95. ac passim. Hinc *occupari* sexcenties dicitur homo iis animi affectionibus, quæ percellunt ita, ut nesciat quid agat. Livius I. 59. ‘ illis luctu occupatis.’ Vellei. II. 6. ‘ Caium Gracchum occupavit furor:’ quod non mutarem in *occæcavit.* ‘ Timore occupari’ in Cæsare aliquoties: B. G. I. 39. VI. 40. Male autem quidam exponunt hic *occupatus* quasi esset *prius*, quam alter vulneratus.

19 *Magnam*] Sic Ms. Reg. Al. *Magnamque. Clark.* Copulam omiserunt quoque Vascos. Steph. Gryph. post. et Strada. Sed male. Duas rationes dat, cur regem voluerit in potestate habere: *et* quia existimabat, Regium nomen magnam auctoritatem habere; *et* ut privatorum bellum, non regis videretur. In hisce enim cum ceteris auctoribus solet Cæsar ad emphasin geminare conjunctionem.

20 *Ut privato p. et lat. potius, quam regio consilio*] Sic Ms. Regius; elegantiori paullo verborum ordine, quam est in vulgatis, *ut potius privato paucorum, et latronum consilio, quam regio susceptum, &c. Clark.* Eo, quo Clarkius ordine, disposuerunt jam eædem Edd., quas modo nominavi, et ita reperi in Bong. Ceteri retinent vulgatum ordinem, nisi quod *potius* desit in Voss. et Petav. Leid. pr. Voss. dent *latronum, quam regio consilio;* quod amplexus sum.

CX. 3 *Ha constabant*] Ms. Eliensis *Hæc.* Ms. Reg. et Edit. Rom. *Hi.* Quarum lectionum quævis ferri possit. *Clark. Hæc* est in Petav. Leid. pr. et duobus aliis. *Hi* habent Lovan. Palat. Dorv. Leid. sec. qui codices solent consentire, et Edd. primæ. De qua synthesi supra diximus aliquoties.

13 *Qui vim suorum defendebant*] Insolens loquendi genus, *vim suorum*, pro *vim suis inlatam.* Non absimili modo libro de bello Africano, ni fallor, legitur ‘ Scipio multa de terrore suo,’ id est, quem hostibus incussisset ipse. *Vossius.* Propulsabant vim suis illatam. Dictys Cretensis I. 4. ‘ Ob *injuriam affinium*, quas supra memoravimus, consternabatur.’ Sic et II. 30. *Injuria sacerdotis* est injuria sacerdoti illata. Simili modo apud Apuleium Metam. l. I. p. 9. ‘ Impune se relaturum *meas contumelias* putat.’ De hujusmodi vocibus reciprocis vide A. Gellium Noct. Attic. IX. 12. ac intt. ad Phædri Fab. II. 8. *Davis.* Et passim. Adde nos ad B. Gall. I. 30.

17 *Expellere, alios, alios arcessere*] Semel *alios* expungi malebat, auctoritate codicis sui Ursinus; cui adstipulantur Petav. Bong. et Leid. sec. Recte. Vide ad B. G. I. 8.

19 *Qui invet. compl. Al. bellis. Hi Ptol.*] Sic primus, quantum scio, edidit Scaliger ex Ursini libro. Ante eum in plerisque Edd. omittebatur vocula *hi.* Verum Mss. Pal. Bong. Leid. sec. Dorv. et Edd. primæ *Qui invet. Hi omnes c. Al. b. Ptol.* Sed Pet. Scal. Leid. pr. Voss. Carr. Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Str. exhibent optime, ut restitui, *milia* II. *In-*

veteraverant hi omnes (*homines* Leid. pr. Scal.) *comp. Al. bellis; Ptolem.*

CXI. 2 *Præterea oppidi partem, quam Cæsar*] Locus literula corrigendus, quamvis libri vett. repugnent. Scribo *oppidi parte.* Manuscriptus noster non incommode habet, *præter eam oppidi partem. Vossius. Præterea oppidi* parte. Ita emendavit D. Vossius ex conjectura; atque ita in Ms. Reg. scriptum repperi. Nihilo tamen minus proba est vulgata lectio, *Præterea oppidi* partem; quemadmodum *maxima parte*, et, *maximam partem*, dicitur. Si qua emendatione opus, conjecerim equidem legendum, *Præterea* EAM *oppidi partem*, vel, *præterea* EA *oppidi parte:* ut vox *ea* in præcedentem *præterea* fuisse absorpta fingatur. Sed sine Codicibus nihil muto. Quanquam favet nonnihil Codex antiquus Vossii, qui habet, *præter eam oppidi partem.* Quam quidem ipsam lectionem non incommodam existimavit Vir ille doctissimus: ut adeo tota periodus hoc modo scribatur; *occupat Alexandriam;* præter eam *oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat. Primo impetu domum ejus irrumpere conatus est, &c.* Sed in ea lectione hoc est incommodi, quod pars posterior *Primo impetu, &c.* valde hiulca est. Nisi forte legi posset, *Primoque impetu.* Sed ne sic quidem lectioni vulgatæ præstabit. *Clark.* Legerim *præterea* in *oppidi* parte. Cum tamen D. Vossii Mstus habeat *præter* eam *oppidi partem*, ac Gryphius ediderit *tenebat:* ET *primo impetu;* totus locus ita queat distingui. *occupat Alexandriam præter* eam *oppidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat.* Et *primo impetu domum ejus, &c. Davis.* cur. sec. *Et* non comparet in prima Gryph. editione, sed secunda, quæ, ut sæpe patuit, ad exemplum Vascosanæ est procurata. In ea enim, ut et R. Steph. ac Stradæ *et* additur. Sed optime D. Vossii Codex habet *præter eam.* Nam idem non agnoscit τὸ *est*, quod neque conspicitur in Petaviano nec Leid. primo. Quo omnia bene procedunt, *occupabat Alexandriam præter eam o. partem, quam C. c. m. tenebat, primo inpetu domum ej. inrumpere conatus.*

4 *Domum ejus*] 'Partem Regiæ exiguam, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus;' infra c. 112. *Clark.*

CXII. 3 *Sed a superioribus regionibus —— in mare jactis molibus*] Joan. Brodæus Miscell. III. 5. reponit *a superioribus regibus*, quia *in mare moles jacere*, non regionum est, sed hominum. Et hanc quidem conjecturam occupaverat Ph. Beroaldus: ita enim legitur in edit. quam procuravit A. D. 1508. Verum, ut opinor, sana est lectio a Mss. Codd. et antiquissimis editt. constanter repræsentata: nam vult Cæsar, in mare jactas fuisse moles, quas e superioribus regionibus convexerant. *Superiores regiones* sunt montuosæ, aliisque, minus depressæ. Eodem sensu *superiora loca* sæpe dixit noster. Vide B. G. III. 3. et 14. *Davis.* Emendant Viri doctissimi, Brodæus, Beroaldus, Scaliger, Valesius, Hodius, aliique, *a superioribus* REGIBUS. Quod et Cellarius probasset; nisi verbum præsentis Temporis *conjungitur* ab adjecto *superioribus* abhorreret. At non abhorret sane. Neque enim omnino refertur illud *superioribus* ad verbum præsens *conjungitur;* sed ad præteritum *jactis Molibus in mare* olim *jactis a superioribus Regibus*, etiamnum *cum oppido conjungitur.* Nihilo tamen minus, quoniam consentiunt Mss. omnes, lectionem vulgatam cum Davisio retinendam censeo. Ut hoc dicat Cæsar, *in mare jactas fuisse moles, quas a superioribus* (scil. montuosis) *regionibus convexerant. Clark.* At quis ita loquitur? *moles jacta in mare a superioribus regionibus* per ellipsin τοῦ *convectæ* vel similis verbi. Potius explicuissent Viri docti, *a* notare locum,

unde hæ moles jaci cœptæ sint; ut initium ceperint a superioribus regionibus, et ita in mare longius extensæ fuerint. Quo sensu facile lectio vulgata se tueri potest. Ut verum tamen fatear, malim ego quoque *Regibus*, præsertim cum hoc confirmetur a Codice Vossiano, in quo clare ita inveni. *A sup. iis regionibus* Lov. De his molibus adi Amm. Marcell. XXII. 16. et ibi Vales.

10 *Pharos*] Sic bene Petav. pro *Pharus;* ut mox in Lov. Pet. et Dorvill. ac primis editionibus, uti et Aldi et aliis est *Pharon:* quod reposui. *Pharus* quidem et ad *Pharum* supra retinent Mss. omnes. Verum non dubito, quin et illic scribi debeat *Pharos* et *Pharon*. Quod est in Mss. et Edd. B. Alexand. c. 14. sic *Thapson* Mss. B. Afric. c. 44. *Comprehendit* est in Carr. Leid. sec. et Voss. Ed. Flor. Sed Pet. Scalig. Leid. prim. *prehendit*. Vere, ut puto. Virg. Æn. II. 322. 'Quam prendimus arcem?' Lucan. V. 575. 'liceat vexata litora puppe Prendere.'

15 *Dimisit*] Sic melius edidit Scaliger, quam quod in prioribus erat Edd. *demisit*. Sed in plerisque, uti et Edd. primis, erat *deduxit:* atque ita Pal. Bong. Voss. Leid. sec. Dorvill. Lovan. Ciacc. Aliud quid latere docent Scal. Leid. pr. Cujac. et Petav. *deauxit* habentes. Quo quid extricandum sit, nescio. Pro Var. lect. in Cuj. et Pet. erat *misit*. Sine adjuncto casu poni id vidimus ad B. G. I. 34. Pro *regiones* vero *provincias* exaratur in Pet. Scal. Bong. Leidensibus, Voss. In Palat. et Dorv. *o. provincias propinquas circum*. Adeo ut forsan in solis Cuj. et Lov. sit *regiones*.

20 *Hoc tractu*] Sic exstat in Edd. Roseti, Plantini et seqq. Juvatque Bong. Cod. *hæc*. At in prioribus et Mss. meis aliorumque, quantum scio, scribitur *nec*, sine sensu. Faërnus *in hoc tractu:* quo faciunt variæ lectiones Leidens. pr. et Lovan. in voce præcedenti. Videtur etiam verior, et ex *in oc* factum esse vitiosum *nec*.

30 *Magnis enim jacturis*] Codex Brant. (et Lov.) perperam exhibet *aucturis*. Jacturæ sunt dona sive munera. Vide notat. ad B. G. VI. 12. Simili fere modo hujusmodi largitiones *damna* nuncupavit Plinius in Pan. c. 12. *Davis*.

32 *In parte Cæsaris*] Leid. pr. *in partem:* at Nicasius legebat *in potestate*. Male, Pothinus simulabat, se contra Achillan et Arsinoën in partibus esse Cæsarianis. Quare ejus perfidia deprehensa, occidit eum Cæsar. Bene id monuit quoque Ciaccon. addens locum Hirtii de B. Alex. c. 7. 'Erat magna multitudo oppidanorum in parte Cæsaris.' Terent. Andr. II. 5. 8. 'Nostræ timeo parti:' et passim.

DE BELLO ALEXANDRINO

LIBER.

A. Hirtii Pansæ] Inepte ita inscribi docui ad initium l. VIII.: cum Hirtius et Pansa diversi fuerint homines. *Oppii* sive *Hirtii* Edd. Vett. Sed *A. Hirtii* simpliciter Bongars. et Leid. sec. bene. Alii *Cæsaris, Celsi,*

Suetonii nomen inscribunt, ridicule: immo in nonnullis est *J. Constantini Cæsaris.*

Cap. i. 2 *Ex Creta sagittarios*] In nullo meorum codicum, uti nec in Edit. Romana comparet Præpositio: quare eam jussi deleri. *Creta evocat*, ut *Rhodo arcessit*: nisi jungere velles *sagittarios Creta* i. e. Cretenses, vel legere *Cretas*, quia in Mss. Lov. et Bongars. exaratur *Certos.* Sed mutatione nequaquam est opus.

3 *Ab rege Nabatæorum Malcho*] Ipsa vox ultima *Regem* significat, et ab Hebraica מלך ortum ducit. Porphyrius in vita Plotini. Βασιλεὺς δὲ τοὔνομα τῷ Πορφυρίῳ ἐμοὶ προσῆν, κατὰ μὲν πάτριον διάλεκτον Μάλχῳ κεκλημένῳ. Vide et Luc. Holstenium de vit. et script. Porphyrii c. 2. *Davis.* Vide etiam Cellar. et Salm. Plin. Exerc. pag. 892.

7 *Test. atque musculis aptantur*] Lipsius l. i. Pol. D. 9. emendat *quatiuntur, captantur*, aut aliquid simile. Sed nihil opus. Id enim vult Hirtius: quæ partes minus firmæ essent, in iis testudines atque musculos, ad tegendos milites, fuisse collocatos. *Clark.* Lipsius margini adlevit quoque *laxantur, grassantur.* Gruterus exponit, loca infirmiora, quibus hostes invasuri erant partes urbis infirmiores, accommodata, quo instrumentis talibus sine inpedimento uti possent.

10 *Incendio fere tuta*] Ita exhibent Mss. omnes constanter. Lipsius tamen oræ codicis sui adscripsit *ab incendio*, atque ita edidit R. Stephanus. Sine præpositione invenies quoque apud Seren. Sammon. de Medic. c. 61. 'Ut tutus fias infestæ fraude novercæ:' ubi vide Clar. Burm. Variatur apud Liv. iii. 44. Sed et *incendio* exponi potest, *in incendio, dum est incendium.* Similia multa vide ad B. G. ii. 1. 'Imperio nostro.'

12 *Structuris*] Notandum, in optimo Leid. pr. legi *instructuris.* Quam vocem hac in re apud Isidorum occurrere, monui ad Front. ii. 3. 17. Adde Salmas. Plin. Exerc. p. 268. 852.

16 *Illud sperans*] Fulv. Ursinus ex conjectura reponit *illud spectans*, et sane sic exhibent editt. Beroald. Vasc. eoque alludunt Mss. Brant. Norvic. ac editt. Rom. Ven. in quibus est *illud exspectans*, præterquam quod eo modo sæpius loquatur Cæsar: interdum tamen aliter. Sic B. C. i. 43. 'Hoc *sperans*, legiones tres ex castris educit.' Et B. C. iii. 85. 'Hoc *sperans*, ut, movendis castris pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur.' Manifestum igitur est, lectionem vulgatam ferri posse, quam tamen, vir erroribus exscribendis natus, Joan. Goduinus ejiciendam censet. *Davis. Spectans.* Sic reponendum ex iis codicibus, qui habent *exspectans.* Editi *sperans.* Neutrum tamen male. *Clark.* Quum in Mss. Thuaneis ac meis omnibus et Edd. primis sit *exspectans*, cum R. Stephan. Ursino, Brantio, et Clarkio *spectans* prætuli. Vide ad B. Civ. iii. 85. 'semper, ut videbatur spectans, si iniquis locis se subjiceret.'

20 *Quarum alterius rei copiam exiguam*] Lepidus profecto hoc in loco est Rhellicanus; qui, 'Ex sequentibus,' inquit, (scilicet ex eo, quod una alterave infra pagina dicat Hirtius, 'nullum omnino Alexandriæ Fontem fuisse; flumen autem Nilum in ea parte Urbis fuisse, quam adversarii obtinebant;') 'ex his,' inquit, 'intelligi potest Cæsarem, per (*Alterius rei* copiam exiguam,) *aquam* innuere.' Quasi vero non in hac ipsa sententia, *aquam* plane nominasset: *ut* AQUA *pabuloque abundaret; quarum* alterius rei *copiam exiguam, alterius nullam, &c. Clark.*

ii. 2 *Per quas fines Ægyptii, regnumque pertinet*] Turbant hic Mss. nam *per quas* non est in Dorv. *quas* deest Pal. *fines* exsulat a Leid. pr.

Voss. *finis* Bong. Leid. sec. *Ægypti* habent Mss. tantum non omnes et Edd. primæ. *Regnum* sine *que* est in Leid. pr. Quasi fuerit tantum *per quas Ægypti regnum pertinet.* Sed videntur librarii decepti esse singulari numero verbi *pertinet.* At consule dicta ad B. G. IV. 11. 'principes ac senatus fecisset.' Ciacconius autem pro *per quas* nimis temere conjecit scribendum *qua.*

5 *Convexerant et innumerabilem multitudinem adduxerant*] Lege *et innumerabilem* militum *multitudinem adduxerant.* N. B. Editionem nostram quatuor ultimis vocibus privavit error Typographicus. *Davis.* cur. sec. Ciacconio videtur deesse vox *hominum,* quia sequitur, *Hac multitudine disposita:* sed cur non inde patet *militum* vel *hominum* subintelligi?

13 *Opportunæ essent*] Ursin. Petav. Cujac. Scalig. Bongars. Leid. pr. Voss. Reg. Eliens. et Edd. primæ, item Vasc. Steph. aliæque dant *opponi possent.* Quare recipienda videtur lectio Lovan. Pal. Leid. sec. Dorvill. et Edd. Venet. 1517. Gryphii, &c. *obportuni,* per Synthesin relato ad milites, non ad *cohortes.* Quod sæpissime usu venit in his commentariis. Confer loca ad quæ lectorem misi B. Civ. III. 87. 'Copiæ, &c.' 'et plerique.' B. Civ. II. 32. 'Municipia. illi.' B. Alex. c. 9. 'naves. Hi.'

17 *Tabulatorum confixerant*] Nescio quem locum hic habere poterit vox ultima. Lego *confinxerant.* Sic Plinius H. N. X. 33. dixit 'nidos confingere.' *Davis.* Nescit Davisius quem locum hic habere possit vox *confixerant:* ideoque rescribit, *confinxerant.* Sed nihil opus. Nam quemadmodum dicunt Latini Scriptores, *tabulas inter se configere;* ita similiter recte dicitur, *turres totidem tabulatorum configere.' Clark.* Idem XI. 5. '*Apes* favos *confingunt* et ceras.' Pari modo 'deorum simulacra confingere' est apud Lactantium Div. Instit. I. 11. *Davis.* cur. sec. *Confinxerant* invenio in Ed. Elzev. et *confecerant* in Leid. pr. Sed cave quid mutes. Alludit Hirtius ad vocem *πῆγμα.* Glossæ *Configit συνπήσσει, πῆγμα confixum.* Adposite, ut legi debet, Apul. Metam. l. IV. p. 72. Ed. Pric. 'confixilis machinæ subliciæ turres tabularum nexibus ad instar circumforaneæ domus:' ubi vulgo male: 'sublicæ: turres tabularum nexibus.' V. Comment.

19 *Funibus jumentisque objectis, directis plateis*] In eo solo variant Codd. quod Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. cum aliis nonnullis exhibeant *directis pluteis,* unde Pet. Ciacconius, omissa voce et mutata distinctione, rescribit *funibus jumentisque objectis pluteis,* ut velit Hirtius, jumenta objectu pluteorum fuisse protecta; nec ab hac sententia abhorrere videtur Just. Lipsius, qui Poliorc. l. II. Dial. 4. pro *objectis* præterea legit *obtectis;* absque causa quidem sontica, etiamsi priorem emendationem recipiamus, cum Cæsar B. C. II. 15. dixerit 'adversus plutei objectu.' Sana est, ut arbitror, lectio vulgata. Sic hujusce libri c. 36. 'Montibus tamen altis ab duobus lateribus *objectis.*' Hoc certe præstat Scaligeranæ rationi, pro qua vox *objectis* tota est eliminanda. Turres procul dubio aliaque omnia iis plateis facilius aguntur, quæ rectæ sunt et sine multis flexibus. *Davis. Jumentisque objectis,* hoc est, *jumentis junctis.* Sollicitant hanc lectionem Viri docti, et emendationes nescio quas comminiscuntur. Sed quemadmodum dixit Livius, *fores portæ objicere,* et *munitiones vallo objectæ,* hoc est, *adjunctæ;* ita recte quoque dici videtur, *funibus jumentisque objectis,* hoc est, *junctis.* Probam esse vulgatam lectionem, vidit et Davisius: verum quam affert similem locutionem, *Montibus altis ab duobus lateribus objectis,* ea non videtur satis ad auctoritatem habere similitudinis. *Clark.* Pro vulgata lec-

tione stant etiam Codices nostri meliores. Nam *plateas* non comparet nisi in recentissimis Bong. Palat. Leid. sec. et Edd. pp. *objectisque* Voss. *direptis* Palat. et Dorv. Sed *directæ* seu *derectæ*, ut est in Petav. et aliis, *plateæ* sunt *rectæ*, ut *directum iter* alibi. Vide ad B. Civ. III. 75. *Objectis* ejici vellet quoque Gruterus. An *objectas directis plateis*, sive obpositas? Quo sensu *objectæ insulæ*, *loca*, *&c.* passim in his commentariis occurrit. Cum Bruto tamen *plateas* præfero: quia videntur contraria esse *directæ plateæ*, et *in quamcumque partem*.

III. 1 *Fertilissima*] In Lovan. Codice corrupte legitur *feralissima*. Unde Heinsius conjecit *feracissima*. Bene, nisi magis verisimile videretur, esse modo aberrationem librarii, retinentibus ceteris *fertilissima*: quod nemo sanus damnare possit.

9 *Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto*] Eo missus est Gabinius, ut Ptolemæum, ejecto Archelao, reduceret. Vide notat. ad B. Civ. III. 5. Huc respicit Valerius Maximus IX. 1. ex ext. 6. *Davis.*

14 *Tempestatibus propter anni tempus*] Ultima tria verba videri possent alicui esse Glossema; præsertim cum in Mss. Lovan. Palat. et Dorv. exaretur *Tempestatibus anni*. Quod non displicuit Grutero. Sed Heinsius conjiciebat *intercluso tempestatibus mari:* uti scribit auctor c. 43. Sed cave quid mutes. *Tempestates* passim vocantur cœli turbidæ constitutiones, per quas minus navigabile est mare. Vide præter alia loca B. Gall. III. 12. IV. 3. et sæpissime. Hæ vero accidunt plerumque *per tempus anni hibernum*, seu tempus maris clausi. *Anni tempus* frequens est in his commentariis. Adi notas ad VII. 16. 'per singula diei tempora.' Ipse Hirt. B. G. VIII. 7. pabulatio propter anni tempus exigua.' et infra c. 13. 'hiberno tempore anni et difficili.' B. Afric. c. 21. 'per anni tempus.'

IV. 8 *In milites*] Scalig. Leidenses, Lov. Pal. et Dorv. dant *militem*. Bene, pro militibus et omni exercitu; ut innumeris apud auctores locis sumitur. Nil tamen mutare placuit tum propter Petav. et alios codices, tum propter præcedens *largitionem:* nisi ibi velles *largitiones*.

V. 7 *Plebes*] Ita bene ediderunt Vasc. Steph. Strad. Gryph. post. Plant. Scalig. et seqq. ut exhibent Codd. Scal. Leid. prim. et Petavii, in quo non est *plebis*, ut videtur scribere Gudius ad Phædr. Fab. IV. 5., sed *plebes*, si recte excerpsit Gruterus. Reliqui habent *plebs*. At vide ad VI. 13.

VII. 2 *Ad extremum casum omnes deducti viderentur*] Ms. Norvic. et nonnullæ editt. *ad extremum casum periculi*, *&c.* Sic Curtius IV. 10. 2. 'Sollicitisque sub ipsum tanti *discriminis casum* ingens religio incussa est.' Non multo aliter Livius IV. 27. 'casum ancipitis eventus' dixit, et 'casum fortunæ' Justinus XXVII. 1. *Davis.* Adde: Catullus Carm. XXIII. 11. 'Non *casus* alios *periculorum*.' Livius II. 13. 'Adeo moverat eum et primi *periculi casus*.' Igitur eorum Codd. lectio videtur reducenda. *Idem*, cur. sec. Mss. Reg. Eliens. et Vossii, *casum periculi*. Quam lectionem et exemplis allatis erudite tuetur Davisius. *Clark.* *Periculi* addunt Mss. Pet. Scal. Leid. pr. Cujac. Bong. cum Ursin. et Edd. Vasc. Steph. aliisque. Sine dubio vere, licet vulgata lectio utique sit proba, et ita occurrat B. G. III. 5. et alibi: similia vide apud Cort. in Sallust. B. Jug. c. 25. 'casum victoriæ;' et c. 56. 'facinoris casum.'

4 *Graviorem extimescerent casum*] Sic Aldus, eumque secuti ediderunt. At Mss. constanter omnes, item Edd. primæ, Vasc. Steph. Gryph. et aliæ *Gravius*. Quod non videtur mutandum fuisse: *casum* illum, scilicet,

'aquam salsam factam, &c., extimescebant multo *gravius:*' quia tuto recedere non posse se credebant.

5 *Celari Alexandrinos possent*] Ita vulgo hodie exhibent, quod a Scaligerana Ed. profectum videtur; sed in Ed. Elzev. a. 1675. inveni *celare. Alexandrinos* est quoque in Edd. Ven. et Florent. In reliquis omnibus et Mss. scribitur *celari Alexandrinis.* Quod idcirco restitui, ut apud Nepot. in Alcibiade c. 5. 'Id Alcibiadi diutius celari non potuit.' Verum tamen Mss. Scalig. et Voss. habent *Alexandrini.* Quod præferrem, ut usitatius. Cicero Fam. v. 2. 'te a fratre de re celatum esse.' Frontin. II. 7. 6. 'celatis et hostibus et militibus.' Plura vide apud Broukh. ad Tibull. I. 91. 'Non ego celari possim.' Recte ergo dicitur *Alexandrini celantur,* et illi *celantur Alexandrinis,* i. e. latent iis: non vero *illi celantur Alexandrinos.* Dari debebat exemplum: ubi *res celatur me* pro *ego celor illam rem* vel *de illa re* occurrat. Reposui igitur *Alexandrinis;* non ausus recedere a plerisque Mss. favente Heinsio ad Ovid. Fast. IV. 149. sed inclino magis in *Alexandrini.* Vide ibidem Cel. Burm. et ad Quinctil. Decl. IX. 2. 'Quod ipse celatus sit.' Dein *hi* delevi auctoritate Petav. Scal. Leid. pr. Bong. a m. pr. Voss. quæ vox turbat sensum: quia sequitur *illis,* sc. Alexandrinis.

11 *Ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii*] Editi veteres, *Ut tum mihi, &c.* Ms. Reg. *cum ut non, &c.* Mss. Eliens. et Vossii, *ut mihi—Alexandrini, neque fallaces essent,* ——; *multaque oratio, &c.* Corrupte omnes. Exhibendæ tamen variæ lectiones, siquis inde meliorem vulgata forte extundere possit. Interim vulgata non multum videtur reprehendenda. *Clark.* Cum Ms. Reg. consentit Voss. in *cum ut non.* Bong. *ut quum mihi: tum* Edd. Med. Venet. Flor. Reliqui *ut mihi* cum Edd. Vascos. Steph. Gryph. &c. *Quod* abest ab Mss. omnibus et iisdem Edd. *multaque oratio* est in Pet. Scalig. Leid. pr. Voss. Pal. Lov. Dorv. et Edd. iisdem. Quod si *si* deleas, eumdem sensum vulgato efficit. Quare in re lubrica conjecturis indulgere nolo. Omnia usque ad finem capitis de Glossemate suspecta sunt Grutero.

Ut, si mihi, &c.] Edit. Rom. Venet. Beroald. habent *ut tum mihi, &c.* Ms. autem Norvic. *ut mihi defendendi essent Alexandrini, neque fallaces essent neque temerarii.* Testatur quidem Joan. Goduinus, locum esse corruptum, et Codices Mstos variare, quorum utinam diversas lectiones exhibuisset. Loquendi sane modus vituperari non potest: eandem enim phrasin adhibet Cicero Offic. III. 7. ubi ait: 'Primum Panætius in hoc *defendendus est, quod* non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit.' Attamen, nisi fallor, latens est mendum: nam licet *temeritatis* vitio laborassent Alexandrini, de eo agendi hic non erat locus. Rescribo itaque *quod neque fallaces essent, neque* VETERATORII. Hujusce libri c. 24. 'Etsi fallacem gentem (de Alexandrinis loquitur) semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat.' Propertius Eleg. III. 9. 33. 'Noxia Alexandrea, dolis aptissima tellus.' Quin et tota Ægyptiorum natio fraudibus et versutiis adeo erat dedita, ut Etymologici Magni scriptor Αἰγυπτιάζειν interpretetur πανουργεύειν. *Davis.* Ingeniose admodum; sed exspectandi codices. *Clark.* At vide cum Cl. Wassio, num *temerarii* iidem sint, qui falsarii, qui fidem temerant et violant. Passim *temerare sacra, leges,* et similia, quod a *temeritate* dictum est, teste Festo. Vide omnino Ill. Heins. ad Vell. II. 60. Ovid. Am. I. 8. ex Ponto II. 2. et Broukh. ad Prop. II. 15. 21. Hinc, 'intemerata fides,' Virgilio et aliis.

VIII. 3 *Omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis venas habere*] Si hoc sit perpetuum, ratio est, quia particulæ aquæ per terræ poros ferantur, dum salinæ, ob figuram, in arctioribus meatibus hæreant, unde nonnulli Philosophi fontium a mari longissime dissitorum originem duxere. Vide Ren. Cartesium Princ. Philos. Part. IV. § 64. seqq. *Davis.*

11 *Qui primam dignitatem haberent*] Hoc est, qui honorem suum et existimationem rebus aliis omnibus sibi *chariorem* et *antiquiorem* haberent. *Clark.*

13 *Impetus hostium adversos*] Hoc est; impetus hostium, in adversos et fortiter repugnantes. Phrasis inusitata, sed elegans valde et concinna. Hoc enim ait Cæsar: Si impetus hostium *adversi* ex munitionibus vix sustinetis, quanto minus eosdem *aversi et fugientes* sustinebitis? *Clark.*

IX. 2 *Operibus intermissis*] Latinam esse hanc locutionem, nemo dubitare potest. Nihilominus quia sequitur statim *intermittant*, non displicet lectio Edd. Rom. Venet. et Mediol. *omissis:* ut notavi ad Frontin. I. 1. § 13. 'Omnibus omissis.' B. G. VII. 34. 'Omnibus omissis rebus.' *Omittere* et *prætermittere* confunduntur B. G. VI. 34. Ceterum *ad fodiendum puteos* exaratur in recentissimis Mss. Palat. Dorvill. Leid. sec. et Edd. iisdem, quod temere ubique viris quibusdam doctis placet. Ego antiquissimos Codices malim sequi. Adi notata ad B. G. III. 14.

X. 4 *Nudari*] Mss. Reg. et Vossii et Edit. Rom. *nudare. Clark.* Editiones, quas ego vidi, præter Clark. habent *nudare.* Quamquam non damno *nudari*; ut est in Urs. Cuj. Pet. et Gryph. Marg. Utrumque probum.

7 *Ex eo numero*] Sic reposui ex Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. cum recentiores pronomen omittant, quod omnino videtur desiderari. *Davis.* Cum Eliensi recte faciunt Mss. Reg. et Vossii. Cæterum in Ms. Regio ita scriptus est hic locus, *et nonnulli ex* eo *numero* non longe—*processissent;* Edit. Rom. Ven. et Med. *concessissent, &c.* Quæ lectio itidem ferri possit. *Clark. Et nonn.* etiam est in Leidens. sec. male. *Eo* vero addi necesse fuit, jubentibus et Mss. omnibus, atque Edd. Med. Vasc. Steph. et aliis, nec non sano sensu.

18 *Sibi etiam*] Ms. Reg. *Sibique etiam, &c.* Quæ lectio non mala. Conjunctum est enim cum eo, quod præcessit: *Nox autem—illis, &c.* Sibique *etiam hortandi suos* (noctu) *auxilium defuturum. Clark.* Accedunt Leid. sec. et Bongars. recentissimi Codices.

XI. 5 *Turpiter in conspectu contumeliam*] Ms. Eliensis *turpem.* Mss. Reg. et Vossii, turpem *in conspectu* hostium *contumeliam, &c. Clark. Turpem* rescripsi fide Mss. Petav. Palatin. Bong. Scalig. Leidensium, Voss. Dorv. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. *Hostium* addunt quoque Pal. Bong. Leid. sec. Voss. Dorvill. recentiores omnes. *Omnium* mallet Gruterus. Ceterum pro *illi,* quod abest a nonnullis Edd., in Petav. Scalig. Leidensibus, Voss. Dorvill. exaratur *illis.* Optime scil. Rhodiis, licet *naris* præcesserit, synthesi frequentissima. Adi ad B. G. II. 11. 'Equitatum. His Q. Pedium præfecit:' atque ita vitabitur ambiguitas, ne *illi* ad Cæsarem referas: quod videntur fecisse nonnulli Glossatores: unde in Mss. Lov. Palat. et Dorv. inepte legitur *acc. merito ad Cæsarem respiciebat.* Rhellic. et Cellarius ad navem referunt: quia nimis longe a reliquis provecta erat.

13 *Depressa est altera, deinde omnes*] Editt. Rom. Ven. Beroald. aliæque nonnullæ exhibent *depressa est altera,* alteraque perturbata, *deinde, &c.* unde rescribit J. Fr. Gronovius Obs. IV. 19. 'alteraque perforata.' Feli-

citer, ut opinor, sic enim, inter alios, locutus est noster hujusce libri c. 25. *Davis.* *Depressa est altera;* alteraque perforata; *deinde* omnes *epibatis* nudatæ. Voces istæ, *alteraque perforata*, desunt in Recentioribus. Ms. Reg. et Editt. Vett. exhibent, *alteraque* perturbata: unde J. F. Gronovius ex conjectura restituit, *alteraque* perforata. Feliciter. Sic enim infra Hirtius, c. 21. ‘ triremem hostium *perforasset* et demersisset;’ et c. 46. ‘ *perforatæ* merguntur.’ Quod sequitur, *deinde omnes epibatis nudata*, manifesto corruptum est. Si enim OMNES epibatis nudatæ; quorsum subjungit statim, ‘ magna præterea multitudo in RELIQUIS navibus propugnatorum esset interfecta?’ Mss. plerique habent, *Deinde* omnibus *epibatis nudatæ:* unde Glandorpius scribendum existimavit, *Deinde* nonnullæ *epibatis nudatæ;* Turnebus, Duæ omnibus *epibatis nudatæ:* Davisius autem optime: dein duæ omnibus *epibatis nudatæ.* Nisi forte etiam adhuc propius a Mss. vestigiis, unica tantum litterula mutata, legi possit; *alteraque perforata; deinde* omnibus *epibatis* NUDATA. *Clark.* *Est* non invenuste abest a Leid. pr. *Altera perturbata* addunt ex meis recentiores Leid. sec. Dorv. Palat. et Edd. Med. Flor. Vascos. Stephan. Str. Gryph. post. At Lovan. et Dorvill. *est alteraque perturbata.* Dubitare possis, an illud *perturbata* seu *perforata* non potius sit Glossa τοῦ *depressa*, aut contra, ut fuerit *quadriremis*, *alteraque perforata;* ubi aliquis adscripserit *depressa:* licet et hoc verbum in hac re sit proprium apud omnes historicos, et nostrum. Nil definio. Vetustissimi certe Mss. quique agnoscunt tantum *depressa est altera.* Verum ego quoque malim amplecti Gronovii emendationem, et cum Clarkio etiam rescribere *omnibus ep. nudata*, ut ad *perforatam* navem hoc referatur, et *deinde*, pro quo *duæ* vel *quinque* margini adlevit Lipsius, retineatur. *Omnes* autem est ineptissimum, et *omnibus* exhibent Petav. Leidens. pr. Bongars. ac Voss. et Edd. Aldi, Gryph. Plantini, et alii.

Deinde omnes epibatis nudatæ] Mss. Norvic. et Thuan. cum editt. vett. repræsentant *deinde omnibus*, ex qua varietate Joan. Glandorpius scribendum putavit *deinde nonnullæ omnibus:* Hadr. autem Turnebus Advers. XIV. 16. ‘ duæ omnibus,’ &c. Lubens rescripserim *dein duæ omnibus epibatis nudatæ*, quæ quidem minima est mutatio, multoque minus, quam reliquæ conjecturæ, abit a Codicum lectione. *Davis.*

14 *Epibatis nudatæ*] Sunt *Epibatæ*, qui navalibus operis æs merent, non aliter atque in castris milites; *Classiarios* vocat postea Hirtius. Sic et passim Cæsar. Brant. Vide Joan. Schefferum Mil. Nav. II. 3. *Davis.*

18 *Remigio*] Sic Ms. Regius. Al. *remulco. Clark.* Perperam Clarkius *remulco* mutavit; licet sit *remigio* etiam in Lovan. Palat. Dorvill. Leid. sec. corrupte ex scriptura Codd. veterrimorum *remulgo*, ut est hic quoque in Petavian. Leid. pr. et Voss. vel ex Glossa. Vult auctor fune alligatas navibus victricibus, ab iis remigantibus protractas fuisse. Male enim Davisius quoque *cum* addi voluit. *Navibus* inserui etiam e tribus meis et Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. &c.

Suis] Mss. Reg. Eliens. et Vossii, *suis navibus.* Quæ loquendi ratio Cæsari et Hirtio non infrequens. *Clark.* Carrar. Petav. Norv. aliique codices, addita voce, dant *victricibus suis* NAVIBUS *Alexandriam, &c.* Ac sic edidere Beroaldus, Gryphius, atque Stephanus. Legerim *remulco* cum *victricibus suis* NAVIBUS *Alexandriam deducit.* De remulco vide Interpretes ad Cæsaris B. G. III. 40. et Jos. Scaligerum ad Festum in *remulco.*

XII. 3 *Quibus et superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi*

possent] Ante hæc verba manifestissimus est hiatus, quem intulit vetustas, unde apparet temere se gessisse Pet. Ciacconium, qui reposuit *ut vix ædificia defendi possent*, cum de locis tam mutilis nihil certo possit definiri. Hujus tamen lacunæ in Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. nullum est indicium. *Davis.* Neque in nostris Mss. qui constanter habent *ex æd.* in Edd. quibusdam *ut vix* vel *ut et*, sine hiatu. Rhellic. capit pro a *quibus* Sc. Classiariis Cæsarianis. Cellarius reponit *qui*, retento *ut vix*, quod ab Aldo originem habet.

16 *Naturale—bonum*] Sic ex Mss. quibusdam rescripsit Victorius Var. Lect. x. 24.; quem secuti sunt Scaliger et Recentiores. Al. *naturalem—usum.* Vide quæ infra ad c. 60. ubi similis (in plerisque Editis) occurrit locutio. *Clark.* Accedunt Mss. Ursini, Petav. Leidenses, Pal. Bongars. Voss. Vulgatæ antea lectioni adhærent Ms. Brant. Lovan. et Dorvill. quam ante Scaligerum jam abrogavit Plantinus.

XIII. 1 *Erant omnibus ostiis Nili*] Scribe ex Lovan. et Palat. *erant* in *omnibus ostiis Nili*, quemadmodum Beroaldus et Gryphius olim dederunt. *Davis.* cur. sec. *In* addunt quoque Dorv. Pal. et Edd. primæ, Vascos. Steph. aliæque. Quod male præfert Cl. Davisius. In hisce enim amant auctores, Cæsar certe et Hirtius, subintelligere præpositionem, quam sexcentis et pluribus locis omitti singulæ fere paginæ docent, sæpeque a librariis temere intrusam esse docuerunt dudum viri docti. Vide Artzen. ad Epit. Aur. Vict. c. 135. et indicem nostrum V. *in.* Standum in hisce a Mss. vetustioribus. Eodem modo, ac hic c. 26. 'locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus.'

Ostiis Nili] Cod. Lovan. et Edd. Rom. Med. Ven. *ostiis portuum Nili.* Non inepte. Non enim tantum *ora portus* Livius aliique dixerunt, ut ad Lucanum vidimus x. 515. Sed et *ostium portus* aliquoties habet Livius. Consule Gronovium ad xxxv. 39. 'Ad ostium portus est invectus.'

2 *Regiæ navalibus*] Editt. Rom. Ven. Beroald. *in occultis regionis navalibus;* quæ lectio non placet, cum liqueat hæc navalia Alexandriæ fuisse sita. An scribendum *in occultis regis navalibus?* Ea certe in palatio regio fuisse, vix crediderim. *Davis.* Regiæ *navalibus.* Editi Vett. et Mss. nonnulli habent corrupte, regionis *navalibus.* Davisius emendandum censet, regis *navalibus;* quia navalia in *palatio regio* fuisse vix crediderit. Sed proba est vulgata lectio. Supra B. Civ. III. 112. 'Pars erat *regiæ* exigua,—et theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua Navalia.' *Clark.* Bene vulgatum defendit Clarkius, licet Mss. Brantii, Lovan. Leidens. sec. Edd. Mediol. Flor. et margo Vasc. *regionis* exhibeant.

16 *Una in cursu littore Ægyptio defecerat*] Pet. Ciacconius reponendum putat *littore Ægyptio decesserat:* quia sub finem l. III. de Bell. Civil. dixerit Cæsar, 'naves imprudentia aut tempestate paullulum suo cursu decesserint.' Argumentum sane prorsus est ficulneum, cum illic de aberratione fiant verba; hic autem de navis interitione. *Davis.*

XIV. 18 *Eo qui intrassent*] *Eo* licet præcedat pluralis *vada*, defendi omnino potest ex notatis ad B. G. I. 6. et v. 14. Verum id in nullo inveni Codice aut Editione ante R. Steph. et Plantin. Ante eas vulgo legitur *ei* vel *ii*. *Ei* est quoque in Cujac. Petav. Scalig. et Leid. prim. Sed in Lov. Pal. Dorv. Leid. sec. Voss. Brant. et Edd. primis, item Ven. Beroaldi et aliis reperi *eis.* Recte omnino. *Intrare* enim cum Ablativo æque ac Accusativo construitur.

Quod non ceperunt librarii: unde et pro *intrassent* scripserunt *transissent* vel *transirent*, uti in Lovan. Pal. Brant. et Edd. primis ac Ven. Beroaldi et Vasc. exstat, perperam. Adi viros doctos, quos laudavi ad Lucanum II. 555. et Markl. in Addendis ad Stat. Silv. III. 3. 61. 'Hernique *vadum*, *quo* Lydius *intrat* Bacchus.' Infra c. 32. in Mss. quibusdam, *ea parte oppidi intrare.*

XV. 6 *Primus navibus*] Ms. Reg. primis *navibus:* cui lectioni favet, quod sequitur, *reliquam classem.* Nec tamen ideo rejicienda vulgata lectio. *Clark.* *Primis* confirmatur a Scalig. Leidensibus, Lovan. Voss. Dorvill. et forsan reliquis, ut et Ed. R. Stephani: quorum auctoritati cessi; præsertim cum soleat hæc vox jungi substantivo rei pro personæ. Adi omnino Cel. Gronov. Obs. I. 7. et quæ notavi ad Front. I. 6. 1. Cicero Epist. ad Fam. II. 13. 'Cum prima æstiva adtigissem.' Vulgatis favet Celsus, 'si hæc vada primi ingredimur.'

10 *Hos quidem diutius*] Ms. Norvic. exhibet *hos enim diutius*, quod æque placet. *Davis.*

17 *Nullius remi d.*] Ms. Vossii *nulli.* Ms. Reg. *nullæque* antique pro *nulli.* *Clark.* *Nullis* est in Voss. et Edd. Flor. Sed *nullæque* habent Bongars. et Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradæ. Vide congesta ad VI. 12. 'nullo adhibetur consilio.'

25 *Suis ab Diis immortalibus exposceret*] Hic admodum facetus est Joan. Goduinus, nam ait, 'non ut supra de Massiliensibus l. II. de bello civili *ab diis exposceret*, sed *ab suis:* nam Ægyptiis sui erant Dii, non aliis tantum gentibus communes, sed aliis etiam gentibus exosi.' At præterquam quod hic tam de Romanis, quam Alexandrinis agatur, bonos certe auctores parum trivit, qui non statim videt *suos* idem denotare ac *suas partes.* Sic B. C. III. 100. 'Corcyra Dyrrachioque aquam *suis* supportabat.' Et hujusce libri c. 16. 'Sæpenumero Cæsar *suis* exposcerat.' Sed quid opus exemplis? Talia in Cæsare et aliis *μυριάκις* occurrunt. *Davis.*

XVI. 2 *Prorsus – effugium dabatur victis*] Mss. plerique habent corrupte, *pulsis – effugium dabatur victis.* Ms. Reg. *pulsis dabatur effugium*—ullum. Quod ferri posset. Sed præstat vulgata Lectio, propter elegantiorem *ἀντίθεσιν*, *victis* et *victoribus.* *Clark.* Cum Reg. faciunt Palat. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. Str. In Bong. est *n. en. pulsis n. t. n. m. ullum d. refugium.* In reliquis Mss. et Edd. omnibus ante R. Stephanum, quem Scaliger videtur secutus esse, est *pulsis* et *victis.* Verba *dabatur victis* ab interpolatore addita censet Gruterus. *Prorsus* non displicet, si modo reperiatur in aliquo Codice.

3 *Illi—omnia tenerent*] Nulli Editorum animadverterunt, non cohærere hæc cum præcedentibus *dabatur* et *erant.* Legendum aut, *omnia tenebant;* et deinceps, *periclitabantur:* aut, addita vocula, Cum *illi—omnia* tenerent, &c. *Clark.* Sed illud *cum* vel *nam* satis subintelligi potest.

6 *Perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare*] Mirum, quam ad lucem hic cæcutierint Viri doctissimi. '*Perpaucos*,' inquit Cellarius; 'quia, propter loci angustiam, classis explicari non potuit.' Quasi vero non jam antea diserte narrasset Hirtius, postquam Rhodiæ naves vada et angustias pertransissent, *reliquas* etiam, adeoque totam classem, *esse subsecutas.* Rhellicanus autem multo adhuc pejus: 'Hoc,' inquit, 'inde fortassis eveniebat, quod viderent cum gloriam, tum victoriæ commodum, non ad singulos, sed ad unum Cæsarem pervenire; ad hæc, quod non pro patria, sed aliena et externa terra et regno adipiscendo decertarent: quum e contra Alexandrino-

rum quisque pro focis et aris, liberis et uxoribus suis pugnaret.' Quasi vero Cæsareani non pugnarent *serio;* '*quibus* victis,' jam dixerat Hirtius, 'neque mari neque terra perfugium dabatur ullum.' Aut quasi *Perpaucos* ideo diceret Hirtius, quia plures scilicet *Noluerant* decertare: Quo nihil potest a vero longius abesse. Mens Autoris manifesta est: *Perpaucos de salute omnium* necessario *decertare*, propterea quod salus totius exercitus penderet ex victoria NAVALI; quæ naves parvam tantum exercitus partem, pro sua et reliquorum omnium salute dimicaturam, continere poterant. *Clark.*

8 *Cavendum*] Sunt qui emendent, *cadendum*. Ego, quin scribi debeat, CEDENDUM, nullus dubito. *Siquis*—cessisset, *reliquis etiam esset* cedendum. Quam conjecturam a Jo. Rosseto jam ante occupatam video. *Clark. Cavendum:* si sana sit prima sententiæ pars, vix dubium videtur, quin legi debeat, *reliquis etiam esset* CEDENDUM; ut Rossetus et Clarkius statuerunt. At cum Gryphius aliique plures ediderint, *esset cadendum;* forte rectius legas *si quis aut animo aut virtute* cecidisset, *reliquis etiam esset* CADENDUM. Cicero Fam. Epist. VI. 1. 'Non debemus ita *cadere animis*, quasi aliquid evenerit, quod fieri posse nunquam putavimus.' Similiter *mente concidere* dixit idem Philip. III. 9. et *concidere animis* noster Hirtius B. G. VIII. 19. *Davis.* cur. sec. *Cessisset* valet idem, quod *succubuisset, defecisset.* Ut *cedere invidiæ.* V. Viros doctos ad Phædr. III. 9. 4. *labori* Claud. Ruf. I. 329. Ovid. Art. II. 229. 'Secum habet ingenium qui, cum libet, Accipe, dicit. Cedimus, inventis plus placet ille meis.' *Cavendum* etiam non mutem; quod retinent Mss. omnes, et Edd. primæ, licet *cadendum* exstet in Edd. Vascos. Stephan. Gryph. Manut. Plant. et aliis. Reliqui sibi consulere, et salutem fuga vel quocumque alio modo quærere, ac sibi cavere deberent.

18 *Neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri, virtuti nostrorum possent adæquari*] Edit. Beroald. *neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine hostium viri, virtutes nostrorum possent adæquare.* Ms. Victor. *neque flecti ad virtutem ex tanta multitudine hostium, neque* pro voce *viri*, in reliquis autem eandem lectionem repræsentat ac Beroald. Alii Codd. a vulgata diversi non abeunt, nisi quod constanter exhibeant *ex tanta multitudine hostium viri.* Repono *neque electi ad virtutem ex tanta multitudine hostium viri*, ut partim ante me viderat Pet. Ciacconius. *Electi ad virtutem* idem valet ac *lecti ob virtutem.* Cæsar B. G. VII. 85. 'Exiguum loci *ad declivitatem* fastigium, magnum habet momentum;' ubi Vossius frustra reponit *ob declivitatem.* B. C. III. 88. 'Quam ad causam *cunctum equitatum —in sinistro cornu objecerat.*' Livius III. 48. 'Decemvir alienato *ad libidinem* animo.' Alia suppeditabit Th. Munckerus ad Hygini Fab. XLV. p. 94. *Davis. Electi.* Ita pulcherrime restituit Davisius ex Ms. Victorii (adde et Regium et Vossii), ubi scriptum est *flecti ad virtutem.* Vulgati habent, flexi *ad virtutem.* Quæ est inepta locutio. *Electi* ad *virtutem* est *electi* ob *virtutem* et eleganter dictum. Ut, allatis ex aliis bonis auctoribus exemplis, ostendit Vir Doctissimus. Quibus tu adde ex ipso Cæsare supra de Bello Civili III. 84. 'electos milites *ad* pernicitatem.' Nam quod ex Cæsare adfert Davisius, 'Exiguum loci *ad* declivitatem fastigium magnum habet momentum' supra B. G. VII. 85. illud ad *declivitatem* non est ob *decliv.* sed quo ad *declivitatem.* Vocem *hostium* in Editis omissam ex Mss. restituit Davisius. *Clark. Flecti* etiam habent Bongars. Leidenses, quare omnino placet Ciacconii et Davisii conjectura *electi* seu *lecti.* Consule notata ad B. G. V. 40. et

alibi: *flexi ad virtutem* posset exponi, *inducti ad virtutem* ostendendam scilicet et exserendam. *Hostium* vero, quod cum Davisio addidit Clarkius, reperi quidem in Leid. sec. Bong. Edd. Rom. Ven. Med. Beroaldi et aliis, sed sine dubio natum e Glossa, nam et præcedentia etiam ad *hostes* pertinent, et intelligitur satis ex oppositione nostrorum. Sic statim *quas protexerunt* Bong. addit *pr. hostes*. Non capio autem quid velit Brutus, legendo *flecti ad v. tanta m. hostium vires, virtutem nostr. p. adæquare*. *Viri* abest a Bong. et Leid. sec. quorum primus *virtutes*, alter *ut neque virtutis* babet: *virtutes* etiam Ed. Flor. et *adæquare* cum Voss. et Leid. sec. *adæquarent* Scalig. *Adæquare* neutraliter cum dativo alibi occurrit quoque, et apud ipsum Hirt. B. G. VIII. 41. ‘Turris, quæ mœnibus adæquaret;’ si Mss. fidendum.

22 *Propinquam fugam ad oppidum ceperunt*] Ad oppidum propinquum fugerunt. Livius XXI. 1. ‘Fugam reliquæ ceperunt.’ Dictys Cretensis II. 39. ‘Neque diutius sustinere ausus Alexander, fugam capit.’ Sic locutus est et Hirtius B. G. VIII. 26. *Davis.* *Capere fugam* vulgo erat quoque apud Ovid. Fast. III. 867. sed elegantius ibi Cl. Burm. restituit, ‘Utque fugam rapiant.’ Ceterum melius videtur Goduino Mss. Victor. et Thuan. lectio *propinquum*. Et sane ita ex meis quoque exhibent Pal. Bong. Voss. Leid. sec. in quo *fuga*.

XVII. 4 *In oppido et illam et urbem*] Sensus hujus loci satis clarus, si constaret, ita Hirtium locutum esse; sed nusquam liquet, Cæsarem voluisse uno tempore insulam et urbem tentare, et vehementer turbant Mss. et Edd. Vett. Pal. Bong. Leid. sec. habent *et oppidum et urbem:* at Carr. Edd. primæ, item Vasc. Steph. aliæque *et oppidum et illam et urbem*. Inepte: Mss. Urs. Petav. Voss. *in oppido et illam in urbe*. Cuj. Scal. Leid. pr. *In oppido et illa in urbem*. An *illam* sc. insulam, et *turrem* sc. molem, in qua erat turris, dixit? Non liquet, quare *ἐπέχω*.

8 *Alteram insulæ partem*] Ms. Eliensis, inde *alteram, &c.* Mss. Reg. et Voss. et Edit. Rom. neque *alteram, &c.* Ut forte legi debeat *atque alteram, &c.* Porro has voces *alteram insulæ partem* ita accipit Rhellicanus, ut significent *eam insulæ partem, quam adhuc tenebant Alexandrini;* quæ pars opponatur ei, quam *a se occupatam et præsidio munitam,* supra dixerat Cæsar in calce libri præcedentis. Mihi vero hoc ita potius accipiendum videtur, ut dicat Hirtius Cæsarem, *ejus loci,* quem tenebant Alexandrini, *alteram partem* in constratis navibus aggressum. Etenim *manus* hostium *distinendæ* causa hoc factum, narrat. *Clark.* *In alteram* habent quoque Lov. et Leid. pr. *Inque* Leid. sec. Palat. Bongars. et Edd. primæ, *alteramque* Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliæ: *atque in alteram* Ed. Flor. Sed verissime Pet. *Inde alteram:* quod et placuit Grutero. Dein *cum* ejeci auctoritate Mss. Urs. et meorum ad unum omnium. *Navibus* additum conjicit quoque Gruterus, quia in Bong. est *navigiis*. c. 19. ‘ad incendia onerariarum.’

10 *Ac primo*] Ita ex Mss. et Editt. Vett. restitui, sententia ipsa postulante. Hinc enim mox ex adverso respondet, sed *ubi, &c.* Scaliger et recentiores ediderant, At *primo*. Quod sententiam prorsus turbat. *Clark.* Consentiunt cuncti Mss. Edd. Vett. in *τῷ ac,* ut et Ed. Elz. A. 1675.

16 *Pertentatis*] i. e. Bene et exacte tentatis, ut alibi apud auctores optimos. Si tamen Mss. addicerent. non displiceret *prætentatis,* quod exstat in Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. et Stradæ. Adi ad v. 15. Cave vero cum iisdem Editis legas *constiterant* pro *institerant:* licet adstipu-

lentur Pet. Leid. pr. et Pal. B. Gall. iv. 33. ‘In jugo insistere.’

20 *Ad littora et vicum applicaverunt*] Ex Mss. Reg. et Eliensi reponendum existimo, naves *ad littora et vicum applicaverunt*. Quanquam et subintelligi potest vox *naves*. *Clark.* *Naves* addunt quoque Mss. mei plerique si excerptis fides habenda; uti et Edd. Vasc. Gryph. Steph. et aliæ: et ita B. Civ. iii. 101. et alii passim. Quia tamen in Leid. pr. nec Edd. primis ipse inveni, præstat id non intrudi, cum sæpe subintelligatur, ut apud Just. ii. 4. 21. B. Hisp. c. 37. ‘ad terram adplicant:’ nisi velles *naves* sumere in nominativo, quamquam ego mallem intelligere ipsos nautas, qui *pulsis Pharitis* (male enim Mss. et Edd. quidam *Hi pulsi*) id fecerint. *Navis adplicat* est apud Prop. i. 20. 20. ‘Mysorum scopulis adplicuisse ratem.’ ‘Naves proximo litori adplicuisse.’ Front. iii. 16. 5. Aliquis me audacior conjiceret, *hostes* vel *reliqui* excidisse. Durius esset, ut *his pulsis, adplicaverunt* positum sit pro *hi cum pulsi essent, adplicaverunt*: ut iidem intelligantur. Adi tamen ad B. Afric. c. 10. ‘Omnibus insciis, sollicitabantur.’

xviii. 1 *Ipsi*] Deest hæc vox in Mss. Reg. et Eliensi. Et deesse debere videtur: nullam enim hoc in loco emphasin habet. *Clark.*

Ex munitione se continere] Primam voculam delevit Jos. Scaliger: Fulv. autem Ursinus, notante Ciacconio, reponit *in munitione*. At a Codicum scriptura quam minime recedendum; quare placeat *ea munitione*. *Davis.* Ea *munitione*. Ita restituit Davisius, conjectura felici. Mss. et Editi habent, ex *munitione*. Ursinus conjecit; in *munitione*. Sed Davisii emendatio melior, et a Codicum scriptura propior. *Clark.* Pro *ipsi ex* malim ego scribere conjectura, ni fallor verissima, *Pharitæ*. *Ipsi* abest quoque a Pet. Scal. Leid. pr. Voss. et Boug. qui non habet etiam *ex*.

11 dccc *p. intervallo enataverunt*] Non possum non amplectendam censere scripturam Mss. Urs. Pet. Leid. pr. et Vossiani, et Ed. Scal. *intervallum*. Sive Accusativum hunc cum Grammaticis per ellipsin præpositionis capias, quia spatium denotatur, uti B. Afric. c. 37. ‘Parvulam proclivitatem digressus,’ ubi Lipsius codici adleverat *parvula proclivitate*: sive jungas verbo *enataverunt*: ut apud Valerium Flacc. v. 319. ‘tantumque fretis enavimus orbem.’ Ceterum a mole ad mare Cæsar B. Civ. iii. c. ult. dixit longitudinem esse passuum dcccc: atque ita exhibet nobis hic Codex Vossianus.

14 dc] Sic vel *sexcenti* constanter habent Editi, at vero nullus Ms. In iis enim scribitur vi, superducta virgula; id est *sex milia*, uti diserte est in Petaviano, vel *sex mil.* seu *milium*, ut dat Cujacianus.

xix. 2 *Ad pontem, qui propior erat Pharo*] Quoniam in fine libri præcedentis dixerat Cæsar, ‘Pharon *ponte* cum oppido conjungi;’ ideo Viri doctissimi, Rhellicanus et Cellarius, *Unum* solummodo pontem existimantes, hoc ita accipiunt, ut dicat Hirtius partem *eam* pontis, quæ propior erat *Pharo*. Id quod Latinitas quidem patitur. Sex ex sequentibus manifestum est *duos* fuisse *pontes*; quorum *altero*, conjuncta erat moles cum Pharo; *altero*, moles eadem iterque angustum, opposita sui parte, conjunctum erat cum *oppido*. Infra *His obtentis duobus*, scil. *pontibus*: et dein, per *pontes*. Quod igitur dixerat Cæsar in fine libri præcedentis, intelligendum est de horum Pontium *altero*; ubi nihil erat opus, ut *utrumque* memoraret. *Clark.*

10 *Cohortium trium instar*] Circiter tres cohortes. Columella de re Rust. ii. 5. ‘Acervi stercoris instar quinque modiorum disponentur.’ Sic etiam Livius, aliique sunt locuti, adeo

ut non esset, cur Joan. Rhellicanus de hujusce locutionis infrequentia quereretur. *Davis.*

13 *Erat, fornice exstructo*] Sic vulgo hunc locum distinguunt; quasi Cæsar fornicem exstruxisset: perperam. Exitus navibus erat fornice sive per fornicem, quo pons sustinebatur. Ibi lapidibus oppleri pontem jussit. Delevi itaque distinctionis notam; uti est in Edd. primis et Gryphii, nec enim contra Mss. opus puto, cum R. Stephano scribere *fornicem exstructum:* quamquam nonnihil clarior foret oratio.

15 *Effecto, nulla omnino s. eg. posset; altero instituto, &c. ejecere*] Non cohærent hæc. Optime Msti et Edd. Veteres, si omnium primas excipias, habent *effecto, ut n. o. s. egredi posset, altero inst. ejecere.* Quum pons obstructus erat ita, ut nulla scapha egredi posset, et prævallari adversus Alexandrinos inciperet, Alexandrini se ex oppido ejecerunt. Ellipsis particulæ *ita* vel *adeo* non percepta videtur corruptioni ansam dedisse. At vide de ea ad B. G. III. 14. *Ejecerunt* etiam rescripsi fide Mstorum Pet. Leidd. Pal. Voss. Bong. et aliorum.

XX. 10 *Alexandrini ex navibus egrediebantur*] Reponendum ex Ms. Norv. ac editt. Rom. Ven. Beroald. *Alexandrini* plures *ex navibus egrediebantur:* illa enim vox *paucis* Alexandrinis opponitur, qui ante navibus sunt egressi. *Davis.* Aut cum Davisio ex Ms. Eliensi (adde et Ms. Regium) et Ed. Vett. omnino rescribendum, PLURES *ex navibus egrediebantur,* ut respondeat præcedenti *paucis.* Aut illud *egrediebantur,* intelligendum erit, *egredi pergebant. Clark.* Inserui, quod et olim jam Grutero placuit, vocem *plures,* fide Mstorum Cujac. Petav. Ursin. Leid. pr. Scalig. et sec. Item Pal. Bong. et Edd. Mediol. Vascos. Steph. et aliorum.

12 *Simul qui*] Turpiter hic dormitavit Rhellicanus, qui hæc de *Alexandrinis* absurde accipit; cum mens authoris, longe alia, admodum perspicua sit. Hoc nimirum ait Hirtius: Quo tempore *Cæsareanorum* illi, qui *ex longis navibus se ejecerant,* temere in naves refugere cœpissent, insequentibus *Alexandrinis;* eodem tempore reliquos, qui *in longis navibus remanserunt,* timore itidem correptos, *scalas rapere, nevesque suas a terra repellere;* ne, repulsis militibus, etiam *navium ipsarum* potirentur Alexandrini. *Clark.*

19 *Munitionem, &c.*] Neque minus mire hoc in loco ad lucem cæcutivit idem Vir doctissimus, quum *castellum in ponte eo, qui* Pharo *propior erat, a Cæsare munitum* supra c. præc. hic somniavit. Nihil enim manifestius, quam munitionem hic intelligi *eam,* quam instituerat Cæsar 'ad prævallandum (c. præc.) alterum illum pontem, qui *Oppido* propior erat, et contra quam munitionem, omnes Alexandrinorum copiæ ex oppido se ejecerant.' *Idem.*

26 *Adlevati scutis*] Ut scutis, quasi utribus innixi natarint, in Edd. primis exhibetur *elevati:* sed Mss. Ursini, Petavii, Scalig. et Leid. pr. dant *adlevatis.* Quod non inmerito placuit Ursino, et Grutero. Ut scuta elata super caput habuerint ad se contra telorum ictus protegendos: quales figuræ in multis reperiuntur marmoribus, ac sæpe in periculo a a Romanis factum legimus. Antiquitas etiam et integritas eorum Codicum postulare nostrum adsensum videntur.

XXI. 12 *Paulo ultra eum numerum*] Beroaldus, Gryphius, et Ursinus exhibent *paullo* post *eum numerum.* Parum quidem Latine. Petav. autem et Norvic. dant *et* prope *eum numerum.* Hoc equidem propter Codicis Petaviani præstantiam lubens reciperem. *Davis.* cur. sec. Adsentior Grutero et Davisio, *prope* recipientibus; ita tamen ut retinere malim *paullo,* ut scrip-

serit *paullo prope eum numerum*. Quod non ceperunt librarii; unde *prope* ejecerunt quidam; alii *paullo*, alii *post* substituerunt. Nam *paullo post eum n.* est etiam in Lovan. Palat. Bong. Leid. sec. et Edd. Vett. præter R. Steph., quem secutus est primus Scaliger, qui habet *ultra*, et si excerptis fides est, confirmatur a Cod. Scalig. vel D. Vossii. At Leid. pr. et Voss. modo exhibent *paullo eum numerum*. *Paullo prope* dici videtur, ut *paullo ante, post, prius, &c.*

XXII. 1 *Tantum abfuerunt*] Nonnulli Mss. *absunt*. Unde legendum conjecerim *tantum* abfuit, &c. Quod elegantius est, quam *abfuerunt*. *Clark.* Quinam hi codices sint, in quibus *absunt* exaretur, nescio: *fuerunt* est in Scal. et Leid. pr. *Abfuerunt ut perturbarentur* posset dictum esse pro *abfuerunt a perturbatione*. Quomodo *abesse a metu, dolore, a sententia*, et similia dicuntur. Just. II. 5. 'Pisistratus parum a capienda urbe abfuit.' Ceterum Mss. hic amplius turbant: nam in Leid. sec. et Pal. scribitur *tantum modo sunt perturbati sed incensi, atque m. a. fecerunt* sine participio *incitati*, quod abest etiam a Voss. Pro *ut* etiam *sed* exstat in Edd. antiquissimis. Dein *potius* non comparet in Pet. Leidensibus, Palat. Bong. uti nec in Edd. primis aut Beroaldi. Recte. Brutus apud Ciceron. Epist. ad Fam. XI. 10. 'Tantum abest, ut meæ rei familiaris liberum sit quidquam, ut meos jam omnes amicos ære alieno obstrinxerim.' Cicero tamen Tusc. Quæst. I. 31. addidit: 'Tantum abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit, non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius.'

3 *In præliisque*] Sic Ms. Reg. Quæ et verior videtur lectio. Al. *in præliis*. *Clark.* Accedunt Petav. Bong. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. et Stradæ. Videtur enim ad sequentia pertinere, quæ mutilata sunt.

5 *Manum comprehendi m. operibus et ardentibus*] Editt. Rom. Ven. habent *manum comprehendendi*: Beroald. autem *manibus comprehendendi*: at a Vascos. omnes hæ voces absunt, unde factum, ut Joan. Brantius Glossematis suspectas habuerit. Concedo potius in sententiam Rob. Stephani, Jos. Scaligeri, et aliorum, qui lacunam hic esse contendunt, licet in Mstis nullum ejus sit indicium. *Davis.* *Comprehendendi* etiam Med. Tarvis. et aliæ: *erumpentibus studiis militum* resectis ceteris, est etiam in Palat, Leid. sec. et Edd. Stradæ, Gryph. post. Pro *multum* Leid. pr. dat *militum*. An voluit auctor dicere, milites manu fuisse comprehendendos, ne se temere immiscerent periculosis dimicationibus, neve nimis accederent hostium operibus? Mihi non liquet. Fateor etiam, me non assequi verum sensum verbi *subsequi* hic loci, nisi eo sensu sumatur, quo c. 44. 'vix corporis viribus animum sequebatur;' i. e. animus ad pugnandum major erat, quam fere vires corporis ferrent. Ceterum *hortatio* reposui, jubentibus Mss. omnibus et Edd. antiquissimis, item Vascos. Gryph. Steph. aliorumque. Post *deterrendi* addidi quoque *et continendi*, quæ, voces exciderant typothetarum culpa ex Edd. Amstelæd. Davis. et Lugdun.

XXIII. 4 *Aut admoniti a regis amicis*] Ms. Norvic. *aut incitati a regis amicis*: quod vehementius est, ideoque ea lectio mihi probatur, licet vulgatam retineant editt. veteres. *Davis.* Eliensis codicis lectionem confirmat Petavianus. Mihi vulgatum magis placet.

5 *Suo priore consilio*] Hoc est consilio, cujus ipsi aliis *primi* Authores essent, non alii ipsis. *Clark.* *Suo priore* ex Ursin. Cod. recepit Scaliger, et agnoscunt Mss. mei omnes. Non inepte tamen Edd. Vett. exhibent, *suopte*, quod optimis quibusvis

auctoribus in usu est, eo sensu, quo Clarkius *prius* exponit; et sæpe corruptum. Adi ad Liv. I. 18. 25.

6 *Regi*] Lege *regis probato*, quod præ se ferunt omnes Mss. *Davis.* cur. sec. Constanter mei quoque habent cum Edd. priscis *regis.* Nihilominus Ursino et Scaligero adsentiri malo, e Ms. rescribentibus *regi.* Nam ille adprobare tale consilium et a Cæsare velle dimitti debuit.

9 *Tædio puellæ, fiduc. regno*] Edd. quædam interpungunt *tædio, puellæ fid regno.* Hotom. vero rescribit *et puellæ fid. r. dominationeque* ad B. Civ. II. 17. 'Qui fiduciariam operam obtineret.' Non video, cur a vulgata recedendum sit; nam *tædium* æque pertinet ad *puellam* ac *regnum.* Ideo tædebat eos puellæ, quia ejus erat modo fiduciarium regnum, et quia interim dominabatur Ganymedes.

11 *Venturi essent*] Editt. Rom. (Med.) Ven. repræsentant *ventum essent*, unde rescribendum puto *ventum esset*, quemadmodum legitur in edit. Beroald. A. D. 1508. *Davis.* Sed præstat vulgata lectio; quia melius convenit cum sequentibus *se dederent. Clark.*

XXIV. 16 *Regis animus*] Sic Mss. Reg. et Vossii. Quod melius est, quam ut in vulgatis, *regius animus. Clark.* Mihi secus videtur; licet etiam Bong. et Leid. sec. cum Edd. Vascos. Steph. et Gryph. post. habeant *regis.* Certe antiquissimi codices Cujac. Petav. Leid. pr. Lovan. et reliqui præter nominatos *regius* servant. De qua variatione vide notas ad Nep. Dat. c. 5. 'Consuetudinem regiam,' non *regum.*

XXV. 7 *Interea commeatum*] Prima vox ab Aldo intrusa est, quem secuti sunt Man. Plant. Scaliger et recentiores. At in nullo Msto, neque Edd. ceteris comparet: quare ut supervacuam vocem delevi.

11 *Classem jubet, &c.*] Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. *unam classem.* Forsan scribendum *una* i. e. simul, eodem quasi momento. Hinc junctim *una pariterque* i. e. eodem tempore, et *simul* c. 69.

12 *Præficitur Ti. Nero. Proficiscuntur*] Nescio unde factum, ut hæc lectio in recentioribus editt. compareat, cum, quantum constat, ne unus quidem Codex ei faveat. Ms. Norv. et edit. Venet. *præfecit huic Tib. Neronem;* Beroald. autem in præsenti tempore *præficit huic Tib. Neronem:* et sic legendum. Mire vero corruptus est hic locus in editt. Rom. A. D. 1472. quæ eum sic exhibet: *perfecit huic Tiberium, ne rationem proficiscuntur.* Huic mendæ ortum dedit nomen proprium: ejusmodi sane nomina ab imperitis Librariis sæpissime temerantur. *Davis.* Cum Clarkio reposui *præficit huic Tib. Neronem:* uti est in Scalig. Leid. pr. Palat. Lovan. et Edd. Med. Vascos. Steph. aliisque. *Præfecit huic Tib. Neronem* dant Voss. Petav. Bong. Leid. sec. et Edd. Florent. Gryph. aliæque. Vulgata est ab Aldo, quem Manut. Scaliger et reliqui sunt secuti.

14 *Nulla etiam parum*] Sic Ursinus e suo Codice restituit, et confirmant mei omnes præter Lovan. qui cum ante Editis sine *nulla* habet *parum etiam*, quarum ultimam voculam non agnoscit etiam R. Steph. Sensus erit: *Nulla erat dimicatio feliciter, immo nulla parum feliciter confecta.* Alioquin *nulla* secundo loco abundaret. Si enim nulla dimicatio sine eo confecta erat, certe etiam nulla parum feliciter erat facta. Dein *prosequebatur*, ut primus edidit Scaliger, est in Petav. Scal. et Voss. Reliqui *persequebatur* cum Edd. Vett. exhibent, quippe Fortuna jam inimica erat. Vide tamen ad v. 9.

20 *Illic tr. h. perforasset ac demersisset*] Mss. Petav. Scal. Palat. Lovan. Leid. pr. Voss. et Ursin. dant *illi perforassent ac demersissent.* At Leid. sec. *Illi perforasset ac demersisset.* Optime, ni fallor. *Illi* adverbium est pro illic, illa parte; ut

sæpissime Plautus ac Terentius sunt locuti. Vide eorum Commentatores, ac Victor. ad Cicer. ad Fam. Ep. VI. 20. Apul. IV. p. 72. ubi male Florid. edi curavit *istic* et *illic*.

XXVI. 1 *Magnæ nobilitatis domi*] Aldus Manutius confidenter admodum reponit *magnæ nobilitatis homo*, aitque *non enim tantum nobilitas nobiscum domi est*. Ita tamen loquuntur præstantissimi scriptores. Cæsar B. C. I. 34. 'Præmissos etiam legatos Massilienses, domi nobiles adolescentes.' Sic quidem editt. nuperæ, at contra Codicum manuariorum fidem, ut illic monui; quare hoc contra Manutium testimonio non nitar. At firmum erit illud Sallustii Catil. c. 17. 'Ad hoc, multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles.' Sic et Justinus V. 9. 6. 'Erat inter exules Thrasybulus, vir strenuus et domi nobilis.' Quis igitur non videt sanam esse lectionem receptam? *Davis.* *Magnæ nobilitatis domi.* Aldus Manutius emendat, *magnæ nobilitatis* homo. Sed Davisius, allatis exemplis, probam esse istam locutionem, *magnæ nobilitatis* domi, ostendit. Verum et alia ratio est, quamobrem vulgata lectio mutari omnino non debeat: ex ea nimirum pendet elegantissima Antithesis: *Magnæ nobilitatis* domi, *scientiæ et virtutis* in bello, *fidei dignitatisque* in amicitia Cæsaris, &c. *Clark.*

5 *Magnas copias —— adduxit*] Ita ex Ms. Regio restitui. Al. *cum magnis copiis — adduxit*. Quam lectionem (quod mirum Editores omnes prætermisisse) neque Latinitas patitur, neque sensus. *Clark.* *Cum magnis copiis -- Pelusium adduxit.* Hoc ne Latinum quidem est, ut recte monuit Clarkius; quapropter vir ille doctus ex Msto Regio correxit, *magnas copias — Pelusium adduxit;* nec aliter emendavit Lipsius. Quin et Gryphius olim repræsentarat, *magnas copias — Pelusium adduxit.* Attamen cum vix est, ut Librarii in locutione tam nota deerrarint, ac Lovan. Norvic. Beroald. aliique Codd. exhibeant, *cum magnis copiis — Pelusium adducit*, Hirtium reliquisse censeo, *cum magnis copiis — Pelusium advenit.* *Davis.* cur. sec. Jam olim Vascos. et R. Stephanus ediderunt *magnas copias adducit:* idque Ciacconius testatur esse in suo codice. Glandorpius contra conjecit legendum *contendit* seu *pervenit*. Certe ego quoque malim in verbo quærere correctionem, cum voces *cum magnis copiis* sanæ videantur; licet etiam in Leid. sec. sit *cum magnas copias*. Sed Mss. omnes et Edd. Veteres habent *adducit:* unde, nisi potius sit ipsius Auctoris Anacoluthon, aptius verbum exsculpendum videtur, quam fecerunt adhuc viri docti. *Adivit, occlusit* nondum placent.

8 *Occupatum ab Achilla*] Mss. Eliens. et Vossii, *occupatum Achillæ. Clark.* Ita restitui Hirtio; cum *Achillæ* exhibeant quoque Petav. Scalig. et Leid. pr. At Leid. sec. cum Palat. *occupaverat Achillas:* quod ex interpretatione natum. *Achillæ* tamen sumo in Genitivo, ut a *præsidio* regatur.

9 *Maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio*] *Pedestre* hic *maritimo* opponitur, et idem notat ac *terrestre.* Sic Cæsar B. C. II. 32. 'Ut neque *pedestri* itinere, neque *navibus* commeatu juvari possent.' Corn. Nepos Ages. c. 2. 1. 'Fama exierat Artaxerxem comparare classem pedestresque exercitus, quos in Græciam mitteret.' Vide et Hannib. c. 11. 6. ac J. F. Gronovium ad Livii XXXVII. 52. *Davis.* Consule Clark. ad B. Civ. II. 21. et infra ad c. 33.

18 *Adest victori, pacarat*] Acute, nec inepte Ms. Brantii, Lovan. et Leid. sec. habent *victoriæ*. Dein *pacarat* inveni in solo Ms. Vossiano, quod ante Scaligerum jam exhibuerunt Vascos. Steph. Gryph. post. Stradæ. Ceteri Mss. tam aliorum quam mei et Edd. Vett. *placarat*.

Quod malit Gruterus. Sed frequenter *pacare* in Mss. abiit in τὸ *placare*. Adi Cel. Drak. ad Silium l. II. vs. 483. et alios.

XXVII. 4 *Mire derivata inter se*] In sua editione primam vocem uncinis cinxit Jos. Scaliger. Et sane quid miri est insulas in mediis fluminibus comparere? Cum igitur ea vox a Msto Norvic. et editt. Rom. Venet. Beroald. exsulet, ego plane delendam censeo, ut inepti hominis additamentum. *Davis.* Mire *derivata:* Vocem *mire*, in quibusdam Codicibus omissam, delendam existimant Scaliger et Davisius, ut *inepti hominis additamentum.* 'Quid enim' (inquit hic) '*miri* est, insulas in mediis fluminibus comparere?' Ego, retinendam omnino existimo: non enim *id* Hirtio mirum, *insulam in medio flumine comparere;* sed flumen ita *derivatum inter se duobus itineribus paullatim*, ut *similitudinem litteræ* Δ accurate efficiat. *Clark.* Vocem *mire* non agnoscunt Pet. Palat. Leid. pr. Scal. Lov. Edd. primæ, Vasc. Gryph. Steph. Aldus tamen jam habet eam, et exstat in Bong. Voss. Leid. sec. et aliis. Suspecta tamen mihi est, immo puto optime emendasse doctiss. Wassium ad Sallust. B. Jug. p. 448. a *Myride* seu *Mœride*, lacu; vel, minore mutatione, *Myrie* seu *Mœrie.* Inde enim incipit fissura Nili. Consule omnino Geographos. Plin. v. 9. Herod. II. 13. ubi olim Μύρις. At Μοίρις e Mediceo Codice restituit Gronovius: sed Μύρις scribitur apud Diodor. Sicul. l. I. p. 46. Ed. Rhodom. pro frequenti permutatione τῶν οι et υ. Et hinc forsan præpositio *a* decidit ad inferius *a mari;* ubi bene Glandorpius et Ciacconius abundare eam viderunt, et Clarkius eam cum Ms. Eliensi ex Davisii monito ejecit. *A* superfluum illic esse adverterat quoque Gruterus, et uncis incluserat Scaliger. Immo abest quoque ab optimo Cod. Leid. pr.

6 *Mari conjungitur*] Ita Ciacconius recte, ex conjectura; et Davisius ex Ms. Eliens. Vulgg. *a mari. Clark.*

15 *Magna cum prudentia*] Codex Ciaccon. post has voces addit *constantiaque militum;* Ms. autem Norvic. cum aliis nonnullis, *constantiaque virtutum, et Alexandrinorum imprudentia.* Illa quidem verba, ut opinor, e margine in textum sunt adscita, quorum Glossematum exempla suppeditabunt not. ad B. G. II. 33. et B. C. III. 1. *Davis.* Mss. Reg. Eliens. et Vossii addunt *m. c. pr. constantiaque virtutum.* Ut forte legi possit, *magna cum prudentia constantiaque* MILITUM. *Clark.* Non solum *constantiaque virtutum*, sed etiam *et Alexandrinorum imprudentia* addunt Mss. Cujac. Petav. Leidd. Scalig. et omnes, præter Lov. si excerptis credendum: uti et Codices a Vascosano inspecti. Nisi Glossam credas, quod ego nequaquam ausim pro certo statuere, malim potius emendare *constantiaque virium*, quamquam *militum* sit in Ciacconii Ms.

18 *Interfecit*] Ita ex Mss. Reg. et Eliens. et Edit. Rom. restitui, postulante Temporum ratione. Al. minus recte *interficit. Clark.* Legendum *interfecit*, ut ex suis Codicibus monuit Clarkius, nec aliter olim Gryphius ediderat. Quin et Pet. ac Bongars. tert. ita repræsentant. *Davis.* cur. sec. Mstorum auctoritas magis me movit, ut *interfecit* rescripserim, quam temporum ratio; de qua supra sæpius monui. *Interfecit* etiam dant Scal. Leidenses, Edd. primæ Vasc. Steph. et aliæ.

XXVIII. 5 *In qua magnam et paratam*] Sic edidit Jos. Scaliger, quem secuti sunt recentiores, ac ita sane exhibent editt. Rom. Venet. Beroald. At Ms. Norvic. et editt. Steph. *in quo magnam et paratam.* Atque ita sine dubio legendum: pronomen enim ad voces *fluminis Nili* est referendum. *Davis. In quo.* Sic restituendum vi-

dit Davisius ex Ms. Eliensi, quocum facit Ms. Regius. Editi perperam habent *in qua*. Non enim *in navigatione*, sed *flumine* paratam habebat classem rex. *Clark*. *In quo* etiam est in Palat. et Leid. — . ac Vascos. Steph. et Gryph. post. Edd. Non ausus sum tamen mutare. Si enim *paratam* capias pro *bene instructam* ad pugnandum, *qua* facile retineri potest. In qua navigatione seu expeditione habebat rex classem magnam et pugnæ paratam.

11 *Consederat*] Bene Vossian. et Leid. pr. a manu prima *considerat*. Vide ad VIII. 32. Dein *planitie* reposui, auctoribus Mss. meis omnibus aliorumque, nisi quod in Lovan. Leid. sec. et Palat. cum Edd. plerisque vett. sit *planities*: sed *planitie* jam habent Vasc. Steph. Gryph. poster. et alii: *planitia* Scaliger cum Ursino ex ejus codice recepit, et post eum reliqui. Adi ad B. Civ. I. 43. Paullo post pro *genere* in Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et Voss. est *generum*: unde videtur aliud quid latere; nisi velis ad Hypallagen recurrere pro *variis generibus munitionum*: de qua vide ad IV. 25.

XXIX. 12 *Partim, &c.*] Manutius legendum contendit *ruptim*. Forsan quia credidit, hanc voculam semel poni non posse, sed iterum subjungi debere *partim*. Verum hoc non opus est. Vult, Germanorum partem aliquam per vada flumen transisse, partem tranasse, ubi demissiores erant ripæ: nec obstet, quod semel modo ponatur *partim*. Vide quæ notavimus ad VIII. 5. 'In tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis stramentis,' &c. ubi in Mss. nonnullis etiam primo loco deest *partim*. Cicero in Verr. II. 65. 'Statuæ in locis publicis positæ, partim etiam in ædibus sacris.' Vide ibi Lambinum; Cort. ad Sall. B. Cat. 50. 'partim exquirebant duces:' et Cel. Burm. ad Quinctil. Decl. X. 17. 'partim aut doloribus affici aut senectute dissolvi.' Adde Hirtium rursus B. Afric. c. 62, 'militibus, passimque in litore vagantibus, partim in oppidum progressis.' Adde B. Hispan c. 3. 34. 37.

13 *Magnis arboribus, excisis — — projectis*] Codices nonnulli *et projectis*. Sed minus eleganter. Usurpatur enim præcedens *excisis*, non ut Participium, sed ut Adjectivum. Similis constructio supra III. 10. 'Neque ante prœlium, in Thessalia factum, cognitum,' &c. *Clark*. Hoc eodem Capite: 'Expeditos delectos pedites:' et ita sæpe Hirtius. V. c. 74. 75. Nihilominus, si Mss. addicerent, mallem hoc loco cum Ciacconio delere vocem *excisis*: quod certe satis subintelligitur: quum arbores super flumine projicere non potuerunt, nisi prius excidissent. Alioqui lectio *et projectis*, quam propugnat Brant. e suo codice, et confirmant Lovan. Palat. ac Leid. sec. magis placet, si *excisis* post *contingerent* poneretur. B. Civ. II. 15. 'Omnibus arboribus longe lateque in finibus M. excisis et convectis.'

XXX. 4 *Adverteret*] Pet. Palat. Bong. Leid. sec. Voss. Ed. Beroaldi *animadverteret*. Rectius Scal. *animum adverteret*: quod et hic fere reposuissem, ut innumeris horum commentariorum locis: et statim c. seq. Consule ad B. G. I. 23. Sed cum Leid. pr. et Lovan. retineant simplex *adverteret*, cautius esse duxi, vulgato, quod æque probum est, acquiescere. Vide ad B. G. IV. 26. Præsertim cum *advertere* amasse videatur Hirtius. Adi etiam ad VIII. 16. 'Vix partes adverterent equorum:' ubi vulgo etiam *animad*.

10 *Brachiisque cum opere castrorum conjunxerat*] *Brachia* hic μεταφορικῶς, pro curvis munitionibus in brachiorum humanorum similitudinem formatis accipi videntur, ut in illo Virgilii Æn. III. vs. 535. 'gemino demit-

tunt brachia muro Turriti scopuli.' Quod Donatus ita exponit, 'cautes sunt in formam brachiorum.' Rhellican. Vide Broukhusium ad Propertii Eleg. III. 20. 21. et J. Lipsium Pol. l. II. dial. 2. *Davis.* Adde Cellar. et notata ad Front. III. 17. 5. 'brachiis ab latere ductis.' Sic et B. Afric. c. 38. 49. 51. Davis. ad B. Hisp. c. 13. Porro pro *conjunxerat* Codex Bong. habet *commiserat:* cujus verbi vulgatum videtur Glossa. *Committere* pro *conjungere* propria et elegans est locutio; ut notum, præsertim apud poëtas, sed et alios. Frontin. III. 13. § 6. 'Utres duabus regulis inter se distantibus commiserat.' Paullo post *quo* in *quod* tacite rursus in sua editione mutavit Clarkius: atque ita fateor esse tum in aliorum, tum in Mss. meis, vel *quod min.* et Edd. Vett. præter Aldin. quam Manut. Plantin. Scaliger et ceteri sequuti sunt. Solus tamen, qui instar omnium est, Petavianus exhibet *quo,* i. e. quia, quod; unde id ubivis fere substitutum est. Adi ad B. G. I. 51. 'Quo minus valebat.'

17 *Aditus oppugnationibus nostris dabatur*] Ms. Norvic. repræsentat *aditus expugnationis:* editt. Rom. et Ven. *aditus oppugnationis,* et sic legendum arbitror. Eodem modo Cæsar B. G. v. 41. 'sermonis aditum,' et B. C. I. 74. 'aditum commendationis' dicit. *Davis. Oppugnationis nostris dabatur.* Edidit Davisius, *aditus* oppugnationibus *nostris dabatur:* annotat autem, ex Mss. et Editt. Vett. legi debere, *oppugnationis.* In Editione nimirum Jungermanni, errore typographico impressum fuit, *oppugnationibus:* Scaliger autem, quem secutus est Jungermannus, ediderat, *oppugnationis;* quod et in aliis, tam recens quam olim editis, reperire est. *Clark.*

22 *Proficiebant hostes*] Ultima vox deest in Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. Bong. ac Lov. qui habet *proficiebat.* Ex qua scriptura patet, cur *hostes* inculcarint librarii, quia putarunt vocibus *multitudo defendebat* non convenire pluralem numerum. At vide tu dicta ad VI. 11. 'Quisque patitur; neque aliter si faciant.' Vide etiam statim c. 32. et B. Afric. c. 6. 'erupit multitudo, et castra occupant: et insequi cœperunt.' Ovid. Met. v. 307. 'turba venit, et committunt.' Ceterum in iisdem Mss. non comparet vocula *autem;* quæ etiam non multum facit ad sensus claritatem.

23 *In regione fluminis Nili*] In Lovan. ac Palat. exaratur *qui regionem.* Sed Petav. Scalig. Bong. Leid. pr. Voss. habent *qui regione,* i. e. parte; bene omnino. Sic sine præpositione amant dicere *regione.* Vide Barth. ad Claudian. in Rufin. vs. 241. Burm. ad Suet. Jul. c. 39. 'regione Martii campi;' et Drak. ad Liv. III. 66. 'Regione portæ Esquilinæ accessere.' Apulei. Met. l. III. p. 49. 'manum regione lateris tendentes,' ut legendum est. Melius esset hoc sensu *a reg.,* quam *in reg.* *Recta regione* pro recto tramite, recto ductu, sæpe occurrit. Vide Ursin. et Ciacc. ad VI. 25.

XXXI. 8 *Carsulenum*] Sic quidem Aldus, Manut. Plantin. Scalig. et seqq. ediderunt: at vero priores habent, et alii *Carfulenum,* quod confirmatum a Mss. meis omnibus adeo restitui: sic enim alibi hic homo vocatur. Consule Gland.

12 *In omnes partes discurrere cœperunt*] Repono, *in omnes partes* castrorum *discurrere cœperunt,* non solum ex editt. Rom. Ven. Beroald. verum etiam ex Manuscripto Norv. aliisque: Hirtius enim, non minus ac Cæsar, perspicuitatis est studiosus. *Davis.* Bene eam vocem jam restituit Clarkius: quippe agnoscunt Mss. ad unum omnes, et Edd. primæ. Paullo post *in castris* aberat ab iisdem editis, nempe Aldi, Vascos. Gryph. Steph. Plantin. immo etiam a primis Edd.

Sed Ursinus *in castris* e suo restituit Codice: atque exaratur in meis omnibus.

20 *Magna vi oppressis*] Mss. Ciacc. et Norvic. habent *magna ruina oppressis*, et eo sane probabilior est hæc lectio, quod noster hujusce libri cap. 76. eodem loquendi modo sit usus. Proprie; siquidem 'ruere est toto corpore uti ad impellendum; quod faciunt, qui ipsi præcipites alios prosternunt,' ut testatur Donatus ad Terentii Adelph. act. III. sc. 2. 21. *Davis.* *Ruina.* Ita Davisius ex Mss. Ciacconii et Eliensi (quibus suffragantur Mss. Reg. et Voss.) reponendum vidit. Sic enim et infra c. 76. 'Partim suorum *ruina* oppressis.' In vulgatis est *magna vi oppr. Clark.* Nihil verius est, quam rescribendum *ruina;* sic enim exhibent 4. Codices Goduini, et mei ad unum omnes, cum Vasc. margine et Ed. R. Stephan. Adposite Liv. IV. 46. 'in ruina majore quam fuga obpressi sunt.' Dictys Cret. II. 43. 'Quum super alium alius ruinæ modo præcipitarentur.' Statim item delevi *et* ante *multitudine*, auctoribus Mss. Eliensi, Petav. Scal. Leidens. pr. Voss. et Edd. Vascos. Steph. Strad. Gryph. post. Frustra ergo eam copulam defendit Clarkius. *Multitudineque* Bong. et Leid. sec. habent.

22 *Et multitudine eorum*] Prima vocula sensum turbat, quapropter ex fide Msti Norv. omnino est delenda. *Davis.* Fallitur Davisius. Æque enim Latine dicitur *receptumque in navem — perisse* vel *receptumque* (subintell. *esse*) *in navem, et perisse. Clark.* Copulam etiam nescit Petav., eamque Gryphius in sua editione merito prætermisit. *Davis.* cur. sec.

XXXII. 3 *Introiit*] Variant libri. *Introit* Pet. Voss. *introivit* Leid. sec. Sed *intrat* Bong. et Leid. pr. *intrarit* Lovan. Non male, nam cum sexto casu *intrare* construi vidimus ad cap. 14. 'eis qui intrassent.'

9 *Veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueverunt*] Sordidatas vestes intelligit, quales erant reorum; alias enim Romani albo vestimento sunt usi, ut monet J. Lipsius Elect. I. 13. licet ea de re nonnullæ occurrant difficultates, quas vide apud Oct. Ferrarium de re vest. I. 21. et 22. Hoc eo melius convenit Alexandrinis, quod etiam Ægyptiorum indumenta fuerint alba. Adiri poterit Herodotus II. 81. *Davis.*

10 *Prolatis*] Edd. Rom. Med. Ven. *prælatis.* Recte. Vide in Obs. Miscell. ad Apuleii Metam. l. XI. p. 245. 'potentissimorum deum proferebant insignes exuvias:' ubi Mss. meliores *præferebant.* Adde B. Civ. II. 39. et passim: sed etiam *pro* in Compositis aliquando sensum habet τοῦ *præ:* consule Sciopp. in Susp. Lect. IV. 14. Ceterum facile accederem Manutio rescribenti *placare* pro *precari*, si Mss. addicerent. Nunc vulgatum retineo.

XXXIII. 9 *Confirmarentur regis imperia*] In Msto Norvic. et editt. Beroald. est *confirmaretur regis imperium.* Sed hoc parum refert. Illud quærendum superest, quomodo *regis* diceret *imperia*, cum Ægypti regnum minori Ptolemæi filio et Cleopatræ tradiderit. Omnino scribendum crediderim *confirmarentur regum imperia.* Sic paullo post: 'Quo firmius esset eorum *regum* imperium;' licet editt. Rom. Ven. Beroald. ibi corrupte habeant *eorum regnum et imperium;* quippe editoribus latuit, *reges* de rege et regina posse usurpari. Iterum: 'Paucis diebus reges constituti.' Cæsar B. C. III. 107. 'Interim controversias *regum* ad P. R. et ad se, quod esset consul, pertinere existimans.' Vide et ejusdem libri c. 109. *Davis.* Existimo, cum doctissimo Davisio, legendum *confirmarentur* regum *imperia*, scilicet Cleopatræ fratrisque ejus. Sic enim infra, 'quo firmius esset eorum *regum* imperium;'

et paulo post; 'si permanerent in fide *reges*.' Vel, quoniam in nonnullis Mss. scriptum est, *confirmaretur regis imperium;* fortasse legi poterit, *confirmaretur regum imperium. Clark.* Meam conjecturam Pal. Codex firmat. *Davis.* cur. sec. *Regum* jam edidit olim R. Stephanus. Ut passim regem et reginam vocari notissimum est. Verum majus ulcus latere puto. *Confirmaretur imperium* est in Leid. sec. Edd. Vascos. Gryph. post. Str. *confirmarentur regis imperium* Bong. Voss. *Regi* Leid. pr. et Lovan. *Regni* Leid. sec. At Petav. *regis imperio.* Puto scribendum *confirmarentur reges imperio,* sive *in imperio. Regia imperia* conjecit Lipsius.

11 *Relinquit*] Ex Mss. Reg. Eliens. et Vossii, legendum videtur *reliquit. Clark.* Ita reposui, jubentibus Mss. omnibus et Edd. primis, item Vas. Gryph. post. Steph. aliisque. Verum amplius turbant Mss. Nam Petav. Bong. Voss. habent *legione ibi veterana — ceteras reliquit:* at Leidenses, Palat. Lov. *legiones ibi. Veterana* (*veteranas* Lov. Pal. Bong.) *ceteras reliquit.* Nec male. Omnes vero, quod sciam, ut et Edd. Vascos. Gryph. post. Stradæ, dant *Reducta.* Quod cur mutarint primi editores, nescio. Præsertim cum *deducere* præcedat. Dein *regnum et imperium* etiam est in Ms. Lovan. et Edd. Mediol. Florent. at R. Stephanus tantum edidit *eorum regnum,* scilicet ut vitaretur, credo, repetitio vocum *regum imperium.*

13 *Permanserant*] Mss. Reg. et Vossii *permanerent.* Neutra Lectio mala. *Clark.* Sed vulgata nititur Mss. vetustioribus, et sequitur *si permanerent. Permanerent* etiam Palat. Bong. Leid. sec. *permanserunt* Lovan.

19 *Collocatis, ipse itinere terrestri*] Ms. Norvic. *Sic rebus omnibus confectis et collocatis penitus, itinere terrestri:* editt. autem Beroald. *collocatis, ipse itinere pedestri,* quæ vera est lectio, altera autem ex Glossemate est nata. Infra cap. 41. 'Partim classe per se, partim *pedestribus* copiis per barbaros.' Corn. Nepos, Alcib. c. 8. 2. 'Quod *pedestribus* copiis plus quam navibus valerent;' ubi vide quæ notavit Chr. Cellarius. Sic etiam Frontinus Strateg. I. 3. 6. *prælium pedestre* navali opponit. Adi etiam notata ad hujusce libri c. 26. *Davis.* Recte vidit Davisius ex Edit. Beroaldi legendum, *itinere* pedestri. Etenim in Ms. Vossii, ita plane scriptum est. Et, (uti supra est annotatum ad c. 26.) 'iter pedestre est profectio Terra, tam equitum quam peditum.' Neque enim tantum *pedestres copiæ,* apud bonos auctores, *classi* opponuntur, (quod annotavit Davisius;) sed et *pedibus* eo quis ire dicitur, quo *terra* scilicet, non *mari* proficiscitur. Supra, ad B. Civ. II. 21.; 'Cæsar, *postquam* navibus *profectus fuisset* Tarraconem, PEDIBUS *deinceps* (scil. terrestri itinere) Narbonem *atque inde* Massiliam *pervenisse se narrat.*' *Clark.* Vide etiam c. 32. 44. B. Civ. l. II. § 12. 'Ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint.' Et passim tam apud Græcos quam Latinos.

XXXIV. 11 *Imperata sibi facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse se persolvere*] Hunc locum ita repræsentant Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. 'Imperata se facere, pecuniamque promissam Cæsari non posse persolvere,' quod ut brevius est, sic æque commodum videtur. *Davis.* Mss. Reg. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. *imperata* se *facere, pecuniamque* —— *non posse persolvere.* Quod idem est: præcipue si, transposito vocabulo, legatur *persolvere non posse. Clark.* Rescripsi pro *sibi,* quod est in solo Palat. *se,* et dein *se,* quod ibi nullus habet Codex, ejeci. Vulgatum primus invexit Aldus. Sed Vascos. quoque, Gryph. post. et Stephanus secuti sunt lectionem Mstorum.

13 *Domitius,—quum—judicaret ;—statueret*] Ms. Reg. *statuens*. Ut forte tota ista periodus hoc modo scripta esse potuerit : *Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris pecuniam necessariam esse* judicans ; *sed etiam turpe — esse* statuens, &c. *Clark.* Licet admittas *statuens*, quod inveni quoque in Pal. Leid. sec., non opus tamen quidquam in præcedentibus mutare. Tutius est nihil innovari, nec etiam opus. *Statuerat* Leid. pr. Bong. et Voss.

30 *Ex tumultuariis militibus*] Tumultuarii milites dicuntur ii, qui ob tumultum, vel inopinum aliud periculum raptim sunt conscripti. Livius xxxv. 2. 'Si tumultus in Hispania esset, placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a Prætore. Mens ea Senatui fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur.' Vide et Godesc. Stewechium ad Vegetii III. 8. *Davis.*

31 *Patisium*] Ita ex Ursin. Cod. recepit Scaliger, et confirmatur a Mss. meis, Ciaccon. et Brant. nisi quod *Pansium* det Bong. In Edd. Vett. erat *Paciscium* vel *Patiscum*, quod est in Aldinis et Plantinianis. At *Patiscus* erat Pompeianus : nisi partes dein mutaverit. Vide Cic. Epist. Fam. II. 2. VIII. 9. XII. 13. 15. Πετίσκος male Appiano B. Civ. II. 503. *Petissii Urbinatis* alibi meminit Cicero. Vide Ciaccon.

33 *Comana*] Ita scribendum, in Accusativo plurali. Editi nonnulli *Comanæ* : sed perperam. Semper enim utitur Cæsar hoc nomine in numero plurali. *Clark.* Male Cellarius defendit *Comanæ ;* quod solum typothetarum vitio in Ed. Elzev. inrepsit. Statim 'a Comanis.' c. 60. 'Venit Comana ;' ubi vide Ciaccon. : uti et c. 66. 'Venit Comana.'

XXXV. 5 *Cn. Domitius*] Delendum censeo prænomen cum Leid. pr. Nam in Leid. sec. est C. in Voss. et Edd. Vascos. Gryph. Stephan. *P. Dom.* Quod mirum cum c. præc. *Cn.* audit. Paullo ante ob eamdem varietatem suspecta est vox *responsa* Grutero mihique. Vide varias lectiones.

11 *Audaciusque in Armenia substitisset*] Sensus postulat, ut legamus *audacius in Armenia substitisset*, deleta particula copulante, licet eam omnes Codd. exhibeant præter editt. Rob. Stephani A. D. 1544. *Davis.* *Audacius.* Ita optime restituit Davisius ex Editione Stephani, quacum consentit Ms. Vossii. Reliqui omnes Mss. et Editi corruptissime habent *audaciusque ;* quod sententiam adeo perturbat penitus, et plane nullam efficit, ut mirum sit valde, fugisse hoc omnes editores. Efficit enim ista corruptio, ut sequens *perseverare cœpit*, qui intelligitur *Domitius*, dictum videatur de *Pharnace.* Quod est absurdissimum. Nam hoc ait Hirtius : *Quod Pharnaces audacius in Armenia substitisset*, ideo *perseverare cœpisse* Domitium, *ut eo quoque decederet* Pharnaces, &c. *Clark.* Ejeci copulam *que*, non sensu modo postulante, sed suffragantibus quoque Petav. Leid. pr. Scalig. et Palat. ut et Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradæ. Librarios non percepisse loci sententiam, patet quod *et* addiderint ante *persev.:* uti est in Leidensibus, Lov. et Pal. Jungenda *Domitius perseverare cœpit.*

20 *Cujus itineris has esse certas opportunitates*] Commoda non dubia ; haud enim est, cur penultimam vocem cum Jos. Scaligero deleamus. Mss. autem nonnulli cum editt. Rom. Ven. Beroald. habent, *cujus itineris hæ erant certæ opportunitates*, quæ quidem lectio vulgatæ Syntaxeως rationi melius convenit ; licet, servata ea, quæ repræsentant editt. nuperæ, verbum aliquod *noscendi* vel similis significatus possit subintelligi. Vide Fr. Sanctii Minerv. IV. 5. cum Jac. Perizonii additamentis. *Davis.* Infinitivum primus Scaliger ex Ursini

Codice admisit; quam veram esse docent Petav. Leid. pr. Scalig. Voss. ut et Bong. qui subdit *constat*. Reliqui olim vulgatis consentiunt, id quod inepte probat e duobus regiis Codd. Goduinus. De absolutis his infinitivis multi egerunt viri docti, et præ ceteris J. F. Gronovius Obs. II. 14.

XXXVI. 6 *Adventaret ad Nicopolim*] Editt. nuperæ omitunt præpositionem, quam restitui ex Msto Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. Sic B. G. I. 7. 'Ad Genevam pervenit.' Et B. C. III. 40. 'Ad Oricum venit.' Ita etiam persæpe loquuntur boni auctores. *Davis. Adventaret ad Nicopolim.* Ita restituit Davisius ex Editt. Vett. et Ms. Eliens. Quibuscum consentiunt Mss. Reg. et Vossii. Recte. Nam, præterquam quod locorum nominibus præpositionem sæpissime præponant Cæsar et Hirtius; non venit *Nicopolim* Pharnaces, sed *prope ad Nicopolim*, interjectis aliquot passuum millibus. Vide supra ad B. Civ. III. 40. Male Editt. Recentiores et Ms. Bong. *adventaret Nicopolim. Clark.*

15 *Si amicus Domitius*] Auctiorem hunc locum exhibet Ms. Norvic. aliique plurimi Codd. cum editt. Rom. Ven. Beroald. In illis enim est *sive amicus sive inimicus Domitius.* Hoc sane adsumendum probat Joan. Goduinus; in cujus sententiam pauci, nisi fallor, pedibus ibunt; nam si *inimici* antea mentionem fecerat noster, nihil opus erat, ut postea adjiceret *sin vero ut in hostium fines veniret*, quibus ex verbis luce fit clarius, ineptum esse illud additamentum. *Davis.* et *Clark.* Nihilominus constanter habent omnes Mss. et primitus cusi *sive amicus sive inimicus.* Illa quoque *tamquam amicorum adventu*, merito suspecta sunt Grutero. Nam plane abundant, et corrupte exhibent Codd. *Adventus* enim est in Lovan. Pet. Pal. Leid. sec. ac Scal. Voss. Leid. pr. qui tres non habent *sin vero. Amic. adventu greges* Bong. et Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *exspectaretur* etiam addit Pet. excludens *vero.*

XXXVII. 14 *Instructa*] Cujac. Pet. Leidenses, Scal. Lov. Voss. et pro varia lectione Bong. *Instituta.* Verissime. Vide ad B. G. III. 24. 'duplici acie instituta:' quod male Clarkius mutat in *instructa.*

XXXVIII. 3 *Flagitareque*] Ita ex Ms. Reg. et Edit. Rom. restitui: Scaliger et recentiores omnes, *flagitarique.* Quæ Syntaxis est nulla: sequitur enim, *ut quamprimum sibi subsidia mitteret. Clark.* Omnino legendum *flagitareque* quod ex Reg. et Rom. observavit etiam Clarkius. Ac ita Beroaldus, Gryphius et Ursinus olim dederunt. *Davis.* cur. sec. Ediderunt *flagitareque* etiam Vascos. Stephanus et alii cum Edd. primis. Verum Mss. constanter servant *flagitarique.* Quare non ausim mutare: *sibi* ponitur pro *ipsi.* Quod offendit adeo librarios quosdam, ut pro eo substituerint *Cæsari*, quod est in Pet. Pal. et Lovan. Hinc alii *flagitare* reposuerunt. Sed videtur in primis Hirtius *sibi* pro *ipsi* amasse. Adi omnino ad VIII. 50. 'Quod sibi conjunctus,' et B. Afric. c. 49. 'Adversarii longius sibi (Cæsari) progrediendi facultatem eripuerunt.'

4 *Propiusque ipse Alexandriam*] Ms. Norvic. *propiusque ipsam;* receptam autem lectionem tuentur editt. Rom. Venet. Beroald. Ut verum fatear, non intelligo, qui juvari potuerit Cæsar, si Domitius solummodo *propius* Alexandriam adventaret, cum in eo ipso oppido periculum subiret imperator. Repono itaque, *protinusque ipse Alexandriam*, hoc est, statim, nulla mora interposita. *Davis. Propiusque—Alexandriam, &c.* Cum Cæsar *intra ipsum oppidum* in periculo versaretur, existimat Davisius emendandum, *protinusque——Alexandriam, &c.* Ingeniose; sed nihil opus. Satis enim erat, si Domitius Cæsari quam-

primum subsidia Alexandriam mitteret; ipse interim cum toto exercitu PROPIUS accederet, ad distinendas regis copias. *Clark.* In Marg. Vascos. invenitur *priusquam.* Hinc Ill. Heins. conjecit *priusque.* Nil muta.

XXXIX. 8 *In subsidiis collocatis*] Sic recte Ms. Norv. atque ita edidit Jos. Scaliger: in editt. autem Rom. Ven. Beroald. aliisque legitur *in insidiis collocatis:* absurde prorsus; nullum enim locum hic habere possunt insidiæ. *Davis.* Ex Glandorpii conjectura hoc jam receperat Ursinus. Mss. omnes habent *insidiis.*

XL. 5 *Adversosque*] Legendum existimat Ciacconius *adversosque hostes:* ut habent Ms. Norv. et Editt. Beroaldi: at Rom. et Ven. *adversusque h.* *Davis.* Mirum est Scaligerum et Recentiores, nullo sensu edidisse, *adversosque.* Etenim perspicuum est Domitianos transisse fossam, non *primam* istam, quæ esset *adversis* hostibus, sed *posteriorem* illam, quæ esset *a tergo* hostibus, adeoque hostes AVERSOS esse aggressos. *Clark.* Verissime emendavit Ciacconius, et in textum recepit Clarkius *aversosque,* uti est in Pet. Leid. pr. sensu id flagitante. Omnes tamen Edd. Vett. præter Beroald. retinent *adv.*

6 *Aversa, &c.*] Totum locum Ciacconius sic emendandum conjicit: *cum paululum* aversus hostis *cessisset, fossam autem* transire ut secunda acies *conata esset.* Hæc vero nimia est licentia. Locum tamen haud intelligo, nisi sit medica manu sanatus. Qui enim, quæso, in *transitu* fossæ oppressa fuisset Pontica legio, si fossam non *transire,* sed *circumire* conata est? Nec cum Clarkio reponas, eam in *secundæ fossæ transitu* confixam fuisse: nam inter duas fossas aciem semper instruebat Pharnaces, adeoque non erat, cur ulteriorem fossam transiret, ut aperto latere hostem aggrederetur. Nostrum hoc modo scripsisse suspicor: *quum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circuire conata est, ut aperto latere aggrederetur hostem; in ipso* CIRCUITU *fossæ confixa, et oppressa est.* Pro *transitu* ex re ipsa *circuitum* repono; sed *acies secundo* mihi, tanquam Glossa *secundi prælii,* videtur expungenda. *Davis.* cur. sec.

7 *Fossam*] *Priorem* illam, quæ esset *adversis* hostibus. Nullum autem hic locum habet vox *acies;* nisi legio illa Pontica, quæ erat cornu sinistrum, inusitato modo hic appellata sit *acies.* Alioqui scribendum erat fortasse *acie,* aut potius ex toto delenda ea vox. *Transitu fossæ* posterioris scilicet, postquam circuierant *priorem. Clark.* Fingit ergo vir doctus, fossam a fronte et a tergo fuisse copiis Pharnacis. Quod ego non percipio: mihi videntur fossæ fuisse directæ ab utroque latere ab oppido versus Romanos, ne sui circumirentur et aversi cæderentur ab iis. Equites vero in lateribus extra fossas posuit, ut prohiberent Romanos earum transitu, credens illos sic coactum iri secum certare a fronte sola. Ni ita intelligamus fossas fuisse ductas, debuisset clarius loqui Hirtius, et *priorem* ac *posteriorem* addere. Illa verba *acies secundo* procul dubio corrupta sunt; sed quomodo corrigi debeant, cum ignarissimis nescio. *Acies* delendum censuit Scaliger et Gruterus: *secunda* margini adlevit Lipsius.

8 *Magnis copiis hostium circumdata*] Lege *magnisque copiis,* ut habent Gryphius et Lugdunenses 1576. Hoc ni fiat, hiulca est oratio. Quin et Clarkius, licet aliam rationem sit secutus, sic legi posse vidit. *Davis.* cur. sec.

9 *Præsentissimo a.*] Sic Editi omnes, quo pacto oratio est imperfecta. Rescribendum ex Ms. Regio *præsentissimoque an.* Aut ex conjectura legendum *magnisque copiis—circumdata,* præsentissimo *animo, &c. Clark.* Vel *et magnis.* Vascos. jam, Gryph. post. et Steph. *magnisque* exhibent. In Mss.

Pal. Bong. Leid. sec. *præsentissimoque.*

In orbem se recepit] Hoc in summo periculo fieri solitum. Cæsar B. G. v. 33. ‘Ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent—non sine summo timore et desperatione id factum videbatur.’ Adi et Joan. Brantium ad B. G. iv. 37. *Davis.* B. Afric. c. 15. ‘Copiis in orbem compulsis.’

xli. 3 *Sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret*] Et pater erat Mithridates, qui, maximis rebus gestis, tandem a Pompeio debellatus, ‘male tentatum veneno spiritum ferro expulit;’ ut loquitur Florus iii. 5. 26. *Davis.*

xlii. 27 *In Macedoniam legiones adduceret*] Sic legendum ex Msto Norvic. et edit. Steph. edidit enim Jos. Scaliger, *in Macedoniam legiones adducerent*, ac ita sane exhibent antiquissimi ex impressis Codd. Rom. Ven. Beroald. *Davis. Adduceret.* Editi fere omnes, *adducerent.* Sed Davisius ex Edit. Steph. et Ms. Eliensi, (quibuscum faciunt Mss. Reg. et Vossii,) restituit *adduceret.* Quæ et verior videtur lectio. Non enim Cornificius, relicta sua provincia, sed Gabinius solus, in Macedoniam videtur fuisse iturus. *Clark. Adduceret* Mss. omnes et Edd. Aldi, Gryphii, Vascos. Stephani, aliæque.

xliii. 4 *Qua sæpe in bellis periclitatus*] Sic ex Mss. Reg. Eliens. et Vossii restitui. Editi, *quam sæpe, &c.* neque Latinitate neque sensu satis commodo. *Clark.* Cl. Clarkius ex nonnullis libris reponit, *qua sæpe periclitatus*, additque vulgatæ lectionis neque Latinitatem neque sensum satis esse commodum. Quod παρόραμα quidem est; nam *periclitari* valet periculum facere, experiri, tentare; quapropter *accusativum casum* prorsus flagitat. Forte tamen rescribendum, QUÆ *sæpe periclitatus;* ut tam ad virtutem quam ad scientiam pronomen referatur. *Davis.* cur. sec. Mss. mei et Edd. Vascos. Gryphii, Stephani, *qua*, Cod. Lovan. cum Edd. primis *quibus* exhibent. *Quam* nihilominus cum Aldo, Plant. Scalig. et seqq. malim. *Periclitari virtutem* est experiri per pericula, quid virtus et scientia possint. Nec video, cur minus Latinum sit, quam quod adhibet alibi *periclitari fortunam.* Defendi quidem aliquo modo posset Mstorum lectio ex c. 13. ‘periclitati remigio;’ sed ibi additur ‘quid quæque possit.’ Adi notata ad vii. 36.

5 *Ausuque suo*] Ita Mss. constanter: at rarissime *ausu* pro *auso* est apud aurei ævi scriptores. In nonnullis tamen Mss. Ovidii reperit Cl. Burm. quem vide ad Met. xi. 242. Verum insolens est conjunctio quoque *ductu ausuque.* Quare omnino accedo Lipsio, qui margini adlevit *ductu auspicioque*, ex solemni formula. Vide ipsum de Mil. ii. 12. Proconsul enim fuerat Gabinius, et Syriam cum exercitu obtinuerat, quo anno Ptolemæus in regnum reductus est. Confer Fastos.

14 *In agmine dimicare sit coactus*] Joan. Goduinus ad hunc locum ait, ‘id est, tanto cum periculo, ut, expletis imperatoris officiis, coactus sit militis partes suscipere, manu ipse pugnando, quod alienum ab imperatore.’ Sed misere fallitur interpres ille Gallicanus. Agmen est exercitus ambulans; qui igitur *in agmine dimicat*, in itinere, priusquam instructa sit acies, prœliatur. Isidorus Orig. ix. 3. ‘Agmen dicitur, cum exercitus iter facit, ab *agendo* vocatum, id est, eundo. Plautus: *Quo te agis?* Ipse est enim exercitus ambulans:’ (Lege, ne solœca sit oratio, *quo te agis ipse? est enim, &c.*) ‘nam agmen dicitur quod in longitudinem directum est; quale solet esse, cum exercitus portis procedit.’ Servius ad Virgilii Æn. i. 190. ‘Agmen proprie dicitur ordinata multitudo, ut est ambulantis

exercitus, neque enim in uno loco stans agmen vocatur :—unde bene adjecit *longum*, ut incedentium ostenderet significationem.' Vide et eundem ad Æn. I. 86. *Davis.* Vide ad B. G. III. 24. ' Inpeditos in agmine adoriri.'

XLIV. 2 *In Illyrico*] Notandum est Mss. Leidenses, Petav. Lovan. Voss. habere *Illyricum*, et adi B. G. V. 24. ' In Galliam morari.'

10 *Litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit*] Nonnulli Codd. *litteras ad Achaiam*, alii *in Achaiam atque Kalenum*, unde conjectura ductus Fulv. Ursinus lectionem a nuperis editoribus receptam substituit. Eam etiam repræsentant Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. Ber. (Vasc. Gryph. post. Str.) omisso tantum prænomine, quod ex Codicum consensu deleatur. *Davis.* Nequaquam delendum est cum Ursino et Davisio prænomen. Hinc enim illud *atque*, quod in Lov. Voss. et Leid. sec. restat. Sed *ad Q. Kalenum* exhibent Scal. Petav. Leid. pr. in quo est *ad Q. Kalenum in Ach.*, ac R. Steph.

15 *His adjunctis*] Hæc Ciacconii conjectura, a Scaligero in textum recepta, quam firmant editt. Beroald. et Stephan. Alii omnes repræsentant *has adjunctas. Davis.* Præter antiquissimum Carrariensem, qui stat a vera lectione. *Idem*, cur. sec. Mss. plerique et Editt. Vett. *has adjunctas;* quod Latinum non est. Ms. Reg. *et adjunctis his:* quæ lectio eadem ac vulgata. Quid si legamus, *ad has adjunctis, &c.?* Nam in omnibus fere Mss. est, *has;* et inde ex *adjunctis* fecit Librariorum imperitia *adjunctas. Clark. Et adjunctis his* etiam Leid. sec. *His adjunctis* ediderunt quoque Vascos. et Gryph. post. Ed. cujus nota G a Davisio male accepta est pro C. Ceteri certe Mss. mei *has adjunctas.* Unde omnino placet Clarkii conjectura *ad has adjunctis;* ut passim cum aliis loquuntur Cæsar, et Hirtius. c. 49. ' sollicitudo ad jacturas adjungebatur.' Et ita *addere, adjicere ad aliquid:* de quibus vide Cl. Burm. ad Suet. Aug. c. 32. Cort. ad Sall. B. Cat. c. 51.

6 *Militibus*] Mss. nonnulli, (in his Leid. sec.) *militibusque.* Sed perperam. Vide supra ad B. G. II. 13. *Clark.*

XLV. 1 *Octavius, quum, &c.*] Ms. Reg. *et quum, &c.* Ut forte legi possit, *is quum, &c.* Sed præstare videtur vulgata lectio. *Clark.*

9 *Instructam propugnatoribus animum advertit*] Editt. *instructam propugnatoribus animadvertit:* sed lectionem a me receptam suppeditavit Ms. Norv. quæ vulgata multis parasangis est elegantior. Vide notat. ad B. G. I. 24. *Davis.* Hoc loco mihi magis adridet lectio Pet. et Leid. pr. *advertit.* Vide omnino ad VIII. 16. ' Partes adverterent equorum.' Sequenti vero capite e Leidensi primo reposui confidenter *animum adverteret.*

16 *Paratior militum animis*] Cave, cum Viro docto hic Græcismum secteris, legente *p. m. magis.* Frequens enim in his commentariis est locutio *paratus animo.* Ipse Hirt. B. G. VIII. 18. ' Animo atque armis parati.' B. Afr. c. 4. ' paratum ad se certo animo venire.' Veget. III. 6. ' Ad pugnandum animo veniunt præparati.' Consule Ciaccon. ad B. Civ. III. 85. ' Animo simus ad dimicandum parati :' et ita *parato animo.* Vide Davis. ad Hirt. B. Afric. c. 33.

XLVI. 2 *Parem esse futuræ dimicationi, fortunæ*] Sic optime repræsentat edit. Ven. A. D. 1482. cum in Ms. Norvic. legere sit *parem esse, fortuitæ dimicationis, fortunæ;* in editt. vero Rom. et Beroald. *parem esse fortuitæ dimicationi, fortunæ.* Hæc equidem lectio F. Ursino placuit: attamen recepta nihil melius. *Davis.* Mss. pro *futuræ*, habent *fortuitæ.* Et Ursini codex, pro *maluit*, habet *noluit.* Unde iste Vir Doctus legendum ex-

istimat, *neque numero parem esse fortuitæ dimicationi; fortunæ rem committere* noluit. *Itaque, &c.* Non infeliciter. *Clark.* Ursinus ex suo codice legit *neque numero parem esse* fortuitæ *dimicationi, fortunæ rem committere* noluit. Non infeliciter, ut putat Cl. Clarkius. Ego contra censeo: *nam si fortunæ rem committere noluit*, qui quæso factum, ut impetum primus in Octavii quadriremem faceret Vatinius? si in ea fuisset sententia, fugere potius ac terga dare, vel quodam modo pugnam vitare debuit. Itaque recepta lectio stet immota. *Davis. cur. sec.* Atqui si per *fortunam* intelligamus ipsum prœlii discrimen, qui quæso factum, ut se committeret ei, cum animadverteret, se neque numero neque magnitudine navium parem esse. Debebat tum saltem esse *voluit* vel additum fuisse *tamen*, vel *nihilominus*, ut c. 58. ubi vide. *Futuræ* quidem est in Edd. plerisque primis, et Petav. si non fallunt excerpta: at *fortuitæ* habent Mss. mei omnes cum Ed. Flor. nisi quod Scalig. et Leid. pr. non agnoscant *futuræ dimicationi*: at illi cum Ursiniano dant *noluit;* et Pet. accedit Eliensi in *dimicationis.* Unde omnino legendum puto, *fortuitæ dimicationis fortunæ rem c. noluit.* Non vagum scilicet et incertum prœlium inire voluit, sed stabile et consertum, ut in sola virtute, non in fortuna certamen consisteret. Vide Lucan. III. 556. et quæ ibi notantur, ac supra B. Civ. I. in pugna cum Massiliensibus. Id satis patet e seqq. 'Quantoque conjunctis,' *&c.* *Fortuna dimicationis fortuitæ* est alea et dubium discrimen prœlii, in quod fortuito inciderat. Sic Hirtius *fortuito casu* dixit B. Afric. c. 3. ut est in Mss. melioribus.

6 *Concurrunt*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii; *concurrerunt.* Quod et melius hoc in loco convenit. *Clark.* *Cucurrerunt* est in Voss. Si quid mutandum, mallem *occurrerunt*, ut est in Leid. pr.

21 *Velis profugit*] Mss. nonnulli *Vix profugit.* Alii *Velis vix profugit.* Quarum trium lectionum utravis ferri potest. *Clark.* *Vix profugit* est in uno Regio Paris. Leid. sec. ac R. Stephani. *Velis* et *vix* absunt a Voss. Contra utrumque admisit cum Cod. Victorii Vascos. et Gryph. post. cum Ed. Stradæ. Et hoc malim.

XLVII. 4 *Penterem*] Ita recte cum R. Stephano edidit Scaliger et sequentes; exstatque in Scalig. Cod. et accedit Leid. sec. *pentirem.* Videtur enim hic uti voluisse Græca terminatione Hirtius, nam alioquin potius tota Latina voce scripsisset *quinqueremem*, ut supra: quin et forsan etiam dixit *trieres*, ut *dicrotas, catascopum.* Quare non possum veram credere lectionem ceterarum Edd. et Mss. *pentiremem* vel potius *pentereinem* cum Ursin. Brantii et Voss. Idem dicendum de c. 62. B. Afric. *Penteres duas vacuas a defensoribus:* licet ibi quoque Mss. et Edd. Vett. *pentiremes* vel *penteremes.* Mox *dicrotas* non habent Mss. et Edd. omnes, ut censebat Brant. Nam *dicrotas* exstat in Edd. Aldin. Steph. aliisque, ut et Mss. Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et aliis. *Dirotas* Voss. *Dejotari* Leid. sec. *dicrota* cum Baifio præfert Scheffer. Mil. Nav. p. 100. Sed naves seu νῆας subintelligit. Ita *speculatoria navis* Cæsari, Livio, &c. dicta, ab Hirtio vocatur 'Catascopus' B. Afric. c. 26. et Isidor. XIX. 1. Male *exploratorem* exponit Cellar. *Dicros* vel *dieres* hic alii male.

5 *Posteroque ibi die fuit, dum suas captivasque naves reficeret. Post diem* III *contendit*] Hanc quidem lectionem retinent editt. Rom. Ven. Beroald. at Ms. Norvic. exhibet *posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumpto:* cujus sane Codicis scripturam præfero, distincta hoc modo oratione: *posteroque ibi die, dum suas captivasque naves reficeret, consumpto, post diem* III *contendit.* Sic

Phædrus F. IV. 4. 18. 'Postquam *consumpta* est temporis longi mora.' Cæsar B. G. V. 11. 'In his rebus dies circiter X *consumit*.' Vide et ejusdem libri c. 58. *Davis.* Mss. Reg. Eliens. et Vossii *posteroque ibi die, dum—reficeret, consumto; post diem tertium, &c.* Quæ lectio æque proba. *Clark.* De veritate hujus lectionis non ambigendum est: nam plane ita reliquit Petavian. et τὸ *fuit* non est in Scalig. Leidd. Dorvill. et aliis. Id inculcatum est, cum *consumto* exciderat. Hirt. VIII. 26. 'Complures dies consumsisset:' ubi vide plura: et B. Afric. c. 5. 11.

3 *Erat nobilissimum regionum earum oppidum*] Ms. Brant. et editt. Beroald. ac Steph. *erat in ea nobilissimum, &c.* ac ita legendum conjecit Pet. Ciacconius. Edit. Vascos. *Erat in ea regione nobilissimum oppidum*, quæ quidem lectio Codicibus Mss. non nititur, præterquam quod tam in hac quam in priore manifesto deest oppidi nomen, quod tamen, nisi fallor, repræsentant Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven.; hi enim Codices exhibent *erat Mæum nobilissimum, &c.* Haud equidem diffiteor hanc urbem a Geographis non memorari, quæ si causa erit idonea, cur ea lectio prorsus rejiciatur, pari ratione deleatur etiam insula *Tauris*, cujus noster hujusce libri c. 45. mentionem facit, aut cum Pet. Ciacconio in *Tragurium* mutetur; id enim non insula, sed oppidum fuit Dalmatiæ. Vide Chr. Cellarium Geogr. Ant. II. 8. p. 389. *Davis.* *Erat in ea regione nobilissimum oppidum.* Sic Ms. Regius et Edit. Vascosani. Editi nuperi, *Erat nobilissimum regionum earum oppidum.* Ms. Vossii, *Erat* in ea *nob. reg. earum opp.* Voces istæ *in ea* corruptæ videntur ex *Mæum.* Sic enim Ms. Eliens. et Editt. Rom. et Ven. *Erat* Mæum *nobilissimum reg. earum oppidum.* Quam demum cum doctissimo Davisio veram esse posse existimo lectionem. *Clark.* Perperam interpolatissimam lectionem exhibuit Clarkius, licet adjuvet Leid. sec. in quo *Erat* in ea *regione nob. earum oppidum. In ea* inserui simpliciter sc. insula: ut est quoque in Mss. aliorum et meis, nisi quod Lovan. habeat *in eam* et *meum* Scalig. quo confirmatur valde nomen *Mæum.* Sed videtur tantum dicere auctor, in ea insula Issa fuisse nobilissimum oppidum, dictum nempe ab insula, *Issam.*

11 *Paucis parvisque*] Editi *parvis paucisque:* qui minus elegans videtur verborum ordo. *Clark.* Non editi solum, sed manu exarati habent *parvis paucisque.* In quo ordine non minus elegantiæ video, quam in substituto, 'Magni multique,' c. 72.

XLVIII. 2 *Palæpharsali*] Vel *Palæopharsali*, ut habet Ms. Ursin. ac ita Beroaldus aliique nonnulli ediderunt. *Davis.* cur. sec. *Palæopharsali* est etiam in Edd. primis et Vascos.; unde natum *prœlio Pharsali* in Ed. prima Gryphii, et pejus *prœlio Pharsalico* in Plantin. et Raphel. Verum Cuj. Petav. Scalig. Leid. pr. Ciacc. Brant. et alii cum Steph. servant *Palæpharsali:* quam verissimam esse lectionem vidimus ad Frontin. II. 3. 22. 'Palæpharsali triplicem instruxit aciem.' Adde Cellarium.

5 *Proprætor provinciæ ulterioris*] Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. habent *pro Prætore provinciæ ulterioris*, quæ antiqua est et vera scribendi ratio. *Davis.* Restitui *Proprætore*, auctoribus Mss. meis omnibus, et Edd. primis, item Vascos. Gryphii, et Stephani. c. 42. eodem modo *Quæstor Proprætore* occurrit: alibi *Legatus Proprætore.* Præterea ex Mss. Cuj. Petav. Lovan. Leidd. et Edd. Vasc. Gryph. Stephani addidi prænomen Q. Quo adludunt etiam Scal. *quæ Cass.* et Voss. *qua Cass.*

10 *Multis signis*] Ita Scaliger reposuit, cum vulgo in Ald. Gryph. Plant. Edd. scriberetur *initis signis.*

In τῷ *multis* consentiunt Petav. Scalig. Leidenses cum Ed. R. Steph.; at Lovan. Dorv. Voss. Ciacc. Brant. et Edd. Vett. *mutuis* habent. Cujacianus vero cum Faërno *mutis signis*. Quod valde arridet. Per *muta signa* intelligit eorum gestus, et actiones tacitas, licet odium non testarentur, ut per *testimonia* apertiores odii denunciationes significat. *Muta suspiria, muti questus, muti adfectus,* et similia alibi, quæ sæpe abiere in *multa*. Vide ad Frontin. I. 6. 2.

11 *Dissimulabant*] Sic Ms. Reg. Quæ et vera lectio. Alii omnes *dissimulant. Clark.* Lege *dissimulabant*, quod etiam Clarkius ex Msto Regio monuit. Ita recte dant Gryphius et Lugdunenses 1576. *Davis.* cur. sec. Accedunt Codex Dorvillii, Scalig. item Edd. Vascos. Stephani, et Stradæ, cum Gryph. Ed. posteriore, non prima. Præterea ex Leid. primo et Lovan. scripsi *animum animadvertere*. Adi ad B. G. I. 24.

14 *HS. centenos*] Recte Ciacconius notavit in Mss. plerisque et Edd. Vett. male scribi *sestertia centena*. Singulis enim militibus, nimium foret, universis parum. In Voss. Cod. est *Sestertium centies*. Scalig. et Leid. pr. *Se R. c.* bene infra 'sestertiis centenis,' et c. 52. 'sestertios c.' diserte Cujac. Leid. pr. et Scalig. cum Vasc. Steph. Scal. &c. et B. G. VIII. 4. 'Militibus ducenos sestertios pollicetur,' et de Bello Africo c. 88. 'singulis HS. c. divisit.'

15 *Medobregam*] In Inscript. *Medubriga* et Plinio *Medubricenses* vocantur, ut Ciacconius et Cellarius adnotant. Huc accedunt Mss. Dorv. Leid. sec. Voss. Lovan. qui habent *Medobrigam* et *Medobrigenses*.

17 *Iterum donavit*] Paullo ante dixit eum, exercitu in unum locum conducto, *pollicitum* esse c. *sestertios*; non vero eum *donasse*. Jam vero, re bene gesta, donavit eos sestertios: non *iterum* donavit: quare confidenter ejeci hanc vocem, auctoritate Mss. Cujac. Petav. Scal. Leid. pr. Voss.

XLIX. 8 *Simultatum*] Sic quidem constanter omnes Codd. Ph. tamen Rubenius Elect. I. 32. hanc lectionem rejicit: dictio quippe *simultatum* huic sententiæ non satis apposita videtur, ideoque reponit *mulctarum*. At vero *simultates* primum quærebantur, propterea quod divites eo, quo par est, modo se non gessisse autumabat Longinus; dein iis mulctæ sunt impositæ. Antecedens est pro consequente. Sic apud Corn. Nepotem Thrasyb. c. 11. 5. 'Hanc (Munichiam) bis Tyranni *oppugnare* sunt adorti;' cum revera *oppugnarint*, non autem expugnaverint. Vide etiam B. G. V. 12. et ibi notata. *Davis. Causa* est in Leid. pr. Lat. Latinius legebat *simul et caussæ*. Sed vulgata mihi etiam sincera videtur. *Simultatium* autem est in Scalig. Lovan. et Voss. Vide ad B. G. IV. 3. 'Civitatium.'

12 *Inter reos referretur*] Sic quidem recentiores exhibent una cum Edd. antiquissimis et Mss. Dorv. ac Leid. sec. At vero Mss. Petav. Scalig. Lovan. Leid. pr. Voss. et aliorum, item Edd. Aldi, Vascos. Gryph. Steph. Plant. Scalig. Cellar. et plures dant *in reos ref.* quod idcirco secutus sum.

L. 5 *Nihilominus tamen*] Sic Mss. Reg. et Edit. Romana. In aliis deest *tamen. Clark.* Ego contra censeo, librarii alicujus esse additamentum, qui tali fulcro orationi opus esse putabat. Verum elegantius multo omittitur; nec quoque comparet, nisi in recentissimis Leid. sec. Dorvill. et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. post. ac Steph. sæpe etiam *tamen* omittitur post *quamquam, etsi,* et similia. Adi, quos laudat Cort. ad Sallust. B. Jug. c. 35. et Stewech. ad Veget. I. 20. 'Nam, licet, &c. pedites constat esse nudatos.' Sic etiam Mss. mei omnes;

vulgo inserunt *tamen*. Vide etiam Var. Lect. B. G. VIII. 50.

6 *Acceptum ferebat*] Ut hoc ferri queat, et locis Valerii Maximi, Plinii, Senecæ ac JCtis defendatur, satagente Borichio Cogit. de Ling. Lat. p. 270. exprimendum tamen est, quod in antiquioribus est libris. Petav. autem, Leidenses, Voss. et Aicardi cum aliis habent *referebant*. Quod passim in his commentariis occurrit, ut apud aurei ævi scriptores semper. In aliorum locis, ubi vulgo *ferri* circumfertur, Mss. fere habent *fieri*. Vide Cort. ad Plin. Ep. II. 4. ‘Acceptum tibi fieri jubebo.’

10 *Ornantur*] Sic Mss. plurimi, et Editt. Vett. nonnullæ. Scaliger et Recentiores; *onerantur*. Minus recte. *Clark*. Optime cum Goduino ex 6. Mss. Gallicis ita restituit Clarkius; quod confirmant Cujac. Petav. Leid. pr. Voss. Lovan. Dorvill. et Edd. primæ. *Ornantur* sive armantur equites inpensis provincialium. *Ornare* et *onerare* in his crebro permutatum est. Adi Cl. Burm. ad Ovid. Epist. IX. 103. ‘Se quoque Nymphatius ornavit Jardanis armis.’ B. Afric. c. 72. ‘Ornatus loricatusque elephantus:’ ubi eadem confusio. Apud c. 86. ‘elephantos ornatos armatosque.’

LI. 10 *Atque imperarentur*] Hasce voces, quæ in omnibus Mstis et antiquitus excusis comparent, temere prorsus omisit Jos. Scaliger; describuntur enim pecuniæ, cum certa unicuique summa imponitur solvenda, imperantur autem, cum eas postulat exactor. *Davis*. Non *temere prorsus* omisit has voces Jos. Scaliger, ut existimavit Davisius; expressit enim eas Scaliger in sua Editione: sed in Editione Jungermanni, qui Scaligerum secutus est, omissæ sunt errore typographico. *Clark*.

LII. 6 *Meridiana hora*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii *postmeridiano tempore*. *Clark*. *Tempore pomeridiano* est in Edd. Flor. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ. Sed *tempore postmeridiano* Mss. Ursin. Cujac. Scalig. Petav. et Leid. pr. cum Ed. Beroald. quod rescripsi. Passim ita Cicero et alii. Desunt hæ voces in Lovan.

9 *Nam is latus Cassii tegebat*] Hoc loco *latus tegere* est latus sinistrum alterius, qui vel ætate vel honore superior est, claudere: quod qui facit, tanquam pro scuto sit, quo latus, præsertimque sinistrum, tegitur, *latus tegere* dicitur, ut docet Adrianus Turnebus Advers. XIV. 24. adhibito Horatii loco Sat. II. 5. 18. ‘Visne tegam spurco Damæ latus?’ *Brant*. Vide Juvenalem Sat. III. 131.: et ibi vet. Scholia. *Davis*. Notat Goduinus in Ms. Regio scribi *per Racilium;* ut ipse Racilius cædis particeps (V. c. 53. 55.) locum percussori dederit corripiendi aversum. Qui tamen sensus satis e vulgatis quoque exsculpi potest.

11 *Sinistra conripit eum*] Locum hunc de menda suspectum non haberem, nisi Mss. me ejus admonuissent: nam pro *eum* in Voss. est *versus*, in Cujac. Petav. Scalig. Lovan. *versum*. Amplius mutat Leid. pr. dans *in sinistram partem insinuasset corripit versum*. Unde videtur scribendum esse *sinistra corripit aversum*, i. e. a tergo: nisi *versum* sit pro *conversum*, ut se converterit Longinus, Minutio post Racilium se insinuante inter eos, ut ‘conversum amplexus’ Apuleii Met. l. II. p. 29. Sed prius aptius et magis Latinum videtur.

13 *Munatius Plancus*] Mss. quotquot scio, omnes præter Bruti codicem, ut et Edd. primæ, item Vasc. Gryph. Steph. habent *Flaccus:* et statim *Flaccum*. *Munatiæ* tamen gentis vulgare cognomen est *Plancus:* unde illud Aldus videtur substituisse. *Munitius* est in Edd. Mediol. ac Ven. *Munitius* Flor. Forsan ratio horum nominum in provinciis aliquantum confusa fuit. Subdit enim Auctor,

fuisse conjuratos omnes *Italicenses*, sive *Italicæ*, quæ est urbs Hispaniæ Bæticæ, natos, sed ex Romanis ortos, et municipes. Immo diserte *Munatii Flacci* mentio fit in B. Hispan. Vide omnino Cel. Periz. T. IV. Epist. ab Cl. Burm. editarum p. 788. cum quo hic *Flaccus* restitui.

17 *Ad ipsum involat*] Lovan. Cod. *At:* ut *involare* sine præpositione ponatur. Idque mihi hic magis adridet; licet sæpe *in aliquem involare* occurrat. Vulgatum omnino proscripsit Ill. Heinsius ad Ovid. Met. XIII. 560. ‘ Correptum captivarum agmine matrum Involat.’

LIII. 2 *Berones*] Editt. Rom. Ven. exhibent *Verrones*, quæ quidem lectio favere videtur Hadr. Valesii conjecturæ; is enim in animadv. ad Ducangii Glossar. p. 221. reponit *Betones* vel *Vettones*, qui sunt Hispaniæ citerioris populus. Quæ sane emendatio melior est Turnebiana; Adr. enim Turnebus Advers. XIV. 16. *Bigerones* rescribit. Alii codices repræsentant *Varrones* vel *Barones*, ac procul dubio falsus est doctissimus Valesius, dum audacter asserat, vocem illam ultimam ne Cassiodori quidem ævo fuisse notam, cum eam adhibeat Cicero Fam. Epist. IX. 21. ‘ Ille,’ inquit, ‘ baro te putabat quæsiturum, unum cœlum esset an innumerabilia.’ Sed ibi hominem stultum et fatuum denotat, hic alia sit oportet ejus significatio. Persius Satir. V. 138. ‘ Baro, regustatum digito terebrare salinum Contentus perages.’ Ubi vetus Scholiastes sic ait: ‘ Lingua Gallorum *barones* vel *varones* dicuntur servi militum, qui utique stultissimi sunt, servi videlicet stultorum.’ Eadem vox legitur apud *Petronium* in fragment. Tragur. p. 131. editt. Amstel. 1700. Defendit hanc lectionem Pet. Pithœus Advers. I. 8. Vide et Jani Rutgersii Ven. Lect. c. 23. *Davis.* *Berones* est in Mss. cunctis. *Verrones* Ed. Mediol. quoque. *Barones* edidit Stephanus. Vide etiam Gyrald. dial. 12. T. 2. Th. Crit. et Viros doctos ad Ciceron. ad Att. Ep. V. 11. ‘ Apud Patronem et reliquos barones te in maxima gratia posui.’

6 *Quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur*] Ms. Norvic. *jacebant;* editt. autem Rom. Ven. Beroald. Stephan. *quæ jaciebantur, in itinere fugiens opprimitur*, quæ quidem lectio et interpunctio mihi valde arrident. *Davis.* Mss. Eliens. et Vossii corrupte *jacebant.* Edd. aliquot Veteres, jaciebantur, *in itinere fugiens opprimitur.* Quam lectionem et interpunctionem probat Davisius. Favet Ms. Regius, qui habet itidem *jaciebantur. Clark.* et *Lovan.* At vero quid est *opprimi inter saxa, quæ jaciuntur? Saxis* debuit dici vel *per saxa*, sed errant viri docti. *Jacebant* est in Petav. a m. pr. Scalig. Leidensibus, Voss. et Dorvill. atque ita Goduinus in Mss. Gallicis inventum probavit. Omnino bene. Inpeditus saxis, quæ in itinere jacebant, et inter illa dum fugit, vacillans opprimitur. *Jaciebantur, in it.* habent etiam Vascos. Aldus, Gryph. Plantin. ita ut ante Scalig. in nullo sit *jaciebant.* Mox *ad domum*, quod extabat ante Ursinum in Edd. Aldi, Gryphii, Plant. et aliis, confirmatur a Lovaniensi; uti et alibi additur præpositio. Verum cum a reliquis Mss. absit, et subdat *ad eum*, rectius ego quoque subintelligi puto.

13 *Nemo enim in provincia natus*] In Msto Norvic. est *nemo autem in provincia natus;* editt. Rom. Ven. Beroald. *nemo enim aut in provincia natus*, nec scio, quare vocula illa contra earum fidem rejiciatur. *Davis.* *Aut in prov.* Sic Mss. Reg. et Vossii, et Edd. Vett. Vulgati minus eleganter omittunt *aut.* *Clark.* *Aut* agnoscunt Mss. omnes et Edd. Vett. præter Ald. Manut. Plantin. et seqq.

15 *Non cum omni*] Mutilum censet

hunc locum Rhellicanus: ac proinde emendat *Nemo enim* (scil. *erat*) qui *non cum omni*, &c. Sed non hic opus. Eque enim Latina est, ac plane idem sonat, vulgata lectio. *Clark.*

LV. 12 *Affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures*] Ms. Reg. *affecit. A Lucio Mergilio Squillo nominati sunt plures.* Mss. Eliens. et Vossii *Affecit. L. Mergilio Squillus nominat plures.* Si illud *affecit* probum sit, legendum erit, mutata interpunctione *item Calpurnium Salvianum (qui—coactus) iisdem cruciatibus affecit.* A L. Licinio Squillo *nominati sunt plures.* Vel *item Calpurnium Salvianum, (qui —coactus,) iisdem cruciatibus* affecit. L. Mergilio et Squillus *nominant plures.* Sed præstare videtur vulgata lectio. *Clark.* Pro *Iisdem* in nonnullis, ut solet, *isdem*, at in Leidd. *Idem. Affecit* etiam Petav. Ciaccon. et Cujac. pro Var. Lect. *A L. Mergilio* est in Edd. primis, Vascos. Steph. et aliis, seu *Mercilio*: quod habent multi Mss. Si quid mutandum, ut videtur, recipienda omnino est Ciacconii emendatio *affecti L. Mergilio et Squillus nominant*, quam lectionem in plerisque exemplaribus esse ait Glandorpius. Uterque erant conjurati, ut patet e c. 52.

14 *HS.* X.] Sic Ursinus docuit reponendum, i. e. Sestertium decies. Inepte olim edebatur et in plerisque Mss. scribitur *Sestertiis decem* vel CCIƆƆ: et statim L notat *quinquagies*, non *quinquaginta.* Pro X vero seu *decies*, LXI. Sexagies legendum videtur e Valer. Max. IX. 4. et Saresber. Policr. VIII. 15. Uti Glandorpius, Ciacconius, et Gronov. de Pec. Vet. IV. 4. jam monuerunt.

15 *Qui etsi maxime nocentes*] Ms. Norvic. *Qui se maxime innocentes*, contra rem ipsam: at alii ac edit. Rom. Ven. Beroald. habent *qui si maxime nocentes*; quæ quidem proba est locutio et hic ex Codicum fide reponenda, ut ostendit J. F. Gronovius de Pec. Vet. IV. 4. pag. 617. *Davis. Qui si, &c.* Ita restituit Davisius ex Mss. et Editt. Vett. Quibus suffragantur Mss. Reg. et Vossii. Vulgg. *Qui etsi, &c. Clark. Si* exhibent Mss. omnes et Edd. Med. Vascos. Gryph. Steph. aliæque. Vide Acid. ad Vellei. II. 99. Cort. ad Sall. B. Jug. 85. in fine, et alios.

16 *Pecunia remissus*] Sic quidem habent Edd. omnes. At vero Mss. Petav. Scalig. Lovan. Leidenses, Voss. dant *pecuniæ.* Eleganter mehercule, et acute. Remisit seu *donavit*, ut solent sæpissime etiam loqui veteres, iis dolorem vulnerum, respectu pecuniæ, sive propter pecuniam. Passim *remitto tibi illam rem* est in usu. Sed et cum Dativo rei, quæ notat caussam, cur alicui remittatur, quod et usu venit in τῷ *donare.* Adi omnino Cel. Gronov. Obs. IV. 2. Lucan. IX. 1059. 'quam magna remisit Crimina Romano tristis Fortuna pudori.'

LVI. 3 *Mixtam dolori voluptatem*] Non male. Sed Mss. meliores, ut 4 Gallici, a Goduino visi, et Petav. Lovan. Scalig. Leidenses, Dorv. Regius Angl. Edd. primæ, Vasc. Gryph. post. Steph. et aliæ habent *dolore.* Ut Ciceroni 'Mixtus candore nitor.' Sallustio B. Jug. c. 57. 'Picem sulphure mixtam:' ubi in Excursu V. vide Cortium: ac Celeb. Burm. ad Ovid. Fast. VI. 170. 'Mixtaque cur calido sit faba farre rogas.' Cæs. B. Civ. III. 48. 'herbam admixtam lacte:' ubi vide alia. Apul. Met. l. III. p. 58. 'Anethi modicum cum lauri foliis inmixtum rore fontano;' ut bene legit Wouwerius. Ante erat *inmissum.* Liv. II. 53. 'clamor mixtus ploratu.'

6 *Dubius animi*] Sic optime Scaliger e suo, ut videtur, codice, et Edd. Venet. Florentina, aliisque primis restituit. Nam in reliquis Mss. et Edd. inveni *animus*, 'Dubius consilii' Just. I. 13. Alii 'dubius fati,' 'fugæ,' &c.

'salutis,' Apul. l. v. p. 107. Vide ad Luc. I. 506. similiter 'animi incertus.' Adi Ill. Heins. ad Valer. Flacc. I. 79.: et talia innumera occurrunt. Vide etiam ad VII. 80.

10 *Quem autem Romanorum delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus—conscriptos habebat transmarina, &c.*] Scaliger et Recentiores istum locum hoc modo ediderunt: Æqua *autem* ratione *delectum instituit;* quos *ex—conscriptos, transmarina, &c.* Corrupte. Codices Goduini, alii habent, Equitum *autem Romanorum, &c.* alii, Æque *autem* Romæ, &c. Edit. Steph. Paris. Æque *autem Romanorum, &c.* Mss. Eliens. et Vossii, Æque *autem* Romæ, &c. Hi autem omnes Codices in posteriori parte consentiunt, quos *ex—conscriptos, transmarina, &c.* Verum in Edit. Rom. est, QUEM *autem* Romæ, (et deinceps,) quosque *ex omnibus conventibus — conscriptos, . transmarina, &c.* In Ms. autem Regio, quem *autem* Romæ; deinde, quosque *ex—conscriptos,* HABEBAT, *transmarina, &c.* Desumptis igitur, ex Ms. Reg. et Edit. Romana, vocibus *Quem autem;* ex Ms. Goduini et Edit. Stephan. Parisiis, voce *Romanorum;* ex Ms. Reg. et Editione Romana, voce *quosque;* ex Ms. autem Regio, voce illa *habebat,* quæ erat in aliis omnibus Codicibus desiderata; edidi tandem, *Quem autem Romanorum delectum instituit; quosque ex omnibus conventibus —conscriptos habebat; transmarina, &c.* Totam hanc lectionem exhibet Ms. Regius; nisi quod ibi, pro *Romanorum,* scriptum sit *Romæ.* Et sane, cum *Romani* essent etiam, qui *ex conventibus* conscripti erant; probassem equidem istam lectionem, *Romæ;* si modo, pro *instituit,* scriptum fuisset *instituerat.* Sed et isto modo forte huic difficultati occurri poterit, si, omissa vocula, *que,* scribatur tandem: *Quem autem Romanorum delectum instituit,* quos *ex—conscriptos* habebat, *transmarina, &c.* Nisi placeat denique Lectio Codicis Goduini: Equitum *autem Romanorum delectum instituit;* quos *ex — conscriptos, transmarina, &c.* Judicet Lector Eruditus. *Clark.* Codices nonnulli dant *æque,* vel *equitum,* vel denique; quem autem Romanorum *dilectum instituit.* Facili conjectura lego QUIN ITEM ROMANORUM *dilectum instituit.* Quæ sane minima est mutatio sensuique facit satis. *Davis.* cur. sec. Lectionem, quam intrusit Clarkius, confirmant plane Leid. sec. et Dorv. ac Ciacconii, qui habent *quem a. Romæ d. i. quosque ex o. c. c. c. habebat.* Sine dubio tamen interpolate; ut sunt illi recentissimi Codices. Pro *Æqua ratione* etiam *quem Romæ* habent Edd. primæ et Beroaldi ac Vascos. aliæque; *Romæ* quoque Petav. et Voss. *Quosque* item Edd. primæ. *Equitum* etiam conjecit Lipsius; sed verissima videtur esse lectio R. Stephani, quam etiam adprobat Brutus. *Æque a. Romanorum dilectum instituit, quos, &c.* Nam *æque* diserte exaratur in Codicibus Cujac. Petav. Scalig. Lovan. Voss. et Brantii. *Romanorum* habent Cujac. Scalig. et Brant. Rom. Leid. pr. Lov. Quare eam in textum recepi. *Æque* valet idem, ac Davisii lectio *quin item. Itidem, similiter.* Sic Mss. B. Civ. II. 44. 'Diebusque æque post paucis:' ubi itidem exsulabat. Sall. Jug. c. 101. 'Æque aliquos a tergo hostibus venturos.' Si tamen *equitum* quis præferat, non multum refragarer: nam et in Leid. pr. est *eq.* Nescio autem quid velit Ciacconius, legens *qui aut Romanorum civium d.* et reliqua, ut sunt in suo codice: *dilectum* rursus scripsi ex optimis Codicibus.

14 *Totum exercitum*] Ursin. conjecit, *novum,* quia in Cod. suo invenit *notum.* Quod etiam comparet in Leid. pr. Scal. et Lovan. et Voss. Immo diserte *novum* exstare in Petav. docent excerpta Gruteri.

19 *Ut se adirent*] Elegantius puto abesse hanc conjunctionem *ut* a Mss.

Scalig. Lovan. et Dorv. Vide omninò ad Hirtii B. G. VIII. 20. 'Conclamant, legati mittantur.'

20 *Perturbavit*] Sic Ms. Reg. Al. *turbavit*. *Clark*. *Turbavit* in meis omnibus est.

LVII. 2 *Nunciat fama legionem*] Locum hunc suspectum habuere viri eruditi. Joan. Glandorpius reponit *nunciat famam esse*, aut *fama divulgatum*: Pet. autem Ciacconius vocem *fama* prorsus delendam arbitratur. Miror equidem eos hic hæsisse, patet enim *famam* hic opponi certæ auctoritati, eique, quod per nosmet ipsi novimus. *Davis*. Tertullianus Apol. c. 7. '*Fama* nomen incerti; locum non habet, ubi certum est.' Ibi legas hanc in rem plura. *Idem*, cur. sec.

3 *Ilurgim ad oppidum*] Omnes Codd. *ad oppidum Leptim*, præter Beroald. qui *Leptum* exhibet; sed cum ea sit Africæ urbs, locum hic habere non potest, aut igitur probanda est Jos. Scaligeri conjectura, aut scribendum *ad oppidum Ilipam*, quæ Joan. Glandorpii est emendatio. *Davis*. Mss. *Leptim*. Quæ quoniam Africæ urbs est, non Hispaniæ; reposuerunt ex conjectura Glandorpius *Ilipam*, Scaliger *Ilurgim*. Fieri tamen potest, ut fuerit etiam in Hispania urbs nomine *Leptis*, licet Geographis non memorata. *Clark*. Scaliger non primus edidit *Ilurgim*, sed Aldus, quem Manutius, Plantinus, et alii pro more secuti sunt. Mss. omnes et reliqui Edd. *ad opp. Leptim*; quod reposui, quia, ut cum Clarkio censet Rhellicanus, potuit *Leptis* quædam fuisse in Hispania. Magis tamen inclino in *Ilipam*, quæ, ut Hispalis, Bæti quoque adjacet; præsertim cum in Leidensi primo sit *Iepum*. *Ilurgim* etiam Ciacconio videtur placuisse, quia ad verba *mane pervenit* excidisse putat *Ilurgim*: ubi Leidens. pr. et Voss. habent *m. perv. noctu*: at Lovan. Dorvill. Leid. sec. *manus perv*. *Ilipam* placet etiam Cl. Wesselingo, putatque hanc esse Ptolemæi Λαῖπαν ad Anton. itiner. p. 411. Quid si ergo ex vestigiis Codicum legamus *Lepam*?

7 *Cum v cohortibus undevicesimanorum*] Ciaccon. legit VI *coh. uno et vices.* et statim legio XIII *et vigesimæ primæ cohortes* IV. Certe vitiosa est lectio *undevices.* nam legio XIX non adfuit. Sed XXX, XXI et V, cum II, ut patet clare ex c. 53. et seqq. Scribe itaque cum Lipsio *Un. et vicesimanorum*: uti apud Tacit. Ann. I. 37. Similem mendam idem sustulit in Tac. Ann. I. 45. 64. *Egreditur* autem de *Cassio Longino* intelligendum est.

10 *Carmonam*] Ita ex Rhellicani, Glandorpii, Ciacconii emendatione recepit Scaliger, uti et c. 64. Mss. vero et Edd. Vett. habent *Carbonam*, seu *Carbonem*, vel *Narbonem*. Male. Proxime verum *Carnionam* in editione Manutii. Urbis hujus cives *Carmonenses*: vide B. Civ. II. 19. Præferrem tamen *Carmona*. Græce Κάρμων apud Strabon. et *Carmo* in nummis. V. Surit. ad Anton. Itiner. p. 414. Adi tamen ad B. Gall. III. 20.

11 *Et cohortes* IV, *et* V *legio*] Sana non est hæc lectio, neque enim moris est scriptorum, ut cohortium mentionem faciant, nomine legionis non addito, cum accurate copias numerent. Rescribit itaque Pet. Ciacconius, *cum legio* XXX, *et vicesimæ primæ cohortes* IV: cui emendationi fulciendæ paullo ante legit *cum* VI *cohortibus uno et vicesimanorum egreditur*. Tam vero huic, quam illi conjecturæ deest Mstorum auctoritas, e quibus Norvic. aliique repræsentant *et cohortes* IV *ex quinta legione*, ac ita plane reponendum. Huic lectioni succinunt edit. Rom. Beroald. nisi quod iis sit *et tres cohortes ex secunda legione*. In Ven. autem *et secunda legione*. *Davis*. *Cohortes* IV *ex* V *legione*. Scaliger et Recentiores ediderunt; *et cohortes* IV, et V legio. Quod vel mancum, vel corruptum. Edit. Rom. *et* tres *cohortes ex* secunda *legione*, et V legio.

Ms. Reg. *et cohortes* IV *ex* XI legione, et V legio. Ms. Eliens. *et cohortes* IV *ex* V *legione. Clark.* Non hæsitavi recipere lectionem Ms. Eliensis: quam omnino confirmat Petav. et Margo Ed. Gryphii. Leid. pr. *cohortium et* V *legione. coh.* IV *ex* II *legione* Leid. sec. et Dorv. Sed addit Leid. sec. *et* V *legiones. et* V *legiones* Voss. *coh. tres ex* V *legione* etiam Margo Vasc. Cum Romana Ed. consentit Mediol. habens *tres ex secunda legione et quinta legio.* Ed. Venet. *tres coh. et sec. legio et quinta legio.* Quæ nata esse ex varia lectione, clarissime liquet. Ceterum de *Obucula* adi Casaub. ad Strabon. p. 208. Ed. Amst. et Wesseling. ad Anton. Itin. p. 413.

15 *Habito concilio*] Ex Msto Norvic. et antiquis editt. reponendum arbitror *habito consilio;* non enim omnes milites, sed tribunos tantum, aliosque id genus videtur convocasse. *Davis. Consilio* rescripsi jubentibus Mss. omnibus, item Edd. Vett. et sano sensu. Vide ad B. G. V. 28.: et sæpius.

23 *Segoviam ad flumen Silicense venit*] In hisce locis nulla memoratur Segovia, nullum flumen Silicense. Seguntia vero, quam Ptolemæus vocat Σαγουντίαν, urbs et Bæticæ et Singulis ejus Provinciæ fluvius, sed a Seguntia paullo remotior, si Chartis Geographicis fides. Norvic. habet *ad flumen Silicense.* Si legas *Sacilim ad flumen Singulin devenit,* pulchre quidem conveniet loci situs; ita tamen Hirtium scripsisse pro certo non affirmarim. *Davis.* cur. sec.

LVIII. 1 *Veteres legiones*] In Lovan. *veterem:* at in Leidens. pr. *veteranas leg.* Utrumque bene. Hinc nil muta. Adi ad Hirtii nostri B. G. VIII. 8. 'Veterrimas legiones.'

4 *Viribus uti*] Sive majorem vim adhibere, et imperium vehementissime exercere, confisus nomine Cæsaris. Quare retineri potest vulgata lectio. Ciacconio tamen hic quoque placet contra Mss. *niti.* Vide ad B. G. IV. 24. 'Studio nitebantur.' Liv. II. 14. 'arte adversus vim usæ:' et ibi Rhenanus mavult contra Mss. *nisæ.* Post *odio Cæsaris* in Mss. Lovan. Dorv. et Leid. sec. additur *nominis majoribus viribus* corrupte repetitis his verbis.

9 *Id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest*] Unde hæc lectio nata sit, haud facile dixerim. Primus Aldus *non* addidit, quem de more suo Manutius, Plantinus, Scaliger et reliqui sequuntur. Ceteræ Edd. Veteres *conjectura sciri potest,* plane contrario sensu. At vero Codd. Ursini, Ciacconii, et omnes omnino mei exhibent *id qua mente, communis erat conjectura.* Ut suspicer, *fecerit* a Glossatore saltem additum fuisse. Num scripsit *sed id qua mente; non una erat conjectura?* Plures conjecturas adscribere possem; sed eæ cum mihi non satisfaciant, lectori minus placituras arbitrans, nolo. B. Afric. c. 59. 86. 'Id hoc consilio' sc. *fecit.* V. et c. 96. B. Hisp. c. 5. 'Idem Pompeius.'

11 *Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent*] Moris enim erat, ut milites nomen Imperatoris, sub quo merebant, scutis inscriberent. Vide Just. Lipsii Anal. ad Mil. Rom. l. III. Dial. 2. pag. 436. *Davis.*

12 *Legionibus*] Ursinus emendat *legionariorum.* Sed perperam: ut recte notavit Ciacconius. Conventus enim, non erat ipse *legionariorum,* sed conventus *civium* prodibat ad *legiones.* *Clark.* Ursinus ait, Latinum Latinium ita legere.

13 *Matrum familias*] Lovan. *m. fidelium:* fors *m. familiarum.* Passim in his commentariis *Mater, pater familiæ.* V. Ind. notarum. Cort. ad Sallust. B. Cat. c. 45. 'filii familiarum.'

LIX. 6 *Nomen Pompeii ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt*] Contra ea tradit Dion l. XLII. p. 192. non modo Marcellum utriusque partis gratiam captasse, sed

et ipsum, ὄνομα τὸ τοῦ Πομπηΐου τῶν στρατιωτῶν ταῖς ἀσπίσιν ἐπιγραψάντων, ἀπολεῖψαι. *Davis.*

LX. 2 *Ad eum concurrerunt ; ut in aciem educerentur, orant*] Melius hic convenit, *concurrunt ;* propter sequentem, *orant.* Cum tamen in omnibus Codicibus scriptum sit, *concurrerunt ;* in multis omissum istud, *orant ;* illam demum veriorem esse lectionem existimo ; *ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur* subintellecta voce *orabant. Clark.* Ultimam vocem prætermittunt Petav. et Norvic. eamque cum Clarkio delendam censeo. Locus modo sic distinguatur ; *ad eum cucurrerunt, ut in aciem educerentur, priusquam confligendi, &c.* similium locutionum exempla dedimus ad B. G. II. 3. *Davis.* cur. sec. Recte viri docti *orant* pro subpositio habent. Non agnoscunt eam quoque Codices Scalig. Leid. pr. et Voss. quare delevi: similia plura loco indicato videri possunt, et ad B. Civ. I. 69. et aliis locis.

8 *Suæ potestatis esse*] Ciacconio videtur deesse *vetare* vel *prohibere :* At intelligit Hirtius, Marcellum putasse, suæ potestatis non esse, *confligere*, absente et inscio Imperatore Cæsare. Ceterum *esse* a Scaligero, quod sciam, primo expressum est, et confirmatur a Leid. pr. In ceteris Mss. et Edd. exaratur *esset.* Sed perperam, ut opinor, licet facile defendi possit, et utramque bonam esse lectionem, eandemque sententiam, pronunciet Goduinus.

10 *Quum Cassium aciem instruxisse loco superiore videret ; caussa, &c.*] Mss. Reg. et Edit. Rom. *Quum* Cassius—*aciem* instruxisset *loco superiore ; caussa, &c.* In Ms. Vossii etiam deest vox, *videret ;* et, in Ms. Eliensi, pro ea scriptum est, *conspiceret.* Sed parum interest. *Clark.* Cum Ms. Regio faciunt etiam Edd. Mediol. Ven. et Flor. *Videret* exsulat quoque a Petav. Scalig. et Leidensibus: ut aliud quid latere videatur. Excidit forsan *adverteret.*

14 *Quo bene valebat*] Sic Ms. Reg. et Editt. Rom. et Ven. Cellarius rescribit, qui *bene valebat.* Quod mirum valde. Non enim hic de Cassii ipsius valetudine agitur ; sed de equitatus ejus numero et viribus, præ Marcelli. Scaliger et Recentiorum plerique ediderunt ; *quo Bono valebat.* Quomodo in Mss. Eliens. et Vossii scriptum est. Similisque plane locutio est, qua *Equitatus* hic intelligatur ; atque illa supra, c. 12. qua *Classis* appellata est Alexandrinorum *naturale ac domesticum Bonum.* Aut igitur retinenda Scaligerana ista lectio ; aut scribendum, sicuti nos edidimus, Quo (scil. equitatu) *bene valebat. Clark. Bene* est in Recentissimis Leid. sec. atque Dorvill. et Edd. Med. Ven. Reliqui omnes cum Edd. ceteris *bono.* Quod omnino retinendum est.

17 *Vitii difficultatisque*] Cujac. habet *utilitatis difficultatisque.* Petav. et Voss. *usus diffic.* Leid. pr. *uti* cum Scalig. cui supra scriptum *litatis.* Quæ sic satis explicari possent. Ex corrupto *vitii* tamen nata mihi videtur varia lectio.

LXI. 4 *Castra castris conlata essent*] Mss. mei habent *collocata :* quod defendi posset VII. 35. 'Castra castris poneret :' si tamen is locus sanus est. Ego *conlata* præfero, ut apud Liv. IV. 17. Ipse Hirt. VIII. 9. 'Castra castris confert :' supra c. 37. 'Castraque oppido contulit ;' i. e. conjuncta mœnibus posuit, ut statim subdit. Immo et hic sequitur 'castra castris confert :' item B. Afric. c. 48. 'castra castris contulit :' ut et B. Hisp. c. 20. 23. *Conlatis* in *conlocatis* sic abiit quoque cap. 68. B. Afric.

9 *Ullam*] In Ptolemæo, Antonino, aliisque, item nummis, et inscriptionibus, *Ulia, Ulienses :* quare cum Ciacconio, et Spanhemio ita ubique edidit Cellarius : quem et hic, et B.

Hisp. c. 3. consule, quosque secutus sum. Adi etiam Surit. ad Anton. p. 412. *Ullam* tamen ubique servant Mss. *Ulam* Edd. pp.

10 *Ut et loci Natura, —— et ipsa munitione*] Mss. et Editt. Vett. *ut* est *loci natura*,—ut *ipsa munitione, &c.* Sed præstat vulgata lectio. *Clark.* Etiam mei omnes. Male a Recentioribus quibusdam et Davis. Edd. exsulat *et* ante *loci*.

11 *In edito loco*] Sic Ms. Reg. Al. *in edito* monte. Quod idem est. Sed interpretamentum plus sapit. *Clark.* Hæc innovandi est prurigo. *Edito monte* servant mei omnes. c. 72. 'Editissimus collis.'

15 *Necessitate est adductus; ut —— Cordubenses. Castellis idoneis, &c.*] Cum illud *Castellis idoneis, &c.* nonnihil hiulcum videatur; concinnior forte et elegantior erit oratio, si, omissa voce *est*, et mutata interpunctione, hoc modo legamus: *necessitate adductus, ut —— Cordubenses; castellis idoneis, &c.* In Ms. Regio est, *necessitate* est *adductus, ut —— Cordubenses:* Castellisque, *&c. Clark.* Nihil hiulci hic video. Incipit enim nova oratio et periodus. Ut orationis nexus fieret, librarii nonnulli *que* inseruerunt. Quod inveni etiam in Leidens. sec. Sed non necessaria talia sunt fulcra.

LXII. 6 *Marcello favebant*] Non male. Sed Mss. aliorum lectio nequaquam est spernenda. Nam Cujac. Scalig. Lovan. Leidenses, Dorvill. dant *Marcellum fovebant*, i. e. colebant, et omni re *juvabant*. Cicero ad Q. Fratr. III. 1. § 3. 'scribis de Cæsaris summo erga nos amore. Hunc et tu fovebis, et nos, quibuscumque poterimus rebus, augebimus.' Ovid. Met. XIV. 333. 'Ille fovet Nymphen;' ut Cl. Burm. edidit: vulgo *colit*. Fast. II. 42. 'Credulus immerita Phasida fovit ope.' Verum ibi Mss. habent *juvit*: quod idem valet.

8 *Acriter crebroque, ut accidit, fortuna sæpe, &c.*] Miror, tam ineptam ταυτολογίαν a viris doctis non proscriptam fuisse; immo ab Edd. primis, Stephano et aliis pejus editum fuisse *acriter: crebroque ut accidit fortuna sæpe.* Quid enim huc faciunt *ut accidit* et *sæpe?* Lege et distingue *P. utr. acriter: Crebroque id accidit, fortuna sæpe ad utr. victoriam transferente.* Sic enim est in Petav. Scal. Leidensibus, Lovan. et Dorvill. vulgo etiam *transf. victoriam.*

LXIII. 14 *Permaneret*] Mire hic cæcutivit Rhellicanus, qui hæc ad Lepidum refert, *sententiamque* intelligit, ejus *propositum lites dirimendi:* cum manifesto dicatur *sententia* sive consilium Cassii ipsius de *bello continuando. Clark.*

16 *Constituta opera quum complanarent*] Non male Petav. dat *instituta.* Consule notata ad B. G. II. 30. 'Machinatio institueretur.' Non sequor tamen. Dein *quum* abest a Mss. omnibus et Edd. primis, item Beroaldi, Vascos. Steph. Gryph. post. præter Petav. in quo *quum planarent.* Corippum usum esse simplici *planare*, Lexica docent.

LXIV. 3 *Cassius cum suis proficiscitur Carm.*] Sic reposui cum R. Steph. et Ms. Scalig. Quo faciunt Cuj. Pet. Leid. pr. Voss. in quibus *cum suis Cassius prof. Cassii* nomen in multis deest. Vide Variantes.

Carmonam] Codices corrupte; *Narbonem.* Unde Glandorpius reposuit, *Bardonem* vel *Cardonem;* Scaliger, *Carmonam. Clark. Narbonam* Mss. vetustiores. Alii *Narbonem sub idem tempus*, sed *Carmonam*, ut supra c. 57. rectum videtur: quomodo ibidem etiam Rhellicanus conjecit. Idem vero hic loci *Norbam* mavult, ut intelligatur Norba Cæsarea in Lusitania. Sed nimium distat hæc a fluvio Bæti et *Corduba:* ubi hæc gesta sunt. Vide c. 59. *Norbam* tamen in textum recepit Stephanus. *Carmonam* Ciacconius jam vidit legendum esse: immo et Glandorpius. Qui etiam bene

Rhellicani errorem animadvertit, cum Surita ad Antonini Itiner. p. 414. Adde Roderici Cari Antiq. Hispal. I. 29. et III. 41. Ego tamen mallem *Carmona.*

20 *Directam tantis fluctibus tenere*] *Direptam* Voss. at Lovan. Cod. habet *in directum:* unde Ill. Heinsius adscripsit libri sui oræ *iter rectum.* Sed *in directum* Latine dici recte posse docui ad Front. I. 4. § 14. 'In diversum.' Quod etiam est apud Flor. II. 6. § 20. et Curt. IX. 7. § 11. *Directam* tamen seu *derectam* (ut est in Leid. pr.) retinent reliqui, quod non temere mutandum. *Directa navis* opponitur *obliquæ,* quæ naufragio facilius est exposita. Vide ad B. G. IV. 17.

LXV. 3 *Inutiliter administrari*] Noxie, ita ut ex ea administratione detrimentum capiat Resp. Hanc *inutilis* significationem, quoniam vulgo non est nota, aliquot exemplis firmabo. Scriptor ad Herennium l. IV. fol. 26. edit. Lamb. 'Ergo *inutile* est ei, qui discere vult, putare non unum omnia posse.' Hirtius B. Afric. c. LIV. 'Quod in Italia milites P. R. contra Remp. instigasti —— quodque mihi Reique publicæ *inutilis* fuisti.' Terentius Andr. Act. I. Sc. 5. 52. 'Illi utræque res (forma et ætas) inutiles Et ad pudicitiam et ad rem tutandam sient.' Ovidius Met. XIII. 38. 'Sed sibi *inutilior* timidi commenta retexit Naupliades animi.' Valerius Maximus VII. 2. extr. 'Cretenses—— ut mala consuetudine delectentur, optant —— *inutiliter* enim aliquid concupiscere —— exitio vicina dulcedo est.' Eandem hujusce vocis vim ex Lucilio et Corn. Nepote dudum illustravit Casp. Scioppius Veris. I. 20. *Davis.* V. Cel. Burm. ad Ovid. ex Ponto II. 8. 59. et Obs. Miscel. Vol. IV. p. 120.

6 *Indulgentia Tribunorum militum*] Optimus Ursini Codex, Mss. Brant. et Norv. ac editt. Rom. Beroald. exhibent *indiligentia Tribunorum militum,* quam sane lectionem præfero, quia vox est rarior, ac proinde corruptioni magis obnoxia. Cæsar B. G. VII. 17. 'Tenuitate Boiorum, *indiligentia* Æduorum.' Vide et B. C. III. 8. *Davis. Indiligentia.* Ita Mss. plurimi et optimi, nec non Editiones aliquot veteres. Quin et hac voce, in libris de bello Gallico, ipse usus est Cæsar. Ut mirum sit Scaligerum et Recentiores, aliorum Codicum fidem secutos, reposuisse *indulgentiam.* Quam vocem Librarios usitatiorem ex altera illa inusitatiore confinxisse, multo verisimilius est, quam e contrario inusitatiorem permutasse. Ut recte adnotavit Davisius. *Clark.* Mss. mei quoque præter Leidens. primum, et Edd. Vascosani, Stephani, Gryphiana posterior habent *indiligentia.* Vide etiam Brant. et nos ad B. C. II. 8. 'Indiligentiæ ac doloris iracundia.' Hoc tamen loco *indulgentia* videtur magis convenire voce *ambitioni.* Ideo enim militibus indulgebant.

8 *Dissolvendæ disciplinæ severitatisque essent*] Ms. Norvic. *dissolvendæ disciplinæ severitatisque* caussa *essent;* sed vocem penultimam imperitus adjecit Librarius: ex Atticismo enim abesse potest, qua de re dudum monuit Priscianus l. XVIII. Terentius Adelph. Act. IV. Sc. 4. 6. 'Nec id *assentandi* magis, quam quod habeo gratum, facere existimes.' Virgilius Æn. XI. 126. 'Justitiæne prius mirer, belline laborum?' Sic sæpissime loquitur Sallustius. Adi quæ notavimus ab B. C. I. 82. *Davis.* Adde Rhellic. et nos ad B. G. IV. 1. Perperam *caussa* addit quoque Petavianus.

18 *Putabat*] Pet. Codex *sperabat:* cujus verbi Glossa potest esse *putabat.* Adi notas ad Fron. III. 9. § 7. 'Classe inexspectata;' ubi in Mediceo *insperata:* ut apud Claudian. I. in Rufin. 333. 'insperatique recursus.'

22 *Dynastas provinciæ, fin.*] Non ita

loqui solent veteres. In Edd. primis, Vasc. Steph. Gryph. post., &c. legitur *d. pr. finitimosque omnes qui.* Mihi videtur *que* esse delendum, ac distinguendum: *Dynastas, provinciæ finitimos, qui omnes.* Vide B. Civ. III. 3.: et sic sæpe Cicero aliique.

LXVI. 2 *Legionibus Syriæque*] Edd. ante Ursinum, qui e suo Codice *que* addi voluit, non agnoscunt encliticam: eamque lectionem præfert Cellarius; quia Tacit. Hist. I. 76. dixit *Syriæ* pro *Syriacas legiones.* Verum Mss. Cuj. Pet. Scal. et reliqui omnes addunt τὸ *que.*

3 *Eadem classe qua venerat*] Tradit etiam Josephus Antiq. XIV. 8. 3. Cæsarem εἰς Συρίαν ἀποπλεῦσαι. Diserte tamen noster supra c. 33. 'Ipse *Cæsar* itinere *pedestri* profectus est in Syriam.' Adeo ut in Hirtio manifesta sit ἐναντιολογία, quam observavit etiam vir summus Jac. Usserius. Vide ejus Annales ad annum mund. MMMDCCCCLVII. p. 474. edit. Gen. *Davis.* cur. sec.

14 *Lycomedi Bithynio*] Editi omnes ad Scaligerum usque Nicomedi Bithynio, sed vir ille summus ex Strabone, ut videtur, Hirtium emendavit; is enim l. XII. p. 558. hunc pontificem Lycomedem vocat. Verum alia correctione forsan magis est opus, Latini enim non Bithynium dicunt, sed Bithynum. Horatius Od. I. 35. 7. 'Quicunque *Bithyna* lacessit Carpathium pelagus carina.' Juvenalis Satir. VII. 15. 'Quanquam et Cappadoces faciant, equitesque *Bithyni.*' Ea igitur forma hic videtur reponenda. *Davis.* Dele a *verum alia correctione* ad finem notæ, et deletorum loco repone: In alia certe sententia fuit Ciacconius, qui Nicomeden Straboni restituendum censuit. Et merito quidem. Appianus Bell. Mithrid. p. 420. Ἣν (ἐν Κομάνοις ἱερωσύνην) εἰς ΝΙΚΟΜΗΔΗ μετήνεγκεν ἀπὸ Ἀρχελάου. Ut Cæsari quasi postliminio reddendum sit NICOMEDIS nomen. Cæterum vocabulo *Bithynio* manus sunt abstinendæ. Nam licet *Bithyno* dent Pet. et Lovan. uti scribendum censueram; Varro tamen R. R. I. 9. ait: 'Diophanes *Bithynius* scribit signa sumi posse,' &c. similiter Prusiæ regis Bithyniorum filius memoratur Plinio H. N. l. VII. §. 15. Quin et apud Suetonium in Julio cap. 49. non *Bithynicam reginam,* sed *Bithyniam* præ se fert Codex Memmianus. *Davis.* cur. sec. Cellarius etiam cum Goduino *Nicomedi* prætulit; quin et Vallantius non solum in Bithynia sua p. 364. legit *Nicomedi,* sed facit eum Nicomedis Epiphanis, regis Bithyniæ, nepotem. Qua auctoritate, ipse viderit; eamque temeritatem in eo jam castigavit eruditiss. Auctor Diss. in Obs. Misc. Vol. VII. p. 54. Malim itaque ego quoque credere, Appianum esse corruptum, non Hirtium: nam *Lycomedi* exstat in integerrimis Codicibus Pet. Scal. Leid. pr. Lov. et Dorv.

Bithyno] Ita optime emendavit Davisius. Alii, minus Latine, *Bithynio. Clark.* Videmus vero, ipsum Davisium a priore sententia recessisse, et *Bithynio* retinere, quod est in Mss. plerisque. Nam Petav. habet *Bithinio.* In Voss. est *Bithyno. Bithynius* dici potest, ut *Thessalius, Phrygius, Troius,* et innumera similia, quorum ultima syllaba sæpe abiit in *cus.*

20 *Ejus*] *Ariobarzanis.* Rhellicanus interpretatur, *Cæsaris.* Admodum inepte. *Clark.* Goduinum id jam monuisse notat Cellarius. Mihi locus intricatior videtur, quam ut de eo liquide pronunciare audeam. Nam *Fratri Ariob. Ariarathi* exhibent Mss. mei omnes præter recentissimos Leid. sec. et Dorv. Sed *Adtribuere aliquem alicui* Cæsari et in primis Hirtio significat aliquem alteri subjicere, ita tamen ut ipse aliquid imperii habeat. Vide ad VII. 90. 'Huic M. Sempronium adtribuit.'

21 *Iter cœptum conf. cœpit*] Sic E-

diti: Mss. autem Reg. Eliens. et Vossii *iter inceptum*. Quod præferendum est, ne eadem vox statim repetatur. *Clark.* Adde Petav. Scalig. Leid. sec. Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. et Stradæ. Ideoque reposui.

LXVII. 3 *Totius*] Mss. Lovan. Dorvill. Leid. sec. *tota provincia*. An error natus ex antiquo Genitivo *totæ?* Vide ad VII. 66.

9 *Exercitibus imperiisque*] Glandorpius emendat *imperiisque coactus*. Sed nihil opus. Melius enim subintelligitur istiusmodi vox aliqua. *Clark.* Inpense placet conjectura Cl. Marklandi in Epist. Crit. p. 129. 'excitusque imperiis' i. e. evocatus jussu Pompeii. *Excire* enim proprium in hac re verbum est; de B. Hisp. c. 4. 'litteris excitus:' ubi unus *exercitus*. Vide ad Lucan. VII. 361. 'quantas in prœlia numquam Excivere manus.'

LXVIII. 3 *Defectionem ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere*] Editi omnes *Defensionem:* quod cum idem sit plane ac *excusationem*, mirum Editores non esse mendi suspicatos. Lege omnino, ex Ms. Regio, *defectionem*. Porro Editi omnes et plerique Mss. exhibent; *defectionem ejus, nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere*. Quod importunum est, et hoc in loco prorsus alienum. Ms. Reg. et Edit. Rom. melius, *suæ imprudentiæ*. Verum existimo equidem illud, sive *suæ*, sive *ejus*, irrepsisse ex præcedente, *ejus;* ideoque prorsus omittendum; legique oportere, *defectionem ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere*. *Clark.* Locus fœde maculatus, quod cum animadvertisset Msti Regii Librarius, non *defensionem*, sed *defectionem* scripsit. Hoc commento mire delectatus Clarkius reponit, *quumque* defectionem *ejus, nullam posse excusationem imprudentiæ recipere coarguisset*. At vero Dejotarus a Cæsare non *defecit*, sed a partibus Pompeianis initio stetit. Gryphius omissa voce *ejus*, edidit *excusationem imprudentiæ*. Lege *quumque nullam posse* SE *excusationem imprudentiæ recipere coarguisset;* nam *defensionem ejus* pro marginali nota habeo, quæ tandem Hirtii verba invasit. Quomodo contaminati sunt omne genus scriptores. Lactantius Div. Inst. II. 5. 33. 'Sed illi (*Stoici*) dum studeant id, quod falso susceperant confirmare, (et sensibilem esse mundum et Deum) argumentorum suorum consequentia non viderunt.' Ubi voces, quas uncinis cinxi, Glossæ loco ponendas arbitror. Apud eundem VI. 12. 30. Cellarius edidit, 'quamvis in homine ignoto necessariorum *sepulturam, nulli negandum* munus, implebimus.' Et *sepulturam nulli negandam* (sic enim plerique codices) exemplaris oræ studiosus quidam adleverat, ut ictu oculi, qua de re Lactantius ageret, sciretur. Pariter apud Mosem Gen. XXIII. 1. שני חיי שרה manifestarium sunt Glossema: nam licet eas voces agnoscat Codex Samariticus; tamen a plerisque LXX. Interpretum Mstis absunt ἔτη ζωῆς Σάῤῥας. Sed hæc obiter. In Hirtio vero nostram conjecturam firmat Celsus p. 211. *Davis.* cur. sec. *Defectionem* est etiam in Dorv. et Leid. sec. qui etiam cum Ed. Med. et Ven. habet *suæ inpr.* *Ejus* ibi non agnoscunt Vascos. Steph. Adridet omnino conjectura Davisii, sed *ejus inp.* tunc omnino retinerem. Cæsar sæpius dicit *accipere excusationem, satisfactionem*. Vide ad V. 1.

8 *Tamen se concedere*] Et hoc, ex Mss. Eliensi et Regio, ita omnino restituendum. Editi omnes habent, *sed tamen se concedere*. Quod hoc in loco ferri non potest. Haud enim Latine dicitur, *quum coarguisset,—sed tamen se concedere — dixit;* optime autem, *quum coarguisset;—tamen se concedere —dixit;* vel — *nihilominus tamen se concedere—dixit*. Videtur illud, *sed*, ab iis librariis adsutum, qui non intel-

ligerent hujus periodi longioris *ἀπόδοσιν* incipere a voce ista, *tamen, &c.* *Clark.* *Consul esset; sed tamen.* Lege *consul esset; tamen*, deleta voce penultima, quam unus Clarkii, quod et ipse vidit, tres vero nostri, Pet. scilicet, Lov. et Norv. merito prætermittunt. *Davis.* cur. sec. *Sed* itaque delevi, natum e corruptione præcedentium *consul esset:* unde factum *consules set*, quod plane restat in Lov. *Sed* non agnoscunt etiam Scal. Dorv. Voss. et Leid. sec. in quibus duobus *se tamen concedere.* Delerunt eam particulam olim jam Flor. Vascos. Gryph. post. Steph. et Strada.

Id factum] In Codice Lovan. scribitur *id facti.* Quod Hirtianum videtur. Passim *id loci, id mali, id negotii, id temporis, id nominis*, et similia occurrunt: ut notissimum est.

13 *Legionem autem, quam, &c.*] Sic Editi Recentiores. Editt. Vett. et Mss. Eliens. et Vossii, *Legionem autem* eam *quam, &c.* Ms. Reg. *Legionem autem* unam, *quam, &c.* Quæ forte vera est lectio. *Clark.* *Eam* etiam Ursin. Scal. Lov. Leid. sec. et Dorvill. cum Edd. Mediol. Ven. Flor. *Unam* Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. Str. et Celsus. Quod et alibi pleonastice in his Commentariis adhibetur. Adi ad v. 44. Præfero tamen, si quid addendum esset, *eam*, ut c. 69. 'In eo prœlio quod.' Sed nec id opus est. Utroque modo passim occurrit. Verissime autem Manutius correxit pro *natura, armatura*, quod Ciacconius merito probavit, et Scaliger ac seqq. in textum receperunt. Idem Cujacio jam in mentem venerat: nam Codex ejus habet *matura.* V. c. 34. et plura ad v. 16.

LXIX. 7 *Minus mile hominum*] Non male, sed non ita meliores libri. Nam Cujac. Petav. Scal. Lovan. Leidenses, et Vossiani exhibent *hominibus.* Recte etiam. Vide ad B. Civ. III. 28. 'Paullo minus ducentis.' Eadem variatio B. Afric. c. 39. pro *mile* in Cujac. et Lov. *cum*, in Petav. et Scalig. CII. in Leid. pr. c. De adtenuatione legionum adi ad B. Civ. III. 89.

LXX. 2 *Repræsentaturus esset*] Statim executurus, et in effectum adducturus; nihil enim opus est, ut ex Cod. Ciacconii legamus *re præstaturus*, quomodo reponendum censuit Fr. Hotomannus. Cæsar B. G. I. 40. 'Itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, *repræsentaturum*.' Curtius VI. 11. 33. 'repræsentasse consilium' dixit, ubi vide Joan. Freinshemium, ac intt. ad Phædri Fab. III. 10. 32. *Davis.*

7 *Qui non fuissent in se officiosi*] Testatur Ciacconius particulam negantem a quibusdam libris abesse; et recte quidem, ut arbitror, quod et olim Joan. Rhellicano in mentem venerat. Jul. Celsus p. 212. de hac re sic loquitur: 'Ille quidem præstitit, ut —— publicas *(injurias)* libere ulcisci valeam, quod fortasse sic non possem, si in me fuisset obsequiosus,' &c. Sed vir ille bonus mentem Cæsaris non est assecutus; vult enim, se privatas injurias hosti facile condonare posse, publicas ne amico quidem: et hic sane sensus egregius et tanto Imp. dignus. Ut ut autem sit, certe falsus est Eutropius VI. 17. Tradit, 'Pharnacem —— Pompeio in auxilium apud Thessaliam fuisse,' ut ex diserto Hirtii testimonio constat. Vide et Dionem l. XLII. p. 207. *Davis.* Mera hic dormitatione Scaliger et Editorum plerique imperitissimo librariorum adsumento decepti ediderunt, *qui* NON *fuissent in se officiosi.* Quasi vero ineptius quicquam aut Cæsare indignius confingi posset, quam ut barbare adeo et arroganter responderet, se *provinciarum publicas injurias condonare iis non posse, qui non fuissent* scilicet *in* SE *officiosi.* Cum e contrario manifesta sit mens Hirtii, respondisse Cæsarem sapientissime, atque etiam *mitibus verbis* (supra) *se neque libentius facere quidquam, quam*

supplicibus ignoscere (quod erat nimirum nuper Deiotaro factum :) *neque* tamen *iis, qui in Se unum officiosi fuissent, posse condonare publicas provinciarum injurias*: id quod ad Se videlicet pertinere intelligeret, oporteret Pharnaces, si eum auxilia Pompeio contra Cæsarem dare noluisset, idem tamen deinceps, jubente Cæsare et populo Romano, Ponto non decederet, neque injuriis publicis abstineret.) Viderunt hoc Rhellicanus, Ciacconius et Davisius, qui mentem Cæsaris sic paucis optime explicant. *Se* privatas *injurias* hosti *facile condonare posse*, publicas *ne* amico *quidem*. *Clark. Non* tamen retinent Mss. omnes. Sed omisit eam particulam bene, quod ad sensum, Vascos. item Gryph. post. Steph. et Stradæ: ut adprobavit jam Brutus. An sub voce *non* latet *animis*, vel tale quidquam?

8 *Id ipsum, &c.*] Hunc locum sic exhibet Ms. Reg. *Per id —— utile* (Codices nonnulli *Id —— perutile*) *Pharnaci fuisse, —— ne vinceretur* ea, *quam sibi Dii immortales, &c. Clark. Qm id ips.* Leidens. pr. Voss. Scalig. *Quod id ipsum* Petav. In reliquis Regio conspirat Leid. sec.

13 *Interfectis amissam vitam*] Phil. Rubenius Elect. I. 22. reponit, fluctuans licet, atque animi dubius, *interfectis Amisi vitam*, quia tradit Appianus B. C. l. II. p. 484. Ὅτι Ἀμισὸν πόλιν ἐν τῷ Πόντῳ Ῥωμαΐζουσαν ἐξηνδραπόδιστο, καὶ τοὺς παῖδας αὐτῶν τομίας ἐποιήσατο πάντας. Secundum Dionem etiam l. XLII. p. 206. Pharnaces Ἀμισον —— εἷλέ τε καὶ διήρπασε, τούς τε ἡβῶντας ἐν αὐτῇ πάντας ἀπέκτεινε. Sed hanc ob causam vulgata lectio non est sollicitanda; neque enim Hirtius Amisi solius direpti meminit, sed multorum oppidorum, et gravissima hæc supplicia in eos, qui formæ atque ætatis commendationem habebant, fuisse constituta narrat hujusce libri c. 41. *Davis.* Idem Rubenius p. 34. rogat: ' Nonne vero nihili et vacuum ibi verbum est *amissam*? Mihi quidem videtur, et, si quid tale addendum, aptius fore *ereptam*.' Dubitavit nempe vir eruditus, num *interfectis* amissam *vitam restituere* Romana lingua pateretur. Absque causa quidem sontica. Juvencus Hist. Evang. l. II. p. 57. edit. Lugd. 1553. ' Redditur *amissæ* lethi post funera *vitæ*.' Sic enim ex Msto. C. C. C. C. legendum, non *amissa vita*. Idem l. III. p. 79. ' Gaudeat, *amissam* redimet cui gloria *vitam*.' *Amissam* tamen, ut ex Glossa natam vocem, Cl. etiam Gudius delevit. *Idem*, cur. sec. Recte vocem *amissam* defendit Davisius, quæ et subintelligi debet in *virilitatem*. Adi Cel. Burm. ad Phædr. F. 50. de Eunucho: ' Damnum insectatus est amissi corporis.'

LXXI. 1 *Festinantem ac properantem*] Codex Victor. *festinantem ac procurrentem*, Ms. Norvic. et alii *festinantem ac præcurrentem*, quam lectionem probat Joan. Goduinus: quoniam non intellexit, quænam inter *properantem* ac *festinantem* sit differentia: norunt tamen Grammatici, si iis fides sit adhibenda. A. Gellius Noct. Att. XVI. 14. ' *Festinare* et *properare* idem significare atque in eandem rem dici videntur. Sed M. Cato id differre existimat, eaque hoc modo divisa. Verba sunt ipsius ex oratione quam de suis virtutibus habuit: *Aliud est properare, aliud festinare. Qui unum quid mature transigit, is properat: qui multa simul incipit, neque perficit, is festinat.* Quæ Catonis verba repetit Nonius Marcellus p. 168. edit. Plantin. dein addit: ' Verum utrorumque verborum ratio sub hac significatione proxima est veritati, ut sit sæpe animi *properare* studiose ad res aliquas contendentis, *festinare* corpore necessitatibus obsequendi.' Ego autem id pro certo habeo, has Grammaticorum distinctiones bonorum auctorum usu non comprobari; nec tamen vulgatam lectionem mu-

tandam censeo; quis enim nescit, duo verba ejusdem plane potestatis non raro conjungi? Sic hujusce libri cap. 70. *munera ac dona* habet noster, et similia passim alii. *Davis.* De conjunctione Synonymorum sæpius monendum habui. Adi inter alia ad B. G. II. 20. 'Successus et incursus:' ad VIII. 30. 'patienda et perferenda.' Quare nil mutandum temere. In Mss. tamen Paris. et meis, si forte Scalig. et Cuj. excipias, omnibus exaratur *præcurrentem.* Unde sensum elicere non possum idoneum.

LXXII. 1 *Ziela*] Plinius VI. 3. 'Civitas Ziela intus, nobilis clade Triarii et victoriæ C. Cæsaris.' Stephanus de Urb. Ζίηλα τρισυλλάβως πόλις Καππαδοκίας, ἣν ἔκτισε Νικομήδης υἱὸς Ζιήλας, &c. Nam *Zeiæ* urbis in Cappadocia eodem c. Plinius meminit, Ptolemæusque, et Strabo. Hæc *Ciaccon.* Ms. Norvic. et editt. vett. etiam in Hirtio *Zelam* exhibent. Sic et Plutarchus in Cæs. pag. 731. Περὶ πόλιν Ζήλαν μάχην μεγάλην συνάψας. Dion l. XLII. p. 207. Κἀνταῦθα αὐτῷ περὶ Ζέλειαν συνέτυχεν. Utrobique repone Ζίηλαν. *Davis.* *Zela* Mss. et Edd. omnes ante Scaligerum. Sed e Plinii loco videtur patere *Ziela* esse legendum; nisi et ibi *Zeila*, ut Stephano Ζηίλα vocatur, reponendum. Certe Plinius a *Zela* alia distinguit. Cum Cellario autem scripturam Codicum prætuli *Zelam.* Quia ab iis recedere in re dubia, mihi religio est. Præsertim quum et alii Ζῆλαι vocent. Adi Cl. Wesseling. ad Hieraclis Synecdemon in Anton. Itiner. p. 701. *Zella* Voss. *Tela* Dorv. Ceterum Mss. omnes et Edd. primæ dant *in Ponto positum, ipsum ut in plano loco, satis m.* Quod et defendi posset. Sic 'Vicus positus in valle,' i. e. situs B. G. III. 1. 'Ponere urbem' passim. Sed vulgatum est elegantius.

5 *Quorum editissimus unus, qui —— abest ab Zela. Hunc locum, &c.*] Varie accipi potest hujus loci Latinitas. Potest enim intelligi, *quorum editissimus unus est; qui, &c.* Vel potest esse ea constructio, quam ἀνακόλουθον appellant; mutato nimirum, in ἀποδόσει sententiæ, constructionis Schemate; *quorum editissimus unus, qui —; hunc locum, &c.* Vel potest denique ita accipi, ac si scriptum fuisset, quorum qui *editissimus unus —— abest ab Ziela; hunc locum, &c. Clark.* Hoc est nodum in scirpo quærere. Verbum substantivum subauditur. *Unus* exsulat a Lov. et Edd. Rom. Ven. ac Med. Non puto *Scotium* scribere voluisse Hirtium, quomodo hic collis nominabatur, ut testatur Appian. in Mithrid. p. 254.

11 *Copiis omnibus suis*] Lege: *Copiis suis omnibus occupavit*, ut recte Petav. et Norv. *Davis.* cur. sec. *Suis omnibus* etiam Leidenses, Lov. Voss. quem ordinem exprimi curavi.

LXXIII. 10 *Huc omnem comportare aggerem servitia, quæ ageret, jussit*] Ms. Norvic. *Huc omnem comportatum aggerem servitia agerentur jussit;* et sic Codex Ciacconii; unde rescribit vir eruditus *huc omnem comportare aggerem, e castris servitia jussit.* Ms. Victor. *huc omnem comportari aggerem, servitiaque agi jussit;* et sic sane exhibent editt. Rom. Ven. Beroald. ex qua lectione Joan. Goduinus rescribendum conjecit: *Huc omnem comportare aggerem, servitiaque agere jussit.* [illegible] malim *huc omnem comportari aggerem, servitiaque agerent, jussit.* Hoc addidit noster, quia more Romano aggerem milites portabant. *Davis.* *Servitiaque quæ agerent.* Mire hic variant Codices. Editt. Vett. et Mss. Reg. et Victorii, —— *servitiaque agi jussit.* Scaliger, Recentiores, *Huc omnem comportare aggerem e castris servitia, quæ ageret, jussit.* Quæ cum nulla esset Latinitas, nulla sententia; Cellarius, omissis vocibus *quæ ageret*, rescribendum conjecit, *Huc omnem comportare aggerem e castris* servitia *jussit:* quomodo et olim

legendum existimaverat Ciacconius. Ms. Eliens. et Vossii, *Huc omnem* comportatum *aggerem ex castris* servitia agerentur *jussit*. Godui nus reponit, *Huc omnem comportare aggerem e castris*, servitiaque agere *jussit*. Davisius, *Huc omnem comportari aggerem e castris*, servitiaque agerent, *jussit*. Verum, utrum *agerent* isto modo satis Latine usurpetur dubitari potest. Ego, prope a Scaligeri lectione, edidi; *Huc omnem comportari aggerem e castris*, servitiaque quæ agerent *jussit*. Non tamen dissimulandum (si illud *agerent*, vel *agerentur* forte in Codicibus ex præcedenti *aggere*, irrepere potuerit) lectionem Ciacconii et Cellarii omnium maxime arridere, *Huc omnem comportare aggerem e castris* servitia *jussit*. Sic enim infra c. 74. 'Magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat.' Vel denique, si illud *agerentur comportatum*, Latine dici queat, pro eo, quod est *cogerentur comportare*, ferri posse fortasse videretur etiam Mss. Eliens. et Vossiani lectio, *Huc omnem* comportatum *aggerem e castris* servitia agerentur *jussit*. Sed multo simplicior et facilior est lectio illa Ciacconii. Judicet Lector eruditus. *Clark*. Gryphius edidit *huc omnem comportari aggerem e castris* servitiaque *agi jussit*. Rescripserim *huc omnem comportari aggerem* e castris, atque servis id agi *jussit*. *Davis*. cur. sec. Cum Mss. Eliens. et Voss. consentiunt Scalig. Ursin. Leidenses, et Petav. nisi, quod in eo sit *agerent*. *Comportari agg. et ut c. servitia agerentur j.* Leid. sec. et Dorv. quibus accedit Lovan. *comportari a. et cast. servitia ut agerentur jussit. ex castris* Leid. pr. et Voss. *comportatum agg. e cast. servitiaque agi j.* Edd. cunctæ ante Scalig. Sed omnino ex Mss. consensu legendum, *Huc omnem comparatum aggerem e castris servitia agerent, jussit* vel *ut agerent*, sed malo sine *ut*, quæ est ipsa Petaviani Codicis scriptura. *Comportatus agger* erat in castra, sive *intra munitiones*, ut ante dixit; jam ex illis ad locum, quem ceperat, jussit *servitia* eum *agere*, ne milites ab opere discederent, sed ibi manerent, dum interim servitia aggerem adportabant. *Jussit servitia agerent* satis Latinum est; sive in Nominativo *servitia* sumas mecum, sive in Accusativo. Consule contra Vossium disputantem Cel. Perizon. ad Sanct. Min. II. 4. § 6. et Cl. Burm. ad Ovid. Met. VIII. 752. B. Hisp. c. 27. 'Ucubim jussit incenderent.' Sueton. Tib. 22. 'ut id faceret jubebatur.' *Agere aggerem* est *admovere* et dicitur ut 'agere vineas,' B. G. II. 12. 'turres' III. 21. et similia multa. B. Hispan. c. 7. 'Aggerem vineasque agere instituit: quod male mutat Davis. Vel potius simpliciter notat *cespites ad aggerem portare*, ut subditur c. seq. 'quæ aggerem portabat.' Hinc *agere prædas, agere et ferre*, de quibus adi J. F. Gron. Obs. III. 22. et Burm. ad Ovid. Trist. IV. 1. 80. Non cepit mentem Hirtii Ill. Heinsius, qui libri sui oræ adlevit *servitiaque ut viderent, jussit, ne quis, &c.*

LXXIV. 3 *Magis pervulgata, &c.*] Oratio est Elliptica. Consuetudine magis pervulgata militari, *quam quod revera prælio decertare statuisset*, credebat instrui. *Clark*. Observat Cl. Clarkius orationem esse Ellipticam; cum subintelligi debeat, *quam quod re vera prælio decertare statuisset*. Ego sane talem in scriptoribus Romanis infantiam non agnosco; nec, si vir doctissimus Anglice sic scriberet, multos credo lectores inveniret. Reponas oportet, *consuetudine* SATIS *pervolgata militari;* quæ mutatio, perparva licet, sanitati locum restituit. *Davis*. cur. sec. Sat frigidum est illud *satis*. Recte Clarkius explicat. Ita *primo* ponitur, licet non sequatur *dein* vel simile. V. ad Frontin. I. 5. 16. Immo sic clare noster B. Afric. c. 48. 'Magis suspensiore animo ante

adventum jubæ commovebatur,' &c.

15 *Fiducia veterani exercitus*] Hoc ordine leguntur hæc in Mss. omnibus et Edd. nonnullis, non *veterani fid.* Sed Mss. mei omnes et Edd. primæ, item Beroaldi, Aldi, Gryph. et aliæ exhibent *fiducia veterana*, vel *veterana fiducia.* Quod non admittere tamen ausim.

Cum legione] Uncis hæc inclusit Jos. Scaliger, et sane manifestum est, ea verba prorsus abundare aut aliquid sub iis laterē: legati enim procul dubio voluere Pharnacis exercitum XXII vicibus in acie conflixisse. *Davis.* Locus aut corruptus aut mancus. Scaliger voces istas *cum legione* delendas censet; ut adeo dicatur Pharnacis exercitus *vicies et bis* cum hoste conflixisse. Quæ emendatio non mala. Vel etiam fieri forte potuit; ut, quum scriptum esset breviter, *cum leg.* XXII, fecerint id librarii *cum legione vicesima secunda;* quod fuerat legendum *cum legionibus viginti duabus. Clark.* Voces *cum legione* spurias esse declarant Mss. Scalig. Leid. pr. et Lovan. in quibus non comparent; quapropter librariis redonentur. *Cum legionibus* locum non habet etiam: nam toties se conflixisse *cum Romanis,* eosque vicisse non gloriabantur; sed *cum quibusvis hostibus.*

22 *Quo præruptam descenderat in vallem*] Sic primus edidit Scaliger, cum antea vulgo legeretur *in prælium descenderat, vallem adscendere;* atque ita Mss. plerique habent; et ita *transcendere valles* B. Civ. I. 68. Verum Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. Stradæ legunt *in præruptam descenderat vallem.* Scilicet deesse aliquid patet. Ms. Ursin. *præruptam in prælium descenderat vallem.* Petav. *præruptum in prælium desc. vallem.* Voss. *in prærupta descenderat valle.* Hinc scribendum omnino arbitror. *Quo prærupta in prælium descenderat valle,* ex verbis præcedentibus 'inito consilio dimicandi descendere prærupta valle cœpit.'

LXXV. 2 *Oppressus*] Mss. Eliens. et Vossii *obpressos*, ut forte legi possit, *neque* opinantes, imparatosque oppressos, *eodem tempore, &c. Clark. Obpressos* exaratur etiam in Petav. Urs. et Leid. sec. vitiose. Conjectura, quam proponit Clarkius, jam comparet in Marg. Edd. Vascosan. et Stradæ.

6 *Falcatæ regiæ quadrigæ*] Sic dictæ a falcibus, quæ ex variis partibus eminebant. Harum descriptionem suppeditabunt Livius XXXVII. 41. Diodorus Siculus Bibl. l. XVII. p. 530. et alii. *Davis.*

10 *Casibus belli*] Hoc primum inveni in Ed. Plant. In prioribus est *bellis:* nisi quod Stephan. ediderat *bellicis.* Forsan bene: nam *bellis* in Mss. meis cunctis comparet.

LXXVI. 1 *Dextro cornu, quo veterana legio* VI *erat collocata, initium victoriæ natum est ab ea parte, quum in proclive*] Ms. Norvic. *a dextro cornu.* Lego et distinguo *a dextro cornu, quo veterana legio* VI *erat collocata, initium victoriæ natum est. Ab ea parte quum in proclive, &c.* Quod conjecturam nostram non mediocriter firmat, hanc interpunctionem servant editt. Rom. Ven. Beroald. sed in iis male scribitur *ex ea parte. Davis.* A *dextro cornu, quo veterana legio* VI *erat collocata, initium victoriæ* natum est: ab ea *parte quum in proclive detruderentur* hostes, multo *tardius, &c.* Ita restituit Davisius ex Ms. Eliensi; qui codex et, *a dextra,* adjuncta præpositione, et totam periodum isto modo distinctam exhibet. Vulgati omnes: *Magno atque acri cominus prælio facto, dextro cornu, quo veterana legio* VI *erat collocata; initium victoriæ* natum est ab ea *parte quum in proclive detruderentur* hostes: multo *tardius, &c.* Quod est multo minus concinnum. *Clark.* Nullus meorum addit *a.* nec opus est, licet etiam distinguendum putem, ut feci post

natum est: pro quo *factum est* exaratur in Leid. pr. et in sec. scribitur *quum ab ea parte.* *Ex ea* etiam Ms. Lovan. et Ed. Med.

10 *Inermes*] Mss. Scalig. Vossian. et Leid. pr. a manu prima *inermi.* Recte. Vide ad B. G. I. 10. 'Inermos sine caussa timuissent.'

LXXVII. 3 *Recordatione lætior*] Quanquam ferri potest vulgata lectio, melior tamen videtur, quæ in Ms. Reg. et Edit. Rom. est; *recordatio lætior. Clark. Recordatio est l.* editur quoque Ven. Med. Beroaldo et aliis. Sed ii pro *eratque* habent *quodque,* uti legi voluit Glandorpius. Et sane *quodque* scribitur in Mss. Petav. Leidensibus, Scalig. Voss. Lovan. Dorv. et Edd. Basil. Gryph. aliisque. Vascos. Steph. Gryph. post. exhibuerunt *eoque s. p. recordatione lætior.* Recepi *quodque recordatio est.* Paullo ante verba *toties victor* offendunt viros doctos; unde Manutius maluit *potius.* Gudius vero delenda censuit.

8 *Cum Cœlio Vinciano*] Editt. Rom. Ven. Beroald. perperam exhibent *cum Cœlio Minutio.* In Msto Norvic. est *cum Cœlia Juniciano.* Adjuvat sane hæc lectio F. Ursini emendationem, qui reponit *cum Cœlio Viniciano.* Ea tamen conjectura non est necessaria, veteres enim modo *Vincianos,* modo *Vinicianos* dixerunt, ut ostendit inscriptio, quam profert Ch. Ad. Rupertus in epist. XXXIV. inter Reines. p. 200. *Davis. Vincius* et *Vincia* licet in marmoribus, forsan operarum lapsu vel communi e pronunciatione, reperiatur, majorem tamen fidem habeo nummis et antiquissimis Codicibus. Quare *Viniciano* cum Glandorpio et Ursino rescripsi, adstipulantibus Cœlio ad Cic. Ep. VIII. 4. et Ursini vetustissimo Codice, nec non Leid. pr. ac Vossiano; in quibus *Vinitiano;* ut et Petaviano *Juniciano.* Ipsum illud *Minutio,* quod est quoque in Leid. sec. Dorv. Edd. primis, Beroaldi et Vascos. margine, hanc lectionem adjuvat.

In Ponto relinquet] Sic rescripsi ex Msto Norvic. et editt. Steph. ob verba præsentis temporis, quibuscum hoc conjungitur. In aliis est *in Ponto reliquit. Davis. Relinquit.* Ita restituit Davisius ex Ms. Eliens. et Edit. Steph. Quibuscum consentiunt Mss. Reg. et Vossii. Al. minus recte, *reliquit. Clark.* Vascosanus jam edidit *relinquit.* In reliquis Mss. et Edd. est *reliquit.* Qua temporum variatione nihil esse frequentius, monendum fuit sæpissime. V. Indicem. Sed parvi momenti res est. Adde B. Afr. c. 3.

LXXVIII. 1 *A quo rem gestam*] Mss. Petav. Scalig. Leidenses, Lovan. Voss. Dorvill. et Edd. primæ, item Gryphii, aliæque, non agnoscunt præpositionem, quæ a sciolis videtur addita, qui credebant *fieri eo* pro *ab eo* Latine dici non posse. Adi, si vis, Cortium ad Sallust. B. Jug. c. 21. ubi audacter satis edidit 'quos Adherbale missos audierat.' B. Afric. c. 61. 'levi armatura deserti.' Ovid. Ep. Her. XII. 105. 'Deseror conjuge:' ubi vide Burm.

9 *Quod*] Vir doctus margini adlevit *qua* vel *quæ.* Sed nil mutandum, invitis Mstis. *Quod* potest dependere a subintellecto *oppido:* nam urbs est *Bosporos:* Adi Steph. Byz. et Comment: vel *Regno,* ut indigitetur totus Bosporenus tractus, quem intelligit Cellarius. Fretum ipsum ad paludem Mæotim intelligit Goduinus.

11 *Eidem tetrarchiam legibus Gallogræcorum*] Vocem penultimam delendam censuere Pet. Ciacconius et Jos. Scaliger, quibus lubens admodum accedo; nam Dion l. XLII. p. 207. ait Μιθριδάτῃ τῷ Περγαμηνῷ τετραρχίαν τε ἐν Γαλατίᾳ, καὶ βασιλείας ἔδωκεν ὄνομα. Ea vox primum videtur margini adscripta, *juris* explicandi gratia. De Mithridatis Pergameni genere adiri poterit Pet. Victorius Var.

Lect. III. 23. *Davis.* Davisii conjectura admodum est verisimilis. Potuit tamen etiam e linea superiore, scil. ex voce *regibus*, huc irrepere. *Clark.* Adde Strab. l. XIII. et ibi Casaub. p. 927. Ed. Amst. Forsan 'jure gentis et legibus cognationis.'

DE BELLO AFRICANO

LIBER.

Pansæ] Ut supra, *Oppii vel Hirtii* Edd. Vett. habent. Nonnulli Mss. *Cæsaris* nomen præfigunt; alii nullum. *Pansæ* recte abest a Leid. sec. Vide ad initium l. VIII. B. Gall. De hoc autem libro, ut minus ceteris interpolato, et egregie Latino, adi Lips. in Elect. II. 22.

Africano] Ita Cujacii et Leid. sec. codex et ipse Hirtius præf. l. VIII. 'Ut Alexandrino atque Africano bello interessem.' At Scalig. et Leid. pr. *Africæ* exhibent; immo Petav. ad finem hujus libri, et Edd. antiquissimæ, item Gryphii, aliæque *Africo*, cum Suetonio in Vita Jul. c. 56. 'Nam Alexandrini Africique et Hispaniensis (belli) incertus auctor est:' quomodo etiam Cæsar B. Civ. II. 32; item Livius, et Silius Italicus loquuntur. V. Cl. Drak. ad eum XVI. 180. 'Atque animo jam tum Africa bella capessit.'

CAP. I. 2 *Ad* XIV *Kal. Jan. in Lilybæum pervenit*] Legas oportet *a. d.* XIV *Kal. Jan. Lilybæum pervenit:* nam Petav. Norv. Beroald. Gryph. (post. Ed.) aliique libri, præpositionem non admittunt. *Davis.* cur. sec. *In* abest Lovan. quoque, Scal. Leid. pr. Voss. Dorvill. et Edd. primis, Vascos. ac Stephani. Quare abesse jussi, licet satis defendi posse sciam. Paullo post ejeci quoque τὸ *que* post *equites*, auctoribus Mss. Petav. Scalig. Leidensis primi, item sec. et Dorv. qui duo habent *equitum vix.*

6 *Fluctus verberaret*] Hypallagen his inesse fingit Vossius; et fluctus sumit in Accusativo. Sed subintelligendum *id* tabernaculum. V. eum et Clarkium ad B. G. IV. 25.

Quid — quisquam] Sic Ms. Reg. Ald. *quis quidquam.* Quod idem est. *Clark.* Ex unico et recenti Codice ergo non erat mutandum. *Quid* est ex meis in solo Leid. sec. Rectius deleremus *fore*, quod non desideratur, et abest ab optimo Leidens. pr. *fere* in Edd. Rom. et Med. *ferre* in Ven.

8 *Incidit per id tempus*] Si proba hæc est lectio, subaudiendum *hæc res.* Alioquin mallem, si per Mss. liceret, *Incidit in id tempus*, sc. Cæsar, ut alibi loquitur. 'Incidere in hiemem' Cicer. Ep. ad Fam. III. 7.; et alibi.

10 *Et nullam prætermittere occasionem profectionis*] Legendum credo *ut nullam prætermitteret occasionem profectionis.* Confirmat hanc conjecturam Jul. Celsus, qui p. 214. sic ait: 'remiges tamen in puppibus detinebat, ne more suo per licentiam vagarentur, sed dicto obaudientes, nec quærendi usquam essent.' *Davis.* Sed nihil opus. Vulgata enim lectio

idem prorsus sonat, et (ni fallor) paullo etiam est elegantius. *Clark.*

18 *In his*] An igitur *veterana* hæc legio fuit e *tironum* legionibus? Absurdum. Lege CUM HIS *Veterana legio* V. *Davis.* cur. sec. Nil muta. Inter has legiones *tironum* erat etiam *Veterana* legio V., i. e. *cum his.*

II. 4 *Aponianam*] *Paconiam* legendum censent Rhellicanus et Glandorpius ac Ciacconius. Sed bene viri docti observant, eam videri nimis longe remotam a Lilybæo, et versus occidentem Siciliæ, minus opportunam fuisse Africano Itineri. Quare alii et in his N. Heinsius *Ægusam* ab Hirtio intelligi credunt. Vide Cluverium in Sicilia II. 15. Rhellicani tamen conjecturæ, quam in textum recepit Stephanus, favet Leidensis primi scriptura *Apononiam.*

Quæ non abest a Lilybæo] Abest particula negativa a Ms. Norvic. et aliis nonnullis; editt. autem Rom. Ven. exhibent *quæ est a Lilybæo.* Beroald. vulgatam lectionem servat, unde vocem deesse existimans Joan. Glandorpius, rescribit, *quæ non* longe *abest a Lilybæo.* Crediderim Aponianæ distantiam a Lilybæo sub ista vocula latere: repono itaque *quæ* duo millia *abest a Lilybæo.* Sic apud Celsum p. 214. legitur 'postquam vero sex integras legiones, *nonque* equitum advenisse cognovit,' ubi corrigendum *duo milliaque,* ut ex hoc capite liquet. Primo scriptum erat II *M.* quod facile in *non* mutarunt imperiti Librarii. Cum tamen inter Geographos non conveniat, quæ sit hæc Aponiana, res in incerto est relinquenda. *Davis. Quæ* non longe *abest a Lilybæo.* Primum, in omnibus Mss. deest vox illa, *longe;* quam ex conjectura adjecerunt Cluverius et Glandorpius. Proinde Scaliger et Recentiores ediderunt, quod est in Ms. Regio aliisque, *quæ* non *abest a Lilybæo:* qui tamen sensus est nullus. Alii itaque Codices, omissa particula negativa, exhibent; *quæ abest* (al. *quæ est*) *a Lilybæo.* Quod probat Rhellicanus: interpretaturque, *quæ* (insula) *non conjuncta est cum* promontorio *Lilybæo.* Verum, præterquam quod inepte admodum id esset ab Hirtio adjectum, *insulam cum promontorio non esse conjunctam;* neque illud (opinor) persuaserit Vir doctissimus, vocem *abesse,* eo significatu, satis Latine usurpari. Omnino itaque pulcherrimam et plane veram tandem existimo Davisii conjecturam; qui, ex Mss. iis, qui exhibent *quæ* non *abest a Lilybæo;* initio scriptum putat, *quæ* II M. *abest a Lilybæo;* hoc est, *quæ Duo Millia* (vel *duobus Millibus*) *abest a Lilybæo.* Certe easdem voces, *duo millia,* IIM. et alibi eadem corruptione in vocem *non* mutatas, eruditissime ostendit. *Clark. Non* haud comparet in Mss. Petav. Scal. Voss. Leid. pr. Edd. primis (in quibus modo *quæ est*) item Vascos. Stephan. Gryph. post. Str. Sub vocula *non* tamen cum viris doctis, quos inter Ciacconius, omnino putem latere intervallum, quantum insula ista a Lilybæo distet. *IM.* vult Heinsius, immi credens Ægusam.

5 *Ibique commoratus*] Ms. Norvic. habet *ipse parum commoratus;* corrupte quidem, ita tamen, ut, nisi fallor, ex eo vox fugitiva Hirtio possit restitui. Emendo enim *ibique* parum *commoratus. Davis.* Ipse *parum commoratus.* Vocem *parum,* quæ in aliis defuerat, optime ex Ms. Eliensi restituit Davisius. Verum cum et reliquam et veram Lectionem, Ipse *parum commoratus,* exhiberet idem codex; cur hanc, tanquam corruptam, rejicere, et vulgatam illam *Ibique — commoratus,* retinere maluerit Vir doctissimus, equidem augurari nequeo. Nam et sensus admodum est manifestus, et Antithesis elegantissima. *Majorem partem navium antecedere* jussit, et insulam petere Aponianam; IPSE, Lilybæi *parum commoratus,* &c. Vulgatum autem illud, *Ibique,*

aut ambiguum est saltem; aut potius in eam partem vergit, ut falso dicat, Cæsarem, in insula commoratum *Aponiana;* cum e contrario id velit Hirtius, nondum eum in insulam istam transisse, sed, præmissis *Aponianum* navibus, IPSUM *Lilybæi* paullulum commoratum. *Clark.* Vulgatam scripturam vitiosam esse, satis docet varietas, quæ est in Mss. *Ibique comm.* exsulant a Leid. pr. *Ibique* deest Scalig. et Voss. *eoque* Lovan. et Dorvill. donec certior adfulgeat lectio, Eliensis Cod. scripturam optimam sane recepi.

7 *De omnibus rebus præcipit: et, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipse, &c.*] Ita interpungendum existimo. Alii omnes: *De omnibus rebus præcipit, et de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis ipse, &c.* Quod minus videtur venustum. *Clark.* Vascos. et Steph. cum Clarkio jungunt *de reliquo e. c. inponendo datis mandatis,* quam distinctionem præferrem, nisi verba *datis mandatis* Glossæ suspecta mihi essent. Nam *mandatis* abest a Petav. Scalig. et Voss.; immo *datis mandatis* non comparent in Cujac. aut Leid. pr. Statim *naves* scribitur in Petav. et Leid. pr.: at vox ea deest Voss. Cod. ut et Edd. Rom. Ven. ac Mediol. Ut hoc loco *conscendere* simpliciter dicatur pro *navem conscendere:* ut non raro Cicero aliique scriptores loquuntur. Hirtius tamen et Cæsar solent plerumque plene efferre. Vide tamen, quæ dixi de τῷ *movere* pro *castra movere,* et τῷ *solvere* pro *navem solvere,* aliisque, ut *sustinere, submittere, exponere, &c.* ab B. G. I. 40. IV. 23. VII. 86. et alibi. Ita et hic potuisset uti *conscendere.* Nam et ipse Hirtius *movere* absolute sumit c. 7.

III. 1 *Ibi præsidium erat adversariorum, et a Clupeis*] Ex Msto Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. lego *ubi præsidium erat adversariorum,* quod etiam Joan. Goduino ex Codd. Gallicanis placuit. Est autem aliud vitium, quod, licet manifestum, libri retinent, nec Interpretes notarunt; in sequentibus enim verbis abundat particula copulans, quare rescribendum *ubi præsidium erat adversariorum, a Clupeis,* vel *a Clupea,* quemadmodum est in editt. Rom. Ven. Beroald. Ita etiam hoc oppidum paullo ante vocavit noster, et alii omnes præter Cæsarem B. C. II. 23. *Davis.* '*Ubi* præsidium erat adversariorum, ——; et a Clupea —— Cn. Piso —— apparuit; ibi paullisper Cæsar,' &c. Sic Mss. Reg. Eliens. et Vossii, et editt. Vett. Vulgati habent *Postquam Adrumetum accessit; ibi præsidium erat adversariorum ——; et a Clupea —— Cn. Piso —— apparuit. Ibi paullisper Cæsar, &c.* Vidit Davisius, pro isto, ibi *præsidium,* rectius reponi, ubi *præsidium.* Verum et aliud vitium, quod, licet manifestum, libri tamen retinuerint, nec interpretes notarint, deprehendisse se existimat: nempe copulam *et* supervacaneam esse: ideoque rescribit, *Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum ——; a Clupea —— Cn. Piso* apparuit. *Ibi, &c.* Sed nihil opus est ista emendatione. Nam, mutata solummodo distinctione, retineri potest illud *et,* quod in omnibus Codicibus reperitur. Ideoque edidi: *Postquam Adrumetum accessit, ubi præsidium erat adversariorum ——,* ET (postquam) *a Clupea —— Cn. Piso ——* apparuit; ibi, *&c. Clark. Ubi* restitui, quod est in Mss. omnibus et Edd. ante Plantin.; at *Clupeis* mutare ausus non sum in *Clupea,* licet ita exstet etiam in Dorvill., Leid. sec. Edd. Mediol. Ven. Vascos. Gryph. post. Steph. aliisque omnibus ante Ursin. (qui *Clupeis* in suo codice esse primus monuit) et statim præcesserit *Clupeam.* Nam reliqui Mss. retinent *Clupeis,* atque alibi in plurali occurrit, ut vidimus ad B. Civ. II. 23. *et* etiam servant cuncti Codd. quare

Clarkii distinctionem admisi. Antea post *adparuit* maxima distinctionis nota ponebatur.

3 *Cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum c. in milibus*] Mihi nequaquam hæc sana videntur, licet taceant omnes Interpretes, et videantur intelligere, *Adrumeti* visum fuisse Pisonem (a Clupea scilicet *advenientem*) cum equitatu et Maurorum III milibus. Si hic loci sensus est, mire et perplexe satis disposuit verba Hirtius. Verum pro *Adrumeti*, in Mss. Leidd. Lovan. Voss. Dorvill. est *Adrumetum* seu *Adrumentum*. Pro *Cn.* in Leid. sec. *Considius*, in Voss. *C. cum.* Pro *Maurorum* Mss. omnes, nec non Edd. ante Scalig. *Mauris.* Quod cur mutatum sit nescio. Opinor scribendum esse *cui præerat C. Considius, et a Clupeis sec. or. marcum equitatu Adrumetino, Cn. Piso cum Mauris circiter* III *milibus adparuit. Cum equitatu* pertinet ad *Considium:* unde ejus nomen in Mstis additum; nisi legere velles *cum equit. Adrumetino Considius, Piso cum Mauris. Adrumetinus* rectum esse patet ex Inscriptionibus *Colonia Hadrumetina*, et notis ad cap. 97. *Adrumetinis.* Erat ergo ille equitatus, pars præsidii, cui Adrumeti præerat Considius. *Adrumetum* retinerem, si exempla darentur, ubi tale quid, quale *a Clupeis Adrumetum adparuit* pro *Adrumetum versus, Adrumetum petens* occurrat.

7 *Equitum* CL] Codices nonnulli *D. Clark.* In his Dorv. et Leid. sec. In Petav. et Voss. ac Leid. sec. male exaratur *equites.*

8 *Consedit*] Lege *considit. Davis.* cur. sec. Hoc rursus præfert Davisius, ut tempora conveniant. Vide B. Alex. c. 77. *considunt* mox sequitur: de quo verbo adi ad VIII. 32. Mss. tamen hic constanter edunt *consedit.* Quod nec mutari opus est. Contra in Scalig. Leid. sec. et Voss. exaratur *consident*, sed male. Ineptius etiam Mss. mei omnes dant *ante portum*, ex præc. Sed bene Ciacconius e suo Codice legit *ante portam.* Nam Cæsar jam exposuerat ante oppidum milites. *Portam* quoque servarunt Edd. Rom. Mediol. Ven. aliæque.

11 *Certum locum g. præfectisque quem peterent*] Mss. nostri ad unum omnes, item Edd. prim. *circum loca g. p. quid peterent.* Mss. Ursin. et Latini *circum loca g. profectis quid pet.* ut fere c. 9. 'proficiscitur circum villas frumentatum.' Edd. Vascos. Gryph. post. Str. *Certum locum g. p. quid peterent.* Gryphii prima *certum locum g. p. quid peterent.* An fuit *circum loca ea gubernatoribus provectis, quid p.? Profectus* enim in *provectus* abiit quoque supra B. G. v. 8. ubi vide. Vulgata lectio sine dubio interpolationis quid passa est: immo videor jam veram reperisse lectionem *certa loca gubernatoribus, præfectisque, quæ pet. circum* ortum est ex præc. *circum oppidum*, et *quæ* cum excidisset, ut patet ex Mss. Ursini, alii hoc, alii illud intruserunt.

15 *Mos ipsius consuetudoque*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii, et editt. Vett. *more ipsius, consuetudo.* Quæ forte vera possit esse Lectio. *Clark.* Accedunt Scalig. Pet. Lovan. Dorvill. Leid. sec. Edd. Mediol. Ven. Gryph. aliæ. In Leid. pr. *mos ipsius consuetudo.* Sed Vascos. Aldus, Stephanus, et reliqui vulgatum jam exhibent. An fuit *mos et ipsius consuetudo?* vel *more ipsius consuetudo?* pro *de more:* nam et alii imperatores facere id soliti sunt. Adi ad Front. c. I.

21 *Fortuitu*] Nequaquam damno hanc lectionem, plerisque Mss. confirmatam. Nescio tamen, cur Scaliger hic retinuerit *fortuitu:* quum B. G. VII. 20. *fortuito* ediderit. R. Steph. hic quoque *fortuito*, uti et Mss. Scalig. Ursin. Latini Latinii, et alii. At Leid. pr. *fortuito casu.* Quod unice verum puto, i. e. *forte fortuna.* Ita plane Apul. l. IX. in f. *casu fortuito collineatis oculis.* Met. III. p. 46. Ed. Pric. *eventu fortuito. Casu et fortuito*

Cicero alibi quoque jungit. Supra in B. Alex. c. 46. ‘ fortuitæ dimicationis fortuna.’

IV. 5 *Simul atque capt. perv.*] In Mss. Leidensibus, Scalig. Voss. Lovan. Dorv. Edd. Vascos. Stephan. Gryphii legitur *simulatque captivus cum perv.* Quasi *simulatque cum* idem esset ac *simul* vel *simulac.* Quod vix puto. Potius credam excidisse *litteris.* V. c. 8. Sed tutius est, vulgato acquiescere, quod confirmatur a Petav. et Edd. primis.

8 *Venio a Cæsare*] Primam vocem, utpote quam delendam censebat, uncis inclusit Jos. Scaliger : sed multo melior est Petri Ciacconii animadversio, qui ex responso Considii notavit deesse vocem *Imperatore*, quare reposuit *venio a Cæsare Imperatore*, eamque conjecturam, suam fecerunt Just. Lipsius Elect. II. 22. et Joan. Goduinus. Mss. II. Thuanæi, repræsentant *immo a Cæsare*, Norvic. *ymo a Cæsare:* unde facili emendatione rescribo *Imp. a Cæsare ;* Imperatorem enim ut plurimum compendiarie scribebant veteres, quod ex Mss. et Inscriptionibus abunde liquet. *Davis.* Certissima est emendatio *Imperatore a Cæsare :* quam jam protulit etiam Barth. Advers. XVI. 5. et in textum ante me recepit Clarkius. Nam pro *venio* etiam in Petav. Lovan. Scalig. Leid. pr. Voss. exaratur *Immo* vel *Ymo.* Celsus tamen simpliciter habet *a Cæsare:* et defendit Cellarius, fingens suspicatum fuisse Considium, litterarum argumentum esse Urbis traditionem.

11 *Sicut erant signatæ*] Ultimam vocem Barthius, ut Glossam delet ; sufficere credens *sicut erant.* Sed male. Hac enim cum utuntur formula veteres, præmittunt tamen vel subjungunt, quo modo quid fuerit. Id hic non diceretur, si *signatæ* tollas. Vide ad Front. IV. 1. 28. ‘ Ut erat fœdato habitu.’ Infra c. 17. 77. 78. ‘ Sicut erat instructus.’ Sueton. in Claud. c. 34. ‘ sicut erat togatus.’ Apulei. VII. 138. ‘ ut erat vinculis onusta.’ Valer. Max. VI. 5. 6. ‘ Scrinium ejus, *ut erat signatum*, ad eum remisit.’ Nepos Pelop. c. III. 2. ‘ Epistolam, *sicut erat signata*, sub pulvinum subjiciens.’

V. 6 *Difficilisque ad obpugn. erat accessus*] Primo in Mss. omnibus a me visis exaratur *et difficilis.* Quare ita reposui. In Voss. est *et difficiles erant.* *Adscensus* dein pro *accessus* exhibent Lov. Voss. Dorv. Leid. sec. et Edd. primæ ac Vasc. Marg. Quod non displicet, præsertim si in edito loco situm fuerit Adrumetum. Adi notata ad Front. III. 15. 5. ‘ Thraces in arduo monte obsessi, in quem hostibus accessus non erat.’ Ubivis fere hæc mutantur. Sic et in Lucano II. 609. ‘ Brundisii tutas Magnus conscendit in arces :’ ubi Grotius ediderat *concedit.* Apulei. l. IV. p. 42. ‘ Plateas proximam conscendimus civitatem.’ Male Colv. *concedimus*, vel *contendimus :* Græce ἀναβαίνειν.

VI. 10 *Urguerentque in oppidum*] Hæc lectio confirmatur a Cod. Pet. Quare eam non temere sollicito. Sed Scalig. Leid. pr. et Reg. Gall. cum Ed. Steph. dant e Glossa *fugarentque.* Quod perverse probat Goduinus, *Fugarentur* Cujac. *fugerentque* Ms. Victor. et Thuan. Edd. Rom. Med. Ven. At Lovan. Voss. Dorv. Leid. sec., Edd. Florent. Vascos. Gryph. post. *Refugerentque*, et Reg. Gall. *refugarentque.* Non displiceret *rejicerentque :* nihil enim est frequentius permutatione litterarum *c* et *g :* unde facilis mutatio etiam ex *rejicerentque* in *urguerentque.* B. G. II. 5. ‘ Occisis ad hominum milibus IV, reliqui in oppidum rejecti sunt.’

VII. 1 *Inde movit*] In Edd. Vett. quibusdum junguntur *Kal. Jan. inde movit.* Sed male. Nam *seq. die* demum a Ruspina profectus est, ut patet ex c. 9. Item c. 2. 5. Forsan tale quid excidit.

Movit] Interdum fit, ut hanc vocem absolute ponant boni auctores, pro eo quod est, *castra movit.* Silius Italicus VII. 121. 'Irritus incœpti movet inde, atque Appula tardo Arva Libys passu legit.' Sic et 'audito Darium movisse ab Ecbatanis' dixit Curtius V. 13. 1. *Davis.* Vide B. G. I. 4. 'Castra moturum.'

11 *Equitatumque in navibus omnem contineri,—aquamque in naves jubet comportari*] Sic Ms. Reg. Quæ est constructio sui similis et una. Al. *continere: aquam comportari.* Quæ est variatio minus elegans. *Clark.* Illud *contineri* et *aquamque*, quod jam exhibent Vascos. Gryph. post. et Strada, est ab recentiore interpolatore. In meis omnibus est *continere*, ut debet: non enim hoc verbum dependet a τῷ *jubet*, sed ab intellecto *cœpit:* sive pro *continebat*, eodem modo ac *digredi* et *petere:* ideo etiam *aquamque* non placet, licet quoque invenerim in Dorv. et Leid. sec. novitiis Codicibus, uti et Ed. R. Stephani. Vide omnino ad c. 25.

16 *Et subito exsistunt*] Editt. Rom. Venet. Beroald. *et subito exeunt;* mendose: veram autem lectionem servat, ut opinor, Ms. Norvic.: is enim habet *et subito exiliunt*, vocabulo quidem ad celeritatem indicandam maxime apposito. Manilius l. I. p. 6. 'Emersere fretis montes orbisque per undas. *Exiliit*, vasto clausus tamen undique ponto.' Ovidius Art. Amat. I. 115. 'Protinus *exiliunt*, animum clamore fatentes.' Minutius Felix Oct. p. 23. ed. Oxon. *Vel* exiliunt *statim.* Si quis tamen vulgatæ lectioni patrocinatur, favebit Curtius VII. 10. 14. *Davis.* *Exiliunt.* Sic Ms. Eliensis; probatque Davisius. Mss. plerique et Editt. Vett. *exeunt.* Scaliger et Recentiores, *existunt.* Quæ et ipsa lectio non mala. Sic enim infra, c. 69. *atque ex collibus primis* existunt. *Clark.* Male Davisius et Clarkius *exsiliunt* præferunt τῷ *exsistunt*, quod bene Ursinus e suo Codice protulit, et recepit Scaliger, quodque confirmatur optimis Codicibus Cuj. Petav. Leid. pr. et Voss. et pluribus exemplis probaverunt Gland. c. 69. Cel. Burmannus ad Ovid. ac Wasse ad Sall. B. Jug. c. 53. p. 370. In aliis Codicibus et Edd. Vett. est *exeunt.* Plura vide ad VII. 35. 'Quum uterque utrique exisset in conspectu:' ubi legebam quoque *exstitisset.* Immo ipse Davisius sententiam mutavit ad Cicer. de Divin. I. 28. 'te subito lætum exstitisse.'

VIII. 6 *Interim cum* X *navibus longis – jubet proficisci*] In prima voce latet, ut opinor, hominis nomen, quem proficisci jussit Cæsar. Forsan legendum *Vatinium cum* X *navibus longis – jubet proficisci:* de ejus rebus gestis vide B. Alex. c. 44. seqq. *Davis.* cur. sec. Interim *cum* X *navibus.* Siquis hæc attentius perpenderit, suspicabitur (opinor) aut excidisse hoc in loco, aut forte in ipsa voce *Interim* corruptum latere proprium hominis alicujus nomen; quod præcedenti *Rabiria Postumo*, et sequenti *Sallustio Crispo*, respondeat. *Clark.*

12 *Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat*] Edd. primæ, item Vasc. Steph. et aliæ habent *H. i. imp. unicuique præcipiebatque;* quomodo restat etiam in Leid. sec. *Itaque* etiam abest a Voss. In Dorv. est *unicuique, ita præcipiebatque.* Optime Leid. pr. et Lov. *Hæc ita imperabat, ita unicuique* (vel *unic. ita*) *præcipiebat.* Quod nemo non videt esse elegantius: quare id Hirtio reddidi.

Ut, fieri posset, nec ne, locum nullum excusatio haberet] Dura sane conditio. Ms. Norvic. *ut fieri posset, neve locum excusatio ullum haberet.* Editt. Rom. Ven. Beroald. *ut, si fieri posset, nec locum ullum excusatio haberet*, quomodo legendum arbitror. *Davis.* *Ut*, si *fieri posset*, ne *locum* ullum, &c. Hæc ex Editt. Vett. ita restituenda vidit Davisius. Atque ita plane scriptum est

in Ms. Regio. Quin et in Ms. Eliensi apparent satis manifesta veræ Lectionis vestigia; *Ut fieri posset*, neve *locum* ullum, &c. Nimirum vocula, *si*, in primam syllabam sequentis, *fieri*, absorpta. Scaliger et Recentiores ediderunt, invenuste admodum: *Ut, fieri posset* necne, *locum* nullum, &c. *Clark.* Lectionem a Davisio et Clarkio probatam exhibet etiam Cod. Leid. sec. imo etiam Lovan. et Dorvill. nec non Edd. cunctæ ante Scaligeri Ed. qui hodiernam lectionem, præeunte Ursino, ex ipsius Codice recepit. Quam et ego, confirmatam egregiis quibusvis Codicibus Cujac. Scalig. Petav. Leid. pr. et Voss. in quibus tamen est *uti* pro *ut*, et *excus. nullum*. In Dorv. et Lovan. *excus. ull.* quæ reposui. Fateor duram esse conditionem, *fieri posset nec ne*. Verum si legas *si fieri posset*, quid tum singulare hic in Cæsare notavit Hirtius? An apud ullum imperatorem excusatio legati vel minoris ducis, aut tergiversatio ejus caussando moram locum habet, si res fieri potest? Nequaquam. Præterea, quis litem inter Cæsarem et præfectos diremisset, num res fieri potuisset, nec ne? Cæsar enim sine dubio contendisset, rem fieri potuisse. Dicit ergo Hirtius: Eum tam vehementer hæc præcepisse, ut sibi obedire sine excusatione vel mora voluerit; dum minores duces non decet examinare, an res fieri posset, nec ne. Quæ de hisce Cæsaris fuerit sententia, videmus B. Gall. I. 40. Ubi tribunos et centuriones incusat: 'Quod aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent.' Similis huic locus est infra c. 26. 'Ut sine mora aut ulla excusatione hiemis ventorumque exercitus sibi quam celerrime transportaretur.' Ceterum *fieri posset nec ne* esse dictum pro *an fieri p. nec ne*, monitu opus esse non credo. Alioquin vide ad VII. 5.

16 *Miserari,—tanta homines esse dementia*] Ita omnino interpungendum; quomodo edidit Jo. Goduinus. Scaliger (errore fortasse typographico) interpunxit; *miserari.—tanta homines esse dementia.* Unde Recentiorum plerique ediderunt; *miserari.—Tanta homines esse dementia.* Quod est hiulcum valde. Ms. Reg. et Edit. Rom. *miserari:—Tanta* hominum erat *dementia*, Ms. Eliens. *miserari,*—tantam *hominum esse* dementiam. *Clark.* Bene Clarkius et alii jungunt *miserari, tanta homines esse dementia.* Errore typographico aliam interpunctionem esse ortam facile credo, quia in aliquot Elz. editionibus editur, ut jam correximus. Infinitivus ille quidem per admirationem sæpe obvius est, ut in Justino docuit Grævius, aliique alibi. Sed hic *miserari* non haberet, quo referri posset. *Hominum erat* etiam Leid. sec. et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. Steph. et aliis ante Ursinum. *Malint* vero pro *mallent* rescripsi fide meorum Codicum, tantum non omnium.

17 *In Provincia Africa*] Lovan. habet *et Provincia Africa;* Cujac. autem *ex provincia Africa.* Lege et distingue, *miserari* (*regium enim equitatum* ex *provincia Africa Scipio alebat*) *tanta homines, &c.* Eandem interpunctionem Goduinus et Clarkius merito sequuntur. Lege etiam *a. d.* III *Non. Jan. Davis.* cur. sec. *Scipio et prov. Africa* Voss. Lovan. et Ursin. Codd. Sed Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et Dorv. *Scipio ex prov. Africa;* verissime. Quod idcirco exhibui. In aliis etiam et Edd. nonnullis *Scipio in prov. Afr.*

IX. 1 *Leptique*] In Petav. Scalig. Lovan. Leid. pr. Voss. et Dorv. *Leptim* vel *Leptimque.* Male. An *Leptinisque?* Sed et cap. seq. in iisdem Mss. pro *Lepti* vitiose est *Leptim.*

7 *Hoc eum iccirco existimo fecisse*] Ms. Norvic. *hoc eum iccirco existimo recepisse;* unde repono *huc eum iccirco existimo recepisse,* intellecto pronomine reciproco, ut fit lib. de B. Alex. c. 27. *Davis.* Lege *recepisse se.*

Cum Norv. faciunt Petav. Voss. et Lovan. Reliqua ad finem notæ dele. *Idem*, cur. sec. *Recepisse* etiam Scalig. et Leid. pr. unde malim *repetisse hoc*, sc. oppidum: non sperno tamen omnino Davisii conjecturam *huc recepisse*, subintellecto *se*, ut sæpius in Mss. occurrit, vel *recepisse se.* Lipsius *ea re fecisse*, ejecto cum Lov. Cod. *idcirco*. Pro *ne* vero in Lovan. est *ut:* nec aliter in Scalig. Leid. pr. et sec. qui insuper addunt *ne* ante *vacua*. Omnino bene.

9 *Ad classem receptacula*] Probe legitur in Msto Norv. et editt. Rom. Venet. Beroald. *ad classis receptacula*, quod idem valet ac ad classem recipiendam, seu, quo se reciperet classis. *Davis.* Perinde est. *Clark.* *Ad classis receptacula* est in Edd. omnibus ante Scalig. qui primus edidit *ad classim recept.* unde recentiores *ad classem fecerunt*. In Lovan. Dorv. et Leid. sec. *ac classis rec.* Sed Scalig. Leid. pr. et Voss. *ad classim.* Quod idcirco mutare nolui, licet in Pet. quoque videatur esse *ad classis.* Quod e Cod. Victorino probat quoque Goduinus. Malim tamen *ad classium recept.* Ceterum *que* abest a Lov. et Leid. sec. *præsidiaque* Edd. Rom. Med. Ven. et Gryph. *Sed præsidiis firm. ad classis recept.* Glandorpius volebat.

x. 8 *Requirentibus*] Leid. sec. *inquirentibus.* Ill. Heinsius conjecit *exquirentibus*, adscripto Taciti loco Ann. VI. 8. 'Abditos principis sensus et si quid occultius parat exquirere.' Verum nulla est mutatione opus. Confer notas ad VII. 63. 'Cæsaris indulgentiam in se requirunt.'

9 *Magno metu ac tristitia sollicitabantur*] Deesse vocem animadvertit Joan. Glandorpius, cui supplendum placuit *proinde magno metu, &c.* Ipsam Hirtii manum exhibet Ms. Norv. e quo reponendum est *qui magno metu ac tristitia sollicitabantur. Davis.* *Qui, &c.* sic ex Ms. Eliensi optime restituit Davisius. Alii omnes omissa voce *qui*, ediderunt *conscendit, omnibus in exercitu insciis. — Magno metu, &c.* Quod valde hiulcum est. Nisi forte placeat Joannis Goduini et Cellarii interpunctio *conscendit. Omnibus in exercitu insciis, magno metu, &c.* Sed præstat Lectio Davisiana. *Clark.* Post *conscendit* plenam distinctionem posui cum Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. aliisque. *Qui* a librario adjectum videtur, qui non capiebat Hirtii stylum. *Omnibus insciis, sollicitabantur;* dictum videtur, ac *omnes, cum inscii essent, sollicitabantur.* Sic B. Alex. c 15. 'His pulsis ad portum adplicaverunt:' ubi Mss. et Edd. nonnulli *Hi pulsi.* Vide ibi notas meas, et dubito adhuc, an malim explicare *Hi cum pulsi essent adplicaverunt.* Ita solent Cæsar et Hirtius Ablativum ponere absolutum, omisso verbi, quod subjungitur, casu proprio; ut pluribus docuimus ad VII. 4. 'Convocatis clientibus facile incendit.' Nec non alii. Sueton. in Tib. c. 31. 'Iterum censente, &c. obtinere non potuit.' Apul. Met. l. III. p. 51. 'me loquente, &c. producit' sc. *me.* Adi viros doctos ad Just. II. 3. VIII. 5. XI. 7. 'Iterato quærentibus, &c. jubentur.' Apul. l. X. p. 218. Ed. Pric. 'seniore adorante placuit. et itur:' nisi malis *placuit, iretur.* Petron c. 113. 'Erubescente Tryphæna vultum, &c. posuit:' ubi vide Cl. Burm.

Tristitia] Voss. Cod. et Edd. Med. ac Ven. *tristi.* Leid sec. *testimonia.* At Scalig. Leid. pr. Lovan. et Dorvill. *tristimonia.* De cujus lectionis veritate non dubito; ut ab *acris* est *acrimonia*, sic a *tristis*, *tristimonia.* Nævius *Tristimoniam deturbat ex animo*, ut citat Scheffer. ad Petron. Satyr. c. 63. 'Et nos tum plures in tristimonio essemus:' ubi idem legit *tristimonia.*

11 *Copias, et ins. nat.*] Reponendum nisi fallor, *contra magnas copias insidiosæ nationis*, deleta copula. *Davis.* cur. sec. *Et* notat *et quidem, præser-*

tim, et eas quidem Belgice *en dat wel.* c. 16. 'jubet aciem porrigi et alterius conversis cohortibus,' ubi delet *et* Clarkius. Plin. l. v. p. 8. 'Alio, et justa moræ ratio:' ubi vide Cort. et Sciopp. in Symb. Crit. p. 28. Apul. Met. l. I. Ep. 17. Ed. Pric. 'Te generosa stirpe proditum, et recte conjicerem.' Male Pricæus delet τὸ *et.* l. VII. p. 132. 'in bestiam, et extremæ sortis quadrupedem.' Edd. pleræque sine *et.* Statim rursus edidi *animum advertebant*, auctore Leid. primo. V. ad B. G. I. 21.

15 *Vultu, vigore*] Lipsius margini adlevit *vultus vigore.* Idque inveni in Leid. pr. ut apud Silium Ital. VIII. 612. 'non ille vigoris Ingratas laudes, nec nubem frontis amabat.' Quod bene defendit Cel. Burm. ad Vellei. II. 98. Verum malim hoc loco distinguere, et *vigorem* ad animum referre. Egregie huc convenit Cæsaris character apud Vellei. II. 41. 'forma omnium civium excellentissimus, vigore animi acerrimus, animo super humanam et naturam et fidem erectus.' Sic ibidem Clar. Burm. ut hic *animum erectum præ se gerebat:* vulgo *evectus.* Consule Cl. Drakenb. ad Liv. VII. 4. 'naturalis vigoris.'

17 *Proclivia*] Lovan. Dorvill. et Leid. sec. *procliva.* Non male. Lucret. VI. 728. *proclivus impetus;* uti ibi viri docti e Mss. legunt pro *proclivis.* Apud Terent. And. IV. 2. 18. *In proclivo quod est* in Mss. G. Fabricii, quem vide, uti et Colv. ad Apul. p. 9. Plura diximus ad Front. Strat. II. 2. 2. 'Adjuvante proclivo.'

XI. 14 *Ne illi—deficerent*] Editt. Rom. Ven. Beroald. pronomen omittunt; Mss. autem Norv. et Urs. habent, *uti nihil—deficerent*, hoc est, ut non deficerent. Vide Terentium And. Act. I. Sc. 2. 31. et ibi Donatum. Eam sane scripturam, ut elegantiorem, præfero. *Davis.* Ne illi—*deficerent.* Præfert Davisius, quod in quibusdam Codicibus est, uti nihil—*deficerent.* Sed perperam. Habet enim hoc in loco vox *illi* elegantissimam Emphasin. Est utique Antithesis, qua duplex Cæsaris consilium explicatur. Exivit *cum classe*, ne *naves suæ onerariæ* in hostium classem inciderent: exivit *clam suis* militibus, qui erant in præsidiis relicti; ne *illi* propter paucitatem suam metu interea deficerent. *Clark.* Non sentio istam Emphasin, quam fingit Clark. in voce *illi*, quam primus invexit Scaliger. Abest ab Edd. prioribus et Mss. omnibus. Pro *ne illi* Scal. et Leid. pr. dant *nihil.* Sed Cuj. Pet. et Voss. quoque *uti nihil* sine dubio vere; nisi malis *uti ne illi.*

XII. 2 *Antecessores*] Nihil sane opus est, cum Ciacconio reponi *antecursores* e Cæs. B. C. I. 36. cui adde B. G. V. 47. B. Civ. III. 36. Nam 'antecessores agminis' occurrunt apud Sueton. c. 17. in V. Vitell. Et *antecedere agmen* ad explorandum vel viam monstrandam passim dicitur. Ut in Cæs. B. G. VII. 12. B. Civ. II. 24. et alibi. Adde Turneb. Advers. XXIV. 16. et Viros doctos ad Vell. I. 4. 'columbæ antecedentes volatu.'

7 *Parvus e castris exierat numerus, arcessi*] Ita edidit Scaliger præeunte Ursino, et monente in suo Codice non comparere vocem *secum*, quam vulgo addebant. Ea vox non videtur quoque in Edd. primis, sed et in nullo Msto. Verum puto plura abundare, nam si sagittarii illi e castris exierant, unde eos arcessivit? an ergo eos non secum habuit? nec enim credo, aliquem opinaturum esse, eos fuisse illos antecessores: hi enim jam redierant. Ergo non opus quoque, ut eos arcesseret. Scilicet Codices Scalig. Leid. pr. et Lovan. exhibent egregie *sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessi.* Ut de equitibus, ita de sagittariis dicit parvam eorum fuisse copiam: *ex* pro *e* habent etiam Leid. sec. et Dorv. et

hoc ordine legunt *parvus numerus, ex castris exierat;* certo indicio τὸ *exierat* abundare. Præterea *arcessiri* scribitur in Leid. pr. Voss. Dorv. et Leid. sec. Adi notata ad B. G. I. 31.

8 *Se leniter consequi*] Hirtium scripsisse reor, *atque ordinatim signa* et *leniter consequi. Davis.* cur. sec.

12 *Et sagittariis::*] Nullum quidem est in Mss. lacunæ indicium, deesse tamen videtur sagittariorum numerus, quam ob caussam, ut puto, puncta hic in sua editione posuit *Jos.* Scaliger. *Davis.* Ms. quidem Lovan. exhibet, XXX *Cohortium*, CCCC*torum sagittariorum*, nulla facta *equitum* mentione. Hoc tamen fieri debuit, ut ex narrationis filo liquet. *Idem*, cur. sec. Mss. Leid. pr. Voss. *coh. equitibus sagittariis et host. Lovan. coh.* CCCC *sagittariorum et h.* Dorv. *coh. et* CCCC *sagittariorum et h.* Leid. quoque secundus et Edd. omnes ante Scaligeranam addunt *et* ante *hostes.* Ms. Scaligeri *ei h.* Quare non dubium mihi est, quin legi debeat *coh. cum equitibus* CD. *Sagittariis* CL. *Hostes.* Numerum certe pro *et* audacter substitui.

XIII. 1 *Duo Pacidii*] Leid. sec. et Edd. Rom. Ven. Med. *Duopacidius* mirifice. Glandorpius *Pacilii* videtur legere: cum nusquam alibi *Pacidiorum* fiat mentio. *Pancidei* Petav. Sed *Pacidei* Cujac. Leid. pr. Vossian. Lov. et Dorv. Quæ scriptura verior videtur.

XIV. 1 *Se moveret*] Sic primus, quantum scio, Scaliger edidit. In Mss. et Edd. prioribus est *se removeret.* In Dorvill. *ne C. se removeret, cum s.* Quasi ideo cœperunt subito hostes se extendere, ne pedem referret Cæsar. Perperam. Lipsius adscripsit *sese moveret.* An *se re* natum est ex *certamen? Movere certamen* est primus pugnam *lacessere:* de quibus egi ad B. Gall. I. 23. vel *rem moveret! Res* pro prœlio millies occurrit.

9 *Pedites Numidæ*] Vox *pedites* deest in Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Rom. Ut forte additamentum esse possit Librariorum, propter id, quod sequitur, *cum equitibus. Clark.* Vocem *pedites* e Ms. Ursini et suo addidit primus Scaliger. Confirmant Lov. Leid. pr. et Dorv. Respicit locum c. 13. 'Inter equites levis armaturæ Numidas et sagittarios pedites interposuerant.' Adeo ut videretur esse ex interpolatione interpretationis gratia vox *pedites* addita: nisi et c. 48. hujus belli dixisset 'pedites levis armaturæ:' ubi vide.

10 *Inter legionarios milites*] Vulgg. *pedites*, sed alteram lectionem ex Ms. Norv. recepi, quæ sane elegantior est. Sic *legionariorum militum* meminit Hirtius cum alibi, tum de B. Alex. c. 21. *Davis.* Adi etiam B. G. VI. 34. 'Legionarius miles.' Adprobat etiam Clarkius. Omnes tamen Mss. mei hic loci *pedites.* Utrumque forsan e Glossa. Malim etiam *in* quam *inter*, si per Codd. licet: quamquam et vulgatum defendi posse clarum est.

XV. 8 *Equites*] In Petav. Lovan. et Norv. præmittitur *qui.* Lege *atqui equites. Davis.* cur. sec. *Qui* etiam additur in Scalig. Leid. pr. Voss. et Dorv. *et equites* Leid. sec. Præterea *non conatur* exaratur in Scal. Leid. pr. Lov. Dorv. Ut altius vulnus inhærere videatur.

13 *Intra cancellos omnes conjecti pugnare cogerentur*] Quia *cancelli* proprie sunt septa e ferro lignove quincuncialem in modum facta ad arcendam repellendamque turbam, Joan. Glandorpius reponit *velut intra cancellos.* Sed crebro ea vox ad arctum quodvis spatium denotandum adhibetur. Cicero pro P. Quinctio p. 873. postquam enumerasset, quibus de rebus erat dicturus, addit: 'Me facile vestra existimatione revocabitis, si extra hos *cancellos* egredi conabor, quos mihi ipse circumdedi.' Sic 'inter Orci *cancros*' (unde diminutivum *cancelli*) 'jam ipsos adhærere' dixit

Apuleius Met. l. VI. p. 115. ed. Pricæan. *Davis.*

XVI. 9 *Ut cognosci ab eo posset*] Editt. Rom. Ven. Beroald. habet *ut* agnosci *ab ea posset:* proprie quidem; hæ tamen voces non raro confunduntur. Terentius Eun. Act. V. Sc. 2. 8. 'Ita miserrimus fui fugitando, ne quis me cognosceret.' Ubi Donatus, 'nota,' inquit, 'improprie dictum pro *agnosceret.*' Vide et Nonium Marcellum in *cognoscere* p. 304. ed. Plantin. Ac, si Servio fides, 'sane inter *agnosco* et *cognosco* superflue quidam volunt facere discretionem, ut *cognoscamus* novos, *agnoscamus* antiquos: sed hæc a Poëtis metri necessitate variantur;' quæ verba sunt doctissimi Grammatici in Virgilii Æn. VIII. 155. *Idem.*

XVII. 2 *Alternis*] Sic Ms. Reg. Quæ verior videtur lectio, quam quod habent Editi, *et alternis. Clark. Et* abest a solo Leid. sec. Sed vide ad c. 10. 'Contra magnas copias, et insidiosæ nationis.' Non agnoscunt tamen Edd. Vascos. Gryph. post. Steph.

5 *Equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis conjectis*] Editt. Rom. Venet. Beroald. perperam repræsentant *equitesque intrinsecus adortus cum peditatu telis conjectis.* Sed et nuperius excusi ab interpunctione laborant: distinguendum enim est *equitibus intrinsecus adortus cum peditatu, telis conjectis,* ut res ipsa clamat. *Davis. Adortus* cum *peditatu.* Ita interpungendum recte, vidit Davisius. Al. *adortus, cum ped.* quod sententiam turbat. *Clark. Equitesque* etiam Voss. Leid. sec. Ed. Med. et Vasc. Margo. *Eq. adortis* Lovan. et Dorv. Adortus est unam partem hostium equitibus peditibusque simul, ut e seqq. patet.

10 *Sicut erat instructus*] Codices nonnulli *institutum, &c.* Sed præstat vulgata lectio. Sic enim jam infra c. 18. '*ita*, ut erant instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones.' *Clark. Instructus* Cæsar ergo dicitur, pro aciem instructam habens, ut bene defendit Clarkius: *sicut instructum* Voss. *institutum* est in recentioribus Dorv. et Leid. sec. atque Edd. primis. In Dorv. quoque et Edd. Vascos. Steph. et pluribus deest *sic.* In aliis, et vulgo, *sic, ut erat.* Minus bene. Vide ad c. 4. 'sicut erant signatæ.'

XVIII. 1 *Equitibus Numidis* ∞ C *electis*] Numerum haud paullo minorem exhibent Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. in iis enim legitur *equitibus Numidis* CCC *electis;* utrum vero rectius, dijudicatu non est difficile; cum hujusce libri c. 19. aiat Hirtius; 'præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus ∞ C.' &c. licet ibi Ms. Norv. ∞ DC. editt. autem Rom. Med. Venet. Beroald. solos DCCC repræsentent. *Davis.* Hoc loco Mss. mei omnes habent CCC; nisi quod Scal. totum numerum omittat, et nonnulli ponant ante *equitibus.* An *cum* MDC eq.? ut M elisum sit, ab præc. voce *cum:* certe c. 19. Mss. mei omnes MDC agnoscunt.

3 *At hostes*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii melius exhibent, *atque hostes, &c. Clark.* Accedunt Pet. et Leid. sec. Ex *atque host.* fecerunt alii *at cohortes;* ut est in Leid. pr. Lovan. Aldi, Manut. Plant. et marg. Vascos. aliorumque. Deest *at* in Edd. primis. Rescripsi *atque,* quod sæpe in *at* abiit. Vide ad B. G. IV. 25.

12 *Perseverandumque cursum*] Continuandum; hæc enim vox, quam vulgo *neutram* censent, interdum est *activa.* Justinus XII. 6. 15. de Alexandro M. 'Ob hæc illi quatriduo perseverata inedia est.' Symmachus Epist. I. 90. 'Ut es nostri diligens, religiosam observantiam persevera;' ubi vir doctissimus Fr. Juretus plura hanc in rem exempla collegit. *Davis.* Hæc lectio, recepta primum Scaligero, originem suam debet Msto Ur-

sini, qui ita ex illo codice correxit. Ante legebatur *equites et jumenta*, &c. (uti etiam est in L. sec. et Edd. pp.) vel *jumentaque*, (ut habent Lov. Dorv.) *ad insequendam hostem, perseverandumque, cursum tardiorem hab.* Et sane *tardiorem* etiam est in Leidensibus. Sed Vossianus et Dorvill. conspirant cum Ursiniano; forsan etiam Petav. Lov. et Scalig. nam dubito de iis. Nihilominus placet hæc scriptura, nam *et* vel *que* apud *jumenta* etiam abest a Scalig. Leid. pr. Voss. et *perseverare* cum Accusandi casu ipse usus est Cicero pro P. Quinct. c. 21. '*Neque* te ipsum id perseverare:' ubi vide Grævium.

14 *Circumdatis imperat, ut uno, &c.*] Primo malim, si per Mstos liceret *circumitis*. Sensus enim Hirtii est, Cæsarem suos circumvectum esse, ut sequentia imperaret. Hoc autem est *circumire*, non *circumdare*: de participio *circumitus* adi ad B. Civ. III. 97. 'Acies Pompeiana circumita.' Dein pro *imperat ut* in Leid. pr. est *cohortatus*, at in Lovan. Dorv. Leid. sec. *cohortatur, ut*. At Pet. *coh. equitibusque circumdatis, cohortatus imperat. ut.* Bene. Fraudi fuit librariis ablativi casus ante *cohortatus*. Sed ita alibi *legionibus expeditis, cohortatus*, et *consilio convocato cohortatus*: *electis hominibus cohortatus*. Vide omnino ad VII. 4. 'convocatis clientibus, facile incendit.' Si quis *cohortatur*, deletis *imperat ut*, mallet, me non refragantem haberet. Facile enim ea ex *cohortatur* effingi potuere.

Ictu contenderent] Lipsius quærit, an *nisu* vel *tractu* sit legendum. Mihi nec hæc nec illa ratio placet; ac minore quidem mutatione rescribi potest *vi uno* actu *contenderent*. Virgilius Æn. XII. 687. 'Fertur in abruptum magno mons improbus *actu*.' Lucanus IX. 30. 'Quas ne per littora fusas Conlegeret rapido victoria Cæsaris *actu*.' Vide sis et ejusdem libri vs. 172. et III. 169. Cum tamen Hirtius ita loqui non soleat, malim *uno impetu*. Adi nos ad B. G. III. 19. *Davis.* cur. sec. *Unum ictum* exponit Cellarius *continuum jactum telorum*. Rectius interpretatus esset, *continuum ictum gladiorum*, uti apud ipsum Hirt. B. Gall. VIII. 23. 'Primo ictu gladio caput percussit.' Atque ita legendum esse in Justino bene vidit Bongars. I. 9. 'Fortuna tamen ictum regente:' quod confirmant Mss. a Doctiss. A. Gronovio et duo mihi inspecti. 'Ictus Gladiorum:' B. Hisp. c. 16. 'Ictu pilorum:' Cæs. B. G. I. 25. 'Ictu scorpionis' II. 9. VII. 25. Nil ergo temere mutandum, licet *ictus* et *actus* sæpissime confundantur. Aliter *uno itu* proxime accederet. In Plant. editione *jactu* exhibetur.

22 *Male accepti*] Recte, i. e. male mulcati, ut ita dicam; et in eadem re Nepos in Eum. c. 8. 'eumque male acceptum coëgit redire.' Cicero ad Fam. Ep. XII. 11. 'In oppugnando male acceptus:' et ita alibi. Immo ipse auctor c. 11. 'suis male acceptis.' Monendum tamen in Leid. pr. esse *malo accepto*. Pro quo frequentius solet dici in his commentariis et passim *detrimento accepto*. Contra *malum dare*. Vide Richter. Obs. Crit. p. 65. et Cl. Burm. ad Phædr. F. 16.

XIX. 2 *Perfugæ plures ex o. h. genere, et præterea intercepti*] Deest verbum, quo referatur illud *perfugæ*. Quare non displicet Gudii conjectura *perfugere*, nisi aliud quid lateat: nam Petav. et Voss. habent *et omni h. g.* Lovan. et Dorv. *et omnis generis h.* Leid. *ex. o. gen. hominum.* Vel forsan *et* delendum modo ante *præterea*: ubi illa particula non comparet in Leid. primo: ut sensus sit, ex *adversariis perfugæ cujuscumque generis et ordinis*, *præterea equites peditesque hostium sunt intercepti.* Celsus habet, 'Ex iis, qui hoc prœlio capti sunt, transfugisque quam plurimis.' *Hostium* etiam deleri posset rectius certe, quam infra

hostium consilium, ubi exsulat ab Edd. primis: in Mss. plerisque *consil. hostium.*

5 *Tirones legionariique pauci*] An ergo *tirones*, non sunt *legionarii?* Latet ulcus. Voss. Cod. *legionariique, paucique*. Scal. Lov. Leidenses, Dorv. *legionarii, paucique*. Putem scribendum esse *Tirones legionarii, paucique sagittarii perturbati*. Vide omnino c. 12. Posset excidisse quoque *veterani*: sed malo credere prius.

6 *Curionis exemplo*] Historiam vide B. C. II. 40. et seqq. *Davis.*

7 *Et ita Labienum dixisse pro concione*] Editt. Rom. Ven. Beroald. habent *et ita* Jubam *dixisse pro concione*; sic et Ms. Norv. nisi quod in illo sit *Juba*. Omnes male: rex enim Juba nondum aderat. Hanc tamen lectionem in suo Codice invenit Jul. Celsus, ut patet ex p. 218. edit. Londin. Non sane descriptoribus, ut fecit J. G. Grævius, sed ipsi Celso hoc mendum imputarim. *Davis.* Mss. nonnulli et Editt. Vett. *Jubam*. Inepte. *Clark.* Mei etiam ad unum omnes *Jubam* scribunt.

9 *Cædendo*] Hoc est, ut Cæsareani, si eis forte contigerit victoria, tamen etiam cædendo fatigati, propter multitudinem hostium tandem superarentur. Quomodo recte explicavit Rhellicanus. *Clark.* Vide etiam Celsum.

10 *Quippe qui in illorum sibi confideret multitudine*] Hic mire turbant Ms. Ciacc. et editt. Rom. Ven. Ber. Steph. in iis enim est *quippe qui in nullo illorum sibi confideret*; ex qua lectione sensum idoneum extundere frustra conatus est Joan. Rhellicanus; Joan. autem Glandorpius, addita negatione, corrigit *in nullo non illorum sibi confideret*. Ms. Norv. *quippe quis non illorum multitudine sibi confideret*; unde vel retinenda vulgata, vel, ordine verborum mutato, scribendum *quippe qui in illorum multitudine sibi confideret*. *Davis.* Codices nonnulli Mss. et Editt. Vett. *Quippe qui in* nullo *illorum sibi confideret*. Ex qua lectione, contra plane ac erat mens Authoris; sequitur enim mox, *Hac spe, atque ea audacia inflammatus Labienus*, sensum nescio quem obscurum atque perplexum extundere conatus est Rhellicanus. *Clark.* Confirmatur vulgaris lectio a Cod. Cuj. et proxime accedit Scalig. *Quippe quis in illorum s. c. multitudine*, cum Pet. *Q. quis non illorum multitudine sibi conf.* A ceteris abest vox *multitudine*. Cum Edd. a Davisio nominatis, item Vasc. Gryph. &c. conspirat Leid. sec. *Q. qui in nullo illorum sibi conf.* Ald. Man. Plant. Rapheleng. *Quippe non illorum sibi confideret*, sine sensu. Lov. et Dorv. *Q. qui non illorum sibi confideret*. At optimus Leid. primus *Q. quis in illorum fide sibi conf.* Lipsius et Heins. *qui in illorum numero*: sed *confidere sibi in numero* vel *multitudine*, pro *confidere illi*, Latinum esse, vehementer dubito. Certe Hirtius cum aliis solet *Confidere alicui* vel *aliquo* simpliciter dicere. Vid. B. C. III. 24. Lego nulla mutatione Mss. *Q. qui sine illorum fide sibi confid. primum quod aud.* Ita enim scripsisse Hirtium patet ex seqq. ubi rationem dat, cur Labienus *sibi confideret*, i. e. suis viribus, sua multitudine, quod e Glossa in textum inrepsisse videtur. Etiamsi Africanæ gentes non fideles erant, tamen sibi confidebat: sic *parum sibi confisus* alibi. ‘Neque ii sibi conf.’ B. Civ. III. 7. Excidisse autem vocem *fide* ob sequens *sibi* certum est.

16 *Pompeiano*] Addita voce rescribendum *Pompeiano* Labienus, *quos secum, &c.* Sic Norv. et Buslid. Sic etiam Beroaldus ac Gryphius ediderunt. *Davis.* cur. sec. *Labienus* addidi auctoritate Mss. Ursin. et meorum omnium, item Edd. Rom. Med. Vascos. Steph. &c. Ex Aldi editione primum exciderat. *Quos* male abest ab Edd. primis, quæ et dant *Pompeii*. Ceterum Glandorpius pro *Brundisio*

mallet *Dyrrachio* temere.

19 *Conscripserat ; armaverat, &c.*] Editi *conscripserat, armaverat, &c.* Quæ interpunctio ambigua est, et sententiam turbat. *Clark.*

Equoque frenato uti condocuerat] Ne hæc quidem genuina auctoris videntur. Certe *equoque* exsulat a Pet. Scal. Leid. pr. et Voss. In omnibus autem est *uti frenato:* quem idcirco ordinem prætuli. Dein *condidicerat* habent Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. et Vossian. Vide, num scripserit Hirtius *condocefecerat.* Sic certe c. 27. Elephantos 'hoc modo condocefacere instituit:' ubi in Mss. aliquot perperam *conducere,* unde et *condocere facere* possis. c. 7. 'Ut lanista tirones gladiatores condocefacere.' Et ibi *condocet* vel *condocet facere* nonnulli.

21 *Ex cujusquemodi generis amplius* XII *millibus*] Ultimam vocem, ut inepte intrusam, deleri jubet Just. Lipsius Elect. II. 22. : nec enim, ut putat, aliud vult Hirtius, quam legiones non e solis civibus, sed e miscello genere hominum conscriptas fuisse duodecim. Virum illum doctissimum sequitur Joan. Goduinus, II Mss. Regiorum et unius Victorini auctoritate nixus. Sed ea conjectura recipi non potest, nisi solœcum statuamus Hirtium ; hoc enim modo deest *casus ablativus,* quem præpositio *ex* necessario postulat. Minima mutatione, voce item transposita, legendum crediderim *cujusquemodi generis militibus amplius* XII, ut hæc sit velut ἀνακεφαλαίωσις copiarum, quas secum habuit Labienus. Vel, si hæc emendatio non arrideat, lubens scriberem *dein duæ legiones conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius* XII *millibus.* Numerum autem hominum, ex quibus legiones illæ conflabantur, addit Hirtius, quia tum temporis minore numero stabant ; erant enim, ut videtur, quinum circiter millium, licet iis quaterna tantum millia adsignet Sextus Rufus in Breviar. . 6. Edit. quidem Steph. exhibet *ex cujusquemodi generisque ;* Ms. autem Norvic. *ex cujusquemodi genere :* sed infra c. 23. dixit noster *cum naviculis* cujusquemodi generis *amplius* XXX. Sic et iterum c. 36. quod receptam lectionem tuetur. *Davis.* Deinde *legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius* XII *millibus.* Vitiosa plerisque visa est hæc lectio. Legi fortasse poterit vel ex Davisii conjectura, *Deinde* duæ *legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis amplius* XII *millibus ;* vel, eodem iterum emendante, *Dein legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis* militibus, *amplius duodecim.* Vel denique, (quod Lipsio et Cellario placuit, quodque in tribus Mss. reppererit Joannes Goduinus, quodque immerito solœcismi insimulavit Davisius) ; omissa voce *millibus,* scribi oportet, *Deinde legiones, conscriptæ ex cujusquemodi generis* (subintelligi *hominibus* vel *militibus*), *amplius duodecim.* Quæri quoque potest, an non etiam hoc modo legi queat ; *Deinde legiones, conscriptæ ex cujusmodi generis* (subintellige *hominibus*) *amplius* XII *milia* (scil. *militum*) : vel etiam, (quod est in Vulgatis), *amplius* XII *millibus.* Dispiciat Lector eruditus. *Clark. Milibus* cum Lipsio ejecit Cellarius. Bene ; si pro *generis* legas *genere* e Mss. Petav. et Norvic. Mei Codices nihil variant, nisi quod Lov. det *et cujusque modique generis. Et* etiam est in Dorvill. Ut Stephan. ita jam ante Vascos. Gryph. post. et alii ediderunt. Vide Cortium ad Sallust. B. Cat. c. 39. 'Cujusque modi genus hominum.'

26 *Quater tanto*] Ita restitui ex duobus Mss. Mirum, Editt. Vett. Scaligerumque et Editores recentiores omnes edidisse, *quater tantis.* Quod prorsus Latinum non est. De *numero* enim, non de *magnitudine* hominum hic agitur. Nisi forte subintelligi velint, *copiis:* quæ est locutio

insolens. *Clark.* *Tanti* pro *tot* non insolens est. Sed *tanti equitum* haud est Latinum. Quare cum Clarkio rescripsi *tanto*, adjuvantibus Mss. Ursin. Petav. Cujac. Scalig. Leid. pr. et Voss. Sic *ter tanto, vicies tanto*, &c. similia, de quibus consule Cel. Burm. ad Phædr. Fab. 24.

27 *His copiis*] Codices nonnulli, *his copiis omnibus.* Et est constructio ἀνακόλουθος, sive Transitio ex uno constructionis Schemate in aliud. *Labienus, cum equitibus —; his copiis omnibus—est decertatum.* Sic infra c. 125. ' Rex Juba — non est visum,' &c. *Clark.* Vide ad B. Civ. III. 19.

28 *Diem* III.] Ciaccon. legit VI. Quia credit III *Kal. Jan.* Africam attigisse Cæsarem. Certe Kal. Januariis Ruspinam castra movit, postquam una die et nocte hæserat ad Adrumetum. Unde potius censeo *pridie Kal. Jan.* eum adtigisse terram: ut sit legendum *post diem* v., si diem, quo venerit ad terram, simul includas. Eum si non numeres, rectum erit *post diem* IV. quo modo scripsisse puto Hirtium.

XX. 4 *Commeare*] Subaudi, *posset*: quod inclusum est in sequente, *possent.* Codices Reg. Eliens. et Vossii habent, *commeatus*: quæ et ipsa ferri possit lectio. *Clark.* *Commeatus* etiam legitur in Cujac. Pet. Leid. sec. Ursin. et Ciacc. ac Vasc. Marg. Quod verius puto, vel *commeatus ire.* Modo constet *commeatus* capi posse de classe navium, etiam inanium. Vide ad B. G. v. 23.

6 *Comportare*] *Comportare cœpit.* Conjunctum enim hoc non cum præcedenti *succurrere* et *commeare*, sed cum superiori *deducere. Clark.*

10 *Syriis*] Non damno hanc lectionem, si quidem a Mss. firmetur: nam Σύροι dicti et Σύριοι ab Herodoto alisque. Apud Justinum quoque I. 2. ' Assyrii, qui postea Syri dicti sunt,' in nonnullis Codicibus *Syrii.* Et passim *Syrius* Adjective occurrit. Sed Leid. pr. habet *Syris.* Edd. primæ *Syrisque*, Leid. sec Dorv. *Scirisque.* *Suis* Voss. *civis* Lovan.

11 *Frequentabat suas copias*] Augebat, frequentes reddebat. Suetonius August. c. 46. ' Italiam duodetriginta coloniarum numero deductarum ab se *frequentavit.*' Apuleius Met. l. x. p. 226. ' Quæ mecum incoram publicam populi caveam *frequentaret*:' ad quem locum plura Joan. Pricæus not. p. 639. *Davis.*

(*Audiebat — nunciabantur*)] Omnino hæc verba, quod magno sententiæ detrimento neglexerunt Editores, Parenthesi sunt includenda; ut pessima tollatur ambiguitas; referaturque id, quod sequitur, *Officinas ferrarias instruere*, non ad Scipionem scilicet, sed ad Cæsarem; connexumque sit, non cum præcedenti *conjungere*, quod est de Scipione dictum, sed cum superioribus *armare* et *evocare*, quæ sunt dicta de Cæsare. *Clark.*

16 *Sagittasque et tela, uti fierent, complura curare*] Mss. nonnulli et editt. vett. habent *sagittæque*, quam lectionem imperiti Librarii procuderunt, quod vulgata iis solœca perperam videbatur. Terentius Andriæ Prol. vs. 3. ' Populo ut placerent, quas fecisset fabulas.' Ubi Donatus ait, ' ad *fecisset* retulit *fabulas*, non ad *placerent*; et est figura Syllepsis.' Idem Adelph. act. v. sc. 4. 20. ' Illum ut vivat optant;' pro eo quod est, optant, ut ille vivat. Non igitur opus est, ut Joan. Goduinum, malum plerumque ducem, sequamur. *Davis.* Sagittasque, — *uti fierent, curare.* Mss. nonnulli et Editt. Vett. *sagittæque.* Quod a Librariis minus Latine scientibus mutatum, erudite adnotavit Davisius. Similis constructio infra, § 90. ' Cives autem Romanos, — ut prodirent, edicit.' *Clark.* *Sagittæ telaque* est in solo Leid. sec. *Sagittæque et tela* Ms. Victor. Edd. primæ, item Vasc. Steph. et aliæ, habent. Sed Mss. mei tantum non omnes, *sagittas, telaque, uti fierent, c. curare.* Optime. De hac constructione adi Muret. l. I. Ep. 33. Heum. Par. Crit. p. 52. Voss.

de Constr. c. 2. et Perizon. ad Sanctii Minerv. II. 9. 1. IV. 10. aliosque passim.

20 *Et animum etiam advertebat*] Hoc ex Ursini Codice admisit Scaliger: cum antea exhiberetur *Etiam animadvertebat;* vel *Et jam an.* quomodo habent Mss. plerique. Sed Pet. et Voss. *Etiam animum advertebat:* quod satis erat. Vide ad B. Gall. I. 24. Recte autem Ursinus e suo reddidit *inportatitio*, ut exaratur in Mss. meis omnibus, non *inportato*, si Dorvillianum excipias. Adi notas ad IV. 2. 'jumentis inportatitiis.'

26 *Oppida præter p. &c. Reliqua dirui atque deleri, &c.*] Male cohærent sententiæ. Lov. et Norv. habent *oppida præterea pauca.* Totum locum sic constituendum puto; Oppidis, *præter ea pauca quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant*, reliquis dirutis aut deletis, *eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare. Davis.* cur. sec. Audacissima hæc est Davisii conjectura; nec tamen necessaria. Ait Hirtius, eos coëgisse oppida reliqua dirui præter ea pauca, quæ ipsi præsidiis tueri poterant. *Ea* non addidissem, nam et pronomine non opus est, nisi invenissem in Mss. omnibus meis ac primis Edd.

XXI. 2 *Aliquantulum frumenti numerum*] Cum illud, *aliquantulum*, vix apud bonos Auctores usurpetur adjective; aut delenda videtur vox, *numerum*, aut legendum fortasse ex Ms. Eliensi, aliquem tamen *frumenti numerum, &c. Clark.* Posset scribi *aliquantum* cum Mss. Leidensibus, Scalig. Voss. Lov. Dorv. Urs. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ. Ni ita legas, omnino statuas τὸ *numerum* e Glossa adjectum esse: nam in plerisque Mss. scribitur *numerum frumenti:* immo in Leid. pr. non comparet id nomen; nisi inter versus adscriptum a manu sec. Sed *aliquantus numerus* satis se tueri potest. Vide ad B. Civ. I. 67. 'aliquanto accepto detrimento.' Nescio an in Petav. et Cujac. sit *aliquantulum.* Si ita sit, lego *aliquantulum frumenti cong.:* ut sæpe Livius et alii. Valer. Max. III. 1. § 1. 'Aliquantulum terroris.' Ita cum Mss. optimis etiam Harlem. Codex. Non minus tamen rectum est *aliquantum frumenti cong.* e Leid. pr. Lector eligat quid velit.

4 *Alternas coh.*] Sic inveni in Leid. pr. at in Lovan. *ad trans* vel *tras.* In Dorvill. *ad terras.* Reliqui cum Edd. primis Beroaldi, Vascos. Gryph. Steph. *alteras* i. e. *duas.* Quod ordinarium erat. Quare optime opinor emendatum esse a Lipsio l. v. Dial. 8. de Re milit. *ad ternasc.* De additione præpositionis *ad* in numero vide B. G. VIII. 4. 'ad II milia numerum.' *Alternis* cohortes semper stationes agunt.

7 *Deligatos*] Cur, quæso, *deligati* portarentur? Hæc sane ratio diversæ potius, quam suæ partis hominibus videtur convenire. Ea de causa legendum censeo *in plostris Adrum. dep.* prætermissa voce supervacanea, quam nescit Ms. Lovan. *Davis.* cur. sec. *Deligatos* abest quoque a Mss. Dorv. Leid. sec. et Ed. Gryph. Sed male; *Deligari* jussit saucios plostris, ne iis exciderent in via per quassationem.

10 *Incenderant atque expugnaverant*] Ms. Eliens. *incendebant atque expugnabant.* Quæ æque commoda lectio. Ms. quoque Reg. et Edit. Rom. habent, *expugnabant. Clark.* Non opus est, ut cum Lipsio reponamus *inscenderant*, sed cum Urs. Pet. Lovan. et Norv. exhibeant *inscendebant atque expugnabant*, ita legas oportet ob præstantissimorum codicum fidem. *Davis.* cur. sec. *Expugnabant* omnino omnes Mss. exhibent et Edd. primæ; *incendebant* etiam Leid. sec. Sed *incenderant* retinent Scal. Lov. Leid. pr. et Voss. ut forsan aliud quid lateat. Lipsiana conjectura non mala; sed vel sic *inscendebant* legi potest.

11 *Hac re nunciata Cæsari*] Omnino ex Ms. Reg. et Edit. Rom. repo-

nendum existimo, *Hac re nunciata*, Cæsar, &c. Sic enim semper alibi loqui solent Cæsar et Hirtius. *Clark.* Sic etiam Scal. Lovan. et alii cum primis Edd. Vasc. Steph. Stradæ et pluribus.

12 *Posset*] Ms. Reg. *possent* : quod idem est. *Clark.* V. ad B. G. II. 5.

XXII. 4 *Ab audacibus sceleratisque civibus*] Prius Epitheton tenue nimis est ac dilutum. Ursini codex *ab arduis:* at Cuj. Petav. Lov. Buslid. et Norv. repræsentant *ab nardiis.* Rescribo, ab perditis *sceleratisque civibus. Davis.* cur. sec. *Ab arduis* etiam est in Vossiano, Leid. secund. Dorvill. et Edd. Romana. *Ab varduis* Scalig. *ab Nardiis* Leid. pr. Vide num legi debeat *ab Mariis* vel *Marianis*, aut simile quid. Latet certe aliud quid quam *perditis;* quod non mutassent in tam prodigiosam vocem librarii.

15 *Dignitate parta*] Ultimam vocem delendam censuit Jos. Scaliger; cum tamen eam omnes Codd. retineant, nec sententia necessario postulet, ut ejiciatur, locum per me licet obtineat. *Davis. Parta.* Vocem hanc suspectam habet Scaliger, sed sine causa : ita enim plane loqui solent Cæsar atque Hirtius. *Clark.* Vox *parta* mihi nullo modo placet, eamque delendam censuit Jos. Scaliger. Ipse potius reposuerim, *Neque tam excellenti majorum dignitate* fretus. *Davis.* cur. sec. *Neque tam, &c. parta.* Hæc omnia exsulant a Codicibus Scalig. et Leid. pr. *parte neque enim tant.* Lovan.

XXIII. 5 *Numero Serv. liberorum* II *milium*] Scalig. Vossian. *numerum.* Petav. *ad numerum : liberorumque* etiam Petav. et Edd. primæ aliæque. *Milia* Leid. sec. et Ed. Rom. Forsan *numero ad serv. lib.* II. *milium.* B. G. I. 5. ‘Numero ad duodecim.’ B. Civ. III. 53. ‘ad II. milium numero :’ ubi in novitiis nonnullis etiam *numerum.* lib. tamen primo B. G. c. 15. reperitur ‘ad numerum IV. milium.’ Quare si quis Petaviani Codicis lectionem sequi velit, per me licet.

8 *Pompeio adveniente, oppidani usque eo passi propius eum accedere*] Penultimam vocem non agnoscunt Petav. Lovan. et Norvic. Reponendum, *Pompeium advenientem oppidani usque eo passi propius accedere.* Ms. quidem Lovan. dat *Pompeiano adveniente*, unde Lipsius facit *Pompeianos advenientes.* Tum vero plura sunt in sequentibus mutanda delendaque : quapropter eam, quam dixi, rationem præstare censuerim. *Davis.* cur. sec. *Eum* non comparet quoque in Leid. primo, neque Vossiano. Bene pro Cæsaris et Hirtii stylo. Non enim mutandum in *Pompeium.* Hæc constructio sæpe fraudi fuit Viris doctis. Adi supra c. 18. et B. G. VII. 4. ‘Convocatis suis clientibus facile incendit.’ Mallem potius *eum* retinere, quam aliquid mutare. Nam et ejus locutionis exempla in nostro et alibi occurrunt. Paullo post dubito, an vox *prostratos* hic apte conveniat.

XXIV. 5 *Unis castris*] Lovan. Cod. *aeriis.* Unde Ill. Heins. conjiciebat *alteris*, quo facit Leid. sec. in quo est *binis.* Nil tamen muto. Contra malim cum Bentleio et Marklando ad Stat. l. II. S. 2. 60. apud Lucan. l. IV. init. ‘Jure pari rector castris Afranius unis, Ac Labienus erat ;’ vulgo *illis:* infra c. 67. ‘Castris unis positis.’

6 *Longe*] Hoc est trium millium passuum intervallo a Cæsare. Vide supra ad v. 47. *Clark.*

18 *Et ita*] Desunt hæ voces in Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Rom. Et deesse quidem possunt ; nam, in hujusmodi constructione, sæpissime utuntur Cæsar atque Hirtius oratione ἀσυνδέτῳ. Vide supra ad B. G. II. 13. *Clark.* Absunt minus bene hæ voculæ quoque a Leid. sec. et Edd. Med. Ven.

XXV. 1 *Rex Juba non — est visum*] 'Ανακόλουθον est, Græcis scrip-

toribus frequens. Euripides Phœniss. vs. 290. Μέλλων δὲ πέμπειν μ' Οἰδίπου κλεινὸς γόνος Μαντεῖα σεμνὰ, Λοξίου τ' ἐπ' ἐσχάρας, Ἐν τῷδ' ἐπεστράτευσαν Ἀργεῖοι πόλιν. Ubi Scholiastes, Σολοικοφανὲς, inquit, τοῦτο ἔστιν, ἔδει γὰρ εἰπεῖν μέλλοντος πέμπειν με Οἰδίποδος, ἐν τῷδ' ἐστράτευσαν Ἀργεῖοι, &c. Ælianus Var. Hist. II. 11. Σωκράτης ἰδὼν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν τριάκοντα τοὺς ἐνδόξους ἀναιρουμένους —Ἀντισθένει φασὶ περιτυχόντα εἰπεῖν. Nec apud Latinos desunt hujusce schematis exempla. Cicero Tusc. Quæst. l. IV. p. 199. edit. Fabric. 'Ut, si jam ipsa illa accusare nolis—sed ut hæc omittamus, perturbatio ipsa mentis in amore fœda per se est.' Similiter locutus est noster antea c. 19. Adi etiam quæ notavimus B. G. I. 18. et Fr. Sanctium ac Jac. Perizonium Min. IV. 11. *Davis.* Cellarius emendat *Regi Jubæ.* Sed nihil opus. Est enim constructio ἀνακόλουθος, ut recte annotavit Davisius: sic supra c. 19. 'Labienus, cum equitibus, —; his copiis omnibus — est decertatum.' *Clark.* Adde notata ad B. Civ. III. 19. 'Multa subpliciter locutus—responsum est ab altera parte.'

6 *Bogud*] Lov. *Boccus:* at Petavian. Scalig. Leid. pr. Voss. et Dorvill. *Bochus* sive *Bocchus.* Verissime. *Sitius* (sic et c. 36.) enim sive *Sittius:* ut apud Dionem et Appian.: et *Bocchus* invasere regnum Jubæ. Vide omnino Dion. l. XLIII. init. et Appiani B. Civ. p. 488. et 620. Duo enim reguli fuere *Bogud* et *Bocchus,* uterque in partibus Cæsaris; licet posterior deinde aliquo modo videatur mutatus. De utrisque simul adi Dionem l. XLI. p. 173. l. XLIII. p. 231. l. XLVIII. p. 384. Unde, licet in B. Alex. c. 59. &c. item supra c. 23. mentio fiat *Bogudis,* patet hic tamen *Bocchum* esse scribendum.

14 *Ab Scipione*] Ita hic et paullo post reposui ex Msto Norvic. sic enim ista præpositio eleganter etiam ante consonas effertur. Hujusce libri c. 24. 'Neque *ab Sicilia,* neque *ab Sardinia* commeatus supportatus esset.' Corn. Nepos Attic. c. 16. '*Ab consulatu* ejus usque ad extremum tempus.' Sic et passim auctores ex Mstis accurate recensiti. Vulgg. *a Scipione.* Hæc sane minuta sunt, sed ideo monenda, quod a libris editis recedatur. *Davis.* Mss. mei quoque *ab* præter Lov. et Leid. sec. sexcenties τὸ *ab* ex Mss. auctoribus nostris restitui supra et in seqq.

15 *Satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur*] Hæc et Latinitate, et, ut videtur, sensu carent. Quomodo enim *utraque re* expelleretur Juba, si alios adjuturus proficisceretur? *Utraque* certe *res* aliud esse non potest quam vel Scipioni ejusque ducibus auxilii latio, vel regno suo. Adeo ut unum procul dubio consequeretur, si Scipioni subsidio isset. Norv. exhibet, *quam —ipse suo, regno forsitan expelleretur.* Lego *satius esse sibi, suo regno subsidio ire,* ne, *dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno forsitan expelleretur. Davis.* cur. sec. Sine dubio hæc vitiosa sunt: sed addendo quædam, non detruncando, restituenda videntur. Bonum enim sensum habet *utraque re,* scilicet quod et regno expulsus esset, et alios adjuvare non posset. Quare legere malim *satius esse sibi suo* (quamvis et *suoque* ferri possit) *regno subsidio ire, quam Cæsari; ne, dum, &c.*

18 *Recepit*] Petav. Scalig. Leidenses, Voss. Lovan. *Recipere.* Quod restitui. Crebro hunc infinitivum et præsertim in Bell. Africo adhibet Hirtius; nec obstat, quod sequatur *abduxit.* Sic enim supra hoc ipso c. 'P. Sitius et rex Bocchus suas copias admovere, Cirtamque pugnando capiunt.' Atque ita frequenter Sall. Adi Cortium ad Cat. c. 21. 'Increpat

omnis bonos; suorum unum quemque nominans laudare; admonebat alium egestatis.' Vide etiam Varias Lectiones intra c. 36. 'legati venire, docentque.' Immo c. 71. 'Condocefacere' et 'præcipit:' ubi perperam Davis. et Clark. *præcipere*.

XXVI. 8 *Quum antea constitisset in stativis castris*] Mss. Urs. et Norv. *constituisset in stativis castris:* editt. autem Rom. Ven. Beroald. *quum antea stare constituisset in stativis castris*, atque ita cum Pet. Ciacconio reponendum arbitror. Male autem rem gessit vir doctissimus, cum sequentia sic emendet *et æstate inita—bellum cum adversariis suis gerere; tunc et litteras in Siciliam—conscripsit, et per catascopum misit.* In his sana est lectio vulgata et omnino retinenda. *Davis.* Nisi quod pro *litterisque* legi debeat *litteris quoque. Idem*, cur. sec. Ms. Reg. et Editt. Vett. (*antea* stare constituisset) quod probat Davisius. Et forte verior est lectio. Quamquam utraque satis proba. Dein Editt. omnes *gerere instituit*, litterisque *celeriter—missis—Atque* ipse, &c. Quæ (quod mirum Editores omnes fugisse) syntaxis est nulla. Legendum vel, deleta particula *que* quemadmodum Nos edidimus, *—gerere instituit;* litteris *celeriter—missis*, —. *Atque ipse, &c.* Vel, deleta altera illa *Atque*, scribendum; *—gerere instituit.* Litterisque *celeriter—missis—;* ipse, *&c. Clark. Constituisset* est etiam in Leidensi pr. Voss. Scal. at *stare constituisset* Leid. sec. Dorv. Ed. Mediol. et Margo Vascos. Unde Lipsius rectius scribendum conjecit *æstivare constituisset in st.* Verum hoc Cæsari constitutum fuisse nullus credo. Ejus ingenio non conveniebat. More solito *constitisset*, quod optime servant Petav. et Lovan. quum esset depravatum in *constituisset:* librarii quidam voluerunt sensui succurrere addentes *stare*. Pro *in* habent Scal. et Leid. pr. *e*. At exsulat a Lovan. et Dorv. et facile carere possumus.

9 *Cunctis copiis auxiliisque accitis*] Norv. *auctis*, Pet. et Lov. *actis:* lege *coactis. Davis.* cur. sec. *Accitis* intrusum est a Scaligero, quem temere reliqui secuti sunt: uti emendat Davisius, *coactis*, habent Editiones veteres cunctæ; nec non Leid. sec. In Voss. est *cogitatis.* In Leid. pr. *aggregatis.* In Scal. *agitis.* Sed cum Pet. et Lovan. *Actis* dat Dorv. verissime, ut puto. *Actis copiis et auxiliis*, i. in iter et expeditionem commotis ex stativis, sive in agmen promotis eis, quas tum habebat. Hoc sensu *agere copias* alibi quoque occurrit, et apud ipsum Hirtium, ut quidem habent optimæ membranæ. VIII. 7. 'Sin majores copias ageret.' Hinc patet etiam, rectum esse *litterisque*. Instituit bellum gerere, cunctis copiis, quas secum habebat, eductis, litterisque missis, ut ceteræ copiæ transportarentur. Præterea *suis* addidi rursus fide Mstorum et Edd. omnium ante Scal. qui etiam e suo forsan codice primus ejecit.

13 *Aut ulla exc.*] Petav. Lovan. Leid. pr. Voss. et Edd. Rom. Med. et Edd. *et.* Ven. Beroaldi *ac. Atque* Leid. sec. Dein *nulla* Leid. pr. Voss. Edd. Rom. Med. Ven. *sine* Ed. Beroaldi. *Sine nulla* si vera esset lectio, juvari ea posset Mstorum et Saresber. II. 25. lectio apud Lucan. I. 642. 'Nulla sine lege.' De duplici negatione vide quæ diximus ad V. 23. Sed malim *sine mora ac sine ulla exc.* Consule B. G. III. 1.

18 *Reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione*] Mutata interpunctione voculaque deleta, legendum *reliquum futurum; ipse in tanta erat festinatione, &c.* Ita dat Lovan. ac ita Gryphius, Stephanus, et Lugdunenses 1576. repræsentarunt. Quin et Cl. Clarkius ita legi posse vidit, licet aliam sit ipse secutus rationem. *Davis.* cur. sec. Non opus esse deleri *atque*, patet ex supra dictis: licet

et careat ea voce Dorvillii Cod. cum Ed. Vascos. et Gryph. post. ac Stradæ. Reliqui Codices optimi quique servant.

21 *Oculos mentemque*] Ms. Reg. *mentem oculosque*. *Clark.* Ita etiam Voss. *mentem atque oculos* Edd. Rom. Ven. Mediol. Male. Est Syllepsis. Vide B. G. II. 7. 'Vicis ædificiisque, quos adire poterant.' Et Cel. Burm. ad Ovid. Met. IV. 177. et Sueton. Jul. c. 75. Ceterum *depositos* exaratur in Cujac. Petav. Scalig. et Lovan. nec non Marg. Ed. Gryph. Quod verbum non tantum *menti* convenit: nam notissimum illud Ciceronis in Philipp. dictum: 'Ut in gremio minarum mentum mentemque deponeres.' Sed et *oculis*. Hor. Od. I. 36. 17. 'Omnes in Damalim patris Deponent oculos.' 'Animum vultumque componere:' Plin. Ep. VII. 1.

21 *Pecus diripi trucidarique*] Placet, quod in Ms. Norv. legere est, *pecus diripi*, homines *trucidari*. Postea sane vulgaris sortis homines non memoravit, sed principes tantum, eorumque liberos. *Davis.* *Pecus diripi trucidarique*, Davisius, ex Ms. Eliensi, reponendum existimat; *pecus diripi*, homines *trucidari*. Nam infra, non vulgum, sed principes tantum eorumque liberos memorari. Ingeniose quidem: faventque nonnihil Mss. Reg. et Vossii; qui, pro *trucidarique*, habent plane, *trucidari*. Veruntamen Glossematis suspicetur quis lectionem illam Eliensem; quia Victoris non erat vulgum, sed principes solummodo, interficere. Quanquam utrumque interdum crudeliter factum: ut utravis lectio ferri queat. *Clark.* *Trucidari* sine *que* legas etiam in Leidensibus, et Dorv. et Edd. aliquot. Immo Petav. quoque exhibet *homines trucidari*. Verum arbitror omnino, esse Glossatoris, Scipio *trucidabat pecus*, ne usui Cæsaris esse posset, ut bene observat doctiss. Wasse ad Sallust. p. 207. 'Neu capti potius sicuti pecora, trucidemini.' Cellarii Ed. et Index ridicule *trucidari oppida*. Delevi tamen τὸ *que*: ut et statim *principes* rescripsi cum Edd. Vasc. et Stephani et Mss. plurimis pro *principesque*.

26 *Iis se in miseriis suamque fidem implorantibus*] Codices nonnulli, *iis se miseris suamque*, &c. Quæ lectio nihilo inferior vulgata. *Clark.* *In miseriis* recepit Scaliger ex Urs. Cod. quo cum faciunt Cujac. Petav. Scal. Voss. et Leidenses. *In miseros* et *implorantes* Lov. ac Dorv. *Miseris* tantum Edd. Vett.

XXVII. 1 *Condocefacere*] Mss. plurimi *conducere*. In quibus legendum *condocere*. *Clark.* *Conducere* habent meorum tres recentiores et Edd. Rom. Ven. ac Med. *Condocere* Lov. Adi quæ dixi ad c. 19. 'equoque uti frenato condocuerat.'

4 *Lapillos minutos mitteret*] Diminutionem addere diminuto amat noster. Sic hujusce libri c. 54. '*Parvulam* modo *caussulam* nactus Cæsar.' Et c. 63. 'Primum ipse *narigiolum parvum*' (vel *parvulum*, ut est in aliis libris) 'conscendit.' Sic et optimi auctores, contra quam sensit Laur. Valla Eleg. I. 5. Cæsar B. Civ. III. 104. '*Naviculam parvulam* conscendit cum paucis suis.' Lucretius l. VI. p. 750. 'Cum plena anima vesicula parva.' Cicero Tusc. Quæst. III. 1. '*Parvulos* nobis dedit *igniculos*.' Apuleius Met. l. IV. p. 96. 'Nec juxta quidquam, quam *parva casula* cannulis temere contecta.' Et l. VI. p. 116. 'Tunc *formicula* illa *parvula* atque ruricola.' Ac iterum l. IX. p. 201. 'Cum quodam paupere, *modicæ casulæ* domino, vetus familiaritas.' Vide et Sanctium Min. I. 10. *Davis.*

9 *Rudes enim elephanti*] Sic recte Ms. Norv. At editt. Rom. Ven. Beroald. et omnes ad Scaligerum usque perperam repræsentarunt *audere enim elephanti*, ex qua lectione nullus exsurgit sensus. *Idem.* Rudes *enim* —

usque vetusto vix edocti, tamen, &c. Ita Scaliger et Recentiores. Quomodo et in Ms. Eliensi repperit Davisius. Codices autem plerique et Editt. Vett. *Audere enim usque vetusto; vix edocti tamen, &c.* Vel, *Audere enim usque vetusto vix edocti; tamen, &c.* Sed longe præstat Scaligerana lectio. *Clark.* *Rudes* confirmatur Mss. Cuj. Pet. Scalig. Leid. pr. et accedunt Lov. ac Dorvill. *audes.* Sensus Hirtii videtur esse hos elephantos *rudes* fuisse, et nuper captos; adeoque bene exercendos; cum etiam illi, qui doctrina multorum annorum sunt edocti, tamen producantur in aciem ancipiti periculo: ut videatur deesse *quum* vel simile quid. Florus IV. 2. § 67. 'strages a Juba cœpit. Ejus elephanti bellorum rudes et nuper a silva,' &c.

XXVIII. 2 *Thapso*] Optimi codices Pet. Scal. Leid. pr. Voss. *Thapsi.* Bene, et Hirtii stilo. Sic 'oppidum Uzitæ,' 'oppidum Tisdræ.' Vide Davis. ad c. 36. 87. 'oppidum Paradæ:' c. 91. 'oppidum Zamæ:' et confer B. G. III. 9.

6 *Complet militibus et sagittariis; eidem scaphas de navibus adjungit*] Lege *militibus complet et sagittariis et eidem scaphas, &c.* Sic certe dant Petav. Norv. Lovan. et Urs. *Davis.* cur. sec. *Et* addunt Mss. mei omnes, quare inserui: *eisdem* dant Scalig. et Leid. pr.

8 *Quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessit*] Pet. Lov. et Norv. habent, *cum plures adortus* esset, *pulsus.* Legendum *quum plures adortus* esset et *pulsus fugatusque inde discessisset. Davis.* cur. sec. *Esset* post *adortus* exstat in Mss. omnibus, et Edd. primis. Cod. Scal. *discessit, sed nec tamen.* Leid. pr. *discessit. Sed cum nec sic tamen.* Quare cum eo Codice lego *Et quum pl. ad. esset, puls. fug. inde discessit, sed quum nec* (vel *ne*) *sic tamen des. periclitari.* Elegans est usus vocum *sic tamen*, uti *sic quoque.* Adi Cel. Burm. ad Ovid. Epist. XX. 219. 'Sic tamen et quærat.'

10 *Duo Titi Hispani*] Lege *Titii.* prout exhibent Petav. et Norv. Ac paulo post eorundem fide *major Titius:* hoc enim *prænomen* est, illud *nomen*, ut res postulat. *Davis.* cur. sec. *Titii* et *Titius* esse rescribendum, jam margini quoque notaverat Lipsius. Idque secutus sum.

13 *Qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ et seditiosissima oratione apud eum est usus, idemque et pecuniam et ornamenta—custodienda curaverat*] Hæc parum commode dicuntur. Msti Cujac. Petav. et Norv. habent *apud eum usus;* ac eorum postremus, et Lovan. *idemque pecuniam.* Rescribo *qui M. Messalam legatum obsederat Messanæ, seditiosissima oratione apud eum usus;* itemque *pecuniam, &c. Davis.* cur. sec. *Est* non comparet quoque in Leid. pr. nec Voss. quare recte puto, etiam *et* a Davisio deletum esse post *Messanæ.* Post *idemque τὸ et* delevi, jubentibus Mss. omnibus, quos ego inspexi: nec enim opus est *idemque* mutare in *itemque.* In Edd. Elz. inveni *ideoque et.*

14 *Idemque et pecuniam*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii *idemque pecuniam.* Nec quidem quidquam habet Emphasis istud *et. Clark.*

XXIX. 1 *Quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie*] Mutata distinctione, rescribendum videtur *quæ pro vallo in stationibus esse solebant ab utrisque ducibus, quotidie, &c.* Nisi hanc interpunctionem recipiamus, *σύνταξιν* quidem commodam non video. *Davis.* Fallitur Davisius. Nam in vulgata interpunctione et syntaxis et sensus est commodior *quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus* (subintell. *e castris emissæ*) *quotidie—inter se pugnare.* Vel, *ab utrisque ducibus* intelligi potest, ex utroque exercitu, ex *partibus utriusque ducis. Clark.* Ego *ab utrisque ducibus* inter duo com-

mata posui; perinde enim est, cui sententiæ jungas. Notat enim *a parte utrorumque ducum.* Adi omnino notata ad VI. 82. 'Quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparaverant:' et ad B. Civ. I. 1. 'Litteræ a Cæsare.'

3 *Inter se pugnare non interm.*] Mss. Scalig. Voss. Leidenses, Lovan. Dorvill. *depugnare.* Recte. Non enim semper notat *ad finem usque pugnare*, (de quo vide Celeb. Burm. ad Phædr. Fab. 83.) sed simpliciter pro *decertare, manus conserere* adhibetur. Supra c. 7. 'Non ut in campo cominus depugnent.' Cæsar B. Gall. VII. 28. 'Ut si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent.' Infra c. 45. 'Amplius XVI annis depugnavi.' Nepos Them. c. 4. 'Ut in gratiis ad depugnandum omnes cogerentur.'

6 *Saserna cum cohortibus* III.] Quia Hirtius c. 9. dixit, Sasernam Lepti præsidio relictum esse cum cohortibus VI, putat Rhellicanus post *Saserna* distinctionem esse ponendam, et *cohortes has* III intelligendas esse de Labieni copiis: sed male: nam præterquam quod tum scribendum fuisset *et cum*, ut observat Glandorpius, soli hic aderant equites. *Cohortes* III potuerunt interim a Cæsare alio abductæ esse, ut quidam non male hæc conciliant; vel potest error esse in numero hic vel illic. Certe hic Lov. Dorv. et Leid. sec. habent IIII.

13 *Et ** ad Decumanam defixo*] Ita Scaliger edidit, aliquid, ut opinor, deesse existimans. In Codicibus tamen Mss. et antiquitus impressis nullum est lacunæ indicium, adeo ut locum corruptum potius arbitrarer. Ms. Norv. *et ab Decuma*; in duobus autem Mss. Ciaccon., tribus Gallicanis ac editt. Rom. Ven. Ber. est *et ad terram defixo*, quæ sane commoda est lectio, et, ut mihi videtur, recipienda. *Davis.* *Ad terram* etiam exstat in Leid. sec. Dorv. Ed. Med. Vasc. Marg. Idque recepit Clarkius. At mihi omnino Glossam seu interpretationem sapit. Rhellicanus exponit *ad decumanam* i. e. scutum suum amplissimum. Quia *Albesia scuta* auctore Festo *Decumana* adpellantur, quia sunt amplissima. At tum saltem *Decumanum* fuisset scribendum. Sed quid est *Defigi ad scutum?* Petav. Cod. habet *a Decumana.* Lovan. *ad Decumam.* Leid. pr. Voss. *de Decuma.* Scalig. *a decima.* Vide num legi debeat, et *ab equo humi* vel *humum defixo:* scriptum fuerat *ab eco umum* vel *umi.* *Humum* videtur etiam placuisse Lipsio: nam ea vox margini ipsius libri adlita est.

XXX. 1 *Non longe ab suis castris passibus* CCC] Miram, Editorum neminem advertisse, ne Latine quidem hoc dictum. Equidem nullus dubito, quin ex Librariorum imperitia fluxerit illud *non*; omninoque legendum, —*quotidie longe ab suis castris passibus* CCC, *&c.* Quæ est locutio Cæsari atque Hirtio valde familiaris. Vide supra ad B. G. V. 47. et infra ad c. 80. ubi similem erravunt Librarii errorem. *Clark.* Lege *non* longius *ab suis castris passibus* CCC. Sic B. G. I. 22. 'Ipse ab hostium castris *non longius* mille et quingentis passibus abesset.' Hirtius VIII. 20. 'Quæ *non longius* ab ea cæde abesse plus minus decem millibus passuum dicebantur.' Et c. 35. '*non longius* ab oppido decem millibus passuum.' Idem mendum repetitur infra c. 80. *Davis.* cur. sec. Forsan passibus CCC, explicatio est clarior verborum *non longe.*

6 *Exercitusque ejus, universis copiis productis*] Ms. Norv. *exercitusque ejus Juba, universis copiis productis:* Editt. vero Rom. Ven. Beroald. *exercitusque ejus, Juba universis copiis productis;* sic et optimus Ursini Ms. mendose quidem; Juba enim se in regnum suum receperat, nec iterum ad Scipionem erat reversus. Vide c. 25. Mendum ex Glossemate est natum; infrunitus

enim homo *Jubæ* nomen margini adscripserat, ut explicaret, de cujus exercitu loqueretur Hirtius; Librarii dein, haud minus imperiti, verbum illud in orationis contextum receperunt. *Davis.* *Juba* addunt Leidenses, Cujac. Scalig. Lovan. Dorv. et Ed. Mediol. Sed *Jubæ* Petav. Forsan excidit hæc vox, et dein malo loco est posita; legendumque, *Elephantisque Jubæ t.* c. enim 25. ‘ Juba auxilia sua ab Scipione abduxit, elephantisque xxx relictis.’ Versus hic a verbo *accederet* usque ad *copiis* deest in Vossiano.

xxxi. 3 *Vallum petierant*] Mss. Reg. Eliens. et Ursini, *vallem petierant.* Si conjecturis indulgendum, rescriberem equidem, *vallum* EXIERANT. Exibant enim, *pabulandi, lignandi, aut etiam muniendi gratia.* Quippe *et* extra *vallum, stili cæci—aditum adversariis prohibebant*, mox § 5. ‘ *Et* valli ipsius *pars etiam* Externa, *erat* firmanda.’ De Latinitate; sic alibi locutus est Cæsar. ‘ Munitiones nostras egressi,’ B. Civ. III. 52. *Clark.* Codices fere *vallem petierant*, quod mihi non placet. Lovan. dat, *quique ad ejus rei opus erant.* Lego *quæque ad eas res opus erant:* nam milites non muniendi solum, sed etiam pabulandi lignandique gratia, extra munitiones processerant. *Davis.* cur. sec. Quid quæso est, *pabulandi gratia vallum petere?* Absurda hæc videntur, nisi defendat quis eo, quod sæpius soleant scriptores ultimis effatis verbum proprium addere, subpresso alio, quod prioribus magis conveniat. Adi notata ad ipsius Hirtii B. G. VIII. 5. At certe ita hic locus foret explicandus, si Mss. haberent *Vallum.* Verum ad unum omnes et Edd. Rom. Med. Venet. dant *vallem:* i. e. in vallem descenderant. Quod recepi. Sic B. Hisp. c. 25. ‘ tumulum petissent.’ *Campus* enim inter utraque castra erat medius. Ut verum tamen fatear *vallem petere* non multum hic loci adridet; et non displicet conjectura Clarkii *vallum exierant.* *Exire* enim cum quarto casu optimi quique jungere solent. *Exire valles, fores, &c.* Ovidio. Adi Cel. Heins. et Burm. ad Metam. II. 517. ac Salmasium ad Solinum locis multis. Deinceps vero pro *quæque* exhibui *quique*, auctoritate Mss. omnium et Edd. primarum, *milites*, qui exierant pabulandi, lignandique gratia, *quique* ad ea opus erant, scil. lixæ, calones, *omnes* revocat. Præterea *ad eam rem* scripsi e Petav. Scalig. Leid. pr. Voss. et Edd. Rom. Mediol. Ven. *ad ea* est in Leid. sec. *ad ejus rei opus* præter Lovaniensem, etiam Dorv. pro *eas res* forsan, ut conjecit Davisius, vel *ejus m.* seu *ejus modi res.* *In opere consistere* est permanere, operando pergere: vide ad B. G. v. 36. ‘ atque in eo constitit’ vel *consistit.*

11 *Suo quisque loco*] Sic Ms. Reg. paullo elegantiori verborum ordine. Al. *Quisque suo loco. Clark.* *Suo quisque loco* etiam Mss. mei et Edd. Vasc. Gryph. post. Stephan. et Stradæ. Rectius. Vide doctos viros ad Liv. III. 22. ‘ suæ cuique parti.’

At hæc] Mss. Vossii melius *ac hæc, &c. Clark.* Non persuadet vir doctus. Reliqui Mss. et Editi rectius *at:* nisi quod in Edd. Vasc. Gryph. Steph. Stradæ *ad hæc.*

12 *De vallo perspecularetur*] Scribe *prospecularetur*, uti jubent Petav. Norv. et Buslid. *Davis.* cur. sec. Sueton. Cæs. c. 58. *Perspeculatus locorum situs.* Nihilominus *prospecularetur* edidi, confirmante id insuper Vossiano, Leid. primo, Scaligerano et Editionibus primis, Vasc. Steph. Gryph. post. et Stradæ; i. e. *prospectaret.*

13 *Mirabili peritus scientia bellandi*] Hac constructione offensus Joan. Glandorpius, rescribit *mirabili præditus scientia bellandi:* Just. autem Lipsius Elect. II. 22. ‘ mirabili *penitus* scientia bellandi.’ Falsus est uter-

que, cum sana sit lectio vulgata, ut exemplis bene multis ostendimus ad B. C. III. 93. *Davis.* Glandorpius et Lipsius vocem *peritus* ejiciunt. Imperite admodum: ut erudite ostendit Davisius. Quodque hic reponit, *penitus*; ille, *præditus*: utrumque multo minus est elegans. *Clark.* Dele *cum sana sit* ad finem notæ; pro quibus verbis repone: Iis quæ notavit J. Fr. Gronovius ad Agellii IV. 8. hæc addas licet. Vitruvius I. 1. 'Architectus, qui pluribus *artibus* debet esse *peritus*.' Arnobius l. II. p. 53. 'Non quo illos negemus omni *genere* studiorum et disciplinarum *peritos*.' Valerius Maximus l. I. 'Ne Deæ vetustis *ritibus perita* deesset antistes;' quem locum temere sollicitant Colerus, Rupertus, et alii. Sic Tertullianum, 'omni genere litterarum peritum' dixit Lactantius Div. Inst. V. 1. *Davis.* cur. sec. Rectius socer meus in Valerii loco absolute sumit *perita antistes deesset ritibus*, probante etiam Cel. Burmanno ad Phædri F. 23. 'peritis inritos tendit dolos.' Adde Luc. VII. 203. 'Si cuncta perito Augure mens hominum cœli nova signa notasset.' Senec. de vita Beata c. 1. 'Non sine perito aliquo.' Adi etiam B. Civ. I. 85. 'homines inperitos,' &c. Cum sexto casu tamen aliquando jungi, nequaquam nego. Vide etiam Cl. Burm. ad Suet. Claud. c. 42.

17 *Ignota peccata*] Condonata. Sic apud Terentium Adelph. Act. III. Sc. 4. 28. '*Ignotum* est, tacitum est, creditum est.' Errat igitur Clar. Dodwellus, qui Diss. de Jul. Celso § 8. hanc φράσιν parum latinam arbitratur. *Davis.* cur. sec.

23 *Stili cæci*] Pali sunt præacuti, herbis, frondibus aut terra contecti, ne ab iis caverent hostes: *cæcum* enim non solum pro oculis capto, sed etiam pro *latente* seu non viso usurpatur. Vide Nonium Marcellum p. 475. editt. Plant. et Just. Lipsium Poliorc. l. II. dial. 2. p. 519. *Davis.*

27 *Præsentis paucitatem*] Delenda est vox *præsentis*, quam nescit veterrimus Lovan. *Davis.* cur. sec. Non tanta est auctoritas Cod. Lovaniensis, ut refragantibus ceteris Mss. delere debeamus vocem *præsentis*, quæ suam hic habet significationem et venerem.

28 *Patientem se timidumque*] Ita ex conjectura Ciacconii edidit Scaliger et Recentiores: cum in Mss. omnibus sit et Edd. prioribus *sapientem*. *Patientiam* ita dixit supra c. 30. et infra c. 36. aliisque in locis. Quare facile hanc lectionem fero. In Lov. deest *se*. Fuitne *sapienter timidum se h. o.*? *Sapientem* etiam Celsus legit, qui habet *fingebat sese pavidum præterea et pavore sapientiam amplecti, quasi suis viribus diffidentem.*

33 *Tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis*] Lovan. omissa copula dat *tantis exercitibus*: Norv. autem *tot* tamque *claris*. Igitur ob orationis concinnitatem legas oportet, *tot rebus gestis, tantis exercitibus devictis, tot tamque claris victoriis partis*. *Davis.* cur. sec. Accedo Davisii conjecturæ: sed Mss. mei nihil variant, nisi quod *partis* desit Leid. primo, et in Voss. sit *paratis*, solemni confusione: *que* etiam non omittit Lovan. Sed Lipsius esse delendum censebat.

XXXII. 3 *De terrore suo*] De terrore, quem ipse Cæsarianis incusserat. Sic infra c. 48. 'A terrore Cæsaris liberaretur.' Et apud Sallustium Fragm. p. 394. 'Id bellum excitabat metus Pompeii, pro eo quod est, metus, quem incusserat Pompeius. Vide etiam Joan. Pricæum ad Apuleii Metam. l. II. p. 76. *Davis.* Adde quos laudat Cel. Burm. ad Phædr. F. II. 8. 2. 'venatorum fugerent necem.'

8 *Numidæ Getulique diffugere*] Petav. Lovan. et Norv. habent *interim Numidæ Getuli diffugere*: sed erant a Getulis Numidæ diversi. Salustius Jugurth. c. 19. 'Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent—

super Numidiam Getulos accepimus agitare.' Vide sis et Melam I. 4. Lego *interim Getuli diffugere* deleta voce *Numidæ*, quæ videtur a Librariis addita: nam nulla fit in sequentibus perfugarum Numidarum mentio, Getulosque solos in hac historia memorat Julius Celsus p. 220. *Davis.* cur. sec. Copula etiam non comparet in Mss. Scal. Leid. pr. Voss. nec Dorv. Unde non inepte conjecit Davisius *Numidæ* e Glossa esse additum, quia sic jungit auctor c. 61. Immo c. 35. *Gætulos* se a Numidis equitibus impeditos fuisse, aiunt, quo minus ad Cæsarem confugerent. Aliquo modo explicari posset *Numidæ Gætuli* (sic enim malo scribere cum auctoribus Græcis aliisque, quamvis inscriptiones varient), quod Gætuli pertinuerint ad Numidas interiores; immo, ut Numidæ, vaga multiplexque gens fuerit. Consule Voss. ad Melam I. 4. unde passim *Numidis* solent jungi.

11 *Cæsaremque ejus affinem esse audiebant*] De hac re sic Jul. Celsus p. 220. edit. Lond. ' Getuli—in castra Cæsaris perveniunt, eo maxime prætextu, quod et ipsi et parentes eorum Marii beneficiis obstricti essent, cujus affinem Cæsarem opinarentur. ID—TAM PROCUL VERO ABERAT, ut cum Cæsar nobilissimus Romanorum esset, Marius rusticanæ, et ne Romanæ quidem fuisset originis.' At toto cœlo errat bonus iste vir; Marius enim Juliam, Cæsaris amitam, uxorem duxerat. Plutarchus in Mario p. 408. Ὥστε καὶ γάμον γῆμαι λαμπρὸν οἰκίας ἐπιφανοῦς τῶν Καισάρων, Ἰουλίαν, ἧς ἦν ἀδελφιδοῦς Καῖσαρ. Ac in Cæsare p. 707. Αἰτία δὲ Καίσαρι τῆς πρὸς Σύλλαν ἀπεχθείας, ἡ πρὸς Μάριον οἰκειότης ἦν. Ἰουλίᾳ γὰρ, πατρὸς ἀδελφῇ Καίσαρος, ὁ πρεσβύτερος συνῴκει Μάριος, ἐξ ἧς ἐγεγόνει Μάριος ὁ νεώτερος. Vide et p. 709. *Davis.*

13 *Electos homines*] Sic Ms. Reg. et Edit. Rom. elegantius, ut videtur, quam quod Scaliger et Recentiores ediderunt, *electis hominibus*: pro *cohortatus*, quamquam non mala hæc lectio, tamen melius hoc in loco convenire videtur, *cohortatum*. Sed Codices desidero. *Clark.* ELECTIS HOMINIBUS, *illustriores Getulos.* Buslid. Reg. et editio Romana dant *electos homines, illustriores Getulos*, quod elegantius putavit Cl. Clarkius; quapropter eam recepit lectionem. Sed a parvi pretii Codicibus vir ille doctus in errorem est inductus: nam Pet. et Norv. repræsentant *electis hominibus illustrioribus Getulis* et *litteris ad suos cives datis.* Accedit fere Lov. qui dat *collectis hominibus illustrioribus Getulis et litteris ad* assuetos *cives datis.* Rescripserim, *quorum ex numero electis* omnibus illustrioribus Getulis, et *litteris ad suos cives datis, cohortatus, &c.* Locutio plane similis est infra c. 36. *Davis.* cur. sec. *Electos homines* etiam Leid. sec. et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliæ. Sed bene hic Davisius docet legendum esse *electis hominibus illustrioribus Getulis et litteris, &c.* Sic enim diserte exhibent etiam Leid. pr. Voss. et Dorvill. nisi quod *collectis* ille habeat quoque. *Getulos* vero, non *Getulis* est in Mss. præter Petav. in quo bene *Getulis.* In Lov. *ad Getulos et litteris adsuetos c.* corrupte. Leid. sec. *illustres Getulos, &c. cohortatusque.* Sæpissime jam monui Ablativum istum absolutum, subintellecto casu verbi, a Cæsare et Hirtio adhiberi; et in primis cum participio *cohortatus.* Adi ad VII. 4. ' convocatis clientibus facile incendit.' Supra c. 18. ' cohortibus circumitis cohortatus:' uti ex Mss. legendum conjeci.

XXXIII. 1 *Acilla*] Leid. prim. et Voss. hic et infra *Achilla*, ut et Mss. Ciacconii. Qood reposui, nisi verius sit, ut puto, *Acholla.* Sic certe Græcis Straboni, Ptolemæo, Stephano Byz. et aliis audit: atque ita Ciacconius et Berkelius legi voluerunt.

Apud Livium quoque XXXIII. 48. edidit Gronov. *inter Achollam et Thapsum. Achollæ* mentio, si quidem sana est lectio, fit quoque in Mela I. 7. Vide tamen Harduin. ad Plin. V. 4. ubi *Acolitanum oppidum* dicitur, et *Aquillitanos* e vet. Inscr. adducit.

2 *Etiam undique*] Phil. Rubenius Elect. II. 4. pro hisce vocibus reponit *et immuni,* quæ quidem audax, nec tamen necessaria est conjectura. Ms. Norv. *et undique:* Codex Urs. *et jam undique,* hoc est, omni parte. Optime, ut videtur. Virgilius Æn. II. 64. 'Undique visendi studio Trojana juventus Circumfusa ruit.' Vide et Æn. VIII. 7. *Davis.* Pro nota ista hanc repone: *Ex Acilla civitate libera,* etiam undique *ad Cæsarem veniunt:* Ursini Codex *et jam undique:* quod rectum videretur, si modo legati ad Cæsarem *ex omni parte* mitterentur. Cum vero hæc ad solos Acillanos pertineant, omnino reposuerim *ex Acilla civitate libera* et immuni (vel *libera immunique*) *ad Cæsarem veniunt,* quemadmodum conjecit Phil. Rubenius Elect. II. 4. Sic, quod observavit Vir ille doctus, Leptin *liberam civitatem et immunem* vocat noster supra c. 7. Cicero in Verrem II. 68. 'Quid? qui agros *immunes liberosque* arant cur oderunt?' Pariter 'immunes civitates ac liberas' dixit idem III. 6. *Idem,* cur. sec. 'Civ. veniunt libere etiam undique ad Cæs.' Mss. Voss. Leid. secund. et Edd. Rom. Med. Ven. Nullus dubito, quin scripserit Hirtius *civitate libera etiam, immunique. Etiam* scilicet non minus ac *Leptis, Ruspina, &c.* Plinius V. 4. 'Hic oppida libera Leptis, Adrumetum, Ruspina, Thapsus:' et mox, 'Oppida libera XXX, ex quibus dicenda intus Acolitanum,' &c.

Seque paratos quæcunque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur] Hæc male se habent; quod tamen ab interpretibus haud est animadversum. Lege *seque* parato, *quæcunque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur.* Hirtius B. G. VIII. 42. 'Omnia *paratissimo* sustinebant *animo.*' Salustius Catil. c. 61. 'Forti atque *parato animo* sitis.' Vide sis etiam Ciceronem pro Sextio c. 16. et Cæsarem B. G. II. 21. *Davis.* cur. sec. Perperam Mss. omnes tamen *paratos* servant. *Animo parati* recte dicerentur; sed tum aliter hæc verba ordinari debuisse videntur. Vide ad B. Alex. c. 45.

9 *Acillam*] Scal. et Dorv. *ad Acillam,* Leid. pr. et Voss. *ad Achillam.* Bene; uti idcirco reposui. Quod sexcenties in his commentariis occurrit. Vide ad B. G. I. 6. 'ad Genevam pervenit.

16 *Periculo suo rem facere*] Ursini Codex, ipso probante, *periculo suorum rem f.* At Mss. Leid. pr. Scalig. Dorv. *periculum suorum facere.* Verissime. Non ausus experiri, quid sui valerent, et an satis fidi sibi essent, vel Cæsarianis superiores, eosque oppido dejicere possent. *Facere periculum* optimo cuivis in usu esse, notissimum est. Ipse Hirt. VIII. 34. 'Qui fortunæ illius periculum fecerat;' et infra c. 79. 'legionumque periculum facerent.' Lipsius oræ codicis sui adleverat *periculi sui rem f.*

19 *Rursus Acillanos*] Ita primum comparet in Edd. Scaligeri, forsan typothetarum errore. Sequentes tamen Editores fideliter secuti sunt: cum Mss. omnes et Edd. priores dant *Acillitanos* vel *Achillitanos,* ut cum Leid. pr. reposui. Plinio enim *Acolitanum oppidum;* et *Aquillitani* apud Gruterum. Porro desinit hic etiam vetusta manus Codicis Vossiani. Cetera tam recenti manu adtexta erant, ut ejus rationem haberi, operæ pretium non duxerim.

XXXIV. 3 *C. Decimus Quæstorius*] Ms. Reg. et Vossii et Edit. Rom. *Quæstorius vir. Clark.* Etiam in Leid. sec. forsan quoque aliis adest *Vir,* ut et Edd. omnibus ante Ursinum, qui e

suo Codice *Vir* docuit delendum: sic supra ‘C. Virgilius Prætorius.’ Paullo post et c. 85. ‘Tullius Rufus Quæstorius.’ Male igitur Cellarius rursus addidit *Vir*. Ceterum *Decumius Quæstor* est in Leid. pr. In nonnullis *decimus*. In Edd. Vascos. Aldi, Gryph. Steph. Plant. et aliis *Decius*. Sed etiam Pet. *Decimius*. Quæ gens nota est; unde *Decimius Saxa*. Paullo post in Leid. pr. non male scribi videtur *cum grandi familia præsidio præerat:* ut *præsidio* sit dativus. Nil muta tamen in voce *familiæ*. *Cum præsidio præesse* et similia non raro Hirtius usurpat. Adi ad VIII. 2. ‘Ipse cum equitatus præsidio.’

6 *Cercinnatibus*] *Cercinatibus* Leidens. sec. Dorv. et Edd. Rom. Mediol. *Cereninatibus* Ed. Ven. At Scalig. et Leid. pr. *Ceronitanis*. Petav. *Cercinnitanis*. Quam veram esse puto lectionem a *Cercinna* sive *Cercina* minor insula dicta est *Cercinitis* apud Plinium, Strabonem, et alios. Sic et supra ab *Achilla*, *Achillitani*; ab *Ilica Ilicitani*.

9 *E Lilybæo*] Non agnoscit præpositionem Leid. primus. Vide ad VII. 32. ‘Avarico commoratus.’

16 *Frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones; equitesque ex navibus, &c.*] Editt. Rom. Ven. Ber. exhibent *frumento auxiliisque tandem suis exhilaratis* animo atque *levata sollicitudine:* Ms. Urs. *frumento auxiliisque tandem suis hilaratus, annonæque levata sollicitudine*. At in Cod. Norvic. legitur *frumento auxiliisque tandem suis hilaratus, annonæque levatæ sollicitudinem deponit: legiones equitesque ex navibus, &c.* Unde minima mutatione, eaque, ut videtur, ad sensum necessaria, rescribo *frumento auxiliisque, tandem suis hilaratis*, vel *exhilaratis*, *annonaque levata, sollicitudinem deponit: legiones equitesque ex navibus, &c. Davis. Suis exhilaratis*, annonaque *levata*, sollicitudinem *deponit; legiones equitesque, &c.* Ita ex Ms. Eliensi, unica solum mutata literula, (scriptum enim fuerat *annonæque*,) optime restituit Davisius. Scaliger et Recentiores ediderant; *suis exhilaratis*, annonæque *levata* sollicitudine, *deponit legiones; equitesque, &c.* In aliis Mss. et Editt. Vett. fuerat *suis exhilaratis* animo atque *levata* sollicitudine, *legiones deponit; equitesque, &c. Clark.* Ex Ursini Codice suam lectionem effinxit Scaliger. *Exhilaratus* etiam Leid. sec. *hilaratus* Dorv. Sed *hilaratis* Scalig. et Leid. pr. Quod tam rectum est, quam *exhilaratis*. Dein pro *annonæque* in Leid. sec. est *animo atque;* in Dorv. tantum *animo*, in Leid. pr. *animum*. In Scalig. *amĩ. eumque*. In Cujaciano *animorumque*. In Petav. vero *annonæque*. Unde patet optime Davisium correxisse, *annonaque levata, sollicitudinem dep.* Quid enim, quæso, est *deponere legiones?* At *deponere sollicitudinem, curam*, tritum et obvium ubivis. *Levare annonam* optima est locutio. Livius IV. 12. ‘Annonæ levatæ gloriam tulit.’ Ibid. ‘quam annonam levaret;’ nec non c. 13. ac XXVI. 40. ‘Urbis Romæ atque Italiæ annonam levaret.’

XXXV. 1 *Quique cum eo essent comites, mirari et requirere*] Vulgatam sane lectionem, quam exhibet Ms. Norv. non prorsus respuo. Testor tamen editt. Rom. Ven. Beroald. repræsentare *et qui cum eo essent*, commirari *et requirere*, quo fere modo ex vet. Codd. rescribendum censuit Phil. Rubenius Elect. I. 10. *Davis. Comites mirari.* Sic Scaliger et Recentiores. Editt. Vett. quique cum *eo essent commirari, &c.* Quæ lectio nihilo videtur inferior. *Clark.* Errat Clarkius. Post Beroaldum omnes ediderunt, ut Scaliger et ceteri habent. Sed Ed. Rom. Med. Ven. et Ms. Dorvill. *et qui cum eo erant commirari. Erant* est quoque in Leid. pr. Quod ideo re-

stitui. Pro *comites* in Leid. sec. legas *omnes*. *Comminari* præfero cum Rubenio; quia hoc Comicum magis: quod scribendi genus perquam sæpe sectatur Hirtius. Sic mox 'verba proloqui:' ut apud Terent. And. I. 5. 21. 'ullum me verbum potuisse proloqui.' Vide et Phorm. v. 6. 21. Infra c. 57. 'Scipio quique cum eo erant.'

22 *Quorum orationem celeriter veritas comprobavit*] Mira sane loquendi ratio, si modo sic scripsit Hirtius. Sed eum reliquisse puto, *quorum orationem* EXITUS *celeriter comprobavit*. Eam certe vocem in hac historia adhibet Celsus p. 221. *Davis.* cur. sec. Non video, cur magis mira sit hæc locutio *veritas comprobavit orationem*, i. e. oratio vera fuit, quam l. v. de Bell. Gallico c. 58. 'Comprobat hominis consilium fortuna,' i. consilium ejus felix fuit, et successum habuit.

XXXVI. 4 *Sub manum Scipionis in c. subm.*] In Leid. pr. *summam manum*. At Leid. sec. et Edd. primæ *sub manu*. Quod perinde esse videtur, dum modo intelligas pro *simulac eos habebat, identidem eum submisisse* in castra Scipionis sive *Scipioni:* quod præfero cum Edd. Vasc. Stephan. Gryph. post. et aliis. De locutione *sub manu* vel *manum* adi Cel. Burm. ad Sueton. Aug. c. 49. 'Quo celerius ac sub manum adnunciari posset.'

6 *Ex oppido Tisdro*] In omnibus est *ex oppido Tisdræ*, ac ita legendum censeo. Sic noster infra c. 58. 'Oppidum Uzitæ.' Virgilius Æn. III. 283. 'Buthroti urbem:' et Sulpicius Severus Hist. Sacr. I. 43. 4. 'Sareptæ oppidum' dixerunt. *Davis.* Al. *Tisdro* vel potius *Tisdra. Clark.* Licet enim hoc oppidum *Tysdrum* vocet Capitolinus in Maximinis c. 14. et in Gordianis c. 7. 8. Noster tamen id *Tisdram* nominat. Vide c. 67. 68. *Davis.* cur. sec. *Thisdre* vel *Thisdore* habent etiam mei omnes et Edd. pp. Gryph. Vasc. Steph. aliæque pro *Tisdræ;* ut etiam c. 93. supra c. 28. 'Thapsi oppidum:' ubi vide. Adde Cell. ad c. 58.

6 *In quo tritici modium millia* CCC *comportata fuerant*] Hoc est; *in quo* reposita erant—quæ *comportata fuerant*. Vide quæ supra de hujusmodi constructione ad IV. 12. Male enim Goduinus et Cellarius legunt *in* quod, &c. *Clark.* Petav. Norv. et tres Msti Goduino memorati dant *in quod*. Sic paulo post, 'In *quod* Juba—frumentum—comportaverat.' Licet igitur ferri queat recepta lectio, si cunctis ab exemplaribus firmaretur; nullo tamen modo contra meliorum fidem videtur defendenda. *Davis.* cur. sec. *In quo* hic Mss. mei et Edd. omnes, at statim *in quod*.

Modium milia] Mss. et Editt. Vett. *modia millia* CCC. Quod Latinum non est. *Millia* enim non potest esse adjectivum: nisi forte subintelligatur *ad* (vix) *modia* ad *millia* CCC. Quomodo nonnumquam loqui videntur boni auctores. *Clark. Modia*, quod est in Leid. sec. Dorv. immo et Petav., nisi fallunt excerpta, et Edd. omnibus ante Scalig., proscripsit etiam Glandorpius, ut et Cellarius, non quod *modia* in neutro Latine non dicatur, sed quod *modia millia* jungi non possint. At fallitur vir doctus. Vel enim est appositio, vel subintelligitur *ad*. B. Civ. II. 18. 'tritici modos CXII milia pollicetur,' ut est in Mss. omnibus. Plura vide ad III. 4. 'Sagittarios III milia, equites VII milia.' *Modium* hic tamen nolui rursus inmutare, quia sic inveni in Scalig. et Leidensi primo. *Mille* Edd. Steph. et Gryph. post.

10 *Copiæ suæ conserventur*] Commeatus, cibaria. Cæsar B. G. IV. 4. 'Reliquam partem hiemis se eorum *copiis* aluerunt.' Velleius Paterculus II. 111. 'Inopsque *copiarum* et intra se furens, viribus hostis elan-

guesceret.' Vide et Justinum xxxviii. 10. 8. *Davis.* Vide plura ad B. G. i. 31.

12 *Se missurum dixit*] Lege *dicit*; nam verbum præsentis temporis et antecedit et sequitur. *Davis.* cur. sec. At contra in Leid. prim. est *egit. Dicit* jam exstat in Edd. Elzevirii. Sæpissime monui tempora hæc passim varie jungi.

14 *Castello in montis loco munito locato* —— *est potitus*] Editt. Vett. *castello in montes loco, &c.* Ms. autem Norv. *castellum in montes loco munito locatum* —— *potitus est*, unde proculdubio rescribendum *castellum in montis loco munito locatum* —— *potitus est*: non raro enim apud optimos auctores quartus casus huic verbo adjungitur, et falsus est Servius, qui ad Virgilii Æn. iii. 278. negavit nos accusativo casu hic uti posse. Lucretius l. iii. p. 406. edit. Wechel. '*Sceptra potitus*, eadem aliis sopitu' quiete.' Terentius Adelph. v. Sc. 4. 17. 'Ille alter sine labore *patria potitur commoda.*' Ubi Donatus, 'accusativo,' inquit, 'casu extulit, quod nos ablativo dicimus.' —— Accius in Clytemnæstra, 'Feras potiuntur plagas.' Corn. Nepos Eumen. c. 3. 'Semper habiti sunt fortissimi, qui *summam* imperii *potirentur.*' Justinus ix. 7. 12. Spectaculoque pendentis, *ultionem potita* est.' Vide et xxxvii. 1. 4. *Davis.* Vulgata tamen lectio, quod moveatur nihil est. *Clark.* At durissime hic tot ablativi junguntur, quare omnino rescripsi *castellum locatum*: quæ lectio confirmatur ab integerrimis Codicibus Petaviano et Leid. primo. Sic c. 68. *Oppidum potitur* Mss. meliores. Plaut. Amphitr. i. 1. 32. *domum potiri.* Et sæpissime. Adi, quæ congessit A. V. Staveren ad Nepot. Eum. c. 3. § 4. et Davis. infra ad c. 87. 'Castra potitus est.' B. Hisp. c. 13.

15 *In monte loco munito*] Sic restitui ex Ms. Regio. Mss. alii et Edd. Vett. habent corrupte, *in* montes *loco munito.* Unde Scaliger et Recentiores, in montis *loco munito.* Sed elegantior est lectio ea, quam ex Ms. Regio reposui. *Clark. Montis* jam ediderunt Aldus, Vascos. Gryph. Steph. et exstat in Leid. pr. Scalig. sed *montes* etiam Petav. Dorvill. et Leid. sec. cum Edd. primis. Quare etiam prætuli *monte.*

In quod Juba] Ms. Reg. *In* quo *Juba comportaverat.* Quæ verior est lectio. Sic enim supra. *In* quo *comportata fuerant.* Vide quæ ad istum locum et superius ad iv. 12. annotavi. *Clark.*

17 *Vi expugnando*] Ciaccon. emendat *vi et pugnando* e Plauti Mil. Glor. et ita ille alibi. *Pugnando capere* frequens est. Adi Cort. ad Sall. B. Cat. 7. et supra c. 25.: sed 'vi oppugnando cepi' Vatinius apud Cic. V. Ep. 10. 'Vi inrumpere' c. 29. supra. Passim Liv. et alii, 'vi capere,' 'obpugnare' i. 17. Immo iv. 57. 'Castellum vi expugnatum.'

xxxvii. 1 *Propter mare legiones ducit*] Editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent *prope mare legiones educit*: sed est glossema, nam *propter mare* idem valet ac *prope mare.* Virgilius Eclog. viii, 87. 'Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulva.' Et Georg. iii. 13. 'Templum de marmore ponam Propter aquam.' Justinus xii. 9. 9. 'Trunco se, qui *propter murum* stabat, applicuit.' Vide et Donatum ad Terentii Adelph. act. iv. sc. 2. 37. et Nonium Marcellum p. 396. *Davis. Prope* etiam legas in Ms. Dorvill. et Ed. Med. perperam. Adi ad B. G. i. 22. 'propter hostium castra:' et passim Apuleius: sed sæpe apud illum quoque abiit in *prope.*

13 *Ingens*] In longitudinem. *Clark.*

xxxviii. 2 *Atque in unumquemque collem*] Prima vox hoc in loco non est particula copulans, sed idem sonat ac *statim.* Plautus Bacchid. Act. ii. Sc. 3. 45. 'Dum circumspecto, *atque*

ego lembum conspicor.' Nonius Marcellus p. 531.: Atque *particula —— significat etiam* celeriter *et* statim, *ut Virgilius Georg.* I. 203. 'Si brachia forte remisit, *Atque* illum in præceps prono rapit alveus amni.' Hæc ille mutuo sumsit ex A. Gellii Noct. Attic. x. 29. *Davis. Postquam —— adscendit ; atque in unumquemque collem turres —— facere cœpit ; &c.* Adnotat Davisius, vocem *atque*, hoc in loco non esse particulam copulantem, sed idem sonare ac *statim ;* antique videlicet, ac more quodam Poëtico. Sed perperam admodum hoc finxit in Auctore tam perspicuo, quam est Hirtius. Cum enim ea vox in Ms. Vossii desit ; facile fieri potuit, ut Librariorum incuria huc ex linea sequente irrepserit ; atque adeo, illa deleta, legi debeat, *Postquam —— adscendit ; in unumquemque collem turres —— facere cœpit ; &c.* Multo hoc melius, quam quod conjecit Goduinus ; nempe interstinguendum isto modo : *Postquam ad jugum —— adscendit, atque in unumquemque collem ; turres —— facere cœpit, &c.* Multoque utrumvis melius, quam quod commentus est Davisius. Verum, ut quod res est dicam, nulla omnino hic opus est medela. Nam et vox illa *atque* satis est sana, et usitato etiam significatu suo particula est copulans, sententiamque (ne interpunctione quidem mutata) perspicuam efficit. Etenim, (quod viros hosce doctos fugerat,) periodi ἀπόδοσις non hoc in loco inchoatur ; sed, προτάσει continuata usque ad vocem *Numidarum*, incipit ἀπόδοσις demum a vocibus *Paullisper commoratus.* Hoc modo : *Postquam Cæsar ad jugum —— adscendit ; atque* (postquam) *—— turres castellaque facere cœpit ;* (postquam) *ea —— effecit ;* (sic enim ex omnibus Mss. legendum ; non, *efficit ;*) *et postquam —— stationemque Numidarum :* (tum) *paullisper commoratus, &c.* Nihil evidentius. *Clark.* Dele notam 3. repone vero : *Atque in unumquemque collem.* Prima vox idem nonnunquam sonat ac *statim*, ut observarunt Agellius x. 29. et Nonius in *atque.* Vide sis et J. Fr. Gronovium ad Livii XXVI. 39. Ea tamen voce deleta malim, *Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit, in unumquemque collem, &c.* Ac ita diserte repræsentant Ms. Vossianus, editique Florent. Gryph. et Lugdun. 1576. *Davis.* cur. sec. *Atque* abest ab Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. et Stradæ. Sed recte docet Clarkius, adesse debere, uti eam vocem agnoscunt quoque Mss. omnes, nec non *effecit* cum Edd. nominatis ceterisque vetustis ; nisi quod Leid. sec. Dorv. et Edd. Rom. Mediol. ac Ven. habeant *fecit. Atque* aliter etiam sumi pro *statim* docet quoque Cerda in Virgilii loco. Vide etiam quos laudat Cel. Burm. ad Phædr. F. 16. 'Rapere atque abire.' Glandorpius quoque pro *statim* capiebat hic loci, vel deletum volebat.

3 *Effecit*] Ita consentientibus Mss. omnibus et Editt. vett. restitui. Editores nuperi reposuerant, *efficit ;* quia Syntaxin totius periodi non intelligerent scilicet. *Clark.*

13 *Pedestremque copiam*] Pedestres copias. Sic Virgilius Æn. II. 564. 'Respicio, et, quæ sit me circum *copia*, lustro.' Ubi Servius, 'notandum,' inquit, 'de exercitu numero eum dixisse singulari, cum *copias* de exercitu numero plurali dicamus.' Silius Italicus XI. 267. 'Nunc deinde pedestris *Copia* quanta viri.' Vide etiam notat. ad B. C. I. 45. Editio Beroald *equestremque copiam* hic perperam repræsentat. *Davis.* Vide ad B. Gall. I. 48. 'Quos ex omni copia delegerant.'

XXXIX. 6 *Imperat turmæ Hisp. ut, &c.*] Optime a Codd. Scalig. et Leid. pr. exsulat conjunctio *ut :* quare eam delevi. Vide notas ad IV. 16. et sæ-

pissime. Minus bene autem in Dorvill. codice exstat, *ut turma Hisp. occurreret:* et cetera in singulari numero.

7 *Adcurrerent*] Leidenses et Dorvill. cum Edd. Rom. Mediol. ac Ven. *occurrerent*. Bene: i. in tempore adessent. Sic c. 49. 'proximi collis occupandi consilium ceperat, et quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Et ita sæpe alibi. Consule Cel. Burm. ad Vellei. II. 61. 'Cum Antonius occurrisset exercitui,' et ad Phædri Epilog. l. II. Hinc 'suppetias occurrere' c. 66.: ubi vide Davis. B. Hisp. c. 37. 'Classe occurrit,' i. e. in tempore adest. Adde Cort. ad Plin. lib. VI. Ep. 34. in f. Ita *obponere* sæpe pro *adponere*, ut infra c. 59. et aliquoties idem vir, uti et Heins. ad Ovidium de eo composito egerunt.

16 *Ab suis copiis longius abscessisse*] Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. habent *ab suis copiis longius* jam *abscessisse*, unde fugitiva vocula Hirtio restituenda. *Davis.* Mei omnes quoque, et Clarkii cum Edd. ante Scalig. addunt *jam*, quare rursus inserui.

XL. 12 *Postea*] Scalig. Leid. pr. sec. Dorv. et Edd. Rom. Mediol. et Ven. *postquam*. Lege *post quæ*, ut margini adlevit Lipsius.

19 *In fide partienda*] Super hoc loco rogavit Cel. Gronovius Heinsium per epistolam Tom. III. p. 379. quid differret Torrentianus codex, quoniam Lipsius quid adscripserat, quod adsequi non posset. Gudius videtur e Lipsiana manu effecisse *fidei commissæ portentum*. Torrentianum Codicem hic deficere jam multo ante monui. Fidem partiebantur, quia ante Curioni, adeoque partibus Cæsaris, nunc Scipioni, adeoque Pompeianis sese addixerant.

XLI. 2 *Deducit*] Ms. Eliens. *educit*. Mss. Reg. et Vossii *eduxit*. Edit. Rom. *deduxit*. Quarum duarum posteriorum lectionum alteram recipiendam existimo; propter sequentem *instruxit*. *Clark.* Legendum *cohortes eduxit*, ut jubent *Petav.* aliique nonnulli Msti. *Davis.* cur. sec. *Eduxit* etiam Ms. Ursin. Scalig. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. Marg. *deduxit* Leid. pr. Dorv. et Edd. Med. Ven. sed præstat hic *eduxit*. *Deducere* aliud quid notat. Vide ad B. G. II. 33. et 'eo deducere,' infra c. 56.: sed rursus c. 58. 'Copias de castris omnibus deducunt,' in Mss. melioribus *educunt:* c. 61. tamen 'legiones in campum deducere.'

13 *Quod ubi Cæsar animadvertit; arbitratus—venire: in eo loco—constitit*] Mire hic dormitarunt Editores, qui non animadverterunt aut mendum aliquod subesse, aut nimiam saltem et vix ferendam ambiguitatem; cum illud *constitit*, et quæ sequuntur, ex Syntaxi videatur referri ad Cæsarem; sensu autem postulante, necessario sit de Scipione intelligendum. Ms. Eliensis, pro *arbitratus*, habet *arbitrabatur*. Unde ex conjectura rescribi poterit, *Quod ubi Cæsar animadvertit*, arbitrabatur *Scipionem—venire;* at ille *in eo loco—constitit*. Vel forte aliquid ante voces istas *in eo loco* deest. Vel, utcunque sit; sive desit aliquid, sive non; manifesto de Scipione, non de Cæsare dictum intelligendum est illud, *in eo loco—constitit; &c. Clark. Quod ubi Cæsar animadvertit*, arbitratus *Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire*, in *eo loco*, *quo paulo ante commemoravi*, *ante oppidum consistit:* Ms. Norv. exhibet, *arbitrabatur Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire*, quod *in eo loco constitit*. Quasi Scipio ad dimicandum *progrederetur*, quod ante oppidum *staret!* Revera tamen ultimæ sententiæ pars ad Scipionem spectat, ut recte vidit Clarkius. Quapropter doctissimus ille vir legit, *Quod ubi Cæsar animadvertit*, arbitrabatur *Scipionem ad di-*

micandum paratum ad se certo animo venire ; at ille *in eo loco, &c.* Eodem sensu, sed Mstis propius accedens, lego, *Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus* EST, vel, ut Norv. habet, *arbitrabatur, Scipionem ad dimicandum* parato *ad se* et *certo animo venire ;* QUI TAMEN *eo loco.* Qui compendiariam norunt scribendi rationem, qua usi sunt Librarii, facile cernunt *quod in eo loco* pro *qui tamen eo loco* irrepere potuisse. *Davis.* cur. sec. Forsan simpliciter scribendum *Is eo loco ;* certe illa de Scipione sine dubio capienda sunt.

14 *Certo animo*] In Scalig. et Leid. pr. exaratur *certum.* Quasi fuerit *certum animi.* Sed nulla mutatione opus est ; *paratus animo certo* dicitur qui firmiter quid proposuerit, seque ad id paraverit. *Paratus animo* ita sæpius. V. ad Bell. Alex. c. 45. et *certo animo ;* ut apud Ovid. Ep. Her. XVIII. 38. 'Quid mecum certa prœlia mente geris?'

In eo loco, quo paullo ante commemoravi] Editt. Rom. Ven. Beroald. habent *in eo loco, quem paullo ante commemoravi,* quæ lectio est a sciolis, Hirtii manum temere mutantibus ; more enim Græco hic locutus est noster ac infra c. 69. Sic et interdum præstantes linguæ Latinæ auctores. Terentius Heaut. Act. I. Sc. 1. 35. '*Men.* Scire hoc vis? *Chr.* hac caussa equidem, *qua* dixi tibi.' Vitruvius Archit. II. 1. 'Spatio inter eas relicto, *quanto* arborum longitudines patiuntur.' Lactantius de mort. Persec. c. 45. 7. 'Collectis ex proximo, *quantis* potuit, militibus.' Adde quæ notavimus de B. Civ. III. 69. *Davis.* Quo *paullo ante commemoravi.* Codices nonnulli, quem *paullo ante, &c.* Sed elegantior est vulgata lectio. Cujus Syntaxeos ratio ea est, ut vel dicatur, *eo loco constitit,* quo in loco eum copias suas eduxisse *paullo ante commemoravi ;* vel *eo loco constitit,* de *quo paullo ante commemoravi* [quemadmodum jam supra cap. 38. *ad jugum,* de *quo docui*] ; vel denique ut sit Hellenismus, sive Syntaxis Græcis usitata, quo pronomen eodem casu efferri solet, ac nomen antecedens : quod tamen fieri solitum duntaxat in *verbis usus frequentioris,* iisque fere aut primæ aut secundæ personæ ; quæque ibi loci deponentium seu intransitivorum naturam habent. Vide Illustrissimi, et acri judicio quicquid ubique est Criticorum longe exsuperantis, *Richardi Bentleii* Emendationes ad Ciceronis Disputationes Tusculanas a Davisio editas, p. 80. *Clark.* Vide etiam Cellarium, et infra. Male etiam Ed. Med. et Edd. omnes ante Ursinum, *quem,* et Leid. sec. *quod.* c. 69. 'ratione qua ante dixi.' Plura vide ad c. 69. 'cum quibus paullo ante memoravi.'

17 *In conspectu patenti adversariorum constituit*] Scribe *in conspectu adversariorum constituit,* deleta voce supervacanea, quam nesciunt Pet. et Norv. *Davis.* cur. sec. Non agnoscit quoque Ms. Dorvillianus. Nihilominus quum alii retineant integerrimæ notæ libri, non ausim temere proscribere.

XLII. 7 *Hostesque m. ac. s. op. texisse sibique*] Mss. Petav. Leid. pr. Scal. et Edd. Rom. Med. ac Ven. *texissent, sibi diff.* Sed et Edd. eæ addunt *hostesque qui.* Fors. *hostesque quum, &c. texissent, sibi diff.* dein *in cornu dextro ac sinistro* primus edidit Scaliger ex Codice Ursini, quo cum faciunt Mss. mei præter Dorvill. qui cum ante vulgatis habet *in cornu dextrum ac sinistrum,* Leid. sec. *et in cornu.* Sed rectius Edd. Rom. Mediol. ac Venet. *In acie cornu dextro ac sin. et ex iniq. Et* pro *ex* etiam Ms. Ursin. *In* ante *acie,* delebat Lipsius. Sed *in acie vincere, in acie dimicare* frequens est in his commentariis. Adi ad VII. 29. 'Neque in acie vicisse Romanos :' ut e Mss. restitui.

XLIII. 1 *Acillam, et* IIX *cohortes sti-*

pendiarias Numidis Getulisque obsidebat] Ex Mstis Petav. et Norv. reponendum, *qui Acillam* VIII *cohortibus stipendiariis Numidis Getulisque obsidebat:* tot enim cohortibus Acillanos obsidebat Considius, ut patet ex c. 33. *Davis.* cur. sec. Accedunt Codices Scalig. et Leid. pr. in quibus est *et* IX. ut pateat, *et* factum ex parte numeralium notarum.

2 *Ubi C. Messius cohortibus præerat*] In editt. Rom. Ven. Beroald. corrupte legitur *ubi C. Messius, qui cohortibus præerat,* quasi rem ex parte Cæsaris non gesserat Messius. Ms. Norv. locum sic exhibet, *ubi C. Messius* parte Cæsaris *cohortibus præerat* præsidio missis; quod sane additamentum ex ora exemplaris in textum videtur irrepsisse: nam Glossema esse pro certo habeo. *Davis.* Ms. Reg. et Editt. Vett. *ubi C. Messius,* qui *cohortibus præerat.* Quod cum sententiam turbet prorsus, nec tamen forte illud *qui* plane ex nihilo esse videatur; conjecerim equidem legendum, *ubi C. Messius* cum *cohortibus præerat.* Quanquam venustior est lectio vulgata. *Clark. Qui* etiam addunt Leidenses, Cujac. Scalig. Dorvill. et Edd. primæ: *ubi* deest Leidens. sec. ut forsan fuerit *C. Messius ubi coh.* nisi sub *qui* lateat cohortium numerus. Sed etiam Petav. habet *C. M. parte Cæsaris coh. præerat præsidio missis,* non admodum inepte: nam C. Messius subito Achillam missus erat cum cohortibus a Cæsare, ut Considium occuparet, quod etiam peregit, et prius Considio Achillam pervenit. Confer c. 33.

10 *Adrumetum se recepit*] Sic reposui ex Msto Norv. ac editt. Beroald. Steph. cum in vulgg. legatur *Adrumetum se recipit. Davis.* Ita restituit Davisius ex Ms. Eliensi (quo cum faciunt Mss. Reg. et Vossii) et Editt. Vett. postulante etiam Temporum ratione. Vulgg. *recipit. Clark. Recepit* etiam Mss. mei omnes; item Edd. Vasc. Gryph. et aliæ: sed perinde esse, sæpissime ostendi. At in his Mss. sunt sequendi.

XLIV. 2 *In qua fuerat Q. Cominius*] In Msto Norvic. et editis plerisque male exhibetur *Q. Comius.* Contrario vitio apud Frontinum Strateg. II. 13. est 'Comminius Atrebas, cum victus a D. Julio ex Gallia in Britanniam fugeret,' quum omni procul dubio sit scribendum *Comius Atrebas,* quod a Stewechio et Scriverio non animadversum miror. Ejus sæpe meminit Cæsar. Vide B. G. IV. 27. et VII. 76. *Davis.* V. etiam Ursin.

3 *Ab residua classe*] Lege *reliqua* cum Pet. et Norv. *Davis.* cur. sec.

6 *Navis triremis*] Vetustissimi Codices Petav. Cujac. Scal. Leid. pr. Ursin. et Ed. Scal. *trieris.* De cujus lectionis veritate non dubitare quis potest. Navium nomina Græce efferre solet Hirtius, ut *Dicrotos, Catascopus, Penteris.* Vide ad B. Alex. c. 47. et infra c. 63. et Nep. Alcib. c. 4. ut quidem Giphanio præeunte reposuerunt Viri docti: quamvis ibi plerique Mss. *triremem* retineant, et ita in reliquis locis apud Nepotem. Nec secus occurrit in Inscriptionibus. Consule Fabrett. ad Columnn. Traj. p. 113.

16 *Remp. cum optimo quoque defenditis*] Ex re ipsa legendum *defendetis,* ut etiam Codex Ursini repræsentabat. *Davis.* cur. sec. *Defendetis* etiam exhibent Scalig. et Leid. pr. ut debent.

XLV. 10 *Amplius* XXXVI *annis*] Reponit Joan. Glandorpius, *amplius* XVI *annis,* quia ex prætura Cæsaris ad hoc usque tempus XVI tantum annorum fluxerat spatium. Et hujus quidem conjecturam ex Msto Victorino firmat Joan. Goduinus. Vulgatam tamen lectionem tuetur Jul. Celsus, qui p. 222. edit. Londin. sic ait: 'Quomodo —— contra illum exercitum, pro cujus victoria et gloria annos XXXVI et eo amplius decertavi,

arma portarem;' adeo ut annorum numerus non ad ipsum Cæsarem, sed ad veteranum ejus exercitum videatur referendus. Ms. autem Norv. habet *amplius* XXXVI *annos*, et sic rescribendum. Cæsar B. G. II. 16. 'Inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non *amplius millia* passuum X abesse.' Noster hujusce libri cap. 1. 'Quum non *amplius legionem* tironum haberet *unam*.' Et ita sane alibi passim. *Davis.* Dele *adeo ut annorum* —— *rescribendum* et deletorum loco repone: At hoc nihil aliud monstrat, quam mendi vetustatem; nam vera prorsus et Glandorpii conjectura, quam repræsentat etiam Codex Regius. Cum vero Norv. habeat *amplius* XXXVI *annos*; lege *amplius* XVI *annos*. *Idem*, cur. sec. Etiam Vasc. Margo XVI. Lipsius adscribit *credo* XXVI. Placet mihi quoque XVI. Ceterum *annos* ex Eliensi Codice recepit Clarkius, nimis temere. Utrumque enim passim in his commentariis occurrit. Mei *annis* retinent. Adi ad B. G. IV. 37. 'Amplius horis quatuor.' *Anno* est in Ms. Ursini: *ann* Scalig.

XLVI. 7 *Cruciabiliter interfecti*] Cl. Dodwellus Diss. de Julio Celso, § 8. hanc locutionem numerat inter eas, quas *nemo peritus harum rerum censor ad Cæsaris vel* Hirtii *ætatem retulerit*. Quid igitur fiet Plauto, qui Pseud. act. IV. sc. 1. 40. ait: 'Nisi effecero, *cruciabiliter* carnifex me accipito.' Ipsam Phrasin adhibet Amm. Marcellinus et Ausonius, scriptores quidem Cæsare recentiores, at interpolatore, quem somniat, Julio Celso, Constantinopolitano vetustiores. Illum vide XXVI. 6. XXX. 5. hunc in Periocha Odyss. XXII. *Davis.* cur. sec.

11 *In salo esse jusserat*] Ex hac locutione, quam noster repetit etiam c. 62. 63. hunc *scriptorem Africanum, hisque temporibus juniorem* fuisse colligit Doctissimus Dodwellus. *Africanus* igitur, *hisque temporibus junior* fuit Cornel. Nepot. cujus hæc sunt in Themistocle c. 8. 'diem noctemque procul ab insula *in salo* navem tenuit in anchoris.' Similiter 'navium in salo stantium' meminit Plinius H. N. l. IX. § 76. Isque, licet his temporibus paullo junior scriptor fuit non Africanus, sed Italus. *Davis.* cur. sec. Bene *in salo* e suo Codice restituit Ursinus, cui accedunt Cuj. Pet. Scal. et Leid. pr. Ab aliis, uti et Edd. prioribus voces *in salo* exsulant. Auct. B. Hisp. c. 40. 'naves, quæ in salo fuerunt.'

XLVII. 2 *Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, &c.*] Codices nonnulli, *Vigiliarum;* quod strenue propugnat Goduinus: sed perperam admodum. Mirum autem, etiam Viros doctiores hic hæsitare. Nam et Cellarius: 'Virgiliarum occasum,' inquit, 'qualem? Videntur enim hæc mense Februario accidisse, quo Pleiadum nec cosmicus, nec acronychus, neque heliacus occasus datur.' Oblitus erat nimirum Vir doctissimus verborum sequentium; *circiter vigilia secunda noctis.* Etenim mense Februario, quum Sol in signo Piscium versatur; Pleiades, quæ sunt in signo Tauri, non possunt non occidere circiter *vigilia secunda noctis.* Cæterum si hæc verba, *Virgiliarum signo confecto*, omnino de anni tempestate sunt intelligenda; tum, cum Cellario, dicendum est accidisse hæc ineunte Martio, quod tempus propius abest ab heliaco Pleiadum occasu; ideoque subjecisse Hirtium, *Per id tempus fere, &c. Clark.* Cave locum cum Goduino tentes. Hæsit viris eo doctioribus aqua, quod hæc ad anni Juliani normam computarint; cum *pro vero hujus anni Kalendario primus Februarii dies in Novembris Julium diem undecimum conveniebat, quo Pleiadum confectionem refert Plinius.* Verba fere sunt Cl. Dodwelli diss. de Julio Celso § 8. De hac vero re nuper accu-

ratissime scripsit Vir doctissimus Car. Ashtonus Bibl. Litter. Num. VIII. Artic. 3. *Davis.* cur. sec. *Vigiliarum* etiam recentissimi Dorv. et Leidens. sec. quod ineptissime defendit Goduinus, et satis refellitur adjunctis *circiter vig. sec. Confecta* pro *finita:* ita B. G. VI. 3. 'confecta hieme:' VII. 3. 'confecta vigilia prima:' infra 'confecto die,' c. 83. et passim.

6 *In tertio quartoque die procedendo*] Pet. Ciacconius legendum conjecit *tertio aut quarto quoque die procedendo;* sed nimia est hæc mutatio: lubens tamen reponerem *in tertio quartove die procedendo,* quemadmodum legitur in editt. Rom. Ven. Beroald. *Davis.* Cum Edd. Vett. facit Ms. Regius *in tertio* quartove *die.* Forte *in tertio quartove quoque die. Clark. Quartove* etiam Ed. Mediol.

13 *In Africam autem non modo sibi quidquam*] Ms. Norv. *in Africa,* ac ita sane ex Cod. Thuanæo rescripsit Joan. Goduinus; emendatione tamen nihil est opus, nam constat hanc præpositionem, etiam cum quietem notet, accusativo junctam reperiri. Curtius III. 10. 'Quippe Darium quinto die *in Ciciliam* fore nunciabatur.' Sic Cæsar de B. Civ. I. 25. 'in potestatem habere' dixit. Vide G. J. Vossium de Construct. c. 65. *Davis. Africa.* Ita recte edidit Goduinus ex Ms. Thuani. Quo cum consentiunt Mss. Reg. Eliens. et Vossii, sententiaque ipsa postulat. Opponitur enim præcedenti, *ex Sicilia, &c.* Ut mirum sit Scaligerum et Recentiores edidisse, *in Africam;* multoque adhuc magis mirum, Davisium corruptam istam lectionem propugnare. Quod enim ait constare hanc præpositionem, etiam cum quietem notet, Accusativo junctam reperiri; in eo Grammaticis credens, valde fallitur. Etenim quæ afferunt Grammatici istiusmodi constructionis ex bonis Auctoribus exempla, ea loca omnia minus recte sunt ab iis intellecta. Quod refert Curtius, *Darium quinto die* in Ciliciam *fore;* non utique *quies* est, sed *motus:* ostendit enim eum non *in Cilicia* esse, sed quinto demum die *eo perventurum.* Quod dixit Cæsar, *in potestatem habere;* in eo subintelligitur, *redactum,* vel *traditum,* vel *susceptum, &c.* Et similiter in cæteris. De contraria constructione, ubi eadem præpositio, cum ablativo, motum significare dicitur; vide supra ad IV. 12. *Clark.* Dele notam meam, pro qua rescribe: Msti Thuan. Norvic. aliique nonnulli dant *in Africa;* et recte quidem, prout videre Goduinus et Clarkius. Curtius tamen III. 5. 10. 'Quippe Darium quinta die *in Ciliciam* fore nuntiabatur.' Ibi vero legas oportet *in Cilicia,* idque præstantissimorum Codicum fide. *Davis.* cur. sec. Nollem Davisium mutasse sententiam. *In* notat *intra* in talibus. Vide quæ congessi ad Frontin. I. 3. 5. 'In Hispaniam victus exercitus,' et supra ad V. 24. Et sane *in Africam* hic servant Petav. Scal. Leidenses, Dorvill. et Edd. antiquissimæ cum Aldo, Gryphio, Plant. aliisque. Ab vetustissimis Mss. hæc dependent. Nam ex uno alteroque Codice ego nequaquam inculcarem.

Non modo sibi non, &c.] Ultimum *non* haud comparet in Leidensibus Mss. At sequitur *sed etiam.* Adeoque *non* debet secundo loco adesse, ut docuit Cel. Periz. contra Sanctium, Muret. aliosque ad Sanct. Min. IV. 7. § 5. Eadem variatio c. 87. Alia ratio est si sequatur *sed ne.* De qua vide ad B. G. II. 17.

17 *Arundinibus scopisque contextis*] Nullæ conjecturæ Salmasio satisfecerunt. Vir itaque summus ad Spartiani Hadrianum c. 10. p. 88. legit *atque arundinum topiis contextis:* vel *atque arundine topiis contextis.* Ad me quod attinet, hæc Lipsianis non prætulerim. *Davis.* cur. sec. *Scopisque.*

Hæc emendatio Scaligero ejusque Codici (nam ita in excerptis Ms. ejus exstat) debetur: cum vulgo antea legeretur *arundinibus coriisque contectis* vel *contextis:* sine dubio male, cum *pelles* non haberent, quare Lipsius Dial. v. de Mil. Rom. c. 5. legebat *storeisque:* vel quia in Ed. primis scribitur *arundinum copiis*, etiam conjiciebat non invenuste *copulis*. Habent autem Edd. Rom. Mediol. Ven. et cum iis Dorvill. *arundinum copiis tectis contextis.* Unde Salmasius malebat *arundinum topiis.* Verum *arundinibus* retinent Mss. reliqui omnes. Nec voci *topiorum,* quæ in elegantiore hortorum cultu usum habent, ullus hic locus esse potest. *Copiis* etiam est in Leid. pr. pro *scopis: coriis* Leid. sec. In voce *contextis* consentiunt, ut debent, Mss. omnes cum Edd. Bas. Vascos. Steph. et aliis. Male Ursin., contra suum codicem, tamen *contecti* malebat. Vide ad B. G. II. 17. 'Rubis sentibusque intertextis,' ut legendum puto.

XLVII. 18 *Permanebant*] Mss. nonnulli *protegebantur. Clark.* Id ego in meorum nullo inveni, sed tantum in Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ: *permanebant* est *pernoctabant.* Consule Cel. J. F. Gron. ad Senec. de Benef. c. 16. Heins. ad Ovid. Art. II. 237. ac Comm. ad Ter. Eun. II. 1. 10. et alibi.

19 *Gravati pondere—omnes subruti disjectique*] Codices nonnulli *Gravata,* scil. *tentoriola, pondere, &c. omnia subruta disjectaque.* Quæ si vera lectio sit, tum deerit aliquid, quo referatur id quod sequitur, *per castra passim vagabantur. Clark.* In neutro habent hæc Ursini et Scalig. Codices. Et certe illa magis ad *tentoria,* quam milites respicere videntur. *Gravata* etiam est in Leid. sec. qui et *tenebrarum* habet, nec non *aqua omn.* In Scalig. *aquamque.* Pro *omnes* est in Scalig. Leid. pr. et Dorvill. *vel;* in quorum ultimo item *subruta disjectaque.* Ciacconius legit *Iisque s. i. g. c. gravatis pondere, ventis, aq. omnibus subrutis dejectisque:* sed sine ulla necessitate, nimis recedit a scriptis Codicibus, et perperam omnino *disject.* in *dej.* mutat. Vide num verior videatur hæc lectio: *Itaque, &c. gravatis pondere tentoriis, aquarumque vi* (Mss. enim *aquamque vel*) *subrutis disjectisque, omnes.* Vide Luc. IV. 88. Succurrunt et aliæ conjecturæ; sed hæc maxime placet. Dein elegantius, ut opinor, exaratur in Scalig. et Leid. primo *rebus, quæ ad victum pertinent, omnibus conv.*

23 *Pilorum cacumina sua sponte arserunt*] Hoc non raro accidit. Livius XXII. 50. 'Prodigia ex pluribus simul locis nunciata: in Sicilia militibus spicula—arsisse.' Plinius Hist. Nat. II. 37. 'Vidi nocturnis militum vigiliis, inhærere pilis pro vallo fulgorem.' Hæc et hujusmodi alia miraculorum loco credule posuit antiquitas Physices imperita; nihil enim aliud sunt, quam exhalationes sulfureæ calore aëris accensæ, variaque figura, pro flantibus ventis aut materiæ copia, præditæ. Vide Joan. Clerici Phys. III. 4. § 7. seqq. *Davis.* Vide ad Obseq. cap. 107. 'In Circo inter pila;' ubi Lipsius conjicit *in Circejis per p.*

XLVIII. 3 *Ut quum—liberaretur*] Locus in Mss. valde corruptus. Editt. Vett. habent *Ut secum, &c.* Quæ sententia est nulla. Scaliger edidit, *ut si quum, &c.* Quod itidem intelligi nequit. Goduinus et Cellarius melius; *ut sic quum, &c.* Davisius aliique *ut quum, &c. Clark.* In Edd. Elzev. nonnullis est *Ut sic quum.* Primo Mss. omnes et Edd. Vett. ad Scalig. usque *ut secum ipse:* nisi quod *ipse* desit Petaviano, dein *ac terrore C.* est in Petav. Dorvill. et Leid. sec. *Ad terrorem C.* Leid. pr. nam *liberaretur* a Beroaldo ad sensum supplendum, invitis Mss. omnibus et Edd. prioribus, est additum. Latinus Latinius expunge-

bat *exercitus Scipionis a terrore C.* Sed nisi omnia me fallunt, e Mss. et Edd. Vett. omnino restituendus est locus hoc modo: *Ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui* (sive *exercitu*) *Scipionis, ac terrorem Cæsaris*, scil. *exercitui*, vel *ad terrorem Cæsaris.* Hoc patet e seqq. ubi dicit, *animum quidem additum* Scipioni, sed Cæsaris exercitum contra, ac exspectaverat Juba, omnem *terrorem* deposuisse, ita ut Juba præsens *auctoritatem*, quam absens habuerat, amiserit. Confidenter itaque hanc, si non veram, veræ tamen proximam, emendationem textui inserui, et aliorum interpolationes, Mstis invitis, intrusas exsulare jussi. Verum auctoris sensum vidit, non pervidit tamen Lipsius, qui legebat *ut secum al. auct. adferret exercitus Scipioni ad terrorem Cæsaris.* Posset et legi *ut secum aliquid auct. adderet exercitus* (scilicet *suus*) *Scipioni ad terrorem Cæsaris.*

6 *Peditibusque ejus armaturæ*] Hanc sane lectionem exhibent omnes editi; quod tamen non obstat, quo minus ex Msto Norvic. omnino rescripserim *peditibusque* levis *armaturæ. Davis. Levis* ita optime Davisius restituit ex Ms. Eliensi. Al. omnes *ejus armaturæ.* Sed et infra de Scipionis exercitu c. 50. *levique armatura. Clark.* Sequor viros doctos in τῷ *levis*, auctoritate Petaviani Codicis permotus. Nam et ille *levis* exhibet. *Pedites levis armaturæ* dicit; quia et equites sine frenis *levis armaturæ* erant. Confer Lips. l. III. de Mil. c. 8. Vide etiam c. 14. *pedites Numidæ levis armaturæ.* Unde forsan recte in Edd. Vett. et Mss. Cujac. ac Leid. sec. legitur *Numidarum, equitumque levis armaturæ.* Vulgo *Numidarum equitum, levisque ar.* Hinc, 'armaturas leves' dicit c. 59. Vide etiam c. 69. 'Numidæ levisque armaturæ.'

11 *Castris Cæsaris*] Ms. Dorv. Edd. Rom. Ven. Mediol. Vasc. et Gryphii Margo C. *Scipionis*; contra mentem auctoris. Forsan utrumque e marginali glossa natum fuerit; ut conjecisse etiam video Lipsium.

13 *Magis suspensiore animo*] Nonnulli Msti cum editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent *magis suspensione animi*; unus autem e Mstis Regiis et Norvic. omissa prima voce, legunt *suspensiore animo.* Perperam; sæpe enim particulæ comparationis nominibus comparativis adduntur. Noster hujusce libri c. 54. '*Magis* in seditione, &c. quam pudoris modestiæque fueritis *studiosiores.*' Clemens Rom. Epist. ad Corinth. § 48. Τοσούτῳ μᾶλλον ταπεινοφρονεῖν ὀφείλει, ὅσῳ δοκεῖ ΜΑΛΛΟΝ ΜΕΙΖΩΝ εἶναι. Porphyrius de Abstin. I. § 45. Ἡ ἀποχὴ μᾶλλον οἰκειοτέρα. Vide et G. J. Vossium de Construct. c. 16. *Davis. Magis suspensiore animo ante adventum Jubæ commovebatur.* Codices nonnulli, *magis suspensione animi, &c.* Sed erudite tuetur Davisius lectionem vulgatam; ostenditque bonos Auctores nominibus comparativis particulas comparationis nonnunquam insuper addere. Quanquam et isto modo expediri potest hic locus: *Magis commovebatur ante adventum Jubæ, animo suspensiore. Clark.* Loco notæ meæ hanc pone: *Et* exspectatione *copiarum regiarum* exercitus *ejus* magis suspensiore animo *ante adventum Jubæ* commovebatur. Petav. Ursin. Norvic. aliique codices optimi dant *et exspectatio copiarum regiarum exercitus ejus suspensiore animo, &c.*: nonnulli vero repræsentant *suspensione animi.* Legendum videtur et exspectatio *copiarum regiarum* in exercitu *ejus* suspensionem animi *ante adventum Jubæ* commovebat. Certe recepta lectio non fuit ab Hirtiii manu, nisi si durissime scripserit. *Davis.* cur. sec. *Exspectatio* etiam est in Cujac. ac Leid. primo: *ex exspectatione* Scalig. Alterutrum si recipias, legendum erit *exercitusque.* Sed non opus est. Male enim Davisius in secundis curis locum

hunc alio modo refingere conatur. Sed nec bene *magis* (quæ vox solummodo deest in Petav.) cum *suspensiore animo* junxit; licet sciam non raro ita eam abundare. Vide Melam III. 10. Tac. de Mor. Germ. c. 6. et quos laudat Cel. Burm. ad Vellei. II. 129. Barth. Adv. XXXI. 15. Rectius hic Clarkius jungit *magis commovebatur* ante adventum, scilicet quam post eum, ut elliptice locutus etiam Hirtius B. Alex. c. 74. 'quas consuetudine magis pervulgata credebat instrui Cæsar:' ubi itidem Davisius perperam malebat *satis*. Est quidem *suspensione animi* in 2. Gallicanis, Leid. sec. Dorv. et Edd. Scaligerana prioribus: *magna* etiam Edd. Vascos. Gryph. post. ex interpolatione: nam *suspensiore animo* dant Ursin. Cuj. Scalig. Leid. pr. Petav.

17 *Quo facto facile fuit intellectu*] Ms. Norvic. et edit. Beroald. addita vocula, repræsentant *quo facto* cuivis *facile, &c.* Eoque alludunt editt. Rom. Ven. nam in iis Librarii vitio legitur, *Quo facto* cujus *facile fuit intellectu*. Causam sane non video, cur ea vox rejici debeat. *Davis.* *Facile fuit intellectu.* Davisius, ex Ms. Eliensi et Edit. Beroaldi, reponit; cuivis *facile fuit intellectu.* Reperitur et in Ms. Regio eadem vox. *Clark.* *Cui* Leid. sec. inserit; *cujus* Leid. pr. cum Med. sed *cuivis* optime addunt Cuj. Petav. Dorv. et Ed. Gryphii: quare desiderare amplius passus non sum. Dein *illatum* est in Dorv. et Leid. sec. et Edd. ante Beroald. at *intellectum* exstat in Cujac. Petav. Scal. Leid. pr. item Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Stradæ, et aliis. Quod non mutari debuit. Facile deprehensum est, adventu regis Scipioni additum esse animum. Et, ni fallor, ita alibi occurrit in his commentariis. Nec enim capere, credo, quis velit, pro intellectu, ut *optimum factum, &c.* De quo vide ad B. G. IV. 30.

XLIX. 5 *Capiendo loca excelsa occupare contendit*] Sic etiam Msti. Locus tamen mihi videtur depravatus. Lego *propiusque Scipionem* gradiendo *loca excelsa occupare contendit.* *Davis.* cur. sec. Forte delendum *capiendo.*

7 *Sibi progrediendi eripuerunt facultatem*] Ait Joan. Glandorpius legendum haud dubie *Cæsari* vel *illi:* sed nescius erat bonus ille vir *pronomen reciprocum* pro *demonstrativo* poni posse. Carmen de Phœnice Lactantio adscriptum vs. 60. 'Ad *se* reddiderint tempora longa gravem.' Dictys Cretensis III. 11. 'Suggerente *sibi* Polyxena apparatum sacri ejus.' Vide etiam quæ notavimus ad B. G. VIII. 50. *Davis.* *Sibi progrediendi eripuerunt facultatem.* Glandorpius, pro *sibi*, haud dubie reponendum existimat, *Cæsari*, vel *illi:* sed nihil opus. Goduinus et Fr. Sanctius, promiscue aiunt usurpari *sibi* et *illi*, modo ambiguitas vitetur: quod, adeo universe dictum, est falsissimum. Davisius ridet Glandorpium, quod nescius esset bonus ille vir, *pronomen reciprocum* pro *demonstrativo* poni posse. Sed et ipse fallitur. Non enim unquam poni potest *vocabulum aliud* pro *alio*, quæ quidem revera diverso sint significatu (quippe neque ratio tunc esset futura ulla neque norma loquendi) sed *uno eodemque* in loco fieri nonnumquam potest ut vocum *duarum* utraque ex æquo usurpari queat *diverso respectu*. Sic, quod de Cæsare hic dici potuisset *ei* respectu propioris Antecedentis *adversarii eruperunt*, idem æque proprie et Latine dicitur *sibi* respectu remotioris *Cæsar occupare contendit.* Sed hac de re vide quæ fusius supra ad VIII. 50. et ad B. G. I. 20. *Clark.*

8 *Occupandi gratia*] Collem *proximum Cæsari* jam ante occupaverat; nunc *eundem collem* occupare contendit, quem Cæsar, occupare itidem contendebat. Quæri autem potest, an non omissa voce *gratia*, quam Librarii facile inferre potuerint, scribi debeat *ejusdem collis occupandi, Labi-*

enus consilium ceperat. Clark.

L. 2 *Quæ erant transgredienda*] Sic in Msto Regio legit Joan. Goduinus, ac ita ob σύνταξιν reponendum censui. In vulgg. erat *transgrediendæ*. Editt. Rom. Ven. Beroald. ex Glossemate repræsentant *transeunda:* Steph. autem *quæ erat transeunda*, ut hæ voces ad *convallem* referantur. *Davis. Loca* scilicet, Speluncæ in modum subruta. Scaliger (errore fortasse typographico), *quæ erant* transgrediendæ: quem fideliter secuti sunt recentiores, licet solœcismus sit manifestus. Ms. Vossii et Edit. Stephani; *quæ* (scil. *convallis*) *erat transeunda*. Quæ Lectio non mala. *Clark. Transeunda* Leid. sec. Dorv. Victor. et Edd. omnes ante Ursin. qui *transgredienda* e suo protulit, quocum faciunt Scalig. Petav. Leid. pr. *erat* jam dedit Vascos. et alii 'statim convallem transgredi:' atque ita in B. Alex. c. 76. '*Alibi* transcendere vallem.' Vide ad B. Civ. I. 68. Forsan *transgrediunda* scripsit Hirtius. Ceterum *transgrediendæ* Leid. pr.

9 *Et præterea post montem collesque equites in occulto collocaverat*] Hunc locum multo auctiorem exhibent Msti Ursin. et Norvic.: in iis enim legitur *Et præterea post montem collesque* subito se Cæsari ostenderat, et *equites in occulto collocaverat*. Editt. vero Rom. Ven. Beroald. *Ut præterea post montem collemque subito se Cæsari ostenderet, equites in occulto collocaverat:* unde legendum arbitror *ut præterea post montem collesque subito se Cæsari ostenderent, equites, &c.* vel *et præterea post montem collesque, qui subito se Cæsari ostenderent, equites, &c.* Ni vel hoc vel illo modo legatur, conjicere nequeo, unde factum, ut in tot Codd. hæc verba irrepserint. *Davis.* In alia (credo) opinione fuisset Vir doctissimus, si ad verba proxime sequentia animum attendisset. Nam ex ejus emendatione, hoc modo scribetur tota periodus: Et *præterea post montem collesque*, QUI subito se Cæsari ostenderent, (vel, UT *præterea post montem collesque* subito se Cæsari ostenderent,) *equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle* se equitatus ostenderet: *Et, &c.* Vides (ut opinor) quam importuna ταυτολογίᾳ illud, *subito se Cæsari ostenderent equites*, et, *se equitatus ostenderet*, bis in eadem sententia ponatur. Vides etiam (ni fallor) unde factum, ut in tot Codices hæc verba, *subito se Cæsari ostenderent*, irrepserint. Nimirum ad ea verba, *ex* colle *se equitatus ostenderet*, scripserat aliquis in Margine, explicandi gratia, subito *se* Cæsari *ostenderet*. Deinde hanc explicationem, post vocem similem, *collesque*, una ante linea, alieno in loco inseruit Librarius aliquis imperitus. Atque hinc factum, ut in omnibus Mss. in priore isto loco σολοίκως positum sit, *ostenderet*, non *ostenderent*. Nihil hac tota re manifestius. Quare omnino retinenda vulgata Lectio: nisi forte, unico addito vocabulo, scribendum sit, *ex colle se equitatus* SUBITO *ostenderet. Clark.* Dele notam meam. *Davis.* cur. sec. Cum Edd. Rom. Mediol. et aliis consentit Dorvill. *collemque* etiam Edd. Vasc. Steph. et aliæ. Cum Urs. et Norvic. facit Petav. *et p. p. m. c. Cæsari subito se ostenderet, eq.* Leidenses: sed bene etiam Gudio videntur hæc verba e Glossa nata. Posset tamen infra legi *ex colle se equitatus Cæsari subito ostenderet:* idque vero arbitror esse proximum.

16 *Abusi sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti*] In mendo cubat vox prima. Lege *isti*, vel *hostes*, *sive obliti, &c. Davis.* cur. sec. Vocem *abusi* ut supervacaneam delebat Glandorpius. Mihi quoque suspecta est de mendo. *Labienani* reponendum arbitratur Goduinus.

LI. 4 *Et Scipionis in planitia positum erat*] Duabus voculis omissis, in

editt. Rom. Ven. Beroald. perperam legitur *quod inter sua castra et planitiem positum erat:* Ms. etiam Norvic. habet *in planitiem;* in cæteris receptam lectionem tuetur, quæ sana est et sincera. *Davis.* *Et planitiem* etiam Ed. Mediol. *in planitiem* Petav. et Dorvill. de locutione *ponere in locum* diximus ad B. G. VIII. 26. Sed reliqui *in planitie:* quod rescripsi: *planitia* a Scaligero primum repositum est; quod et supra factum in locis nonnullis ex uno alteroque Codice. Hic vero nemo monuit in ullo *a* reperiri. Vide ad B. Civ. 43.

5 *Duo brachia instituit duci, et ita erigere*] Lipsius reponendum conjecit *ita dirigere;* quod lubens accipio legoque, *duo brachia instituit* ducere, *et ita* dirigere. *Davis.* cur. sec. Perperam Davisius *duci* mutare conatur in *ducere.* Sæpissime occurrit illa conjugationum variatio: ut pluribus docui ad B. Civ. I. 32. 'Omnia permisceri mallent, quam imperium dimittere;' et alibi. Rectius Lipsius *dirigere* conjecit; quod reciperem, si Mss. addicerent. Forsan invertendus est ordo; *duo brachia instituit erigere, et ita duci. Erigi* dicuntur omnia, quæ aliqua fiunt altitudine.

7 *Id hac r. o. instruebat*] Ita Rhell. Gland. Ciacconius et vulgo legunt; cum inveniretur in Aldinis, Gryphianis et aliis, *is hac r.* In Leid. sec. Dorv. et Edd. Rom. Med. Ven. Beroaldi, Vasc. Steph. aliis, *hoc hac r. opus.* At Ms. Urs. *ii,* quo facit Scal. e quo sic notavit D. Vossius *I. i.* In Leid. pr. scribitur *In,* hac ratione. Quasi per pleonasmum præpositionis *in* hæc Hirtius extulisset: quomodo sæpissime in Mss. hanc præpositionem addi aliquoties monui. Vide nunc modo ad B. Civ. I. 22. Verum *in* et *ii* sunt potius reliquiæ verborum, quæ exciderunt; nam in Petaviano codice diserte habetur *ut ad ang. d. sin. ej. op. conveniret latus unum. Hac r.* Quod admittendum videtur. Dein quod *instituebat* emendat Ciacconius, id citra necessitatem, et contra Hirtii elegantiam fit. Adi omnino ad B. Gall. VIII. 41. 'vineas agere et aggeres instruere cœpit.'

8 *Instruebat*] Emendat Ciacconius *instituebat.* Quomodo et alibi loquitur Cæsar atque Hirtius. *Clark.*

19 *Acie*] Sic e Ms. suo rescribi voluit Ursinus; quod etiam secuti sunt posteriores; et profecto consentiunt Mss. Scalig. Leidenses, et Dorvill. unde patet recte me e Mss. vetustissimis rescripsisse B. G. II. 23. 'In sinistra parte acie:' ubi vide: dein *sub hostes stabat* Leid. pr. et Scalig. Male *S.* seq. vocabuli primo etiam adhæsit. Consule notata ad B. G. I. 21. 'Sub monte consedisse.'

LII. 3 *In legionarios impetum fecerunt*] Non in legionarios, sed in equites impetum fecerunt, ut ex sequentibus fit manifestum; unde Jul. Celsus p. 223. edit. Londin. *Juba et Scipio simul et Labienus summa vi equitatum ejus invaderent;* unde rescribendum *in equites* vel *equitatum.* Mendum ex compendiaria scriptura ortum videtur, cum enim primo scriberetur *in eq.* oscitans Librarius in *leg.* facile mutavit, unde nata lectio recepta. *Davis.* *In equites* in textum audacter recepit Clarkius. Tantum mihi sumere ego non sustineo, nam aliud quid latere potest, ut *Julianos.* Sic c. 40. et alibi.

5 *Aliter adversariis cecidit*] Joan. Glandorpius hiulcam orationem censuit; quapropter supplevit *aliter,* atque existimarunt, *adversariis cecidit;* Joan. vero Goduinus, ut vara vibiam sequitur, *aliter* quam putabant *adversariis cecidit.* Sed nihil deest; prima vox id denotat, quod infeliciter et contra sententiam accidit: observat enim Eustathius τὰ μὴ κατὰ γνώμην ἢ εὐχὴν συμβάντα, ἌΛΛΩΣ ἀποβεβηκέναι. Quin et 'alter pro

non bono ponitur, ut in auguriis *altera* cum appellatur *avis*, quæ utique prospera non est;' quæ Festi sunt verba. *Davis.* Virg. Æn. II. 428. 'Dis aliter visum.' Justin. II. 13. 'Si aliter eventus ferat.'

12 *Prospectu obfecisset*] Sic primus rescripsit Scaliger, cum antea legeretur *prospectibus offec.* quod Goduino placet, et restat quoque in Dorvill. et Gallic. De antiquo Dativo in *u*, Cæsari præsertim proprio, vide Cellarium et me ad B. G. I. 16. Sed *prospectui* hic Petav. *prospectum* Scalig. *prospectum abstulisset* Reg. Gallic. cum antiqua Ed. *prospectum offendisset* Reg. Gall. et Vict. ac Leid. sec. Active. V. Cellar. ad c. 61. 'prospectum inpedire,' habemus supra c. 40. et B. G. II. 22. Sed singularis et elegans est lectio Leid. primi *prospectum infecisset*, obfusis scilicet tenebris. Claudian. I. in Rufin. 130. de Megæra 'Hinc dea prosiluit, Phœbique egressereuos Infecit radios.'

13 *Juba cum Labieno capti*] Syllepsis est. Sic apud Apuleium Florid. III. 'Musa cum Minerva judices astitere.' Dictys Cretensis II. 6. 'Ex consilii sententia Achilles cum Ajace ad Telephum perveniunt.' Et c. 20. 'Ulysses cum Diomede profecti ad Priamum.' Sic et passim idem scriptor, ut et interdum præstantissimus quisque. Vide Fr. Sanctium Min. IV. 10. et Jac. Perizonii addit. p. 823. (717.) *Davis.* Apul. Met. l. III. p. 60. 'Vector meus cum asino capita conferunt:' male Ed. Scriverii *et asinus.* Adde Cel. Burmann. ad Ovid. Met. I. 319. ubi 'Deucalion cum conjuge numina montis adorant.'

18 *Curioniani*] Ita recte restituit Lipsius Elect. II. 22. quem secutus est Cellarius. Intelliguntur enim milites, qui cum Curione fuerant. Al. *Curiani. Clark.* V. c. 40.

LIV. 11 *Quo ceteri dissimiliter se gerant*] Vocem penultimam in bonæ fidei libris desiderari testatur, et abesse posse monstrat J. Fr. Gronovius Observ. IV. 14. p. 227. *Davis.* At in Buslid. quidem non comparet. Cum tamen eam repræsentent Petav. Norvic. aliique Msti, nec aliter loqui soleat Hirtius, omnino retinendam puto. *Davis.* cur. sec. Mei quoque *se* retinent. V. etiam Gronov. ad Liv. XXXIX. 54. 'Neque illos recte gessisse.' Ex ejusdem Gronovii sententia legi deinceps posset *milites contra Remp. populi Ri.* Vide ibid. in Obs. et Viros doctos ad Vellei. II. 16. sed ut *magistratus populi Romani, senatores populi Romani, Sacerdotes pop. Ri.* ita etiam dicuntur *milites populi Romani.* Adi omnino Heins. et Burm. ad Vellei. II. 69. V. etiam c. 97. et ad B. G. I. 3. 'a senatu populi Ri.'

19 *Quantum potest*] Mox rursus *et quantum potest.* Sed hic *potes* et infra *potestis* habent Mss. Dorvillii et Edd. omnes ante Ursinum, qui *potest* e suo Codice reponi voluit, quodque Scaliger et seqq. secuti sunt. *Potes* primo loco etiam Petav. et Leid. sec. at idem cum Cujac. dein *potest.* Scalig. *pro eo* et mox *peto,* ut utroque loco habet Leid. primus. Non dubium mihi est, quin utrobique legi debeat *quantum pote;* veteri formula, apud Comicos frequenti. Vide G. J. Voss. de Anal. II. 21. et me in Observ. Crit. ad Apul. Metam. l. VIII. p. 164. 'Accubueram quam pote tutus.' Dein Mss. Scal. et Leid. pr. *itemque te, A Fontei, &c. te* ab *exercitu dimitto,* eleganti et efficaci repetitione, quæ est notissima.

23 *In meo exercitu beneficio, non virtute*] Forte, transpositis vocibus legi posset *in exercitu, meo beneficio, non virtute* (vestra). Sed et proba est vulgata lectio. *Clark.*

25 *In seditione concitandi milites*] Codices plurimi *concitandisque militibus. Clark.* Lego *in seditionem. Davis.* cur. sec. Vulgata lectio est partim

e conjectura Ciacconii, quam Scaliger primus admisit, partim ipsius Scaligeri. Antea edebatur *in seditione concitandisque militibus adversariorum nostrorum Imperatoris*. Et sane *concitandisque militibus* retinent Mss. mei omnes: quod nequaquam mutare debuerat Scaliger. Rectius Ciacconius *adversus vestrum Imp.* emendavit, quod firmatur a Dorvill. *vestrorum* Scalig. Cod. Forsan *advers. vestr. Imp.* e Glossa inrepserunt.

30 *Singulis non a. singulis additis servis*] Codices nonnulli *Et* singulos, *non amplius, &c.* Quod perinde est. *Clark.* Ex Petav. et Norvic. legendum *et singulis non amplius singulos servos additos*. Vide nos ad c. 45. *Davis.* cur. sec. *Singulos additos servos* exhibent quoque Scalig. et Leidenses, ac 2. Gallicani cum Ursin. quare id reposui. *Singulos, non.* Edd. primæ: quasi singuli essent inpositi in singulis navibus: ita ut 5. navibus fuerint remissi, quomodo etiam Celsus sumsit, *qui eos non nisi cum singulis servis separatim in navibus asportandos inponerent*. *Servos* est in Ed. Elzev. quod non capio. Non male Cod. Dorvill. cum tribus Gallicanis, Edd. Aldi, Vascos. Gryph. Manut. Steph. et aliis et *ad singulos n. amp. singulis additis servis*. Sed optimorum Codicum lectio sequenda. Si enim servos additos singulis inposuit, etiam ipsos simul, quibus additi erant, inposuit.

31 *In navi inponendos*] Ita exhibent vel *nave* Mss. mei cuncti cum Edd. primis aliisque veteribus. Et sane *inponere in loco* dixisse veteres aliqua exempla docent. Adi Celeb. Viros Dukerum et Drakenb. ad Liv. I. 18. 8. Nepos in Cim. c. 4. 'ut numquam in eis custodem inposuerit.' Sic enim Mss. Nihilominus *inponere in navem* multo frequentius dicitur, quam *in nave:* si modo ulla alia exempla τοῦ *in nave* dari possint. Bosius ad Nep. vit. Dionis c. 4. *in naves inposuit* monet in nonnullis esse *in navi*. Sed corruptum hoc ex Accus. *navis*. Confer notata ad B. Civ. III. 14. 'legionibus in naves inpositis.' Præcedit hic *in naves inposuisti*. Dubito ergo, an non et hic *in navim* scribi debeat, ut certe jam ediderunt Vascos. Gryph. post. Stephanus et Strada.

LVI. 1 *Promotisque eo usque, ut telum*] Ms. Norvic. *promotisque usque eo, quod telum*, unde rescripserim *promotisque eo usque quo telum*, quemadmodum exhibent editt. Steph. et Vascos. *Davis.* Reponendum existimat Davisius, *quo telum, &c.* Atque ita quidem scriptum est in Mss. Reg. et Vossii. Sed hoc perinde est. Illud autem ait Hirtius; *ut* (vel *quo*) *telum* tantum non *ex oppido adjici posset*. *Clark.* *Usque eo* habent plerique libri, quare restitui. Sic B. Hisp. c. 15. 24. 34. *usque eo, ut, &c.* Cic. pro Arch. c. 9. Veget. I. 20. 'Usque eo, ut sagittarii :' ubi etiam in Mss. plurimis, sed recentioribus *usque adeo*. Cort. ad Sall. B. Cat. 49. 'usque eo, ut,' &c. *ut* deest L. pr. *Quod* etiam Petav. *quo* Scal. Leid. sec. et Dorv. quod idcirco rescripsi. Dein *abici* vel *abjici* est in Mss. omnibus et Edd. primis, item Beroaldi aliisque: idque probare videtur Brantius. Sed qui Cæsar potuit prohibere, ne hostes ex oppido telum jacerent? hoc enim notat *abjicere*. Vide ad B. Gal. III. 56. 'telis ex vallo abjectis.' Cl. Burm. ad Sueton. Ner. c. 34. Dicit ergo Hirtius brachia illa eo usque ad oppidum promota esse, ut tamen extra ictum teli essent, et telum eo usque *adjici* non posset. Non plane capit etiam Clarkius, et sine exemplo *non* pro *tantum non*. *Adjicere telum* est ita jacere, ut feriat scopum. Adi ad B. G. IV. 23. 'Uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset.'

6 *Notissimique*] Forte *nobilissimique*. Sic enim jam infra *nobiliores, &c.* Sed et vulgata lectio non mala. *Clark.*

12 *Sub potestate dati, occasione capta*] Scio, hæc defendi posse pro *sub potestatem*, vel Ablativum poni, quia jam erant *redacti*. Vereor, tamen ne non profectum sit ab ipso Hirtio; non quod negem locutionem *dare alicui sub potestatem;* sic enim *dare in servitutem alicui*, et similia sæpe occurrunt: sed quod Mss. vocem *dati* satis damnant. Certe in meis omnibus et Edd. primis scribitur *dati potestate.* Pro *capta* in Leid. pr. et Ed. Flor. est *accepta:* at Petav. et Edd. Rom. Ven. ac Med. *data*. Unde suspicor olim fuisse *sub Heimps. r. e. potestate, data occasione*, i. e. oblata.

15 *Proxime Uzitæ*] Mss. Reg. et Eliens. *proxime* locum *Uzitæ*. Ut forte legi possit, *proxime* oppidum *Uzitæ. Clark.* Petav. et Norvic. dant *proxime* locum *Uzitæ*. Cum Lipsio scripserim *proxime Uzitam. Davis.* cur. sec. *Locum* addunt Mss. Urs. et mei omnes; sub quo Accusativum alium latere mihi non dubium est; sed quem non facile dixerim; licet multi effingi possent. In planitie erat situm Uzitæ oppidum. 'Proxime Rhenum' B. G. I. 54. ubi vide.

LVII. 5 *Quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua*] Editt. Rom. Ven. Beroald. repræsentant *cum autem nihilominus ejus sermonem nuncius ad se referret, diceretque ut reliqua:* Ms. Norvic. *quum nihilominus ejus sermonem nuncius ad se referret, sed restare ut reliqua.* Ex quo codice mihi rescribendum videtur *quum nihilominus ejus sermonem nuncius ad Scipionem referret, se restare, ut reliqua, &c.* Mendum in Hirtio procreavit compendiaria scriptura, nam in Cod. scriptum putarim *ad* SC *referret*, quod imperitus Librarius in SE facile mutavit, cum Scipionis nomen esset exarandum. Hæc sane conjectura Ciacconianæ est præferenda, qui, multis vocibus omissis, reponit *quum nihilominus ipse restaret, ut reliqua.* Hallucinatus etiam est Joan. Glandorpius, qui emendat *cum ejus sermonem nuncius ad* Sasernam *referret*, quasi Aquinius et Saserna per internuncios fuerant collocuti. *Davis. Nuncius ad se referret;* scil. *ad Scipionem.* Davisius conjicit scriptum fuisse initio, *ad Sc.* (nempe, *ad Scipionem;*) mutatumque id Librariorum incuria in, *ad Se.* Sed ista conjectura nihil opus est. Nam illud, *se*, potest tam Latine cum Antecedente remotiori, *Scipio*, quam cum propiori, *nuncius*, reciprocari. Vide quæ supra annotavimus ad c. 49. ad VIII. 50. et ad I. 20. Quamobrem et male emendat Goduinus, *ad* Eum, *&c.* Frustraque Rhellicanus negat putare se Hirtium tam ineruditum et male Grammaticum fuisse, ut reciprocum pronomen *se* ad *Scipionem* retulerit. Lepidusque plane est idem Vir doctissimus, cum voces istas *nuncius ad* se *referret*, interpretatur *nuncius in se reciperet, siquid inde incommodi accipiendum foret.* Ridicule prorsus. Nec multo melius Cellarius; qui interpretatur, *Scipionis mandatum nuncius* Aquinio *adferret.* Dein *restaretque ut* ediderunt Scaliger et Recentiores. Et est (ut in loco dubio) lectio maxime commoda. Mss. plerique habent *diceretque ut, &c.* Corrupte. Goduinus et Davisius ex aliis Codicibus emendant *se restare, ut.* Quod ferri potest. Quamquam vulgatæ lectioni non videtur præferendum. *Clark. Quum autem nih. &c.* est quoque in Mss. Reg. Leid. sec. et Edd. Mediol. Pro *ad se* Leid. sec. et Dorvill. *ad eum. Ad illum* Edd. Vasc. Steph. &c. quæ omittunt *nihilominus. Diceretque* est in vulgatis omnibus ante Scalig. et Leid. sec. *se restare dixit* habet Dorvill. *sed restare* Scalig. Leid. pr. Cujac. Petav. et Ursin. Verissime: quod miror non cepisse interpretes. Sunt ipsa verba Aquinii, unde apud Celsum respondit: 'Et stabo inquit adhuc, donec expleam, quod incepi.' *Restare* notat, perma-

nere, in eodem consistere loco. Ut notissimum est. Dixit itaque Aquinius 'sed restabo,' &c. quasi vellet dicere: *Mandet quid velit Scipio. Non curo, sed persistam et manebo hic, ut reliqua peragam in colloquio.* Vide Viros doctos ad Liv. IV. 58. Si quis tamen e Dorvill. velit *se* vel *sed se*, per me licet. Clarissime autem liquet e Cod. Dorvill. et Celso, *diceretque* natum esse ex adjecta glossa *dixit*, quæ sæpissime cum alibi tum in his commentariis in textum inrepsit. Adi ad B. G. I. 17. Insuper pro *quæ vellet* Leid. sec. habet *quæ ipse v.* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et aliæ *quæ v. ipse p.* Sed Cujac. Scalig. Petav. Leid. pr. *quæ si vellet.* Forsan *quæ sibi vellet.* Dein loco τοῦ *postea* scripsi *præterea* fide Mss. eorumdem, uti et Gallicorum, Dorv. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ.

9 *Usu venisse hoc civi Rom. miror*] Ultimam vocem nesciunt Cujac. et Petav. Eam igitur dele, posita ad periodi finem admirationis nota. Vide Grævium ad Justini II. 14. et Ambrosium de Virgin. II. 5. *Davis.* cur. sec. Egregii etiam Codices Scalig. et Leid. primus non agnoscunt verbum *miror.* Eleganter profecto. Frequenter enim ita Infinitivus adhibetur absolutus in admiratione apud Comicos optimosque quosvis scriptores: ut docuerunt Gronovius, Græviu, Dukerus, aliique. Monendum id quoque habui ad Lucan. V. 695. 'Mundi jam summa tenentem Permisisse mari.'

13 *Cæsis——civibus*] Hoc est, tum cum concives ejus adeo frequentes occiderentur. *Clark.* Vulgatam lectionem solus servat e meis Leid. primus. *Cæsaris* est in Petav. Leid. sec. Dorvill. et Edd. primis, quin etiam Cujac. et Scalig. habent *Cæsaris*, resectis ceteris *ejusdem p. civibus incol. rev. malle.* pro quo *velle* est a manu prima in Dorvill. Celsus etiam tantum habet *Jubæ regi barbaro potius quam Imperatori exercitus pop. Romani paruisse.* Certe illa *cæsis ejusdem partis civibus* in mendo cubare mihi videntur.

15 *Parvumque senatorem*] Senatorem non valde nobilem *parvum* dictum fuisse non memini; ut videtur, nec immerito hanc locutionem carpit Dodwellus Diss. de Jul. Celso § 8. Sed quod hic scriptori, nos Librariis imputamus; nam legendum puto *hominem novum* pedariumque *senatorem.* Pedarii senatores sunt ii, qui nondum majoribus honoribus functi fuerant. Vide sis Agellium III. 18. *Davis.* cur. sec. Cave, cum Davisio quid mutes. *Parvus senator* dicitur, ut contra apud Horat. Ep. 4. *Magnus eques.*

20 *Factum est*] Mss. Reg. et Vossii et Editt. Vett. *factum est illico, &c. Clark. Est* non comparet in Leid. pr. *esse* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. *illico* etiam Leid. sec. Edd. Mediol. Ven. et quas modo nominavi. Scribo *Itaque factum illico*, ut Scipio ad album sese &c. pro quo Edd. primæ et Beroaldi inepte *alium* repræsentant.

LVIII. 2 *Supercilium quoddam excelsum nacti non longe a Cæsaris castris*] Supercilium locum eminentiorem, seu summitatem denotat. Sic apud Virgilium Georg. l. I. 108. 'Ecce supercilio clivosi tramitis undam Elicit.' Ubi Servius, 'altitudine,' inquit, 'summitate terrarum.' Hoc cum fugeret eos, qui curarunt editt. Rom. Med. Ven. Beroald. hic locus in iis Codd. sic legitur, *super alium quendam excelsum natura locum non longe a Cæsaris castris*, corruptaque hæc lectio Joan. Rhellicanum fefellit. *Davis.*

18 *Quem suis impedimento*] Sic editt. Rom. Ven. Beroald. at in Msto Norvic. legitur *quem suis ipse adjumento:* sed multum præstat lectio recepta, ut ipsa res ostendit: nam necesse est, ut locus impeditus concursum impediat. *Davis.*

LIX. 1 *Quemadmodum fuerint*] Ita restitui ex Mss. duobus. Nec satis mirari queo editorum omnium dormitationem, qui ediderunt *quemadmodum* fuerunt. Quod hoc significatu nequaquam Latinum est. *Clark.* Legendum *fuerint*, quod, ut observavit Clarkius, exigit Latini sermonis ratio. Quin et Gryphius et Lugdunenses 1576. ita ediderunt. *Davis.* cur. sec. *Fuerunt* defendi posset ex notatis ad B. Civ. II. 31. § 11. Verum tamen Mss. quoque hic sequor: nam *fuerint* exstat in Leidensibus, Scalig. Dorvill. et Edd. Vascos. Steph. Gryph. posteriore, non prima, item Stradæ.

5 *Simplex esse acies media a legionariis militibus videretur*] Suspecta videtur illud *a*. Quid si legatur *ex*? Sed Codices desidero. *Clark.* Voces *a legionariis militibus* importunas arbitror, nec ab Hirtio scriptas: non enim agitur, ex quibus militibus constare censeretur acies media, sed qualis appareret, simplexne an duplex. *Davis.* cur. sec.

15 *Obposuerat*] Ms. Reg. *posuerat*. Quod eodem redit. Ante *præterea* Mss. Reg. Eliens. et Vossii pro *propterea*. Edit. Rom. *postea*. *Clark.* Lipsius margini adlevit *apposuerat*. Frustra. Idem enim notat. Vide supra ad c. 39. *Præterea* vero edidi, auctoritate Mstorum omnium et Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. &c. *postea* etiam Mediol. et Ven.

LX. 2 *Ordiar, &c.*] Valde hic turbant Mss. et Edd. Leidensis primus exhibet, *ordinare perveniam. Habuit legionem* IX, VIII *in sinistro cornu*, XX, XXXVIII, &c. Omissis intermediis de *dextro cornu*. Leid. sec. Dorvill. Edd. Rom. Mediol. Ven. *Ordinaret ad dextrum legionem* IX *et* VIII, *in sinistro cornu* XXX, XXVIII, &c. Rhellicanus legit *Ordiar et ad d. perv. Habuit legionem* IX, VII *in sinistro cornu, Trigesimam Vigesimam nonam, &c.* Quidquid sit pro VII, dant VIII seu octavam etiam Scalig. Petavian. et Edd. Florent. Vascos. Steph. Gryph. post. et aliæ, ut et statim XXX, XXVIII: XIII, XIV, XXIX etiam Petav. Scalig. Leidenses; et alii. In media acie pro XXIIX trigesimam tertiam exhibent Edd. primæ Flor. Vasc. Steph. &c. pro VII ergo rescripsi VIII et pro XXIX in dextro cornu XXIIX; at in media acie XXIX.

5 *Ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, &c.*] Locus ab interpretibus vexatus. Ms. Norvic. habet *ipsum autem dextrum cornu, secundam* autem *aciem fere:* Editt. Rom. Ven. *secunda acie fere.* Joan. Glandorpio legendum videtur *ipsum autem dextrum cornu et secundam aciem fere in earum legionum et cohortium parte collocaverat.* Aliam nostri sanandi viam instituit Fulv. Ursinus, cui placet *circa ipsum autem dextrum cornu.* At, nisi fallor, nec his nec aliis emendationibus caret Hirtius: integram enim arbitror vulgatam lectionem, et *ipsum dextrum cornu* idem valet, ac ad ipsum dextrum cornu quod attinet. Vide quæ notavimus de Bell. Gall. I. 39. *Davis.* Ursinus, ex conjectura, legit, Circa *ipsum autem, &c.* Atque ita plane scriptum est in Ms. Regio. Sed nihil opus. Subintelligi enim potest, *circa, ad,* vel *quoad:* aut per *Appositionem* conjungi possunt, *dextrum cornu,* et, *secundam aciem.* Editt. Vett. habent, *Ipsum autem dextrum cornu,* secunda acie, *&c.* in Ms. Eliensi est, *secundam* autem *aciem, &c.* Tumque aliquid deerit, hoc modo: *Ipsum autem dextrum cornu****; Secundam* autem *aciem, &c.* Judicet Lector eruditus. *Clark.* *Ipsum dextrum cornu, secundam aciem* per adpositionem capit etiam Rhellican. In Leid. primo hæc ita concipiuntur, *Fere ante ipsum d. cornu secundum autem aciem fere earum l. partem coh. ordinaverat.* *Sec. autem aciem* etiam in Scalig. In Dorvill. *circa ipsum autem d. c. secundum aciem. Circa* addit quoque Leid. sec. *Secunda acie fere* Ed. Med. Me hisce non expedio, et locum emendandum sagaciori-

bus relinquo. Proximum vero videtur e Ms. Leid. pr. *Vere ante ipsum* vel *ipsum ante d. cornu secundam aciem e* VETERANARUM *legionum parte coh.* vel *secunda acie Vet. leg. partem coh. coll.* iisque adjecerat paucas cohortes ex legionibus TIRONUM. Ceterum *legionibus* deest Mss. meis omnibus. Quæ vox facile subintelligi potest. Sic c. 75. 'a suis castris, milia passuum v. a Scipionis:' atque ita c. 76.

8 *Ad aciei suæ mediam legionem*] Neque hoc capio. Vide num *regionem* e Leid. sec. placere possit. Vel lege cum Lipsio *mediæ legiones.*

9 *Sinistrum, &c.*] Hæc usque ad *suum d. latus* desunt in Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *Suum* abest a Leid. pr. *sinistri sui.* Pet. An *sinistri sui cornus?* ut subintelligatur *acies.* Apud Lucanum ita 'Cornus tibi cura sinistri' l. VII; ubi vide: *esset* non agnoscunt Leid. sec. nec Dorvill.

10 *Quod dextrum suum latus munitionibus adjuvabat*] Ex Msto Norvic. omnino rescribendum *munitionibus adjuvabatur.* Fulv. autem Ursinus ex suo Codice rescribit *uti dextrum suum latus munitionibus adjuvaretur. Davis.* Primo, pro eo quod edidit Scaliger, *adjuvabat;* recte reponit Davisius, ex Ms. Eliensi, *adjuvabatur.* Deinde observandum, in Mss. Reg. Vossii et Ursini, omissa voce *laborabat* scriptum esse; *Id eo consilio fecerat,* ut *suum dextrum latus munitionibus* adjuvaretur, *sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere* posset: eodemque, &c. Quid si, collatis utrisque lectionibus, hoc demum modo legamus; *Id eo consilio fecerat,* (quod *suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur,*) ut *sinistrum equitatus hostium multitudini resistere* posset: eodemque, &c. *Clark.* Cum Mss. Reg. Voss. et Urs. consentiunt Edd. primæ, Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ, uti et Ms. Dorvill. nisi quod secundo loco non habeant *ut.* Clarkianæ autem emendationi suffragantur Brutus et Edd. Beroaldi, Aldi, Gryph., Manutii. nisi quod pro *ut sinistrum* dent *sinistrum autem.* Variant mei codices: *Ut* pro *quod* legitur in cunctis: pro *adjuvabat* Scalig. *adjuvaret.* Leid. sec. et Dorv. cum Urs. Cellario probante *adjuvaretur.* Leid. pr. cum Pet. *adjuvabatur:* quare id restitui sensu postulante. Paullo post *ut* deest in omnibus, sed post *multitudini* extat *uti* in Leidensibus, Petav. et margine Gryphii, omnino bene. *Laborabat* etiam agnoscunt Petav. et Leid. sec. cum eodem margine: *laborat* Scalig. et Leid. pr. Ni fallor, sanum jam locum feci scribendo, *Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabatur: sinistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resistere posset, laborabat.* Verum notandum insuper in Petav. Scalig. et Leidensibus exarari *resisti:* quod si admittas, *sinistrum,* in accusativo capiendum erit pro *ad* vel *quod ad sinistrum.*

16 *Locis certis*] Ms. Norvic. *locis ceteris,* perperam sane: ea tamen varietas fuit notanda, ut memores sint Critici, has voces crebro inter se confundi. Sic supra c. 54. ubi in editt. 'memor—rapinarum *certorum* hominum;' in Msto Norvic. est *ceterorum.* Vice versa, apud Chalcidium p. 5. edit. Meursianæ legitur *a certa functione operis cessantibus,* cum reponi debeat *a cetera* functione, ut ostendit Plato, qui Tom. III. p. 18. edit. Steph. τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων ἄγοντας σχολὴν dixit. *Davis.*

LXI. 2 *Forte*] Non damnarem hanc vocem, si in Mstis fide dignis reperiretur: at in nullo meorum occurrit. Leid. enim sec. et Dorvill. *Forsan acciderit.* Petav. Scalig. et Edd. Vascos. Gryph. post. cum Stephano, *forsitan.* Bene: nec tum displicet *acciderit.* Solent enim *forsan* et *forsitan* adsciscere subjunctivum. Adi Cel. Burm. ad Petron. c. 130. 'Forsitan animus antecesserit corporis moram:' et sæpissime ad Ovidium. In Leid.

primo legitur *forsitan id tempus*. Quasi fuerit olim *forsit ante id t*. De qua voce adi Broukh. ad Propert. II. 7. 33. Ceterum *die* pro *diei* rursus legitur in Cod. Scaligeri. Adi ad B. C. II. 23.

4 *Dum cœpisset*] Hoc loco Ciacconius defendit alterum c. 88. 'Qui dum anima nondum exspirata concidisset:' ubi in nonnullis est *quum*. Sed male. *Dum* cum tempus notat, quo quid accidit, Indicativum habet. At sæpe corruptum esse in auctoribus vidimus ad Frontin. I. 5. 7. Adde Arntzen. ad Aurel. Vict. de Vir. Illustr. c. 8. § 4. Cl. Duk. ad Flor. III. 11. 7. Drakenb. ad Livii I. 40. § 7. hinc emendat e Ms. Ultraj. Val. Max. III. 3. § 2. 'Qui dum legationis officio fungitur.' Sic etiam Mss. Harl. et Leid. non *fungeretur*. Quare apud Hirtium quoque *quum* malo. Plura vide ad c. 88.

17 *Quod proprium*] Primam voculam, utpote delendam, uncinis cinxit Jos. Scaliger; sed non opus est, ut viro summo aures præbeamus, ea enim particula vim adversativam interdum obtinet, ut observavit Ald. Manutius ad B. C. II. 16. *Proprium* autem *gaudium* est perpetuum, sive diuturnum. Nonius Marcellus p. 390. 'Proprium, diuturnum:—Proprium significat rursum perpetuum.' Noster hujusce libri c. 32. 'Victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur.' Corn. Nepos Thrasyb. c. 4. 'Parva munera, diutina; locupletia, non propria esse consueverunt.' Vide et Servium ad Virgilii Æn. III. 85. et Æn. VI. 871. *Davis.* Quod *proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit:* Scaliger vocem *Quod* delendam existimat. Perperam admodum. Perit enim, sine ea, sententiæ venustas omnis atque connexio. Davisius retinendam voluit; quod ea particula vim *adversativam* interdum obtineat. Sed et ipse fallitur. Ac nodum profecto in scirpo quæsiverunt Viri doctissimi. Est enim hoc in loco plane nomen *Relativum*. Quod *gaudium* (nempe prœlii equestris secundi,) *fortuna* tamen *proprium* (hoc est, *perpetuum;*) *tribuere non decrevit*.

19 *Cum parte equitatus*] Syntaxis postulat, ut legamus *cum partem equitatus*, quemadmodum exhibet Ms. Regius, testante Joan. Goduino. Mutata igitur distinctione, rescribendum *quum partem equitatus sui—misit, in itinere, &c. Davis.* *Cæsar*, cum parte *equitatus sui*,—misit: in *itinere, &c.* Davisius, ex conjectura, Syntaxi postulante, reponit; *Cæsar* quum partem *equitatus sui*—misit; in *itinere, &c.* Quæ quidem optima est conjectura; et firmatur, atque etiam emendatur eo, quod in Ms. Vossii scriptum repperi; *Cæsar* quum partem *equitatus sui*—MISISSET; in *itinere, &c.* Interim tamen defendi quodam modo posse videtur lectionis vulgatæ Syntaxis; *Cæsar*, cum parte *equitatus sui*,—misit (subintell. *milites.*) In *itinere, &c. Clark.* Pro nota mea pone: *Cum* parte *equitatus sui Leptim*, frumenti gratia, misit. *In itinere, &c.* *Frumenti gratia* non agnoscitur a Petav. Cujac. et Norvic. Voss. autem et Gryph. exhibent *partim—misisset.* Lege igitur *cum partem equitatus sui Leptim misisset; in itinere, &c. Davis.* cur. sec. *Partem* habent Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliæ. Pro *frumenti gratia* dat Dorv. *frumentandi* et Leid. sec. *caussa*. A reliquis absunt etiam et a Leid. pr. etiam Verbum *misit*. *Cum parte misit* mihi sincera videntur. Forsan *frumentarios* vel *frumentatores quum misit, in itinere, &c. prædat. Qui equites* est in Petavian.

25 *Iter officere*] Rhellicanus emendat, *interim officere*. Sed nihil opus. *Clark.* Iter *officere non intermittit*. Archaismos in nitido scriptore non admiserim. Igitur vel *iter* deleo, quod nescit editio Gryphiana; vel lego *adversariorumque excursionibus* ita

officere non intermittit; ductis nempe per campum vallo fossaque. *Davis.* cur. sec. *Iter* abest a Vascos. et Steph. ac Stradæ Edd. *prospectui officere* dixit etiam supra c. 52: ubi in aliis *prospectum* tamen, et vide. Nihilominus dele *iter* vel *ita* lege: *efficere* est in Leid. sec. ac Beroald. et aliis Editis: *iter* nullum hic locum habet.

LXII. 3 *Ibique Getulis remigibus epibatisque complet, insidiandique gratia progressus*] Ms. Norv. *illamque, &c. complet, insidiandique gratia* ab Utica *progressus;* quæ quidem lectio cum Hirtii simplicitate melius videtur convenire. Eam sane animo proniore recipio, quod editt. Rom. Ven. Beroald. duas illas voces exhibeant, quas ex Msto Norvic. adserui. *Davis.* Mss. Eliens. et Vossii, et Editt. Vett. *ab Utica progressus.* Quod probat Davisius, ut Hirtii σαφηνείᾳ et simplicitati congruens. *Clark. Illamque* ut et *ab Utica* confirmatur a Codice Pet. quare ita reposui. Immo *ab Utica* agnoscunt etiam Leid. sec. Dorv. et Edd. Vascos. Gryphii, Steph. aliæque.

7 *Ad Thapsum versus*] Hæc lectio est a Msto Norv. ac editt. Rom. Ven. Beroald. cum in vulgg. omissa præpositione, scribatur *Thapsum versus. Davis.* Ad *Thapsum versus.* Ita recte restituit Cellarius, et Davisius, ex Ms. Eliens. et Editt. Vett. Consentiunt Mss. Reg. et Vossii. Vulgg. omittunt, *ad. Clark.* Videtur typographico errore excidisse *ad* e Scal. Ed. nam Mss. omnes et Edd. priores præpositionem eam agnoscunt. Atque ita sæpe Cæsar et Hirtius cum aliis. Vide Cellarium ad c. 23. et supra ad VI. 32.

12 *Cum classe se longius a prospectu removit: reliqua classis in salo ad Leptim*] De hoc loco sic scribit Ph. Rubenius Elect. II. 4. Prior narratio expungitur damnaturque a sequenti. Si Aquila cum classe angulum nactus est, quomodo adjicit *reliqua classis in salo ad Leptim?* Sed auctor culpa vacat, et editio prisca verissime scribit et ordinat: 'Aquila tempestate jactatus, cum classe propius promontorium superare non potuit: atque angulum quemdam tutum a tempestate nactus, se longius a prospectu removit.' Cur hæc mutata? nam Aquila solus angulum illum cum navi sua cepit; reliqua classis ad Leptim appulit. Hactenus vir eruditus, cujus fidem aliquatenus firmant editt. Rom. Ven. Beroald. in iis enim legitur: *Aquila tempestate jactatus, cum classe propius promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum a tempestate nactus,* cum classe *se longius a prospectu removit. Davis.* Aut voces istæ *cum classe* intelligendæ sunt *cum parte classis,* scilicet *cum navibus aliquot:* aut recipienda erit Rubenii lectio, cui favent Editi aliquot veteres: ut transpositis nimirum vocibus istis *cum classe* hoc modo scribatur tota periodus: *Aquila t. jactatus* cum classe *promontorium* (al. *propius promontorium*) *superare non potuit. Atque ang. q. tut. a temp. nactus se* (id est, navem suam) *longius a pr. removit. Reliqua classis, &c. Clark.* Cum primis editis consentit de more Med. Illa verba *cum classe* omnino transponenda duco. Favet Leid. pr. qui *se* non habet.

15 *In oppido progressis*] In OPPIDO *progredi* et vagari, paullo amplius est, quam *oppidum adire* vel *in* OPPIDUM *progredi.* Quemadmodum quod dixit Poëta, *Pilam projecit in* herba, amplius est quam si dixisset, *Pilam projecit in* herbam. Vide supra ad IV. 12. Quamobrem minus recte faciunt, qui emendant; *in oppidum. Clark. In* oppido *victus sui mercandi gratia progressis:* Gryphius edidit *in oppidum.* Lege *in* oppidum *victus* SIBI *mercandi gratia progressis. Davis.* cur. sec. At jungi possent *in oppido victus mercandi.* Verum *oppidom* est in Mss. Leidensibus et Edd. Vascos. Steph. Gryph.

post. et facile *oppido* ex *oppidum* antiqua pronunciatione nasci potuit. Ceterum videri posset hic primo loco scribendum esse *partimque*. Sed solet in divisionibus Hirtius semel eam voculam omittere. Adi ad B. Alex. c. 29.

16 *Ex perfugis*] Rectius Mss. Ursin. Petav. Cuj. et Leid. pr. dant *perfuga*. Cæsariani milites non tot numero solebant perfugere. Saltem id dissimulant Cæsar et Hirtius. Rescripsi idcirco *perfuga:* præterea Leid. primus exhibet *a perfuga*. Vide ad B. G. VII. 83. ' Ab his cognoscunt.'

18 *Ex Cothone egressus*] Ex portu arte facto; nam ' Cothona sunt portus in mari, non naturales, sed arte et manu facti. Est autem et masculini et neutri generis: nam et *cothon hujus cothonis* facit, et *cothonum hujus cothoni*.' Verba sunt Servii ad Æn. I. 431. *Davis.* et *Cellar.*

Primo mane] Ne dubita de veritate lectionis, quam servarunt Pet. Leid. pr. et Dorvill. *cum primo mane*. Quæ præpositio dein adhæsit seqq. *cum universa cl.* ut est in Mss. nonnullis et Edd. Rom. Mediol. et Ven. etiam non male, ut patet ex dictis ad B. Civ. I. 31. At *cum primo mane* eleganter. Sic Plaut. et Terent. ' cum primo lucu.' Vide Comm. ad Adelph. v, 3. 35.: et infra ad c. 95. ' cum prima luce:' de quo vide Clar. Burmann. ad Ovid. Am. III. 14. 7. Cæsar et noster supra *cum nuncio exire*. Plura invenire potes apud Cort. ad Sallust. Jug. c. 68. ' cum occasu solis educit;' et in Lexicis. Mox *penteremes* vel *pentiremes*, non *penteres*, est in Ursin. Petav. Scalig. Leidensibus et Dorvill. ac cunctis Editt. ante Scal. Vide tamen, quæ diximus ad c. 47.

19 *Universa classe*] Codices nonnulli cum *universa classe*. *Clark.*

LXIII. 4 *Ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit*] Fulv. Ursini Codex *ibique moratur, omnes ut se naves consequerentur, postea ipse, &c.* Sic et Mss. duo Thuanæi, quam lectionem probat Joan. Goduinus. Ms. autem Norvic. *ibique hortatur, &c. post eo tempore parvulum navigiolum conscendit*, ut legendum crediderim *ibique hortatur, omnes ut se naves consequerentur; postea ipse parvulum navigiolum conscendit*. Editt. tamen Rom. Ven. Beroald. vulgatam lectionem retinent, quæ nihil habet absoni. *Davis.* Ego proprius paulo a vulgata lectione scripserim equidem: *Ibique hortatus—consequerentur;* primus (*vel* primum) ipse, &c. *Clark.* *Moratur* Leid. sec. et Dorv. *hortabatur omnes, ut se naves omnes* Leid. pr. Sed *hortatur* Cujac. Petav. et Scal. Unde sine hæsitatione recepi *hortatus*. Celeritati Cæsaris non convenit mora. Scriptum fuerat de more *ortatus:* inde Librarii nonnulli fecere *moratus*. Ex eodem fonte manavit istud *postea*, quod etiam obsidet Scalig. et Leid. pr. Codd. Dein *parvulum* exhibent Leidenses utrique, Scalig. Dorv. et alii. Bene. Hoc enim Hirtio est proprium. Adi ad VIII. 13. ' secundis parvulis rebus,' et Davis. ad c. 27. hujus libri.

10 *Contendit*] Codices nonnulli *cœpit*. Quod idem fere. *Clark.* Mei omnes rectius *contendit*.

13 *Triremem*] Leid. pr. *turrem*. Forsan *trierem*. Ut super ' penteris,' et c. 44. ' navis trieris:' ubi plura. *Custodibus* autem delebat Lipsius.

18 *Ea nocte*] Leid. pr. *eadem die*. Petav. *eadem nocte*. Opinor fuisse *ea de nocte*. B. G. II. 7. ' Eo de media nocte Cæsar,' &c. Vide Malasp. et Græv. ad Cicer. Ep. Att. VIII. 6. ' Epistola quam de nocte daturus eram:' et Burm. ad Sueton. Aug. c. 97. ' de nocte evectus est.'

LXIV. 2 *Cum reliquis dimiserat, et postea*] Lege, postulante sensu, *cum reliquis dimiserat*. Hic *postea*. *Davis.* cur. sec. Frustra. *Qui* subauditur.

Vide cum alibi, tum ad Lucan. VI. 728. ut et supra ad B. G. IV. 3. 'Ubii quorum civitas et ampla, et paullo, quam sunt ejusdem generis,' &c. pro *et qui paullo.*

8 *Se Nasidii classe captum*] Pet. et Norv. male dant *sed cum Nasidii classe captum;* nec melior est Gryphiana lectio, *se* in *Nasidii classe captum.* Nam Nasidius erat Pompeianus. Vide B. G. II. 3. seqq. Scribendum vero *se* a *Nasidii classe captum,* prout recte Cujac. et Ursin. *Davis.* cur. sec. Edd. Vascos. Stephan. et aliæ *se in Nas.* perperam omnino ut notavit Davisius. Si enim in classe Nasidii fuisset, Vari non potuit beneficio servari; illi enim erant Pompeiani. Vide B. Civ. l. II. Leid. sec. *se a ipsius cl.* Leid. pr. *se a navium cl.* Bene Cuj. et Ursin. *se a Nasidii cl.* unde Edd. Rom. Med. Ven. *sed Nas.* Recepi itaque *se a N. cl.* Alioquin *a* posset abesse. V. c. 61. § 4. *captus* est in Leid. sec. *captum* abest a Dorv.

LXV. 7 *Recipit in castra*] Sic ex Msto Norvic. reposui: in aliis erat *recepit in castra,* quæ lectio minus convenit cum verbis præsentis temporis, quibuscum conjungitur. *Davis.* Recepit *in castra.* Davisius, ex Ms. Eliensi, (cui suffragatur Ms. Vossii,) emendat, *recipit.* Quod et Temporum ratio videtur postulare. Veruntamen in hujusmodi constructione, ubi tanquam præsens narratur res præterita, perinde est. *Clark.* Monitum hoc sæpissime. Mei hic etiam *recipit.*

10 *Atque ipse quotidie, —locis idoneis consedit*] Sic Mss. Reg. et Eliens. et Edit. Rom. Editi Recentiores, *atque* ibi *ipse, &c.* Perperam admodum et absurde. Non enim *ibi* ipse consedit; sed, castris duarum legionum *ibi* factis, *ipse* quotidie certo intervallo *in locis idoneis* insidiaturus consedit. Quod mirum Editores omnes fugisse, præter unum Joan. Goduinum, alias minus scientem. *Clark.* Secunda vox sententiam turbat, ea igitur deleta, lege *atque ipse quotidie,* prout Beroaldus edidit; ac ita dant Petav. Buslid. et Norvic. Sic etiam Goduinus et Clarkius ex suis Codd. voluere. *Davis.* cur. sec. Delevi τὸ *ibi,* consensu etiam Leidensium, Scal. Dorv. et Edd. Ven. ac Mediol.

13 *Consedit*] Scalig. et Leid. pr. *considet:* ut scilicet respondeat τῷ *facit.* Sed verior lectio videtur *considit.* De quo verbo adi ad VIII. 32.

LXVI. 9 *Suppetias occurrit*] Sic loquitur infra c. 68. Hæc tamen φράσις Dodwello tam displicet, ut eam non ab Hirtio, sed a Celso interpolatore fuisse censuerit. Vide Diss. de Julio Celso § 8. Sed se nimis morosum censorem præstitit vir eximius; nam cum *suppetias occurrere* sit idem, quod *suppetias* in tempore *venire;* non est cur nostrum malæ Latinitatis incusemus. Adi J. Fr. Gronovium ad Senecam Controv. XI. p. 186. *Davis.* cur. sec. Vide etiam supra ad c. 39. c. 5. 'suppetias venire.' c. 25. 'suppetias proficisci.' c. 39. 'subpetias ire.' c. 75. 'subpetias mittere.'

LXVII. 1 *Quoniam frumenti inopia*] Ms. Norvic. *qui frumenti inopia premebatur,* et ea sane lectio æque placet ac vulgata. *Davis.*

11 *Pauco tritici*] Meliore jure Cl. Dodwellus hoc verbum reprehendere posset, quam reliqua: exemplum enim nescio apud aurei ævi scriptores, ubi *paucus* in singulari occurrat. Sed et Hirtium ita scripsisse non credo: *parum* est in Dorv. Immo in optimo Leid. pr. restat bene *parvo.* Pro *recreato* Aicardus rescribere tentavit *recurato,* me non adsentiente.

LXVIII. 6 *Castris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis*] Cum Lipsio rescripserim *collatis;* quod, ut opinor, linguæ Latinæ ratio postulat. *Davis.* cur. sec. Recte *collatis* Lipsius. Ita in B. Alex. c. 6. *Castra castris collata,* in Mss. est perperam *collocata.* Dein reposui *oppidum potitur* pro *op-*

pido fide Mss. Scal. Leid. pr. Vide supra ad c. 36. 'Castellum est potitus.'

13 *Mutio*] Sic primus, quod sciam, Scaliger inprimi curavit pro *Biotio*. Qua auctoritate nescio. In Petav. est *Biocio*. In Scal. *Mocio* suprascripto *u*: ut credam, eum secutum esse suum codicem. In Leid. pr. *Mincio*. *Minnius* vel *Ninnius* vel *Minutius Reginus* occurrit apud Cic. l. x. ad Att. Ep. 17. ubi V. Corrad. *Biotio* habent cum Edd. prioribus Leid. sec. et Dorvill. De *Ninniis* vide J. F. Gronov. Obs. IV. 4.

LXIX. 3 *Adorti*] Legas velim *oborti*. Non enim Cæsaris copias *invaserant*, quod *adoriendi* est potestas. *Davis*. cur. sec. Contrarium patet e sequentibus, nec obstat quod casus desit. Sic enim etiam c. 95.

4 *Exsistunt*] Codices nonnulli *exeunt*. Sed proba est vulgata lectio: sic enim supra c. 7. 'Et subito exsiliunt.' Sed Codices plerique habent *exsistunt*. *Clark*. Ibi vide multa exempla et hic Glandorp.

14 *Numidæ, levisque armatura*] Editt. Rom. Ven. Beroald. perperam, omissa particula, repræsentant *Numidæ levis armaturæ*. Ms. Norv. exhibet *Numidæ levisque armatura*, ac ita reponendum, nisi forte, pro vetere scribendi ratione, *levis* nominativi pluralis censeatur. *Davis*. *Levisque* armatura. Sic Mss. Reg. et Eliens. Similiter supra, § 1. 'equitatu levique *armatura*;' et § 3. 'equitatus et levis *armatura*.' Al. *levisque* armaturæ. Quæ si lectio recipiatur, tum subintelligendum erit *milites*. Quod multo potius est, quam ut, cum Davisio, *armaturæ* in plurali numero accipiamus, et *levis* antique scriptum pro *leves*. *Clark*. Bene Davisius in secundis curis deleri jussit illa *nisi forte*, *&c*. *Leves armaturas* in plurali alibi quoque dixit. *Numidæ levis armaturæ* etiam Dorv. et Ed. Mediol. *Armatura* etiam edidit Stephanus. Sed excidisse potuit hic vox pedites. Neque Numidæ levis armaturæ adeo ineptum est. Vide c. 14. 'Pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt.' Sed plura vide c. 48. 'Numidis sine frenis, peditibusque levis armaturæ.'

17 *Julianos proficiscentes insequerentur, et refugerent instantes, propius non accederent*] Editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent *Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent: stantes propius non accederent*; sic et Ms. Norv. nisi quod in eo omittatur particula copulans, unde mutata distinctione legendum crediderim *Julianos proficiscentes insequerentur et refugerent stantes, propius non accederent*; nam c. 70. testatur noster, si tres aut quatuor veterani *se convertissent*, multos Numidas terga vertisse. *Davis*. Mss. et Editt. Vett. *stantes*. Quæ et ipsa ferri possit lectio. *Clark*. *Et* abest a Petav. et Leid. prim. *Stantes* exhibent Petav. Leidenses, Dorv. et Edd. omnes ante Scaligerum, qui *instantes* e suo codice reposuit. Forsan *et refugerent* ejicienda sunt, legendumque *Julianos* proficiscentes *insequerentur*; stantes *propius non accederent*. Certum est opponi ab Hirtio *proficiscentes* et *stantes*. Quare licet *et refugerent* retineamus, quo magis inclino, *stantes* est scribendum. Insequebantur et refugiebant Julianos, cum erant in itinere: cum stabant, eos propius non accedebant.

LXX. 2 *Horis* IV] Sic Mss. Reg. et Vossii. Ms. Eliens. et Edit. Rom. *In horis* IV. Scaliger et Recentiores *in horam quartam*. *Extremo agmine* est pro *ab* extr. agmine. *Clark*. *In horis* habent Leid. sec. et Dorvill. et Edd. pleræque ante Scalig. Sed *horis* jam ediderunt Vasc. Steph. Gryph. post. et est in Msto Ursin. Verum *in horam* dant Leid. pr. et Scalig. An numerus quinarius deleri debet? Certe Ciacconius ait alios libros non habere V, ut fuerit *in horam* I, sive unam: nam vel sic perparvum est spatium, quo progressus fuisset per totam horam. Paullo post malim, si

per Mstos liceret *revocabat*.

13 *In spatio*] Hinc adparet probam esse lectionem in Virgil. et Silio, 'Addunt in spatio:' ubi Vir doctus Misc. Obs. Vol. v. T. 3. p. 16. e Vett. Edd. malebat *in spatia*.

16 *In castris incolumes — reduxit*] Non necesse est, ut cum Pet. Ciacconio legamus *in castra;* nam hæc præpositio, etiam cum motum denotet, ablativo jungitur, ut inter alios ostendit G. J. Vossius de Construct. c. 65. *Davis.* Vide quæ supra ad B. G. IV. 12. *Clark.* Lego *in castra.* Sic edidit Gryphius: et sic perpetuo loquitur noster. Vide c. 73. 76. *Davis.* cur. sec. *Castra* quoque edidere Vasc. et Stephan. Et ita etiam mallem. Sed obstant Mss. Adde notata ad B. G. II. 17. 'In castra venisset,' et alibi.

LXXI. 7 *Et quemadmodum tela mitterent, præcipit*] Editt. Rom. Ven. *præcepit;* in Ms. autem Norv. est *præciperent*, unde procul dubio legendum *præcipere:* supra enim dixit *ut lanista tirones gladiatores* condocefaceret, cum quo hic locus componi non potest, nisi subjiciatur modus infinitivus. *Davis. Præcipere.* Editi habent; *præcipit*, vel *præcepit*. Ms. Eliensis, *præciperent*. Unde Davisius ex conjectura optime restituit, *præcipere:* postulante et ipsa Modorum ratione, propter præcedentem *condocefacere*. Atque in Ms. Regio plane scriptum est, *præcipere*. *Clark.* Errant Viri docti, licet et *præciperet* sit in Petav. et Leid. pr. Sed hoc natum e præcedentibus inperfectis. *Condocefacere* et *præcipit* jungit; ut c. 25. *Recipere* et *abduxit:* ubi vide plura.

11 *Jaculis interficiebat et l. m. defatigabat*] Sic Scaliger reposuit ex Mss. Ursini et suo, quibus dubito an accedat Petav. Verum Leidenses et Dorvill. cum Edd. Vetustis cunctis dant pluralem numerum. Et recte. Mutatus ille est a librariis nescientibus crebro in Collectivis, licet præcedat singularis, sequi pluralem. Adi omnino ad VI. 2. 'Quisque non patitur, neque aliter si faciant,' &c. Vide et Varias lectiones c. 72. § 4.

16 *Ab his insectatus*] Hoc participium, quod vulgo *deponens* censetur, hic loci *passive* accipitur, quin et aliis id genus multis idem contigit, quemadmodum ostendit G. J. Vossius de Anal. III. 6. Hinc factum, ut hujusce verbi *activam* terminationem adhibuerit Plautus Captiv. act. III. sc. 4. 61. *Davis.*

LXXII. 2 *Quia, quodcumque prælium quoties erat commissum, equitatu suo— hostium equitatui nullo modo par esse poterat*] Prima vox abest a Petav. et Norvic. Reponendum suspicor, *quod* nempe, *prælium quoties erat commissum*, equitatus suus—*hostium equitatui— nullo modo par esse poterat. Davis.* cur. sec. Cum sensus in vulgatis satis constet, conjecturis incertiorem reddere veram lectionem nolui: sed *quia* etiam abest a Scalig. Immo a Leid. pr. desunt. *Vehem. comm. quia quodcumq.* in quo itidem pro *prælium, bellum* editur. Forsan modo fuerat initio *commovebatur* (*commotus* Dorv. Edd. Rom. Med. Ven.) *quod, prælium quoties* vel *quotiescumque er. com.*

5 *Autem*] Legendum credo *item. Davis.* cur. sec.

10 *Cui uni rei*] Lege *cui rei tamen, &c.* deleta voce *uni*, quam prætermittunt Petav. et Norv. *Davis.* cur. sec. Nequaquam *uni* ejiciendum, quod suam hic habet emphasin, et aliquoties ita loquitur Cæsar etiam.

11 *Ex Italia transportari*] Ita edidit Jos. Scaliger, et sic emendarunt Petr. Ciacconius et Just. Lipsius Elect. II. 22. cum in libris Mss. et antiquitus excusis legatur *in Italiam transportari*, quam lectionem tueri frustra aggressus est Joan. Godduinus; nam Cæsarem στατιώτας τε ΕΚ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ καὶ ΕΛΕΦΑΝΤΑΣ μεταπέμψασθαι testatur Dion l. XLIII. p. 215. Vitiosa tamen illa lectione deceptus videtur Jul. Celsus: hic

enim p. 225. ed. Lond. sic loquitur: *Huic parti remedium adhibuerat adducendo elephantes in castra, et aliquos in Italiam mittendo, &c. Davis.* Adde Cellarium. *In Italiam* etiam habent mei omnes: dein *quos et miles nosset* Petav. Dorv. et Edd. Rom. Med. Ven. In Leid. sec. *quos et m. nosceret:* at Leid. pr. *quod et m. nosset.* Crediderunt forte librarii *noster* ab Hirtio non potuisse dici, quia is huic bello non adfuit. Sed *noster* significat *militem Romanum*, oppositum *Numidis*, ut sæpius supra et paullo ante *exercitum nostrum.* Aliter conjicere posses *cognosceret* inrepsisse. Sed non puto.

13 *Adigi*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Vossii. Vulgg. *adjici. Clark.* Constanter Mss. mei et Edd. omnes ante Scaligerum *adigi.* Quod mutari non debuit. Consule notas ad B. Gall. IV. 23. 'telum adjici posset,' et alibi.

17 *Consuetudine captarum non reformidarent*] Reponit Pet. Ciacconius *consuetudine earum*, vel *consuetudine captæ earum non reformidarent;* et sane a posteriori conjectura non abhorrerem, nisi Ms. Norvic. lectionem exhiberet, quæ sententiæ ad amissum quadrat; in illo enim est *consuetudine* capta *non reformidarent*, ac ita rescribendum. *Davis. Capta.* Ita optime restituit Davisius, ex Ms. Eliensi. Alii perperam, *consuetudine* captarum. Unde Ciacconius, ex conjectura *consuetudine capta earum.* Sed præstat lectio Eliensis. *Clark. Capta* videtur quidem vera esse lectio. Dubito tamen an non aliud quid lateat, nam Petav. habet *captum*, et Leid. pr. *reformidare. Consuetudine* simpliciter posset dici pro *per consuetudinem, e consuetudine.* Vide VIII. 17. 'Qua consuetudine.' Ciacconii conjectura *earum* non multum recedit a *captum.* Præterea *capta* si sumas in ablativo, durius videtur dictum *capere consuetudinem:* nec tamen *capi consuetudine*, ut apud Sueton. Cæs. c. 23. hic videtur locum habere posse.

Quibus ex rebus largiter erat consecutus] Primas tres voculas contra fidem Codicum delendas censuit Jos. Scaliger, qua emendatione recepta, aliter distinguenda est oratio, quam in sua editione fecit vir maximus. Pet. Ciacconio placet, *quas res largiter erat consecutus;* sed hæc nimia est mutatio. Vide, an felicius conjecerim *quibus* hæc *rebus, &c.* ne scilicet equi virive bestias timerent. *Davis.* Cellarius addit *quibus ex rebus*, quod optaverat, *largiter, &c.* Sed omnino proba est et elegantior vulgata lectio. *Clark. Ex* abest Leid. pr.

20 *Pila præpilata*] Joan. Glandorpius aliique, censuerunt *pila præpilata* hic esse tela ferreis cuspidibus instructa; sed Just. Lipsio. adsentiendum, qui Poliorc. lib. IV. dial. 4. notavit *pila præpilata* sine ferro esse, nec aliud quam pilæ instar, obtuso acumine, rotunda. Certe, quod non observavit vir doctissimus, elephanti, cum vulnerantur, non ita lenes se præstare sunt soliti, ut eorum *patientia equos in consuetudinem adduceret.* Vide Florum I. 18. 12. et hujusce libri c. 84. *Davis.*

21 *In consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat*] Editt. Rom. Ven. Beroald. (nec non Leid. sec. Dorv. Edd. Mediol. Vascos. Steph. aliæque) exhibent *in consuetudinem equos ipsarum bestiarum adduxerant*, quam quidem lectionem a Criticis vulgatæ sensum non capientibus profectam arbitror. Pet. Ciacconius reponit *consuetudine equos patientia bestiarum adduxerat* vel *equos consuetudine in patientiam, &c.* Just. Lipsius Pol. l. IV. dial. 4. legit *in consuetudinem equos patientiæ bestiarum adduxerant.* Mihi quidem sana videtur lectio recepta, dummodo vox *patientia* nominandi casu posita intelligatur. *Davis.* Intelligit Davisius *lenitatem elephantum* et *tarditatem*, cum pila præpilata in eos conjiceren-

tur. Verum existimo potius *equorum* intelligi *patientiam* elephantum ; hoc est, qua *equi* patiebantur *elephantos*. Equos patientia sua bestiarum, in consuetudinem adduxerat : vel, patientia adduxerat equos, in consuetudinem bestiarum (patiendarum.) Lipsius reponit, *in consuetudinem equos* patientiæ *bestiarum*, adduxerant. Vel, (quoniam in plurimis Mss. est, *ipsarum bestiarum adduxerant* ;) legi fortasse poterit – *patiendarum bestiarum adduxerant*. Sed præstare videtur vulgata lectio. *Clark.*

11 *Productas accuratius suas copias sicut instruxerat*] Quamvis ferri queat hæc lectio ; tamen usitatior foret locutio, *productis accuratius* suis copiis *sic, ut* (vel *sicut*) *instruxerat* ; &c. Sed sine Codicibus nihil movendum. *Clark.*

15 *Propter hostium castra prætergressus*] Cur prima vox in editt. Rom. Ven. Beroald. non compareat, in causa fuit editorum inscitia, qui præpositionis illius significatum non intelligebant. *Propter hostium castra* idem valet ac *prope hostium castra*. Sic Plautus Amphit. Act. IV. Sc. 1. 8. '*Quem* propter *corpus suum stupri compleverit.*' Et Curcul. Act. IV. Sc. 1. 15. *In medio* propter *Canalem*. Adi etiam quæ notavimus ad hujusce libri c. 37. *Davis.* *Propter* abest etiam a Cod. Dorvilliano et Ed. Mediol. *Præter h. c. prætergr.* exhibuit Stephanus. Sed adi etiam ad B. G. I. 23. 'prope hostium castra visæ sunt.' Ceterum pro *atque* legebat Ciacconius *itaque*.

LXXIV. 2 *Zetæ*] Ita vel *Zetta* habent quoque Edd. Rom. Med. Ven. et H. Stephani. Male Editores plerique ante Scalig. dederant *Uzitæ*. Sed vide c. 68. *Uzitæ* non potitus est. Bene *Zettæ* ergo jam emendarant Gland. et Ciaccon. quoque. *Zellæ* Buslid. *Zejæ* Leid. pr. Petav. Cuj. et ad oram *credo Zutæ*.

5 *Deorum voluntate studioque erga Cæsarem*] Sic reposui ex Ms. Norv. et ed. Steph. eandemque lectionem in suo Codice inventam probavit Fulv. Ursinus: et jure quidem merito, quippe quæ cum auctoris sententia pulchre conveniat, 'nam Dii immortales,' inquit ille Bell. Alex. c. 75. 'quum omnibus casibus belli intersunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari.' In vulgg. erat *de eorum voluntate studioque erga Cæsarem*, unde factum, ut verba illa pro Glossemate habuerit Just. Lipsius Elect. II. 22. *Davis.* *Deorum voluntate*. Ita edidit Davisius ex Mss. Eliensi et Ursini, et Edit. Stephani. Quibuscum faciunt Ms. Vossii, et Goduini Codices tres. Vulgg. *de eorum voluntate*. Qui sensus est nullus. *Clark.* *Deorum* jam exhibuerunt Vascos. et Gryph. post. cum Strada, et confirmatur a Scal. ac Leid. pr. *Idem* quoque pro *id* Mss. Ursin. et uterque Leid.

6 *Suos cives.*] Rhellicanus interpretatur ; *Vaccenses*, qui apud *Jubam* militabant. Inepte admodum. Cellarius ; legatos *Vaccenses*. qui cum *Cæsare* erant. Recte. *Clark.*

9 *Eo potitum ; omnibusque, &c.*] Nonnulli *omnibus*. Quod idem est. *Eo potitum* omnibus *dedisse oppidum diripiendum*. Vel, *Eo potitum* (esse) ; omnibusque *dedisse oppidum diripiendum*. *Clark.* *Omnibusque* restitui, quod est in Mss. omnibus et Edd. vetustis, etiam Scalig. Cellar. et aliis.

LXXV. 2 *Progressus a suis castris*] Hanc lectionem Ms. Novic. et edit. Robert. Stephani A. D. 1544. debemus. In aliis, tam priscis quam nuperis excusis, legebatur *processus a castris*, quæ nova est locutio et Latinis auribus inaudita. *Davis.* *Progressus.* Ita edidit Davisius ex Ms. Eliensi et Edit. Stephani. Cum his consentiunt Ms. Vossii et unus Goduini : Ms. Reg. habet *processit*. In aliis omnibus est *processus*. Quæ locutio valde est inusitata. Quamvis enim Cellarius participium istud apud Scribonium Largum Comp. c. reppererit, at haud tamen hoc significatu. *Clark.* *Processus* est in Mss. meis omnibus : quare for

san *processu* substantive legi debet, quæ vox alibi quoque de itinere militari occurrit. V. B. G. II. 11. Et ita Edd. qdd. Cic. pro Leg. Man. c. 9. *Progressus* autem edidere etiam Vasc. Gryph. post. et Stradæ. *Procedere* et *progredi* in his commentariis passim confunduntur. Vide præter alia ad v. 47. *Profectus* in uno Gall.

7 *Supersedere pugnæ*] Repone *supersedere pugna*, quemadmodum flagitat Latinitas. Cicero de invent. L. I. 20. 'Non minus rerum non necessariarum quam verborum *multitudine supersedendum* est.' Et c. 21. 'Quod cum acciderit, omnino *narratione supersedendum* est.' Ita perpetuo loquitur. Vide sis et scriptorem ad Herennium II. 19. *Davis.* cur. sec.

8 *Iter, &c. ire contendit*] Leidenses et Dorv. non agnoscunt vocem *iter*. Cave tamen, iis auscultes. Noster enim c. 6. jam scripsit 'iter constitutum ire contendit.' Statim *iter inceptum ire cœperunt.* Adde N. Heins. ad Ovid. Ep. VII. 40. Quomodo sæpe *ire viam* et similia.

9 *Scipio Numidarum habuerat præsidium*] Ms. Norv. repræsentat, *Scipio Numidarum* habebat *præsidium*, quæ sane lectio non paullo est melior, cum enim Cæsar ad oppidum Sarsuram venit, ibi præsidium Scipionis repertum interfecit. Vide c. 76. *Davis. Habebat.* Ita ex Mss. Reg. et Eliensi restituendum videtur. Editi *habuerat præsidium.* Quod (ex sequente, ut opinor, *comportaverat*) a Librariis est repositum. Non enim id ait Hirtius *habuisse* utique præsidium in Sarsura Scipionem, sed *jam tum habere*, idque a Cæsare nec opinans oppressum et interfectum: ut recte annotavit Davisius. Non tamen dissimulandum, etiam illud *habuerat* retineri posse; si ita accipiatur, ut significet *collocaverat.* Quomodo infra videtur accipi c. 89. prope initium. *Clark.* Cap. seq. 'fuerat cum præsidio' pro *erat*: ut et c. 88. 'Qui tum ei pro quæstore fuerat.' c. 89. 'Qui ibi tum fuerant.' Sic et B. Hisp. c. 13. in fine: et c. 14. 'quo loco equites stationem habuerant,' pro *habebant.*

15 *Sub sarcinis defatigatos*] Leid. prim. et Dorv. *sarcinis defatigatos.* Quod non malum videtur. Sed propria in his quasi formula est *sub sarcinis.* Adi ad B. G. III. 24. 'sub sarcinis inferiores animo adoriri.' De repetitione præpositionis sæpius egimus. Vide eodem libro c. 1.

16 *Fefellerat*] Codices nonnulli (Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Str. *fefellit.* Sed longe præstat vulgata lectio. Illud enim, *quæ res Cæsarem non fefellerat*, tale est, quale si dixisset, *Cui rei Cæsar ante viderat*, vel *quæ res Cæsarem non fugerat. Clark.*

23 *Milites subsequi non desistit*] Ms Norv. editt. Rom. Venet. Beroald. exhibent *subsequi non destitit*, omissa prima voce, quæ nullo sententiæ detrimento abesse potest. *Davis.* Equidem cum Davisio vocem istam abesse debere existimo. Ut deest quidem in Ms. Reg. Eliens. et Voss. et Editionibus quibusdam Veteribus. *Clark.* Abest etiam a Pet. Scal. Leidensibus, Dorvill. Item Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliis. Quare delevi.

LXXVI. 9 *Atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus*] Just. Lipsius Elect. II. 22. rescribit *aquæ inopia*; sed si, ut videtur, Hirtius rerum oppido expugnando necessariarum inopiam intelligat, haud opus est, ut ejus conjecturam recipiamus. *Davis.* Atque *inopia.* Ferri potest hæc lectio; ut sit (annotante Davisio) inopia rerum ad oppugnationem necessariarum. Pulchra tamen est Lipsii emendatio, qui legit, AQUÆ *inopia*; propter id quod sequitur, *protinus profectus—ad* aquam *facit castra. Clark.*

11 *Ad aquam facit castra*] Sic edidimus ex fide Ms. Norvic. et editt. Steph. Vulgg. perperam *fecit castra. Davis. Facit castra.* Ita recte restituit Davisius ex Ms. Eliensi et Edit.

Stephani, postulante Temporum ratione. Suffragantur Mss. Reg. et Vossii. Al. *castra* fecit. *Clark.* Mei omnes etiam *facit*, et Edd. Vasc. Gryph. post. ac Stradæ.

LXXVII. 1 *Rem a se gestam docent*] Hæc conjectura Just. Lipsii Elect. II. 22. quem in sua edit. secutus est Jos. Scaliger. Omnes Codd. *rem male gestam* exhibent. Inepte prorsus; cum pro Cæsaris et Hirtii sententia optime se gesserint Thabenenses. *Davis. Rem a se gestam.* Ita pulcherrime restituit Lipsius ex conjectura. Quem secuti sunt Recentiores. Firmant Mss. Reg. et Vossii. Alii omnes, *rem* male *gestam.* Litera *f* nimirum contracta in *l*, et *m* ex præcedenti voce assuta. *Clark. A se* jam ediderunt Vasc. Gryph. post. Stephanus et Strad. Mei Codd. retinent *male.*

5 *De populo Ro. quod bene meriti essent, auxilium ferret*] Sic edidit R. Stephanus et deinceps Scaliger ex Ms. Ursini, ceterique. Vulgo erat *præsto quod bene m. &c.* At notat Ursinus in optimo Codice esse pro *præsto P. R.* Et certe etiam Petav. Scalig. Leidenses, Dorv. habent *pop. Rom.* cum Edd. Vasc. Gryph. post. Stradæ. Bene omnino. 'Petunt, ut populus Romanus opem ferret, quod bene meriti *de eo* erant.' Vide c. 91. 92.

6 *M. Crispum*] Ciacconius ait quosdam legere *M. Crispium.* Ipse ex Dione retinet vulgatum et Ciceronem Phil. II. emendare conatur, ubi *Q. Marcio Crispo procos. L. Statio Murco proc.* sed et hic *Martium* habent Dorvill. Leid. sec. et Ed. post. Gryphii. Immo *Marcium* exhibent jam Vasc. Stephanus et Strada: ut ad marginem Codicis sui scribendum voluit Vossius, ejusque frater Gerardus jam correxit ex optimo Codice ad Vell. II. 69. 'Acceptis a Statio Murco et Crispo Marcio legionibus.' Adde Gland. in Onom. *Cispium* conjecit Manutius. Pro *cohorte* in Leid. sec. Ciacc. et Dorv. est *cohortibus.* Immo in Leid. primo *cohortibus tribus.* Quod præferendum videtur.

10 *Commeatu dato*] Hoc est quibus venia fuerat data, ut a signis suis aliquandiu abessent. *Clark.*

LXXVIII. 2 *Circiter* CD *habere consueverat*] Ms. Norv. omissis notis numeralibus, exhibet *circiter niio habere consueverat*, unde legendum arbitror *circiter* CD *numero, &c.* Sic infra hoc ipso capite: 'Vim hostium ad IV millia *numero* sustinere non poterant.' Ac de B. Gall. II. 4. 'Oppida habere *numero* XII.' Ita et alibi passim. *Davis.* Recte. Sic enim alibi loqui solet auctor noster. Suffragatur et Ms. Regius. *Clark. Numero* diserte habent Petav. Dorv. ac Leid. pr. *numerum.* Sed pro CD Cujac. Scal. Petav. Leid. pr. dant MM i. e. *duo milia.* At Dorv. Codicis librarius inde finxit *mille militum numero.* De *numero* consule nos ad B. Gall. I. 59. 'Circiter hominum numero XVI milia.' Rescripsi itidem *consuerat* fide Mstorum tantum non omnium, ut supra sæpissime.

4 *Legionibus eductis atque instructis —in acie constitit*] In Petav. scribitur *educens* et *instruens;* quasi fuerit olim *legiones.* Et certe in Scal. Leid. pr. et Dorv. est *legiones eductas atque instructas.* Quod et præferendum videtur; si *constituit* scribas pro *constitit.*

13 *Ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere*] Hoc tanquam male Latinum et in interpolatoris officina natum censoria virgula notat Cl. Dodwellus Diss. de Julio Celso § 8. Sed Infinitivi Gerundiorum loca passim obtinent. Cicero pro Quintio c. 16. 'Ut hoc tibi esset apud tales viros confitendum—eadem te hora consilium cepisse, hominis propinqui fortunas *evertere.*' Cæsar B. G. VII. 26. 'Consilium ceperunt ex oppido *profugere.*' Et c. 71. 'Consilium capit omnem a se equitatum noctu *dimittere.*' Vide nostras ad utrumque

locum notas, quæ plus exemplorum suppeditabunt. *Davis.* cur. sec. Ursinus e libro Latini Latinii videtur præferre *circumfundendi* et *pugnarent.* Minus bene: *facultatem circumfundere* suo et aliorum more Hirtius pro *circumfundendi* usurpat, ut indicatis locis patet clarissime. At aliud quid latet. Non enim *circumfundendi*, sed *circumfundi* habent Mss. Scalig. Leidenses, Dorv. ac sex Codd. Gall. et Edd. Rom. Med. Venet. Recte. Non enim modo, ii qui circumcinguntur, dicuntur *circumfundi*, sed et illi, qui circumcingunt; eadem ratione, qua verbum *circumdare* duplici sensu adhibetur. Cæs. VI. 34. ‘Circumfusa multitudine.’ Front. III. 17. 4. ‘Exterior ipse circumfusus corona.’ Lucan. IV. 471. ‘inter tot milia captæ Circumfusa rati:’ l. V. 680. ‘Circumfusa duci turba.’ Ipse Hirtius VIII. 29. ‘Cedentibus circumfusis:’ unde et hic videretur legi debere *turmis Julianis:* et profecto sic restat in Dorv. et Edd. primis. Sed Accusativus elegantior videtur. Adi ad B. Civ. III. 61. ‘quos sua præsidia circumduxit.’ Atque ita est in Cod. Vossiano pro *juveni* apud Ovid. Met. IV. 360. ‘Et nunc hac juvenem, nunc circumfunditur illa.’ Sed Metam. XIV. 515. ‘colloque parentis Circumfusa sui.’

17 *Quæ ei prœlio*] Editi aliquot veteres *præsidio. Clark.* Edd. Rom. Ven. et Med. cum Mss. Dorvill. et Ciacconii *præsidio.* Idem Dorv. codex dat *ex prima leg.* Pro *ei* in Leid. pr. habetur *ex.* Vide, an *ei proxima in acie const.* non jungenda sint. Vulgatis menda sine dubio adhæret, licet etiam aliquo modo explicari possint.

23 *Minutatimque cedebant*] Sensim, paullatim. Sic supra c. 31. ‘Intra munitiones *minutatim* modesteque sine tumultu aut terrore se recipere.’ Hic tamen vocis usus in causa fuit, cur *non optimum Latinitatis auctorem* nostrum vocarit J. M. Brutus. Perperam sane. Varro R. R. I. 20. ‘Tum ita subigendum, ut *minutatim* assuefaciant.’ Et II. 7. ‘Quotidie adjiciendo *minutatim.*’ Vide et Senecam in Consol. ad Helv. c. 8. In editt. Rom. Venet. Beroald. legitur *minutatimque cædebantur*, Joan. Rhellicano frustra applaudente. *Davis.* Vide ad c. 31. Glandorpium. *Cædebantur* etiam Leid. sec. Reg. Dorv. et Edd. Mediol. Sed et Cod. Scalig. *minuatim cædebantur.*

LXXIX. 4 *Animadverteret*] Ita Editi omnes. Sed minus Latine. Non enim conjunctum hoc cum præcedentibus *facerent* et *descenderent*, (id quod Librarios fefellit,) sed cum antecedente, *poterat.* Quamobrem, ex Ms. Eliensi, lege omnino, ANIMADVERTEBAT. *Postquam — poterat; — neque*—animadvertebat; *adversarios* (autem) *intellexit* (tum) pridie, &c. *Clark.* Latinitas postulat, ut cum Cl. Clarkio reponas *animadvertebat.* Ac ita sane dant Petav. et Norv. *Davis.* cur. sec. *Poterat* et *animadverteret*, defendi possent per ea, quæ de variorum modorum conjunctione sæpius notavi. Vide præter alia ad B. G. V. 1. Verum ut hæc temere non sunt mutanda, ita etiam contra Mss. vetustissimos, non retinenda aut inculcanda arbitror. Quare cum Clarkio *animadvertebat* rescripsi fide Petaviani et Eliensis Codd. quibus accedit Leidensis primus.

5 *Non eorum virtute confidere*] Quemadmodum pronomen reciprocum pro demonstrativo subinde ponitur, ut ostendit Joan. Vorstius de Latin. falso suspect. c. 5. ita, vice versa, ἀποδεικτικὸν in reciproci locum hic succedit. Sic et apud Hyginum Fab. LXXX. ‘Tunc deprecatus Pollux, ut liceret EI munus suum cum fratre communicare.’ Plura congessit G. J. Vossius de Const. c. 56. *Davis.* Quoniam illud *se* ad Cæsarem refertur, ideo de adversariis dixit Hirtius non, *sua virtute*, respectu nimirum propioris antecedentis, *adversarios;*

sed, eorum *virtute* respectu remotioris *Cæsar.* Vide quæ supra ad VIII. 51. annotavimus. Nisi forte pro *eorum* legendum sit IPSORUM. *Clark.* *Virtute eorum* Mss. plerique.

Inopia] Codices nonnulli (in quibus 4 Gallicani, Leid. sec. Dorv.) copia *fretos.* Sed vera est vulgata lectio. Eo *freti* erant adversarii, quod Cæsareani *inopia* aquæ laborabant. *Clark.*

7 XVI *milia passuum*] Bene Petav. et Leid. pr. non agnoscunt ultimam vocem aliquoties a librariis inculcatam. Adi notas ad B. Gall. I. 15.

14 *Vergilium amitteret*] Sic legitur in editt. Rom. Ven. Beroald. et, ut opinor, rectius, quam in Ms. Norv. *Virgilium desereret. Davis.* Mss. nonnulli, *descreret.* Quod est interpretamentum. *Clark.* Mss. mei et Edd. omnes constanter *amitteret.*

LXXX. 5 *Trino præsidio*] In Leid. sec. et Dorv. atque Edd. Vascos. Steph. Gryph. post. Stradæ est *Magno.* Sed in Scal. III, at in Leid. pr. *cohortibus tribus.* Quasi fuerit *cohortium* III *præsidio,* nisi idem significet *trinum præsidium.* De quo dubito ; et tacent interpretes.

8 *Postero die et nocte confecta*] Petavianus, Scaligeranus, Leidensis primus, *confecto.* Bene per Syllepsin, ut c. 26. 'oculos mentemque dispositos:' plura vide ad B. Gall. II. 7. 'vicis ædificiisque, quos adire.'

9 *Non longe a castris*—MD *passibus*] Mirum Editores omnes fugisse, ne Latine quidem hoc dictum. Nec quidem ullus dubito, quin istud, *non,* ex Librariorum imperitia fluxerit. Qua proinde vocula deleta, legendum *longe a castris*—MD *passibus.* Quæ locutio Cæsari et Hirtio valde familiaris. Vide quæ supra annotavimus ad V. 47. et ad c. 30. ubi similis occurrit Librariorum error. *Clark.* Lege *non longius a castris præsidioque*—MC *passibus.* Vide supra ad c. 30. *Davis.* cur. sec.

12 *Milite ab opere deducto*] Hæc lectio est a Ms. Norvic. et editt. Beroald. eandemque ex Codd. Gallic. asseruit Joan. Goduinus. Vulgg. *milites ab opere deductos,* quo modo si legas, non constat σύνταξις. *Davis.* Quibus consentit Ms. Regius. Vulgg. *milites deductos.* Quæ sententia nulla est. *Clark.* Adde iis Codd. Petavianum et Leid. secundum.

Præsidio Asprenate proconsule] Nomen *proconsulis* suspectum est Ciacconio, eique favet Leid. pr. in quo non conspicitur *præsidio;* unde aliquis credere posset *proconsule* natum ex *præsidio* esse. Sed frustra. *Proconsule* dicitur, qui *proconsulari imperio* præest, licet modo sit *proprætor.* Hinc rursus c. 87. 'Rebilo proconsule cum III legionibus ad Thapsum relicto.' c. 39. 'A Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta.' Plura vide ad B. Civ. I. 12. Cic. pro L. Man. c. 21. Et ita sæpe *proprætore* de quæstore, vel eo, qui nullum gessit magistratum, ut legendum diximus B. Civ. I. 30.

LXXXI. 1 *Aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos*] Nonnihil hic turbant Msti et antiquitus excusi. In nonnullis est *aciem pro vallo Scipionis, castris elephantisque collocatis;* unde reponit Joan. Glandorpius, *aciem pro vallo Scipionis* instructam, *elephantis dextro sinistroque cornu collocatis.* Ms. Norv. exhibet *pro vallo Scipionis, contra elephantos—collocatos;* sic et editt. Rom. Ven. Beroald. nisi quod illæ *collocatum.* Sed his omnibus multum præstat recepta lectio. *Davis.* Mss. nonnulli *aciem*—contra *elephantos.* Alii *aciem* castris *elephantisque.* Corrupte omnes. Aut retinenda vulgata lectio, aut forte legendum *aciem*—INSTRUCTAM, *elephantosque, &c.* Quod partim vidit Glandorpius. *Clark.* Lectio vulgaris recepta a Scaligero est e Cod. Ursini, cum in Vascos. Gryph. Stephan. Plan. Edd. esset *castris elephantisque collocatis.* Primarum Edd. ut et Me-

diol. lectionem probat Rhellicanus, et est quoque in Dorv. ac Leid. sec. Sed et Cujac. Petav. Scalig. habent *contra elephantosque conlocatos;* nisi quod in Cujac. sit *elephantoque.* Leid. pr. dat non male *animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantis dextro s. c. collocatis.* Ut legebat Glandorpius, nisi quod *instructam* fecerit ex *contra,* quæ vox in Leid. prim. est inter versus tantum. Eligat lector, quod velit. Forsan *contra* excidit e sequentibus *castra contra se non ignaviter m.* nam ibi Scalig. Cod. habet *contra* pro *castra.* Immo Leid. sec. et Dorvill. *contra se gnaviter m.*

LXXXII. 9 *Eruptione pugnari*] Immo vero *inruptione.* Jam enim copias e castris Cæsar eduxerat. Vidit hoc ante me Ill. Schelius Comm. in Hygin. p. 41. de frequenti harum vocum confusione adi ad B. G. VII. 69.

LXXXIII. 6 *Stridore fundarum lapidumque*] Leid. sec. *funditorum saxorum:* Dorv. et Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *fund. saxorum plumbique.* In Petav. non adest *que.* Num scripsit Hirtius *str. fundarum lapidum, plumbique?* Id est, *stridore* per lapides et glandes plumbeos e fundis jactos. Nam funda *glandes plumbeos* emissos fuisse, res est notissima.

9 *Eodem cornu cum elephantis*] Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. Venet. non habent *cum;* ut *elephantis* sit Dativus, frequentissima locutione. Justin. III. 4. ‘In eumdem ipsis morem.’ Heins. ad Ovid. Am. I. 4. ‘epulas nobis aditurus easdem.’ Sed nil contra antiquos Codices movendum temere videtur: *cum elephantis* est *quo cornu et elephanti erant.* Adi præter alios Periz. ad Sanct. Min. l. IV. c. 6. p. 683. socerum ad Val. Max. IV. 5. 3. ‘Eamdem cum illo pœnam subiturum.’ Edd. Vasc. Gryph. post. et Stephanus itidem non habent *cum,* sed distinguunt *elephantis erant præsidio, deserti.*

LXXXIV. 5 *Proboscide erecta vibrantique*] Ms. Norv. habet *promuscide erecta vibratimque;* sic et postea, ubi manus elephanti in vulgg. vocatur *proboscis,* is Codex *promuscidem* constanter repræsentat. Ita etiam apud Plinium Hist. Nat. VIII. 7. nonnulli libri *proboscidem* exhibent; dum in aliis manu exaratis Codd. *promuscis* legatur. *Davis. Promuscide* constanter habet Petav. *promoscide* Leid. sec. et Dorv. ac suprasc. in Scal. Adi notas ad Flor. I. 18. 9.

7 *Armatum*] Codices nonnulli *armatus.* Quod idem est. *Clark. Armatus* etiam Leidenses et Dorvill.

LXXXV. 3 *Salutem sibi pararent*] Scalig. *parent.* Sed Leid. pr. et Ed. Rom. *parerent.* Quod ab Hirtii manu profectum puto. B. C. III. 69. ‘Reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant.’ Ipse Hirtius hoc libro c. 50. ‘Vix fuga sibi peperit salutem.’

4 *Umbilici fine*] Id est, *umbilico tenus;* quomodo scribendum voluit Faërnus. Sed sine causa. Nam et Sallustius eodem significatu dixit, *inguinum fine;* ut notarunt Ciacconius et Cellarius. *Clark.* Consule notata ad VII. 47. ‘Pectoris fine prominentes.’

5 *Qui a servitiis puerisque*] Sic restitui ex Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. cum in nuperius impressis ex Glossemate legatur *qui a servis puerisque.* Noster hujusce libri c. 88. ‘Hortatur, ut servitia manumitterent.’ Sallustius B. Cat. c. 24. ‘Credebat posse *servitia* urbana sollicitare.’ Florus III. 21. 2. ‘*Servitia* (pro nefas!) et ergastula armantur.’ Vide et Livium I. 40. *Davis. Servitiis* etiam Mss. mei cum Ed. Med. præter Dorvill. et Leid. sec. Millies *servitia* occurrunt pro *servis.* Vide Cl. Drak. ad Liv. III. 15. ‘servitiis jugum demeret.’ Sic supra legendum

vidimus, 'servitia aggerem agerent, jussit;' et mox c. 88.

16 *Eaque ab Julianis teneri vident, desperata*] In Ms. Norv. et antiquitus excusis est *ea quoque ab Julianis teneri vident: desperata, &c.* Quæ quidem lectio, ut interpunctio, ob Codicum consensum est recipienda. *Davis.* *Ea quoque.* In Mss. Reg. et Vossii est *eaque* ipsi *ab Julianis teneri* viderent. Corrupte quidem. Inde tamen legendum existimo, *eaque* IPSA *ab Julianis teneri* viderunt; *desperata salute, &c.* *Clark.* *Ipsi* addunt etiam cum Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Dorv. et Leidens. sec., at *ea quoque* recte præbent Leid. pr. Petav. Scalig. Dorvill. Edd. primæ, Beroald. Manut. Gryph. et Plant. Unde legi posset *ea quoque ipsa.* Sed nec vulgata proscribenda esset lectio, si Codicibus inniteretur idoneis; quia mutatione temporis *perfugerunt* et *vident* nihil esse crebrius, sæpissime jam vidimus.

17 *Armis demissis*] Joan. Goduinus testatur Mss. Gallic. habere *armis dimissis*, quod et in Cod. Norv. ac priscis editt. reperitur. Sed vulgatam scripturam tuetur Jul. Celsus, qui p. 228. miseros hosce *salutationem militarem armorum motu* fecisse notat. *Davis.* Perperam *dimissis* etiam Scal. Leid. sec. Dorv. et Edd. pleræque veteres, sollemni confusione. Egregius est in hanc rem Lucani locus IV. 173. 'tantum nutu, motoque salutant Ense suos.' Statius Theb. XII. 401. 'Ense salutatam et nutantis vertice coni.' Adde Isidor. Orig. I. 25.

29 *Licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas*] Locus est corruptus, quem Joan. Glandorpius ita supplet: *licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, et spem impunitatis, &c.* Joan. vero Goduinus, Codd. Gallic. secutus, reponit *immoderatæ peccandi impunitatis*, ex qua emendatione qui sensum commodum exculpserit, næ is mihi quidem magnus erit Apollo. Editt. Steph. et Lausannensis A. D. 1575. repræsentant *immoderate peccandi impunitatis;* unde, vocula suppleta, scribendum *immoderate peccandi, impunitatis spe propter maximas res gestas,* quemadmodum Ms. Norv. disertim exhibet. *Davis.* Mss. Reg. et Vossii et Goduini, *impunitatis.* Quod corruptum videri possit ex eo, quod exhibet Ms. Eliensis, *impunitatis spe.* Quomodo legendum existimat Davisius. Probe quidem. Nec tamen non ferri possit etiam vulgata lectio; *licentiam—peccandi, impunitate.* Quod est, *cum impunitate. Clark.* Cum in Mss. omnibus et Edd. Vasc. Strad. Gryph. post. sit *impunitatis* et pro *ipsi* in Petav. Leid. pr. ac Rom. Mediol. et Ven. Edd. sit *ab ipsis*, non dubito, quin legi debeat *inpunitatis pr. m. r. g. spe, ipsi:* immo *inpunitatis spe* habet quoque Petav. Sed mallem post *gestas* vocem *cum* ponere: cum *s* per præc. vocem *gestas* absorptum esset ex *pe ipsi* alii fecerunt *ab ipsis*, alii *inpunitatis* corruperunt in *inpunitate.*

LXXXVI. 4 *Elephantosque* LXIV—*capit, captos ante oppidum instructos constituit*] Cum Cæsar (ut mihi quidem videtur) elephantos istos non *jam caperet*, sed *ante* in prœlio *captos*, in itinere *jam* ante oppidum *instructos constitueret:* crediderim equidem, omissa voce *capit*, legendum, *elephantosque* LXIV—*captos, ante oppidum instructos constituit.* Quanquam fieri etiam potest, ut eos *jam in itinere* post prœlium *ceperit.* Quare sine codicibus nihil muto. *Clark.* *Capit* expungebat etiam Glandorpius, et dein *Idque* malebat. Hoc ultimum minime admittas. c. 59. 'Id hoc consilio.'

11 *Recessit*] Mss. Reg. et Eliensis, et Edit. Rom. *discessit.* Quod forte melius. Cæsar enim non *regrediens*, sed *progrediens* urbem reliquit obses-

sam. *Clark.* Accedunt Leidenses et Dorv. cum Edd. Med. Ven. in *discessit.* Quod omnino præferendum.

16 *C. Rebello*] Edd. pleræque Vett. *T. Rebullo* vel *Rebillo*, unde *T. Rebilum* recenset Pighius hoc anno, at Edd. Aldi, Manut. *C. Rebilo.* Quod verius puto. Legatus *C. Caninius Rebilus* erat in Gallia. Vide Comm. B. Gall. et ad VII. 83. *Titum* vero habent quoque Leid. sec. et Dorvill. in quibus *Rebilio* vel *Trebilo.* At Petav. Ursin. Scalig. et Leid. pr. habent modo *Rebilo*, quod secutus sum. Nam vulgatum *Rebello* et Celsi *Reblium* ineptissimum est, licet et in Plant. ac Scal. Edd. compareat. *Proconsule* quomodo sit accipiendum, vide ad c. 80.

18 *Uticam ante præmisso, cum equitatu*] Vitiosa est interpunctio, quam tamen omnes editt. præter Beroaldinam retinent, ex qua rescribo *Uticam ante præmisso cum equitatu, ipse,* &c. Hanc conjecturam firmat Jul. Celsus, qui p. 229. sic ait: ‘ M. Messallam cum equitatu Uticam præmittit: ipse cum exercitu subsequitur.’ *Davis.*

LXXXVII. 2 *Ad oppidum Paradam*] Ex Ms. Norv. et edit. Rom. legendum *ad oppidum Paradæ.* Sic c. 91. ‘ In oppido Zamæ lignis congestis;’ ita enim ex iisdem Codd. rescribendum, non *Zama*, quod in aliis exhibetur. Eam locutionem probam esse Librarii non rati, perperam mutarunt. Vide not. ad hujusce libri c. 36. Hoc autem oppidum Strabo Geogr. l. XVII. p. 831. Φαρὰν vocavit, Jul. Celsus p. 230. *Pardam;* lege *Paradam. Davis.* Recte suffragatur Ms. Regius. Al. *oppidum Paradam.* Quod paullo minus elegans. *Clark. Paradæ* Mss. mei constanter, et Ed. Mediol. Quare id restitui. Adi etiam ad c. 26. ‘ Thapsi oppidum.’

10 *Quod Uticensibus,—parum in suis partibus præsidii,* &c.] Faërnus, transposita vocula *in*, reponit; ‘ quod in Uticensibus—parum suis partibus præsidii,’ &c. Atque ita quidem omnino reponendum existimo. Non enim id existimabat Cato, *partes suas Uticensibus*, sed *Uticenses suis partibus*, parum esse utiles. Sic enim infra, *quod eos partibus Cæsaris favisse,* &c. *Clark.* Nec secus margini adscripsit Lipsius. Mordicus vulgatam licet malam lectionem retinent Mss.

12 *Ante portam Bellicam castris fossaque*] Ex Msto Cuj. legerim *ante portam Bellicam fossa parvula duntaxat munierat*, omissis voculis supervacaneis. *Davis.* cur. sec. Verum mox hunc locum, ubi plebs inclusa erat, *castra* rursus vocat.

20 *Castra non potuerant potiri*] In Ms. Norv. et aliis nonnullis est *castris;* editt. autem Rom. Venet. Beroald. habent *castra non potuerant capere;* sed omnis hæc varietas ex eo est orta, quod Librarii et editores nonnulli huic verbo accusativum casum adjungi posse nescierunt. Scriptor de B. Hisp. c. 13. ‘ Oppidum potiri posse se sperarent,’ ubi ob eandem causam nonnulli Codd. exhibent *oppido potiri.* Cicero Tusc. Quæst. I. 37. ‘ Gentem aliquam urbem nostram potituram.’ Vide etiam quæ notavimus ad hujusce libri c. 36. et G. J. Vossium de Constr. c. 22. *Davis. Castris* habent etiam 3 Goduini Mss. Petav. Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. Steph. aliæque, *castra capere* unus Goduin. Dorvill. et Edd. primæ. Sed optime *castra potiri* servant Scalig. Cujac. Leid. pr. Vide plura ad cit. c. 36. 89. ‘ Id adveniens potitur.’

25 *HS* c] In Mss. et Edd. Vett. non comparet nota *HS.* At Petav. Cod. habet *c. sestertia* i. e. 2500 coronatos, et si totidem Sulla dederit, nimium erit. V. Gron. de pec. Vet. p. 159. Quare *sestertios* i. e. XXV. denarios, et totidem Sullæ malim scribere. Non enim equites Romani, sed Gætuli vel Numidæ aliive barbari fuisse videntur. De dono in

milites singulos, sestertiorum c, vide etiam ad B. Alex. c. 48. Glandorpius hic numos seu denarios centenos intelligit.

27 *Atque in regnum ire contendit*] Editt. Florent. A. D. 1508. a Ph. Beroaldo curata, probante Joan. Rhellicano, repræsentat *atque in regnum Jubæ tendit:* sed hæc pura puta est editoris παραδιόρθωσις, qui nescius erat *regnum* pro regno Jubæ κατ' ἐξοχὴν hic poni. Sic infra c. 92. 'Ipse (Cæsar) postero die Utica egressus ire contendit *in regnum.*' Et c. 93. 'Considius—*in regnum* fugere contendit.' In editt. Rom. et Ven. hæ sequentesque sex voces Librariorum aut editorum incuria omittuntur. *Davis. Jubæ* etiam Ms. Ursin. pro *ire. Jubæ ire intendit* Leid. pr. *Intendit* defendi posset ex iis, quæ dixi ad B. G. III. 26. Sed *ire contendit* sæpissime adhibet Hirtius. Cave etiam, ne legas *Juba:* nam, ut patet ex c. 91. ille non adfuit.

LXXXVIII. 6 *In fuga destinatam*] Ms. Dorv. cum editis Rom. Ven. Ber. *in fugam destinatam;* hac autem lectione nihil est opus, cum ista præpositio, motum denotans, casum ablativum aliquando post se recipiat. Noster cum alibi hoc in libro, tum c. 70. 'In *castris*—incolumes reduxit.' Cyprianus de Idol. Van. c. IV. 4. 'Inrepentes etiam *in corporibus* occulte mentem terrent.' Vide et not. ad B. G. VIII. 8. *Davis. In fuga destinatam.* Merito eos reprehendit Davisius, qui scribunt, *in* fugam *destinatam.* Sed et ipse in hujus locutionis ratione explicanda, errat. Non enim hæc præpositio, quum motum proprie denotat, cum ablativo conjungitur; (vide quæ supra annotata sunt ad IV. 12.) sed, *in fuga destinatam*, est, *in fuga* cogitanda *destinatam. Clark.* Notam sic emendo: *In fuga destinatam.* Lege *mentemque perterritam, atque in* fugam *destinatam;* prout exhibent Norv. Buslid. et veteres. Ita *noctem proximam* edidit. *destinasse in fugam* dixit Amm. Marcellinus XXIX. 6. *Davis.* cur. sec. *In fugam* legas quoque in Leidensibus, Scal. Dorvill. et Edd. primis, item Vasc. Stephani, et aliis, pro *fugæ:* ut aliter loqui amant. Recte priorem sententiam mutavit Davisius.

13 *Dum concidisset*] Rectius nonnulli *quum;* licet hoc Ciacconius defendat e c. 61. ubi vide notata. Male itaque Davisius in B. Hisp. c. 1. 'Dum Cæsar in Italia detinetur,' reponere tentat *detineretur:* nec defendat se c. 13. 'Dum oppidum potiri posse se sperarent;' nam ibi meliores libri *sperant* vel *sperabant:* vel c. 16. 'ut, dum nostri in præda detinerentur, illi ad præsidia se reciperent:' aut c. 23. 'dum nostri in opere distenti essent.' Nam illis locis notare potest *quamdiu:* ut apud Ovid. ex P. III. 2. 3. 'Dum tibi, quæ vidi, referam:' licet et ibi in Ms. repererim *refero:* ut et *detinentur* c. 16. in Mss. atque ita variant Codices passim.

15 *Continere atque vulnus obligare cœpissent*] Norv. habet *cum tenere.* Lege *cum tenere atque vulnus obligare cœpissent,* ut diserte Petav. *Davis.* cur. sec. Cum Davisio malim quoque *cum tenere:* licet *continere* et *obligare vulnus* jungi possint, ut significet, *vulnus inhibere, comprimere.*

22 *Ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet*] Sic e veteri Ursini Codice rescribi curavit Scaliger, et ita fere Leid. sec. qui habet *auxilium.* Cum vulgo legeretur *ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet.* At Dorvill. Edd. Rom. Med. Ven. *ut aliquid sibi (sibi hæc* Dorv.) *ea res auxiliaretur.* Scalig. et Leid. pr. sine τῷ *ut,* dant *aliquid sibi ex ea auxiliaretur.* Optime Petav. *L. Cæsar aliquid sibi ex ea re auxilii ratus:* quod reponendum omnino arbitror.

24 *In Cæsaris clementia*] Leidenses, Pet. Scal. Dorv. *in C. Cæsaris.* Ad

differentiam ipsius *L. Cæsaris*, qui loquebatur. Alibi quoque, sed rarissime, in his commentariis præfigitur *Cæsari* suum prænomen. Adi omnino ad B. Civ. I. 1.

LXXXIX. 3 *Habuerat*] Aut legendum, *habebat:* aut illud, *habuerat*, ita accipiendum, ut significet *collocaverat*. Vide supra ad c. 76. § 3. *Clark.*

6 *Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerat*] In aliis *Q. Ligario, C. Considii filio, qui tum, &c.* sed ex Ms. Norv. reponendum *Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant*, Cæsar enim utrisque Adrumeti tum agentibus vitam concessit. *Davis.* C. Considio *filio*, fuerant. Ita ex Ms. Eliensi recte reponit Davisius. Firmat Ms. Regius. Editi habent, *fuerat.* Quod ex iis Codicibus irrepsit, in quibus scriptum erat, *C.* Considii *filio, &c. Clark.* Male *Q. Ligario, C. Considii filio* de uno homine, intelligunt vulgo, unde Manutius pro *filio*, *legato* reposuit, et Glandorp. cum Ed. Gryph. et Plant. *Ligurio* exhibuerunt. Rectius Vascos. Steph. et Gryph. post. *et C. Considii filio.* Verum *Considio* exhibent etiam Pet. Urs. Scal. et Leid. pr. Immo et *fuerant* servavit idem Leidensis.

9 *Subitoque se ad genua projecit*] In Ms. Norv. pro vetere scribendi ratione legitur *proicit;* rescribe *projicit*, ob verba *præsentis temporis*, quibuscum ea vox connectitur. *Davis.* De more Davisium hic sequitur Clarkius. At mei omnes præteritum *projecit* servant.

11 *Pro sua natura*] Sic Mss. Reg. et Vossii. Elegantius, ut mihi quidem videtur. Editi *et pro sua. Clark. Et* abest solum e recentissimo Leidens. sec. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Male. contra vero Leid. pr. *et* pro *s. natura. et* pro *instituto.* Optime repetita præpositione; de qua sæpius egimus. Rectius *et* delevisset ante *L. Cellæ* (sive *Ocellæ*, ut Aldus Manutius emendat) auctoribus Mss. omnibus, et Edd. primis, ac plerisque Vett. suadente ipso contextu.

15 *Circiterque noctem luminibus accensis Uticam pervenit*] *Noctem* recte prætermittunt Cujac. Petav. Buslid. et Norv. *Circiter luminibus accensis* est ἀμφὶ τὴν λυχναψίαν vel λυχνοκαίαν. *Davis.* cur. sec. *Circumque* est in Cujac. *Noctem* etiam non agnoscunt Leid. pr. nec Edd. Rom. Ven. Med. Optime. Nota est locutio *prima face.* Apulei. Metam. l. II. p. 27. Ed. Pric. 'Prima face cubiculum tuum adero.' Gell. XVIII. 1. 'Cum jam prima fax noctis.' Immo Censorin. de die Natali c. 24. 'Post id sequitur tempus, quod dicimus, *luminibus accensis*, antiqui *prima face*, dicebant.' Vide ibi Lindenbrog. Contra *extremæ, seræ lucernæ* Martiali et Propertio III. 1.: ubi vide Interpretes. Supra tamen c. 56. dixit 'Nocte jam luminibus accensis:' nisi et illic malles τὸ *nocte* delere: pro eo *ad lumina* dixit Sueton. in Calig. c. 15. et alii. Adde Gruteri Suspic. p. 158. Uncis itaque inclusi vocem *noctem.* Paullo post vero *in oppidum introiit* rescripsi fide integerrimorum Codicum Petav. et Leid. pr. uti et Aicardi Ms. pro Cæsaris et Hirtii stylo: vulgo præpositio aberat.

XC. 3 *Cives R. ut prodirent, edicit*] Notanda Constructio: sic supra c. 20. 'Sagittasque uti fierent curare.' Sic apud Terentium, 'Illum ut vivat, optant.' *Clark.*

8 *Ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, et pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent*] Ita edidit Scaliger et Recentiorum plerique. Durissimum tamen, ut istam priorem *ut* sequatur Modus infinitivus. Quare, omissa ista vocula, (quam, post voces, *ita tamen*, in plerisque Codicibus ingessisse videtur Librariorum imperitia,) lege, ex Ms. Eliensi et Editione Romana, *ita tamen, qui eorum bona sua* (in Ms. Eli-

ens. et Edit. Romana est, IPSA *bona sua;* ut forte legi debeat, IPSE *bona sua*) *redemisset, se bonorum venditionem inducturum,* (vel *indicturum,* ut habent Codices plerique,) *et pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent,* (vel potius *posset,* ut exhibent Mss. Reg. et Eliensis.) *Clark.* Hoc in loco turbantur sensus et Latinitas. *Ut* abest a Norv. et Rom. Quin et plurimi libri dant *indicturum.* Ab Hirtii mente credo non aberrabit, qui sic refinxerit, *Iis tamen, qui bona sua redemissent, se bonorum venditionem non indicturum.* An autem ipsissima scriptoris verba sim adsecutus nescio. *Davis.* cur. sec. Delevi *ut,* auctoribus Mss. Petav. Scalig. Leid. pr. Dorv. et Edd. Rom. Ven. Mediol. Pro *ipsa,* quod etiam dant Ursin. Pet. Leid. pr. Dorv. et Edd. Med. Ven. posses vel *ipse* vel *sibi* legere. *Inducturum* habent optimi libri, ut Petav. Scal. Leidens. pr. nam alii cum Edd. pp. *indicturum:* male. Dicit Hirtius se inhibiturum, sive aboliturum venditionem bonorum *ejus,* (sic enim passim cum apud alios, tum in his Commentariis pronomen demonstrativum subintelligitur,) qui eorum sibi bona sua redemisset. De verbo *inducere* adi Ciaccon. et Gronov. de Pec. Vet. p. 13. Unde patet nil præterea esse mutandum, nisi quod pro *possent* scribendum sit *posset* cum Petav. Leidensibus et Dorvill.

14 *Bis millies HS his imposito*] Primam voculam omittunt cum alii Codd. tum editt. Rom. Ven. unde J. F. Gronovius de Pec. vet. II. 3. legit *millies HS his* (vel *bis*) *imposito, quod per triennium, &c. Davis. Millies* Mss. Cujac. Petav. Scal. et alii. In Dorv. Leid. sec. et Edd. pp. *mille sestertiis impositis.* Alii *bis mille sestertium.* Recte jam Glandorpius, Aldus et alii *bis millies;* licet non bene *sestertium* retineant. Vide Gron. d. l. Verior tamen et moderatior summa videtur, si deleamus τὸ *bis.* Quod ex meis non agnoscunt Scal. Leid. pr. Dorv. et Edd. primæ.

16 *Se eodem die demum natos*] Hanc locutionem cum non intelligeret Jul. Celsus, ineptum inde sensum confecit, quem videre est p. 233. Sed memor esse debuit bonus iste vir, *natales* a veteribus dictos omnes illos dies, qui insignem aliquam lætitiam aut vitæ mutationem attulerunt. Hinc Cicero reditum suum, in oratione eam ob causam habita, *natalem* vocat, et ad Attic. l. VI. παλιγγενεσίαν. Spartianus in vit. Hadriani: 'natalem adoptionis celebrari jussit,' ad quem locum videndus Is. Casaubonus. Sed et *natalem* pro die, quo imperium iniit Maxentius, absolute posuit auctor Paneg. VIII. 16. 2. *Davis.* Adde Brant.

XCI. 4 *Zamam*] Codices nonnulli *Zamæ.* Quomodo et alibi loquitur Hirtius. *Clark.*

7 *Quem oppidani, antea rumore—audito,—prohibuerunt*] Ita ex Mss. Reg. et Vossii restitui. Editi omnes, *Quem antea oppidani, rumore—audito,—prohibuerunt.* Perperam admodum, et magno cum sententiæ detrimento. *Clark.* Optimo verborum ordine Gryphius et Lugdunenses 1576. exhibent, *Quem oppidani, antea rumore exoptato, &c.* eumque in Mss. Reg. et Voss. repertum Cl. Clarkius merito probavit. *Davis.* cur. sec. Eum ordinem jam videre licet in Edd. Vasc. et Stephani.

9 *In oppido Zamæ*] Sic rescripsi ex Ms. Norv. et editt. Rom. A. D. 1472. In vulgg. erat *in oppido Zama,* quæ magis est proletaria loquendi ratio. Vide not. ad hujusce libri c. 36. *Davis. Oppido Zamæ.* Sic rescribit Davisius ex Ms. Eliensi et Edit. Romana. Suffragatur Ms. Regius. Al. *oppido* Zama. *Clark. Zamæ* quoque Petav. Leidd. Dorv. et Ed. Mediol.

15 *Cunctaque gaza regia*] *Gaza* vox est Persarum, quæ pecuniam et omne quod possidemus, denotat. Servius

ad Virgilii Æn. I. 123. 'Gaza Persicus sermo est, et significat divitias.' Ac ad Æn. II. 763. 'Gaza census Persarum lingua, et est numeri singularis tantum:' qua in re fallitur vir eruditissimus, nam Lucretius lib. II. p. 155. edit. Wechel. sic ait: 'Qua propter quoniam nil nostro in corpore *gazæ* Proficiunt.' Et Horatius Od. I. 29. 'Icci, beatis nunc Arabum invides *Gazis*.' Ex hac voce Gaza urbs Palestinæ nomen sumsit, si fides Pomp. Melæ I. 11. *Davis.* Memoria fefellit magnum Vossium quoque, negantem aurei ævi scriptoribus *gazas* plurali numero in usu fuisse de Anal. I. 40. Quare ad eum refellendum jam adduxerunt viri docti Horat. Od. 16. l. II. 'Non gazæ submovent tumultus mentis.'

XCII. 4 *Sibi quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare*] Ita interpungendum sensus manifesto postulat. Editi, *sibi quoad vita suppeteret, oppidum, &c.* Quæ interpunctio sententiam perturbat penitus. *Clark.*

XCIII. 9 *Suosque interfectos aut fugatos*] In Edd. Rom. Mediol. et Ven. solummodo est *suos autem interfectos*, omissis ceteris. Bene Dorvill. *suosque aut interf. aut fugatos*, quod reponere non dubitavi: c. 85. 'Reliquos aut interfecit aut recepit:' et millies.

11 *Manus intulisse*] Ex Ms. Ursin. legendum crediderim *Uticæ sibi ipsum manus attulisse*, qui cum paullo rarior loquendi modus, Librarii, ut fit, in notiorem formulam mutarunt. Scriptor B. Hisp. c. 42. 'Populi R. magistratibus sacrosanctis manus—attulistis.' Corn. Nepos Timol. c. 1. 4. 'Ipse non modo manus non attulit.' Cicero Offic. I. 7. 'Is quasi manus afferre videtur socio.' Sic etiam locutus est Seneca de Brev. vitæ c. 6. *Davis. Attulisse.* Sic Ms. Ursini, quod probat Davisius. Al. *Manus* vel *manum intulisse. Clark. Manum intulisse* Leid. pr. Sed *attulisse* Petaviani quoque. Seneca de Ben. V. 15. 'Ipsi patriæ manus afferre' et sæpius; atque ita passim *vim adferre.* Adi Cel. Heins. et Burmann. ad Ovid. Epist. Her. XVII. 21. Dein *ab suisque* restitui e Pet. et Dorv. *a suisque* Leidenses, Ursin. et Edd. primæ habent. Vulgo *a suis.*

14 *Qui sibi suisque liberis prodessent*] Sic Recentiores Edd. habent, pro *quæ*, quod est in Mss. et Edd. prioribus, ut et Jungerm. Cellar. Quare id reddidi, licet sciam *qui* defendi posse per Synthesin. In Pet. Cod. scribitur *quæ s. s. l. tutandis pr.* In Dorvill. et Edd. primis *quæ sibi prod. suisque lib. Prodessent* in Scal. non comparet. Egregie sinceram Hirtii manum videtur servasse Leid. primus: *nullas; ipse sibi suisque liberis a Caninio, &c. fide accepta.* Celsus *sibi suisque liberis consulens cum Caninio vitam pepigit.*

XCIV. 1 *Juba*] Deest in Mss. Reg. et Eliensi. Et deesse potest. *Clark.* Abest quoque a Leidensibus et Dorv. Sed et c. 91. 'Rex interim Juba.'

2 *Quum jam conatus esset*] Hasce voces delendas censuit Jos. Scaliger; temere nimis, cum eas retineant Mss.: ulcus tamen est in verbis, cui sanando operam navarunt plurimi. M. A. Muretus ad Senecæ de Prov. c. 2. legit *quum omnia conatus esset;* Joan. Glandorpius, quique eum non nominatum passim exscripsit, Joan. Goduinus, reponunt *quum jam convivatus esset*, et hæc sane conjectura firmari potest ex Flori IV. 2. 69. qui testatur, Jubam et Petreium paullo ante pugnam magnifice epulatos esse. Illam tamen emendationem repudio, quia nimium abit a lectionis receptæ vestigiis, et unice amplector Ph. Rubenii hariolationem; is enim Elect. I. 10. minima mutatione rescribit *quum jam cœnatus esset.* Certe, cum L. Ampelius Memor. c. 38. aiat, 'Jubam *post magnificam cœnam* interficiendum se dedisse,' proculdubio ve-

ram lectionem restituit vir eruditus, a quo tamen miror locum hunc Ampelii fuisse prætermissum. *Davis.* Muneti conjecturam probat Barthius Advers. XXI. 5 ubi docet, Jubæ delicato regi potius convenire, ut non posset se ipse interficere, quam Petreio, quem *imbecilliorem* ob acceptum vulnus et grandiorem ætatem vocat. *Conviratus* adrisit etiam Cellario ; sed verissima videtur, quam ideo cum Clarkio in textum recepi, correctio *conatus*, quam etiam margini sui codicis olim adlevit Gruterus. Quod participium Plautus, Horatius, Apuleius et Cicero ipse ita exhibuerunt. Vide etiam Græv. ad Cicer. ad Att. II. 17.

4 *Firmior imbecilliorem, Juba Petreium facile ferro consumpsit*] Ph. Rubenius Elect. I. 10. reponit *Jubam Petreius ;* Epitome enim Liviana lib. CXIV. et Florus IV. 2. 69. tradunt Petreium Jubæ, dein sibi manus intulisse. Sed de horum morte tanta est scriptorum discrepantia, ut in Hirtio nihil ausim mutare. Seneca de Provid. c. 2. ‘ Jam Petreius et Juba concurrerunt, jacentque alter alterius manu cæsi.’ Et ab hujus quidem partibus stant Appianus B. C. l. II. p. 490. ac Dion l. XLIII. p. 117. At Sextus Rufus Breviar. c. 4. sic loquitur : ‘ Mauros Juba rex tenebat, qui in caussa belli civilis ab Julio Cæsare victus, mortem sibi propria manu conscivit.’ Accedit, quod omnes tam Mss. quam editi vulgatam lectionem tueantur, quam etiam in suo Codice invenit Jul. Celsus, quem vide p. 236. *Davis.* Sic et Gargonius apud Senecam patrem suasor. VIII. p. 58. ‘ Juba,’ inquit, ‘ et Petreius mutuis vulneribus concurrerunt, et mortes fœneraverunt.’ *Idem,* cur. sec.

7 *Impetravit*] Glandorpius ait rectius fore, si legamus *flagitavit* vel *contendit ;* quia sequitur *idque obtinuit.* Cur non potius *petivit?* nisi malis verba *idque obtinuit*, ut supervacua, deleri.

XCV. 5 *Iterque in Hispaniam tendebant*] Absunt hæc a Leidensi primo. In reliquis Pet. Scalig. Leid. sec. Dorv. Edd. primis. Vasc. Steph. Gryph. post. ac Stradæ *intend.* Quod cur mutarint alii, caussam non video. Livius XXI. 29. ‘ Utrum cœptum in Italiam intenderet iter :’ atque ita ille sæpius. Vide Drakenb. ad Sil. III. 466. et Cort. ad Sall. B. Jug. c. 107. ‘ Intendere fugam’ apud Lucanum et Curtium.

7 *Eos prima luce adortus*] Abest *eos* a Dorvill. et Leid. pr. habet *cum pr. luce.* Forsan recte. Adi ad c. 62. ‘ Cum prima mane.’ *Adorti* sic sine casu etiam c. 69. ‘ Ex insidiis adorti agmini sese obferunt.’

XCVI. 2 *Rustiano*] Si scriptus liber adjuvaret, mallet Ursinus *Cestiano*, quod et a Cl. Perizonio sui libri margini adscriptum. Passim enim *Plætorius Cestianus* in nummis, sed is in partibus Cæsaris fuit. Vide B. Alex. c. 34. Quare rectius addit *Rustianus* videri dictum, quod fuerit aliquis *Rustius* a gente *Plætoria* adoptatus. Consule Ursinum in Familiis in *Plæt.* Male Glandorpio in Onom. dicitur *Rusticanus*, et *Rusticianus* in Dorv., ac *Ruscianus* in Pet.

6 *Ibique Scipio cum iis, quos paullo ante nominavi, interiit*] Scipio, *assecutus eum, hostibus gladium per viscera exegit*, ut testatur Florus IV. 2. 68. Vide et Appianum B. C. l. II. p. 491. et Dionem l. XLIII. p. 217. *Davis.*

Cum iis, quos p. a. nominavi, interiit] In Petav. et Dorvill. non comparet τὸ *iis.* Eleganter Græco more, et, ni fallor, vere Leidens. primus *cum quibus paullo ante nominavi.* Vide Davis. ad B. C. c. 69. Afric. c. 41. ‘ In eo loco quo paullo ante memoravi.’ Adde B. C. III. 15. ‘ Cum essent in quibus demonstravi angustiis :’ et J. Periz. ad Sanct. Min. II. 9. § 2. ac Cl. Burm. ad Sueton. Calig. c. 43.

XCVII. 5 *Abrogatis*] Non damno hanc lectionem, si quidem Mstorum auctoritate nititur; nam Scalig. Leid. sec. Dorvill. cum Edd. primis Vascos. Gryph. Stephani, aliisque habent *errogatis*. Petav. et Cujac. *legatis*, nisi excerpta fallunt: at Leidens. primus *erogatis*, i. e. inpensis in illos ad præmia, seu *donatis*, ut varia pro lectione est in Cujac. Ut *erogarit* vectigalia regia Zamensibus, qui, &c. *Erogatis* scriptura unice vera est. Paullo post in Edd. primis scribitur *Sallustio populi Ri. proconsule:* non male, si Mss. addicerent. Vide omnino Heinsium et Burmann. ad Vellei. II. 79. et supra ad c. 54. 'milites popul. Romani.'

8 *Qui—ordines duxerant; item Thapsitanis, &c.*] Vox, *item*, abest in Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Romana; et recte quidem abest. Nisi forte desit aliquid: ut, *qui — ordines duxerant*, Uticensibus mulctam imponit: *Item Thapsitanis, &c.* Aut aliquid simile. Eoque magis, quod in Ms. Eliensi scriptum sit, *itemque Thapsitanis, &c.* *Clark.* Petav. et Norv. dant *itemque;* qua de causa Clarkius aliquid excidisse suspicatur. Sed verius est, ut deleatur *item;* quo vocabulo Mstos Reg. et Voss. ac editionem Romanam carere vir ille doctus observavit. Abest etiam a Beroald. Gryph. et Lugd. 1576. Possis etiam legere *tum Thapsitanis, &c.* *Davis.* cur. sec. Abest quoque *item* a Leid. sec. Dorvill. et Edd. Mediol. Venet. Vascos. Steph. Sed *itemque* Leid. pr. Unde putem cum Clarkio quid excidisse.

9 *HS* XX *millia, &c.*] In nullo Msto nec Edd. primis usquam hic comparet *millia:* nec potest e Latini sermonis ratione. Quare cum Glandorpio ubique scripsi *vicesies, tricesies bis et quinquagies*, et c. seq. *centies* pro C *millibus.* Consule omnino summum Gronov. de Pec. Vet. II. 3.

10 *Adrumetanis*] Petav. *Adrumetenis.* Leid. pr. *Adrumetinis.* Rectissime. Sic enim hoc gentile terminatur a Latinis: ut ex scriptoribus non solum, sed et inscriptionibus patet. Vide Berkel. ad Steph. Byzant. V. Ἀδρύμης, et supra ad c. 3.

13 *Ad Senatum questi per legatos, atque arbitris a Senatu datis, sua receperant*] Petav. Norv. et Gryph. dant *questi per legatos atque arbitros a senatu datos.* Legendum vero *ad senatum questi per legatos, arbitris a senatu datis, sua receperant.* Vocula, quam delemus, sensum turbat, nullique est usui. *Davis.* cur. sec.

14 *Arbitris a Senatu datis*] Sic recentiores habent Codices; nam præter Pet. et Eliens. etiam Scalig. Leid. pr. et Edd. Vascos. Stephan. Gryph. post. Str. dant *arbitros a sen. datos.* Quare rectum esse puto, quod servavit Cujacianus, *arbitrio a* (*ab* Dorv.) *sen. dato.* Confer quæ notavi ad B. Civ. III. 20. 'Solutionibus, quæ per arbitrium fierent.' Sic non opus erit, ut cum Davisio deleas *atque.* Ceterum pro *et questi* non legendum cum Aicardo *et qui questi*, vel eruditissimo Poëta Huidecopero *sed questi.* Subintelligitur *qui.* Adi omnino notata ad B. G. IV. 3. et h. libro c. 64.

XCVIII. 2 *Carales in Sardiniam pervenit*] Ms. Norv. *a Caralis in Sardiniam*, unde reponendum *ad Carales*, vel, pro vetere scribendi more, *ad Caralis.* Carales urbs est Sardiniæ primaria, quam urbem urbium vocat Florus II. 6. *Davis.* *A Caralis* etiam Petav. corrupte pro *ad.* Contra *a Caralibus* statim. Supra de hac præpositionis additione aliquoties egimus. Porro auctoribus Petav. Scalig. Leid. pr. præferrem IV *Kal. Quinct.* licet Celsus etiam III scribat, recentiores sequens Codices. Restitui interim *provectus* fide Mss. omnium et Edd. præter Amst. Dav. Lugd. et Clark. Vide ad v. 8.

DE BELLO HISPANIENSI

LIBER.

A. Hirtii Pansæ] Nullus fere liber plures ab ævi dentibus cicatrices accepit; eæ tamen æquiore animo sunt ferendæ, quod hic scriptor a superiorum commentariorum elegantia multum recedat: ut enim in iis summus elucent sermonis nitor et nescio quæ συνθέσεως concinnitas; ita in hoc opusculo non solum crebra sunt ἀναντapόδοτα ac ἀσύντακτα, sed et totum orationis filum hominem ostendit scribendi prorsus imperitum. Unde factum, ut hunc libellum non Hirtio, sed Balbo aut Oppio post alios adscripserit G. J. Vossius de Hist. Lat. c. 13. Nonnulli vero censuerunt fieri non potuisse, ut homo Romanus tam male scriberet, quapropter Afri vel Syri militis esse fœtum arbitratur Joan. Goduinus. Immerito quidem: nam licet horrida et incondita sit dictio, adeo tamen pura est ac a barbarie aliena, ut hoc scripto nihil Latinius concipi posse pronunciarit judex sane idoneus, Jos. Scaliger Proleg. in Manilium p. 3. *Davis.* Si hic Liber (quod tamen vix crediderim) sit A. Hirtii; quæ est horrida ejus et inculta, licet Latina quidem, dictio; conjecerim equidem, breve id solummodo et extemporale esse commentariolum; historiæ fortasse postea conscribendæ, materiam futuram. *Clark. Incerti Auctoris.* Balbi fuisse Ephemeridem, cujus meminit Sidonius Epist. IX. 14. putat Cellarius. Oppio etiam Volaterranus tribuit. Adscripsit oræ libri sui Cujacius, 'Liber corruptissimus, et, ut videtur, ex Græca lingua translatus. Non est Hirtii.' 'Militari et horrido stylo' scriptum ait Lips. Elect. II. 22. adsentientibus dein jure omnibus viris doctis: quare ego, (qui omnino statuo, *Ephemeridem* B. Hispaniensis esse, ab Romano homine, qui his expeditionibus interfuit, conscriptam temere, non vero justum *commentarium*) Hirtii nomen delevi, et, quod vides, subposui. E Mss. tamen nonnihil emendatiorem exhibui: nam vulgo circumferri corruptissime, e seqq. patebit.

CAP. I. 1 *Pharnace superato*] Hæc est ὀνακεφαλαίωσις bellorum, quæ post Alexandrinum gessit Cæsar; ut frustra sint Joan. Glandorpius et Joan. Goduinus, qui reponunt *Scipione superato:* falluntur etiam interpretes, qui hunc libellum ἀκέφαλον censent. *Davis.* Videtur tamen ad connexionem aptius *Scipione superato,* quod reliquit Leid. pr. ut conjecit Glandorpius.

Qui — profugissent; — confugere cœpit] Hoc est, cum iis, *qui, &c.* Cujusmodi locutionibus, non quidem plane non Latinis, sed horridis admodum et hiulcis, plenus est hic Liber. *Clark.* Melius esse ait Gruterus, quod invenit in Petaviano. *Cum multi ex.* Vide Glandorp.

4 *In Italia detinetur*] In Gryph. et Lugdun. 1576. est *distineretur.* Lege *detineretur. Davis.* cur. sec. *Distineretur* est in Vasc. et Steph. Edd. *detineretur* in Mss. Leidd. sed male. *Dum* hoc sensu indicativum habet, quod non advertisse Davisius videtur. Adi ad B. Afric. c. 61.

Compararet Pompeius] Goduinus

legit, *compararet* : (scil. Cæsar.) *Pompeius, &c.* Syntaxi plane nulla. *Clark.*

7 *Provinciam vastare cæpit*] Delevi verbum *cæpit*, quod statim præcessit, fide Mss. Cujac. Petav. et Leid. pr. Hanc autem constructionem esse Latinam, quis tiro nescit? Adi ad VII. 81.

9 *Contra*] Vocem istam, a Scaligero et Recentioribus omissam, ex Mss. Reg. et Eliensi et Edit. Romana restitui. *Clark.* Accedunt Mss. Scal. Leid. pr. Ursini, Ciacc. et Ed. Med. Ven. Habent quoque Vascos. Steph. Gryph. poterior, sed superius *contra* illi editores ejecerunt, nec male meo judicio. *Cludebant* edidit Scaliger primus e Ms. Ursini, et suo. Quomodo nonnulli viri docti scribi volunt ubique, pro *claudo*: ut notum est.

10 *De Cn. Pompeio*] Ni fallor legi debet *De C. Cæsare.*

11 *Aliqua ei inferebatur caussa*] Alicujus criminis insimulabatur. Sic *inferre crimina* dixit scriptor ad Herennium l. IV. p. 36. ed. Lambin. ac 'inferre controversiam' Cicero de Invent. l. II. p. 72. Vide et interpretes ad Phædri Fab. I. 1. 4. *Davis.* V. ad B. G. I. 39. 'Alia caussa inlata.'

13 *Paucis commodis hoste hortato*] Ob hanc locutionem nostro βαρβαρισμὸν impingit Joan. Rhellicanus, et de vitio tam certus est Joan. Brantius, ut affirmet ne Priscianum quidem hanc mendam posse defendere. Bona verba, quæso. Apuleius Metam. l. IX. p. 203. 'Canes transeuntium viatorum passim morsibus alumnatos laxari, atque in eorum exitium *inhortatos*, immitti præcipit.' Passivam etiam, non minus quam activam, significationem huic verbo competere testatur A. Gellius N. A. XV. 13. Vide et Ger. Joan. Vossium de Anal. III. 6. *Davis.* Ut *hortatus* passive sumi possit, videtur tamen corruptus esse locus. Nam *pacis commodo* est in Pet. Cod. *commoda* Scal. et *pacis commoda.* Leid. pr. Unde quid extricari debeat, vide Lector.

14 *Majores augebantur copiæ*] Joan. Glandorpius reponit *magis agebantur copiæ*, vel *majores reddebantur*; sed certissime legendum *majores cogebantur copiæ*, quæ phrasis est Latinissima; nisi forsan, quod suspicor, ἰδιωτικὸς sit hujusce scriptoris Pleonasmus. *Davis.* Certe similiter occurrit in nono Canone Theodori. 'Tractatum est,' inquit, 'ut *plures* episcopi, crescente numero fidelium, *augerentur.*' Exstat apud Bedam Hist. Eccles. IV. 5. *Davis.* cur. sec.

Ob hoc] Sic rescripsi e Cod. Petav. quod valet *propterea.* *Hoc* Cujac. Scal. Leid. pr. Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. Ven. Vulgo *ideoque.* Vide ad Frontin. I. 6. 2. et III. 9. 3. 'Ob hoc in fugam dilapsi;' ubi vulgo etiam *hoc*: quod et ipsum sic satis defendi posset.

II. 1 *Designatus dictator* IV] Edd. primæ, item Plantinus, Scaliger, et seqq. omiserunt secundo loco *dictator*, quam vocem tamen Mss. et Edd. ceteræ retinent. Nisi quod Petav. habeat simpliciter *C. Cæsar dictator* IV. Videtur legendum *dictator* III, *designatus Consul sive Cos.* IV. Sic enim Historici, fasti, et nummi. Consule Pighium ad A. DCCVIII. et Nummos. Forsan fuit *Cos. Cæsar designatus* IV, *dictator* III. Nam et hic auctor non solet præfigere *C.* Vide ad B. Civ. I. 1.

Multis itineribus ante confectis] Quo hæc pertineant, non capio. Mss. Leid. pr. Scalig. *Multis iter ante diebus confectis.* Dorvill. Leid. sec. *Multis item ante diebus conjectis.* Conjicio legendum *multis in urbe ante rebus confectis*, vel *iter ante* pro *ante iter.*

3 *In Hispaniam venisset*] Sic reposui ex Ms. Norvic. et edit. Steph. In aliis *in Hispaniam convenisset*, quod non nisi de duobus pluribusve dici-

tur. *Davis.* Suffragantur Mss. Reg. et Vossii. Alii *convenisset.* Quod ut de uno dicatur insitatum. Tamen similis fere locutio Act. I. 4. Συναλιζόμενος—αὐτοῖς. *Clark.* *Venisset* etiam Petav. et Edd. Vascos. Gryph. post. Str. Sed aliud quid latet: nam Scalig. et Leid. prim. cum tribus Gall. dant *cum venisset*, et pro *quum celeri* habent *cum ceteris.* Petav. *celeriter.* Forte *cum celeri festinatione belli* (nam *ad* deest Scal. Leid. pr. Dorv.) *conficiendi in Hisp. quum venisset. Cum festinatione;* uti apud ipsum Hirtium, 'summa cum celeritate ad exercitum reducit,' VIII. 52.: ubi vide. Sed hæ meræ sunt conjecturæ. *Convenisset* tamen certum mihi est, natum esse e τοῖς *quum venisset.*

5 *Cordubam*] Sic Ms. Reg. Al. *Cordubæ. Clark.* V. ad c. 28. B. Afric. *Thapsi oppidum,* et alibi. Mei omnes *Cordubam* retinent.

6 *Provincia potitus*] Rescripsi fide Petav. Thuan. Scalig. Leidensium, Dorvill. cum Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ *provincia;* notissima constructione. B. G. I. 3. 'Galliæ potiri.'

7 *Simulque quod tabellarii a Cn. Pompeio dispositi*] Locus est mutilus. Ex Ms. Norvic. omnino legendum *simulque tabellarii* capti essent, *qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis erant, ut certiorem, &c.* nam mira sane fuit ratio, cur Corduba capi posset, quod tabellarii essent dispositi, qui de Cæsaris adventu Pompeium facerent certiorem, cum hoc non adjumento, sed certissimo fuerit impedimento. *Davis. Tabellarii* capti essent, qui *a Cn. Pompeio, &c.* Emendatione auro contra non chara, locum hunc restituit Davisius ex Ms. Eliensi. Alii enim omnes, omissis tribus istis vocabulis, sententiam exhibent contrariam plane, atque erat mens Auctoris. Similis narratio infra, c. 12. *capti tabellarii, qui, &c. Clark.* Ad apicem cum Norvicensi convenit Petavianus. Bene ad sensum, sed ni omnia me fallunt interpolate. *Tabellarii qui* Scalig. Dorvill. Sed *tabellariis qui* Leid. pr. et Edd. Rom. Med. ac Ven. Dein pro *qui cert.* in Scal. est *quod:* unde facio *simulque captos tabellarios, qui, &c. quo,* id est, ut, *certiorem Cn. Pomp.* Hoc nempe nunciabant, captos simul esse tabellarios; nisi potius simpliciter legendum sit, *simulque tabellariis* scil. *nec opinantibus, qui, &c.*

13 *Ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent*] Pet. et Norvic. exhibent, *ut sibi cum equitatu, qui ex provincia fuisset, præsidio essent.* Ac ita lego. *Davis.* cur. sec. Vulgatum confirmat Dorv. quod non temere muto. Scalig. Ms. *utque sibi equitatum qui ex pr. fuisset, pr. esset.* Leid. pr. *utque sibi equitatum, qui ex provincia præsidio esset.* Leid. sec. *utque s. equitatus, qui ex pr. fuisset, pr. esset.* Edd. Rom. Ven. et Med. *utque sibi equitatus, qui ex pr. esset pr. miserat.* Omnino acquiescendum vulgato, quod elegantius est. Nisi malis mecum *utque sibi equit., quem ex pr. fec. præs. mitterent.*

15 *Atque ut ipse voluit*] Ex Codd. Ciacc. et Norv. ac editt. Rom. Venet. Beroald. rescribendum puto *neque ut ipse voluit;* quia celerius ad legatos, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit imperator. *Davis.* Et hic eidem equidem viro doctissimo assentior, qui ex Codd. Ciacconii et Eliensi, et Editt. Vet. rescribit NEQUE *ut ipse voluit equitatum, &c.* Id enim ait auctor, Cæsarem celeritate prævertisse legatos suos, *quo minus* equitatum sibi, ut jusserat, præsidio mitterent. *Clark. Neque* rescripsi adsentientibus Pet. Scal. Dorv. Leid. sec. et Ed. Med.

III. 1 *Idem temporis*] Rara apud alios locutio: quæ tamen conservatur a Mss. Cujac. et Leid. primo ac Dorvill. cum Edd. primis. Mox § 4. *Incidit idem temporis:* at ibi Edd.

Vasc. Steph. et aliæ *Id. t.* ut est § 7.: sed vide ad c. 12. 'Idem temporis.' Scalig. habet *id tempus.* Petav. *eodem tempore;* et Leid. sec. cum IV. Codd. Gallic. et Edd. Vascos. Aldi, Gryphii, Steph. *per id tempus.* B. Afric. c. 96. 'Ubi classis P. Sitii per id tempus erat:' ubi meliores carent *per;* quæ et alibi confundi monuimus. Ceterum Glandorp. et Ciaccon. legunt, *per idem tempus Sex. Pomp. frater* (*adolescens* Ciaccon.) *cum præsidio C. t. &c.* Mallem *Erat idem temporis, S. Pomp. fr. quo,* sc. tempore, &c. Iidem cum Cellario et aliis, recte quidem *Uliam* legunt. Vide ad c. 61. B. Africi. Mss. tamen mordicus *Ullam* habent.

6 *Clam præsidia*] Ms. Norvic. *clam præsidio;* editt. Rom. Ven. Beroald. *clam præter præsidia;* sed hæ varietates ex eo sunt ortæ, quod Librarii et editores vulgatam lectionem se non recte habuisse perperam censuerunt. Plautus Prol. Amph. vs. 107. 'Is amare occœpit Alcumenam *clam virum.*' Idem Menæch. act. I. sc. 2. 43. '*Clam uxorem* ubi sepulcrum habeamus,' &c. Ac iterum Mil. Glor. act. I. sc. 1. 34. 'Clam matrem suam.' Terentius Hec. act. III. sc. 3. 36. 'Clam partus eveniat patrem atque adeo omnes.' Sic etiam locutus est Valerius Maximus VII. 3. 7. *Davis. Clam præsidio* etiam Petav. et Edd. Aldi, Gryphii. *Clam præter præsidia* Cujac. Leid. sec. Dorvill. Ursin. ac 3 Gall. et Edd. reliquæ ad Scalig. usque, qui bene *clam præsidia* cum optimo Ms. Ursin., suo et Leid. pr. restituit. Auctor Decl. in Sallust. c. 5. 'facinora clam vos essent.' Vide etiam c. 16. 'Clam nostros,' et c. 35. 'Clam præsidia.'

10 XI *cohortes*] Hunc numerum vitio operarum in Plantin. Edit. inrepsisse arbitror. Nam Mss. et Edd. priores VI *coh.* nisi quod Vascos. in margine ponat *sedecim,* quod et Ciaccon. in suo Cod. esse testatur. Sed insuper præmittunt vocem *celeriter* Petav. Cujac. Scalig. Leid. pr. Dorvill. Edd. Rom. Ven. Med. Vasc. Gryph. post. et Steph. Vere sine dubio. Porro non male Ciacconius legit vel DC *pedites,* vel quod malim *parique turmas equitum numero.* Maxime tamen inclino, ut putem hunc auctorem elliptice esse locutum, et breviter, *pari numero,* tot scilicet, quot pedites erant in cohortibus *illis.* Pet. autem Scal. et Leid. pr. dant *pari equit. numero* sine *que.*

11 *Hominem ejus provinciæ notum*] Gnarum seu peritum. Plautus Pseudol. act. IV. sc. 2. 39. *Novi,* notis *prædicas,* id est, scientibus. Nonius Marcellus p. 153. ed. Plantin. 'Ignotæ, id est, insciæ.' Nævius Lycurgo: 'Ignotæ iteris sumus, tute scis.' Dictys Cretensis VI. 7. 'Notusque *adeo ejus domus,*' ubi etiam prima vox active ponitur, ut ineptiat Joan. Goduinus, qui nostrum barbarismi insimulat. *Davis.* Plura exempla vide apud Manut. et J. F. Gronov. ad Cicer. Ep. Fam. V. 12. 'Ignotis nota faciebat,' et Viros doctos ad Phædr. F. XI. 'Ignotos fallit, notis est derisui.'

12 *L. Julium Paciecum*] Et hoc credo operarum culpæ adtribuendum, qui in Ed. Scalig. expresserunt *Julium* pro *Junium,* ut est in Mss. et Editis prioribus: nec male suspicatur Manutius, *Q. Junium,* Hispanum hominem, de quo B. G. V. 27. est mentio, ejusdem familiæ fuisse. Prænomen hic non agnoscit Petav. habetque cum Edd. primis *Paciequum.* Leid. sec. *Pacietum,* ut est vulgo apud Cicer. ad Att. XII. 11. Sed *Paciæcum* per Diphthongum edidit Grævius ad Fam. Ep. VI. 18. et ita ubique scribi amat Manutius, ut et Pighius apud Valer. Max. V. 4. § 3. Ex. 3. ubi eadem in Mss. confusio.

15 *Qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset*] Petav. Cujac. et Norvic. dant *quem*

vis tempestatis ita obscurabat. Buslid autem, *ut vix proximum* quisquam *cognoscere posset.* Rescribendum censeo, *Aërem vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proximum* quisquam *cognoscere* (vel, si mavis, ex Petav. et Cujac. legas *agnoscere*) *posset. Davis.* cur. sec. Excudi curavi, quod præbent etiam Scalig. Leid. pr. Dorvill. *Quem vis t. ita obscurabat, ut vix pr. agnoscere posset.* Ingeniose autem *aërem* conjecit Davisius. In Leid. sec. est *Aditusque vis.* Ciaccon. ait in sua etiam addi *aditus: qua vis* Dorv. Opinor legendum *adflictaretur aditus, quem vis temp. ita obscurabat,* &c.: ut *aditus* sit ipsa adeundi actio, vel locus, quo adibant. Favet huic conjecturæ, quod mox pro *ad eum locum ven.* in Mss. Leidd. Petav. Cuj. Scalig. et Edd. Vasc. Gryph. Steph. tantum sit *ad eum ven.* unde male Ald. Manut. et seqq. simpliciter *locum* ediderunt: *ad eum locum* enim habent ceteri Mss. et Edd. primæ. In Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *adeoque vis t. obscurabat, ut vix pr. quisquam ag. posset:* deleto *ita;* interpolate. Rectius pro *posset:* in Dorv. est *possis,* pro quo lego *posses.* Ita millies in auctoribus *ut diceres, ut putares, ut nescires* occurrit. *Cognoscere* autem mutavi in *agnoscere* præ Mss. auctoritate; licet sciam sæpe alterum pro altero usurpari; quod et monendum fuit supra.

18 *Binos equites incedere*] Non refertur ad numerum eorum, qui mittebantur, cui enim usui duo equites possent inservire? aut quomodo prætexi poterat *eos conari ad murum accedere, ut oppidum caperent?* Denotat solummodo, duos equites in singulis lineis seu ordinibus incessisse. *Davis. Conscendere* est in Petav. Leid. pr. Dorv. et Edd. Rom. Ven. ac Med. Ill. Heinsius margini adscripsit, *Jubet binos equum conscendere.* Ut scilicet quisque eques acceperit ad se peditem. Pari enim numero equites peditesque erant missi. Vide et c. 4. Davisii expositionem unice probat Clarkius.

19 *Mediisque ex præsidiis*] *Que* non est in Leid. pr. Pro *ex* habent *eorum* sc. adversariorum, Cujac. Petav. Scalig. Leid. pr. Dorvill. et Editt. Rom. Ven. ac Mediol. *Quæreretur qui* desunt in Cujac. Petav. Scal. et Leid. pr. Nihilominus necessario adesse videntur.

21 *Ut sileat verbum facere*] Hic est auctoris idiotismus, quem cum non caperent Librarii, in Ms. Norv. legitur, *ut sibi liceat verbum facere,* quo fere modo locutus est Hirtius Bell. Afric. c. 35. Sed sensus hic adversatur. *Davis.* Cum Norvic. facit Petav. Ad eorum Codicum fidem parva mutatione legi possit NE *sibi* LIBEAT *verbum facere.* Sed, ut dixi, forsan a scriptoris manu venit recepta lectio. *Idem,* cur. sec.

26 *Recepti; et pedites equitesque—eruptionem, &c.*] Locus maxime depravatus. Ms. Norv. *recepti: et qui ibi remanserunt, clamore facto, eruptionem, &c.* Ms. Reg. quem sequitur Joan. Goduinus, exhibet *recepti pedites. Equites clamore facto dispositi partim ibi remanserunt, et eruptionem, &c.* Editt. Rom. Venet. Beroald. *recepti pedites equitesque nocte: sed dispositis partibus oppidani et pedites et equites clamore facto eruptionem, &c.* Sic et fere vetus Codex F. Ursini. Proxime ad editt. vett. commodo sensu legi possit, *recepti pedites equitesque nocte:* et *dispositis partibus, &c.* Sed in re tam dubia nihil ῥητῶς potest affirmari. *Davis.* Cum Edd. Vett. consentiunt etiam Leid. sec. Reg. Clarkii et Ed. Med. Brevius multo antiquiores legunt Codices. Leid. prim. *Et pedites equitesque clamore facto dispositi partim ibi remanserunt equites clamore facto erupt.* Cujac. *Et pedites equites clamore facto qui erupt.* Scalig. *Et pedites equites clamore facto dispositis ibi partim remansere, erupt.* Petav. tantum *et qui ibi remanserunt*

equites, clamore facto er. Dorvill. *Pedites equites clamore facto dispositi partim ibi remanserunt et erupt.* Sensus auctoris esse videtur: oppidanos, postquam recepti essent illi pedites equitesque, partim ex urbe eruptionem fecisse, partim equites, qui ibi remanserant, ab altera parte, ut ita includerent obsessores. Forsan leg. *Recepti sunt equites peditesque. Sed oppidani dispositi partibus* sive *in partes, et qui ibi remanserunt, equites, clamore facto, eruptionem.* Num fuit quoque *Oppidani partim, partim qui, &c.?* Vel eodem sensu, semel tantum posita voce *partim*; de quo vide ad B. Alex. c. 29.

28 *Sic illud quum ins. accidisset, existimabat m. pars*] Leid. sec. et Dorv. *sic illud factum.* Buslid. *sic illa furia.* Cuj. Petav. Leid. pr. *sic illo facto.* Scalig. *sic in illo facto.* Dein *accidisse existimant prope m.* Leid. sec. Dorv. *existimabant prope. Prope* ibi addit quoque Scal. Mox *se prope c. esse existimarent* Leid. pr. *se prope captam esse existimarit* Petav. Lego *sic, ut* (vel *sicuti* ex c. 4.), *illo facto, quum insc. acc., m. pars h. q. in ill. c. f. se prope captos esse existimarent. Pars* cum plurali jungitur: ut solet sæpissime. Vide ad B. G. II. 23.

IV. 4 *In conspectu*] Sic Ms. Reg. Vide supra ad IV. 12. Al. IN CONSPECTUM. *Clark.* At mei omnes *conspectum.*

5 *In equis recipiuntur, &c.*] Pessime hic impegerunt Annotatores. *Nusquam hoc superius scriptum refertur* inquit Ciacconius. *Locus dubie sanus,* inquit Cellarius. Goduinus emendat; EX *equis recipiuntur.—loricati, &c.* Quem, tanquam approbans, citat et Davisius. Perperam omnes. Nam et vera est vulgata lectio, et sensus satis manifestus. *Loricatos viros fortes,* inquit Auctor, *cum equitatu præmisit: Qui* (loricati pedites) *simul in conspectu oppidi se dederunt, in equis* (post equites) *recipiuntur. Hoc,* (scilicet quemadmodum pedites loricatos, in equis suis post se reciperent equites, (*a Cordubensibus*) in oppido) *nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum* (existimantes sibi cum equitibus solis rem futuram) *quum exissent: loricati* (pedites,) *ut supra scripsimus,* (hoc est, quos supra diximus *in equites receptos*; vel simpliciter, quos supra memoravimus,) *ex equis descenderunt, &c.* Fefellit Interpretes, quod voces istæ, *ut supra scripsimus,* non referantur ad *ex equis descenderunt,* sed simpliciter ad *loricati.* Vide errorem non absimilem supra ad B. C. III. 39. Notanda et locutio similis fere, infra c. 8. 'Inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida supra,' sunt scripta. *Davis.* In *equis recipiuntur.* Petav. Cujac. Buslid. Norv. aliique Codices *cum equis recipiuntur.* Lege *tum equis recipiuntur. Davis.* cur. sec. *Cum* etiam Leid. pr. et Edd. Rom. Venet. Med. Cod. Urs. *cum equis non rec.* Leidens. sec. Dorvill. sine *equis* dant *non recip.* Malim simpliciter legere *equis recip.* Illæ reliquæ particulæ *cum, non, in* natæ videntur; quod Librarii non intelligebant locum, bene a Clarkio expositum.

7 *Multitudo ad equitatum concidendum quum exisset*] Ex Petav. legas oportet *exissent.* Vide nos ad B. C. III. 5. *Davis.* cur. sec. Adde Leidenses et Dorv. cum Edd. Rom. et Mediol. quod ideo reposui. Adi notas ad B. G. III. 17. 'Multitudo latronum, &c. convenerant.'

V. 4 *Tenebant adversus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito*] Nihil supra de trabibus dixit noster, ideoque locus vel mutilus est, vel corruptus. Forte *tendebant,* ut habet ed. Steph. *adversus oppidum e regione pontis,* transisse *ut supra scripsimus, tripertito:* sic enim Cod. Thuan. ultimam vocem exhibet. Hæc sane verba a Mss. Reg. et Norv. prorsus exsulant, ac delenda censet

Joan. Goduinus. Sed hanc conjecturam evertit id quod sequitur: 'Pompeius ex adverso pari ratione castra ponit,' unde patet de modo, quo castra erant posita, hic loci actum fuisse; ac proinde nostræ emendationi non infirmum subest adminiculum. *Davis.* *Tenebant—trabes, ut supra scripsimus, bipartito.* Locus vel mutilus, vel corruptus. Davisius, ex Edit. Stephani, pro *Tenebant*, legit *Tendebant*, (id est, Tentoria figebant:) et pro, Trabes, *ut supra scripsimus*, conjicit, *transisse, ut supra scripsimus*; et ex Codice uno Goduini, pro *bipartito*, reponit *tripartito*: quod cum præcedentibus melius congruit. Siquis conjecturæ locus, in re tam obscura; equidem pro *trabes*, lubentius reponerem (quod paullo minus durum videtur, quam emendatio illa Davisiana,) *castra*. Ut adeo legatur; *Tenebant*—castra, *ut supra scripsimus, tripartito.* Nam de *castris* hic agi, liquet ex statim sequentibus; 'Pompeius—ex adverso pari ratione *castra* ponit:' quod et notavit Davisius. Et voces istas, *ut supra scripsimus*, etiam ad id, quod *proxime* præcessit, referre, huic Auctori non inusitatum. Vide paullo superius, § 3. *Clark.* *Tendebant* Gland. Edd. Vascos. Gryph. post. et Stradæ. Sed *tenebat* recte Leid. pr. nam e seqq. patet, de Cæsare sermonem esse, atque adeo etiam *tripartito* secundo loco videatur reponendum. *Adversum* est in Leidd. Dorv. et Edd. primis. Tota hæc periodus abest quoque a Petav. Scabra hæc verba esse monet quoque Grævius ad Cicer. Catil. III. 2.

8 *Pari idem conditione Pompeius*] Ursinus omnino legendum existimat, *Pari* item *conditione Pompeius.* Sed perperam. Nam, ut Cæsar *brachium ad pontem ducere cœpit; pari* IDEM *conditione Pompeium* facere conatum, vult Auctor. *Clark.* V. de hac ellipsi ad B. Alex. c. 58. In Leid. pr. est *dein.* At Dorv. et Edd. Rom. Ven. et Med. *Pari denique cond. Pompeius idem* (*id* Dorv.) *facit. Inter. Hic* abest quoque a Leidensi sec.

10 *Pontem*] Non illum, ut opinor, quem fecerat Cæsar ad exercitum suum transducendum; sed pontem alium oppido propinquiorem. Quanquam nihil hic dilucide narratur. *Cl.*

11 *Modo hi, modo illi*] Ursin. Petav. Scalig. Leidenses, Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. Ven. *Modo hi, nonnunquam illi.* Quod ferendum videtur in hoc auctore, nec a librariis profectum esse. Immo sic fere Val. Max. VII. 4. 5. 'Modo hos (Harl. Ms. *hos modo*) obsidebat montes, paullo post ad illos,' &c.

13 *Cominus pugna iniqua*] Critici variis modis hunc locum tentarunt. Joan. Glandorpius legit *commissa pugna iniqua:* Pet. Ciacconius reponit *cominus pugna inita:* sed certissimam emendandi rationem docuit Ms. Norv. qui habet *cominus pugna fiebat, in qua dum,* &c. Optime. *Davis.* Glandorpius emendat, commissa *pugna iniqua: dum, &c.* Ciacconius reponit, *cominus pugna* inita: *dum, &c.* Atque ita quidem in Ms. Vossii scriptum repperi. Davisius, ex Ms. Eliensi, *cominus pugna* fiebat; in *qua dum, &c. Clark.* *Fiebat iniqua* etiam Petav. Sed placet mihi omnino *inita:* quod jam exhibuere Vascos. Gryph. post. Steph. et Str. V. ad VIII. 1.

14 *Coangustabantur, &c.*] Petav. et Scalig. *coagulabunt fluminis ripæ, ac propinquantes.* Leid. prim. *coagulabunt fluminis ripas appropinq.* Leid. sec. *coangustabant, fluminis ripas approp.* Dorvill. *coangustabantur fluminis ripas et prop.* Librarii non videntur concoquere potuisse *adpropinquare* cum Accusativo construi. Sed vide ad B. G. IV. 10. 'Oceanum adpropinquant.' *Propter* est hic etiam loco τοῦ *prope.* V. ad B. G. I. 22. *Coagulari* forsan et nove dixerit ille, ut alia multa, sic statim *excubitu.*

20 *De bello decernere*] Vocem ante-

penultimam nescit Norv. Lege *primo quoque tempore bellum decernere*, quod valet finire, statuere quæ pars vicerit. De loquendi modo vide J. Fr. Gronovium ad Livii VII. 9. *Davis.* cur. sec. *De* abest quoque a Scaligerano, ac deleri volebat Ciacconius. Sed *bello decernere* est prœliari, bellare: *de bello decernere* est justa pugna definire, uter in summa belli superior futurus sit. Quare nil muto.

VI. 1 *Quum animadverteret adversarios minime velle*] Præmissa vocula lege, ID *cum animadverteret*, &c. Hoc certe pronomen agnoscunt Petav. Norv. Reg. Beroald. Gryph. et Lugd. 1576. *Davis.* cur. sec. Addidi *id*, Mss. auctoritate. A Davisio nominatis accedunt Ursin. Leidenses, Scalig. Dorv. Edd. Rom. Med. Vasc. Steph. et aliæ.

Quos ideo a via] Pulcherrima videtur Ciacconii emendatio; qui legit, *ab Ulia*. Quanquam nihil hic certum. *Clark.* Non solum *ab Ulia* cum Ciacconio legendum puto, sed et pro *ideo*, *Cordubam*. Nam *ideo* exsulat a Petav. et *quos quoniam* exstat in Scal. Leid. pr. ac Dorvilliano.

4 *Firmissimum, &c.*] Id est, ut ego quidem existimo, Cæsar Ateguam, quod erat firmissimum Pompeii præsidium, proficiscitur. *Clark.* De hac obsidione adi Frontin. III. 14. quem bene hic laudat Glandorpius, aliqua deesse suspicans.

5 *Ea die per viarum angustias*] Editt. Rom. Ven. corrupte repræsentant, *ea die nactus facultatem et angustias*; male etiam Beroald. *ea die nactus facultatem per viarum angustias.* Ms. Norvic. exhibet *per viarum difficultatem et angustias*, quæ sana ac sincera est lectio. *Davis.* Ut Ed. Rom. ita etiam Mediol. habet. Codd. Scal. et Leid. pr. *qua die facultatem et ang.* Clarkius Norvic. Codicis lectionem recepit.

6 *Multasque balistas*] Sic primus quod sciam edidit Scaliger, cum in Mss. et Edd. prioribus sit *multosque lanistas*, vel *multos lanistas*, quomodo dant Petav. Scalig. et Leid. pr. Non male a Lipsio margini adscriptum opinor *multosque lixas;* qui bene cum carris sive *inpedimentis* conveniunt: unde sæpe in re militari tam hodierna quam antiqua junguntur.

11 *Partim suo equitatu, partim ut pedestris copia*] Ms. Vossii habet, *partim* UBI (Edit. Rom. corrupte, *sub*) *equitatus, partim* UBI *pedestris, &c.* Quæ lectio non mala. *Clark.* Verissima est lectio *ubi equitatus, p. ubi, &c.* quam agnoscunt etiam Ciaccon. Pet. Scalig. Leid. pr. et Edd. Vascos. Gryph. post. Stephan. et aliæ. Leid. sec. *sub equitatu, p. ibi, &c.* at Dorv. *sub equitatu, partim ubi ped. Ut* utroque loco conjecit Ciacconius frustra. *Sub eq.* etiam est in Edd. plerisque ante Scaligeranam.

Pedestris copia —— possent] Sic recte Ms. Norv. Vide not. ad B. C. I. 45. et II. 6. In editt. *pedestres copiæ. Davis. Pedestris copia.* Ita restituit Davisius ex Ms. Eliensi. Cui suffragatur Ms. Regius. Atque ita alibi loquuntur Cæsar atque Hirtius. Al. *pedestres copiæ. Clark.* Adde Pet. et Leid. pr.

15 *Circumcludunt Cæsaris equites, et concidunt*] Utrum Cæsareani Pompeianos, an Pompeiani Cæsareanos concidereut, ambiguum in hac locutione. Prius tamen verius videtur propter id, quod mox sequitur, 'equitatu longe et virtute et numero *nostri* erant superiores.' *Clark.* Pro *cum aliquot* Goduinus legit *eum al.*

VII. 5 *Aggerem vineasque agere instituit*] Vineæ quidem *agi* passim dicuntur, *agger* non item; sed *jaci, strui, duci.* In Norv. est, *Cæsar munitionibus — aggerem vineasque agere instituit.* Forsan reponendum, *Cæsar munitionibus ceterisque, quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineasque* ADDERE *instituit. Davis.* cur. sec. Fallitur vir doctus; nihil enim mutandum est. Nam licet jam jun-

gerentur voces *aggerem agere*, vel sic tamen recte se haberet lectio vulgata: cum soleant duo substantiva, licet connecti non posse viderentur, sæpe adhærere uni verbo. Id quod aliquoties jam monuimus: et ipse Davisius alibi notavit. Vide ad VIII. 5. Verum non opus est, eo recurrere. *Aggerem agere*, pro cespites ad aggerem faciendum comportare, habuimus B. Alex. c. 73. Sed et, *agere aggerem*, pro ducere, extendere non minus dici potest, quam *agere limites*; quod Tacitus, Frontinus, et alii usurparunt. Vide ad Front. I. 3. § 10. aut *agere cuniculos*, de quo adi Scheff. ad Phædr. F. 76. Non multum dissimile est *agere radices* de arbore apud Ovidium et alios sæpissime. Immo *agere turres* pro exstruere videtur sumere noster c. 48.

16 *Ex fugitivis auxiliares consistebant*] Ut barbaram hanc locutionem proscribit Dodwellus. Quare Cl. Davisius legit *In fugitivis*. Posses et delere præpositionem. Adi ad VI. 22. 'Pars victus in lacte, caseo, carne consistit.' Alioquin *constare ex illis* solet dici, cum quo verbo sæpe *consistere* confunditur.

VIII. 3 *Propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minus copiosam aquationem*] Buslid. habet *infecunditatem*. Recte. Nec minus recte Lipsius reponit, *non* nimis *copiosam aquationem*. Legas igitur velim, *propter terræ* infecunditatem, *inopem difficilemque habet oppugnationem, et non* minus *copiosam aquationem*. Vide Strabonem l. III. p. 200. *Davis.* cur. sec. Non e codice Buslidiano hoc videtur hausisse Lipsius; sed ejus esse conjectura: nam hæc in excerptis, quæ a Clar. Fabricio habuit Davis. et a me visa sunt, sæpe ita dubie scribuntur, ut nescias, quid sit statuendum: immo de toto illo Buslidiano Codice aqua mihi hæret; et puto non illum indigitari a Lipsio, sed Ed. Romanam Principem. Nam eædem sunt semper lectiones. Neque hic aliquid mutandum est. *Fecunditas terræ* faciebat, ut egerent materia ad aggeres struendas, quia non silvestris erat regio, sed glebosa, et frumento serendo, ceterisque frugibus apta. Si tamen ita hæc capi possunt. Nam parum me hinc expedire, fateor.

8 *Sicut in Africa, rudere*] Legendum ex editt. Rom. Ven. Beroald. *Et sicut in Africa rudere, &c.* Adi l. de B. Alex. c. 1. *Davis.* Recte monet Davis. scribendum *et sicut in A.* uti est etiam in Med. Ed. Verum pro *turribusque* insuper legendum modo *turribus:* uti habent Mss. omnes et Editt. ante Scaliger.

11 *Ab hostibus*] Rescripsi, quod invenitur in Pet. Leid. pr. et Dorv. *ab hoste.* Quod paullo elegantius est.

Quod in hoc contigit bello] Ms. Norv. *idque in hoc contigit bello:* sed legendum cum editt. Rom. Ber. *id quod in hoc contigit bello;* sic enim loqui amat noster. Vide quæ notavimus ad B. C. III. 44. *Davis. Id quod* diserte exstat in Pet. Leid. pr. Dorv. et Edd. Mediol. Quare cum Clarkio id reposui. Plura vide loco laudato.

IX. 1 *Qui eodem, &c.*] Codices nonnulli *quod:* pro *remotum* al. *remotus. Clark.*

4 *Ad subsidium submittendum se mitteret*] Sic quidem edit. Ber. ac ita etiamnum loquuntur Galli. Rom. et Venet. exhibent *ad subsidium committendum se mitteret.* In Ms. Norv. legitur *ad subsidium veniret,* quæ sane phrasis est magis usitata: hoc tamen non impedit, quo minus hic ab emendatore profectam arbitrer. *Davis.* Dele *hoc tamen —— arbitrer,* et adde: Quumque Petav. etiam sic repræsentet, auctoris forte manum dant ii Codices. *Idem,* cur. sec. Scaliger secutus est Ursini Codicem. In Leidensibus et aliis, atque Edd. Mediol. Ven. Vascos. Gryphii, Stephani, Manutii et pluribus est *subsid. committ.* Non male Gland. *ad subsidium submitt.*

se committeret. Mittere se esset dictum ut c. 4. 'ad oppidum se dederunt.' Ita sæpe *ferre se.* Immo 'reportare se' infra c. 40. Aliud quid tamen latere puto.

6 *Cœpit, ut laborantibus succurreret*] Manifesto absurda est hæc lectio, nec enim Pompeius laborantibus Cæsarianis succurrendum putavit. Omnino, mutata distinctione, rescribendum *oppugnare cœpit. Ut laborantibus succurrerent, nostri quum appropinquassent, &c.* quemadmodum ante me conjecit Joan. Glandorpius. Ineptit Joan. Goduinus, cui post ultimam vocem Cæsar videtur intelligendus. *Davis.* Locus hic mire torsit Interpretes. Manifesto absurda lectio, inquit Davisius; ut Pompeius castellum Cæsaris oppugnaret, quo laborantibus Cæsareanis succurreret. Goduinus hoc modo accipit: *Castellum oppugnare cœpit* Pompeius, *ut laborantibus succurreret* Cæsar: inepte prorsus. Glandorpius igitur et Davisius, mutata distinctione, emendant; *castellum oppugnare cœpit. Ut laborantibus* succurrerent, *nostri quum appropinquassent, &c.* Atque illud forte sibi voluit Goduinus, licet distinctionem mutare omiserit. Verum neque illa emendatio stare poterit. Nam illud, *nostri quum appropinquassent*, non potest intelligi de Cæsareanis ad succurrendum venientibus, quia *postea* narrat auctor nuncium Cæsari de castello oppugnato *primum* esse allatum, eumque *tum demum* cum legionibus ad succurrendum appropinquasse. Quamobrem, re tota pensitata, lectionem vulgatam veram esse existimo, atque hoc modo intelligendam: *Castellum* (Cæsaris) *oppugnare cœpit* Pompeius, *ut laborantibus* (Ateguanis suis a Cæsare obsessis) *succurreret. Nostri* (in castello,) *quum appropinquassent* (Pompeiani,) —— *telorum jactus* (eminus) *facere cœperunt;* —— *Quo peracto, quum ex castello* (cominus) *repugnare cœpissent, et majoribus castris Cæsari nuncius esset allatus; cum* III *legionibus est profectus, &c. Clark.*

13 *In quibus*] Edit. Beroald. duabus vocibus additis, repræsentat *in quibus duo millia;* at, præterquam quod alii omnes Codd. adversantur, major est numerus quam ut huc conveniat: proinde cum Ms. Norv. priorem etiam verborum bigam delendam arbitror, quippe quæ omnino vacent. *Davis. In quibus* desunt quoque Petaviano: quas voces ex Norv. Cod. audacter e textu ejecit Clarkius: at vero, *in quibus duo* —— *m.* legitur in Leid. pr. nec non in Scalig. quomodo exprimi curavi, asterisco addito *capti, in quibus duo * Multi.* Excidisse videtur vox, qua designabatur, quales hi duo fuerint, ut *tribuni* vel *centuriones*, similesve.

X. 1 *Arguetius*] Glandorp. in Onom. nominat *Arguentium.* Adscripsit vir doctus margini *A. Vettius* vel *Varganteius.*

3 *Suo loco præteritus est*] Mira et insolens locutio; in qua subintelligi videtur, *locus*, aut aliquid simile: id quod alius dixisset, *suo loco* præteritum *est.* Nisi illud *præteritus* ad *Arguetium* referatur; quod est mire obscurum. Codices nonnulli, *Suo loco* (vel *quo loco*) perterritus *est;* scilicet *Arguetius.* Sed et id valde obscurum. *Clark.* In Norv. Ber. et Gryph. legitur *perterritus.* Sed *præteritum* rescribas oportet. *Davis.* cur. sec. *Præteritus* primus ex Ursini Codice edidit Scaliger, quo facit Leid. pr. *præterritus.* Ceteri cum prioribus Edd. *perterritus. Præteritum* aliquem sensum habet: sed videntur hic multa deesse. *Quo loco* Goduinus ex 2 Thuan. Codd. legit, uti et e conjectura *ex Italica.* Paullo post addidi *sua* auctoribus Mss. omnibus et Edd. primis.

XI. 2 *Persecuti*] Sic recentiores Edd. Amstelædamensis, Davis. Lugd. et Clarkii exhibent. Sed Mss. cuncti et Edd. Vett. item Scal. Jungerm.

Cellarii, &c. dant *prosecuti*. Quare id reddidi. Vide omnino ad v. 9. 'Sed eos fugientes longius prosequi vetuit.' Sic et statim c. 14. 'Dum longius prosequitur,' et ibid. 'longius, nostris cedentibus, prosequi.'

6 *In oppido*] Ab Ateguanis se fortiter defendentibus. *Clark*. Ita bene etiam Cellar. *Ex op.* adscripsit vir doctus.

7 *Sic ut et omne genus, quibus ignis jactus solitus est mitti*] Addita vocula, ex Ms. Norv. rescribendum *solitus est mitti, exerceretur,* alioquin hiulca est oratio. De instrumentis, quibus ignis jaci solitus est, adiri poterit Just. Lipsius Poliorc. Dial. v. 2, et 5. *Davis*. Scaliger et Recentiorum plerique; sic ut *et omne genus*. Quæ cum hiulca videretur oratio, Davisius (addita ex Ms. Eliensi voce *exerceretur*,) reponit, sic, ut *et omne genus, quibus —— solitus est mitti*, exerceretur. Quæ lectio proba est et bona. Sed et sine ista voce (si ex Editt. Rom. et Cellarii scribamus *sicut*) integra erit oratio, sicut *et omne genus, quibus solitus est mitti*. *Clark*. Optime *exerceretur* addidit Davisius ex Ms. Eliensi; nam cum eo facit Petavianus: sed tum delere debuerat *et*, quam particulam non agnoscunt Petav. aut Leidenses. Ceterum in Edd. primis ac Beroaldi legitur *omne earum rerum genus*; et in Scalig. ac Leid. pr. abest *quibus*. Librarii scilicet non potuerunt concoquere illam synthesin *genus quibus*: sed adi ad B. G. II. 11. et sæpius.

XII. 3 *Cum Fabio*] Sic Glandorp. Manut. Plantin. Scalig. et deinceps reliqui ediderunt. At Veteres Edd. item Gryph. et Steph. *Babilio* habent. *Badio* Leid. pr. *Babio* Ursin. et Petav. *Bobilio* Leid. sec. Quod verum nomen sit, nescio. Nam et *Babilii*, *Babili*, *Balbilii*, et similia nomina occurrunt. Dein legit Glandorpius *ut qui a Treb. aufugissent. ad Trebonium* Ms. Reg. et Leid. sec. male; nec melius *cum Trebonio transfug.* Leid. pr. Cæsareanarum partium fuit Trebonius: ejusque in Gallia legatus. *A* non adest in Petav. Forte *et cum Trebonio, ac transfugerant*.

6 *Eodem tempore capti tabellarii*] Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent *idem temporis*, quod a nuperis mutari non debuit. Noster supra c. 3. 'Erat *idem temporis* Sext. Pompeius frater.' Ac iterum: 'Incidit *idem temporis*.' Nec aliter c. 20. 'Idemque temporis centuriones loricati:' ita enim ex Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. reposui, cum in vulgg. *eodemque tempore* legeretur. Vide et c. 13. *Davis*. Cum Clarkio rescripsi *idem temporis;* nam ita quoque exhibent Petav. Leid. pr. et Scalig. cum Ed. Mediol. Vide ad c. 13. statim 'Idemque temporis glans missa:' et c. 20. 'Idemque temporis;' ut est in Mss. omnibus.

15 *L. quum, &c.*] Legendum ex Ms. Norvic. *ii quum, &c.* nam facilis est in his rebus confusio. Sic Bell. Afric. c. 87. ubi in vulgg. est *eorum castra* ii equites *adorti;* Ms. Norvic. et vett editi repræsentant *L equites*. *Davis*. Optime sane emendavit Davisius *II* pro *L.* quod sane ineptissimum erat. In meis tamen nulla est varietas. Nihilominus cum Clarkio *Ii* reposui.

16 *Tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur. tamen repulsi adversarii*] Mss. et editi omnes *tamen virtute militum nostrorum*, qui *etsi, &c.* sed pronomen induximus, quippe quod manifesto abundet, et ea certe minor est mutatio, quam Scaligerana, pro qua, tribus vocibus deletis, legendum esset *tamen virtute militum nostrorum, etsi inferiore loco premebantur, repulsi, bene multis, &c.* Illud *tamen*, quod locum posteriorem obtinet, significat *tandem*, qua de re diximus ad B. G. VIII. 19. *Davis*. In omnibus Mss. et Editis legitur, qui *etsi, &c.* Sed voculam istam *qui* et posteriorem illam *tamen*, et vocem

adversarii delendas existimat Scaliger. Davisius mutationem istam nimiam arbitratus, omissa sola ista vocula *qui*, ceteras retinet, sicut et nos edidimus. In eo tamen hic uti et alibi errat vir Doctissimus; quod posteriorem illam *tamen* pro *tandem* existimet esse usurpatam. Est enim revera aliud nihil nisi repetitio, optimis auctoribus usitata, prioris illius *tamen*, post voces illas (*etsi* —— *premebantur*) parenthesi inclusas. Verum tamen, ut quod res est, dicam, cum et vocula illa *qui* in codicibus omnibus reperiatur, non possum non suspicari, deesse forte aliquid, atque ita potius scribendum, *tamen virtute militum nostrorum* **** (forte *rejiciebantur*, aut aliquid simile) QUI *etsi* —— *premebantur, tamen repulsi adversarii, &c.* Judicet Lector eruditus. *Clark.* Dele illud *tamen* et sequentia; et adde, Verum tamen legas oportet *tandem repulsi. Davis.* cur. sec. Clarkio adsentior putanti aliquod verbum ante τὸ *qui*, quod in Mss. meis quoque est, excidisse. *Tamen* secundo loco deest Leid. pr. *Repulsis adversariis* sine sensu dant Leid. sec. Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ.

XIII. 1 *Brachium cœpit ad flumen Salsum facere*] Ms. Norvic. pro voce ultima repræsentat *ducere*, ac ita loqui amat noster. Sic supra c. 5. 'Brachium ad pontem ducere cœpit.' Infra c. 23. 'Brachium ad flumen Salsum ducere cœpit;' nec aliter passim scriptores optimi. *Davis. Facere* abest a Leidensibus. Sed optime etiam Petav. *ducere:* quod reposui. Adi ad Frontin. I. 5. 1. 'Vallum in modum cavæ Lunæ duxit;' et ad III. 17. 5. 'brachiis ab latere ductis.' B. Afric. c. 51. 'duo brachia instituit duci,' et sæpissime.

10 *Dum* —— *oppidum potiri posse se sperarent*] Auctor B. Africani cum aliis sæpe ita loquitur. Adi ad c. 36. *Castellum, &c. est potitus.* Hic tamen Mss. Ursin. Petav. Scalig. Leidenses et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. &c. habent *oppido.* Eadem est confusio infra c. 16. § 4. Præterea pro *sperarent* exhibui, ut exigit Latini sermonis usus, *sperant*, atque ita est in Mss. Leidensibus, Ciacconii, et aliis. In Petav. est *sperabant.* Vide ad B. Hisp. c. 1. 'Dum Cæsar in Italia detinetur,' et quo ibi lectorem mitto. c. 14. 'Dum longius prosequitur,' et millies.

14 *Conservati* —— *orabant*] Capti (ut videtur) nonnulli et ab oppidanis conservati, Cæsarem invicem pro Pompeianis misericordiam orabant. *Clark.*

17 *Qui*] Petav. Leid. sec. Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Str. *illi.* Leid. prim. *ibi.* Lege *Ii.*

In oppidum revertissent] Ita ex Ms. Regio restitui. Estque elegantius, quam quod habent Editi, *reversi essent.* Hujus enim verbi forma passiva in temporibus imperfectis frequentius utuntur optimi Auctores, *revertitur, revertebatur, reverteretur;* forma autem activa frequentius in perfectis, *reverti, reverterim, revertissem, revertero.* Sed et aliud hic notandum est. Nam in Ms. Eliensi scriptum est, *quum* oppido *revertissent.* Quam ut veram demum esse lectionem existimemus, facit similis locutio infra c. 16. 'oppido represserunt:' quod alius dixisset, *in oppidum. Clark. Revertissent* cum Clarkio restitui fide Codd. Petav. et Leidensium, ut et c. 18. *In oppidum* servant mei. Vide tamen ad VIII. 12. 'elicerent insidiis;' et infra c. 24. 'dejecti planitie.' c. 38. 'jugo dejicere.'

XIV. 1 *Eo præterito tempore*] In Petav. Scalig. Leid. pr. exaratur *ejus præteriti temporis.* Fors *ejus puncto temporis.* V. Brant. ad B. Civ. II. 14. 25. B. Afric. c. 15. Liv. III. 27.

2 *Falsaque illa opinione*] Ex Ms. Norv. reponendum *falsa illa opinione*, nam delenda est particula copulans,

quippe quæ sensum turbat. *Davis.* Sed perinde est. Nam pro eo, quomodo distinguas; æque erit, sive scribas, *castellum constituit: neque a nostris prohibitus*, falsa *illa opinione gloriatus est:* sive, *castellum constituit, neque a nostris prohibitus;* falsaque *illa opinione gloriatus est, &c. Clark. Que* tamen abest quoque a Petav. *illa* exsulat a Leid. pr.

8 *Simulque levi armatura*] Joanni Glandorpio legendum videtur *simulque levis armaturæ.* Edd. Rom. Ven. Beroald. exhibent *simulque cum levi armatura.* Rectius Mss. Norvic. *simul cum levi armatura:* ac ita rescribendum. *Davis. Simul cum.* Ita recte restituit Davisius ex Ms. Eliensi. Quomodo et in Mss. Vossii scriptum est. Al. *simulque levi* vel *simulque cum levi, &c.* Quod sententiam turbat. *Clark. Cum* addunt quoque Leidenses, et Ed. Mediol. Sed Eliensi et Voss. Codd. accedunt Petav. et Scalig. una cum Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradæ, quare ita edidi. Quamvis et *levis* possit legi vel *simul levi armatura:* nam *simul* ita solet cum Ablativo construi. Vide præter alios Cel. Burmann. ad Val. Flacc. IV. 88. et Drak. ad Liv. I. 31. 'simul patria.' Ceterum in Leid. pr. est *dejecti*, ac *proterriti* pro *protriti*, ut habet Ed. Ven. Quod facile defendi posset ex iis, quæ congessi ad B. G. III. 9.

12 *Aliquo loco*] *Æquo loco* malim cum Lipsio. Cap. seq. *congreditur* exhibui, fide Codd. Petav. Leidensium, Ciacconii, loco *τοῦ progreditur.* Pro *recepti* conjicit Glandorpius legendum esse *excepti.*

XV. 5 *Venissent*] Glandorpius addi vult *auxilio.* Rectius Vossius conjecit *subvenissent.* Sed *venire alicui* pro *advenire* tam in bonam quam malam partem adhibetur. Adi notata ad VIII. 12. Cort. ad Sallust. B. Jug. c. 4. 'Commodum Reip. venturum.'

6 *Complures equites*] Mss. Reg. Eliens. et Vossii et Edd. Vett. *ex equis.* Quod idem est. *Clark. Ex equis* etiam Ciaccon. Pet. Leidenses. Scalig. et Edd. primæ. Quod cur mutaverint, nescio. Retinuere tamen Vasc. Gryph. post. Steph. et alii.

11 *Sunt redacti*] Rectius forsan Leid. pr. habet *reducti:* nisi placeat magis Heinsiana conjectura *rejecti.* Verum *redacti* hoc sensu noster quoque c. 34. 'eruptionem fecerunt; at, bene multis interfectis, in oppidum sunt redacti.'

14 *Nostris defendentibus*] Defendentibus se scutis suis vel sub musculo, &c. *Clark.*

16 *Hospites jugulare*] Pompeiani milites nimirum, jugulabant oppidanos, qui eos hospitio exceperant: ut patet ex infra dictis c. 16. 'Jugulatione oppidanorum:' c. 18. in f. et c. 22. 'Quum viderent hospites jugulari.' *Clark.*

XVI. 1 *A Pompeianis clam nostros tabellarius est missus*] Mire hic cæcutierunt Editores omnes; qui exhibent, *a Pompeianis clam* AD *nostros tabellarius est missus:* sensu plane nullo. Cum e contrario mens Auctoris manifesta sit, *a Pompeianis* (Pompeii exercitu extra oppidum) *clam nostros* (vel *clam nostris*) *tabellarium* in oppidum *missum.* Quare vox illa *ad*, utcumque libris reclamantibus, necessario rejicienda est. Nisi forte (quandoquidem in uno libro repperi *ad clam nostros*) legendum sit *ad* OPPIDANOS, *clam nostris, &c. Clark.* Cum Cl. Clarkio legendum *clam nostros*, deleta voce, quam respuit mens auctoris. Illius constructionis exempla dedimus ad hujusce libri c. 8. *Davis.* cur. sec.

7 *Calcatas ad fossas complendas*] Ms. Thuan. et edit. Rom. *culcatas:* Ms. Norvic. *cultatas*, unde forsan legi possit *culcitas*, cujus diminutivum *culcitula*, licet in aliis sit *culticula*, notante Festo, *fusticulus quidam ligneus in sacris dicebatur.* Ad oram nonnul-

lorum Codicum legitur *crates*, quæ vox, hujus explicandæ gratia, margini est adscripta. *Davis.* *Cultatas* est etiam in Mss. Leid. pr. Thuan. et Scalig. Quare *culcitas* non displicet.

8 *Stramentitiæ ædificatæ*] Hoc repertum in Ursini Codice exhibuit primus Scaliger. Recte. Confirmant enim Petav. Leid. sec. Voss. et Dorv. Estque hoc Adjectivum apud Petron. c. 63. et in Glossis. In Scalig. est *stramine.* Sed Leid. pr. servat ante vulgatum *stramentis:* quod etiam defendi potest ex VIII. 5. ' tecta, quæ stramentis erant inædificata.'

12 *Existimabat*] Pompeius. Rhellicanus ad tabellarium refert. Inepte. De locutione *oppido represserunt* vide supra ad c. 13. § 6. *Clark.*

19 *Jugulatione oppidanorum facta*] Hanc locutionem plus vice simplici adhibuit noster, eam tamen Joan. Brantius barbarismi insimulat. Sed perperam; eodem enim modo *occisionem facere* dixerunt scriptor ad Herennium l. IV. p. 38. A. et Cicero de Invent. l. II. p. 66. ed. Lambin. *Davis.*

XVII. 1 *Catone*] *C. Antonio* ex cap. seq. emendavit Glandorpius, cum tamen in omnibus Mss. sit *Catone.* Alterum etiam recepit jam Clarkius. Sed et *Catone* habet Celsus, et ex cap. seq. non patet clare, *Antonium* hic innui. Vide ibi notas.

5 *Cujus funestæ laudes—exspectantes*] Hæc Librariorum vitio videntur corrupta, aut mutila, ut sine meliorum Codd. ope sanari non possint. Ejusmodi tamen libros sperare non licet, cum hicce locus Julii Celsi tempore æque fuerit vitiatus. Vide vit. Cæs. p. 241. *Davis.* Hoc est *quippe cujus funestæ laudes, &c.* Quam verborum transpositionem quoniam non animadverterat Davisius, locum hunc mutilum existimavit. *Clark.* At Mss. Ursin. et mei omnes habent cum Edd. primis *quoniam* seu *qm̄.* Et pro *dedamur* statim Leidenses, Scalig. Dorvill. et Edd. pp. *dedimur.* Pro eo male Glandorpius vult scribi *habeamur in h. numero.* Adi tu notas ad VI. 6. ' hostium se habiturum numero.'

15 *Et qualem, ait, gentibus me præstiti, similem in civium deditione præstabo*] Hoc responsum, quod a vulgg. aberat, ex Ms. Thuan. addidi. Ms. Norvic. locum sic exhibet: *ut clementiam, quam victis gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges.* Cui Cæsar, *se non acerbiorem in cives fugatis;* non male, si pro voce ultima *futurum* reponamus. *Davis.* Idemque responsum in Ms. Regio repperi. Cæterum in Ms. Eliensi totus hic locus ita exhibetur, (quod et idem notavit Davisius;) *Ut clementiam, quam victis* (Ms. Vossii, *aliis*) *gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges. Cui Cæsar; " se non acerbiorem in cives* (Ms. *fugatis;* sed emendat Davisius) *futurum." Clark.* Totus autem locus ex Petaviano Msto, sic est constituendus: *Oramusque, ut clementiam, quam victis gentibus præbuisti, calamitosis civibus tuis non deneges.* Cui Cæsar, *se non acerbiorem in cives futurum, quam in hostes venia donatos fuerit,* respondit: *remissis itaque legatis, &c. Davis.* cur. sec. Responsum Cæsaris abest a Mss. meis quoque, et cetera habent, ut legitur in vulgatis. Cum Petav. et aliis facit Celsus scribens: ' finis autem fuit, se a Pompeio desertos, victos a Cæsare, seque et oppidum dedere atque orare, ut clementiam quam victis gentibus præbuisset, suis civibus non negaret.' Additque Celsus, ' Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possunt,' &c.

XVIII. 1 *Quum ad portam—apprehendit*] In Ms. Norvic. legitur *quum ad portam venissent Ti. Tullius, quum introeuntem C. Antonium secutus non esset, revertit ad portam.* Optime, si interpungas *quum ad portam venissent,*

Ti. Tullius quum introeuntem, &c. nam ex seqq. liquet Ti. Tullium ab Antonio apprehensum fuisse. *Davis.* *Venissent.* Sic Ms. Eliens. Al. *venisset.* Dein *Tib. Tullius quum introeuntem C. Antonium insecutus non esset, revertit ad portam et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, &c.* ex Ms. Eliensi restituendum optime vidit Davisius. Id enim velle videtur Auctor; quum *Tib. Tullius* introeuntem *C. Antonium* insecutus non esset, revertisse *Antonium* ad portam et *Tib. Tullium* apprehendisse: quod *Tiberius* quum fieri animadvertit, &c. Vulgg. habent, *Tib. Tullius, quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset,* (Ms. Reg. *insecutus esset*) *reversus est ad portam, et hominem apprehendit: quod Tiberius quum fieri animadvertit, &c.* Verum ista lectio ferri non potest; quia isto modo dicitur Tib. Tullius revertisse ad portam, et C. Antonium apprehendisse: id quod non convenit cum sequentibus verbis, *Quod* Tiberius *quum fieri animadvertit, &c.* *Clark.* Cum Eliensi facit Petav. *venissent* est etiam in Leid. sec. et Dorv. Dein *et quum int.* Leid. pr. *et eum* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Str. *et quum eum* Leid. sec. bene. *Eum* abest a Dorv. quoque. Nihil in ceteris muto. Nam et vox *Tiberius* potuit irrepsisse pro *Antonio.* Potest pro *et* etiam legi *is.*

3 *Revertit*] Sic Mss. Reg. Eliens. et Vossii. Vulgg. *reversus est.* Minus eleganter. Vide quæ supra ad c. 13. *Clark.* Adde Pet. Scal. Leid. pr. et Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et alias. Gland. conjicit: *Quidam reversus ad p. hominem, &c.*

4 *Simulque pugionem eduxisset*] Repone statim ex Ms. Norvic. *sinu pugionem eduxit, et manum ejus incidit. Davis.* Sinu *pugionem* eduxit, et *manum, &c.* Ita ex Ms. Eliensi recte restituit Davisius. Ms. Vossii exhibet, *simul pugionem* eduxit, et *manum, &c.* Scaliger aliique; *simulque pugionem* eduxissent, *manum, &c.* *Clark.* *Sinu* dat etiam Petav. Codex. Ut apud Apulei. l. II. in fine, 'Gladium sinu liberatum adripio.' Sed ceteri *simul* retinent, quod non damno; nisi quod in Leid. pr. sit *semel.* Cetera constitui, ut Davisius et Clarkius voluerunt, auctoribus Mss. et Edd. primis. In Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradæ est *simul et p. eduxit, et m.* *Simulque eduxisset* jam Aldus, Gryph. Manut. aliique ante Scaligerum exhibent.

5 *Refugerunt ad Cæsarem*] Videtur legendum, *refugit,* vel *refugere;* scilicet Tiber. Tullius. Nisi post istam conflictationem uterque (et Tib. Tullius et C. Antonius) ad Cæsarem deinceps refugerunt. Aut forte alius quispiam, Tib. Tullium comitabatur; ut *Cato Lusitanus,* qui supra, c. 17. in Mss. Codicibus, pro *C. Antonio Lusitano,* legitur. Obscure enim admodum hæc narrata sunt omnia. *Clark.* V. God.

6 *Nunciavit*] Petav. Leid. pr. *non timuit.* Leid. sec. Dorv. Edd. primæ *innotuit.* An *et eo innotuit?*

7 *Suo signo*] Unicuique manipulo suum erat signum. Varro L. L. l. IV. 'Manipulus, minima exercitus manus' (erant in singulis legionibus manipuli XXX.: vide A. Gellium N. A. XVI. 4.) 'quæ unum sequitur signum.' Quidam tamen singulis centuriis singula dant signa. Adi Just. Lipsii Mil. Rom. Dial. II. 8. *Davis.*

12 *In Pompeii castra*] Ms. Reg. *In Pompeii castris.* Vide supra ad IV. 12. *Clark.*

Discessit, et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in oppido ad defendendum pararentur] Liquet servum istum non hoc ideo fecisse, quod Cæsaris partibus secreto faveret. Infra enim mox a Cæsare in oppido captus, et vivus combustus narratur; c. 20. Aut igitur hoc, de glande inscripta missa

per ostentationem factum intelligendum est, quod fortius esset oppidum, quam ut id servus iste expugnari a Cæsare posse existimaret: aut pro *Cæsar*, scribendus est *Pompeius*; ut intelligatur servus iste, postquam in Pompeii partes discesserat, se in oppidum contulisse, et inde indicium glande scriptum in castra Pompeii misisse, quo certior fieret Pompeius, quæ in oppido ad defendendum compararentur: aut denique, quod potius arbitror, forte deest hic aliquid; et scribendum, *in Pompeii castra discessit; et* *** (non servus iste qui in Pompeii castra discesserat, sed alius aliquis ex oppido) *indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar; quæ in oppido ad defendendum pararentur.* Firmat hanc ultimam conjecturam id, quod sequitur: *Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertissent,* qui *mittere glandem inscriptam* solebant, &c. Quicquid est, totum hunc locum intactum prætermiserunt Editores. *Clark.* Vocem *Cæsar* simpliciter delebat Lipsius.

15 *Revertissent*] Sic Mss. Reg. et Eliensis; nisi quod posterior habeat, *revertisset.* Vulgg. *reversi essent.* Vide quæ supra ad c. 13. *Clark.* *Revertisset* etiam Pet. et Leid. sec. Sed *revertissent* Scal. et Edd. Vascos. Gryph. post. &c.

Inscriptam] Sic Mss. Reg. et Eliensis. Al. *scriptam. Clark.* Adde Petav. Leid. pr. et Dorv. ut c. 13. Vide tamen ad Veget. I. 8.

17 *Quam Pompeius concionem habuisset*] Mss. Reg. et Eliensis, *Pompeium concionem habuisse.* Quod idem est. *Clark.* Item Petav. et Leid. pr. Qui tamen habet *nunciaruntque. Pompeium* etiam Leid. sec.

20 *Potius—jugulatum*] Ms. Norv. exhibet *potius ad dimicandum* descenderet, *quam signum fugæ* ostenderet; eum, *qui ita locutus esset, jugulatum.* Ad vocem ultimam quod attinet, melius, ut opinor, et rectius. *Davis.* Sic et Petav. Quare *cum*, accedentibus insuper Mss. Ursin. Leid. pr. Dorvill. Scalig. et Edd. Rom. Med. Ven. restituo: neque aliter Celsus.

24 *Objecit*] Malim, quod inveni in Petav. et Leid. pr. *abjecit:* et vide, quæ scripsi ad v. 48. 'Ut tragulam intra munitiones abjiciat:' et Cl. Burm. ad Suet. Ner. c. 34. et in Add. 'abjecto clam pugione:' ubi eadem varietas.

27 *Ita ** facturus de ligno*] Locus mutilus. Deesse videtur, *ignem.* Mss. plurimi habent corrupte, *Ita fune crure de ligno.* Unde ex conjectura reponit Goduinus, *Ita fune crure deligato,* ne scilicet in oppidum interea transfugeret: sed ea conjectura non multum probabilis. *Clark.* Duo Thuanei, Petav. et Norvic. dant, *ita fune crure de ligno.* Unde Goduinus legit, *ita fune crure deligato.* Quod nulla verisimilitudinis nota tingitur. Legas velim, *ita facturus, turri ligneæ cum propius accessisset. Davis.* cur. sec. D. Vossius adscripsit olim margini, *Ita face turrim de ligno, &c.* Certe verius aliorum conjecturis. Lipsius τὰ *de ligno* expungebat. In Ms. Urs. Petav. Leid. pr. Scalig. etiam, *Ita fune crure de ligno.* At Leid. sec. et Dorvill. *Ita facturus crure de ligno.* Vide num fuerit *face sulphurea turrim de ligno cum propius accessisset:* vel *Ita turrim* (vel *turri*) *faci fune sulfureo deligato, quum:* aut *face sulfurea turri deligata. Phalarica,* erat telum ardens, *sulfure stuppa et pice involuta.* Talem videtur intelligere auctor, unde *facis, funis,* et *turris ligneæ* hic potest mentionem fecisse. Adi Lips. de Poliorc. Dial. v. 5.

XIX. 7 *Se cum familia*] Ita hæc refert Jul. Celsus vit. Cæs. p. 241. 'Matrona e muro desiliens dixit se cum *ancilla* sua statuisse transfugere;' legit igitur in nostro, *se cum famula,* &c.; licet enim *familia* de pluribus servis dicatur, unicus eo nomine non designatur. Vide Tit. de verb. sig-

nif. § XL. *Davis.* Si unus tamen totam *familiam* efficiat, ita dici posse, patet e Phædro III. 9. 'Solus cum esset familia;' ubi adi viros doctos. Nihilominus ita simpliciter *familiam* dici de uno servo servave non puto. Verum et potuit mulier illa plures habuisse; licet Celsus in suo codice invenerit *famula.* Mei nihil mutant: quod si fieret, ego quoque *famulam* præferrem.

11 *L. Minutius*] *Mutius* est in Celso, Leid. sec. Dorvill. sed Mss. Urs. Petav. habent *Munatius* et Leid. pr. *Minatius.* Bene, ut docent Ciaccon. et pluribus Cel. Perizon. Epist. T. IV. p. 788. a Cl. Burmanno editarum.

Tribuis] Lege *tribues;* prout in Petav. et Norvic. recte scribitur. *Davis.* cur. sec. *Tribues* etiam Scalig. *tribueres* Leid. pr.

13 *Futurum me in te esse*] Glandorpius delet *futurum esse.* Ciaccon. mavult *const. me tibi etiam pr.* Delevi ego τὸ *esse* fide Mss. Leid. pr. et Celsi; ubi legitur *talem virtute ac constantia facturum* (pro *futurum*) *me in te præstabo.*

17 *Præstiturum*] Sic quidem Leidenses, Amstel. et Davis. ediderunt; et est in Cod. Petav. at Leid. pr. *præbiturum.* In Mss. et Edd. reliquis *præstaturum.* Quod revocavi. Cicero Fam. I. 8. 8. 'Quod ii præstaturi videntur.' Val. Max. v. 6. 8. 'Seque præstaturos,' ut edidit socer, quem vide, aliosque.

XX. 2 *Sed circum ea loca*] Discretiva conjunctio huc non convenit. Scribe ex Ms. Norvic. *et circum ea loca,* quod etiam Joan. Glandorpio ex conjectura placuit. *Davis. Et* ita optime iterum Davisius. Forte, transposita vocula scriptum fuerat, sed *Pompeius* —— et *circum,* &c. *Clark.* Pro *et Pompeius* in Petav. Scalig. Leid. pr. et Dorv. legas *quod:* unde quis suspicetur, illa *deditionem oppidi factam esse* e Glossa inrepsisse: sed vel sic ea stare possunt. Sæpe *quod* ita quasi abundare vidimus ad B. Civ. III. 17. Frigide hic vulgo nova periodus incipit per *et.* Rectius tum fuisset *at:* quod vidit etiam Clarkius. Dein pro *sed* habet quoque *et* optimus ille Leid. pr. ut cum viris doctis rescripsi.

9 *Hoc præterito tempore*] Non necesse est, ut cum Joan. Glandorpio, eumque secuto Joan. Goduino reponamus *hoc præterea tempore;* nam (præterquam quod phrasis altera nostro est usitatissima, vide supra c. 11. et 14.) redit auctor ad id quod accidit, oppido in deditionem recepto. *Davis.*

17 *In crucem*] Ms. Reg. *in cruce,* quæ forte verior lectio. Vide supra ad IV. 12. *Clark. Cruce* etiam, ut solent recentiores, Leid. sec. et Dorvill.

Militibus cervices abscissæ] At unus tantum captus est miles. Reponendum igitur ex editt. Rom. Ven. Beroald. *militi cervices abscissæ,* more antiquo, quo *cervices* pluraliter tantum efferebant. Quintilianus Instit. Orat. VIII. 3. p. 392. ed. Oxon. '*Cervicem* videtur Hortensius primus dixisse, nam vett. pluraliter appellabant.' In eandem sententiam dixit Varro L. L. l. VII. p. 87. et l. IX. p. 142. Sic etiam loquuntur boni auctores. Scriptor ad Herennium III. 15. 'Si erit in demonstratione sermo, paululum corpus *a cervicibus* demittemus.' Vide et Terentium Heaut. act. II. sc. 2. 131. *Davis. Militi* ita pulcherrime restituit Davisius ex Editt. Vett. Firmant Mss. Reg. et Vossii. Scaliger et Recentiores pessime *militibus cervices abscissæ.* Nam *Unus* tantum fuit. *Clark. Cervices* uni tribuit passim Valer. Max. Vide Indic. et VII. 8. 5. Adi etiam Drak. ad Liv. IV. 12. *Militi* ergo revocavi e Mss. Leid. sec. Dorv. et aliis: atque ita et Cellarius edidit. Primus Ursinus e suo Cod. *militibus* legendum esse credidit: dein *abscisæ* etiam Leid. pr. ut debet.

Vide si vis Doct. Arentz. ad Aur. Vict. Epit. c. 23. *abscisa* Dorv.

XXI. 7 *In oppidum*] Petav. Leid. pr. et Edd. Rom. Mediol. Ven. *versum oppidum:* quod notandum pro *in oppidum versus*, vel *versum*. Celsus *intra oppidum inclusit*. *Ucubim* intelligit.

XXII. 2 *Bursavolenses*] Recte emendare videtur Ciacconius, *Ursaonenses*. Quia infra dicitur oppidum *Ursao*, et *Ursaonensium* civitas c. 26. *Clark*. *Ursonenses* placuit etiam Glandorpio: quia Plinio III. 1. *Urso* dicitur. *Urgao* in Tarrocensi est urbs Plinio ibid. et in Inscript. *Urgavonenses*. Vide ad c. 28. Hic sane Pet. Leid. prim. dant *Bursavonenses* et *Bursavonensibus*. In Dorv. est *Bursavonientes* et *Bursavonientibus*.

6 *Ad oppidum*] *Bursavolam* sive *Ursaonem*. Rhellicanus ex præcedentibus et consequentibus, *Ateguam* intelligi colligit. Ineptissime prorsus. Ut mirum sit, etiam Cellarium de re manifestissima dubitasse. Venerunt enim *Ategua*; *Bursavolam* sive *Ursaonem* proficiscebantur. *Clark*. Nihil ego definio. *Quum* abest a Mss. meis cunctis. Sed rectius abesset *qui*. Pro *fuissent* non bene Glandorpius conjicit *erant*. Aliter enim solet ineptulus hic auctor.

13 *Et speculatores* —— *miserunt*] Glandorpius reponit, *Ursaonenses vero, speculatores miserunt*. Sed nihil opus, subintelligi enim potest, ut in hoc Auctore, iste Nominativus, ex præcedentibus colligendus. *Clark*. Hæc et sequentia vix intelligi possunt, adeo confusa et intricata sive auctoris vitio sive librariorum circumferuntur.

14 *Legatorum responsa ita esse gesta*] Joan. Glandorpio legendum videtur *juxta legatorum responsa omnia ita esse gesta*; Jos. autem Scaliger, eumque secutus Joan. Goduinus duas primas voces ex interpretatione natas arbitrantur. Potius scribendum existimarim *legatorum responso*, quæ minima est mutatio, ex ea tamen sensus commodus exsurgit. *Davis*. Locutio admodum inusitata; nec tamen, ut opinor, mutanda. Scaliger delet *legatorum responsa*. Sed deerit isto modo, quod cohæreat cum voce *gesta*. Glandorpius emendat, *juxta legatorum responsa*, omnia *ita esse gesta*. Quæ est mens quidem ipsa auctoris, sed παραφραστικῶς Davisius scribendum existimat, *legatorum* responso, &c. Sed aberrat et a Latinitate et a mente auctoris: non enim id dicitur *speculatores comperisse, legatorum* responso, *ita esse gesta*, *quemadmodum illi retulissent*. Quod neque Latinum est, neque mens auctoris. Sed, *speculatores comperisse*, *quæ legati responderant*, *ea ita esse gesta*, *quemadmodum illi retulissent*. Quamobrem vulgatam lectionem retinendam existimo. *Clark*. Dele ab *ex legatorum responso* (nam sic edi debuit) ad finem notæ; et illorum loco hæc repone: *Qui cum* verum *comperissent legatorum* responsum, et ea *esse gesta*, *quemadmodum illi retulissent*. Clar. quidem Clarkius vulgatam lectionem tuetur, quæ mihi parum videtur Latina. Sit autem Latina, mera tamen est ταυτολογία. *Davis*. cur. sec.

18 *Perisse*] Deesse *Vociferantes* ait Glandorp. vel simile participium; facile tamen τὸ *dicentes* hic subintelligi potest. V. ad B. Civ. I. 69.

19 *Ei liceret legatum*] Nobilissimus Heinsius rursus margini adscripsit *legato*, inter alia loca, alibi jam adducta, addens Flor. III. 12. 6. et Catull. ad Licinium: 'Ut convenerat esse delicatis,' e Vet. Cod. pro *delicatos*. Contra *ei* exsulat a Leid. pr. Adi ad B. Civ. III. 1. 'ei Consulem fieri liceret.' Statim *nec cui licere, &c. nisi discinctum:* ubi Heins. cum Davis. et Glandorpio rursus *distincto*.

22 *In oppidum*] Ms. Reg. *in oppido*. Vide supra ad IV. 12. *Clark*.

24 *Oppidum in suam potestatem recipit*] Sic restitui ex Ms. Norv. et editt.

Rom. Ven. Beroald.: nam in vulgg. *recepit*. Scio equidem in verbis eadem *tempora* non semper esse conjuncta. Virgilius Æn. II. 12. 'Quamquam animus meminisse *horret*, luctuque *refugit*.' Ad quem locum Servius ita notat: 'Propter metrum, pro præsenti præteritum posuit.' Silius Italicus VI. 265. 'Torsi telum, atque ingentia velox In memet sævi serpentis prœlia *verto*;' ubi tempora, κακοφωνίας vitandæ causa, mutavit. Quoniam igitur id perraro factum, et præcipue quidem a Poëtis, nos veteribus Codd. nixi, χρόνων discrepantiam hic et alibi sustulimus. *Davis.* *Facit —recipit.* Ita edidit Davisius, ut constaret Temporum ratio. Atque ita quidem habet Ms. Vossii et Editt. aliquot Vett. Vulgg. *facit, recepit.* In Ms. Eliensi contra est *fecit, recipit.* In Ms. Regio *fecit- recepit.* Quæ postrema æque proba est, ac illa Davisiana lectio. Nam in hujusmodi narrationibus, ubi res præteritæ tanquam præsentes exhibentur; æque fere est, sive præsenti Tempore utaris, sive præterito. Judicio tamen hic opus est. Quod enim ex Virgilio citat Vir doctissimus, 'Quanquam animus meminisse *horret*, luctuque *refugit*;' hujus loci non est, sed aliam prorsus habet explicandi rationem. Neque enim Latine ibi dicere potuisset Virgilius, *refugiebat*, si id passum fuisset metrum; neque (quod voluit Servius,) propter metrum pro præsenti præteritum posuit; neque non cognata revera tempora conjunxit. Nam in istiusmodi constructione, *Tempus præteritum*, quod vocatur, tam est *Præsens Tempus* rei *perfectæ*; quam quod *Præsens* simpliciter vocatur, *præsens* est *Tempus* rei *imperfectæ*. Exempli gratia: *Cœnavi*, vel *cœnatus sum*, tam est *præsens Tempus*, cum quis *cœnatus* loquatur; quam, *Cœno*, *præsens* est *Tempus* ei qui loquatur *inter cœnandum*. Neque minus nunc *præsenti Tempore* utitur, qui ait, *Gallia* divisa est *in tres partes*; quam *Tempore præsenti* usus esset is, qui tunc temporis scribens, cum divideretur Gallia, dixisset; *Gallia* dividitur *in tres partes*. Quod quoniam non animadverterunt Grammatici, in miras nonnunquam tenebras inciderunt. *Clark.* Parum adtendisse ad subtilem hanc differentiam credo auctores, et pro lubitu hæc variasse; cum millies Historici et Poëtæ præteritam rem in tempore præsenti describant. *Recepit* hic primus edidit Scaliger, atque ita Leid. sec. et Dorv. Adi ad B. Gall. I. 46. 'loquendi finem facit, seque ad suos recepit:' *fecit* et *recepit* dant Leid. pr. Ceterum omnes Mss. quos inspexi habent bene *Principibusque*.

26 *Oppidanorum bona vendere, ne cui, &c.*] Ms. Norvic. exhibet *oppidanorum bona vendi, ne cui, &c.* Legendum puto *oppidanorum bona vendi, nec cui extra vallum licere exire, nisi discincto*, seu laxis vestibus, quod ut parum virile, ita inter pœnas militares numeratum: Vide Just. Lipsium Mil. Rom. Dial. V. 18. p. 389. *Davis.* *Oppidanorum bona* vendi; nec *cui*—licere, &c. Ita optime exhibet Davisius. Nam et in Ms. Eliensi scriptum est, *vendi*. Alii ediderant, *oppidanorum bona* vendere, ne *cui*—liceret, &c. Quæ minus apte cohærent. Veruntamen, quoniam illud, *vendere*, in plerisque Codicibus reperitur; retinere fortasse poterit, etiam una cum posteriori emendatione *nec—licere:* ut adeo legatur, *Oppidanorum bona vendere* (cum nimirum qui oppidum in suam potestatem receperat,) *nec cui—licere, &c.* *Clark.* *Vendi* legitur etiam in Reg. Gall. Petav. Leid. sec. et Dorvill. Quod idcirco facile admitti potest; nisi quis malit cum Lipsio *venire*, hoc est *vendi*. Egregie autem Davisius emendavit *nec licere;* quod et Lipsius sive *non licere* adscripserat margini, et confirmatur a Dorvill. Cod. in quo clare *licere*.

27 *Iccirco quod*] Ultima vox prorsus est otiosa, quare vel delenda ex fide editionum Rom. Ven. Beroald. vel potius legendum *idcircoque*, ut habet ed. Rob. Stephani A. D. 1544. *Davis.* Iccircoque -*conterritos complures profugere.* Ita iterum optime Davisius, ex Editione Stephani. Quomodo et in Vossii Ms. scriptum repperi. Scaliger aliique oscitanter; iccirco quod—*conterritos complures profugere, &c.* Quod Latinitas nulla est, nulla sententia. *Clark.* *Quod* abest etiam a Leid. sec. Dorv. et Edd. Mediol. Ven. Sed prætuli *idcircoque* cum aliis: ut olim jam edidere Vascos. Gryph. post. Steph. et plures. Istud *quod* non a Scaligero, sed jam ab Aldo, Basil. Venet. Gryph. Manutio et pluribus insertum est.

29 *Bethuriam*] Perperam ita edunt vulgo. Mss. *Beturiam.* Unde recte Vasc. Steph. Gryph. post. Cellar. et alii *Bæturiam,* ut apud Plin. III. 1. Straboni Βαιτουρία l. III. p. 142. quod et Glandorpius monuit.

30 *Ut—conjici*] Vix hoc Latine dicitur, nisi mutila sit sententia. Retitue, quod in Vossii Ms. repperi, ET—*conjici.* Quomodo et Glandorpius reponendum conjecerat. *Clark.* Ut *si quis ex nostris transfugerit, &c.* Lege *at si qui ex nostris transfugerunt, in levem armaturam conjici, eosque non amplius* XVI. *accipere.* Sic diserte Petav. et Norvic. nisi quod in prima vocula nihil mutent. *Davis.* cur. sec. Lipsius adscripsit *aut.* Sed *et* edidere jam Vasc. Steph. Gryph. post. ac Strada. An fuit *ut et?* Dein Mss. omnes et Edd. qdd. *si qui.* quorum plerique habent *transfugerunt* vel *transfugerint* et pro *eumque* eædem Edd. *eosque.* Sed *eumque* retinent Scalig. Leidenses, et Dorv. Quod mutarunt librarii, non memores, *si qui* dici pro *si quis.* Adi ad B. Gall. I. 48.

XXIII. 4 *Detinentibus*] Ms. Vossii habet, *desinentibus.* Quod et ex conjectura reposuit Glandorpius. *Clark.* *Desinentibus* ediderunt Vascos. Gryph. post. Steph. et alii. Pro *nostris* vero in Petav Scalig. Leid. pr. est *nostros.*

5 *Hic tamen, ut ait Ennius, nostri*] Ennius citatur quoque c. 31. Hic vero Mss. mire turbant. In Cujac. *Hic dum ut ad Enius nostri.* Petav. simpliciter *Hic nostri.* Leid. sec. et Dorvill. *Hic dum ut hactenus nostros* (Dorvill. *nostris*) Leid. pr. *Hic dum ut ait Ennius, nostri.* Quare pro *tamen* videtur legendum esse *tum;* ut conjecit Glandorpius.

11 *Ita cum is compar.*] Glandorp. legit *Alter cum his compar.* Favent Leidenses et Dorvill. in quibus est *eis.* Lipsius *unus.* Forte *quum unus eis compar.*

12 *Animum advertisset*] Ita Ms. Norv. In vulgatis erat *animadvertisset. Davis.* Sic etiam Pet. et Leid. pr. Vide ad B. G. I. 24.

14 *Viri casu passim audito*] Corruptissime Pet. Leid. pr. Scal. *temporis aquari fortis* (*fortes* Pet.) *insignia.* In iis tamen latere videtur verior lectio; quam eruant, quibus plus otii est.

18 *Et turmis*] Legendum *a turmis* consentientibus Codicibus. *Clark.* *A* reposui e Mss. omnibus et Edd. Vett. etiam Scalig. aliisque. Nil est *et* nisi typothetarum error.

20 *Ut equites spatio intercluso vix se defendere possent*] Legendum ex Ms. Norv. et editt. Venet. Beroald. *ut eques spatio intercluso vix se defendere posset,* quod elegantius est, quam fert Librariorum captus. *Davis.* Accedunt Petav. Leid. pr. Dorvill. et Edd. Rom. Mediol. ac recepit Clarkius. Recte. Vide ad I. 53. *posset* etiam Leid. sec. qui habet itidem *coangustabatur.* Immo Dorvill. *munitio coangustabatur.* Sed, ut puto, perperam.

23 *Aquitius*] Mss. et Edd. Vett. *Arquitius:* nisi quod Scal. et Leid. sec. *Arquitinus.* Ed. Elzev. *Aquirius.* Glandorp. *Equitius.* Manut. ex Inscriptionibus *Avitus.* Sed ex illis eti-

am *Aquitius* et similia probari possunt.

XXIV. 1 *Utræque conv. copia*] Petav. Leid. pr. Dorvill. et Edd. principes habent *utrorumque:* sine dubio vere, ut statim § 4. 'Utrorumque copiæ:' et c. 29. Adi ad B. G. I. 52. 'Utræque perierunt.' Nec male itidem per Infinitivum Leid. pr. dat *convenire*. Præterea *quod est ab Ucubi*, deleto verbo *distat*, rescripsi auctoribus Mss. meis omnibus et Edd. iisdem primis.

4 *Vocabat*] Petav. Leidenses, Dorvill. et Edd. antiquissimæ exhibent *devocabat*. Verissime. Proprium hoc est verbum in rebus dubiis et periculosis. Consule Cel. Burmannum, ad Phædr. F. 20. 'Sed ad perniciem quoque mortales devocat:' ac Davis. ad B. G. VI. 8. 'Exercitus fortunas in dubium non devocaturum.' Vidit id quoque acutissimus Heins. ad Ovid. Metam. V. 102. ubi consule Comment. Pro *hæc* rectius videtur legi *huc* in Edd. Vascos. Gryph post. Steph. Stradæ, aliisque.

10 *Dejectique planitie*] Joan. Glandorpius, et Joan. Goduinus reponunt *dejectique in planitiem;* sed scribendum *dejectique planitia*, quod idem est ac *in planitiem*. Virgilius Æn. V. 451. 'It clamor cœlo.' Noster hujusce libri c. 16. 'Multisque vulneribus affectos *oppido* represserunt.' Sic et c. 13. ex Ms. Norvic. legerim, *quum* oppido *revertissent*, ubi in vulgg. *quum in oppidum reversi essent;* nam paullo infrequentiores loquendi formulas semper mutarunt Librarii. *Davis.* Ceteris longe præstat Davisiana lectio, utpote a Codicibus parum discedens. *Clark.*

11 *Cedentibus adversariis nostri m. in cæde versabantur: quibus*] Glandorp. et Goduin. pro *quibus* legunt *hostibus*. In Ms. Reg. est *cedentes adversarii*. In meis vero cunctis codicibus et Ciaccon. legitur *non parum magna*. i. e. *bene magna*, ut aliter solet hic auctor loqui. *Versari in cæde* enim tam passive, quam active, sumi posset. Immo et ablativus ille ad verbum *versabantur* posset referri, ut Ablativus ponatur pro nominativo, seu cum cederent adversarii. V. ad B. Afric. c. 10. Putem tamen hic potius scribendum *nostri non parum*.

15 *Præterquam quorum*, &c.] In Mss. Dorvill. et Leid. sec. exaratur *præter quorum*. Vide ad B. G. I. 5. 'Præter quod secum portaturi erant.' Cl. Græv. ad Cic. pro L. Man. c. 23. et Drakenb. ad Liv. V. 52. § 13.

XXV. 9 *In æquo loco*] Ita ex Mss. Reg. et Vossii restitui. Editi, *iniquiore loco*. Quod minus videtur hic convenire. Quod mox sequitur, *iniquum in locum*, c. 30. alia res est: ibi enim planities *extrema* dicitur, scilicet, proxime loca superiora. *Clark.* *Et planitia* iniquiore *loco constiterunt*. Gryphius exhibet, *et* in *planitie* in *æquo loco constiterunt*. Sic etiam nonnulli Codices; et ad sensum quidem non male. Ex aliorum tamen librorum ductu malim, *et* in *planitie* in *æquiore loco constiterunt*. Nam copiæ Cæsaris *ex humili convalle*, qui locus est iniquissimus, egressæ sunt. *Davis.* cur. sec. *In planitie in æquo loco* habent Vascos. Steph. Gryph. post. et aliæ. *In æquo loco* etiam Aldus, Gryph. Manut. Plantin. sed *planitie iniquiore* Mss. Urs. et in Leid. pr. Scalig. Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *planitie* vel *in planitie iniquiori*. Petav. vero *Iniquo*. *In æquo* Leid. sec. et Dorv. Malim omnino cum Davisio *In æquiore loco*. Nam *planitie* restitui e Mss. cunctis et Edd. Vett. etiam Scaligeri. Adi ad B. G. I. 42.

12 *Cogitare cœpit*] Ms. Norvic. *agitare cœpit*, quæ rarior est locutio, ac proinde recipienda. Curtius VI. 4. 9. 'Agitasse Darium, custodiam corporis sui, contra jus fasque, peregrino militi tradere.' Plinius Pan. c. 4. 'Sæpe ego mecum, P. C. tacitus *agitavi*.' Vide et Livium XXI. 26. *Davis.*

Agitare confirmatur a Petav. Scal. et Leid. pr. quare reposui. Eadem varietas in Apuleio Met. l. I. p. 8. 'si qui aliud agitarit.' Dein Glandorpius legit *Hic ut fertur, de A. M. congressu.* Placet magis Davisii restitutio, cui accedit Pet. in *contra quem.* Ms. Reg. *Hic fertur.* Voss. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. &c. *congressus fuit.* Locum distinctione mutata clariorem reddidi.

Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger, &c.] Ms. Norvic. exhibet *hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Contra quem Pompeius Niger, &c.* unde, ut sensus eliciatur, transpositis sententiis, legendum *agitare cœpit; contra quem Pompeius Niger: —— ad congrediendum progressus. Hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus;* quo proverbio pugnam inter fortissimos institutam denotari existimo; Memnon enim, licet tandem ab Achille trucidatus, maximarum virium summique animi fuisse perhibetur a Quinto Smyrnæo, qui hoc prœlium fuse et eleganter describit Iliad. II. 395. seqq. *Davis.* Sed, ut in hoc inculto Auctore, ferri poterit etiam vulgatus verborum ordo. *Clark.*

19 *Quisque partium, * expertorum virorum —— nisi propter equitum * concessum*] Hæc omnia adeo sunt corrupta et mutila, ut *dæmonium* sit, non homo, qui ex iis sensum aliquem possit extundere. Quod solum possum, variantes lectiones exhibebo. Ms. Norvic. *Quisque ex partium virorum, fatuorumque voluntate habebantur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorum laudis insignia præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset profecto directa, nisi propter equitum consensum:* nihilo quidem sanius, quam vulgg. a quibus editt. Rom. Ven. Beroald. non abeunt. *Davis.* ** *expertorum — constitisset.* Manca adeo hæc et corrupta omnia, ut medicinæ spes nulla sit. Observandum tamen, pro *voluntas habebatur*, in Ms. Eliensi legi *voluntate habebantur;* pro *cælatum*, in Ms. Regio scriptum esse *opponerent*, et in Ms. Vossii *cælatum opponerent;* pro *concessum*, in Ms. Eliensi et Vossii *consensum;* et pro *levis armatura—constitisset*, in Ms. Reg. et Vossii *levem armaturam ——constituissent:* siquis ex his quicquam elicere possit. *Clark.* Pro *quisque* in Petav. et Leid. pr. *ex.* Deest in Urs. ac Dorv. *expertorum. Virorum factorum* Leid. pr. *fautorumque voluntate* Pet. Dein *insignia* Pet. Leid. pr. Scalig. Dorv. Post *cæl.* addunt *opponerent* Mss. Ciacc. Leid. sec. Dorv. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. &c. pro *quorum* in Dorv. *eorum*, et in Ed. Rom. *quocum.* Tum *direpta* Leid. pr. *directa* etiam Petav. Mox *levi arm.* Edd. Rom. Ven. et Med. sed *levem armaturam* dant præter Petav. Mss. mei omnes; et Ciacc. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. ac Stradæ, in quibus et *constituissent*, uti et in Leid. sec. ac Dorvill. sed *constituisset* sine *ut* est in Petav. *constituit* Leid. pr. Scalig. Qui cum Petav. habent *castra*, loco *castrorum.* Omnes etiam Mss. pro *nostros* dant *nostri. Dum* abest a Leid. sec. et Dorv. et *dederant* in Petav. Leidd. Dorv. Non me expedio: nec magis Glandorpius et Ciaccon. quos adi, si lubet.

XXVI. 4 *Argento prope tecti equites*] Joan. Glandorpius reponit *argento prope tectis equis;* sed ex Ms. Norvic. legendum *argento prope tecti equos*, qui notissimus est Hellenismus. Non interim sum nescius, *equites* pro *equis* poni posse. Vide quæ notavit vir clarissimus Janus Broukhusius ad Propertii Eleg. IV. 3. 38. Id tamen hic loci durissimum videtur: eandem enim vocem diverso sensu paullo ante adhibuit noster. *Davis.* Veriorem existimo lectionem eam, quam in Ms. Vossii repperi *equites argento prope tecti; ad Cæsarem, &c. Clark.* Expressit tamen Clarkius Eliensis Cod.

lectionem *tecti equos*. Mei *equites* retinent: at Vossianam lectionem jam expresserunt Vascos. Gryph. post. et Steph. cum Strada. Non displicet tamen *equos*. *Equites Romani Astenses* dicuntur, ut supra *eques Romanus Italicensis*.

10 *S. V. G. E. V.*] Hæ litteræ denotant, *si valetis, gaudeo, ego valeo*. Sic Dolabella in Epist. ad Ciceronem Fam. Ep. IX. 9. S. V. G. V. ut frustra sint Barn. Brissonius Form. l. VIII. et Pet. Ciacconius, qui reponunt S. V. B. E. E. V. licet ea quidem usitatior formula. Vide et Just. Lipsium Inst. Epist. c. III. *Davis.*

13 *Opinio fert*] Ita legendum videtur ex Ms. Eliensi et Edit. Rom. qui habent *opinio fere est*. Scaliger et Recentiores *opinio est*. *Clark.* Verissime ita emendavit Clarkius: quod et egi, eo nondum viso ad Front. l. II. in Præf. *ut mea fert opinio: fere* addit etiam Pet. et Edd. Med. Ven. *ferre* Leid. pr. sed *fert* diserte Cod. Ursin. Similia vide ad VIII. 36. ‘ fert consuetudo.’

14 *Exercitum tironum*] Non dubitare quis potest de veritate scripturæ codicum Leid. pr. et Scalig. *tironem*, qui confert cum hoc loco Front. I. 3. § 1. ‘ Veteranum exercitum haberet, sed hostium tironem esse sciret.’ Vide et infra c. 28. ‘ Partem exercitus tironem.’ Mox *circumsederunt* edidi, auctoribus Mss. omnibus et Edd. principibus.

19 *In animo habeo*] Ex Cod. Ciaccon. et Edit. Steph. præpositionem restitui, quam omittunt vulgg. *Davis.* Cum his faciunt Mss. Reg. et Voss. ac editiones Gryph. et Lugdun. 1576. Adeo ut, quamvis alter loquendi modus non sit incommodus, quemadmodum docet J. Fr. Gronovius ad Liv. XLIV. 25. ad illum tamen, quem recepi, ducat optimorum librorum fides. *Idem*, cur. sec. Adde Leid. sec. et Edd. Vascos. ac Steph. et Clarkii. Nihilominus male; et præferenda est antiquiorum Codicum scriptura. Adi Cortium ad Sallust. B. Jugurt. c. 11. ‘ Ea animo habere.’

XXVII. 4 *Nonarum Martii, prælio, ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore, &c.*] Quamvis ferri possit hæc lectio, tamen, cum in Mss. Reg. et Vossii scriptum sit, *Nonas Martias*; et in plerisque Codicibus, *pro prælio, prælium*: conjecerim equidem potius legendum, — Nonas Martias, prælium *ad Soriciam quod factum est, ex eo tempore, &c.* *Clark.* *Nonas Martias* Edd. aliquot. Sed, ut plerique cum Edd. primis ediderunt, exhibent mei, vel *Nonis Martii*. Dein *prælium affore ad Sor.* dant omnes Edd. ante Scal. qui e Ms. Ursini in quo deerat *affore*, *prælio* rescripsit. Sed omnes etiam mei *prælium*; quod reposui. *Affore* pro *ad Soriciam* est in Leid. sec. et Dorvill. unde patet, id ex illis verbis natum esse. Nam *affore* abest a Mss. reliquis. *Prælio multos aufugisse ad Sor.* legit Glandorpius. *Quo* est in Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. et Stradæ.

Soriciam] Forte, *Soricariam*: ut supra, c. 124. *Clark.* Per *c* scripsi e Petav. *Suricam* Leid. prim. *Siricam* Scalig. Nullus dubito cum viris doctis, quin *Soricaria* et *Soricia* idem sit locus. Sed quid præferendum sit, nescio.

7 *Contra Hispalim*] In vulgg. *circa Hispalim*; sed lectionem a me receptam exhibent Ms. Norvic. et editt. Rom. Ven. Beroald. quam etiam Gerardus G. J. F. Vossius ad Velleii Paterculi II. 76. ex Cod. Petav. recipiendam censuit. *Contra Hispalim* idem notat ac *e regione Hispalis*. Cæsar B. C. I. 56. ‘ Hæ ad insulam, quæ est *contra Massiliam*, stationes obtinebant.’ Ac B. C. III. 23. ‘ Insulamque; quæ *contra* Brundisinum portum est, occupavit.’ Sic et inter alios, Virgilius Æn. I. 17. *Davis.* Ita etiam Scal. Leid. pr. Ed. Med. Adi ad VIII. 41. ‘ Contra montem.’

Constitit] Non hoc damno: sed optimi Codices Ursini, Petav. et Leid. pr. *constituit*. Vide ad VIII. 46. 'Hiberna constituit.' Quare cum Ursino præfero: sequitur enim in fine rursus, 'castra contra Pompeium constituit:' et c. 28; ac sæpissime. Adde Vegetium I. 4.

8 *Hora*] Scilicet *diei*. Inmerito id suspectum est Glandorpio. J. Obsequens c. 103. 'Luna interdiu adparuit.'

10 *Jussit ut incenderent*] Leid. sec. et Dorvill. *Jussit incendi*. Sed sequitur *deciperent*. Cui succurrere tentat etiam Dorvill. librarius pro *et* dans *ut*. Optime Pet. Cod. delet *ut*. Consule omnino notas ad B. Alex. c. 73. 'Aggerem servitia agerent jussit.'

11 *Ventisponte*] *Ventiponte* Leid. pr. Dorvill. Edd. pp. *Ventiponti* Scalig. *Ponti* Petav. mox præpositio deest Leid. sec. Dorv. Et *Conrucum* habent Edd. pp. *Carruncam* Leid. sec. *Caurasiam* ex Plin. l. III. Gland. reponit. Rectius *Carulam* censet Cl. Wesseling. ad Anton. Itin. p. 410. ubi junguntur *Hispali Basilippo* (hic *Ventisponte*) et *Carula*.

13 *Contraque Pompeium*] Sic reposui ex Mss. Reg. et Vossii. Editi, contra *Pompeium*. Quod erat hiulcum. *Clark*. Accedunt Dorv. et Leid. sec. cum Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et aliis. Edd. primæ *contra Pompeius*. Aldi, Gryph. et multæ, *Pompeii*.

XXVIII. 4 *Quod Versaonensium civitati fuissent fautores*] Legendum credo: *Quod Versaonensium civitati ut sibi essent fautores*. Educebat enim copias extra vallum, ut confirmaret, quod litteris scripserat, per Cæsarem stare, quo minus averteretur. Hanc enim si teneret opinionem, sperabat opidanos sibi fauturos. Ciaccon. Joan. Glandorpius reponit *quod Ursaonensium civitati, qui erant fautores, &c.* Jos. autem Scaliger et Joan. Goduinus vocem ultimam cum penultima e margine in textum irrepsisse contendunt. Editt. Rom. Ven. Beroald. exhibent, *quod Versaonensium civitati fuissent fautores. Fausto antea litteras, &c.* Eandem lectionem in suo Cod. invenit Jul. Celsus, qui p. 242. ait, 'Pompeius *Fausto* scripserat, qui, quantum intelligi datur, intra oppidum erat, Cæsarem,' &c. Nec sane causa est, cur ea vox rejicula habeatur. *Davis*. *Ursaonensium* etiam legit Rodericus Carus (Ant. l. III. c. 53.) 'Qui erant fautores.' Ita emendavit Glandorpius. Mss. Vossii cum Edd. Vett. *civ. fuissent fautores*. Quæ verior sit lectio, non satis constat. *Clark*. De *Ursaone* vide etiam cap. 41. *Fausto* addunt etiam Med. Vascos. Gryph. post. Steph. et aliæ. Temere Glandorpii conjecturam in textum recepit Clarkius. Nam *fuissent fautores* retinent Mss. cuncti. Puto scribendum: *Quod, qui Ursaon. civ. præfuisset, Fausto antea l. m.* Quid enim illi *fautores* hic faciant non video. Sexcenties, ut ita dicam, hic auctor *fuisset* pro *esset* vel *erat* adhibet. Quod et alibi monitum.

7 *Exercitum tironem*] Sic Scaliger et Recentiores. Mss. et Editt. Vett. *majorem partem* exercitus tironum. Siquid mutandum, existimarim equidem legendum, *majorem partem* exercitum tironum, *&c.* Quod enim reposuerunt nuperi, *tironem*, minus placet. *Clark*. Cum Edd. Vett. consentiunt Mss. Leid. sec. Dorvill. et forsan Petav. Sed optime Leid. pr. et Scalig. *m. partem exercitus tironem*. Ut supra c. 25. 'exercitus tiro,' sic hic *pars exercitus tiro* eleganter dicitur. Vide loco cit. Ni Mss. cederem, Scaligeri lectionem unice verum putarem.

9 *Totum se facere*] Id est *facere, quæ vellet:* quæ locutio apud Ulpianum occurrit; et de ea agit Cl. Duk. de Latin. Jurisc. p. 353. Hinc talis homo vulgo dicitur *fac totum;* et apud optimos quosque *omnia esse*. Consule celeberrimos viros Heins. et Burm. ad Petron. c. 37. 'Trimalchionis tapanta

est.' At tamen Mss. Scal. et Leid. pr. exarant *totos facere:* immo Petavianus habet *totos facere posse suos.* An vere, an ex interpolatione non facile dixerim. Sed prius credere malo.

12 *Tumulis contineri; interim nulla planitia dividit. Sed rat. nulla placuit taceri id, quod eo, &c.*] Mire hic turbant Mss. et Ed., quibus me non expedio. Ed. Romana *tumulis continet. Interim nulla planitie dividitur. Sed, &c.* Edd. Med. Ven. *tumulis contineri inter vallum provinciam dividit. Sed, &c.* Atque ita Edd. cunctæ ante Scal. nisi quod Vasc. Steph. Gryph. post. dent *tumulus continet,* et pleræque habeant *tacere.* At vero Mss. longe minus præbent. Ursin. Cod. *tumulus continet: interim nulla planicia dividit: quod eo incid. &c.* ceteris rejectis. Petav. Scalig. Leid. pr. *tumulis contineri: interim nulla* (Scalig. *nullam,* Leid. pr. *in illa) planicie dividit* (Petav. *dividi) id quod, &c.* Dorvill. *tumulus continet: interim nulla planitie dividitur quod eo inc. &c.* At contra Leid. sec. *tumulis continet. Sed ratione nulla placuit tacere id quod.* Videant Docti, quæ inde verior lectio sit excudenda. Glandorp. legit *tumulis continentur.* Suspecta omnino sunt verba *interim nulla planitia dividit.* Subdit enim *planities, &c.*

XXIX. 4 *Oppidi excelsi et loci natura*] Conjecerim equidem legendum; oppido excelso *et loci natura.* Sed sine Codicibus nihil muto. *Clark.*

8 *Currebat ad dextram partem*] Reponendum crediderim ex Ms. Norv. *currens erat,* qui Hellenismus est, optimis scriptoribus non ignotus. Cicero in Orat. p. 204. ed. Lambin. '*Est* enim, ut scis, quasi in extrema pagina Phædri his verbis *loquens* Socrates.' Vitruvius Archit. II. 1. 'Phryges vero, qui campestribus locis *sunt habitantes.*' Adi et Is. Casaubonum ad Capitolini Anton. Philos. c. 20. *Davis. Currens erat.* Optime. Quomodo et in Ms. Regio scriptum repperi. *Clark.* Mei etiam Mss. omnes *currens erat ad dextrum:* quod idcirco restitui. In Petav. tamen et Leid. pr. est *erant:* in Dorvill. et Ciacc. *erant autem.* Vide ad Miscell. Obser. Vol. II. p. 305. 'Considerans sum.' Ceterum pro *partem et,* Mss. omnes mei habent *id quod,* et in Ciaccon. Ms. *idque:* forsan recte.

Ad dextram partem] Pro his vocibus Cod. Ciaccon. repræsentat *ad extremum;* Ms. autem Norvic. *ad dextrum,* cujus Glossema est vulgata lectio. *Davis.*

16 *Casus tribuisset*] Sic edidit primus Scaliger, cum antea excusum esset *castris fieret:* quomodo habent etiam Leid. sec. et Dorv. In Ursin. Cod. *Cras fieret.* In Petav. *Cras tribuisset.* In Leid. pr. *curas tribuisset.* At in Scalig. Cod. *causas tribuisset* supraser. *casus.*

20 *Adversarii constituebant*] Ms. Norvic. vocem interponit, qua in textum recepta, integer est sensus. Ex eo igitur lege *adversarii præliandum constituebant. Davis.* Recepi *præliandum,* suffragante Petaviano, qui tamen cum Leid. pr. habet *adversariis.*

24 *Decedebant*] Sic legendum, non *discedebant,* quod in editt. *Davis. Decedebant.* Sic ex conjectura reposuit Davisius. Atque ita in Ms. Regio scriptum reperi. Editi *discedebant;* Quod est valde κακόφωνον, *discedebant ut—discederent. Clark.* Mei omnes *discedebant* retinent.

XXX. 3 *Prope alterum tantum*] Ita ut auxiliares reliquarum copiarum numerum tantum non adæquarent. Livius I. 36. 'Alterum tantum adjecit.' Minucius Felix Octav. p. 37. 'Mox *alterum tantum* admonitus adjunxit.' Vide et Corn. Nepotem Eumen. VIII. 5. *Davis.* Ad Livii locum adi J. F. Gronov. et Drakenb.

4 *Præsidia* LXXX *cohortibus, et* VIII *millibus equitum*] Scilicet *constituta.* Ut supra, 'Erat acies XIII aquilis *constituta.*' Quamobrem minus recte Codices nonnulli; *præsidia* LXXX co-

hortes *et* VIII millia *equitum*. *Clark.* *Cohortes* est in Leid. sec. et Edd. Vascos. Gryph. post. et Steph. Rectius *et* abjiciunt Pet. Leidd. Dorv. qui etiam cum Scal. et Leid. sec. habent IX. *m. eq.*

6 *Ut transeundi superius iter*] Norv. habet *transire*, quod melius videtur. *Davis.* cur. sec. Rescribendum omnino videtur *transire* cum Petav. vel *transeundum* cum Leid. pr. ac Mss. 2. Thuaneis.

8 *Culpa sua sequius*] Ita edidit Scaliger. Olim expresserant *secus*. Quod inducere maluit Ursinus. Abest sane a Leid. sec. et Dorvill. ac Petav. qui non agnoscit etiam *culpa sua*. Deest *sua* in Scal. et Leid. pr. qui dant etiam *secus*.

12 *Cæsaris copias timore impediri ad committendum prælium*] In Norvic. est *Cæsarem timore impediri*. Si cum terso scriptore res esset, omnino scriberem, *Cæsarem* RATOS *timore impediri a committendo prælio*. Sed tam horridus et incultus est hic auctor, ut an aliquid tentandum sit dubitem. *Davis.* cur. sec. *Copias* abest a Dorvill.

14 *Ut magno tamen periculo*] Adversativam particulam huc non convenire advertit Joan. Glandorpius, qui reponendum duxit *ut magno in periculo*, Ms. autem Norvic. exhibet *ut magno cum periculo*, quæ lectio sana est et sincera. *Davis.* Cum *periculo*. Ita reposuit Davisius ex Ms. Eliensi. Sed et ferri posset vulgata lectio, *magno* tamen *periculo*. Loco nimirum iniquo sui potestatem faciebant, ut quamvis accessus ad eos haberi quidem posset, at magno *tamen* id cum periculo. *Clark.* Sic etiam bene exponit Rhellicanus.

XXXI. 2 *Defendebantur*] Mss. Reg. et Vossii, et Edit. Rom. *defendebant*. Ms. Eliens. *se defendebant*. Utrumque rectius quam vulgata. *Clark.* Gryphius et Lugdunenses ediderunt *defendebant*. Omnino reponendum, *Adversarii* SE *e loco superiore* defendebant *acerrime ;* prout diserte repræsentant Pet. et Norv. *Davis.* cur. sec. *Defendebant* est etiam in meis omnibus et Edd. Med. Ven. Vasc. ac Steph. aliisque.

3 *Telorumque missu concursus*] Sic recte exhibent Ms. Norv. et editt. Rom. Ven. Beroald. cum in vulgg. *telorumque missus* perperam legeretur. *Davis.* *Missu* recte, quomodo et in Ms. Vossii scriptum repperi. Vulgatum *missus* nihili est. *Clark.* *Missu* etiam mei cuncti et Edd. Med. Ven. Vascos. Gryph. post. Steph. atque ita jam Ursinus emendavit. Mox, 'pilorum missu :' et ita '*telorum missus*' supra c. 17.

11 *Quod a suo loco*] Nonnulli *quod suo loco*. Tumque significabit *sua in parte*. *Clark.* *A* abest ab Edd. Aldi, Gryph. Manut. Plant. Scalig. et Cell. Sed cuncti manu exarati libri *a* retinent eodem tantum non sensu.

12 *Ne ab latere nostri occuparentur*] Sensus postulat, ut scribamus *occuparent*, quemadmodum est in Ms. Norvic. et editt. Rom. Venet. Eadem lectio e II. Mss. Thuan. hausta, Joan. Goduino placuit. *Davis.* *Occuparent*. Sic Goduinus ex 2. Mss., re quoque ipsa clamante ; et Davisius ex Ms. Eliens. et Editt. Vett. Scaliger et Recentiores, *occuparentur:* quod sententiam turbat penitus. *Clark.* A Beroaldo usque *occuparentur* legitur, non male, si *nostris* scribas. Sed *occuparent* etiam est in Petav. Scalig. Leid. sec. ac Med. Edit. et prætulit quoque Cellar. Mox *a dextro* mallet Gland. minus bene.

15 *At ii—facere incipiunt*] Pet. Scal. Leid. pr. Edd. Rom. Med. *Ita uti—facere possent*. Unde suspicor *incipiunt* et *possent* esse a Glossa. V. ad VII. 81. Gland. legit *atque ita—f. incipiunt*.

18 *Gladiorumque crepitus*] Ut passim, ita hic quoque *strepitus* exaratur in Leid. primo. Adi quæ copiose de his olim disserui ad J. Obseq. de Prodig. c. 104. 'Ancilia cum crepitu sua sponte mota.' Apud Sallust. quoque in Jug. c. 60. 'Clamor permixtus

gemitu, &c. Item strepitus armorum ad cœlum ferri,' defendit ex iis, quæ ibi notavi, Cl. Cortius. Verum cum in Sallustio non potest significare cæcum quoddam murmur, et illic quoque præfero *crepitum:* ut ubique voluit etiam scribi summus Burmannus ad Ovid. Met. XV. 784. Contra ubi Cicero scribit 'crepitum plagarum,' Or. V. in Verr. c. 62. malui olim *strepitum*. Sic apud Curt. IV. 15. in f. 'strepitus habenarum:' at nunc nihil etiam illic muto. Prudent. Hymno I. περὶ στεφανῶν, 56. 'Verberum post vim crepantum.' Ceterum cum pro *clamori* hic in Mss. quatuor (vide Varias Lect.) reperiatur *clamor*, posset videri locus expressus esse e Salustio, et *gemitu* esse rescribendum quoque.

19 *Timore*] Lege *timor præpediebat*, ac ita dant a Gryphio et Lugdunensibus editi libri. *Davis.* cur. sec. *Timor* etiam Vasc. et Steph. cum Strada. Exsulat hæc vox ab Edd. Rom. Med. Ven. Placet mihi quoque *timor*. Adi Ill. Heinsium ad Ovid. Ep. XIV. 18. 'Præpedit ossa tremor:' ut 'incitat tubæ cantus:' de qua locutione adi Pric. et Brant. ad Apuleii. l. VIII. p. 466. 731.

Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma] Ennianum mihi locum consultus ostendit vir interioribus litteris eruditissimus And. Schottus, quem honoris caussa nomino, ex Homerico conversum esse Iliad. N. Ἀσπὶς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνήρ. Quomodo et A. Furius apud Macrobium Sat. VI. 3. ex eodem Homero: 'Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir;' Maro quoque Æn. l. X. vs. 360. 'Hæret pede pes, densusque viro vir.' Sed neutrum Homero hic parem esse Critici judicarunt, auctore eodem Macrobio V. 13. Brant. Imitatur et Silius Italicus IV. 354. et IX. 322. Metri autem gratia Paulus Merula fragm. Ennii p. 40. rescribit, 'Pes premitur pede, et arma teruntur Armis.' Sed sexcentis exemplis demonstrare possum, solutæ orationis scriptores, cum Poëtas laudent, metri esse negligentiores, adeo ut, an manu critica sit opus, nesciam. *Davis.*

22 *Liberalibus*] *Liberalia*, dies Libero patri sacer. Rhellicanus hic ineptissime: 'Liberalibus,' inquit, 'hoc est, iis qui liberaliter, ingenue, ac fortiter pugnantes occubuerant.' *Clark.* Vide et Ciacc. Gland. et Manut.

25 *Præterea, &c.*] Turbant hic rursus Mss. In Petav. et Leid. pr. et 2 Gallicanis tantum legitur *præterea* (hac etiam voce caret Leid.) *quos* (Leid. *hos*) *habuit ex f. hac qui opp.* Leid. sec. in quo *qui cum opp.* et Dorv. non agnoscunt *hos habuit res cætus*. Et facile e Glossa in textum inrepere potuerunt. Similem Glossam notavi supra. Certe *duces belli* XVII isti omnino suspecti sunt.

XXXII. 3 *Ex hostium armis—circumplexi*] Hæc ῥῆσις tam corrupta est et mutila, ut auctoris verba conjiciendo assequi non sit meum. Ex iis tantum colligitur *e congestis cadaveribus aggerem effectum esse, quæ pilis jaculisque confixa inter se tenebantur*, quæ verba sunt Flori IV. 2. 85. Vide et Valerium Maximum VII. 6. 5. ac Julium Celsum p. 244. seq. *Davis.* Hæc adeo mutila sunt, ut sine melioribus Codicibus restitui omnino non possint. *Clark.*

4 *Occisi et gladii et mucrones, &c.*] Gland. legit *occisis et g. et m. infixi, et c. omnium ordinatim ad op. c. ut un. t. h. augerent, cum virt. &c. Occisis* certe est in Edd. Rom. Ven. ac Mediol. *ut muc.* in iisdem. In Petav. *ut mucro.* At Leid. pr. legit *in gladio, ut in veru.* Unde conjicio scribendum *abscisa in gladio*, vel *in gladii mucrone, ut in veru, c. hominum* (*hostium* Dorv.) *ordin.* Lucan. VIII. 680. 'Pharioque veruto Subfixum caput est.' Pro *universa* idem *universas*. Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Strad. *ad op.*

host. conv. univ. ut timorem, &c.

10 *Fugiens, Sex. &c.*] Mss. Reg. et Eliens. *fugit : Sext., &c.* Quod idem est. *Clark. Fugit* rescripsi fide Petav. Leidensium et Dorv.

12 *Quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit*] Hæc barbara prorsus et incondita est constructio. Editt. Rom. Venet. Beroald. repræsentant, *quos equites* secum habuit, *quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit,* ac ita etiam testante Joan. Goduino, Mss. II Thuanæi ; nec sane illa lectio in scriptore tam horrido prorsus est aspernanda. Ms. Norv. exhibet *quos equites secum habuit, his quod secum pecuniæ, eis distribuit,* unde minima mutatione rescribendum putem *quos equites secum habuit is, quod secum pecuniæ, eis distribuit,* qui rotundior, nisi me fallit animus, et auctore Romano dignior est loquendi modus. *Davis.* Sed et hæc durior locutio. Atque Ms. quidem istum, minus accurate transcripsit Vir doctissimus. Sic enim ego in isto Codice scriptum repperi ; (quam demum et veram esse lectionem existimo ;) *quos equites secum habuit,* HIS, *quod habuit secum pecuniæ, distribuit. Clark.* Cum Eliensi de more consentit Petavianus : cum Ed. Rom. facit Mediolanensis. In Leid. pr. *Quos eq. secum, quod.* bene, si modo *his* ponas ante *quod pec.* nam *habuit* satis subintelligitur.

19 *Antea Pompeii*] Nonnulli, *ante a Pompeio.* Quod idem est. *Clark. Ante a P.* est in Ms. Ursini. *Pompeii antea* Leid. pr.

20 *Ut mitterent lecticam*] Sic reposui ex Ms. Norv. eandemque lectionem in Cod. Thuan. reperit Joan. Goduinus. In vulgg. *ut* mitteret *lecticam;* male : non enim singulari cuipiam homini, sed ipsis Cartejensibus hunc nuncium misit Cn. Pompeius. *Davis. Mitterent* et in Ms. Regio scriptum repperi. Scaliger et plerique, *mitteret.* Qui sensus est nullus. *Clark. Mitterent* quoque Leid. pr. et Petav. *mittat* Leid. sec. et Dorv.

23 *Erant*] Sic Ms. Reg. Al. *essent.* Atque utroque quidem modo loqui solet hic Auctor. *Clark.* Male ita Clarkius, licet et Dorvill. et Leid. sec. ac 3 Gallic. etiam dent *erant.* Sequor potius vetustiores libros. Subjunctivum enim multo magis amat hic auctor ; ut c. 37. &c. Statim pro *clanculum* Lipsius margini adlevit *Calvitium.*

25 *Quæ vellet*] Ita ex Ms. Reg. restitui, clamante et ipsa re. Editi omnes, *quæ* vellent. Longe minus venuste ; et sensu minus commodo. *Clark.* Accedit Leid. sec. *qui v.* Leid. pr.

XXXIII. 1 *Munda*] Deest hoc nomen in Codicibus Ms. et Editis. Sed ad sensum necessarium est ; et forte, ob initii similitudinem, in vocem sequentem, *munitione,* absorptum fuit. *Clark.* Obsecutus sum viris doctis Rhellicano, Glandorpio, Ciacconio et Clarkio *Mundam* deesse consentibus, eamque vocem sensui necessariam addidi.

9 *Opimam*] Mss. plerique, *optimam. Clark.* Etiam Leidenses, Pet. et Dorv. et Edd. aliquot male, at sollemni errore. Ineptit Goduinus, qui *optimam* præfert ex 3 Gallicanis. Passim *dapes opimæ, &c.* occurrunt.

Insternendam] Huic voci spatium in Ms. Norvic. vacuum relinquitur : editt. autem Rom. Venet. Beroald. exhibent *insternendum,* quod melius, ut opinor, et rectius. *Davis.* In Mss. Reg. et Vossii loco ejus scriptum est *superadditis. Clark.* In Edd. vulgo ante Scal. exhibetur *superadditis.* Sed *insternit* est in Ciacc. Ms. *Insternitur* dant Dorvill. et Leid. sec. at *insternendam* Petav. cum Cod. Ursini. Sed *insternendum* bene Leid. pr. Scalig. et Edd. Med. Ven. Nec opus ut cum Ill. Heinsio suppleas, *item lectum opt. insternendum v.* Sic

enim et Apul. l. II. p. 30. Ed. Pric. ‘puero extra limen distratum erat.’ ὑπέστρωτο Luciano.

11 *Resinam et nardum*] Codices alii, *Vinum et nardum.* Alii, *vinum, resinam, et nardum. Clark. Vinum et nardum* e 2 Goduini, qui probat, Codicibus recepit Cellarius; atque ita Edd. ante Ursinum. Nisi quod Beroaldus *Vinum et resinam et n.* exhibeat. *Vinum* habent etiam Leid. sec. et Dorv. sine dubio e Glossa. Nam *resinam* Mss. Urs. et Latinius cum Petav. et Var. Lect. Cuj. servarunt; nisi et hoc videatur e Glossa: nam in Scalig. et Leid. pr. est *sitam* vel *sicam.* Unde lego *stactam,* vel *stactam resinam* i. e. Stillaticiam, adjective vel potius *stactam resinam;* ut στακτὴ intelligatur *myrrhæ.* Utraque facit ad ebrietatem. Vide omnino Comm. ad Lucret. II. 846. ‘Stactæque liquorem,’ et Salmas. Plin. Exerc. p. 367.

14 *Se jugulare*] Mss. Reg. et Vossii *cito se, &c. Clark.* Adde Leid. sec. Ciaccon. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradæ.

XXXIV. 3 *Perveniret fere, inter, &c.*] Ita interstinguendum. Vulgg. *perveniret, fere inter, &c.* Sensu minus commodo. *Clark.*

4 *Quæ ex profugis conscriptæ*] Lege *conscriptæ fuerant;* quam vocem addendam docet Msti Norv. auctoritas. *Davis.* cur. sec.

13 *Detinetur; ex prælio quos, &c.*] Ita hic quoque omnino distinguendum. Scaliger aliique ediderant. *Dum hic detinetur ex prælio, quos, &c.* Quod sententiam turbat penitus. Quos post prœlium in *Munda* circummunitos, &c. Supra c. 33. ‘Ex prœlio *Munda* munitione circumdata.’ *Clark.*

XXXV. 2 *Tueri*] Hoc est *sese tuiturum* dixisset. Vide supra ad VII. 36. *Clark.* Adi et ad B. G. II. 32. ‘facere dixerunt.’ Verum optimi codices aliud quid hic exhibent. Nam Pet. simpliciter dat *ad oppidum tuendum Can.* Leid. prim. Scalig. Editt. Rom. Med. Ven. *ad oppidum sese tuendum Can.* Glandorpius notat in quibusdam Codd. reperiri *ad oppidum sese tuendum ire dixisset.* Recte.

4 *Erat bene magnum—hic clam præsidia in Lusitaniam proficiscitur*] Locum hunc tentarunt varii, sanavit nemo. Joan. Glandorpius legit. *Erat intus bene magnum præsidium Pompeianorum admissum, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur; clam ergo quendam Philonem, illum qui Pompeianarum partium foret defensor acerrimus, emisit, &c.* Pet. Ciacconius reponit *erat bene magna manus intra Pompeianarum partium, quæ præsidium, &c.* Ms. Norvic. exhibet *erat bene magna multitudo intra Pompeianarum partium, quæ præsidium receptum indignaretur. Clam quod Philone illo qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Hic clam præsidio Lusitaniam proficiscitur;* ex quo Codice hæc ῥῆσις sic legenda et interpungenda: *Erat bene magna multitudo intra Pompeianarum partium, quæ præsidium receptum indignaretur; clam quod Philon ille, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus, (is tota Lusitania notissimus erat) hic clam præsidio Lusitaniam proficiscitur.* Mendum procreavit ejusdem sensus post Parenthesin repetitio, qua de re diximus ad B. G. III. 20. *Davis. Erat bene* magna *intra Pompeianarum partium* multitudo, quæ, *&c.* Sic Ms. Eliens. Ms. Vossii et Editt. Vett.: *Erat bene* magnum *intra* (Ms. *intus*) *Pompeianarum partium* præsidium, quod, *&c.* Quæ lectio eodem redit. Scaliger et Recentiores ediderant, *Erat bene magnum intra* Pompeianas partes *præsidium quod, &c.* Minus recte. *Clark.* Cum Norvicensi consentit rursus Petavianus. At Leid. pr. et Ciaccon. habet *Erat b. magnum intra R. partiumque præsidium recep-*

tum indignaretur. Quod Cæsaris præsidium desunt quoque Leidensi sec. et Dorvill. qui dat *receptumque. Indignaretur* etiam Leid. pr. et Edd. primæ, qui *Pompeianarum partium* cum Vascos. Steph. et aliis bene exhibent: *intus* etiam Edd. multæ. Placet magis Ciacconii emendatio *magna manus.*

6 *Clam quod Philo quidam, ille qui—hic clam præsidio, &c.*] Ita fere restituit Davisius, nisi quod is vocem *quidam* omiserat, quam vocem ex Ms. Vossii, (ubi corrupte scriptum repperi *Philo quidem*) reposui. Scaliger et Recentiores ediderant, *clam Philonem quendam, illum qui, &c.* quæ est sententia suspensa et imperfecta. Emendari autem potest, scribendo; *quod* (præsidium,) vel *quæ* (multitudo) *clam* emisit *Philonem quendam, illum, &c.* Vel, ex Edit. Romana, (quæ habet corrupte, *clam erga;*) legendo, *Clam ergo* (emisit, *vel* emiserunt,) *Philonem quendam, illum, &c.* Sed præstat prior lectio, utpote a Mss. optimorum vestigiis propior. *Clark. Clam quemdam Philonem illum* ex Ursini Codice reposuit Scaliger. Suffragaturque ejus codex et Leid. pr. (nisi quod is det *illuc*) et Edd. Rom. Venet. ac Mediol. quæ interponunt *erga. Cuidam Philoni illi* Leid. sec. Dorvill. Edd. Ald. Gryph. Manut. &c. *quodam Philone illo* Pet. *quidem Philo ille* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradæ. Nihil muto. Receptum potuit esse Cæsaris præsidium *clam Philonem;* sicut ille rursus *clam præsidia* (nam ita habent Mss. Urs. Scalig. Leid. pr. Dorvill. non *præsidio,*) profectus est. Vide ad c. 3. 'clam præsidia.' De repetitione post Parenthesin egimus quoque ad B. G. I. 55.

8 *Præsidio*] Sic Mss. et Editt. Vett. Scaliger aliique, *præsidia. Clark.*

In Lusitaniam proficiscitur] Delevi præpositionem fide Mss. Petav. Scal. Leidensium, Dorv. item Edd. Vascos. Gryph. Stephani, aliarumque. Adi omnino notata ad B. G. III. 7. 'in Illyricum profectus est.'

11 *Reversus*] Sic Mss. Reg. et Vossii. Editi exhibent, *Rursus.* Sed præstat ea, quam reposui, lectio; et propter sequentem, *denuo,* et quo Syntaxis minus fiat hiulca. *Clark.* Accedunt Ciaccon. Leid. sec. Dorvill. et Edd. Vascos. Gryph. post. Stephani et Stradæ. Omnes autem Codices carent τῷ *in:* scribendum suspicor *Hispalim in oppidum.*

XXXVI. 2 *Quod*] Unicus hic locus est in hisce omnibus Libris, ubi vocabulum, *quod,* hoc significatu usurpetur. Vide supra ad B. Civ. I. 26. *Clark.*

4 *Hispalim oppugnare*] Joan. Glandorpius emendat *Hispalim propugnare,* nec sane mala est conjectura; Hispalim enim in sua potestate habuerunt Pompeiani: sed potior est Ms. Norvic. auctoritas, ex quo scribendum *Hispali pugnare.* Joan. etiam *Goduinus* hanc lectionem in II Codd. Thuanæis inventam merito probavit. *Davis.* et *Clark. Propugnare* adscripsit quoque Heinsius. Sed *Hispali pugnare* exstat in Petav. et *Hispali* occurrit etiam in Leid. pr. Putem fuisse olim *Hispali in oppido pugnare.*

9 *Ita irrumpendo*] Sensus docet legendum *ita erumpendo,* licet omnes præter ed. Stephan. vulgatam lectionem retineant. *Davis.* et *Clark.* Rescripsi confidenter *erumpendo,* auctoritate Cod. Leid. pr. et Edd. Vascos. Gryph. post. ac Stradæ: de hac confusione vide ad VII. 69.

10 *Detinentur*] Rectius Vossii. Ms. et Edd. Vascos. Steph. Gryph. Stradæ *distinentur* sive occupati erant. c. 27.: 'in opere distenti sunt:' atque ita passim Cicero et alii.

19 *Concisi Mundenses duces. Cæsar, &c.*] Omnino, mutata distinctione, ex Cod. Norvic. rescribendum *occisi. Carteienses, dum Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium,*

&c. Pompeius enim paullo ante Carteiam erat delatus, ex qua post hanc seditionem saucius profugit. Emendatio est manifeste vera, et extra omnem dubitationis aleam posita. *Davis.* Pulcherrima emendatio, quam repperit Davisius in Ms. Eliensi. Alii omnes, sensu parum congruo exhibent, *omnes sunt concisi* (Mundenses duces) *Cæsar in itinere reliqua oppida oppugnat*, quæ *propter Pompeium*, &c. Quamvis enim voces istæ, *Mundenses duces*, non male conveniant; at ut vox, *Carteienses*, omittatur, id demum ferri non potest. Non enim *oppida* illa *reliqua*, sed oppidum *unum*, (ut ex sequentibus manifestum est,) nimirum populos *Carteienses*, quo *Pompeium* confugisse supra est narratum, c. 32. de *Pompeio* dissentire cœpit. *Clark.* Vidit hoc jam Glandorpius, qui legebat *Mundensium duces. Cæsar Carteiam petens.* Sed optime Petav. et Leid. pr. cum Thuan. habent *concisi. Carteienses duces, dum C. in i. r. o. obp. propter, &c.* Quod idcirco reposui.

XXXVII. 3 *Pars, qui essent f.*] Sic per creberrimam Synthesin ex Glandorpii conjectura reposuit Scaliger, cum vulgo et in Edd. primis legeretur *pars erat quæ essent:* atque ita est in Mss. Leidensibus. Edd. Aldi, Manutii et aliæ *pars erat, qui.* Vascos. Steph. et plures *pars, quæ.* Recte Pet. *Pars qua, &c.* pro *in qua:* quo etiam facit Dorv. *pars erat, in qua p. p. erant.* Ceterum *fautores essent*, cum aliis edidi fide Mss. plurimorum pro *ess. faut.*

6 *Didius, qui Gadis classi præfuisset; *** ad quem—, cœpit; partim—iter faciens*] Aut deest aliquid post *præfuisset*, (quod tamen non adverterunt Editores,) ne sententia plane sit nulla: aut, pro *faciens*, scribendum ex Ms. Eliensi, *faciebat* vel *faciebant:* ut nimirum isto modo exhibeatur tota periodus, *Didius, qui Gadis classi præfuisset; (ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit;) partim peditatibus – celeriter iter* faciebat. Sed mihi potior videtur prior illa conjectura, quemadmodum et edidi. *Clark. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad* quem *simul nuncius allatus est.* Norv. dat *Gadi.* Lege *Didius, qui* Gadibus *classi præfuisset, ad* eum *simul nuntius allatus est, &c.* Nam Clarkius in eo fallitur quod aliquid excidisse censuerit. *Davis.* cur. sec. *Gadibus* emendarunt etiam Gland. et Heins. quorum hic *ad quem* delet; ille *simulatque* legit.

8 *Peditatibus et equitatibus*] Ms. Reg. *peditatus et equitatus.* Ms. Vossii, *peditibus et equitibus.* Ms. Eliensis *pedibus et equitatu.* Ut forte legi debeat *peditatu et equitatu.* Sed hoc parvi est momenti. *Clark.* Petav. Leid. pr. *partim pedibus et equitatus.* Leid. sec. Dorv. *partim pedibus partim ad equitatus.* Edd. Vascos. Gryph. post. Steph. Strad. *partim peditibus et partim equitibus. Celeriter* abest a Petav. et pro *faciens* idem cum Leid. prim. *faciebant.* Ill. Heinsius emendat *partem peditatus et equitatus, &c. cel. inmittens.* Mihi non plane liquet. Verisimillimum tamen videtur, si non unice verum *partim peditatus et equitatus, &c. iter faciebant.* Ipse navibus partim persequi cœpit, partim, &c. Quod clarissime patet e c. seq. Semel vocem *partim* solere omitti, et quidem frequenter ab auctore nostro, vide ad Bell. Alex. c. 29. Confidentes itaque hoc, ut sensus constet, e Mss. in textum recepi.

10 *Insequuntur*] Ms. Norvic. *consequuntur;* quod melius. *Davis. Cons.* melius quam quod habent vulgati *insequuntur.* In Editt. Rom. est *consequutus* eos. Ut forte, legi possit *consequutus est. Clark. Consequuntur* Petav. *consequentes* Scalig. Leidenses. *Consequutus eos* Edd. Rom. Mediol. Ven. aliæ *insecuti.* Sed rescripsi *consequitur eos;* quomodo vel *ins.* Gland. et Heinsius etiam conjecerunt. *Quod* pro *qui* dedi ex Mss. omnibus. Supplet Gland. *At Pompeiani.*

XXXVIII. 1 *Quæ missæ*] Ms. Reg. *Qui missi.* Utrumque recte. *Clark.* Sic et Leid. sec.

5 *Ita lectica a turre qua esset allatus, in ea ferebatur*] Ita loquuntur Hebræi et ad eorum morem N. T. scriptores. Gryphius exhibet *ad turrem*, sed quid verbis opus est? Cum Petav. et Norvic. legas velim, *ita in lectica ferebatur*, et reliqua verba pro spuriis ac insiticiis habeas. *Davis.* cur. sec. *Ad turrem* Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Str. *In qua erat*, Leid. sec. *qua erat* Cod. Gall. *cum esset oblatus* Leid. prim. Ut videantur, omnino hæc esse spuria. Gland. legit: *Ita lectica a turri, in quam erat allatus ferebatur.*

6 *Lusitanus*] Pompeius habitu Lusitani militis; inquit Rhellicanus. Mihi illud potius videtur, ut *Lusitanus* positum sit pro *Lusitani milites* Pompeium stipantes. Sic enim infra c. 40. 'Lusitani, qui ex pugna superfuerunt,' &c. *Clark.* Gland. legit *Lus. autem m. mil. procedens.*

8 *Erat accessus loci difficultas*] Joan. Glandorpius reponit *erat accessus loci difficilis*, et sic disertim exhibet Ms. Norvic. Ac recte quidem; nisi forsan proxime ad veteres editt. legendum sit *erat, accessu loci, difficultas. Davis.* Sed perinde est. *Clark.*

11 *Multitudine *** deducti, &c.*] Manifesta lacuna, quam quoniam non adverterunt Editores, sententiam pessime turbarunt. *Clark.* Dubito, an quidem hic sit lacuna, licet intelligi nequeant. In Petav. est *at munitum.* In Leid. pr. *Ad m. l. n. quem ceperat s. Pomp.* Pro *quemvis* Pet. Leid. pr. Dorvill. habent *quamvis*, quæ vera est lectio. Gland. conjicit *in quem vix, &c. descendere possent.* In Leid. pr. Dorvill. et Edd. Rom. Ven. Mediol. *possunt.* Dein *subeunt* habent Mss. et Edd. omnes ante Scalig. Unde patet, ni fallor, clarissime, ex Leid. pr. esse legendum, *munitum locum n., quem ceperat sibi P. quamvis magna multitudine d. h. ex s. c. def. possent, subeunt. In adventu nostri depelluntur.* Si quis vero malit ex eodem Leid. et Petav. *ad munitum subeunt* legere, per me licet: nam *subire locum, ad locum, in locum*, æque Latine dicuntur. Videtur tamen potius Accusativus ille, tam procul a verbo suo sine præpositione, corrumpendo hunc locum ansam dedisse. In Mss. vero Pet. Leid. pr. Dorvill. est *nos depellunt.* An ergo *subeunt. In adventu nos depellunt telis?*

16 *Opere circummunire instituit*] Ms. Norv. *capta loca opere, &c.* ac ita supplendum videtur. *Davis.* Quamquam *loca nondum capta* potius dici videntur circummuniri ad oppugnandum. *Instituit* scilicet Cæsar. *Clark.* Mihi illa *capta loca*, quæ etiam in Pet. adparent, e Glossa nata videntur. Intelligit enim *locum a Pompeio captum.*

18 *In jugo dirigunt*] Leid. pr. a manu pr. *in jugo* non habet, sed *jugum* a manu sec. At Petav. Leid. sec. et Dorv. non agnoscunt *in.* Recte. *Dirigere jugo* notat, promovere in jugum versus sive per jugum, quo magis magisque hostibus accedant; ut *compellere hibisco* et similia innumera. Quam locutionem noster in primis adhibere amat. Vide supra ad c. 13. 'In oppidum revertissent;' ut et ad c. 16. 24.

XXXIX. 6 *Locum, ut in speluncam*] Sic Ms. Regius: melius, quam quod edidit Scaliger et Recentiores *locum, ut speluncam:* Mss. Eliens. et Vossii et Editt. Vett. exhibent *locum in spelunca. Clark. Ut in speluncam* edidi, confirmantibus eam lectionem Ms. Latinii, Leid. sec. et Dorv. *in speluncam* Leid. pr. *ut speluncam* itidem non male est in Cod. Scalig. *In spelunca* ediderunt omnes ante Scalig.

8 *Ita ibi interficitur*] Narrant Florus IV. 2. 86. eumque secutus Jul. Celsus p. 245. Cn. Pompeium adolescentem apud Lauronem oppidum a Cesonio fuisse interfectum, quem

Κεσέννιον Λέντωνα vocat Dion Cassius l. XLIII. p. 233. ed. Hanov. *Davis.*

Quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis] Miror, unde factum, ut ita ediderit Jos. Scaliger, cum non solum Mss. Ursin. et Norv. verum etiam impressi vett. Rom. Ven. Beroald. exhibeant *quum Cæsar Gadibus fuisset, Hispalim pridie Id. Aprilis*, quæ vera proculdubio est lectio; patet enim ex c. 40. Cæsarem Gadibus tum fuisse. *Idem. Gadibus esset.* Ita recte restituit Davisius ex Mss. et Edd. Vett. quibuscum facit Ms. Regius, et liquet ex c. 40. Quare minus recte hoc in loco Scaliger aliique ediderunt *gradiebatur. Clark.* Non primus Scaliger, sed Aldus, Vascos. Gryph. Stephanus, ceterique jam ediderunt *gradiebatur:* idque inveni in Leid. sec. ac Dorvill. qui habet *ab Hispali:* ut etiam legit, *ac Gadibus erat* Vir Doctus. Verum ab Hispali caput non est adlatum. *Ad Hispalim* habet Leid. sec. Ut statim *ad Hispalim recurrit.* Quod jam sæpissime habuimus. Reliqui mei Codices et optimi servant cum Edd. Med. Ven. *Gadibus fuisset, Hispalim:* quod idcirco reposui: licet non admodum placeat. Celsus ait, *Cæsarem Hispali digressum Idibus Aprilis Gades petiisse. Inde rursum Hispalim rediisse;* et caput ei allatum esse, Hispali quum esset, et antequam Gades ivisset. Vide ergo, num legendum *Gadis ire statuisset*, vel subintellecto verbo *ire. Gadis* veteri more pro *Gades:* quæ ansa corruptionis fuerit.

XL. 7 *Ex castello ejiciebatur*] Ineptam hanc lectionem tam diu tolerari potuisse miror: cum jam Glandorpius monuerit scribendum esse *eliciebatur:* quod sequentia omnino confirmant.

10 *Repeterent*] Quid sibi velit hæc vox, equidem conjicere nequeo. Scribendum existimo *repellerent.* Erant parati, qui naves incenderent, quique ab incensis subsidium *repellerent. Clark. Repellerent* optime etiam emendarat jam Glandorpius, quod, invitis licet libris, pene reposuissem: sed forsan pejus hic latet ulcus vel lacuna. *Qui* abest a Petav. et omnia hæc *incensisque, &c. repeterent* non comparent in Edd. Rom. Ven. Med. Posset et legi *rejicerent.* Utrumque vide ad B. Afric. c. 6.

11 *Ut a nullo conspectu omnium*] Sic quidem editi omnes; sed legendum *ut a nullo* conspecti *omnium*, quæ minor est mutatio, quam Glandorpiana, pro qua scribendum esset, *ut a nullo conspecti omnino. Davis. Conspecti.* Ita optime restituit Davisius. Alii omnes Mss. et Editi *a nullo* conspectu *omnium.* Quæ sententia est nulla. Ms. Regius corrupte habet, *Ii sic dispositi* (omissis quinque vocibus, *erant, ut a nullo conspecti;*) *omnium, &c.* Unde in eo Codice, ex quo iste transcriptus est, videtur scriptum fuisse, *conspecti;* adeoque, propter ὁμοιοτέλευτα, *dispositi* et *conspecti*, voces istas intermedias excidisse. *Clark.*

14 *In castello*] Scribe *ex castello*, ut habet Ms. Norv. vel *e castello*, ut ed. Steph. A. D. 1544. *Davis. E castello.* Ita Davisius ex Ms. Eliensi, et Edit. Stephani. Sed et ferri potest quod habent Codices plerique, in *castello.* Ut adeo dicantur ii, qui *in castello* relicti fuerant, et ipsi deinceps post Didium processisse ad pugnam. *Clark. E castello* ediderunt quoque Vascos. Gryph. post. et Strada. Præpositionem non agnoscit Leid. sec. eodem sensu. Malim tamen cum Clarkio retinere vulgatum. Distinguit enim hos ab iis, qui ex castello jam cum Didio processissent.

22 *A Gadibus*] Sic Ms. Regius. Quomodo et alibi loqui solent Cæsar atque Hirtius. Vide jam infra, c. 42. Alii præpositionem omittunt. *Clark. A Gadibus* exhibent jam Vascos. Steph. Gryph. post. et Strada cum Leid. sec. qui contra non agnoscit *ad.* Non temere contra optimos Codices

præpositio ubique inculcanda est: licet supra sæpius viderimus ita locutos Veteres, et in his horum commentariorum Auctores. Vide Indicem.

XLI. 1 *Quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat*] Editt. Rom. Ven. Beroald. omissa vôce, exhibent *quem ipse ad præsidium oppugnandum reliquerat:* Ms. Norvic. repræsentat *quem una ad præsidium oppugnandum reliquerat:* unde legerim *quem Mundæ ad præsidium, &c.* Nam hæc Mundæ gesta fuisse ex seqq. liquet. *Davis.* et *Clark. Mundam* primus intexuit Scaliger. *Ipse* abest a Leid. pr. Petav. et Scal. *Mundam* contra deest etiam Leid. sec. et Gall. Dorv. sed *una ad pr.* Petav. *ad Munam* Scalig. *ad Mundam* Leid. pr. Fors *ad Mundam ad pr.* vel *ad M. præs. obpugnaturum;* aut *ad Mundanum præs. obpugnandum;* quod non displicet: nec enim adsentior Goduino et Cellario, qui Glossam esse censent.

2 *Assiduis ***; hostesque, &c.*] Deesse videtur aliquid. Quod tamen non adverterunt Editores. *Clark.* Id monuit jam Glandorpius. *Hostes* habet Dorv. sine *que.* At Petav. Leid. pr. Scalig. *Adsid. diurnisque* (*lurnisque* Leid. et Scal.) *circum se interclusis.*

6 *Capiunt*] Ms. Eliensis addit, XIV. Mss. Reg. et Vossii et Edit. Rom. addunt, XIV *millia. Clark.* Mss. Pet. Scal. Leid. pr. Dorv. et Edd. Rom. Med. Ven. XIV *milia:* sine *ac deinde.* Bene scilicet Leid. sec. et Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. ac Stradæ *rivos capiunt* XIV *milia; ac deinde:* quod idcirco restitui. Vide ad B. Civ. III. 4. *sagittarios,* IV *milia.* Pro *Ursaonem* vero hic et infra *Ursonem* habet Codex Dorvill. quomodo hæc urbs Straboni, Plinio, et Appiano vocatur. Vide Casaub. ad Strab. l. III. p. 208. *Versaonem* Edd. pp. sed recte infra. Adi ad c. 28.

8 *Ad oppugnandum hostem abverteret*] Emendat Goduinus, (quod et Davisius probare videtur,) *ab oppugnando.* Sed nihil opus. Est enim locutio similis, atque illa sæpius a Cæsare usurpata, *ad insequendum tardabat. Clark.* Goduino ita paruit Cellarius, ut in textum receperit ejus conjecturam *ab obpugnando h. averteret. Abverteret* est Scaligeri inventum: nam Mss. cuncti et Editi priores *appeteret:* quod non intelligo.

9 *Quod aqua—non erat, nam c. rivus nusquam reperiebatur*] Sic constanter edunt: sed invitis codicibus. Nam Petav. et Eliens. dant *ut aqua pr. in ipso op. circ. nusquam reperiretur:* deletis *non erat nam rivus.* At Leid. pr. et Scalig. *ut aquam* (*aqua* Leid. pr.) *pr. in i. op. nam c. nusquam reperiretur. Ut aquam* est etiam in Dorv. sine τοῖς *non erat. Rivus* abest ab Edd. Rom. Ven. et Mediol. Unde patet luce clarius rescribendum *Ut aqua præterquam in ipso oppido Munda* (hoc enim depravatum est in *nam*) *circum circa nusquam reperiretur.* Quomodo exhibui.

Accedebat, ut — non reperiebantur] Barbare hoc prorsus, et nequaquam Latine. Legendum omnino, vel, *accedebat,* quod—*non* reperiebatur, quomodo jam supra, § 3. Vel, *accedebat,* ut — *non* reperirentur. Quemadmodum supra, (in eodem illo loco,) quod Codices plerique exhibent, *accedebat,* quod *aqua—non* erat, id in Ms. Eliensi est *accedebat,* ut *aqua—non* reperiretur. *Clark. Ut agger materiesque non reperiebantur.* Barbare scripsit Hirtius, si hoc modo scripsit. Legendum *quod agger materiesque—non reperiebantur;* vel *ut agger materiesque —non* reperirentur; quemadmodum etiam Cl. Clarkius animadvertit. *Davis.* cur. sec. Hæc rursus prodigiose corrupta sunt. *Aggerem* Leid. pr. et Dorv. in quo etiam *materiemque:* pro *solitæ* Leid. pr. *soluti: soliti* Edd. Rom. Med. loco τοῦ *agi* habent *et* Scal. et Leid. sec. sed vide ad c. 7.

'Aggerem vineasque agere.' *Passuum* deest in Leid. sec. non male. Sic enim sæpe alibi. *Reperiebatur* exstat in Petav. Edd. Rom. et Mediol. *reperiebant* Ed. Ven. In Cod. Dorvill. additur *habebant, non invenirent.*

11 *Ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret*] Aut reponendum, *propugnationem:* aut vulgata lectio ita accipienda, ut dicat oppidum, *quoad oppugnationem*, vel *ab oppugnatione*, tutum effici. Quo pacto locutio similis erit fere, ac illa supra, § 2. 'ad oppugnandum, hostem averteret.' *Clark.* *Ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret.* Probe intelligimus Hirtium velle, ut oppidum difficilius oppugnatu redderet. Sed, an id sonent verba, maxime dubium videtur. Itaque legerim *Ut oppidi oppugnationem intutiorem efficeret. Davis.* cur. sec. Latet aliud quid: nam Mss. omnes habent *ad oppidum.* Petav. *ut ad oppidum.* Forte *ut ad oppidum opp. lentiorem* vel simile quid; ut *diuturniorem.* Sic *tutius* et *diutius* confunduntur in Mss. Valer. Max. VI. 6. in f. sine dubio enim sensus auctoris est Pompeium curasse, ut retardaret hostes, quo minus celeriter oppido accedere propius possent.

17 *Quam proxime c.*] Petav. Leid. pr. Dorv. Edd. Rom. Med. Ven. Beroaldi, Gryphii *quod.* Rectissime. Scilicet *oppidum.* Quod frustra addere tentabat Glandorp. Consule Grammaticos.

XLII. 7 *Eis pecuniis*] Leid. sec. *ejus pecuniis provinciam se.* Leid. pr. *eis pecunia.* Petav. *ejus pecunia.* Dorvill. *ea pecunia se pr.* Addunt *se* etiam Vascos. Steph. Gryph. post. Strada. licet id necessarium non sit, videtur tamen initio fuisse *ea se pecunia pr. lib.*

8 *Simulque patrocinio suscepto*] Vir summus Is. Casaubonus ad Suetonii Julium c. 18. reponit *provinciæ patrocinio suscepto:* sed non opus est, ut eum audiamus, nam illa vox facile subintelligitur. *Davis.*

9 *Multis legibus ab se in senatum inductis*] Omnino rescribendum *multis legationibus*, ut recte Rhellicanus ex editione Beroaldina faciendum judicavit. Ita certe dant Petav. Buslid. et Norvic. *Davis.* cur. sec. Accedunt Leid. pr. Scalig. Edd. Rom. Mediol. Ven. Vasc. Gryph. post. Steph. et Stradæ; *legibus inductis*, pro quo *inductos* male voluit Ciacconius, defendit Casaub. ad Suet.

10 *Publicas privatasque caussas*] Sic Aldus, Manut. Plant. Scalig. et Reliqui, non male, edidere. Mss. tamen et ceteræ Edd. dant *publicis privatisque caussis:* ut ad verbum *defendisse* subintelligas *provinciam.*

13 *Ingratos in se et in populum*] Mss. Vossii, *ingratos* eos *in se et in populum, &c. Clark.* *Eos* addunt quoque Leid. sec. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Stradæ: *esse et* desunt Pet. Scalig. et Leid. pr. ac Dorv. qui duo pro iis habent *etiam: et* abest ab iisdem Edd. et Leid. sec. Fors. *com. tamen et inm.*

15 *Gentium, inquit, et, &c.*] Verbum *inquit*, quum non agnoscat ullus Codex, nec Edd. principes, aut Vascos. Gryph. Steph. et aliæ, exsulare jussi.

16 *Populi R. magistratibus sacrosanctis manus*] Sic emendarunt Beroaldus, Glandorpius, Ursinus, qui et conjecit *Præt. Tribunisque sac.* vel *Trib. pl. sac.* In Petav. *Pop. R. magna transore Sanctis Romanis.* Leid. pr. et Ed. Gryph. *Pop. R. magna transiero sanctis Romanis.* Leid. sec. *P. R. magna transitio sanctis Romanis.* Cujac. *P. R. magistratus sacrosanctis Romanis.* Edd. Vasc. Steph. Gryph. post. Str. *P. R. magistratui sacro sancto manus.* Forsan. *Præt. magistratibusque sacro sanctis Romanis manus* vel *P. Ri. manus.*

17 *Sæpe*] Codices nonnulli, *semel.* Quod hoc in loco perinde est. *Clark.* *Sæpe et sæpius attulistis:* omnes nostri *semel et sæpius attulistis*, quod probum est. *Davis.* cur. sec. Mss. cuncti et Edd. primæ, item Vasc. Gryph. ac

Steph. et aliæ *semel:* quare id reposui. Apulei. Metam. l. VII. p. 31. Ed. Pric. 'Verbum quidem præcedens semel ac sæpius inmodice clamitavi.' Sic enim Mss. et Edd. Vett. præter Bertin. Gland. hic legit *non semel sed sæpius:* uti apud Nepot. in Epam. c. 7. dein *adtulistis et l.* rescripsi auctoribus Mss. et Edd. plerisque: vulgo abest *et: adtulissetis* est in Petav. Scalig. a m. pr. Leid. pr. *attulisset his* Dorv.

26 *Legiones desint Populi Romani in hac provincia haberi*] Lege *legiones Populi Romani* desitæ *in hac provincia haberi.* Vocem *desitæ* præstat Ms. Petav. Ordo verborum est a Norvic. *Davis.* cur. sec. Non dubitandum est de veritate lectionis *desitæ*, quam et inveni in Scaligerano. Nisi malis tamen *desitæ sint.* Cicero in Bruto c. 32. 'Orationes legi sunt desitæ.' Glandorpius conjiciebat *desierint*, et *habere* Manut. pro *habitare.* Paullo post ad vocem *tempore* deficit manus antiqua Leid. primi Cod.

27 *Vestramque provinciam*] Deleta voce, legendum, *agros provinciamque vestro impulsu depopulavit;* prout exhibent Mss. Petav. et Norvic. ac editt. Beroald. Gryph. et Lugdun. 1576. *Davis.* cur. sec. Adde Leidenses, Dorvill. Scalig. et Edd. Rom. Mediol. Ven. Vascos. Steph. aliasque; quare *vestram* delevi.

Depopulavit] Hanc ultimæ vocis formam barbarismi insimulat Joan. Brantius. Immerito sane. Virgilius Georg. I. 185. 'Populatque ingentem farris acervum.' Et Æneid. IV. 402. 'Ac veluti ingentem formicæ farris acervum Cum populant.' Vide etiam Æn. XII. 263. ac G. J. Vossium de Anal. III. 7. p. 36. *Davis. Depopulatus* Leid. sec. et Edd. Vasc. Gryph. post. Steph. Stradæ male. Plura vide ad B. Gall. VII. 77. 'Depopulata Gallia.'

28 *In quos*] Ita primus exhibuit Scalig.; cum in Mss. et Edd. prioribus sit *In quo:* ni fallor rectius: sed et pro *existimabatis* in Petav. Scalig. Leid. pr. scribitur *extabatis.* Edd. Rom. Mediol. Ven. *excitabatis.*

29 *Non animum advertebatis*] Sic ex Ms. Norvic. restitui, cum editi minus eleganter exhiberent *animadvertebatis. Davis.* Sic etiam Petav. V. ad B. G. I. 34.

Legiones] Mss. Ciacc. Reg. Voss. Leid. sec. Dorv. Edd. Vasc. Gryph. post. Stradæ *lectas quidem legiones.*

*** *Desunt reliqua*] In Leid. sec. scribitur *Amplius non reperitur.* In Cujac. et Petav. *Cetera desiderantur.* Addunt Leid. pr. Edd. Rom. et Mediol. *totus in orbe terrarum mundus exultat.* Subdit post hæc Celsus *Multa hujus historiæ in loco scriptorum vitio confusa præteereo ad finem properans. Hic ergo bellorum civilium in Hispania finis esto.* Unde recte censet Heinsius, liquere, jam olim hunc librum adeo corruptum fuisse, ut medicina ex Ms. sperari vix debeat. Ceterum Belli Hispaniensis fragmentum, quod in Cujac. et Petav. Codd. exstat, ediditque Jungermannus, cujusque meminit Casaub. ad Sueton. Jul. c. 56. frustum esse scias Julii, quisquis ille fuerit, Celsi, ut patet ex Ed. Grævii p. 185. et seqq. Immo diu antequam Celsum Grævius recudi curasset, id jam monuit ὁ πάνυ Vossius in Hist. Lat. I. 13. quare illud omisi.

FINIS NOTARUM VARIORUM.

NOTÆ

Manu exaratorum, et typis impressorum J. Cæsaris, &c. exemplarium, aliorumque, quorum mentio in observationibus et variis lectionibus occurrit.

Mss. O. a m. pr. sec.	Manuscripti libri omnes, a manu prima, secunda.
VV. LL.	Variantes lectiones.
B. Bong. pr.	Bongarsianus primus.
L. Leid. pr. sec. tert.	Leidensis primus, secundus, tertius.
V. Voss. pr. sec. tert.	Vossianus primus, secundus, tertius.
D. Duk.	Dukeranus.
D. Dorv.	Dorvillianus.

Hos nominatos ipse oculis lustravi. Ceterorum qui sequuntur, excerpta tantum nancisci mihi contigit.

A. And.	Andinus.
B. Bong. sec. tert.	Bongarsianus secundus, tertius.
C. Cuj.	Cujacianus.
D. Voss.	D. Vossii collatio.
E. Egm.	Egmondanus.
G. Gott.	Gottorpiensis.
L. Lov.	Lovaniensis.
O. Ox. Oxon.	Oxoniensis.
P. Pal.	Palatinus.
Sc. Scal.	Scaligeranus.
Aic.	Aicardi.
Bouh. pr. sec.	Bouherianus primus, secundus.
Busl.	Buslidianus.
Ort.	Ortelii.
Pulm.	Pulmanni Schedæ.

Qui sequuntur, eorum præter alios in notis suis passim faciunt mentionem viri docti, et a me citantur.

Br.	Brantii.
C. Carr.	Carrariensis.
Ciacc.	Ciacconii.
El. Norv.	J. Mori codex, Norv. et dein Eliens. Episc.
Gall.	Gallicani Codd.

Hot.	Hotomanni.
Reg.	Regius Anglicanus.
Samb.	Sambuci.
Steph.	Stephanicus.
Th.	Thuanæi Codd.
Urs.	Ursini Codd.

Edd. qdd. pp. o.	Editiones quædam, primæ, omnes.
R. Rom.	Romana MCDLXIX. MCDLXXII.
Inc.	Incerti loci MCDLXXIII.
M. Med.	Mediolanensis MCDLXXVII.
Tarv.	Tarvisina MCDLXXX.
V. Ven.	Venetæ MCDLXXXII. MCDXCIV. MDXVII. &c.
Ber.	Beroaldi MDVIII.
Fl. Flor.	Florentina, *a M. Bruto adhibita*. F. MDXII. *vel* MDXIV. apud Juntas.
Aldi	Aldina MDXIII. MDXIX. &c. et P. Manut. MDLXI.
Bas.	Basileenses MDXXXI. &c.
S. Gr. Gryph. pr.	Seb. Gryphii prima 8*vo*. MDXXXVI. *vel* MDXXXVIII.
S. Gr. post.	Seb. Gryphii posterior 12*mo*. MDXLVI.
Vasc.	Vascosana MDXLIII.
R. St. Steph.	Rob. Stephani MDXLIV.
Man.	Manutii P. F. A. N. MDLXXI.
Ros.	Rosseti MDLXXI.
Urs. *sive* Plant.	Ursini *sive* Plantiniana MDLXXIV.
Str.	Stradæ MDLXXV.
Raph. *sive* Lips.	Raphelengiana *sive* Lipsii MDXCIII.
Scal.	Scaligeri MDCVI.
Jung.	Jungermanni MDCVI.
Elz.	Elzevirii MDCXXXV.
Mont.	Montani MDCLXX.
God.	Goduini *in usum Delphini* MDCLXXVIII.
Amst.	Amstelædamensis MDCXCVII.
Cell.	Cellarii MDCCV.
Dav.	Davisii MDCCVI.
Lugd.	Lugdunensis MDCCXIII.
Cl.	Clarkii MDCCXX.
Al.	Alii *vel* aliæ.
Aim.	Aimoinus.
Cels.	Celsus.
Glar.	Glareanus.
Gland.	Glandorpius.
Gr. *vel* Met.	Græcus Metaphrastes.
Or.	Orosius.
Rhell.	Rhellicanus.

JULII CELSI

COMMENTARII

DE VITA

JULII CÆSARIS.

EX EDIT. J. G. GRÆVII,
AMST. 8vo. 1713.

LECTORI

S.

J. G. GRÆVIUS.

Cum mecum ageret anno superiore, nomine Societatis Amstelodamensis, Henricus Boomius, vir spectatæ fidei et industriæ, de Julii Cæsaris editione nova, quam dare constituisset, ei ostendi Dionysii Gerardi Joannis F. Vossii notas et observationes in Cæsarem servari ab ejus patruo, Viro Nobiliss. et Ampliss. Gerardo Joanne Vossio, Senatore supremæ Curiæ Flandriæ, quæ est ditionis fœderatorum Belgarum; nec me dubitare, quin hujus lucubrationis copiam ei sit facturus Vir humanissimus. Istius voti non longe post compos petiit a me ut, quem in musæo meo viderat, Julium Celsum, ut vocatur, de vita et rebus Julii Cæsaris secum communicarem, quem librum esse rarissimum intellexerat, cum in nulla Galliæ bibliotheca, illum reperiri testatus sit Joannes Godwinus V. Cl. Professor Regius, in editione Cæsaris in usum Sereniss. Delphini adornata. Nam cum is disputasset de Floridi Sabini et Ludovici Carrionis opinione de commentariis, quos habemus de bello Gallico et Civili, ac si illi falso Julio Cæsari tribuerentur, cum illorum parens sit Julius Celsus, quia hinc ascribantur in nonnullis Mss. ut et a Joanne Salisberiensi, Vincentio in speculo, auctore Margaritæ poëticæ, qui non pauca ex Cæsare depromserint, quæ Julio Celso assignent, subjicit, hunc scru-

pulum sibi exemisse Gerhardum Joannem Vossium. Eum enim docere Celsi commentarios ὡς διὰ πασῶν a Commentariis Cæsaris differre, *ut sciunt*, verba sunt Vossii, *qui cum Cæsare contulerunt editionem Celsi anni* MCCCCLXXIII. paulo post subnectit his Godwinus: *Ego vero fateor me ejusmodi Celsi editionem anno* CIↃ CCCCLXXIII. *factam, quamvis sedulo in celeberrimis Bibliothecis requisitam, non invenisse.* Accipis igitur nunc hic illos quæsitos, et a multis viris doctis expetitos Julii Celsi commentarios. Nam hunc indicem magni Vossii auctoritatem secuti præfixerunt, quamvis nec in fronte illius, unde hæc prodit, editionis auctoris nomen, aut ipsius libri et ejus argumenti inscriptio conspiciatur, nec in calce, in qua tantum legitur: *Explicit liber. Deo gratias. Anno Domini* CIↃ CCCCLXXIII., ut rectius scriptorem hujus commentarii Dionysius Vossius anonymum vocet. Certe Julius Celsus in illo laudatur, ut Celsi esse non possit. Nam cum is commemorasset cladem Romanæ legioni ab Ambiorige illatam: *admonuisse*, inquit, *lectorem vellem, quod Suetonius Tranquillus, auctor certissimus, Germanorum hoc in finibus accidisse ait: Julius autem Celsus comes, et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus facium censet.* Meminit etiam Celsi in aliis locis, inprimis in illo, ubi narrat Cæsarem Bibracte hyemare constituisse, de quo ipse Cæsar agit in Commentarii septimi de bello Gallico fine. *Hic*, inquit, *incipit octavus Commentariorum liber quem fecit Julius Celsus; septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse Cæsar, quamvis hic actor* (leg. *auctor*) *aliquot in locis contradicit, et male Cicerone teste, et ipso Celso in prologo suo.* Hæc tamen non videntur ipsius anonymi esse, sed ab imperito homine ascripta, qui hunc anonymi librum credidit esse ipsos Cæsaris Commentarios, cum anonymus Julio Celso illos tribuat, ut ex verbis his videre licet, *Julius autem Celsus comes, et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum censet.* Nam in Cæsare legimus, victoriæ illius Ambiorigem potitum esse in Eburonibus sui juris populis. Si anonymus est auctor illorum, quæ de octavi libri scriptore apud illum prodita modo cognovimus, æque suum commen-

tarium in VIII libros divisit, ut Julius Cæsar. In editione tamen vetere nulla est librorum distinctio, quam hic ut in aliis sumus secuti. Sed quicquid sit de scripto et auctore, liquet utique anonymum esse, quem Vossius Julium Celsum vocat, quo auctore ignoro, nisi forte, cum legisset, libri octavi scriptorem haberi Celsum, ut vidimus, nec tamen alius esset illius libri auctor, quam qui sit præcedentium, quod nemo iverit inficias, qui vel dictionem vel sententias attentius consideret, animum induxerit ut crederet totius hujus operis conditorem esse Julium Celsum. Fuit autem anonymus hic Christianus. Laudat testimonium sancti Augustini de morte voluntaria Catonis, et non raro damnat et irridet gentilium, Romanorum præcipue, in auspiciis et sacris superstitionem. Nulla in illo antiquitatis sunt vestigia. Quin vix quadringentorum, summum quingentorum annorum ætatem fert. Nam, ut omittam alia, Morinos dicit suo tempore Flandros appellari, et Reges Germaniæ Cæsares. Quamvis vero Julii Celsi non sint hi commentarii, si ulli unquam Celsi commentarii extiterunt, de quo valde dubito, ac non potius decepti sunt omnes, alii, qui emendatorem operum Cæsaris Julium Celsum habuerunt pro illorum auctore, alii, qui hunc anonymum crediderunt et Celsum illum, qui sæpe laudatur a scriptoribus, qui ante trecentos annos vixerunt, quorum supra meminimus, quia, ut in editione vetusta nostra liber octavus Celsi nomen gerit, sic forsitan in nonnullis manuscriptis codicibus omnes libri hoc nomen ostentarunt, quod viri docti observarunt in Cæsaris quoque commentariis manuscriptis; sunt tamen digni hi anonymi commentarii, qui ex istis latebris in celebritatem protrahantur. Sic enim satisfiet eruditorum desiderio, qui olim eum videre gestiunt, inter quos fuit Vir probitate, doctrina, et cum superesset studio benemerendi de præclaris artibus, illarumque cultoribus in primis nobilis Emericus Bigotius, cujus epistolam ante multos annos ad Nicolaum Heinsium datam legi, in qua petebat quædam sibi ex hoc anonymo describi, optabatque totum aut solum, aut cum Julio Cæsare, si quando typis iterum mandaretur, publicari,

ut scrupuli nonnullis a Sabino et Carrione injecti, inter quos et Tanaquillus Faber fuit, ex animis hominum penitus evellerentur. Nec equidem indignus est anonymus hic lectione, cum multas graves sententias aspergat, quæ lectorem possunt erudire, ut non est in cognoscendis causis, cur quæque gesta sint, obtusus, nec inutilis aut legentibus aut edentibus Cæsarem. Non fuit enim imperitus rerum humanarum, nec pro captu illius ætatis indoctus, quippe qui in scriptis Tullianis, præcipue in epistolis ad Atticum minime fuerit hospes, ex quibus non pauca excerpsit, quæ faciunt ad Julium Cæsarem defendendum, quem admiratur unice, et ad refellenda quæcunque in illo criminabantur. Editio illa unica anni CIↃ CCCCLXXIII mendis infinitis inquinatur, et præcipue fœdissime dedecoratur compendiis syllabarum et vocum, quæ illius temporis librariis et primis typographis erant familiaria. Præter hæc expressimus eam in omnibus fere, intactosque reliquimus errores sive scribarum sive auctoris in orthographia vocum, tum hominum et locorum, quam aliarum rerum, quæ facile poterant emendari, ut Lector hanc editionem legens se primam legere sciat. Conjecturas et correctiones, quas exigebat sententia, singulis paginis subjecimus. Speramus hujus libri paucis cogniti, Simlero certe et Gesnero, diligentissimis illis librorum indagatoribus ignorati, nec in biliothecis locupletissimis Gallicis reperti, ut in dubium vocaretur, num unquam extitisset, aut lucem vidisset, editionem non ingratam futuram hominibus belle curiosis. Vale. *Anno* MDCXCVII.

JULII CELSI

COMMENTARII

DE VITA

JULII CÆSARIS.

Cum Cl. J. Daviesius in notis ad Cæsarem ubique secutus sit editionem J. Celsi Londinensem; his in margine notis numeralibus ejusdem editionis paginas annotare visum fuit, ne ad aliam editionem recurrere lector cogeretur.

[7] Gaii Julii Cæsaris dictatoris exordia, ut pleraque mortalium fragilia: progressus magnifici: finis præceps: adolescens haud sane fuit dives, quamvis nobilissima de stirpe. Siquidem ab ipso Romanæ urbis initio et ante urbem conditam præclarum nomen Juliæ gentis invenio. Accessit ad domesticam difficultatem intempestiva mors patris! qui illo annum ætatis sextum decimum agente obiit. Cujus aliquando de nomine a meipso et ab aliis dubitatum memini. Crediturque quod ut sol stellas, sic paternum nomen filii claritas obscurasset: legendo tamen comperi (quod nescientibus prodo) patrem hujus Lucium Julium Cæsarem fuisse: sed ut revertar ad filium, accessit et quartana febris; iners tædium longæque molestiæ, et omni febre periculosius Sullæ odium dictatoris: qui civili bello victor, tam crudelis vir, tam potens jam tum Cæsarem inter adversarios numerabat, et de illo loquens sæpe his verbis et Pompeium et nobiles admonebat: *Male præcinctum puerum cavete.* [8] Etsi enim Cæsar circa ornatum corporis multus esset, fluxe tamen cingebatur; mos illa ætate reprehensibilis: unde est illud Ciceronis; a quo dum post bellum civile quæreretur, ut quid ita in electione deerrasset, Pompeium Cæsari præferendo: *præcinctura,*

inquit, *me decepit.* His ille simul vexatus incommodis; pæne quotidie latibula permutabat, seque nonnunquam ab inquisitoribus pecunia redimeret; futurus regum dominus ac regnorum: et tam diu hoc in statu fuit, donec [1]Mamercus Æmilius et Aurelius Cotta viri nobilissimi et affines ejus, Sullæ vero amicissimi; simulque Vestales virgines (quarum summa tunc erat auctoritas) multis ac validis precibus sibi veniam quæsierunt: ubi illud memorabile, quod cum Sulla diutius obstetisset, neque ullus [2]peccandi modus esset; victus ad ultimum exclamavit, vel divino instinctu vel humana tantummodo conjectura; et *vincite* ait, *atque habetote vobis cunctisque nobilibus hoc damnosum donum. Prædico autem vobis,* hic, quem enixe adeo salvum vultis, optimatum partibus, quas vos mecum defendistis, quandoque erit excidio. Cæsari enim multi insunt Marii.* Hæc sane minutiora viri hujus his fortasse profuerint, qui laboriosam adolescentiam degunt, ne desperent vigilando ac intendendo ad altiora conscendere! dum virum principem, tantis obsessum difficultatibus prima audiverint ætate. Militavit adolescens in Asia, Græciaque et Cilicia, fama nunc clara, nunc obscura: audita autem Sullæ morte, [3]iterum novandarum spe trahente, Romam rediit: sed civili motu præter spem compresso, ne nihil ageret, Cornelium Dolabellam consularem ac triumphalem virum repetundarum accusavit. Quo judicio magnam sibi famam eloquentiæ, sed et multum quæsivit invidiæ: quam ut leniret absentia, absoluto reo, [9] rebusque undique citra vota fluentibus, in insulam Rhodum se conferre disposuit: simul ut otio operam daret ac literis, apud Apollonium [4]Milonem clarissimum tunc facundiæ præceptorem, sub quo Cicero ipse Romanæ princeps eloquentiæ didicisse creditur. Sed dum eo navigat a piratis captus, familiaribus omnibus, præter tres remissos ad redemptionis suæ pecuniam procurandam; mansit cum prædonibus dies circa quadraginta, non sine tristitia et indignatione gravissima. Cumque illi eum ex convictu familiaritate orta percunctarentur: quid eis si in sua potestate essent, faceret, respondebat jocanti similis se illos crucibus affixurum, idque ita fore jurejurando tacito confirmabat. Cum vero comitibus ac servis Roma redeuntibus et quinquaginta talentis pro

* Interseritur hic *qui* in editis, hoc est *quum* aut *quantum*, quod sententia respuit.

1 Lege, *Marcus.*—2 Lege, *peccandi.*—3 Lege, *rerum novandarum.*—4 Lege, *Molonem.*

ejus pretio persolutis libertati redditus fuisset; classe illico conquisita illos attigit apprehenditque. In quibus jam tum secuturæ [5]levitatis ac clementiæ gustum dedit. Nam cum et sontes plectere et juramentum servare fixum esset; modum excogitavit quo utrumque leviore supplicio compleretur. Itaque jugulari illos primum, post exanimes crucibus jussit affigi; nec per otium tamen publicas res neglexit. Mithridate enim Asiam infestante continentem transgressus, congregatis auxiliis, etiam præfectum regis Asia pepulit et provinciam conservavit.

His actis Romam rediit, primusque illi honos fuit tribunatus militum, in quo quidem imminutam a Sulla tribunitiam potestatem restituere summo studio nisus est. Inde quæstor ulteriorem sortitus Hispaniam, apud Gades in templo Herculis forte Alexandri Macedonis contemplatus imaginem, vehementer indoluit, quod cum ætate illa, quam ipse tunc ageret, Alexander in fines terræ famam sui nominis extendisset, a se nihil adhuc dignum gloria gestum esset: missionem igitur a senatu petiit, cupiens esse ubi majoris famæ materiam inveniret. [10] Romam reversus fœdo illico turbatus est somnio, visus sibi dormiens cum matre [6]concubere. Est hæc quidem una miseriarum humanarum: ut quamvis verum sit, quod ait Cicero, quodque de Homero scribit; [7]ejus plerumque ea videre dormientes de quibus sæpissime vigilantes sint soliti cogitare et loqui: tum illud quoque verissimum est, solere se quieti [8]homini ingerere visiones fœdas ac turbidas et a somniante anima peregrinas, ut quod nunquam vigilantes cogitarent, et quod potius quam facerent mori optarent, consopiti [9]facere videantur, rejecta ad conjectiones visione. Illi, ut quorum vafrum fallaxque est artificium, extimatis credo viri moribus ac natura, consentanea interpretatione, magnalia, terrarumque orbis imperium significari somnio dixerunt, quod ea scilicet quam sibi subditam habuisset, nil esset aliud quam terra parens publica, sic, ut perhibent, ad amplissimam spem incitaverunt. Quod ego potius narro, quum sic ab aliis scriptum scio, quam quod verum credam, virum tanti animi, tantæque prudentiæ, ad immensam spem somnio inani, et nocturno fantasmate, aut omnino circulatorum [10]fataciunculis incitatum; ad quam implendam quanto ingenio, quantis bellicis artibus, quantis laboribus,

5 Lege, *lenitatis.*—6 Lege, *concumbere.*—7 Forte, *homines.*—8 Forte, *hominum.*—9 Lege et distingue, *facere videantur. Rejecta ad conjectores visione, illi, ut.*—10 Forte, *vaticiniolis.*

quantis denique rebus aliis opus fuisse quam somnio, quis non videt? Dehinc ædilis factus est: quo tempore in suspicionem magnam venit: non semel modo, sed pluries conspirasse creditur cum viris insignibus, ut totum statum reipublicæ perturbaret. Sed nunc seu pœnitentia, seu metu, nunc morte conspiratorum effectu consilium caruisse. In ea ædilitate multa fecit ac magnifica ad ornatum urbis, quorum omnium ipse solus excluso collega populi gratiam consecutus, speransque nil sibi negatum iri, [11] tentavit extra ordinem Ægyptum provinciam adipisci, quod Alexandrini regem suum solio dejecissent: sed ab optimatibus impeditus, ut quo poterat modo se de illis vindicaret, in illorum contemtum Gaii Marii novi hominis trophæa de Jugurtha scilicet et Cimbris ac Theutonis, quæ Sulla hostili superbia dejecerat, reparavit. Idemque dum quæstionem de sicariis exerceret, eos qui proscriptione Sullana relatis capitibus civium Romanorum ex ærario pecunias accepissent, quamvis legi Corneliæ tunc exemtos, pro sicariis duxit: quod et si adversariorum odio faceret, [11]in se tamen juste quidem ut arbitror faciebat: non enim potest naturæ legem lex humana evellere. Perdita spe Ægypti, pontificatum maximum petiit, non absque fluxu munerum ingenti. Ita jam tunc ambitio Romanum orbem invaserat: jam pontificatus pecunia vendebantur, minus malum quod deorum erant. Qua in re non ipse sibi sufficiens, alienum non modicum æs contraxit: quod ipsum secum extimans, dum in campum candidatus mane descenderet, matri se deosculanti domum, inquit, *nisi pontifex non revertar*. Reversus est autem pontifex duobus clarissimis competitoribus superatis, ætate licet ac dignitate præstantibus. Inde prætor factus est: quo tempore cum Catilinæ conjuratio erupisset, et complices scelerum tenerentur; universo senatu supremum in eo supplicium decernente, solus est ausus suadere non morte illos affici expediens esse; sed publicatis bonis, per custodias municipiorum dividi ac servari: persuasissetque fortassis; tantum omnibus terroris incusserat, invidiæque eis imposterum imminentis, si tales cives contra legem Porciam peremissent, ut Decimus Sullanus consul designatus sententiam suam, quam mutare [12]prohibebat, interpretari non erubesceret, atque in sensum mitiorem fando reflectere. Denique alii atque alii inter [13]certos Ciceronis consulis frater, eloquio capti, illius in sententiam ibant:

11 Forte, *ipse*.—12 Forte, *pudor prohibebat*. Suet. ait cap. 14. *quæ mutare turpe erat*.—13 Lege, *ceteros*.

[12] poterantque sceleratissimi cives linguæ unius auxilio pœnam justissimæ mortis evadere, nisi Marcus Cato vir gravissimus oratione contraria pessimam in partem inclinatos animos erexisset. Extat utraque oratio apud Crispum Sallustium temporis illius historicum. Neque tamen cœptis abstinuit, donec Romani equites ad præsidium senatus armati mortem sibi strictis mucronibus minarentur. Ita ut proximi metu pœnæ omnes effugerent, paucique eum complexu togæque sinu obvolutum periculo mortis eriperent. Quo permotus non modo cœptum obmisit, sed ad tempus ipsam curiam intermisit: nec diu tamen valuit quiescere quominus tribuniciis procellis se ingereret. Itaque Cæcilio Metello tunc tribuno plebis novis legibus et collegium tribunorum et rempublicam perturbanti, non fautorem modo se præbuit, sed auctorem: novarum ubique rerum aucupans materiam, donec ab administratione publica jussu senatus uterque prohiberetur. Neque vel sic magistratum gerere et jus reddere destitit, donec in armis esse, qui eum vi cogerent parere senatui, deprehenderit. Enimvero tunc dimissis lictoribus clam discessit, statuitque tantisper pro tempore, ac rerum qualitate quiescere. Cumque certatim multi ad eum diebus proximis convenirent, ad lacessitæ præsidium dignitatis opem illi atque operam offerentes; seu modestia seu diffidentia recusavit, atque effrænatius instantes sobria oratione coercuit: quæ res [14]ea gratior omnibus, quo ab omni opinione remotior fuit: unde est effectum, ut senatus ei per illustres viros grates ageret; et in curiam evocato, ac verbis honorificentissimis collaudato præreptum restitueret magistratum. Non multo post graviori nunc etiam suspicione laboravit: accusatus apud Nonium Nigrum quæstorem a Lucio Vectio quod fuisset inter complices Catilinæ, qua nulla major esse posset infamia. In senatu autem a Quinto Curio delatus, cui eo plus esse fidei videbatur, quo conjurationem illam ipse primus revelasset, [13] atque ob id decerni sibi de publico præmia meruisset, et hic quidem ex Catilina didicisse, alter se chirographum Cæsaris Catilinæ datum ostensurum asserebat: contumeliam hanc tantam, [15]tanquam acres livoris aculeos nullatenus perferendos ratus Cæsar, Ciceronem suæ innocentiæ testem fecit: seque illi tunc consuli de ea ipsa conjuratione, quam loquimur, aliquid denuntiasse monstravit: atque ita confutatis adversariis, ut decretis præmiis Curius privaretur obtinuit; Vectius vero ut pignoribus captis

14 Lege, *eo.*—15 Lege, *tamque.*

direptaque suppellectili, gravi multa affectus pro rostris pæne a concione discerperetur atque in carcerem mitteretur; similique constantia et Nonium ultus est, quando quæstor apud se prætorem, majorem scilicet potestatem passus esset accusari. Adhuc prætor Hispaniam petiit, et tanta erat viri illustris inopia, ut a creditoribus profectio ejus impediretur, nisi illos datis fidejussoribus quietasset. Rebus autem illic gestis compositaque provincia festinanter, et successore non expectato ad consulatum pariter et triumphum rediit, sed cum legibus ambos simul assequi non liceret, omisso inprimis triumpho, consulatum maluit, rerum cupidus gerendarum. Comitiis quidem consularibus non collegam nactus quem volebat; obstante optimatium factione, cum Marco Bibulo factus est consul. Quem exorta postmodo quæstione legis Agrariæ, dissentientem foro armis ejecit, et de hoc in senatu queri ausum, nullo se ultorem, aut saltem cognitorem injuriæ offerentem, eo pavoris impegit, ut quisvis mallet esse quam consul, totoque tempore consulatus domi metuens latitaret, et siquid decernendum esset, per edicta decerneret, et Cæsar solus rempublicam gubernaret, nemine prorsus obstante; et siquis obstetisset, non tantum minis, sed factis exterrito. In quibus Marcum Catonem tantæ virum sapientiæ ac virtutis, actis obstrepentem suis, [14] manu lictoris extractum curia, mitti fecit in carcerem. Quo euntem illum senatus omnis persecutus est, non aliter quam si unius in persona omnes capti viderentur: sunt qui dicant, vestem quoque velut in luctu publico permutasse. Qua quidem tanta veneratione ac pietate, nisi fallor, injuria carceris compensata est; ut optabile fuisse videatur Catoni sic in carcerem duci, unde mox sic educeretur: siquidem [16]hic senatus tanta consensione Cæsarem ipsum movit; utque ait Valerius, divini animi perseverantiam flexit: præter hæc Cæsar initio consulatus, sentiens contra se invidiam laborantem et consulibus a senatu provincias nullius laboris et gloriæ decretas, idque in se unum fieri cogitans, et ad suam, sicut erat, injuriam trahens, quod collegam scilicet ista non tangerent, atque incensus cupiditate vindictæ; Cneum Pompeium Magnum, tunc senatui infensum, quod Mithridate perdomito ad ipsius honores silentiis[17] habuisset, omni obsequio promereri studuit; utque solidior nexus esset Marci Crassi et Pompeii amicitiam vetusto odio interruptam ex consulatu, quem simul diffidentissime gesserant, resarcire nisus est, effecitque sollicito ac solerti

16 Forte, *hæc senatus tanta consensio Cæsarem.*—17 Lege, *silentium.*

ingenio, ut ipsi tres [18]qui republica unum essent; fore ratus, ut quod eis placuisset nullus infringeret: nec fefellit spes: utque amicitiam consanguinitate firmaret, filiam suam Juliam Pompeio conjugem dedit: et undique sibi adminicula coacervans, ipse Calpurniam L. Pisonis successuri sibi in consulatu filiam in matrimonium accepit: generisque ac soceri suffragiis fultus, ex omnibus provinciis Gallias atque Illyricum præelegit, amplissimam scilicet opum viam atque uberrimam materiam triumphorum: non quod senatus ei Transalpinam Galliam libere daret, sed veritus ne a se negatum populus largiretur, et quod suum nollent munus [19]fieret alienum. Nec dum invidia quiescente, jam [20]provectus in provinciam, [15] accusatus ab æmulis procuravit ut absens reipublicæ causa vocari ad judicium non posset, posuitque in animum, omnes qui ad magistratus [21]assensuri essent, sibi amicos efficere, atque ex illo nullum adjuvare, sed pro viribus impedire, nisi qui sibi pollicerentur se ejus absentiam defensuros; ut a nonnullis hac de re jusjurandum ac chirographum non [22]veretur accipere. Audiens vero L. Domitium consularem candidatum qui eum prætor anno alio vexare voluerat, jactare solitum se, quod prætor nequivisset, consulem effecturum, sibique exercitum erepturum; illius consulatum impediendi viam unam meditatus, novos amicos Pompeium et Crassum ad se Lucam jure amicitiæ in colloquium evocatos, induxit ut anni instantis consulatum peterent: quatenus tantis competitoribus ille succumberet; providensque in posterum, ne quid in se livor possit hostilis, illud quoque suffragatoribus tantis obtinuit, imperium a senatu sibi in quinquennium prorogari: quæ quidem et in Gallia, et in Italia, et in toto orbe magnorum motuum causa fuit. His enim ad vota fluentibus jam securior, et despexit adversarios, et legionibus novis pro arbitrio conscriptis, omne quantumlibet periculosum et grave belli genus aggressus illa gessit de quibus ipse jam hinc agere aggrediar.

Scripturus res Julii Cæsaris gestas in Galliis, primum esse mihi credidi Galliarum situm ubi res gestæ erant describere: quod a quibusdam confuse adeo factum est, ut legentis ingenium a notitia rerum arceat ipsa descriptio. Quæ res eo facilior mihi esse debet, quo regionum illarum distantissimos fines fere omnes, nunc ex

18 Forte, *in*.—19 Forte, *fieri*.—20 Lege, *profectus*.—21 Lege, *ascensuri*.—22 Lege, *vereretur*.

otio et solo videndi noscendique studio, nunc ex negotio circuivi: quamvis ipsa nominum mutatio in his terris, ut in aliis fere omnibus, multum novæ difficultatis et scribenti objiciat et legenti: sed emergam ut potero. [16] Gallia ergo [23]in omnes primis diffusa magnam Europæ partem occupat, bifariam distinguitur: et nomina a Romanis imposita vel hinc patet, quod eam partem quæ propinquior Romæ erat Cisalpinam [24]dicet ut, quod cis Alpes ipsi etiam essent. Illam vero quæ remotior, Transalpinam, quæ distinctio et in Hispaniis observata est, ut hanc scilicet ob causam, hæc citerior, illa autem ulterior diceretur: unde horum nominum auctores fuisse illos, qui rerum potirentur facile quidem ingeniosus lector intelligat: et Cisalpina quæ fuit olim Gallia terminosque habuit hinc Apenninum ab occidente ac meridie, illinc Alpes a Septentrione, ab oriente autem sinum maris Adriatici, fluviumque exiguum Rubiconem, qui haud procul Arimino ipsi Adriatico mari et Apennino infunduntur; quæ multis magnisque urbibus insignis, multis clara fluminibus ac lacubus per medium Pado, quem Græci Eridanum vocant, regio amne distinguitur. Hic inquam ambitus terrarum jam non Galliæ sed Italiæ pars est. Transalpinam vero sive ulteriorem Galliam Cosmographi et Historici varie diviserunt; quam rem, quod et apud eos satis obscura est, et ut clarior fieret, plurium indigeret verborum, transeo. Quod inter omnes convenit, et, quod verum reor, attigerim, universæ Transalpinæ Galliæ fines ac spatium, fuisse in longum ab Alpibus Italiæ ad Oceanum Britannicum [25]Pirivesque montes qui Gallos dirimunt ab Hispanis; in latum vero amnibus Rheno ac Rhodano geminoque mari in quod flumina ipsa descendunt, Oceano scilicet ac Tyrrheno, patuisse, at in circuitu, ut Suetonius Tranquillus ait, ad bis et tricies centena millia passuum. Ex omnibus sane divisionibus ejus ac partibus, unam Galliam Belgicam dictam constat. De cujus finibus etsi varient scriptores, hoc tenendum, habitasse Belgas Gallos ad sinistram Rheni ripam, ubi maxime ad Oceanum appropinquat, qui enim dextrum latus accolunt, jam non Galli [26]erant sed Germani. Incipiens ergo Belgarum regio ab Oceano, qui inter [27]archon et occasum Britanniæ a continentibus separat, adverso fluminis alveo inter septentrionem et orientem tendebat, quibus hodie in fini-

23 Videtur legendum: *quæ in omnes partes diffusa.*—24 Lege, *dicerent.*—25 Lege, *Pyreneosque.*—26 Forte, *sunt.*—27 Lege, *arcton et occasum Britanniam.*

bus Flandria et Brabantia est atque [28]Pannonia, plurimæque aliæ, et regionum decus adjacentium a Marco Agrippa postmodo fundata, et conditoris sui nunc etiam nomen servans, sedet illa nobilis Agrippina Colonia. Et hos quidem cunctis Galliarum incolis tam corporum viribus, quam morum experientia atque omni bellica præstantes industria, et fuisse olim legimus et nunc scimus: ea vero tota natio paulatim, nec vetuit Rhenus, in nomen Germaniæ linguamque concessit, ut jam se Gallos dici nesciant, si audiant indignentur. Belgis proximi Helvetii fuere pari propemodum et belli gloria et virtute: horum fines ab occasu Jura mons præaltus a Sequanis discriminat, a septentrione autem Rhenus adhuc proximus fonti a Germanis, quamvis et ii quoque, quemadmodum de Belgis diximus, in Germaniæ nomen tempore labente transierint: atque ita Galliæ Transalpinæ magnas partes sibi Germania vindicavit. Sicut totam Cisalpinam sibi vendicavit Italia: ab oriente autem claustra Alpium [29]per Helvetios ab Italia secernunt jugis aëriis et [30]nunc perpetua: a meridie Lemannus lacus et Rhodanus, qui lacum intersecat, inter eos atque Alobroges limes erat. Quorum finium, ut Julius Cæsar affirmat, milia passuum ducenta quadraginta; latitudo autem centum octuaginta patebat, et tamen pro numerositate hominum, ac bellorum studio, angustis sibi carceribus circumscripti et clausi videbantur. Ex præmissa descriptione nisi fallor patet, horum in finibus fuisse, quos Burgundiones ab Burgis modo dicimus, ad meridionalem plagam: ad [31]archoam vero illam Rheni ripam, ubi Argentina nunc et illæ Basilea et Constancia urbes sedent. Cis Rhodanum Allobroges tenuere lævam amnis: ad ripam quorum, ut idem Julius Cæsar extremum proximumque Helvetiis angulum [32]Genua olim oppidum tenebat, nunc Gebenna civitas tenet exigua et Lemano imminens et Rhodano, ipso ibi de lacu auctiori quidem, quam intraverat, erumpenti. [33]Pono illic haud magnus est hodie, fueratque olim Julii Cæsaris ætate, qui a muro civitatis incipiens in finibus Helvetiorum desinit, adeo nullum gentibus inter se ea tempestate discordibus nisi adhuc parvi fluminis obicem [34]naturæ posuerat: sed huc postea revertar. Nunc descriptionem cœptam paucis expedio. Igitur ad occiden-

28 Lege, *Hannonia.*—29 Delendum illud *per.*—30 Forte, *tectis nive perpetua.*—31 Lege, *arctoam.*—32 *Gebenam* etiam infra nominat auctor hanc civitatem, quam tamen Cæsar semper *Genevam* appellat.—33 Lege, *Pons.*—34 Lege, *natura.*

tem propius, et a Rheno longius Sequani fuere, qui nescio an fluminis patrii nomen acceperint an dederint: his ad dexteram Belgæ, Helvetii a tergo erant: ad lævam provincia Lugdunensis, ad Helvetios illa quidem pertinens: itemque Arelatensis ac Narbonensis; ante autem occidentalis Oceanus, [35]fluminique Garunna: cujus dexteram ad ripam [36] Equitania est gens mitis et tranquilla, Bituricum; Pictavia; Petrogoricum; Cadurci; Lemovices et [37] Alumni: supra ipsum flumen est Tholosa ampla civitas: extra vero flumen [38] Vastonia gens immitis ac subita. Galliarum limites ad extremos, [39]Pirenum scilicet et Oceani littora extenta. Sequanorum vero ut sic dixerim in gremio Parisii fuere, et [40] Sataniæ amnis in medio parva insula quæ Parisiorum Lutetia dicta est: ubi ab ipso Julio Cæsare tunc fundata creditur, civitas nunc famosa Parisius: hæc hactenus.

Nunc ad historiæ seriem atque Allobroges redeo: hi quidem non multo ante Cæsaris consulatum pacati, et in fidem [19] populi Romani recepti erant. Ex Gallis vero trans Rhodanum habitantibus aliqui fœderati Romanis erant, [41] quidem sine fœdere suis sibi legibus vivebant. Helvetiorum gens virium fiducia maximarum, simulque desiderio exæstuans Galliarum omnium imperio potiendi, Orgetorige primum duce, mox ubi ille affectatæ tyrannidis suspectus in carcere diem obiit, cœpto nihilominus insistentes, per se ipsos, nullo duce, armis expeditis frumentoque quantum visum est itineri satis esse; quidquid reliqui erat, (tanta illos non audacia, sed rabies invaserat) una cum ædificiis suis, vicisque et oppidis [42]eruerunt, ut spe reditus prærepta obstinatiores in omnem pergerent fortunam. Idque ipsum facere finitimis quibus potuerunt populis persuaserunt: sic in proximos facile serpit amentia: sic stultorum sunt periculosa colloquia. Junctis ergo copiis, conspiratione acerrima atque ardenti [43]irreditura patrios fines egredi parant, quasi nihil pejus patria; nihil melius exilio: sane [44]digressurus iter erat duplex; alterum sub montem Juram in Sequanos, arctum quidem ac difficile et hinc impendentium asperitate rupium, illinc rapidi vicinitate fluminis tanto suspectum exercitui; alterum per pontem Rhodani cujus supra mentionem feci: [45]quidam ab Allobrogum gente facile se vel vi vel precibus impetraturos confidebant, inde se longe lateque quo tulisset impetus effusuri. Altero

35 Lege, *flumenque*. 36 Lege, *Aquitania*. 37 Forte, *Ausci*.—38 Lege, *Vasconia*.—39 Lege, *Pyrenæum*. 40 Lege, *Sequanæ*.—41 Lege, *quidam*.—42 Puto, *exusserunt*.—43 Lege, *irredituri*.—44 Lege, *digressuris*.—45 Forte, *quod quidem*.

igitur itinere omisso diem statuunt quo armati omnes ad Gebennam adsint, qui dies erat [46] ad quinto kalendas Aprilis L. Pisone, Cæsaris socero, atque Aulo [47] Gabinio consulibus. Et [48] hic quidem ab Helvetiis majore animo quam consilio parabantur. Imperitabat tunc Germanis Ariovistus [49] quidem, vir bellicosus ac ferox, magnæ quidem potentiæ, majorisque superbiæ: qui tamen ante paucos menses in ipsius Cæsaris consulatu, [20] rex atque amicus a senatu appellatus cum populo Romano amicitiam barbaricam [50] contraxisset. Inciderat autem in hoc tempus [51] Eduos atque Alumnos, de summa rerum grave bellum; quo gerendo pars utraque stipendiarios de more Germanos adhibuit. Et primo quidem adventu non supra quindecim milia Germanorum in Gallias pretio conducti transierant: ac mox capti [52] suaviores cœli et uberrimos soli dulcedine quod olim in Italia fecerant, faciuntque continue, ultra alios atque alios arcessendo ingenti multitudine cuncta compleverant, erantque jam in Galliis ad centum viginti Germanorum milia. Quamobrem qui illos evocaverant Edui auxiliorum nimietate perterriti cum pœnitere jam cœpisset incepti, finibusque illos pellere tentassent, multis fracti prœliis, nobilitatem vero omnem senatumque et equitatum miserandis ac variis amiserant casibus: ac statu veteri immutato, quo prosperrimo usi olim summa inter omnes Gallos majestate floruerant, in extremas miserias delapsi facile a Sequanis Gallis, hostibus antiquis, [53] edomito datis obsidibus et jurejurando interposito in illorum ditionem ac pene in servitutem venerant: neque illis aut virtus propria, aut Romanus favor in tanta calamitate [54] posuerat: quamvis pridem senatus decrevisset ut quisquis provinciam Galliam obtineret quantum posset amicos populi Romani, nominatim Eduos, armorum ope protegeret. Ceterum nihilo melior Sequanorum post victoriam, quam Eduorum post ruinam conditio facta erat. Siquidem Ariovistus cum ingenti manu fines eorum ingressus lateque victor magnam soli natalis partem illis eripuerat, seque et reliquam erepturum minabatur. Jamque obsides [55] nobilitas extorserat, et pro levi qualibet causa [56] inhumanos illos suppliciis atterebat. [21] Quibus ita se habentibus, jam tempus instabat, ut Germanis assidue Rhenum transeuntibus Galli

46 Forte, *a. d. quintum.* ut apud Jul. Cæsarem.—47 Lege, *Gabinio.*—48 Forte, *hæc.*—49 Lege, *quidam.*—50 Lege, *contraxerat.*—51 Videtur deesse, *inter*, et legendum, *inter Eduos atque Arvernos.* vid. Cæs. de bello Gall. I. 31.—52 Lege, *suavioris cœli et uberrimi.*—53 Lege, *edomiti.*—54 Lege, *profuerat.*—55 Forte, *nobilitati.*—56 Forte, *inhumanis.*

omnes aut cederent, aut perirent: hic in præsens Galliarum status erat, et imposterum timeri poterat, ne Gallis expugnatis Germani victores in provincias populi Romani transmisso Rhodani gurgite penetrarent, et proxima quæque vastantes, quod multis ante seculis fecerant, in Italiam irrumperent. Horum tamen omnium motuum nullus periculo proximior Romæque vulgatior quam Helvetiorum apparatus et dies ad Rhodani transitum publico præfixus edicto. Idque Julium Cæsarem ut ad rem redeam celerare compulit; reputantem quanti discriminis esset quantulacumque cunctatio, atque id præcipue recolentem qualiter gens eadem quondam L. Cassio consule obtruncato, Romanum fudisset exercitum, misissetque sub jugum. Eapropter omnibus impigerrime comparatis profectus ab urbe atque in Galliam ulteriorem mira velocitate transgressus Gebennam ad periculi locum venit, statimque provinciæ quanto maximum pati posset militum numerum imperavit. Cognito Cæsaris adventu Helvetiorum legatio ex primoribus gentis illico eum adit, orant iter per provinciam Romanam, iterque sibi nullum [57] adesse testantur, seque sine cujusquam damno, sine injuria transituros spondent. Cæsar etsi male meritis placere nollet et pollicitis nullam fidem haberet, atque ideo jam responsi certus esset, ne tamen exercitum itinere fatigatum seque [58] tamen maxime conquærendis militibus occupatum repentina hostium turbaret incursio; deliberandi spatium poposcit. Jussis legatis Idibus Aprilis ad se redire, medio tempore suorum pariter et incolarum fretus opera ab ipso lacu ad montem Juram, quem prædiximus decem [59] milia passuum murum, altitudinis pedum sedecim fossamque perfecit: præsidiis armatorum oportune dispositis; castellisque et propugnaculis impositis: [22] opus mirum, vix credibile, nisi a Cæsare factum esse et a claris auctoribus scriptum, mandatumque memoriæ qui ipsis rebus interfuere * magnum [60] tamen nihilominus animosæ, sed incautæ gentis judicium: [61] provide legatis redeuntibus ad præfixum diem, negat aliquid de iis quæ peterent se facturum Cæsar: neque sibi Romano more licitum dicit per amicorum fines armatis exercitibus viam dare. Illi responsione habita se delusos ubi intellexerunt mœsti et irati per vada fluminis alia atque alia, ubi profunditas minor esset, nunc pedibus nunc junctis navigiis, et sæpe per tenebras aditum tentaverunt: [62] his conatus tamen frustra fuit,

57 Forte, *aliud esse.*—58 Forte, *tum maxime.*—59 Lege, *milium.*—60 Sic infra, *tamen nihilominus.*—61 Forte, *proinde.*—62 Forte, *hic.*

Romanis omni tempore ac loco ad resistentiam paratis: hac necessitate ad iter aliud, quod inter consilia prima damnaverant, redire compulsi sunt; quod quoniam Sequanis nolentibus periculosissimum sciebant, primo illos precibus nequidquam experti, Domnorigis ad auxilium confugiunt: ut per illum quod per se nequeunt assequantur. Is [63]Edui pollens, vir magnanimus, et [64]uterque genti amicus erat et crescendi cupidine inflammatus et [65]mediocribus insuetus curis [66]multorum gentium gratiam studio quærebat. [67]Cupidine ergo se pro Helvetiis apud Sequanos interponens transitum impetrat: ultro citroque datis obsidibus ne transire [68]prohibebant, hinc ne vocavit transeundo. Hæc cum Cæsari innotuissent veritus hostium transitum multa gravia sociis illaturum, neque sat paucitati suæ fidens, neque quod intendebat per nuncios fieri posse sperans, consilium capit ex tempore. Dumque Helvetii in consiliis tempus trahunt, ipse [69]dimisso ad Gebennam ad munitiones quas fecerat; quanta poterat celeritate in Italiam redit: raptimque ibi conscriptis [23] duabus legionibus subnixus, brevissima per medias Alpes via in ulteriorem Galliam pari celeritate revertitur, dumque per arbuta[70] montium conscendit ab Alpinis gentibus iter ex alto prohibere volentibus multis locis excipitur; multisque parvis quidem prœliis ubique victor nusquam vel prœlio vel victoria retardatus intra paucos dies in Allobroges perveniens mox cum toto Rhodanum transit exercitu. Illic castra habentem Ambarorum Eduorumque legationes adeunt fatum patriæ miserantes [71]suæ fortunæ, quo sint in statu edocent: transisse per Sequanorum fines Helvetiorum rabiem, et in suos effusam fines; omnia vastare, agros jam colonis vacuos, ægre opida defendi, nihil spei esse nisi in Cæsare. Siquidem de populo Romano bene meruissent ut afflictis opem ferat mœsti orant. Idem et Allobroges qui vicina locorum, trans Rhodanum terras, [72]humerant et queruntur et flagitant. Quibus vocibus motus Cæsar nilque differendum ratus cito agmine hostes insequitur. It per Eduorum ac Sequanorum fines fluvius tanta laticum segnitie ut quonam pergat vix dignosci queat: sed stagno [73]simul quiescit, antiquo nomine Arar, novo autem [74]Sona: hic

63 Forte, *in Æduis.*—64 Lege, *utrique.*—65 Forte, *haut mediocribus.*—66 Lege, *multarum.*—67 Forte, *Cupide ergo se.*—68 Forte, *prohibeant, hinc ne noceant.*—69 Forte, *T. Labieno misso.* vide Cæs. Bell. Gall. I. 10.—70 Forte, *per ardua.*—71 Lege, *suæque.*—72 Forte, *habitant.*—73 Forte, *similis.*—74 Lege, *Saona.*

Lugdunensem coloniam egressus ibi ante civitatis muros Rhodano miscetur tam veloci amni quam ipse lentus: hunc ratibus Helvetii transibant: quos dum transitu in ipso nox superveniens oppressisset, tribus copiarum partibus transvectis, quarta substiterat mane proximo transitura: atque ita fortuna disponente contigerat, ut hæc esset illa pars Helvetiorum, quæ multos ante annos consule, de quo diximus, interfecto, exercitu sub jugum misso, cladem populo Romano gravem atque ignominiam inflixerant, in qua unus ex multis legatus consul L. Piso ceciderat ejus Pisonis avus qui nunc consul, ac Cæsaris socer erat. Eo lætior Cæsar oblata occasione et privatas simul et publicas injurias ulciscendi, cum tribus tantum [24] legionibus intempesta sub nocte castris egreditur atque ad transitum occupatos et nil tale metuentes aggressus insigni strage delevit, paucis silvas in proximas fugæ præsidio delapsis. His actis Cæsar nihil substitit, sed confestim properato ponte flumen transiit, eodem torrente fortunæ reliquas hostium copias oppressurus. Quo transitu turbati hostes, eo maxime, quod ardorem animi stupebant, qui uno die transisset, in quo ipsi diebus viginti frustra desudaverant, illico legatos ad eum dirigunt, quorum princeps fuit Divico ingentis apud suos famæ vir. Et qui clade illa Cassiana dux contra Romanos belli fuerat. Is, credo, qui Cæsarem nondum nosset, fecit verba pacifica, sed comminationibus [75] interjecta in hanc sententiam. 'Si pacem cum Helvetiis Romani vellent, paratos imperio [76] parare. Si autem bellum mallent, decere eum meminisse, et Romanæ calamitatis et virtutis Helvetiæ eis ante alios cognitæ et expertæ: iterum atque iterum præcaveret, ne quod sibi tale contingeret, quale olim suis majoribus accidisset: neque vero spem Romanis in eo magnam esse debere, quod Helvetiorum unam partem incautam et a suis indefensam noctu per insidias fudissent: non fraude etenim, sed aperta vi solitos se pugnare. Proinde si collatis signis in acie ventum esset, videret ne recenti ipse etiam clade locum alterum insigniret, et antiquæ historiæ novam adderet. Cassii memoriam, si sibi videatur, illis in finibus satis esse.' Ad hæc Cæsar 'se et Romanos illius cladis meminisse' respondit, 'eoque magis ingemiscere, quo nulla prorsus in Helvetios Romanorum injuria processisset: facile declinandum si ullius offensæ sibi conscii fuissent: non timuisse quidem Cassium

75 Forte, *interjectis*.—76 Lege, *parere*.

nec cavisse, quod nullæ causæ timendi cavendique essent; et timere sine causa nec viri fortis [77]esset ne Romani. Securum ergo et incautum opprimere [78]ne operosum facinus fuisse, nec adeo gloriosum, ut eis forsitan videatur: desinerent igitur gloriari cogitantes longam sæpe multis impunitatem scelerum deos dare; quo acrius post [25] prosperitatis excursum [79]torquent rerum inexpectata mutatio, et quo serior eo amarior sit vindicta. Ceterum ut veterum offensarum esse possit oblivio, recentium non posse, quibus nuper socios Romanorum affecerint, nisi nova itidem satisfactione deleantur, quodque iis servandis obsides dent.' Ad ea legatus, 'Helvetios a majoribus suis obsides non dare, sed accipere didicisse' respondit; 'ejus se rei testes nolle alios, quam Romanos:' sic infecto pacis negotio digressi die proximo utrinque castra[80] Cæsar ad explorandas vias quatuor milia equitum Gallicorum quos ab Eduis eorumque auxiliaribus contraxerat, anteire jubet, forte quod itinerum peritiores essent. Illi autem inconsulte progressi iniquisque locis cum hoste congressi plures a paucioribus victi sunt, quo successu tumentes Helvetii contemnere, insultare, velle quamprimum committere rem fortunæ: Cæsar vero tempus trahere ac differre. Ita quindecim spatio dierum parva tellure separantur, et pene semper in conspectu, mutuo prœlio tamen abstinuerunt. At quocumque hostis pedem protulisset, vestigiis Cæsar instabat, contentus in præsens metu illos a [81]prædonibus arcuisse. In hoc rerum statu quærenti Cæsari apud magistratus ac principes Eduorum, qui se comitabantur, de eo, quod frumenta promissa non mitterent, seque in eo bello destituerent Edui, quod eorum maxime suscepisset hortatu: certis indiciis notum fit, Domnorigem Eduum, cujus et potentia et audacia par et apud suos gratia ingens erat, omnibus consiliis atque omni studio callidis orationibus Eduorum animos a Romanis avertere, asserentem, Romanos, si Helvetios vicerint, non illic bellandi finem facturos esse, nempe Galliæ, imo orbis ad imperium anhelantes: proinde si penitus serviendum sit, multo æquius Eduos suæ jugum gentis laturos esse, quam externæ. His atque [26] horum similibus ne frumentum exercitui et necessaria quælibet in tempore convectet obstare: quin etiam Helvetios illius precibus per fines Sequanorum negatum primo iter obtinuisse, clademque

77 Lege, *nec viri fortis esse, nec Romani.*—78 Forte, *nec operosum.*—79 Lege, *torqueat.*—80 Lege, *utrinque castra moveret.*—81 Forte, *prædando.*

ejus opera nuper acceptam esse, quod ipse qui præfuisset Eduorum equitatui, simulato metu primus fugiens cæteros fugere docuisset. Is erat Domnorix junior frater Divitiaci, qui tunc apud Eduos, collega Lisco, summæ rerum præerat. [82] Cujus ne erga Romanos ac Cæsarem spectatissima fides erat. Ac Domnorix multum a fratre diversus occulto Romanorum odio atque Helvetiorum studio æstuabat. Nam et illorum de gente nobilissimo ortam loco conjugem habebat, adhæc magnas amicitias et finitimarum gentium favorem, domi quoque de vectigalibus publicis, in quibus se illi licitando opponere nullus auderet, ad immensas divitias pronum iter: his quoque omnibus spem non ad altum modo, sed ad summum gradum regnique fastigium ostendi: quæ cuncta sibi frivola atque alio recasura Romano sub imperio providebat: super omnia Romanorum judicio se fratri posthabitum indignabatur ac dolebat. Et Romanorum Cæsarisque præsentiam oderat atque potentiam vehementer horrebat. Quibus rebus Cæsar cognitis justa commotus iracundia primo quidem de ipsius supplicio cogitavit. Ad hoc enim singula animum inclinabant, et nihil in rebus erat ambigui: unum omnibus his obstabat amor fratris: hinc [83] recenter distulit, ne minus apud eum videretur majoris fratris fides, quam minoris perfidia valuisse. Divitiaco igitur evocato totam fraternæ nequitiæ pandit historiam, petit ut vel ipse in eum animadvertat, vel si pietas justitiam remoratur, per populum animadverti velit. Ille lacrymis manans, neque excusans fratris insaniam, sed accusans non in alios tantum, sed in se. Quem cum natura conjunctissimum fecisset, beneficia vere conjunctiorem facere debuissent, qui sub se non ut frater, sed ut filius crevisset, [27] et omni suo incremento non auctoris in damnum modo, sed pene in perniciem usus esset: nec præter ea quidquam negans omnium quæ a Cæsare dicerentur, quo confessus veniam facilius inveniret: sed nota sibi dicens omnia seque ex his dolorem, quantus ulla de re capi unquam posset, et capere et cepisse: tandem [84] singulares obsecrabat, ut fratrem sibi qualitercunque meritum condonaret, eo præsertim, quo publice erga se cognito Cæsaris affectu, siquid in eum statueretur asperius, [85] nulli in animum veniret sine ipsius conscientia factum esse: quæ suspicio omnium populos Galliarum sibi vehementer

82 Lege, *cujusque*.—83 Sententia loci postulat *supplicium*, aut *vindictam*, aut tale quid.—84 Lege, *singulariter*.—85 Videtur legendum, *nulli non in animum veniret, sine ipsius conscientia non factum esse*: vide Cæs. I. 20.

alienaret, victus amici lacrymis Cæsar, arrepta ejus dextera trepidum mœstumque consolans Domnorigem arcessit: et præsente fratre quod egerit, quod molitus sit, [86]omnis conatus ejus se posse profitetur: indicia exponit, scelus aggravat, perfidiam detestatur: quid ille sit meritus: quid ipse de illo in animo [87]habet, clare edocet: ad postremum omnia se non sibi, sed germano ejus remisisse: hortari ut deinceps se non culpa tantum, sed suspicionibus liberum præservaret. Sic admonitum submissis tacite, qui omnes viri gressus, et non modo actus sed verba [88]et etiam observarent, dimisit. Sub hæc nuntiatur hostes ad radicem proximi montis octo milia passuum a Romanis castris abesse. Cæsar præmissis, qui montis aditum explorarent, ubi facilem accepit, Titum Labienum unum ex ducibus suis cum parte copiarum noctu castris emittit, et montis verticem occupare jubet, nec prius descendere quam ipse in hostes impetum fecisset: paret ille, et cum jam summa prehendisset, Cæsarque ipse paulo post secutus non nisi mille quingentos passus distaret ab hostibus, nec ab illis, aut de Cæsare aut de Labieno, sicut postea ex captivis cognitum est, [28] [89]aliud sentiretur, Considius præmissus a Cæsare, vir qui longo bellorum usu rei militaris doctissimus credebatur, ut qui diu sub Marco Crasso, et Lucio Sulla militasset, mirum qua consternatione animi, quove errore Romanos ascendentes procul aspiciens, hostes ratus, equo calcaribus adacto regressus ad Cæsarem, Helvetios montem præoccupasse denuntiat. Substitit Cæsar: ipse etiam Labienus Cæsarei non immemor præcepti se continuit. Sic vano nuntio, mane illo rei ingentis occasio prætermissa est: ad multum diei, cum digressis hostibus se delusum Cæsar intelligeret, more solito insecutus haud procul ab eis castra metatus insedit. Die autem tertia cum Cæsar inopia frumenti, cui præcipuam causam Domnorigem dedisse constabat, ab insequendo desistens aliorsum pergeret; Helvetii, seu [90]pridicinæ memores [91]tarditatisque Romani ne de altioribus quidem locis se invadere fuissent ausi, quod errore contigerat, metu factum, eodemque nunc pugnæ metu discedere illos rati; seu [92]frumentum ituros aversuri; magnis gressibus insequuntur. Quod ubi Cæsar agnovit, in vicinum collem omnes copias sarcinasque omnes contrahit: sic ut totus collis a summo ad imum impedimentis et hominibus tegere-

86 Forte, *omnes conatus ejus se nosse.*—87 Lege, *habeat.*—88 Lege, *ejus.*—89 Lege, *quicquam sentiretur.*—90 Forte, *pridianæ.*—91 Lege, *tarditatis, quod.*—92 Forte, *frumentatum*, aut *frumentum petituros.*

tur, ipse acie instructa, equis autem omnibus non dimissis modo, sed e conspectu abductis, ut fugæ spes erepta spesque par periculi oculis objecta pares animos darent: pedes ipse cum legionibus in hostem ruit, pedestrique cum equitatu prœlium atrox cruentumque [93] in eatur: ab hora lucis septima ad multum noctis variis licet eventibus dubio Marte certatum est. Romanorum tandem impetu ac vulneribus fatigati Helvetii, primo pedetentim retrocedere, mox et terga vertere, ad extremum magna strage deleti sunt. Impedimenta eorum simul et castra capiuntur, pars nocturna fuga elapsi, irrequieti et insomnes ad centum triginta milia superstitum quarto [29] die in Lingones pervenere. Cæsarem, ne eos e vestigio sequeretur, sauciorum cura et cæsorum sepultura detinuit: præmisit tamen qui Lingonibus nuntiarent, si Helvetios frumento aut ope aliqua adjuvissent eos quoque se pro hostibus habiturum. Ipse tamen nihilominus post triduum insequitur. Helvetii bello victi, rerum insuper omnium accedente penuria, deditionem per legatos [94]extulerunt: ad sex milia ex iis fugam in Germania meditantes, Cæsar ex ipso retraxit itinere, proque hostibus habuit reliqui flentes ac supplicantes misericordiam consecuti sunt, traditis armis et obsidibus et profugis restitutis: præceptumque eis a Cæsare ut incensos vicos atque oppida reformarent: ne forte Germani vicinia locorum freti desertas terras invaderent ac tenerent: ita cum Helvetiis tam superba gente tamque indomita uno quidem, sed ingenti prœlio debellatum est: illud inter multa memorabile, quod in castris inventæ sunt tabulæ, quibus Helvetiorum numerus cæterarumque gentium, quæ auxilio illis exierant, literis Græcis inscriptus erat. Fuerunt autem omnis generis hominum capita trecenta sexaginta octo milia: quo comperto Cæsar, Helvetiis in potestatem redactis, lustrum condi fecit, in quo capita non nisi centum decem milia sunt inventa: unde facile numerus colligitur, vel cæsorum vel in bello consumtorum, simulque illud apparet, ex iis qui noctu e prœlio fugere, præter illa sex milia, quæ ad Cæsarem ex itinere retracta memoravimus, quatuordecim milia vel vulneribus, vel lassitudine, vel aliis, quos bellum fert, casibus perisse. Hæc [95]in Gallis prima Cæsaris nacta victoria est, quæ non Romanis ipsis, quam Gallis fere omnibus lætior fuit ac gratior, quibus Helvetiorum potentia dominandique libido invisa pariter ac suspecta erat. Ferme

93 Lege, *conseritur.*—94 Forte, *obtulerunt.*—95 Forte, *in Galliis.*

igitur ex omnibus Galliarum urbibus legationes principum gratulantes ad Cæsarem veniunt.

His peractis dies totius Galliæ consilio, [30] legatis petentibus, Cæsare permittente, præfigitur. Is cum venisset primores Gallorum revertuntur, petitoque et concesso secretiore colloquio, gementes ac mœrore nimio perfusi ad pedes Cæsaris procubuere cuncti: præfatique sunt se de rebus acturos, quæ si qua vel tenui rimula in publicum erupissent, mortem eis atque ultimum excidium allaturæ essent: data fide silentii Divitiacus in loquendo partes omnium executus, Ariovisti insolens et immane jugum atque abjectum et flebilem Galliarum statum verbis multis miserabilibus deploravit. 'Unum se ex omnibus dictitans, nec jurejurando nec obsidibus obstrictum, et olim Romam ad senatus præsidium confugisse; et nunc pro omnibus coram Romano Imperatore liberius loqui. Denique nihil eis præter Cæsarem ac Romanos spei reliquum: qua si destituerentur; quod Helvetii cœperint, Gallis omnibus imitandum, ut desertis laribus patriis, quocumque illos sua sors tulerit evadant, nullam enim fortunam non jugo Germanico præferendam.' His ad finem peroratis, et statu Galliarum pluribus verbis exposito, quæ non repeto, quia superius attigi, certum se esse ait, quod si hoc ullo modo ad Ariovisti notitiam perferatur, de omnibus, quos haberet, obsidibus inhumanum ille supplicium sit sumpturus, et opem se igitur rebus adversis, et verbis necessitate ultima expressit fidum silentium implorare. Quæ cum dixisset cæteri omnes affusi certatim verbis, at mitibus, misericordiam atque auxilium Romani Imperatoris exposcunt. Cunctis autem obsecrantibus, soli Sequani mœsto silentio defixos in terram oculos servabant. Quod admirans Cæsar, cum quid rei, quæ silentio causa esset ex his iterum atque iterum quæsivisset, ipsi vero ne hiscere quidem ausi in eadem mœstitia ac taciturnitate perstarent, respondens Divitiacus pro eis: 'Scito,' ait, 'Cæsar miserorum omnium hos esse miserrimos, quod Ariovistum alii juxta, hi autem intra suos fines quasi venenum in suis visceribus habeant: his denique libertatem fortunasque omnes funditus excidisse: [31] et quæ aliis pateat, his solis adeundi te spem ademptam: occupatis enim opidis præclusisque tramitibus, ceu quibusdam compedibus convictos esse: et se transferre volentibus, non aliter quam carcerum effractoribus, præsto esse tortores. Jure ergo ubicunque sint cruentam tyranni crudelis imaginem ante

oculos habere, semperque cervicibus impendentem credere: ob eamque nunc causam cunctis lamentantibus solos obmutuisse.' Miseratus Cæsar miserrimos Galliarum stratos animos leviter erigit, promittens se de illorum calamitatibus curaturum: et sperare Ariovistum, hinc Romani nominis majestate, hinc privatis suis in eum meritis sponte temperaturum ab injuriis. Soluto concilio, et legatis reversis ad propria, Cæsarem super auditis attentius cogitantem, multa quidem ad suscipiendum miserorum patrocinium impellebant: sed inprimis consideratio Eduorum, quos non amicos modo, sed consanguineos et fratres a senatu totiens appellatos sub servitio Germanorum cernere et sibi et populo Romano ignominiosissimum extimabat. Accedebat illa quoque cogitatio, quod Germanos passim ac temere in Gallias effundi, non modo cum Gallorum pernicie, sed non sine periculo Romani imperii videbatur: cum præsertim Ariovistus et natura [96]superbet et successibus timens supraque hominem elatus nihil non ausurus appareret. Quibus ex causis visum est factu optimum legatos ad eum mittere, qui nuntiarent, habere secum Cæsarem de reipublicæ statu magnisque de rebus colloqui: loci ad id ac temporis oportuni [97]electione regis esse: huic tam modestæ legationi insolentissimum ille responsum reddidit. 'Et quis' inquit 'est Cæsar, aut quid mihi commune cum Cæsare? ego si Cæsaris egerem ad eum venirem: ipse si mei eget ad me veniat. Equidem in possessionem Cæsaris neque pedem positurus sine exercitu, neque exercitum eo facile perducturus sum. Proinde fateor me mirari, quid ad Cæsarem nostra Germania. Numquid ego rebus me Romanis immisceo? aut quæ causa in fines Galliarum, [32] quas mihi belli jure quæsitas scirent, Cæsarem et Romana signa pertraxerit.' Hoc responso accepto Cæsar legatos ad eundem remittit, qui hæc referant. 'Quando ipse et privatim Cæsaris, et publice Senatus et populi Romani beneficiorum immemor, nihil sibi cum illis judicans commune, cum tamen inter amicos cuncta soleant esse communia, tam superbe Romani imperatoris et amici sui colloquium recusaret; se quod sibi dicturus fuerat hæc mandare: Ne scilicet ullam Germanorum novam manum transferret in Gallias: Eduis amicis populi Romani eorumque sociis obsides restitueret, bello imposterum atque injuriis [98]temeraret. Si hæc

96 Lege, *superbus et successibus tumens.*—97 Lege, *electionem.*—98 Lege, *temperaret.*

faceret posse amicitiam inter eum Romanosque consistere. Alioquin quoniam ita Senatus consulto cautum esset, non se posse sociorum injurias negligere:' huic legationi nil placatius respondens Ariovistus, 'numquam se Romanis imperitandi legem præscripsisse' ait. 'Non ergo æquum esse sibi leges a Romanis statui: et suo jure suoque illos arbitrio belli parta moderari: et ipse cur non suo jure uti possit in victos? Jura hæc esse bellorum æqua gentibus omnibus. Quid ad injurias spectet, non se bellum Eduis sine causa, hoc est si imperio pareant, illaturum, obsides [99]miserrime redditurum. Sin imperium detrectent re ipsa probaturos, quid de tam longinquo in illis prosit Romana fraternitas?' Postremo 'comminatione Cæsarea nihil se moveri: nullam gentem ad eum diem secum sine suo discrimine concurrisse: facturum se Cæsari ac Romanis quotiens vellent pugnæ copiam, ostensurum, quid indomiti Germani inter arma geniti et nutriti, humi ad imbrem et ad solem jacere soliti, qui jam multis annis sub tecto non fuerint, contra omnem gentem bello valeant.' His intentum Cæsarem Eduorum et Trevirorum uno tempore legationes advenerunt. Edui fines suos vastari novis populis e Germania nuper in Gallias transvectis querebantur. Treviri infinitam multitudinem Suevorum ad Rheni ripas duorum fratrum imperio pervenisse nuntiabant transitumque moliri. [53] His rumoribus Cæsar experrectus ne conjungendi copias daret hostibus spatium, expeditissime dispositis quæ in rem erant, festinanti agmine in Ariovistum proficiscitur: jam tridui iter exegerat [100]dum egressum illum finibus ad nobile Sequanorum opidum Vesuncionem occupandum ingenti cum exercitu properare comperit. Quod summo sibi studio prohibendum ratus erat, cum locus et fluminis ambitu, et ubi flumen eum deserit, montana arce validissimus; insuper et rerum copia bellis aptissimus: flectit iter, et noctes diebus interserens, maximis itineribus Vesuncionem ante regis adventum pervenit, opidum introgressus præsidiis oportunis firmat. Hic vero exercitum Romanum incredibilis rumor, tremorque [1]persuaserat, initium trahens a quibusdam, qui, ut fit, Cæsarem non nisi amicitiæ jure prosecuti, belloque inexperti, atque ideo ad omnia trepidantes, Gallos præcipue mercatores de statu hostium assidue inquirebant: auditaque mole corporum, ac virtute et experientia Germanorum, quotiensque cum his Gallorum exercitus concurrissent, conspectum eorum tollerare nequivisse, ingentem

99 Puto, *minime*.—100 Lege, *cum*.—1 Lege, *pervaserat*.

formidinem mente conceperant, territique alios terrebant. Jamque velut contagione quadam totis castris effuso metu, alii simulatis causis necessariæ profectionis missionem flagitabant, alios pudor solus continebat, sed tristitia oris et interdum lachrymis metum [2]concordiamque testantibus: et jam vulgi trepidatio ab [3]inhabitibus ad egregios viros serpens centurionum quoque et militum fortissimos animos attigerat: et quos fateri metum verecundia non sinebat, non se hostem formidare, sed angustias silvestrium locorum, perplexumque durius iter, et difficultatem commeatuum, dicebant. Hæc ad Cæsarem cum relata essent, non ignarus quantum in animis hominum falsa etiam possit opinio, quamprimum hos terrores excutere instituit, priusquam in consternationem pestiferam coalescant: [31] præcipueque illud inter cetera ferebatur; obtorpuisse adeo omnes metu, ut si forte in aciem velit educere, neque signifer neque miles imperia excepturus sit. Convocatis ergo ad concionem castris, orationem habuit plenam animosis exhortationibus, acerrimisque reprehensionibus. Quod temerarie ac superbe consiliis se suis ingererent: non enim militum esse sed ducis meditari et providere quibus viis exercitum ducat; quibus artibus regat: quæ quoniam sibi provisa sint omnia, frustra eos vanis ac ridiculis terroribus quati. Non milites ducem ducere, sed sequi oportere qua jussi sint: fidere quidem se, non commissurum Ariovistum, [4]ut amico hostis fiat populi Romani. Esto autem, male sana mens præcipitem oblitumque sui ageret: non se tamen intelligere, cur hos tantos sibi fingerent pavores, aut de sui providentia, aut de propria virtute diffiderent, aut minus de se sperarent, [5]tali viro et certe nobili saltem ac quod de Gajo [6]Marco rustico Arpinate sperassent patres eorum, qui [7]Thetonicos ac Cimbros, duobus cruentissimis et post hominum memoriam maximis prœliis delessent: neque vero desperandum vinci posse Germanos, qui, ut Romanæ de eis victoriæ tacerent, sæpe ab ipsis Helvetiis nunc Romano subditis imperio victi essent: et siquando contrarium evenisset, non militum virtute, sed Ariovisti consilio gestum esse, qui cum se suumque exercitum multos menses palustribus tenuisset, jam de prælio desperantes ac dispersos aggressus inopino fudisset incursu:

2 Forte, *recordiamque*.—3 Forte, *inhabilibus*.—4 Lege, *ut ex amico*.—5 Suspecta verba: *tali viro et certe nobili saltem ac*.—6 Lege, *Mario*.—7 Lege, *Teutonicos*.

proinde nil sibi ac suis ad victoriam deesse, Romana modo constantia non desit. Nam qui degeneris causas metus in frumenti penuriam vertant, rursus arroganter facere, qui se curis sui ducis immisceant: sibi utique jam provisum quibus a populis frumenta suppeditentur: et præterea jam in campis frumenta maturescere. Denique nec [8]famam, nec errorem viæ, quam prætendant quidam; nec omnino aliquid obstare, tantum non obstet ignavia: [9]mime Romanum malum. [35] Quod vero signa illos non secuturos audierit; non [10]cedere: non id enim nisi vel adversa fortuna, quæ longe ad eum diem abesset ab eorum signis; vel avaritia vel scelere aliquo solere contingere, quæ de illis suspicari nullo modo possit. Experturum tamen se quamprimum, quod alioquin [11]delaturus fuerit; an Romanis metus in mentibus nova pestis; an virtus solita pudorque plus possint: edicere igitur jam hinc se, ut nocte proxima vasa colligant, castraque moveant: idque illos se sperare facturos alacriter atque enixe. Si spes eum falleret, nec euntem in bellum quisquam alius sequeretur, iturum se tamen sola cum decima legione, de cujus fide nulla sibi esset hæsitatio; et hanc sibi prætoriam cohortem fore.' Mirum unius viri virtus ac facundia quantum [12]poscit in perplurimos; quanta his horumque similibus, et quam repentina mutatio animorum, quantus ex algenti metu fervor audaciæ; quanta totis castris alacritas. Nominatim decima legio per tribunos sibi gratias egit, tali sui ducis honestata judicio: reliquæ omnes imperatori offenso verbis ac rebus satisfacere studuerunt, ad bellum et imperia cuncta promtissimæ. Cæsar per Divitiacum, cui plurimum fidebat, itinere præparato, nocte castra movit; ut quod iratus edixerat, placatus impleret, et ambitis quinquaginta passuum milibus, [13]qua planius pergeretur; continuo itinere dierum septem hosti tam proximus factus, ut inter amborum castra non nisi quatuor et viginti milia passuum interessent, constitit. Quod ubi Ariovistus agnovit, seu animi mutatione aliqua, seu metu forsitan; accidit enim nonnunquam in bello, ut pars una vehementer alteram timens, non minus ab altera timeatur: Cæterum quacunque motus ex causa, legatos misit ad Cæsarem, colloquio se paratum offerens, quod [14]pervicinitas sibi facilius fecisset ac tutius. Non recusavit Cæsar, neque despexit

8 Lege, *famem.*—9 Lege, *minime.*—10 Lege, *credere.*—11 Lege, *dilaturus.* —12 Lege, *possit inter plurimos.*—13 Lege, *quo.*—14 Lege, *vicinitas.*

oblationem: neque aliter quam in partem optimam interpretatus est, ad mentem se saniorem rediisse; [36] suisque et reipublicæ beneficiis obstrictum, coactumque petitionis æquitate, cuncta deliberantem, cœpta duritie desiturum: colloquio dies quintus constituitur. Oravit tamen Ariovistus ne quos secum pedites Cæsar adduceret: alioquin non se ad diem colloquii venturum, timere enim se ab illis insidias. Noluit Cæsar hac de causa rem quam putabat utilem impediri: sed decimam legionem, dum ad colloquium iret, Gallorum qui in castris erant equis imposuit, ut equitum specie falleret pedites metuentem: et ipse, si res posceret, fidissimo omnium præsidio uti posset. Qua in re jocatum unum ex peditibus non ineleganter accepimus: 'plus,' inquit, 'Cæsar præstat quam promisit. Dixit enim se decimam legionem loco cohortis prætoriæ habiturum. [15] Eccue equites nos facit.' Erat exiguus tumulus planitiei ingentis in medio, locus apparatus, ab utrisque castris æquo spatio semotus: legio Cæsaris equis imposita ducentis passibus, pari itidem intervallo Ariovisti equitatus astiterat. Orationis Cæsareæ prima pars fuit 'commemoratio beneficiorum Senatus erga illum, quod regem eum, quod amicum dixisset, quod amplissimis muneribus honorasset, quæ eo gratiora esse debuerint, quo et in alios rariora, et in ipsum gratis absque ipsius collata essent meritis et absque notitia: idque sibi cum Senatus eximia liberalitate, cum [16] tamen ipsius Cæsaris efficaci opera contigisse.' Secunda pars 'de Eduorum cum Romanis antiqua necessitudine, propter quam non modo possent salva honestate destitui, præsertim cum ante Romanam quoque amicitiam totius Galliæ principatum sine lite possederint. Solere autem Romanos amicorum fortunas non tantum defendere sed augere. Eduos ergo florentissimo in statu suo Romanam amicitiam consecutos: sub eadem postea, principatum servitio, prosperitatem calamitatibus permutasse, qua fronte quove animo tollerari posse?' Finis fuit, 'ut peteret eadem ipsa, quæ legatorum ore petierat: bello in Eduos atque injuriis abstineret, obsides redderet, Germanos si emittere forsitan non posset; at saltem ne alios in Gallias transportaret.' Barbarus ad ingenium reversus, [37] [17] plenæ superbiæ jactantiæque responsum reddidit. Et primo quidem virtutes ipse et res suas multis extulit. Quod ad transitum in Gallias

15 Lege, *Ecce.*— 16 Videtur *tamen* delendum.—17 Lege, *plenum.*

attineret, transisse quidem non sponte, sed coactum precibus Gallorum. 'Et noli,' inquit, 'o Cæsar, opinari, sine magna præmiorum spe, et promissis ingentibus, me propinquos et patriam reliquisse: habeo ego sedes in Gallia, habeo et obsides et tributa. Nihil horum vi, sed Gallorum omnia voluntate, præter tributa, quæ jure belli victis imposui: quod non ego quidem bellum illis, sed ipsi primum intulerunt: omnes simul Galliæ populi in me arma movere, quos ego omnes uno prœlio vici: si deceptos se vel insidiis circumventos dicant, non recuso pugnare iterum, certamque victoriam in ambigua fortunæ lance reponere: sin pacem bello præferunt; cur non tributa persolvant, quæ pro pace convenerint, et hactenus sine contradictione persolverunt. Quod de multitudine Germanorum dicis, hanc in Gallias non cujusquam injuriæ, sed meæ defensionis gratia traduco. Idque vel hinc patet, quod rogatus veni, bellumque non intuli, sed repuli: amicitiam sane populi Romani ut decori et præsidio mihi esset appetii. Si mihi [18] contrarium verserit, cupidius etiam illam abjiciam quam assumpsi: vergit autem in contrarium si mihi jus meum longo usu præscriptum, sedes, obsides, ac tributa subtrahitis. Adde quod prius ego, quam tu in Gallias veni: ut mirer quid tibi negotii in provincia mea sit. Sunt ut vobis, sic et mihi fines [19] quidem; et sicut inique agerem vestros irrumpendo; sic injuste nostros fines irrumpitis: sed enim Romanorum fratres Eduos dicis: non sum adeo rudis ac barbarus ut ignorem; neque vos vestris in bellis Eduorum ope, [20] neque illos in suis usos auxilio. Quid superest aliud suspicari, nisi te gentis externæ, nihil ad vos pertinentis, fraternitate simulata, ad mei solius excidium in Gallias exercitum adduxisse; quem nisi abiens mature deduxeris, non pro amico sed pro hoste te futurum scito, et si prœlio congredimur, teque ego forte victor occidero, unum dicam, [21] quid, ut reor nescis: [38] non me solum infesto hoste liberavero, sed multorum quoque principum gratiam Romanorum hac una mihi cæde quæsiero, qui nil magis quam te perditum optant: idque mihi per nuntios intimarunt, ut intelligas [22] qui charus patriæ tuæ sis. Sin abieris, Galliamque mihi [23] natura expeditamque reliqueris; magno ego te præmio prosequar abeuntem: nominatim quæcumque geri bella volueris, ego illa seu semel pro omnibus stipendio accepto sine ullo tuo discrimine ac labore

18 Lege, *in contrarium verterit.*—19 Lege, *quidam.*—20 Lege, *neque illos in suis vestro usos auxilio.*—21 Lege, *quod.*—22 Forte, *quam charus.*—23 Forte, *vacuam.*

conficiam.' Adversus hæc multa Cæsar disseruit cur cœptis absistere nullo modo posset: 'neque enim sui aut Romani moris, socios atque amicos bene meritos in sua adversitate deserere, Galliam sane non tam Ariovisti esse quam Romanorum, qui ante eum per Quintum Fabium Maximum hunc ultimum, Ruthenos et [24]Alvernos Gallorum populos domuissent, primique armis possessionem Galliæ apprehendissent: hæc inter utramque victoriam interesse, quod libertatem quam Ariovistus victis abstulerit, Romani reliquissent, eamque eis in perpetuum salvam vellent. Ita enim senatum censuisse, ut Galli in libertate viverent, et suis legibus uterentur, atque ideo Romanorum in Gallia [25]tamen antiquius tamen justius imperium esse quam illius. Quod si quis forte huic senatus judicio [26]abstiterit, eam sat justam causam esse bellorum.' Hæc dicenti et plura etiam nunc dicturo, Cæsari nuntiatur; equitatum Ariovisti propius admotum jam tela jactare, et in eo rem esse ut prœlium inchoëtur. Itaque Cæsar inexpleto sermone digreditur, et reversus ad suos imperat, ne quid omnino missilium in adversarios jacerent: nam etsi legionis, quam præsidio sibi delegerat, adversus præsentem hostium equitatum tutum satis esse certamen intelligeret, timens tamen, ut erat famæ studiosissimus, ne forte sermo vulgaris, sæpe culpam a nocentibus [39] ad insontes vertere solitus, sibi apud gentes imponeret, quod hostem colloquio circumvenire voluisset. Cæterum ubi in castra est reditum, cognitumque, qua superbia Ariovistus Gallia [27]quasi sua Romanis introdiceret, [28]quo non impetu sui jactis in Romanos telis colloquium pervertissent, mirum in modum crevere animi [29]amicorum ardorque pugnandi. Post biduum nutante, quantum intelligi datur, animo, misit iterum Ariovistus ad Cæsarem, velle se de rebus agi cœptis nec perfectis secum, si ei placeat, latius agere: alioquin e suis aliquos ad se mitti petiit, cum quibus ut cum Cæsare loqui posset: non censuit Cæsarem pacificam furori barbarico iterum committendam; ne quis forte subitus motus inter verba consurgeret, unde sibi aliqua conflari posset infamia. Rursus et legatos mitti periculosissimum judicabat [30]fidesque homines, namque alios non misisset, barbaris objici ratione modestiaque carentibus. Consilium tandem cepit, ut Gajo Valerio Procillo Gallicæ originis, sed

24 Lege, *Arvernos*. 25 Forte, *tum antiq. tum just.*—26 Forte, *obstiterit.*—27 Lege, *quasi sua Romanis interdiceret.*—28 Forte, *et quo non impetu.*—29 Forte, *Romanorum.*—30 Forte, *fidosque.*

Romanæ virtutis adolescenti, et Romano civi, legationis [31] heroë munus imponeret, et propter eximiam erga imperatorem fidem, et propter linguæ Gallicæ notitiam, quam ipse etiam Ariovistus diu Gallis incumbendo didicerat. Addidit ei collegam M. Metium, Ariovisti ipsius hospitem, quod in hos duos et originis et hospitii jure minime sæviturus barbarus videretur. Sic neque illis hospitium, neque origo, neque jus gentium valuit. Illico enim ut ad se venientes illos vidit, audiente exercitu quasi rabidus exclamavit: 'et quomodo,' inquit, 'huc venistis, an explorandi gratia? An quid rei est vobis in castris meis?' parantes causam sui adventus loqui, vetuit et in vincula conclusit. Hoc facto statim inde discessit: et sex milia passuum prope Cæsarem castra metatus est. [40] [32] Cumque ipse locum die proximo mutavit: et [33] dimissis a tergo castris Romanorum, ad duo milia passuum ab altera parte consedit, quo scilicet commeatus inde venturos ad Cæsarem impediret. Cæsar autem quotidie instructam aciem castris educens, pugnæ copiam hostibus faciebat. Ariovistus se castris assidue continebat: sex tamen equitum milia, et totidem expeditissimorum peditum [34] qui dietim levibus prœliis Romanos incesserent. Id vero cum diebus quinque continuis actum esset, cognito Cæsar hostium proposito, non diutius tulit se commeatibus intercludi: sed castra hostium transcendens ad sexcentos non amplius passus, locum novis castris idoneum occupavit: et præsagiens barbarum obstiturum, tres acies ordinaverat, quarum duæ in hostem versæ et in prœlium intentæ essent, tertia metandis castris incumberet: quod Ariovistus intelligens, magna parte pedestris exercitus et [35] omnium equitatum immisso, turbare rem voluit nec valuit. Ita devoti erant omnes ad imperium Cæsaris exequendum. Jam duo inter Romana castra coartatus hostis, et multis insultibus lacessitus, castris tamen pertinaciter se tenebat: quod cum Cæsar admirans ex captivis inquireret; quid causæ esset quod Germani [36] bellatissimi homines sic bella metuerent, deprehendit eos sortibus muliercularum castra sequentium absterritos, ne ante novam lunam manum cum hoste consererent: [37] cumque moram Germanorum pervetustum esse ut talibus regerentur. Cæsar vero cui nulla videretur gravior jactura quam temporis, vix adhuc triduo exspectato, firmavit, quod ingenio non posset, vi aperta hostes in prœlium elicere. Itaque suis

31 Forte, *hujusce*.—32 Lege, *cumque ipsum*.—33 *Dimittere*, pro *relinquere*, sæpissime utitur hic auctor.—34 Deest aliquod verbum.—35 Lege, *omni equitatu*.—36 Lege, *bellacissimi*.—37 Lege, *cumque m r.m.*

castris duobus dimisso gemino præsidio, cum omnibus copiis castra hostium invadit. Videns Ariovistus trahi amplius ratione non posse, plurimis ex populis Germanorum ingentem aciem instruxit atque ita omnem exercitum [41] rhedis et curribus circumclusit; ut nulla fugæ spe, præsertim equitibus superesset. Fuerunt et viris intermixtæ fatiloquæ, de quibus diximus mulieres aliæque viros secutæ; fletibus altis orantes, ne Romanis ad servitium traderentur. Concurrerunt autem tanto impetu Germani, ut, consumpto mox spatio, quod acies dirimebat, jactandi pila nulla occasio superesset aut facultas. Projectis igitur missilibus, res gladiis acta est, eventu alioquamdiu dubio: fracta tandem pertinacia Germanorum, omnes terga verterunt: et diruptis obicibus plaustrorum quibus firmasse aciem dux sperabat, usque ad Rheni ripam fuga perpetua fuit: cujus alveum nando quidam; alii parvis navigiis transierunt; quo ex numero ipse fuit Ariovistus, qui deposita credo superbiæ suæ sarcina, quæ tanta erat, ut eam nec Germania caperet, nec Gallia tolleraret; cimba unica casu in ripa citeriore amnis inventa; solus in adversam ripam se proripuit. Reliqui pene omnes instante Romano equitatu [38] fugæ medio periere. In quibus duæ Ariovisti conjuges altera Sueva, Norica altera, quarum primam domo digrediens eduxerat, secundam dum in Galliis moram traxit, duxerat, filiarum quoque altera cæsa fuit, capta altera. G. Valerius, quem ab Ariovisto captum memoravimus, in ipsum Cæsarem, hostem insequentem; dum tribus catenis vinctus traheretur incidit; quo nil lætius in tota illa victoria Cæsar vidit: summa sibi lætitia ac voluptas fuit, virum talem, tamque ei familiarem crudelissimis hostium manibus, quibus ipse eum objecerat, ereptum recepisse: neque de sua prosperitate aliquid amici miseria diminutum. Ille vero jam liber flebile ridiculum narrabat, coram se fuisse de sua salute sortibus inquisitum: an scilicet flammis exurendus esset, an in tempus aliud differendus, seque jam jactu sortium dilatum, beneficio Cæsaris salvum esse: collega quoque ejus reinventus Metius et Cæsari præsentatus auxit gaudium. [42] Hac victoria dimulgata; Suevi, qui ad Rhenum transituri convenerant retrocessere; effuseque domos suas ac trepide repetentes, a finitimis magna strage deleti sunt: magnosque in Germania et in Gallia rerum motus hujus prœlii eventus excierat. Cæsar autem æstate una duabus inclitus victoriis, [39] et Sequanos, paulo

38 Forte, *fugæ in medio*.—39 Lege, *in Sequanos.*

antequam tempus exigeret, in hiberna perduxit exercitum, quibus Labienum præficiens ipse [40]interiorem Galliam properavit.

LIBER II.

CÆSARI Cisalpina in Gallia demoranti et famæ vocibus et Labieni litteris nuntiatur, Belgas quos Gallorum præcipuos esse monstravimus conjurasse omnes adversus populum Romanum; et jurejurando, [41]obsidibus conjuratione firmata. Rei hujus causam esse multiplicem; unam quod timerent, ne statu superioris Galliæ composito; ad eos ex ordine [42]venirentur; alteram, quod ad bellum, Gallorum reliquorum consiliis urgerentur: quibus urgendi quoque causæ erant variæ; quibusdam, ut nidificare Germanos in Galliis ægre tulerant; sic ibidem Romanos hibernare et perpetuas sedes eligere, animo nihil æquiore ferentibus: aliis causa erat sola vanitas et stultorum animis novandarum rerum semper innata cupiditas. Erant quibus abunde opes affluerent ad conducendos homines; et hac via in populis præeminentiam; et quasi quædam sibi regna conflarent, quod Romanis imperantibus, æquatisque rebus omnibus, se, ut soliti erant, facere posse [43]differrent. Sane his rumoribus Cæsar motus, duas nunc etiam legiones citeriore scribit in Gallia, easque per Quintum Pedium legatum suum, ulteriorem in Galliam transmittit, ipse mox sequitur: et Senonibus, proximisque Belgarum, [43] curam inquirendi statum propositumque hostium imponit; quibus haut dubie unanimi assertione referentibus, bellum grave contra Cæsarem parari, ire ad eos, et periculis sese obvium ferre disposuit. Confestim ergo motis castris quintodecimo die Belgarum fines attigit: insperato adventu moti Rhemi legatos ad eum principes civitatis duos mittunt excusantes innocentiam: non se cum reliquis conjurasse, imo quidem Suessiones fratres ac proximos suos a furore publico retrahere voluisse, neque ullo ingenio potuisse: [44]tanto enim esse conjurationis impetum ut

40 Lege, *in citeriorem.*—41 Lege, *et obsidibus.*—42 Lege, *veniretur.*—43 Forte, *diffiderent.*—44 Lege, *tantum.*

frænari nequeant. Conjurasse autem Belgas omnes, et cum his Germanos, qui cis Rhenum habitarent: se a belli consiliis alienos; itaque deditionem et obsides et opida et frumentum et omne genus obsequii promptis offerre animis. Cumque ex his jam in fidem receptis quæreret scrupulose de viribus hostium, comperit eos antiquitus a Germanis originem ducere, Rhenumque olim transgressos omnem sæpe Galliam vexasse, populos suis sedibus ejecisse; auctis denique viribus; et Cimbros et Theutones gentis auctores suis finibus [45]circuisse. Dum vero de numero, deque excellentia quæreret; deprehendit inter Belgas plurimum posse [46]Bellionatos; eos centum milia, in quibus essent electa sexaginta milia hominum, armasse, bellique totius primas sibi partes exposcere: proximos esse Suessiones amplissimos atque uberrimos agros [47]incolere: eos habere quinquaginta milia armatorum: totidem Nervios omnium ferocissimos, Attrebates autem quindecim milia, Ambianos decem milia, Morinos vigintiquinque milia, Menapios septem milia, [48]Caltes decem milia, Catuanos decem novem milia, reliquos aliquot populos qui Germani essent cis Rhenum quadraginta milia. Horumque omnium et totius belli ducem consensu publico delectum. [49]Galbum quendam, [44] [50]Suessionem regem, prudentia clarum virum ac justitia. His compertis Cæsar Rhemos honorifica oratione complexus, senatum eorum ad se venire imperat, et principum filios obsides adducere: quæ ad destinatum diem obedientissime adimpleta sunt. Numero autem motus, Divitiacum Heduum curiosius admonet, quantum reipublicæ salutique omnium expediat, vires hostium distrahi, ne tanta simul cum multitudine decertandum esset. Id autem nullo modo melius fieri posse, quam si Hedui summa vi Bellovacorum fines irrumpant atque omnia populentur. Sic instructum oratumque illum in patriam suam mittit. Cæterum digresso illo Belgarum copias contractas appropinquare, et a Rhemis, et a suis exploratoribus intellexit. Ilico igitur [51]Maronem amnem per Rhemorum fines ultimos decurrentem transit. [52]Ubique tuto et oportuno loco castra communit, flumine unum castrorum latus ambiente, tutumque iter et Rhemorum et urbium aliarum venturis commeatibus adhibente. Castris omni sollicitudine [53]ingenieque firmatis,

45 Forte, *arcuisse*.—46 Forte, *Bellovacos*.—47 Lege, *incolentis*.—48 Lege, *Caletes*.—49 *Galba* dicitur Cæsari.—50 *Suessionum* sic vocat Cæsar.—51 Lege, *Axonam*.—52 Forte, *ibique*.—53 Lege, *ingenioque*.

et præsidio ponti, qui fluminis ripas conjungebat imposito, et trans pontem Titurio Sabino legato cum sex cohortibus ad custodiam misso, nova Cæsaris animum ferit cura. Nempe [54]Bracem opidum Rhemorum non nisi octo milibus passuum semotum a Romanis castris, Belgas tantis viribus oppugnare nuntiatum est; ut præ multitudine lapides ac tela jactantium nec defendi opidum nec in muris consisti possit. Denique jam murum dirui; jam portas incendi, nec dubium quin jam dudum oppugnatio consummata esset, nisi [55]direptrix prœliorum nox intervenisset nec sustineri posse amplius nisi confestim laborantibus succurratur. Hæc cum Iccius Rhemorum nobilissimus, et populo acceptissimus, [45] unus ex his duobus qui ad Cæsarem legati cum [56]dedicatione urbis advenerant, tum vero opidi præfectus nocte denuntiasset, statim quia moram necessitas ultima non ferebat, per medias tenebras, his eisdem, qui a Iccio missi erant, ducibus, Numidas Cæsar et Cretenses sagittarios, et fundatores Belearicos intra opidum destinavit; quorum adventus opidanis spem defensionis attulit, Belgis expugnationis abstulit. Mane igitur agris circa opidum vastatis atque incensis ædificiis oppugnatione omissa in Cæsarem tota belli mole [57]utuntur. Jamque ad duo milia passuum juxta erant, quorum castra plus quam octo milia occupabant, quantum e flammis fumoque intelligere erat. Itaque Cæsar et numero motus ut dixi et fama virtutis simul ac [58]magnanimus et differre prœlium decrevit, et assiduis congressibus quid hostibus virium, quid suis animorum esset experiri. Postquam abunde esse perpendit: statuit fortunam prœlii tentare. Fossa tamen circumducta, ne forte ea, quam solam verebatur, multitudine circuiri quiret; nec nisi in faciem pugnaretur, et duas quidem legiones nuperrime scriptas ut de quibus nondum expertis in acie forte non fideret; ad castrorum posuit tutelam; ut tamen si res posceret, auxilio egentibus subvenirent: ipse cum reliquis copiis ante castra aciem instruit. Idem hostes ab adverso jam fecerant: unum erat quod prœlium moraretur, quod scilicet inter duos exercitus exigua palus erat: hanc ut hostes transirent, utraque partium expectabat, ut prius ingressos iniquis locis invaderent: sed quod utraque pars sperabat, utraque differebat, quo temeritas prius ab hostibus inciperet. [59]Dum tum interea equites invicem miscerentur, essetque illo in con-

54 Lege, *Bibracem.*—55 Lege, *diremptrix.*—56 Lege, *deditione.*—57 Lege, *vertuntur.*—58 Lege, *magnanimitatis.*—59 Forte, *Cum tamen.*

gressu superior equitatus Romanus, quem Cæsar in castra prœlio prosperiore reducere contentus fuit: hostes ubi intellexerunt frustra se paludis transitum exspectare flumen [60] vadere nisi sunt: ut si possent castellum a Titurio [61]incessum caperent pontemque [46] confringerent, [62]si minus, vicina arva vastarent Romanis utilia, eaque parte venturos interciperent commeatus: certior de eis Cæsar a Titurio effectus, equitatum levemque armaturam ad præsidium loci ducit: ibique durissimo Marte concursum est: dum Romani primos hostes in transitu fluminis occupatos e ripa dejicerent cæderentque, et proximos animosius quam consultius per priorum cadavera transeuntes, densa missilium nube comprimerent [63]arcentesque: et si forte transissent in aperto inventos ac præventos occiderent; sic repulsi undique et frumenti inopia laborantes communi consilio decreverunt operæ pretium fore, ut gens quælibet in suam patriam rediret: et cui Romani primum arma intulissent, eo omnes accurrerent: sibique invicem opem ferrent et suis frugibus alerentur; et suis in finibus potissimum dimicarent. Accessit ad alias discedendi causas, quod Divitiacum, cui hoc Cæsarem imperasse supra retuli, Bellovacorum terris obequitare perceperant, et ferre suis auxilium utilius extimabant, quam procul domo cum Romanis arma conferre. Abeuntes nocte nullo ordine magnisque clamoribus Cæsarem exciverunt: ibant autem non ut ire, sed ut fugere viderentur: itaque veritus insidias, ut qui profectionis idoneam causam non videret, suos in castris nullo tenuit tumultu: ubi rem omnem, sicut erat, exploratorum fides, et lux superveniens patefecit, equitatum Romanum hostium vestigiis instare et novissimos retardare imperat. Tresque hinc legiones subsequi: equitatui, Quintum Pedium, et [64]Lucium Aruncuteum Coctam; legionibus Titum Labienum præficit: qui impigerrime profecti et nocturna fuga fessos ac dispersos assecuti maximam ex his stragem edidere, dum resistunt ultimi cogente periculo, primi autem tumultu eminus audito quasi res ad se minime pertineret, fuga sibi quisque consuleret: [47] ita his urgentibus, illis autem vel vane resistentibus vel plane * reddentibus ipsa quidem: sed quam longa dies tam longa fuit etiam hominum cædes: sero autem Romani in castra fessi, ut auguror, et jejuni, sui ducis imperio rediere. Triduum illic egit Cæsar: ubi hostes fuga evanuisse cog-

60 Forte, *vadare.*—61 Lege, *insessum.*—62 Forte, *sin.*—63 Lege, *arcerentque.* —64 Lege, *Lucium Aurunculeium Cottam.*

novit, Suessionum fines Rhemis proximis ingressus. [65]Nomodimum opidum aggreditur, quod indefensum fama vulgaverat et sic erat: sed nocte Suessiones introgressi defensionem apparant. Et dum vineas admoveri muris cernerent, turres et machinas quales nec viderant quidem unquam, nec audierant, stupefacti, oppugnatione non expectata, nuntios opidum seque sua dedentes ad Cæsarem transmittunt, ac datis obsidibus nobilissimis gentis, inter quos duo filii regis erant, traditisque armis omnibus in Romanam fidem Rhemorum precibus sunt recepti. Hinc in Bellovacos itum, qui cum se in opidum munitum ac validum contulissent, cui [66]Bracuspantium nomen erat, exercitu propinquante, omnes publico de consilio majores natu, obviam egressi manibus tensis ad Cæsarem alta voce se in fidem [67]ejus committere neque contra Romanos arma movendi animum habere testati sunt. Cumque exercitus opidum propius accessisset, idem de muris faciebant clamabantque mulieres ac pueri: motum Cæsarem spectaculo Divitiacus Eduus in hanc sententiam allocutus est: 'Semper Bellovacos servasse fidem et amicitiam Heduorum, nunc falsis consiliis agitatos a suis primoribus, qui dicerent Eduos turpi servitio oppressos a Cæsare digna et indigna pati, execratos patientiam amicorum, Romanumque recusantes imperium, consurrexisse cum cæteris, et [68]furore publico scripsisse, tandem fraude recognita, et Bellovacos ad misericordiam Cæsaris confugere, et perfidos consultores recogitantes quid mali suis civibus invexerint, [48] meritum supplicium metuentes in Britanniam profugisse. Orare non eos modo qui erraverunt, sed se quoque, suo simul atque Heduorum nomine ut eis indulgeat. Id enim et ipsius Cæsaris et Eduorum ad gloriam pertinere, si et eum tam miti esse animo et apud eum Eduos tantum posse innotuerit.' Annuit Cæsar seque et Divitiaci et Eduorum gratia Bellovacos recipere; eosque se incolumes servaturum bona fide professus est, traditis tamen armis omnibus, ac sexcentis obsidibus, quorum tantum numerum ut peteret, urbis suadebat ac populi magnitudo. Inde Ambiani, fines eorum ingresso Cæsari, statim se suaque omnia dedidere.

Nervii restabant; ferox genus, et mercatoribus adversum: his præsertim qui delitias aut vina conveherent, opinione insita, enervari rebus mollibus animos, et a belli studiis elanguere ac lentes-

65 Lege, *Noviodunum*.—66 *Bratuspantium* legitur in Cæsare.—67 Lege, *se in fidem ejus se committere*.—68 Forte, *furori publico consensisse* aut *subscripsisse*.

cere: viri acres, quibus cæteros a patria virtute degenerantes, qui se Cæsari tam facile tradidissent, irridere magis et arguere quam imitari mens esset, aut legatos mittere, aut ullam conditionem pacis, vel summis auribus audire: hi quidem et cum eis Atrebates ac [69]Viromandui trans fluvium Sabin conjunctis copiis Cæsarem expectabant. [70]Aduatuci quoque, sic enim scriptum invenio, sive ut reor Aduaci, ut eis se conjungerent properabant. Cæsar exploratores ac deinde centuriones militiæ peritos ad locum castris idoneum occupandum miserat. Erant tamen in Romano exercitu Galli quidam ex dedititiis, qui contra fidem sacramenti mores et consilia Romanorum Nerviis aperirent; et seu rerum ignorantia, [71]naturali consuetudine mentiendi, addendique semper rebus aliquid; spem fecerant, si forte incompositos aggrederentur, facile Romanas acies posse turbari; et Nervii quidam intra silvarum latebras se tenebant, nunc in apertum erumpentes, nunc vicissim se in silvam retrahentes, [19] Romanis propter imperitiam locorum insequi non audentibus. Jam Romani exercitus pars maxima ad metandum castra præcesserat: proxima impedimenta medium de mere locum occupabant: duæ legiones ad eorum custodiam sequebantur. In hos Nervii omnes, ut a proditoribus docti erant, præcipiti impetu irruerunt, atque inde præter spem repulsi pari velocitate conversi ad eos, qui in opere occupati erant; miram perturbationem Romanis injecerunt: ita ut Cæsar cura multiplici distractus variarum rerum cui primum occurreret, in tanta temporis brevitate parumper hæsitaret: uni enim simul hæc omnia exequenda erant: explicandum vexillum solemne apud Romanos indicium inchoandi prælii: ad idem quoque dandum tuba signum: milites ab opere castrorum ad opus armorum retrahendi: qui petendi valli causa longius [72]illum abiissent evocandi: ordinandæ acies: firmandi oratione ducis animi: quibus ne dum omnibus, sed nec singulis quidem, hinc temporis angustia, hinc hostium instantia spatium dabat: sed experientia militum Romanorum, quibus novi nihil accidere poterat, per se ipsam sine cujusquam quoque ducis imperio prompta erat casibus cunctis occurrere. Præterea Cæsar ipse cunctis legionibus singulos præfecerat legatos, [73]vetuerat vel nummum digredi, quorum quisque dux magnus haberetur: nisi

69 *Veromandui* Cæsari dicuntur.—70 *Aduatici* in Cæsare dicuntur.—71 Lege, *seu naturali consuetudine.*—72 Lege, *illinc abiissent.*—73 Forte, *legatos, quos vetuerat vel minimum digredi,* aut forte hæc verba delenda sunt.

sub maximo militasset. Horum et ducum virtus et militum egregie primum hostium impetum sustinuit repulitque. Cæsar quoque pro tempore nulli rei deerat, et milites hortabatur præsertim prædilectæ sibi legionis decimæ: sed exhortatio necessario brevis erat, virtutis ut pristinæ meminissent, neve insolita rerum specie turbarentur: et quoniam differri res amplius non valebat, signum pugnæ tuba dedit: et tam nihil spatii fuit; ut ne dicam consuetæ solemnitates præliorum omitterentur, [50] sed vix galeas induendi licentia superesset. Nullus fuit acierum ordo, nulla ars militiæ, fortuna, quæ primas solet, omnes sibi pugnæ tumultuariæ partes usurpaverat: qui ab opere ad prœlium redibant, quæ casu quisque signa conspexerat, illis se confestim applicabat, atque illa sequebatur; ne suum proprium inquirendo confusis omnibus tempus amitteret, omne quod in hostes iret suum signum extimabat: ancipiti et terribili Marte pugnatum: sed per medias difficultates atque pericula Romana virtus erupit. Et quum per gentes divisus erat hostium exercitus, nona simul ac decima legio fessos labore victosque vulneribus fregit Atrebates. Octava vero et undecima Viromanduos cum duce suo [74]Buduognace quodam, qui summi apud eos loci erat. Cum Nerviis obstinacius certamen fuit usque adeo ut pene in dubio fuerit Romana fortuna: et Treviri equites opinatissimæ virtutis inter omnes Gallos, qui auxilio Romanis advenerant, dispersas legiones, et referta hostibus castra atque omnia circum turbata cernentes, actum de Romanis rati, fugerent, victosque illos ac deletos suæ patriæ nuntiarent. Cæsar tamen ubique semper magnus, tum magnis etiam periculis permaximus, ubi signiferos interfectos, centuriones autem cæsos aut saucios, interque alios Pub. Sextium Baculum fortissimum virum multis debilitatum vulneribus, et jam pedibus suis insistere non valentem vidit, aliorum quosdam segniter pugnantes, tela tantum hostium vitare; quosdam sensim cedere; quosdam prœlio excedere, hostes instare ac premere; et nihil omnino respiramenti suis dare; denique in extremo rem positam intellexit; nilque jam præsidii superesse quo vel perdita restauraret vel ruinæ occurreret: auxilium quod aliunde non poterat a seipso cogitans exigendum; quod ipse tum forte sine clipeo esset militi lentius dimicanti scutum abstulit: et in primam aciem provectus magna voce centuriones proximos, suo quemque nomine increpans atque appellans, [51] cæteros ge-

74 *Boduognato* Cæsari.

nerali exhortatione sollicitans, nec præire, sed se sequi jubens, reintegrare pugnam jam languentem; hinc amore ducis, hinc pudore compulit. Crederes unius animi robur atque ardorem in omnes subita inspiratione diffusum, tantumque vox ducis et exemplum [75]fervide omnes fortiterque pugnarent: et qui in fugam verti cœperunt, et qui vulneribus tardabantur, simul in hostes vultu atque animis versi mutationem rerum adeo repentinam peperere, ut vix credi posset, exercitus illos esse, qui paulo ante conflixerant. Nervii modo victores victi illico deletique sunt; non multi tamen, nec ut dictu sic et factu facile; nempe suorum cadaveribus insistentes, factoque ex iis [76]cumulo ut quasi de loco altiore pugnarent, usque ad mortem forte propositum tenuerunt: fregit tamen eorum pertinaciam Romana perseverantia: sic nutantem labentemque fortunam publicam unius viri virtus felicitasque sustinuit. Senes ac feminæ puerique quos cum fortunis suis omnibus Nervii in prœlium exeuntes in paludibus procul abdiderant; audita suorum clade, ut nihil usquam clausum victis, sic victoribus nihil [77]imperium opinantes, communi omnium superstitum consilio per legatos sese Cæsari [78]dederunt: et ut publicæ professione miseriæ facilius victoris misericordiam impetrarent; populum Nerviorum a sexaginta milibus ad quingentos; senatum a sexcentis ad tres redisse memorabant. Misertus est Cæsar fortissimæ gentis, et [79]reliquas liberas suis uti legibus sanxit, præcepitque finitimis ne quis eorum calamitatibus insultaret. Aduaci, qui ut diximus opem Nerviis ferebant, audito prœlii hujus eventu, [52] suam in patriam rediere, seque omnes in [80]ferte unum ac munitum opidum abdidere: ibi eos Cæsar obsidione conclusit, qui machinas procul [81]intuitu irridebant, quærebantque de muro, quibus illas viribus moturi, quibus manibus laturi essent, tantillæ præsertim homines staturæ: solent enim præ suorum mole corporum gentes [82]Arthoæ Romanam spernere mediocritatem: [83]post admoveri muris machinas aspexerunt, insueto et nunquam alias viso spectaculo stupefacti, legatos ad Cæsarem destinarunt; quorum unus in hanc sententiam verba fecit. 'Credimus o Romani vos non sine cœlesti auxilio prœliari, qui hæc omnibus impossibilia tam [84]inumerabili facilitate perficitis;

75 Deest *valuit, ut* aut simile quid.—76 Forte, *tumulo.*—77 Lege, *impervium.*—78 Lege, *dediderunt.*—79 Lege, *reliquias.*—80 Forte, *forte unum.*—81 Forte, *intuiti.*—82 Lege, *Arctoæ.*—83 Lege, *postquam.*—84 Forte, *mirabili.*

quamobrem resistere vobis non est nostri propositi: sed in potestatem vestram nos et nostra committimus: unum hoc exposcimus, si tanta est clementia tua Cæsar, quanta fama loquitur, si salutem nobis tribuis, ut arma non auferas: vicini enim nostri omnes fere nos oderunt, nobisque invident, a quibus nos amissis armis protegere nequeamus: alioquin optabilius est, quidquid libuerit a vobis talibus viris pati, quam suppliciis ad necem dedi ab iis, quibus imperare consuevimus.' Ad hæc Cæsar: 'Servassem,' inquit, 'vos libentius si vos dedissetis antequam muris machinas admoverem: sed et nunc servabo magisque in vobis naturam, moremque meum, quam meritum vestrum sequar. Ita tamen ut sine armorum traditione deditio non procedat. Nam quod de odio vicinorum dicitis curandum mihi linquite: ego indemnitati vestræ providebo, ut Nerviorum providi, jubendo finitimis ne vos lædant. Jussu meo, quam vestris armis eritis tutiores.' Hoc præcepto vis armorum ingens tradita: sed et magna pars retenta, atque abdita, ut ab iis qui metu belli, non amore pacis agebantur, traditum quoque opidum. Et quietus ille dies fuit; nocte proxima Cæsar milites suos muris egredi claudique portas jusserat, ne quid injuriæ cives a militibus paterentur: [53] sed huic Cæsareæ pietati hostium fraus * obictus erat. Itaque barbarica [85]lenitate mutato repente consilio rebellarunt: neque victori opidum abstulisse contenti, castra etiam invasere, tanto impetu, tantoque ardore, non modo contra Romanam virtutem, sed contra iniquitatem etiam locorum, ut facile apparet, desperantes de salute pugnare. Eo congressu ex illis ad quatuor milia cecidere: cæteris intra opidum compulsis: sic omni penitus spe abjecta ut die proxima frangentibus portas Romanis nullus obstiterit: captum opidum, [86]venditque omnes, quorum turbam quinquaginta trium milium numerum implesse compertum fuit. Per eosdem dies a legato Cæsaris P. Crasso, quem modo ad Venetos, aliosque quamplures populos, qui extremum accolunt Oceanum præmiserat, nuntiatur, omnes illas gentes sponte sub Romanum imperium venisse. Jam ad Barbaros, qui trans Rhenum habitant, Romanæ Cæsareæque virtutis et clementiæ fama pervenerat, [87]adeo percrebuerat, ut omnes ultro ad Cæsarem legatos mitterent: qui se et daturos obsides et jussa facturos [88]sponderunt,

85 Lege, *levitate*.—86 Lege, *venditique*.—87 Forte, *adeoque*.—88 Lege, *spoponderunt*.

quos ad se redire [89]inconsecuturæ æstatis imperavit, cum ipse scilicet ex Italia rediisset; [90]quæ deductis [91]in Carmites ac Turones in hiberna legionibus festinabat: præmissis Romam litteris de rebus a se gestis; quarum merito quindecim dierum supplicatio est indicta, quem honorem ante eum ducum nullus habuerat.

LIBER III.

DIGRESSO Cæsare ex Galliis, Sergius Galba, quem legatum in Sedunos aliasque urbes proximas cum parte equitatus et duodecima legione dimiserat, Sedunorum aliorumque dolentium filios suos obsidum nomine sibi eripi, [54] et Romanos publicæ utilitatis [92]contentu, vere autem dominandi libidine illis in regionibus consedisse ægro animo ferentium, eorumque [93]contemnentium [94]insuperatis insidiis circumventus, adeo in angusto fuit, ut consilium ipse suique omnes caperent erumpendi seque fugæ præsidio salvandi: quo tamen consilio non rejecto, sed dilato, elegerunt armis potius experiri quam fuga, si qua esset ad salutem via. Cum vero hostes castra invasissent et multitudine freti, fessis integros submittendo; quod apud Romanos non modo fessis, sed ne vulneratis quidem fieri poterat; quibus ne dum requiescere, sed ne loco arrepto vel parumper cedere liceret; usque adeo eos attrivissent, ut oppugnatione sex continuis horis sine intermissione [95]portenta, res Romana jam ad desperationem ultimam spectaret; nec tam pro salute amplius quam pro ultione resisterent, ne inulti perirent: P. Sextius Baculus centurio primi quem in congressu Nerviorum multis afflictum vulneribus memoravi; simulque Gajus Volusenus tribunus militum, consultissimi duo, fortissimique viri propere Galbam adeunt; 'et una est,' inquiunt, 'spes salutis, si consilium quod primum sumpsimus vel ultimum exequamur. Nam quid hic agimus laborantes? longe isti nos numero antecedunt. [96]Cum in hos

89 Forte, *initio secuturæ.*— 90 Lege, *quo.*— 91 Lege, *in Carnutes.*—92 Forte, *obtentu.*—93 Lege, *paucitatem contemnentium.*—94 Forte, *insperatis.*—95 Lege, *protenta.*—96 Forte, *Quin.*

Barbaros violenter irrumpimus, et nil tale cogitantes aggredimur; aderit pio forsitan fortuna conatui. Alioquin nisi impetu vincimus pugna vincemur ordinaria.' Acquievit fidis Galba consiliis: et erant quibus merito [97]credentur. Mox edoctis centurionibus ac tribunis quod facto opus esset, militibus edicitur, ut respirent: neque aliud quidquam agant quam tela hostium sustinere: intentique interim signum eruptionis exspectent: vix brevi hora laboriosæ tradita quieti, dato signo, [55] quod convenerat, subito præter spem castrorum portis erumpitur tantis animis, ut stupentes barbari ferre impetum non possent et dicto citius pugnæ status mutaretur; ut qui modo invadebant, invaderentur, et qui invadebantur, invaderent; quique in castris clausi oppugnatione terribili ad captivitatem et supplicium petebantur in medios hostes invecti ferro obvia cuncta prosternerent: ita ut ex triginta milibus barbarorum, qui legionem unam [98]cum steterant; brevi temporis in spatio plus quam decem milia cæsa essent: reliquos morti non virtus; sed fuga præripuit. Sic virorum fortium prudentiumque consilia prosperis prosequitur fortuna successibus: his actis Romani victores sese in castra recipiunt: sed Galba memor se illis in locis a Cæsare dimissum, non ut bellum gereret, sed ut [99]inter illud ex Galliis per Alpes ad Italiam difficile, ac mercatoribus onerosum et pene [100]obstrusum perplexumque portoriis, periculosumque latrunculis patefaceret, suaque tutum redderet præsentia. Insuper victor licet, nolens tamen rem fortunæ sæpius committere, et rursus extrema tentare, inde statim nullo obstante in Allobroges [1]Romanam est reversus: atque ibi tranquillus hibernavit. Alia subinde belli materia per ducis absentiam orta erat. Publius Crassus egregius [2]et adolescens cum septima legione dimissus a Cæsare secus Oceanum hibernavit. Is frumenti [3]finitimas legatos singulos; ad Venetes vero geminos destinavit: quod gens illa esset omnium ejus regionis potentissima; cujus hodie quod sciam, sic transeunt res humanæ, ne nomen quidem aut vestigium ullum extat. Illi autem cogitantes, hoc fortassis modo sese obsides, quos Romanis non sponte dederant, recuperaturos, legatos detinuerunt, ac vinculis astrinxerunt: hoc exemplo freti populi [4]vicia, ut quibus levia mobiliaque sunt ingenia, [56] legatos etiam ad se missos redire ad suos pari proposito vetuere.

97 Forte, *crederetur.* —98 Forte, *circum.*—99 Lege, *iter.*—100 Forte, *obstructum.*—1 Forte, *coloniam in Romanam.*—2 Dele, *et.*—3 Cum aliquid desit, sic restitui potest ex Cæsare: *inopia ad finitimos.*—4 Lege, *vicini.*

Dum hæc adversus Romanos in Galliis contra fidem contraque jus Gentium agerentur, Cæsar nihil inde sollicitus, quod pacata omnia extimaret in Illyricum jam profectus erat: [5]et his qui terras incognitas ac remotas videndi infinita cupidine traheretur. Erat autem Illyricum provinciæ suæ pars, lege sibi [6]Natuna superaddita: cujus latissimi fines sunt: hinc Italia superiorque Germania; inde Macedonia et [7]Trachea et Epirus: hinc sinus Adriaticus. Inde maximus nostri orbis amnium Danubius. Sane hac rebellione Crassi litteris nuntiata remandavit Cæsar, ut in Ligeri præclaro amne Galliarum qui nomen et aquas in Oceanum fert, classem navium longarum quantum potest extruat, gubernatores ac remiges ex provincia conquirat; ut ipse cum veniat his copiis ad hostes Oceanum accolentes secundo alveo descendat. Et idem ipse illico, ut cœli Alpiumque conditio hominibus ullo modo permeabile iter fecit; dimisso Illyrico festinantissime remeavit in Gallias. Cum enim haud dubio cunctos honores omnium bellica virtute superavit, et alios et seipsum sua illa incredibili celeritate transcendit, quæ sæpe multis in locis cognita effecit, ut quantolibet absentem spatio; semper et præsentem et imminentem cervicibus cogitarent. Nemo unquam expeditior agiliorque, non dicam imperator, sed viator fuit. Cæsare igitur reverso, Venetii, Gallique alii, factum suum reputantes, qui legatos gentis potentissimæ barbarica immanitate violassent, non ad veniam petendam sed ad vim inferendam sese apparant, vicissimque se populi in bellum alter alterum [8]coartantur: neque solum a proximis contrahunt auxilia; [57] sed etiam a Britannis, qui Oceani æstu [9]semotu non magno intervallo contra illam plagam habitant. Et hæc faciunt non tam armis, quam locis fidentes [10]inperviis atque palustribus, ubi nec expeditus pedum usus esset, nec navium aut equorum: et ut navigari posset, sentientes se navibus abundare, quibus egeant Romani, dabat insuper animos æstus ille reciprocus; qui [11]alterius littus motibus quatit, tegitque et nudat, Oceani incolis notus, exterisque terribilis. Navium præterea suarum robur; et armamenta pro qualitate fluctuum et ventorum quibus agitandæ erant ac pulsandæ, [12]propterque maris hostiumque violentiæ perfe-

5 Forte, *ut is.*—6 Lege, *Vatinia.*—7 Lege, *Thracia;* aut, ut posteriores scripserunt, *Trachia,* sic *Trachum* pro *Thracum* in inscriptionibus antiquis.—8 Lege, *cohortantur.*—9 Lege, *semoti.*—10 *Inperviis* sic rescripsi, cum in codice esset *i piciis.*—11 Forte, *alternis.*—12 Forte, *propterea maris æstuumque violentiæ.*

rendæ multo Romanis navibus aptiores viderentur: harum omnium difficultatum nulla Cæsarem latebat, magna tamen lacessitus injuria veritusque, ne si ista dissimulasset, reliquæ nationes, ut sunt animi in superbiam ac perfidiam proni, inultæ rebellionis exempla sequerentur: hoc sibi nullatenus [13]negligendi extimabat, sciensque naturaliter hominibus insitum libertatem amare et odisse servitutem; ante alios Gallis ingenitam levitatem, ut de facili mobiles, atque ad subita bella volubiles essent. Jam per extrema Galliarum præsagia novitatum variarum multa conceperat: itaque ne, ut fit, motus alii super alios orirentur, essentque ubilibet qui [14]cohortis occurrerent, per diversa terrarum divisit exercitum. Titum Labienum cum equitatu magno misit in Treviros: huic jussit ut et Remis et amicis aliis in obsequio conservandis, et Germanis Rheni transitu [15]cohercendis intenderet. Publium Crassum cum parte etiam equitatus; et duodecim legionariis cohortibus misit in Aquitaniam, cui injunxit ut curaret, ne qua inde in Venetos, aut alias Galliarum partes auxilia mitterentur.[58] [16]Titurum Sabinum cum tribus in [17]Jurellos vicinasque gentes misit; quibus [18]omnium studio continendis ut insisteret imperavit. [19]Decurium Brutum adolescentem classibus [20]proposuit; et illi, quæ se jubente in Ligeri facta erat; et illi, quam suo quoque jussu venturam ex Pictonibus Sanctonisque et cæteris tractus illius officiosis gentibus expectabat: huic præcepit ut ad primum [21]expectare classis adventum cursum agat in Venetos. Ipse ad eos cum reliquis legionibus terrestri præcessit itinere, multisque passim opidis expugnatis, quæ inexpugnabilia videbantur, cœptis instabat alacriter, sperans pedetentim rem conficere. At Veneti virium usu ac peritia et navium abundanti copia; impositis in eas fortunis suis conjugibusque et filiis, cum inhiberi fuga nullo modo posset, et liberi et incolumes abibant in opida alia atque alia, quo Romani locorum ignorantia et navium penuria non poterant sequi. Ibi se iterum atque iterum defendebant; resque in longum ibat et in irritum desinebat: nec belli finis ullus ostendebatur, eoque magis quo Romanæ naves aliter fabrefactæ, Oceanique fluctibus impares tempestatibus insolitis tradebantur. Ita rem Cæsar intelligens inefficaci labore prætermisso, classem expectare duxit honestius, [22]quam

13 Forte, *negligendum*.—14 Lege, *coortis*.—15 Lege, *arcendis*.—16 Lege, *Titurium*.—17 Lege, *Unellos*.—18 Lege, *omni*.—19 Lege, *Decimum*.—20 Lege, *præposuit*.—21 Forte, *expectatæ*.—22 Lege, *qua*.

præsente res non [23]vanius nec se dignis subterfugiis, sed uno videbatur transigenda certamine. Has inter curas expectata classis affuit alio veniens Oceano, quam cernentes Veneti suis littoribus propinquantem cum ducentis viginti minutissimis navibus illi obviam exiere, eratque Romanæ pugnæ ratio difficillima, quod et fortiores essent et majores barbarorum naves et turribus [24]præminebant, unde ex alto pugnantibus illis, quasi iniquis prœlium in locis ageretur: vela quoque et mali et antennæ immensa mole præstabant: [59] qui se Romanas naves facile oppressuros confidebant et fecissent si naves navibus concurrissent. Sed omnia vincit ingenium et virtus. Erant Romanis falces [25]inaudito magnitudinis: [26]quas artificioso quodam impulsu rudentibus hostium injecissent, navigio remis in adverso acto, et rudentes velut [27]culta acie consorcii scindebantur, et antennæ simul ac superba ruebant armamenta, fiebantque suarum impedimenta navium. Sed virorum pugna [28]in qua longe superior erat acies Romana. Et virtutem insitam spectator eximius expectabat. Cuncta enim in conspectu Cæsaris agebantur, et exercitus circumfusi qui littoribus proximos occupavit colles: in quo bellicarum rerum multi magnique erant judices; noti omnes bellantium et amici: quorum sub oculis nec [29]vir nec ignavia esse posset occulta, et sua parte ergo viri fortes; et his acti stimulis strenuissime rem gerebant, sic ut brevi fracta hostes pertinacia spem salutis fugæ ventisque committerent: quibus cum vela credidissent, quasi Romanos [30]verti subito siluerunt; et stagnante freto destitutis quas vehebant navibus, mira cœli marisque tranquillitas consecuta est, sic ut immobiles languentibus vadis starent: assecuti Romani, cum jam hora diei quarta esset, usque ad occasum solis incendere ac ferire nunquam ullo momento temporis destiterunt; omnibusque fere vel exustis vel oppressis [31]pauco beneficio vicinæ noctis elapsæ sunt. Hoc prœlio non modo flos juvenum Venetorum, sed provectæ etiam ætatis consilium ac fructus intercidit. Perditis ergo viris ac navibus et omnium insuper spe amissa, se suaque Romanorum potestati atque arbitrio commisere. Hos Cæsar contra morem tractavit inimicius, ut barbaros a violandis legatis exemplo supplicii deterreret; sena-

23 Lege, *vanis.*—24 Lege, *præminebant.*—25 Lege, *inauditæ.*—26 Forte, *quas cum.*—27 Forte, *velut cultri acie tonsorii.*—28 Lege, *pugnam, in qua longe superior erat acies Romana, et virtutem.*—29 Lege, *virtus.*—30 Lege, *veriti.*—31 Lege, *paucæ.*

tum ergo morte, populum servitute, [60] pœna bonis animis graviore, multavit: sic cum Venetis debellatum: qua victoria non ipsi tantummodo subacti, sed maritima ora omnis ad obsequium redacta erat. Ecce autem alia ex aliis bella consurgunt. Titurius Sabinus jussu Cæsaris Unellorum fines introierat, apud quos tunc summæ rerum [32]Viridonix. Multæ in circuitu civitates a Romanis defecerant, quarum aliquæ senatum quod neque [33]defectio neque bello consentiebant, interfecerant: latronum quoque manus ingens, partim bello, partim præda illiciente, dimisso agriculturæ studio, sese istis adjunxerant; quibus omnibus magnus exercitus jam in armis erat. Sabinus locum castris aptissimum nactus, intra vallum suos, lacessitus sæpe licet ab hostibus, continebat, ut jam non hostium modo sed suorum in contemptum paulatim incidisset. Ipse vero non id motu alio faciebat, nisi quod absente Cæsare tanta cum multitudine congredi, quisquis exitus sequeretur, ne temeritati tribui posset potius quam virtuti, anxius suspensusque erat animo: ubi se sperni autem intellexit, pugnare tandem, sed inprimis contemptum hujuscemodi quantum posset aggregare disposuit. Itaque Gallum quendam sibi familiarem, versutumque hominem noctu in castra transfugere jubet: et quod fieri velit edocet: paret ille, et origine dictis astipulante fidem meritus, cœpit hostibus suadere et animis [34]crudelis facile persuasit. Primo quidem Venetorum in finibus Cæsarem extremis periculis circumventum. Deinde in Romanis castris; hinc fama ducis; hinc hostium præsentia tantum esse formidinis, ut de nocturna agitent fuga: qua et Cæsarem adeant, ducique opem ferant, et instantibus sese malis eripiant. Id cum publice creditum esset, est etenim non vanis modo, sed omnibus insitum, ut quod valde cupiunt; facile etiam credant, totis passim castris una omnium vox audiri, [61] providendum modis omnibus, ne tam felix occasio per ignaviam dilabatur. Exercitus instantia victi duces, furori publico manus dant: discurritur hac illac, et consensu ducum sarmentis, variaque materia ex agris collecta ad implendas fossas, et in castra penetrandum onusti, et cursu et sarcinis defessi omnes redeuntes grave opus supraque suas vires, Romana castra ad laboris cumulum in alto posita, invadunt: haud dubii, Romanos præter fugam aut deditionem nihil ausuros: fefellit gentem [35]crudelam una spes: nam Sabinus suis militibus valida

32 Deest *præerat*. Dein lege *Viridovix*.—33 Lege, *defectioni*.—34 Lege, *credulis*.—35 Lege, *credulam vana*.

exhortatione firmatis; et pugnam vehementer optantibus erumpendi signum dedit. Qui cum subito præter spem hostium erupissent, idque duabus simul portis, et virtute atque experientia bellandi et natura loci et lassitudine hostium adjuti, integri ipsi virium, et quiete recreati fundunt illos facile prosternuntque. Quo metu non modo qui evaserant ex prælio; sed vicini etiam se Romanis dedidere. Sunt enim Galli ineundis bellis promptiores quam adversitatibus tolerandis: et forte ita accidit, ut una et eadem die, et Sabinus Cæsaris, et Cæsar Sabini victoriam audiret. Per hos ipsos dies Publius Crassus in Aquitaniam missus a Cæsare, quamvis adolescens, senilibus animum exercebat curis: et secum cogitans in his terris multa illis annis adversa Romanis accidisse, multa sibi utendum prudentia sentiebat; assumpta igitur primum sollicitudine rei frumentariæ atque equitatus comparandi, quod eæ gentes plurimum eo genere virium pollere dicebantur, multis equitibus, et fortioribus viris, expressim Tholosa ac Narbona amicis urbibus accersitis, cum jam virium satis esset Sontiatum fines ingreditur. Illi autem non contenti hostem expectasse, progressi obviam, [36]et Romanos, hinc eorum paucitatem, hinc ducis ætatem contemnentes, in itinere sunt congressi. [37]Sæpe autem in contrarium versa, [62] equitatus eorum, cui unice fidebant, Romano funditur equitatu; cæsisque quamplurimis eodem impetu, Crassus hostium opidum invadit, multamque post resistentiam datis ad extremum armis et obsidibus per deditionem cepit. Erant tunc in Gallia, (qui nunc neque ibi neque alibi usquam sunt) homines tantæ in amicitiis fidei tantæque constantiæ, ut cum iis, quorum se amicitiæ [38]devenissent, omnem subire fortunam, et ad ultimum etiam mori vellent, neque post eos vitam ullam pati possent, quin si mori aliter non daretur, mortem sibi ipsi manu propria consciscerent; mirum genus, multum his modernis, amicitias utilitate [39]mentientibus, adversum: neque quisquam ex eo numero inventus a seculis ferebatur, qui hoc facere renuisset, vulgo Soldurios vocitabant. Ex his sibi sexcentos [40]Adiaterinus princeps gentis beneficiis et fide paraverat. Cum quibus inter ipsam deditionem, quæ illi utique non placebat, eruptionem in Romanos fecit, ita ut improvidos pene repentina [41]spem turbaverit; sic devoti omnes morti in

36 Forte, *cum Romanis*. 37 Lege, *Spe*.—38 Forte, *devovissent*.—39 Lege, *mctientibus*.—40 In Cæs. libris dicitur *Adcantuanus*.—41 Forte, *species*.

prœlium ruebant. [42]Reversus ad se militibus Romanis, cum aliquamdiu graviter pro [43]hoste paucitate pugnatum esset, suo cum duce victi, orantesque cum populo in deditionem dux atque Soldurii sunt recepti. Dehinc Crassus in ulteriora progrediens vicinarum gentium conspirationibus magnis excipitur. Ita ut etiam ab Hispanis [44]horis, quæ proximiores bello erant, per legatos auxilia peterentur, et duces eligerentur ex iis, qui sub Quinto Sertorio rebelle quidem, sed Romano usu militaris scientiæ magisterium adepti bella gerere prorsus Romano more didicerant, loca idonea [45]cupiendi, castra communiendo, [63] commeatus hostium impediendo, acies instruendo, præsidia disponendo, prælio ac receptui canendo; omnia suis horis et suis ordinibus faciendo. Quæ Crassus cuncta conspiciens; cogitansque quod erat, se propter suorum paucitatem non posse diutius hostium consiliis atque artibus obstare, pugnæ fortunam experiri statuit. Quam rem cum ad consilium rejecisset, idque ipsum omnibus visum esset, mane proximo aciem eduxit, expectans ut in prœlium hostes egrederentur. Illi vero et si de victoria non diffisi, tutius tamen rati sunt sine prœlio vincere: quod per frumenti penuriam eventurum sperabant: propter quam si Romani loco [46]crederent tergis instare decreverant: [47]ac spe castris se tenebant, neque pro victoria obsidionis infamiam [48]recubant. Romani hostium tarditatem non consilio imputantes, sed pavori, et hortante duce, et militibus pugnæ signum una voce poscentibus, signo dato castra aggrediuntur. Quo in actu auxiliares, in quibus ad prœlium modicum spei erat, missilibus suggerendis; fossis implendis, aggeribus [49]connectentibus multiplici opere occupati; spem majoris exercitus exhibebant. Addebatque error hic animos Romanis atque hostibus minuebat, utrimque tamen pugnabatur asperrime. Dum ecce equites quidam Crasso nuntiant castra hostium ab adversa parte negligentius custodiri. Is præfectos equitum [50]committit. Illi autem his cohortibus, quæ castrorum præsidio [51]subederant, a vulneribus et labore integris longe a conspectu hostium circumductis, partem illam castrorum improviso adeunt, et antequam sentirentur vallo disjecto mediis castris cum cæde clamor exoritur. Territi hostes repentinis [52]malmis omissa partis alterius defensione diffugiunt. Romanus

42 Forte, *Reversis*.—43 Forte, *hostium*.—44 Lege, *oris*.—45 Lege, *capiendo*.—46 Lege, *cederent*.—47 Lege, *hac*.—48 Lege, *recusabant*.—49 Lege, *connectendis*.—50 Lege, *co mittit*.—51 Lege, *subsederant*.—52 Lege, *malis*.

[53]ille equitatus locis conpestribus assecutus obtruncat. Ita ex quinquaginta milibus [54]e Quitania Cantaberaque collectis, [64] vix quarta pars prœlio [55]superesset. Quo metu diffuso pars maxima populorum circumstantium ad deditionem venit: fecissentque idem omnes, nisi instantis brumæ spes negotium distulisset.

Hæc Cæsar per legatos suos agebat. Ipse autem a Venetis in Menapios præcesserat, extremosque hominum Morinos, ut ait Maro: quod hæ duæ gentes [56]ad se miserant et in armis erant. Et quamvis [57]adventaret, sperans tamen modici temporis opus esse, rem aggreditur. Erat autem longe alia quam crederetur ratio belli. Audientes etiam maximas atque creberrimas victorias Romanorum, non armis sed latebris decreverant se tueri. Itaque sua omnia in paludibus ac silvis abdiderant, juxta quas dum castra exercitus Romanus attolleret, illi subito quasi ab inferis emergentes, effusos atque in operibus impeditos diversis viis dissonisque clamoribus invadunt. Romani impigre opere intermisso et arreptis [58]in illos impetum fecere; eosque in silvas [59]redigere, paucis inter vepres perditis, multis hostium interfectis. Et tunc Cæsar silvestri materiæ cædendæ et in morem valli ad tutelam suorum circumducendæ operam dabat, ne clandestinis eruptionibus premerentur: sed jam hiems aderat; ac ingentibus ac perpetuis imbribus impedita res est: vetitique milites sub pellibus agere. Victor ergo hominum; sed naturæ [60]cedent incensis ac vastatis finibus hostium cum exercitu [61]in Aulercios Lexoniosque in hiberna concessit.

His temporibus Germanorum turbæ ingentes Rhenum metu pellente [62]trajecerent, fessæ bellis assiduis atque importunitatibus et injuriis Suevorum: quæ gens maxima, belloque potentissima omnium Germanorum et olim fuisse legitur et nunc esse dicitur. [65] Quorum et moribus multa quidem a scriptoribus rerum memorata: præterea quum apud eos et apud omnes fere homines mutati sunt mores, quæque jacturarum pessima est, prope semper in deterius, horum, ut sileam reliquos, illum saltem morem video mutatum: Nempe vinum ætate Julii Cæsaris abhorrebant, quod [63]ni fallor non abhorrerent: hi vicinitatis atque humanitatis impatientes omnes finitimos populos, aut tributarios sibi effecerant, aut

53 Lege, *illos.*—54 Lege, *ex Aquitania et Cantabria.*—55 Lege, *superfuit.*—56 Deest *minime.* *Mittere* autem est, legatos mittere.—57 Adde, *hiems.*—58 Adde, *armis.*—59 Lege, *redegere.*—60 Lege, *cedens.*—61 Lege, *in Aulercos Lexoviosque.*—62 Lege, *trajecerunt.*—63 Videtur addendum, *nunc.*

prorsus expulerant. Itaque ad unam partem finium Suevorum fuisse traditur ingens atque incredibilis solicitudo. Idque sibi tunc magnæ gloriæ ascribebant. Nunc etiam per eorum fines et suspectæ multis in locis solitudines, expertus loquor, et ambiguum iter est: hos igitur Germanorum populos a Suevis pulsos cum in Galliis consedisse Cæsar audiret, Gallorum veritus levitatem, qui more frondium vento quolibet agitantur, et mercatores et cursores more proprio manu prehendunt detinentque, et unde veniant et quo pergant, et quid novi afferant percontantur, reguntur que rumoribus etiam falsis, et sæpe his moti ea deliberant; quorum mox pœniteat: hoc inquam veritus Cæsar, ne famæ cujuspiam flatibus moverentur, [64]et Romana fide desisterent; æstate non expectata ad exercitum venit, et invenit vera se timuisse. Missos legatos a Gallis ad Germanos invitantes hortantesque, ut a leva Rheni, ubi substiterant, abscederent, seque inferrent in intima Galliarum, nihil eis defuturum omnium [65]petissent. Motus his Cæsar, sed dissimulans, Gallorum principibus ad colloquium evocatis, benignis orationibus [66]leniit. Firmavit animos atque edixit [67]'equitum quem ex debito [68]tenerentur, ut paratum in armis haberent. Esse enim sibi animum ad liberandas Gallias ab [69]incurso Germanico proficisci.' [66] Quidquid ille præceperat adimpletum est, non obedienter modo, sed libenter, ea est facilitas animorum. Dum instructis ergo paratisque omnibus iter arripuisset, jamque ad castra hostium paucorum dierum itinere propinquaret, legatos barbarorum obvios habuit, quorum primus in hanc sententiam verba fecit. 'Neque Germani' inquit 'o Cæsar bellum inferunt Romanis, neque eis, si Romani bellum inferant, recusant. Mos est noster a majoribus per manus nobis traditus bella moventibus obstare, nullum hanc ob causam precari. Suevis solis nos impares confitemur, quibus ne ipsi cœlites pares sint: de reliquo mortales omnes vincere posse confidimus: unum non ut humilior, sed ut justior causa nostra sit dicimus, venisse nos in Gallias, non sponte sed coactos: profugos, domo pulsos, aliquo pergere necessarium fuisse. Si Romani velint, posse eis amicos esse non inutiles. Ad id sane duorum altero opus esse, ut aut terras eis quas inhabitant largiantur, aut possidere quas armis quæsierint patiantur.' Ad hæc Cæsar inter multa respon-

64 Forte, *et a R. f. desciscerent.*—65 Adde, *quæ.*—66 Adde, *eos.*—67 Lege, *equitatum.*—68 Deest verbum *præstare*, aut simile.—69 Lege, *incursu.*

dens, ' nullam illis posse secum esse amicitiam' ait, ' nisi quamprimum Galliæ finibus emigrarent: neque satis se mirari posse, quænam esset ista ratio, ut qui sua defendere non valerent, invaderent aliena: quasi ad injuriam inferendam, quam ad defendendam justitiam fortiores: cum fortioribus viris vires addere soleat animosque defensio suscepta justitiæ; neque vero esse agros ullos in Gallia, qui tantæ hominum multitudini assignari possint sine injuria possessorum. Esse autem apud se aliarum gentium legatos, inprimis [70] Vibiorum, amicorum populi Romani, de Suevorum violentia conquerentes, opemque poscentes: posse eos cum illis habitare, donec utrisque consultum sit: se Suevis imperaturum, ut ab eorum offensionibus abstineant.' Legati se post triduum redituros, responsumque suæ gentis relaturos cum dixissent, poposcerunt, ne castra interim promoveret: sensit fraudem Cæsar; Equitatus enim partem magnam trans Mosam amnem frumentatum ab iis missam senserat, quam hoc spatio temporis expectabant. [67] Itaque quod peterent se facturum negavit, processitque, et cum jam nisi duodecim milia passuum distaret a barbaris, legati [71] ad ipsum poscentes instantius occurrerunt, idque cum iterum negasset; petierunt ut ad suos equites, qui præibant, mandaret prœlio abstinere, donec ipsi legatos ad eos, quos in eadem conditione cum Suevis esse [72] deberet, destinarent, ut fœdere cum eisdem icto, simul Cæsaris consilio uterentur: Adhæc exploranda et firmanda cum Vibiis triduo etiam opus esse. Intellexit quoque Cæsar hanc petitionem eodem spectare, quo primam. Respondit tamen se, [73] de illo non amplius quam quatuor milia passuum progressurum. Illic die proximo adessent, cum quibus de illorum petitione dissereret, equitibus nihilominus jam progressis mandavit ne hostes invaderent. Quod si ab illis invaderentur, usque ad ipsius adventum [74] ipse tamen sustinerent. Equites jussu ducis accepto: et [75] qui apud legatos hostium vadissent, tanquam in pace securi ibant et incauti: fidei signum non prudentiæ. Id cum hostes advertissent [76] quam numero longe impares repentino impetu invecti quadringentos septuaginta ex eis occiderunt: reliquos in fugam versos insequi non prius desierunt quam ad conspectum Cæsaris est per-

70 Lege, *Ubiorum*, et sic inferius *Ubiis* pro *Vibiis*.—71 Lege, *id*.—72 Lege, *diceret*.—73 Lege, *die*.—74 Lege, *ipsi*.—75 Forte, *et qui apud Cæsarem legatos hostium vidissent*.—76 Lege, *quamquam*.

ventum. Ibi demum persecutionis [77] fugæ finis fuit: memorabilis inter cæsos casus extitit Pisonis, qui vir fortis ac nobilis ex Aquitania cunatom populi Romani et amicus dictus a senatu, cum germano proprio ab hostibus intercepto opem ferens, illum quidem periculo liberasset; vice ejus detentus inter turbam, atque equi vulnere ad terram datus aliquamdiu pedes animosissime se defendens victus [78] cum concidit. Id cum frater jam prœlio digressus agnosceret, [68] equo stimulis adacto medios in hostes rediit: ibique fortiter dimicans occubuit. Ad hunc modum duo simul fratres egregii mutua pietate periere. Cæsar circumventum dolis sese dolens; nullos jam legatos hostium audiendos, nullam conditionem pacis admittendam, neque vel modicum differendum ratus; dum copiæ hostium jungerentur: simul illud intelligens apud leves Gallorum fragilesque animos hostilem fraudem virtutis opinionem et virtutis nomen facile reperturam; statuit omne hostibus consultandi, simulque et Gallis falsam opinionem confovendi spatium celeritate præripere. Consilio igitur advocato dum propositum illud suum aperit, ecce de transverso legati hostium, quibus prospere fraus prima successerat: nec priores illi tamen; sed principes gentis, et seniores omnesque in quibus summa erat apud illos auctoritas, ad Cæsarem in castra perveniunt, vel excusaturi præteritas fraudes, vel novas si liceat innexuri. Quos ubi Cæsar aspexit nulla penitus de re auditos illico capi jussit, simulque insecuto iter exercitu festinus arripuit. In quo ordinando nuper victos equites in extremo posuit, ne forte reliquiæ [79] prædani metus aliquæ superessent, quibus etiam intrepidi afflarentur. Sic ad hostes generosæ plenus iræ, et degeneris memor injuriæ properabat. Et octo milia passuum dicto citius emensus; [80] illud apparuit quidquid de legatis suis esset, quidve de hostibus scire aliquid potuissent; subita re turbati, neque arma neque consilia capiendi spatio [81] relicti, an hosti occurrerent, an castra defenderent, an [82] satem fuga quærerent incerti, stupidi hærebant. Cognita trepidatione hostium et fluctuatione hominum ac signorum; Romani milites et illorum perfidia et hortatu sui Ducis impulsi castra pervadunt, pauci parati armatique restitere; [69] alii autem [83] in finem omnes fugam

77 Forte, *ac fugæ.*—78 Lege, *tandem.*—79 Lege, *pridiani.*—80 Forte, *quum illis apparuit, quid delegatis suis esset, quamve de hostibus.*—81 Lege, *relicto.*—82 Lege, *salutem.*—83 Forte, *infamem.*

arripuere. Immisso post eos equitatu magna horum in itinere strages fuit: dehinc agmine perpetuo ad confluentem Rheni ac [84]et oræ delati, cum se metu insequentium in oppositum amnem injecissent et lassitudine et pavore, et impetu alvei superante demersi sunt. Ita pene omnes partim pugna, partim fuga, partim aqua consumpsit, cum essent milia hominum [85]quadraginta ac triginta: sua in castra reversus Cæsar incolumi exercitu, mirum dictu tanto ex bello paucis tantummodo vulneratis, cum legatos reliquosque, quos capi jusserat, invenisset, absolvi fecit, et quo vellent abeundi tribuit licentiam. Illi vero Gallorum propter [86]Attoritorum fines, iracundiam metuentes, apud Cæsarem residere muneris instar optarunt, quos secum ille magnanimus concessa libertate detinuit.

Post hæc Cæsar modis omnibus Rhenum transire disponit: multæ eum impellebant causæ. Tres inprimis: nam et operæ pretium extimebat ut Germani qui cottidie in Gallias transire sibi consuetudinem fecerant; suarum metu rerum domi continerentur; ubi adverterent exercitum populi Romani posse et audere Rhenum transnatare: neque semper assuescere invadere; sed invadi etiam interdum: deinde quod pars illa Germanici equitatus; quam prædandi causa trans Mosam missam proximo prœlio non interfuisse memoravimus, trans Rhenum audita suorum clade confugerat, seque Sicambris adjunxerat; a quibus Cæsar cum per nuntios postulasset, ut eos qui Romanis simul ac Gallis bellum moverent, sibi redderent; responderunt, 'imperium populi Romani Rheno terminari. Si Germanos [87]in Gallia transire ad injuriam traheret, cur minus injuriosum duceret trans Rheni metas imperium extendere.' [70] Quamquam barbarica ista responsio coloris fortasse [88]aliud, sed nil penitus rationis habuerit, non enim trans Rhenum imperium petebatur, sed ut cis Rhenum injuriose gesta punirentur: nisi forte sibi [89]barbareis insolens usurpabat, ut qui ad eam confugissent, inviolabiles haberentur, [90]qui brevi non modo alios, sed seipsam salvam facere non potuit. Certius erat, quoniam Ubii soli ex Transrhenanis Romanorum in amicitiam recepti affectuosissime precabantur, ut eis Romanus imperator adversus Suevos, aut mit-

84 Forte, *Mosæ*.—85 Lege, *quadringenta*.—86 Forte, *occupatos eorum*. —87 Lege, *in Galliam*.—88 Lege, *aliquid*.—89 Lege, *barbaries*.—90 Lege, *qua*.

teret, aut ferret auxilium. Nam si forsitan [91] transferre non posset reipublicæ negotiis occupatus, satis abundeque illis esse præsidii in solius exercitus fama, quæ post devictum [92] Ariojustum atque ultimum hoc prælium confectum, tam late per extrema [93] Galliæ diffusa esset, ut sub ejus umbra nominis tutos se esse posse confiderent: Navium vero ad transitum affatim sibi esse non dubitaret. Et Cæsar iis quidem de causis ac fortasse aliis transitum exoptabat: sed transire navibus neque satis tutum, neque vel sibi vel populo Romano satis honorificum judicabat: animumque ideo ad structuram pontis intenderat, tametsi difficultatem maximam fluminis impetus profunditasque et latitudo prætenderent: sed nil volentibus arduum: disposuit firmavitque vel nullo modo alio, vel ponte transire: vicitque omnem rerum perplexitatem operosissimi atque ardentissimi ducis industria atque obsequentissimi durus labor exercitus. Ponte igitur brevi tempore mira arte perfecto traduxit armatas legiones. Primusque Romanorum, sicut scriptum est, Germanos qui trans Rhenum incolunt, aggressus, [94] maximas effecit cladibus: sed sequor ordinem. Præsidio validissimo ab utraque pontis parte dimisso; primus illi post Rheni transitum in Sicambros fuit impetus, [71] qui superbe Romani fines imperii Rheno amne præscripserant. Et pergenti multarum urbium legiones occurrerunt amicitiam pacemque petentium, quibus omnibus benigne respondens Cæsar obsides imperavit. Sicambri autem, ut est magna pars hominum verbis quam factis animosior, mox incepti fama pontis audita, quorundam qui apud eos versabantur, quibus Romana notior virtus erat, consilio atque hortatu, desertis urbibus cum fortunis suis omnibus in solitudines ac silvarum interiora confugerant. Cæsar hoc pridem tardum et difficile belli genus expertus, et plus tædii [95] iis quam periculi, tempus inutiliter non [96] tenendam statuit. Pervastatis ergo vicis rebusque hostium, quo vel ferrum potuit vel flamma pertingere, ad Ubios, hoc est ab hostibus ad amicos transiit expectatus atque optatus: [97] ad eos vero moram trahens, propositum et consilia Suevorum didicit: ea erant hujuscemodi. Accepto enim transitu Romanorum, quorum fama virtutis jam cuncta compleverat, nuntios ad omnes suæ gentis circumquaque [98] diu rexerant: unum omnibus præceptum,

91 Forte, *transferre se.*—92 Lege, *Ariovistum.*—93 Forte, *Germaniæ.*—94 Forte, *maximis affecit.*—95 Forte, *esse.*—96 Lege, *terendum.*—97 Lege, *apud.*—98 Forte, *direxerant.*

ut urbibus atque opidis [99] de electis conjuges filiosque et quicquid eis carum esset in silvis, quæ immensæ illis erant, reconderent: viri omnes [100] armiportantes certo loco [1] Suevæ in medio ex omni undique regione confluerent: ibi Cæsarem expectarent, acieque confligerent. Cæsar autem, [2] quam tamen nescio, sed opinioni tantum virum nil sine certa voluisse, contentus in præsens [3] ad suo Vibios obsidione liberasse: ac reipsa ostendisse Germanis, Rheni transitu Romanos, neque metu neque difficultate prohiberi, quominus et amicis ferant opem et hostibus ultionem; [72] non nisi decem octo diebus actis in Germania, rediit in Gallias; pontemque post tergum fregit ne ab hostibus frangeretur.

Crescentibus indies bellis atque periculis; crescebat simul ducis animus, et [4] a tritu velut aurum splendidior fiebat, quove plus difficultatum eo et plus spei erat. In omnibus quidem bellis, quæ per eum in Galliis ad id tempus gesta erant, missa hostibus auxilia a Britannis agnoverat. Id indignans ad eos ire disposuit. Et quamvis extremum jam tempus esset æstatis, quæ illis in regionibus propter [5] vicinam Septentrionis est brevior; ne quid tamen otiosi temporis ageret, insulæ statum moresque hominum explorare statuit. Quod cum neque per [6] communes Gallos, quibus loca illa nondum [7] plena erant; neque per mercatores ipsos, qui non nisi [8] lictoreas terras, easque non omnes, sed tantum Galliæ oppositas, adibant, non fieri posset, Gajum Volusenum una cum longa navi [9] eo quid agere velit illum ad momentum ire jubet: et cognitis illis [10] qui cognosci possent maturum ille reditum imperat. Is ad eum quinto rediit non ausus, ut dicebat, in terram egredi, neque se fidei barbarorum credere et tantum exterius visa renuntians. Hæc ita communis quidem habet historia: habeo tamen non ignobiles auctores qui Cæsarem per seipsum portus et navigationem, et accessum ad insulam explorasse confirment: quod ut credi posset ipse ducis animus facit et similis aliis in rebus audacia. Cæterum seu per alium seu per se cognitis, quæ cognosci poterant, ipse in extremum Galliæ angulum, unde brevior in Brittanniam est transitus, quo jam se cum exercitu contulerat, classem omnem contrahi imperat: Et qua

99 Forte, *relictis*.—100 Lege, *arma portantes*.—1 Lege, *Sueviæ*.—2 Forte, *quam tamen nescio ob causam, sed opinor tantum virum nil sine certa ratione*.—3 Forte, *adventu suo*.—4 Lege, *attritu*.—5 Lege, *viciniam*.—6 Lege, *homines*.—7 Forte, *cognita*.—8 Lege, *littoreas*.—9 Locus corruptus. Vid. Cæs. IV. 21.—10 Lege, *quæ*.

Veneto in bello usus erat anno altero; et quæ amicis ex regionibus interim redacta ingentem navium numerum expleverat. Et jam fama Romanorum a Germanis transiverat ad Britannos: et præsens insuper apparatus late metum sparserat. [73] Itaque multarum insulæ civitatum nuntii Cæsarem adeunt, et obsides et obedientiam promittentes: hos benigne suscipiens, et sereno vultu et miti oratione prosequitur, hortatus ut in proposito perseverent domum remittit et cum eisdem [11]communi consilii magni virum; inque oris illis omnibus auctoritatis eximiæ ac spectatæ [12]sibi non fidissimum, ut rebatur. Quo merito Attrebatibus victis regem illum imposuerat: per quem urbibus Britannicis persuadere [13]mittitur ut ratione fidei se committant, suumque illis nuntiet adventum. Venerunt et magnæ partis Morinorum nuntii excusantes suæ gentis errorem, quod adversus populum Romanum propter suam [14]imparatam ac turbidam barbariem rebellassent, [15]mox vitio, non odio animorum, et petentes veniam et pœnitentiam offerentes: id pergratum Cæsari fuit, quod in Britanniam transiturus bellum invitus post terga dimitteret, neque curæ Britannicæ præferendum aliud extimaret. Impositis igitur multis obsidibus, petita concedit, classe autem sicut diximus collecta, dum ad transitum se præparat, curam portus ac custodiam Publio Sulpitio Ruffo committit, cum eo quod sufficere visum est præsidio. Residuum copiarum in Menapios mittit, atque in eam partem Morinorum, unde (quod rebellionis indicium apparebat) nulli ad eum nuntii venissent: his Titurium Sabinum et Lucium Arunculejum Cottam præfecit. Dies interea navigationi aptus affuit: cumque de littore Gallico profunda nocte solvisset, proximæ lucis hora quarta Britannicum littus attigerat: plenumque illud armatis hostibus conspicatus, præruptasque rupes pelago impendentes, unde teli jactus aut lapidis usque ad naves facile perventurus esset, substitit paramper, expectans suos qui lentius veniebant: sic in anchoris usque ad horam diei nonam stetit: [74] tunc assecutis omnibus, legatisque et tribunis militum, ac magistris navium [16]vehementis admonitis, ne qua esset aut bellicis aut maritimis rebus mora; sed ad nutum omnia [17]dicto explorentur. Vento et æstu fretus idoneo, convulsis anchoris, ad

11 Lege, *Commium*.—12 Forte, *sibique*; vel, *sibi autem*. -13 Forte, *nititur, ut Romanæ*.—14 Lege, *imperitam*.—15 Lege, *morum*.—16 Forte, *vehementer*.—17 Forte, *dicto citius*.

septem milia passuum procul inde plano in littore tota cum classe constitit. At Britanni, intellecto consilio, præmissis equitibus atque essedis, quibus in bello uti consueverant, pari velocitate locum occupant: consequuntur equitatum turbæ, ita omnes copiæ egressuris se Romanis objiciunt. Erat plane descensus in terram difficillimus propter aquæ altitudinem, sine qua magnæ naves esse regique non poterant. Et si qui e navibus exivissent, [18]et sicco de litore, aut ex vadis humilioribus excipiebantur hostium occursu: et ubi stare difficile erat, cogebantur iniquo Marte certare, unde non immerito Romani territi ac turbati et locorum inscii et ejusmodi prœlii inexperti solito segnius pugnabant. Quod ut Cæsar vidit; longas naves ab [19]alta classe secerni et remis ad litus applicare imperat, atque inde omnium genere missilium hostem pelli; quem ipse navium aspectus et magnitudine et remorum strepitu insuetum talibus exterruit. Ubi autem sagittarum [20]imbris ac tonitrua tormentorum in hostilem aciem incidere: parumper referre pedem hostes inceperunt: nec dum tamen Romani sese undis credere ausi, ipsis e puppibus prœliabantur, donec aquilifer decimæ legionis, quam amabat Cæsar, alta deos orans voce, ut feliciter legioni succederet quod parabat, versus ad comites: 'desilite' inquit 'in fluctus, et sequimini me commilitones mei, quicunque non vultis hanc aquilam hostibus illudendam tradere. Si viri estis prospera cuncta provenient, si minus, ego saltem debitum meum reipublicæ [21]a Romano imperio bona persolvero:' hæc exclamans medios in fluctus mira alacritate [22]dissiluit.[75] [23]Attigit ut primum terram pedibus attigit, gressu rapido ferre aquilam in hostes cœpit: virtutis exemplo et nobiles incitati omnes, non solum qui in illa, sed qui in cunctis erant navibus in undas atque inde in hostes ruunt: pugna atrox exoritur, duraque, anceps, et Romanis adversa propter locorum iniquitatem. Postquam vero terram omnes [24]attingerent: collecti in unum et reducti ad solitum pugnæ genus, alio impetu invecti fuderunt adversarios; fuisset clarior victoria si ad insequendum profugos equitatus in tempore affuisset; tanta fuit tamen, ut Britanni hostium suoque casu territi, legatos ad Cæsarem mitterent et deditionem et obsides et quidquid victoribus victi debent offerentes, cum iis et Comius rediit, quem ad eos,

18 Lege, *ii.*—19 Lege, *alia.*—20 Lege, *imbres.*—21 Forte, *ac Romano imperio munus.*—22 Lege, *desiluit.*—23 Lege, *Atque.*— 24 Lege, *attigerunt.*

ut diximus, præmissum et commissa edere incipientem vinculis astrinxerunt: nunc solutum remittentes, violati culpam in multitudinem reflexerunt, et errori publico veniam petierunt. Quibus Cæsar acriter increpitis, quod pace per legatos ultro expetita et obtenta, bellum intulissent, hostilia in amicos ausi, veniam tamen supplicibus non negavit, quam negare nec noverat nec solebat: partim datis partim promissis obsidibus pax conventa est: principes Britannorum turbas ad agriculturam reverti jusserunt, ipsi seque suasque urbes [25]Cæsar insinuare omni studio satagentes. Paulominus festinatio unum mihi virum abstulit, quem in medium virtus ejus et fama restituent: is est Marcus Cæsius [26]Scena miles Cæsaris, qui hoc ipso, quem præmisimus, ad insulam appulsu, scopulum littori proximum plenum turbis hostium contuens cum quatuor tantum [27]commilitonique cimbam eo transvectus, egregia paucitate barbaricam multitudinem est aggressus: cumque inter pugnandum, æstus æquorei refluxu, interstitium illud quod scopulum ab insula dirimebat aquis [28]exornatum transitum non negaret; [76] atque ideo barbarorum ingens copia suis auxilio advenisset; [29]relans quatuor justo pavore perterritis, et abjectis, vel oranti forsitan socio dimissis pilis, solus [30]Scena contra hostium aciem stetit immobilis, et sua et comitum unus quinque militum pila in hostium membra, nullo in cassum eunte jaculatus, tandem omnibus [31]assumptus, stricto obvios mucrone, unumquemque ut se primus obtulerat; nunc scuto nunc gladio excipiens ac prosternens; diu utrique partium admirabile præbuit spectaculum: et tot milium in littore dimicantium ad se unum intuendum oculos atque ora convertit. Cum jam denique, non ut in armatum virum, sed ut turrim munitam omnis nisus, ira, pudorque hostium in furorem versus incumberet; jamque femur ingenti transfixus telo et [32]multum saxo concussus gravi; clipeoque et galea ictuum vi disjectis, gladio ad extremum fracto, pilisque ut est dictum omnibus non perditis, sed impensis egregie, pene jam exarmatus, tamen lorica gravis duplici, se in undas, sua opera hostium sanguine rubicundas injecit, ac reversus ad suos, unde gloriam merebatur, veniam postulavit: nempe cum Cæsarem conspexisset: 'Parce, (inquit) optime imperator, arma perdidi:' [33]et ille summus extimator meritorum, cujus

25 Lege, *Cæsari.*—26 Lege, *Scava.*—27 Lege, *commilitonibus cimbam.*—28 Forte, *exoneratum.*—29 Lege, *reliquis.*—30 Lege, *Scava.*—31 Forte, *consumptis*; vel, *absumptis.*—32 Puto, *vultum saxo contusus.*—33 Forte, *at.*

sub oculis gesta res erat, et facta viri fortia et verba magnifica centurionatus honore [34]reincidit per hos dies res parva quidem dictu, sed eventu magna ac periculosa. Naves in Galliis dimissæ quibus inerat equitatus, paucis post Cæsarem diebus secundo [35]funem vento fuderant: cumque Britannicis jam littoribus propinquitates in conspectu suorum essent; tantis repente tempestatibus conquassatæ sunt, ut omnes undique spargerentur, [77] et aliqui unde venerant violentia pelagi verterentur; aliæ ad aliam partem insulæ summo cum discrimine [36]cogerentur. Quin etiam naves aliæ et longæ et [37]ornariæ in quibus exercitus erat, quamvis littori hærentes, sic procellis tumescentibus avulsæ atque oppressæ sunt, ut [38]Romani audaciam mundi finibus non contentam extraque orbem bella quærentem, terræ limes ultimus castigare videretur Oceanus. Denique sic disjectæ omnes; sic perditis armamentis aut fractæ aut inutiles redditæ videbantur, ut merito hæc inter adversitates Cæsareas numerentur. Qua de re consternatio ingens, ac mœstitia totius exercitus consecuta, [39]nam neque alia classis qua redirent erat, neque ad hanc ipsam reparandam vel materia vel facultas: et in Gallia hibernandum esse; [40]et Britannia hibernari propter frumenti inopiam non posse constabat: et præterquam quod res per seipsam tristis erat, accedebat et altera dolendi causa ac timendi. Siquidem Britanniæ principes quos in fidem Romanorum, non amor sed pavor attraxerat, omnia illis deesse cum cernerent, naves, equites, frumentum, nec stare illos posse diutius, nec abire; eorum quoque paucitatem castrorum ex angustiis metientes, quod neque equitatus neque impedimenta, sed solæ ibi erant legiones: conceperunt spem ut fit ex alienis malis, ac rejectis adulationibus quibus Cæsarem cœperant promereri, cogitantes quod si eum superarent, aut opprimerent; nemo amplius bellator in Britanniam trajiceret; habito de his rebus inter se colloquio, rebellarunt. Cæsar nondum conjuratione patefacta, ex [41]adulatione tamen obsidum, qui promissi erant, ex adversitate [42]prætereaque sibi acciderat, mutatam cum fortuna fidem barbaricam cogitabat. Sed nulla re decipi poterat supra humanum modum altus

34 Lege, *remunerarit*. *Incidit*. 35 Forsitan idem est, quod Virgilius ait I. Georg *convellere funem a terra*. Infra ait: *funem solvit*: unde dubito, an hic legi debeat: *solverant*. 36 Lege, *agerentur*. 37 Lege, *oneraria*.—38 Lege, *Romanorum*.—39 Adde, *est*.—40 Lege, *nam in*.—41 Lege, *dilatione*.—42 Lege, *præterea quæ*.

animus et invictus: [78] frumenta igitur ex agris vicisque omnibus in castra quotidie, [43]et navibus, quæ irreparabiliter quassæ erant, dissolutis, ex ea materia alias refici; et quod deerat ex Galliis convehi faciebat: idque tanta ducis sollicitudine, tanto militum studio gestum est, ut ex omnibus non amplius quam duodecim in totum perditis reliquæ ad navigandi usum reparatæ in anchoris starent. Sic quasi [44]reddita advia animos militum providentia sui ducis erexerat. [45]Illuc assidue frumentatum pars exercitus: contigitque die quodam, ut legione septima ad id ipsum de more profecta; barbari, qui eo venturam ex ordine cogitarent, quod jam aliis in partibus inventa frumenta præcedentibus diebus abstulissent, nocturnis eam præstolarentur insidiis: cum tamen nulla suspicacio belli esset, sed ruricolæ passim et in agris vagarentur, et Romanis in castris libere versarentur; legione autem conspecta e silvis eruperant, eamque equis et essedariis circumdederant: quibus eo tempore sic utebantur, ut et levitatem equitum præstarent et peditum firmitatem. Et jam legio impetum numerumque hostium sustinere vix poterat; [46]dum castrorum custodes Cæsarem certiorem faciunt pulverem solito majorem ab ea, quo legio profecta erat parte consurgere: statim quod erat augurio animi apprehendit, arreptisque armis illic properans cum parte exercitus invenit legionem in ultimis laborantem: non fuit opus prœlio: sola Cæsaris præsentia suis metum, hostibus victoriam eripuit. Sive autem hora serior diei, sive [47]alia eum causa tenuerunt, suos liberasse periculo contentus intactis hostibus castra repetiit: proximis diebus tantæ fuerunt tempestates ut Romanos [48]subtentorii Britannis in opidis detinerent. [79] Post hæc non [49]destituerunt hostes per legatos ad bellum totam insulam concitare, et Romanorum paucitatem et prædæ magnitudinem divulgare: insuper et oblatam cœlitus, et minime respuendam perpetuæ libertatis occasionem: quorum cum fidem publicam invenisset [50]Assercio, equitum et peditum turba ingens ad Romana castra confluxit: contra quos Cæsar in aciem legiones eduxit et prœlia victor profugos insecutus, omnes fudit, plurimos interfecit, incensisque late finibus in castra remeavit. Secutæ sunt legiones hostium pacem veniamque petentium: quibus

43 Deest *convehi*.—44 Forte, *reddita vita*.—45 Lege, *Ibat*.—46 Lege, *cum*. —47 Lege, *aliæ cum causæ*.—48 Lege, *sub tentoriis, Britannos*.—49 Lege, *non destiterunt*.—50 Lege, *assertio*.

Cæsar propter perfidiam obsides duplicavit, eosque in Gallias duci jussit: quo ipse navigatione prospera est reversus. Duæ ex omnibus, a reliquis vento abstractæ et ad littus aliud delatæ erant: e quibus cum trecenti egressi in terram ad Romana castra properarent, Morini [51]quidam quos placatos Cæsar arbitrabatur, non tam odio quam spe prædæ in itinere hos invadunt; edicuntque ut si mori nolint arma deponant. Romanis in orbem collectis resistentiamque parantibus, clamor ortus ad sex milia hominum contraxerat: quos omnes quatuor horis et eo amplius paucitas Romana sustinuit, proque paucis [52]pulveribus multas mortes reddidit. Ac cum Cæsar qui non longe aberat rem sensisset, auxilium suis ferens advolavit. Quo conspecto ad fugam reversi hostes et ad magnum numerum cæsi sunt. Die insequenti Cæsar Labienum cum legionibus secum [53]est Britannia reversus in Morinos rebellantes misit: qui cum propter temporis siccitatem solitum paludum receptaculum amisissent, ferme omnes ad obedientiam rediere. Titurius autem Sabinus et Arunculejus Cotta legati alii in Menapios missi, [54]hos non inventis quos silvæ protexerant, incensis ædificiis ac vastatis, ad Cæsarem sunt reversi. Ipse autem in Belgis exercitus totius hiberna disposuit: [80] eo duarum non amplius urbium Britanniæ venerunt obsides, aliæ omnes et Romani ducis imperium et propriam fidem ac præmissa contempserant. [55]Romæ ut erant Romæ cognitis, senatusconsulto viginti dierum supplicatio instituta est res a seculis inaudita.

Anno de more Cæsar ex hibernis in Italiam [56]venit. Peractis conventibus Cisalpinæ Galliæ, quod anno altero in animo habuerat ad Illiricum perrexit, ubi compositis quarundam motibus civitatum, parvo temporis lapsu magnum viæ spatium [57]emersus, per Italiam in ulteriorem Galliam ad exercitum rediit: id quod discedens jusserat, classem amplius quam sexcentarum navium invenit instructam: collaudata militum industria et operibus præfectorum fide, classem ipsam ad portam, Icium tunc nomine, triginta tantum passuum milibus [58]ad insula semotum, quo nullus est aptior deduci imperat. Ipse autem [59]omnia in Treviros proficisci statuit: quod eos nec [60]consilia frequentare notaverat, nec imperia excipere. Ad

51 Lege, *quidem.*—52 Lege, *vulneribus.*—53 Lege, *ex Brit. reversis.*—54 Forte, *his.*—55 Forte, *His rebus.*—56 Lege, *veniens.*—57 Lege, *emensus.*—58 Lege, *ab.*—59 Forte, *omnino*, vel potius, *antea.*—60 Lege, *concilia.*

hæc Germanos ab eis sollicitari fama erat, quum ea civitas proxima Rheno est; omnium tamen Galliæ civitatum, equitatu præsertim, potentissima. Erant in ea urbe ut assolet duo de potentia et prioritate certantes: horum nomina erant Indiciomarus et Cingetorix. Primus audito Romani ducis adventu, equitum, peditum, quam maximas potest copias, atque omnia bello apta summo studio parabat: reliquam turbam, sexu vel ætate fragilem intra Arduenam silvam densissimam atque ingentem cum rebus fortunisque [61]omnium abdidit, ut curis aliis expeditior bello operam daret. Alter vero, contrario ut in talibus fieri amat consilio, statim Cæsari fines ingredienti sese obvium et obsequio promptum tulit: quem cum multi et ipsius amore, erat enim carus populo, et Romani exercitus timore sequerentur, [81] cognovit Induciomarus se delusum et ab omnibus facile se posse destitui. Non animo ergo, sed consilio mutato sese Cæsari per nuntios excusavit, quod ad eum ab initio non venisset, ne principibus simul digressis, plebs per [62]justitiam falli posset, et a Romana fide pravis fortasse consiliis impulsa discedere. Cæterum se et civitatem ipsam in arbitrio suo esse, seque ad eum si præceperit, venire prono animo paratum. Cæsar quamquam non ignarus unde hæc dicta procederent, ne tamen tempus in Treviris tereret venire illum ad se jussit cum ducentis obsidibus, in quibus et filius ejus fuit et propinqui aliquot, quem venientem [63]levi oratione complexus ad Romanæ amicitiæ perseverantiam cohortatur; cum primum esset ad amicitiam exhortandus. Trevirorum tamen primoribus nominatim Cingetorigem commendavit, non modo quia ille sit meritus; sed quia et sibi expediens videbatur amicum suum et populi Romani sua in patria multum posse, optimisque omnibus carum esse. Enimvero Indiciomarus eam rem tulit ægerrime; tantum sibi populariter gratiæ demi sentiens, quantum adversario accessisset; quique animo inimicus erat, hanc ob causam multo etiam inimicior factus est. Cæsar ex Treviris ad illum quem dixi portum Icium venit cum exercitu: illic classem totam præparatam reperit, præter sexaginta naves quæ in Meldis factæ erant, quasque a reliquis procellæ maris averterant, atque ad littus unde solverant refecisse [64]farebantur: florem quoque totius Gallici exercitus invenit quatuor milia: erant omnes fere principes Galliarum: quorum partem illam, quam sibi fidam rebus senserat,

61 Forte, *omnibus*.—62 Forte, *inscitiam*.—63 Lege, *leni*.—64 Forte, *ferebantur*.

dimittere in animo habebat, reliquos omnes secum loco obsidum in Britanniam trajicere: hujus consilii causa erat, quoniam verebatur ne qui motus se digresso in Gallis [65]oriretur: quos præsentia fidelium et absentia perfidorum reprimi posse [66]arbabatur. [82] Erat inter alios Domnorix Æduus frater Divitiaci: hunc Cæsar ante alios secum ducere instituerat, quod et [67]cum magnæ apud suos opinionis esse noverat, et in Romanos pessimæ voluntatis: Sic ut interdum sicut supra diximus de ejus supplicio cogitasset: adhæc illum in consilio suorum jactasse constabat, delatum sibi a Cæsare patriæ suæ regnum, quam [68]per superbiam sui cives iniquis tulere animis, sed potentiæ suæ metu queri apud Cæsarem non audebant: his ex causis instabilem virum et natura novis semper rebus intentum, et hostilis animi post se dimittere expediens minime judicabat. Contra ille ut dimitteretur instabat, atque obnixus orabat, frivolas prætendens precibus rationes: hinc metum maritimi fastidii; quod tam parvo maris spatio utique magnum esse non poterat; hinc religionem nescio quam suam, qua se navigare prohibitum asserebat. Cæsar qui non minus animum quam vultum loquentis aspiceret, petitionem injustam constantissime repulit. Ille indignans circuire principes, ac terrere, et ne qua ratione Cæsarem sequerentur [69]hortari enim ‘ callido consilio id agi, ut Gallia suis principibus spoliata facilius jugum Romanæ servitutis exciperet; ducere illos secum velle, non quod illis egeat; sed ut quod in Galliis non auderet; trans mare deductos interficiat.’ Movebant hæ voces infirmorum animos: ita ut aliquos juramento astringeret, quæ communi patriæ utilia essent, ut communi consilio gererentur: neque in omnibus Romanorum imperio ut Deorum pareretur. Nihil horum Cæsarem latebat. Verum adeo Divitiacum [70]diligebat; ut in illius fratre atque illorum cive, non justitiam sed clementiam exerceret neque suppliciis; sed nunc minis, nunc blanditiis niteretur illum ab iniquissima intentione retrahere. [83] Id cum frustra esset; ad eam curam vertit animum; ut omnia sibi illius consilia nota essent: proinde cum jam prope mensem ventis navigatione dilata, votiva demum tranquillitas affulsisset; exercitum naves conscendere Cæsar imperavit: multisque dolentibus, unus omnium Domnorix imperium detractare ausus cum equitibus Æduis [71]clas-

65 Lege, *orirentur.*—66 Lege, *arbitrabatur.*- 67 Lege, *cum.* 68 *Per* videtur delendum.—69 Lege, *hortari; callido enim.*—70 Videtur addendum, *Æduosque.* —71 Lege, *clam.*

sem castris egreditur; et patriam versus iter arripuit. Quod cum Cæsar audisset, navigatione rebusque omnibus posthabitis, equitatus partem illum sequi [72]reducere; sin autem resistat, occidere præcipit. Ille cum equitibus assecutis redire ad Cæsarem juberetur, contumaciter obstare et fidem comitum implorare, seque et liberum et libera ortum in patria proclamare; equites Romani, ut jussi erant, vociferantem seque manu protegentem circumeunt et obtruncant. Equites autem Ædui duce amisso ad Cæsarem an volentes an inviti redeunt.

Post Domnorigis æquo amplius dilatam cædem, ad navigationem intermissam Cæsar animum reflexit. Et relicto in Galliis Labieno cum tribus legionibus et duobus milibus militum, qui et [73]portis defenderent, et exercitui oportuna transmitteret: et si quod [74]non illis in terris emergeret, consilium tempori ac rebus idoneum non [75]deesse. Ipse occidente sole funem solvit; et prospero usque ad mediam noctem vento usus; et tunc tandem destitutus æstu impellente destinatum iter prætermiserat; die demum proximo ad illud ipsum littus ubi anno superiore descenderat sub meridiem est perventum, neque ullus hostis ibi inventus: multi quidem fuerant, sed ut ex captivis est cognitum, tam numerosa tamque instructa classe conspecta, stupore ac metu præurgente diffugerant, atque in montana conscenderant. Quod Cæsar intelligens, edoctusque ubi essent, castra metatus in littore, et præsidio castris ac navibus imposito, ad quærendum hostes rapit exercitum, quibus per noctem appropinquans, [84] mane illos in conspectu habuit. Illi vicissim hostibus occurrentes et ad ripam amnis altiore de loco impetum facientes, ab equitatu Cæsareo fusi sunt, in silvasque refugerunt. Ibi locum natura validum truncis ac transversis arboribus validissimum effecerant: eo tamen septima legio penetravit et quasi feras lustris ferro expulit. At dum profugos longius sequi vellet; propter locorum imperitiam a duce prohibita est. Hic quoque tempestas altera Romanam classem vexavit, ut se contemptum a gente mediterranea, penitus indignari atque irasci videretur Oceanus; et cœlestis ira [76]terrescere rursus pervicaciam coërceret. Non enim tantummodo [77]animi alterius æquavit incommodum sed transcendit. Quod ubi [78]Cæsar a Quinto Atrio, quem classi præfecerat,

72 Addendum, *ac.*—73 Lege, *portus.*—74 Lege, *novi.*—75 Lege, *deesset.*—76 Lege, *terrestrem.*—77 Lege, *anni.*—78 Lege, *Cæsari.*

nuntiatum est, illico legiones quas ad insequendum quærendumque hostem miserat, ex itinere [79] provocavit: omissisque curis aliis ad instaurandam classem totum animum adjecit; ut nocturno pariter ac diurno militum labore [80] accepta calamitati sua jugis cura subveniat. Et primo quidem in subducendis navibus et cum castris uno ambitu concludendis decem dierum tempus expendit; ne quod vel a mari interim vel ab hostibus paterentur. Dehinc in eisdem reparandis quantum fieri posset non fabros tantum, qui exercitum sequebantur, sed accersitos ex Galliis fatigavit. Neque aut cura ducis, aut opera ministrorum fieri potuit, quin quadraginta naves irreparabiliter [81] periissent. Sic victorem hominum natura vincebat: scripsit præterea Labieno quem cis mare dimiserat, ut legiones sibi commissas extruendis classibus exerceret. [85] Rebus adversis utcunque compositis dux quietis impatiens ad solitas curas rediit et munitis castris et subductis intra vallum navibus, relictoque illis ut prius præsidio, ad hostes ire contendit; sed eos [82] ad miris auctos modis comperit, unum in locum confluentibus omnibus illorum copiis et duce electo; cui Casmellanio nomen fuit; hic bellicosus erat vir: semperque cum proximis debellare solitus: sed nunc majori externo bello territi Britanni, [83] seu discordes canes, viso lupo concordaverant. Omissisque domesticis bellis in Romanos versi, omnes huic uni viro velut omnium fortissimo, et insulæ totius imperium et ducatum belli unanimi deliberatione contulerant. Multa quidem apud scriptores de Britannorum moribus locus hæc continet, quæ sciens eadem ratione prætereo; qua præterii Suevorum: mutata sunt omnia. Ecce enim exempli gratia, ita de iis scriptum est: leporem, gallinam atque anserem gustare fas non putant, quorum certe hodie non gustum modo, sed nec usum respuunt. [84] Omittit illa stultiora de moribus: ad res gestas redeo. Est Tamesis Britanniæ fluviorum primus, qui Trinoventum olim; nunc Londoneas insulæ illius urbem regiam [85] aluit: amnis est autem uno tantum ut ajunt loco, pedibus cum difficultate vadabilis: eo cum Casmellanus magnas copias contraxisset, supervenit ad locum Cæsar, hostibusque conspectis in adversa ripa præmisso equitatu et legionibus sequi jussis; vix credibili fervore amnem transiit; cum ex [86] aliquis non nisi capita peditum extarent, ut qui

79 Lege, *revocavit*.—80 Lege, *acceptæ*.—81 Forte, *perierint*.—82 Forte, *jam*.—83 Lege, *ceu*.—84 Lege, *Omitto alia*.—85 Lege, *alluit*.—86 Lege, *aquis*.

aquis madebant, sanguine siccos madefacerent, atque in fugam verterent. Et ut multa paucis expediam, circa hæc loca, plurima per id tempus variis quidem casibus gesta sunt prœlia, uno tantum semper eventu: ubique Romani victores [87] non sine periculis licet multis ac gravibus, quod se hostes silvarum præsidio tuerentur, [86] et arrepta occasione e latebris erumpentes sæpe Romanas invaderent legiones, seque illæsos unde venerant armorum levitate reciperent. Casmellannus ipse Britannici belli dux, aperti prœlii spe amissa, omnem in silvis atque insidiis spem [88] locaret: et dimissis equitibus atque peditibus, solis essedariis utrorumque officia præstantibus utebantur. Nunquam tamen ille patentibus sed perplexis ac difficilibus sese locis credere ausus, ex abdito Romanorum actus atque itinera observabat, cum in aciem elici nullo posset ingenio, [89] adjuratque eum natura ipsa locorum usquequaque silvestrium. Hac Casmellanni diffidentia mutari status animorum cœperat, cogitantium aliquid magnum esse quod eorum fortissimus sic timeret. Itaque Trinovantes; quorum urbs totius insulæ ea etiam tempestate firmissima ferebatur, sese Cæsari spontanea deditione commiserant: hi regem habuerant, quem Casmellannus occiderat: hanc deditionem acceptavit Cæsar alacriter, obsidibus imperatis ac frumento, quæ illi late et celeriter complevere: nihil aliud [90] petens quam ut occisi regis filium ab occisoris crudelitate protegeret. Qua in re Cæsar precibus non egebat, quum adolescens ille jam inde sibi ab initio carus erat; nempe qui ut manus sui hostis evaderet, ad eum adhuc in Gallia existentem supplex accesserat, susceptusque erat in gratiam. Trinoventium exemplum secutæ quinque urbes aliæ se consimiliter dediderunt. Ab his edoctus Cæsar qua in silva Casmellannus locum munitissimum, et [91] obicam cæsarum arborum ac paludum pene inaccessibilem haberet; atque ubi se tutiorem quam ullis in urbibus extimaret, his ipsis ducibus ad eum pergit: quem cum aliquantulum defendissent qui ad custodiam deputati erant; fuga [92] tamen præcipiti [93] relinquere; in qua multi hostium comprehensi occisique sunt: [87] multumque ibi pecoris inventum; locus expugnatus effractusque. Casmellanus his permotus rebus, quatuor Britanniæ regulos, qui partes extremas insulæ regebant, per legatos ad soli natalis auxilium invitat: jubet ut Romanam

87 Forte, *licet non sine periculis multis.*—88 Lege, *locarat.*—89 Lege, *adjuraretque.*—90 Lege, *petentes.*—91 Lege, *obicem.*—92 Lege, *tandem.*—93 Lege, *reliquere.*

classem et [94] castris per ducis absentiam indefensa quantis possint viribus invadant; parent illi, seu patriæ caritas, seu jussus superioris urgeret: cumque ad castra venissent, erumpentes Romani, multis occisis, et uno regum capto, cui Legotorix nomen erat, intra vallum sospites rediere: quo eventu et præsertim deditione urbium [95] magni ac magis Casimellannus animo concussus, ac [96] diffusus bello, pacem petiit, deditionem obtulit, et per Comium Atrabatem, quem ille in amicis, Cæsar inter fidos, numerabat, veniam impetravit. Cum enim Cæsaris esset intentio in Gallia hibernare, et jam finis prope esset æstatis, quæ multo ibi est brevior, quam in nostro orbe, mentionem pacis non invitus audivit, ne per hiemem intra insulam teneretur. Contentus reges vicisse ac cepisse, ac tributariam fecisse Britanniam, tributum annuum imposuit, obsides imperavit. Nam ut elegantissime ait Florus: 'non provinciæ, sed nomini studebatur.' In cunctis obtemperatum: illud expressum dedito [97] imparatum, ne qua in re Trinovantibus, aliisque [98] deditionis Romanorum, ante alios Mandubracio [99] occiso regis filio noceatur. His explicitis, ad littus et ad classem rediit, navesque ut jusserat reparatas inveniens, conscendit cum exercitu et ingenti captivorum turba proximis prœliis intercepta. Cumque Britannico de littore secunda vigilia movisset, ad Gallicum littus omnibus cum suis incolumis die proximo illucente, pervenit navigatione prosperrima, quasi vel discessu gauderet Oceanus, qui doluerat de adventu; vel ut Florus idem ait, 'se imparem faterctur, suo blandiens domitori.'

Hic vero parumper hæsit prosperitatis impetus Cæsareæ. [88] Erat eo forte anno propter cœli ariditatem frumenti præter solitum inopia. Ea res Cæsari persuasit ut legiones per hiberna distraheret, ne conjunctæ urbem unam aut alteram prægravarent. Quæ distractio reipublicæ pene totius in perniciem vertit. Sic fortuna interdum sapientissimorum [100] quorum hominum consilia versat ac dissipat. Erant quidem legiones præter unam, quamvis ab invicem sejunctæ, omnes tamen infra centum milia passuum, ut si necessitas ingrueret altera alteri opem ferre haud sane difficile viderentur; et præerant simul legionibus singuli legati: unam ex omnibus Transpadanam legionem in Eburones mittens cum quinque cohor-

94 Lege, *castra.*—95 Forte, *magis ac magis.*—96 Lege, *diffisus.*—97 Lege, *imperatum.*—98 Lege, *dedititiis.*—99 Lege, *occisi.*—100 Forte, *quoque.*

tibus, duos illi, quorum in præcedentibus mentio est habita, Quintum Titurium Sabinum, et Lucium Arunculejum Cottam legatos attribuit: forte ideo, quod aut minus [1] novo fideret legioni, aut suspicationem haberet [2] fide gentium illarum, Rhenum inter [3] Mosam degentium: quibus tunc in locis Ambiorix, vir [4] quidem callidissimus ac pessimus, simulque Cavalcus vir simplicior [5] insperabant: sed Ambiorix otioso (ut sæpe accidit) collega negotia publica ventilabat: ambo tamen venientibus legatis obvii processerunt, et frumenta et quæ usui essent legioni convehi curaverunt. Sed ut sunt mobilia quorundam hominum ingenia: [6] mex acceptis [7] nuntios Induciomari Trevirensis, qui Cæsarem et Romanos oderat; ab obsequio ad rebellionem animos converterant. Itaque popularibus instigatis et suum in propositum adductis, jam aperte inimicitias exercere ausi, Romanis [8] colonibus circumventis, quasi magno prœlio victores protinus ad castra prodeunt oppugnanda: quibus egregie non defensis modo; [89] sed emissu equitum victis hostibus ac repulsis, Ambiorix vincendi spe privatus, ad fallendi spem conversus, exclamat ut sibi aliqui ad colloquium mitterentur; esse enim qui de rebus communibus loqui velit; posse litem colloquio diffiniri. Mittuntur duo, Romanus unus, alter Hispanus a Cæsare ad ipsum Ambiorigem mitti solitus. Hos Ambiorix sic alloquitur: 'Ego,' inquit, 'Cæsari pro suis in me meritis multum debere profiteor. Ipse nam memini, omni eo, quod vicinis meis pendere [9] soleo, tributo me annuo liberavit. Ipse mihi filium ac nepotem, quos illi obsidum sub nomine habebant in vinculis, remisit. Nunc ego quod hic de oppugnatione castrorum accidit non meo consilio, sed patriæ imperio gestum est. Quicquid feci contra Cæsarem coactus feci: ita enim sum dominus, ut non plus ego in populo, quam in me populus meus possit. Neque vero ipsa hoc civitas ex se facit, sed coacta similiter: quo cogente, si quæritur: consilio certe omnium Galliarum quum obstare non possit invita consentiat. Est enim (ne quid ignotum vobis patiar, quod vos tangat) consilium publicum, hac in re tanto omnium consensu, ut ne unus quidem discrepet: summa est ut hiberna omnia Romanorum uno tempore oppugnentur, ut suis quisque periculis occupatus aliis opem ferre non possit: hic oppugnationis præstitutus erat

1 Lege, *novæ*.—2 Lege, *fidei*.—3 Forte, *Mosamque*.—4 Lege, *quidam*.—5 Forte, *imperabant*.—6 Lege, *mox*.—7 Lege, *nunciis*.—8 Lege, *Calonibus*.—9 Lege, *solebam*.

dies: non potui ego, nec patria potuit mea, consilio omnium, tam honesto præsertim, ut est consilium libertatis, obstare. Idque perfacile fuerit cogitanti, me Cæsari neque nocendi causam si possim, neque si velim potentiam habuisse: ut enim fingar ingratus, non tam demens, tamque inscius rerum sum, ut tantulis viribus expugnari posse credam P. Romanum. Nunc quoniam publicum debitum patriæ exsolvi, volo privatim quod debeo persolvere. Moneo igitur et obtestor omnes, nominatim Titurium Sabinum pro jure hospitii, quod illi est mecum, fit indemnitati suæ suorumque provideat abeundo: magna enim Germanorum manus pretio conducta transiit: biduo aderit: unum bona fide polliceor, [10] viroque, tutum per meos fines iter fore. Ita et patriæ pro naturali jure consuluero, [90] eamque hibernorum gravi fasce levavero; et Cæsari pro suis beneficiis vicem reddidero, legionemque servavero in consilio modo stet, haud dubie perituram.' His dictis ille abiit, nuntii ad legatos redeunt et audita renuntiant: subita re [11] periculosius ea quamvis ab dicerentur haud quaquam spernenda videbantur, eo maxime, quod Eburonum civitas tam parva, nisi aliæ conspirarent, nunquam tam magna contra Cæsarem ausura crederetur, res ad consilium defertur. Ubi diu adversis sententiis [12] altricatum est. Aruncelejus Cotta et tribuni militum et centuriones plurimi secum sentientes, 'neutiquam discedendum ex hibernis, absque ejus qui illos ibi locasset imperio, consulebant. Castra enim valida et munita, et [13] frumentariam abunde suppetere. Quibus ita se habentibus et Eburones et Germanos si accesserint facile sustineri posse: interim vel a Cæsare vel a proximioribus hibernis auxilia ventura. Postremo nihil stultius quam in dubio de sua salute ab antiquo hoste consilium accipere.' Contra ista Titurius Sabinus metum verbis augere et multa dicere, 'non consilii auctorem; sed consilium extimandum, et non quis, sed quod quisque dicat attendendum. Credere se Cæsarem in Italiam profectum, quo præsente neque Eburones hoc ausuros, neque Caruntes principem suum [14] quam diebus illis occisuros. Galliam profecto odiis ingentibus inflammatam et contumeliis irritatam, nec videri sibi eam esse Galliam quæ solebat, sed aliam nescio quam externo subditam imperio, atque inopem gloriæ militaris. Germaniam Rheni transitu et Ariovisti fuga; ac morte

10 Lege, *juroque.*--11 Forte, *perculsi, quod ea, quamvis ab hoste dicerentur.*—12 Lege, *altercatum.*—13 Adde, *rem.*—14 Forte, *in.*

victoriisque tam multis Romanorum pudorem inexpiabilem concepisse: neutri jugum ferre propositum esse. Denique videri sibi non posse sine magna causa Ambiorigem ista consulere. Cæterum quæcunque illi sit mens; consilium ipsum undique tutum esse posse, in mora aliquid expugnationis aut obsidionis; in discessu autem nullum prorsus esse periculum: [91] nam si nihil ambigui sit, eos ad proximam legionem tuto calle venturos, nullum passuros nisi unicum viæ brevis incommodum. Sin ut sua ferret opinio, metuendum aliquid instaret, nullum esse aliud quam in velocitate remedium: sic vel non inutilem certe, vel utilissimam esse profectionem: moram vel præsenti discrimini obnoxiam vel futuro:' his Cotta fortesque viri alii acerrime resistebant. Itaque crescente litigio Titurius in collegam indignabundus exclamat, sic ut ab omnibus audiretur, et 'vincite,' ait, 'si omnino sic est animus: non sum ego qui magis quam vos omnes mortem timeam: sed' [15] (et ostendit milites) 'si quid advenit adversi, a te exigent rationem: quod si tu permiseris, cras suis commilitonibus conjuncti et se periculo exemerint et suo illos adventu effecerint tutiores: alioquin disgregati a suis, aut famis aut ferri subituri sunt.' Rapitur interea consilium: milites utrumque circumstant, obsecrant, 'ne sua dissensione periculum faciant, ubi periculum non est: seu abeant seu stent tuta esse omnia, modo sui duces unum sentiant: contra si dissentiant tutum esse nihil.' Quid multa; ad mediam noctem vigilando et disceptando res trahitur. In qua quidem curiosior fuerim fortasse quam debui, et potui, fateor, vel rem totam prætermittere, vel multo paucioribus perstringere: sed deum testor miseris hominibus de futuro consultantibus, et magno in ambiguo constitutis, ego qui exitum rei scio, non aliter scribendo compassus sum, quam si futura nunc etiam res ipsa et notus mihi miserabilis finis esset, cui occurrere nec consilio possem nec auxilio: ea me compassio diutius quam volebam in hac narratione detinuit: quam tibi o lector sic expedio. Tandem ergo non ratione [16] collega pertinacia victus Cotta consentit: et quod crebrum in consiliis, pars deterior meliorem vincit: ediciturque militibus diluculo profecturos: neque tamen noctis quod supererat somno datum, sed ad auroram usque vigilatum est, occupatis omnibus quod efferre secum possent quid relinquere cogerentur. [92] Ubi primum illuxit castris egrediuntur securi, quasi consilium obeundi non ab

15 Adde, *hi*.—16 Forte, *sed collegæ*.

hoste perfido ac versuto, sed a prudente et fido amico aliquo datum esset. Securi autem Sabinus et qui suæ sententiæ fuerant. Cotta autem et qui secum senserant fraudis [17]aliud subesse taciti cogitabant: hostis proditor, qui nocturnis vigiliis, et confuso castrorum murmure ituros mane præsagiebat, nec quod ituri essent dubitabat ad proximam scilicet legionem, oportuno eos in loco expectabat. Erat viæ medio procul a castris ad duo milia passuum vallis nemorosa ac difficilis: illic locarat insidias: cum in eam vallem Romana acies descendisset, hostes ante retroque ex insidiis erumpunt, ut nec primis excedere, nec ultimis retrocedere licitum [18]esse: iniquissimis pugna locis instituitur: et quoniam natura comparatum est improvisa pericula magis animos dejicere, Titurius, qui secura sibi omnia finxerat, pavere cœpit, atque omni bellica arte destitui. Contra autem collega ejus. qui hoc eventurum præviderat, atque ideo iter illud dissuaserat, quolibet boni simul et [19]multis et ducis officio functus, pugnando pariter et hortando nihil omnium prætermisit, quæ ad salutem suorum militum pertinerent: hostis qui expertus agnosceret, suos Romanis in [20]augusto impares, edicit ut telis eminus hostem petant, propius non accedant neque manum conserant, sed instantibus parum recedant, instentque cedentibus. Et locus ipse ducis consilium adjuvabat: pugnatum est a primo mane ad horam diei octavam: cum Romani milites multis licet vulneribus affecti, et a fortuna et ab alterius ducis auxilio [21]destitui acriter tamen adhuc [22]ad suo, hoc est Romano more certarent: tum demum fortissimis viris e legione, partim sauciis, partim cæsis; cum et ipse jam legatus Cotta, in quo spei summa erat, [93] gravi ictu funda jacti lapidis os contusus, solitis muneribus obeundis invalidus redderetur; inclinare res cœpit ac ruere. Titurius tunc primum intelligere incipiens sui pertinacis consilii vanitatem, omni spe defensionis omissa, Romanæ vir fortassis originis, non Romanæ virtutis, Ambiorigem ab adverso suos instigantem prospiciens, interpretem quendam ad illum hospitem suum misit oratum ut sibi suisque militibus parceretur: omni indignum vita virum, qui suppliciter adeo vitam poscat, hostis ab hoste, Romanus a barbaro. At ille hospes egregius non contentus fidem publicam fregisse, nisi privatum jus hospitii, illa ætate religiosissimum, violaret; respondit interpreti, posse Titurium si libeat

17 Forte, *aliquid.*—18 Lege, *esset.*—19 Lege, *militis.*—20 Lege, *angusto.*—21 Forte, *destituti acriter tamen.*—22 Lege, *ac.*

ad colloquium pervenire, non se desperare Romanorum militum salutem a suis militibus impetrari posse: sibi vero si veniat, nihil esse periculi, inque hoc suam se fidem illi obligare. Credidit verbis miser et illi fidem habuit a quo tunc maxime prodebatur. O seu error ingens seu vitæ cæca cupiditas! ante [23]tantum quam ad hostium pergat, propositum suum collegæ aperit, velle se ad Ambiorigem proficisci, spem sibi salutis ostendi, posse eum quoque si velit secum ire: negat Cotta, et ut fracto ore loqui poterat: 'Non ibo' (inquit) 'ad armatum hostem.' Cumque hac fixus in sententia permaneret, nec divelli posset, Titurius, et tribunis militum et centurionibus sequi jussis, ivit ipse quo destinaverat, et quo sua illum sors trahebat. Cumque ad Ambiorigem propinquaret, jussit ille sibi inprimis ut arma deponeret, et (o pejus morte, o Cæsareis armis insuetum dedecus) paruit hac in re barbari imperio Romanus, et parere comites præcepit: tum demum cum inermi de pacis conditionibus agi cœptum: cumque de industria proditor tempus trahit, circumfusi sensim barbari Titurium obtruncant: qui secum exierant quanta possunt ad suos celeritate confugiunt: hostes barbarico ululatu victoriam conclamantes in Romanos ruunt, una vallis parte condensos, [94] jamque vix impetum sustinentes, ibi Arunculejus Cotta fortissime dimicans occiditur: vir haud dignus qui alienæ stultitiæ pœnas daret. Multi alii præterea, inter quos fuit Lucidius Petrosidius vexillifer turba circumventus ingenti, aquilam, [24]neque sibi extorquerent, cum in castra jactasset, ipse generoso impetu mediis sese hostibus inferens occubuit: milites ducibus spoliati multo labore ac virtute usque ad noctem locum ubi constiterant defenderunt. Nocte autem desperata undique salute, ne vivi in manus hostium pervenirent, indomiti spiritus sese [25]omnibus manibus propriis peremerunt, præter paucos qui per diem prœlio dilapsi, incertis hinc inde tramitibus ad legatum alium Titum Labienum tristes nuntii præcesserant. Et hic quidem infaustæ legionis interitus fuit, inter tres belli externi adversitates Cæsareas numeratus: ubi admonuisse lectorem velim; quod Suetonius Tranquillus auctor certissimus, Germanorum hoc in finibus accidisse ait: Julius autem Celsus comes et qui rebus interfuit, Eburonum in finibus factum refert. Non est autem magna dissensio cum et tunc conterminæ nationes essent, omnesque hodie sint

23 Forte, *tamen, quam ad hostem.*—24 Lege, *ne sibi.*—25 Lege, *omnes.*

Germani. Posthæc Ambiorix iniquissimi voti compos ad graviora se præparat: perque vicinas gentes odio raptante discurrit, legatos duos et magnam partem Romani exercitus perisse dictitans monet, orat, obsecrat, ne vindictæ et recuperandæ in perpetuum Gallicæ libertatis [26]labi per ignaviam patiantur: ardentes inflammare perfacile est. [27]Conjuravit igitur concurruntque, et unius hortatu multi insaniunt, factoque agmine ad alia Romanorum castra perveniunt, ad ea scilicet quibus Quintus Cicero magni Ciceronis frater præerat. [28]Nec vir ingentis animi, sed nullarum virium. Eo itaque cum venissent, quo acceptæ cladis nondum fama pervenerat, aliquot lignatores nil tale metuentes in silvis, [95] quo munitionis castrorum causa perrexerant, adventu hostium subito capti sunt, hanc velut arrham victoriæ tenentes magno impetu castra invadunt. Romani usque ad vesperam circa defensionem occupati, per noctem ex confecta jam ante materia, centum viginti turres in castrorum ambitu attolunt, [29]tunc mira velocitate, ut mane hostes attoniti non humanum opus, sed monstrum aliquod sibi cernere viderentur. Multis deinde continuis diebus, hinc ad defensionem, illinc ad oppugnationem castrorum multa utrimque pertinacia animorum atque obstinatione certatum est. Dum Galli perpetuæ victoriæ hic repositam spem putarent: Romani autem periculum cognoscentes, nihil omitterent, et quod luci defuisset, nocte supplerent, ut vix ullum sopori tempus indulgeretur: non ab aliis modo, sed ab ipso duce, cujus imbecillitatem milites miserati nonnunquam recusantem illum ad requiem compellebant. Ipse vero jampridem primo ab obsidionis die, de statu rerum Cæsarem facere certiorem nisus erat, sed præclusis itineribus et comprehensis nuntiis frustra fuerat. Tentatum in his etiam hibernis fuit, quod in aliis paulo ante successerat, ut Romani et conjuratæ Galliæ et Germanici auxilii metu incusso, et comitum recentis casus memoria admoniti, abeant quocunque libuerit intacti. Non se enim Romanos odisse, nec Ciceronem, neque omnino quidquam aliud Romani imperii recusare præter importunam hanc consuetudinem hibernorum; qua sublata, cætera omnia facile conventura, proinde paratam illis esse securitatem ac licentiam abeundi. Ad hoc Cicero longe aliter ac Titurius; 'non esse Romanis morem'

26 Videtur deesse, *occasionem*.—27 Lege, *conjurant*.—28 Lege, *Hic*.—29 Lege, *tam*.

ait, 'ut conditiones pacis ab armato hoste suscipiant. Quod si arma posuerint et legatos ad Cæsarem miserint, se illis, ut petita obtineant, apud suum ducem precibus affuturum, [30]ne diffidere illos justis [31]cum petitionibus facilem reperturos.' Amissa ergo spe fallendi, in vim studium omne translatum est: [96] et ad legionem unam oppugnandam quanta hostium turba confluxerit, vel hinc liquet, quod munitiones quindecim milia passuum in circuitu, horis tribus non integris, et explevere, et suis locis vires additæ, munitæque obsidionalibus instrumentis: quibus in rebus ab ipsis Romanis præcedentibus annis edocti erant, et nunc captivorum quorundam Romanorum consilio atque opera juvabantur. Multis diebus duravit oppugnatio: et diebus quibusdam, ventis forte vehementibus, igne arida in castra jactato, cunctisque intus ardentibus, res in ultimum est adducta discrimen. Tanta autem Romanorum militum virtus fuit, ut cum et telorum procellis urgerentur, et flammis afflati ac semiusti essent, et fortunæ eorum incendio omnes absumerentur; nunquam aliquis aut ad illas oculum reflecterent, aut momento temporis a defensione cessarent. Et quamquam Romanis dies ille durissimus, nihilo tamen levior Gallis fuit, eorum plurimis vulneratis atque occisis: ita ut intrinseci, deserta statione quam defendebant, hostes nutu frontis ac [32]veber ad introitum invitarent; neque omnino qui introire præsumeret inventus est aliquis. Erat in Romana legione par virorum fortium, quorum minime mihi quidem prætereunda [33]videretur historia: alteri Titus Pullo, Lucius Vorenus alteri nomen fuit: his perpetuum inter se de virtute erat ac superioritate certamen: unoquoque ad summum [34]tota nitente, neque sponte alteri cessuro: dum ad munitiones igitur res [35]ververet Pullo exclamans: 'Quid agis Vorene,' (inquit) 'seu quid cogitas? nostrarum litium dies iste sententiam feret:' hæc dicens castris egreditur, communitionemque hostium, qua densissima erat irrumpit: nec Vorenus segnior, seu virtutis stimulis adactus, seu metu infamiæ æmulum consequitur. Pullo cum ad jactum teli pervenisset, unum hostium, qui se ante alios ferebat, [97] pili emissione transfigit. Currunt contra unum [36]milia et cadaver suum clipeis protegentes, hostem telis omnes premunt, reditumque ejus impediunt. Jam scutum sagittarum una trajecerat, balteoque hæserat, dexteramque ad capulum reflectenti

30 Lege, *nec.*—31 Lege, *cum.*—32 Lege, *vocibus.*—33 Lege, *videtur.*—34 Pro *tota* videtur legendum, *locum.*—35 Forte, *ferveret.*—36 Lege, *mille.*

obstabat: sic implicitum hostes premunt: æmulus adjuvat, fertque illi quem odisse consueverat auxilium: in hunc, primo omisso, tota acies ruit: ipse stricto gladio seque et illum potegens, uno hostium occiso, parumper alios submoverat: sed dum ardentius invehitur, e loco altiore excidit: cui confestim Pullo affuit, et similiter circumventum e manibus hostium expeditus et nudato jam gladio metuendus eripuit: sic illæsi ambo ad suos multis hostium cæsis, et adhuc ambigua lite virtutis evasere. Cæterum quanto indies durior obsidio, et vulneribus interiore militia afflicta, decrescebat numerus defensorum, atque hostium augebatur: tanto Cicero attentius cogitabat, de statu rerum nuntios ad Cæsarem destinare, quorum aliqui in hostium manus lapsi, et sub oculis suorum crudelibus [37]supplicibus interfecti, reliquos merito terrore compleverant. Inventus est tandem servus unus e Gallia, qui libertate et magnis præmiis promissis, literas jaculo insertas, Gallus non suspectus Gallis, ad Cæsarem detulit. Qui ut erant rebus cognitis, legiones sibi omnes expectandas non existimans, ne mora periculum allatura esset, evocatis proximis, satius [38]dixit cito cum paucis, quam tarde cum multis proficisci. Convenerunt qui vocati erant omnes. Labieno scripserat, ut si reipublicæ commodo posset ad se veniret. Ille rescripsit, legionis et legatorum cæde sublatos animos hostium, et omnem potestatem Trevirorum ad tria milia passuum in armis esse: si discedat hoc in statu, non profectionem, sed fugam potius visum iri; nec præterea suum iter vacare periculo. [98] Cæsar quamvis ad paucos redactus, legati [39]tum consilium approbavit: dumque ad hostes properat, in itinere audivit, quanto apud Ciceronem in discrimine res essent. Illius ergo sollicitus, Gallum equitem quendam promissis ingentibus impellit [40]lites suas ad Ciceronem ferat, et si castra ingredi nequeat alligatas jaculo intra vallum jaciat: paret ille; et ad castra cum venisset, accedere metuens, ut jussus erat litteras jaculatur. Illæ casu quandam in turrim inciderunt; neque a quoquam ante diem tertium visæ sunt; tunc conspectæ a quodam milite detrahuntur, et ad ipsum cui inscriptæ erant Ciceronem perlatæ, atque in concilio militum recitatæ magna omnes fiducia et gaudio replevere. Erat autem perbrevis epistola, ne a barbaris posset intelligi, scripta litteris Græcis hac sententia. 'Ego jam cum legionibus iter arripui:

37 Lege, *suppliciis*.—38 Lege, *duxit*.—39 Lege, *tamen*.—40 Forte, *literas*.

confestimque adero: tu virtutem tuam ut pristinam retineas quæso.' Accessit ad spem fumus ex ea parte prospectus, qua venturus erat Cæsar, [41]ut villarum incendia, signa propinquantium legionum. Galli de adventu hostium ab exploratoribus edocti, omissa obsidione castrorum, venientibus obviam eunt. Quod ut Cicero intellexit, eum ipsum qui primas tulerat, cum litteris aliis mittit ad Cæsarem, monens ut iter suum caute peragat: hostes enim omnes se dimisso contra eum properare. Erant autem armatorum sexaginta milia. Cæsar literis nocte perceptis, exercitum de contentis in eisdem admonet. Jubet fortibus esse animis et ad prœlium paratis: primo mane castra movet, et ad quatuor milia passuum progressus hostem videt, quem repente aggredi loco iniquissimo periculosum, et Cicerone liberato dilationem tutam ratus, substitit, et locis idoneis castra metatus est quantis quivit angustiis, id agens, ut sic hostibus contemptum suæ paucitatis objiceret. Erant enim vere pauci, vix septem milia, sed virorum et impedimentis dimissis, [99] videbantur etiam pauciores, et arte ducis effectum erat ut paucissimi viderentur. Tantus denique contemptus fuit, ut mane proximo ad castra hostes [42]occiderent: Cæsar vero equitatum parumper prœlio expertus, quasi [43]trepidantis in castra retraheret, et portas claudi et [44]portas undique communiri multa cum simulatione metus imperaret. Tanto enim [45]tantoque invicto erat animo, ut de tanta hostium multitudine nil timeret, nisi ne prœlium detrectarent. Denique quod omnes cupiunt, iste unicus metuebat fugam inimicorum. Illi vero conspicientes quæ apud Romanos gerebantur, et formidinem [46]arbitrari, e loco ubi constiterant altiore descendunt, et transmisso rivo quo ab invicem separabantur, urgente impetu animorum iniquis aciem locis instruunt, et castra primum telis, mox et manibus invadunt; et eo usque contemptus excreverat, ut præcones circum castra dimitterent, qui et Gallis et Romanis edicerent æque licitum utrisque ad se si velint ante horam tertiam sine periculo transire: post eam horam non licere. Cæsar ubi animadvertit sic esse omnia apud hostes ut optaverat, signo dato subito castris erumpens, sua cum contemptibili paucitate multitudinem illam insolentem et confidentia obstupentem [47]numeraculo eruptionis aggreditur: omnes in fugam vertit, occiditque

41 Lege, *et*.—42 Lege, *accederent*.—43 Lege, *trepidantes*.—44 Forte, *omnia undique*.—45 Lege, *tamque*.—46 Lege, *arbitrati*.—47 Lege, *miraculo*.

quamplurimos atque exarmavit: multo plures occisurus nisi profugos insequi silvis de more terrarum ac paludibus vetaretur. Cœpto itaque progressus itinere eodem die salvis suis omnibus ad Ciceronis hiberna pervenit. Turres quas in circuitu erexerant, atque opera hostium miratus, inveniensque e militibus legionis illius vix decimum quemque sine vulnere: quanta ibi cum virtute res gesta esset agnovit et Ciceronem et legionem ergo dignis laudibus celebrans, [100] centuriones nominatim et tribunos militum, ut cujusque virtus atque operatio merebantur. [48]Postremo die concione advocata, confirmavit suorum animos, solaturque super damno, fraude hostis, et legati temeritate suscepta: ostendens cœlitum favore et virtute militum, illius malis artibus quæsitæ victoriæ haud longævam fuisse lætitiam: consequens esse, ut nec eis diuturnior dolor sit. Hujus fama victoriæ ad Labienum tanta velocitate perlata est, quod cum hora diei nona pugnatum esset, ante mediam noctem Rhemi ad castrorum portas quæ sexaginta passuum milibus aberant, jubilantes vicisse Cæsarem nuntiarent. Qua re latius vulgata, Induciomarus, [49]omnia castra Labieni in crastinum adoriri propositum erat, cum omnibus suis noctu abiit, Trevirimque repetiit. Cæsar in hiberna concessit, nullum in eis otiosum diem agens, quin quotidie legatos et exploratores undique destinaret, per quos statum ac propositum civitatum nosceret: tanti et tam crebri motus Galliarum omnium ferebantur, et clandestina sæpe concilia, et nocturna etiam in silvis [50]habere colloquia, et ad summam pacati nihil audiebatur. Inter cætera Lucius Roscius qui tertiæ decimæ præerat legioni nuntiavit copias ingentes Gallorum ad oppugnanda ejus castra venientes accepta victoriæ suæ fama subito fugientibus similes abiisse. Quibus indiciis unum contra se animum Galliarum luce clarius intelligens, non tamen destitit. Evocatis ad se principibus, hos blanditiis, et hos minis quanta quivit diligentia in obsequio studuit retinere. * Idque ad continuum hic male studium fuit Senones, quorum inter omnes et fama et auctoritas magna erat, Cavarium quendam, alibi Cavarinum invenio, stirpis regiæ, quem Cæsar illis regem dederat, publico de consensu occidere voluerunt. Cumque is fugæ præsidio mortis periculum evasisset, persecutis suis [51]cum finibus expulerunt. Cum autem super his excusatum legatos ad Cæsarem misissent, [101] atque ipse senatum civitatis

48 Lege, *Postero*.—49 Forte, *cui*.—50 Lege, *haberi*.—51 Lege, *cum*.

ad se venire præcepisset, minime paruerunt. Tanta omnibus cupiditas novandarum rerum erat, ut nihil eis ad [52]debellandum præter ducem defuisse videretur: qui ubi affuit mox emersit occultata rebellio. Sic opinio inveterata prævaluerat, qua in rebus bellicis Galli omnibus se gentibus præferebant [53]præferendi esse ab aliis credebantur; ut Romanorum imperio subesse pudendum sibi ac miserum judicarent, et omnes penitus aut rebelles, Cæsari fierent aut suspecti, præter Rhemos duntaxat atque Æduos, quos ille summo semper habuerat in honore. Principes rebellionum multi erant, inter quos Induciomarus. Treviri magnum sibi locum quadam animositate præsumpserant, legatos trans Rhenum mittendo, pecunias promittendo, magnam partem Romani exercitus interfectam, et superstites metu semianimes asserendo: neque tamen aut mendaciis aut promissis movere animos potuerunt, memores Ariovisti et bellorum cum Romanis infeliciter expertorum. Destitutus Induciomarus a Germanis, ad Gallica se convertit auxilia, et tantum valuit audacia, ut nomen atque opinionem magnanimitatis arriperet, atque adeo ad eum legati omnium gentium hinc inde concurrerent, et ipse fretus hac fiducia [54]consilium indiceret, quod armatum appellabant, ad quod armati omnes puberes convenirent: et venisse novissimum capitale erat. In eo consilio inter multa Cingetorigem adversarium, licet generum, suis publicatis bonis, publicum [55]denuntiat, quod Cæsarem sequeretur. Hinc edicit, iturum se ad Senones et Caruntes, urbesque alias, a quibus [56]repetitus atque expectatus sit: transiturum vero per Rhemorum fines, eosque populaturum: ante omnia tamen oppugnaturum castra Labieni, quæ vicina essent; et quid in his exequendis facto opus sit exponit. [102] Sic [57]consilio celebrato, et auxiliis hominum atque equorum a finitimis collectis, Galliæque omnis exulibus atque damnatis ad se blanda prece allectis, et spe uberi præmiorum ad invadenda Labieni castra progreditur. Ille autem, ut horum nihil ignorabat, sic nil penitus omnino metuebat, situ et munimine loci [58]visus: quærebat tamen, ardentissimo hosti si qua nocendi se offerret occasio. In hoc unum intentus, Cingetorigem et amicos alios nuntiis sollicitat, et ad certum diem sibi quanto valeant equitatu adsint: parere parant omnes. Interea Induciomarus nunc inexpugnabilem loci

52 Lege, *rebellandum*.—53 Adde, *ac*.—54 Lege, *concilium*.—55 Videtur addendum, *hostem*.—56 Lege, *expctitus*.—57 Lege, *concilio*.—58 Lege, *fisus*.

situm intuens: nunc [59]minus et tunc tela jaciens indies, propinquis castris obequitat, et Labienus in castra sese continens, majorem quotidie metum fingit: magisque et magis hostium crescit audacia, donec [60]intermissis clanculum equitibus intempesta nocte, et re summo studio suppressa, ut nec sciri, nec ullis indiciis posset intelligi: reversa luce ipse etiam Induciomarus ex more revertitur et insultat castris, intraque [61]vallem tela jaciuntur a suis, et contemtissime Romani milites altis vocibus ad prœlium advocantur. Obstinato illi silentio sese tenent. [62]Galli loco militum nihil hostium tribuentes, tandem ad vesperam ut solebant [63]scandio fessi sparsim abeunt: quos ubi late effusos Labienus vidit, subito patefactis castrorum portis erumpere equitatum jubet, præsagiensque quod accidit; 'Nemo,' inquit, 'aliquem feriat, donec Induciomarus interfectus sit, ne forte alios feriendo ille spatium habeat evadendi:' tamen præmia interficientibus proponit ingentia: mox egressis equitibus, electorum peditum submittit auxilia, ut jussi erant faciunt. [64]Inopiam reperculsis ac fugientibus hostibus, ex adverso autem in unum intentis omnibus, in medio fluminis alveo Induciomarus circumventus occiditur, [103] caput truncum Labieno reportatum est: hinc in cæteros factus est impetus ac plurimis interfectis, sero reditum in castra: re ut erat in vulgus effusa, Eburones populi alii qui Induciomari hortatu coierant, et in armis erant, territi dilabuntur: et ex illo aliquamdiu pacacior Gallia Romanis ducibus fuit.

Neque his tamen fisus Cæsar et Gallorum mores animosque experimento agnoscens majoresque undique rerum motus expectans detrimenta militum per eos dies [65]recepta reficere cogitabat. Itaque et dilectus novos per legatos habuit, et ope Cneji Pompeji magni proconsulis, cujus ea tempestate potentia Romæ ingens erat; tunc quidem generi et amici sui, tanti mox futuri hostis, obtinuit ut tres sibi legiones ante hiemis exitum adderentur, et cohortes qui cum Titurio perierant duplicarentur, dicens quod verissimum erat, non in præsens modo, sed in omne tempus expedire reipublicæ, persuasum [66]et Galliæ et mundo, tantas esse vires Italiæ, ut non solum damna bellis accepta cito restaurari, sed copiæ etiam duplicari possent; quod ipse tunc et brevitate temporis, et magni-

59 Lege, *minus*.—60 Lege, *intromissis*.—61 Lege, *vallum*.—62 Forte, *Galli loco multum, nihil hostibus tribuentes*.—63 Forte, *tædio*.—64 Forte, *Inopina reperculsis*.—65 Lege, *accepta*.—66 Adde, *esse*.

tudine copiarum liquido notum fecit. Et Induciomari quidem morte Galliarum rebellio non quievit: propinqui ejus ut imperii et propositi successores, omnes quos poterant concitantes, Ambiorigem jam Romanis scelere suo invisum sibi sociant. Sentiens Cæsar Senones cum Caruntibus conjurasse, Germanos in bellum a Treviris excitari; multos jam populos esse in armis, et fervere cuncta tumultibus; nihil [67] deferendum existimans, ante hiemis finem et ante omnium opinionem fines hostium improvisus aggreditur, et nullum eis deliberandi aut conveniendi spatium relinquens, late omnia populatur, et præda militibus permissa; multos hostium datos in deditionem recepit; tum quasi nihil egisset in hiberna revertitur. Inde veris initio, Galliæ concilium [68] indicat. [104] Convenerunt omnes præter Treviros et Senones et Caruntes: horum ille contumaciam quasi quandam belli arrham accipiens; ne hanc rem negligere videretur; concilium ad Lutetiam Pariseorum rursus indicit: hi Senonibus proximi sunt. Inde igitur profectus in Senones, tam repente, ut nec fugæ illis nec defensionis copiam daret, resipiscentes et per legatos veniam postulantes Eduorum precibus motus admisit; centum datis obsidibus, quos servandos Eduis dedit: secuti Caruntes deditionis exemplum, et obsides miserunt, et Rhemorum precibus veniam meruerunt. Sic in animis tunc Gallorum odium metusque certabant, ut primo pacem servare [69] incipere se, secundo bellum gerere vetiti, perpetuis atque incertis motibus [70] fluctuarunt. His incidenter exactis ad concilium Cæsar redit, et fœderatis civitatibus equitatu indicto, et parte Galliæ pacata, toto animo conversus in Treviros perfidumque Ambiorigem eo proficisci instituit. Et cum Senonum equitibus Cavarinum regem gentis secum duxit, ne si eum domi relinqueret, vel ex odio populi in eum, vel ex ira ejus in populum, aliquis in urbe motus oriretur. Erant sane Menapii confines Eburonum, Ambiorigis hospites, amici etiam Germanorum. Cæsar Ambiorigem se prœlio committere non ausurum pro comperto habens, hos auxiliares sibi præripere censebat utilius, quam ipsum illum bello aggredi: ne sic eum in fugam atque in latebras cogeret, quod nolebat: duabus igitur legionibus, cum omnibus impedimentis exercitus missis ad Labienum, Trevirorum tunc in finibus ut diximus hibernantem; ipse cum reliquis (erant autem quinque expeditissimæ legiones) in

67 Lege, *differendum*.—68 Lege, *indicit*.—69 Lege, *incipientes*.—70 Lege, *fluctuarent*.

Menapios pergit: atque illis pugnam detrectantibus silvarum obicibus ac paludum, omnia populatus, nihil ferro flammisque liquit intactum: donec [71] male coacti, datis obsidibus pacem precibus impetrarent: hoc præcepto; ne vel Ambiorigem vel ejus nuntios intra suos fines admitterent: alioquin pacem præstitam nullam fore. [105] Interea Treviri quietem perosi, Labienum invadere decreverant magno equitum ac peditum apparatu: turpe sibi pudendumque censentes unicam legionem eis invitis castra suis in finibus habere: sed dum eunt, viæ medio duas legiones supervenisse sentientes, subsistere et expectare Germanorum auxilia decrevere. Labienus de temeritate hostium sperans; dimisso præsidio hibernis; illis obviam procedit et prope eos mille passuum spatio consedit; flumen erat in medio rapidum, ripis exstantibus, quod nec sibi transire propositum, nec transitum iri ab hostibus spes erat. Crescebat interim indies auxilii fama Germanici; hinc nactus occasionem, consilium advocat et clara voce coram omnibus: 'Audio,' inquit, 'ingentes Germanorum copias adventare: non est animus; meque et exercitum in discrimen mittere: cras prima luce movere et hinc abire disposui: estote igitur ad officium parati.' Erant Galli in exercitu, qui quamquam sub Romanis signis militarent, naturali tamen patriæ amore tenebantur: neque certe aliter fieri poterat, quin ex tam multis aliqui sic affecti essent, ut magis originis quam militiæ meminissent: per hos statim hostibus innotuit: neque Labienus aliud eventurum arbitratus fuerat; neque alium ad effectum verba illa [72] mihi consilio dixerat: mox igitur clam accitis tribunis militum et primis exercitus; sui consilii rationem pandit, quod ne inefficax sit, simulari pavorem et omnia tumultuosius fieri jubet: paretur, fiunt singula ante tempus, trepidatione ac fremitu insolito; et ipse fragor abeuntium et exploratorum dicta conveniebant, Romanos fugere, non abire. Conclamant hostes 'lentam esse Germanorum expectationem; nec priscæ Gallicæ virtutis, tantis hominum armatorum milibus, paucos Romanos fugientes insequi non audere:' hoc inter, magno impetu castris erumpunt, flumen transeunt, et iniquo copias exponunt loco. Labienus ut præviderat rem succedere intelligens; per inceptam simulationem, lento tamen procedebat gressu, [106] donec insequentes quo destinaverat produxisset. Tum conversus, 'oblita,' inquit, 'o milites facultate pugnæ prosperioris utimini: habetis hostem, et iniquitate loci, et suo errore suaque

71 Lege, *malo*.—72 Lege, *in*.

dementia circumventum; præstate mihi semel, quod imperatori nostro totiens præstitistis; Agite ut soletis; et adesse illum credite, et videre quæ geruntur omnia; cujus sub oculis tam multa sæpe gessistis egregie:' hæc dicens, celsiore loco sepositis parumper impedimentis, appositisque præsidiis, totam aciem in hostes obvertit, et horrendo horruit clamore. Illi quos ut profugos sequebantur, ad se tanta redire constantia admirantes et attoniti, vix primum tulere impetum, seque effusa fuga proximis occuluere silvis. Instant Romani acriter; et victis principibus conjurationis, multis in acie, multis in fuga cæsis, multis etiam captis; Germanis insuper, qui et si primum negassent, expugnati donis ac precibus tandem eis auxilio veniebant, ad rei famam reversis ad propria: civitatem omnium jam spe et præsidio destitutam recipit: et Inducioniari necessariis fuga elapsis; Cingetorigi, qui Romanis fidus ab initio in finem fuerat, [73] libertate patriæ regnum datur. Ad hunc modum Cæsar, non per se tantum, sed per legatos etiam, qui sub eo virtutem militiamque didicerant, et ejus exempla sequebantur, maximas res agendo per diversa terrarum, sui Romanique famam nominis attolebat. Quem cum venisset in Treviros voluntas cepit Rhenum iterum transeundi. Duplex huc animum urgebat causa; et quod hostibus auxilia, licet sera transmiserant, et ne hosti alteri Ambiorigi auxiliari possent, aut ad se profugum receptare: pontem ergo pari celeritate, parique militum fervore, et paulo supra eum locum ubi primum fecerat refecit: et in Treviris et ad pontem firmissimo præsidio dimisso reliquum traducit exercitum. Transgressum Ubii gens Germana per legatos adeunt, exponuntque 'ex quo in potestate se Romanorum dederint, [107] neque auxilia Treviris, neque ullis hostibus populi Romani misisse, neque ulla in re fidem fregisse. Orant ne commune odium Germanorum [74] veritate discussa comperit, non ab eis missa cis Rhenum, sed a Suevis auxilia:' excusatione igitur Ubiorum admissa, in Suevos accingitur: nec ita multo post ab eisdem Ubiis cognoscit, Suevos bellum parare; et late sparsis edictis, omnes suos ad arma contrahere. Itaque ne quod temere agat, apto et tuto loco castra communit, frumentariæque rei curam exhibet. Ubios jubet pecora omnia campis abducere; si forte barbaros coactos inedia (cujus impatientissi-

73 Forte, *cum libertate patriæ*.—74 Desunt nonnulla. Cæsar autem hoc loco ait: *ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant.*

mum genus est) ad iniquum certamen posset inducere, præcipit insuper, ut summo studio actus et consilia hostium explorent, eumque de singulis crebris nuntiis [75] certius faciant. Illi obnixe jussa peragunt: paucosque post dies nuntiant, Suevos [76] suis omnibus, ac suorum viribus in extremo finium consedisse, ad silvam maximam quæ illos a Cerusis vicina gente discriminat: [77] ubi Romanum exercitum expectare. Id pergratum Cæsari bellorum cupidissimo fuerat, sicut illud permolestum, quod eisdem nuntiantibus, Suevos se in silvas intimas recepisse cognovit: ut enim prœlium exoptabat, sic tædium formidabat et jacturam temporis, ac perplexam horrebat indaginem: sæpe expertus quam difficile esset hostes silvis incognitis venari: nec cessavit tamen: sed id frustra fuit: ac ne pluribus agam quam oportet: non de hoc tantum, sed de primo quoque Rheni transitu, deque alia hostium in silvas fuga, elegans ac succincta Flori brevitas huic se loco inserat historiæ; te o lector non solum patiente sed plaudente. [78] 'Archanis,' inquit, 'hostem quæsivit in silvis: sed in saltus ac paludes genus omne diffugerat; tantum pavoris incussit intra ripam subito Romana vis: nec semel Rhenus; [108] iterum quoque, et quidem ponte facto penetratus est. Sed major aliquanto trepidatio: quippe cum Rhenum [79] sic parte quasi jugo captum viderent, fuga rursus in silvas et paludes: sed quod acerbissimum Cæsari fuit, non [80] facere quæ vincerentur.' Hæc ut legis, ad literam Flori sunt: quibus innuit primum Rheni transitum non ponte factum esse sed navibus: primo vero non hoc innuit sed affirmat. Sic enim ante hæc scriptum invenies. Jam Cæsar ultro in [81] Offeliam (amnis est Trevirorum) navali ponte transgreditur, ipsumque Rhenum. Sed is qui præsens erat dum hæc fierent, utrumque transitum stabili ponte describit, quem in hac narratione secutus sum: procedo autem. Videns ergo Cæsar rem temporis indigam, longeque difficilem, præcipue præ frumenti inopia; quod eo tempore, Germanis agriculturæ studium non erat, magna pars venatu et latrocinio utebantur; quorum sit modo facultas, libenter nunc etiam utuntur; lacte, carne, caseo victitabant: omisso incœpto rursus in Galliam reverti statuit: sed ut metu sui reditus barbaro-

75 Lege, *certiorem*.— 76 Forte, *cum suis*.— 77 Lege, *ibi*.—78 Apud Florum legitur: *Hirciniis*. 79 Lege, *sic ponte*.—80 Lege, *fuere qui*. 81 Lege, *Mosellam*.

rum impetum frænaret, non pontem fregit ut prius nisi ab ea parte qua Germaniam contingebat. Illa quidem parte extrema in dexteram Rheni ripam desinente, ducentorum pedum spatio rescissa, turri lignea superimposita, et multimodis circumvallata munitionibus, duodecim cohortes ad tutelam pontis imposuit, et Vulcatium Tullum his præposuit et pontis et cohortium curam dedit. Ipse vero adversus Ambiorigem proficiscens per Arduennam silvam maximam omnium Galliarum, quæ inter Treviros, Nerviosque et Rhemos quingentis et eo amplius passuum milibus in longum, ita enim proditum a scriptoribus rerum, in latum vero unius aut circiter æstivæ lucis itinere, quod ego ipse sum emensus, extenditur. Lucium [82]Basilium cum toto præire jubet equitatu, et cavere ne ignes in castris fieri sinat, [109] ne quod indicium sui detur adventus, neu strepitus aut tumultus incedentium audiatur; si forte velocitate vel silentio proficeret ad iniquissimum hominem opprimendum: quod pene successit. Nam Basilius propere supraque [83]longum iter [84]peragat: cumque indiciis comperisset, haud procul Ambiorigem inter silvas, comitatum paucissimis equitibus se tenere; improvisus ac subito [85]pervenit: ita ut currus, equos et arma ejus, et omne bellicum instrumentum Romani equites, antequam ab eo viderentur, arriperent. De quo ipso actum erat, nisi [86]quidem e suis locis angustias defendissent, [87]ut ipse interim unius manus inermis equo impositus, et postico nemorosæ domus emissus, per silvarum devia et calles abditos erupisset. Sic utramque in partem erga unum hominem una hora vim suam exercuit fortuna, ut incautus opprimeretur, oppressus evaderet: nec satis scio quis nocentium unquam tam indignus evaserit: nisi quod supplicii genus fuit vicinæ mortis metus, qui ut mihi quidem videtur ipsa pejor est morte. Et quid scimus, an sibi fuisset utilius ad irati licet Cæsaris potestatem pervenire? nam ut erat inexhaustæ clementiæ, [88]confiteri crimen et oranti forsitan veniam non negasset. Nunc per silvas Transrhenanas vagus semper ac profugus perpetuis vitam egit in latebris [89]conscientiam illum, siqua erat, et jugi pavore plectentibus. Illud plane odiosum, quod de rege nefario

82 Lege, *Basilum*, et sic post *Basilus*.—83 Videtur ex Cæsare reponendum: *supraque omnium opinionem*.—84 Lege, *peragit*.—85 Forte, *supervenit*.—86 Forte, *quidam e suis loci*.—87 Forte, *ut ipsa interim unius manu inermis*.—88 Lege, *confitenti*.—89 Lege, *conscientia*.

nulla unquam aut Cæsari aut populo Romano vindictæ occasio data est. Et ipse latitans, atque invisus, et inultum scelus in finem fuit. Cæterum quo die e manibus Romanorum vix evasit ut diximus, vita retenta contentus, spe projecta, suis, quos a tergo liquerat, [110] per nuntios fugiens mandavit, ut qua posset sibi quisque consuleret. Qui per diversa effusi multumque vexati, pars se paludibus condiderunt, pars in alienas manus non sine suis miseriis inciderunt. [90]Cathovoltus vero qui secum super Eburones pari regnarat imperio, ejusdem consilium secutus Romanis sese bellis immiscuerat; quonam res venisset intelligens, jam grandævus et laboris impatiens, nec fugere valens nec pugnare ausus, suarum auctoris ærumnarum Ambiorigis caput multis imprecationibus execratus mortem sibi conscivit: vicinæ gentes hoc eventu regum territæ, per legatos pacem a Cæsare petierunt: quam eis hac lege concessit, ut si qui Eburonum ex fuga in illorum fines devenissent, ad se captivos adducerent; se, si hoc facerent, temperaturum ab offensis ait. His actis omnes copias trifariam divisit, neve eum curæ aliæ distraherent, impedimenta omnia unum contulit in locum: Advatica opido nomen: locus ubi Titurius Sabinus et Arunculejus Cotta hibernaverant, unde, ut memoravimus, imprudenter infeliciterque discesserant: hic locus eligitur, et quod aptus ad cætera, et quod munitiones anni alterius adhuc integras habebat, ut labori militum parceretur: legionem quartam decimam præsidio dimittit, legioni præfecit Quintum Tullium Ciceronem: tamen populatum in Menapios tribus cum legionibus Labienum et Cajum Trebonium, totidem in Advaticos adjacentem regionem dirigit. Ipse cum totidem Arduennam et fluvium [91]Scaldam qui Eburonum in finibus Mosæ illabitur pergit, quod eo Ambiorigem, qui nondum Rhenum transierat, confugisse audiebat, et digrediens se ad diem septimum rediturum spondet. [92]Inde legati duo quos mittebat * ut faciant, si liceat monet. Ciceroni præcipit ut castrorum custodiæ intentus, nullum portis egredi sinat: et tunc quidem acies hostium quæ timeri posset in circuitu nulla erat: [111] sparsim se silvis ac paludibus continebant; quos persequi et latebris eruere operosum erat ac difficile. Nam si simul exercitus duceretur, loca erant legionibus ac signis impervia: sin autem spargeretur, erat paucis ab omni parte periculum: hostes [93]nullæ locis incognitis delitebant: hinc

90 Cæsari est *Cativulcus*.—91 Lege, *Scaldim*.—92 Lege, *idem*.—93 Lege, *autem*.

magna duci orta erat ambiguitas, quid consilii caperet: tandem illud elegerat, ut potius aliquid de justissima atque [94]exoptissima hostium ultione remitteret, quam [95]de edicta per proximas civitates ut qui lucrari cuperent convenirent. Multos vetus odium, inter vicinos maxime vigere solitum, neque pauciores cupiditas attraxit: sic utilius fieri dux prudentissimus extimabat, ut Gallorum opera Galli diriperentur, quam periculo Romanorum: præsertim cum locorum notitiam, quæ Romanis deforet, Galli haberent. Simul Eburonum urbem ita meritam, [96]cum funditus optaret everti: his septimus aderat reditui Cæsareo præfixus, nec ipse redierat, nec legati. Accidit præterea inopinus casus, quo suam fortunam [97]ponam in bellis præcipuam demonstraret. Jam prædæ in partem omnes acciri trans Rhenum quoque fama vulgaverat: mox Sicambri, gens Germana prædæ avida, collectis duobus milibus equitum, Rhenum navigio transeunt, [98]Eburones fines invadunt, prædam non tantum cum impunitate, sed etiam Romanorum cum gratia relaturi. Jam hominum pecudumque magnam vim collegerant: et urgente lucri dulcedine procedebant, nec eundi nec prædandi finem sibi cupiditas faciebat. Sic euntes captivorum unus avertit. 'Et quid,' inquit, 'huic prædæ laboriosæ atque inopi tanto studio inhiatis; cum perveniendi ad summas opes tanto facilior breviorque sit via; trium spatium horarum Advaticam vos perducet: [112] ibi Romanus exercitus opes suas fortunasque reposuit: perexiguum præsidium loco est: Cæsar longe abest: hæc dies, ni [99]respuistis opulentos nullo [100]faciet negotio;' præceps hominum genus et consilii inops, et plane proni sunt omnes acquiescere consiliis quæ delectant; mutato repente proposito prædaque [1]omnium quam ceperant recondita, eodem ipso consultore et duce Advaticam brevi calle perveniunt. Cicero cui legionis locique custodia commissa erat, totis septem diebus Cæsarei memor imperii suos omnes intra vallum sic tenuerat, ut nec militum nec calonum quidem quisquam castris esset egressus: cogitans demum neque Cæsarem promisso venturum tempore, quem processisse [2]ultilius fama erat: insuper et suorum increpationibus impulsus, qui illius obedientiam tam exactam

94 Forte, *exoptatissima*.--95 Hic aliqua desunt, quæ ex Cæsare suppleri possunt.—96 Forte, *ut*.—97 Lege, *bonam*.—98 Lege, *Eburonum*.—99 Lege, *respuitis*.—100 Addendum, *vos*.—1 Lege, *omni*.—2 Forte, *ulterius*.

desperationi atque obsidioni non absimilem numerabant. Non [3]abesse enim timendi causam ullam, propinquo Cæsare, salvis legionibus, integro equitatu; victisque ubique hostibus ac dissipatis et præ timore latentibus parumper et præceptum ducis inflexerat; et [4]appetui militum fræna laxaverat: et quinque cohortes in vicinas segetes frumentatum non tam miserat quam ire permiserat: secuta erat ingens vis calonum, et hujuscemodi generis hominum: et Sicambri interim (quis tunc eos expectasset; sed parere superioribus tutum est:) improvisi et tecti silvis ad castra perveniunt; eaque non oppugnare, sed recta via eodemque quo venerant impetu intrare moliuntur: tantamque formidinem inopini hostis incursus totis castris infuderat, ut vix portæ defenderentur, et frequentare illa soliti mercatores, qui tum forte portis excesserant, subita re territi et oppressi, nec fugiendi, nec se intra vallum referendi spatium haberent, semper quidem mœstissimus vates timor omnia sibi tristia et periculosa fingebat. Quidam fusis copiis ac deletis, et imperatore pessumdato, [113] venire barbaros ad reliquias consumendas: nunquam aliter hoc ausuros. Alii infaustum Romanis legionibus locum esse, ubi paulo ante legio altera legatique perierint: alii hostes intra vallum esse et capta jam castra vociferari: nemo ullam solitæ virtutis imaginem aut actu forti aut animo, aut animosa voce prætendere: huc illuc sine ordine sine ratione discurritur. Qua trepidatione Sicambri sui ducis dicto [5]magisque fidei habere cœperant, nullum intus esse præsidium, seque mutuo incitantes, eo acrius insultabant: actum erat, ni vir unus, isque æger, affuisset, quem supra nominavimus, Publius Sextius Baculus, tanta tunc pressus ægritudine, ut jam quinque diebus sine cibo ageret et morbo simul et inedia jam vicinus morti: sed generosum animum nulla res dejecit: is ut videt deseri tutelam castrorum et de fuga non de virtute cogitari; remque in angusto positam nutare, et suæ et publicæ metuens saluti, surgit e [6]grabaculo, ira vires dante, et acceptis ab obvio quodam armis, gradu tremulo portam occupat castrorum seque semianimem hostibus [7]abjicit: sequuntur centuriones viri fortes aliquot, hinc metu, hinc pudore exciti: hosque alii sequuntur: ita sensim pugna restituitur; ipse post paulum [8]audiendi inceptor et dux Sextius, morbo additis vulneribus jam

3 Forte, *adesse.*—4 Forte, *appetitui.*—5 Puto, *magis magisque.*—6 Lege, *grabatulo.*—7 Lege, *objicit.*—8 Lege, *audendi.*

fatiscens, manibus prœlio subtractus in tabernaculo reponitur: non tamen omittitur resumpta defensio: frumentatores interea revertuntur, re conspecta territi, et quid agant nescii: [9]fortes adventu illorum subito permoti, et legiones reduces opinati, substitere: mox [10]re cognita paucitate, quos timuere despiciunt atque invadunt: ibi et consilia diversa, et res varie gesta est: pars incolumis Caji Trebonii cujusdam alterius ducatu, ipsos per hostes in castra penetravit: cumque his equites et calones multi pari impetu [11]et tutum evasere: [114] pars egregie pugnans periit: pars eorum qui in collem proximum confugerant [12]vita comitum virtute, per eorum vestigia in castra festinans salva pervenit: pars præventa et circumventa procubuit. Barbari desperantes castra ut crediderant capi posse, ad prædas quas in silvis occultaverant, atque inde ad patriam sunt reversi. Neque tamen hostibus digressis abiit pavor; sic affixus animus; ut nocte quæ hunc casum insecuta est, præmissus a Cæsare Cajus Volusenus, qui equitatu adveniens, et imperatorem cum exercitu adventare nuntians fidem non invenerit. Sic [13]cum omnibus persuasum erat, deleto exercitu fugisse equites, neque [14]omnino aliter castra aggredi ausuros ut dictum est. Denique boni nihil penitus cogitare audebant, in deterius inclinati animi: mirum valde, unde venit ea consternatio in tam fortes viros: nisi opinari libeat, cum humana omnia instabilia sunt, esse aliquas horas, quæ constantes quoque animos sui oblitos emolliant, ac perturbent: neque vero hic metus altissime radicatus ulla re alia extirpari quivit, quam ipsius Cæsaris cum exercitu redeuntis aspectu, in quo uno omnis securitas habitabat. Cæsar ergo rediens, et fortunæ vim casuumque varietatem [15]ab aperto sibi notissimam recognovit, in eo maxime, et quod eo præter omnem opinionem barbaros adduxisset, [16]ut inde eos pene jam voti compotes abstraxisset: hæc ut communia non admirans, unum non poterat non mirari; unde hæc barbaris consilii tanta mutatio [17]ut in gratiam Romanorum ad populandos Eburonum fines et Ambiorigem persequendum venerant, ad oppugnanda Romana [18]conversi, Ambiorigi atque [19]Eburonis gratissimam rem fecissent. [115] De reliquo quod contra suum præceptum cohortes in prædam emissæ

9 Lege, *hostes.*—10 Forte, *recognita.*—11 Lege, *in.*—12 Lege, *risa.*—13 Lege, *enim.*—14 Lege, *Germanos.*—15 Forte, *olim,* aut simile quid.—16 Forte, *et inde.*—17 Forte, *ut qui in.*—18 Addendum, *castra.*—19 Lege, *Eburonibus.*

castra deseruissent; legati inobedientiam leviter arguit: ut qui et mitissimæ natura; et legati hujus esset amantissimus, quod ex familiaribus ad eum factis epistolis evidenter elicitur: hæc cum suis Cæsar; at adversus hostes iratior, in omnes partes diffundit exercitum: abiguntur pecora, convectantur prædæ, consumuntur frumenta, exuruntur ædificia, omnia denique [20]pernascantur: tantoque impetu hinc inde discursum est, ut Ambiorigem a se visum multi dicerent, atque ad eum comprehendendum incredibili celeritate contenderent, omni labore peti dignum extimantes, quo immensam Cæsaris gratiam mererentur: et canis in morem leporem captantis sæpe ab effectu suæ intentionis minimum abfuisse, tantumque non manibus illum arripuisse se [21]concederent: dum ille interim nusquam tutus, die noctuque latebras mutaret nonnisi quatuor comitibus, cum salutem suam pluribus committere non auderet. Sic inultum semper Ambiorigi crimen fuit, quamvis fuga jugis et perpetuus pavor et latebræ longum supplicii genus esse potuerit. Tandem Cæsar fugitivum unum sequi et difficile sibi videns et [22]in gloriam, omnibus in circuitu vastatis, in Rhemorum fines rediit. Ibi [23]consilium Galliæ indixit: et de conjuratione rebellium Senonum ante alios et Caruntum quæstionem habuit: de [24]Acthone autem principe conjurationis Romano more supplicium exegit: cujus quidem sibi [25]mole conscii effugere: aqua et igni contumacibus interdictum est; sic compositis rebus eis, decem legiones ita partitus est, ut duæ Trevirorum, totidem Lingonum; [116] sex aliæ Senonum in finibus hibernarent, provisisque necessariis, ad Italiam est profectus.

Cæsar ut ex Gallia discessit, ecce novi undique motus, novæ rebelliones; ubique conventus, ubique consilia; non in urbibus modo, sed in silvis locisque abditis: multos odium antiquum quum incitabat, multos pavor [26]novis Atthonis morte concusserat: [27]rectissimum suum in caput illius supplicium cogitabat. Accedebat commiseratio communis patriæ, et indignatio gloriosæ olim Galliæ, tunc Romano jugo subditæ, et Romano imperio servientis. Multæ causæ ad unum finem animos urgebant. Cæsar Cisalpinam in

20 Lege, *pervastantur.*- 21 Lege, *contenderent.*—22 Lege, *inglorium.*—23 Lege, *concilium.*- 24 *Accone* est in Cæsare.- 25 Forte, *male conscii.*—26 Lege, *novus.*—27 Sensus postulat legi, *unusquisque enim.*

Galliam cum venisset, mox ad eum rumor de Clodii cæde perlatus est: hunc amicum Cæsaris Milo amicus Marci Ciceronis occiderat. De quo præclara ejus extat oratio quæ [28] Miliona dicitur. Ejus rei causa magni Romæ motus fuerant: nec fama finibus Italis contineri potuit, Alpesque transcenderat: hinc rebellantibus occasio data erat historias novas in Cæsarem fingendi: dicebant, vulgoque percrebuerat, urbanis detentum simultatibus non posse deinceps in provinciam reverti. Tanto illi acrius instare; tanto alacrius Gallia omnis conspirare: nihil [29]e contingentibus omissum; preces pollicitis cumulantur: et qui se rebellionis in [30] Romanis ac Gallicæ libertatis auctores profiteri ausi essent; his ingentia præmia proponuntur. Illud primum maximumque deliberant; qualiter Cæsar, si [31]sors redeat, a suis legionibus segregetur: illud tamen haud difficile factu esse confirmant, quod neque absente duce loco se movere audeant legiones, neque ad eas dux incomitatus accedere: modo sit aliquis, qui illius rei facultatem impediat, nec unius hominis nomen [32]totius orbis exhorreat. Postremo quisque rem casus exceperit, [117] satius esse multo sub propriis armis mori, quam sub externo jugo vivere, multoque tolerabilius, hanc præsentem vitam brevem et caducam, quam antiquam gloriam et [33]avidam perdere libertatem. His ac consimilibus consiliis agitatis, [34]Caruntes sese ingenti negotio duces offerunt. Et quum silvestribus in locis, ubi hæc fiebant, copia obsidum non sit, neque acciri queant, quin res in apertum exeat; quam religiosissimo se vicissim sacramento obligant, ne quis Gallus belli duces metu, aut spe, aut quacumque causa deserat: sic firmatis rebus multis cum laudibus ingentes gratiæ Caruntibus actæ sunt: atque ita demum quasi majori parte negotii confecta ad sua quisque digreditur: dies aderat claro præfixa facinori. Caruntes tantæ rei duces, perditissimis sibi ducibus comparatis, Genabin opidum invadunt, civesque Romanos ibi negotiantes et prorsus incautos, nominatim Cajum [35]Suffium illic a Cæsare rei frumentariæ præfectum, honestum virum Romanumque equitem obtruncant, ac bona omnia tanquam bello parta diripiunt. [36]Illic rei fama diffunditur; ut sunt Galli rumorum serendorum ante alios studiosi; ut cum lucis initio belli

28 Lege, *Miloniana.*—29 Forte, *nihil a cunctis gentibus.*—30 Lege, *in Romanos.*—31 Forte, *forsan.*—32 Lege, *totus.*—33 Lege, *avitam.*—34 Lege, *Carnutes*, et sic in sequentibus corrige.—35 Lege, *Fufium.*—36 Lege, *Illico.*

principium conveniret, ante primam noctis proximæ vigiliam rei notitia ad Alvernos per centum sexaginta milia passuum deveniret. Ibi vero laudatores atque improbatores, ut variæ sunt hominum sententiæ, res invenit. Erat tunc Alvernis 'ille,' ut Flori verbo utar, 'corpore, armis, spiritusque terribilis, nomine etiam quasi terrore composito, Vercingetorix [37] quidem, potentissimus ac factiosissimus adolescens,' olim filius [38] Cebali, qui principatum omnis Galliæ cum teneret ad regnum aspirans a populo fuerat interemptus: hic ut erat et potentiæ ingentis, et ardentis ingenii, clientelis amicitiisque collectis, quod vult facile persuadet: [118] arma omnes capiunt atque ad bella se præparant. Erat illi patruus [39] Gobocio, vir provectioris ætatis, et consilii sanioris: et sicut hunc stulti juvenes, sic senes illum providi sequebantur. Quibus ergo juvenile consilium non placebat; quique stultam et inutilem hanc fortunæ experientiam judicabant; Vercingetorigem ab incepto prohibent: reluctantem [40] Gergonia opido [41] perturbant: loco ille mutato animum non mutavit: quin etiam multo enixius urgebat incœptum. Et sicut fere accidit ut male agentes [42] comitationes sint: inopes perditique omnes, quorum [43] immutabilis turba est, ad hunc talem ducem confluunt. Quibus fretus et injuriæ memor, Gergoniam rediit; patruumque et reliquos a quibus pulsus erat expellit. Et crescente vano favore multitudinis, quod optasse pater morte emerat, rex dicitur. Jamque insaniæ auctoritate addita, legatos per diversa transmittit, et reverentius auditur, et promptius exauditur: tantumque brevi profecerat, ut secum Senones, Parisii, Pictones, Cadurci, Turones, Aulerci, [44] Lemonices, Andes, et cæteri qui ad Oceanum vergunt, unanimiter conjurarent: neque id satis, omnium consensu regnum ei atque imperium defertur. Sic ea tempestate Gallorum animi et consilia volvebantur. Sic Romani nominis odium alte animis insederat, ut quisquis se illis opponere ausus esset, regno dignissimus [45] habetur. Jam non Alvernæ rex igitur, sed Galliæ, contraque Romanos belli dux, non [46] erat neque consulit ut solebat: sed obsides, sed arma, sed milites imperat et paretur; imperiumque ipsum severitate terribile efficit. Gravioris

37 Lege, *quidam.*—38 Lege ex Cæsare, *Celtilli.*—39 In Cæsare scribitur *Gabanilio.*—40 Lege, *Gergovia*, et sic in sequentibus scribendum.—41 Forte, *proturbant.*—42 Forte, *malis comitatiores.*—43 Puto, *innumerabilis.*—44 Lege, *Lemovices.*—45 Lege, *haberetur.*—46 Lege, *orat.*

noxæ reos flammis exurit, [119] tormentis excruciat: leviores ausos effossis oculis aut auribus [47] refectis vitæ relinquit ad ludibrium [48] ad exemplum: jam potens atque horrendus, et natura ferox, et regio tumidus fastigio; Lutherio Cadurco audacissimo viro cum parte exercitus [49] in urbe Ruthenos misso; petit ipse Bituriges. Illi adventu subito permoti ab amicis Romanorum Æduis auxilium per legatos [50] petit. Ædui rem ad legatos Cæsaris rejiciunt, eorumque consilio equitum illis et peditum dirigunt auxilia; qui cum ad Ligerim amicorum Æduorum tunc et Biturigum imperii limitem pervenissent, aliquot [51] sibi dierum mora exacta redierunt; hanc causam reditus prætendentes, quoniam si transissent, hinc ab Alvernis, hinc a Biturigibus opprimendi essent: id enim ambabus gentibus fuisse propositum. An id sane tali metu egerit, an fraude, ne dicam hodie, sed tum quoque dubium fuit: tamen hinc Æduorum secuta defectio; hinc quod statim [52] reversus auxiliis Æduorum, se Alvernis Bituriges adjunxere, rem suspectam faciunt. Cæsar hoc audiens et urbanis motibus Pompeji Magni virtute compositis, non se tunc amplius Italiæ necessarium ratus, in Galliam redit: ingens illum exercebat cura, qualiter suis sese jungeret. Nam sive ille proficisci ad illos vellet, non sat tuto fieri posse cogitabat, ut in tanta rebellione regionum omnium, inter eos etiam qui amici credebantur, cum paucis securius incederet; tam modicum undique fidei videbat; sive ad se illos evocare mallet, hæsitabat ne itinere in ipso superventu hostium se absente, quod nolebat, pugnare cogerentur: has inter curas Lutherius Cadurcus a Vercingethorige missus, Ruthenos Alvernis attraxerat: nec mandatum implesse contentus, alias quoque urbes acceptis obsidibus in potestatem redegerat, et rebus prosperis, [53] evectus in [54] Nerbonensem provinciam properabat. [120] Cæsar consilium hostis intelligens præcurrit; et præventos metu animos confirmans, præsidia oportunis locis per extrema provinciæ hostibus objecta distribuit: et parte supplementi nuper ex Italia adducti in Æduos præmissa subsequitur; Ædui ab Alvernis Cebenua monte asperrimo ac nivosissimo distinguuntur, quo se Alverni quasi muro valido circumseptos arbitrantur, ea maxima parte anni, qua non dicam exercitui, sed

47 Lege, *resectis.*—48 Adde, *et.*—49 Forte, *in urbem Rhutenorum.*—50 Lege, *petunt.*—51 Lege, *ibi.*—52 Lege, *reversis.*—53 Lege, *erectus.*—54 Lege, *Narbonensem.*

ne viatori quidem permeabilis fuisse unquam diceretur. Et erant ab ea parte eo tempore plane tuti, si cum alio res fuisset. At Cæsar ut quem nulla res morari posset aut deflectere, nive [55] multitudinis pedum sex dimota, et adversum per jugum itinere [56] multito labore peditum expedito, Alvernos fines inexpectatus aggreditur. Juvat aliter hanc rem ipsam Flori verbis exponere; 'Per invios,' inquit, 'ad id tempus montium tumulos, per intactas vias et nives expedita manu emersus occupat Galliam.' Mox vero ut Alverniam attigit equitatu in omnes effuso, tantum subiti terroris incusserat, ut trepidi omnes Vercingetorigem ad ferendam opem patriæ suis consiliis laboranti nuntiis ac precibus excitarent. Quibus motus in patriam redibat. [57] Cæsar interim dimissoque sine intermissione agros hostium populari. Ipse ne suspicantibus quid suis quam celerrime potest, Viennam proficiscitur: inde equitatu quem ille præmiserat accepto, per Æduos pergit in Lingones; tanta ubique velocitate, ut non tantum hostes pavore, sed amicos stupore perfunderet, sic inopinantibus aderat: illic duæ legiones in hibernis erant: illis eductis octo reliquas hinc inde dispersas evocat, priusque quam hostes quo ivisset, aut quid [58] agere nossent, omnem exercitum congregavit: atque ut Florus idem ait, 'ex distantibus hibernis castra contraxit, et ante in media Gallia fuit, quam ab ultima timeretur.' [121] Vercingetorix audito Cæsaris digressu, retro in Bituriges reverso, atque hinc profectus in Bojos Transalpinos, opidum illorum sub Helveticæ victoriæ tempus ædificatum a Cæsare, Æduisque [59] contradictum, oppugnare disposuit: opido nomen Gorgobia: gloriosum sibi existimans, si Æduorum receptaculum simulque Cæsareum opus everteret. Cæsaris animum hæc res valde sollicitum habebat, ne aut neglecta amici defensio defectionem sociorum et contemptum sibi, aut suscepta anni tempore adverso, difficultatem rei frumentariæ legionibus importaret. Satius tamen duxit pati omnia quam contemni, et contemptu suo alienare sibi animos amicorum. Itaque dimissis impedimentis omnibus et duabus ad custodiam legionibus; et provisa cum Æduis quam potuit subventione commeatuum, in Bojos ducit. Erat viæ medio [60] Vellendinum Scenonum opidum:

55 Forte, *in altitudinem.*—56 Lege, *multo.* 57 Nonnulla hic desunt, quæ ex Cæsare suppleri possunt.—58 Lege, *ageret.* -59 Forte, *attributum.*—60 *Vellaunodunum Senonum* Cæsari.

illud ne quid hostile post terga dimitteret, aggredi consilium fuit; opidum bidui oppugnatione tollerata, die tertio legatos ad Cæsarem de pace ac deditione transmittunt: jussi arma et jumenta et obsides dare, nihil recusarunt: ne quid autem temporis amitteret, G. Trebonio legato ad peragenda omnia dimisso, ipse iter interceptum solita celeritate prosequitur. Genabum erat opidum Carnutum, ubi Romanos negotiatores initio conjurationis occiderant: id opidum amnis præter labitur: ipsum in ripa situm ripæ alteri medio ponte conjungitur: ad loci hujus defensionem Caruntes consilia conquirebant: eo tamen lentius, quo diutius bellandum crederent [61] rem hæsuram, et simillimum viri esset morem impigerrimi ducis ignorantibus: huc ergo cum biduo pervenisset, oppugnationem quod diei illius sero erat, in diem proximum edicit: quid fieri velit milites edocet: veritusque, ne Genabenses nocte diffugerent; [122] [62] hinc rei excubitrices duas armatas legiones adhibuit, intentisque animis ac auribus pernoctare jussit: atque ut præsagierat accidit: [63] oppidum intempesta nocte per pontem taciti abibant. Cæsar eorum abitu per exploratores cognito, legiones quæ paratæ erant muris admovet, et portis subito effractis, indefensum capit opidum; captum diripit, direptum incendit, præda militibus concessa; simul exitus obserari omnes jubet, mittitque qui profugos [64] prænominant atque sequantur: itaque paucissimi evasere: viarum et [65] ponti angustiis capti omnes. Cæsar hinc trans Ligerim ducto exercitu in Bituriges tendit: quo cum venisset, Vercingetorix ubi id sensit, Gorgobinæ obsidione derelicta, contra eum pergit. Cæsar interea [66] Noviodinum aggressus oppugnat: quem confestim opidani per legatos orant, ne in eos præter suum morem sæviat, neve pro tam levi causa de sua celeritate [67] aliud intermittat, quæ tot illi victorias peperisset, sed eis vitæ dimissis feliciter progrediatur ad reliqua: piæ preces videbantur: flectitur itaque; et iis arma, equos, obsidesque imperat: et jam pars obsidum data erat, et centuriones aliquot cum paucis militibus opidum introgressi cætera conquirebant; [68] dum repente de longinquo equitatus a Vercingetorige [69] promissus apparuit, opidanos spe tempestivæ opis erectos deditionis cœperat pœnitere. Velut igitur ex condicto clamorem tollunt, arma corripiunt, muros scandunt, portas obstru-

61 Hæc sunt corrupta.—62 Lege, *huic*.—63 Forte, *oppido enim*.—64 Lege, *præveniant*.—65 Forte, *pontis*.—66 Lege, *Noviodunum*.—67 Forte, *aliquid*.—68 Lege, *cum*.—69 Lege, *præmissus*.

ere properant: sed Romani illi pauci qui in opido erant, animorum mutatione [70] perpensa; strictis subito gladiis portas præoccupant et incolumem exercitum intromittunt. Capto ad hunc modum opido Cæsar statim equites suos contra equitatum hostium adventantem educit, et illos equestri prœlio conserto multa cum eorum strage vicit, et in fugam vertit: [123] in qua victoria (ne privemus sua laude barbariem) quadringentorum equitum Germanorum qui sub Cæsare militabant, atque ab ipso principio secum erant, opera fuit egregia: ab eo enim immissi, laborantibus aliis in tempore subvenerunt; fregeruntque Gallos repentino impetu: hoc videntes e mœnibus opidani, spe auxilii amissa, iram Cæsaris metuentes, eos qui tumultum excitaverant vinctos ad eum deduxerunt, [71] captam deditionem peregerunt. Ipse autem his peractis Avaricum maximum optimumque opidum Biturigum, et uberrima finium in parte situm oppugnare constituit, quod eo capto civitatem ipsam captum iri non diffideret. Vercingetorix tot adversis nondum animo collapsus; suis ad consilium vocatis in hanc sententiam disseruit. 'Quotidie,' inquit, 'experiendo et discendo fiunt homines doctiores; quod cum in rebus omnibus; tum præcipue in re bellica verum esse deprehenditur: [72] magis animis bellum grave suscepimus, sed gerendi modum belli non sat sollerter advertimus; alia nobis itaque bellandi ratio ineunda est: non sponte cum Romanis concurrendum: sed omni ingenio providendum ut pabulo hostes, ut commeatibus arceantur. Id nobis haud difficile videri debet, cum et equitatu præstemus et anni parte adjuvemur. Illud quoque nobis acriter cogitandum, hostes nobiscum in finibus nostris pugnant, et contra nos nostris frugibus sustentantur: ubi Romani pabulantur, vicos domosque omnes frugesque comburi damnosum fortasse videatur, utilissimum est, ne sub nostris tectis nostri hostes habitent, nostris alantur frugibus; inopiam aut non [73] fere, aut non tuto longius pabulatum ibunt: nihil ad victoriam intersit, an hostes occidamus, an bello necessariis spoliemus: gravius aliquanto videtur quod dicturus sum, sed virtuti nihil præter culpam atque infamiam grave est. Opida quoque quæ non penitus valida ac munita sunt exurenda censeo, ne aut nostris inertiæ, [124] aut hostibus offensæ diverticula sint. Si quis est cui hæc acria videantur, cogitet quanto acrius [74] liberos atque uxores in servitutem trahi cer-

70 Lege, *perspecta.*—71 Lege, *cœptam.*—72 Lege, *magnis.*—73 Forte, *ferent.*—74 Addendum, *sit.*

nere, exarmatum hosti jugulum præbere, et alta multa pati, quæ bellorum jure victi a victoribus patiantur.' Persuasit his verbis, viginti et eo amplius opida una luce combusta sunt: neque solum in finibus Biturigum, sed in reliquis hac illac quocunque oculos flecteres, incendia cernebantur, non sine omnium dolore: quem ea spes lenibat, quod parta victoria cito omnes perdita restaurarent. De Avarico in consilio agitatum est, an incendi illud, an intactum linqui melius foret. Enimvero ad hoc verbum ad Vercingetorigis pedes Gallorumque omnium qui consilio intererant affusi Bituriges, obtestantur, 'ne pulcherrimum Galliarum opidum [75] de cujus provinciæ Biturigensis ac præsidium flammis immeritis deleatur: cum defendi posset locus pene inexpugnabilis natura, cui si defensio militaris accesserit, maledici possit non noceri.' Movebant hæ preces animos cunctorum, unus Vercingetorix cunctis obstabat, qui et ipse tandem victus misericordia in sententiam cæterorum transiit. Sic defensoribus rebusque aliis ad custodiam oportunis eo transmissis, servatur Avaricum a Gallorum flammis, sed non ab obsidione Romanorum: in qua quidem obsidentium fortis et animosa tolerantia emicuit. Cum enim hinc Vercingetorix castra propius admovisset, et ab exploratoribus per singulas horas quid in Romanis castris ageretur, edoctus, omne iter eorum observaret; et Romanos circum omnibus exustis urgente necessitate longius pabulantes, crebris incommodis ac damnis afficeret. Illinc vero Ædui ac Boji quibus ea cura mandata erat: illi quidem quod mutato erga Romanos animo non curabant, hi quoque parum poterant, rem Romanam maligne commeatibus adjuvarent: [125] ad tantam penuriam [76]devenire, ut diebus plurimis frumento carentes tenui pecore vix proferrent imbecillem spiritum; nunquam tamen ab oppugnatione cessarent; nunquam vel irata vel mollis cujusquam ex ore vox erumperet; aut Romanæ non conveniens majestati. Imo vero cum Cæsar laborem militum miseratus inter exhortandum sæpe diceret: 'si nimis aspera sunt ista progressu, nulla per me mora est, oppugnationem omittere sum paratus;' unanimiter responderent: 'Non hæc quæsumus optime imperator: sic multos annos te duce militavimus, ut nullus metus, difficultas nulla nos fregerit: nullus hostium nobis hanc ignominiam [77]irrogant ut cœpta deseramus: ne tu ergo dux noster hanc æternam maculam nobis [78]immiseris; sine modo omnia pati [79]malimus, quam ne nostra

75 Forte, *decus.*—76 Lege, *devenere.*—77 Lege, *irroget.*—78 Forte, *inusseris.*—79 Lege, *malumus.*

mollitie manibus Romanorum civium apud Genabim Gallica nequitia peremptorum, Gallico sanguine satis fiat:' hæc Cæsari hæc eadem et tribunis militum et centurionibus repetebant, ut per eos imperatori familiarius diceretur. Cæsar dum hac nobili perseverantia in oppugnatione proceditur, jam turribus muro admotis discit ex captivis, Vercingetorigem castra propter defectum pabuli promovisse, et cum equitatu expeditisque peditibus insidiatum sero ad ea profectum loca, quo Romanos [80] populatores luce proxima venturos opinaretur. Quo cognito, nocte media digressus primo mane castra hostium attigit duce carentia. Illi adventu præcognito impedimenta silvis intruserant. aciem altiusculo in colle, quem difficilis palus, sed angusta cingebat, erexerant: pars præcisis pontibus, quasi clipeo quodam se palude protexerant, ubique [81] constituerant in Romanos versi: eratque res facilis, et pene æqua prospectui: sin ad experientiam veniretur, iniquissima, [126] plena difficultatis ac periculi. Itaque milites rem non nisi oculorum judicio metientes nobili indignatione permoti, Cæsarem circumsistunt: 'et quid hic' inquiunt 'rei est? quis hic pudor? quænam hæc indignitas imperator? ergo hostes conspectum nostrum e tam proximo pati [82] possint? quin tu nos pugnare jube et signum prœlii propone, ut jam ex iis quibus fidunt locis hos barbaros detrahamus:' fide militum lætus fuit Cæsar. 'Ego' inquit 'sic affectos cum vos videam, ut nullum discrimen pro mea gloria recusetis, impius [83] sum nisi vestram vitam meæ præferam saluti. Proinde [84] cum tempus solita virtute dexterisque victricibus usuri nunc quiescente, et electionem temporis et consilii capiendi curam linquite. Nempe hæc victoria quam tam facilem judicatis, loci situ. non hostium vigore difficilis, multorum mihi credite virorum fortium morte constaret, quod adversus penitus proposito atque animo meo est, et si enim vincendi avidum me nec negem nec dissimulem, nunquam tamen mihi placuit multo sanguine meorum empta victoria.' Quieverunt tanti ducis auctoritate repressi, quos ille in eo ipso die nulla alia re gesta reduxit in castra; atque ad incœptam oppugnationem studium omne convertit. Vercingetorix interea irritis reversus insidiis ([85] a tremula semper et fragilis potentia humana) cum ad suos pervenisset, accusatus ab eis est, 'quod sine præsidio et sine duce de industria derelictis cas-

80 Lege, *pabulatores.* 81 Forte, *constiterant.*— 82 Lege, *possunt.*—83 Lege, *sim.*—84 Forte, *cum tempus erit solita virtute dexterisque victricibus usurus sum: nunc quiescite, mihique electionem.*—85 Forte, *ab.*

tris, equitatu et omni flore militiæ abducto Romanis Galliam prodere voluisset; quodque in se fuerat prodidisset. Nempe regnum consensu populi collatum sibi sordere, et illud a Romano duce consequi sibi gloriosius extimare: proinde Galliam sui regis fraude proditam, loci oportunitate, et cœlesti favore liberatam: neque enim casu aliquo, sed certo consilio evenisse, ut et castra tutis locis abduceret, [127] Romanis propius admota desereret, imo etiam spoliaret omni robore; vixque eo digresso hostes velut nuntio moniti advolassent.' Accusationis hæc summa, hic suspicionum color fuit: quibus apparebat tanti modo regis in dubio salutem verti; nisi reus his objectis constantissime respondisset. 'Nam quod castra moverem,' inquit, 'pabuli coëgit inopia, et hortatus vester: ut propius Romanis accederem, ipsius situs loci attraxit per se ipsum tuti: equites abduxi, quos palustribus locis inutiles sciebam, utiles autem quo pergebam: ducem certum abiens non dimisi, veritus ne fortassis acquiesceret vocibus atque consiliis insanorum, pugnam intolerantia non virtute poscentium. Romanos si me absente casus attulit, fortunæ non alteri imputandum, at si aliquo suadente contigisset, habenda illi gratia esset, a quo nobis præstitum ut eorum et paucitatem videretis, et ignaviam nosceretis, qui stulto adventu, turpe reditu, et consilii et virtutis inopiam detexere: a Cæsare ego non regnum per proditionem, sed de eo victoriam per virtutem spero; quæ jam proxima jam pene nobis in manibus est: quin hoc ipsum regnum quod consensu omnium jure possideo sponte dimittere paratus sum, si forsitan vos honorem mihi potius contulisse creditis quam a me beneficium accepisse. Cæsar Romanusque exercitus ultima laborat inopia: jam ad pugnam atque ad opus et animi et corporeæ vires desunt: et nisi confestim aliud insperatæ felicitatis affulserit, abitum moliuntur: homini ut a me fictum nihil suspicemini, Romanos milites audite.' Erant servi aliqui inter pabulandum capti et in carcere torti multipliciter et afflicti, jussique quod per eos dici vellet: et producti in medium, legionarios se [86] † 'stultum esse in bellis prospera omnia sperare: temperanda dulcibus amara, lætis tristia; nunquam sui consilii fuisse ut defenderetur: fecisse hoc Biturigum

86 Hic multa desunt, ut videre licet in Cæsare: et sequentia pertinent ad orationem, quam Vercingetorix habuit suis militibus post Avaricum captum: attamen transposita fuerunt, et sequitur eadem narratio infra p. 1786. ubi est hoc signum ‡.

improvidam pietatem et facilem nimis indulgentiam cæterorum; [128] permittendum fortunæ suo jure uti, quod illi cum ubique magnum tum in bello maximum atque inexsuperabile sit. Quod ad se attineret summo studio enisurum et incommodum nunc illatum multis et magnis commodis resarciat et compenset: atque in primis civitates quæ a consensu publico discessissent in cæterorum sententiam traducturum, ut unum sit omnis Galliæ consilium, unum corpus, una mens: cui terrarum orbis impar haud dubie sit futurus: id se non facturum tantummodo sed pene jam effectum reputare. Quod necessitas præsens poscat castra saluti omnium [87] pro futuro, labore omnium ac studio munienda esse, quibus subiti hostium incursus arceantur.' Grata omnibus hæc fuit oratio, quod non animo defecisset; sed, ubi duces alii magnis cladibus acceptis sese abdere soleant, vultusque militum refugere, hic in publicum prodiit, et novum salutis iter ostendit, eoque plus fidei illi erat, quo Avaricum incendendum deserendumque consuluerat, clarum providentiæ ejus indicium: sic cum cæterorum minui soleat, adversis creverat ducis hujus auctoritas. Neque aut in castris communiendis, quæ primo Romano more in Gallia communita sunt, quicquam a militibus est omissum, quamvis impatientissima gens laborum sit, aut a duce in conciliandis reliquis ut promiserat urbibus ulla in parte cessatum. Cogitabat æstuabatque animo, diebus ac noctibus laborabat, sollicitabat universas, ad res novas omnem Galliam excitabat. Inque hoc opus quos mitteret viros elegerat, qui vel noti in populis acceptique, vel blanda oratione atque ingenio, vel principum familiaritate pollentes, ac gratia idonei visi erant; eos vero qui ad eum seminudi et inermes capto opido confugerant; vestibus atque armis instruxit, inque gradum militiæ pristinum restituit. Ad hæc diversis ex urbibus sagittarios et omnis generis contraxit auxilia, quibus acceptum Avarici detrimentum suppleretur. [129] Accessit [88] Oloruconis filius Theotomotus, Nichioborgum rex, cujus patrem Romanus senatus amicum appellaverat: sed ut sæpe filii derelictis parentum semitis, novas quærunt; iste contra Romanos ad Vercingetorigem cum multo se contulit equitatu. Cæsar ad Avaricum complusculos dies egit et frumenti larga ibi copia atque omnium commeatuum in-

87 Forte, *profutura*. Cæsar. — 88 *Ollovicinis filius, Theutomatus Nitobrigum rex*. Sic Cæsar.

venta, fessum atque esurientem exercitum recreavit. Inde quod bellis aptum tempus instaret ad hostem ire tota mente dispositus, ut inventum, vel tædio in apertum eliceret et in pugnam cogeret, vel obsidione conficeret. Dum ad hoc iter accingitur, legationibus Æduorum exoratus ad componendas eorum lites et controversias intestinas, quæ inter duos primores populi de summo magistratu ortæ, totam urbem alterius suffragiis agitabant, ante omnia eo proficisci statuit, non ignarus quidem quanta præsertim in bello jactura sit temporis, quantum in dilatione periculum: sed amicam urbem destituere, populo Romano seque indignum arbitrabatur, quam jam in armis esse hanc ob causam et pene jam confligere fama erat: neque inhonestum modo sed periculosum providebat eam rem negligere; ne auxilium fortassis ab hostibus pars inferior postularet, neque [89] vere legi amicorum ulla in parte derogare fas ducebat, qua ulla ratione [90] qui sibi gradum pars utraque vendicaret rebus omnibus regno parem; nisi ætate: erat enim animus ingratus. Quamobrem [91] ne ad se patres evocare sustinuit; neque indignum censuit negotium, ad quod componendum ipse proficisceretur. In Æduos igitur cum venisset Decetiam opidum et partes et senatum omnem convenire jussit: et præsens de jure partium cognovit, metusque omnes sua auctoritate compescuit. [130] Cotum enim virum nobilissimum, et totius gentis potentissimum, cum creatum contra leges certis testimoniis deprehendisset, [92] credere: Convictolitanem vero rite per sacerdotes more patrio institutum præesse [93] magistratu imperavit, obtemperatumque præcepto est, sine ullo murmure aut querela: hortatus dehinc Æduos ut civilibus discordiis abstinerent, quæ pestiferæ semper magnis urbibus ac funestæ [94] sunt; utque in præsens bellum auxilia quæ possent mitterent, devicta Gallia digna a se præmia percepturi, equitatus ab his omnes et decem milia peditum ut sibi mitterentur obtinuit. Tunc exercitum duas distribuit in partes: quatuor legiones et partem non exiguam equitatus sub Labieno in Senones atque [95] Periseos direxit. Ipse cum sex legionibus et reliquo equitatu in Alvernos rediit, perrexitque Gergoniam. Vercingetorix adventu Cæsaris præcognito, qua transeundum illi noverat omnes fluvii pontes fregit, cui [96] Laber, alicubi Claver nomen invenio.

89 Forte, *veteri.*—90 Mendosus locus et mutilus.—91 Forte, *nec ad se partes.*—92 Lege, *cedere.*—93 Lege, *pro magistratu.*—94 Lege, *sint.*—95 Lege, *Parisios.*—96 *Elaver* Cæsari dicitur.

Itaque perveniens et præclusos aditus, et adversa in ripa obambulantem hostem reperit: hoc in statu premebant variæ duces curæ. Vercingetorix, ne quem Cæsar e pontibus reficeret metuebat. Cæsar vero ne fluminis alveo præpeditus, quod vadari ante autumnum non soleat, otiosam agere cogeretur æstatem: omne tamen incommodum [97] vicis ducit ingenium: siquidem præmissis e regione omnibus impedimentis et quatuor legionibus, additisque cohortibus aliquot, ut constare numerus videretur omnium legionum, et speciem præberet exercitus alibi aditum quærentis; ipse locis abditis cum duabus tantum quæ supererant legionibus se tenuit: suisque ut quam longissime procederent, atque ita a se hostem distraherent imperavit. [131] Tunc hoste digresso et Romani exercitus iter observante, ut ubicunque transire volentibus obviaret; locum vacuum relictum Cæsar occupat, atque e pontibus unum, cujus pars una visa est intactior minorisque egens operæ; confestim reficit, et traductis legionibus castra communit, præmissasque legiones ad se e vestigio remitti jubet. Intelligens se delusum Vercingetorix, [98] amato obice, quo ab hoste separabatur; ne invitus ad pugnam cogi posset, ex eo ipso loco ubi erat dum reditum legionum et proprium vidit errorem, magnis [99]†cursibus [100]‡milites dixerunt extrema fame victos e castris clanculum effugisse; pari omnem exercitum fame confectum esse. Cætera dehinc omnia dicto regis consona persecuti sunt: tum Vercingetorix exclamavit; 'Et per me,' inquit, 'quem proditionis accusatis, hæc vobis cuncta proveniunt, atque illud extremum, ut sine vestro periculo victus Cæsar ac fugiens, nullis agris ac urbibus receptetur, id enim inter multa meo consilio constitutum est.' His dictis [1] usi repente animi variæ gentis et credulæ, usque adeo ut læto plausu, et armorum crepitu; quod signum erat dicta concionantis astantibus placuisse; acclamarent; et una voce Vercingetorix summus ducum ac fidelissimus hominum duceretur. Cæsar Avarici cœptam obsidionem, cœptamque defensionem hostes peragunt, inque dies obnixius utrique: nam et Romani aggerem immensi operis gelu ingenti ac imbre perpetuo præpediti, virtute tamen ac perseverantia difficultates superante, viginti quinque diebus extruxerant, et muris admoverant. Et Galli decem milia ex omni Gallia delectorum hominum

97 Lege, *vicit ducis*.—98 Lege, *amoto*.—99 † *Magnis cursibus in anteriora contendit*: sequitur infra p. 1788. lin. penultima.—100 ‡ Reponenda supra p. 1783. ubi est hoc signum ‡.—1 Forte, *versi*.

opido intruserant, eo consilio, ne vel solis Biturigibus salus publica crederetur, [132] vel servati oppidi gloria solorum esset Biturigum sed Gallorum omnium; et actis sub terram cuniculis incensoque per noctem aggere; et simul factis eruptionibus Romana castra in magno discrimine posuissent; nisi summa ducis providentia esset occursum, quod duas assidue legiones excubare pro castris faciebat: harum interventum et eorum qui ejusdem jussu totis noctibus in opere vigilabant, et flammæ extinctæ, et insultus hostium sunt repulsi; et excitati omnes totis e castris ad auxilium convenerunt nec Romana virtute Gallica ideo pertinacia lentescebat. Obstinati in mortem non tantum resistebant, sed erumpere audebant, nec vel hostes invadere, vel jactare incendia desinebant; et defessis integri, et vivi mortuis succedebant; ut quæ in eo ipso temporis momento situm patriæ, statum et salutem totius Galliæ cogitarent. Qua in parte prætereundum non videtur illud memorabile, quod nec scriptor a quo ante alios ista decerpimus sibi prætereundum existimavit sub oculis suis gestum. Gallus quidam ante portam opidi traditas [2]eis ab intrinsecis picis ac sevi glebas in ignem jactabat: scorpione transfixus exanimatusque procubuit: unus e proximis transgressus hunc jacentem et periculi oblitus eodem officio fungi cœpit: illo quoque pari ictu scorpionis occiso, mox successit tertius, et tertio quartus: nec ante successionum talium finis fuit, quam extincto igne, depulsisque hostibus in opidum; pugnæ etiam finis esset. Vercingetorix tandem, opidanorum animis atque corporibus fatigatis, ut quorum conatus omnes in nihilum recidissent, fugæ illis auctor esse cœpit; quam tutam fore castrorum suorum vicinitas dabat spem, et insequi volentibus objecta palus: ad id nocturnum tempus idoneum visum erat; fugæ consilium casus mirabilis impedivit. Nox aderat, et [3]tanti per tenebras ituros se sperabant: tum matronæ aliæ parvulos suos stringentes ad ubera, [133] aliæ humi stratæ flebiliter obsecrabant, ne se, neve communes filios hostibus ad ludibrium et ad pœnam darent: se quidem ad prosequendam suorum fugam sexu, ætate illos invalidos: ubi suos nec pietate nec precibus flecti et in proposito fixos vident et pudorem et amorem superante metu, e muris [4]ex clamore et Romanis ut poterant dare instantis fugæ sensum inceperunt. Quo metu opidani, ne re ab hostibus intellecta præclusis itineribus caperentur. [5]Cæsar die

2 Lege, *ei.*—3 Lege, *tutos.*—4 Forte, *exclamare.*—5 Supple ex Cæsare: *consilio destiterunt.*

proximo cum muro oppidi turres et machinas admovisset, repente tantus imber nimbis affluxit, ut perfacile esset alium territurus: at ipse qui sæpe fœdis tempestatibus ad victoriarum uti soleret occasionem; sibi illud iter ad id quod intendebat apparuisse extimans, quod et suos ad opus solito pigriores cerneret; et hostes ad tutelam opidi lentos et incautos ex rarioribus per muros custodiis animadverteret: hortatus milites, ut fructum tandem longi laboris [6] arriperent: et primis in [7] muris ascensuris præmia consueta pollicitus, tuba prœlii signum dedit. Ira igitur et spe præmii stimulante, et unoquoque certatim aduitente primum gradum laudis apprehendere. Muri undique ad [8] fastidia non tam ascenderunt quam evolaverunt. Stupefacti cives [9] in spera hostium corona; sese locis patentioribus liberius defensuri, ne viarum premerentur angustiis, in plateam confugerunt: postquam vero animadverterunt, haudquaquam Romanos in plana descendere; sed uno alium attollente magis ac magis mœnia complere, metuentes undique circumcludi; fugamque eripi; trepide armis abjectis extrema opidi cursu rapido petiere: ibi pars portarum in exitu se coartans, pars flumen transvecta, ab equitibus ad hæc missis cæsi omnes. Nullum prædæ studium sed vindictæ fuit: [134] omnibus ante oculos mors erat mercatorum Romanorum qui ad Genabum, immeriti illi quidem, sola Gallorum crudelitate perierant: ejus cædis recordatio supra Romanorum morem acerbabat animos, ut nec ætati nec sexui parceretur. Ex omnibus itaque qui in opido sunt inventi, quorum numerus ad quadraginta milia capitum ascendit; vix octingenti qui ad primum capti opidi clamorem sese portis murisque [10] præripuerant, evasere: et Avarici quidem longa ac difficilis obsidio hunc habuit finem. Vercingetorix vero Avaricenses reliquias nocturna fuga in sua castra delatas clementer excepit, ac veritus ne qua ex eorum permixtione tumultuandi occasio præberetur, segregandos curavit; ut cum castra essent secundum numerum distributa, ad suos quisque duceretur. Ipse vero neque hoc fractus [11] ut dejectus eventu, ita consolatus est suos, ut diceret, 'Non virtute sed arte quadam muros oppugnandi, victoriam hanc Romanis obtigisse: [12] †in [13] anteriora contendit: quem non segnius sua per vestigia Cæsar insequitur, quintoque die in Gergoniam pervenit:

6 Lege, *acciperent*. 7 Lege, *murum*.—8 Lege, *fastigia*.—9 Forte, *insperata*. —10 Lege, *proripuerant*.—11 Lege, *nec*.—12 † *Stultum esse*, &c. repete supra p. 1783. ubi est signum †.—13 Lege, *ulteriora*, vel *interiora*.

et primo statim adventu leve prælium [illegible]re commissum sed nil in eo memorabile gestum est. Cæsar urbem altissimo in monte sitam et accessu ab omni parte difficilem speculatus, et agnoscens, non exigui temporis opus esse; oppugnationem differendam statuit, donec curam rei frumentariæ et commeatibus impendisset. Ipse Vercingetorix singulos populos in singulis collibus Gergoniæ explicuerat; circumfusis ostentatione terrifica, quæ hostes facile solo spectaculo consternasset, nisi et Romani fuissent, et ducem Cæsarem habuissent. Erat ex plurimis collis unus, quem si Romani occupassent, poterant hostes et aquatione et pabulo impediri: is collis quod cæteris omnibus difficilior erat atque præruptior, [135] negligentius servabatur: sed virtuti nil usquam difficile nil præruptum: loci hujus opportunitatem conspicatus Cæsar non misit qui eum caperent: sed per se ipsum nocte intempesta profectus ex castris, ascensum vix accessibilem superavit et repentinus adveniens, depulso inde præsidio hostili occupavit collem, et castra ibi minora constituit, quibus duas legiones assignavit. Tum duplicem fossam duodenos pedes seu altitudinis seu latitudinis habentem a minoribus castris ad majora perpetuam duxit, quo nulla vis hostium vetare posset, quin inter se libere [14] commigrarent. Sic ad victoriam prona omnia videbantur.

Nulla est autem in terris inconcussa felicitas: nescio quo in procursu rerum ad vota fluentium prosperis adversa se inserunt. Cæsare ad Gergoniam res agente, nilque nisi de hostibus [15] solito periculosa defectio, unde minime timebatur erupit. Civitas Æduorum prima amica populi Romani, et sui ducis et senatus sæpe decretis honestata, interque omnes, imo præ omnibus Gallicis urbibus summo semper in honore habita, de rebellione (quis hoc unquam crederet) [16] cognovit. Initium rebellionis a Convittolitane illo, quem Cæsar ante paucos dies in civilium seditionum [17] direptione prætulerat. O quam facile ingratis animis magnorum licet atque recentium [18] subrepit oblivio: ille siquidem beneficio obstrictum Cæsaris fassus, quod sibi justissima tamen favisset in causa; omissa mentione pecuniæ, quam ut Romanis fidem frangeret ab Alvernis acceperat, cum nulla sit perfidia turpior, quam cui avaritia causam dedit, fœdoque proposito velum [19] caræ honestioris obten-

14 Lege, *commearent.*—15 Lege, *solicito.*—16 Lege, *cogitarit.*—17 Lege, *diremtione.*—18 Videtur deesse, *beneficiorum.*—19 Lege, *causæ.*

dens, et plus se libertati, patriæque asserens debere quam Cæsari; nonnullis adolescentibus nobilibus ac superbis facile persuasit, 'ut Romanæ amicitiæ vinculum leve discuterent; seque non solum libertati natos; sed imperio meminissent: [136] unicam esse urbem Æduorum, quæ totius Galliæ victoriam remoretur: ejus exemplum sequi alias: hac ad commune bonum redeunte, cæteras [20] securitas: nec Romanis ubi deinceps pedem ponant in Gallia superesse. Neque vero præter ignaviam Æduorum quicquam causæ esse, cur Romanos magis Ædui, quam Romani Æduos de suis quæstionibus adeant. Non hæc amplius toleranda esse: sed Cæsari ac Romanis ostendendum, et liberos se, et viros, et Gallicos.' Et eorum quidem adolescentium princeps erat Litavictus quidam, ejusque germani: qui cito omnes non consilium [21] auctorem consilii extimantes senioris atque potentioris et magistratu summo præditi in sententiam transierunt: sed civitatem beneficiorum Cæsaris oblivisci posse [22] sperabant, nec credibile videbatur: alia ad id via fraudulentior inventa est: stulta tamen inventio, et inventoribus suis digna: ea vero fuit hujusmodi. Auxilia quæ ab Æduis mittenda monstravimus, ut Litavicto ducenda committerentur: id quidem nullo negotio [23] imperatum est: is ergo præmissis ad Cæsarem fratribus, quid de reliquo sint acturi cum eisdem ordinat. Cum ergo Romanis castris cum exercitu propinquaret, neque jam amplius quam triginta milibus passuum abesset, substitit, et repente quasi tristi nuntio accepto versus ad suos et illacrymans: 'Quo pergimus,' inquit, 'et quid agimus amici; omnis nostra nobilitas, omnis noster equitatus, qui cum Romanis erat, [24] assumptus est. Eporedorix et Vindomarus [25] princeps gentis nostræ falso proditionis crimine circumventi, quod cum Alvernis clandestina colloquia habuissent, prærepta facultate defensionis occisi sunt; de fratribus meis ac propinquis loqui lacrymis impedior, omnium similis est fortuna; si mihi non creditis, hos audite, quos ex ea cæde non Romanorum misericordia, sed ipsorum fuga subtraxit;' ad faciendam verbis fidem subornati testes prodeunt, [137] de conficta historia nil mutantes. His auditis territi omnes exclamant, Litavicum orant ut saluti omnium consulat; 'quasi non facti,' inquit, 'sed consilii tempus sit: non est de rebus certissimis consultandum: quin imus

20 Lege, *secuturas*.—21 Adde, *sed*.—22 Lege, *desperabant*.—23 Lege, *impetratum*.—24 Lege, *absumtus*.—25 Lege, *principes*.

igitur in Gergoniam, et Alvernorum signis nostra signa conjungimus; cui enim dubium esse potest quin Romani tanto scelere polluti non hunc peccandi finem facturi, sed in nostram necem illico cum nos viderint ruituri sint? Mortem itaque fugiamus: et qua datur in præsens ulciscamur occisos.' Erant in comitatu Romani cives, magnam vim frumenti et commeatuum reliquorum ad castra Cæsaris deferentes; qui ut tutius proficiscerentur (o mens hominum cœca et futuri inscia) sese illis adjunxerant: eos [26] Litavictus ostendens digito: 'occidamus' inquit 'hos latrones:' paretur statim impiis præceptis: vix dum verba finierat concursuque militum crudeliter interfecti sunt, et direpta quæ ferebant omnia: neque hoc contentus flagitio Litavictus per omnes Æduorum fines hunc rumorem spargit, suadetque omnibus idem facere quod ipse fecit, ut scelere implicitos, vel errore impio a Romana disjungat amicitia. Erant cum Cæsare duo Ædui adolescentes egregii quorum supra mentio est habita, Eporedorix, prosapia ortus illustri, magnæque inter suos potentiæ, et Viridomarus, par gratia atque ætate; sed genere longe impar; hunc Cæsar sibi a Divitiaco commendatum, ex imo in altum valde provexerat, ita ut cum Eporedorige ipso de prioritate contenderet; de quorum cæde Litavictus apud exercitum mentitus erat ut diximus: ad hunc Eporedorigem circa medium noctis hujuscemodi rei fama pervenerat, et quid Litavictus dixisset, quid egisset audivit, et quid animo volveret cogitavit. Statim ergo nulla mora interposita Cæsarem adit, et proditionem aperit, futurus ipse mox proditor: re ut erat exposita, ducem orat, sua sapientia temerariis et iniquis juvenum consiliis ut occurrat, nec permittat sibi populoque Romano amicissimam civitatem, paucorum, [138] immo unius hominis mendacio alienam fieri; prævidere enim se animo futurum, si tot milia Æduorum civium se ad hostes ducis licet fraude contulerint, ut vix civitas rem contemnat. Abscessit hoc nuntio somnus Cæsari: cura autem gravis accessit, quod Æduorum res semper ei cordi fuerat, et periculum providebat. Et quoniam celeritatem eximiam res poscere visa est, statim cum toto equitatu et quatuor expeditissimis legionibus castris egreditur, quæ temporis [27] exclusis angustiis non aitaverat ut decuit, sed ingenti spatio præsidium exiguum nonnisi duarum scilicet legionum sub [28] legatos Fabio dimisit: ante omnia tamen Litavicti

26 Lege, *Litavicus*.—27 Lege, *exclusus*.—28 Forte, *legato C. Fabio*.

fratres capi jusserat. Illi autem ut cum fratre convenerant, ad hostes paulo ante profugerant. Ita fraudem omni ex parte constantem Cæsar intelligens, tanto intentius [29]capto procedit itinere: inque ipso castrorum exitu hortatur suos; ne nocturno labore turbentur: esse enim, ut ineptum tempus [30]adeundum sit, necessarium piumque iter; et debere pietate viæ duritiem superare; omnibusque alacritatem multam, atque eundi cupiditatem gestu ac voce [31]signantibus proficiscitur. Et vigintiquinque milibus passuum exactis videt ab adverso venientem aciem Æduorum: præmittitque illis obviam equitatum, qui illos impediat ac retardet, gravi omnibus inhibitione proposita; ne quem prorsus occiderent: non severi judicis, sed pii more patris, castigare volens, non perimere: nominatim Eporidorigem et Viridomarum ire jubet et suos alloqui, ut videant eos cæsos non esse, sicut proditor ille confinxerat. Qui ubi ad Æduos venere, amicosque et notos compellare cœperunt, (nemo autem illos e toto agmine non et noverat et amabat) percussit animos illico vera consideratio: senserunt se præcipitem in locum sui ducis fraude perductos. Projectis itaque statim armis, et protentis ad Cæsarem manibus, [139] cœperunt alta voce erroris veniam implorare. Litavictus vero intelligens inefficax suum esse commentum, dimisso exercitu amplius non suo, cum clientibus suis qui eum more Gallico in nulla deserere poterant fortuna, equo stimulis adacto clam dilabitur, pervenitque Gorgomam. Cæsar nuntiis [32]Æduum missis, qui proditionem Litavicti, suamque clementiam nuntiarent, servatricem suorum civium, quos occidere belli jure licuit, non amplius quam tres horas noctis ad requiem suis dedit, veritus credo, ne nimio sopore marcescerent. Inde Gorgomam [33]duo interim pericula contigerant: nam et Alverni eo digresso castra ejus [34]evaserant, et castrorum latitudo et paucitas defensorum et vis hostium rem in summum discrimen adduxerat. Id se primo die passum, proximoque passurum, atque ad id se præparare Cæsari Fabius nuntiavit, is qui legatus ad castra remanserat: et hic [35]ille nuntius, noctis et viæ medio, occurrit. [36]Propter gressu addito accelerans, ad castra nondum orto sole pervenit. [37]Et Ædui,

29 Lege, *cæpto*.—30 Forte, *ad eundum*.—31 Forte, *significantibus*.—32 Sic infra p. 1798. lin. 6. *Æduum versus.* ac etiam p. 1801. lin. 29. *Æduum accedat.* —33 Deest, *proficiscitur*.—34 Lege, *invaserant*.—35 Lege, *illi*.—36 Forte, *propterea*.—37 Forte, *At*.

Litavicti de suorum cæde nuntiis auditis, in furorem versi omnes, nihil amplius expectantes, nilque aliud requirentes, an falsa esse possent quæ veri utique faciem non haberent, sed more gentis audita quælibet pro compertis accipere solitæ: Romanos cives qui apud eos ceu fidissimos amicos securi agebant, aut morte aut servitute depravaverant, bona diripuerant, nil impietatis omiserant: agitabant animos latenti odio accensos avaritia, ira, temeritas, familiares pestes gentium illarum, et addebat stimulos furori Convictolitanis, Cæsaris munere summus Æduorum magistratus, summus Romanorum hostis ac [38]Cæsar, horum consiliorum auctor et princeps. Is sua sponte concitatum populum verbis urgebat, ut eo illos adduceret, unde reditus nullus esset ad saniora consilia. Itaque et tribunum militum Marcum Ariscium et negotiatores Romanos fide data Cabillone opido eductos in [140] itinere contra fidem aggressi spoliant, seque in locum eminentem defensionis gratia receptantes, die noctuque circumsistunt: ac multis ultro citroque occisis, in diem posterum vim majorem parant. Sed hæc agentibus atque parentibus nuntius supervenit, decem milia illa suorum in potestate Cæsaris esse, vix Litavictum fuga ereptum evasisse. Tum subito [39]dejecto metu ad tribunum quem obsidebant vultibus mutatis sed non animis festinant: factum temere sine consensu populi excusant: de bonorum direptione judicium instituunt: Litavictum fratresque ejus exilio condemnant, bona publicant. Super his ad Cæsarem legatos mittunt, qui factum purgent, veniam petant: et hæc omnia non fide sed metu agentes: solita interim in secreto belli consilia agitabant, urbesque finitimas ad arma per nuntios hortabantur: mille beneficiorum atque honorum memoria exciderat: solius Cæsareæ meminerant clementiæ: quæ cum omnes ad amorem atque obsequium excitasse debuerit, multos (indignum quidem) ad injurias excitavit: postremo hoc eum ad mortem usque perduxit, de quo suo dicetur loco. Nunc cœpta prosequimur. Itaque Cæsar etsi animos Æduorum noverat; legatis tamen eorum ad se venientibus benignissimum responsum dedit: propter aliquot dementium vanitatem, non se minus urbem sibi charissimam amare: nec sibi posse in animum venire, ut quos ipse tantopere diligat, semperque dilexerat, ab iis parcius diligatur. Hæc legatis.

Ad se autem curis cor urentibus versus, multa circumspiciens,

38 Lege, *Cæsaris.*—39 Forte, *et dejecti.*

magnos undique consurgentes [40]montes Galliæ prævidebat. [41]Dum interea quædam sibi præter spem prosperioris eventus occasio se ostendit: forte enim in eum collem, quem captum et communitum, castris minoribus deputatum, fossaque majoribus castris adjunctum memoravimus, spectandi gratia conscendenti; [141] collis alter ab hostibus possessus, apparuit vacuus custodiis, quibus confertissimus esse consueverat. Tum parumper gradum fixit admirans, reique causam quæsivit ex profugis, qui in dies ad eum multi veniebant, audit ex iis, quod ab exploratoribus suis jam prius audierat, omnes inde evocatos ad muniendos aditus loci alterius, cui maxime metuebant; quod inde planum iter esset ad opidum: quem aditum si Romani caperent, qui collem alterum jam haberent; tum sibi prorsus obsessi et seclusi a suis, et exclusi ab omni libero discursu atque a pabulo videbantur. Hoc audito recens cogitatio percussit repente animum, locum illum occupandi. Erat autem natura et manu hominum aggestis perplexum iter saxis: et super duplicem difficultatem, tria ibi hostium castra munitiones insederant: sed difficilia cuncta perrumpere virtus amat. Ostentatis legionibus quasi aliud esset acturus, et hac illac per tenebras noctis magno strepitu discurrere jussis equitibus, et immixtis turbæ mulionibus galeatis, quo major ac strepentior motus esset, omniumque animos errore ac pavore vario, atque incerta expectatione suspenderet; ipse hostibus in suspicionem trepidam adductis; legatis legionum quid paret aperit, quantumque periculi: [42]adversus quam occasione non prœlio sit utendum. Ut milites ergo suos contineant monet, atque imperat ne vel pugnæ vel prædæ dulcedine rapiantur quo non expedit. Sic suos affatus, Æduos ascensu alio ad portas opidi proficisci jubet. Inde suis militibus signum[43] quo accepto, rapidissime, unde unus ascensus videretur, ad munitiones obvias perveniunt: quibus dicto citius transmissis, trina hostium castra corripiunt, tanta celeritate, ut [44]Votimarus unus e regulis Gallorum dum meridiaretur in lectulo deprehensus, [142] vix manus militum semisopitus et seminudus evaserit. Cæsar ubi quod animo decreverat actum videt, receptui cani imperat: substitit legio quæ propinqua erat: altera vero remotior, [45]ceu signo per distantiam

40 Forte, *motus.*—41 Forte, *Cum.*—42 Videtur omissum, *in iniquitate loci sit ostendit.* Vid. Cæs. VII. 47.—43 Adde, *dedit.*—44 Lege, *Theutomarus* ex Cæsare.—45 Forte, *seu.*

non audito, seu fervore Martio impellente animos; quamvis retinentibus legatis quibus hoc ab imperatore mandatum erat; et virtuti [46]tanti propriæ, et fugæ hostium confisa, et victoriarum suarum memoria nil judicans difficile; non prius insequi destitit quam ad portas opidi perveniret. Tantusque undique sublatus est clamor et clamori etiam mixtus rumor, Romanos opido potiri: ut qui altera ex[47] ipso sese opido præcipitanter eriperent; matronæ autem flentes veniam orarent, [48]nec, sicut Avarici gestum erat, fœminæ etiam atque infantes occiderentur: utque id facilius impetrarent e muris vestem argentumque projicerent; quædam quoque per murum demissæ sese traderent in fidem et brachia Romanorum militum. Lucius Sabinus octavæ centurio legionis, multis audientibus die illo dixerat, se præmiis Avaricensibus, quibus Cæsar muri illius ascensorem primum donaverat, excitatum; non passurum ut quisquam Gorgomæ murum ante se scanderet. Is cum primus ad murum venisset, trium suorum ope manipularium in illum sublevatus, atque ipse eos [49]capti opidi speciem præbuerat. Sed temeritas ut sæpe læta principia, sic mœstos habet eventus. Alverni enim qui adversa in parte erant, audito capti opidi rumore, glomerati advolant, eligentes credo in defensione patriæ mori potius honeste, quam turpiter in exilio [50]sustinere: et præcurrente equitatu nullo ordine cætera turba consequitur, seque pro muris objicit: [143] hinc animus crescit obsessis, ut matronæ, quæ modo Romanos sicut diximus orabant, jam sparsis more patrio capillis et [51]prætenti pignoribus, orare suos inciperent. Instauratur pugna locis omnibus, sed iniquo partium concursu: nam ex alto dimicant Alverni, ex inferiore loco autem Romani, et pugna præcedenti et ascensu fessi. Quod Cæsar procul aspiciens, exitumque qualis futurus erat intelligens, legatum Titum Sextium cum expeditis cohortibus ad radicem collis misit, ut si suos terga dare contingeret, hostes ab insequendo repelleret. Ipse autem quoniam locus pugnandi justa acie non erat, rei exitum anxius expectabat. Galli quidem loco et numero, Romani sola virtute præstabant; quæ tamen ad ultimum mole hostium victa succubuit. Itaque Lucius Sabinus e muro, in quem primus ascenderat, cum comitibus inter-

46 Lege, *tantum.*—47 Supple, *parte.*—48 Forte, *ne.*—49 *Excipiens in murum extulisset*, ex Cæsare supple.—50 Puto deesse, *vitam.*—51 Lege, *prætentis.*

fectus abjicitur, speratique [52]loco præmii supplicii occupavit. Memorandum præterea in hanc ipsam horam facinus incidit. Marcus nempe Petronius legionis ejusdem centurio, dum portas frangere nititur, multitudine hostium circumventus, et plagis multis afflictus, [53]ac versus ad socios; 'quando,' inquit, 'me vobiscum servare prohibeor, vos servabo, quos mecum gloriæ studio in discrimen traxi: ite incolumes, dum parumper hos barbaros detineo:' hæc dicens quasi adhuc integer in adversos invehitur; et duobus uno cæsis impetu, reliquos a portæ custodia interim avertit: dumque sui comites, qui inviti et mœsti eum deserebant, opem sibi nunc etiam ferre niterentur, ille ut loqui poterat: 'frustra,' ait: 'jam me enim sanguis et vita destituunt. Quin me linquite igitur, et [54]nos moti dum licet eripite:' sic vociferans insultansque hostibus ruit et moriens suis profuit. [144] His ac talibus suorum casibus Romani tandem prægravati, cæsis quadraginta sex centurionibus ac militibus septingentis, iniquo colle rejiciuntur. Fuisset fuga longior et largior cædes, ni prudentissimi ducis ex sententia, Romanæ se cohortes Gallis insequentibus objecissent: cumque ad plana fugiendo, insequendo, atque obstando perventum esset; legiones ipsæ instructa acie stabant, quibus animadversis Vercingetorix, antequam se æquis locis crederet, suos in castra revocavit: hæc est legio ad Gorgomam fusa, cujus meminit Tranquillus in primo inter tres belli Gallici adversitates Cæsareas numerata. Et diei quidem illius reliquiæ sauciis curandis aut humandis mortuis et seris querimoniis sunt absumptæ, ubi dies proximus illuxit convocato ad concionem exercitu Cæsar ita disseruit. 'Habetis temeritatis o milites et cupidinis vestræ fructum, animo mœstum meo, vestra tamen audacia atque insolentia non indignum: qui vobis ipsis quid agendum linquendumve, quo eundum, unde abstinendum, hoc est, totum vestri ducis officium usurpastis. Atqui ego vestræ militiæ ubi possum faveo: vos mihi, quod in vobis est, meum imperium abrogastis; qui signum receptui a me datum, qui legatorum, imo meos ex illorum ore utiles monitus contempsistis, atque urgente nescio quonam animorum impetu ivistis, unde nec redirent omnes, neque qui redirent, aut salutem suam, aut Romanum decus integrum [55]reporarent: an ignorabatis ut magni sæpe exerci-

52 Forte, *locum præmii supplicium.*—53 Forte, *conversus.*—54 Forte, *vos morti.*—55 Lege, *reportarent.*

tus a paucis, sola locorum iniquitate superati sunt? an si alias nesciretis historias, obliti eratis, ut nudius tertius ego ipse ad Avaricum, dum hostes equitatu ac duce nudatos, et per se vinci faciles ante oculos haberemus, quia tamen illis loci favebat iniquitas [56]nostram nobilem indignationem ab eorum aggressione continui? nunquam victoriam desperarem; sed ne secum magni aliquid afferret incommodi: vos et veterum et recentium obliti, hostes simul et naturam vincere voluistis: metite igitur quod sevistis: [57]et cui plus misereor, [145] metet ipsa respublica, tot viris fortibus amissis, quanti nec Gergoma nec tota erat [58]Alverni. Ego quidem fortitudinem vestram miror; qua nec arduus mons nec muri, nec castra hostium [59]circuerunt: sed non minus et superbiam et contumaciam vestram damno, qui plus vobis [60]inventuri præsagio tribuitis, quam imperatori vestro; cui non jubere sed parere tenemini, quique frustra datur exercitui, si ad nutum quisque suum ire possit in prœlium ac redire: rarum donum[61] animi bonum providentia est: ideo pauci sunt boni duces, cum multi sunt milites animosi. Quæ quidem virtus si omnibus data esset, quid in bellis opus esset imperatore; vestra nunc in acie quisque sibi fuit imperator: ego tristium spectator eventuum, et stultitiæ castigator irritus fui; qui profecto semper in militibus meis et modestiam et obedientiam, non minus quam fortitudinem requiro: nolim tamen vos hoc errore dejici, non terrere sed arguere, et castigare propositum est, reparare et firmare animos: errando discitur. Eritis ad alia in posterum cautiores. Neque enim quid iniquitas loci et vestra [62]stat audacia, virtuti hostium imputandum est: hesternum diem fortuna suo egerit arbitrio: in reliquis vestræ fortitudini ut spero vestræque prudentiæ morem [63]gerat.' His dictis consolatus milites ac pudore et [64]in errore concussos oratione firmaverat. Ipse vero bellis undique orientibus, propositum abeundi ex his dudum locis cœperat: sed ne [65]aditus fugam saperet, instructa acie e castris in apertum exiit, ut siquid hostes auderent, se paratum invenirent. Vercingetorix cui multum animi et plus erat virium, contemplatus abeuntem; ipse etiam in plana descendit, concursumque est equestri tantum levi prœlio, quo superior Cæsar

56 Forte, *vestram.*—57 Forte, *sed, cujus plus misereor, metet.*—58 Lege, *Alvernia.*—59 Forte, *arcuerunt.*—60 Forte, *de futuri*, aut *inani.*—61 Videtur *donum* expungendum esse.—62 Forte, *tulerat.*—63 Lege, *geret.*—64 Forte, *mœrore.*—65 Lege, *abitus.*

in castra se retulit: par sequenti die prœlium, parque eventus: quibus et Gallicam jactantiam sat compressam, et suorum spes erectas ratus, ne vel hostes fugæ arguerent digressos; [146] vel sui non tam duci ad alia, quam subduci præsentibus periculis se crederent atque abduci: castra movit, nulloque hostium insequente, Æduum versus, ubi maxime metuebat, institutum iter arripuit. Erant in exercitu Eporedorix et Viridomarus Ædui, quorum supra mentionem fecimus: hi magnis beneficiis præventi, et præsertim secundus, in multis sæpe discordes, in hoc uno tunc [66] imperio et in grati animo concordarunt, ut dominum et benefactorem suum non solum in necessitate desererent, sed contra eum quoque nefarie conjurarent. Tertio ergo profectionis die simul eum adeunt, narrant Litavictum concivem suum magno cum equitatu ad alienandas mentes popularium a Romanis in patriam profectum, et necessarium esse ipsos prævenire, ut consiliis atque conatibus ejus occurrerent. Non fefellit circumspectissimi ducis acumen fucata adolescentium oratio: senserat jam pridem erga se nutantes Æduorum animos, et horum juvenum levitatem certis indiciis jam ante notaverat: neque in dubium revocabat; quin horum profectio alimenta perfidiæ esset allatura, essetque iis præsentibus latens adhuc proditio eruptura maturius: ne tamen et liberum commeatum liberis hominibus denegando, videretur injurius, aut invitos detinendo pavidus crederetur, licentiam dedit abeundi: digredientes vero sic alloquitur: 'Et ite,' ait, 'amici, quando sic libet, memento autem, et vestris civibus memorate, si forsitan obliti essent, mea in illos et populi Romani beneficia. Ego enim (non antiqua res est) ante paucos annos cum vos Ædui humiles et conclusos in opidis, agris fortunisque omnibus amissis, per vim obsides aliis ac stipendia pendentes, vestris finitimis ludibrium, accepissem, non modo stipendio atque obsidibus liberavi, sed supra omnium memoriam [67] gloriosus feci: ita ut ex misera seu miserabili fortuna, invidiosos toti Galliæ reddiderim. Ite, inquam, mei et horum quæ vobis dico memores: [147] humanis etiam in rebus nihil [68] est fide nobilius penitus.' Illi autem quibus esset imis præcordiis affixa [69] præsidia abiere illico, et verborum et rerum omnium et tanti ducis immemores. Itaque statim ut Noviodunum attigerunt, ubi

66 Forte, *impii et ingrati*.—67 Lege, *gloriosos*. - 68 Forte, *esse fide nobilius putate. Illi*.—69 Lege, *perfidia*.

Cæsar Æduorum fidei credens obsides ex omni Gallia et frumentum et pecuniam reipublicæ, et sua et exercitus magna ex parte impedimenta deposuerat, equorum numerum ingentem in usus belli, ex Italia atque Hispania deductorum: comperto quod Litavictus ab Æduis cum honore susceptus esset, et magistratuum ac senatus occursu, missique de amicitia publice ad Vercingetorigem legati, et tempus sibi audendi aliquid advenisse rati; nec contenti præda nisi cruenta crudelitate respersa esset, opidi custodibus et Romanis negotiatoribus ad unum cæsis, quæcunque ibi reperta sunt, tanquam bello vel hæreditate quæsita; æquis inter se portionibus diviserunt; præter obsides, quos ad magistratus ab illis libertati reddendos deduxerunt: opidum vero ipsum sat validum extimantes, ne quando Romanis utile esse posset, flammis immissis exusserunt: et frumenti parte [70] manibus quantum paucis horis licuit (erat enim in ripa Ligeris opidum) [71] annecta; parte aut [72] flammis injecta, ne quid penitus Romanis tanto ex opido superesset: neque his contenti duo illi egregii Cæsaris amici, colligere omni ex parte præsidia quibus Cæsari obstarent, ripas fluminis custodire, quo [73] cum transitum prohiberent: frumentaque omnia corrumpere aut asportare, ut eum si non aliter, saltem fame repellerent; qua in spe valde illos Liger amnis erigebat; liquefactis auctus nivibus, ut vadari nusquam posse crederetur. Cæsar hæc ita fieri audiens, credo cognoscere cœpit se clementiorem esse; non quam sibi, sed quam reipublicæ expediret: [148] nihil tamen animo dejectus, sed perfidiam in auctores vertere [74] cogitatis, celerandum statuit; ut si fieri posset cum hostibus ante congrederetur, quam eorum copiæ ex omni Galliarum angulo convenirent, quæ ante retroque innumerabiles et immensæ erat. Cogitabat autem Ligerim facto raptim ponte transire. Ad quem cum die noctuque nunquam intermissis itineribus pervenisset, melius sibi quam putabat accidit. Expeditissimi quidam equitum suorum vadum in flumine reperiere, altum quidem ac difficile, sed pro qualitate temporis oportunum. Itaque quod persæpe et fecerat et facturus erat, transversis in flumine equis majoribus qui undarum primum impetum sustinerent, salvum quidem licet usque ad humeros madefactum traduxit exercitum. Et quum præter omnium opinionem ac spem venerat, solo hostibus

70 Forte, *naribus*.—71 Lege, *avecta*.—72 Suppleo ex Cæsare : *flumine aut*. —73 Lege, *eum transitu*.—74 Forte, *cogitans*.

stupefactis aspectu, ingentem vim frumenti ac pecoris late effusi adeptus, egentes rerum omnium legiones, dispersa inter eos rerum copia recreavit. Dum hæc ab imperatore tam celeriter quam feliciter gererentur legatus vir fortissimus Labienus in perplexitatibus multis erat; profectus nempe cum quatuor legionibus Lutetiam Parisiorum quæ in insula Secanæ sita erat, ubi nunc est totius transalpinæ Galliæ famosior civitas fundata Parisius, magna ibi [75] multitudo hostium exceptus, et nequidquam tentato transitu repulsus erat: sed nocturno inde silentio digressus Melodunum venit, opidum tunc Senonum: et navibus inventis in flumine, introgressus, ac pene vacuum nactus locum; quod pars maxima accolarum Lutetiam ad bellum jussa perrexerat, sine contradictione aut ulla repugnantia eum cepit. Inde super amnem refecto ponte, copias transfert, atque illis terrestre iter agentibus, ipse secundo fluminis alveo Lutetiam repetit: quo præcognito hostes opidum incenderunt, pontesque opidi, quorum alter dexteram ripam circumflui amnis [76] levem alter attingebat resciderunt. [149] Ibi vero non Parisiorum solæ, sed finitimarum omnes gentium copiæ constiterant, præposito omnibus [77] Camulogeno, quo de cognomine Aurelio, alibi Aurelium invenio: hic vir senio gravis, sed rei bellicæ peritissimus habebatur: propter quod hunc laborem consensu omnium coactus extrema in ætate susceperat. Sic se rebus habentibus rumores varii jactabantur: Cæsarem Gergoma digressum ac Ligeri interclusum demum frumenti inopia ultima compulsum, in provinciam Romanam cis Rhodanum concessisse: Æduos rebellasse: Galliam omnem in motu esse. Quibus rebus Labienus ipse permotus, non pugnare decreverat: idque unum animo volvebat, qualiter [78] Agidvicum, id opido nomen erat, unde discusserat, atque ubi præsidio imposito impedimenta dimiserat, salvas reduceret legiones. Interim tamen et Bellovaci inter Gallos famosi, motibus tantis accesserant, et rebellione Æduorum exciti odium diu celatum aperuerant; jamque aperti hostes in armis erant: itaque [79] Parisiis inde Bellovacis, et varia belli mole pressus et circumventus, consilium [80] invitavit ex tempore, statuitque fortunam prœlii tentare; nocturna tempestate horrida adjutus, exploratoribus hostium nil tale cogitantibus interfectis, tota

75 Lege, *multitudine*.—76 Lege, *lævam*.—77 Forte, *Camulogeno, cognomine Aulerco*. Sic Cæsar.—78 *Agendicum* Cæsari.—79 Adde, *hinc*.—80 Forte, *mutavit*.

nocte tumultu vario et trepidatione multiplici fugam simulans; cum sollicitos ac suspensos hostes usque ad lucem tenuisset, subito constitit, et instructa acie magnifice suos hortatus est, illud inprimis obsecrans 'ut et suæ pristinæ atque expertæ totiens virtutis, ac Cæsaris meminissent, cumque sibi fingerent præsentem, quo duce tot tamque claras victorias habuissent. Siquidem illius auspiciis etiam nunc pugnari, et vel solam sui memoriam, fiduciam suis, terrorem hostibus, allaturam.' His dictis signum pugnæ dedit; pugnatum est magnis hinc inde animis, usque adeo ut Galli primo impetu una suorum parte propulsa, [150] cæteri tamen quamquam multis vulneribus afflicti neque vultus averterent, et cum septima legio clam immissa a tergo illos invaderet, terga quidem hostium vidit, sed minime fugientium: cæsi omnes, et ipse quoque Camulogenus suorum usque in finem hortator egregius, nullo boni ducis officio prætermisso: sed ita sibi statutum erat, ut vel decrepitus in prœlio moreretur: pars hostium quæ præsidio castris relicta erat audito prœlio accurrit: sed et hæc in Romanos incidens, victorum impetum non tulit, eandem cum suis sortem habuit: nisi quod illi fere omnes in prœlio, ex his perplurimi in fuga periere. Cum hac magna victoria Labienus Agediacum redit, inde ad Cæsarem cum incolumi profectus exercitu: nec minus ideo Gallorum populi conjurant; Æduis (quis credat) [81] actorisatibus legati undique destinantur: si qui autem visi erant ad consensum lenti: Novioduni inventi erant omnium fere obsides populorum, quos ibidem Cæsar ut diximus sub Æduorum fide reliquerat, hique eorum in potestate erant omnes; horum ergo suppliciis hæsitantes terrebant; et nunc precando nunc minando [82] suam sententiam protrahebant. Mittunt denique ad ipsum Vercingetorigem legatos: petunt ut Æduum accedat, ibique de rationibus belli consilium ineatur. Paret ille [83] aut gravatim et illorum defectione lætus et belli cupidus gerendi. Cumque eo perventum esset petere eos in consilio non puduit (o præsens impudentia) ut eis adversus amicum suum Cæsarem belli administratio crederetur: quam ultro oblatam, etsi non virtute animi, ac saltem verecundia siqua esset, recusare debuerunt: id enimvero cum negatum, resque in controversia versa esset, Bibracto amplissimo tunc Æduorum opido consilium Galliæ totius instituitur, ad quod populi omnes convenire præter [84] Roma-

81 Forte, *autoribus*.—82 Adde, *in*.—83 Forte, *haut*.—84 Forte, *Rhemos*.

nos et Lingones Treverosque, et illos quidem duos amicitia continuit Romanorum, [151] hos tertios locorum distantia, et suus labor, [85] quam patiebatur eo tempore ab incursibus Germanorum: quæ res toto illos bello medios tenuit, ut in neutram partem inclinarent. In eo sane consilio commissa quæstione suffragiis; consensu omnium populorum Vercingetorix belli dux decernitur: cujus decreti pudore simul ac mœrore consternati Ædui: et e spe improba dejecti, tum primum et cognoscere Cæsarem cœperunt et fortunam suam: non tamen ab incœpto resilire ausi, hinc Cæsaris, hinc Gallorum metu: tum primum quoque tumidi adolescentes Eporedorix et Viridomarus indignantes agnoscere potuerunt, quanto esset honestius sub Cæsare tali viro, et de eis ita merito quam sub Vercingetorige adversus Cæsarem militare. Ipse autem pridem factus, nunc refectus, quodque est fortius, [86] contentione reformatus imperator Vercingetorix; suo jam certior de statu, agit jam cuncta fidentius: edicitque omnibus ut equitum certum numerum conficiant, obtemperatumque illico est: quindecim milia equitum fuisse satis convenit: peditatu sane non alio quam quem habuisset opus esse professus est, qui octuaginta milium erat: non se tamen prœlii fortunam totis his copiis experturum, neque rem justæ commissurum aciei Vercingetorix ajebat: sed quum abundaret equitatu, Romanos pabulo exclusurum, atque ita viros armis invictos, inedia ac fame victurum: neque arcere hostem a frumentis tantum, sed frumenta ipsa corrumpere suis persuaserat. [87] Sic privatis temporalibus incommodis perpetuam publicam libertatem quæri dictitans: et erat tumultuarius imperator ordinariis curis intentissimus, quasi legitimis bene moratæ cujuspiam reipublicæ suffragiis ad imperium [88] accidissent. Inter alia quidem Allobrigibus bellum, quod cum Romanis sentire eos opinabatur, indicavit, [152] unaque cum bello, animos eorum secretioribus nuntiis ac promissis tentat ingentibus, [89] princeps perviam, civitatem imperio provinciæ; ut quod una non possit [90] alter consequatur viam. Hoc adversus Allobrogas bellum Æduis committit: qui congressi, multis suorum obtruncatis, amicitiam Romanam utilem fuisse senserunt, sub qua dudum honorati quietique vixerant. Cæsar interea in Sequanos proficiscitur: cujus iter Vercingetorix fugam ratus, ad

85 Lege, *quod premebantur.*—86 Forte, *consensione.*—87 Forte, *His.*—88 Lege, *accessisset.*—89 Forte, *principes pecunia.*—90 Lege, *altera consequatur via.*

consilium suos vocat: et fugere quidem hostes ait, ac Gallicis finibus abire: id in præsens [91] tis esse, ut Galli sua antiqua in libertate remaneant; in futurum minime: nam quis dubitet majore illos [92] visu atque impetu reversuros; occurrendum profugis igitur, ut vel fugere nequeant, vel amissis impedimentis nudi et inglorii fugiant, exemploque alios simili terreant ab incœpto. Consensum est magnis potius animis, quam consiliis, et religiosissimum jusjurandum more gentis interponitur: 'ne cui equitum ad filios ad parentes ad conjugem sit reditus, qui non Romanam aciem penetrasset.' Tres acies Gallorum equitum fuere: totidem his Romanas Cæsar opposuit: tribusque simul est certatum locis, quo certamine, in submittendis auxiliis ubicunque suos urgeri senserat, Romani ducis diligentia ingens fuit. Germanorum quoque equitum quos e Transrhenanis urbibus Cæsar acciverat, insignis opera,[93] fuso equitatu raptisque et Cæsari præsentatis aliquot nobilissimis Æduorum, qui hostium in acie contra eum fuerant. Vercingetorix qui [94] illa nube peditum seorsum stabat, cum eisdem pugnæ exitum prævidens abscessit: ductis secum quos ducere licuit, sequi jussis cæteris, Alexiam opidum quod non longe aberat gradu festinante [95] se contulit. Castra præ portis opidi metatus Cæsar impedimentis tuto loco positis, abeuntem reliquo consecutus exercitu, [153] ultimam semper aciem carpendo, sic inter eundum [96] decem milibus hostium obtruncatis; Alexiam cum venisset ad vesperam, nocte illa substitit: ubi illuxit, quamvis altissimo sita in colle, et duobus prope [97] cuncta fluminibus pene inexpugnabilis appararet; suos tamen cunctis difficultatibus assuetos exhortatus, vallo illam atque obsidione circumdat, cujus ambitus decem milia passuum tenebat: [98] III ac XXIII castellis in circuitu erectis, [99] præsidiaque ad unumquodque adhibitis, maximeque nocturnis: quibus nondum peractis et obsessis adhuc nonnihil audentibus, equestre prœlium ante urbem plana in valle conseritur: ubi cum victoria Romanorum, et multa hostium cædes esset; et quidam ex hostibus intra muros refugiendo castra desererent: priusquam fuga omnium nudarentur, claudi portas Vercingetorix jubet. Ante quoque quam vallum et munitiones Cæsareæ complerentur, omnesque præcluderentur ad

91 Lege, *satis.*—92 Lege, *nisu.*—93 Adde, *fuit.*—94 Adde, *cum.*—95 Forte, *se contulit, castra pro portis oppidi metatus. Cæsar.*—96 Cæsar ponit, *tribus millibus*, quod magis verisimile videtur.—97 Lege, *cincta.*—98 Puto legendum, III. *ac* XX.—99 Lege, *præsidiisque.*

egressum viæ; quod in castris atque in urbe rerum omnium penuria ingens erat, a se equitatum omnem obsidioni gravem et inutilem abdicare disposuit. Quibus tandem silentio noctis abeuntibus, anxia atque sollicita cura imperat, 'ut urbes suas adeant, et pro se quisque suos hortetur, ut universos ferendis armis idoneos in bellum mittant: neu se de libertate et gloria Gallicana, deque omnibus sic meritum, inter manus hostium ludibrio deserendum putent; sed obsessis opem ferre festinent: opus enim esse celeritate, quoniam omni parcimonia quantumlibet exacta, paulo amplius quam triginta diebus tollerari posset obsidio: properent ergo [100] in segnitie impia octuaginta milia electorum hominum suorum perdita atque hostibus prodita pati possunt.' Sic admonitis et emissis equitibus, ipse cum reliquis intra urbem se recipiens: ac pecus frumentumque omne ad se relatum,[154] parce nimium ac maligne dispertiens, veri speciem præbebat obsessi; non eruptione; non armis; sed expectatione ac nuntiis bellum gerens, auxilia undique postulans et expectans. Cæsar ex profugis et captivis de statu certior obsessorum, munimenta et turres ac machinas, nec non frumenti et pabuli uberioris abundantiam; et quidquid in talibus humano ingenio cogitari potest, quo [1]non a parentibus tantum, sed quæcunque fingi possent, periculis obviaret: tanto studio maturabat; ut legere ea vel audire difficile sit, quæ sibi factu quoque cuncta facilia victoriæ appetitus vel gloriæ faciebat. At Gallorum populi, suorum reditu admoniti, [2]quem in arcto ad Alexiam res essent, concilio celebrato, et auditis principum sententiis, nullo pacto negligendum sibi tantum Galliæ periculum [3]consuerunt neque tantum quod obsessus petierat imperator, cogere in bellum omnes qui arma possent portare ne in infinitum [4]cederet: sed singulis civitatibus certum numerum decreverunt: longum est singula prosequi, et quamquam notitiæ rerum [5]aliquid fortasse, non minus tamen interdum tædii habiturum, quadraginta vel circiter nomina urbium sunt: bellatorumque ex his equitum octo, peditum vero ducenta quadraginta milia redacta reperio. Cum hac tanta multitudine recenti atque integra, decem Romanis jam vincendo fessis legionibus ipsis hostium in finibus decertandum erat: et hæc tanta armatorum moles hostium non alibi quam in campis Æduorum, [6]nunc Cæsar in Æduos tolle-

100 Lege, *ni.*—1 Forte, *non præsentibus.*—2 Lege, *quam.*—3 Forte, *censuerunt: neque tamen.*—4 Forte, *crescerent.*—5 Forte, *utile.*—6 Videntur delenda hæc verba, *nunc Cæsar in Æduos tollerantia.*

rantia, præfectisque Æduis Eporedorige scilicet ac Viridomaro, addito Comio Atrebatensi; qui omnes Cæsaris familiarissimi fuerant; explicita memoratur. Sed excusant factum: quia [7]videt tantum studium recuperandæ bellicæ gloriæ, et avitæ libertatis incesserat; [155] ut neque familiaritatis atque amicitiæ fræno, neque ullo [8]beneficio ab aliquo perceptorum obligatione atque memoria cohiberi possent. Eratque species impietatis atque perfidiæ amicum nosse, nisi quod qui amicus et patriæ suæ esset, huic libertatis et gloriæ studio tanta inerat alacritas, tanta spes, quasi jam præsentis victoriæ anticipatio animorum, ut nullius esset opinio, Romanos tanti exercitus clamorem atque conspectum, ne dicam vim atque arma passuros: præsertim cum obsessi eos rebus cognitis quotidie eruptionibus exercerent; jam inclinatis et defessis tamen subito novum pondus accederet. Denique Vercasianenus Alvernus Vercingetorigis consobrinus, omnium dux eligitur, datis e qualibet urbe viris prudentissimis, quorum consilio regeretur: his ille consiliis, atque his armis, plenusque fiduciæ ingentis Alexiam petit. Et hi quidem festinabant, obsessi autem consultabant: neque vero facile magnæ res parvo in tempore expediri possunt. Hæc igitur tanta de tam distantibus locis hominum [9]coacto in tam paucis diebus fieri nequivisset, nisi incredibilis quidem consensus omnium affuisset: neque tamen omnibus animorum stimulis festinari adeo tanta res potuit, quin dies trigesima a Vercingetorige prædicta transisset, totque dies alii, ut res ægre amplius trahi posset. Tum vero, qui miserorum mos communis, ad consilia concurritur: dicuntur [10]finem pro animorum varietate dissimiles: his deditio: his placet eruptio: his vita pacifica: his honesta mors. Erat inter consiliarios vir unus, magnæ inter suos opinionis: origo illi Alverna, clarum genus, durus animus, inflexibile propositum, nomen viro Tritognatus: propter quæ non ab re fortasse fuerit, auditis aliorum sententiis, quid iste suaserat audire: quamvis autem oratio ejus longiuscula, [11]in hæc omnium summa fuit: [156] dixit, 'eos qui deditionem suaderent [12]nec audiendi quidem, quoniam nomine deditionis fœdam et miseram suadeant servitutem: eos vero qui eruptionem, viriliter quidem loqui, quod bene mori viris fortibus exoptandum sit: non tamen utiliter nec

7 Forte, *omnes.*—8 Forte, *beneficiorum.*—9 Forte, *coactio.*—10 Forte, *sententiæ.*—11 Forte, *tamen hæc omnium.*—12 Lege, *ne audiendos.*

consulte satis, quod eorum mors, non ipsos modo, sed illos quoque qui [13]eos auxilia veniant dejectura sit, inter suorum tot cadavera non æquis animis pugnaturos: qui si neque ipsi ad diem venire, neque eorum nuntii per circumfusas hostium custodias pervenire poterant, nequaquam tamen de illorum fide dubitandum: appropinquare enim illos haud dubie: idque si aliunde non possit intelligi, ex ipsa Romanorum trepidatione castrorum posse perpendi, qui non tam anxie die noctuque operibus incumberent, nisi vim hostium adesse sentirent: harum [14]erga sententiarum altera reprehensa, altera laudata quidem in parte, sed rejecta: ipse sententiam suam dixit ut corporibus eorum qui inutiles bello essent viri fortes vitam sustentarent, donec præventi auxilio juvarentur: idque et factum docuit bello altero longe impari, quo Cimbri scilicet Gallias ante vexaverant: et nunc eo promptius [15]fiendum esse, quo Cimbri transeuntes, prædam non aliud quærebant: Romani autem [16]confidentes imperium quærunt: idque ex finitimis posse cognosci, qui victi ab eis, amissis [17]legionibus patriis, et perdita libertate, gravi jugo pressi sub immortali servitio vitam agunt: et si factum non fuisset, esset tamen faciendum; quod exempla virtutis ut a majoribus accipienda, [18]sit posteris sint tradenda, et fortitudinis opera viris fortibus inchoanda; multo magis igitur imitanda.' Hæc sententia Tritognati fuit, ferox quidem, et ferocis [19]judex animi, atque ideo ne recepta quidem, sed dilata in tempus ultimæ necessitatis: adhuc enim in utrumque esuriendo licet et parcendo aliquot diebus [20]vinci poterat: deliberatum tamen in præsens, [21]et inepti ad bellum vel sexu vel valitudine vel ætate pellantur; pulsi inprimis Mandubii, quorum erat opidum, quique eos amice suis muris exceperant: documentum evidens, ne quis armatos [22]sospites intra suum limen sponte recipiat, [23]cedant enim jura armis: hi vero cum conjugibus ac natis et annosis parentibus per suos pulsi patria, dum ad Romanas custodias venissent, gemitu atque obsecrationibus instant in servitutem recipi, cibo refici: negat Cæsar, eosque unde venerant mox reverti jubet. Dum talia obsessi agunt expectata aderant auxilia: quæ castris juxta Romana castra dispositis, die pro-

13 Lege, *eis auxilio*.—14 Lege, *ergo*.—15 Lege, *faciendum*.—16 Lege, *considentes*.—17 Forte, *legibus*.—18 Forte, *accepta, sic*.—19 Lege, *index*.—20 Forte, *duci*.—21 Forte, *ut*.—22 Lege, *hospites*.—23 Lege, *cedunt*.

ximo omnem quæ ante Alexiam erat [24]complere planitiem: horrendum hostibus spectaculum, ni Romani; obsessis vero lætissimum: itaque conspectu ipso gaudium et gratulatio ingens fieri, quo assumpta fiducia portis egressi eruptioni ac prœlio præparantur. Cæsar ad omnia præsentissimo animo suas copias partitus, hos unis, hos aliis objicit: duobus magnis prœliis ea in valle certatum est, tertio etiam ancipiti: eratque eo hostium incursus ardentior, quo suorum sub oculis pugnabatur, nec latere cujusquam virtus nec ignavia poterat: et pugnantes gestu et clamoribus ac Gallico juvabatur ululatu: tertio vero quo pugnatum diximus congressu, adeo in extremo Romana res stetit, quod nisi Cæsar Labienum cum cohortibus, et inde [25]aliosque in tempore submisisset, et ipse demum mediam sese in aciem terrifico impetu conjecisset, labentemque rem firmasset, atque ita permiscuisset, ut nullus missilibus locus esset, sed gladiis omnia gererentur: denique sub quocunque duce alio [26]alibi et ruere omnia potuissent: magna est unius virtus hominis, magna fortuna: [158] omnibus tandem prœliis victor Cæsar signis multis militaribus ad se relatis, ingenti strage hominum facta et ducibus multis cæsis, Vercasmellannum Alvernum auxiliorum ducem omnium vivum cepit: plurimi interfecti: pauci fuga elapsi. Et nisi milites Romani tanto et tam vario labore haud immerito fatigati insequi nequivissent; vix aliquis evasisset: missus tamen equitatus a Cæsare nocte media ad insequendum profugos, tum ultimos attigisset, multos capit, multos interficit: cæteri hac illac incertis fugæ vestigiis in patriam quisque suam abeunt, nuntiantque quæ viderant. At obsessi omni spe consumpta, et quid agant quid consilii capiant ignari, tali tandem Vercingetorigis oratione firmantur. ‘Ego,’ inquit, ‘Deos omnes testor, bellum hoc non meæ, sed publicæ utilitatis consideratione suscepi, egique fideliter dum potui: fatis adversantibus rem [27]egressus expertusque omnia, ad ultimum victus sum: neque in me quidquam amplius; neque in alio quod videam spei est: cedendum jam fortunæ censeo: cui libentius fateor non cederem: sed ineluctabilis et invicta est. Id unum cogitandum restat Romanis victoribus qualiter satis fiat: idque ego non aliter quam mei ipsius captivitate seu morte fieri sentio. Ad utrumque ego etiam æquo animo paratus sum, seu vivus seu occisus in manus hostium venire. Placemus Cæsarem, quem

24 Lege, *complevere.*—25 Lege, *alios quoque.*—26 Lege, *labi.*—27 Lege, *aggressus.*

superare non possumus, ad quem de hac re legatos [28]mittendo censeo. Facile approbat unusquisque quod sine periculo suo fit. Ita publico de consilio cum hac optione mittuntur ad Cæsarem legati. Ille [29]unum Vercingetorigem quam mortuum prælegit. Ipsum ergo qui tot motus exciverat, et reliquos principes hostium, solio ante castra residens suscepit. Illud in rege memorabile, quod cum ad Cæsarem pervenisset, projectis insignibus [30]regibus armisque et phaleris ante genua victoris, notissimam illam vocem edidit: '[31]Et habe,' inquit, [159] 'fortem virum vir fortissime vicisti!' et hoc quidem dictum hancque deditionem Florus brevis et comptus historicus ad Gergomam factam dicit: ubi nil prosperum fuisse, his credendum qui rebus interfuere. Arma præterea et captivos simul Cæsar accepit, quos omnes per exercitum, singula capita singulis divisit in prædam, præter Æduos atque Alvernos: hos[32] si retinuit, si fortassis eorum pretio recuperare populos illos posset, successitque quod intenderat. Nam profectus in Æduos urbem sine prœlio recepit: eo quoque ab Alvernis placata legatio sub idem tempus venit, suos in illius potestate futuros dicens: ipse magno numero obsidum [33]impetrato; quo eos fræno in fide atque obedientia contineret, utrique genti captivos suos ultro restituit: [34]multa erant circiter viginti. His gestis, exercitum ne uni provinciæ gravis esset, utque omnibus [35]sequi emergerent casibus promptius, et proximo subveniret, per idonea loca dispersit: duas scilicet legiones in Sequanos, his præfecit Labienum, cui Marcum Sempronium Rutilium dat collegam: totidem legiones in Rhemos ne a Bellovacis [36]molestantur: his [37]Gajum Fabium et Minutium Basilium legatos præfecit: unam legionem in [38]Ambibaricos sub Gajo Antistio: unam in Bituriges sub Tito Sextio: unam in Ruthenos sub Gajo Caninio Rebibo: reliquas Cabillone ac [39]Matistone sub Quinto Tullio Cicerone magni Ciceronis fratre, Publioque Sulpicio secus [40]Ararum aprenem ad rei scilicet frumentariæ curam. [41]Ipsi autem Bibracte de quo diximus [42]Hybernorum opido hibernavit: hisque per litteras senatui nuntiatis dierum viginti supplicatio Romæ fuit.

28 Lege, *mittendos.*—29 Forte, *virum.*—30 Lege, *regiis.*—31 Lege, *En habe.* 32 Lege, *enim.*—33 Lege, *imperato.*—34 Forte, *milia.*—35 Lege, *qui.*—36 Lege, *molestarentur.*—37 *Cajum*, et statim: *Cajo Antistio*: et post *Cajo Caninio Rebilo.*—38 Apud Cæs. legitur *Ambivaretos.*—39 Lege, *Matiscone.*—40 Forte, *Ararim amnem.*—41 Lege, *Ipse.*—42 Forte, *Rhemorum.*

Hic incipit octavus Commentariorum liber quem fecit Julius Celsus: [160] septem autem primos et usque ad hunc passum fecit ipse Cæsar, quamvis hic auctor aliquot in locis contradicit et male Cicerone teste et ipso Celso in prologo suo, &c.

VICTOR Cæsar non tam ipse per hiemem quiescebat, quam honesto labore fessus militibus quietem dabat; nunquam animo otiosus; semper in futurum providens, et ventura præteritis conferens, adversusque omnia quæ casu aliquo evenire possent, quasi præsentia consilio jam intuitus, ut vix unquam sibi impedimentum [43]aliud accideret: quod etiam de morte ejus quidam opinati sunt, de quo suo dicemus loco. Et hæc quidem ipse victor: victi autem Galli nec quiescere poterant, et impositum jugum neque sustinere volebant, neque excutere valebant, indomitorum tamen ac fragilium more boum excutere nitebantur: hinc per urbes ac populos et [44]tractatus varii et conjurationes, novarumque rerum studia undique resurgebant; ac velut incipientium tempestatum murmura longinquis e littoribus resonabant: horum causa [45]mortuum erat, quod Galli potentiam solam, quæ utique magna erat, non virtutem aut fortunam suam metientes, dicebant, proque comperto habebant; vel si suas copias effudissent, non posse Romanos tot locis occurrere; vel si eas in unum contraxissent, tantum simul coactam sarcinam tollerare. Quod ultimum præcipue quam prudenter opinarentur, prælia ista novissima docuisse debuerant. Sed sunt multi qui nihil eventurum cogitare didicerint, nisi quod cupiunt evenire: sic indomitum fortunæ caput suo substernunt desiderio, sæpissimeque falluntur: ex eodem fonte sunt, qui sua inter multos agitata consilia nunquam in hostium notitiam ventura; [161] et quod ea vulgari nolunt, nec vulgari quidem posse confidunt: hæc in præsens Bituriges passi sunt. Siquidem Cæsar rebus apud Æduos rite compositis, pridie Kalendas Januarii, tempore [46]aut sane exercitum ad iter oportuno, Bibracte digreditur: edicitque militibus, ut villarum incendiis abstineant, ne [47]ut exercitum pabulum desit, aut hostes territi spectaculo sese [48]intutum eripiant. Ita raptim in Biturigum fines, unde hostilia nuntiantur, erumpit, ut præmissi equites prius in agris otiosos securosque ruricolas deprehenderent, quam aut fugere

43 Forte, *aliquod.*—44 Lege, *tractus varios.*—45 Lege, *motuum.*—46 Forte, *haud sane exercitui.*—47 Forte, *aut exercitui.*—48 Lege, *in tutum.*

aut a quibus caperentur advertere potuissent. Sic multis hominum milibus captis, reliqui Bituriges per vicinas urbes salutem sibi, hospitum indulgentia, et privata fide, aut publica consiliorum participatione, quærebant : sed nequidquam : celeritate enim illa sua ubique Cæsar erat, quæ et amicos servabat, et dubios in fide firmabat, et hostes terrebat atque turbabat, neque ulli populo vacuum sinebat de aliena prius, quam de sua salute curam gerere. Exclusi undique Bituriges [49]at semper promptam ac patentem omnibus misericordiam Cæsaris rediere ; datisque obsidibus sunt recepti, non ad impunitatem modo, sed ad gratiam, ita ut cum jam digressus legatos eorum recepisset, opem poscentes adversus Caruntes, qui eos prœliis lacessisse dicebant, non tantum miserit auxilium, sed tulerit, eoque cum copiarum parte perrexerit : quæ ditata prædis ingentibus, cum Caruntes difficultatum ad extrema redegisset, pro parte [50]animi adversa satis actum ratus, hostium distraxisse contentus, ne quid ex hiberni consilii seminibus bellum gravius vere nasceretur, abscessit. Dum ecce Rhemorum legatio querentium, Bellovacos inter omnes Gallos bello claros, exercitum comparare ut Suessionem suam urbem invaderent : [162] duces esse Comium Atrebatem amicum quondam Cæsaris, [51]Corbeumque Bellovacum, cui maxime ab omnibus pareatur, quod ei ante omnes Romanum nomen odio esset ingenti. Non censuit Cæsar expediens neque honestum socios bene meritos in tanta necessitate deserere : itaque hyeme media, nec sibi parcens nec militibus, cum quatuor legionibus eo profectus, positis castris, cognitisque hostium consiliis, comperit nullum fere præter rusticos in ædificiis inveniri : demigrasse omnes Bellovacos armis idoneos, et cum eis aliarum quinque populos civitatum : alto uno omnes in loco et paludibus [52]cepto castrum metatos consedisse, Cæsaris expectantes adventum ; ut si cum tribus, ut fama erat, legionibus veniret, prœlio decernerent ; si cum multis, loci se difficultate defenderent, et inopia pabuli ac frumenti, et asperrima parte anni, quæ pro eis omnia contra Cæsarem militarent. Quæ ille audiens, sat matura et minime barbarica consilia judicavit : in id maxime intentus, ut manus hostes, spreta suorum paucitate, consererent ; fidens secum paucos quidem numero, s d expertos bellis spectatæque virtutis

49 Lege, *ad.*—50 Forte, *anni.*—51 *Correumque:* sic Cæsar.—52 Forte, *septo castra.*

viros esse, quos nulla multitudo hostium, nulla vis frangeret. Itaque convocatis militibus, et patefacto hostium consilio, hortatur suos, ut et more solito fortiter se habeant, et globatim prodeant, quo paucitatis opinio hostibus augeatur. Ipse tres in fronte legiones quanto quivit arctius, impedimenta in medio, legionem unam in fine constituit: neque tamen hoc commento hostes elicuit. Etsi enim illos ad prœlium paucitas hortaretur; subitus tamen dehortabatur adventus, qui (ut erat) ingentis plenus fiduciæ videbatur; loco sese altiore continuerunt. Cæsar castra hostibus [53]potuit viciniora committunt: vallo supra communem modum ac turribus crebris et validis: id duplici fiebat ex causa ut et hostibus fiducia, opinioque Romanorum metus accresceret: [163] et cum legiones pabulatum longius proficiscerentur, pauci possent de se fortia claustra defendere: in medio [54]utrumque castrorum his atque illis urgentibus sæpe levibus prœliis certabatur: et sæpe Romani pabulatores locis longe lateque distantibus, quo eos sua quemque necessitas urgebat, unus alterque deprehendebantur: quod etsi nonnullius damni esset, æquo tamen id animo ferebat Cæsar, Barbarorum spes [55]manes parvisque successibus [56]inestandas sperans. Accedebat auxilium Germanorum equitum per eos dies a Comio Atrebate deductorum, qui etsi pauci essent, nempe non plures quingentis, auxerant tamen spes Gallorum: his etiam illud additum: Nam Rhemorum equites, dum avidius hostibus [57]susultant, in insidias lapsi, præfectum equitatus, et principem civitatis amiserant, Vertistum nomine, virum grandævum, sed peritum belli; qui Gallorum more, laborioso [58]deletus officio ne uti quidem justa ætatis excusatione [59]consenserat. Creverant hostibus animi hoc eventu: sed quæ facile crescunt cito occidunt. Paulo post Germanorum, qui sub Cæsare erant, aliquot equitum incursu primum quidem loco moti, mox in fugam versi, [60]resistendo constantiam amisere; nil deinceps ausi nisi per insidias: hisque ipsis infeliciter usi, et eorum fraude Romana virtute superata, equitum peditumque multis milibus amissis, ipso cum duce, implacabili illo Romanorum hoste Corbeo, qui nullo periculo moveri quivit ut fugeret; [61]nullus victorum hortatibus, nulla spe veniæ oblata flecti quivit,

53 Forte, *posuit viciniora: communiit vallo.*—54 Lege, *utrorumque.*—55 Forte, *magnis.*—56 Lege, *inescandas.*—57 Lege, *subsultant*, vel *insultant.*—58 Lege, *delectus.*—59 Forte, *poterat.*—60 Lege, *resistendi.*—61 Lege, *nullis.*

ut se dederet, pugnans mori maluit; fracti ac dejecti animis cum adesse Cæsarem audirent; clangore tubarum velut ad consilium congregati, unanimi clamore diffiniunt mittendos ad eum obsides ac legatos, [164] notamque ad misericordiam convolandum. Nullus ab hoc consilio dissensit præter unum Comium, qui metu digni supplicii fuga deditionem declinavit, atque ad Germanos se contulit unde [62] equitum nuper adduxerat. Legati cum ad Cæsarem venissent ad genua provoluti verba in hanc [63] fixere sententiam. 'Parce Cæsar parce, non propter degeneres actus nostros tuam nobilissimam corrumpe naturam: nisi peccarent homines, segnis esset et otiosa clementia, quæ non minus tuum nomen quam omnes bellicæ laudes omnesque victoriæ clarum fecit. Da veniam erroribus nostris, eoque supplicio contentus esto, quod ipsi nobis intulimus, quod tu nunquam, si bene te novimus, intulisses: peccavimus, non negamus: sed peccati nostri gravissimas pœnas damus: amisimus opes nostras et vetustam gloriam, et matres et viros amisimus: nihil nobis est reliqui præter tuam misericordiam: de illo solo speramus quem offendimus: hoc tantis in malis boni est, quod simul et Corbeus omnis mali auctor occubuit, quo sospite [64] unquam nobis resipiscere licuisset: ille plebem miseram quocumque libuerat concitabat. Plus ille unus quam senatus noster, quam [65] princeps, postremo quam tota civitas poterat: gaudemus periisse dum ille perierit.' Et Cæsar ad hæc: 'et anno altero primi furentium, ultimi resipiscentium fuistis, et nunc nulla nostra culpa bellum nobis intulistis: sed enim fecit hæc Corbeus solus; nullum in aliis crimen est; libet id quidem opinari: scio tamen quam accusare mortuos nec responsuros leve est. Sed nunquam tantum unus in populo potest, quin plus possit universa nobilitas, si ad salutem publicam bona fide concordet. Ego autem non omittam morem meum in vobis; parcam vel indignis; non quid vos deceat aspiciens, sed quid me: vos peccastis, et vos vobis pœnam irrogastis qua contentus aliam non imponam.' Datis obsidibus pax convenit, secutæ exemplum urbes reliquæ quæ cum illis conjuraverant, et petentes similem clementiam invenerunt. [165] Jam quod ad publicos attinebat motus compressa et pacata omnia videbantur præter Treveros, nunquam nisi per vim imperata facturos, eo Labienum

62 Forte, *equitatum*.—63 Lege, *fecere*.—64 Lege, *nunquam*.—65 Lege, *principes*.

cum duabus legionibus dirigendum statuit. [66]Superant tamen, ut ex magnis ægritudinibus solent dolores aliqui membrorum, sic ex gravibus bellis privatorum hominum singulares motus ex hac aut illa urbe migrantium sedesque mutantium, nullam aliam ob causam, quam ut Romanum imperium detrectarent, cui nec obstare poterant, nec subjici [67] dignantur. Fugæ remedium inter difficultates elegerant. Hos motus neque comprimi magno opus apparatu, neque omnino negligi consilium erat, quamobrem dividere legiones sub legatis per extrema Galliarum statuit, quibus et fugam rebellium, et injurias fidelium inhiberet. Quo facto ipse quidem ad vastandos sui antiqui hostis Ambiorigis Eburonum regis fines proficiscitur: quem neque armis vincere semper prœlio abstinentem, neque cursu assequi sæpe fuga præcipiti sibi elapsum sperans, extimabat vastitate finium ac [68] damnum sic invisum patriæ suæ facere, ut consensu civium belli auctor perpetuo plecteretur exilio, et ipse interim vel amicis opem, vel hostibus pestem aliquam importaret: copiis [69] usquam diffusis, utrumque votive accidit: nam et fines Ambiorigis multis captis cæsisque mortalibus ferro atque igne vastavit, et per legatos interea amicis subvenit egentibus, nominatim Pictonum in finibus [70]Andio Duracio populi Romani amico stabili semper ac fido, qui tunc temporis ad Limonem obsidebatur ab [71]Addimaco: qui ad famam adventantis auxilii Romani in fugam versus atque inter fugiendum prœlio victus, ac sarcinis omnibus spoliatus vix evasit. Duracius obsidione liberatus; multæ per id tempus urbes in potestatem populi Romani redactæ et in fidem receptæ sunt: [166] in quibus fuere Caruntes qui fere semper eatenus obstinati in rebellione permanserant: quorum exemplo motæ urbes aliæ Galliarum Oceanum accolentes, quæ dicebantur Armoricæ, sponte Romano jugo colla subjiciunt; quæ omnia per Gajum Fabium gesta sunt. At Gajus Caninus Drappentem [72]Senonem et Lucterium Cadurcum audacissimos nocentissimosque homines; qui adunata servorum [73]exiliumque ac latronum manu, et Romanos commeatus turbare, et late latrocinari soliti erant; sic in finibus Cadurcorum obsedit primum, dehinc autem

66 Lege, *Supererant.*— 67 Forte, *dignabantur.*— 68 Lege, *damno cum.* — 69 Forte, *itaque.*— 70 Dele, *Andio.*— 71 Lege, *Andio Dumnaco.* Sic apud Cæsarem legitur.— 72 *Drapetem et Luterium* est in Cæsaris libris. 73 Lege, *exulumque.*

[74] Verselledunum [75] id opido, obsidebantur, erat nomen, comportandis intentos aggressus, Lucterium seorsum ita acie contudit, ut vix eo cum paucissimis fugiente, sui ad unum omnes cæderentur: neque enim quenquam scelestorum furum Romani milites vivum capere dignarentur: tanta denique strages fuit ut ne unus quidem superesset, qui rei nuntius ad Drapentem iret, qui ut puto rerum nescius in castris agens, et fortasse socium expectans, subito hostium incursu pari strage deletus est: hoc interfuit, quod alter suis pereuntibus abierat, hic in manus hostium vivus venit: paucisque post diebus seu dolore captivitatis et fortunæ seu [76] odio, seu metu supplicii gravioris, spontanea cibi inedia vitam finivit. His feliciter fortiterque per legatos gestis, Cæsar relicto in Bellovacis Marco Antonio cum præsidio, ne quid novi tumultus oriretur, per se ipsum urbes alias invisit: evocatisque ad concionem populis, oratione miti ac magnifica, qua in re principes omnium seculorum vicit, et præstantissimos oratores æquavit; multa undique perturbata composuit: nam et amicos [77] illa ravit, et hostes placavit, et dubios firmavit, dejectos [78] eripit, et mœstos ac pavidos consolatus est. [167] Inter cæteros populos cum Caruntes adiisset, unde ut diximus multa rebellio orta erat, cogitans eos plus cæteris omnibus propter offensæ conscientiam formidare, mox ut urbem attigit, conjurationis auctorem [79] Gutturarium depoposcit: is vulgato more hominum, qui libenter commune omnium periculum unius in caput vertunt, quæsitus a populo diligenter et inventus cum ad eum adductus esset, vim naturæ suæ Cæsar attulit; utque unius supplicio metu omnes absolveret, illum a quo damna et mala omnia exercitui illata omnium una voce constabat, militum odio permisit, et securi percuti passus est. Cæsari apud Caruntes agenti litteræ redduntur a Cannio legato, de strage hostium, Lucteriique fuga et captivitate Drappetis, insuper et de opidanorum immutabili proposito, qui nec ducum eventu, nec exercitus flecterentur: quæ res, etsi admodum parva, animum ducis movit; ne scilicet unum opidum multis urbibus argumentum esset, non sibi superioribus bellis ad defensionem libertatis, tam potentiam quam constantiam defuisse: et potuisse urbes teneri, cum opida tenerentur: hanc opinionem extirpandam, ne qua forte novandarum rerum esse posset occasio; et obsessorum

74 Lege, *Uxellodunum*.—75 Lege, (*id oppido, quo obsidebantur, erat nomen*) *comportandis frumentis intentos*.—76 Lege, *tædio*.—77 Lege, *hilaravit*.—78 Forte, *erexit*.—79 *Gutturavum* est in Cæsare.

pertinaciam penitus confringendam censuit. [80] * * Itaque cum sic opidum ab omni parte circumdatum esset, ut nil operibus addi posset, et obsessis rerum copiam omnium esse sentiret, aquam eis auferre tentavit, et flumen quod præterfluit ad radicem montis avertere: cumque id natura rerum obstante nequivisset, at hostes usu saltem fluminis prohibere nisus erat: positisque ad unam ripam sagittariis, alterius aditum præcluserat. Erat autem fons vivus et abundans haud procul a muris opidi, is auferri nullo modo posse videbatur, quum præter loci iniquitatem, periculosa esset pugna Romanis: labore tamen ingenti et indesinenti certamine effecit, ut ad fontem telis venientibus, periculosa hostibus et difficilis esset aquatio: [168] unde non tantum pecora sed homines plurimos sitis extinxerat: neque tamen vel minimum proposito movebantur: sed ut periculum periculo pulsaretur, sevo et pice ardentibus et apte instructis, ignem in opera Romana jactabant: atque ita multis exustis sitim suam alieno incendio vindicabant. Ibi vero et contra flammas et contra tela et contra ipsam loci difficultatem a Romanis acerrime decertatum est, eoque ardentius, quo altiore in loco dimicabatur, ut cujusque virtus et ignavia ab imperatore totoque conspiceretur exercitu: quod tamen difficilima res erat, et multi ex Romanis assidue vulnerabantur; excogitavit aliam viam Cæsar, et omisso certamine impari ac damnoso, cuniculis sub terram actis, ad ipsius jam fontis venas penetrando [81]perveniat: quibus præcisis atque aliorsum derivatis, subito fons siccatus est: quæ res intrinsecis tantum doloris attulit ac stuporis, ut non humanum opus crederetur, sed divinum, et quasi Romani in bello diis auxiliaribus uterentur, territi desisterent ab incœpto, atque ultima vi cogente, se traderent ad omne victoris arbitrium. Senserat pridem Cæsar, ad res gerendas suam sibi obstare clementiam, quo animo nullum finem rerum fore si omnibus æque pius omnes ad rebellandum spe misericordiæ incitaret: sed invitus contra suam[82] contraque suum morem quidquam durius cogitabat: ex diverso autem suam mansuetudinem sic notam omnibus confidebat, ut minime vereretur si quid asperius [83]ne quid severitate actum et non potius necessitate [84]judicaret: hac fiducia et exempli causa inductus, in omnes qui illo in opido contra eum arma gestaverant insuetum sibi supplicii

80 Nonnulla hic deesse suspicor, cum de adventu Cæsaris Uxellodunum nihil dicat.—81 Lege, *pervenit*.—82 Adde, *naturam*.—83 Adde, *fecisset, ne id*.—84 Forte, *judicaretur*.

genus exercuit, quibus ad terrorem cæterorum præcisis manibus vitam dedit. Per hos ipsos dies Labienus equestri prælio Treveros vicit, [169] multosque eorum ac Germanorum qui eis tulerant tulissentque omnibus contra Romanos auxilium, interfecit: multos ex principibus vivos cepit; et Lucterius Cadurcus quem victum a Cannio profugisse memoravi, cum creberrime mutaret hospitia, ut qui sibi male conscius nusquam tutum se putaret: et sic vagus forte in manus venisset Erpasnacti Alverni, qui inter tot patriæ suæ motus semper amicitiam populi Romani uno fidei tenore servaverat, per eum vinctus ad Cæsarem est perductus. Rebus itaque ad votum fluentibus, Cæsar omni Gallia perdomita suum credidit, Aquitaniam licet per legatos victam per se adire, ibidemque agere quid superesset æstatis. Eo igitur profectus, omnes illas terras, incertum, utrum majori felicitate an celeritate composuit: cum certatim omnes primo ejus adventu et obsides ad eum mitterent, et legatos, eligentes benivolentiam tanti viri potius quam potentiam experiri. Inde Narbonam adiit, divisisque legionibus per hyberna, sic ut nulla pars Galliæ præsidiis vacua esset, ipse cognitis inter eundum causis populorum, ad quod nemo aptior, nemo fuit facilior, cognitis et meritis singulorum, et pro varietate meritorum pœnis aut præmiis assignatis; iter flexit in Belgas: ibi proximam hyemem egit: corpore forsan otiosior, quam ætate, sed non animo: et quamquam præteritas per hyemes ad sequentium semper æstatum bella sollicitus fuisset, nunc una illi cura erat omne belli semen extinguere, nihil armis, sed omnia mitibus actis, dulcibus verbis agere, amicos veteres servare, novos quærere, nulli malum facere, bona omnibus, nil novi [85]operis imponere multis [86]veteris vel minuere vel auferre: denique modis omnibus curare, ut discedens pacatam relinqueret regionem; et cessante bello ad triumphum rediens, victorem exercitum reduceret, quod sibi contingere bello durante non poterat: effecitque sperato quoque facilius quod optabat: [170] nam et ipse ad talia semper omnium efficacissimus: nec bello quam affabilitate; nec metu quam conciliatu hominum major: et fessa bellis Gallia appetentissima pacis erat: eo quoque magis, quo et dux semper natura mitis, nunc mitissimus: et parendi melioribus conditio semper tolerabilis, nunc optabilis ac libertate [87]anxia videbatur. Ipse quidem hybernis exactis apud Belgas, jam præsagiens civile bellum,

85 Lege, *oneris*. 86 Lege, *vetera*. 87 Forte, *potior*.

in Italiam venit, ut omnes urbes et famosa opida cisalpinæ Galliæ circumeundo, populorum gratiam sibi conciliaret: a quibus omnibus plus quam humano cultu ac veneratione susceptus, rursus transalpinam in Galliam remeavit ad exercitum, suspensus animo atque expectans quid de se Senatus et respublica decrevisset. Hi sunt quidem multorum annorum Cæsaris labores in Gallia, hæ difficultates, hæc pericula; uni magno imperio nedum uni viro multa satis et gravia: quorum summam complexus est Suetonius Tranquillus his verbis, quæ inserere juvat propter eximiam brevitatem. Gessit, [88]inquam, novem annis, quibus in imperio fuit, hæc fere: omnem Galliam quæ a saltu Pireno Alpibusque et monte Gebenna, fluminibus Rheno ac Rodano continetur, patetque circuitu ad bis et trecies centum milia passuum, præter socias ac benemeritas civitates, in provinciæ formam redegit, eique in singulos annos [89]stipendii nomen imposuit. Germanos qui trans Rhenum incolunt primus [90]Romano ponte fabricato aggressus, maximis affecit cladibus. Aggressus et Brittannos ignotos antea, superatisque pecunias et obsides imperavit. Et hæc ille, quæ nos latius in historiæ formam nostro more digessimus.

Et arma quidem Julii Cæsaris clara hactenus, gloriosa, magnifica: etsi enim in nonnullis actibus modus fortassis excederetur, [171] quem in multitudine actuum, præcipue bellicorum, ad unguem servare difficile: Etsi Suetonii, quem proximo nominavi, de ipso loquentis plane ista sententia sit: 'Siquidem nec [91]dictum,' ait, 'belli ulla [92]actione injusti ac periculosi abstinuit, tam fœderatis quam infestis ac feris gentibus ultro lacessitis.' Ac constat utique gloriosum nihil esse quod [93]multum sit. Quamvis hæc inquam ita sint, et possit forsan unus alterque actus argui: summa tamen irreprehensibilis videri potest. * Pugnare, propriam et suum et imperii sui nomen crebris ac maximis ornare victoriis, et Romana virtute furorem compescuisse barbaricum: itaque generosis conatibus affuit fortuna, et rebus supra spem supraque fidem prospere succedentibus, idem ille senatus qui legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos aliquando decreverat, et illi ipsi qui dedendum hostibus censuerant (gravi prorsus et odiosa sententia) admiratione rerum, gloriæ tandem suæ faverunt, eique plures et

88 Lege, *inquit*.—89 Lege, *stipendii nomine quadringenties*. 90 Forte, *Romanorum*.—91 Forte, *deinde*.—92 Lege, *occasione, ne injusti quidem*.—93 Forte *injustum*.

plurium dierum supplicationes, quam ulli unquam decrevere, ut et historicus idem ait, et ex præmissis [94]aperuit. Deinceps eadem arma impia et injusta et in viscera patriæ miserabili alternatione conversa: Quamvis enim et his magna non desit excusatio, vere tamen nulla sufficiens causa est contra patriam arma moventibus: de [95]quibusdam jam hinc agere aggrediar. Dictum est multis in locis et dicendum pluribus: 'Nulla unquam magna gloria sine magna fuit invidia:' ut memorabile sit quod fertur Socratis consilium, qui quærenti Alcibiadi qualiter invidiam vitaret: 'vive' inquit 'ut Tersites:' sic est hercle. Si vixisset domi Cæsar otiosus, voluptati et somno incubuisset, haud dubie hostibus et invidia caruisset: sed cum Galliam domuisset, Romanumque illam jugum ferre coëgisset, vectigalia populi Romani immensum auxisset, Germanos ut est dictum cladibus affecisset maximis, quos tamen vincendo ac vastando, [172] ita sibi virtutis admiratione devinxerit, ut usque in præsentem diem gubernatores imperii (quod ad eos ideo vereor descendit, ut rueret) non alio quam Cæsaris nomine vocitent vulgari in sermone: cum et Brittannos similiter subjugasset Rhenumque, ne amplius limes esset, atque ipsum etiam [96]docuisset Oceanum; multa et magna agendo atque audendo, multorum et magnorum in invidiam incidit. O mortalium semper laboriosa conditio, semper disposita vel contemptui, vel invidiæ subjacere. Erant Romæ multi viri ingentes, quorum quisque sibi primum locum gloriæ vindicaret. Inter imo ante alios magnus nomine, re autem maximus Pompejus: cui Cæsar ut amicum illum sibi faceret, filiam Juliam optimam et viri amantissimam collocavit: sed ad odium pronas mentes ad amicitiam detorquere difficile: valere tamen poterat ad publicam pacem, si aut ipsa vixisset, aut conceptum subita consternatione non effudisset abortum. Junxit et alio nexu sibi Pompejum Cæsar, priusquam iret in Gallias: et ut glutino stabiliore consisterent, Marcum Crassum ipsi Pompejo a quo veteri odio dissidebat, reconciliavit: ut tribus potentissimis, nullo contrario auso Romana Respublica, et per consequens totus orbis obsequeretur: [97]aut sane commentum rude vel [98]insulsissimum: sed fortuna more suo rotans res humanas, omnia ad unum devolvebat: et Pompeji quidem auxilio primum Galliam atque Illiricum pro-

94 Lege, *apparuit*. - 95 Forte, *quibus*.—96 Lege, *domuisset*. - 97 Lege, *haud*. —98 Forte, *insulsum fuit*.

vinciam adeptus, mox cum L. Domitius consularis candidatus minaretur, si ad consulatum perveniret, et inquisiturum contra eum, et sibi exercitus adempturum: ipsius quoque Pompeji, simul et Marci Crassi opera, et adversarium a consulatu repulit, et obtinuit sibi imperium in quinquennium prorogari: quibus obtentis eo fiduciæ est evectus, ut jam nihil sibi credens impossibile et legiones novas auctoritate sua scriberet, [173] et nihil quod ei in animum venisset, aggredi vereretur. Quibus rebus ego culpa Cæsarem non absolvo, fecit quidem, non inficior, quibus liberam immo dominam gentium civitatem in stuporem primo post in iram verteret: forum [99]per maxime impense cœpit extruere e manubiis, quæ non [100]sui erant sed populi Romani: disciplinam militarem, publice solitam doceri, ad se reduxit, ut privatim suo doceretur arbitrio: quod et fortassis sibi suo jure licuerit, ut qui partem in ejus rei peritia non haberet, fuit tamen contra mores atque instituta majorum, quorum semper observantissimi fuerant Romani: legionibus in omne tempus stipendium duplicavit: quod quidem etsi exercitui gratissimum fuerit, eumque militibus charissimum fecerit, sic ut charior nemo unquam alius; sumptuosissimum tamen reipublicæ fuisse non ambigitur: et hæc quidem inter suos. Apud exteros vero reges gentesque præter licentiam Senatus ac populi miras exercuit libertates, non ut dux populi Romani, sed ut dominus aut rex: neque solum in Italia, Galliisque et Hispanis, sed in Asia etiam et Græcia, et dona [1]indigentia et auxilia eis misit, et eorum urbes præclaris operibus adornavit: [2]quem omnia etsi contra consuetudinem Romanorum ducum, aliterque ac mos patrius exigebat, facta non negaverim, posset tamen excusator inveniri: solent enim qui majora aliis agunt, et majora præsumere, et, quo melius sibi sunt conscii, plus audere. Erit fortasse qui dicat, tolerabile in Cæsare, quod in alio quolibet non fuisset: erit ex diverso qui hoc favorabiliter potius, quam civiliter dictum dicat: excellentia enim [3]cujus et viri boni non licentiam debet augere, sed modestiam. His tandem horumque similibus ex causis [4]tandem latens erupit invidia: [174] et primo quidem tentatum ab æmulis Labienum legimus, cujus crebra mentio in superioribus est habita, quem tunc Cæsar cisalpinæ Galliæ præfecerat: quod eo spectabat, ut eo alienato,

99 Lege, *permaximæ impensæ*.—100 Lege, *sua*.—1 Lege, *ingentia*.—2 Lege, *quæ*.—3 Forte, *civis*.—4 Delendum *tandem*.

Cæsar parte exercitus privaretur: de quo Cæsar ipse multa audiens nil credebat, constantiam alienam sua metiens constantia: cujus factum pro varietate [5]sententiam et excusare licet et reprehendere. Nam si Cæsar injuste contra patriam arma vertebat, juste deseri potuit, et reipublicæ charitas privatis affectibus anteponi. Alioquin ingrati infamia non carebit, qui tam caro duci alium prætulerit, eique sine causa acerrimus hostis evaserit. Et profecto si ingratitudo fuit, sat digno supplicio punita fuit, ut qui sub Cæsare victoriosissimus vir fuisset, sub Pompejo fugacissimus factus sit, mutata cum duce, non fortuna tantum hominis, sed virtute: quod in eum aliquando Cæsar mordaciter exprobrando dixisse traditur. Sane qualiter aut quando discesserit [6]seque vocantium hortatibus acquierit, non invenio; nisi quod libro VII Epistolarum Ciceronis ad Atticum; eo tempore, quo hæc in republica fiebant, ita scriptum est: 'Labienus discessit a Cæsare:' et in alia statim Epistola: 'Labienum ab eo discessisse propemodum constat.' Et post pauca de eodem simulque de Cæsare loquens: 'facinus,' inquit, 'quo jam diu nullum civile præclarius: qui ut aliud nihil, hoc tamen profecit: dedit illi dolorem: sed etiam ad summam profectum aliquid puto:' nec longe post: 'Labienus,' inquit, 'vir mea sententia magnus Theanum venit: ibi Pompejum consulesque convenit: qui sermo fuerit, et quid actum sit, scribam ad te cum certum sciam.' Et rursum: 'Aliquantum nobis animi videtur attulisse Labienus.' Denique de Pompejo agens: 'Labienum,' inquit, 'secum habet, non dubitantem de imbecillitate Cæsaris copiarum: in quo quidem tam de indubitato judicio longe (ut res docuit) fallebatur.' [175] Quamvis vero modus transeundi non penitus [7]motus sit, illud plane compertum est, durum per hoc ex amico hostem Cæsari quæsitum, sed innoxium: sibi autem communem fere omnibus transfugis contemptum: siquidem Cicero ipse qui eum sua sententia magnum [8]unum dixerat, confestim libro proximo: 'In Labieno,' inquit, 'parum est dignitatis:' unde a principio arbitrari se ait, illum jam tunc sui transfugii pœnitere; quod Pompejum scilicet et consules viresque omnes reipublicæ, urbe deserta, sparsas per Italiam, longeque alium rerum statum quam speraverat invenisset. Commune malum instabilium, ac vagarum mentium. Sciunt homines, quæ relinquunt qualia sint: at quæ petunt nesciunt: unde fit, ut sæpe se

5 Lege, *sententiarum*.—6 Lege, *atque*.—7 Lege, *notus*.—8 Forte, *virum*.

inveniant minores, et relicta suspirent, et inventa fastidiant: hæc tam multa de Labieno, quia res apud historicos videtur occultior, et curiositas legentium nihil etiam minimum respuit, quod cognitu sit dignum. Et hæc clam per nuntios, illa palam in Senatu dicta contra Cæsarem ac decreta: novæ etiam viæ excogitatæ, quibus ejus potestas, quæ multis formidabilis esse cœperat, tolleretur aut certe minueretur. Siquidem cunctis jam magnificentia, et liberalitate Cæsarea stupefactis, et quid his rebus tantis, et tam late effusis sibi vellet secum tacitis meditantibus, nec loqui aliquid [9]audientibus. Marcus Claudius Marcellus consul, cui an amore publico, an privato odio dignitas Cæsaris ac potestas invisa erat; frequenti senatu testatus de salute reipublicæ se acturum, definivit, ut cum bellum in Gallia finitum esset, dimitteretur victor exercitus: et quamquam ante tempus, successor Cæsari mitteretur, qui in pace provinciam gubernaret, ipse vero sine imperio rediret: addidit ne absentis ratio comitiis consularibus haberetur, [176] quod licet communi lege de omnibus [10]tantum esset, legi tamen Cæsar exceptus erat: ita ergo sublata erat exceptio: et non contentus consul injuria Cæsaris in personam illata: his quoque [11]Cæsar civitate donaverat, adimendam judicavit, ambitiosam concessionem et immodicam asseverans. His turbatus Cæsar, nec immerito, cogitansque quod sæpe [12]debere solitus fuit, operosius multoque difficilius principem virum a summo dignitatis gradu ad media dejici, quam a mediis ad extrema: non cedendum, ut Africanus major fecerat, sed obstare statuit invidiæ, et turbare prius omnia, quam exemplo illius, quamvis laudatissimo, invictus ab hostibus vinci a civibus, et in exilio mori [13]vellet. Nondum tamen ad arma prorupit: sed donec jure agendi spes semper fuit, quiescendum statuens, patienter quidem, dicam melius, dissimulanter cuncta sustinuit, et quum nonnisi verbis offenderetur; adhuc verborum quoque defensionem parans; et consulem alterum et animosissimum atque eloquentissimum e collegio tribunorum Cajum Ciceronem, multa sibi ac profusa largitione quæsivit: ne quando vel in senatu, vel ad populum deessent suæ causæ defensores. Cum vero jam multi Cæsaris [14]nec alii Pompeji formidarent potentiam, sæpe Curio ipse Senatui obtulerat, ut uterque simul ab

9 Lege, *audentibus.*—10 Forte, *cautum.*—11 Adde, *quos.*—12 Lege, *dicere.* —13 Lege, *velle.*—14 Forte, *nec non.*

armis abscederet, atque ad æquam civilitatem pariter remearent; ita demum securam liberamque rempublicam fore; idque non solum pollicitus sed contentiose visus est efficere, certus de Cæsaris voluntate, qui id ipsum a Senatu litteris petiit, ut scilicet aut sibi populi Romani beneficium integrum servaretur, hoc est imperium cum legionibus; aut cæteri saltem duces in [15] ea conditione essent, exercitusque dimitterent: quod eo fidentius postulabat, ut quidam opinabantur: quia se, [177] cum vellet, aliquanto facilius veteranorum, quam Pompejum tyronum, exercitum ad obsequia reducturum non ambigeret, tantam cum veteranis amicitiam Cæsar longo usu, tantamque familiaritatem contraxisse videbatur, utque erat affabilis et animorum rapax, sine ulla dubitatione contraxerat: sed neque per se neque per tribunos quod petebat obtinuit, obstantibus fautoribus partis adversæ, qui nullum Pompejo parem pati poterant. [16]Indicit in hoc tempus senatusconsultum, prima æquum fronte, vere autem iniquum, ut duæ quidem, una scilicet ex Pompeji, altera ex Cæsaris legionibus ad bellum Parthicum mitterentur: en in verbis æqualitas: ecce autem in rebus iniquitas: siquidem cum Pompejus unam e suis quibus ipse præerat, amicitiæ jure [17]Cæsaris concessisset, illam bello Parthico destinavit verbo non animo, eamque repetiit: eam Cæsar remisit, et e suis misit unam: ita Pompejum nulla, Cæsarem vero duabus legionibus minutum, nemo fuit qui non intelligeret; tulit tamen, quin etiam cum adversariis pacisci voluit, ut transalpina Gallia et Illiricum cum duabus tantum legionibus, et nomen imperii [18]remaneret. Denique eousque submisit excelsum animum, ut qui Cæsarem non nosset, suspicari eum posset belli metu ad ista descendere: quo nihil erat ab illius viri moribus ac mente remotius: sed tantum illi studium fuit, vel exercendæ vel simulandæ modestiæ; ut [19]quid jus vider otius eligeret, quam publicæ tranquillitatis eversor. At cum obstinatos ad negandum [20] cernere, senatum sibi adversum, et e suis inimicis designatos jam consules audiret; tribunos qui sibi aderant nihil posse, imo quidem propter se periculo atque odio expositos: [178] non amplius differendum ratus, ne aut sui periclitarentur, aut ipse cunctatione vilesceret; dispositis more solito per hiberna legionibus, ultimo transitu ex Galliis in Italiam rediit: quo cum venisset invenit duas illas legiones sub obtentu belli Parthici sibi ereptas, neque ad bel-

15 Forte, *eadem.*—16 Lege, *Indicitur.*—17 Lege, *Cæsari.*—18 Adde, *sibi.*—19 Lege, *quidvis videri.*—20 Lege, *cerneret.*

lum profectas, in Italia detentas; quin et Pompejo assignatas: quod ad evidentem Cæsaris injuriam pertinere non solum ipse vir talis, sed quicumque de populo perpendebat: adhuc tamen tacitus processit. Conventibusque peractis ut solebat, Ravennam venit urbem suæ provinciæ ab ea parte novissimam: ut nec terminos suos excederet et proximus esset adversariis, ac [21]peractis ulcisci, si quid forte sui odio in tribunos inimicius decrevissent. Et hoc quidem belli civilis initium, hæ fuerunt causæ, aliquam et fortasse non parvam justitiæ faciem habentes, si qua usquam esse potest justa causa patriam oppugnandi, quamvis ab aliis minus justæ quidem afferantur: sed odium manifestum testimonii fidem levat. Cnæus Pompejus gener atque hostis Cæsaris, ajebat, eum ideo quod non posset opera incœpta perficere, neque de se populi expectationem adimplere, turbare omnia voluisse, ne in turbando veritas appareret: fuere qui timuisse illum dicerent, ne eorum, [22]qui primo consulatu contra leges gesserat, rationem reddere gravi suo periculo cogeretur: cum Marcus Cato, iste ultimus, cujus virtus ac gravitas comminationem ejus non minus terribilem quam cujuscunque consulis faciebat, palam diceret ac juraret, se Cæsaris nomen, mox, ut privatus esse inciperet, inter reos delaturum: publicæ ille justitiæ studiosus, seu propriæ memor injuriæ: unde jam in vulgus effusum erat, idem Cæsari eventurum quod Miloni, ut circumseptus armatis apud judices seu ex vinculis causam dicat. Et hanc verisimilem belli causam videri posse, una vox ejus facit, de qua suo loco dicam: aliis visum est, [179] eum spatio plurimorum annorum imperio assuefactum, [23]didicisse privatum modum; et sola [24]cupidinandi dominandi in bella civilia consensisse: hæc videtur fuisse Ciceronis opinio, sibi interdum amicissimi, sed in fine hostis: qui in libris Officiorum semper Cæsarem in ore habuisse ait versus illos Euripidis, quos ipse sic in Latinum vertit; 'nam si violandum est jus, regnandi gratia violandum est; aliis rebus pietatem colas.' Posui ecce opiniones hominum varias una eademque de re, et hominum idem volentium Cæsarem scilicet infamare: mihi autem sat ne dicam valde rerum talium [25]curiose venere ad manus aliquot Cæsaris ipsius epistolæ. Nota sunt etiam ejus dicta ac responsa quam plurima, in quibus omnibus avidum se pacis ostendit, qui-

21 Forte, *paratus*.—22 Lege, *quæ*.—23 Lege, *dedidicisse*.—24 Lege, *cupidine*.—25 Lege, *curioso*.

usque fortasse non minus fidei sit habendum quam suspicionibus æmulorum: illi enim oderant et veritatem ignorabant et mentiri poterant, Cæsar autem etsi mentiri posset, veritatem ignorare non poterat: legi et suorum comitum epistolas, idem pacis studium expressius continentes. Quid refert igitur quid de illo sentiat Pompejus et Cicero, cum perraro quisquam de hoste bene sentiat: illud potius pertinet ad rem audire, qualia de Pompejo suo scribat Cicero, quem tantum dilexit in finem; ut vir, sicut de eo scriptum est, nihil minus quam ad bellum natus, et jam senior, illum in civilia, suo totiens damnata judicio, et infelicia bella sequeretur, magis eligeret secum ruere, quam sine illo consistere: quorum partem, quod non omnibus nota [26]erant, et notitiæ studio et novitate rerum delectandi gratia, huic parti historiæ inserendam censui. Is ergo epistolarum ad Atticum libro octavo. 'Ut enim,' inquit, 'gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria: sic huic moderatori reipublicæ beata civium vita proposita est, [180] ut opibus [27]copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit: hujus enim operis maximi inter homines atque optimi illum esse [28]perfectorem volo: hoc [29]C. N. noster, cum antea nunquam, tamen in hac causa minime cogitavit: dominatio quæsita ab utroque est: non illud actum, beata et honesta civitas ut esset: nec vero ille urbem reliquit, quod eam tueri non posset, nec Italiam quod ea pelleretur, sed hoc a primo cogitavit, omnes terras, omnia maria movere; reges barbaros incitare, gentes [30]in Italiam armatas adducere, exercitus conficere maximos. Genus illius Sillani regni jam pridem [31]appetit, multis qui una sunt cupientibus. An censes nihil inter eos convenire? nullam pactionem fieri potuisse? nec hodie potest, sed neutri [32]ckoreot est ille, ut nos beati simus, uterque regnare vult: hæc a te invitatus breviter exposui: voluisti enim [33]quid de his malis sentirem ostendere.' Quid tu lector ex his verbis judicas? quantoque justiorem Pompeji causam [34]rerum esse quam Cæsaris? Item in ejusdem libri fine: 'Qua spe proficiscor,' inquit, 'video, conjungoque me cum homine magis ad vastandam Italiam, quam ad vincendum parato:' et sentiens se posse reprehendi, quod talem sequi vellet; ut ostenderet non se hominis virtute, sed erga se merito [35]et metu infamiæ, ne ingratus scilicet diceretur. Audi quid

26 Lege, *erunt.*—27 Adde, *firma.*—28 Lege, *effectorem.* 29 Id est, *Cneus.*—30 Adde, *feras.*—31 Forte, *appetitur.*—32 Σκοπός: id est, *intentio.*—33 Adde, *me.*—34 Lege, *veris.*—35 Videtur deesse *moveri*, vel *duci*, nisi pendeat ex verbo *sequi.*

eadem dicit epistola: 'Non me igitur is ducit, sed sermo hominum.' Et rursus in IX. cum dixisset: 'Mirandum in modum Cneus noster Sillani regni similitudinem concupivit:' addidit: 'Cum hoc ne inquies esse vis?' et respondens: 'Beneficium,' inquit, 'sequor, mihi crede, non causam.' Et alibi de eodem: 'Si vincit,' inquit, 'Sillano more exemploque [36]vincit:' et statim: 'Mea autem causa alia est, [181] qui beneficio [37]victus ingratus esse non possum.' Multa [38]sicut id genus in illius epistolis ab homine non solum doctissimo sed amicissimo, in Pompejum dicta, ut scilicet undique fides constet. Sed ego hæc pauca et ad rem de qua agitur spectantia et e locis secretioribus [39]erupta libenter apposui, ut utriusque partis merita non usque adeo ut putantur imparia, et utrumque sicut dictum est, regnare voluisse magno ac fide digno teste constaret. Ad historiæ seriem revertor. Dum Ravennæ ergo substitisset Cæsar, ne provinciæ suæ terminos transgrediendo aperte agere contra Rempublicam videretur, audiens tribunos, qui pro eo erant, contemptui habitos, et vel vi urbe depulsos, vel sua sponte digressos; Romæ omnes unanimiter contra se sentire, omnia sui odio divina atque humana misceri ac perverti; se quoque per patientiam contemptum iri cogitans; neque jam amplius ferendum, dissimulandumque aliquid existimans: evocatis legionibus ubicumque [40]esset, præmissisque clam, quæ tunc aderant, cohortibus; ne quam novi motus opinionem turbido habitu præberet, die illa et convivio et spectaculis [41]otiosis interfuit: sero autem clandestino egressu secretum iter paucis comitatus arripuit: in quo cum tota nocte deerrasset vix ad auroram viæ ducem casus obtulit: quo prævio, ad rectum iter perplexo ac difficili calle reversus, inventisque cohortibus, quas præmiserat, ad Rubiconem venit, amnem exiguum, sed magnarum tunc limitem regionum, ubi parumper cogitabundus substitit, secum tacitus examinans quantum opus aggrederetur: tandem versus ad comites: 'Adhuc,' inquit, 'cœptis absistere, ac reverti licet: at si rivum hunc transgredimur, ferro gerenda nobis erunt omnia.' Ibi hærens dubiusque animi; hujuscemodi visione firmatus est: Quidam sibi et statura et specie corporis supra humanum modum [182] subito visus est, qui amnis ad ripam sedens, pastoria modulabatur arundine: ad quem ut animal non visum cum et pastores locorum

36 Lege, *vincet*.—37 Lege, *vinctus*.—38 Forte, *sunt*.—39 Lege, *eruta*.—40 Lege, *essent*.—41 Lege, *otiosus*.

et quidam quoque militum concurrissent, ille subito unius e manu tubicinum arrepta tuba, vehementi flatu increpuit, [42]gurgentemque pertransiit: motus Cæsar spectaculo: '[43]Eat ergo,' ait, 'quo deorum prodigia atque hostium vocat iniquitas, ut cœpta res est.' Hæc dicens transiit ac traduxit exercitum, Ariminumque urbem proximam [44]longe pace tranquillam attigit: et patentibus portis introgressus: tribunis plebis, qui propter ejus odium pulsi sibi obviam veniebant, astantibus, concionem habuit ad exercitum: lapis me puero ostentabatur, fori medio, ubi Cæsar concionatus ferebatur: fuit autem concio efficacissima: scissa ferunt veste, verisque seu [45]victis cum lachrymis, ad suam dignitatem contra invidiam hostium conservandam fidem militum implorantis, et ingentia promittentis. Cæsarem Arimini agentem, Lucius Cæsar adolescens adiit, qui patrem habebat Cæsaris legatum: is explicitis pro quibus advenisset, commissa sibi a Pompejo quædam ait ad Cæsarem, jure illius quæ inter eos esset amicitiæ. Ea vero hujuscemodi fuere: 'Excusare se Pompejum Cæsari, et poscere ne ea quæ pro reipublicæ studio atque amore gesserit, ad injuriam suam trahat: charum enim esse sibi Cæsarem, sed rempublicam rebus omnibus chariorem et esse et semper fuisse, similiter et Cæsari caram esse debere ut privatas suas inimicitias reipublicæ remittat: neque tam graviter irascatur, ut dum hostibus vult nocere [46]patri noceat immeritæ: idque ita facere ad suum decus eximium pertinere.' Ad ea Cæsaris responsio paulo longior fuit. 'Commemoravit injurias pro multis n rempublicam meritis sibi illatas, paratum se tamen omnia reipublicæ condonare: [183] ita tamen ut discedant omnes ab armis, et ad civilitatem solitam revertantur: dilectus enim per Italiam ferventes et retentas sub prætextu belli Parthici legiones, et civitatem esse armatam, quid nisi ad suam perniciem spectare? Proficiscatur ergo Pompejus in provinciam suam, [47]dimittitur exercitus, omnes per Italiam arma deponant, cessent motus et metus publici, sit togata civitas non armata: se quoque æquissimo animo quieturum, injuriasque omnes et contumelias obliturum. Ad hæc tamen sanciendа et jurejurando confirmanda, petiit ut Pompejus propius accederet vel se accedere pateretur: sperare enim se colloquio et conspectu mutuo omnes controversias finiendas.' Ad hæc responsio

42 Lege, *gurgitemque.*—43 Lege, *Eatur ergo.*—44 Lege, *longa.*—45 Lege, *fictis.*—46 Forte, *patriæ.*—47 Lege, *dimittantur.*

in scriptis [48]redita 'ut Cæsar quamprimum in Galliam revertatur, exercitumque dimittat: quo facto iturum in Hispaniam Pompejum: alioquin nihil de dilectibus omissuros consules Pompejumque.' Iniqua responsio visa est Cæsari, quod se facere juberet, cum ipse nihil nisi promittere se facturum vellet, nec diem promissis apponeret, neque colloquio tempus daret, nec promitteret accessum, nec permitteret: hinc [49]paucis desperatio et belli præludium. M. Antonius cum quinque cohortibus Auximium præmissus. Erat Auximii [50]civitas ad custodiam [51]Actius Varus, quem decuriones Auximiani summo adeunt consensu: dicunt 'notum sibi Cæsaris adventum: neque vero propositi sui esse suorumque civium, neque Romanum [52]consonum videri, imperatorem populi Romani, talem virum sic de imperio meritum, tot victoriis insignem, mœnibus urbis amicæ arceri; orant ut [53]fame, ut suo suorumque discrimini dum tempus est consulat:' his permotus Varus et perniciem timens, fugam arripit; et insequentibus Cæsaris militibus prœlio decernere coactus ac desertus a suis, solus abit, [54]quibusque eorum domum, [184] aliis ad Cæsarem se conferentibus: quos ipse collaudatos benigne suscepit, et L. Puppium centurionem partis adversæ ad se adductum illico relaxari ac dimitti jubet. Auximium ingressus civibus gratias agit, atque illorum erga eum charitatis haud immemorem se futurum spondet. Quibus Romæ cognitis, [55]tantum pavor omnium mentes invasit, ut urbe fere omnes excederent; ipsique consules, atque ipse Pompejus; actum suis de rebus opinantes, et ex unius opidi eventu omnia metientes; mirum valde, unde in tam parvis animis tam magna superbia, ut ejus viri meritos honores ac gloriam tam pertinaciter detractarent, cujus nec conspectum certe ne [56]viciniam pati possent, et patriam, et talem patriam, solum ad illius nomen universali animorum consternatione desererent: sed urgebat hinc invidia; inde autem terrebat fama viri, quæ eousque creverat, ut clementissimus omnium, præ omnibus atque ab omnibus timeretur. His ad Auximum gestis: Picenum omne, cujus olim Esculum, hodie Ancon est caput, nullo usquam contradicente pervagatur. Sed cunctis sibi urbibus atque opidis obviam mittentibus; Cingulo quoque, quod opidum suo sumptu Labienus extruxerat, legati, auctoris immemores, Cæsarem adeuntes, se imperata

48 Lege, *reddita.*—49 Lege, *pacis.* —50 Lege, *civitatis.*—51 Cæsari, *Attius.*—52 *Consonum* videtur delendum esse.—53 Lege, *famæ.*—54 Forte, *aliquibusque.* —55 Lege, *tantus.*—56 Forte, *nec viciniam.*

facturos obtulerunt, atque imperanti milites alacriter paruerunt: diffuso metu simul et fama virtutis, et vulgato horum de quibus diximus exitu; cæteræ omnes sequebantur undique deditiones: et si quis præfectorum contradiceret capiebatur aut pellebatur. Ita pulsus ex Etruria Libo, Thermus ex Umbria, Estulo Lentulus, captus Cneus Magius [57]præfecti ambo: et cum Magius ad Cæsarem ductus esset, ac fortasse supplicium formidaret, Cæsar eum placido animo dimisit. 'Et vade,' inquit, 'ad Pompejum, eique meis verbis nuntia: quoniam ad hunc diem non fuerit nobis oportunitas colloquendi, atque ego Brundusium, quo ivisse illum audio, profecturus sum; [185] credo, ut colloquamur expediens publicæ saluti, cujus curam gerere maxime nostrum est. Non est autem par effectus per nuntios de longinquo, atque inter præsentes ista tractari, quod conspecti vultus et vivæ voces ad movendos animos multum possint.' Occupato sine ictu gladii Piceno, Corfinium progreditur opidum Pelignorum: XII. [58]passuum distans a Sulmone: quod idcirco dixerim, quod vulgares quidam opidum putant esse [59]Tustorum: ibi contentionis plusculum fuit: pendente tamen obsidione, Lentulus Spinter muris egressus, et finem metuens ad Cæsarem venit, sibi atque intrinsecis veniam petens, ad quem Cæsaris responsio fuit: 'Non se ut cuiquam malefaceret venisse, sed ut se ab inimicorum malis atque injuriis tueretur, ac tribunos plebis sui odio in exilium actos, in suam reponeret dignitatem: denique ut seipsum ac populum Romanum servitio et paucorum tyrannide conculcatum, antiquæ redderet libertati:' opido tunc præerat L. Domitius vir magni animi, sed exiguæ fortunæ, et bello promptus, sed infaustus: is defensionem parans, sed ab opidanis ad deditionem coactus, cum mori mallet, a suo medico venenum poposcit, quod ille nec dare volens nec negare ausus, ut qui domini mores nosset, poculum somniferum pro veneno obtulit: quo ille hausto, gravi sopore resolutus conquievit: experrectus postmodum et delusum intelligens se, vixque a suo [60]manus abstinens, cum multis nobilibus qui secum sentiebant, vinctus ad Cæsarem est perductus, mori appetens, et perosus vitam: quem Cæsar illico solvi jussit; neve quis eorum a militibus re vel verbis offenderetur inhibuit: questus perbreviter quod pro suis ingentibus et in illos et in rempublicam [61]referre meritis sibi debitam gratiam neglexissent, et injurias et contumelias indebitas

57 Forte, *præfectus fabrum.*—58 Adde, *millia.*—59 Lege, *Tuscorum.*—60 Credo deesse, *medico.*—61 Lege, *meritis referre.*

retulissent: [186] cunctos dimisit incolumes, quin et pecuniæ pondus ingens Domitii depositum, et ab opidanis sibi oblatum; quamvis et pecunia publica esset, et in stipendium numerata, Domitio restituit, ne sanguinis, quam pecuniæ abstinentior videretur: nihil postremo ex ea victoria vel prædæ cujuspiam vel ultionis accepit, nisi quod Domitii milites sacramento adegit, non invitos ut arbitror, sed eo libentius jurantes, quo felicius est sub sequaci, quam sub fugaci duce [62]militari, vulgatis sane quæ ad Corfinium acta erant, multum metus omnibus demptum, multumque spei additum, cognoscentibus Cæsarem nihil bello nisi victoriam petere: unde ut diximus et [63]Tustorum populi et omnis Umbria, pulsis inde præsidiis ad Cæsarem transiere: atque ita rebus suo more velociter gestis ac prospere, cum jam secum Gallia omnis cisalpina sentiret, magnas partes Italiæ primo occupavit adventu. Sed cum spes cæteris omnibus, soli Pompejo atque Senatui additus timor, qui in Domitio multum momenti reposuerant, et sæpe eum per literas evocatum expectabant: Itaque confestim Pompejus Luceria digressus, ubi belli sedem statuisse videbatur, Brundusium petiit, ut Italiæ litore in extremo promptior esset ad transitum: ita enim animo decreverat, relicta Italia, transmarina tentare: sive id metu solo pellente, sive intentione illa, quam paulo ante ex epistola Ciceronis elicui atque exposui. Cæsar autem semper propinquus atque contiguus hostibus esse festinans, non nisi septem dierum mora Corfinium exacta, eo ipso duce quo Domitium [64]captivos dimiserat, motis castris in Apuliam perrexit. Operæ pretium nisi fallor fuerit, quid de his [65]quomodo memoravimus, et ipse Cæsar et alii senserint: cum enim clementiæ ejus, quam Domitio acerrimo hosti, et qui tumultu in illo reipublicæ successor sibi destinatus, [187] et ad consulatum aspirans sicut diximus sibi minabatur, exhibuerat, fama ut ad hostes, sic ad amicos etiam pervenisset; duoque sibi familiarissimi, Cornelius Balbus atque Oppius, factum ejus per literas vehementer laudassent, responsionis Cæsareæ extat epistola, quæ mihi nunc, et propter scribentis auctoritatem, et propter ipsius epistolæ gravitatem ac brevitatem, digna his inseri visa est, ea vero est hujus modi: ‘ Cæsar Oppio Cornelioque salutem. Gaudeo mehercle vos significare literis quam valde probetis ea quæ apud Corfinium sunt gesta: consilio vestro utar libenter: et hoc libentius quod mea

62 Lege, *militare.*—63 Lege, *Tuscorum.*—64 Videtur legendum, *captivosque alios.*—65 Lege, *quæ modo.*

sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me præberem, et Pompejum darem operam ut reconciliarem: tentemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare, et diuturna victoria uti: quum reliqui crudelitate odium effugere non poterunt, neque victoriam diutius tenere, præter unum L. Sillam, quem imitaturus non sum: hæc nova [66]ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus: id quemadmodum fieri posset, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt: de his rebus rogo vos ut cogitationem suscipiatis. [67]N. magni Pompeji præfectum deprehendi, scilicet meo instituto usus sum, et eum statim missum feci: jam duo præfecti [68]partium Pompeji in meam potestatem pervenerunt, et a me missi sunt: [69]sed volent grati esse debebunt Pompejum hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui illi et mihi semper fuerunt inimicissimi, quorum artificiis effectum est, ut respublica in hunc statum perveniret.' Eidem cum de hoc scripsisset factumque laudasset Cicero, qui se [70]ad medium, [71]inter magna licet animum fluctuatione, et multa consiliorum varietate, tenuerat, rescripsit his verbis: 'Cæsar imperator Ciceroni imperatori salutem dicit. Recte auguraris de me, bene enim tibi cognitus sum, nihil a me abesse longius crudelitate: [188] atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho et gaudeo: neque illud me movet, quod hi qui a me dimissi [72]discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam et me mei similem esse et illos sui.' Quo dicto vix aliquid unquam dici gloriosius ac magnificentius audivi, et hæc quidem extra, sed non ut arbitror contra seriem historiæ, pro delectatione lectoris interposui. Ad rem redeo. Cum Cæsar Apuliam attigisset; mox Brundusium adiit, Pompejumque jam prægressum valida obsidione circumdedit: de quo iisdem quibus supra scribit, nam et hæc animi ejus index epistola videtur. 'Cæsar Oppio Cornelioque salutem. Ad VII. Idus Martias Brundusium veni: ad murum castra posui. Pompejus est Brundusii: misit ad me [73]N. Magium de pace: quæ visa sunt respondi: hæc vos statim scire volui: cum in spem venero de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam.' Et quoniam propter navium penuriam mari eum obsidere non poterat; timens id quod omnes cupiunt hostes, fugam: famosissimum maximumque illum portum

66 Adde, *sit*.—67 Lege, *Cn. Magium*.—68 Adde, *fabrum*.—69 Forte, *si*.—70 Forte, *adhuc*.—71 Lege, *in magna*.—72 Adde, *sunt*.—73 Lege, *Cn.*

saxorum molibus injectis obstruere nisus est: opus non tantum homini sed naturæ improbum atque inextricabile, quod ipse cognoscens, uni ex amicis Q. Pedio scribit his verbis: 'Pompejus se opido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum; et multorum dierum propter altitudinem maris: sed tamen nihil est quod potius faciamus: ab utroque portus cornu moles jacimus; ut aut illum quamprimum trajicere quod habet Brundusii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.' Cum vero exitu prohibere, imo natura ipsum [74]prohibente non posset, catenis eos portus præclusit: sed neque sic detinere valuit Pompejum quin mari Adriatico Durachium navigaret. Cæsar hoste digresso, cum sequi illum non posset, Brundusium ingressus concionem habuit, [189] qua justitiam [75]carne suæ, injuriasque hostium omnibus aperiret: quo facto cum sua illis in locis inutilis mora esset, ne quid sibi otiosum tempus [76]afflueret, urbem Romam versus iter arripuit, toto belli Gallici decennio non visam: cujus adventus fama cognita quantus Romæ terror fuerit haud facile dictum est, multo quidem major quam necesse esset. Iratus quidem multis erat, et fortasse non immerito, sed iracundiorem extimabant: non enim naturaliter, neque nisi magnis ex causis ad iracundiam pronus fuit. Venit ergo Romam, senatumque habuit ex iis principibus qui domi substiterant: ibi perpetuam dictaturam ipse sibi sua authoritate arripuit: unde Cæsaris dictatoris nomen: multa quoque constituit, in quibus pro lege voluntas fuit. Illud inter cuncta memorabile: nam ærarium populi Romani quod tot victoriæ, tot secula compleverant, uno die exhausit: interque alia, ut scriptum, protulit [77]ex eo latorum aureliorum XXVI. non thesaurizandi cupiditate sed largiendi: nam ut alter ait, nemo liberalius victoria usus est: nihil sibi retinuit præter dispensandi potestatem. Compositis rebus urbanis ut visum est animum ad externa convertit, atque inprimis Ciciliam ac Sardiniam duo illa horrea populi Romani per legatos administrare disposuit, de Gallia nihil sollicitus, quam in summa pace reliquerat: solam respexit Hispaniam cogitansque cumprimum classis opportunitas affluxisset, vestigiis Pompejum assequi: ne quid a tergo formidabile linqueret, decrevit ad Occidentem proficisci, ubi Pompeji copiæ ingentes erant, quarum præsidio ille terrarum tractus tenebatur, sub legatis tribus, M. Petrejo, L. Afranio, et M. Var-

74 Lege, *prohibere*.—75 Forte, *causæ*.—76 Lege, *effueret*.—77 Lege, *laterum aureorum nimirum* XXVI. *millia*. vid. Plin. XXXIII. 3.

rone: de quibus tam contemptim sentiebat ut, moturus inter suos diceret; 'Vado ad exercitum sine duce, mox revertar ad ducem sine exercitu:' [190] eo vero pergenti, Massilia fœderata civitas, et ab ipso principio Romanis amicissima; non sui odio, sed ingenti studio R. P. portas clausit: quam ille cum obsidione cinxisset, Decimo Bruto cum parte copiarum oppugnandam linquit: ipse cœptum iter peragens, ad Hispanias venit: ibi a Petrejo et Afranio qui primi occurrerant, bellum incipiens: cum nullo temporum discrimine æque die ac nocte hostes aggrederetur, consilium ducum fuit, ne nocturnis horis aliquando pugnarent, quod tunc pavor ad ignaviam impellat; nec sit, qui submotis testibus concitatos revocet atque contineat; luce pudorem obstare, et ducum imperio, et potentia tribunorum atque centurionum frænari, et ad virtutem et ad fidem retrahi, ut contra metum mortemque consisterent. Cæterum fato res bellicas volvente, ad Ilerdam compulsi hostes. Cæsar vero maximis imbribus, et diluvio aquarum, ingenti quidem rei frumentariæ inopia circumventus; perseveravit tamen in incœpto, et omnes difficultates sola et solita virtute superavit, donec tandem abeuntes [78] sceleri atque arido in monte deprehensos obsedit, atque ita circumdedit, ut nullus ad fugam exitus pateret; qua desperatione pulsi, cum fame et siti ultima premerentur, sæpe erumpere et mori voluerunt. Quibus Cæsar contra suum morem pugnæ copiam non fecit, sed intra munitiones seque suosque continuit: cujus facti certa erat ratio: sperabat enim eos ad extrema perductos sine prœlio vinci posse: cur igitur aut suos optime de se meritos sibi charissimos periculis atque vulneribus exponeret, sine quibus, ut secunda sint prœlia, victoria vix contigit, et fortunæ committeret, quod expectatione quamquam serius, tutius tamen posset, cum sit ducis officium non minus consilio quam ferro ad victoriam aspirare: ex diverso autem cur non eos vincere mallet quam occidere, [191] qui licet essent adversarii, cives erant: hoc ducis optimi consilium assueti cædibus milites non laudabant, sed invicem murmurabant, quod dux cum posset vincere recusaret, se quoque ducis imperio in prœlium non ituros. Ille autem quem non facile res moverent, verbis immotus, in sententia persistebat, victoriam incruentam sperans: nec fefellit opinio: unum hoc [79] inter mores accidit memoratu dignum et [80] exiguum Cæsareæ [81] levitatis indicium: dum enim inter partes dedi-

78 Lege, *Ilerdæ, atque arduo.*—79 Lege, *inter moras.*—80 Lege, *eximium.*—81 Lege, *lenitatis.*

tio tractaretur, atque hac fiducia milites hinc illinc [82]atque colloquerentur, et paulatim e castris [83]in castris discurrerent, positoque ad tempus civili odio sine suspicione atque ullo metu simul ut in pace agerent; Afranius atque Petrejus repentina ac pessima mutatione propositi, omnes Cæsaris milites intra vallum suum deprehensos inermes scilicet et incautos occiderunt. Quo audito Cæsar, sævitiam noluit imitari, sed illorum milites suis in castris inventos, ut ducum perfidiæ inscios et [84]expertos dimisit incolumes. Tandem vero duces impii rerum inopes omnium, et inprimis viris atque equis IV jam dierum jejunio affectis, colloquium petiere: hoc addito, 'ut si Cæsari placeret, secum submotis militibus loquerentur:' negavit hoc Cæsar, et si loqui vellent cunctis audientibus loqui jussit: dato obside filio Afranii in locum a Cæsare assignatum veniunt, et coram duobus exercitibus verba fecit Afranius humilia admodum ac demissa. 'Si,' inquit, 'ab alio victus essem, non mihi ad arcessendam mortem, aut manus aut animus defuisset: sed cogitans te dignum cui [85] vigilatam debeam, ad clementiæ tuæ potius quam mortis auxilium confugio: [192] nec nobis Cæsar nec militibus his irasci debeas, quod erga imperatorem nostrum Pompejum quoad licuit obsequiosi fuimus et constantes: neque enim tui odio, sed servandæ fidei studio id egimus: sed jam fidei satis ac supplicii est: et fides et patientia victa est: multa gravia et animis et corporibus passi sumus, et pati amplius non valentes victique et supplices oramus ne ad ultima progrediare supplicia.' Quæ cum ille dixisset, Cæsar semper pronus ad veniam: 'Nulli,' inquit, 'ex omnibus quos bellum armavit, minorem quam vos habent aut commiserationis materiam aut querelæ: cæteri enim omnes ad hunc diem cum pugnare meliori conditione licuisset, sese prœlio congressuque volentes [86]abstinere, ne fuso sanguine civium iter pacis obstrueretur: soli vos ultro mihi armati occurristis, meas, si contra sors esset, victorias moraturi: sed evenit vobis quod quibusdam pertinacibus ac superbis, ut ad illud quod insolenter recusaverint, mox humiliter revertantur: vobis ergo libenter [87] venientes veniam dedissem: renuistis veniam et parastis bellum: sed et nunc petentibus veniam do: supplicium remitto: ite igitur in pace: sed exercitus dimittite: non ut mei sint, sed ne contra me.' Nihil lætius milites audire

82 Videtur delendum, *atque*.—83 Lege, *in castra*.—84 Lege, *expertes*.—85 Forte, *vitam*.—86 Lege, *abstinuere*.—87 Forte, *veniens*.

potuissent, quod voce gestuque indicabant, nempe qui pœnam timuerant, gratissimam atque optatissimam missionem sibi obtigisse lætabantur. Cum igitur de tempore ac de loco [88] jussionis agi cœptum esset, milites Pompejani omnes manibus ac clamoribus obtestari cœperunt, ut ibidem statimque dimitterentur: nempe si dilata res esset, promissionibus nihil actum iri: jure [89] periculum et infaustum bellum oderant: omne in eo mali genus experti pacem optabant et quietem, quæ tunc plane cognoscitur dum perditur: finis fuit ut qui in Hispania possessiones aut domicilium haberent, statim; reliqui omnes ad Varum amnem Italiæ in ingressu dimitterentur. [193] Cæsar ex liberalitate insita ex illo [90] usque ad Varum frumentum eis pollicetur: addit insuper, ut quisquis eo [91] bellum aliquid amisisset, quod penes milites suos esset, ei restitueretur; militibus extimatione facta pretium rerum ipsarum de sua pecunia restituit: his victis et in deditionem acceptis, sic citeriore Hispania in potestatem redacta; ulterior nullo negotio consecuta est, quæ sub Marco Varrone tenebatur: ille comitum secutus exemplum, cessit ultro; nec distulit commissa [92] si provincia Gades, et usque Oceanum fortunam Cæsaris sequi, et submissa cervice jugum pati. Sic compositis rebus cum [93] victoria et mansuetudinis insigni laude, ex Hispania discessum, reditumque Romam est. Massilia interim e legato Cæsaris, æquoreo victa certamine, et ut quidam asserunt eversa, sive ut alii, idque est verius, capta per deditionem ac direpta, nulla suarum rerum civibus relicta, præter inopem, sed chariorem cunctis opibus libertatem: et [94] seditionem militum terribili, quæ ut quidam volunt Placentiæ [95] certæ itinere medio exarserat, mira et vix credibili tunc inermis ducis virtute compressa. Dum sic Cæsari obsequitur fortuna, et ut sic dixerim adulatur, quasi eum timeat et negare potenti nihil audeat: aliquid tamen adversus abeuntem ut Flori verbo utar ausa est; 'forte ut immixtis adversitatibus, prosperitates ejus efficeret cariores.' Siquidem præmissi Antonius, et P. Dolabella ad mare Adriaticum occupandum, ab Octavio Libone legato Pompeji [96] in præpollentis pelago circumventus Antonius, ad deditionem fame compulsus est: ubi illud memorandum facinus evenit: quod cum ad ejus auxilium

88 Forte, *missionis.*—89 Lege, *periculosum.*—90 Adde, *die.*—91 Lege, *bello.* 92 Forte, *sibi.*—93 Lege, *victoriæ.*—94 Lege, *seditio militum terribilis.*—95 Lege, *Placentiæ, certe.*—96 Aliquid deest.

aliquot naves missæ ab Asilo altero legato Cæsaris venissent, [194] et arte [97] Celitum qui Pompejana classe navigabant, funibus illaqueatæ essent, reliquis adjuvante æstu maris evadentibus, una sola, Opiturgnis nautis acta, exitum non invenit, sed circumfusi totius hostium exercitus usque ad vesperam impetum, atque omne missilium genus invicta virtute pertulit. Cumque nec fuga pateret, nec ullus se superior rei finis ostenderet, suadente per noctem tribuno militum Vulteio, ne in potestatem hostium venirent; mane proximo victoribus ipsis spectaculo attonitis, sese omnes vulneribus mutuis peremerunt. E Dolobella in eodem æquore classem perdidit, et Curio [98] R. pleb. audacissimus vir, cum missus a Cæsare in Africam venisset, primoque adventu Varum, qui pro Pompejo illi [99] erat provinciæ, victum prœlio effugasset, adolescentia atque animi magnitudine insita, nunc vero victoria ac fiducia elatus et incautus, a Juba rege oppressus exercitum amisit: cumque fugere posset, mori maluit sponte [100] sua quos ad mortem secutus.

Hactenus quasi quibusdam præludiis gerebatur bellum: crebræ hinc victoriæ, illinc fugæ atque deditiones, prœlia autem rara: sed jam tandem tantorum [1] collisionum motuum differre amplius fortuna non poterat. Jam Pompejus Epirum occupaverat, idoneam bello sedem ratus, eo Cæsar insequendum hostem statuit: et quamvis adhuc inops navium, quamvis adversa hyeme, tantus erat ardor animi, tanta [2] cupidinis bellandi, per medias pelagi procellas [3] belli tumultuaria classe transfretavit, neque vero prosperis neque adversis sic vel inflari potuit vel irasci, ut a proposito pacis animum diverteret; quin bellando pacem cogitaret, eamque omni quo posset studio procuraret: quod curiosius propter illos dico, qui ignari rerum opinione quadam, [195] nescio, ne ipsi quidem sciunt unde orta, Cæsarem belli, Pompejum pacis amicum sibi pertinaciter fixerunt. Erat inter præfectos Pompeji [4] L. Bibulus Rufus bis dimissus, semel ad Corfinium inter illos nobiles de quibus diximus, et rursus in Hispania: hunc quod et sibi beneficio obstrictus et Pompejo carus esset, pacis idoneum sequestrum ratus, cum his mandatis ad Pompejum misit: ‘Satis jam malorum reipublicæ [5] bellum invectum: indeque sufficere posse ad providentiam futuri, ne plura nunc etiam

97 Lege, *Cilicum, qui in.*—98 Forte, *tribunus plebis.*—99 Forte, *præerat.*—100 Forte, *suos usque.*—1 Lege, *collisionem.*—2 Lege, *cupido.*—3 Forte, *ad bellum.*—4 Lege, *L. Vibullius.*—5 Lege, *bello.*

invehantur: decere utrumque pertinacia omissa ab armis abscedere, neque fortunam sæpius experiri, si rempublicam, si seipsos ament: unum illud tractatibus pacis idoneum tempus arripiant, dum scilicet partium status anceps, æquis prope lancibus [6] pandet: ubi præponderare cœpit pars altera, eum qui superior evaserit, æquis conditionibus non staturum: nam quis in prosperitate uti soleat æquitate? et quum de conditionibus pacis ambigeretur, eas a senatu et populo Romano peti oportere. [7] Si enim ex ipsis civilem animum et reipublicæ majestatem pristinam restitutam esse, visum iri. Interim principium pacis esse, si uterque confestim in concione juraverit, se eodem ipso triduo exercitum dimissurum: et hæc ut bona fide agi Pompejus noverit, se priorem omnes copias dimittere paratum: quod cum fecerit uterque, necessario senatus ac populi judicio standum fore.' Hæc cum Vibulo ad [8] Corciicam, ubi eum forte comperat, cum egisset, et Vibulus ad Pompejum ivit: et Cæsar tractatore pacis præmisso, paratus ad bellum e vestigio subsecutus positis ad Oricum castris contra hostem constitit: magnus in exercitu Pompeji inopino Cæsaris adventu tumultus exarserat, quo compresso, ubi primum animi conquievere, Vibulus adhibitis aliquot ex iis, quos Pompejo caros fidosque cognoverat, de mandatis Cæsaris loqui cœpit: [196] vixque dum incipientem Pompejus interrupit exclamans. 'Et quid,' inquit, 'mihi vel vita vel civitas profutura est, quam beneficio Cæsaris assecutus videar? cujus contrarium videri [9] nequit, nisi bello peracto in Italiam, unde discesserim, sim reversus.' Responsum hoc Cæsari, per eos ipsos qui audierant illud, notum fuit: potuisset mediocris etiam vir fortissime subirasci, indignari, omnem pacis omittere mentionem. Ipse vero non destitit, sed aliud iter pacis ingressus retentare voluit, an quod secreto non potuerat palam posset. Erat inter castra ducum amnis unus exiguus [10] Tapsus nomine; ibi milites [11] ereptis inter se quotidiana colloquia serere soliti erant, sine ullo telorum periculo: [12] quum inter partes convenisset colloquendi credo desiderio tantisper iras cohibente: illic Cæsar P. Vatinium ex legatis suis ire jubet, et quæcumque magis extimaret ad pacem motura animos, cum civibus eisdemque hostibus agere, et sæpe alta voce quærere,

6 Lege, *pendet*.—7 Forte, *Sic enim ipsis civilem*.—8 Forte, *Corciram, ubi forte eum repererat*.—9 Forte, *nequeat*.—10 Lege, *Apsus*.—11 Forte, *crebro*.—12 Forte, *quasi inter partes*.

liceretne civibus, quod fugitivis interdum ac prædonibus licuisset, legatos de pace mittere, ne cives inter se funesto Marte concurrerent, et suorum manibus Romanum everterent imperium: multa quoque humilia verba, et quæ, ut dixi, timentis videri possent nisi a Cæsare dicerentur. Paret ille et ad ripam amnis profectus mandata sui ducis exequitur, et ab utraque partium ingenti silentio auditus est; responsumque ab adverso, quod Aulus Varro die proxima ad colloquium veniret: legati autem tuto et venire possent et quæ vellent loqui. Vatinio quoque dies eadem ad reditum præfixa: qui cum venisset, et ille ad eundem[13] rediisset, turba ingens utrinque convenerat, intentis ut videbatur ad pacem animis dum res ad bonum exitum prona esset. Labienus prodiit, et cum Vatinio colloqui cœpit atque contendere, ut qui ingenti odio Cæsarem odisset: [197] tela utrimque missa sermonem dirimere. Vatinium armis milites protexerunt, multi autem vulnerati, nominatim Cornelius Balbus et centuriones militesque alii: hunc effectum inter Pompejanos habuit per Cæsarem tam humiliter pax delata. Labienus vero quasi facinoris compos egregii: 'Desinite,' inquit, 'jam de pace agere: pax enim nisi trunco et oblato nobis capite Cæsaris nunquam erit:' dictum pessimum et nescio iniqui magis hominis, an amentis. Venerat in Epirum Cæsar, rebus in Italia pro tempore dispositis, propter festinationem quidem fine non expectato, sed relicto ad Brundusium Antonio cum parte exercitus, quam trajecisse nequiverat: ut conquisitis scilicet ac refectis navibus, ille eam arrepta oportunitate trajiceret, quod cum cupienti non satis expediretur, tanta erat impatientia expectandi: ad evocandos viva voce, quos sæpe nequidquam literis evocasset, tumidum ventis mare ingredi piscatoria cimba solus intempesta nocte non timuit: sed rejectus ad terram fluctu valido, iter temerarium, non metu, sed necessitate destituit: nota est vox ejus ad exterritum nocturno æquore [14]eoque periculo gubernatorem: 'Quid tu metuis, Cæsarem vehis.' Consecuto cum omnibus copiis paucis diebus Antonio, et admotis ad hostem castris, indies magis ac magis instabat, nunc aciem explicando, nunc hostes ad prœlium irritando, nunc Durachium oppugnando: et perosus moras, et celeritatis avidissimus; cupiensque vehementer, ut quicunque futurus esset belli exitus, statim esset: omnia frustra: nam et Durachium in-

13 Adde, *locum*.—14 Forte, *atque*.

expugnabile, et Pompejus immutabilis, ut qui contrario consilio niteretur [15] superans dilatione victoriam, per inopiam rei frumentariæ, quæ valde Cæsareum premebat exercitum, neque diutius tolerari posse videbatur: insuper et quod simillimum veri erat, ut virtus animosissimi ducis, tædio atque expectatione senesceret, impetusque lentesceret: [198] hac spe pugnam recusabat, neque * Romanis partes credere volebat: sic cum illi cunctatio, huic celeritas grata erat, quæ quum sibi pertinaciter negabatur, statuit quos non poterat prœlio vincere, obsidione cingere; mirum dictu: [16] XVI passuum fossam circumduxit ac vallum, impositisque castellis ac turribus cum paucioribus obsedit plures, si obsideri rite possint dici, quibus maria patent, [17] casses parent, rerumque omnium copia suppetit, quibusve intra ipsum obsidionis ambitum et mutare castra licitum et vagari. Ibi vero crebræ obsessorum eruptiones, et sæpe erumpentibus funestæ: ut cum Cæsar profecturus, P. Sillam castris præfecisset, et ille audisset cohortem unam ab hostibus urgeri, duarum legionum auxilium tulit laborantibus: quarum accursu in fugam Pompejani [18] et si insequi profugos victoribus licuisset, creditum fuit [19] de illo confici bellum potuisse. Sic nescio an vecordia, an fortuna, penitus inclinata res erat, sed [20] illa suorum impetum continuit cecinitque receptui: cujus consilium a scriptoribus excusatum lego. Aliud est enim legati aliud imperatoris officium. [21] Imperatori rei totius exitum spectat et consilio metitur: at legatus solum imperatoris sui jussum aspicit et mandati finibus se continet. Sillæ castrorum custodia commissa erat a Cæsare: custodisse contentus, et suos periculo liberasse, ulterius progredi noluit; in quo ut vincendi spes, sic perpendi periculum inerat; ne omisso suo, officium sibi ducis arrogaret. Multæ præterea eruptiones aliæ, et ad Durachium et ad castra usque adeo ut uno die sex in locis pugnaretur, quibus in prœliis de Cæsarianis viginti duntaxat, Pompejanorum vero duo milia periere, inter quos multi centuriones et insignes viri: iis congressibus insignis virtus apparuit Volcatii [22] Tulii, [199] qui cum tribus cohortibus Pompejanam legionem pertulit repulitque: nec non et quorundam Germanorum, qui munitionibus erumpentes multis hostium cæsis sospites rediere: in castello autem

15 Lege, *sperans.*—16 XV *millia:* sic Cæsar. 17 Lege, *classes.* 18 Videtur deesse, *versi sunt.*—19 Forte, *dic.*—20 Lege, *ille.*—21 Lege, *Imperator enim.*—22 Lege, *Tulli.*

quodam quod Pompejus invaserat, tantus fuit imber sagittarum, ut sine vulnere defensorum nullus evaderet, quin et centuriones quatuor oculis capti essent, et tamen sero diurni laboris ac periculi summam [23]imperationis non tam auribus quam oculis subjicere ac repræsentare decrevissent, triginta sagittarum milia numeraverunt. Inter cuncta [24]Cesii Scevæ centurionis admirabilis virtus fuit, cujus scutum relatum Cæsari perfossum [25]centum viginti foraminibus est inventum: de quo quidem varia est fama. Quidam tradunt Cæsarem viri et de se et de republica ut ajunt ita meriti eximia virtute permotum, qua castellum prope sola servatum esset pecuniariis eum donis ingentibus et magnis honoribus cumulasse, et inter cætera ab [26]occanis ordinibus ad primipilum provexisse: cohortem vero totam duplici stipendio et donis militaribus prosecutum. Apud alios Scæva idem, duce absente, cedentibusque comitibus, contra omnem Pompeji exercitum solus stetit, et clypeo CXX. telorum ictibus transfixo mirisque et incredibilibus rebus gestis occubuit; jacens quoque victoribus terribilis ac stupendus, qui tot eximias pugnas in Gallia Britanniaque fecerat, contra omnes hostes semper invictus, a civibus suis tandem interfectus est. Felix a scriptoribus [27]dictis si pro libertate omnium fecisset, quod pro domino suo fecit. Sic se rebus habentibus, Cæsar nec prosperitate tumidior, nec adversitate contractior, quotidie in aciem [28]reducebat, et pugnæ copiam faciebat: [200] sæpe etiam legiones prope castra hostium subibant, ita ut e vallo telis etiam peti possent. Pompejus contra ne obsessus omnino videretur, famæ potius studio quam belli pro castris [29]explicabat: sed ita ut castra novissimi tangerent, utque omnes intra telorum e vallo venientium jactum starent. Nihilominus Cæsar interea quamvis bello intentus; tamen propositi sui memor de pace cogitabat, et totiens frustra tentatam aliis atque aliis viis retentabat: non pro Cæsare cui nil debeo, sed pro veritate loquor: nusquam legi [30]homines, cui cum tam prospere bella succederent, tantum studium [31]tamquam continuum pacis esset. Itaque cum audisset Metellum Scipionem Pompeji socerum in Macedoniam Epiro proximam venisse, Clodium quendam e suis ad illum misit: hic perfamiliaris Scipioni fuerat, et ab

23 Lege, *imperatori.*—24 Lege, *Cassii Scævæ.*—25 Apud Cæsarem, *ducentis triginta.*—26 *Octavis:* sic Cæsar.—27 Lege, *dictus.*—28 Ex Cæsar. appone, *exercitum*, et lege, *educebat.*—29 Adde, *exercitum* vel *suos.*—30 Lege, *homini.* —31 Lege, *tamque continuum pacis esse.*

illo commendatus Cæsaris in familiaritatem [32]pervenisset: hunc igitur ut utrique earum cum litteris ac mandatis eo dirigit: summa omnium hæc [33]erant: 'se de pace omnia probasse, nilque ad eum diem profecisse: credere autem se, non Pompeji vitio sed nuntiorum accidisse, quod vel nescierint vel timuerint commissa peragere, atque ad tantam rem idoneum tempus eligere: illum vero, et auctoritate apud generum, et potentia tanta esse in republica, et propter hoc exercitui non [34]legati sed imperator præsidens, ut his fretus, et quid velit alloqui Pompejum possit, et errantem non modo reprehendere sed quodammodo etiam cogere illum possit, ut [35]æque paci animum adhibeat: id si fecerit rebus eum fessis, et majus in malum pronis quietem, et imperio et Italiæ pacem, et provinciis allaturum, omnesque illam [36]eum acceptam habituros.' Cum his Clodius mandatis ad Scipionem proficiscitur: [201] primum quidem [37]lætus visus auditusque, postmodum a colloquio seclusus, Favonio quodam mali consilii fautore a pacificis Scipionem et mundo utilibus tractatibus revocante: sic infecto negotio Clodius ad Cæsarem est reversus. Quotidie interim congressus et prœlia, et utrimque cædes atque insignium virorum casus mirabiles, pacisque consiliis [38]male repudiatus locus iræ atque odio datus erat. Fuit unus dies Cæsari nimis adversus, quo eruptio violentissima ab hostibus facta est, fuitque illo die inter alia aquiliferi illius insignis [39]virtutis ac spectata [40]dies: qui cum lethali vulnere transfixus morti proximum se sentiret, versus ad comites, porrigensque aquilam quam jam ægre sustentabat: 'Hanc,' ait, 'o commilitones mei vivens multis annis et multa cura servavi, et nunc moriens eandem Cæsari pari fide restituo: vos autem per communis imperatoris amorem oro atque obtestor, cavete dedecus Cæsareis castris insolitum, ne forte hostium in manus veniat tanti ducis signum; sed mihi a Cæsare olim commissa aquila nunc per manus vestras salva ad Cæsarem revertatur:' hæc dicens corruit, [41]centumque alii primæ cohortis suæ cum principe ceciderunt, multaque diversis cæde in locis edita Pompejani erumpunt: vicitque Pompejus illa acie, et Imperator appellatus est. Cumque cedentes non sequeretur, negavit eum Cæsar aut vincere, aut victoria uti scire. Labienus vero in suum olim ducem

32 Forte, *pervenerat.*—33 Lege, *erat.*—34 Lege, *legatus.*—35 Lege, *æquæ.* —36 Forte, *ei uni.* 37 *Late* vel *libenter*, ut ait Cæsar.—38 Forte, *male repudiatis locus.*—39 Lege, *virtus.*—40 Forte, *fides.*—41 *Centurionesque alii primæ cohortis præter principem*, sic Cæsar.

inexpiabili odio accensus, a Pompejo captivos sibi dono dari petiit, quod cum impetrasset, productos omnes in medium et contumeliosissimis verbis increpitos, seu [42]incrudelitate insitæ deserviens, seu scelere immani fidem transfugio suo quærens, in conspectu omnium interfecit: [202] hoc eventu tantum spei Pompejanis accreverat, ut non de bello amplius sed de victoria cogitarent, et multa varia decreverant, et quasi nil jam incidere posset adversi, famam victoriæ per terrarum orbem nuntiis ac litteris divulgarent.

Cæsar concione advocata milites consolatus est: hortatus 'ne deficerent animis: debere eos unum, et idipsum non nimis grave prœlium infaustum multis felicibus compensare, et fortunæ gratiam habere, quod Romam, quod Italiam, quod Hispaniam utramque sine sanguine quasi divinitus recepissent: non posse præsertim in bello prospera omnia provenire: verum tristia lætis temperanda, adversamque fortunam virtutis ope leniendam.' Et hæc quidem ad exercitum. Quosdam vero signiferos quorum culpa clades accepta erat notatos infamia e gradu militiæ suæ movit. Exercitum reliquum tantus pudor et tantus dolor invaserat, tantumque desiderium ignominiæ abolendæ, ut non expectato [43]superiori imperio ultro quisque pro supplicio gravissimos sibi labores assumeret, omniumque animi arderent incredibili quadam cupiditate pugnandi, viam illam expurgandæ infamiæ unicam extimantes:—Quin et legati et qui ad consilium vocabantur, oratione imperatoris et pudore tacti, persistendum pugnandumque censerent, et acceptam prœlio cladem prœlio hostibus refundendum. Solus Cæsar contraria erat in sententia: nam neque [44]victis tam cito in aciem [45]reversuros sat fidebat; et reparandis animis spatio opus esse: neque præterea tam hostem quam frumenti inopiam metuendam eo loci manentibus judicabat. Illico ergo sociorum atque ægrotantium cura congrua suscepta, noctuque impedimentis omnibus præmissis, Appolloniam profectus est, [203] quadrimestri obsidione derelicta. Hinc in Thessaliam fatis impellentibus commigravit bellum eo Cæsarem prægressum paucis post diebus Pompejus assequitur, statimque in [46]concionem suis pro re bene gesta gratias agit: eos qui cum Scipione venerant, non tam ad bellum quam ad belli præmia hortatur: ipsi autem socero et classicum et prætorium attribuit, [47]om-

42 Forte, *crudelitati*.—43 Lege, *superioris*.—44 Lege, *victos*.—45 Lege, *reversuris*.—46 Lege, *concione*.—47 Forte, *omnisque cum*.

nesque ut eum et honoris et imperii participem facit; duobus tamen exercitibus conjunctis, nemo erat qui de victoria dubitaret: usque adeo, ut jam omnes de præmiis deque honoribus: denique quod stultitiam omnem supergreditur, de ipsius Cæsaris sacerdotio inter se non sine contumelia patricii litigarent: sed aliud illi, Cæsarque cogitabat, atque aliud fortuna præparabat. Et Pompejus quidem solitis artibus bellum trahere, cunctando victurus, cœperat consilium utile; sed suorum impetu discussum et ineflicax: milites ad labores nati, otium ferre non poterant: socii patriæ desiderio impatientes erant moræ: principes [48]duas ambitionem in prorogando imperio arguebant. Tot vocibus consiliisque superatus, unus omnibus cessit invitus, et raptanti omnia fortunæ mæstus fræna laxavit, decrevitque pugnare. [49]Ad hæc tamen rem trahebat, nam quod quisque [50]volens facit quoad potest differt. Cæsar dilationem oderat, nec [51]superabat tamen posse Pompejum ullo ingenio ad pugnandum induci: hac difficultate perplexus utilissimum belli genus elegit, ut motis castris in perpetuo motu esset, neque unquam amplius quam unum diem uno agerent in loco: hoc sibi consilium non una ratio [52]surgebat; noverat exercitum suum fortem duratumque laboribus, Pompejanum [53]verbo molliorem versatum in [54]verbibus, [204] et discursibus insuetum: itaque circumducendo illum posse fatigari: se præterea mutatione locorum quod frumenta jam in agris essent, victurum [55]urbibus exercitum confidebat: illa autem spe potissimum movebatur, si forsitan se vagante hostis etiam moveretur et sic inter eundum casus aliquis atque occursus exoptatæ pugnæ tribueret facultatem. Et his omnibus hoc ultimum evenit, ut sine ampliori discursu pugnæ daretur occasio. Dum enim castra moturus ut decreverat, signum dedisset itineris, et jam tentoria vellerentur: ecce jam mota Pompeji castra conspiciunt, qui ut diximus victus omnium vocibus suo [56]obico aliena consilia sequebatur, et assumpta ut fit multorum hortatibus fiducia, paulo ante eum diem in consilio dixerat eventurum, ut ante congressum exercitus Cæsaris vinceretur; quibusdamque mirantibus, [57]abdiderat non se vestium increbulem prima facie rem videri. Dehinc latius ingressus, exposuit, cum equitatu abundarent, circumveniri

48 Forte, *ducis*.—49 Forte, *Adhuc*.—50 Forte, *nolens*. 51 Forte, *sperabat*. —52 Lege, *suggerebat*.—53 Forte, *vero*.—54 Forte, *urbibus*.—55 Videtur reponendum *commodius*.—56 Forte, *rejecto*, aut *repudiato*, aut simile quid.—57 Lege, *addiderat*, *non se nescium*, *incredibilem*.

omnes Cæsaris copias esse perfacile; idque sibi maturo consilio jam provisum: quæ cum pluribus verbis explicuisset: Labienus incepit, et Pompeji sententiam atque potentiam laudibus ad cœlum ferens, et Cæsaris imbecillitatem oratione deprimens insolenti: 'Noli,' inquit, 'o Pompei, noli inquam opinari hunc exercitum illum esse qui Galliam Germaniamque perdomuit: omnibus interfui, et quid loquar scio: non est ille, mihi crede: major pars bello periit diuturno: moriuntur in prœliis, non nascuntur homines: multi domum rediere, multi in Italia sunt relicti, multi proxima autumnali pestilentia, reliquæ his ad Durachium prœliis sunt consumptæ. Denique ille veteranus exercitus mille modis evanuit: nomen durat, milites non supersunt: hic autem quem videtis, ex [58]dilecto novo cisalpinæ Galliæ, [205] et pars major ex Transpadanis constat.' His dictis ne quid deesset insaniæ, juravit se nisi victorem nunquam e prœlio reversurum: cæterosque ad idem jusjurandum verbis incitavit: nec minus exemplo Pompejus, dictum laudans, juransque similiter: sic omnes igitur juraverunt, ut necesse [59]fuit multos esse perjuros: ingenti gaudio tanquam feliciter rebus gestis nec minori spe, e consilio discesserunt, juramentum tanti ducis de tam magna re [60]velud aram victoriæ tenentes. Digressi autem e consilio, non ita multo post ut diximus in aciem sunt progressi: quos ubi Cæsar tum ipse etiam castra movens advertit in eum locum descendisse, ubi æquo Marte certari posset, substitit; et conversus ad suos: 'Non est,' inquit, 'modo amplius de itinere sed de prœlio laborandum: adest ecce nobis occasio quam semper optavimus pugnandi, et finem laboribus imponendi:' hæc dicens instruere acies cœpit, omni cujus erat [61]potissimus militari arte: suosque interim [62]admovere, ne se a multitudine hostium circumveniri sinerent: sive id quod Pompejus in consilio dixerat erupisset, sive id futurum animo, [63]præsagio concepisset: omnibus jubens ne injussu ejus inciperent: se in tempore quid agendum esset signo indicaturum: circumire inde acies, et animos verbis accendere, virtutemque insitam excitare commemoratione erga illos semper optimæ ac beneficæ [64]voluntates inter alia non omisit, se omnibus modis pacem quæsivisse; et humilius forte etiam quam deceret. Nominavit, per quos de pace Pompejum aut Scipionem interpellasset, ut publice etiam * Tampsi

58 Lege, *dilectu.*—59 Forte, *fuerit.*—60 Lege. *velut arrham.*—61 Lege, *peritissimus.*—62 Lege, *admonere.*—63 Forte, *præsago,* aut *animi præsagio.*—64 Lege et distingue: *voluntatis. Inter alia.*

amnis ad ripam [65]de eodem nutenque ultro citroque legatis agere voluisset: atque hæc omnia non metu aliquo, sed pietate; [206] ut civili [66]sanguinum parceretur, ex adverso autem quam superbe, quamque impie vel neglectæ petitiones suæ, vel telorum etiam immissione repulsæ, magnam nobilibus animis indignandi materiam præbuissent: his explicitis, obsecrantibusque militibus, pugnæ signum dedit. Erat forte in exercitu Crastinus, qui priori tempore honesto gradu sub Cæsare militasset, tunc vero non militiæ sacramento, quo solutus erat, sed jure quodam amicitiæ evocatus aderat, vir bellica virtute memorabilis: hic Cæsaris concione intellecta, et signo prœlii audito; alacri vultu ac voce: 'Sequimini me,' inquit, 'manipulares olim mei, et imperatori vestro quam debetis operam exhibete: ultimum hoc prœlium est: quo peracto ille suam dignitatem, nos nostram recuperabimus libertatem.' Dehinc versus in Cæsarem: 'Faciam,' inquit, 'imperator hodie; unde vel vivo mihi vel mortuo gratias agas:' hæc dicens primum in hostes impetum fecit: eumque dilecti milites circiter centum viginti voluntarie prosecuti sunt. Fuerat ut aliqui tradidere (nec dissimile veri est) [67]quidam utriusque in ipso pugnæ principio pius torpor, qui strictos jam gladios contineret: nempe cum germani suos fratres ab adversa acie, parentes filios, et parentes filii viderent: donec Crastinus hic præcipitanti rabie vocem tolleret pilumque torqueret: ita prœlium cœptum est. Quod nisi unius furor homines [68]micuisset, poterat fortasse ducibus ipsis patientibus, citra Romani imperii humanique generis excidium, mutua pietate componi: sed proh [69]dulor, inventus est, qui Cæsare ipso differente, properaret, neque ipse tamen tanti mali auctor abiit immunis: infixo in os gladio inter cadavera mox inventus atque recognitus: notatumque, oris vulnere oris impetum punitum ultione justissima. [207] Concursum est in campis Thessaliæ, quos [70]Philippos vocant: illum sibi locum, Romæ invidens fortuna delegerat, ubi ab hostibus invictas Romanas opes manibus Romanis everteret, imperiumque supremum irreparabili clade protereret. De numero copiarum longe aliter narrant auctores: in magnitudine periculi omnes consonant: plena omnia sunt lamentis: et qui minorem numerum dicunt, addunt tamen * nostri immensum quidam lector possit mente concipere. Annei quidem Flori, qui hanc rem ele-

65 Forte, *de mittendis.*—66 Forte, *sanguini.*—67 Forte, *partis.*—68 Lege, *miscuisset.*—69 Lege, *dolor.*—70 Lege, *Philippicos,* aut *Philippeos.*

gantissima brevitate perstrinxit, verba sunt hæc: 'Nullo umquam loco tantum virium populi Romani [71]fortuna vidit III C. et amplius milia bellatorum hic illic, præter auxilia [72]regium et senatus.' Idem: 'Si belli,' inquit, 'duces inspicias, totus senatus in partibus: si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici sanguinis: si auxilia sociorum, hinc Gallici Germanique dilectus, inde Dejotarus, Ariobarzanes, Tharcondimotus, [73]Corintus, [74]omni Draciæ, Capadociæ, [75]Ciciliæ, Macedoniæ, Græciæ, Ætholiæ totiusque robur Orientis.' Acies magno utrinque ordine steterant: duces nescio an [76]omni supremi qui umquam arma tractaverint, nec excipio Africanum atque Hannibalem: nam quis horum utriusque seu victorias ne dicam bella dinumeret, seu rerum [77]magnitudine metiatur? mirum tamen dictu, quoniam Pompeji ardor atque impetus, vel ætate vel præsagio quodam ac fortunæ varietate [78]lucesceret: ut qui eum cerneret [79]quid jus potius quam Pompejum crederet: quo mirabilior mihi est ille totiens petitæ pacis contemptus atque illa spes victoriæ: sed et ipse tamen suos, partim magnifica, [208] partim [80]miserabilia ore cohortatus est; descenditque in prœlium, mundi partem maximam secum trahens. Fuit autem inopinus ac mirabilis pugnæ finis: nam cum aliquamdiu æquis viribus hinc inde dimicaretur, Pompejus [81]multitudine fisus, ut dictum est, ad circumveniendum Cæsarem equitatum effunderet: ab utroque cornu Cæsar suis equitibus quos intentos in hanc rem fecerat, subito signum dedit, qui dicto citius in effusos facto impetu vere illos effuderunt, et vertere terga coëgerunt. Secuta est equitatum vis ardentissima legionum, adeo conglobata ut quasi una manus omnium videretur: sic omnes simul et [82]ferine cernere et urgere, ut sustineri virtus tam unita non posset: accessit et levis fragor ac strepitus armaturæ, magni denique instar exercitus. Cæsar ipse ubique presens utrumque simul exhibens, et fortissimi militis, et summi ducis officium, et feriens et exhortans: duæ ex omnibus illius per omnia discurrentis, atque omnibus occurrentis, voces adnotatæ, memoriæque mandatæ sunt: ferox altera, sed ad vincendum utilis: 'Miles faciem feri:' altera autem pia, licet ad

71 Florus addit, *tantum dignitatis.*—72 *Regum et senatus:* sic Florus.—73 *Cothus* est in Floro.—74 Lege, *omnis Thraciæ.*—75 Lege, *Ciliciæ.*—76 Forte, *omnium.*—77 Lege, *magnitudinem.*—78 Forte, *senesceret*, vel *languesceret.*—79 Forte, *quidvis.*—80 Forte, *miserabili oratione.*—81 Lege, *multitudini.*—82 Forte, *ferire cerneres.*

jactationem compositam [83]Florens dicat: 'Miles parce jam civibus:' illa enim vincere satagentis, hæc vincentis seu jam victoris et miserantis vox fuit: illa in medio [84]prœlio ardore; hac jam victis et in fugam versis hostibus usus est: illæ etiam piæ voci consentaneus actus fuit, quod cuilibet suorum uni hostium quam optasset vitam dare permisit: nec minus ille, quod in tanto conflictu nullus inventus est nisi armatus in acie cecidisse. Pompejus turbatus ac territus suorum ordinibus, tantæ ruinæ molem nec sufferre valens nec attollere; abjecit pondus imperii, seque fugæ tradidit, non tam vivere cupiens, quam metuens mori, [209] ne secum totus exercitus moreretur: quo submoto, [85]ne amplius in acie stetit: documentum ingens, non semper prœlium esse victoriam: cum ut apud scriptores constat, nil [86]Pompeji magni quam suorum nocuerit multitudo: non minus tamen arbitror nocuit indigesta varietas, quæ per unum frænari et regi nulla potuit ratione: hæc Thessalianicæ pugnæ finis fuit, ut etiam et Pompeji, ne in suum dedecus paucos vitæ dies [87]egerat, longamque gloriam brevi spatio dehonestaret atque pollueret: sed sic [88]essent res humanæ: nil tam altum quod non [89]posset deprimi, nil tam clarum quod non valeat obscurari. Itaque tempestiva morte nihil melius: sed de hac postea. Nunc revertor ad Cæsarem: parta ut dictum est victoria, cum et Cæsar castra hostium cepisset et Pompejani aliqui in montem castris proximum effugissent, studiose egit cum militibus, ne in prædam intenti tempus labi sinerent, quo major negligeretur occasio, quod cum [90]obtinuissent, montem circumvallare disposuit: hostes monti, quod inaquosus erat, diffidentes, [91]abire: quod Cæsar intelligens trifariam partitus est copias, ut pars in suis, pars in Pompeji castris ad custodiam resideret, pars expeditior secum iret ad hostes prosequendos: quos cum non longo [92]discursu spatio prope esset ut attingeret, illi in montem alium conscenderunt, cujus ad radicem fluvius labebatur. Cæsar illic eos obsedit, ac militibus, quamvis diurno labore fatigatis, et lassitudo requiem, et nox proxima suaderet; persuasit tamen ut quietis immemores novum susciperent laborem, et munitionibus interjectis flumen a monte secernerent, quo nocturna clausis præriperetur aquatio: quod cum factum esset, territi deditionem per nuntios petiere, [93]aliquid senatorii ordi-

83 Lege, *Florus.*—84 Lege, *prœlii.*—85 Lege, *nemo.*—86 Lege, *Pompejo magno.*—87 Forte, *ageret.*—88 Forte, *transeunt.*—89 Lege, *possit.*—90 Lege, *obtinuisset.*—91 Lege, *abiere.*—92 Lege, *discursus.*—93 Forte, *aliquibus.*

nis [94]fugam per noctem clam delapsis. [210] Diluculo igitur Cæsar hostes e monte descendere, atque ad terram omnes arma projicere cum jussisset, cupide obtemperatum est; tensisque ad eum palmis affusi et gementes veniam petiere: jussos assurgere nihilque metuere, [95]jussit incolumes, ut non modo in corpore sed neque ulla in re detrimenti aliquid paterentur: vetitis militibus aut quemquam lædere aut illorum quidquam omnino concupiscere: profecto aliquid inter hunc, transfugamque ejus Labienum, interfuisse, [96]facile ac propterea discretio est. Cæsar lassitudini militum compassus, suæ vero negligens quietis, legiones quæ secum fuerant, ad castra quæ [97]vim passuum a tergo aberant, redire præcipit, ut quiescant: [98]eos non quæ in castris remanserant ad se venire imperat, ut laborent; cum quibus eodem ipso die Larissam pervenit, qua jam Pompejus fugiendo transierat: ubi reditum est in castra, facta cæsorum ratione deprehensum est de legionibus atque equitatu Pompeji XV. milia cecidisse: nam externarum gentium et auxiliorum, quæ de toto Oriente convenerant, innumerabilis strages fuit, qui vagi et inermes [99]fuit nullo ordine, ad [100]societatem cædentium sunt oppressi: quo die prospiciens Cæsar adversarios cæsos atque obtritos campis hoc adverbium traditur dixisse: 'Hæc voluerunt: tantis rebus gestis Gajus Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.' Eorum vero qui deditione in potestatem [1]Cæsar venerunt, numero XXIIII. M. et eo amplius fuisse compertum est: capta quoque signa militaria CLXXX. et [2]LVIII. aquilæ: inter cæsos fuit Crastinus, ut dictum est, ardentissime dimicans, quem Cæsar eo prœlio mira virtute rem gessisse, et de se optime meritum prædicavit. [211] Atque ita ut prædixerat vel mortuo gratias egit. Periit et Domitius is, qui ad [3]Continum captus fuerat ac dimissus: de parte Cæsaris nonnisi ducenti milites sunt amissi; centuriones triginta viri excellentes: mirum dictu Romanis ab utraque parte pugnantibus eam fuisse cædis imparitatem: sed Pompejum sua illa jam vetus fortuna reliquerat. Hoc loco non videtur prætereunda silentio laudatissima illa Cæsaris virtus, modestia, cujus et Plinius Secundus, et Seneca, multique alii meminere: nempe cum inter alia in Pompeji castris scrinia invenisset epistolarum ad Pompejum

94 Lege, *fuga*.—95 Forte, *dimisit*.—96 Credo alludere ad captivos a Labieno necatos: sed videntur corrupta: forte, *facilis propterea*.—97 Lege, VI. *milia*.—98 Lege, *eas vero, quæ*.—99 Forte, *fugerunt*.—100 Lege, *satietatem*.—1 Forte, *Cæsaris*.—2 Lege, VIII.—3 Lege, *Corfinium*.

a principibus directarum, ex quibus elici posset, quid contra se quilibet sensisset, quod ad rationem nondum finiti belli prodesse potuisse non est dubium, nec epistolas legi, nec aperiri scrinia passus, bona fide sicut erant obsignata et intacta combussit: et raro licet ac modice solitus subirasci, satius duxit iræ, ne ad se accedere posset, occurrere, et opponere illi ignorantiam offensarum, quam præsentem rationem moderari: mirum genus clementiæ, et omnibus [4]victoribus recto sub judice præferendum: penitusque ab Alexandri Macedonis consilio diversum, qui non solum ultro oblatas hostium epistolas non combussit, sed quod certissimi sunt auctores, suorum litteras callide perquisivit, cognito eorum de se judicio supplicium meditatus; quamquam quid Alexandrum nomino, omnium fere hominum consilia hac de re paria et Alexandrea potius quam Cæsarea esse quis dubitet? Profecto ut in multis in hoc quoque unicus Cæsar est: sed Pompeji fugam prosequor.

Pulsus ergo Pompejus, per Thessalicas sylvas uno equo, per Ægeum pelagus una navi fugiebat. Romani imperii pudor ingens, quod ille nutu rexerat: sed sic est, res hominum non stant: et quo [5]minor est altitudo; [212] eo gravior ruina: sic Lesbon insulam adiit, ubi sua amantissima conjux erat; receptoque carissimo pignore illic deposito, a tergo sibi metuens mox discessit: donec quibusdam suorum [6]assecutus, in infami seu insula Cilicum, seu scopulo deliberabundus substitit, an in Africam, an in Ægyptum, an in Parthiam navigaret. Et cum pronus esset in Parthias, rursus consiliis suorum victus in Ægyptum flexit: quodque in consiliis crebrum est, illa sententia superavit, qua deterior nulla erat: nempe cum ab eo rege [7]qui tutor a senatu datus regnum summa fide servaverat, et paterna pietate restituerat, et paterni jure hospitii et sui in illum meriti, auxilium petiturus infaustam puppim ad littus [8]Ægyptum appulisset; cognito tanti viri solitario adventu rex impubes Ptolomæus, ex illius habitu fortunam conjectans, et subita re turbatus; dum tumultuario consilio quid agendum esset quæreret, consultore, siquis fuit honestior, spadonum vilissimorum hominum sententia, superato; seu metu Romanorum ut se excusantes post dicebant, seu sola perfidia ac contemptu ejus, fidem spernere et captare gratiam victoris, ac for-

4 Lege, *victoriis*.—5 Lege, *major*.— 6 Lege, *assecutis*.—7 Forte, *cui*.—8 Lege, *Ægyptium*.

tunæ obsequi definitum est: missique carnifices, qui e navi in [9]staphan sub prætextu procellosi littoris cum paucis exceptum, ut ad regem duceretur, interficerent. O fortuna hominum, et rerum exitus prosperarum: sub filii atque uxoris et amicorum oculis crudeliter interfectus est gladio Achillæ sævissimi hominis atque Septimii viri immanissimi, olim sui, tunc regii militis, sui autem desertoris: pudor inexpugnabilis: Romanum civem, ad Romanum principem trucidandum, sic Ægyptii et obscœni regis imperio paruisse. O quanto erat honestior casus! nisi Romana manus intervenisset: sed hanc malorum seriem fortuna texuerat, necubi civilis deesset insania: [213] si ad Indos pergeret Romano reor gladio pereundum erat: corpus ejus in undas abjectum caput reservatum pio victori munus impium, donum donatario indignum sed donante dignissimum: navis in qua uxor erat et filiis fuga evasit, aliquot aliæ captæ, crudeliterque habitæ: captus et Lentulus ac perductus ad regem; et in custodia enecatus: his Pompeji quidem sed non belli civili exitus fuit.

Cæsar vero post victoriam Pompeji vestigiis insistens, quod paucitas fugam clandestinam faciebat, incertis indiciis in Asia perrexit: ut illud nullo modo siluerim, quod dum præmissis legionibus ipse per Hellespontum victor nulliusque jam metuens, unico parvoque navigio trajiceret, et forte L. Cassium partis adversæ ducem cum decem magnis navibus obvium habuisset: ubi nemo alius non timuisset, iste ultro accessit, hortatusque ad deditionem, atque obedientem et ad se suppliciter venientem cum tota classe suscepit. Tantum Cæsaris nomen erat, ut ubique potens, ubique comitatus et magnis circumvallatus [10]exercitus crederetur. Supplice ergo suscepto, suum iter egit, atque Ilion suæ [11]urbis originem invisit, ut quidam prodidere: ibi audiens apud Ciprum insulam visum esse Pompejum, cogitansque id quod erat, in Ægyptum ire, quod et familiaritas regis et regni oportunitas suggerebat: cum paucis et [12]Hodiis navibus, pauloque amplius [13]quod inde peditum, et nonnisi DCCC. equitibus insecutus, eo quod cæteri fere omnes, et vulneribus et morbis et lassitudine tenerentur, Alexandriam venit: fixus, et gestarum rerum et nominis sui famam magni instar exercitus sibi fore, ut ubique cum paucis etiam tutus esset: quæ pene

9 Lege, *scapham.*—10 Lege, *exercitibus.*—11 Lege, *urbem originis.*—12 Lege *Rhodiis.*—13 Lege, *quam* III. *mil.*

eum spes fefellit. [14]Pridem quidem adventu de Pompeji morte certior factus, [214] aliquantisper hæsit in littore: [15]dum interea missum sibi a rege per Theodotum præceptorem suum qui cum Photino ejus cædis hortator fuerat, Pompeji caput atque annulus offertur, ingemuit Cæsar et lacrymas fudit, tanti viri et tanta sibi olim familiaritate conjuncti [16]casus miseratus: simul illud intelligens cæde illa non sibi regem gratificari voluisse, sed fortunæ, in se idem si sors tulisset ausurum. Dehinc in terram egressus, et ingressus Alexandriam, exceptus est tumultu et clamore militum gravi, quos illi urbi rex præsidii gratia dimiserat, querentium [17]primi Romanis [18]fastibus regiam majestatem: quo compresso, quotidie motus alii atque alii oriebantur, [19]quo ex ordine prosequi, otiosi sit: quibus Cæsar in sua opinione firmatus, non sibi Pompejum periisse, sed regi; ad se statim legiones quas ex Pompejanis militibus conscripserat evocavit: mille interea tumultus et insultus, vixque aliud tempus periculosius egit Cæsar: nusquam magis illi necessaria virtus fuit, [20]sine qua eum et gestarum rerum memoriam non juvisset. Achillas regius præfectus hausto Pompeji sanguine [21]eburus, jam Cæsaris sanguinem sitiebat: et collecto exercitu xx. armatorum [22]victori quoque moliebatur insidias: a quo jussus exercitum dimittere, non modo non paruit, sed palam rebellis aciem pugnaturus instruxit: in quo quidem prœlio, cum classis regia, quæ tunc casu in terram subducta [23]exureretur, flamma proximis tectis illapsa, illam Philadelphi bibliothecam famosissimam [24]assumpserit: in qua erant librorum milia, alibi quadraginta, alibi quadringenta reperio, et est plane similis syllabarum sonus numerus longe dissimilis. [215] Ita ignis adhuc ambiguo bellorum exitu de libris immeritis triumphavit, non [25]modice studiosæ posteritatis incommodum, tot nobilium ingeniorum monumenta uno incendio conflagrasse. Multa ibi præterea nunc terrestria nunc navalia fuere certamina, et civile bellum [26]Ægyptum sibi absente altera parte, suscepit: cujus ducem ipsa peremerat: horum certaminum in uno cum augusti essent [27]additus unius classis ad alteram aliquamdiu dilata res est, unaquaque partium alterius transitum expectante: quod scilicet ejus quæ primum transiret deterior conditio, quod

14 Forte, *Primo.*—15 Lege, *cum.*—16 Lege, *casum.*—17 Lege, *premi.*—18 Lege, *fascibus.*—19 Forte, *quos.*—20 Forte, *sine qua eum gestarum rerum memoria non juvisset.*—21 Lege, *ebrius.*—22 Adde, *milium.*—23 Adde, *erat.*—24 Forte, *consumsit.*—25 Lege, *modicum.*—26 Lege, *Ægyptus.*—27 Lege, *aditus.*

explicari ex incommodo inter angustias non [28]posse, omnino expeditior pars altera videretur. Erat classis Rhodiæ præfectus [29]Heu fravor, et disciplina rei bellicæ et virtute animi Romano similior quam Græco, hic dilationem videns, et causam dilationis intelligens, sic Cæsarem alloquitur: 'Sentire mihi videor consilium tuum, Cæsar: dubitas ne si hæcvada primi ingredimur ante cogamur in prœlium, quam reliqui sequi possint, atque ita iniquo Marte pugnemus: sed mihi curam, Cæsar, linque: non te fallam, ego hostium impetum sustinebo dum comites consequantur, hos Ægyptios contra nos ex æquo stare, et hæc gloriari posse, doleo graviter et indignor.' Delectatus Cæsar viri animo, laudavit hortatusque est. Cum vero rumores nondum Romanis noti in exercitu hostium crebrescerent, e Syria atque Cilicia adventare Cæsaris legiones: sollicitiores solito Ægyptii instructa classe commeatibus insidiabantur: quod audiens Cæsar, eo classem dirigit: in qua Rhodius Euphranor ut promiserat primus pugnam iniit, semper vincere solitus: sed fortuna eum quod de multis facit in fine reliquerat, quamvis et tunc etiam vicit, nam et obviam [30]navium fregit et demersit. Et dum animosius aliam perurget, nullo opem ferente, seu quod virtuti ejus adeo [31]viderent, [216] ut crederent auxilio non egere, seu quod potius reor, metu illos detinente, vincendo atque insequendo deperiit [32]unius, et bene gestæ rei laudem adeptus est mortem. Erat apud Cæsarem Ptolomæus, quod [33]pleris natura evenit, ætate puer, calliditate senex ac nequitia, erat autem forte sperans gratiam Cæsaris Pompeji morte promeruisse: huic bellum eo tempore cum Cleopatra sorore erat et conjuge, quam quidam in carcere tunc fuisse confirmant: sed ubicunque esset, constat eam ad Cæsarem penetrasse, seque ad ipsius genua projecisse, orantem ut ei partem regni restituere juberet, ut communis testamento patris cautum appareret, et petitio justa erat, et insignis forma [34]Audito ejus imperio et Cleopatram simul timentes et Cæsarem, nec jam moræ locum esse extimantes, ad apertam [35]viri conversi, nocte proxima illum intra regiam obsederunt. Fuit tunc maxime virtute opus eximia, quæ tot hostium tota nocte cum paucis impetum tolleraret, incendioque propelleret vicinarum ædium:

28 Lege, *posset.*—29 Lege, *Euphranor.*—30 Lege, *navim.*—31 Lege, *fiderent.*—32 Lege, *unus.*—33 Forte, *plerisque.*—34 Aliquid deest.—35 Forte, *vim.*

fama est timuisse hostes, ne una cum Cæsare inter tenebras opprimerent suum regem, quem salvum cupiebant, ut [36]qua potestate pueri ad scelus abutebantur, sicut nonnulli nostra faciunt ætate; eamque salutis causam extitisse: ipse autem se in urbe parum tutum sentiens, improvisus Pharon pene insulam occupavit, ut loco saltem tutior aliquantulum quiesceret, quodque, otii ubi aliud adesset, inter bella cupidissime [37]facturabat lectioni ac scripturæ operam daret: neque tamen diuturna respirandi contigit facultas. Inimici enim potentiam Cæsaris quasi fulmen horrebant: et quod multis accidit, periculum metuentes, periculum maturabant: semper ergo consilia, semper arma, semper insidias agitabant. [217] Interim vero, credo [38]ego hostium suggestu legati Alexandrini ad Cæsarem venerunt regem suum reposcentes: quibus ille facilem [39]præbuit. Cum vero dimittere eum vellet, ille versutissimus ac fallacissimus puer, et suorum similis, fictis cum lacrymis Cæsarem precabatur ne id faceret: neque enim regnum sibi esse Cæsareo carius aspectu. Quod Cæsar audiens, inhibitis lacrymis solatus est puerum. 'Et si hunc,' inquit, 'quem prætendis, animum habes, cito ad me reverti et mecum esse poteris: nunc vade et tuorum desiderio satis fac: teque hortor et admoneo ut amicitiam Romanam plus quam arma experiri velis:' sic [40]ad munitum dimisit. Ille velut ferox belua vinculis emissa, totis mox regni viribus contra Cæsarem conspiravit: ut satis ostenderet, se primum præ gaudio lacrymatum: pene læti hoc eventu erant Cæsaris amici, tantam sibi facilitatem ac clementiam esse damnosam, quod tam cito regem, quem in potestate haberet petentibus remisisset, ut [41]superbia bonitas probati ducis puerili versutia [42]placeretur: quasi vero hoc Cæsaris bonitate sola, non [43]alitiore consilio gestum esset, ut et rex præsens inciperet suis esse contemptui: multa enim desiderantur absentia et præsentia contemnuntur: et Alexandrini cognito nihil eis sui [44]regni adventu accrevisse, nihilque digressu ejus decrevisse Romanis, jure consternarentur: nil enim magis animos populorum dejicit quam subjecta oculis sui superioris inertia. Cæterum contra hunc motum Cæsar solita virtute consurgens, cum eruptione hostium repentina, ad classem suam transiturus in naviculam con-

36 Lege, *qui*.—37 Forte, *factitabat*.—38 Puto, *Ptolemei*.—39 Adde, *se*.—40 Lege, *admonitum*.—41 Adde, *nimia*.—42 Forte, *eluderetur*.—43 Lege, *altiore*.—44 Lege, *regis*.

scendisset; utque in tali periculo fieri solet multorum aggestu aut impulsus, [218] aut alveo obruta demersus in pelagus, per ducentos passus enavit ad propinquam navim. Sunt qui paludamento in fluctibus dimisso, enatasse illum dicant: idque seu fortuitu seu consulto, ut hostes in illud sagittis ac lapidibus intentos faceret. Sunt qui paludamentum mordicus tenens, ne hanc quidem gloriandi materiam hostibus reliquisse [45]confirmissent: hæc vulgatior et certioribus testibus suffulta sententia est: nam de eo nulla dubietas, illum sinistra manu [46]enavisse, ne libellos, quos ea gestabat, maris aqua perfunderet. Mox exceptus a suis nil moratus, sed [47] familiaribus illa sua celeritate ac felicitate versus in hostes, incredibile, quam subito classem regiam oppressit [48]accepit. Periit hoc congressu Theodotus totius mali artifex commenti, omnesque simul Pompeji interfectores interfecti. Photinus et Ganimedes evasisse videbantur, sed in fuga ipsi etiam misera morte deleti sunt: nec minus [49]intra bellum erat. Alexandrinorum castra celso loco posita expugnari sine magno militum periculo non poterant. Sollicitus hac de re Cæsar, advertit summum castrorum locum vacuum derelictum, eo quod suapte natura tutus videretur, omnesque vel pugnæ vel spectaculi voluptate ad infima descendisse: ire illo aliquot cohortes jubet et occulto ambitu pervenire, præfecto his Curpheleno forti viro et bellandi gnaro: quod cum factum esset locus pene [50]nullus defensoribus, [51]ex his ipsis territis, repente corripitur; et clamore sublato, et qui infra erant solito acrius pugnantibus, totis castris sine [52]deletu exitus fuga fit, et hinc quoque aliis super alios ruentibus, strages ingens XX. M. hostium hoc prœlio cæsa sunt: XII. M. dedita, cum LXX. longis navibus: v^c ex victoribus periere. Rex ipse castris effugiens in scapham conjectus, [219] et urgentibus qui evadere simul festinabant in mare dejectus; non ad suos ut Cæsar, sed ad pisces et ad fundum abiit: atque impulsum fluctibus cadaver inventum in ripa, et loricæ aureæ indicio cognitum: sic puerilis fraus in ipso flore nequitiæ extincta. Sic et aliud agens Cæsar, generi ultor effectus, et illius magni viri manibus nocentissimorum hominum sanguine parentatum est.

Postbæc Alexandriam victor Cæsar ingreditur, tanta omnium

45 Lege, *confirment.*—46 Deest, *elata.*—47 Forte, *familiari.*—48 Lege, *accepit.*—49 Lege, *in terra.*—50 Forte, *nudus.*—51 Lege, *et his ipsis.*—52 Forte, *delectu.*

civium reverentia, tanto honore, quasi non ad domandos sed ad liberandos advenisset: sic [53]ab initis armis, et id genus vestis induti, qua placare iratos dominos, precarique veniam solebant; et ferentes sacra, quasi Deo cuipiam obviam egressi, seque et sua urbemque ipsam ei supplices dedidere: tanto insuper [54]gaudio, ducem suum e tot insidiis tantisque periculis cum salute et gloria evasisse cernentium, ut undique cumulatum dies ille præstantissimo imperatori fructum virtutis attulisse videretur: tum de regno disposuit: veritusque illud in provinciæ formam [55]redigisse, ne quando forte propter opulentiam regionis præses animosior eo missus novandarum rerum materiam inveniret, Cleopatræ, cujus blanda consuetudine tenebatur, et cui jure etiam debebatur, [56]necdum et minori ejus fratri sceptrum dedit, quum major male monitus ejus audierat: minorem filiam Arsinoen regno eduxit, ne forte rebus adhuc teneris, prætextu illius puellæ, quod aliquamdiu fecerat Ganimides, novi motus per alium orirentur: aliquot ibi [57]præterea liquit, idque alto consilio, ut quod statuerat firmum esset, quod nec antiquitas [58]puris, nec civium amor Cæsarem amantibus præstare poterat: et gloriosum esset nomini Romanorum, reges ab eis [59]fit eorumque præ teneri, si in fide mansissent; alioquin posse si rebellassent eisdem ipsis [220] quæ ad eorum custodiam data erant auxiliis contineri. Et gestorum per Cæsarem in Ægypto hæc ni fallor summa est.

Ex Ægypto Cæsar in Syriam venit ad laborem natus nec [60]Cæsare sciens nec quiescere: euntem nuntii ex Italia assequuntur, litteræque Roma redditæ: omnium sententia una erat, multa et in urbe et in [61]Italiam perperam agi; quod pene [62]necessarie absentibus consulibus ac senatu; [63]multa populo per tribunos militum contentiose, multa in exercitu ambitiose atque ignave per tribunos militum nonnullos ac præfectos legionum, contraque disciplinam militiæ a majoribus institutam: ex quibus unum omnes concludebant, necessarium ejus reditum, necessariamque præsentiam: quibus rebus etsi merito moneretur, primum tamen arbitrabatur, eas terras, ubi tunc erat, ordinare, ut tranquillas et imperio obsequentes dimitteret, ne diversos actus inculcando, neutrum consummaret. Id vero [64]ne

53 Forte, *abjectis.*—54 Adde, *suorum.*—55 Lege, *redigere.*—56 Forte, *nec non.*—57 Deest, *legiones.*—58 Lege, *pueris.*—59 Forte, *constitui, eorumque præsidiis teneri.*—60 Forte, *cedere.*—61 Lege, *Italia.*—62 Lege, *necessarium erat.*—63 Lege, *multa a populo.*—64 Videtur delendum, *ne.*

in Syria Ciliciaque et Asia minore celerrime peracturum confidebat, quod nulla ibi belli materia appareret: in Bithinia autem et Ponto plusculum negotii superesse, Pharnace rege adhuc regiones illas obtinente. Jussis ergo urbanis atque Italis rebus usque ad ipsius adventum conquiescere: ipse cœpto festinus itinere Pharnacem petit: appropinquanti Dejotarus [65]Galachiæ tetrarcha, licet tunc de illa litigans; rex autem minoris Armeniæ a senatu constitutus; deposito omni ornatu regio, et non solum privati, sed rei supplicisque habitu obviam venit: et cum audientiam meruisset: 'Ego,' inquit, 'o Cæsar non inficior me Pompeio favisse: si erravi, teque offendi; veniam peto: eram Cæsar et fui semper atque ero fidelis populo Romano: [66]ero in his terris, [221] quæ nullis tuis præsidiis tenebantur, neque de Romanis dissensionibus cognoscere meum erat: quid agerem, nisi quod a juventute didiceram, obedire [67]parentibus.' Ad hæc Cæsar: 'Multa in te et magna beneficia mea, quibus olim consul [68]teque tuum regnum honestavi, [69]quidem minime tibi excidisse debuerant: excusatio autem erroris penitus nulla est tam prudenti tamque industrio viro: nosse enim poteras et debebas [70]qui urbem Romam atque Italiam teneret: ubi ille esset, ibi senatum Populumque Romanum, ibi demum esse rempublicam: contra autem quis Lentulum et Marcellum consules haberet, quidve inter tam dissimilia interesset ignorare non poteras. Ego tamen hanc culpam prioribus beneficiis atque obsequiis tuis, et hospitio quod tibi est mecum, et amicitiæ antiquæ, et dignitati tuæ atque ætati volens dono: insuper et multorum precibus hospitum amicorumque tuorum, qui pro te sæpius me rogarunt: de litigio autem tetrarchiæ in tempore, quod justum videbitur, diffiniam: te interea confidenter mecum agere, et regio habitu uti volo.' His dictis legionem unam regis e subditis suis Romano more instructam, et quotcunque haberet equites secum ad bellum Ponticum mitti imperat. Cumque Dejotharus in omnibus paruisset, et ad ejus regiam Cæsar more hospitii divertisset, [71]culterque summa diligentia fuisset, inventus est, qui Dejotharum coram Cæsare accusaret, insidias illum sibi nocturnas tetendisse: extat elegantissima Ciceronis regem defendentis oratio. Cæsari Ponticos fines ingresso legatio Pharnacis regis obviam venit: 'orat ut pacatus ejus adventus sit, regem enim prompto animo suis imperiis pariturum: neque indig-

65 Lege, *Galatiæ.*—66 Lege, *eram.*—67 Forte, *imperantibus.*—68 Lege, *te tuumque.*—69 Adde, *quæ.*—70 Lege *quis.*—71 Lege, *cultusque.*

num ejus gratia, qui nunquam Pompejo Cæsarisque hostibus favisset, quam fautor hostium Dejotharus invenisset.' Posthæc illi coronam auream a suo rege transmissam obtulere. Erat Cæsari natura, [222] tum rerum tum verborum [72]tonutas multa atque mansuetudo, et legatos ad se missos mitissime alloqui; et si uspiam errassent leviter admonere, mos illi perpetuus. Itaque legatis auditis: ' Ego,' inquit, ' Pharnaci non infensus, sed propitius advenio, modo quod verbis pollicetur rebus impleat:' atque his dictis læta fronte duo verba superaddidit, quæ mihi ex ipso magnanimitatis gremio deprompta videantur. ' Videte autem,' inquit,' ne aut mihi Dejotharum ut indignum venia quod contra me steterit, aut regem vestrum adversus me non stetisse, [73]seu magnum aliquod beneficium opponatis: nam neque Dejotharus tantam injuriam, neque rex vester tantum beneficium mihi intulit, quantum vos putatis: ille quidem præstitit, [74]et offensas meas ut [75]agnoscere possem supplicanti, quo mihi nihil est gratius, nihil quod cupidius faciam: et publicas libere ulcisci valeam, quod fortasse sic non possem, si in me fuisset obsequiosus, privata gratia publicis commodis ut solita est obstante: hic autem vester non tam mihi consuluit, cui cœlitus de omnibus decreta victoria erat, quam sibi, ne cum aliis vinceretur. Quisquis enim contra me venit, haud dubie victus abiit: hinc ei igitur quas remittam privatas offensiones nullas habeo, qui, ut dicitis, nil egit adversus me, publicas remitto: illas tamen, quæ irreparabiles sunt, ut cædes ac vulnera et ludibria civium Romanorum: [76]prædes et ablata restituere quæ potest Romanis pariter sociisque: publicanorum familias, quas per vim tenet, emittere ad libertatem: super omnia Ponto excedere statim jubeo: si paruerit, tum demum munera ab eo mihi transmissa recipiam: alioquin spes concordiæ nulla est.' Hoc responsum cum legati retulissent, Pharnaces nihil verbo quidem, animo autem omnia recusavit: sperans Cæsaris discessum non posse differri, [77]qui jam publice notum esset multis et magnis ex causis redire in Italiam oportere: [223] itaque tergiversari, [78]simulari impedimenta, [79]occupantes fingere, moras nectere, dilationes et nova pacta aucupari: Cæsar fraudem, nec difficile erat, intelligens; naturaliter insitæ celeritati, qua sæpe parvo temporis in spatio multa et magna

72 Lege, *comitas.*—73 Forte, *ceu.*—74 Lege, *ut,* et dele sequens *ut.*—75 Lege, *ignoscere.*—76 Lege, *prædas.*—77 Lege, *quem jam.*—78 Lege, *simulare.*—79 Lege, *occupationes.*

confecerat, [80]consilii calcar adjecit; et properans quæ in Ponto agenda essent expedire, quo maturius ad Italiam navigaret. Venit igitur improvisus atque inexpectatus [81]Telam Ponti opidum: venit autem quasi fulmen veniens feriensque simul atque abiens; sic ut unum ab alio internosci nequeat. Rex subita re perculsus, cum in aciem venisset, magno prœlio victus est. Tum compositis Ponti rebus, et rege ad ea quæ se facturum sponte promiserat vi coacto; e Ponto totaque Asia discessit. Et hæc omnia raptim adeo gesta sunt, ut de hoc bello Cæsar ipse diceret tria hæc verba duntaxat: 'Veni, vidi, vici:' quasi victoriam indicans non laborem. Alii dicunt dixisse eum: 'Veni et ante hostem quam viderem vici.' Et hæc quidem duo bella, Ægyptium et Ponticum, quanquam non cum civibus gesta, civilibus tamen bellis inserta sunt. Nunc ad vere, atque undique civile bellum redeat stylus.

Digressus Cæsar ex Asia, ardentissimi spiritus imperator, hyeme media et adversis tempestatibus absque ulla intermissione navigans, ad XIIII. Kalendas Januarii [82]Lilillum attigit: et quamvis ut dixi Romam evocatus, et Romæ necessarius, omnia tamen posthabenda imminenti bello censuit: quoniam fama erat Pompejanas partes in Africa maximis incrementis assurgere: unius ducis in locum duo successerant, Cato et Scipio, et civili potentiæ in Africa coactæ, externæ quoque vires Jubæ regis [83]successerant, et ingentem undique, quasi de industria, [224] rerum molem fortuna collegerat, quo victoriam Cæsaris efficeret clariorem, et reges cum civibus miscerentur. Eo ergo cum venisset, tentoria fixit in littore, ita ut pene undis ablucrentur, ne quis dubitaret, eum nihil aliud quam transitum cogitare, essentque sui omnes horis omnibus parati: et quamvis adversantibus undis ac fluctibus, remiges tamen in puppibus detinebat, ne more suo per licentiam vagarentur, sed dicto obaudientes, nec quærendi usquam essent. Crescebat ergo indies fama hostilium copiarum: equitatus infinitus esse dicebatur, [84]et regionis quatuor, Scipionis autem, illi enim Cato cesserat, X. legiones, adhæc levis armaturæ vis immensa: classis non una, sed plurimæ ac diversæ: quibus nuntiis nihil Cæsar movebatur, sed ad occurrendum hostibus ingenti fiducia aspirabat: quod cum paucis tantum advenerat, non sine animi labore augmentum sui exercitus expectabat; qui diffusis

80 Lege, *consilio.* 81 Lege, *Zelam.*—82 Forte, *Lilybæum.*—83 Lege, *accesserant.*—84 Forte, *regiæ.*

hac illac edictis cottidie augebatur: neque illud inter prætereunda posuerim: Fama quidem et opinio vetus invaluerat, non illa quidem casu fortuito, sed magnis ex causis originem habens; [85]infictum in Africa Scipionum nomen, quod eo spectabat, ut vulgari errore victoriam Scipionis futuram vaticinarentur: id ubi Cæsar sensit: 'Et mihi alter,' inquit, 'erit Scipio:' protinus unum de gente Cornelia [86]abinimicissimum hominem, qui propter morum contemptum vulgo Salvition dicebatur, habere in castris secum procurat, habuitque: postquam vero sex integras legiones, [87]nonque equitum advenisse cognovit, sufficere ratus has copias navibus imposuit. Et iis præmissis, ipse quoque quanquam sacris adversa [88]protenderentur, et litanti hostia diffugisset, quod diri ominis apud illos erat, contempsit alto animo, vel ob hoc ipsum victoria dignus, [225] licet suis hæc irreligiosa fiducia videretur: solvitque a littore Siculo, digrediensque Prætori, qui tunc Siciliam obtinebat, quid fieri velit imperat, atque ita classem sequitur VI. Kalendas Januarii: ut appareat, nonnisi pauculum tempus, idque hybernum, totamque dilationem nonnisi dierum octo fuisse, quæ sibi anno longior non dubitem visa erat. Postquam in Africam ventum est, ut superstitionum opinionumque vulgarium, sic et [89]contemptator inanium apparuit: siquidem in descensu navis accidit, ut casu quodam ad terram [90]liberetur, et reliquis omnibus territis, ipse adversus auguria [91]tantummodo, sed adversus omne periculum imperterritus et invictus, omen vertit ad melius, renovans illud antiquum Scipionis Africani; et terram protentis ulnis amplexus; 'Teneo te,' inquit, 'Africa.' [92]Sane Adrumentum pervenisset, atque ibi castra haberet; etsi animi omnium solito etiam ardentiores essent; indignantes quod post Pompejum et belli duces superessent: [93]Plautus tamen Cæsaris legatus, qui sui ducis infatigabilem mansuetudinem cognoscebat; seu pacis amore, seu belli odio inductus, Cæsarem adit, 'Et vellesne' inquit, 'imperator, ut cum Considio qui nunc opidum hoc custodit [94]olim amicus mihi Romæ fuit, aliquid de pace agerem, si quis apud eum antequam cladium plus accidat, sanioribus consiliis locus esset.' Non negante Cæsare captivum quendam cum litteris in opidum mittit; qui cum Considium convenisset, litterasque porri-

85 Lege, *invictum.*—86 Lege, *abjectissimum.*—87 Forte, *ac* II. *milia.*—88 Lege, *portenderentur.*—89 Lege, *contemptor inanium.*—90 Lege, *laberetur.*—91 Forte, *non modo.*—92 Lege, *Sane Adrumetum cum pervenisset.*—93 Lege, *Plancus.*—94 Adde, *et.*

geret: Considius literis [95] non acceptis interrogavit: 'Et unde,' ait, 'has mihi tu litteras?' Respondit nuntius; et fati sui nescius, 'a Cæsare' inquit: hic Considius exclamavit, 'atque unus est' inquit 'hoc tempore imperator Populi Romani Scipio: [226] quid mihi cum Cæsare?' et hæc dicens captivum sub oculis jugulari imperat, litterasque ipsas signo integro intactas ad Scipionem mittit. Responso diem noctemque ne quicquam expectato, Cæsar quod et opidum natura atque arte prævalidum, et sibi eo loci non sat copiarum esset, castra movere jam cœperat: dum ecce et ex opido repentina eruptio facta est, et forte ita accidit ut eodem ipso temporis momento [96] equitus a rege Juba missus interveniret: itaque comitatis auxiliis, et relicta castra occupant, et abeuntium ultimos invadunt: sistit aciem Cæsar, et pauci contra multos egregie prœliantur: quo congressu aliquot Gallorum equitum qui Cæsarem sequebantur, insignis et creditu difficilis virtus fuit: siquidem XXX. vel eo minus duo milia Maurorum equitum campo pepulerunt, et in opidum compulerunt. Quid hic aliud dicam, nisi quod si sic omnes in patria sua pugnassent, Romanum jugum non tam facile subiissent: sed et hoc quibusdam insitum, ut quo longius a patria discedunt, eo propius ad virtutem bellicam accedere videantur. Quanquam vero eventu mirabili [97] hic vicissent, erat tamen in exercitu pavor ingens ac tristitia, quod nec copiæ Cæsaris secum essent, et se paucos et plerosque tirones [98] de versutissimæ gentis insidias et multitudinem hostium infinitam quasi consulto ad necem duci arbitrabantur, omnis tamen et pavoris et mœroris consolatio, nonnisi in ipsius vultu ac sermone erat imperatoris: cui tantus vigor, tanta inerat alacritas, tanta [99] excelsa signa animi et invicti, ut ejus ductu atque consilio cuncta eis facilia viderentur. Procedenti nuntiatur [100] simulque conspicitur. Dum pars utraque substitisset, subito hostium multitudine circumfusa [227] ab omni parte pugnatum est. Interea Labienus implacabili animo, nec factis hostilibus contentus, nisi odiosa insuper verba jactaret, equo insidens adaperto capite ut a Cæsare etiam posset agnosci, inter hortandum suos, milites ipsos Cæsaris compellaret, unum inter alios: 'Quid tu,' ajebat, 'o miles [1] tam feroculum te ostentas? an et hic sermonibus vos etiam [2] festinavit? vestræ misereor stultitiæ,

95 Forte, *eum.*—96 Lege, *equitatus.*—97 Lege, *hi.*—98 Forte, *contra.*—99 Lege, *excelsi.*—100 Videtur deesse, *insequi hostem.*—1 Adde, *tiro.*—2 *Fascinavit*, licet Hirtius de bello Africano dicat, *infatuavit.*

[3]qui verbis illaqueatos et credulos sic in mortem trahit.' Contra hæc miles: 'Non sum, Labiene,' inquit, 'tiro, qui facile verbis circumveniar, sed de legione decima veteranus.' Ad hæc Labienus, '[4]decem,' ait, 'annorum signa non video.' Ad hæc [5]milites: 'Expecta, confestim me nisi fallor agnosces,' et casside capiti dempta, piloque in Labienum magna vi contorto; 'Labiene,' inquit, 'an [6]decimus miles sum?' cumque his verbis equum pectore medio transfixit: mallem hercle equitem transfixisset. Hoc prœlio omnes et præsertim tirones pavidi, et si sub alio duce militarent ad fugam potius quam ad pugnam proni, solum Cæsarem spectabant: in illo spes omnis ac fiducia, diu nil aliud agentes quam tela impetumque hostium sustinere, nec Cæsar ipse sine sollicitudine erat. Recollecto tandem animo, qui sibi inter difficultates et in adversitate crescebat; tota corporis atque [7]vi conversus in aciem hostium infertur: fecit quod solitus erat: vicit, adversamque aciem vertit in fugam. Ex iis qui hoc prœlio capti erant transfugisque quamplurimis intellexit Cæsar, hostes tantum multitudini suæ fidere, eaque spe tamquam [8]improba esse jactantia: tam præterea contemptim de ipso sentire, ut nihil nisi de circumveniendo et capiendo Cæsare cogitarent: [228] hoc quidem [9]regem Jubam in concione dixisse, 'tantum se bellatorum multitudinem adversariis [10]abjecturum, ut [11]se, si nulla offensione uterentur sui, Cæsariani occidendo eos fatigandi essent atque vincendi:' novum genus victoriæ, et stulta [12]regis cogitatio. 'Habere tamen se gentes et sibi fidas et bellis exercitatas: habere auxilia Germanorum et Gallorum: habere elephantes CXX. equitatum innumerabilem, peditum et levis armaturæ vim immensam, sagittarios, fundatores, et quæ sunt id genus. Cæsarem vero pene incomitatum: legiones veteranorum, quas de Italia expectaret, discordare nec venturas esse.' Sic ex omni parte victoriam promptam fore, et multa de hac re vana jactare, et [13]qui stulti homines sibi fingere consuevere. Post nonnullos etiam dies affuit experiendi facultas et his omnibus copiis apertissimos in campos [14]explicitos dimicatum est, ab hora diei quinta usque ad occasum solis: vicitque ille incomitatus Cæsar ut solebat, et illæ diversis ex gentibus con-

3 Lege, *quos.*—4 Lege, *decumanorum, ait.*—5 Lege, *miles.*—6 Forte, *decumanus.* 7 *Animi* videtur addendum.—8 Forte, *tamque.*—9 *Labienum:* sic Hirtius, et verum: nam rex Juba nondum aderat. 10 Lege, *objecturum.*—11 Dele *se.*—12 Forte, *Labieni.*—13 Lege, *quæ.*—14 Lege, *explicitis.*

fertissimæ acies effugere. Sub idem tempus seu tempestatibus adversis, seu metu classium hostilium, cum e Sicilia commeatus ac Sardinia tardarent, tanta in castris Cæsaris fuit inopia, ut equites, qui diu agendo omnia et patiendo extremis necessitatibus extrema remedia adhibere didicissent, algas littoreas dulcibus aquis [15] ablutis jumentis apponerent, eoque cibo deficientia sustentarent. Erat et vulgaris opinio non Cæsarem in Africam venisse, sed unum aliquem ex legatis suis cum parte copiarum transmisisse: ad quam tollendam litteras nuntiosque per omnes provinciæ civitates misit, adventumque suum omnibus notum fecit. Quo audito statim multi viri nobiles suis ex urbibus profugi in castra Cæsaris venere, sibique de hostium sævitia atque intoleranda superbia questi sunt: [229] quorum querimoniis ac fletibus motus Cæsar, quod facere per seipsum in animo habebat, magis ac magis accelerare disposuit: litterasque confestim in Siciliam misit ad Allienum cæterosque qui ibi pro partibus suis erant, ut excusatione qualibet rejecta ad se omnes copias trajicerent. Africam enim, si auxilium differatur, irreparabiliter vastari, ut nullus postea remedio locus esset. Ipse autem in hanc unam rem pronus adeo totus erat atque intentus, ut pene transformatus in virum alterum, dies noctesque maria prospectaret, quin et die proximo ex quo litteras miserat, morari classem atque exercitum quereretur. Sic ejus animum pungebant populorum ac nobilium injuriæ et homicidia, et opidorum eversiones, et villarum incendia et rapinæ, quæ per totam provinciam suorum hostium avaritia et crudelitate fervebant: quorum malis profundissime tangebatur, et miseris opem ferre, atque illis indemnitatem non minus quam suam victoriam exoptabat. Ipse se interim castris validissimis continebat: non quod de victoria dubitaret, sed post res gestas et totiens fusos hostes, de reliquiis belli cruentam victoriam adipisci dedecorum sibi, seque prorsus indignum judicabat, neque interim ullum diem intermittebat, quo non vel per alios absens, vel sub oculis suis exercitum, et præcipue tirones militaribus [16] institutiones imburet: in qua arte nulli hominum secundus fuit: fingebat sese pavidum; præterea et [17] pavore sapientiam amplecti, quasi suis viribus diffidentem: et hostes de hac diffidentia exultantes æquo animo tolerabat, donec mutandi consilium tempus esset,

15 Lege, *ablutas.*—16 Lege, *institutionibus imbueret.*—17 Forte, *pavorem sapienti*, vel *sapienter.*

usque adeo ut Scipio, qui aliquamdiu paratus ad prœlium fuerat, Cæsarem spernens, exercitum in castra reduceret, et pro concione diffidentiam ac desperationem Cæsaris prædicaret, [230] victoriamque certissimam quasi illam in manibus haberet proximamque polliceretur. Getuli interim Scipionis stipendia deserentes, alii in regnum suum, alii in Cæsaris castra perveniunt, eo maxime prætextu, quod et ipsi et parentes eorum [18] Sex. Marii beneficiis obstricti essent, cujus affinem Cæsarem opinarentur: id, quamvis sub eo aliquoties militasset, tam procul vero tamen aberat, ut cum Cæsar nobilissimus Romanorum esset, Marius rusticanæ et ne Romanæ quidem fuisset originis: ipse tamen ex his electos viros in Getuliam mittit, ut [19] totiens gentis animos sibi [20] consiliaret. Interim quoque et Crispus Sallustius prætor convehendis commeatibus cum classe directus a Cæsare, ingentem frumenti vinique copiam transmisit: et Allienus proconsul, ut diximus, evocatus a Cæsare, duabus legionibus et DCCC. equitibus Gallis et levis armaturæ [21] X. in naves impositis, classem solvit a Lilibæo: cumque his copiis et altero commeatu navigatione usus prospera quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar expectans castra habebat, applicuit: legionum simul et commeatuum gemina cura liberatus Cæsar, ac gemino gaudio perfusus, jubet eos quiete alterna maritimum expugnare fastidium, seque gerendis rebus [22] corporalibus atque animis præparare. Creverat autem indies Scipionis ac suorum admiratio super dilatione Cæsarea, quod ita lacessere solitus lentesceret, ut lacesseretur expectans: jamque superior ille contemptus in [23] solitudinem et in metum verterat: itaque Getulos duos ex iis qui secum erant, quosque fidissimos extimabat, multis promissis oneratos in castra Cæsaris ire et explorare quid illic geratur imperat: [231] hi comprehensi et ad Cæsarem perducti, petierunt ut de se loqui sine discrimine sinerentur: permissa licentia hæc locuti sunt. 'Sæpe quidem imperator Getuli, non nos soli, sed alii plures qui adversis in castris militamus, clientes Sex. Marii, fere omnes cives Romani, ad te transire decrevimus, sed custodiis præpediti nequivimus: nunc ad tua castra explorandi gratia venire jussi paruimus, non libenter modo, sed ardenter: eo enim mittebamur quo jam dudum ire cupiebamus.' Cæsar et laude illos et stipendio

18 *C. Marii:* tamen etiam paulo infra dicit, *Sex. Marii.* —19 Lege, *totius.* —20 Forte, *conciliaret.* —21 Lege, *mille.* —22 Lege, *corporibus.* —23 Lege, *sollicitudinem.*

prosecutus est: eorum verbis [24]exit finem fecit: die insequenti multi ejusdem gentis a Scipione ad Cæsarem transfugerunt. Incidit in hos dies evidentissimum militaris erga Cæsarem fidei argumentum, quod ne silentio obruatur, [25]impetrat: e classe scilicet Allieni, de qua supra diximus, dum e Sicilia in Africam trajiceret, navis una, cum a reliquarum tramite deerrasset, ad Æginurum insulam delata, in manus hostium venit: in qua et veterani et tirones et [26]turio unus erat, qui sub fida custodia, sed sine injuria ad Scipionem cum perducti essent, ille eos verbis sic aggreditur: 'Scio ego vos non vestra voluntate seu consilio, sed illius vestri nequissimi ducis imperio atque instinctu contra rempublicam conjurasse: nunc quoniam vos casus optabilis nostri fecit arbitrii; si quod ultro facere deberetis, orati facitis, ut dimissis sceleratis atque rebellibus, cives bonos et rempublicam defendatis, et salva vobis vita erit et parata pecunia. Dicite ergo quid vobis est animi:' et hæc dicens minime dubitabat, illos sibi pro tanta oblatione gratias esse acturos. At centurio ille, vir immobilis fidei, dignusque qui pro Deo faceret, quod pro homine faciebat: 'Ego,' inquit, 'o Scipio, neque enim te imperatorem voco, cum unus mihi sit imperator Cæsar: ego,' inquit, 'pro tanto beneficio tibi gratias ago, qui mihi et pecuniam offeras, quam dare nullo jure tenearis, et vitam quam belli jure possis eripere: [232] et fortassis hoc beneficio tuo [27]utere in flagitium illi ingens et munere ipso majus esset admixtum: quomodo enim ego contra imperatorem meum Cæsarem a quo bellicis honoribus honestatus sum; contraque illum exercitum, pro cujus victoria et gloria XXXVI. annos et eo amplius decertavi, arma portarem? istud ego nunquam faciam, neque tu si me velles audire istud faceres, et valde te hortor ut desinas [28]et incæpto inutili pedem retrahas. Nam si nescis contra quem ducem, contra quem exercitum pugnes, experiri jam nunc potes: sume de tuis omnibus cohortem unam quamcunque judicas firmiorem: ego de commilitonibus meis nunc captivis tuis X. solos eligam: jube nos confligere, tuque imparis prœlii spectator ex eventu judica, quid tibi de copiis tuis omnibus, deque belli exitu sit [29]superandum.' Hæc cum centurio, aliter ac sperabat [30]constanti vultu atque animo clara voce dixisset: iratus et contristatus Scipio, suis centurionibus signum

24 Forte, *exitus fidem.*—25 Lege, *imperat.*—26 Lege, *centurio.*—27 Forte, *uterer, ni.*—28 Lege, *ab incæpto.*—29 Lege, *sperandum.*—30 Adde, *Scipio.*

dedit ut in illum irruerent : quo occiso, reliquos veteranos a tironibus segregatos, et suppliciis multis affectos jussit interfici, infando scelere maculatos, et sanguine civium [31]impignatos vocans : tironibus velut innocentibus vitam linquit, eosque suis legionibus jussit ascribi. Turbatus hac de re Cæsar, cum in præsens aliud non posset, in eos qui cum navibus longis ad maris custodiam deputati erant, iram effudit : eosque gravi notatos infamia exautoravit, quod eorum segnitie navis illa cum militibus suis in potestatem hostium venisse videbatur. His diebus portentum admirabile in castris Cæsaris accidit. Nocturno tempore nimbus lapideo imbre diffusus est, simulque legionis unius telorum summitates a nemine immissus ignis concremavit. Juba rex, qui dudum optaverat in partem belli venire, et copias suas cum Scipione conjungere, [233] sed bellis propriis regnique laboribus revocatus, cœptis abstiterat : venit tandem cum ingenti hominum multitudine : verum non in numero sed in virtute militum victoria et belli gloria sita est : diu expectatus igitur [32]cum fuit adventus, magna cum spe atque opinione Romanorum : mox ut venit, cum stupori fuerat, cœpit esse contemptui : fecitque [33]potentia quod solita est, auctoritatem et famam regis imminuit. Cæsar vero, ubi, coactis unum in locum omnibus hostium[34] intellexit nullam bello amplius moram fore, omnium ope se ad bellum parat : contigitque ut Cæsare cum legionibus progresso, Juba et Scipio simul et Labienus summa vi equitatum ejus invaderent : quod ille sentiens ex itinere versis retro copiis, jam terga vertentibus opem tulit : qua firmati restiterunt, et Numidas insequentes [35]militato statu prœlio fuderunt, multisque eorum cæsis in castra confugere coëgerunt. Et nisi nox superveniens pulvisque vento valido impulsus pugnantibus obstitisset, parum abfuit quin Juba cum Labieno, oppresso omni [36]rerum equitatu, et consumpta tota levi armatura, in Cæsaris manus [37]inciderunt. Multi tamen indies de exercitu hostium ad Cæsaris castra transibant. Sicut autem hac via ejus exercitus augebatur, sic altera minuebatur : quamvis multos et nominatos seu seditiosos, seu rapaces, seu invidos, seu aliter inutiles bello viros, notatos infamia a se suoque exercitu abdicavit ; atque abire confestim jussit ex Africa, centurionibus tradita, qui eos nonnisi cum singulis servis separatim in navibus

31 Lege, *impinguatos.* -- 32 Forte, *ejus.* -- 33 Lege, *præsentia.* -- 34 Adde, *copiis.* -- 35 Lege, *mutato statu prælii.* -- 36 Forte, *eorum.* -- 37 Lege, *inciderent.*

asportandos imponerent. Dum hæc in Romanorum exercitibus fierent, Getuli in suam patriam missi fama Cæsaris cuncta compleverant, suisque persuaserant rebellare, usque adeo ut armis arreptis, contra regem absentem agere præsumerent : [234] quod ille audiens necesse habuit partem suorum auxiliorum, quam in Cæsarem comparaverat, pro regni defensione remittere.

Obsidebat Cæsar interea [38]Ut zittam Affrico urbem, quæ regio Getulico præsidio tenebatur : et quantum intelligi datur, Scipionis ac regiis castris juncta erat ; eamque et aggeribus et machinis et balistis astrinxerat : in ea obsidione cœperant intrinseci ut fit cum extrinsecis colloqui, idque Cæsari non molestum erat, cogitanti quid boni ei colloquio inesse posset : nempe regii equitatus nobiliores filii eorum, qui veteribus Marii beneficiis obstricti fuerant, eoque et nomen et memoriam viri illius amantes, noctu prima face, mille, vel circiter cum equis et servis in Cæsaris castra mœnibus vicina transfugere : quo tam insigni transitu nec immerito perturbatus Scipio et qui secum erant, cœperant observare ne id fieret : [39]Dum interea M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem adverterunt : misitque ad eum Scipio, non expedire eo tempore cum hostibus colloqui : ille nuntium parvi pendens, contumaciter respondit : ‘ Et stabo,’ inquit, ‘ adhuc donec expleam quod incepi.’ Tum rex motus, viatorem suum misit, qui audiente collocutore ei diceret : ‘ Rex colloquium istud damnat ac prohibet :’ hoc audito paruit atque abscessit. Miratur hujus scriptor historiæ, unde hæc civi Romano ; ei præsertim qui honores a populo percepisset adhuc stante republica, Jubæ regi barbaro potius quam imperatori Romani exercitus paruisse : mirum non inficior. Sed haud dubie valde indies, quantum mihi apparet, Scipio etiam inter suos vilescebat, quod ita esse, sequens quoque actus indicio est. Nempe Juba non in Aquinium modo exiguum senatorem justum imperium confidenter exercuit, sed injustum atque arrogans in ipsum etiam Scipionem, non dicam imperatorem eo tempore, sed præter imperium, [235] honoribus gestis et vetustissimæ familiæ splendore venerabilem : qui cum ante regis adventum veste purpurea uteretur, dixit ei Juba, vel dici fecit, non decere illum eadem secum vesti uti : et paruit ignavissimo homini, licet regi miser ille, et majoribus suis dissimilibus : qui si ibi essent, Jubam, vere hoc mihi videor dictu-

38 Lege, *Uzitam Africæ.*—39 Lege, *Cum.*

rus, haud quaquam pari amicitia dignarentur. Stulta res prorsus et inepta cum Cæsare illum velle contendere, qui pareret Jubæ. Jam fortuna reliquias Pompejanarum partium campis explicuerat, ut eas ultima falce demeteret. Hoc tempore multi fuere insultus Labieni et Afranii non sine periculo: multa Cæsaris vigilantia, jugisque sollicitudo in docendo [40]munitissima quoque militiæ, et milites etiam veteranos, et rebus maximis comprobatos, non quasi imperator, sed quasi magister ludi armorum, quorum magister vere omnium summus fuit. Sollicitabat enim ejus animum suorum atque hostium conditio: timebant enim equites pugnam [41]prope equorum jacturam, quos hostes sagittis occidebant: et pedites more Romano armati, et armorum mole prægravati, levis armaturæ hostium velocitate fatigabantur; timebantur etiam elephantes tam a peditibus, ne proculcarentur, quam ab equitibus, quod eorum stridorem atque odorem insolitum equi horrebant: sed huic parti remedium adhibuerat adducendo elephantes in castra, et * aliquos in Italiam mittendo ad eruditionem novorum exercituum, ut et pedites discerent ubinam armati etiam vulnerari possent, et equi [42]honorificæ beluæ assuescerent, et horrere desinerent: atque ita effectum est, ut formidabile animal manibus pertractatum interque equos versatum, prospecta sua tarditate vilesceret. Illud quoque providentissimi ducis augebat curam, [236] quod insidiosissimo cum rege rem gerebat, assuetus dimicare cum Gallis, apertis hominibus, et insidiarum nesciis, non fraudibus sed virtute bellantibus: timebat ne militum suorum, quorum virtuti satis fidebat, circumspectio contra insolitum genus hostis non sufficeret: ideoque cottidie [43]per experientiam circumducebat, ut discerent hostium mores nosse, quam diversi essent ab antiquis hostibus: discerent semper intentis animis esse, omnia circumspicere et cavere. Has inter ducis curas atque exercitia jam supremæ pugnæ tempus appropinquabat: et primo quidem Cæsar exercitum diligenter instructum secus hostium castra deduxit, et æquo in loco ordinatis aciebus, illos ad prœlium invitabat, [44]expectabat ad eos usque ad vesperam: ubi illos videt pertinaciter recusare, sub noctem in castra revertitur. Discedens autem, insectante [45]cum Labieno, fugato tamen, nec insequi desistente, improbo quidem transfuga et malo: hostes jam inde digressos,

40 Forte, *minutissima quaque militiæ.*—41 Lege, *propter.*—42 Lege, *horrificæ.*—43 Adde, *eos.*—44 Lege, *expectabatque eos.*—45 Forte, *cum.*

et fatis prementibus ad Tapson castra habentes invenit ad pugnam dispositos, et aciem instruentes: instruit et ipse suam aciem confestim, omni arte qua per summum ducem instrui acies ulla potest: quin etiam ex equo descendens, inter ipsos pedites pedibus ambulabat atque omnes et singulos verbis pro tempore brevibus sed efficacissimis hortabatur. 'Oro vos,' ajebat, 'veteranorum virtutem æmulamini, et eorum famam tot partam victoriis possidere [46]utimini: hæc victoria gloriosos vos faciet ac famosos.' Hæc et similia loquens exercitum ambiendo, et semper oculos habens ad castra hostium, advertit illos trepidare, et more paventium nunc egredi [47]utrumque sine ordine: hoc ipse primus, post alii atque alii perpenderunt. Itaque legati evocatique, qui in castris erant, [237] Cæsarem adeunt: Et, 'da,' inquiunt, 'imperator pugnæ signum, ne dubita, vincimus haud dubie si pugnamus.' Resistente Cæsare inflammatis desideriis militum, atque aciem sustentante, ac fremente, et subinde exclamante non sibi placere eruptione pugnari: factus enim erat jam ad bella cunctacior, et aliquid de illa sua naturali celeritate remiserat: non quod providentiæ plus haberet: veritus credo, ne quando illum sua illa fortuna tot et tantis victoriis fatigata desereret. Dum sic ergo impetum frænat ac comprimit, repente, quod nullo unquam prœlio auditum erat, cornu ab altero imperatoris injussu classicum insonuit: quo universus exercitus arrectus, signa in adversos ferre cœperat, centurionibus lingua et manu nequidquam renitentibus: sensit Cæsar pugnæ horam advenisse, et accensos in pugnam verbis coërcere frustra esse: et ipse igitur fræna laxavit, datoque signo felicitatis, equoque calcaribus adacto, primus in hostium [48]princeps invehitur. Impetus a dextro cornu in elephantes a sagittariis et funditoribus factus, beluas inexpertas, et tantum a silva venientes, avertit retro in suos: secuta est fuga equitum Maurorum: eodemque impetu occupatum vallum Scipionis per Cæsareanos, custodibus interfectis aut fugatis: et jam copiis ejus per campos effusis ac dejectis fugamque petentibus, Cæsareæ legiones insecutæ nihil laxamenti, nullumque respirandi spatium [49]Illi alia castra petentes, ut ibi se reparatis animis tuerentur, [50]nisi nullum illic vel ducem vel præsidium viderunt. Jam defensionis spe amissa, arma magna ex parte projiciunt, ut expe-

46 Lege, *nitimini.*—47 Supple ex Hirtio: *nunc se recipere.*—48 Lege, *principes.*—49 Adde, *illis dederunt.*—50 Videtur delendum *nisi.*

ditiores ad castra regis evaderent: quo cum venissent, ea quoque, fugato rege, a Cæsarianis capta conspiciunt: tum deposita spe salutis, quendam in locum editum se recipiunt, [238] atque inde salutationem militarem [51]armorum supererant motu, faciunt, quod petendæ misericordiæ signum erat: sed nihil eis profuit, militibus veteranis ira et dolore inflammatis, et in cædem obstinatis ac rabidis, non modo persuaderi ut hostibus parcerent non potuit, sed aliquot etiam illustres viros de numero suorum; quod pro [52]miseriis intercedere ausi fuerant, frænantes impetum, et in cives minime [53]admonentes, quam virtutem duci suo norant esse gratissimam, inflictis vulneribus occiderunt: in quibus fuit Rufus Quæstorius, qui a milite jaculo trajectus interiit; nec non et Pompejus Rufus brachium gladio percussus occidebatur, nisi ad Cæsarem confugisset: tantus tamque indomitus militum ardor erat, tanta ex memoria gestarum rerum confidentia ac peccandi licentia, tanta ex odio resistentium cruoris sitis, ut multi exemplo territi, senatores et Romani equites campis excederent, ne in simile [54]discrimine inciderent. Quin et ipse Cæsar pro miseris intercessit, agensque non pro imperio sed amicis precibus ne perirent, nihil obtinuit: ad unum inexpiabili odio cæsi omnes: hic bellorum civilium fructus erat: hinc crudelitas, illic mors. Non est visa scriptoribus antiquis, nec mihi etiam videtur silentio prætereunda inter hos motus veterani virtus militis quintæ legionis: nam dum pugnaretur et lævo in cornu elephas vulneratus, et dolore vulneris irritatus, forte inermem in lixam irruisset; et substratum pedibus ac mole corporis oppressum et magnis stridoribus territum conficeret: horrendo spectaculo ad misericordiam motus, stricto gladio occurrit laturus opem, seram licet; jam enim ille miser [55]exprimaverat. Cum vero elephas sese ferro peti vidit, [239] omisso cadavere versus in militem, proboscide circumventum in altum extulit: sensit miles ubi esset, et sibi aut viriliter agendum aut viriliter moriendum esse cognovit, gladio ergo quem in manibus habebat proboscidem belluæ vinculumque suum crebris repetitis ictibus perforat: quo victus elephas cruciatu, spuit ad terram militem incolumem, et solito cum stridore ad compares beluas cursu rapido se convertit. Tantum valet in periculo præsente interritum animum habere. Cæsar trina castra hostium adeptus, Scipionis, Jubæ et Labieni, cæsis

51 Lege, *armorum, quæ supererant, motu.*—52 Lege, *miseris.*—53 Aliquid deest, forte *sævientem.*—54 Lege, *discrimen.*—55 Forte, *expiraverat.*

X. [56]hostium, fusis aliis ac fugatis: L. suis tantum deperditis, aliquot autem vulneratis, in castra regreditur: LIV. elephantibus captis, armatis more solito, et turribus instructis: quos eodem quo capti erant ornatu ante opidum Tapson abduci jussit: hæc videns si forte Vergilius loci custos, et qui secum erant, exemplo suorum moti, insita obstinatione desistere et ad se transire vellent: cum nihil hac ostentatione proficeret, Vergilium nominatim evocari fecit eumque blando sermone et suæ commemoratione clementiæ ad transitum cohortatus est: cum ille silentio se teneret, quod prævalidus locus erat, paulisper ab opido secessit: postero autem die sacrificio Deis facto, dignus vir qui uni et vero Deo sacrificium faceret, et pro eo pugnaret, convocato exercitu, spectantibus opidanis, milites pro concione collaudat, et viros egregios pro qualitate meritorum donis ornat ingentibus: confestimque discedens, Reblium proconsulem cum aliquot cohortibus ad Tapsum, ubi ut diximus Vergilius præerat: Gn. [57]Dommicum cum aliquot aliis ad Tisdram, ubi Considius erat, obsidendam linquit. M. Messallam cum equitatu Uticam præmittit: ipse cum exercitu [58]primum subsequitur. [240] Milites interea Scipionis, qui pugna evaserant, fugientes Uticam versus, cum Pardam pervenissent, quo prius Cæsareæ victoriæ fama pervenerat; cumque [59]urbis incolis exclusi mœnibus opidi, illud viribus expugnassent, nondum propter adversitatem ferocitatis obliti, ingenti lignorum strue foro medio erecta, aggestisque rebus omnibus incolarum, quæ asportari non possent, [60]superimpositis, una cum hominibus opidi, nullo discrimine ætatis aut sexus, omnes atque omnia crudeli incendio combusserunt, et quasi insigni facinore perpetrato Uticam proficiscuntur: illam urbem M. Cato tunc regebat, qui propriis viribus diffisus, inermem plebem muris expulerat, et extra portam vallo fossaque et custodibus adhibitis circumcluserat: senatum vero urbis in custodia inclusum [61]detine: equites Scipionis supervenientes a Catone exclusi, Uticenses invasere, quod eos pro Cæsare [62]censisse cognoverant: quorum [63]exercitio non præda, sed sola ultio quærebatur: illi quibus audita victoria Cæsaris animos fecerat, se saxis ac fustibus egregie [64]defenderent. Inde ergo repulsi equites, Uticam sunt ingressi, multosque Uticen-

56 Adde, *militibus*.—57 Lege, *Domitium*.—58 Forte, *quamprimum*, licet sensus requireret, ut legeretur, *eodem*, ut apud Hirtium.—59 Forte, *ab urbis incolis*.—60 Adde, *ac*.—61 Lege, *detinebat*.—62 Lege, *sensisse*.—63 Forte, *exitio*, vel *excidio*.—64 Lege, *defenderunt*.

sium occiderant; expugnatis atque direptis occisorum domibus abire decreverant, quibus Cato multis verbis persuadere nitebatur, ut rapinis ac cædibus finem facientes secum remanerent, opidumque defenderent: neque hoc persuadere ullo valens ingenio, et intentionem eorum intelligens, quæ erat prædæ intendere non virtuti: mira, præsertim in hominibus victis, intentio; ut eorum [65]oportunam avaritiam aliqua ex parte compesceret, centena [66]sexterna dispersit in singulos. Idem de sua pecunia fecit et Faustus Silla: [241]et quoniam sic retineri [67]poterant, hic cum eis Jubæ in regnum iter arripuit: venerunt post hos alii atque alii in prœlio fugientes, quos omnes ad tutelam urbis hortatus, cum paucis consilium placere, et majorem partem fugæ studio deditam videret [68]sed naves eis ad fugiendum quocumque libuisset præbuit. Tandem vero rebus omnibus quanto quivit accuratius dispositis, liberisque [69]qui tunc ei quæstor erat per fidem amicitiæ commendatis, nulla cuiquam ne levi quidem horrendi propositi suspicione data, vultu et sermone solito et tranquillo cubitum ivit, secumque in cubiculum et Platonis librum immortalitatem animæ continentem simul et gladium clam invexit: alterum quo mori vellet; alterum quo posset: lecto igitur ad lucernam libro quoad sibi lectione firmitatem animi assumpsisse visus est, paululum subticuit, [70]cum gladio, quem ad illum diem ut ajunt incorruptum ab omni cæde servaverat, in seipsum stricto, pectus illud, quod constantiæ templum aliquod habebatur, gemino vulnere confixit: aliquo forsan indicio experrecti medici atque amici ad thalamum introgressi, remedia adhibere vulneribus nisi[71] quod ille æquo tulit animo, ut se ab illorum vexatione liberaret. His digressis, et ferro, ut auguror, ablato, surrexit ille iterum, et revelatis rescissisque vulneribus, ingenti copia sanguinis insecuta generosum spiritum manu extrusit: quam mortem Seneca miris modis laudat, in eandem ipse quoque sententiam pronus. Cicero autem excusat. Augustinus rectius et vituperat et accusat: et mihi prorsus sic [72]videtur. Cato magni semper et constantis, sed [73]in finem, [242] si de tanto viro loqui ausim, inconsulti præcipitisque, et ut vere dicam vani animi fuisse: nam ut ait quidam

65 Lege, *importunam.*—66 Lege, *sextertia.* Fuerunt centum sestertii, non sestertia.—67 Adde, *non.*—68 Deest, *amplius hortari destitit*, aut quid simile. —69 Adde, *suis L. Cæsari.*—70 Lege, *tum.*—71 Adde, *sunt.*—72 *Sic* delendum, et distinctio: relegendum, *Mihi prorsus videtur Cato*, &c.—73 Lege, *in fine.*

scriptor egregius, Cato videtur causam quæsivisse moriendi, non tam ut Cæsarem fugeret, quam ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, summque nomen grandi aliquo facinore clarificaret. An quid mali [74]potuerit accidere si viveret non invenio. Gajus enim Cæsar ut erat clemens, nihil aliud efficere volebat, etiam [75]et ipsi belli civilis ardore, quam ut bene mereri de republica videretur, duobus optimis civibus Cicerone et Catone servatis: hæc ille. Et certe horum alteri clementissimus Cæsar fuit, alteri clemens esse non potuit, quia eum non invenit. Constat autem quod audito hoc casu: 'Cato,' inquit, 'invidit gloriæ meæ: et Ego,' inquit, 'suæ invideo.' Uticenses autem, etsi eum studio partium odissent, propter integritatem tamen et dissimilitudinem cæterorum ducum, et quod urbem eorum operibus publicis adornaverat, miserati exitum viri sepulchrum [76]illum statuerunt. Catone rebus humanis exempto, L. Cæsar ex hoc malo bonum aliud decerpere cogitans, populum ad concionem vocat: hortatur ut contentione deposita portæ Romano pandantur imperatori: se de illius clementia plurimum confidere ac sperare. Non fuit [77]longus opus tractatu: ad idipsum proni erant animi: portis apertis Cæsari obviam [78]pergit. Interim Messalla, cui hoc injunctum fuisse prædiximus, Uticam venit et pacifice susceptus, omnes portas custodibus occupat. Interea Cæsar Tapso digressus Uticam petebat, [79]que medio urbes itinere obvias sine prœlio occupat [80]Utzutam Hadromentum, magnamque in eis vim frumenti atque armorum. Uticæ propinquanti L. Cæsar occurrit, raptimque ad genua provolutus, [243] nil aliud petiit quam vitam: hanc sibi Cæsar et Catonis filiis qui secum erant aliisque comitibus clementissime concessit: et jam luce ambigua Uticam venit, atque extra opidum noctem egit: mane portas ingressus, convocatis civibus de præterito gratias egit ad perseverantiam [81]coartatus. Erant Uticæ ccc. viri ditissimi, magna pars Romani negotiatores, qui pecuniis suis enixe admodum bellum juverant, et faverant Scipioni: hos Cæsar oderat vehementer nec immerito, animose enim se adversus eum gesserant: sed ejus odium semper citra sævitiam sistebat: hos extrema igitur supplicia metuentes cum ad se adducti essent, acerrimis verbis increpuit, deque eorum flagitiis longum texuit sermonem: cumque ab omnibus [82]superaretur ut orationem tam infestam

74 Adde, *illi*.—75 Forte, *in ipso*.—76 Forte, *illi*.—77 Lege, *longo*.—78 Lege, *pergitur*.—79 Lege, *atque medio itinere*.—80 Lege, *Uzitam, Adrumetum*.—81 Lege, *cohortatus*.—82 Lege, *expectaretur*, aut *speraretur*.

mortis sententia sequeretur, et ipsi metu vicinæ mortis attoniti post tot verborum tonitrua, jam pro meritis fulmen ultimum expectarent: conclusit longe ab opinione cunctorum: 'Et ite,' ait, 'de vita securi: hanc solam vobis dono: bona vestra quæ Uticæ habetis, vendi jubeo: vobis ipsis tamen primum redimendi locum tribuo, ut pro pretio quod rebus constitutum fuerit, emptores omnes alii vobis cedant:' insperato gaudio concussi, et vix sui compotes: 'Imo vero,' inquiunt, 'non est hæc sufficiens stultitiæ nostræ pœna: aliquid amplius multæ nomine simul nobis omnibus impone.' Miratus est Cæsar. 'Et impono,' inquit, 'vobis [83]D. M. sextertiorum sex solutionibus intra triennium persolvenda. Hodie,' inquiunt, 'nos [84]damnatos intelligimus ut simul omnia persolvamus; proque tam miti castigatione, concessaque præter spem vita, tibi imperator invictissime gratias agimus.' Dum hæc ad Uticam Cæsar agit, Juba rex, [244] modo tam superbus, diurnis latebris nocturna fuga deviis sylvosisque tramitibus, suum olim ad regnum, regnique caput Zamam opidum pervenerat, ubi larem præcipuum, uxoresque et filios et thesaurum habebat, palatiumque ibi sumptuosissimum erexerat: ibi vero homo vanissimus, qui magna principia præcipitanter amplexaretur, neque exitus metiretur, in ipso belli principio adversus Cæsarem temerarie suscepti, ingentem lignorum pyram media urbe congesserat, ut si bello succubuisset, omnes illic cives ferro cæsos imponeret, atque ita submissis ignibus et accensa pyra, se et filios, omnemque thesaurum superjaceret, ut sic omnia cremarentur, neque de fortunis suis ad Cæsarem [85]aliud perveniret: id sibi consilium fortasse magnificum videbatur. At Zamensibus, et præsertim Cæsarem amantibus, merito non placebat, eaque res civibus illum suis odiosissimum effecerat: neque enim unius hominis desperatio, uni magno populo excidium publicum afferre debuerat: nec illa quidem sola iniqui consilii causa erat, sed invidia: qua impulsus rex immanis, non victores modo consuetis belli præmiis; sed suos vita spoliare decreverat, quasi eos post se vivere judicaret indignos: quod non dicam de subditis liberis, [86]tamen hominibus; sed de servis etiam inhumanum prorsus judicium ac superbum esset. Hac ergo de causa jure optimo suis om-

83 *Bis millies sestertium* est in Hirtio. 84 In Hirtio recte legitur *demum natos*: quod cum non intellexerit hic scriptor, aut in vitiosos codices, ineptam hanc inde confecit sententiam, ut in aliis quoque locis factum. —85 Forte, *aliquid*.—86 Lege, *sed de servis etiam, tamen hominibus*.

suis invisus erat: et fortuna sibi in omnibus adversante, odio quoque contemptus accesserat: his duobus pessimis comitibus cum ad opidum pervenisset, ut admitteretur ad suos penates et suos liberos, minaciter, post flebiliter atque suppliciter petens; cum neutrum valuisset, orare institit ut uxores sibi saltem suas ac liberos aliquo terrarum abducendos redderent. Cumque ne id quidem sibi permitteretur, [87]ne ad aliud responderetur, desperatione ultima digressus surdis a mœnibus, [245] cum Petrejo qui olim in Hispania contra Cæsarem steterat, equitibusque perpaucis ad villam suam urbi proximam est profectus. Zamenses nondum ejus metu liberati, per legatos orant Cæsarem, ut priusquam rex reparatis viribus eos invaderet, opem illis aut ferret aut mitteret: se usque ad mortem fidem illi servaturos, Zamam quoque sibi servare. Cæsar legatos, et a quibus missi sunt laudat: jubet illico reverti, et adventum suum Zamensibus nuntiare, progressosque legatos ipse subsequitur. Vulgata autem adventus Cæsarei [88]multi ex regiis Cæsari obviam pergunt, veniam orant impetrantque: cumque ingenti [89]supplicium commitatum Zamam pervenit. Cognita autem clementia ejus, quæ tam multis exhibita latere non poterat, equites regni omnibus ex angulis Zamam conveniunt, petentes veniam, nulli omnium negata est: servati omnes, metuque et periculo liberati, nullus re aut verbo violatus. Dum hæc Cæsar ad Zamam gerit Considius ille, cujus supra mentio est habita, qui nuntium ferentem litteras pacis occiderat; fortunam audiens suarum partium, sibique permetuens, Thisdra cui [90]nunc præerat deserta, cum ingenti pecunia Getulis comitantibus in regnum ibat, Jubæ se conjuncturus: sed cum esset in via, a Getulis, quorum se custodiæ fideique crediderat, cupiditate pecuniæ interfectus, argumentum dedit, quanto securior sit pauperis vita quam divitis, quantum solitarius viator quam comitatus sæpe securior. C. quoque Vergilius, cujus superius mentionem fecimus, ubi Scipionem acie victum, Catonem manu propria peremptum, [91]ubique fusos; Cæsarem Uticam, Zamamque, urbesque alias, omnibusque victori faventibus, possidere; Jubamque regno pulsum desertumque, aliosque duces partium; nusquam aliud esse præsidii, nihil spei; sibi liberisque suis consulens, cum

87 Lege, *neque aliud*.—88 Videtur deesse, *fama*.—89 Lege, *supplicum comitatu*.—90 Lege, *tunc*.—91 Adde, *reliquos*.

Canino proconsule a quo obsidebatur vitam pepigit: [246] atque ita qui Cæsari suaviter se vocanti ne responsum quidem dare dignatus fuerat, sic res hominum volvuntur, seipsum filiosque et sua omnia, ipsumque Tapson cui præerat, legato Cæsaris [92]consensit. Dum paulatim reliquiæ partium dilabuntur, Juba Rex et regno et spe qualibet privatus, cunctis exclusus urbibus, ab omnibus derelictus, quærebat si qua esset via, ut qui male vixerat, bene moriturus videretur, sicubi cum hoste congressurus, ubi posset interfici, hoc maxime [93]exoptant quod omnes maxime metuunt [94]fugiunt: sed ubi hoc inveniretur? nusquam bellum, nusquam prœlia: pax et Cæsar omnia possidebant: et vitæ igitur et mortis honestioris spe amissa, ad illud ultimum remedium, [95]quod tunc multi utebantur, se convertit, egitque cum Petrejo extremarum comite fortunarum, ut invicem ferro decertarent, alterque alterum occideret: consentit ille non difficulter, ut qui vivere amplius gravaretur. Concurrunt ergo ex condicto, et Petrejo obtruncato, rex superstes quid [96]ageret in se manum vertit: sed cum pectus ferro transverberare non posset, seu metu impediente, seu lorica: servum suum ut se occideret exoravit, et obediens servus fuit: secundum alios, Petrejus et orantem regem, et ex ordine semetipsum eodem mucrone perfodit: quodcunque horum verius: id quidem constat, aperto in convivio, et ut dicam quod sentio, ab ebriis factum est: mensæque dapes et pocula hinc Romano sanguine, hinc regio [97]manduerunt. Hic est igitur Petreji, hic est Jubæ regis exitus: nec felicior Saburra præfectus regius, nisi quod illi pugnando mori contigit, quod dominus suus frustra optavit: congressus nempe cum P. Sitio Cæsaris legato, prœlio victus, et fuso exercitu interfectus est. Cumque Sitius idem victis hostibus ipse cum paucis per Mauritaniam iret ad Cæsarem: [247] Faustus forte et Afranius cum mille viris ad Hispanias ibant: cumque invicem conflixissent, vicit Sitius, et reliquis interfectis, ac in fidem acceptis; Faustum ipsum cepit, et Afranium cum uxoribus filiisque ad Cæsarem perducturus: nec multo post dissensione exorta inter milites, Faustus et Afranius occiduntur: conjugibus natisque Cæsar et salutem dedit, et bona restituit. Dum sic duces Pompejanarum

92 Lege, *concessit*.—93 Lege, *exoptans*. 94 Lege, *fugiuntque*.—95 Lege, *quo*.—96 Aut deest aliquid, aut legendum cum interrogationis nota *ageret ?*—97 Lege, *maduerunt*.

partium undique, quasi frondes per autumnum ruerent, fortunæque turbinibus agerentur: solus quasi jam dux ducum Scipio restabat: navibus quidem longis aliquot cum comitibus ipse quoque ad Hispaniam ibat. Credo quod ibi per filios magni Pompeji [98]revoveri civile et recalescere ferebatur. Cum diu multumque pelago jactatus, cursum applicare nequivisset; ad [99]Hysponem regium, ventus eum et sua sors appulit, ubi tunc ipsius P. Sitii classis erat. Ursi pauciores a pluribus invaduntur, [100]opinunturque velociter: ubi se Scipio circumventum vidit, puduit vivere, atque antequam caperetur, ferrum mersit in viscera: irrumpentibusque militibus, et quærentibus ubinam esset imperator, respondit illam vocem famosissimam et magnis laudatam viris, qua suorum majorum gloriam in Africa æquasse illum dicunt, et ego crederem si vellem, et potest qui vult credere: 'Imperator bene se habet,' inquit, atque ita [1]incognitis expiravit. Comites ejus, Torquatus, Damasippus et [2]Perlectorius interfecti sunt: atque hujus belli civilis in Africa finis fuit.

Cæsar bello Africæ finito, in Italiam reversurus, et obsequiorum memor, et quamvis scriptum de illo sit, quod nihil soleret præter injurias oblivisci; non tamen prorsus immemor offensarum, [248] et præmio et pœnæ animum applicuit: pœnæ inquam pecuniariæ, nam pœnam sanguinis naturaliter abhorrebat. Zamensibus quod regem excluserant liberalis fuit: tributa et vectigalia moderatus est, regno in formam provinciæ redacto. Salustium proconsulem cum exercitu præfecit. Idem fecit Uticensibus: [3]utrique bona eorum civium Romanorum qui contra se arma [4]fecissent, vendi fecit. Tapsitanis, Leptitanis, Thisdritanis pecuniæ, frumenti atque olei multam annuam imposuit: bona civium, atque ipsas civitates ab omni direptione et injuria salvas ac liberas esse jussit; eundem morem Caralis tenuit, [5]qua et Utica digressus tridui navigatione pervenerat: inde quoque discedens ante III. Kalendas Julii, atque adversis tempestatibus impeditus VII. et XX. diebus in itinere consumptis, Romam attigit.

Jam diuturnitas belli pacem, labor requiem, triumphum victoriæ flagitabant: non civiles quidem istæ, sed hostiles illæ, de quibus

98 Lege, *refoveri civile bellum, et.*—99 Lege, *Hipponem regium.* 100 Lege, *opprimunturque.*—1 Lege, *incognitus.*—2 Forte, *Platorius.*—3 Lege, *ubique*, vel *utrinque.*—4 Forte, *tulissent.*—5 Forte, *quo ex.*

antea dixeramus: quomodo autem triumpharet, aut qua ratione quiesceret? de quo scriptum sit: nil actum credens cum quid superesset agendum. Cum adhuc bellorum et laborum materia superesset, Pompeji magni filii Hispaniam occuparent; sequebatur autem illos non quidem patris virtus, sed hominum favor ingens, et paternum nomen. Gneus ac Sextus, sic pro uno duos substituerat fortuna [6]Pompejus: egeratque Gneus major natu, cui plus industriæ inerat atque consilii, confugiendo in fidem ac clientelam omnium Hispaniæ civitatum, precandoque et fortunam suam miserando, patrisque memoriam renovando; ut jam sibi licentiæ multum partum esset: nec precibus tantum, sed vi etiam congregato exercitu, inciperet provinciam vastare, ita ut pedetentim, qui favorabiles ab initio fuerant, esse inciperent odiosi: [249] [7]hunc sibi novissimum [8]belli ac tum minime negligendum ratus Cæsar; eo raptim proficiscitur: duo in hoc iter vix auditu credibilia inciderunt: nam et ab urbe Roma in Hispaniam ulteriorem immensum terræ spatium emensus, IIII. et XX. die pervenit: viatori, ne dicam exercitui, celeritas optanda: magnum hoc: quod sequitur majus: horum siquidem tam paucorum spatio dierum, tam multas inter curas poëma scripsit, quod inscripsit: 'Iter:' quod illud scilicet in itinere edidisset: sic Pierides armis inserere, et nunquam otiosus esse didicerat. Primo Cæsaris in Hispaniam adventu, civitatum motus ingens fuit: undique legati ad eum, undique transfugæ. Jam enim [9]ad Pompejani juvenes, sive in odium sive in tædium vertere cœperant, et ut nulla esset in eis culpa, mos est tamen antiquus populorum, semper novos dominos, novas res optare: et fama Cæsaris haud immerito super omnes excreverat, ut universi homines ejus splendore caperentur, cuperentque [10]ceram cernere, quem usque adeo mirabilem audiebant. In hoc principio, ipso maris in ostio, ubi Oceanus terris illabitur, et mediterraneum hoc pelagus nostrum parit; inter legatos invicem partium, hinc Didium, illinc Varum, et ambobus cum ipsa tempestate certatum est: nec minus a ventis et fluctibus quam ab hostibus periculi atque horroris, dum et hinc hostes sævirent, et illinc sævitiam rabiemque hominum maria coërcerent utraque classe bello simul et naufragio laborante, duæ partes, duo maria, duplex furor, duo elementorum

6 Lege, *Pompejos.*—7 Forte, *hoc.* - 8 Lege, *bellum.*—9 Videtur delendum *ad.*—10 Lege, *coram.*

atque hominum procellæ. Per hos dies a Cæsarianis duo pedites capti sunt qui se servos dicerent: non licuit in his Cæsari suam consuetudinem servare: antequam ad eum ducerentur, quod a Cæsariano exercitu transfugissent, recogniti, et a militibus interfecti sunt: [250] et tabelliones capti qui ad Pompejum Corduba mittebantur, et præcisis illico manibus sunt remissi: similiter [11]simulato Pompejanus atque occisus est. Credo ego milites iratos bello, et [12]imperator sui morum conscios atque clementiæ, hoc remedii genus excogitasse, ne quis faciem ejus videret, ut sic nullus evaderet. Cordubam Pompeji tenebant; Cæsar obsidebat, illis tamen absentibus: multisque ibi et magnis insultibus decertatum est. Cumque die quodam ferro et flammis solito [13]etiam pugnaretur: opidani ira in furorem versa, hospites qui securi secum jure veteris hospiti morabantur, inspectante Cæsaris exercitu jugulatos e muris præcipitare, quasi crudelitate non virtute victoria quæreretur, inceperant: spectaculum miserum atque horridum. Qua re ex gemitu morientium audita, [14]unius qui ad tutelam muri in terra sub cuniculo erat exclamavit: 'Tetrum scelus et immane flagitium, nullaque non barbarie detestandum commisistis absque ulla causa; nihil enim mali merebantur, qui nihil mali fecerant, qui ad vos vestrasque se aras et [15]foros infausta fiducia contulissent: jus hospitii sanctum gentibus soli vos sprevistis, atque [16]uticam sprevisse sufficeret; inhumano illud scelere violastis.' Multa quoque in hanc sententiam dixit, quorum verecundia repressi cives, ab hospitum cædibus se continuerunt: sic interdum unius boni viri multos inter malos valuit oratio: et inter hostes etiam suum honorem virtus invenit: ea res relatu transfugæ in exercitu primum Cæsaris innotuit: die proximo Tullius [17]quidem cum Catone quodam Lusitano legatus ex opido ad Cæsarem venit: hujus prima pars orationis fuit, 'Optare, suus potius fuisset quam Pompeji miles, suamque constantiam in hujus potius felicitate quam in illius miseriam præstitisset:' [251] finis autem fuit, 'se a Pompejo desertos, victos a Cæsar, seque et opidum dedere atque orare ut clementiam quam victis gentibus præbuisset, suis civibus non negaret.' Multa præter hæc locutus est, quæ scriptorum vitio confusa vix intelligi possint:

11 Forte, *speculator Pompejanus captus atque*.—12 Lege, *imperatoris*.—13 Adde, *more*.—14 *Unus*, vel *Junius*: ut Hirtius habet.—15 Lege, *focos*.—16 Lege, *utinam*.—17 Lege, *quidam*.

unum illud intelligitur, quod multis ultro citroque dictis, tunc deditio non [18]præcessit. Crescebat indies obsidio, nec Pompejus [19]expectantem opem aut ferebat aut mittebat obsessis: quin etiam pro concione dixisse ferebatur, 'ut quoniam eis auxilio adesse non [20]potest, ipsi noctu et beneficio tenebrarum e conspectu hostium evaderent,' quod cum dixisset, unum ex astantibus respondisse, 'ut pugnæ potius quam fugæ signum daret;' eumque qui id dixisset, quasi duci ignaviam exprobrasset, neci datum. Hæc quoque res ex profugis agnita: intus quoque in opido angustiæ (ita necesse est) crescebant: matrona e muro desiliens dixit, se cum ancilla sua statuisse transfugere: [21]ullam forte cognito proposito jugulatam, se fuga præcipiti evasisse. Tabellæ quoque e muris projectæ sunt inventæ, in quibus sic ad litteram scriptum erat: 'L. Mutius Cæsari. Si mihi vitam tribuis, quoniam a Gneo Pompejo sum desertus, qualem me illi præstiti; talem virtute ac constantia [22]facturum me in te præstabo.' Simul et legati qui prius venerant ad Cæsarem redierunt; eorum oratio simplex fuit et apta et brevis. 'Si eis vitam largiretur, se die proximo opidum dedituros:' quibus Cæsar hoc unum respondit: 'Cæsar sum, fidem præstabo:' sic effectum ut ante diem XI. Kal. Martii opido potiretur. Id cum Pompejo notum esset, deposita spe curaque Cordubæ defendendæ, castrisque motis abscessit, atque [23]ubicunque opidum petiit, ibique convocatis quos sibi fidos arbitrabatur imperavit ut summo studio perquirerent, qui ad eum, quive ad Cæsarem proni essent: [252] quod cum ad se relatum esset: LXXIIII. ex iis qui [24]Cæsarem faventes victoriæ dicebantur, quod Cæsarem amare crimen ingens esset, securi ictos occidit, reliquos intra opidum inclusit: e quibus CXX. [25]clusis custodiis ad Cæsarem transfugerunt. Multa præterea ab ipsis Pompejanis per eosdem dies crudeliter gesta sunt, ceu præsagientibus fati diem sibi instare: et qui mos ferus est quorundam, inferias sibi præmittere [26]aliena [27]sibi quærentibus. Pompejus hoc tempore magnanimitatem suam et metum Cæsaris cum amicis simulabat: inventæ sunt litteræ ejus continentes, Cæsarem non [28]audire in campum copias educere, suis tyronibus diffidentem: qui si pugnæ copiam æquis in locis aliquan-

18 Lege, *processit.* 19 Forte, *expectatam.*—20 Forte, *posset.* -21 Lege, *illam.* -22 Forte, *futurum.* 23 Lege, *Ucubim.*--24 Lege, *Cæsaris*, vel *Cæsareæ.*—25 Lege, *clusis.*--26 Lege, *alienas.*—27 Videtur delendum illud *sibi.*—28 Lege, *audere.*

do faceret, se rem omnium opinione celerius confecturum, idque expectare ac sperare. Ibat interea Hispanias ambiendo, et [29]ipse dicebat, civitates suarum partium conservando: itaque in Hispalim venit, contraque urbem in oliveto castra posuit: inde alias atque alias adiit: ad extremum [30]Mundi substitit; supremis cladibus [31]aliam fortunam delegerat. Eo et Cæsar venit, contraque Pompejum castra metatus est. Pompejus Fausto scripserat, quod [32]quantum intelligi datur, intra opidum erat, Cæsarem mediam in vallem nolle descendere, quod exercitus sui magna pars tyronum esset: quæ litteræ miris modis opidanorum animos attollebant. Cupide enim spes arripiunt omnes mortales, et ea sibi fingunt animis, quæ nec esse nec fieri posse cognoscunt: tam dulce est non dicam sperare, sed cogitare quæ delectant, quomodo enim impossibilia sperentur non intelligo, cogitari autem possunt omnia. [253] Dum se sic Pompejus sic alios solaretur, et ingenti quantum arbitror sollicitudine agitatus magna parte noctis instructis staret aciebus: Cæsar nescio quonam iter acturus castris egrediebatur: cui cum status hostium nuntiatus esset, constitit constituitque aciem. Concursum est hinc inde clamoribus, sed majoribus animis, ineffabilibus odiis atque immensis: pugnatumque acriter et pertinaciter: et quod pene pudendum dixeris humanæ fragilitatis indicium: nusquam Cæsari neque cum hostibus, neque cum civibus aut tam anceps eventus, aut propius extremo periculo res fuit; 'usque adeo,' sicut elegantissime ait Florus, '[33]plane videretur, nescio quid deliberare fortuna.' Et quid aliud reor, nisi an amicum suum usque in finem rara et sibi prorsus insolita fide comitaretur; an eum extremo jam calle desereret ad alium transitura. Tantaque hæc fortunæ deliberatio, tam diuturna [34]ut inter moras prœlii neutra in parte inclinante victoria; cum jam veterana illa militum manus tot probata victoriis, Cæsareis oculis insolitum dedecus, [35]sensum retrocederet; nec quominus palam fugeret, tam virtute, quam pudore teneretur, quod nunquam ante illum diem fecerat: dubitare Cæsar cœpit ac diffidere, et solito mœstior ante aciem stare ita tamen ut nihil idem de solita imperatoria virtute remitteret, [36]uno equo desiliens et furenti simillimus primam peditum in aciem evolaret: clamans, increpans, obsecrans atque exhortans, nec tantum voce vel oculis, sed

29 Adde, *ut*.—30 Lege, *Mundæ*.—31 Forte, *illam*.—32 Lege, *qui*.—33 Adde, *ut*.—34 Videtur deesse, *fuit*.—35 Lege, *sensim*.—36 Forte, *imo*.

manu et pectore fugam sistens, et fugere incipientes in prœlium vi retorquens, [37]tanquam denique trepidatio lucis illius fuit, tamque diu ambiguus pugnæ finis, ut cogitasse Cæsarem de extremis scriptorum plurimorum [38]tradiderunt; et eo vultu fuisse, [254] quod jam mortem sibi [39]consistere cogitaret, quamquam apud eos qui prœlio interfuerunt nulla penitus rei hujus est mentio: et est sane difficile, non tantum absentibus, sed præsentibus diffinire quid secum, quisque cogitet. Ego autem haud difficile ad credendum ducar, quod si de victoria Cæsar timuit, simul et de morte cogitavit: quomodo enim quove animo uni adolescenti terga vertisset is, qui parentem ejus talem virum, qui tot reges, qui tot duces, qui populos non urbium modo sed regnorum totiens terga sibi vertere coëgisset? utique igitur si vinci timuit, mori optavit vincere solitus, non vinci: sed an vinci timuerit quis novit? Dicunt tamen, et [40]quidem etiam pro comperto asserunt, tamdiu hæc rerum ambiguitas duravit, donec quinque cohortes hostium a Labieno castris laborantibus [41]auxiliorum directæ, mediamque in aciem properantes, fugæ speciem [42]prætenderunt. O fortuna ut creditur in omni re potens, sed in bello potentissima. Siquidem Cæsar, sive illas vere fugere arbitratus, sive [43]crudelitatem similans, ducum sagacissimus, velut in profugas impetum facit, animosque et suis addidit ut fugere hostes rati sequerentur, et [44]hostibus depressit, ut dum fugere suos suspicantur fugerent. Itaque Labienus [45]Cæsar desertor ac transfuga, suique pristini ducis hostis inexorabilis, cui parare perniciem quærebat, victoriam insperatam, [46]si vero mortem peperit. Eo enim prœlio et ipse concidit, unaque secum Actius Varus, et cum eis triginta milia hominum cecidere: cecidissent plures nisi tam proximum urbis profugium fuisset: de victoribus ad $\overline{\text{III}}$ cæsi, plures saucii equitum ac peditum. Itaque cum Cæsar muris obsidionem admovisset, agger flebilis et horrendus e cadaveribus factus est, [255] per quem ad oppugnationem urbis ascenderetur: quæ telis ac mucronibus, velut calce compacta, invicem cohærebant, murique cujuspiam officium ministrabant. Ite nunc miseri et civilibus bellis incumbite: dumque aliis invidetis vosipsos opprimite. Ecce de vestris cadaveribus superstites [47]oppugnantibus: an aliud

37 Forte, *tanta*.—38 Forte addendum, *monumenta*. 39 Lege, *consciscere*. —40 Lege, *quidam*.—41 Forte, *auxilio*. 42 Forte, *præ se tulerunt*. 43 Lege, *credulitatem*.—44 Lege, *hostium*. 45 Lege, *Cæsaris*.—46 Forte, *sibi*. —47 Forte, *oppugnantur: an aliud petitis! an quicquam*.

petis an quidquid furoribus nunc etiam vestris deest? An vult aliud Labienus tam fervidus insultator? et alii cecidere tuis instigatibus Labiene: et tu miser cum aliis cadaver unicum jaces: quamvis et tibi et Varo sepulchra facta reperiam: et quoniam tuis in eo statu vacasse non arbitror, extimo illa Cæsareæ, tibi quidem prorsus indebitæ, fuisse clementiæ: satisque auguror si sic est te, ut obstinato eras animo, inhumatum abjici maluisse. Gneus quidem Pompejus, et humero et lævo crure [48]sanco, inter medias cædes prœlio pulsus excessit: hunc in lectica, quod nec equo nec vehiculo uti posset, nemorosa avia penetrantem, fuga humili et occulta atque in speluncis latitantem, Cesonius Cæsaris legatus resistentem adhuc et miseræ spei reliquias refoventem assecutus, ad Lauronem, id est loco nomen, obtruncat: caput ad Cæsarem refertur, talibus assuetum muneribus non gaudentem. Hujus germanum Sextum Pompejum in Celtiberia abscondisse fortunam tradunt, [49]ne quoniam scilicet deessent bellis civilibus alimenta. Munda post prœlium expugnata quidem a Cæsare, sed ingenti prius sanguinis profusa [50]delivio. Per eos dies oppugnata rursum [51]Vero duba, quæ qualiter defecisset non invenio: magni ibi motus, ingens in civitate dissensio, parte una ad Cæsarem, altera in contrarium inclinante. Cumque esset ad arma discursum vicit pars quæ Cæsarem colebat, [256] sibique opidum cessit: de parte adversa [52]ei et viginti milia cecidere, quamvis magnæ urbi cuilibet insignis strages. Cæsar Hispali digressus Idibus Aprilis Gades petiit: inde rursum Hispalim rediit, ut Hispanas res velut ultima voluntate disponeret, quo [53]reversus amplius non erat: ibi vero concione advocata, beneficia sua in eam urbem commemoravit et antiqua et nova: [54]in finem eos arguit tanquam mala pro bonis omni tempore reddidissent: in pace seditiosi, in bello autem ignavi: quod Gneus Pompejus adolescens eorum fotus auxilio, [55]cæsis civibus agros et [56]vicinia vastasset, et cæsis civibus illic contra se fasces et imperium suscepisset, immo vero contra populum Romanum, cujus ipse regnum teneret. Quid enim crederent, ne forsitan Hispalenses [57]Romano vincere, quod eorum provinciam populati essent; an

48 Lege, *saucio*.—49 Forte, *nequando*, vel *ne qua*.—50 Lege, *diluvio*.—51 Forte, *Corduba*.—52 Forte, *duo*.—53 Lege, *reversurus*.—54 Lege, *in fine*.—55 Videtur delendum aut hic, aut paulo post.—56 Forte, *vicina*.—57 Forte, *Romanos vincerent*.

extincto Cæsare, qui mortalis esset, non sentirent Romanum populum immortalem? et in præsens x. habere legiones quæ non tantum Hispalensibus resistere, sed cœlum ipsum diruere sint potentes: quo in verbo non solum illa inest altitudo, quæ omnibus patet, sed illa etiam occultior, quæ in recensendis viribus Romanis, non omnes, sed suas tantum dinumerat legiones, quasi reliquas nullius pretii, et ne memoria quidem dignas censeat. Multa hujus historiæ in loco scriptorum vitio confusa prætereo ad finem properans: hic ergo bellorum civilium in Hispania finis esto.

His tot bellis exactis, tot laboribus exantlatis, quos [58]modum pati; sed scribere; sed legere; sed audire difficile est, victor Cæsar Romam rediit. Felix meo judicio quidem vir felicitate bellica, secundum stylum loquor, si patriæ hostes tantum, non et patriam vicisset: ea certe fuit verecundia, eaque Romani moris observantia, [257] ut tantum de hostibus triumpharet, et interfectorum se duce tantum hostium numerum scribi memoriæque mandari pateretur. Numerum vero civium occisorum scribi vetuit, ne domesticas clades atque miserias patriæ exprobraret: quamvis et in numero cæsorum hostium etsi non Romanis, at Romano generi exprobratio ingens fieret. Siquidem ejus ductu, ut ab illustribus traditum est auctoribus, undecies centena et nonaginta duo milia hostium cæsa sunt: et sequitur quantum bellis civilibus [59]viderit noluit annotari: triumphavit quater, ut fere omnes sunt auctores, et [60]centuriones tradunt quinquies. Primus triumphus fuit de Gallia atque Britannia, isque omnium clarissimus: secundus de Ægypto: tertius de Pharnace et Ponto: quartus de Juba et Africa: quintus de Hispania. Ego vero adderem his sextum de Massilia, nisi quod forsitan [61]his triumphus sub Gallico continetur: nam de Massilia illum triumphasse non est dubium cuiquam, qui acerrimam illam Ciceronis de Cæsare loquentis querimoniam in libris Officiorum legerit. 'Vexatis,' inquit, 'ac perditis nationibus externis, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, et ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt:' de Thessalia et Tapso et Munda victoriæ ingentes, sed triumphus nullus: veteri enim more Romano nunquam triumphus civili sanguine quærebatur. Hic igitur tri-

58 Forte, *non modo.*—59 Forte, *cæsi fuerint noluerit.* —60 Forte, *certiores.* —61 Lege, *hic*, vel *is.*

umphorum et bellorum et fundendi sanguinis finis fuit. Ita tandem longis bellis pax alta successerat.

Ea quidem magnitudo rerum et claritas victori gloriam, [62]exterris gentibus stuporem, suis civibus livorem odiumque pepererat. Neminem certe clementius, neminem liberalius victoria usum constat, idque [63]maximi sunt auctores. [258] Invidebant tamen, et quod miraberis, invidentes certabant eum honoribus ornare: positæ in templis imagines, [64]suggestri in curia, fastigium in domo, mensis in cœlo: ipse pater patriæ perpetuusque dictator: ita enim hæc omnia scripta sunt. Ipse suam omnem clementiam [65]potentiam in cives effundere: nihil de tanto imperio suum erat præter gloriam et imperii nudum nomen: pecunias omnem ætatem contempserat: voluptates ut sperneret jam sibi ætas devexa præstabat. Negare non possum, quin in republica juvenis paulo impetuosior, et principatus semper appetentior [66]fuit, quam sat est, ne si hoc negem, ipse meis scriptis [67]arguer, et his auctoribus [68]nuda illa decerpserim. Sed quis virtutes alias viri hujus enumeret, quis illam unicam abunde laudaverit, qua omnes vicit principes, clementiam! Sed quid agant, quove se vertant homines, ubique periculum, nihil tutum: verissimum illud Liricum: 'Quid quisque vitet, nunquam homini satis cautum est in horas:' exilio cesserat Africanus invidiæ. Cæsar beneficiis obstiterat: tutius illud apparuit: rem verissimam sed mirabilem et indignam dicam delicatis animis: ipsa beneficentia gravis erat, et unum omnia posse multis utile, sed molestum omnibus: hinc invidiæ incrementa; quid facerent raptori impio, qui pati clementem principem et munificum nequiverunt? Unde hercle amorem omnium merebatur, inde omnium ferme odia, et paucorum insidias, et ad ultimum causam mortis invenit: de qua in extremo dicam, eo quod extremus humanorum actuum sit mori: ante tamen de quibusdam quæ ad corporis habitum formamque et ingenium et eloquentiam et mores, domesticam viri vitam attinent, attingendum puto, secundum quod a præclaris auctoribus sparsim tradita elicere, [259] et in unum studio colligere dabitur: non quidem omnia, nec oportet, sed quæ vel utilia cognitu vel delectabilia videbuntur. Corpore quidem altus fuit, candidus, teres, maximarum virium; peritia rei militaris eximia, incredi-

62 Lege, *exteris*.—63 Forte, *maximi tradunt*.—64 Lege, *suggestus*.—65 Adde, *ac*.—66 Lege, *fuerit*.—67 Lege, *arguar*.—68 Lege, *unde illa*.

bili patientia laboris, vultu modice, [69]sed non pleno, oculis nigris atque vivacibus, valetudine usque sub extremum prospera, tunc tamen et animo nonnunquam linqui solitus, et per quietem [70]vis concuti. In corporis cultu curiosior parumper quam requirere videretur tanti animi magnitudo: calvitium ægre tulit, revocare capillum a vertice in frontem consuetus, et e cunctis honoribus a Senatu et populo sibi oblatis nullum recepit avidius quam [71]præminis usu laureæ [72]contra calvitium tegeretur: reliquo etiam cultu corporis insignem extitisse et in pace constat et in bello, mundum præterea delicatum nitidumque ultra quam satis esset viro forti: et rerum talium studiosum fuisse, nota res est, usque adeo ut [73]nullam a fundamentis sumptuosissime extructam, quod non plene oculis responderet, funditus everteret, idque tunc etiam inopem fecisse, atque ære pressum alieno: margaritarum et gemmarum et [74]tore juvatum et signorum et pictarum tabularum avidissimus: disciplinæ vero domesticæ tenax valde, non magnis in rebus modo, sed in minimis: ita ut pistorem quod [75]comminus non eundem quem sibi panem ministraret, vinculis innecteret; et libertum sibi acceptissimum, quod Romani equitis uxorem violasset, nullo licet accusante, morte multavit: non tamen pudicitiam, quam in alio exigebat, in se præstitit; infamatus et Romæ illustrium adulteriis feminarum, in quibus collegarum ejus Crassi et Pompeji conjugum, [260] ante scilicet quam hic ejus gener esset: insuper et provincialium matronarum, et præsertim in Galliis, quodque altius, reginarum; in quibus nomen habet [76]Euries Mauritanis, et ante omnes Ægypti regina Cleopatra, cujus supra mentionem fecimus: cum qua non contentus in medio belli civilis ardore voluptati multum temporis impendisse, post belli finem in urbem Romam evocatam, nec nisi multis honoribus et donis ornatam redire tribuit in Ægyptum, filiumque ex ea susceptum agnovit, suumque illi nomen imponi non erubuit, quem quidem Cæsari et aspectu et incessu persimilem prodidere. Inter hæc tamen et cibi prorsus indifferentis, et parcissimus vini fuit; ut mirari posses quid sibi sine Baccho et cibis levioribus vellet Venus. Neque vero feminarum quam divitiarum appetentior fuit: non ut eas reconderet, quod fere omnes

69 Forte, *si non pleno.* Suetonio *paullo pleniore* — 70 Forte, *etiam.* 71 Lege, *quam assiduum usum laureæ, qua contra.* — 72 Adde, *qua.* — 73 Forte, *villam.* — 74 Lege, *toreumatum.* — 75 Forte, *convivis.* 76 Lege, *Eunoe Mauritaniæ.*

faciunt, qui divitias quærunt, sed ut largiretur liberaliterque diffunderet: ita duorum avaritiæ malorum alterum nesciebat, altero laborabat: unde et in Hispania, in Gallia, et in Ægypto multa quidem; [77]ratione autem effracto Romæ, universa diripuit. Sed non ut abstinentiæ sic eloquentiæ inops fuit, qua et omnium seculorum duces haud dubie antecessit, et summos æquavit oratores: quod ita esse, oratorum princeps et Cæsaris hostis Cicero confirmat, et quod mireris, ad Brutum scribens: neque tantum militari, aut oratoria eloquentia, quam habet ad præsentes, emicuit, sed et libros scripsit rerum [78]ante alios suarum, qui ab aliis, qui rebus ipsis interfuerant, digesti sunt, et in lucem editi, unde horum, quæ de rebus Cæsaris scripsimus, maxima pars decerpta est. Scripsit et alios plures, qui ita sibi propter ingenii velocitatem adeo [79]aut modicum temporis occupabant obstabantque negotiis, ut quosdam ex eis in alpium transitu belli Gallici temporibus, [261] quosdam in medio periculosissimorum ardore bellorum, unum cujus supra meminimus dum ab urbe Roma IIII. et XX. diebus ulteriorem in Hispaniam pervenisset [80]Scripsit et epistolas ad senatum, ad amicos, inter alios [81]Ciceronem: qui, pace dixerim tanti viri, sæpe et multum in amicitia variavit: scripsit adolescentulus multa, quæ prosequi longum est. Talis ille in rebus ingenii: nam in rebus bellicis nulli hominum secundus fuisse non ambigitur: ita nempe de illo scriptum est: Vir quo nemo unquam bellis magis enituit: [82]in quibusdam nunquam ipse sibi pepercit, indulsitque [83]aliud: primus in agmine, eques interdum, pedes sæpius cernebatur: nec gelu nec sole nec pluvia caput operiens: [84]exhortatus docensque assidue quid agendum quid cavendum: et præsertim exemplo milites ad laborem erigens atque confirmans: nullus enim locus erat ignaviæ, ubi suum imperatorem præeuntem videbant, jubentemque non ire sed venire, et se sequi ad pericula: nemo unquam promptior, nemo in periculis cautior: et cum cautus ad omnia, tum ductandis exercitibus cautissimus et insidiarum providentissimus semper fuit: ita ut nunquam duceret, nisi itineribus exploratis, aut per alios, ut per seipsum: nonnunquam inter [85]hostes illorum habitu transgressus in-

77 Forte, *ærario*.—78 Forte, *annales*.—79 *Aut* videtur delendum, vel scribendum, *adeo nullum, aut modicum*.—80 Deest, *fecerit*, aut *composuerit*.—81 Lege, *ad Ciceronem*.—82 Lege, *in quibus*.—83 Lege, *aliquid*.—84 Lege, *exhortans*.—85 Forte, *per hostes*.

cognitus, ut ad summam libratis omnibus dubitari posset, an animosior esset, an circumspectior, cautiorque: celeritatis non tantum miræ sed incredibilis fuit, quam et ingenio et corpore præstitit, ita, ut et si quid ingenio agendum esset, ante perficeret quam cœpisse crederetur; et corpore itidem non ire, sed volare visus, centena milia passuum in singulos dies exigeret, et [86]abicons amnes aut [87]nardo, [262] aut inflatis utribus pedibus [88]arremigando trajiceret: ita ut, dictu mirum, sæpe nuntii ad ejus adventum urbibus nuntiandum præmissi, cum eo cursim pervenissent, eum jam prævenisse attoniti reperirent: et huic celeritati animositas quidem inerat atque audacia: ita ut sæpe turbulentissimis [89]ptantibus tempestatibus, quando nemo etiam privatus iter ingredi auderet, ipse cum toto properaret exercitu: et cum pervenisset e vestigio stupentes hostes aggrediretur, nullumque respiramentum illis, aut resumendi animos daret spatium. Quotiens periculum anceps esset, equos [90]abjicere solitus et præsertim suum, ut [91]æquatio cum peditibus discrimen, et seposita fugæ spe, quasi virum unum totum firmaret exercitum. Præter autem artes imperatorias, militis officia tam valenter exercuit; ut sicut nemo illi par imperator, sic nemo illo miles melior foret. Itaque inclinatam aciem sæpe solus erexit, ut præsertim Mundensi die factum [92]est narravimus, cohibens fugam, et paventes arreptis faucibus in adversos manu ac voce retorquens, tanto impetu, ut [93]aquilifer cunctantem intentata cuspide tremefecerit; aliumque terruerit, usque adeo ut in manu ejus signum relinqueret abiretque, et ipse ex imperatore vexillifer remaneret. De hac bellica virtute ac felicitate, præcipuaque felicitate, etsi abunde sit dictum, neque aliud hoc tota hæc dicat historia: non est tamen omittendum Ciceronis testimonium; quum licet vulgatissimum omnibusque notissimum, est tamen clarissimum simulque verissimum. 'Soleo sæpe,' inquit, 'ante oculos ponere, idque libenter crebris usurpare sermonibus; omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium, potentissimorumque populorum, omnes regum clarissimorum res gestas, [263] cum tuis nec contentionum magnitudine, nec numero prœliorum, nec varietate regio-

86 Forte, *rapidos*. 87 Forte, *nando*.—88 Lege, *remigando*.—89 Forte, *existentibus*.—90 Forte, *abigere*.—91 Lege, *æquato cum peditibus discrimine*. 92 Lege, *esse*.—93 Non intellexit verba Suetonii, ex quo hæc hausit, apud quem est, *ut aquilifer moranti cuspide sit minatus*. *Moranti* est retinenti Cæsari aquiliferum, ne fugeret, non *cunctantem*.

num, nec celeritate conficiendi, nec dissimilitudine bellorum posse conferri: nec vero disjunctissimas terras citius [94]passibus cuique jam potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis illustratæ sunt. Quæ quidem ego, nisi ita esse magna fatear, ut ea vix cujusquam mens aut cogitatio capere [95]posset, amens.'[96] Milites non urbanitate nec fama nec fortuna quidem, sed viribus corporis atque animi extimabat, et severus in eos pariter et indulgens: nam et propinquo hoste omnibus horis, non [97]magnis diurnis quam nocturnis paratos eos ad iter [98]ad pugnam exigebat: et [99]bene nunquam pugnæ tempus denuntiabat aut itineris, ut omne tempus sibi denuntiatum crederent; et semper parati quotiens profectionis aut pugnæ signum sonuisset invenirentur. Et sæpe nulla causa rei cujuspiam signum dabat, ut condiscerent laborare, et repentinis imperiis præsto esse. Peccata militum non omnia castigabat et multa dissimulabat, sciens genus hominum ad peccandum pronum, nec facile naturam et consuetudinem verbis extirpari: seditiosos ac desertores severissime puniebat: quod hæc vitia non ad [100] singulos [1]mores, sed ad [2]summum rerum pertinent: ut [3]vere intentos ad prœlia requirebat, [4]si post victorias interdum lasciviæ militari ac lætitiæ fræna laxabat, ut a diurno labore recrearentur corpora militum atque animi. Et si in hoc argueretur, respondebat: 'Milites mei et unguentati bene possunt et pugnare et vincere:' illudque eis permittebat, ut auro et argento ornarentur; [264] quo et [5]a spiritu pulchrior esset exercitus, et virtuti insitæ damni metus accederet, et esset quisque ad pugnandum acrior, dum et vinci timerent et spoliari. Neque eos alloquens *milites* nuncupabat, sed *commilitones* suos; neque eos ut milites, sed ut amicos charissimos diligebat: in tantum ut cognita cæde Titurii et Arunculeji, de quibus supra diximus, barba et capillo intonsus atque incultus tam diu fuerit donec [6]in hostes ulcisceretur: quibus artibus et fortissimos milites et sibi fidissimos fecit, usque adeo ut in ipso principio civilis belli, cum a patria stipendia negarentur, neque ad tantam rem unus ipse sufficeret, centuriones legionum singulos equites sibi offerrent sua impensa, et omnes pedites communicatis

94 Forte, *cujusquam passibus*.—95 Lege, *possit*.—96 Adde, *sim*.—97 Lege, *magis*.—98 Adde, *et*.—99 Forte, *pæne*.—100 Forte, *singulorum*.—1 In Suetonio est *moribus*, h. e. vitam et mores, boni an mali essent.—2 Lege, *summam*.—3 Forte, *ut vere*.—4 Lege, *sic*.—5 Forte, *aspectu*.—6 Dele, *in*.

omnibus, et ditioribus quibusque ultro inopum curam in se transferentibus, gratuitum illi sine stipendio ac frumento pollicerentur obsequium: neque in tam longo belli spatio quisquam fere transfugit; et capti aliqui suorum oblatam sibi vitam si contra Cæsarem militarent constantissime respuerunt. Difficultates rerum omnium et extrema famem, vel dum obsiderentur ab hostibus, vel dum ipsi illos obsiderent, tanta pertulere constantia, ut ad Durachium pane ex herbis facto vitam sustentarent: quo conspecto Pompejus 'rem sibi non cum hominibus, sed cum feris animantibus esse,' ait; abjicique eum jussit, ne visus animos suorum debilitaret, obstinatione hostium intellecta. Fortitudo quoque non inferior quam patientia illis erat: victi semel illis in locis tam mœsti fuerunt, ut a semetipsis supplicium exigentes, consolari eos dux habuerat non punire. Aliis omnibus in prœliis, ingentes hostium exercitus semper longe numero pauciores [7]vicerint atque deleverint: et ibidem una cohors Cæsaris quatuor [265] Pompejanas legiones aliquot horarum spatio sic pertulit, ut pene omnes confixi atque obruti sagittis essent, quarum CXXX. [8]intra vallum reperta atque ad Cæsarem sunt relata. Et hi omnes, aut multi quidem. Quid de singulis loquar? nota est Scevæ centurionis, et in Britannia et ad Durachium virtus, de qua diximus suo loco: et quod dicendi locus defuit, [9]Actili militis ad Massiliam, qui cum prœlio navali hostilem in puppim dexteram injecisset, illa amputata, nixus altera, navimque conscendens, scuto in adversos impetum fecit: æquavit [10]Cymgeri factum, quod loquacissimæ [11]gratiæ laudibus in cœlum usque sublatum est, cum par virtus Romani militis pene sit damnata silentio. Sic verborum illi, isti autem rerum studio dediti erant: seditionem militarem Gallicis omnibus atque Germanicis atque Britannicis bellis nullam pertulit: existimo quod justa bella milites agere sibi viderentur, nihil aliud quam pugnam et obedientiam cogitarent: ac bellis civilibus aliquot; sed quas cito non facilitate sed severitate et auctoritate [12]compescerat; qualis fuit illa [13]ad Placentiam, dum [14]prior bello ex Hispania remearet, de qua dictum est: et altera Romæ, decimanis missionem et præmia tumultuosissima conspiratione poscentibus: quos quoniam tum maxime [15]belli in Africa repullularet, amicis

7 Lege, *vicerunt atque deleverunt.* 8 Adde, *millia.* 9 Lege, *Acilii.*—10 Lege, *Cynegiri.*—11 Forte, *Graciæ.*—12 Lege, *compescebat.*—13 Lege, *at.*—14 Lege, *priori bello confecto.*—15 Lege, *bellum.*

